

**COMITETUL DE CULTURĂ ȘI EDUCAȚIE
SOCIALISTĂ AL JUDEȚULUI A R A D**

**MUZEUL JUDEȚEAN
A R A D**

ZIRIDAVA

XV - XVI

— 1987 —

ZIRIDAVA

XV - XVI

COLECTIVUL DE REDACȚIE

Redactor responsabil : *Doru Bogdan*

Secretari de redacție : *George Manea și Augustin Mureșan*

Membri : *Mircea Barbu, Elena Rodica Colta, Natalia Dascăl, Pascu
G. Hurezan, Horia Medeleanu, Gheorghe Lanevski*

Traducerea rezumatelor a fost asigurată de prof. Călină Comarnescu (limba engleză), Mihaela Crainic (limba franceză), Lucia Meșter (limba franceză), Mihaela Voineagu (limba engleză).

*

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență se vor trimite pe adresa Muzeului județean Arad, Piața Enescu nr. 1, telefon 16499.

*

Autorii sînt rugați să trimită manuscrisele dactilografiate la două rînduri, în două exemplare, însoțite de rezumat în una din limbile de circulație internațională. Aparatul critic va respecta uzanțele științifice și va fi plasat la subsolul fiecărei pagini, trimiterile numerotîndu-se în continuare.

*

R esponsabilitatea privind conținutul materialelor revine autorilor.

CUPRINS — CONTENTS

CUVINT ÎNAINTE AVANT PROPOS ARHEOLOGIE ARCHEOLOGIE

<i>Sever Dumitraşcu,</i> <i>Doina Ignat</i>	— Descoperirile neolitice de la Seleuş (jud. Arad)	11
	— Neolithic Discoveries in Seleuş (the district of Arad)	11
<i>Sabin Adrian Luca</i>	— Un atelier de perforat topoare la Lipova-Hodaie ...	25
	— Un atelier de perforation des haches à Lipova-Hodaie	25
<i>Eugen D. Pădureanu</i>	— Noi fortificaţii pe teritoriul judeţului Arad	29
	— De nouvelles fortifications sur le teritoir du departement Arad	29
<i>Ion Horaşiu Crişan</i>	— Faza oppidană a civilizaţiei geto-dacice	37
	— L'étape oppidane de la civilisation géto-dace ...	37
<i>Mircea Barbu,</i> <i>Augustin Mureşan</i>	— Noi descoperiri dacice de la Arad — Micălaca	43
	— Dacian Discoveries in the Micălaca District in Arad	43
<i>Eugen Chirilă,</i> <i>Mircea Barbu,</i> <i>Pascu G. Hurezan</i>	— Tezaurul dacic de la Feniş (Cronologie şi semnificaţie istorică)	55
	— The dacian coin hoard of Feniş (Chronology and historical significance)	55
<i>Liviu Marghitan</i>	— Aspecte ale desfăşurării procesului de romanizare în mediul rural al provinciei Dacia	59
	— Aspectes del desenvolviniento del proceso de romanizacacion en el medio rural de la provincia de Dacia ...	59
<i>Vasile Boroneanţ,</i> <i>Pascu G. Hurezan</i>	— Cimitirul din secolele XI—XII de la Cladova, judeţul Arad	67
	— The Cemetery from the XI-th—XII-th Century, from Cladova, Arad District	67
<i>Vasile Boroneanţ,</i> <i>Pascu G. Hurezan</i>	— Cetatea de la Cladova — reşedinţa voievodului Transilvaniei — Pousa	75
	— Cladova Fortress — the Residence of the voivode — Pousa	75
<i>Octavian Iliescu</i>	— Inelul de argint de al Cladova (Notă preliminară) ...	85
	— La bague d'argent de Cladova	85

ISTORIE HISTOIRE

<i>George Manea</i>	— Podgoria Aradului în feudalismul dezvoltat (secolele XIV—XVI)	91
	— Dar Arader weinbangebiet in der periode deschochfeudalismus (14—16 Iahrhundert)	91
<i>Eugen Glück</i>	— Aspecte ale răscoalei ţărăneşti din 1784 în părţile Aradului oglindite în unele gazete europene	99
	— Some aspects of the peasant revolt from 1784 in Arad's reflected in some European popers	99

<i>Geza Kovach</i>	— Conscriptia satelor arădene din 1828	105
	— The Conscriptions of the villages in the Country of Arad in 1828	105
<i>Eugen Glück</i>	— Aradul în perioada de pregătire și înfăptuire a Unirii din 24 ianuarie 1859	125
	— Arad in the period of the preparation and the carrying out of the 24-th of January 1859	125
<i>Doru Bogdan</i>	— Poporul izvor și făuritor de istorie	139
	— Romanian people creater and source of the history ...	139
<i>Margareta Venera Kovacs</i>	— Contribuții privind începuturile alianței naționalităților asuprite din Imperiul austro-ungar	143
	— Contributions at the Beginings of the Alliance of the Opressed Nationalities from Austro-Hungarian Empire	143
<i>Radu Păiușan</i>	— Gazeta „România Mare” tribună a luptei pentru realizarea unității naționale	159
	— The „România Mare” jurnal and its role in the struggle for national unity	159
<i>Alexandru Roz</i>	— Din constituirea și activitatea consiliilor și gărzilor naționale românești din județul Arad	185
	— The setting and the activity of the Romanian Committees and Guards in the District of Arad	185
<i>Gheorghe Oancea</i>	— Din lupta românilor de pretutindeni pentru făurirea statului național unitar român	209
	— The Struggle of the Romanians From Every where For the Creation of the Romanian Unitarian State ...	209
<i>Gheorghe Unc</i>	— Aportul arădenilor la opera de consolidare și dezvoltare a statului național unitar român (1918—1923) ...	219
	— La contribution des gens d'Arad à l'oeuvre de consolidation et de développement de l'état national unitaire-roumain (1918—1923)	219
<i>L. Báthory, Gheorghe Iancu, M. Știrban</i>	— Activitatea Societății „Astra” prima fabrică română de vagoane și motoare S.A. Arad între anii 1919—1929	227
	— Die tätigkeit der „Astra-Gesellschaft — die erste, rumänische Waggon-fabrik“ aus Arad in der Zeitspanne 1919—1929	227

LUPTĂTORI PENTRU LIBERTATE ȘI UNITATE NAȚIONALĂ COMBATANTS POUR LIBERTÉ ET UNITÉ NATIONALE

<i>Constantin I. Stan</i>	— Vasile Stroescu — sprijinitor al culturii românești din Transilvania	249
	— Vasile Stroescu — Protector of the Romanian culture in Transylvania	249
<i>Vasile Popeangă</i>	— Activitatea desfășurată de Onisifor Ghibu în anii 1910—1914 pentru îndrumarea școlilor românești din Transilvania	259
	— Onisifor Ghibu's Activity between 1910—1914 for the guidance of the Romanian Schools in Transylvania	259
<i>Iulian Negrilă</i>	— Al T. Stamatiad	269
	— Al T. Stamatiad	269

ISTORIA CULTURII HISTOIRE DE LA CULTURE

<i>Mircea Popa</i>	— Primele societăți cu caracter literar și cultural din Transilvania	277
	— The First Literary and Cultural Associations in Transylvania	277

<i>Vasile Popeangă</i>	— Rețeaua școlilor confesionale ortodoxe din Banat și Crișană în anul 1834—1835	287
	— L'ensemble des écoles confessionnelles orthodoxes de Banat et de Crișana, entre 1834—1835	287
<i>Ioan Bolovan</i>	— Cultură și societate în Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea : Exemplul „Asociației naționale arădene pentru cultura poporului român“.	307
	— The first societies with literary and cultural character from Transylvania	307
<i>Dan Demșea</i>	— Începuturile „Asociațiunii naționale arădene pentru cultura poporului român“	317
	— Les débuts de la Société Nationale Aradoise pour la culture et conversation du peuple romain de préciser	317
<i>Gheorghe Lanevski, Iosif Sirbuț</i>	— Cîteva aspecte din primele manifestări cinematografice în Arad	335
	— Some Aspects from the First Manifestation of Cinematography in Arad	335
<i>Gheorghe Șora</i>	— Vasile Goldiș — primul exeget al operei lui Mihai Eminescu în Transilvania și Banat	341
	— Vasile Goldiș — der erste Deuter des Werkes von Mihai Eminescu in Siebenbürgen und in Banat	341

ATRTĂ ȘI ETNOGRAFIE ART ET ETNOGRAPHIE

<i>Horia Medeleanu</i>	— Pictorul Ștefan Tenetchi (viața și opera)	357
	— Stephan Tenetchi (La vie et l'oeuvre)	357
<i>George Manea</i>	— Aspecte ale organizării viticultorilor din podgoria Aradului la sfîrșitul secolului al XIX-lea	379
	— Aspects of the organization of the Wine Growers from the Arad's vineyard at the End of the XIX-th Century	379
<i>Rodica Herlo</i>	— Cămăși femeiești din colecția Muzeului județean Arad	387
	— Cheemises in the Collection of the Museum of Arad District	387

DOCUMENTE DOCUMENTS

<i>Adrian Andrei Rusu</i>	— Documentele inedite din prima jumătate a secolului al XVI-ea	395
	— Univeröffentlichte urkunden aus der arsten hälfte des 14 Jahrhunderts	395
<i>Dan Lăzărescu</i>	— Ecouri europene ale răscoalei lui Horea, Cloșca și Crișan	401
	— Des échos européens du mouvement de Horea, Cloșca et Crișan (1784—1785)	401
<i>Ioana Botezan</i>	— Două documente privind rolul Societății literare din Arad în adaptarea unei scrieri literare unitare	409
	— Two Documents Which Show the contribution of the Literary Association in Arad, to the Adopting of a Unitarian Spelling	409
<i>Mircea Timbus</i>	— File inedite din trecutul melegurilor arădene	413
	— Pages inédites du passé des contrées d'Arad	413

<i>Andrei Caciora, Ioan Popovici</i>	— Cîteva considerații privind lupta maselor populare românești arădene pentru menținerea limbii române ca limbă oficială în administrația comunală	421
	— Some considerations regarding the struggle of the romanian popular masses from Arad for the maintaining of the romanian language in the village administration	421
<i>Radu Homescu</i>	— Din corespondența lui Nicolae Ștefu cu Iraclie Porumbescu	435
	— N. Ștefu's correspondence with Iraclie Porumbescu ...	435
<i>Gheorghe Șora</i>	— Șase scrisori inedite ale lui Vasile Goldiș către Vasile Mangra și Nicolae Bălan	441
	— Sechs unbekannte Briefe Vasile Goldiș an Vasile Mangra und Nicolae Bălan	441

MUZEOGRAFIE MUSEOGRAPHIE

<i>Elena Rodica Colta</i>	— Colecția de carte străină veche a Liceului „Ioan Slavici” din Arad	449
	— La collection des anciens livres étrangers du collège „Ioan Slavici”, d'Arad	449
<i>Gheorghe Lanevski</i>	— Două momente în stil 1900 — perioada geometrică — martore a evenimentelor din 1918	485
	— Two Monuments in 1900 Style, Geometrical Period, Witnesses of the Events from 1918	485
<i>Augustin Mureșan</i>	— Steagul Societății de ajutor reciproc „Expresul” a funcționarilor C.F.R. — filiala Arad	489
	— The Flog of the Functionaries Society of Mutual Help	489
<i>Natalia Dascăl</i>	— Secția din Arad a Touring Clubului României (1935—1949)	497
	— Arad's Section of „Touring Club” of Romania (1935—1949)	497
<i>George Iuga</i>	— Mamifere mari din cuaternar de pe raza județului Arad	509
	— Considerations on Some Great Mammals from Quaternar on Arad District	509

*
* * *

RECENZII SOUVMAIRES

* * *	— <i>Izvoarele răscoalei lui Horea</i> , sub redacția acad. prof. Ștefan Pascu (Seria A Diplomataria, vol. 1), Premisele răscoalei (1773—1784), 1982, Seria B, Izvoare narative, vol. I (1773—1785), 1983, (Augustin Mureșan)	517
<i>Vasile Popeangă</i>	— Onisifor Ghibu, <i>Nu din partea aceea</i> (Doru Bogdan)	520
<i>Ilie Ceaușescu, Florin Constantiniu, Mihail Ionescu</i>	— 200 de zile mai devreme (Virgil Șerban)	522
<i>Maria Dogaru</i>	— Colecțiile de matrice sigiare ale Arhivelor Statului (Augustin Mureșan)	524
<i>Vasile Popeangă</i>	— Studii din domeniul disciplinelor pedagogice (Rodica Tat)	526
<i>Herman Fabini</i>	— Sibiul gotic (Dorin Paul Crainic)	528
<i>Romulus Vulcănescu</i>	— Mitologia română (George Manea)	530

CUVÎNT ÎNAINTE

Este un fapt unanim cunoscut și recunoscut eum că cercetarea istorică românească contemporană dădă a înregistrat spectaculoase împliniri și o notabilă evoluție, aceasla se datorează în primul rînd climatului spiritual deosebit de fertil, expresie unei științifice și înțelepte politici culturale desfășurate de partidul și statul nostru mai cu seamă în ultimele două decenii, de cînd în fruntea lor se află tovarășul Nicolae Ceaușescu.

La progresul istoriei istoriografiei românești firește că o contribuție și-au adus-o și publicațiile științifice muzeale, care prin informațiile documentare puse în circulație, au îmbogățit sensibil volumul de știri documentar-istorice, prilejuind alături de alte publicații și tipărituri, generalizarea și lucrările de sinteză cunoscute.

Credem că nu greșim dacă afirmăm că un modest aport în acest drum al cercetării istorice românești l-a avut și-l va avea și „Ziridava” — privită prin prisma celor 15 volume.

Ajunsă la cel de-al XV-lea volum „Ziridava” poate fi apreciată atît prin preocuparea privind diversificarea simțitoare a ariei sale tematică, cît și prin o tot mai accentuată grijă privind calitatea și asigurarea unei ținute demne pentru o publicație științifică de specialitate.

Valorificînd cu pasiune și consecvență bogatul și reprezentativul patrimoniu istorico-cultural județean, Ziridava a atras în juru-i colaborările unor prestigioase personalități culturale ale țării, sporind astfel, pe linia unei active și fecunde tradiții istorice — legăturile spirituale românești.

Rămînînd în perimetrul tematic ce și l-a cîștigat începînd mai ales cu nr. III—IV, arie tematică ce-i definește personalitatea sa în contextul celorlalte publicații muzeale, Ziridava XV rămîne în continuare atașată acestei structuri interne, convinsă că un astfel de conținut răspunde unor actuale și de perspectivă sarcini științifice, formulate în documentele partidului și statului nostru.

Iată de ce, studiile de arheologie și istorie sînt menite să fixeze, pe baza unor informații complet inedite, rod al unor investigații arheologice și documentar-arhivistice, aspecte esențiale ale culturii și civilizației străvechi, daco-getice, daco-romane și românești pe meleagurile arădene, învederînd deopotrivă puterea de afirmare creatoare a etnicului românesc din zonă pînă în contemporaneitate. Același conținut tematic este relevant și credem bine argumentat prin rubrica „Documente”, care se constituie ca una din rubricile de mare forță persuasivă și exegetică.

Luptători arădeni, pentru unitate și libertate națională — titlul unei rubrici care readuce în conștiința publică și de specialitate „portretul” unor veritabile personalități cu rosturi și funcții de modele umane pentru azi și mîine — a dat și oferă posibilitatea relevării legăturii dialectice, indistructibile dintre popor și personalități, în procesul de creație și făurire a istoriei. De fapt, prin aceste studii ce surprind viața și activitatea unor personalități ce s-au afirmat pe arena istoriei luptelor pentru libertate, unitate și nealîrnare națională, nu facem decît să dăm împlinire tezei acreditate și afirmate viguros și constant de tovarășul Nicolae Ceaușescu cu privire la factorii și forțele sociale angajate în făurirea istoriei noastre naționale.

Rubricile de istoria culturii, artă și etnografie valorifică preponderent zestrea cultural-artistică arădeană, stabilindu-i locul ce-l are în ansamblul culturii și artei naționale, invocată fiind din perspectiva tezei unității în diversitate a culturii și civilizației românești. Socotim binevenite studiile și preocupările privind valorificarea științifică a bogatului și prețiosului fond de carte veche românească și străină pe care-l are Aradul, dimpreună cu cele vizând etnografia, arta plastică și decorativă.

Și nu în ultimul rând rubrica de muzeografie este menită să îndeplinească rosturile unor utile „instrumente” de informare științifică, precum și ale unor necesare și ardente „dialoguri” de specialitate, transferuri de experiență în materie de activitatea concretă privind ocrotirea patrimoniului cultural național.

„Ziridava” XV prin conținutul ei tematic socotim că reușește să releve convingător afirmarea creătoare, statornică și neîntreruptă a poporului român pe aceste meleaguri căruia destinul istoric i-a alăturat pe parcursul veacurilor și alte populații și care alături de români au participat la făurirea acestei culturi și civilizații românești, cultură și civilizație care a înscris atâtea momente eroice și atâtea nume de eroi. Or, tocmai acestor momente și acestor eroi cunoscuți și mulți, prea mulți necunoscuți, condensate toate în momentele aniversare 8 mai 1921 — făurirea Partidului Comunist Român, 1784 : 200 de ani de la revoluția populară condusă de Horia, Cloșca și Crișan, 1918 : 65 de ani de la făurirea statului național unitar român, 1944 — 23 August : 40 de ani de la Revoluția de eliberare socială și națională antifascistă și antiimperialistă, 1945 : 40 de ani de la ziua Victoriei păcii asupra războiului ; 1965 iulie — Epoca Nicolae Ceaușescu — 20 de ani de rodnice și inegalabile împliniri socialiste, deci acestor momente aniversare care au marcat în mod sensibil drumul națiunii române spre progres, libertate, neatrănare și socialism le închinăm acest al XV-lea volum — Ziridava, în semn de exprimare a omagiului și a întregii noastre gratitudini poporului nostru, partidului nostru comunist, Eroului nostru-ntre eroi, tovarășului Nicolae Ceaușescu — secretar general al Partidului Comunist Român, președintele Republicii Socialiste România.

prof. DORU BOGDAN,
directorul Muzeului județean Arad

ARHEOLOGIE

DESCOPERIRILE NEOLITICE DE LA SELEUȘ

(Jud. Arad)

SEVER DUMITRAȘCU și DOINA IGNAT

În anul 1969 cu ocazia celei de a doua campanii de săpături arheologice de la Moroda¹, com. Seleuș, j. Arad au fost întreprinse perieghize arheologice și în hotarele satelor Mocrea, Seleuș, Iermata, Chier, Tîrnova, Măderat și Pîncota. S-a insistat mai ales în cercetările de suprafață din hotarele satelor Măderat și Pîncota unde tradiția locală amintea existența unui *castru roman*². Plecînd de la aceste informații, cît și de la descoperirea unor *fragmente ceramice de epocă romană* descoperite în hotarele acestor sate a fost efectuat un sondaj de informare la locul numit de săteni „Sub deal” sau „La Tetani”³.

Punctul arheologic la care ne referim se află în hotarul de sud-est a comunei Seleuș, J. Arad unde se învecinează, pe alocuri se întrepătrunde, cu hotarele satelor Moroda și Măderat, la sud de întretăierea căii ferate Ineu — Pîncota — Sîntana — Arad cu șoseaua Ineu — Seleuș — Pîncota — Șiria — Arad, respectiv Pîncota — Sîntana — Arad și la 760 m nord de Dealul Pîncotei (altitudine 230 m). În topografia locului se găsește la 1 200 m de podul de peste calea ferată, pe care trece drumul de hotar dintre vile de pe Dealul Pîncotei și Moroda.

Locul, pe care se află în pămîntul de arătură vestigii neolitice, de epocă romană și feudale timpurii, are înfățișarea unui *tell* uriaș cu axa lungă (NV—SE) de 560 m și cea scurtă (NE—SV) de 120 m, mărimi variabile în topografia locului și depinzînd de arăturile permanente și de extinderea sau retragerea florei hidrofile din jur, în funcție de anii ploioși sau secetoși. În partea de sud-vest *tellul* se lasă într-o adîncitură (val ?) ce pare a fi mai degrabă patul vechii

¹ S. Dumitrașcu, D. Mălăiescu, Fl. Dudaș, *Așezarea dacică de la Moroda din sec. II—IV e.n.*, în „*Lucrări Științifice*”, vol. IV.B, Oradea, 1970, p. 161—167.

² În anul 1955 a fost descoperit pe Valea Cigherului, între satele Moroda și Seleuș un tezaur monetar din care s-au păstrat 10 denari romani republicani și o piesă de Apollonia v. E. Chirilă, S. Dumitrașcu, D. Mălăiescu, *Descoperiri monetare antice în Transilvania, VI*, în „*Apulum*”, IX, Alba Iulia, 1971, încă în secolul al XIX a fost descoperit un tezaur de podoabe dacice de argint (1866) cunoscut și publicat de V. Pirvan în „*Getica*”, p. 559, la Moroda lângă Seleuș în Arad și monede romane republicane, descoperiri care au creat în opinia publică locală un interes deosebit față de vestigiile antice, dacice și daco-romane. Menționăm însă, cu tot „însuccesul” nostru din vara anului 1969, că investigațiile vor trebui continuate pe teren, pînă la epuizarea lor definitivă, deoarece, după părerea noastră *nu* este exclus, că, probabil romanii să fi controlat *sever* partea de est a Cîmpiei Ardealului, mai ales în zona de contact a cîmpiei cu piemonturile Zărandului, în partea de vest a Depresiunii Zărandului.

³ S. Dumitrașcu, D. Mălăiescu, Fl. Dudaș, *op. cit.*, p. 164, nr. 5. Informația ne-a fost dată de Fl. Dudaș căruia îi mulțumim și pe această cale. În anii 1968—1969, urmîndu-l la catedră prof. D. Mălăiescu, Fl. Dudaș era profesor în satul Moroda. Informația asupra acestei descoperiri ne-a indicat-o ca provenind din hotarul satului Măderat, locul „La Tetani”. În timpul cercetărilor noastre terenul aparținea unei unități agricole din Seleuș și astfel, se explică de ce a fost înregistrată de noi ca atare și nu la Măderat.

mlaştini în care, probabil pe o „insulă“, prin depuneri antropogene succesive s-a „clădit“ actuala sa înfăţişare de *tell*, de movilă ce se distinge cu uşurinţă la poalele Dealului Pincotei şi la liziera pădurii de arbuşti (azi) ce străjuieşte spre nord viile de pe panta dealului. Din mantaua movei care se rupe spre mlaştină se pot culege cu uşurinţă fragmente ceramice şi alte materiale arheologice.

În timpul periegeziei noastre⁴ profitînd de amenajările de teren (pentru asanarea mlaştinii cu mijloace mecanice) au fost practicate două secţiuni de control arheologic (S-I, 30×1 m şi S-II, 20×1,50 m dispuse la 50 m vest de marginea estică a movei orientate pe direcţia E—V, la marginea pămîntului răscolit anterior de utilajele ce lucrau la drenarea terenului).

Secţiunea I. Sub stratul vegetal, la adîncimea de 0,30 m se conturează un strat de cultură în care se găsesc amestecate cioburi feudale timpurii (nivelul cu cazane de lut, sec. XI—XIII e.n.), cioburi dacice cenuşii de epocă romană şi cioburi neolitice.

Sub stratul subţire de pămînt negru de 10—15 cm, la adîncimea de 0,40—0,45 m se conturează platforme de chirpic a unei locuinţe (?) lungă de 15 m în secţiune. Nu ştim dacă este axul lung al unei construcţii sau cel scurt deoarece săpăturile în casetă nu au putut fi continuate deoarece pămîntul era răscolit.

Sub această primă platformă de chirpic apar încă şase platforme tasate puternic cu excepţia celei de deasupra. La adîncimea de 3,21 m se pătrunde în pămîntul negru, sol de mlaştină. Acest nivel se află aproximativ la sau la ceva sub nivelul mlaştinii din jur invadată de floră hidrofila. Platformele se înfăţişează între straturile de cenuşă sub forma unor lentile de pămînt ars avînd grosimea de 0,10—0,20 m. Întreaga înfăţişare a profilului stratigrafic dă impresia unor *reveniri succesive* pe acelaşi loc, fiecare revenire fiind precedată de incendierea florei bogate de mlaştină, aducerea unui strat de pămînt (argilă galbenă) care a fost ars pentru a se usca, peste care apoi s-a locuit. Rămîne însă ca cercetările viitoare să stabilească mai exact şi detaliat situaţia reală. Subliniem că după cîte ne-am putut da seama noi, *movila*, *tell-ul* s-a ridicat artificial pe o „insulă“, pe un petec de pămînt şi a crescut de la cota iniţială cu 3 m.

Materialul arheologic (ce va fi prezentat mai jos) este unitar şi acelaşi la toate nivelele menţionate: ceramică, piese de lut ars şi mai ales o „întreagă industrie litică“, adică multe pietre de rîu (bolovani mari şi mici, aduşi din Cigher) unele folosite ca rişniţe sau mai degrabă ca lustruitoare, nuclee de silex şi toporaşe de piatră neperforate, mai ales bolovani scoşi de lucrările agricole sau de lucrările de drenaj a terenului au impresia existenţei unor ziduri de piatră şi de aici ideea posibilităţii unui castru roman (de piatră) în acest loc.

Secţiunea a II-a. Dispusă la 20 m spre vest de secţiunea I nu a dat decît rezultate modeste, terenul fiind puternic deranjat anterior. Nu excludem posibilitatea ca la un moment dat să fi fost deranjat *tell-ul* în epoca romană, feudală timpurie sau în epoca modernă de o construcţie agricolă. Totul era deranjat cioburile neolitice apărînd amestecate cu cele de epocă romană, poate romano-bizantină (menţionăm şi un ciob cărămiziu lucrat la roată) şi feudale timpurii (sec. XI—XIII e.n.).

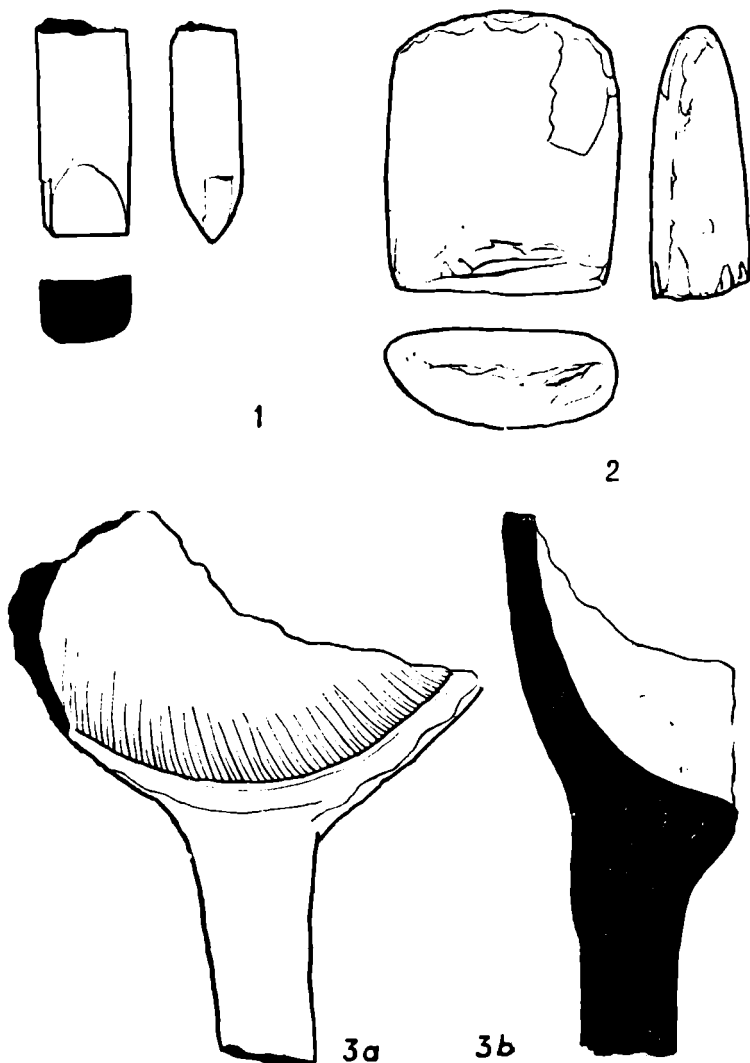
⁴ Periegeza era efectuată de S. Dumitraşcu însoţit de studenţi ai Facultăţii de Istorie-geografie de la Institutul Pedagogic din Oradea.

Cu tot aspectul său de veritabil sondaj de verificare arheologică, prin materialul arheologic recoltat credem că cercetarea sus-amintită merită a fi prezentată în comunicarea de mai jos, desigur cu prezentarea expresă a pieselor neolitice.

Inventarul arheologic descoperit⁵

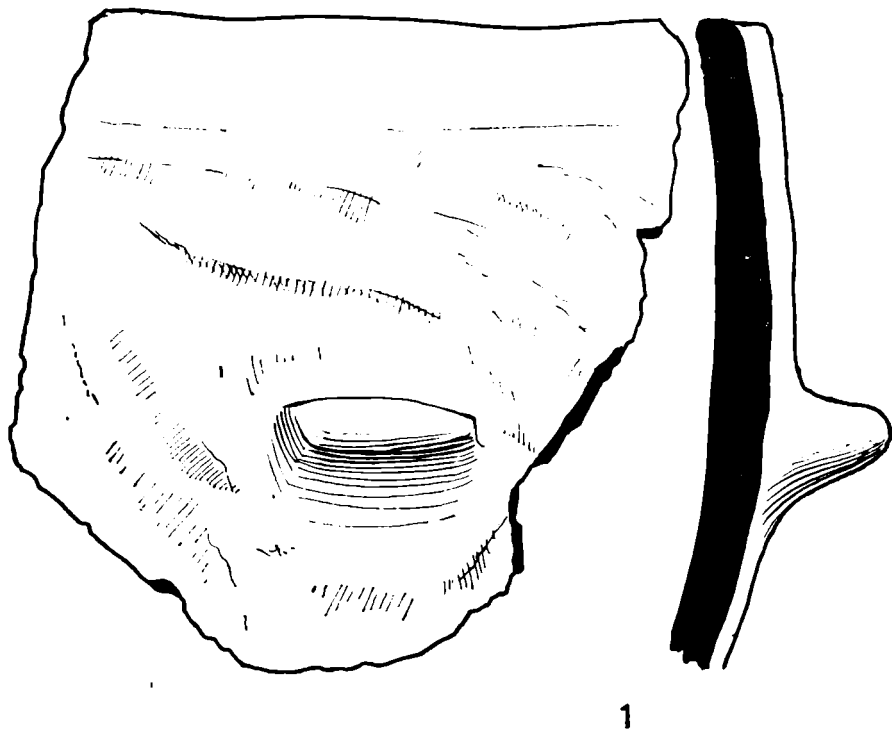
A. Unelte de piatră

— Daltă de tip înalt, lucrată din cuarț negru, în secțiunea plan-convexă, cu tăișul drept, bine ascuțit din ambele planuri (Pl. I, fig. 1).

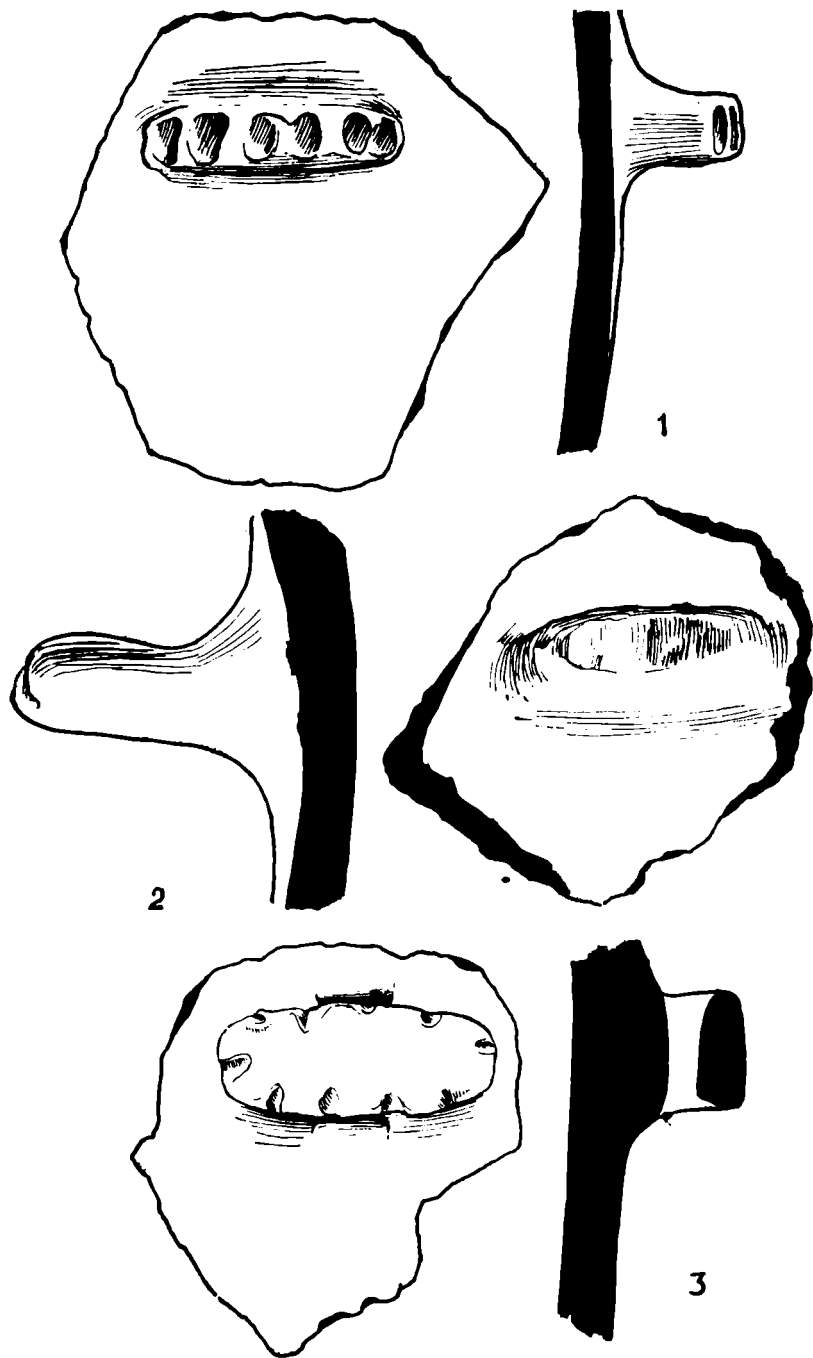

Pl. I. *Seleuș*, j. Arad. 1 : daltă ; 2 : teslă ; 3 a—b : lingură de lut ars.

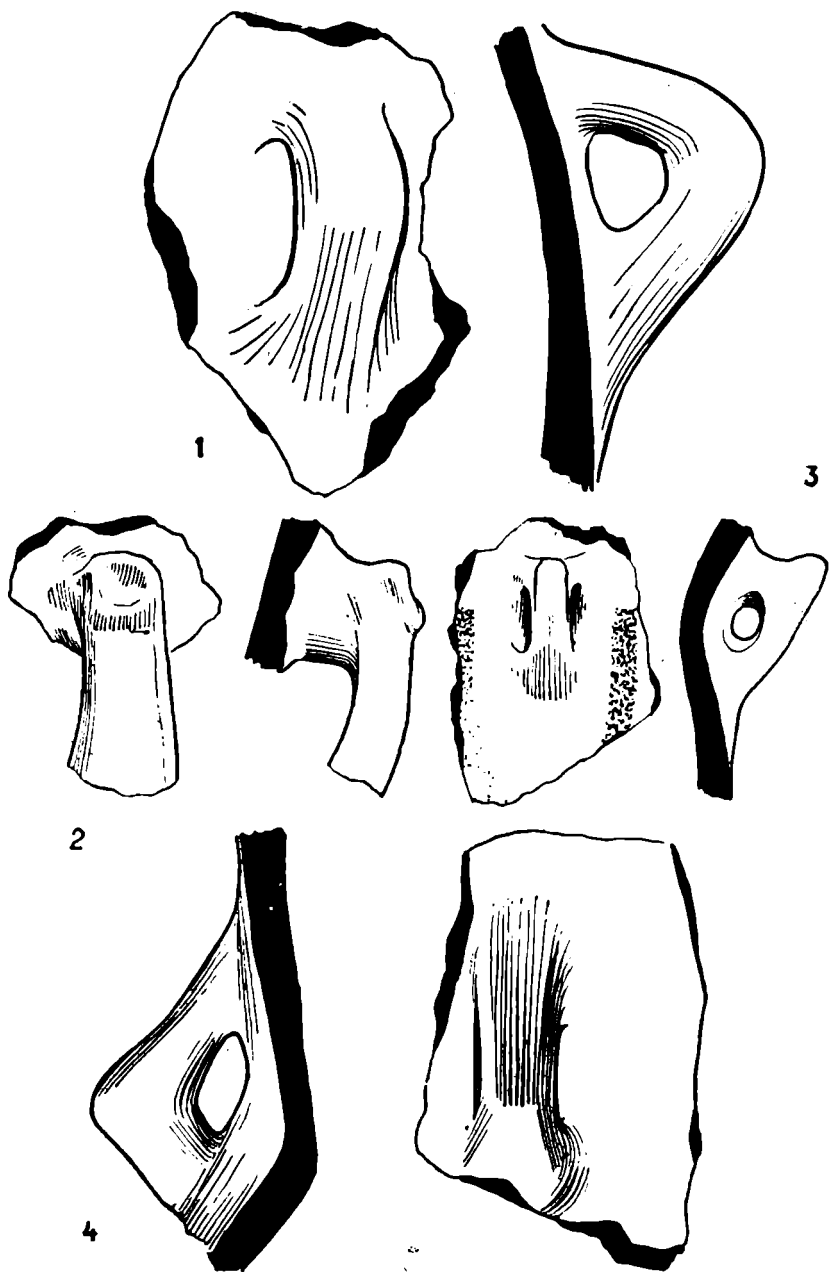
⁵ Întregul material neolitic descoperit la *Seleuș* se păstrează în Muzeul Țării Crișurilor, Inv. Nr. 8882 — Istorie.

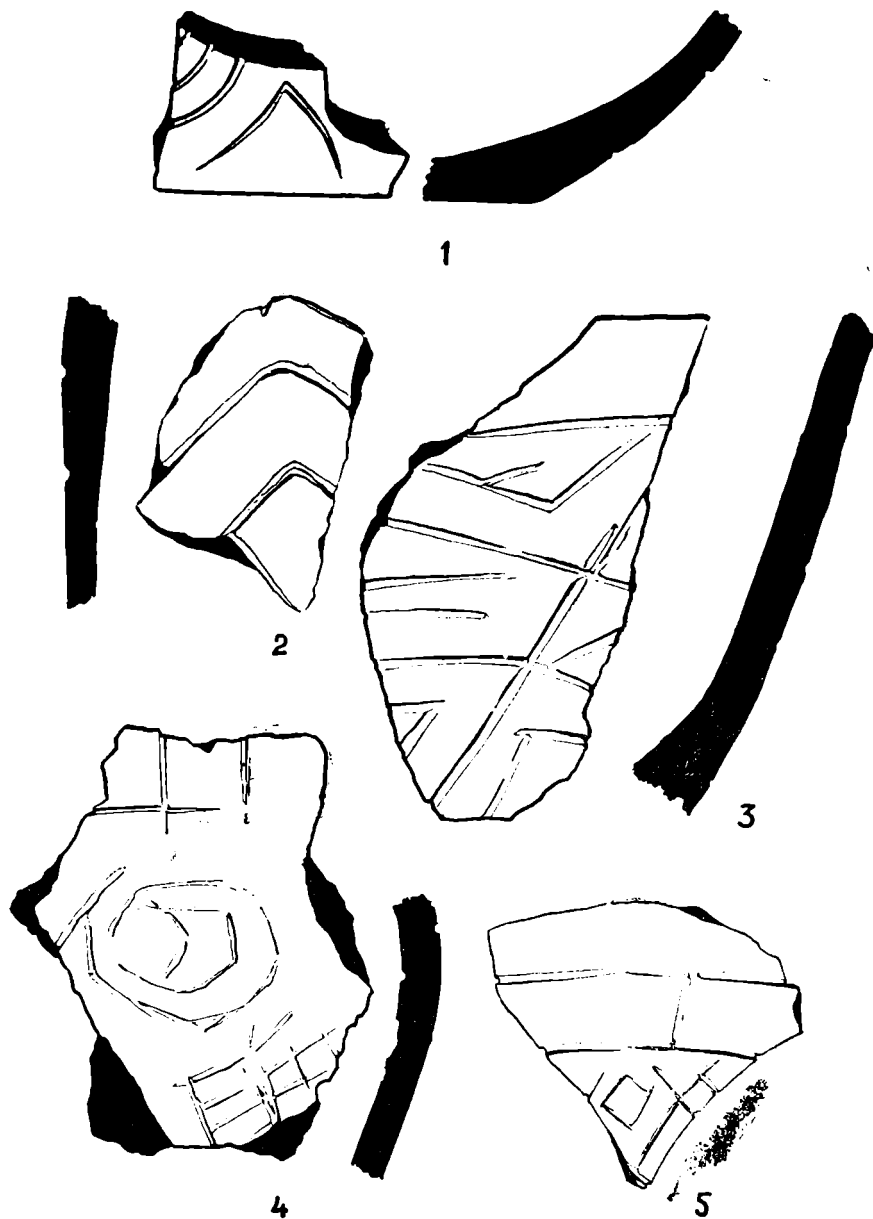
Pl. II. *Seleuș*, j. *Arad*. 1: fragment ceramic ornamentat cu borbotină și buton (de factură *Criș*); 2: fund de vas pictat cu negru.

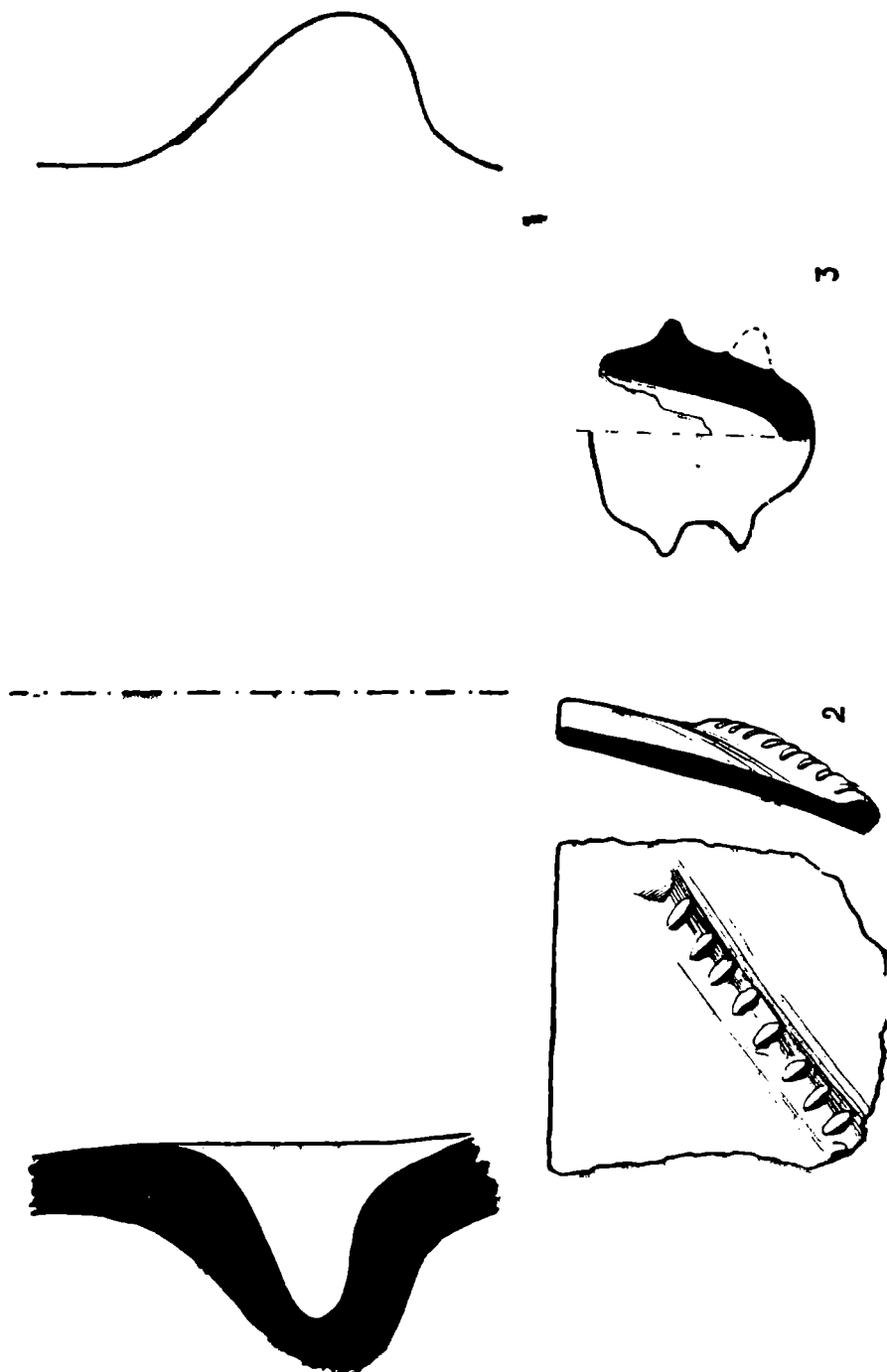
Pl. III. *Seleuş*, j. Arad. 1—3 : fragmente ceramice ornamentate cu butoni de tip „Crestă de cocoş”.

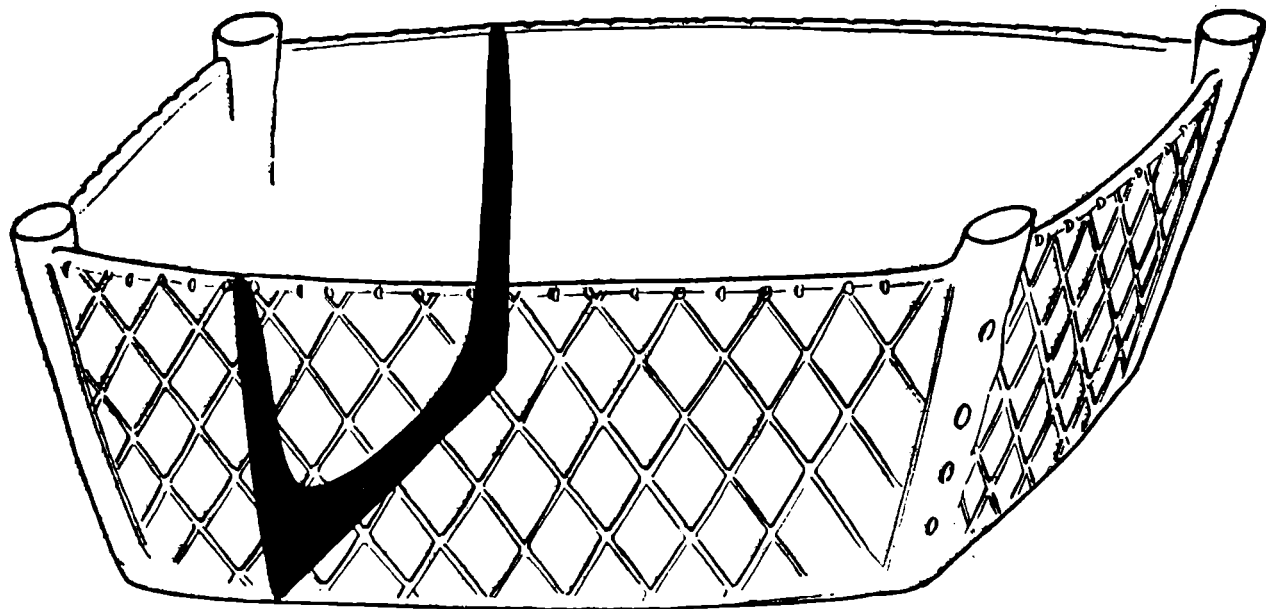
Pl. IV. *Seleuş*, j. Arad. 1, 4 : fragmente ceramice cu torşi unghiulare de factură Vincă-Turda ; 3 : fragment de toartă în formă de cioc de pasăre ; 2 : fragment de toartă cu butonl.

Pl. V. *Seleuş*, j. Arad. 1—5: fragmente ceramice ornamentate cu linii incizate în formă de unghiuri patrulatere, romburi și curbo-liniare de factură Bucovăț.

Pl. VI. Seleus, j. Arad.: 1: fragment ornamentat cu „gurgui”; 2: buză de bol ornamentată cu briu; 3: vas — miniatură.

Pl. VII. *Seleuş*, j. Arad. 1: vas patrulater ornamentat cu linii incizate (tăiată).

— Tesle — fragmentare — lucrate din şist cloritos şi diabaz dintre care menţionăm un fragment cu puternice urme de utilizare a tăişului.

— Fragmente de *topor înalt* în secţiune plan-plan; piesa pare nefinisată, probabil spartă în timpul prelucrării, lucrată din amfibolit.

— Nuclee din şilex, dintre care unul prezintă urme de ardere.

— Fragmente de topoare cu urme de utilizare. Nu s-au descoperit unelte perforate.

B. Obiecte de os

— Fragment de os şlefuit sumar, cu partea superioară ovală, perforată, corpul alungit, rupt din vechime, probabil o *sulă* sau un ac.

C. Greutăţi de lut ars

Au fost descoperite şase greutate de lut ars, fragmentare, de formă piramidală uşor applatizate, lucrate din pastă gălbui-cărămizie, conţinând resturi vegetale, arse incomplet, perforate în partea superioară.

D. Ceramică

I. Ceramică de factură Criş Starčevo

Forme

— *Vase mari*. Din ceramică grosieră, degresată şi cu materii organice, gălbuie-pămîntoasă în exterior şi cu miezul negru, ca urmare a arderii incomplete, s-au lucrat vase mari, de factura Criş-Starčevo, cu fundul gros pronunţat, pentru a da vaselor stabilitate.

— *Vase mijlocii şi mici* de aceeaşi factură şi din aceeaşi pastă, dar mai puţine cantitativ ca vasele mari.

— *Vase cu picior*. Sînt probabil cunoscutele vase de tip Criş cu piciorul scund şi cele cu fundul profilat. Pasta este însă prost arsă ca şi în cazul vaselor mari sau mijlocii.

Ornamentaţie

— *Barbotină*. S-au păstrat patru fragmente ornamentate cu borbotină pe două din ele barbotina asociindu-se cu butoni simpli aplatizaţi.

— *Briuri*. Trei fragmente sunt ornamentate cu briuri-simple, crestate sau al treilea cu briu în formă de funie.

— *Butoni*. Amintiţi mai sus, dar prezenţi şi pe alte cioburi sînt *butonii simpli*, aplatizaţi, de factură Criş-Starčevo specifică.

În ceramica descoperită la Seleuş lipsesc unele din ornamentele clasice ale culturii Criş, ceea ce ar putea să însemne, fie o periferizare tîrzie a unui grup Criş, fie prezenţa pe baza nivelului vechi a culturii neolitice de la Seleuş numai a unor elemente Criş. Nu este exclus să fie şi numai o întîmplare şi săpături viitoare să ducă la găsirea tuturor elementelor Criş la Seleuş. Din motive obiective (deranjarea veche şi modernă a staţiunii) nu ştim nici căror „platforme“ inferioare le corespunde nivelul Criş de la Seleuş sau avem pur şi simplu de a face numai cu *importuri* vechi în cadrul comunităţii neolitice din această staţiune arheologică.

de la Cluj, Suceagu, Palatca și Peșterea Deventului se plasează nu numai tipologic și stilistic, ci și geografic între arealul „Lumea Nouă” și Herpály, drept *verigi de legătură ale unei vaste zone ocupate de cultură cu ceramică pictată cărăia* — *plină acum* — nu i se cunoșteau decât manifestările extrem estice („Lumea Nouă”) ori extrem vestice (grupul Herpály)¹¹.

III. Ceramică vinčiană de tip Bucovăț

Forme

— *Vase mari și mijlocii* — Din pastă deosebită de cea a culturii Criș-Starčevo s-au lucrat vase mari și mijlocii tronconice sau în formă de bol. În genere sînt forme simple.

— *Vase mijlocii de tipul „carafă”* cu corpul sferic și de obicei cu două torțițe de un tip specific au fost lucrate din pastă aleasă de culoare gălbuie-pămîntie sau cărămizie.

— *Vase mici sau miniaturi*. Din pastă de același fel, uneori mai fină, alteleori mai grosolană s-au lucrat mici boluri sau vase-miniatură ornamentate cu proeminențe.

— *Vase mici* lucrate din pastă fină negricioasă sau plumburie, uneori cu luciu „metalic”. Sînt vase ce se constituie într-o grupă caracteristică în cadrul ceramicii vinciene de tip Bucovăț. O ceramică fină, tot cenușie apare, să nu uităm, și în cadrul ceramicii Tisa, însă în faza sa tîrzie.

— *Lingură de lut ars* (Pl. I fig. 3a+b).

Toate vasele au fundul drept și buzele drepte, ascuțite sau teșite.

— *Tăvițe*. S-a găsit o tăviță, de fapt credem că este un vas de cult, de formă patrulateră, avînd în cele patru colțuri „butoni” aplatizați și fiind ornamentată cu linii incizate (Pl. VII fig. 1).

— Un alt fragment provine de la un vas de același tip și este la fel ornamentat cu linii incizate.

Tăvițe de acest tip sînt considerate caracteristice culturii Tisa¹². Noi amintim însă că astfel de vase, ornamentate cu linii sau motive incizate au fost descoperite într-o săpătură de salvare la Dumbrava¹³, com. Livada, j. Satu Mare aparținînd pare-se aceluiași areal cultural. Vase cultice cu trei picioare însă ornamentate cu incizii sînt specifice culturii Vinca¹⁴. Există însă în descoperirile aparținînd grupului Bucovăț, la Fratilia¹⁵ altărașe de cult de formă patrulateră, cu picioare scunde, decorate de asemenea cu incizii.

Ornamentație

Motive plastice

— *Gurguie, mameloane sau umflături*. Patru fragmente de ceramică grosieră, provenind de la vase mari, a căror formă nu o cunoaștem exact, au fost ornamentate cu proeminențe — gurguie. Pasta moale a vasului fiind împinsă din interior spre exterior unde formează o umflătură ovală-semi-sferică, iar interiorul rămîne gol. O analogie cunoaștem la Tinca (j. Bihor) într-o descoperire fortuită.

¹¹ *Idem*, „Un aspect mai puțin cunoscut . . .”,

¹² N. Vlassa, *Neoliticul Transilvaniei*, Cluj-Napoca, 1976, p. 168—169.

¹³ Cercetări inedite. S. Dumitrașcu.

¹⁴ Gh. Lazarovici, *Gornea, preistorie*, Reșița, 1977, pl. LXIV/1.

¹⁵ *Idem*, *Neoliticul Banatului*, Cluj-Napoca, 1979, Pl. XXIII C, fig. 1, 3.

În zonă, la Arad — Str. Voievod Moga — au fost descoperite vestigii Criș considerate de Gh. Lazarovici și E. Pădureanu drept elemente dintr-o „izolare zonală într-un anumit stadiu de evoluție generală a culturii Starčevo-Criș”. Această izolare se manifestă, mai pregnant, în bazinul mijlociu și inferior al Crișurilor, pe cursul inferior al Mureșului, între Mureș și Timiș numai parțial, în aria grupului Körös⁶.

II. Ceramică pictată cu negru

Forme

— Vase de capacitate mijlocie. Din pastă mai fină, de culoare negricioasă, s-au lucrat boluri de capacitate mijlocie.

— Vase mici, pahare, străchini lucrate din pastă fină, cu pereții subțiri, buza dreaptă.

Ornamentație

— Motive plastice

Două fragmente sînt ornamentate cu butoni mici perforați, unul de formă patrulateră și unul în formă de cîrs, pe alt vas.

Pictură. Cinci fragmente din ceramică de această categorie au fost pictate cu motive de culoare neagră (benzi orizontale, oblice etc.) La două fragmente pictura se asociază cu butoni, iar un fragment are trase pe fund, atît în interior cît și în exterior două benzi în cruce pictate cu culoare neagră de factură bituminoasă. Acesta din urmă nu este exclus să fie un vîs de cult. Ceramică de acest tip este evident posterioară nivelului cu ceramică de tip Criș-Starčevo. Ea aparține unui grup pare-se de sine stătător, cu ceramică pictată cu negru. Rămîne ca cercetările viitoare să elucideze două aspecte: pe plan intern, la Seleuș, dacă este un nivel de sine stătător după cel Criș sau avem de-a face numai cu importuri și pe plan general, neolitic, să se stabilească exact raporturile ceramicii pictate cu negru, cu ceramica neolitică pictată cu alte culori din grupul Tisa (în sens de Tisa propriu-zis un Harpály), cît și cronologia lor internă și în raport cu alte culturi neolitice.

Ceramica de acest tip se încadrează în grupul de descoperiri de tip Oradea-Sălca⁷ — Oradea-Ioșia⁸ cu ceramică pictată⁹ cu materii bituminoase. O descoperire și mai semnificativă cu ceramică de această factură s-a făcut recent la Vărzari¹⁰.

N. Vlăssă consideră că există un areal important de descoperiri cu ceramică pictată, care se încadrează în grupul din zona piemontană centrală a Munților Apuseni (zona Bihor-Sălaj) de pe Crișul Repede și Barcău, la care se înscrie, acum și descoperirea de la Seleuș. El scrie următoarele: „materialele

⁶ Gh. Lazarovici, E. Pădureanu, *Așezarea neolitică de la Arad — Strada Voievod Moga*, în „Ziridava”, XIII, Arad, 1981, p. 49, 73.

⁷ M. Rusu, V. Spoială, L. Galamb, *Săpăturile arheologice de la Oradea-Sălca*, în „Materiale”, VIII, 1962, p. 159 sqq.

⁸ S. Dumitrașcu, N. Tăutu, *Ceramică neolitică pictată descoperită la Oradea-Ioșia*, în „Crisla”, I., Oradea, 1971, p. 47, 53.

⁹ D. Ignat, *Contribuții la cunoașterea neoliticului din Bihor*, în „Acta MN”, X, 1973, p. 477—491.

¹⁰ Doina Ignat, *Un aspect mai puțin cunoscut în cadrul ceramicii pictate din nord-vestul României*, comunicare susținută la colocviul X. Evoluția comunităților din epoca neolitică pe teritoriul României, Institutul de Arheologie București, dec. 1981.

Butoni

— Butoni alungiți sau ușor triunghiulari, simpli, neaplatizați. Unii sînt aurii.

— Butoni crestați. De același tip sau cu ceva mai mari, însă crestați pe margini.

— „Creste de cocoș” — Cele mai frecvente motive plastice de ornamente sînt „crestele de cocoș” applatizate sau mai proeminente crestate puternic sau avînd găuri lîngă corpul vasului (un singur exemplar). Această formă de ornamentație (deci o factură stilistică definitorie) pîr să constituie o caracteristică a ceramicii grupului de la Seleş.

— Torți unghiulare. Numeroase sînt fragmentele ceramice „ornamentate” torți de formă unghiulară specifice și ceramicii de la Seleş. O toartă este ornamentată pe umăr cu un buton rotund applatizat.

Torțile unghiulare sînt specifice culturii Turdaș și ele apar chiar și în arîile sale periferice cum este cazul cu descoperirile făcute de N. Vlăssă în așezarea neolitică de la Cluj-Napoca¹⁶. Același cercetător scria despre originea acestei modalități de a modela ceramica: „La Poliochini, într-un mediu arheologic al cărui material prezintă multe puncte comune cu aria vințeană — turdășeană, înțîlnim bune analogii pentru fragmentul din fig. 3/1, iar torțile unghiulare (s.n. S.D.) Fig. 3/4), asemănătoare celor de la Turdaș și Čoka, își fac apariția la orizontul Troia I b.”¹⁷.

Această manieră de modelare a torților (deci torți unghiulare) înscriu descoperirile de la Seleş, în arealul culturii Turdaș-Vinča.

Incizii. Și alte vase nu numai tăvițele au fost ornamentate cu incizii, adică cu linii verticale, oblice sau cu motive geometrice: patrături, patrulater, romburi etc.

O mențiune aparte merită ornamentarea obținută prin scrijelarea în parte încă crudă a vaselor a unor spirale, motive incizate spiralate. Astfel de motive au fost descoperite în ceramica grupului Szakálhát din R. P. Ungară, pe vase de tip „carafă” cu butoni sau torți de formă unghiulară¹⁸. În Crișana astfel de descoperiri s-au făcut la Biharea¹⁹, Tășad²⁰. La Biharea însă apare alături de citeva fragmente pictate cu negru (sau maro) ceramică pictată cu culori crude (roșu și galbui). Acest fapt ar putea indica o anume vechime mai mare a unor descoperiri de la Biharea față de cele de la Seleş (=Bucovăț, I), ceea ce ar sugera plasarea acestora din urmă într-o etapă mai tîrzie decît descoperirile de la Biharea, în cazul în care pictura cu culori crude roșu și portocaliu (galben) nu cumva se menține îndelungat în mediul culturilor neolitice din Banat și Crișana.

Desigur cele mai bune analogii la găsim în grupul Bucovăț, III cercetat de Gh. Lăzarovici în Banat care scrie despre ornamentele acestei ceramici: „Mai frecvente devin ornamentele plastice din briuri crestate, simple sau în formă de linii ondulate, din creste, mici proeminențe, proemiențe înalte, toarte-

¹⁶ N. Vlăssă, *Neoliticul Transilvaniei*, Cluj-Napoca, 1979, fig. 3/4: ceramică turdășeană uzuală.

¹⁷ *Idem*, *Ibidem*, p. 167, cf. și C—W Blegen, J.L. Caskey, M. Rusen, I. Sperling, Troy, I. 2, Princeton, 1950, fig. 236/23; J. Mallart, *Nestor of the Architectural Remains of Troy I and II*, in AS, IX, 1959, p. 162 (apud N. Vlăssă, nouă inaccesibile la Oradea); W. Müller, Troja, Leipzig, 1971, p. 37.

¹⁸ J.G. Szenásky, A. Korai Szakálhát csoport települése Battonyan, in Arch. Est, 108, 1, Budapesta, 1979, p. 69—77 fig. 5/1, 7/1 a—1 b.

¹⁹ Cercetări inedite. S. Dumitrașcu.

²⁰ Informație amabilă din partea colegului N. Chidioșă pentru care îi mulțumim și pe această cale.

cioc (parțial perforate) crestate sub buză sau pe buză și altele. Ornamente incizate cu motive curbo-liniare decad pentru ca în nivelul III b să dispară. Același cercetător remarcă că materialele din acest orizont cronologic sunt atribuite culturii Tisa sau sunt numite „tisoide“ ele apărând în Ungaria în asociere cu Székálhát și Tisa, iar în unele zone cu Tisa I și II²¹.

În ce ne privește considerăm *descoperirea neolitică de la Seleuș* ca un grup vincianno-turdășean pătruns de timpuriu în părțile Crișanei unde se periferizează, se localizează. Aici se pare că vine în contact cu elemente izolate și tardive de tip Criș-Starčevo-Körös și apoi cu elemente ale grupului cu ceramică pictată cu negru (elemente localizate din cultura Tisa). Oricum ar fi grupul de descoperiri de tip *Bucovăț-Székálhát-Biharea-Dumbrava* încep să aibă o individualitate proprie, deosebindu-se de culturile Criș-Starčevo, Turdaș-Vinča, Tisa I și Herpaly. Cronologic grupul se plasează în prima parte a neoliticului mijlociu, posterior culturii Criș-Starčevo și anterior culturii Tisa târzie de tipul Sintana (j. Arad)²²—Dăbica (j. Cluj)²³.

De altfel și cercetări efectuate în alte stațiuni din Banat și zona Aradului s-au observat în acest orizont înclinarea unor elemente vinciene, Tisa și Criș²⁴, încadrând acest orizont între cultura Vinča-Turdaș și Tiszapolgar²⁵.

NEOLITHIC DISCOVERIES IN SELEUȘ (THE DISTRICT OF ARAD) (SUMMARY)

The authors of this article present the results of their excavating the place known under the name „La Fofani“ or „Sub deal“ in Seleuș, in the year 1969.

The archaeological materials of neolithic origin, are the same at all investigated archaeological levels.

It consists of ceramics, pottery and especially „an entire stone-made industry“, that is many stones (small and big boulders from the river Cighete), some of them used as a mill or as a polisher, small pieces of silex and hatchets, and objects made of bones.

The pottery consists of big, medium-sized, small jars of the Criș-Starčevo archaeological type.

There are objects painted in black having horizontal, oblique or crosswise strips.

Searching the ground we found materials of the Bucovăț archaeological type.

The authors consider this neolithic discovery to belong to that kind of ceramics specific for the Vinča-Turdaș archaeological culture.

This kind of ceramics penetrated in these parts of Crișana, and came in touch with elements of the Criș-Starčevo-Körös archaeological type, and then with elements belonging to the group of ceramics painted in black (that is with elements belonging to the Tisa archaeological culture).

From a chronological point of view we can date the materials discovered as belonging to the early period of the neolithic age, namely before the Criș-Starčevo archaeological culture and after the late Tisa archaeological culture of the Sintana (the district of Arad) — Dăbica (the district of Cluj) archaeological type.

²¹ Gh. Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, Cluj-Napoca, 1979, p. 152.

²² S. Dumitrașcu, *Așezarea neolitică de la Sintana-Holub* (jud. Arad), în „Banatica“, III, Reșița, 1973, p. 26—32.

²³ N. Vlăssă, *Neoliticul Transilvaniei*, p. 142—149.

²⁴ Gh. Lazarovici, *Unele probleme ale neoliticului în Banat*, în *Banatica*, I, Reșița 1971, p. 31—61.

²⁵ E. Pădureanu, *Noi descoperiri neolitice și din epoca bronzului în județul Arad*, în „Banatica“, II, Reșița 1973, p. 395—402.

UN ATELIER DE PERFORAT TOPOARE LA LIPOVA-HODAIE

SABIN ADRIAN LUCA

Stațiune neolitică aflată într-o zonă de interferență culturală la orizont cronologic Vinča B₂/C-C, Lipova-Hodaie prin materialul său arheologic scoate în evidență diversitatea de preocupări specifică locuitorilor sfârșitului neoliticului dezvoltat nord-bănățean. Încă de la primele săpături¹ au fost excavate topoare din piatră șlefuită, perforate, lucru confirmat și de cercetările arheologice din anul 1971².

O dată cu apariția și dezvoltarea culturii Vinča, șlefuirea și cioplirea uneltelor de piatră ajunge la maximum finisării și eleganței³, lucru confirmat și de descoperirile de acest fel de la Hodaie (fig. 1/1—4). În fazele timpurii ale acestei culturi se întâlnesc și primele topoare perforate în Banat la Ostrovu Golu și la Balta Sărată⁴. Topoarele perforate se deosebesc de celelalte tipuri de topoare datorită puterii de lovire mai mari ce rezultă din implantarea cozii în topor și nu legării lui de coadă, sau a implantării în capăt de băț despăcat⁵.

De fapt, tipurile de topoare de la Lipova sînt caracteristice unui orizont neolitic târziu ; acest lucru rezultînd și din formele, tipurile de topoare prezente : topor trapezoidal neperforat (fig. 1/1)⁶, topor dublu, fragmentar⁷ (fig. 1/4), un topor dreptunghiular perforat median (fig. 1/2) și un topor fragmentat datorită faptului că a cedat la perforare, care a fost după cîte se pare unul dreptunghiular (fig. 2/1). Se mai cunosc topoare perforate provenite din locuirea neolitică de aici, publicate de Gh. Lazarovici⁸ și de V. Boroneanț cu D. Demșea⁹. De remarcat faptul că toate aceste topoare, cu excepția exemplarului de la fig. 2/1¹⁰, sînt din roci dure, neapărat necesar a fi astfel pentru că, în caz contrar, piesa cedează la perforare (ca și în cazul de la fig. 2/1) sau

¹ Săpături efectuate de către Horia Medeleanu între anii 1963—1965 ; după : V. Boroneanț — D. Demșea, *Cercetările arheologice de la Lipova-Hodaie*, în „Ziridava” III—IV, 1974, p. 11.

² *Ibidem*, p. 11—23.

³ Gh. Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, Bibliotheca Musei Napocensis, IV, Cluj-Napoca, 1979, p. 85.

⁴ *Ibidem*, pl. IV/C38—41 ; E 7, 12—13 ; aceste unelte au fost descoperite în contextul unor strate unde impulsul vincian își făcuse cunoscută prezența ; pl. XII/B 1 ; această unealtă fiind datată în faza B a culturii Vinča.

⁵ Modele prezumtive de fixarea uneltei perforate în coadă vezi : E. Comșa, *Date despre uneltele de piatră șlefuită din epoca neolitică și din epoca bronzului de pe teritoriul României*, „S.C.I.V.” XXIII, 2, 1972, p. 250.

⁶ Gh. Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, 1979, p. 85 ; acest tip de topor fiind întâlnit încă din cultura Starčevo-Criș (pl. IV/C 45, 56, 63 ; E 2, 9, 14) evoluind în etapele următoare (pl. XII/A 20—21 ; B 3 ; C 1, 3) ajungînd și la tipul nostru.

⁷ E. Comșa, *op. cit.*, p. 253, 259, fig. 12 ; sau tipul de la fig. 11.

⁸ Gh. Lazarovici, *Unele probleme ale neoliticului în Banat*, „Banatica”, I, 1971, p. 29, pl. XI/43, 46, 48 ; XII/12, 16, 18.

⁹ V. Boroneanț — D. Demșea, *op. cit.*, p. 12—13.

¹⁰ Acest topor este executat dintr-un calcar, neșlefuit pînă la finețea obișnuită.

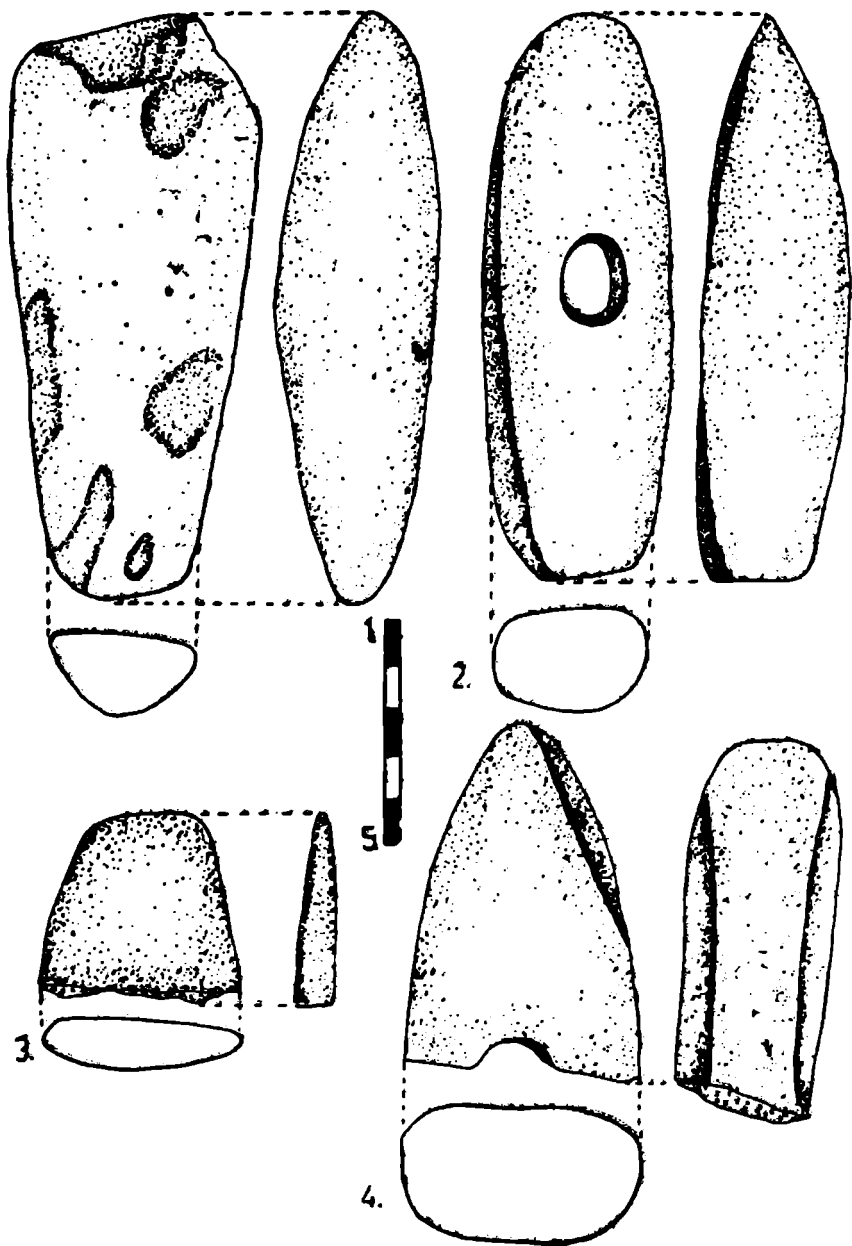

Fig. 1. Lipova-Hodole ; 1, 3 : topoare neperforate ; 2, 4 : topoare perforate.

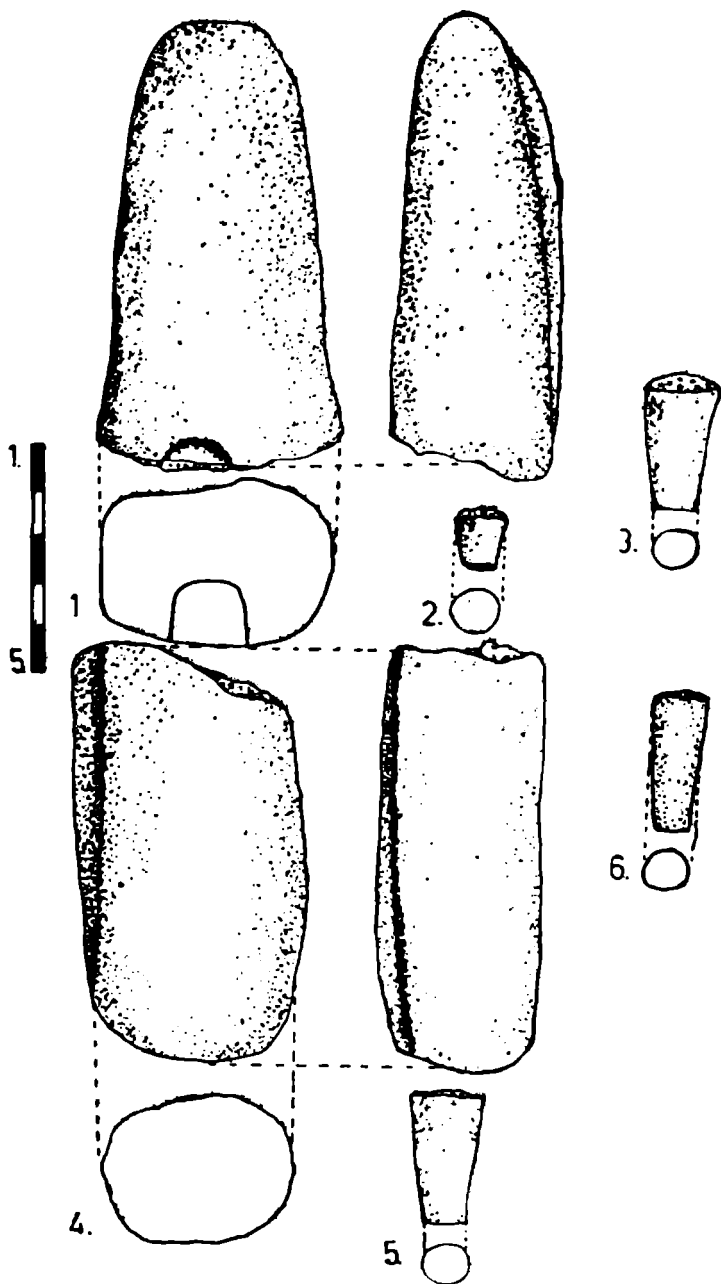

Fig. 2. Lipova-Hodole ; 1 : topor cu început de perforație, rupt ; 2—3, 5—6 : cepuri rezultate de la perforarea topoarelor ; 4 : topor neperforat.

cedează prematur în cadrul procesului lucrativ. Rocile folosite la obținerea acestor topoare sînt de obicei granite, bazalte, granodiorite¹¹.

Existența cepurilor rezultate de la perforarea topoarelor într-un număr relativ mare¹² (fig. 2/2—3, 5—6), ne face să presupunem existența aici a unui atelier de șlefuirea și perforarea topoarelor. Materialul litic necesar obținerii acestor unelte este prezent din abundență în jurul stațiunii și poate proveni, în cazul nostru, fie din albia pîriului Teiuș¹³, fie din versanții și albia torenților formați în această zonă, ee au dizlocat prin forța lor de scurtă durată roci utilizabile la obținerea topoarelor. Perforarea lor se făcea din două direcții¹⁴. Poate că au fost folosite și alte procedee¹⁵.

Ateliere pentru executarea topoarelor din piatră șlefuită se mai cunosc la noi în țară la Bratovoiești¹⁶ și în vestul țării la Suplacu de Barcău¹⁷. Datorită faptului că la Lipova-Hodaie avem exemplificate, prin materialul arheologic, toate fazele procesului de obținere a unui topor de piatră șlefuit (cepuri; fragmente de topoare cu început de perforație, nefinisate; topoare perforate și rupte apoi în timpul procesului productiv și topoare întregi perforate), putem afirma că în această stațiune a funcționat în etapa ei de evoluție paralelă cu Vinča B₂/C-C, un atelier de șlefuire și perforare a topoarelor¹⁸.

UN ATELIER DE PERFORATION DES HACHES À LIPOVA-HODAIÉ

(RÉSUMÉ)

Dans l'habitat préhistorique appartenant au néolithique tardif-développé de Lipova-Hodaie, l'existence des déchets provenant de la perforation des haches, l'existence des fragments de haches commencement de perforation, des haches perforées, de même que l'existence de la matière première dans cette zone, nous font affirmer que dans cet endroit existait un atelier de transformation et de production de ces objets, qui se situent à un horizon B.2/c—C à l'égard de la culture Vinča.

¹¹ Gh. Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, 1979, p. 85; pentru topoarele vinčiene din Banat.

¹² V. Boroneanț — D. Demșea, *op. cit.*, p. 12; Gh. Lazarovici, „Banatica”, I., 1971, pl. XII/2,5; *idem*, *Neoliticul Banatului*, 1979, p. 85.

¹³ Ca sursă de materii prime, dar nu în acest sens, acest pîrîu a fost vizat de V. Boroneanț în articolul citat, la p. 13. Înclinăm spre ideea după care fragmentele de rocă din care s-au obținut topoarele au fost culese și apoi șlefuite din materialul rulat de rîu; vezi, E. Comșa, *op. cit.*, p. 249.

¹⁴ *Ibidem*, p. 257.

¹⁵ De exemplu procedeul perforării cilindrice cu tuburi; *ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*, p. 249.

¹⁷ Acest atelier este cel mai apropiat ca epocă și ca preocupări (se întîlnesc aceleași tipuri și forme de topoare dintre care, o parte sînt cu început de perforație); D. Ignat, *Așezarea neolitică de la Suplacul de Barcău*, „Materialele și cercetări arheologice”, a XIII-a sesiune anuală de rapoarte, Muzeul Țării Crișurilor, Oradea, 1979, p. 48—49, 54.

¹⁸ Lucru sesizat pentru prima dată de Gh. Lazarovici în: *Neoliticul Banatului*, 1979 p. 85.

NOI FORTIFICAȚII PE TERITORIULUI JUDEȚULUI ARAD

EUGEN D. PĂDUREANU

În articolul de față vom prezenta fortificații descoperite de noi cu ocazia cercetărilor perieghetice între anii 1970—1983¹. În prima parte am inclus fortificațiile la care elementele caracteristice, șanțul și valul de pământ mai mult sau mai puțin păstrate se pot totuși sesiza clar. În a doua parte a lucrării, prezentăm așezări fortificate natural, care pe baza urmelor materiale descoperite pot fi atribuite eneoliticului târziu respectiv purtătorilor culturii Coțofeni². Acestea, prin poziția pe care o ocupă (piscuri izolate, mameloane, promontorii) nu necesitau o fortificare suplimentară, pantele abrupte oferind o bună apărare. Eventual la Dud-Cioaca Chiciorii anumite detalii de planimetrie ne-ar putea sugera existența unui șanț de apărare care să închidă singura cale de acces dinspre nord.

Fortificații cu val și șanț de apărare am descoperit în următoarele puncte :

1. BODROGU VECHI

La nord de Mureș la cca 1 km nord-vest de satul Bodrogu Vechi semnalăm în 1976 prezența unei întinse și necunoscute fortificații³.

Pe harta întocmită în 1780 de „lănțarul” François Liebherr delegat al erariului, apare sub denumirea de „Grădiștea”. Ea se prezintă sub forma unei incinte poligonale, fiind înconjurată de un vechi braț al Mureșului (fig. 1 b). Confruntind planul ridicat de F. Liebherr cu realitățile din teren se poate afirma că ne găsim în fața unei incinte fortificate avînd un contur poligonal. Cel mai bine se păstrează partea de vest a fortificației unde se pot vedea clar elementele de fortificație : valul lat la bază de 9—10 m și șanțul spre exterior cu o deschidere de cca 6 m. În partea de est se păstrează numai o latură pe care, inexplicabil, „lănțarul” nu o cartează. Pe baza detaliilor de planimetrie facem remarcă că ea pare a fi refăcută după ce a fost distrusă de ape. Din totalul de laturi presupuse de noi aparținînd poligonului, un trapez pare-se, după întregirea conturului, propusă de noi (fig. 1 b), se păstrează în total, trei și anume : latura AB (după notarea făcută de noi pe hartă) cu o lun-

¹ N-am inclus în articol așezarea fortificată de la Pecica — Forgaci care a făcut obiectul unui alt studiu, cf. E.D. Pădureanu, *Așezarea eneolitică fortificată de la Pecica — Forgaci*, în „Crisia”, XII, Oradea, 1982, p. 29—60. *Idem* fortificația de pământ de la Vladimirescu care a fost cercetată pe calea săpăturilor sistematice cf. M. Zdroba — M. Barbu, în „Ziridava”, VI, Arad, 1976, p. 47—55, M. Barbu, M. Zdroba, în „Ziridava”, X, Arad, 1978, p. 101—122 ; M. Barbu, — M. Zdroba, în „Ziridava”, XI, Arad, 1979, p. 181—193 ; M. Barbu, în „Ziridava”, 12, Arad, 1980, p. 101—164.

² Eugen D. Pădureanu, *Noi descoperiri eneolitice pe teritoriul județului Arad*, în „Ziridava” XIV, Arad, 1982, p. 35—47.

³ *Cercetări arheologice la Hodoș — Bodrog* (manuscris).

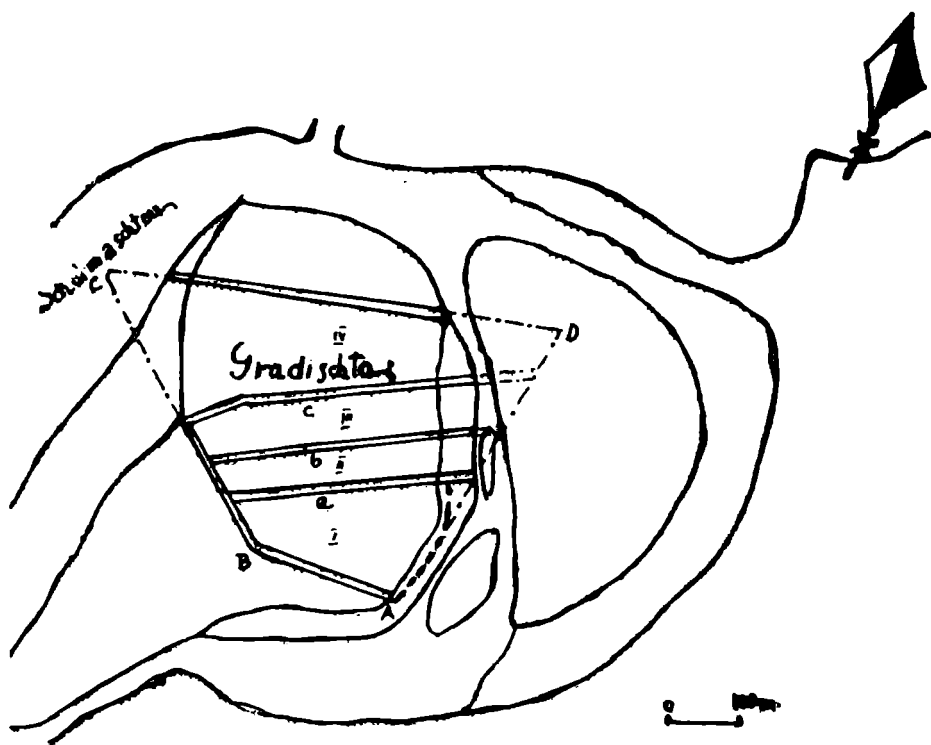
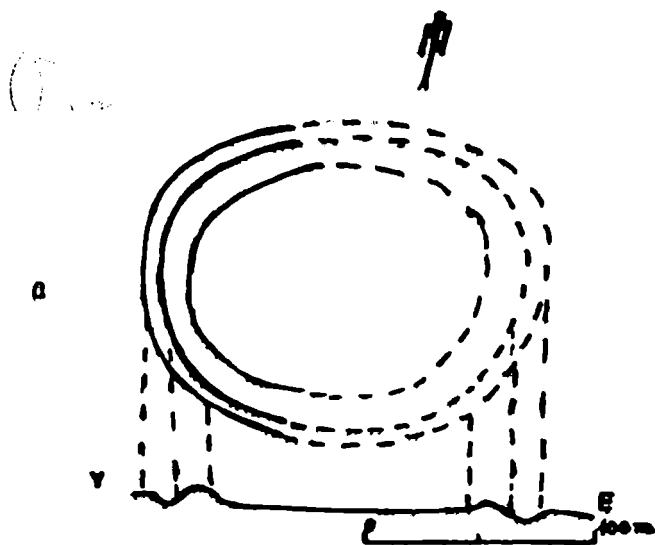

Fig. 1, 1 a. Zăbrani — La Suis. Planul incintei fortificate. Punctat am redat traseul fortificației unde valul și șanțul au fost distruse de lucrările agricole.

gime de cca 235 m, o porțiune egală cu prima din totalul de 490 m aparținând laturii BC, și alta lungă de 240 m din latura DA. Restul sînt distruse de vechiul curs al Mureșului. Suprafața incintei fortificate a fost estimată de noi la 18 ha.

Elementul cel mai ciudat al acestei fortificații îl constituie valurile de pămînt în număr de trei (notate de noi cu a, b, c) care o compartimentează în patru sectoare, ele căzînd oblic pe laturile BC și DA. Pe teren acestea sînt mai greu de sesizat fiind mult aplatizate de lucrările agricole. Valul „c” este distrus de ape apărînd numai pe hartă. Lățimea lor inițială pare să fi fost de 6 m, iar în secțiune au forma plan-convexă.

În lipsa unor săpături de amploare⁴, precum și a unui material arheologic semnificativ, încadrarea cronologică este extrem de dificilă. Cu titlul de curiozitate amintim că tipologic, unele analogii le întîlnim în fortificația dacică de la Cioclovina, județul Hunedoara⁵ (valurile paralele care cad perpendicular pe valul principal).

Ipotetic, ridicarea acestei fortificații o legăm pînă la efectuarea unor săpături care să ne ofere date concludente, de următoarele perioade:

a) Feudalismul timpuriu, perioada Glad-Ahtum

Facem aici remarcă că fortificația de pămînt de la Vladimirescu se găsea tot pe o insulă. Forma incintei fortificate de la „Grădiștea” putea să fie în funcție de insula pe care a fost construită.

b) Perioada invaziei tălare din 1241

Această fortificație inconjurată de brațe ale Mureșului putea să ne ofere o situație similară cu cea de la Nădab, Tămașda sau Pereg⁶.

c) Perioada feudalismului dezvoltat

Ridicarea acestei fortificații ar putea fi pusă în legătură cu invazia turcilor din 1552 și luptele cu imperialii din această zonă⁷.

Indiferent de perioada în care a fost ridicată, noi credem că nu poate fi vorba decît de o fortificație de refugiu dacă nu chiar o tabără militară părăsită după un timp scurt. Deși pentru aceasta n-ar pleda nici forma nici dimensiunile nu este exclus să fie vorba de un castru de marș.

Elucidarea numeroaselor probleme legate de acest obiectiv nu se pot face decît după reluarea unor cercetări de amploare coroborate cu studii de pedologie.

2. NEUDORF

La cca 1,5 km vest de satul Neudorf și cca 250 m vest de locul unde șoseaua Arad—Zăbrani—Lipova se unește cu șoseaua Timișoara—Chesint—Lipova, am descoperit în anul 1977 o fortificație de formă elipsoidală. Lungimea atinge 210 m iar lățimea 110 m. Șoseaua Zăbrani—Neudorf—Lipova o taie în lat, împărțind-o aproape în jumătate. Ea ocupă o porțiune dintr-o

⁴ În anul 1980 a fost trasată o secțiune pe latura BC a fortificației. Din păcate materialul descoperit nu este concludent. Informații primite de la M. Zdroba, Muzeul județean Arad, care a efectuat săpătura.

⁵ I. Glodariu, *Arhitectura dacilor*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1983, p. 87.

⁶ *Aradul, permanență în istoria patriei*, Arad, 1978, p. 138 și urm.

⁷ *Idem* p. 108—114.

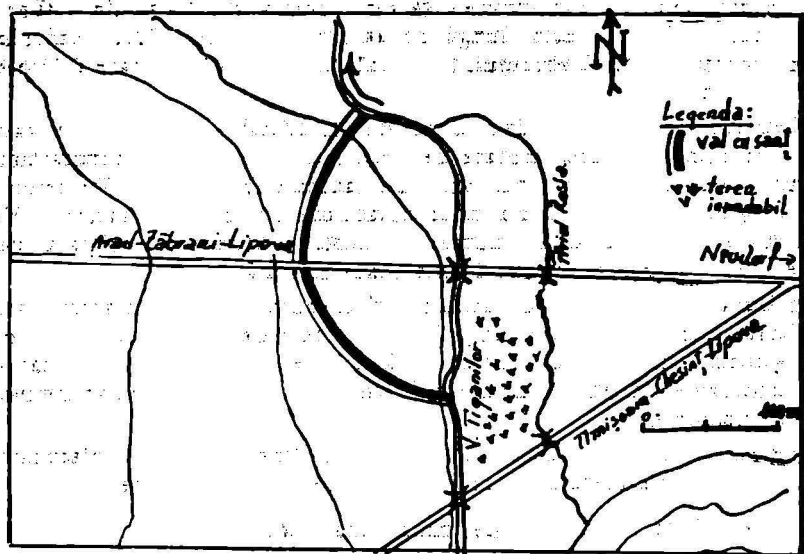
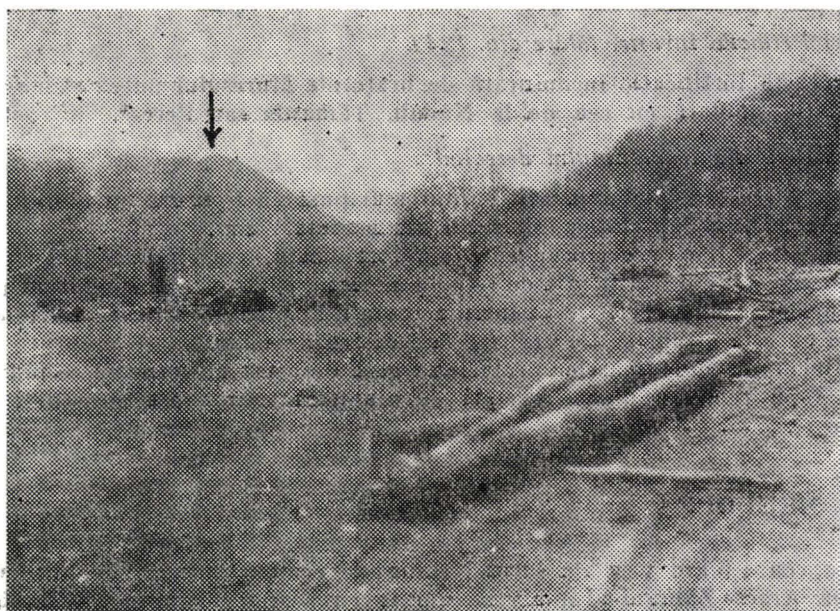

Fig. 2, 2 a. Neudorf — Piriul Roșia. Planul așezării fortificate.

2 b. Rădești — Cetățea. Vedere din spre nord.

terasă medie ușor înclinată sud-vest, nord-est. Pe direcția vest și nord-vest incinta, cu o suprafață de 1,5 ha este fortificată natural de Valea Țiganilor. În partea de vest și sud-vest incinta este fortificată cu șanț și val de pământ. Șanțul are deschidere de 5-6 m iar valul are la bază o lățime identică. Pe unele porțiuni ductul valului este clar vizibil prin culoarea gălbuie a pământului scos din șanț și utilizat la val, în prezent destul de aplatizat de lucrările agricole.

Materialul arheologic descoperit în incinta fortificată cit și în exterior aparține primei epoci a fierului (Ha C) și celei de-a doua epoci a fierului (Latène III sporadic, Latène IV material bogat)⁸. Ipoteză, legăm construirea fortificației de prima epocă a fierului.

3. TAUȚ

În anul 1975 am descoperit la Tauț în punctul numit „Dealul Rujelor” o fortificație cu val și șanț de apărare de tip promotoriu barat. Se găsește pe o terasă înaltă de formă ovoidală cu lungimea de cca 450 m. Terasa are o înclinare nord-vest spre riul Cigher care curge pe la poale. La cca 165 m nord de vârful triunghiular al terasei cu pantele extrem de abrupte, în locul unde aceasta prezintă o mică gîtuțură, a fost tăiat un șanț care desparte incinta fortificată de restul platoului (fig. 3 a, b). Sistemul de fortificație constă din șanțul sus amintit cu o deschidere de 6 m și valul de pămînt plasat în spatele șanțului. Valul are la bază o lățime de 10 m și păstrează o înălțime de 1—1,5 m. Șanțul are față de coama valului o adîncime de 2—2,5 m. Atît valul cit și șanțul continuă pînă la poalele terasei avînd forma unui arc de cerc care separă botul terasei de restul platoului constituind astfel o incintă fortificată de forma unui triunghi cu vârful ascuțit orientat spre sud. Lățimea (baza triunghiului) atinge 85 m. La mijlocul distanței șanțul și valul prezintă o discontinuitate, probabil poarta. Suprafața închisă între pantele abrupte și elementele de fortificație am estimat-o la 0,7 ha. Încadrarea cronologică este dificilă. Deși unele sectoare din incintă au fost deranjate de lucrări nu au apărut materiale semnificative. Doar pe botul terasei într-un profil natural am putut surprinde un bordei cu material Coțofeni.

Deși tipologic această fortificație ar putea să aparțină și altor perioade, noi credem că este vorba de o fortificație de refugiu atribuită populației autohtone. Sînt semnificative în acest sens materialele arheologice din secolele VII—VIII și VIII—IX de la poalele fortificației⁹.

4. ZĂBRANI

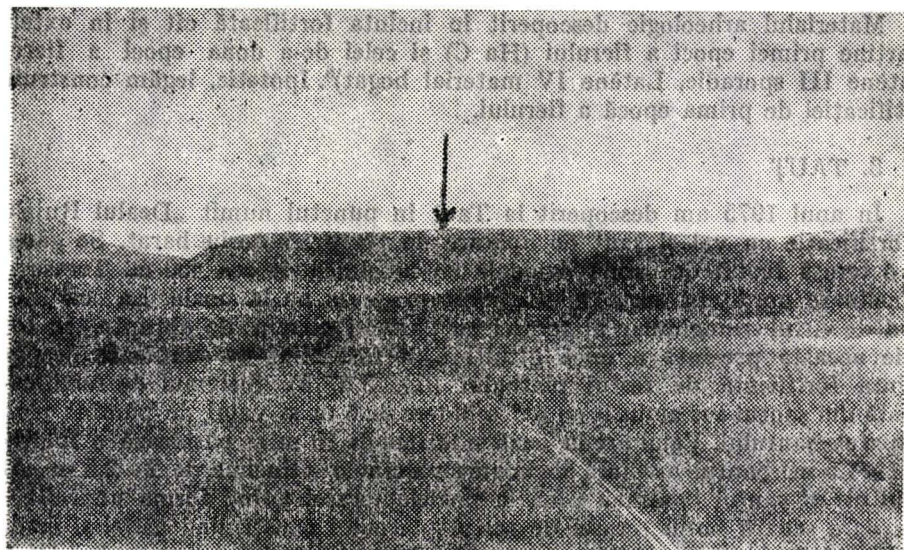
În anul 1973 cu ocazia cercetărilor de teren de la Zăbrani am depistat o fortificație de pămînt la locul numit semnificativ „La suiș”¹⁰. Se găsește la cca 1,5 km nord-est de comuna Zăbrani și la cca 500 m nord de calea ferată Lipova—Timișoara, în plină luncă a Mureșului. Pare a avea o formă inelară cu diametrul de 90 m. Elementele de fortificație sînt șanțul cu o deschidere de 6 m și valul de pămînt lat la bază de 9 m. Elementele de fortificație se păstrează mai bine în partea de vest în cea estică fiind abia sesizabile. Ductul valului este mai clar numai după o arătură proaspătă cînd la suprafață apare o diră gălbuie provenind de la lutul scos din șanț. În partea de vest, șanțul mai păstrează o adîncime de 0,50 m înălțimea valului față de nivelul de călcare actual fiind tot de 0,50 m. Suprafața fortificației am estimat-o la 1,5 ha.

Materialul arheologic recoltat de la suprafață este sărăcăcios și nesemnificativ (cîteva fragmente ceramice care după pastă par a fi hallstattiene, precum și ceramică gri-cenușie din secolul III—IV e.n. ?) N-ar fi exclus să aparțină perioadei hallstattiene.

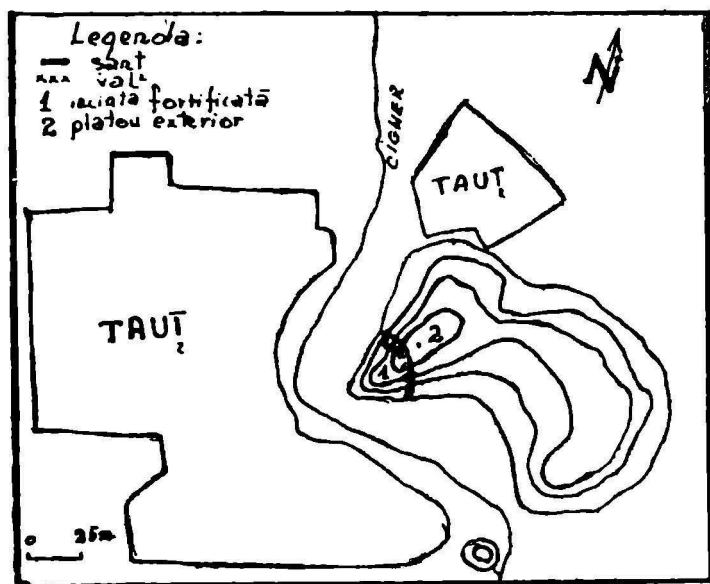
⁸ Material înedit în colecția E. Pădureanu.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ Cercetări de suprafață efectuate împreună cu arheologul V. Boroneanț de la Institutul de Arheologie N. Iorga, București (anul 1973).

a

b

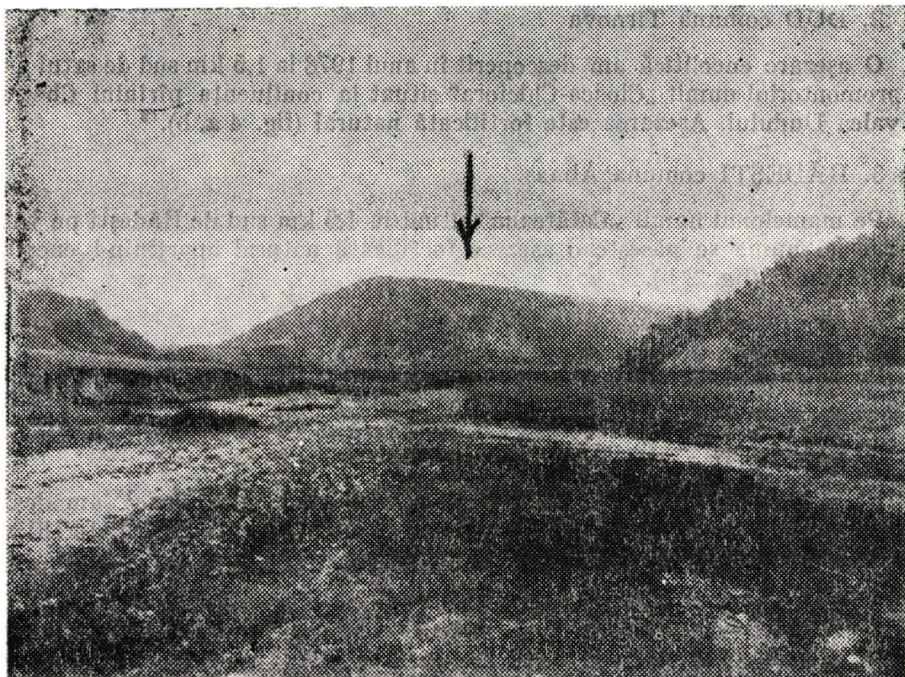
Fig. 3. Tăuș — Dealul Rujelor. 3 a. Vedere din spre est. Săgeata indică elementele fortificației; șanțul și valul. 3 b. Configurația geografică a locului fortificat.

Așezări fortificate natural semnalăm în următoarele puncte:

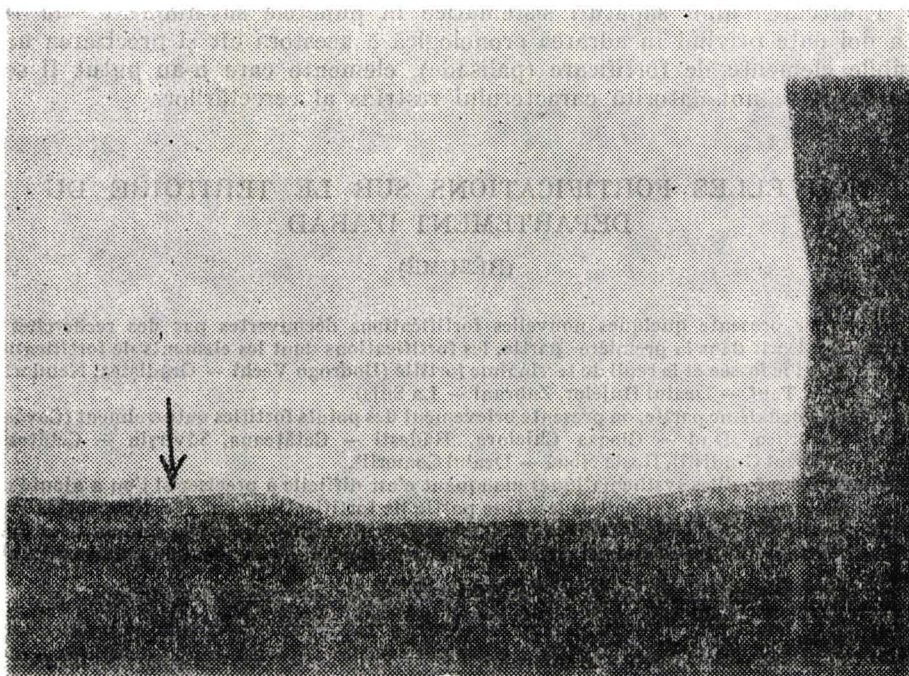
1. COVĂȘINȚ

La est de Covășinț pe creasta principală a munților Zărandului pe mameionul numit „Cioaca-Tornea” se găsește o așezare eneolitică fortificată natural (neilustrat)¹¹.

¹¹ E.D. Pădureanu, *op. cit.*, p. 36.

a

b

Fig. 4. Dud — Cioaca Chiciora. 4a. Vedere din spre sud (săgeata indică platoul locuit în perioada eneolitică). 4b. Vedere din spre nord-vest (săgeata indică o denivelare, posibil un element de fortificație, șanț ?).

2. DUD comuna Tîrnova

O aşezare eneolitică am descoperit în anul 1978 la 1,5 km sud de satul Dud pe promontoriul numit „Cioaca-Chiciora” situat la confluenţa pîrului Chêtrari cu valea Dudului. Aşezarea este fortificată natural (fig. 4 a, b).¹²

3. RĂDEŞTI comuna Almaş.

Pe mamelonul numit „Cetăţeaua” situat la 1,5 km sud de Rădeşti pe valea cu acelaşi nume se găseşte o aşezare fortificată natural aparţinînd eneoliticului tîrziu,¹³ (fig. 2 b).

4. ROŞIA NOUĂ

Pe promontoriul numit „Dealul Comorii” (neilustrat) se găseşte o aşezare eneolitică de unde provine un bogat material¹⁴.

5. SĂVIRŞIN

Pe mamelonul numit Cetăţeaua sub stratul de locuire dacic¹⁵ am descoperit materiale eneolitice (1978)¹⁶ dovedind existenţa unei aşezări fortificate natural.

6. VĂSOAIA comuna Chisindia.

La 1,5 km vest de satul Văsoaia, în locul numit „Ciocul Grădiştii”, am descoperit în anul 1977, o aşezare fortificată natural (neilustrat). Materialul aparţine culturii Coţofeni¹⁷.

Efectuarea unor săpături sistematice în punctele sus-amintite vor furniza noi date privind încadrarea cronologică a acestora cît şi precizarea unor posibile elemente de fortificare (palisade), elemente care n-au putut fi sesizate de către noi datorită caracterului restrîns al cercelărilor.

NOUVELLES FORTIFICATIONS SUR LE TERRITOIRE DU DEPARTEMENT D'ARAD

(RÉSUMÉ)

L'auteur presente quelques nouvelles fortifications découvertes par des recherches de surface. On decrit dans la première partie, les fortifications dont les elements de fortifications sont evidents ; le fossée et le repli de terrainne fortifié (Bodrogu Vechi — Grădiştea, Neudorf — Părăul Roşia, Taut — Dealul Rujelor, Zabranî — La Suis).

Dans la deuxième partie, on presente brievement des points fortifiés naturelment (Covăşinţ — Cioaca Tornea, Dud — Cioaca Chiciora, Rădeşti — Cetăţeaua, Săvirşin — Cetăţeaua, Văsoaia — Ciocul Grădiştii, Roşia Nouă — Dealul Comorii).

Comme des fouilles systematiques manquent c'est difficile à preciser si l'on a ajouté aux éléments de fortification, des palissades. Une partie de fortifications ont été découvertes grâce à la toponymie (Cetăţuia — Cetăţeaua, Grădiştea, Ciocul Grădiştii, Dealul Comorii, La Suis). Les fortifications naturelles appartiennent, dans la majorité des cas aux communautés culturelles Coţofeni.

¹² *Ibidem*.

¹³ Material inedit în colecţia autorului.

¹⁴ *Supra nota* 11, p. 37.

¹⁵ M. Barbu, *Aşezarea dacică de la Săvirşin*, în „Ziridava”, 12, Arad, 1980, p. 101 — 116 ; *idem* în „Ziridava”, 14, Arad, 1982, p. 49 — 66.

¹⁶ E.D. Pădurcanu, *op. cit.*, p. 37 — 38.

¹⁷ *Ibidem*, p. 38.

FAZA OPPIDANĂ A CIVILIZAȚIEI GETO-DACICE

ION HORĂȚIU CRIȘAN

Oppidum este un cuvânt latinesc prin care se desemnează un loc întărit. *Stricto sensu*, *oppidum* este locul fortificat în care locuiesc mulți oameni¹. Caracterul acestor așezări fortificate nu este pe deplin lămurit. S-a formulat părerea că ar reprezenta un fel de târguri (*bourgades*), anterioare orașelor, constituind analogii îndepărtate ale orașelor din Orient², deși există ceretători care consideră drept orașe așezări preistorice fortificate din Europa centrală sau de vest datind din eneolitic ori de la sfârșitul epocii bronzului³. Orașele din Grecia ori din Italia vor lua naștere din vechi cetăți tribale de tip *oppidum*⁴.

Pentru așezările fortificate celtice se folosește în mod curent termenul de *oppidum*. Noțiunea ca atare ridică însă probleme și în jurul ei s-au purtat și se mai poartă încă discuții, fără să se fi ajuns la un punct de vedere comun⁵.

Autorii latini și mai cu seamă Caesar⁶ au întrebuințat termenul de *oppidum* în sens larg pentru a designa toate locurile fortificate ori cetățile. Marile așezări celtice de pe vremea lui Caesar, de ex. Bibracte, Gergovia sau Alesia, beneficiază de o bună apărare naturală fiind amplasate pe înălțimi, iar acolo unde pantele nu sînt suficient de abrupte și, în consecință, mai ușor accesibile, s-au construit valuri de pământ, șanțuri de apărare și ziduri de piatră. Așezările pe care le-am amintit, la care se pot adăuga încă numeroase altele de pe întreaga arie de răspîndire a celților, nu sînt simple locuri de refugiu destinate a primi oameni și animale în vremuri de primejdie ori reședințe a unor căpetenii, ci centre locuite statornic, cu o populație fixă, cu ateliere, locuri de cult etc. Ele aveau însă un aspect edilitar modest ce nu poate fi nici măcar comparat cu cel al orașelor mediteraneene greco-romane ori a celor din Orient. În asemenea așezări se desfășura o intensă viață economică reprezentind un fel de *emporium* unde se vindeau produsele atelierelor locale ori

¹ A. Forcellini, *Lexicon totius latinitatis*, 3, p. 501.

² V. G. Childe, *The Dawn of European Civilisation*, Londra, 1946, p. 98 și urm.; J. Neustupny, în „*Archiv Orientalni*“, 18, 4, Praga, 1950, 131—158, în special p. 134 și 158.

³ G. Bersu, *Vorgeschichtliche Siedlungen auf den Goldberg bei Nörd hügen*, în vol. „*Neue deutsche Ausgrabungen*“, Münster, 1930, p. 138, consideră stațiunea eneolitică de la Goldberg drept oraș (Stadt) iar J. Böhm, *Nase nejstarsi mesta*, Praga, 1946, p. 15 și urm. este de părere că în fortificațiile aparținind culturii Madărovice de la sfârșitul epocii bronzului din Boemia și Moravia se poate vorbi deja de o viață urbană.

⁴ A. B. Wace, M. S. Thomson, *Prehistoric Thessaly*, Cambridge, 1912, p. 217; A. Meillet, *La formation du peuple grec*, Paris, 1923, p. 354 și urm.; G. Glotz, *La cité grecque*, Paris, 1928, p. 12 și urm.; E. Kirsten, *Die griechische Polis als historisch-geographisches Problem des Mittelmeerraumes*, Bonn, 1956; F. Kornemann, *Oppidum*, în „*RE*“, XXXV, 1939, 708—725.

⁵ O. Büchschütz, *Etat de la recherche sur les oppida en France, particulièrement dans le centre*, în „*Arch. roz.*“, 23, 4, 1971, p. 406—416 cu o bogată bibliografie.

⁶ *De bello Gallico*, VII, 68, 1; VII, 4, 2; VII, 13, 2.

mărfuri de import. Locuințele sînt modeste, adîncite ori de suprafață, cu o singură încăpere (în cazuri excepționale cu două) măsurînd, în general, 2×3 m. Atelierele, de cele mai multe ori, s-au putut determina doar pe baza uneltelor, iar locurile de cult sînt departe de edificiile similare din lumea greco-romană. Asemenea așezări sînt de tip proto-urban.

Pe lingă tipul de așezare despre care vorbeam în lumea celtică se cunosc așezări fortificate de dimensiuni reduse ce serveau ca loc de refugiu ori posturi fortificate. Din textul lui Caesar reiese că numărul așezărilor fortificate în Gallia a fost foarte mare. Cînd helvetii au emigrat din ținutul lor de baștină au incendiat 12 *oppida* și 400 de sate (*vici*). Arheologic au fost identificate numai pe teritoriul de azi al Franței peste 200 de *oppida*. În ultima vreme cercetătorii restring sfera noțiunii de *oppidum* rezervînd-o în exclusivitate pe seama aglomerațiilor de caracter proto-urban din Latène-ul tîrziu (cele mai vechi datîndu-se la sfîrșitul sec. 2 î.e.n.) deosebind mai multe tipuri⁷.

La geto-daci se cunosc așezări fortificate ce se datează la sfîrșitul primei vîrste a fierului (Hallstatt D., sec. VI—V î.e.n.) cum sînt cele din Moldova ori din Dobrogea. În Transilvania nu s-au descoperit pînă acum așezări fortificate din această vreme. Așezările fortificate hallstattiene din Transilvania își încetează existența pe parcursul fazei mijlocii (Hallstatt C) ca de ex. cele de la Mediaș, Cernatu, Ciceu—Corabia, Sărățel și Șeica Mică. Marea așezare de la Teleac care, după cercetările recente, își începe existența în Ha.B₂ și cunoaște dezvoltarea maximă în Ha.C se pare că încetează abia la începutul sec. VI î.e.n. Există o singură excepție cunoscută pînă acum și anume așezarea fortificată de la Subcetate, unde sondajele efectuate au arătat că ea datează din Ha.C și se continuă pe parcursul Hallstattului D. Rămîne însă ca această datare să fie confirmată de viitoarele săpături⁸.

La Stîncești (com. Mihai Eminescu, jud. Botoșani) a fost cercelat un complex alcătuit din două cetăți cu valuri de pămînt poligonale alăturate cuprinzînd cca 50 ha. Prima cetate are axul longitudinal de 550 m, iar cel transversal de 400 m, însumînd o suprafață de cca 30 ha. Laturile de nord, nord-vest și cea de vest au fost distruse de alunecări de teren. Laturile de sud și sud-est sînt prevăzute cu un enorm val de pămînt ce măsoară la bază 21—24 m, iar la vîrf 4 m, mai avînd azi înălțimea de 4—5 m. Șanțul adiacent, exterior, este de formă trapezoidală și măsoară 20—30 m la gură, 4—6 m la fund și 6—7,20 m adîncime. Cu ocazia săpăturilor sistematice efectuate între 1960 și 1967 sub conducerea lui A. Florescu s-au dezvelit 30 semibordeie, șapte locuințe de suprafață și un mare complex de locuire de cca 300 m². La toate acestea se adaugă 26 gropi menajere. În cetatea I s-au putut constata patru faze de locuire. Prima dintre ele se datează din a doua jumătate a sec. VI î.e.n. pînă în prima jumătate a sec. V î.e.n. Cea de a doua fază aparține celei de a doua jumătăți a sec. V î.e.n. Faza a treia a fost datată în sec. IV î.e.n., iar ultima în sec. III î.e.n. Cea de a doua cetate este de forma unui pentagon alungit cu colțurile rotunjite, axul lung măsurînd 610 m, cel transversal 440 m avînd o suprafață de cca 23 ha. Ea este înconjurată cu un val de pămînt care măsoară la bază 12—17 m, iar la partea superioară 2—2,50 m, avînd 2—3,50 m înălțime. Șanțul de aceeași formă cu cel al Cetății I măsoară la partea superioară 10—14 m, iar la cea inferioară 3,50—4 m, avînd 4,50—5 m

⁷ W. Dehn, *Die gallische „Oppida“ bei Cäsar*, în „Saalburg“. Jb., 10, 1951, p. 36—49; id, în „Germania“, 1952, p. 280—287; id, în „Arch. roz.“, 23, 4, 1971, p. 398 și urm.

⁸ Pentru așezările hallstattiene din Transilvania vezi V. Vasiliev, în „Acta MN“, 20, 1983, p. 33—35 cu bibliografia mai veche.

adîncime. Cetatea II se datează în sec. IV î.e.n., iar în interiorul ei s-au dezvoltat o locuință de suprafață (7×6 m) sub podina căreia, într-un vas de lut, s-a descoperit un interesant depozit alcătuit din obiecte de bronz, aur și fier, printre care: două cnemide de bronz (păstrate fragmentar), două psalii de bronz cu capete de vulturi și trei piese din foiță de aur, două figuri umane și un pește cu bot și colți de mistreț⁹.

Am insistat doar asupra uneia dintre marile așezări fortificate din Moldova, ce se datează în Hallstattul tirziu, deși numărul lor este destul de mare. S-ar putea adăuga cele de la Arsura, Dersca, Cotnari, Scobinți, Moșna, Crivești etc.¹⁰.

Din aceeași perioadă datează și două mari așezări fortificate descoperite în Dobrogea. Este vorba de cea de la Beidaud și Beștepe, amîndouă în județul Tulcea¹¹. Cetatea de la Beidaud este situată pe un promontoriu și cuprinde o suprafață de cca 30 ha, fortificată fiind cu șanț și val. Valul de pămînt, placat cu pietre, măsoară 14 m lățime la bază și 1,40 m înălțime. Cea de a doua cetate, cea de la Beștepe este situată pe un promontoriu numit „Cetățuia” și are o suprafață de 25 ha. Un val de pămînt ce mai măsoară astăzi 4,20 m înălțime, închide o suprafață poligonală cu colțurile rotunjite.

Așezările fortificate din Moldova sau cele din Dobrogea despre care am vorbit sînt de tip hallstattian bine cunoscut încă de la începutul acestei perioade¹². Ele se caracterizează în primul rînd prin amplasarea în locuri cu o bună apărare naturală și o bună poziție strategică. O altă caracteristică definitorie o constituie dimensiunile lor mari. Sistemul de fortificație este alcătuit din uriașe valuri de pămînt și șanțuri de apărare. Marile cetăți de pămînt din Moldova sau din Dobrogea, datate în sec. VI—V î.e.n., sînt în ultimă instanță locuri de refugiu în caz de primejdie, deși nu se poate spune că ele n-au fost locuite permanent. Se estimează de ex. că în cetatea de la Stîncești își puteau găsi adăpost cca 25—30 000 de oameni, iar în cea de la Arsura aproximativ 20 000 de oameni¹³. Mai mult decît atît, în cetatea de la Stîncești își avea reședința conducătorul uniunii de triburi din zonă și foarte probabil o parte din nobilimea tribală. Urmele unor mici ateliere pentru lucrarea uneltelor dovedesc că acestea erau produse, în mică cantitate, pe seama șefului de trib sau de uniune tribală¹⁴. Prezența importurilor grecești, a amforelor de Chios ce se datează în sec. VI î.e.n. dovedesc existența unor legături comerciale care se vor intensifica pe parcursul veacurilor următoare.

În sec. IV—III î.e.n. își face apariția în lumea geto-dacică un alt tip de așezare fortificată. Așezările aparținînd noului tip vor fi și ele amplasate în puncte strategice cu o bună apărare naturală. Dimensiunile lor sînt cu mult mai reduse decît cele din faza precedentă, iar fortificarea artificială se face tot prin valuri de pămînt și șanțuri, de dimensiuni cu mult mai modeste,

⁹ Pentru cetatea de la Stîncești vezi A. Florescu, S. Rață, *Complexul de cetăți traco-getice (sec. VI—III î.e.n.) de la Stîncești-Botoșani*, în „Studii și Materiale”, Suceava, 1969 9—18 A. Florescu, în „Cercetări Istorice”, II, Iași, 1971, p. 103—117; idem, *Dicționar de istorie veche a României*, București, 1976, p. 551; id., *Cetăți traco-getice din Moldova în perioada anterioară epocii Burebista — Decebal* (ms.); Al. Păunescu, P. Șadurschi, V. Chirică, *Repertoriul arheologic al județului Botoșani*, vol. 1, București, 1976, p. 176—178.

¹⁰ A. Florescu, *Cetăți traco-getice*.

¹¹ G. Simion, în „Peuce”, VI, 1979, p. 13—47; id., în „Dacia”, N.S., XXV, 1981, p. 365; id., în vol. „Documente recent descoperite și informații arheologice”, București, 1982, p. 14—22 id., *Civilizația geto-dacilor în zona gurilor Dunării*, rezumatul tezei de doctorat, București, 1982.

¹² Vezi de ex. St. Ferenczi, în „Apulum”, V, 1964, p. 115—127; V. Vasiliev, *op. cit.*, p. 33—35.

¹³ A. Florescu, în „Transilvania”, 6/80, p. 26—29.

¹⁴ Ibidem.

amplasate doar în acele zone ori în acea zonă în care accesul unui dușman era mai lesnicios. Promontoriile pe care s-au construit asemenea așezări fortificate erau despărțite de zona înconjurătoare prin șanțuri și valuri de pământ, alcătuind ceea ce se numește „pinten barat”. Încă de pe acum se cunosc cetăți, cum sînt cele din Olanda, care pe lângă valurile de pământ și șanțurile adiacente folosesc ziduri lucrate din cărămizi. La Coțofenii din Dos (jud. Dolj) este încă în curs de cercetare o așezare fortificată ce începe la sfîrșitul sec. V î.e.n. Ea este situată pe dealul „Cetățeaua”, beneficiind de o bună apărare naturală, încadrîndu-se printre fortificații tip pinten barat. În prima fază ce se datează în sec. V—IV î.e.n. s-au construit trei șanțuri paralele dintre care unul este dublat de un masiv zid de cărămizi (45—60×25×15 cm cîntărind 20—25 kg) construit după sistem grecesc cu două paramente și umplutură măsurînd cca 3 m lățime. Lungimea zidului ce unește cele două rișe laterale este de 374 m și se estimează că la construirea lui s-au folosit cca 120 000 din uriașele cărămizi. Așezarea de la Coțofenii din Dos are o suprafață de 3,5 ha și a fost intens locuită. S-au dezvelit locuințe de suprafață de 12—30 m². Pe lângă ceramica autohtonă s-a descoperit și ceramică grecească¹⁵.

Tot în județul Dolj, la Bizdina (com. Colopăr) s-a descoperit o altă așezare fortificată de același tip. Ea este situată în punctul „Cetate”, un bot de deal de formă triunghiulară (cca 170 m lungime și 105 m lățime maximă) care pe latura de vest a fost întărită printr-un val semicircular de pământ terminat într-un zid de cărămidă ce avea în față un șanț de apărare. Și în acest caz locuirea este intensă, cu locuințe de suprafață. Cu ocazia săpăturilor s-a recoltat un bogat material arheologic (ceramică, podoabe, unelte, arme etc.)¹⁶.

În sec. IV î.e.n. va lua ființă importanta așezare de la Poiana (com. Nicorești, jud. Galați) ce va dura pînă în sec. I î.e.n. Ea este situată pe o înălțime de pe malul stîng al Siretului și, cu ocazia săpăturilor, s-au descoperit șase straturi de cultură. Așezarea de la Poiana a fost intens locuită înscriindu-se printre cele mai importante așezări dacice de tip proto-urban identificată fiind cu Prioboridava menționată de Ptolemeu (*Geogr.* IV, 10, 8) și Papyrus Hunt¹⁷.

Tot în sec. IV î.e.n. începe și așezarea fortificată de la Bunești (com. Bunești-Averești, jud. Vaslui) care va dura pînă în sec. II î.e.n. Ea este situată pe un bot de deal avînd o suprafață de cca 6 ha, apărută fiind din trei părți de rișe prăpăstioase, iar pe latura de sud, mai ușor accesibilă, s-a construit un val de pământ. Locuirea se dovedește a fi intensă cu locuințe de suprafață. Bogăția, deosebită a materialelor descoperite dovedește că este vorba despre un important centru. Au fost descoperite numeroase unelte de făurărie și zgură de fier ce atestă neîndoiește existența unor ateliere de prelucrarea fierului. Se remarcă marea cantitate de importuri grecești (ceramică fină și amfore), precum și bogăția în podoabe de argint și monede¹⁸.

În sec. IV î.e.n. începe și importanta așezare de la Zimnicea (jud. Teleorman) ce va dura pînă în sec. I î.e.n. Ea este situată pe un colț dominant al

¹⁵ Vl. Zirra, C.M. Tătulea, în „*Dacia*”, N.S., XXV, 1981, p. 368, nr. 45; Vl. Zirra, în „*Thraco-Dacia*”, 4, 1—2, 1983, p. 135—140.

¹⁶ C.M. Tătulea, în „*Dacia*”, N.S., XXV, 1981, p. 365; *id.*, în „*Symposia Thracologica*”, 1, Craiova, 1983, p. 49—50; *id.*, în „*Materiale*”, XV, 1983, p. 218—226.

¹⁷ A. Vulpe, în „*Dicționar de istorie veche a României*”, București, 1976, p. 475 cu bibliografia mai veche.

¹⁸ V. Bazarciuc, în „*Materiale*”, XIII, 1979, p. 127—131; *id.*, în „*Materiale*”, XIV, 1980, p. 164—177; *id.*, în „*Materiale*”, XV, 1983, p. 211—218.

ripii abrupte ce se ridică deasupra luncii Dunării și a fost întărită cu val de pământ și șanț. Numeroasele descoperiri făcute stau mărturie despre încadrarea așezării de la Zimnicea în rindul celor de tip proto-urban, una dintre *dave*. S-a presupus că Zimnicea ar fi „orașul care nu era bine întărit” cucerit de către Alexandru cel Mare în campania din 335 î.e.n. pe care îl pomenește Arrian (*Anabasis*, I, 4, 4)¹⁹. Chiar dacă n-ar fi vorba despre așezarea de la Zimnicea textul lui Arrian dovedește existența la geto-daci în secolul IV î.e.n. a unor centre cărora autorii greci le spun orașe (πολίς).

Spre sfârșitul sec. IV. î.e.n. își va începe existența și marea așezare fortificată de la Crăsani situată pe înălțimea Piscul Crăsani situată între două văi în apropiere de Ialomița și întărită cu un val de pământ care va dura pînă în sec. II e.n. Așezarea de la Crăsani se înscrie neîndoiește printre cele mai importante așezări geto-dacice de tip proto-urban²⁰.

Pe lângă așezările de la Zimnicea și Crăsani din Muntenia se mai cunosc și altele ale căror începuturi datează din sec. IV, cum sint cele de la Tinosu, Trivale-Moșteni, Albești și Orbeasca²¹.

Nici în spațiul intracarpatic al Daciei nu lipsesc marile așezări geto-dacice ale căror începuturi datează din sec. IV—III î.e.n. Așa este cea de la Pecica situată pe un *tell* cu pante abrupte de pe malul stîng al Mureșului ce se înscrie printre așezările de tip proto-urban identificată cu Ziridava menționată de Ptolemeu (*Geogr.* III, 8, 4)²².

Noțiunea de civilizație de tip oppidan la geto-daci a fost formulată de Constantin Daicoviciu. „Cultura dacilor în ultimele două secole ale existenței sale — spune el — poate fi considerată ca o cultură de tip Latène ce depășise stadiul rural al triburilor patriarhale. Ea întrunește condițiile unei civilizații oppidane cu tendințe vădite spre formele civilizației agro-orășenești, cu centre economice locuite de pătura dominantă, agricultori, meșteșugari, plebe și sclavi”²³. Învățătul clujean, care a condus vreme îndelungată săpăturile de la cetățile dacice din Munții Sebeșului ce au aruncat o nouă lumină asupra civilizației geto-dacilor, are meritul de a fi definit trăsăturile caracteristice și definitorii ale acestei civilizații ce a depășit cu siguranță stadiul rural patriarhal pe care a numit-o de tip oppidan. Numai că această civilizație este mai veche decît sec. I î.e.n. Toate elementele ei componente erau deja formate, cel puțin de la mijlocul sec. II î.e.n. cînd intră în faza ei de apogeu numită impropriu de unii cercetători drept fază clasică.

În faza de apogeu²⁴ a civilizației geto-dacice se constată o înmulțire considerabilă a așezărilor de tip proto-urban pe care geto-dacii le numesc în limba lor *dava*. În întreaga cultură materială de pe la mijlocul secolului la II-lea se înregistrează un important salt calitativ manifestat în diverse sectoare. Ceramica lucrată cu roata cunoaște acum o largă diversificare și o deosebită sporire cantitativă și calitativă. Uneltele de fier cunosc și ele o înmulțire considerabilă. Fierul se întrebuințează în agricultură. Vor spori și se vor diversifica monedele proprii. Vor spori importurile și încă multe altele. Civilizația geto-dacică poate fi comparată cu cea celtică și se înscrie printre cele mai avansate civilizații europene antice de la periferia lumii greco-romane.

¹⁹ A. Vulpe, în *Dicționar*, p. 624 cu bibliografia anterioară.

²⁰ I. Andrieșescu, *Piscul Crăsani*, București; 1924; V. Pârvan, *Getica*, p. 173—220; N. Conovici, în „*Materiale*”, XIII, 1979, p. 143—145; N. Conovici, M. Neagu, în „*Materiale*”, XV, 1983, p. 193—201.

²¹ N. Conovici, *Așezări fortificate geto-dacice din Muntenia*, comunicare prezentată la Isti-tutul de arheologie București în 4 mai 1984.

²² I.H. Crișan, „*Ziridava*”, Arad, 1978.

²³ C. Daicoviciu, în vol. „*Din istoria Transilvaniei*”, București, 1963, p. 36.

²⁴ M. Babeș în „*Dacia*”, N.S., XXIII, 1979, p. 15—17.

Începuturile civilizației de tip oppidan se plasează cronologic cel puțin la sfârșitul sec. IV î.e.n. când vor lua naștere așezări fortificate ce se deosebesc esențial de cele hallstattiene pe care de fapt le continuă. Nu mai este vorba de mari cetăți tribale sau unional tribale a căror funcționalitate principală se evidenciază în caz de primejdie când serveau ca loc de refugiu, ci centre locuite statornic cu o populație destul de numeroasă. Erau centre de producere și de desfășurare a mărfurilor, centre de cult, cu anumite rosturi administrative situate întotdeauna într-o zonă dens populată, fără să aibă aspectul edilitar al orașelor greco-romane, ori al aceloră din Orient, găsindu-și bune analogii în lumea celtică când așezările de același tip au fost denumite de autori antici, cum a fost Caesar, când *oppidum* când *urbs*, referindu-se la aceeași localitate²⁵. Existența unor așezări de tipul la care mă refer dovedește că în societatea geto-dacică se depășise stadiul primitiv sătesc. Așezările fortificate ce serveau ca loc de refugiu nu vor dispărea însă o dată cu apariția aceloră de tip *oppidan*. Dovada împiedică ne-o oferă cetatea cea mare de la Grădiștea de Munte cu monumentale ziduri de piatră ecarisată de tip grecesc, care servea drept loc de refugiu fără să fie locuită în permanență. Se pare că zidurile durate din piatră cioplită cu două paramente și emplecton sînt folosite de aici încă din sec. III—II î.e.n. În acest sens pledează descoperirile făcute recent la Săvirșin (jud. Arad)²⁶. Cetăți geto-dacice în care vestigiile sînt puține dovedind că n-au fost locuite permanent, ci s-au folosit doar în caz de primejdie, par să fi fost și cele de la : Polovragi (Crucea lui Ursache), Ardeu, Cimpuri-Surduc, Miercură Ciuc, Zetea, Clit, Marca și încă altele²⁷.

Pe baza celor arătate se poate formula concluzia în conformitate cu care civilizația oppidană geto-dacică își are începutul încă în sec. IV î.e.n., iar faza sa de apogeu se înscrie între mijlocul sec. II î.e.n. și începutul sec. II e.n., sfîrșind o dată cu cucerirea romană.

L'ÉTAPE OPPIDANE DE LA CIVILISATION GÉTO-DACE

(RÉSUMÉ)

Oppidum est un mot latin qui signifie place fortifiée (¹) On parle du caractère de ces habitats fortifiés, en considérant qu'ils représentaient une sorte de bourgs (²). Pour les habitats fortifiés celtes, on emploie couramment le terme d'*oppidum* (³) en limitant son emploi depuis quelque temps aux habitats à caractère-*proto-urbain*, avec une population sédentaire avec des ateliers, des saintes demeures etc., sans être seulement des lieux de refuge ou des résidences nobiliaires.

On connaît chez les géto-daces de grands habitats fortifiés qui existent depuis le Hallstatt D (VI-e — V-e siècle a.n.è), comme ceux de la Moldavie ou de la Dobroudja, qui sont des lieux de refuge en cas, de péril et des sièges de certains chefs de tribus ou d'unions tribales. Déjà à partir du commencement de IV-e — III-e siècle a.n.è. paraissent des habitats d'un autre type, correspondant à ces *oppida* du monde celtique.

On a découvert des habitats appartenant au nouveau type tant dans l'espace extra que dans celui intracarpatique. Ils ont un caractère *proto-urbain*. Au IV-e siècle sont mentionnées „des villes“ chez les géto-daces (Arrian, *Anabasis*, I, 4, 4).

Les nombreuses découvertes et les études faites depuis quelque temps, prouvent abondamment le fait que la civilisation géto-dace a dépassé le stade primitif villageois et a passé dans l'étape oppidane au moins à partir de la moitié du II-e siècle a.n.è. La civilisation de type oppidane des géto-daces a ses débuts au IV-e siècle a.n.è et son apogée s'inscrit entre la moitié du II-e siècle a.n.è et le commencement du II-e siècle n.è, en finissant en même temps que la conquête romaine. La civilisation géto-dace à côté de celle celtique, s'inscrit parmi les plus avancées de la marge du monde gréco-romain.

²⁵ Așa de ex. Alesia este numită *oppidum* (*De bello Gallico*, VII, 68, 1 și *urbs* (VI, 68, 2)).

²⁶ M. Barbu, comunicare prezentată la sesiunea de rapoarte pe anul 1983 la Alba Iulia și la Institutul de arheologie din București, în 4 mai 1984.

²⁷ I. Glodariu, *Arhitectura dacilor*, Cluj-Napoca, 1983, p. 119—120.

NOI DESCOPERIRI DACICE DE LA ARAD — MICĂLACA

MIRCEA BARBU și AUGUSTIN MUREȘAN

Teritoriul municipiului Arad, în decursul timpului, ne-a oferit numeroase descoperiri arheologice *încadrate* în diferite epoci istorice¹.

În primăvara anului 1981, în cartierul Micălaca, în locul cunoscut de localnici sub denumirea de „Cimitirul vechi“ sau „La Buțu“, cu ocazia lucrărilor de escavare a pământului pentru ridicarea fundației noilor blocuri cu nr. 729—731 (actualmente pe str. Vaslui), a fost scos la suprafață un material arheologic deosebit de bogat.

Studierea amănunțită a materialului descoperit cît și cercetările de teren la fața locului ne-au permis emiterea ipotezei conform căreia ne aflăm în fața unei așezări dacice care se întinde în timp aproximativ în sec. II î.e.n. — I e.n.

Acest material *salvat* constă din unelte de fier, bucăți de zgură, chirpic și mai ales ceramică.

Ceramica provenită din locul „Cimitirul vechi“ se poate împărți din punctul de vedere al tehnicii de lucru, în două categorii: lucrată cu mîna și cu roata.

Din prima categorie ceramică fac parte fragmente de vase din pastă grosieră cenușie sau roșie-cărmizie, avînd ca degresant nisip cu granule mari, pietricele și pleavă.

Această ceramică grosieră este prost și neuniform arsă, cu urme de ardere secundară de la utilizare. Din acest fel de pastă sînt fragmentele de oale, cești, vase tip borcan sau fructieră, toate fiind comune așezărilor dacice de pe valea Mureșului inferior².

Ornamentația este bogată, realizată în relief sau prin incizare într-o mare varietate de motive și combinații.

Decorurile în relief sînt formate din butoni de diferite dimensiuni, simpli, cu alveole sau cu cruce (pl. V, 2—4 și pl. VIII 1—4). Acest ultim tip răs-pîndit în sec. II î.e.n. nu este întîlnit decît în mod excepțional în sec. I e.n.³.

Briul în relief cu alveole constituie, alături de butoni, elementul ornamental cel mai frecvent întîlnit (pl. IV, 3—4 și pl. VIII, 4). El constituie unul din motivele decorative caracteristice pentru ceramica daco-getică mai

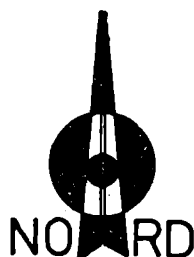
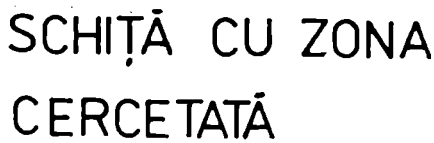
¹ Repertoriul arheologic al județului Arad, lucrare mss, aflată la Institutul de istorie și arheologie Cluj: punct Arad, p. 14—20

² I.H. Crișan, *Ziridava*, Ed. Facla, Cluj, 1978; V. Boroncaș, *Considerații preliminare asupra cercetărilor de la Cladova* (com. Păuliș, jud. Arad), în „Ziridava“, X, 1978, p. 139—158; M. Barbu, M. Zdroba, *Așezarea dacică de la Vărădia de Mureș*, în „Ziridava“, X, 1977, p. 21—40; M. Barbu, *Așezarea dacică de la Săotrșin*, în „Ziridava“, XII, Arad 1980, p. 101—116; M. Barbu, G.P. Hurezan, *Cercetările arheologice de la Săotrșin în „Ziridava“*, XIV, Arad, 1982, p. 49—67.

³ I.H. Crișan, *Ceramica daco-getică cu privire specială la Transilvania*, Edit. științifică, București, 1969, p. 208.

Există și fragmente ceramice lucrate cu mina din pastă bună, bine arsă de culoare cenușiu-închis care provin de la fructiere și de la căni înalte.

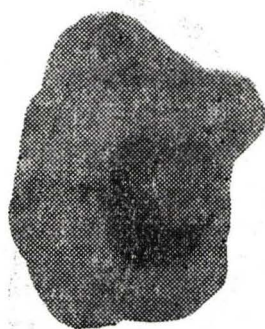
Ceramica lucrată la roată se divide în două subcategorii: una este din fragmente arse în cărămiziu roșcat, provenind de la vase de dimensiuni mij-

44

1

2

3

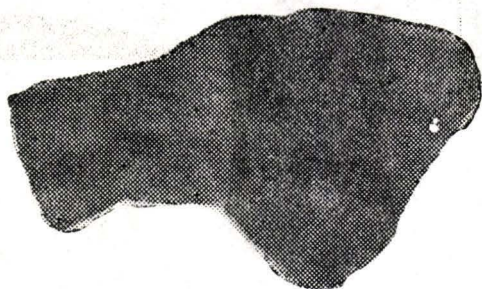
4

PL. I

Pl. I: 1. Picior de fructieră ; 2, 4 butoni ; 3 fund de vas.

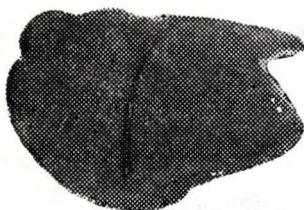
1

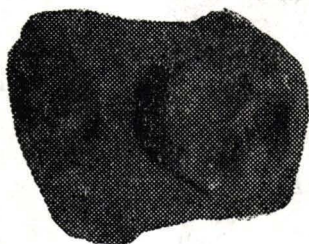
2

3

4

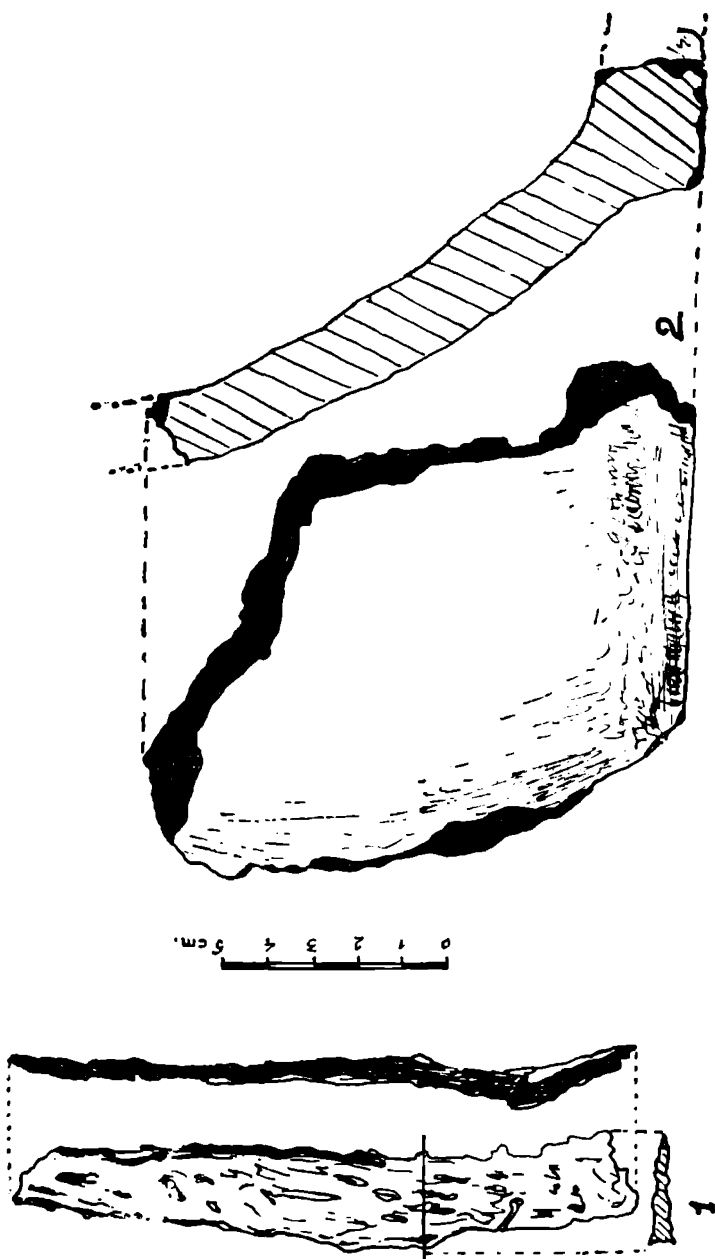

5

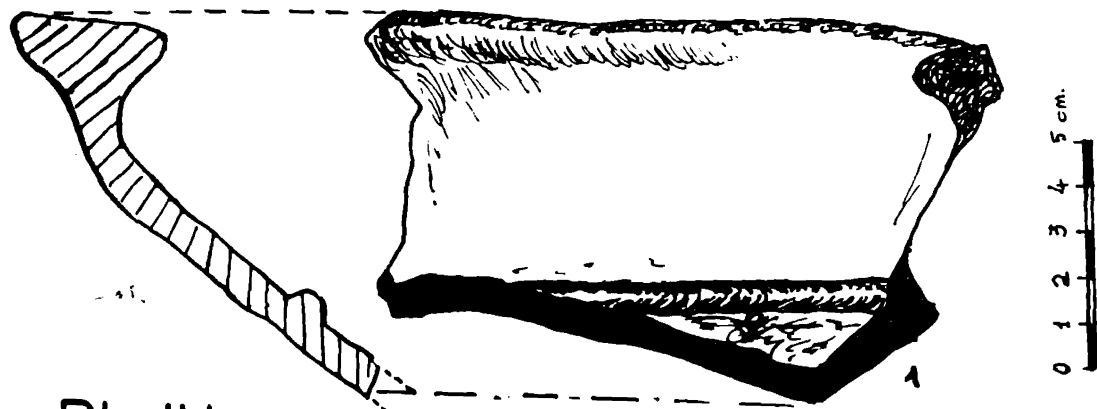
6

Pl. II : 1 Greutate pentru războiul de țesut ; 2, 4 fragmente de fructieră ;
5, 6 butoni de vas cu decor.

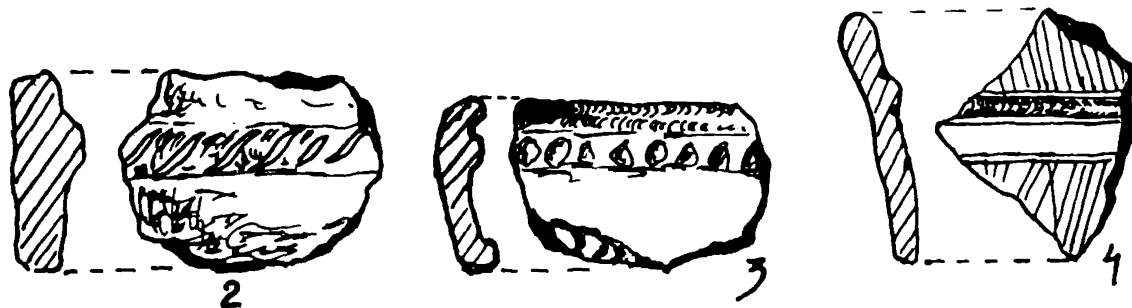

PL. III

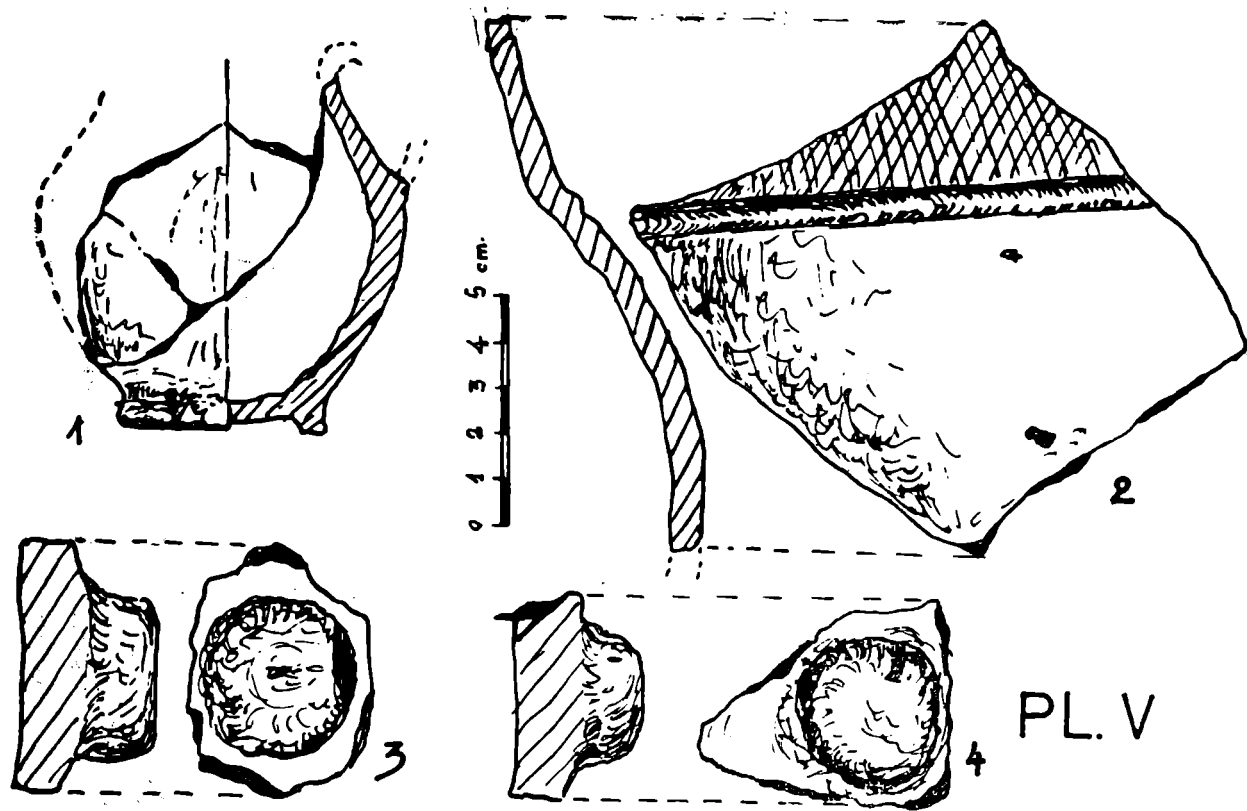
Pl. III. 1 Fragment de cuțit ; 2 fragment de vas lucrat cu mîna.

PL. IV

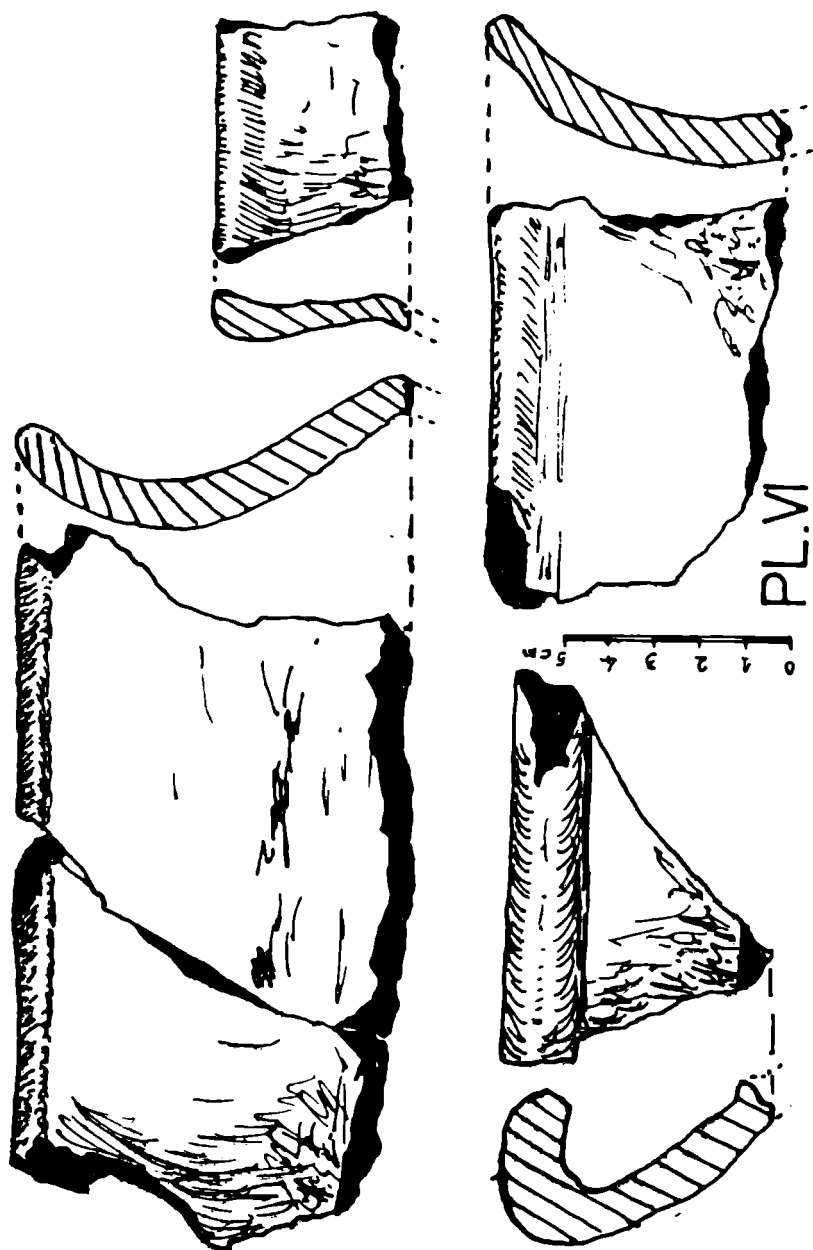

Pl. IV. 1 Buză de fructieră ; 2—4 Fragmente ceramice cu decor.

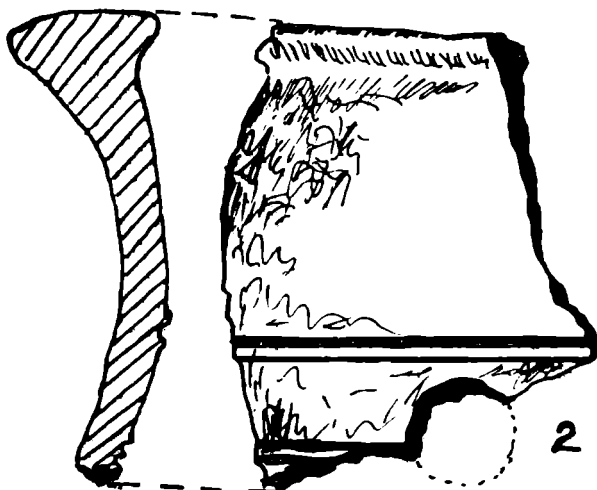
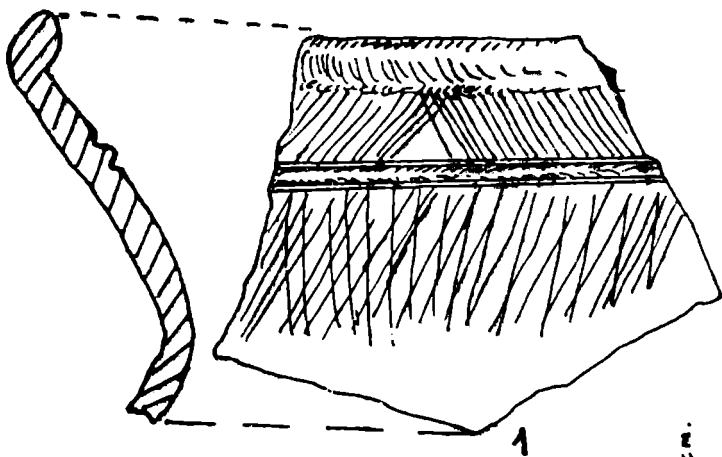

PL. V

Pl. V. 1 Fragment de căniță lucrată la roată; 2 Fragment de vas lucrat la roată;
3—4 Butoni simpli.

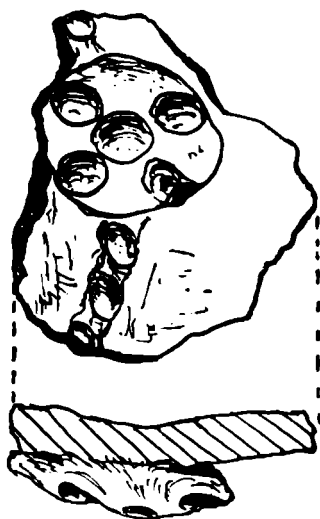
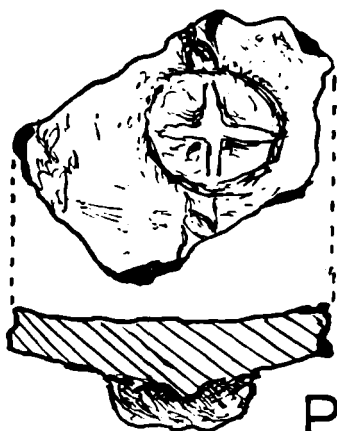
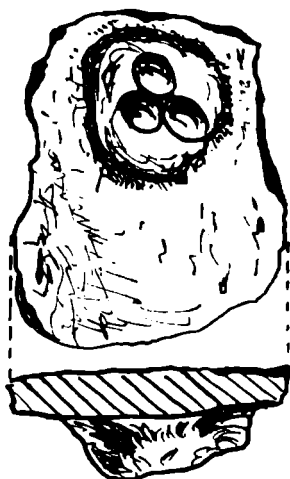
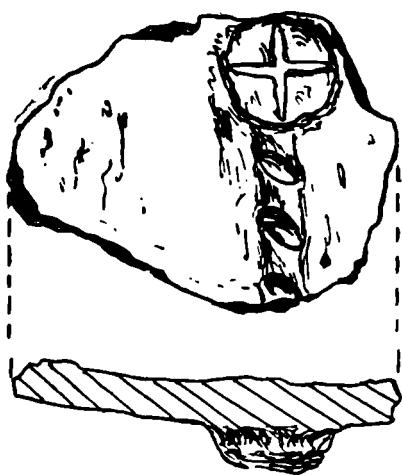

Pl. VI: 1—4 Buze de vas.

PL. VII

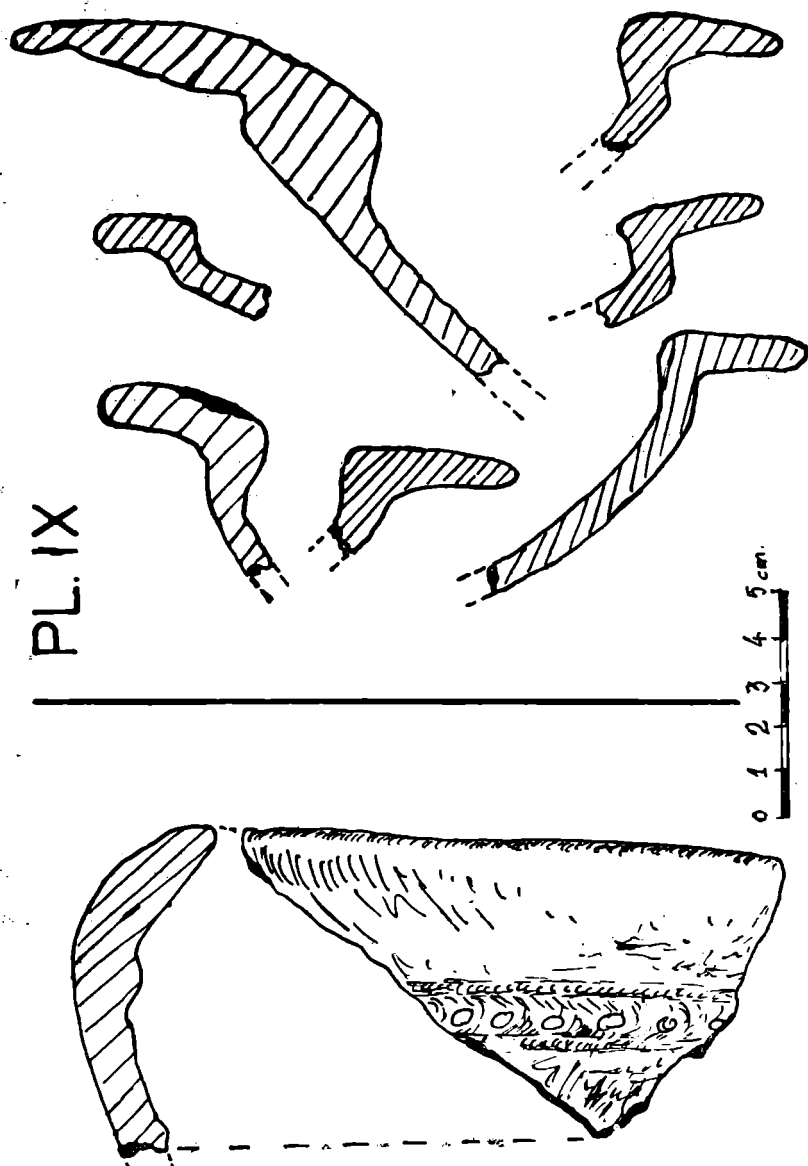
Pl. VII : 1—2 Buze și pereți de vas.

PL.VIII

Pl. VIII. : 1—4 Butoni de vas cu decor.

PL. IX

Pl. IX: 1—7 Buze de fructiere; 8 buză de vas lucrat cu mîna.

În general formele sînt cele întîlnite în așezările dacice din epoca clasică : oale, străchini, căni, chiupuri, fructiere.

Ca și decor se observă urme de lustruire pe fragmentele de culoare cenușie. Remarcăm în acest sens o căniță ce are și inel de fund (pl. I, 3 și pl. V, 1).

Referitor la ceramica găsită în locul „Cimitirul vechi” putem spune că sînt reprezentate toate tipurile ceramice cunoscute în ceramica clasică din Latén-ul tîrziu. Afirmăția aceasta o emitem privitor la tehnica de execuție, cît și la modul de decorare, dar mai puțin formele, avînd în vedere starea fragmentară a materialului.

Alături de ceramica propriu-zisă menționăm descoperirea a două greutăți piramidale de lut ars cu gaură de la războiul de țesut sau de plasă (pl. II, 1), cît și a unui lustruitor (neilustrat).

În afară de materialul amintit, în urma cercetărilor de teren, au fost salvate și cîteva fragmente de obiecte din fier pl. II, 1, zgură și mult chirpic.

Obiectele din metal cît și ceramica din acest nou punct arheologic de pe vatra municipiului Arad își au analogii în așezările dacice în general și în special în cele de pe Mureșul mijlociu și inferior.

În șanțurile de fundație au fost surprinse vetre de foc și locuințe de tip bordei.

Nu excludem ipoteza ca această zonă să fie legată de un alt punct arheologic cunoscut de localnici sub numele de „Deluț” unde în urmă cu cîteva ani era identificată tot în urma unor lucrări de escavare a terenului și a unor son-daje arheologice o întinsă așezare dacică din perioada sec. II î.e.n. — I e.n.

Locuirea dacică în această zonă este firească dacă ținem seama de ansam-blul descoperirilor arheologice în perioada respectivă și întregeste ansamblul descoperirilor arheologice de epocă dacică de pe actuala vatră a municipiului Arad.

DACIAN DISCOVERIES IN THE MICĂLACA — DISTRICT IN ARAD

(SUMMARY)

The authors present the Dacian objects discovered in the Micălaca-district in the year 1961. The prospecting of the ground, and the objects which were found helped us draw the conclusion that the spot could be a Dacian settlement dating back to the II century B.C. — I A.C.

The ceramics discovered in this spot named „Cimitirul vechi” (can be divided into two categories, from the point of view of the execution : a) ceramics made by hand b) ceramics made by wheel. The objects discovered in this new archaeological spot in Arad are similar to the other Dacian settlements in our country.

This discovery could be a component part of the Dacian settlement from „Deluț” in the same district, which was found in the previous years.

TEZAURUL DACIC DE LA FENIȘ (Cronologia și semnificația istorică)

EUGEN CHIRILĂ, MIRCEA BARBU, PASCU G. HUREZAN

Tezaurul de monete dace vest-transilvane de la Feniș se încadrează, împreună cu seria de tezaure compuse din astfel de emisiuni¹, în categoria vestigiilor antice susceptibile de-a aduce date importante în legătură cu istoria politică, economică și socială a Daciei intracarpatică preromane la finele secolului II și la începutul secolului I î.e.n.

Informațiile oferite de aceste tezaure sînt cu atît mai de preț, cu cît cunoștințele noastre referitoare la numeroase aspecte ale vieții din Dacia preromană în general, și în aceste aspecte se includ mai ales cele economice și sociale, sînt încă deficitare. În multe cazuri tezaurele monetare sînt singurele surse de informare care ne stau la dispoziție.

Semnificația tezaurului de la Feniș este sporită încă mai mult de faptul că el marchează un moment important nu numai în istoria politică, ci și în cea economică a Daciei intracarpatică înainte de cucerirea romană.

Tezaurul se compune din vreo 627 de tetradrahme² de argint de calitate inferioară, unele suberate, aparținînd așa-numitului tip de monete dace tîrzii vest-transilvane. O parte a tezaurului, numărînd 127 de piese, a fost descoperită în 1966 și publicată în același an³. Restul tezaurului, împreună cu partea inferioară a vasului, a fost descoperit în mai 1981.

Piese de tezaur prezintă o remarcabilă unitate de stil și execuție tehnică: ele provin dintr-un singur atelier, situat *undeva în vestul Transilvaniei, pe teritoriul actualului județ Arad*, unde se grupează și cele mai numeroase descoperiri de tezaure compuse din asemenea emisiuni. Atelierul pare a fi fost extrem de activ, judecînd nu numai după numărul mare al pieselor emise⁴, ci și după numărul de stanțe folosite. Numai în tezaurul de la Feniș am putut identifica 31 de stanțe pentru avers, dar cu siguranță numărul lor în cadrul atelierului este considerabil mai mare.

Imaginea de pe avers, ca și cea de pe revers, este cea tradițională, caracteristică monetelor dace: pe avers un cap uman cu barbă, spre dreapta, iar pe revers un călăreț, spre stînga. Se cere precizat însă faptul că, față de emisiunile dace mai vechi din Transilvania, aceste imagini sînt mult stilizate, schematizate chiar. Acest lucru este cu deosebire valabil pentru tipul aversului, dar și la revers se observă același lucru: călărețul este înlocuit de un

¹ Cele de la Chereluş, Almaş, Pecica și Turda. În legătură cu ele vezi E. Chirilă — V. Lucăcel, *Ein dakischer Münzhort aus Nordwestsiebenbürgen*, Zalău, 1970, p. 10.

² Alături de piesele bine păstrate, există în teaur numeroase fragmente provenind cu certitudine de la piese diferite, ceea ce implică o aproximație de circa 10—12 piese în totalul general al tezaurului.

³ E. Chirilă — I. Ordentlich — N. Chidoșan, *Tezaurul de monete dace de la Feniș*, Oradea, 1966.

⁴ Ne sînt cunoscute acum circa 1 000 de asemenea piese. Este sigur însă că numărul de monete emise de acest atelier a fost înfinît mai mare decît cel a pieselor ajunse pînă la noi.

punct central de dimensiuni mari, înconjurat de puncte mărunte. În schimb conturul calului este puțin simplificat. Și în cadrul tezaurului se remarcă o evoluție a pieselor în sensul unei simplificări și schematizări tot mai accentuate, în special la tipul aversului. Și în cazul tipului de monete vest-transilvan se confirmă, o dată mai mult, o calitate a tipurilor monetare dace : ele sînt *tipuri monetare dinamice*, deci în continuă evoluție.

Această evoluție poate avea loc numai în cadrul unui atelier mare, cu activitate intensă și această afirmație este perfect valabilă pentru Dacia intracarpatică, unde în secolele III—II î.e.n. n-au existat probabil mai mult de trei—patru mari ateliere monetare, corespunzînd numărului marilor uniuni de triburi existente în acest spațiu geografic⁶. Concluzie extrem de importantă pentru istoria politică a Daciei intracarpatică în vremea amintită, pentru că, în acest caz, un număr mare de ateliere ne-ar înfățișa imaginea unei Dacie intracarpatică fărîmîtate într-o sumedenie de mărunte unități politice⁷. Dar, tocmai cercetarea tezaurilor de epocă arată că marile uniuni de triburi de care vorbește Ptolemeu existau în Dacia cel puțin de pe la finele secolului III î.e.n.⁸. Firește, este posibil ca de pe la sfîrșitul secolului III pînă la finele secolului II î.e.n. teritoriul acestor formații politice să fi suferit modificări în ce privește întinderea, dar numărul formațiilor politice pare a fi rămas constant.

La sfîrșitul secolului II î.e.n. sînt atestate în Dacia intracarpatică doar trei ateliere monetare : cel care emite piesele de tip vest-transilvan, cel care emite piesele numite de tip Hunedoara⁹ și cel din care provin piesele din grupa a doua a tezaurului de la Medieșu Aurit¹⁰, situat undeva în nord-vestul Transilvaniei. Acesta din urmă își încetează activitatea mult înaintea celorlalte două ateliere amintite. Prezența unui al patrulea atelier, situat pe cursul superior al Mureșului, atelier din care *ar putea* proveni piesele din tezaurul de la Petelea¹¹, rămîne încă sub semnul întrebării.

Piesele din tezaurul de la Feniș, de tip vest-transilvan, sînt emise spre sfîrșitul secolului II î.e.n. și, *poate*, la începutul secolului I î.e.n., fiind în linii mari contemporane cu piesele de tip Hunedoara. Cele două tipuri de monete reprezintă *ultimele emisiuni monetare dace din Dacia intracarpatică* și, *poate*, din toată Dacia. Emisiunile de tip Hunedoara reprezintă o apariție nouă, oarecum surprinzătoare, într-o parte a Daciei lipsită pînă la această dată de orice fel de activitate monetară proprie, în timp ce emisiunile de monete vest-transilvane aparțin unei zone cu veche tradiție monetară, care urcă în timp pînă spre finele secolului III î.e.n. și de care se leagă emiterea primelor tetradrahme dace : Transilvania de vest, incluzînd în această noțiune și sudul Crișanei și nordul Banatului.

Cele două formații politice care emit piesele de tip vest-transilvan și Hunedoara se sprijină, respectiv pe versantul de vest și de est al Munților Apuseni, care furnizează argintul necesar pentru emisiunile monetare.

⁶ E. Chirilă și colab., *Der Münzhort von Șilindia*, Oradea, 1972, p. 67.

⁷ *Id.*, p. 67.

⁸ Acest fapt are profunde consecințe pentru istoria politică a Daciei intracarpatică pînă în secolul I î.e.n. : Burebista se afla inițial în fruntea unei asemenea uniuni de triburi. În ipoteza că Dacia intracarpatică ar fi fost împărțită la acea dată în foarte numeroase formații politice mărunte, regele dac n-ar fi dispus de baza politică, militară și economică ce i-a permis să pornească la unificarea Daciei. Însuși procesul de unificare a nenumărate unități politice mărunte ar fi fost înfinit mai greu, dacă nu imposibil.

⁹ E. Chirilă și colab., *op. cit.*, p. 67.

¹⁰ O listă a acestor tezaure la E. Chirilă — V. Lucăcel, *op. cit.*, p. 10—11.

¹¹ I. Winkler, în *Tezaure monetare din județul Satu Mare*, Oradea, 1968, p. 5—14 ; E. Chirilă — Al. Matei, în „*Acta MP*”, 3, 1979, p. 87—88.

¹¹ N. Lupu, în „*SCN*”, 1, 1957, p. 50—56.

Dar, în timp ce vechile tetradrahme din Dacia intracarpatică emise până pe la jumătatea secolului II î.e.n. sînt lucrate din argint de calitate bună, a cărui finețe este evidentă și la o simplă examinare cu ochiul liber, cu o greutate constantă, care se stabilizează la o medie de circa 13,50 g, conformîndu-se probabil unui sistem monetar dacic local¹², emisiunile de tip vest-transilvan sînt lucrate dintr-un aliaj inferior, *natural*, de argint cu aramă, în care proporția argintului coboară uneori pînă la 5%, unele piese sînt suberate, iar greutatea lor oscilează între 11—8 g, coborînd uneori și pînă la 6 g. Evident că în aceste condiții nu mai poate fi vorba nici de o valoare constantă a monetelor, nici de un sistem monetar.

Emisiunile vest-transilvane se deosebesc de tetradrahmele dace anterioare jumătății secolului II î.e.n. și prin diametrul lor considerabil mai mare, prin forma scifată și prin calitatea scăzută a imaginii de pe avers și revers, care este mult simplificată și schematizată. De remarcat însă că, la imaginea aversului, care are cel mai mult de suferit, nu se ajunge pînă la descompunerea figurii umane în elemente geometrice abstracte, aceasta fiind o caracteristică exclusivă a artei monetare celtice¹³.

Calitatea inferioară a metalului emisiunilor monetare de tip vest-transilvan și Hunedoara se datorește unei acute lipse de argint. Intensa exploatare a argintului, atît pentru baterea de monete, cît și pentru producerea de obiecte de podoabă, a dus la epuizarea filoanelor argentifere de suprafață sau de mică adîncime, ușor accesibile, pe care dacii le puteau exploata cu mijloacele tehnice pe care le cunoșteau¹⁴. La sfîrșitul secolului II î.e.n. din Munții Apuseni, de unde provine argintul necesar pentru emisiunile de tip vest-transilvan și Hunedoara, dacii mai pot obține doar un minereu sărac din argint, din care extrag metalul inferior din care sînt bătute monetele aparținînd celor două tipuri amintite. Criza de argint, care se manifestă ca urmare a epuizării filoanelor de minereu argentifer de suprafață, este deci cauza majoră a încetării emisiunilor monetare dace din Dacia intracarpatică.

Teoretic, piesele vest-transilvane din tezaurul de la Feniș sînt tetradrahme. Bineînțeles că, în cadrul tranzacțiilor comerciale, ele n-au putut fi acceptate la paritate cu vechile tetradrahme dace de argint bun și nici cu tetradrahmele de tip Macedonia Prima și thasiene, care circulau intens în Dacia intracarpatică. Cu siguranță în cadrul circulației monetare emisiunile vest-transilvane și cele de tip Hunedoara joacă rolul unor monete divizionare, iar numărul mare de piese de ambele tipuri care au fost emise indică o cerere considerabilă de asemenea monete. Acest lucru era de altfel firesc într-o Dacie care trecuse încă de pe la mijlocul secolului III î.e.n. la o economie monetară și care emite de pe la începutul secolului II monetă divizionară de argint¹⁵, necesară unui activ schimb comercial local, pe bază de monetă.

Perioada în care sînt emise piesele vest-transilvane și în care încetează și emisiunile monetare dace din Dacia intracarpatică e departe de a fi o perioadă de criză economică, de recesiune. Pe lîngă cantitatea mare de monetă dacică de tip vest-transilvan și Hunedoara, prezintă în nu mai puțin de 15 tezaure monetare, o imensă cantitate de monetă de argint bun, tetradrahme Macedonia Prima, thasiene și de Maroneia, precum și drahme de Corcyra pătrund în Dacia în cadrul unui intens schimb comercial și fac dovada unei remarcabile prosperități economice. Ea este de altfel confirmată de numeroasele bijuterii de

¹² E. Chirilă — M. Barbu, în „Ziridava”, 10, 1978, p. 62—64.

¹³ E. Chirilă și colab., *op. cit.*, p. 69, cu nota 1—2 ; p. 70.

¹⁴ E. Chirilă — V. Lucăcel, *op. cit.*, p. 9.

¹⁵ E. Chirilă — M. Barbu, în „Acta MP”, 3, 1979, p. 82—83.

argint de epocă, care atestă și un deosebit progres tehnic în orfevrerie realizat în cursul secolului II î.e.n.

Dezvoltarea economică sporește diferențierile de status social, deja existente și sesizabile în societatea dacică încă de la sfârșitul secolului III î.e.n. datorită tezaurului monetar. La sfârșitul secolului II și la începutul secolului I î.e.n. diferențierile de status social se reflectă și mai limpede în compoziția tezaurului monetar: alături de tezaure masive de tetradrahme Macedonia Prima și thasiene, compuse deci din piese de argint bun și de valoare mare, există tezaure compuse exclusiv din piese de tip vest-transilvan sau Hunedoara, ori, în cazul tezaurului de la Petelea¹⁶, din imitații de aliaj cu totul inferior ale tetradrahmelor Macedoniei Prima. Toate aceste emisiuni circulă în paralel în Dacia intracarpatică, așa că acumularea în aceleași teritorii ale Daciei intracarpatică de tezaure compuse exclusiv din monetă de argint bun în opoziție cu altele formate exclusiv din monetă de calitate și valoare inferioară, servind ca monetă divizionară, nu poate fi întâmplătoare, ci are o explicație de ordin social¹⁷: ea reflectă puternice contraste de stare socială, confirmate și de faptul că la tezaurele mixte, compuse deci din monetă și obiecte de podoabă de argint, aceste podoabe se asociază numai cu tezaure din monetă bună de argint și nu cu tezaure de monete de tip vest-transilvan sau Hunedoara. Iată cum tezaurul de la Feniș, ca și celelalte tezaure contemporane, ne informează în legătură cu aspecte economice și sociale ale vieții din Dacia intracarpatică preromană.

Am afirmat mai sus că, în timp ce emisiunile de tip vest-transilvan apar într-o zonă a Daciei intracarpatică care are o îndelungată tradiție monetară, emisiunile contemporane de tip Hunedoara constituie o apariție inedită într-o parte a Daciei în care nu existase pînă la această dată nici un atelier monetar. Emisiunile de tip Hunedoara par să fie prima manifestare pe plan economic a puterii politice care a creat complexul de fortificații de la Costești și indică o deplasare a centrului de greutate politic dacic din vestul Transilvaniei spre zona Hunedoara, deci spre centrul viitorului regat al lui Burebista și Decebal.

Emisiunile de monete vest-transilvane din tezaurul de la Feniș reprezintă o piatră de hotar în istoria Daciei intracarpatică: cu ele încetează definitiv emisiunile monetare tradiționale dace, dispăre sistemul monetar dacic și se încheie o perioadă de intensă activitate monetară care acoperă intervalul dintre jumătatea secolului III și finele secolului II î.e.n.

THE DACIAN COINS HOARD OF FENIȘ

(Chronology and historical significance)

(SUMMARY)

The paper deals with the dacian hoard of Feniș, Arad district. Part of the hoard (127 coins) was found and published in 1966 (see f.n. 3); later on, in 1981, 500 more coins were discovered. The hoard consists now of 627 late dacian tetradrachms of bad silver alloy, some of them plated. Their weight oscilates between 11—6 g; they don't belong any more to any coin standard. They come from the same mint. Some 31 dies were used to struck the coins. The coins belong to the so called westtransilvanian type, contemporaneous to the so called Hunedoara type. They were issued at the end of the II-nd century BC and, may be, in the first decade of the I-st century BC. At this time only two dacian mints were working in the Intracarpathian Dacia. The westtransilvanian issues mark the end of the dacian traditional coinage. The Dacians had to put an end to their coinage because of the silver shortage. They have exhausted the surface or small depth veins of silver ore and were not able to get pure silver from the deeper veins of ore. The end of the II-nd and the early I-st century BC was by no means a period of economical recession. The inflow of a great amount of Macedonia I and thassian tetradrachms is a strong evidence for an intensive trade and a flourishing economy.

¹⁶ Vezi n. 11.

¹⁷ E. Chirilă — V. Lucăcel, *op. cit.*, p. 14, nota 33; E. Chirilă — M. Barbu, în „Zlridava“, 13, 1981, p. 114—115.

ASPECTE ALE DESFĂȘURĂRII PROCESULUI DE ROMANIZARE ÎN MEDIUL RURAL AL PROVINCIEI DACIA

LIVIU MĂRGHITAN

Romanizarea daco-geților, proces istoric complex în cursul căruia autohtonii meleagurilor carpato-dunăreano-pontice s-au constituit ca popor latinofon, a fost negată de diferiți istorici străini adepți ai teoriei formării poporului român în cu totul alt spațiu geografic decât acela în care s-au format cele trei țări feudale românești¹. Dar, așa cum bine se știe, prin atestarea pe cale arheologică a prezenței numeroase a masei etnice daco-getice pe cuprinsul Provinciei Dacia, precum și în zona imediat învecinată granițelor acesteia², argumentul „forte“ al adversarilor continuității noastre, și anume stingerea neamului daco-getic în urma războaielor purtate de Traian la Dunărea de Jos, și a măsurilor respective luate de imperiul învingător, n-a mai avut nici un suport cît de cît plauzibil. Însă în noua situație contestatării continuității în Dacia a elementului autohton au procedat la „elucidarea“ unui alt aspect al istoriei noastre, susținînd imposibilitatea trecerii daco-geților la modul de viață roman și la însușirea limbii latine, pe motiv că în cei 165 de ani ai existenței provinciei dacice nord-danubiene un proces istoric de o asemenea complexitate nu se putea desfășura. Unul dintre argumente era acela că orașele provinciale, focare ale răspîndirii romanității, nu numai că nu erau numeroase în Dacia, ci ele erau astfel grupate încît o mare parte din cuprinsul acestei mari unități administrativ-economice și militare romane din Carpați rămînea în afara sferei lor de influență. Dar, așa cum vom documenta în cele ce urmează, un asemenea mod de interpretare este unilateral, deficitar și neconcludent.

Limitarea desfășurării procesului de romanizare la rolul avut de centrele orășenești înseamnă o trunchiere a cercetării, deoarece romanizarea s-a desfășurat și în mediul rural. În acest sens investigația arheologică românească și-a orientat în ultimele două decenii, tot mai mult, atenția spre o mai bună cunoaștere a acelui mediu al provinciei Dacia, în care influențele lumii romane

¹ Referitor la problema continuității în Dacia, din vasta listă bibliografică facem trimiteră la: C. Dalcoviciu, în „Anuarul Institutului de Studii Clasice“, III, 1936—1940, p. 200—270; *idem*, în „Dacia“, 7—8, 1937—1940, p. 456—463; *idem*, în „Transilvania“, 74, 1943, nr. 1, p. 1 și urm.; M. Macrea, în „Istoria României“, I, București, 1960, p. 445 și urm.; *idem*, *Viața în Dacia romană*, București, 1969, cap. VII, p. 404 și urm.; D. Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticei*, București, 1966; *idem*, *Autohtonii în Dacia*, vol. I, București, 1980.

² D. Protase, *op. cit.*; Gh. Bichir, *Cultura carpică*, București, 1973; *idem*, *Gelo-dacii din Muntenia în epoca romană*, București, 1983; numeroase materiale dacice de factură romană fac obiectul mai multor articole inserate în anuarele muzeelor din Cluj-Napoca, Arad, Oradea, Timișoara, Deva, Alba Iulia, Sibiu ș.a.

se presupunea că ar fi fost minime, și anume, lumea retrasă a satelor și cătunelor locuite de geto-daci³.

Fără să aibă un aspect deosebit de spectacular, fără să dea la lumină materiale arheologice deosebit de rare, prospectarea arheologică a arealului rustic al Daciei romane a înregistrat în intervalul de timp consemnat, rezultate ce au putut pune într-o nouă lumină gradul de intensitate a penetrației romanității în lumea autohtonă, precum și o serie de aspecte inedite ale multiplelor cauze favorizante atragerii și integrării sătenilor daci în viața economică a provinciei. Firește că aceste cauze ce nu au rămas fără consecințe pe planul însușirii de către daco-geți a limbii latine, precum și a ceea ce s-ar putea numi într-un cuvânt, civilizație romană provincială.

Desigur că în urma celui de-al doilea război dacic, încheiat în vara anului 106, în urma căruia Marcus Ulpius Traianus a trecut la organizarea noii sale provincii nord-danubiene⁴, localnicilor daco-geți din Dacia romană le-a rămas ca aproape unic mijloc de existență și subzistență, munca pământului. Indiferent de modalitățile impuse de către autoritățile imperiale, de atribuire a proprietății funciare, chiar dacă cele mai fertile pământuri erau acordate în diverse feluri de proprietate cetățenilor romani⁵, sau altor categorii de coloniști veniți din acel *ex toto orbe romano*, masa băștinașilor n-a putut fi înlăturată din ceea ce am numi astăzi „sectorul agricol”. Localnicii, prin forța împrejurărilor, participau, indiferent de situația lor juridică în cadrul provinciei, fie la muncile agricole pe domeniile constituite sub Traian și Hadrian, fie că au procedat la deștelenirea și introducerea în circuitul agrar, a unor terenuri mai puțin fertile, mai mărginașe, care nu s-au folosit într-un atare scop în vremea regatului lui Decebal. Așadar, practicarea agriculturii în Dacia romană, fără participarea elementului etnic local nu se poate concepe, iar susținerea unui asemenea deziderat ar fi fără îndoială împotriva realității istorice.

Apelînd la sursa informațională imparțială — urmele de cultură materială date la lumină prin săpături sistematice — sîntem actualmente în măsură să afirmăm că în Dacia traiană exploatarea fondului funciar s-a făcut cu cel puțin tot atîta grijă ca și în celelalte provincii imperiale învecinate. Forma cea mai frecventă de utilizare a bogăției solului era gospodăria agricolă cunoscută sub denumirea de *villa rustica*, a cărei răspîndire pe arealul Daciei romane e confirmată arheologic printr-o suită de descoperiri.

Privite ca excepții, pe la începutul secolului nostru — fiind cunoscute doar *villae*-le de la Apahida (2 edificii), în apropiere de Napoca, precum și *villa* de la Minerău, în vecinătatea Hunedoarei, s-a dovedit ulterior că ele nu sînt chiar rarități în Dacia romană. Pe măsura creșterii interesului față de epoca romană, și implicit a intensificării cercetărilor, asemenea obiective își făceau apariția în pofida faptului că nu de puține ori reprezentau o dezamăgire pentru arheologul dornic să descopere un castru, sau un oraș roman, nu o modestă locuință sătească. Din aceste considerente, cam pînă prin deceniul al treilea al secolului nostru, eră aproape o regulă că de îndată ce se stabilea că era vorba

³ Sînt remarcabile descoperirile de așezări sătești dacice și de *villae rusticae* efectuate de către cercetătorul Szekely Zoltan, pe cuprinsul județelor Covasna și Harghita. De asemenea, sînt importante descoperirile unor *villae rusticae* în Banat. Pentru partea de sud a Transilvaniei remarcăm cercetarea exhaustivă a așezării dacice de epocă romană de la Slimnic, județul Sibiu (v. Ioan Glodariu, *Așezări dacice și daco-romane la Slimnic*, București, 1981).

⁴ M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, p. 107 și urm.; I. I. Russu, *Dacia și Pannonia Inferior*, București, 1978, p. 32 și urm.

⁵ *Istoria României*, I, p. 356—359.

de o asemenea „locuință izolată“, cu rosturi gospodărești-agricole, cercetarea obiectivului era abandonată. Circa 20 de *villae rusticae* descoperite în intervalul de timp 1900—1940 s-au aflat într-o atare situație⁶. De abia după ce către finele deceniului al cincilea a fost cercetată exhaustiv *villa rustica* de la Hobița, județul Hunedoara (Octavian Floca, Fermă (*villa rustica*) din epoca sclavagistă romană, în Materiale arheologice privind istoria veche a României, I, București 1953, p. 743—754), putem spune că s-a modificat în considerabilă măsură, atitudinea arheologilor față de aceste obiective.

În circa un deceniu, numărul *villae*-lor identificate în teren s-a ridicat la mai mult de 25, pentru ca prin 1970 să fie cunoscute aproximativ 40, iar actualmente numărul să întrecă aproape dublul ultimei cifre citate⁷. La ora aceasta nu mai există nici măcar o singură zonă mare a Daciei romane din cuprinsul căreia să lipsească tipul de gospodărie agrară, — *villa* —, fiind identificate asemenea obiective până și în preajma graniței estice a provinciei, ținut despre care se presupunea că se afla exclusiv sub control militar, iar așezările civile de tip roman ar fi rare⁸.

Paralel cu depistarea în teren a *villae*-lor romane s-a trecut la cercetarea acestora prin săpături arheologice, astfel încât mai mult de o treime din numărul lor s-au bucurat de investigații sistematice. Săpăturile arheologice întreprinse în aceste gospodării rustice au dat la lumină o serie de date și elemente, care interpretate cu atenție și discernămint, pot „să prindă grai“, să reliefeze aspecte dintre cele mai diferite ale vieții social-economice care pulsa în mediul sălesc, suplinind astfel în considerabilă măsură neajunsul informațional cauzat de puținătatea datelor ce se referă la acest sector din izvoarele narative antice și textele epigrafice. Unul dintre ciștigurile nete derivate din cercetarea arheologică a *villae*-lor rusticae, este acela al dezvoltării unor laturi însemnate ale procesului de romanizare, și anume, penetrarea profundă și de durată în ambianța rustică daco-getică a elementelor romane (sau de civilizație romană) în calitatea de stăpîni ai acelor *villae rusticae*. Totodată, aceste *villae rusticae*, prin durata lor în timp, fac trimiterea la existența unor nemijlocite și felurite juridic, contacte între noii proprietari, familiile acestora, și masa dacilor cu care se învecinau prin forța lucrurilor, masă autohtonă ce a fost treptat atrasă în activitatea economică pluralistă a fermelor, relații timide inițial, dar care cu timpul au dus la familiarizarea cu modul de viață roman, și nu în ultimul rînd, cu limba latină.

Așa cum rezultă din aspectul planurilor *villae*-lor din provincia Dacia, cele mai multe nu au înfățișarea unor reședințe de întinse și complexe exploatare agricole, de tipul celor ce sînt descrise în izvoarele narative⁹. Unele dintre ele nici nu au aspectul unor *villae rusticae* din vechi provincii, gospodării agrare ce își bazau activitățile pe munca unui număr oarecare de sclavi. Mai mult decît atît, în secolul al III-lea e.n. munca sclavagistă își pierduse foarte mult din importanța ei în economia imperiului, „unelte vorbitoare“ fiind încă rentabile numai în anumite sectoare, cum era navigația sau minieritul, pe cînd în agricultură aportul mîinii de lucru a sclavilor era socotit, pe bună dreptate, nerentabil. *Villae*-le rusticae din Dacia romană erau locuințe de țară cu caracter de permanență, fiind locuite după toate aparențele, nu de către

⁶ Se cerceta exclusiv clădirea principală, edificiile gospodărești erau pur și simplu neglijate

⁷ Deținem date referitoare la 83 de *villae* din Dacia romană, și opt din Dobrogea. Ne rezervăm dreptul ca asupra acestora să revenim cu un alt prilej.

⁸ Vezi nota nr. 3.

⁹ I. Mitrofan, în „Acta Musei Napocensis“, X, 1973, p. 127—150; XI, 1974, p. 41—59.

acei administratori — *vilici* — ci chiar de stăpînii lor care luau parte efectiv la exploatarea terenului aparținător. Cu siguranță că vor fi fost folosiți și sclavi, dar în situația deja existentă în economia agrară a imperiului și în condițiile în care Dacia oferea mină de lucru autohtonă, mai puțin costisitoare decît întreținerea sclavilor, aceștia, adică sclavii, aveau o situație aparte, fiind folosiți îndeosebi în treburile casnice, și numai în cazuri de excepție la munca efectivă a cîmpului.

Despre participarea nemijlocită a proprietarilor la munca în gospodăria proprie ne vorbește în mod foarte elocvent un monument funerar, și anume un perete de *aediula*, descoperit la Șeica Mică, monument funerar în al cărei reprezentare sculpturală e înfățișat defunctul în ipostaza dublă de semănător și plugar. Nu sînt excluși nici acei *vilici*, dar, din cîte se pare, numai în puține cazuri se apela la serviciile acestora — pînă acum avem identificate cu certitudine doar două cazuri: *villa rustica* de la Hobița (Sarmizegetusa), precum și aceea de la Ciumăfala (aici fiind vorba doar de ultimul proprietar al respectivei gospodării — , care, după cum apreciază cercetătorul I. Mitrofan, pare să fie „una și aceeași persoană cu cel din a cărui dorință s-a ridicat un monument la Napoca, Publius Aelius Maximus”¹⁰).

Așa cum rezultă din aspectul *villae*-lor din Dacia romană, acestea erau case de locuit, iar cei ce le locuiau, de regulă, nu erau alții decît proprietarii lor, care supravegheau fără intermediari bunul mers al lucrurilor. Într-o asemenea situație ei nu puteau fi nicidecum în relații perpetuu încordate cu populația învecinată, locală, la ale cărei brațe de muncă se recurgea, chiar dacă nu în permanență, măcar în intervalul în care agricultura impunea un volum mare de muncă — pregătirea terenului pentru însămînțări și mai apoi recoltatul. Dintr-un alt punct de vedere, acela al „bunului vecin”, proprietarii *villae*-lor *rusticae* din Dacia nu aveau practic nici un folos dacă rămîneau mereu în relații neprietenesti cu localnicii, chiar dacă în anii în care se fondaseră *villae*-le în provincia nord-dunăreană legăturile nu erau dintre cele mai amicale. Măcar cu o parte majoritară dintre localnici, proprietarii aveau tot interesul să adopte o atitudine care să estompeze cît mai profund bariera dintre învingătorii și învinșii războiului daco-roman din 106. O atare apropiere nu era deloc dificilă deoarece și noii veniți — așa cum îi înfățișează modestia urmelor de cultură materială apărute în *villae* — nu aparținuseră protipendadei provinciale romane, ci cei mai mulți erau obișnuiți *cives* cu un nivel de cunoștințe și concepții ce nu erau cu mult superioare față de acelea ale autohtonilor daco-geți. Fără intenția de a idealiza legăturile social-economice dintre proprietarii *villae*-lor *rusticae* din provincia Dacia și populația băstinașă, trebuie totuși să renunșăm la unele puncte de vedere mai vechi ale istoriografiei noastre (formulate în urmă cu circa trei-patru decenii) potrivit cărora în provincie se desfășura cu deosebită vehemență o mișcare de rezistență a dacilor¹¹, ale căror manifestări ostile față de romani ar fi avut loc îndeosebi în mediul sătesc izolat de centrele urbane. Dacă într-adevăr s-a permanentizat o atare situație considerăm că ar fi fost firesc ca în decursul anilor, pe măsura amplificării cercetărilor arheologice întreprinse în arealul rural al Daciei romane să fi apărut pînă acum și alte mărturii epigrafice, pe lîngă cele trei arhicunoscute inscripții funerare aflate în zona *Gaganis, Ad Mediam, Drobeta*. Or, așa cum

¹⁰ I. Mitrofan, în „*In memoriam Constantini Daicoviciu*”, Cluj-Napoca, 1974, p. 255, 254 nota nr. 93.

¹¹ Se cunosc numai trei inscripții în Dacia: *Corpus Inscriptionum Latinarum*, III, 1570, 8009 și 8021. Săpăturile din ultimele decenii nu au dat la iveală alte piese epigrafice care să lamurească informațiile despre *latrones*-li din provincia nord-dunăreană.

bine se cunoaște, nu s-au mai descoperit alte texte epigrafice în care să fie vorba de acei *latrones* ce purtau în ținuturile retrase o luptă evazipermanentă cu coloniștii romani stabiliți în Dacia. Mai mult decât atât, nici una dintre *villae-le rusticae* investigate pînă în stadiul actual al cercetărilor de pe cuprinsul provinciei nord-danubiene nu prezintă dovada încheierii existenței sale datorită unui incendiu, nici nu se semnalează într-un anumit moment din viața unui asemenea complex gospodăresc rural vreun incendiu pustiitor ce ar fi produs un cît de scurt hiatus în viața și activitatea economică a respectivului obiectiv arheologic. Dimpotrivă, urmele arheologice din cadrul *villae-lor rusticae „dacice”* vin să confirme nu în puține cazuri o perpetuare a existenței lor active și dincolo de momentul părăsirii provinciei Dacia de către armata și autoritățile imperiale.

Descoperirile numismatice vin și ele în sprijinul unei îndelungate existențe a activității economice a *villae-lor rusticae* din Dacia. Astfel la Deva am descoperit trei monede, două piese de la Traian și Hadrian — care ar indica perioada de fondare a *villae-i*, precum și un *denar* emis sub Severus Alexander. De la Hobița sînt cunoscute de asemenea două piese numismatice, de la Antoninus Pius și Elagabalus; de la Sîntămăria Orlea și Ciumăfaia cîte o piesă de la Septimius Severus; de la Apahida patru monede de la Septimius Geta la Julia Maesa; de la Mînerău o piesă de la Elagabalus; la Breazova o monedă de la Philippus Iunior (249).

Așadar, nu se poate afirma că fenomenul implantării de *villae rusticae* în Dacia a fost doar în deceniul organizării administrative a provinciei întemeiate peste Dunăre de către Traian, și că acest sistem de gospodării nu putea să atingă un nivel înfloritor datorită împotrivirii necontenite a localnicilor geto-daci. Fără îndoială că ele nu ar fi putut să ființeze, așa cum o arată descoperirile numismatice, pînă prin a doua jumătate a secolului al III-lea, și chiar după părăsirea Daciei — cum o confirmă alte categorii de descoperiri arheologice —, fără ca elementul etnic local să fi luat parte la viața economică a zonelor în care daco-geții sălășluiau. La ora actuală rămîne fără obiect afirmația în legătură cu formarea raporturilor agrare în provincia Dacia, că populația dacică ar fi trăit mai cu seamă pe teritoriile în care n-ar fi existat *villae rusticae*, cum ar fi estul Transilvaniei, părțile mărginașe ale Banatului și Olteniei. Răspîndirea de pînă acum identificatele *villae rusticae*, ne arată că practic n-a existat în Dacia romană vreo zonă lipsită total de asemenea gospodării¹². În felul acesta e verosimil faptul că nu exista în perimetrul Daciei romane nici o porțiune de teren în care dacii să fi dus o existență izolată, fără să aibă posibilitatea, ba chiar obligativitatea, de a intra în contact nemijlocit cu noii veniți, de a participa prin diferite căi la viața economică a provinciei. Cît privește durata îndelungată în timp a *villae-lor rusticae*, rezultă că aceste legături s-au perpetuat pe mai multe generații, ducînd pe măsura trecerii timpului la însușirea de către localnici a modului de viață roman și implicit la folosirea tot mai frecventă a limbii latine.

Evident că raționamentele oricît de logice ar părea, atunci cînd e vorba de stabilire a adevărului istoric, au nevoie de girul documentației, în cazul nostru al mărturiilor arheologice. Cum se poate dovedi prezența fizică a elementelor etnice dacice în cadrul *villae-lor rusticae* de pe cuprinsul Daciei romane?

¹² Urme ale unor *villae rusticae* se găsesc și în partea jugoslavă a Banatului, atît în zona Zrenjanin cît și în zona Pancevo. Cît privește *villae-le rusticae* de pe cuprinsul Olteniei, pe lângă cele amintite de regretatul D. Tudor, cercetări recente au dat la iveală alte obiective de acest gen.

Cea mai concludentă dovadă a prezenței dacilor în cadrul unor așezări de epocă romană este fără îndoială existența ceramicii de factură locală, în același strat arheologic cu ceramica de factură romană. Fiind cunoscut amănuntul că daco-geții s-au arătat conservatori în privința nerenunțării la câteva forme de recipiente din lut ars, cum sînt ceștile dacice — după părerea unora dintre arheologi ele se mai numesc cătui —, recipientele de tip borcan, vasul de tip sac, iar ca motiv ornamental ce persistă prin vreme menționăm brîul alveolar, precum și decorul așa-numit „val incizat”¹³, asemenea vase apar în cadrul *villae-lor rusticae*.

Datorită faptului că fragmentele ceramice de factură dacică existente în nivelurile arheologice de epocă romană nu sînt prea numeroase, și nici nu apar decît în anumite părți ale complexelor gospodărești, foarte multă vreme nu au fost sesizate de către cercetătorii ce urmăreau îndeosebi materialele de factură romană. Nu de puține ori, îndeosebi în cercetările efectuate în prima jumătate a secolului nostru, chiar în cazul în care asemenea vestigii ceramice erau observate, ele nu erau interpretate ca mărturii ale prezenței dacilor în cadrul *villae-i rusticae*. Dimpotrivă, se căutau felurite explicații, sugerînd diferite variante de amestecări de straturi de cultură materială, sau pur și simplu erau etichetate ca „cioburi de factură barbară”, cum bunăoară s-a afirmat despre ceramica dacică apărută în perimetrul *villae-i rusticae* de la Minerău, sau a celei de la Apahida.

Prima descoperire arheologică în cadrul căreia s-a urmărit ceea ce ar putea să semnaleze prezența autohtonilor daci — ceramică sau urme de cultură materială de altă factură — a fost făcută cu prilejul dezvelirii integrale a *villae-i rusticae* de la Cinciș¹⁴, județul Hunedoara, în 1963—1964. Mai apoi, în cadrul șantierului arheologic de la Deva-Ciangăi, s-a urmărit cu atenție ceramica de factură dacică, care a și fost identificată, de data aceasta chiar în clădirea principală a complexului agricol antic¹⁵.

De rezultatele obținute în cele două *villae rusticae* din județul Hunedoara s-a ținut seama și de atunci încolo, în toate obiectivele similare investigate prin săpături s-a semnalat și un număr de fragmente ceramice dacice, lucrate fără roata olarului (dar numai în cadrul cîtorva forme de vase tradiționale, deja amintite de noi anterior). Astfel, la Aiud, Răhău, Chinteni, Bădeni, Strei, Sîntămăria Orlea, Gornea, Ramna, Cilieni, Morești—Cîtfalău, Caransebeș, Șibot, Uroi, Rengheț, Bobilna-Rapoltu Mare ș.a. ceramica de factură dacică și-a confirmat prezența. Mai mult decît atît, reluînd în cadrul colecțiilor muzeale vechile fonduri de fragmente de vase recuperate din secțiunile trase cu prilejul studierii în urmă cu multe decenii a unor *villae rusticae*, cum sînt cele de la Ciumăfaia, Chitid, Leșnic, Sintuhaln, am identificat o serie de fragmente ceramice dacice, „trecute cu vederea” de către descoperitori.

Așa cum afirmă, referindu-se la atari urme de factură dacică, D. Protase, în măsura în care li se acordă creditul necesar, descoperirile respective pot constitui mărturii despre prezența lucrătorilor băștinași la muncile agricole din ferme sau despre existența unor comunități de populație locală dacică în vecinătatea acestora. O asemenea afirmație a fost făcută de cercetătorul clujean pe cînd erau cunoscute numai „vreo șase-șapte villae rusticae, ... în care ... au apărut cești dacice și cioburi din alte vase, care, după formă și ornamente, pot fi încadrate în categoria olăriei dacice”. Faptul că afirmația este actuală,

¹³ În cadrul ceramicii de la *villa rustica* de la Deva sînt frecvente asemenea fragmente de vase romane ornate cu valul incizat, de tradiție locală.

¹⁴ O. Floca, M. Valea, în „Acta Musei Napocensis”, II, 1965, p. 163 și urm.

¹⁵ L. Mărghitan, *Cercetări arheologice pe vatra orașului Deva*, Deva, 1971.

și e mereu întărită prin alte și alte mărturii — așa cum rezultă și din enume-rarea făcută de noi mai sus — reprezintă tot atâtea dovezi în confirmarea prezenței social-etnice a dacilor în cadrul *villae*-lor *rusticae*, și deci parti-ciparea nemijlocită a autohtonilor la viața economică a provinciei nord-dunărene.

Cercetările de dată recentă au mai scos la iveală un element de o aprecia-bilă importanță, și anume, transpunerea unor forme de vase specifice dacice (care tradițional erau confecționate din pastă grosieră și fără ajutorul roții de olărie) în lotul ceramicii de epocă romană. Spre exemplificare ne referim acum doar la „ceașca dacică” pe care o găsim în nivelurile de locuire de secol II—III e.n. al *villae*-lor *rusticae* de la Gornea, Hațeg și Strei, lucrată din pastă de bună calitate și realizată la roată.

Nu mai puțin importante ni se par și monumentele sculpturale ce se găsesc în perimetrul învecinat al unor *villae rusticae*. Dacă menționăm doar fragmentul de stellă funerară de la Lipova, unde e de presupus că există măcar o *villa rustica*, dacă nu chiar o așezare rurală, avem o concludentă reprezentare figurativă a unui autohton înveșmîntat cu un veritabil cojoc țărănesc a cărui tip s-a perpetuat de-a lungul secolelor pînă în vestimentația românească¹⁶.

În concluzie, putem conchide că, pe temeiul cercetărilor întreprinse în mediul rural al Daciei romane avem cu totul o altă imagine în privința locului pe care *villae*-le *rusticae* îl deținuseră în viața economică a provinciei. Gospo-dăriile de acest tip erau răspindite în tot cuprinsul provinciei, iar daco-geții din relativa apropiere de acestea, atrași în diferite activități necesare unor asemenea gospodării, au intrat în contact direct și prelungit în generații, cu limba și civilizația populară latină. Actualmente nu mai poate fi acceptată teza că ar fi existat pe cuprinsul provinciei nord-dunărene comunități geto-dace la care limba latină ar fi ajuns rar, ocazional, datorită unei excesive izolări de viața social-economică a Daciei romane. Chiar dacă am admite că ar fi existat cîteva asemenea comunități izolate daco-getice, numeric erau în netă inferioritate față de semenii lor care deși nu viețuiau în vecinătatea unui centru urban se aflau integrați în activitățile economice ale fermelor agricole de tip roman, transformîndu-se în vreme, în daco-romani.

ASPECTOS DEL DESARROLLO DEL PROCESO DE ROMA-NIZACIÓN EN EL MEDIO RURAL DE LA PROVINCIA DE DACIA

(RESUMEN)

El autor pone de manifiesto que el estudio de las *villae rusticae* de la Dacia romana repre-senta el obtinimiento de unos nuevos e importantes argumentos a favor de la tesis de la posi-bilidad de la romanización de los dacios durante los 165 años de su existencia de la provincia fundada por el emperador Trajano en las regiones del Norte del Danubio.

Se muestra que unas 90 *villa*-s descubiertas hasta el estadio actual de las investigaciones arqueológicas romanas son verdaderas avanzadas de la romanización, siendo éstas situadas en las más aisladas zonas de la Dacia. Trabajando dentro de estas *villa*-s la población dácica entró en contacto directo y permanente con el modo de vida romano, con la lengua latina y la civilización específica del imperio de la Roma.

Se demuestra así que el proceso de romanización fue general, no sólo específico al perimetro de las ciudades.

¹⁶ C. Daicoviciu, in „Anuarul Institutului de Studii Clasice“, I, 1932, p. 124 ; D. Protase, *Autohtonii în Dacia*, p. 169.

CIMITIRUL DIN SECOLELE XI—XII DE LA CLADOVA, JUD. ARAD *

VASILE BORONEANȚ ȘI PASCU' G. HUREZAN

În anul 1980 s-a trasat secțiunea VIII care urmează să traverseze pe direcția N—S întregul promontoriu al cetății de la Cladova. Cu această ocazie au fost identificate mai multe morminte de sec. XI—XII. Prin descoperirea lor se făcea dovada că ne găsim în fața unei așezări cu cimitir, deoarece în anii premergători s-au dezvelit numai locuințe din această vreme datate cu monete¹. Numărul mormintelor descoperite în 1980 se ridică la 8². În anul 1981 nu s-a lucrat în cimitir. În 1982 s-au reluat săpăturile în cimitir, dezvelindu-se în total 26 de morminte. Mormintele 1—12 după inventar și după poziție par a alcătui un grup, iar cele 13—26 alt grup, fiind vorba aici de două cimitire. Acestea din urmă nu aveau nici un inventar. Nu este exclus însă ca unele dintre acestea să aparțină primului grup.

Ne vom ocupa cu acest prilej în principal de primul grup. Nici acestea nu au toale inventar. Mormintele sînt orientate cu capul spre vest și picioarele spre est în poziție creștină. Dar să vedem cum se prezintă fiecare mormint.

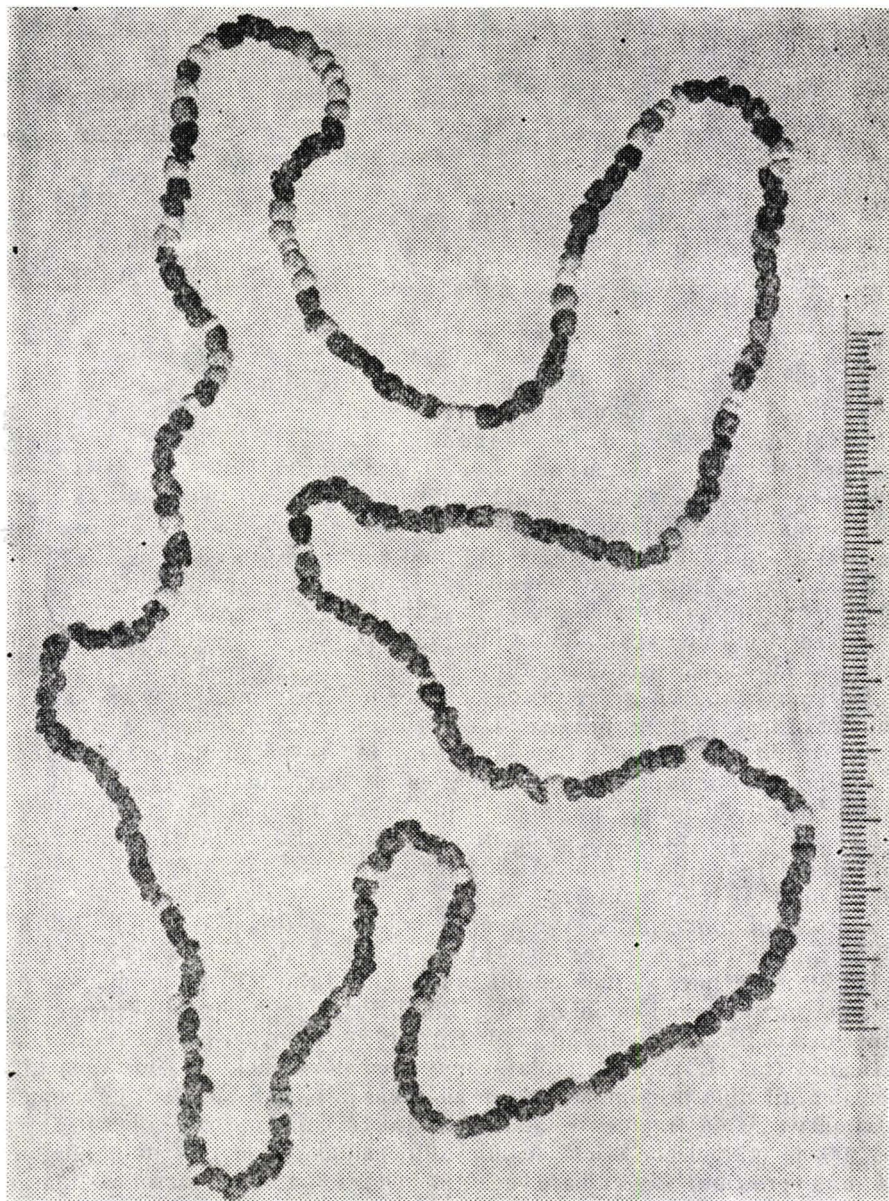
Mormîntul numărul 1. Era cu capul culcat spre stînga, avînd corpul culcat pe spate și mîinile întinse pe lîngă corp. Lîngă timpla stîngă se afla o piatră. Un bolovan de piatră se afla și la dreapta piciorului drept. Lungimea gropii 1,85 m, iar lățimea de 0,70 m. Adîncimea gropii 0,52 m. Lungimea scheletului 1,70 m, adult. Fără inventar.

Mormîntul numărul 2. Avea capul culcat pe dreapta, mîinile aduse pe lîngă corpul întins pe spate, piciorul stîng flectat de la genunchi. Lungimea gropii 1,30 m, lățimea sa 0,57 m, lungimea scheletului 1,15 m, adîncimea gropii 0,47 m. Aparținea unei copile de 10—12 ani. Pe falanga degetului inelar se afla un inel de sticlă alb-verzuie cu diametrul de 2—3 cm, cu partea centrală ușor aplatizantă (pl. II,5). Sub timpla stîngă avea două inele de buclă, la gît un colier alcătuit din aproximativ 285 de mărgelile întregi. S-au găsit, de asemenea, aproximativ 20 de fragmente. Astfel, se poate conchide că, colierul a putut avea 300 de mărgelile de sticlă de mici dimensiuni (de la 2—5 mm lungime și 3—4 mm grosime) de culoare neagră, neagră-maronie, maronie, mărgelan, verzuie și albă. Mărgelile au formă sferică, bitronconică sau cilindrică și erau dispuse pe două șiruri în jurul gîtului (pl. 1). Sub vertebrele lombare se afla o monetă de argint din vremea lui Bela al II-lea (1131—1141), (pl. III, 4).

* Cercetarea cimitirelor a continuat după redactarea articolului. La sfîrșitul campaniei anului 1986, numărul mormintelor descoperite se ridică la 81. Între timp s-au descoperit și morminte care mai păstrau coșciugul. Acestea datează în general din etapa mai tîrzie, cînd se înmormîntau, în pămîntul cu moloz.

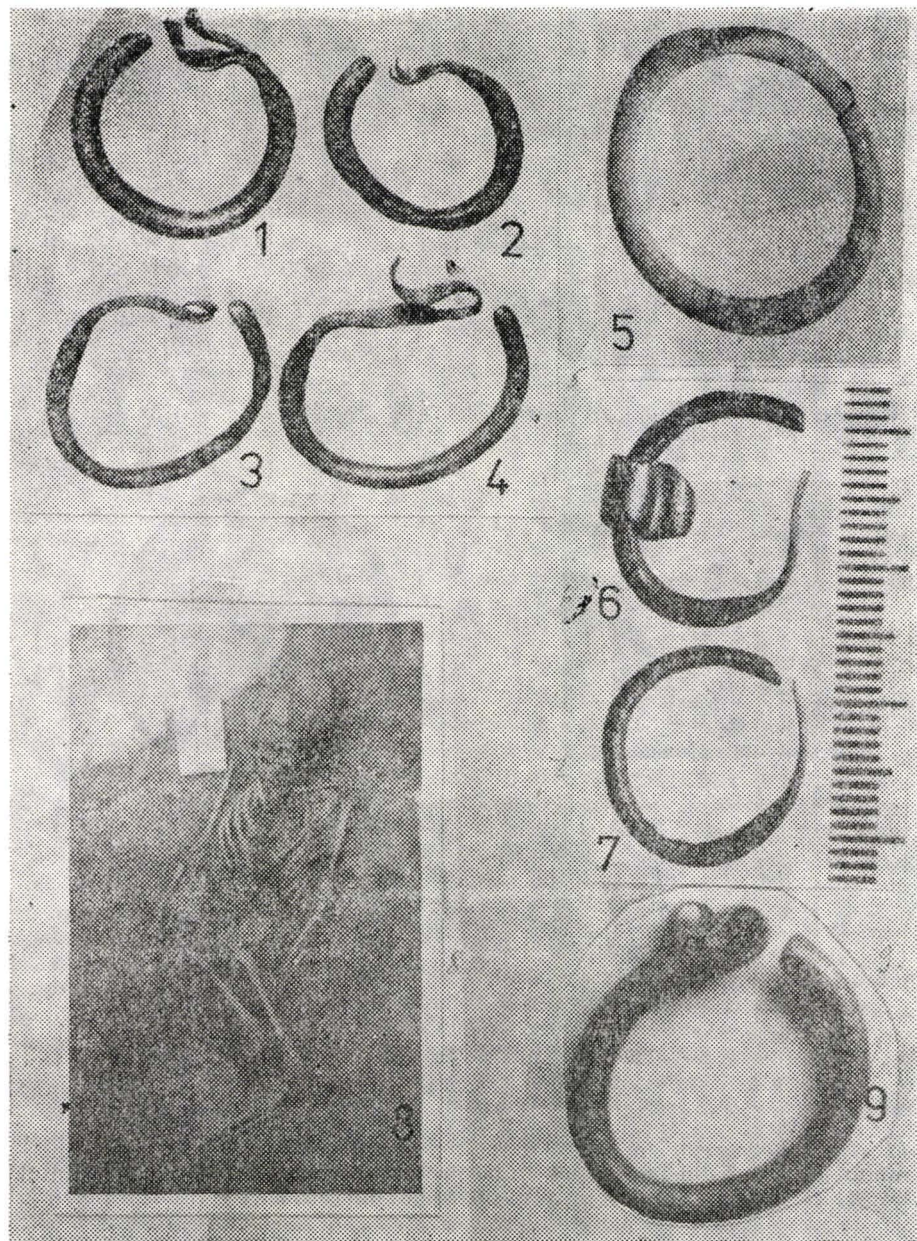
¹ V. Boroneanț, *Considerații preliminare asupra cercetărilor arheologice de la Cladova*, com. Păuliș, jud. Arad în „Ziridava”, X, 1978, p. 139—159; V. Boroneanț, M. Zdroba, G.P. Hurezan, *Raport privind campania de săpături arheologice de la Cladova*, jud. Arad, Brașov, 1981.

² V. Boroneanț, M. Zdroba, G.P. Hurezan, *op. cit.*

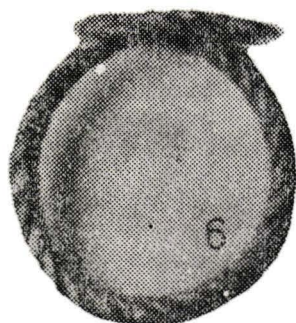
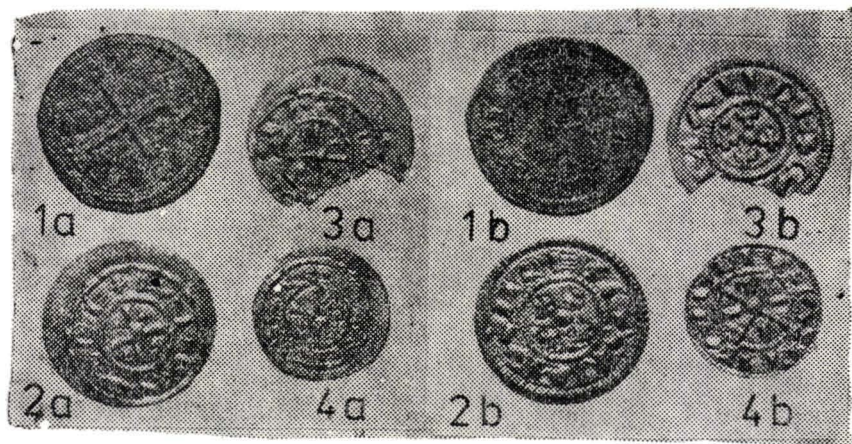
Pl. I. Colierul din mărgelile de sticlă, găsit la gâtul scheletului fetei din mormîntul nr. 2.

Mormîntul numărul 3. Scheletul era în poziție întinsă pe spate, cu capul întors spre stînga, mina stîngă căzută pe lîngă corp, iar dreapta pe piept. Prezintă o deviere E—SE—V—SV. Lungimea gropii 1,80 m. lățimea 0,60 m. Lungimea scheletului 1,50 m. Adîncimea gropii 0,60 m. În partea dreaptă a corpului, pe fundul gropii se aflau două inele de tîmplă de bronz, alte două sub tîmpla stîngă și unul sub occipital. Adultă.

Pl. II. 1—4, 6—7, 9 inele de buclă din subtipurile găsite în mormintele 2, 3 și 11 ;
5 inelul de sticlă găsit în mormîntul nr. 2 ; 8 Mormîntul nr. 11.

Mormîntul numărul 4. Avea scheletul întins pe spate, cu capul lăsat spre stînga și minile întinse pe lîngă corp. Lungimea gropii 2,10 m, lăţimea 0,78 m, lungimea scheletului 1,75 m. Adîncimea gropii 0,58 m. În partea stîngă a vertebrelor lombare s-a găsit o monetă de argint din vremea lui Coloman (1095—1116) (pl. III, 2). Aparţine unui adult.

Pl. III. Monete găsite în cimitir 2—5 și 1 în groapa menajeră care tăia mormîntul nr. 6; 2 din mormîntul 4; 3 din mormîntul nr. 9; 4 din mormîntul nr. 2; 5 din mormîntul nr. 11; 6 inele din sîrmă de bronz împletită.

Mormîntul numărul 5. Scheletul întins pe spate, cu capul lăsat spre stînga, iar mîinile aduse pe bazin, doar oasele palmei drepte erau căzute pe lîngă corp. Lungimea gropii 2,10 m, lăţimea 0,75 m, adîncimea de 0,60 m. Lungimea scheletului 1,75 m. Adult. Fără inventar.

Mormîntul numărul 6. Din el se păstrează numai jumătatea superioară, fiind tăiat pe la briu de o groapă feudală de sec. XIII. Din lungimea gropii mormintelor se păstrează doar 0,82 m. Avea lăţimea de 0,62, adîncimea 0,48 m. Capul scheletului este în poziţie normală. Corpul culcat pe spate, cu mîinile aduse pe lîngă corp. Fără inventar.

Mormîntul numărul 7. Prezintă capul în poziție normală, corpul întins pe spate, mîna dreaptă pe piept, mîna stîngă era deplasată spre umăr, doar laba mîinii era pe piept. Lungimea gropii 1,90 m, lățimea 0,70 m, la cap, și 0,55 m la picioare, adîncimea 0,75 m. Avea formă de trapez. Lungimea scheletului 1,60 m. Adult. Fără inventar.

Mormîntul numărul 8. Prezintă corpul întins pe spate, capul în poziția normală, iar mîinile aduse pe lingă corp. Lungimea gropii 1,40 m, lățimea 0,47 m, adîncimea 0,50 m. Lungimea scheletului 1 m. Aparține unui copil de 10—12 ani. Asupra scheletului facem observația că avea capul anormal de mare (megachefalie, ca urmare a unei hidrocefalii). Fără inventar.

Mormîntul numărul 9. Capul scheletului se afla în poziție normală, toracele era însă ușor lăsat spre stînga. Poziția mîinilor era puțin deosebită de a celorlalte morminte datorită faptului că erau foarte aproape de corp, iar labele mîinilor sub oasele cocsale. Unele falange se aflau mult deplasate spre picioare. Și vertebrele lombare erau deranjate (două stăteau perpendicular pe axul spinării). Poziția aceasta a oaselor scheletului poate fi explicată prin faptul că groapa a fost săpată peste o groapă mai veche, de epocă dacică și s-a tasat după depunerea defunctului. Groapa avea o lungime de 2,30 m, 0,80 m la picioare și 0,85 la cap, adîncimea de 0,70 m, iar lungimea subiectului era de 1,83 m. Adult. Lingă oasele cocsale s-a găsit o monetă din vremea lui Koloman (1095—1118) (pl. III, 9).

Mormîntul numărul 10. Prezintă capul în poziție normală, iar corpul întins pe spate, cu mîna dreaptă întinsă pe lingă corp, iar cu stînga flectată, căzută alături. Piciorul stîng era flectat de la genunchi, iar dreptul adus spre acesta. Lungimea gropii 1,15 m, lățimea 0,50 m, adîncimea 0,50 m. Lungimea scheletului 1,06 m. Mormînt de copil cu dentiția de lapte neschimbată, oasele picioarelor par să fi suferit o mică deplasare poate de șobolani după înmormîntare. Era probabil o fetiță deoarece la gîtul său se afla un șirag de mărgelă alcătuit din cinci melci mediteraneeni de tipul celor utilizați ca ghioc. Din cauza condițiilor improprii de zacere în sol se aflau într-o slabă stare de conservare.

Mormîntul numărul 11. Capul în poziție normală, corpul culcat, membrele inferioare flectate de la genunchi spre N, membrele superioare întinse pe lingă corp. Acest mormînt prezintă cea mai mare abatere de la poziția creștină E—V, avînd capul deviat mult spre N, iar picioarele spre S. Lungimea gropii : 1,25 m, lățimea 0,48 m, adîncimea 0,80 m. Lungimea scheletului 0,95 m. Avea oasele bazinului cu aproximativ cinci cm mai jos decît oasele picioarelor și a pieptului, iar corpul mai sus cu 10 cm. Situația aceasta se explică prin faptul că defunctul a fost introdus într-o groapă, care la rîndul său se suprapunea în zona bazinului peste o groapă dacică circulară, cu diametrul la nivelul fundului gropii mormîntului, de 0,50 m. Fundul gropii dacice se afla cu 20 cm mai jos decît al gropii mormîntului.

Mormîntul aparținea unei tinere. În apropierea mîinii drepte s-a găsit un inel făcut într-o tehnică foarte ingenioasă, prin îndoirea de două ori a unei sîrme de bronz, care apoi a fost răsucită cu mare grijă (pl. III, 5). Sub buclele de la cele două capete se pot vedea ascunse capetele sîrmei. Buclele de la cele două capete, care se petrec, au aspectul unor capete de șarpe. Diametrul maxim al acestui inel este de 1,7 cm ; sub cotul mîinii stîngi un inel de buclă terminat în S (pl. II, 9), iar sub cotul mîinii drepte o monetă din vremea lui Koloman (1095—1118). Pe oasele cocsale s-a găsit un ou de porumbel.

Mormîntul numărul 12. Aparține unui copil. El se afla la N de zidul dezvelit în 1980. Singurul, în această situație după datele de pînă acum. Este

întins pe spate cu mâinile pe lângă corp, capul în poziție normală. Picioarele nu i s-au păstrat decît parțial. Lungimea gropii 0,90 m, lățimea 0,40 m, adîncimea 1,35 m. Lungimea scheletului 0,75 m. Aparține unui copil de aproximativ 2 ani. Nu avea nici un obiect de inventar.

Numărul subiecților scoși la iveală era mai mare, dar datorită faptului că foarte multe morminte au fost deranjate, iar oasele scheletelor scoase și reînmormîntate, sau aruncate, și datorită faptului că la ele nu s-a găsit nici un inventar, nu avem criterii de delimitare și nu le putem departaja. Nici criteriul adîncimii nu ne este de nici un folos, deoarece sînt îngropați la adîncimi diferite. În grupul prim de morminte, copiii sînt îngropați numai la suprafață, iar adulții la adîncimi mai mari, dar la adîncimi variabile. Datorită faptului că mâinile se observă a fi deplasate, căzute de pe piept, credem că au fost înmormîntate în sicrie, iar mâinile au alunecat de pe piept în procesul de descompunere. Nu este însă exclus ca unele schelete să fi fost înmormîntate cu mâinile pe lângă corp. În orice caz alunecarea mâinilor de pe piept alături de corpul s-a produs înainte de putrezirea cosciugului. Cît privește orientarea mormintelor, credem că este în funcție de anotimp și de „inspirația” săpătorilor gropilor. Gropile mormintelor au pătruns pînă în stratul loessoid aparținînd paleoliticului, iar cele din carourile dinspre S s-au oprit pe stîncă. Mormintele conțin subiecți de toate vîrstele, copii, adolescenți, bătrîni, bărbați și femei, ceea ce înseamnă că ele aparțin așezării din aceeași vreme, documentate prin săpăturile anilor anteriori și datate cu monete din vremea lui Bela al II-lea (1131—1141)³. Peste o treime din morminte aparțin copiilor (5 din 12)

Monetele descoperite în morminte se înscriu între anii 1095—1141⁴.

Așa cum am mai arătat⁵, după dovezile monetare pînă acum descoperite către sfîrșitul secolului XII și începutul secolului al XIII-lea, cimitirul a fost uitat și peste el s-a întins locuirea din sec. XIII—XIV. Dovada o face mormîntul nr. 6, care este tăiat pe la jumătate de o groapă menajeră, pe fundul căreia s-a găsit moneda datată între 1272—1290. După această dată, la N de acest cimitir și parțial peste el, se întinde cimitirul din sec. XIII—XIV. Cercetările din anii următori vor aduce noi precizări în această problemă.

În afară de monetele mai sus menționate, în morminte s-au găsit inele de buclă. Acestea sînt de trei tipuri: unele sînt făcute din sîrmă de bronz, cu un capăt lătit prin ciocănire (pl. II—6—7), altele au capătul lătit, răsucit în formă de S (pl. II 2, 3). Una din bucle în S este petrecută, (pl. II 6, 9) avînd aspect inelar. Al treilea tip se termină cu o buclă. Cînd apar pereche, atunci unul este de un tip, iar altul de alt tip. Cînd este numai unul, atunci este reprezentat doar de tipul terminat în S. Ele au o formă ușor ovală avînd diametrul maxim în medie de 1,6 cm, grosimea sîrmei din care a fost făcut inelul este de 1—2 mm.

Ne întrebăm dacă numărul inelelor și poziția lor ne pot da unele indicii despre coafura de epocă. Astfel credem că la M2 se poate vorbi despre cîte o cosîță cu cîte un inel, sau de o cosîță pe care stăteau două inele. La mormîntul 3, de o persoană care purta două cosîțe de o parte și de alta, prevăzute cu cîte un inel și la mijloc o singură cosîță prinsă într-un inel, deci în total cinci cosîțe sau o cosîță de o parte și alta de cealaltă parte, iar una la mijloc. Cosîțele laterale în această situație erau prinse cu cîte două inele, cea din mijloc

³ V. Boroneanț, *op. cit.*, p. 146.

⁴ Monedele au fost identificate de colega Constanța Știrbu de la Muzeul de istorie al R.S.R., căreia îi aducem mulțumiri.

⁵ V. Boroneanț, M. Zdroba, G.P. Hurezan, *op. cit.*: V. Boroneanț, *Considerații asupra locuirii feudale de la Cladova*, jud. Arad în lumina descoperirilor arheologice și a unor investigații istorice, în „Ziridava”, XIV, 1982, p. 110—111.

de sub coafură mai puțin bogată, cu un singur inel. Prima ipoteză ni se părea cea mai aproape de adevăr și pare a fi confirmată și de mormîntul numărul 11, care purta o singură cosiță lungă, lăsată pe spate, prinsă într-un singur inel. Aceste inele au o circulație foarte largă în epocă. Ele sînt purtate de populațiile slave, germanice, maghiară, românească, deci nu pot indica așa cum s-a crezut și la noi o vreme, că ar aparține populațiilor slave. Ne putem întreba dacă nu cumva s-au născut undeva la periferia lumii bizantine și au fost preluate de la aceasta de către populațiile cu care au avut relații culturale și economice. Ele se întîlnesc pretutindeni în epocă. În cazul nostru ele sînt însoțite și de alte podoabe, de proveniență sau influență sud-dunăreană, cum ar fi inelul de sticlă, mărgelile de sticlă multicolore, precum și de colierul de melci mediteraneeni. Cele mai apropiate descoperiri sînt cele din tezaurul de la Sîmbăteni, recent descoperit⁶, și cele de la T. Vladimirescu⁷, din cimitir. În zona noastră ele sînt însoțite de monete ungurești, dar și în Sudul Dunării, unde moneda de circulație era cea bizantină, sînt însoțite de monete bizantine.⁸ Moneda nu avea nici o legătură cu etnia. Acest fapt este dovedit de descoperirile de la Kurojce, unde într-o necropolă, inelele sînt însoțite de monete bizantine.⁹ Dar asemenea inele, însoțind tipul comun se află și la Streisîngiorgiu¹⁰, devenită reședința cnezială, în mediul compact românesc cum este și cazul Cladovei, pentru care avem mențiunile lui Rogerius¹¹ și a altor documente¹². Asemenea inele s-au găsit și în cimitirul de la Vladimirescu¹³. Inelele de sticlă sînt mai puțin frecvente, dar piese din sticlă mai sînt și la Streisîngiorgiu¹⁴, la Vladimirescu¹⁵, poate și în alte localități cu descoperiri de epocă. Nici mărgelile nu sînt prea frecvente. Un colier de mărgelile de sticlă se află la Kran¹⁶ în Slavonia în cadrul culturii Kottlaches, dar și la Demir Kapija¹⁷ în Macedonia, mai aproape de noi în zona Porților de Fier, la Veliki Gradač¹⁸ și Vladimirescu¹⁹. Tot în zona Porților de Fier II, în posibil mediu românesc, de pe malul iugoslav al Dunării, la Vajuga, găsim bune analogii pentru colierul de mărgelile din scoici din mormîntul numărul 10 de la Cladova²⁰. Cît privește oul de porumbel din mormîntul numărul 11, credem că trebuie pus în legătură cu rolul pe care-l are porumbelul în simbolistica creștină.

⁶ R. Herlo, *Podoabe populare românești din părțile Aradului*, în „Ziridava”, XIV 1982, p. 501, fig. 2.

⁷ M. Barbu, M. Zdroba, *Noi contribuții privind cetatea de pămînt de la Vladimirescu*, în „Ziridava”, VIII, 1977, p. 27.

⁸ Voislav S. Iovanovic, *Prilozi hronologizi srednjevekovnih necropola iugoslavia i bulgarske I*, în „Balkanoslavica”, 6/1977.

⁹ *Idem*, pl. VIII

¹⁰ R. Popa, Streisîngiorgiu. *Mărturie de istorie românească din sec. XI—XIV în sudul Transilvaniei*, în „Revista Muzeelor și Monumentelor, Monumente istorice și de artă”, 1, 1978, p. 9—32, fig. 13, 1—3.

¹¹ G. Popa Lisscanu, *Izvoarele istoriei României*, vol. V—VI (Cîntecul de jale de Rogerius), 1935, p. 17—19, 49—50 etc.

¹² *Vezi* S. Dragomir, *Studii din istoria mai veche a românilor de pe teritoriul diecezei arădene*, în „Transilvania”, Sibiu, 1917, p. 9; O. Lupaș, *Voievozi și cneji români din județul Arad, Arad, 1941*, p. 18.

¹³ M. Barbu, M. Zdroba, *op. cit.*, loc. cit.

¹⁴ R. Popa, *op. cit.*, p. 35

¹⁵ M. Barbu, M. Zdroba, *op. cit.*, loc. cit.

¹⁶ Frena Sivec, Rajterić, *Gleicharmige Bügelfibeln in dem Altsässigen und Karontanisch Kottlacher in Balcanoslavica 4*, 1975, p. 67—79, pl. VI, 1.

¹⁷ Blaga Alexova, *Prosek Demir Kapija I*, Scopje—Beograd, 1966.

¹⁸ Dușita Minici, Veliki Gradač, *Tirkva i necropola IX—XIII vec tn „Stare Kulture u Djerdopu”*, Beograd, 1969, p. 200, pl. LXXIX, 1.

¹⁹ M. Barbu, M. Zdroba, *loc. cit.*, *op. cit.*

²⁰ Narodni Muzei — Beograd, Mai, 1982, nr. 2, p. 2, fig. 65.

Cercetările în acest cimitir, desigur nu s-au încheiat, dar datorită suprafeței mari ce urmează a fi cercetată în promontoriul „Cetății“, ne vom deplasa cu cercetările spre Nord, urmărind a ne întoarce în zona mormintelor după ce secțiunea VII va străbate valul de apărare. Până atunci, vom avea de clarificat problemele ce se pun în legătură cu cimitirul al doilea și construcțiile din piatră și cărămidă identificate în anul 1980 și 1982.

Cimitirul și așezarea de la Cladova au adus clarificări în ceea ce privește istoria, atât de bine reprezentată, dar și de zbuciumată a „Cetății“ de la Cladova. Cimitirul se înscrie în seria mare a descoperirilor din această epocă, ducând însă nota sa de specific datorită marelui varietăți a inventarului și mai ales pentru că locuirea de aici este așa cum am mai arătat, într-un mediu etnic românesc, atestat și prin documente istorice. El reflectă o realitate românească într-o vreme în care pătrunderea valurilor slave părea că a șters orice licărire a simbului autohton. Stăpinirea maghiară nu se înscăunase încă aici, iar populația autohtonă s-a dezvoltat în pas cu evoluția social-politică a lumii balcano-danubiene unde ființau mai multe etnii, fiecare căutînd să se afirme prin specificul său. Prin aceste descoperiri, ca și prin cele de la Streisingiorgiu, se pune în evidență un specific al populației românești într-un moment în care specialiștii erau tentați a îngloba cu ușurință descoperiri întimplătoare, sau mai puțin documentate istoric, în categoria mare a necropolelor de sec. XI—XII, Bjelo-Brdo²¹ ce se întîlnesc încă mai devreme în zona balcano-dunăreană și, care nu au nici o legătură cu simbioza maghiaro-slavă. Aceste descoperiri își au deci analogii apropiate în ținuturile centrale și estice ale țării noastre,²² și în regiunile bulgărești și iugoslave de astăzi²³. Intenționat am citit în primul rînd aceste analogii care de fapt sînt și cele care caracterizează evoluția mare a acestor regiuni.

Cotinuarea lucrărilor la Cladova vor fi în măsură ca împreună cu cele de la T. Vladimirescu și cu altele din zonă, să aducă elemente noi și de referință pentru istoria cnezatelor românești din zonă de dinaintea invaziei tătare și de după aceea, cît și pentru istoria întregii țări.

Decembrie 1982.

THE CEMETERY FROM THE XIth—XIIth CENTURY, FROM CLADOVA, ARAD DISTRICT

(SUMMARY)

The archaeological investigations effected at Cladova, Arad district, „At Fortress“ point, revealed an important archaeological material from the Middle Paleolithic till the XVIth century.

The medieval tombs discovered here occupy a special position as part of the investigations.

The investigations effected, the study of the tombs, their inventory, lead to the conclusion of the existance of two cemeteries separed in time; the first cemetery is from the XIth—XIIth century and the second from the XIIIth—XIVth century.

We did the dating of these cemeteries on the basis of the inventory, the position of the skeletons and also on the basis of the analogies from the whole Carpatho-Danubian space.

The authors take care of the cemetery from the XIth—XIIth century, at large.

The cemetery, the documents, the fortress built of stone and roman brick reused, lead to the conclusion that in the XIth—XIIth century, at Cladova, there was a Romanian settlement very well organized economic and politic after the manner of the principality.

²¹ Zd Vána, *Modjari a slopenze ve svetle archeologickyh názlezu X—XII století in Slovenskaia Archeologia* 2, 1954, p. 51—104.

²² Gh. Ștefan și colaboratorii, „Dinogetia“, I, 1967, p. 277—288.

²³ Voisláv S. Zovanovic, *op. cit.*

CETATEA DE LA CLADOVA — REȘEDINȚA VOIEVODULUI TRANSILVANIEI — POUSA

VASILE BORONEANȚ, PASCU G. HUREZAN

Încă din 1977, dar și din anii care au urmat¹, săpăturile arheologice de la Cladova au pus în evidență locuințe din secolele XI—XIII și din secolele XIV—XV. În anul 1980 s-au descoperit mai multe morminte, între care și mormîntul nr. 6, care era tăiat pe la jumătate de o groapă menajeră, pe fundul căreia s-a găsit o monedă emisă în vremea lui Ladislau Cumanul — 1290² și mormîntul este datat din secolul XII. Acest fapt ne-a făcut să credem că cimitirul vechi (de sec. XI—XIII) a fost părăsit și intervenind uitarea, peste el s-a întins locuirea de la sfîrșitul sec. al XIII-lea și din sec. XIV—XV. Cercetările din anul 1982³ ne-au întărit aceste convingeri, datorită faptului că pe latura de N a cimitirului din sec. XI—XIII, au apărut morminte mai noi, în a căror umplutură apăreau bucăți de cărămidă și mortar provenite din distrugerea zidurilor cetății; acest lucru dovedea că morții au fost înmormîntați după o distrugere masivă și o perioadă de uitare. În plus mormintele erau de două categorii, unele înmormîntate în coșciug și altele fără. Faptul a fost pus pe seama unui *eveniment necunoscut încă nouă*, sau mai degrabă a invaziei tătare de la 1241, cunoscut fiind faptul din scrierile lui Rogerius, că zona Mureșului Inferior a fost teatrul unor operații dintre cele mai tragice, că Rogerius însuși a fost utilizat ca translator în raporturile tătarilor cu cnejii și voievozii locali⁴. Cercetările arheologice din anul 1983 au dat certitudine presupunerilor formulate de noi. În această campanie au fost identificate două rînduri de ziduri. Identificat încă din anul 1982, dezvelit parțial în 1983, primul rînd de ziduri este construit din piatră legată cu mortar de slabă calitate. Cărămida este utilizată rar, doar la umpluturi. Linia zidului nu este dreaptă, lăsînd impresia că a fost făcut în grabă sau fără prea multă grijă. Datorită faptului că nu este dezvelit în întregime, nu putem fi siguri dacă a fost construit într-o etapă sau în două. După traseul zidurilor, construcția a avut formă dreptunghiu-

¹ Vasile Boroneanț, *Considerații preliminare asupra cercetărilor arheologice de la Cladova* (comuna Păuliș, jud. Arad) în „Ziridava“ X, 1978, p. 133—148; *Săpăturile arheologice de la Cladova* (jud. Arad) din anul 1979, în „Ziridava“ XII, 1980, p. 117—125; Vasile Boroneanț, Mircea Zdoba, George P. Hurezan, *Raport privind campania de săpături arheologice de la Cladova* (județul Arad), prezentat la Sesiunea anuală de rapoarte de la Brașov din 26—28 martie 1981 în „Materiale și cercetări arheologice“, (volum sub tipar).

² Vasile Boroneanț, Mircea Zdoba, George P. Hurezan, *Raport privind campania de săpături arheologice de la Cladova* (jud. Arad), prezentat la Sesiunea anuală de rapoarte de la Brașov din 26—28 martie 1981 în „Materiale și cercetări arheologice“, (volum sub tipar); Vasile Boroneanț, *Considerații asupra locuirii feudale de la Cladova* (jud. Arad) în *lumina descoperirilor arheologice și a unor noi investigații istorice*, în „Ziridava“ XIV, 1982, p. 109—118.

³ Vasile Boroneanț, George P. Hurezan, *Raport privind săpăturile arheologice de la Cladova*, prezentat în Sesiunea anuală de rapoarte de la Ploiești din 24—25 martie 1983.

⁴ G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor*, vol. V—VI (Rogerius — Cîntecul de jale), 1935, p. 17—19, 49—50; 89—90 etc.

lară, orientată E—V, ceea ce ne-a făcut să credem, la început, că ar putea aparține unei biserici. Zidurile perpendiculare (porțiunea dezvelită din S VII) au o lungime de 9,50 m, iar cel paralel 8 m; aceasta este de fapt lățimea construcției. Zidurile perpendiculare par a fi tăiate aproximativ pe la jumătate, de secțiunea noastră S VII. Secțiunea S VII este trasată paralel cu lățimea construcției. Grosimea zidurilor variază între 1,20—1,40 m. În această fază (dezvelirea parțială a zidurilor) nu insistăm mai mult asupra descrierii și caracteristicilor zidurilor. Temeliile zidurilor au fost înălțate într-un șanț pe dimensiunea lor. În exterior, zidul a fost tencuit.

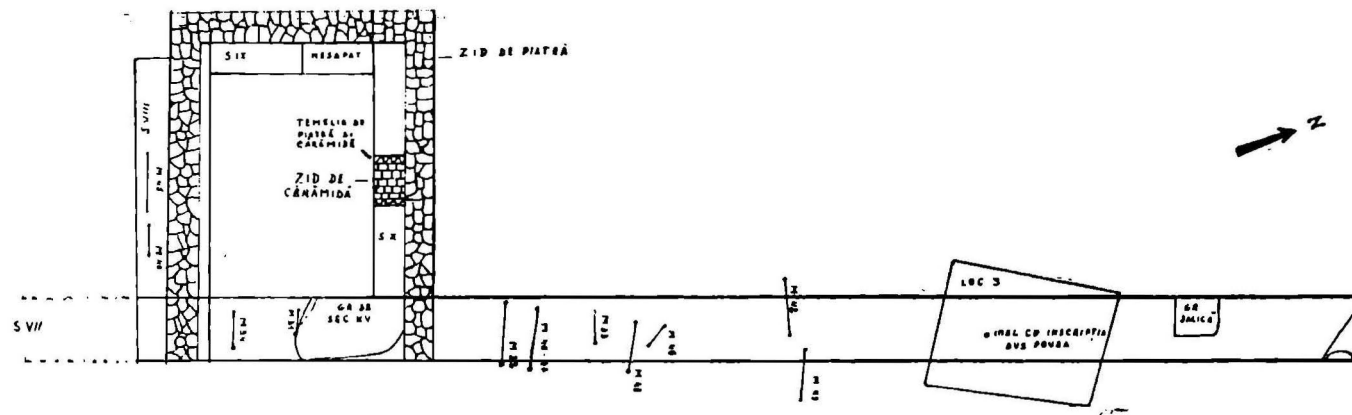
Al doilea rând de ziduri, surprins parțial, trebuie să fi fost mult mai mare. Zidul surprins este construit din cărămidă romană reutilizată așezat pe nivelul de calcare al epocii pe un soclu lat de 1,20 m din piatră și cărămidă legate cu mult mortar. Zidul are o grosime de 0,80 m și a fost construit cu multă grijă, legat cu un mortar de foarte bună calitate. A fost dezvelit doar pe o lungime de 1,80 m. Orientarea lui este NS, aproape paralel cu secțiunea S VII și deci cu zidul de V al construcției din piatră și perpendiclar pe zidul de N. În această fază nu știm cât și cum și cât se întindea, sau alte elemente legate de funcționalitatea lui. În orice caz acest zid sau ziduri, ce desemnează o construcție din cărămidă, au fost distruse înaintea construirii zidurilor din piatră legate cu mortar de slabă calitate. Cărămizi provenind de la distrugerea lor au fost depistate peste tot, în așezare, în mormintele contemporane zidurilor din piatră, în locuințele de secol XIII—XIV, în șanțurile de apărare.

Tot în campania arheologică 1983, presupunerea existenței a două cimitire a devenit certitudine: un cimitir corespunzător secolelor XI (poate chiar X) — XIII și al doilea din secolele XIV—XV (poate chiar și ultimele decenii ale sec. XIII). Mormintele din primul cimitir, cel mai vechi, sînt îngropate în pămîntul nederanjat, au adesea inventar și nu au avut coșciug. Cimitirul se întinde de o parte și de alta a celor două rînduri de construcții (la N și la S).

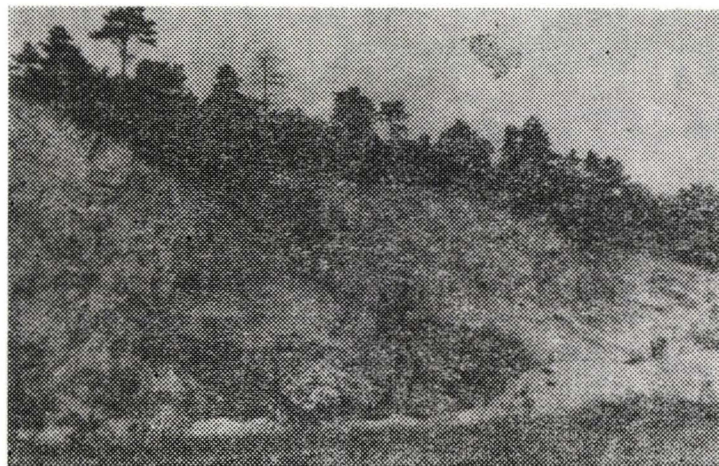
Mormintele din cimitirul mai nou sînt îngropate peste cele mai vechi deranjîndu-le, într-un pămînt cu moloz provenit de la distrugerea construcției vechi din cărămidă și mortar. Unele dintre morminte au avut coșciug. Inventarul aproape că lipsește. Într-un singur mormînt s-a găsit o monetă, care de fapt ne datează cimitirul. Unele dintre morminte sînt îngropate chiar sub zidurile fortificației din piatră, în pămîntul cu mult moloz. Moneta găsită în mormîntul nr. 27 este din vremea lui Ludovic I, 1377—1382⁶. Menționăm că mormintele din acest cimitir, după datele pe care le deținem pînă acum, se răspîndesc pe o rază mai restrînsă, mai aproape de zidurile construcției de piatră, unele chiar în interiorul ei. Numărul mormintelor întregi sau oase pot fi atribuite unui mormînt se ridică la 49; în același timp, menționăm un număr mare de oase ce nu pot fi atribuite unor morminte. Complexitatea problemei, cît și stadiul actual al cercetărilor ne îndeamnă să nu emitem concluzii definitive.

Prelungindu-se secțiunea S VII spre N, dincolo de zona cimitirelor, s-a dezvelit o locuință săpată în pămînt, parte în stîncă granitică. Fundul locuinței se află la 1,20 m față de nivelul actual de călcare. Partea săpată în stîncă, în zona cea mai adîncă are 0,65 m adîncime; locuința este orientată aproximativ N—S. Are forma unui paralelogram neregulat cu laturile scurte de 3,90 m și 4,10 m, iar laturile lungi de 5,30 m și 5,40 m. În interiorul locuinței s-au găsit numeroase vase, cele mai multe fragmentare, dar și întregibile, cuie, scoabe, vîrfuri de săgeată în formă de frunză de salcie, cuțite și alte

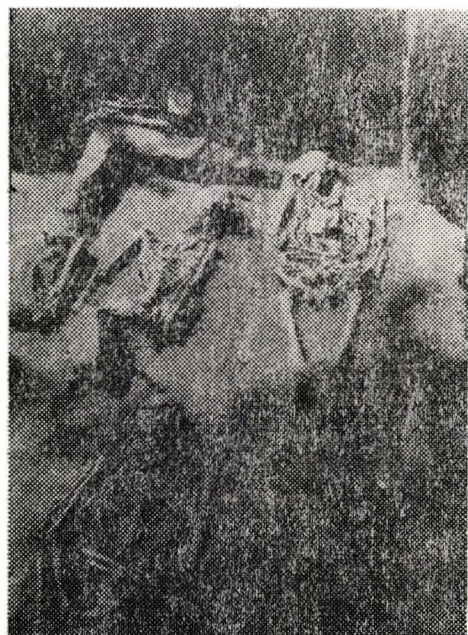
⁶ Vezi în continuare lucrarea lui O. Iliescu

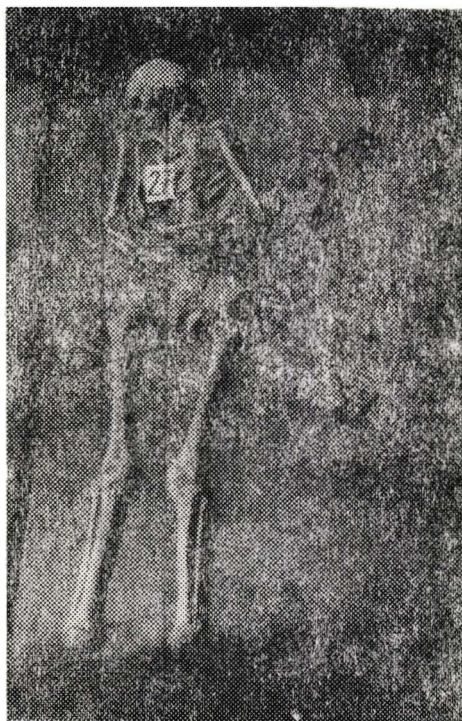
Pl. 1. Segment din secțiunea S VII cu amplasarea zidurilor și a locuinței-atelier nr. 3 — campania, 1983.

Pl. II. Fig. 1. „Dealul cetății” sau „Dealul Carierei” de la Cladova — vedere dinspre sud.

a

b

Pl. II. Fig. 2. a, b, Morminte din cimitirul de sec. XII—XIII și cimitirul de sec. XIV—XV.

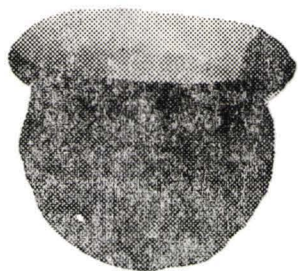
piese fragmentare din fier. De asemenea, au mai apărut o mulțime de plăcuțe din fier, bronz și aramă, cit și o cantitate de aproximativ 150 kg fier brut, sub formă de lupe, zgură de fier. În colțul de SE al locuinței s-a găsit cuptorul de redus minereul, cuptor din „tipul de vatră”. Umplutura locuinței, în proporție de aproximativ 20% era alcătuită din cenușă. Pe fundul locuinței, pe latura de NE, cenușa se constituie într-un strat compact, tasat, de 0,10 m. La 1 metru vest de cuptor, într-un pământ ce părea nederanjat ca o vatră interioară, în ea s-a observat o groapă de formă circulară, cu diametrul de 0,06 m, cu pereții lucitori, care, era legată de cuptor; nu știm la ce a putut folosi. În jurul cuptorului se aflau lespezi de piatră disperate. Conturul cuptorului se observa sub forma unei arsuri circulare. Fundul cuptorului era albiat, cu diametrul de 1,20 m. Era făcut din pietre arse, așezate cu fața plană în sus.

În interiorul locuinței, la 0,55—0,60 m, s-a găsit un inel cu inscripție, iar în preajma sa o monedă de argint. Moneta a fost emisă sub Bernard II de Carinthia între 1202—1256⁶. Pe inelul de argint se poate citi cu caractere latine inscripția: DUS POUSA, scrisă în negativ ca pe un inel de tip sigilar⁷.

Intrarea în locuință pare să fi fost pe partea de NV. Inventarul locuinței ne face să presupunem că avem de-a face cu un atelier în care se prelucra fierul și bronzul. Numărul mare de bucăți de tablă, bucăți de vase de bronz sparte și turtite, pare să indice, fie că aici se adunau diverse vase, sau obiecte spre a fi refolosite, fie că locuința-atelier a fost prădată, fără însă a fi incendiat.

⁶ *Idem*

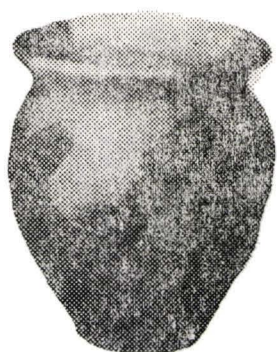
⁷ Inelul a fost citit și este interpretat de O. Iliescu în paginile care urmează.

1 a.

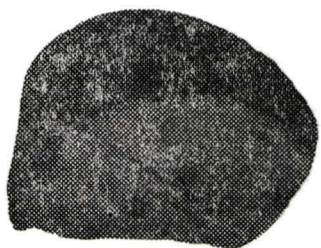
1 b.

2.

3.

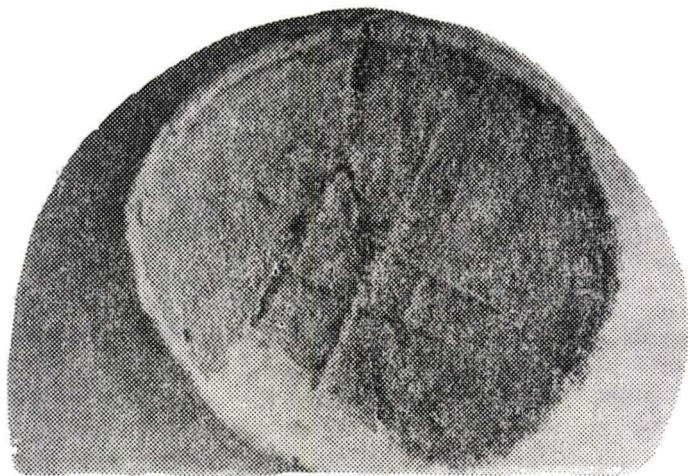

4 a.

4 b.

Pl. III. 1 a — vas întregit cu linie în val din locuința-atelier nr. 3 ; 1 b — fundul aceluiași vas cu marcă de olar ; 2 — vas întregit descoperit lângă zidul cetății de piatră ; 3 — vas întregit descoperit în locuința-atelier nr. 3 ; 4 a, b — funduri de vas cu marcă de olar din locuința-atelier nr. 3.

1.

2.

3.

Pl. IV. 1, 2 Funduri de vase cu marcă de olar din locuința-atelier nr. 3.
3 — Fragment de vas din locuința nr. 3.

1 a.

1 b.

2.

2 a.

2 b.

Pl. V. 1, a, b. Monetă găsită în mormîntul nr. 27 aparținînd cimitirului II, emisă de Ludovic I (1377—1382) — avers, revers ; 2. Inelul cu inscripția „DUS POUSA“, găsit în locuința-atelier nr. 3. 3, a, b. Monetă găsită în locuința-atelier nr. 3, în apropierea inelului, emisă de Bernard II de Carinthia (1202—1256) — avers, revers.

S-ar putea ca extinderea săpăturii în jurul ei să aducă elemente noi privind sistemul de construcție și funcționalitate. Asemenea locuințe-atelier au mai fost identificate aici, fără a fi fost dezvelite complet. Una, a fost identificată chiar în primul an de săpătură, în secțiunea SI⁸, dar a fost distrusă de cariera de piatră. Alta a fost identificată și săpată parțial încă din 1980⁹, în primele carouri ale secțiunii S VII, pe a cărei traiect se înscrie și locuința-atelier în

⁸ Vasile Boroneanț, *Considerații preliminare asupra cercetărilor arheologice de la Cladova*, op. cit.

⁹ Vasile Boroneanț, Mircea Zdroba, George P. Hurezan, op. cit.

cauză. Toate trei locuințele au cel puțin câteva caracteristici comune : au fost săpate în stîncă, au pereții drepecți, planul rectangular, iar în interiors-au găsît lupe de fier brut.

De fapt, în anii precedenți, la Cladova au mai fost dezvelite două locuințe-atelier de mai mici dimensiuni, unde se prelucrau, topeau, tăiau și găureau piese din bronz, aramă, sau poate chiar din argint. Pînă acum nu a fost depistat un atelier de olărie, iar numărul mare de oale găsît în locuințe, între care cele mai multe cu marcă de olar, ce se repetă pe mai multe tipuri de vase, ne face să presupunem, că în cadrul așezării au existat meșteri olari locali ; n-ar fi exclus să fi existat și ateliere de sticlărie.

Cantitatea mare de lupe de fier brut găsîtă în așezare, existența pe valea Cladovei și a Cladoviței (afluent al Cladovei) a unor mine abandonate ne dau posibilitatea să credem, că unii locuitori ai așezării se ocupau cu mineritul ; Existența în zonă a piritei creă posibilitatea obținerii fierului, aramei cît și a bronzului în așezare.

Cele două cimitire, numărul mare de morminte dezvelite, ne îndreptățeste să credem că nu ne aflăm în fața unei așezări oarecare. Credem că este vorba despre o așezare unde existau ateliere care asigurau produsele locuitorilor și voievodului, mai mult ca probabil, aici se produceau uneltele cît și armele, săgeți, cămași de zale¹⁰ (în locuința-atelier nr. 2 s-a găsît o cămașă de zale fragmentară), topoare de luptă (topor găsît într-o locuință în campania 1983) și poate chiar coifuri. Această ultimă afirmație se bazează pe găsirea în locuința-atelier a unor fragmente de tablă de bronz și a unei piese din bronz care poate fi partea de deasupra a coifului — apexul.

În acest context reamintim că pe laturile de E și de V ale așezării, în săpăturile din anii precedenți, a fost dezvelit valul de apărare¹¹ și că pe latura de N valul și șanțul există încă. Săpăturile au pus în evidență un centru militar întărit. El nu putea fi atribuit pentru sec. XI—XIII vreunui conducător. Iată însă că inelul de argint descoperit în locuința-atelier nr. 3, ni-l atestă la Cladova pe POUSA (Păușa, Poșa, Pouza, Pusa cum ar fi putut fi pronunțat de către localnicii autohtoni).

Inelul are diametrul de 2—2,15 cm, grosimea sîrmei fiind de 1 mm. Floarea inelului (chatonului) este circulară cu diametrul mediu de 13 mm, iar greutatea de 2,66 g necurățat. Pe floare în afară de inscripția DUS POUSA, care este dispusă în cerc, pe centru se mai văd două cruci cu brațe egale ; cea mai mare are și patru mici raze la mijloc, iar cea mai mică doar trei raze. Pe brațele inelului, în zona în care se lipește de floare, de-o parte și de alta, se află cîte un motiv în brăduț preluat din tradiția veche autohtonă.

Inelul a fost realizat de către un meșter local puțin exersat, cu siguranță un om simplu puțin inițiat la scris și citit. Floarea inelului are profil convex. Modelul este asemănător celui din sticlă, găsît în mormîntul nr. 2 și este probabil local. Crucea de pe el este de tradiție bizantină folosită de întreaga lume creștină de epocă, dar după cum reiese din prezentarea colegului Iliescu este preluată de coroana maghiară sub formă de cruce dublă, socotită un simbol al puterii sale. Este aceasta o modalitate de a se substitui catolicismul maghiar, în cazul Transilvaniei, ortodoxiei promovate de populația românească de obediență bizantină și a încerca să arate că indiferent de obediență creștinismul este același spre a-i face pe ortodoxi să accepte catolicismul ? Poate că da, poate că așa ar trebui să explicăm apariția la Cladova a unei mănăstiri cato-

¹⁰ *Idem*

¹¹ *Idem ; ibidem*

lice¹², ea avînd și mari proprietăți. Oricum, prezența sa alături de un centru cnezial-românesc, atestat și mai tîrziu, este o dovadă în acest sens. Pousa sau probabil unul dintre înaintașii săi făcuse pasul trecerii la catolicism, și astfel a fost recunoscut de către coroana maghiară ca voievod. Lupta cu ortodoxia aici s-a purtat surd și dacă bătălia cîștigării conducătorului a fost ușoară și cîștigată de catolicism, aceea cu populația locală supusă nu a fost cîștigată, iar mănăstirea, în ciuda sprijinului dat de coroană va fi abandonată. Coroana maghiară cedează religioasă, dar își consolidează puterea politică, înțelegînd că într-un stat maghiar pot fi tolerate și alte etnii, cu alte credințe religioase.

Cine putea fi acest DUS POUSA, purtătorul inelului găsit la Cladova? Cu siguranță, el este conducătorul cetății deoarece el poartă titlul de „DUS” (DUX), deci nu era un personaj oarecare. El era doar stăpînul cetății? Moneta găsită în atelier, lângă inel, ne oferă indicii în efortul de a găsi locul acestui personaj în istorie. Ea este emisă de Bernhard al II-lea de Carinthia între anii 1202—1256; cam în această perioadă, 1227—1240, documente emise de Bela al IV-lea al Ungariei menționează numele lui POUSA, însoțit de titlul de voievod al Transilvaniei¹³. Acest lucru ne face să emitem ipoteza că POUSA de pe inel este același personaj cu cel din documente.

Cetatea de la Cladova cu suprafața sa de peste 2 ha, cu fortificațiile ce o înconjoară, putea fi foarte bine reședința unui voievod de epocă. El trebuie să fi fost stăpînul cetății de cărămidă, descoperită parțial de noi, iar puterea sa, autoritatea sa se exercita cu ajutorul inelului asupra cetății și probabil zonei din jur în acțiunile sale administrative, militare și politice¹⁴. Să fie el ultimul dintre voievozii ce au avut reședința la Cladova? Să fie el voievodul care s-a opus invaziei tătare, sau a dispărut din istorie cu puțină vreme înainte invaziei acestora? Oricum, marea invazie tătară și noua ordine ce se instaurează după aceea trece treptat în uitare strălucirea Cladovei. Probabil că în anii ce urmează începe construirea cetății din piatră. Data construirii sale n-o cunoaștem, dar ceea ce știm cu certitudine este că zidul de pămînt de pe latura de V se reface la sfîrșitul sec. XIII, element oferit de moneda emisă pe la 1290 din vremea lui Ladislau Cumanul găsită în umplutura celui de-al doilea nivel al valului. După datele arheologice pe care le deținem putem presupune că cetatea Cladova pe ruinele celei dacice a putut fi refăcută în secolul al XI-lea și anume în vremea lui Ahtum sau imediat după aceea. Autohtonii ortodocși infrinși au fost nevoiți să se retragă spre zona deluroasă împădurită unde autorității maghiare nu-i convenea să se aventureze. Cladova a putut servi, cu poziția sa strategică, drept cetate de pază a intrării în defileul Mureșului, pe de-o parte, și pe valea Cladovei pe de alta. Pe valea Cladovei se putea ușor menține legătura cu cetățile și formațiunile voievodale din bazinul Crișurilor. Probabil perioada care a urmat pînă la invazia tătară a fost perioada sa de maximă putere și strălucire.

¹² György Györffy afirmă că aici a fost fondată o mănăstire în 1280 de către ordinul călugăresc Sf. Paul; arheologic însă nu am surprins nimic. Noi credem că mănăstirea catolică de aici, ar putea fi ceva mai veche; vezi György Györffy, *Az Árpád-kori magyarország Történeti földrajza*, Budapest, 1966, p. 179.

¹³ Documente privind istoria României, veacurile XI—XIV, vol. I, Buc. 1956, Ed. Academiei; p. 230, doc. 187 din 1227; p. 243, doc. 202 din 1230; p. 255 doc. 212 din 1231; p. 298, doc. 243 din 1235; p. 309, doc. 258 din 1238; p. 320, doc. 367 din 21 martie 1240.

¹⁴ G. Popa-Lisseanu, *op. cit.*, S. Dragomir, *Studii de istorie mai veche a românilor pe teritoriul diecezei arădene*, în „Transilvania”, Sibiu, 1917, p. 9; O. Lupas, *Voievozi și cneji români în județul Arad*, Arad 1941, p. 18; A. Caciora, E. Glück, *Cnezate și voievodate românești arădene*, în „Studii cu privire la istoria Aradului în perioada feudalismului timpuriu”, Ed. Politică, București 1980, p. 151—174.

Cladova poate să fi fost una dintre cetățile în care Rogerius a fost, însoțindu-i pe conducătorii tătari în calitate de translator, deoarece se putea înțelege cu ei în limba lor.

Moneda găsită în mormântul nr. 27, în cel de-al doilea cimitir, atestă că la sfîrșitul secolului al XIV-lea cetatea era în funcție, moneda fiind emisă în vremea lui Ludovic I între 1377—1382. Ceea ce știm este că după invazia tătară cetatea de la Șoimoș cunoaște o spectaculoasă dezvoltare și că apoi Cladova face parte din acest domeniu¹⁵.

Cine a fost urmașul lui POUSA în conducerea treburilor cetății este greu de spus. Știm însă că între dregătorii cetății Șoimoș sau ai altor cetăți din comitatul arădean în sec. XIII—XIV se întîlnesc unii purtînd acest nume. Astfel, în 1278 este menționat un comite POUSA¹⁶. Tot în 1278 banul Paul din cetatea Șoimoș lăsa domeniul prin testament nepotului său Johaness POUSA¹⁷. La începutul secolului XIV, documentele vorbesc despre magistrul POUSA în legătură cu domeniile de Keer și domeniul cetății SEUD¹⁸, un POUSA mai mult ca sigur din aceeași familie este pomenit ca episcop de Bosnia.

Cercetările arheologice viitoare, cit și cele de arhivă, vor aduce noi informații asupra cetății Cladova. În actuala fază a cunoașterii ne socotim îndreptățiți a afirma, că cetatea cnezială de la Cladova a fost condusă de POUSA, voievod al Transilvaniei și că ea a fost reședința sau una dintre reședințele voievodatului său.

Decembrie, 1983

CLADOVA FORTRESS — THE RESIDENCE OF THE VOIEVODE POUSA (SUMMARY)

The archaeological investigations at Cladova from 1983 make render evident the existence of some walls from the XII-th—XIII-th century and others from the XIV-th—XVI-th century. That from the XII-th—XIII-th century is made of Roman brick reused and the other from the XIV-th—XVI-th century is made of stone. Each of them correspond to a stage from the cemetery.

At NE from the constructions a workroom appeared, where it was worked the iron and the non-ferrous metals. Here it was obtained the iron from ore.

In the dwelling we found a large quantity of loops of crude iron (150 Kg), nails, cramps, arrow heads, knives, razors, objects of bronze copper and also a large quantity of fragments of ceramics, much of them with the potter's sign. In the SE corner there was the oven for the reduction of the ore.

In the workroom we have also found a ring with signet, on which there was engraved the name of the voievode Pousa. Near the ring there was a coin emitted by Bernard the II-nd of Carinthia.

Through the discovering of the ring we have been brought to the conviction that the voievode Pousa, attested by the documents between 1227—1240, is one and the same person with the bearer of the ring.

As a conclusion, at Cladova was his residence, his military, economic and political centre on which he based his power.

¹⁵ E. Prodan, *Iobăgia în Transilvania* în sec. XVI, vol. II, București, 1978, p. 23—71.

¹⁶ Emil Lazea, *Viticultura în Transilvania pînă la începutul secolului al XVI-lea*, în „Studii”, revistă de istorie, nr. 5, 1970, p. 872.

¹⁷ Sándor Marki, *Diplomatarium aradiense*, mss, vol. I, pag. 83, Lucrare aflată în Arhivele Statului din Arad.

¹⁸ Fotocopie, Muzeul județean Arad, MF. 5040, *apud* D.L. 9394, Arhiva Națională Budapesta : Fotocopie, Muzeul județean Arad MF 5044 și 5045, *apud* DL 91168, Arhiva Națională Budapesta.

*) Aducem mulțumiri colegului G. Kovach pentru ajutorul dat în stringerea datelor referitoare la urmașii voievodului POUSA.

*) Fotografiile inelului și a desenului, precum și a monetelor au fost executate de I. Perianu : desenul inelului a fost executat de Iepure Argeș, cărora le aducem și pe această cale mulțumiri.

INELUL DE ARGINT DE LA CLADOVA

Notă preliminară

OCTAVIAN ILIESCU

Cercetările arheologice întreprinse în aşezarea medievală de la Cladova (com. Păuliş, jud. Arad) de către colegul Vasile Boroneanţ şi George P. Hurezan, au scos la iveală în ultima vreme numeroase vestigii, deosebit de interesante, datînd din secolele XI-XV¹. Între aceste vestigii, se numără şi un inel de argint², a cărui inscripţie, în limba latină, dar gravată foarte stîngaci, ne-a atras atenţia, mai ales datorită faptului că era însoţită de prezenţa unui simbol de o mare însemnătate în heraldica evului mediu ; o cruce dublă (fig. 1). Pentru început, iată descrierea acestui interesant obiect :

Inel confecţionat din argint de bună calitate ; veriga are diametrul de aproximativ 20 mm, fiind decorată cu palmete la capetele ce prind scaunul inelului. Pe scaun, e gravată în adîncime o cruce dublă, cu braţele orizontale egale ; în jurul ei, o legendă ce poate fi redată astfel :

DVS P O U S C

şi a cărei lectură sună foarte probabil astfel :

DVS POUS /a ?/

Este neîndoielnic că inelul descris mai sus era destinat să servească drept sigiliu unui personaj cu numele de Pous(a), dar gravorul, nu prea priceput, nu a reuşit să redea astfel textul inscripţiei ca, prin imprimare să poată fi citit în mod corect, de la stînga la dreapta. Asemenea erori de gravare a matriţelor se întîlnesc dealtfel frecvent, în numismatica şi sigilografia evului mediu³.

DVS de la începutul legendei acestui inel nu poate fi decît o prescurtare a unui titlu, fie pentru D/OMIN/VS, fie pentru DVX, ambele lecturi fiind posibile, dacă ţinem seama de lipsa de pregătire a gravorului. În schimb, numele posesorului acestui inel este în afară de orice îndoială : Pousa, frecvent întîlnit în onomastica medievală din Transilvania şi Ungaria. Întrebarea este dacă putem stabili mai precis cine era acest dominus sau dux Pousa, care avea dreptul să se folosească de crucea dublă, ca emblemă distinctivă a sigiliului său.

Pentru datare, ne putem bizui pe prezenţa alături de inel, în aceeaşi descoperire, a unei monede de argint din secolul al XIII-lea. Este un dinar emis

¹ V. mai sus expunerea cercetătorului Vasile Boroneanţ şi George Pascu Hurezan cu privire la rezultatele obţinute pînă astăzi ca urmare a săpăturilor arheologice întreprinse la Cladova.

² Tot acolo, împrejurările descoperirii acestui inel.

³ Cu privire la tehnica executării tiparelor monetare în secolul al XIV-lea, v. Octavian Iliescu, *Despre legendele celor mai vechi monede moldoveneşti*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie” — Iaşi, 3, 1966, p. 201—212.

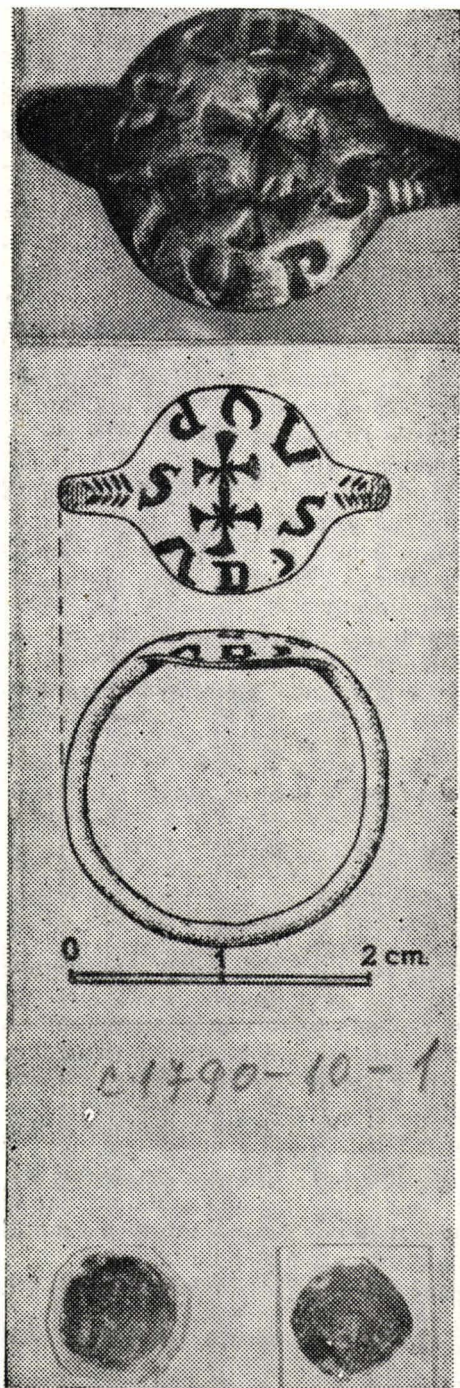

Fig. 1. Inel de argint, găsit la Cladova :
a — foto ; b — desen (poziția desenului
față de fotografie este următoarea : ↓↑

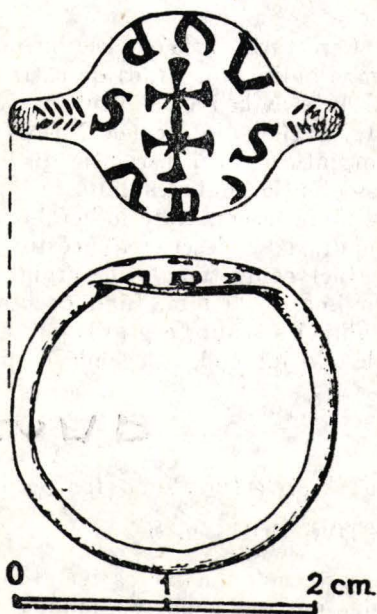

Fig. 2. Dinar de argint, bătut la St. Veit
de Bernard al II-lea, ducele Carinției
(1202—1256) ; vezi Pl. V, fig. 3 din arti-
colul precedent.

în oraşul St. Veit din Austria de către ducele Bernard al II-lea al Carinthiei (1202—1256) şi care se prezintă astfel :

Av. Legenda ilizibilă. Bustul ducelui, din faţă, ţinând în fiecare mână câte un steag deasupra capului.

Rv. Fără legendă. Bust sub o arcadă ; în dreapta şi în stînga, câte o floare de crin.

AR. 18 mm (fig. 2). A. Luschin von Ebengreuth, *Eriesacher Pfennige*, în *Numismatische Zeitschrift* (Viena), 56, 1923, nr. 200 din catalog⁴.

Reperul cronologic oferit de această monedă ne îndeamnă să ne gîndim pentru a determina pe posesorul inelului găsit la Cladova, la un senior feudal de un rang deosebit, care a trăit în Transilvania spre mijlocul secolului al XIII-lea. După părerea noastră, ar fi vorba de Pousa, voievod al Transilvaniei în două rînduri (1227, 1235—1240) şi care este menţionat în mai multe documente emise de regele maghiar Bela al IV-lea⁵. În acest sens, ar pleda faptul că posesorul inelului folosea crucea dublă ca simbol al sigiliului său, element ce nu este lipsit de importanţă. Se ştie că acest simbol apare în heraldica maghiară începînd cu unele monede emise de Bela al III-lea (1172—1186)), care, în tinereţea sa fusese educat la Bizanţ⁶. După Bela al III-lea, crucea dublă va figura în mod constant în numismatica şi heraldica maghiară⁷. Apariţia ei pe inelul de la Cladova este o dovadă în plus a importanţei de care se bucura cel care, după cum se poate presupune, îl folosea ca sigiliu.

Pentru motivele expuse mai sus, considerăm că inelul descoperit de arheologul Vasile Boroneanţ şi George P. Hurezan la Cladova poate fi atribuit, măcar cu titlu ipotetic, voievodului Transilvaniei Pousa, dispărut de pe scena istoriei în ajunul sau poate chiar în timpul invaziei tătare din anul 1241.

LA BAGUE D'ARGENT DE CLADOVA

Note préliminaire

I. (RÉSUMÉ)

Les fouilles archéologiques exécutées ces derniers temps sur le site médiéval de Cladova (comm. de Pîuliş, dep. d'Arad), sous la direction du chercheur Vasile Boroneanţ et George P. Hurezan (voir la note, publiée ci-dessus), ont récemment mis à jour une bague d'argent (fig. 1) marquée d'une croix double entourée de l'inscription d'VS POUS /a ?/. Les auteurs proposent la lecture D/OMIN/VS ou DVX POUSA. Il s'agit probablement d'une bague sigillaire, maladroitement gravée. Dans le but de déterminer le possesseur de cette bague, les auteurs citent la découverte dans le même site d'un denier d'argent, frappé à St. Veit (en Autriche) par le duc Bernard II de Carinthie (1202—1256) (fig. 2). Compte tenu de ce repère chronologique et de la présence de la croix double dans le champ du chanton, les auteurs proposent d'attribuer cette bague à Pousa, voievode de Transylvanie en 1227 et, pour la seconde fois, en 1235—1240.

⁴ Pentru circulaţia dinarilor de Friesach în zona Arad, v. Constanţa Ştirbu, *Un tezaur de sec. al XIII-lea descoperit la Simbăteni (jud. Arad)*, în „Cercetări numismatice”, 2, 1979, p. 47—110, iar pentru pătrunderea acestor monede la sud de Carpaţi, v. Octavian Iliescu, *O mărturie numismatică din îndepărtatul ex mediu românesc*, în „Buletinul Societăţii Numismatice Române”, 37, 1943, p. 39—62, cu precizarea că tezaurul descris acolo s-a găsit la Fîliiaşi jud. Dolj.

⁵ V. Francisc Pall, *Cronologia documentelor privind Transilvania* (sec. XI—XV), Anexa II. *Voievozii, nicevoievozii, principii şi guvernatorii Transilvaniei*, în „Documente privind istoria României”, Introducere, vol. I, Bucureşti, 1956, p. 497—498, V. şi DIR C. *Transilvania veac XI—XIV* vol. 1 ; doc. nr. 187 din 1227 (p. 230), nr. 202 din 1230 (p. 243), nr. 212 din 1231 (p. 255), nr. 243 din 1235 (p. 255), nr. 258 din 1238 ian. 29 (p. 309) şi nr. 367 din 1240 martie 21 (p. 320), în care este menţionat acest Pousa.

⁶ Lajos Huszár, *Münzkatalog Ungarn von 1000 bis heute*, München, 1979, nr. 67.

⁷ Cf. *ibidem*, nr. 183, 315 etc.

ISTORIE

PODGORIA ARADULUI ÎN FEUDALISMUL DEZVOLTAT

(secolele XIV—XVI)

GEORGE MANEA

Dacă în secolele XI—XIII din șirul de atestări documentare ale localităților viticole din părțile Aradului, am putut remarca vechimea viilor și a practicilor viticole din această zonă,¹ în perioada istorică următoare numărul izvoarelor scrise despre podgoria Aradului cresc continuu, reliefând evoluția viticulturii de pe meleagurile arădene.

Dacă suprafețele ocupate de cultura viței de vie în părțile Aradului în secolul al X-lea au aparținut, fără îndoială, formațiunilor feudalismului autohton, cnezate, voievodate, instituții specifice românești, pe măsura introducerii sistemului feudal maghiar, terenurile agricole, inclusiv viile, intrau în proprietatea regelui, bună parte fiind donate apoi nobililor, bisericii sau clericilor. Regele rămânea stăpînul anumitor domenii și în general a cetăților păstrate în folosință.

Procesul de feudalizare poate fi socotit încheiat, în aspectele sale fundamentale, la mijlocul secolului al XIV-lea. În continuare, pînă în secolul al XVI-lea, va crește tot mai mult puterea nobililor. Cîteva familii nobiliare vor deține mari latifundii pe teritoriul Aradului și Zarandului. Numai familia Losonczy avea trei mari domenii compuse din 140 de sate. Mari latifundii în zona podgoriei dețineau și familiile Maroty, Doczy, Guthi, Orszagh, Hafaszy și chiar urmașii lui Ahtum.²

Pentru anumite servicii aduse în apărarea țării, regele donează, la 9 mai 1398, magistrului Petru și lui Gheorghe împreună cu cei trei veri ai săi domeniul regal de la Miniș, care se desprinde de cetatea regală de la Șoimoș.³ Această donație s-a făcut cu toate dependențele, inclusiv dealurile cu vii. Regele sau urmașii săi puteau să-l reia doar în schimbul unui domeniu de valoare egală.

În cazuri de infidelitate, regele confisca moșiile nobililor care s-au făcut vinovați și erau donate altora pentru diferite merite. În acest sens, în anul 1441, regele Vladislav a luat de la Gheorghe Brancovici, „despotul sîrb“, cetatea Șiria, care i-a fost dăruită cu doar doi ani înainte, în 1439, pentru a o dona, împreună cu toate apartenențele din părțile Aradului și Zarandului, lui Ladislau Marothy.⁴

În secolul al XV-lea cele mai întinse domenii în părțile vestice ale țării, au aparținut lui Iancu de Hunedoara, vajnicul apărător al creștinătății împotriva ofensivei otomane, care va primi domeniile cetăților Șiria și Șoimoș. Intere-

¹ George Manea, Horia Medeleanu, *Atestări documentare ale viticulturii din părțile Aradului (secolele XI—XIII)*, comunicare susținută la sesiunea științifică de la Golești (Argeș), 1980.

² *Aradul permanență în istoria patriei*, Arad, 1978, p. 116.

³ Malyusz Elemer, *Zsigmond evi okleveltar*, vol. I (1387—1399), Budapest, 1951, p. 385.

⁴ Pesty Frigyes, *Brankovics Gyorgy razc despotbirtok viszonyai Magyarorszagban es a razc despot czim*, Budapest, 1877, p. 23—24.

sant este faptul că la reconstruirea cetății Șoimoș se amintește că cheltuielile legate de această importantă lucrare au fost acoperite și din nona din vin adunată din cinci localități situate în jurul Lipovei.⁶ Aceste obligații pentru refacerea cetății Șoimoșului s-au perceput nu numai de la iobagi, ci și de la nobili, fapt ce va avea drept consecință o serie de conflicte. Una, cea mai pașnică, a fost că nobilii au protestat la comitele Aradului împotriva „măsurilor abuzive” ale voievodului.⁷

După moartea lui Iancu de Huneadoara domeniile cetăților Șiriei și Șoimoșului vor trece în proprietatea lui Matei Corvin, care va reglementa produsele din care se percepe nona, situând vinul pe primul loc. În anul 1458, Matei Corvin donează unchiului său, Mihail Silaghi, cetatea Șiriei și domeniul cu 99 de localități, iar după moartea acestuia cetatea ajunge în proprietatea lui Ștefan Báthory.⁸ Cealaltă cetate, a Șoimoșului, împreună cu domeniul aparținător, ajunge în posesia lui Ioan Corvin, fiul lui Matei Corvin.

Nona din vii din cele cinci localități a fost percepută mai departe și de la nobili de către Ioan Corvin. Doar în anul 1494, pentru meritele lui Emeric Doczy, a scutit pe văduva acestuia, Margareta, de a plăti nona din vin cetății Șoimoș, din viile Liki și Desc (Șagu). Impunerea nonei din vin în rîndul nobililor a condus la neînțelegeri, care sînt pomenite de documentele epocii. Un exemplu edificator este cel din anul 1498, cînd căpitaniii cetății Șoimoș, ca reprezentanți ai lui Ioan Corvin, au avut neînțelegeri cu nobilul Francisc Haraszty, cu privire la nona din vin de pe dealurile Cladovei și a asupra rentei în bani.⁹ Conflictul i-a proporții mai tîrziu, în anul 1507, cînd căpitaniii cetății au trimis un reprezentant la Păuliș pentru încasarea nonei. Cei cinci frați Baky, proprietari, din care unul era canonic de Oradea, l-au prins pe reprezentantul cetății și l-au omorît în bătaie.¹⁰

Proprietatea viticolă a devenit obiectul multor procese. Se citează despre un iobag al episcopului de Cenad, domiciliat în Covăsînt, care în anul 1479 este în proces cu trei moșieri, chiar în fața palatinului. După cum era de așteptat, iobagul a pierdut via din dealul „Domonial”¹¹.

În tot secolul al XV-lea, abuzurile și samavolniciile din partea nobililor erau la ordinea zilei, caracteristică a anarhiei feudale. Cîrmuirea eficace a Huniazilor a asigurat pentru o perioadă întărirea autorității centrale și a stăvilit tendințele anarhice ale nobilimii. Dar după stingerea din viață a acestora, nobilii au reînceput luptele pentru recîștigarea puterii. Nobilii se atacau între ei, răpeau iobagi și jefuiau sate. Dreptul de liberă strămutare a țăranilor era stînjenit tot mai mult.

Documentele din secolul al XV-lea și începutul secolului al XVI-lea sînt pline de astfel de exemple care atestă luptele dintre nobili și care au provocat țăranilor mari pagube. Astfel, comitele suprem al comitatului Zărand, Pripo de Ozora, arată că la adunarea comitatului ținută la Șimand, la 26 iulie 1509, doi proprietari din Pincota au protestat împotriva baronului Sigismund care i-a atacat și le-a luat cu forța vitele, șase căruțe cu sare și vin¹².

⁶ Márki Sandor, *Arad vármegye es Arad szabad királyváros története (Istoria județului și orașului liber regesc Arad)*, vol. I, 1892, pag. 121.

⁷ *Ibidem*, op. cit., p. 412.

⁸ Fábian Gabor, *Arad vármegye leirása, I rész*, Arad, 1835, p. 70—90; Somogyi Gyula, *Arad vármegye es Arad szabad Király város monográfiája*, vol. III, partea a II-a, Arad, 1913

⁹ Márki S., op. cit., p. 412—413.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Ibidem*.

¹² Ortvały Tivadar, *Oklevelek Temesvármegye es Temes város történetéhez, 1183—1430* Bratislava, 1894, p. 419—420.

După moartea lui Ioan Corvin, prin recăsătoria văduvei sale, marele domeniu al cetăților Șoimoș și Lipova cu 252 localități, aparțin din 1510 lui Gheorghe de Brandenburg. În anul 1513 veniturile acestor cetăți au atins un nivel ridicat din cauza creșterii exploatarei. Numai în bani venitul se ridica la 1459 florini, din care sumă o bună parte provenea din darea viilor¹².

Pe lângă marea nobilime, în secolele XIV—XVI se observă că a crescut și puterea micii nobilimi. În această perioadă sînt amintite 294 familii nobiliare în comitatul Arad¹³, din care cel puțin 30 erau și proprietari de vie¹⁴, iar în comitatul Zărand erau pomenite 288 familii nobiliare.

Alături de nobili, averi mari deține și biserica. Suprafețele cu vie, obținute de biserici sau mănăstiri, proveneau din donații ale regelui sau prin cumpărare. Diploma regelui Bela al IV-lea din 9 septembrie 1261 întărește episcopiei din Agria toate moșiile și privilegiile. Printre ele se menționează și satul Neneg (lîngă Gurba) care avea vie. Se arată, de asemenea, că, dijmuitorii episcopului și ai capitlului vor impune dijme întregi din vin, care însă se pot răscumpăra în bani¹⁵.

În septembrie 1271, regele Ștefan al V-lea al Ungariei întărește, de asemenea, toate veniturile și privilegiile episcopiei din Agria. Se spune cu această ocazie că dijmele din vin din toate comitatele unde sînt sădite vie sau se vor sădi în viitor, se vor statornici și lua în întregime de către dijmuitorii episcopului sau ai capitlului. În Zărand, spre deosebire de celelalte comitate, veniturile dijmuite aparțin numai episcopiei, nu și capitlului¹⁶.

Bună parte din terenurile primite de biserică aparținuseră obștilor țărănești sau voievozilor locali. În acest sens remarcăm faptul că terenurile din Covăsînt, care în 1368 erau proprietatea voievodului local, în anul 1380 au trecut în posesia capitlului din Arad, iar în anul 1494 nobilului Haraszty¹⁷.

Capitulul din Arad deținea vie la începutul secolului al XIV-lea și în localitatea Desc, din care în anul 1379 a dat o parte în zălog comitelui Alexandru¹⁸. Abația din Bulci este, de asemenea, deținătoare de vie, documentele pomenind despre o donație de vie din Lipova aparținătoare respectivei abații¹⁹.

O altă donație este făcută de banul Paul din catatea Șoimoș către biserica Sf. Maria din celate, în care a adus călugări Augustini. Donația se referă la cîteva vie din Covăsînt, Bet și Bud, ultimele două neidentificate.²⁰

Dar nu numai biserica avea proprietăți viticole, ci și conducătorii acesteia. Se menționează în acest sens donația lui Ladislau Laczky efectuată la 13 august 1412, în fața capitlului din Arad, în favoarea clericului lector a capitlului din Cenad²¹. Documentul arată că clericul din Cenad a primit via de la Ciorva, „de pe muntele Macra”, în hotarul Covăsîntului, vie care este cu totul delăsată și neingrijită. Odată cu via era cedată și „vama dealului”, adică obligațiile în vin.

¹² Glück Eugen și colab., *Contribuții noi cu privire la răscoala populară din 1514*, în volumul „Studii și materiale de istorie medie”, vol. II, Edit. Acad. R.P.R., 1957, p. 436.

¹³ *Aradul permanent în istoria patriei*, p. 117.

¹⁴ Márki S., *op. cit.*, vol. I, p. 411.

¹⁵ *Documente privind istoria României*, Seria C, Transilvania, Veacul XIII, vol. II, doc. nr. 33, anul 1261 (în continuare DIRT).

¹⁶ DIRT, Veacul XIII, vol. II, doc. nr. 143, anul 1271.

¹⁷ *Istoria României*, vol. II, Ed. Acad. R.P.R., 1959, p. 184.

¹⁸ *Ibidem*, p. 198—199.

¹⁹ Eisenkolb A. *Lippa története (Istoria Lipovei)*, p. 17.

²⁰ Márki S., *op. cit.*, I, p. 383.

²¹ *Ibidem*, p. 411.

Bisericile și mănăstirile și-au mărit suprafețele viticole și prin cumpărare. Edificatoare în această privință este mențiunea care atestă pe călugării Paulini din Cladova, care au cumpărat în anul 1374 o vie situată pe deal, de la un oarecare Ștefan din aceeași localitate, pentru 33 mărci, iar în anul 1383 o altă vie cu 36 de mărci²³.

Unul din veniturile principale ale capitlului din Arad și al prepozitului, conducătorul capitlului, în secolul al XIV-lea era obligația în vin. Deoarece nu s-au putut înțelege cui să-i revină decima, conflictul dintre capitol și prepozit s-a aplatat doar în anul 1392 prin intervenția regelui și al dietei. Atunci s-a stabilit ca 3/5 din obligații să revină prepozitului și 2/5 capitalului²⁴.

Istoricul Márki considera posibil ca vinul care se aduna din decimă să fi fost depozitat în pivnița protopopului de la „Jimbolia“, localitate spre apus de Gașla și Misca, din care astăzi au rămas doar câteva clădiri. Pivnița se găsea în dealurile de la Misca și mai exista la sfârșitul secolului al XIX-lea²⁴.

În epoca feudală anumite organizații bisericesti îndeplineau și funcții juridico-administrative. În fața lor se întocmeau acte procesuale, copii de documente, se delimitau domeniile, se întăreau schimbările de proprietate. O asemenea organizație bisericească era și capitolul din Arad²⁵, care avea competență peste județele Arad, Zarand, Torontal, Timiș, Caraș-Severin și alte teritorii care astăzi aparțin R. P. Ungaria și R. S. F. Iugoslavia. Primul document cunoscut al capitlului din Arad datează din anul 1229. Márki nu cunoștea decît 252 documente eliberate de capitolu, în prezent numărul lor se ridică la 632²⁶.

Prin capitolul din Arad, în anul 1310, se menționează vînzarea de vie a comitelui Andrei și fiului său Gheorghe către maiestrul Posa pentru suma de 12 mărci²⁷. După un secol, la data de 29 iulie 1414, proprietarul Ladislau Csanádi declară, în fața capitlului din Arad, că via lui situată la Păuliș, pe dealul Macra, a vîndut-o banului Ioan Maroti, pentru 90 florini²⁸, iar după Eisenkolb pentru 900 florini²⁹.

În secolul al XV-lea alte documente emantate de capitolul Aradului menționează mai multe vînzări de vie cu sume considerabile, de unde se poate conchide că proprietățile viticole aveau prețuri bune.

În această privință istoricul Márki aduce următoarea dovadă. La 25 aprilie 1471 Sebastian Orszagh din Covăsînt a încheiat o convenție cu Mihai și ginerele acestuia, Dimitrie Miclosi, în fața capitlului din Arad, potrivit căreia primul a predat celor din urmă, cu drept definitiv de posesie, via din Covăsînt, recuperată cu proces de la abatele de Bizere. În schimbul viei, aceștia din urmă, sub pedeapsa de 200 galbeni s-au obligat, atît ei cît și urmașii lor, la „iobăgie eternă“ pe moșia lui Orszagh din Covăsînt³⁰.

Cu un preț bun, 88 florini, s-a cumpărat o vie de la Ursula Danciul din jurul Lipovei la 5 decembrie 1525. Au fost însă și vie neîngrijite, care s-au vîndut cu prețuri mici. Astfel, pe dealul Fienilor din Lipova s-a vîndut o vie cu numai trei florini în același an, 1525³¹.

²³ *Ibidem*, p. 14—15.

²⁴ *Ibidem*, p. 411.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ Juhász Kálmán, *Egy dél-alföldi hiteleshely Kiadmanyai, Aradi regestak*, Gyula, 1962, p. 5.

²⁷ *Aradul permanentă în istoria patriei*, p. 117.

²⁸ Juhász Kálmán, *op. cit.*, p. 6.

²⁹ *Ibidem*, p. 21.

³⁰ Eisenkolb A., *op. cit.*, p. 140.

³¹ Márki S., *op. cit.*, I, p. 411—412.

³² Eisenkolb A., *op. cit.*, p. 141—143

Prin capitlul din Arad se făcea orice fel de intervenție privind schimbarea proprietății. La 10 mai 1410 văduva lui Petru, fiul lui Posa, protestează împotriva lui Gavril, fratele soțului ei, ca acesta să vîndă via din dealul Macra, aflată la Ghioroc. Protestul menționează că via să nu fie vîndută numănuî, dar mai ales vicecomitelui“ camerei regale de sare“ din Lipova³².

Proteste asemănătoare împotriva vînzărilor de către unii membri ai familiei s-au făcut și în 25 februarie 1402 de către Lucia³³, soția lui Benedict din Ghioroc și de către Catrina din Bizere contra fratelui său pentru via din dealul Macra în 29 aprilie 1410³⁴.

În fața capitlului din Arad, în anul 1493, se menționează o repunere în proprietate. Gheorghe și Bartolomeu Szalasi restituie călugărilor Paulini din Cladova via din Ghioroc, care le-a fost lăsată moștenire de Francisc Bakor³⁵.

Superiorul mănăstirii călugărilor Paulini din Cladova declară la 20 februarie 1510 în fața capitlului din Arad, că de pe dealul „Rozos“ și ei au primit în fiecare an cîte două butoaie cu vin³⁶.

Capitulul din Arad a intervenit în multe situații și în rezolvarea neînțelegerilor dintre proprietarii de vii. Astfel, în 1510 capitlul anchetează disensiunile dintre Francisc Haraszty și văduva lui Ioan Corvin, Beatrice de Frangepan. Ancheta nu duce la nici un rezultat deoarece martorii nu au vorbit la unison cu privire la apartenența dealului cu vie „Rozos“ și perceperea dijmei³⁷.

Pînă la năvălirea tătarilor nu se poate vorbi despre o clasă a țărănimii, dependentă și omogenă. Denumirea cea mai obișnuită pentru acea vreme era de „iobagiones“, care erau divizați în iobagi dependenți de rege și iobagi de cetate, apoi iobagi legați prin obligații de feudalii laici sau ecleziastici. Obștea, ca instituție veche românească, avea încă o serie de drepturi. În conformitate cu legile vremii, țărănimea se mai bucura de dreptul de liberă strămutare. În a doua jumătate a secolului al XII-lea s-a conturat tot mai mult tendința nobililor de a știrbi acest drept al țărănilor.

Spre sfîrșitul secolului al XIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIV-lea situația țărănimii s-a înrăutățit, obștile țărănești ajungînd în dependență totală față de stat, feudalii laici și ecleziastici. Totodată, terenurile iobagilor, sesiile, erau situate pe locurile cele mai slabe, locuri păduroase, mărăcinișuri etc. Iobagului i se spunea și „hospes“, considerat ca „oaspete“ pe pămîntul care-l lucra³⁸.

Pentru a ilustra puterea economică a țărănimii, cu o privire specială asupra terenurilor cu vii, vom prezenta prima înregistrare a iobagilor cultiviatori de viță de vie, adică „Urbariul domeniului cetății Șiria“ din anul 1525, unul din primele documente de acest fel de pe teritoriul țării noastre.³⁹ În urbariu sînt înregistrate viile din posesia iobagilor și jelerilor din trei localități. La Șiria erau menționați 46 iobagi și 33 de jeleri care aveau vii, la Sîrbii de Jos 11 iobagi și 10 jeleri cu vii, iar la Sîrbii de Sus 18 iobagi și 20 jeleri cu vii. Fiecare dintre acești supuși erau obligați să dea după cules nona din vin.

³² Márki S., *op. cit.*, vol. I, p. 413.

³³ Juhasz K., *op. cit.*, p. 18.

³⁴ Orivaîy T., *op. cit.*, p. 427.

³⁵ Juhasz K., *op. cit.*, p. 49.

³⁶ *Ibidem*, p. 53.

³⁷ Márki S., *op. cit.*, I, p. 413.

³⁸ Gh. Ciuhandu, *Românii din Cîmpia Aradului, acum două veacuri*, Arad, 1940, p. 138.

³⁹ D. Prodan, *Domeniul cetății Șiria la 1525*, în „Anuarul Institutului de Istorie din Cluj“, III, 1960, p. 41—47.

Din urbaniu se evidențiază și faptul că în podgoria Șiria aveau proprietăți conștind din vii și locuitorii din alte localități, probabil cei mai mulți din Arad. Ei sînt înscrși sub titulatura de „oameni străini”, cu înțelesul de oameni din afara tîrgului Șiriei. Aceștia erau obligați ca în timpul culesului să plătească „provizorului” 24 de dinari, o găleată de orez, un pui și o pline.

Fiecare iobag, dintre cei deținători de vii, care conveneau cu provizorul, încă înainte de începutul culesului, că va strînge strugurii cu un vas numit „fedeleș”, trebuia să plătească patru dinari. Dacă înțelegerea dintre cele două părți se oprea asupra altei măsuri de capacitate, mai mare, care era numită „fekw”, atunci iobagul trebuia să plătească opt dinari. Oamenii străini, adică cei care nu locuiau în Șiria, trebuiau să plătească îndoit, opt dinari pentru „fedeleș” și 16 dinari pentru vasul numit „fekw”. La fel se proceda cu cei care nu aveau vii, dar care în timpul culesului strîngeau must de la proprietarii de vii.

Nona vinului era destinată castelului Șiriei. Cînd recolta de struguri era mai bună, din podgoria satului Gașa nona aducea 24 buți de vin. Urbaniul Șiriei specifică localitățile care erau obligate la plata nonei din vin. Aceștea erau Gașa, Cladova și Șiria. În anul 1523 întreaga cantitate de pe urma colec-tării nonei a atins cifra de 40 buți (vase) de vin, iar în anul 1524 s-au înregist-rat doar 19 buți.

Variabilitatea nonei din vin sau a cantității de vin care era rînduită cas-telului era determinată de recoltă, care putea să fie într-un an mai bună, iar în altul mai slabă.

În cîteva cazuri, în Urbaniul de la Șiria a fost înscrisă și starea materială a celor cu numele de voievod sau cnez. Astfel Petrus, fiul lui Michael Wayda, din fruntea satului Sîrbii de Sus, avea vie, opt boi, patru cai și 60 de oi. Demien Vayda, din același sat, era înregistrat cu vie și doi cai. Stefanus Kenez din Sîrbii de Jos era trecut în listă cu vie și șase boi, pe cînd la Petrus Balasfi, Kenez din Sîrbii de Sus, nu e înscris nimic. Sigismundus Kenez, din acelaș sat, e înscris însă cu vie, opt boi, 16 cai și 400 de oi. Deci, în proprietatea majorității celor cu nume de voievod sau cnez se găsea în primul rînd menționată via. La fel s-a procedat și cu celelalte persoane trecute în urbaniu. Acest fapt este demn de remarcat, el demonstrînd ponderea cultivatorilor viței de vie, precum și a numărului însemnat de vii existente în părțile Șiriei.

Aceeași situație de vîrf a viticulturii pe domeniul Șiriei, rezultă și din alte obligații ale iobagilor. Urbaniul menționează că cele două voievodate ale lui Moga și Bota trebuiau să plătească provizoratului din Șiria pentru cumpărat lemn de construcție sau pentru vase patru florini, care se numeau „banii cer-curilor”. Această sumă credem că era folosită și pentru producerea de vase, buți, butoaie, necesare păstrării vinului obținut prin adunarea nonei. De asemenea, iobagii din cele patru Cladove erau datori cu o bute de vin pentru neaducerea de lemne în cetatea Șiriei.

Dijma din semănături sau din vin nu este înregistrată de Urbaniul din Șiria, desigur, din simplul motiv, că ea nu era venit al stăpînului feudal, ci al bisericii. În schimb, se înregistrează nona din semănături și din vin, care se dă fie în natură, fie răscumpărată în bani, fie compensată prin alte prestații.

Voievozii și cnezii pomeniți de Urbaniul din Șiria, conducători locali ai românilor, cu atribuții din ce în ce mai știrbite, au existat în fruntea acestor instituții românești pe tot cuprinsul teritoriului Arad-Zărand și pe tot parcur-sul evului mediu, ceea ce ne demonstrează că instituția voievodală și cnezială și-a păstrat în oarecare măsură rolul său și în cursul feudalismului dezvoltat, conviețuind cu noile instituții feudale introduse de regatul feudal maghiar.

Mai remarcăm faptul că via era menținută pe primul loc după numele celor înscriși, iar dintre aceștia aproape toți iobagii și jelerii posedau suprafețe cu vii. Terenuri cu vii în cadrul sesilor iobăgești se menționează numai în cele trei localități arătate. Desigur, în celelalte localități existau vii, dar ele aparțineau nobililor sau bisericii.

Dăm mai jos situația ce reiese din Urbariul de la Șiria din anul 1525 :

	Șiria	Sîrbii de Jos	Sîrbii de Sus
Numărul capilor de familie din care :	103	31	57
— iobagi	51	11	21
— jeleri	35	13	24
— iobagi cu vie	46	11	20
— jeleri cu vie	33	10	21

Vinul, în secolele al XV-lea și al XVI-lea, era cel mai prețios produs agricol, considerat articol de mare necesitate. În aceea perioadă se considera că producția de vin din podgoria Aradului acoperea necesitățile locale de consum. Surplusul obținut era comercializat încă de atunci, sub denumirea de „vin de Macra“, situație care s-a menținut pînă la începutul secolului al XVIII-lea. După unii istorici⁴⁰, în timpul ocupației otomane, suprafața ocupată cu viță de vie a scăzut, dar nu prea mult. Este de precizat că în anul 1562, în comitatul Zarand, în care era inclusă și partea de nord a podgoriei Aradului, s-au produs 20 000 acovi (10 800 hl) de vin, ceea ce putea să rezulte de pe o suprafață de aproximativ 700 hectare cu vie.

Despre cantitățile mari de vin obținute se relatează și cu o tentă de oarecare fabulație. Astfel, se menționează că armata, în anul 1596, pentru a putea apăra cetatea Lipovei, care era asediată de turci, a vărsat vinul din butoaie în șanțuri și pe străzi pentru a le umple cu pămînt. Butoaiele pline cu pămînt au fost așezate ulterior în breșele și spărturile din zidurile cetății⁴¹. În aceeași termeni se vorbește despre belșugul de vin din această perioadă, specificîndu-se, poate cu puțină exagerare, că 75—80 la sută din veniturile domeniilor și locuitorilor proveneau din vin și din vînzarea acestuia⁴².

Oricum, datele demonstrează din plin importanța constantă a zonei viticole a Aradului în ansamblul economiei agrare din vestul Transilvaniei, în evul mediu, cu deosebire în perioada analizată, secolele XIV—XVI.

DAS ARADER WEINBAUGEBIET IN DER PERIODE DES HOCHFEUDALISMUS

(14—16 Jahrhundert)

(ZUSAMMENFASSUNG)

Es gibt zahlreiche schriftliche Belege über das Arader Weinbaugebiet aus der Zeitspanne der 14.—16. Jahrhunderten, welche die Entwicklung des Weinbaues auf diesem Gebiet Transylvaniens hervorheben. Es werden ausgedehnte feudale Güter erwähnt, die auch teilweise mit

⁴⁰ Márki S., *op. cit.*, p. 411—412.

⁴¹ *Ibidem.*

⁴² *Ibidem.*

Weinreben bepflanzt waren. Zu diesen Gütern gehören jene der Nachfolger Ahtums, desgleichen die Güter Iancu von Hunedoara, des Königs Matei Corvins und dessen Sohne, Ioan Corvin. Ausser den Grossgrundbesitzern hatten im Hochfeudalismus auch der Kleinadel, die Kirche und der Klerus wichtige, Weinbauflächen in ihrem Besitz.

All diese Besitztümer entstanden infolge der Enteignung des Bodens der rumänischen Dorfgemeinschaften oder der freien Bauern, die allmählich in die Abhängigkeit der ungarischen Könige, der Feudalherren und der Kirche gerieten.

Trotzdem bestätigt das Urbarium der Domäne der Schiriaer Burg aus dem Jahre 1525 die wirtschaftliche Kraft der Fronbauer und der Häusler, welche in erster Reihe Besitzer von Weingärten waren. So werden 46 Fronbauern und 33 Häusler in Schiria erwähnt, 11 Fronbauern und 10 Häusler in Sirbii de Jos und 18. Fronbauern und 20 Häusler in Sirbii de Sus. Dieselbe Urkunde erwähnt auch die Wojwodate Mogas und Botas mit ihren feudalen Obliegenheiten, zu denen auch die Eintreibung der Nona vom Wein aus einigen Ortschaften für die Burg Schiria gehörte.

Die erwähnten Angaben zeigen die ständige Bedeutung dieser Arader Weinbauzone in der Wirtschaft dieses Gebietes während des Mittelalters.

ASPECTE ALE RĂSCOALEI ȚĂRĂNEȘTI DIN 1784 ÎN PĂRȚILE ARADULUI OGLINDITE ÎN UNELE GAZETE EUROPENE

EUGEN GLÜCK

Cercetările istorice întreprinse în legătură cu răscoala țărănească din 1784, condusă de Horea, Cloșca și Crișan au descoperit un material abundent în ceea ce privește desfășurarea ei pe teritoriul actualului județ Arad¹. Mai puțin evidențiat a rămas răsunetul evenimentelor locale în presa europeană². În realitate, informațiile publicate în gazetele Imperiului habsburgic și a statelor germanice, acordă un spațiu considerabil zonei situate între Mureș și Crișul Negru. Unele date nu sînt absente nici din periodicele editate în alte țări.

Informațiile amintite merită atenție, dat fiind faptul că subliniază importanța evenimentelor locale în ansamblul desfășurărilor, pe de altă parte putem constata că ele încorporează și unele elemente inedite. Desigur, în procesul valorificării documentelor de presă, care ne stau la dispoziție, trebuie să distingem materialul informațional veridic de știrile „eronate” sau cel puțin exagerate, dar mai ales de interpretările corespondenților. Aceștia din urmă privesc evenimentele de pe poziții foarte diferite.

Este neîndoios că, există o deosebire esențială între optica gazetei Magyar Hirmondó, care apărea la Pojon (azi Bratislava, R.S. Cehoslovacia), susținînd interesele nobililor și între poziția gazetei Politisches Journal din Hamburg, care a deschis coloanele sale unor relatări obiective și chiar pătrunse de o anumită înțelegere față de răscoală³. Între cele două extreme ale foilor, care au înregistrat știri și despre zona Aradului, găsim spre exemplu gazetele Berlische Nachrichten și Leipziger Zeitungen, editate în Prusia, respectiv Saxonia, cu aprobare oficială. Desigur, ele priveau evenimentele din Transilvania din perspectiva monarhiilor absolute, cu tendințe iluministe, redactorii selectînd cu precădere informații care intrau în optica guvernanților vremii din țările lor⁴.

Articolele publicate de marea majoritate a foilor se bazează pe fapte veridice. Unele provin din surse directe, altele sînt preluări din diverse gazete. Astfel, mai multe periodice, ca Berlische Nachrichten și cele trei gazete care apăreau la Pojon, anume Magyar Hirmondó, Pressburger Zeitung și Presspuzske Nowiny (în limba slovacă) au reprodus o scrisoare dată din Radna

¹ Prima prezentare mai amplă poate fi găsită în cartea lui N. Densușianu, *Revoluția lui Horea în Transilvania și Ungaria 1784—1785*, București 1884, v. și Gheorghe Bortos, *Răscoala lui Horea, bibliografie*, București, 1976.

² Márki Sándor, *Arad vármegye és Arad szab Kir. Város története (Istoria comitatului Arad și a orașului liber regesc Arad)*, vol. II, Arad, 1895, p. 431—446. Nicolae Edroiu, *Răsunetul european al răscoalei lui Horea*, Cluj-Napoca, 1976.

³ Titlul complet: *Politisches Journal nebst Anzeigen von gelehrten und andern Sachen* (Deutsche Staats-Bibliothek, Berlin, R.D.G.)

⁴ Titlul complet: *Berlinsche Nachrichten von Staats und gelehrten Sachen* (Deutsche Staats-Bibliothek, Berlin, R.D.G.), *Leipziger Zeitungen* (Universitäts-Bibliothek, Leipzig).

(azi, Lipova II) la 12 noiembrie 1784. Se pare că scrisoarea inițial sosisse la redacția gazetei Pressburger Zeitung, iar celelalte foi au preluat-o.

În ceea ce privește actualitatea știrilor trebuie să ținem cont de nivelul contemporan al transmiterii noutăților, ceea ce face ca evenimentele să fie relatate uneori cu săptămîni întîrziere. Nu putem pierde din vedere nici faptul că autoritățile habsburgice nu erau interesate în răspîndirea urgentă a știrilor privind răscoala din Transilvania, mai ales într-un moment cînd politica externă iozefinistă a dus la izbucnirea unui conflict în Olanda.

În acest context, primele știri despre izbucnirea răscoalei apar în Dane-marka la 3 decembrie, iar în Suedia numai la 13 decembrie 1784⁵.

Cele mai multe materiale cunoscute de noi sesizează în mod just caracterul profund antifeudal și eminamente românesc al răscoalei. Desigur, transpiră și știri eronate ca de pildă relatarea privind pretinsul foc izbucnit în cetatea Aradului⁶.

Interesate în elucidarea evenimentelor, gazetele amintite căutau să lămurească în primul rînd mobilul acțiunii țărănești. Marea majoritate a gazetelor au recunoscut că iobagii au fost duși la disperare de exploatarea și tratamentul inuman practicate de nobilimea transilvăneană. Dincolo de aceste constatări generale Gazette d'Utrecht din Olanda, vorbind despre extinderea tulburărilor în Banatul Timișorii și Comitatul Arad, constată că iobagii locali participă la răscoală nemulțumiți de „vexațiunile proprietarilor”⁷. Unele publicații amintesc și despre mișcările premergătoare evenimentelor din 1784. Astfel, gazetele suedeze Stockholms Posten și Götheborgs Allehanda știau despre mișcarea condusă de Sofronie și care a avut ecou și în comitatul Zărand⁸. Este important de subliniat că în perioada 1757—1761, acest comitat cuprindea colțul nord-estic al actualului județ Arad, anume sectorul situat la est de Iosășel.

Magyar Hirmondó din 20 noiembrie a făcut aluzie la răpirea vicecomitelui Forray de către haiduci din castelul lui din Săvișin, care a avut loc cu cîteva luni mai de vreme. El a fost deținut ca ostatec în Munții Zărandului, respectiv Codru-Moma, pînă ce revendicările haiducilor au fost satisfăcute de însuși împăratul Iosif al II-lea⁹.

Ephemerides Vindobonenses, care se publica în limba latină la Viena, în numărul său din 30 noiembrie 1784 atribuia izbucnirea răscoalei pe seama unei conspirații românești, care s-a plămădit în comitatul Hunedoara și s-a întins apoi și în comitatul Aradului¹⁰. Nu e greu de descifrat din această relatare faptul că țărănimea română de luni de zile se găsea în fierbere din cauza exploatării feudale excesive și împilării naționale, căutînd scăpare prin înrolarea ei în rîndurile grănicerilor.

⁵ „Dageliga Tidningar Oller Dagligt Allehanda”, nr. 288 din 13 decembrie 1784, p. 1. (Kungl. Biblioteket Stockholm), Kiøbenhavnke Tidender, nr. 97 din 3 decembrie 1784, p. 2 (Biblioteca universitară Kopenhaga).

⁶ „Berlinsche Nachrichten”, nr. 148 din 9 decembrie 1784, p. 1133, „Pressburger Zeitung”, nr. 101 din 18 decembrie 1784, p. 2, „Pressurske Nowing”, anul 1784, p. 824—825 (Primul a fost văzut la Deutsche Staats-Bibliothek, Berlin, R.D.G., celelalte două au fost consultate la Biblioteca Națională „Széchényi” din Budapesta).

⁷ N. Edroiu, *op. cit.* p. 103.

⁸ „Stockholms Posten”, nr. 16 din 21 ianuarie 1785, p. 1 și „Götheborgs Allehanda”, nr. 5 din 18 ianuarie 1785, p. 2 (Ambele gazete au fost văzute la Kungl. Biblioteket din Stockholm).

⁹ „Magyar Hirmondó”, nr. 90 din 20 noiembrie 1784, p. 741 (Biblioteca universitară din Budapesta).

¹⁰ „Ephemerides Vindobonenses”, nr. 96 din 30 noiembrie 1784, p. 579 (Österreichische National — Bibliothek, Viena).

Pressburger Zeitung în numărul său din 1 decembrie 1784, citează declarația țăranilor din Săvirșin care au precizat că : „ei au ordin ca pe toți nobilii ... și slujbașii lor ... să-i stîrpească”¹¹.

O știre similară a parvenit și la redacția gazetei Magyar Hirmondó. Aceasta erijindu-se în purtătorul de cuvînt al nobilimii arată că : „ne sosese fără încetare știri proaste, potrivit cărora românimea din Banat și comitatul Aradului, care vor să se numească frați, ar tinde să distrugă viețile și toate bunurile noastre ...”. Se mai arată că și cei din Țara Românească ar dori să se ralieze lor¹². În ceea ce privește scopul final propus de către iobagi, aceeași gazetă a subliniat la 9 ianuarie 1785, că răsculații „consideră a lor întreaga Dacie”¹³. Dorința de a trăi într-o țară proprie și liberă, într-o formulare enunțată de însuși Horea, este relatată de Politisches Journal din Hamburg în numărul ei din aprilie 1785, arătînd că el „a vrut să cucerească din nou Dacia”¹⁴.

Relatările sînt destul de ample în ceea ce privește desfășurarea răscoalei. Astfel, gazeta daneză Kiøbenhavnске Tidender din 3 decembrie 1784, precizează că ea a izbucnit în zona unde se întretaie Transilvania (marele principat), Banatul Timișan și comitatul Arad¹⁵. O informație similară a apărut în foaia poloneză „Gazeta Warszawska” din 15 decembrie 1784.

Unele periodice fac doar referiri lapidare la evenimentele de pe teritoriul județului nostru. Stockholms Posten din 13 decembrie reproduce o știre de la Viena (redactată în ziua de 24 noiembrie 1784) în care se relatează că mișcările au cuprins comitatul Arad¹⁶. O informație similară a fost inserată în Stockholms Post Tidringar din 20 decembrie 1784¹⁷. Ambelor știri li s-a asigurat publicitate chiar pe prima pagină.

Aceeași corespondență a parvenit și la Leipziger Zeitungen, publicînd-o la 6 decembrie¹⁸. Alte periodice ca de pildă Staas-Relation din Regensburg (Bavaria) sînt și mai lapidare, făcînd referiri despre întinderea acțiunilor țărănești în Crișana¹⁹.

Cele mai interesante izvoare sînt reportajele care istorisesc evenimentele petrecute la nivelul localităților. Un număr apreciabil de foi au acordat spațiu acțiunilor, care au avut loc în zona situată între Petriș și Șoimoș (azi, Lipova III). Flăcările răscoalei au fost aprinse în aceste sate în prima decadă a lunii noiembrie.

Berlinische Nachrichten din 9 decembrie 1784, informa cititorii săi despre asaltul iobagilor împotriva domeniilor Salbeck din Petriș și Forray din Săvirșin, precum și alte obiective moșierești²⁰. În esență, aceleași știri au fost cuprinse în paginile gazetei Presspurske Nowiny²¹.

Politische Journal din Hamburg relatea publicului că pe la 8—9 noiembrie, cete ale răsculaților au înaintat pînă în sectorul Odvoș, după ce la Petriș,

¹¹ „Pressburger Zeitung”, nr. 96 din 1 decembrie 1784, p. 2—3.

¹² „Magyar Hirmondó”, nr. 91 din 24 noiembrie 1784, p. 749.

¹³ *Ibidem*, nr. 2 din 9 ianuarie 1785, p. 81—88.

¹⁴ „Politisches Journal”, p. 358—359 (aprilie 1785).

¹⁵ „Kiøbenhavnске Tidender”, nr. 97 din 3 decembrie 1784, p. 2.

¹⁶ „Stockholms Posten”, nr. 288 din 13 decembrie 1784, p. 1.

¹⁷ „Stockholms Post Tidringar”, nr. 100 din 20 decembrie 1784, p. 1 (Kungl. Biblioteket Stockholm).

¹⁸ „Leipsiger Zeitung”, nr. 239 din 6 decembrie 1784, p. 1297.

¹⁹ Titlul complet: *Staas-Relation derer neuften europäischen Nachrichten und Begebenheiten auf das Jahr 1784*. „Ein historisches Journal”, nr. 15 din 3 decembrie 1784, p. 5 (Biblioteca universitară din Budapesta).

²⁰ „Berlinsche Nachrichten”, nr. 148 din 9 decembrie 1784, p. 1133—1134.

²¹ „Presspurske Nowiny”, anul 1784, p. 745—749, 754—755, 780—784.

Toc, Săvîrșin, Vărădia și alte localități din valea Mureșului li s-au raliat noi luptători. Toată regiunea învecinată cu Banatul era în flăcări²².

Mai multe periodice au publicat o scrisoare datată din Radna (azi, Lipova II), din 12 noiembrie 1784, care istorisește înaintarea răsculaților pînă în sectorul respectiv. Se dau amănunte și cu privire la începutul acțiunilor represive bazate pe o unitate militară, dislocată în acele părți, precum și pe cetele înarmate ale nobililor. Dincolo de unele amănunte mai puțin semnificative, ca de pildă faptul că la Odvoș au fost găsite de forțele stăpînirii patru clădiri moșierești în flăcări, din materialul amintit se evidențiază deosebit de clar prăbușirea puterii moșierești și administrației comitatense²³.

La 7 decembrie 1784, *Leipziger Zeitungen* a reprodus scrisoarea amintită, foarte probabil inspirîndu-se din respectiva publicație de limbă germană.

În ceea ce privește numărul răsculaților din părțile Aradului, dispunem doar de o singură evaluare publicată de Magyar Hirmondó la 4 decembrie 1784. Potrivit acesteia, numărul „rebelilor” din comitatul Aradului se ridica la aproximativ 6 000 de oameni, ceea ce li se pare o cifră plauzibilă²⁴.

În primele zile ale lunii noiembrie, răscoala a cuprins și satele din colțul nord-estic al județului nostru, aparținător pe atunci, comitatului Zărand. Știrile care au fost răspîndite despre desfășurările locale provin în principal din două surse nemeșești și în consecință poartă amprente vizibile ale subiectivismului clasei stăpînitoare. Este vorba despre raportul oficial al comitatului Zărand, înaintat forurilor superioare la 15 noiembrie 1784, și despre o scrisoare redactată de niște nobili refugiați la Oradea. Primul text a fost folosit de Magyar Hirmondó și se referă în principal la evenimentele derulate între 4—6 noiembrie. În prima zi, răsculații după ce au trecut prin Baia de Criș, Lunca și Ociu, au operat în localitatea Hălmăgel. În ziua următoare Ținta principală a țăranilor a fost castelul Bethlen din Hălmăgiu, precum și o altă reședință nobiliară locală. De fapt, proprietarul acesteia din urmă a transmis vești pe seama nobililor refugiați în Oradea cu privire la evenimentele respective. În aceeași zi, au intrat în perimetrul acțiunilor iobăgești și satele Aciua (azi Aram Iancu) și Aciuța. La 6 noiembrie cetele țărănești au înaintat spre vest, atingînd localitatea Pleșcuța. Intervenția trupelor imperiale a pus stavilă extinderii răscolalei, respectiv formării unor unități noi. Astfel, din ordinul unui căpitan, la Hălmăgiu, soldații au tras între răsculați, omorînd vreo 30 de oameni²⁵.

Celălalt material, ceva mai scurt, vorbește pe larg doar despre cele petrecute la Hălmăgiu. Această informație din urmă a fost publicată inițial la 11 decembrie, de către *Pressburger Zeitung*²⁶. Foarte probabil, *Historischer Nachrichten* din Regensburg, în numărul său din 28 decembrie 1784, s-a inspirat din această sursă²⁷. Tot pe gazeta germană de la Pojon pare să se bazeze și relatarea din *Berlinische Nachrichten* din 28 noiembrie 1784²⁸.

În coloanele mai multor gazete se pot citi date referitoare la unele evenimente, care au avut loc în Banat. Menționăm că partea sudică a județului

²² „*Politisches Journal*”, p. 1270 (dec., 1784).

²³ „*Pressburger Zeitung*”, nr. 94 din 24 noiembrie 1784, p. 1—3, „*Magyar Hirmondó*”, nr. 92 din 27 noiembrie 1784, p. 753—755, „*Presspurske Nowiny*”, anul 1784, p. 753—755.

²⁴ „*Leipziger Zeitungen*”, nr. 210 din 7 decembrie 1784, p. 1307, „*Magyar Hirmondó*”, nr. 94 din 4 decembrie 1784, p. 771.

²⁵ „*Magyar Hirmondó*”, nr. 96 din 11 decembrie 1784, p. 789—79.

²⁶ „*Pressburger Zeitung*”, nr. 99 din 11 decembrie 1784, p. 1—3.

²⁷ Titlul complet: *Historischer Nachrichten der neuen europäischen Begebenheiten auf Jahr*, 1784, p. 1023—1029 (Bayerische Staats-Bibliothek, München).

²⁸ „*Berlinsche Nachrichten*”, nr. 156 din 28 decembrie 1784, p. 1192.

nostru, situată dincolo de Mureș începînd cu anul 1779, se încadra în comitatele Timiș, respectiv Caraș.

Spicuind din aceste știri, putem concluziona că în această zonă frămîntările maselor românești erau puternice. În acest sens ne referim la relatarea apărută în *Politisches Journal*, care în numărul ei din decembrie 1784, preciza că nici în Banat clasa stăpînitoare nu se poate simți în siguranță „deoarece românii de aici nu și-au ascuns bucuria aflînd de acțiunile fraților lor din Transilvania”²⁹.

Autoritățile considerau că situația cea mai amenințătoare este în zona muntoasă³⁰. Explicația constă în faptul că părțile mai înalte ale provinciei adăposteau de mult cete de haiduci.

O serie de materiale prezintă date referitoare la reprimarea răscoalei în zona Arad.

Începutul acțiunilor armate marchează amintita pătrundere ale forțelor represive în regiunea situată la răsărit de Radna. Autorul scrisorii din 12 noiembrie pomeneste doar despre un țaran omorît, alți zece arestați și apoi tîrîți la Arad. Răsculații în general s-au retras în Transilvania (marele principat). Erau așteptate de altfel, trei regimente de linie, iar cetatea Aradului era foarte bine păzită³¹.

O corespondență datată din Arad la 4 decembrie 1784, publicată de *Pressburger Zeitung* din 22 decembrie, relatează dislocarea trupelor imperiale concentrate în orașul de pe Mureș, în direcția Marelui Principat al Transilvaniei. În locul lor au fost aduse trupe organizate în districtul cumanilor din Ungaria³². O puternică garnizoană a fost menținută și la Timișoara, rămînînd aici încă patru companii pînă la sfîrșitul lunii aprilie 1784. Aceste informații se datoresc tot gazetei germane din Pojon³³.

Potrivit știrilor tipărite în gazeta suedeză *Götheborgs Allehanda* armata imperială a blocat Porțile de Fier din Banat, pentru a putea izola zona Timișorii de principalele centre ale răscoalei³⁴. O informație similară a pus la dispoziția cititorilor ei și gazeta *Stockholms Posten*³⁵.

Historischer Nachrichten, *Staats-Relation* și *Politisches Journal* au furnizat date cu privire la sosirea contelui Jankovics și a generalului Papilla (de altfel, acesta din urmă e originar din Arad), comisari imperiali investiți cu puteri excepționale. Ei s-au oprit pentru cîtva timp la Arad. Dorind să afle mai multe amănunte despre motivația răscoalei, ei au audiat în temnița comitatului un mare număr de deținuți români³⁶. *Ephemerides Vindobonenses* din 28 decembrie informa cititorii ei despre călătoria contelui Jankovics la Timișoara, și apoi la Deva³⁷.

Unele date se referă la pedepsele aplicate unor participanți la răscoală. Magyar Hírmondó din 30 martie 1785, anunța că au sosit la Arad sentințe confirmate de împărat. Potrivit acestora opt răsculați au primit pedepse mai

²⁹ N. Edroiu, *op. cit.*, p. 80.

³⁰ „*Pressburger Zeitung*”, nr. 96 din 1 decembrie 1784, p. 3.

³¹ *Ibidem*, nr. 94 din 24 noiembrie 1784, p. 3, „*Presspurske Nowiny*”, anul 1784, p. 753 — 55, „*Leipziger Zeitung*”, nr. 240 din 7 decembrie 1784, p. 1307.

³² „*Pressburger Zeitung*”, nr. 102 din 22 decembrie 1784, p. 1 — 2.

³³ *Ibidem*, nr. 10 din 2 februarie 1785, p. 2.

³⁴ „*Götheborgs Allehanda*”, nr. 5 din 18 ianuarie 1785, p. 2.

³⁵ „*Stockholms Posten*”, nr. 6 din 21 ianuarie 1785, p. 1.

³⁶ *Historischer Nachrichten* din 30 decembrie 1784, p. 1034, *Staats-Relation*, nr. 157 din 31 decembrie 1785, p. 5, *Politisches Journal*, p. 42 (ianuarie 1785).

³⁷ „*Ephemerides Vindobonenses*”, nr. 104 din 28 decembrie 1784, p. 626.

grele, iar 60 au fost condamnați mai ușor. Împăratul a respins pretențiile nobilimii la despăgubiri plătibile de către iobagi, dar această dispoziție a rămas doar pe hirtie.

O soartă cruntă i-a revenit lui Petru Beciu, conducătorul haiducilor, care în preajma răscoalei răpiseră pe vicecomitele Forray din castelul de la Săvirșin. Deși el primise un act de grațiere din partea împăratului Iosif al II-lea, nu s-a întors la regimentul din care dezertase. Petru Beciu și-a continuat *haiducia*, împreună cu alți cinci tovarăși de-ai lui, chiar și după înăbușirea răscoalei condusă de Horea, Cloșca și Crișan. Arestat de oamenii comitatului, Petru Beciu și alți cîțiva haiduci au fost condamnați la moarte și decapitați la Arad³⁸.

Represaliile sîngeroase însă nu au dus nici pe departe la liniștirea situației în sensul dorit de autorități. *Pressburger Zeitung* din 26 februarie 1785, publică un articol bazat pe o informație trimisă din Timișoara, în care se menționează activitatea haiducilor din Banatul Timișan³⁹. În primăvară — potrivit relațiilor publicate de Magyar Hirmondó —, se semnalează în sectorul Buteni o situație similară, dedublă de semnele vizibile ale frământărilor în rîndul țășelor, ceea ce a provocat temeri stăpînirii privind revenirea zilelor răscoalei condusă de Horea⁴⁰.

Tot teama clasei stăpînitoare oglindește și un reportaj publicat în periodicele Provinzial Nachrichten din Viena din 1 ianuarie 1785. Este vorba despre întrunirea, la care au participat diriguitorii comitatelor Timiș, Torontal și Caraș, reprezentanții Comandamentului general din Banat și administrații bunurilor erariale, cu ocazia vizitei conelui Jankovics la Timișoara. În prezența acestuia au fost luate o serie de hotărîri menite să prevină acțiunile populare, inclusiv cele haiducești, care continuau să se desfășoare la o scară considerabilă. Printre altele s-a hotărît comasarea caselor izolate în sate mai mari, care pot fi supravegheate mai eficient de autorități. S-a mai preconizat încartuirea unui număr de militari prin sate⁴¹ etc.

Desigur, informațiile de mai sus nu pot fi considerate complete. Ele urmează să fie întregite în viitor cu alte date obținute din presa europeană și chiar cea americană.

SOME ASPECTS OF THE PEASANT REVOLT FROM 1784 IN ARAD'S REFLECTED IN SOME EUROPEAN PAPERS

(SUMMARY)

The study points out that the 1784 the events of the popular rebellion from which took place on the territory of the Arad country, became known in many countries. The Swedish, Danish, German, Austrian press and the papers from Bratislava appreciated them as an action of major importance.

³⁸ „Magyar Hirmondó”, nr. 24 din 30 martie 1784, p. 188.

³⁹ „Pressburger Zeitung”, nr. 17 din 26 februarie 1785, p. 2.

⁴⁰ „Magyar Hirmondó”, nr. 24 din 30 martie 1784, p. 189.

⁴¹ Titlul complet: *Provinzial Nachrichten aus den kaiserl künigl. Staaten* (Östererichische National-Bibliothek, Viena)

CONSCRIPTIA SATELOR ARĂDENE IN 1828

KOVACH GEZA

Evoluția demografică a populației, precum și dezvoltarea forțelor și a relațiilor de producție în prima jumătate a secolului al XIX-lea cunoaște un salt cantitativ și calitativ. Pe de o parte sporul populației față de perioada anterioară crește simțitor, pe de altă parte se poate observa și o dezvoltare mai rapidă a agriculturii: răspîndirea treptată a asolamentului trienal, defrișări și desțeleniri masive, răspîndirea unor noi produse, în primul rînd a porumbului și a cartofilor, cultivarea mai largă a plantelor furajere, dezvoltarea pomiculturii și viticulturii, a grădinăritului și un spor real și în privința creșterii animalelor. Se răspîndește un nou tip de plug, cu un arat mai adînc, precum și folosirea pe o scară mai largă a calului la arat. Paralel cu toate acestea, nobilimea, singură clasă privilegiată, scutită de orice sarcini fiscale față de stat, se străduiește la mărirea permanentă a sarcinilor iobăgești, iar la rîndul său și statul absolutist caută să introducă noi și noi impozite, aruncate tot pe spinarea țărănimii. Se creează deci o situație anacronică: cele două foruri cointerestate în exploatarea țărănimii ajung la contradicție. Statul la rîndul său caută să ocrotească subiectul impozabil, ridicîndu-se deseori în apărarea țărănimii față de nobili, iar aceștia din urmă să se opună tendințelor de a mări impozitele de către stat. Din această cauză statul absolutist caută să-și întocmească materiale statistice corespunzătoare, care să stea la bază pentru impozite. Astfel, au luat naștere la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea trei mari conscripții statistice, pe baza cărora — cu lipsurile lor evidente — putem trage anumite concluzii cu privire la situația economică a populației țărănești.

Aceste trei mari conscripții generale sînt următoarele:

1. Reglementarea urbarială a Mariei Tereza din anii 1767—1774.
2. Recensămîntul lui Iosif al II-lea din 1784—1785.
3. Conscripția generală din 1828.

Deși la întocmirea celor trei mari conscripții autoritățile au folosit diferite metode și criteriile conscripțiilor erau diferite, în linii mari totuși putem trage anumite concluzii generale privind dezvoltarea forțelor de producție în perioada destrămării feudalismului.

Reglementarea urbarială din 1767—1774, urmat apoi de tabelul centralizator pe comitate și comune întocmit în 1786¹, a fost efectuată în comitatele aflătoare în afară de Principatul Transilvaniei, în comitatele Arad, Bihor, Satu Mare și Maramureș, fiind întregită apoi în 1781 cu comitatele din Banat². Ea a avut drept scop delimitarea apartenențelor iobăgești și fixarea uniformă a

¹ Arhiva Națională Ungară, Budapesta, Acta Generalia, 3688/1786.

² D. Prodan, *Reglementarea urbarială din Banat de la 1780*. în „Anuarul Institutului de Istorie“, Cluj, XII/1960, p. 295—322.

servituților, avînd la bază sesia iobăgească³. Aceste date în diferite studii anterioare deja au fost publicate⁴.

Recensămîntul lui Iosif al II-lea din 1784/1785 a fost efectuat pe persoane fizice, dînd date exacte privind populația. Din păcate datele privitoare la comunele din județul Arad nu ni s-au păstrat, cu excepția unor comune din zona Beliu, aparținătoare atunci comitatului Bihor⁵.

Luînd în considerare lipsa datelor recensămîntului din 1784/1785, trebuie să ne mulțumim cu datele conscripției generale din 1828.

Reglementarea urbarială din 1767/1774 a delimitat cantitatea pămînturilor iobăgești, precum și a servituților urbariale față de stăpînul feudal. Defrișările și destelenirile însă în realitate n-au fost încă oprite, drept urmare în deceniile următoare numărul sesiilor iobăgești cunoaște o creștere permanentă. Totuși sistemul de impunere se baza și mai departe pe metode învechite, pentru care o reglementare nouă era absolut necesară, deoarece întreținerea armatei cerea noi și noi impozite ele fiind categorisite în așa zise „*contributio*“ (impozit permanent) și în „*subsidium*“ (impozit suplimentar).

Aceste două impozite erau fixate de dietele nobiliare, respectiv de Locotenența Regală. La baza acestor impozite, teoretic servea conscripția sesiilor din 1696, fiind recalculat apoi numărul global al sesiilor în mod estimativ și apoi împărțit pe comitate, respectiv pe comune. Întrucît, cum am subliniat mai înainte, numărul porților (sesiilor) creștea în mod permanent, palatinul stabilea de fiecare dată numărul sesiilor pe țară în mod arbitrar, de unde provine și denumirea acestora „*Portae palatinales*“.

Întrucît mărirea impozitelor lovea puterea iobagilor de a satisface sarcinilor feudale, comitatele în general, se opuneau mării porților de către palatin. Tocmai de aceea în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea sînt întemite în comitate diferite conscripții, ele servind ca bază pentru impunere (conscripția dicalis) sau conscripții pentru porția militară, dar în mod întîmplător și neuniform. Din șirul acestora amintim conscripția dicală din comitatul Arad din anii 1743/1752, publicată de Dr. Gheorghe Ciuhandu⁶. Această situație însă a cerut în mod urgent o conscripție generală pe țară. Prima încercare în acest sens a avut loc cu ocazia dietei din 1802, dar fără rezultat. Doar dieta din 1825/1827 a ridicat din nou această problemă. Drept urmare articolul VII din 1827 a acceptat îndrumarea pentru conscripția generală. Prima dată a fost întocmit un îndrumător general de către palatin și apoi un îndrumător suplimentar de către o Comisie pe țară (Regnicolaris Deputatio), care a fost convocată la Pesta pe ziua de 20 martie 1828.

³ În cazul comitatului Arad o sesie iobăgească pe baza reglementării urbariale din 1771 se compunea din 2 măsuri de Pojon intravilan, 26—32 iugăre de arături (cu 1.100 stînjeni pătrați) și circa 10 iugăre de flnețe la care în unele sate se mai adaugă vii și pruniște.

⁴ vezi de la autor: *Unele probleme privind dezvoltarea agriculturii în comitatul Arad după reglementarea urbarială din 1771—1772*, „Studii“, Revista de Istorie, 4/1960, p. 239—256; *Über die Lage der Hörigen in den Gemeinden mit deutscher Bevölkerung in Arader Komitat am Ende des 18. und zu Beginn des 19. Jahrhunderts*, „Forschungen zur Volks — und Landeskunde“, 2/1959, 97—113. — *Țărănimea arădeană în perioada reglementării urbariale din 1771—1786*, în „Ziridava“, VIII/1977, p. 125—165; *Structura internă și dezvoltarea proprietății în comitatul Arad după reglementarea urbarială din 1771 pînă la revoluția din 1848*, în „Populație și Societate“, 2. Cluj-Napoca, p. 129—189.

⁵ Dr. Thirring Gusztáv, *Magyarország népessége II. József korában*, Budapest, 1938; — III József magyarországi népszámlálásai, Magyar Statisztikai Szemle, 1938, p. 112—134.; *Les recensements en Hongrie sous Joseph II. 1784—1787*, „Journal de la Société Hongroise de Statistique“, 1931, 2—3., p. 201—247.

⁶ Dr. Gheorghe Ciuhandu, *Românii din Cîmpia Aradului de acum două veacuri*, Arad, 1940.

Materialul referitor la munca Comisiei se află la Arhiva Națională Ungară din Budapesta la următoarele fonduri: Archivum Palatinale Archiducis Josephi II, Constitutionalia, Generalia și Miscellanea Conscriptio-nalis.

Munca operativă a fost efectuată de forurile comitatense. Materialele concrete ale comitatelor se află la fondurile: Acta Politica, Acta Congregatio-nalis, Közgyűlési Iratok și Közigazgatási Iratok. Materialele comisarilor de conscripție se află tot la aceste fonduri.

Alte fonduri privitoare la conscripțiile pentru comitatul Arad se mai află și la Arhiva Națională din Viena, precum și Budapesta la fondurile: Archivum Palatinale Secretum Archiducis Iosephi: Regnicolaris Partarum Palatinalum Articulo VII. 1825/1827 Ordinata Conscriptio; Archivum Palatinale Archiducis Iosphi II Conscriptio-nalia; Archivum Palatinale Regnicolares Articuli VII Ordinatae și Generalia.

În conscripția din 1828 erau trecute în general următoarele categorii de populație:

- Nobilii opincari, care trăiau pe sesii urbariale (familii)
- nobilii din orașe, care practicau meserii sau comerț
- orășenii
- preoții ortodoxi, dacă nu practicau profesiunea
- arendașii morilor și cârciumelor
- iobagii
- jelerii cu și fără casă
- meșteșugarii
- negustorii
- grădinarii de tutun
- zilierii și slugile
- evreii.

Erau scutiți de conscripție nobilii, preoții de confesii creștine, profesorii și învățătorii, funcționarii, minierii și honoratorii (în caz dacă nu dispuneau de avere supusă impozitului, ca funcționari publici, medici, agronomi, moașe etc.), notarii satelor, soldații insurgenți și debili mintali.

Conscripția era largă și avînd următoarele rubrici:

1. Honorațiori
2. Orășeni
3. Iobagi și jeleri.

În cadrul acestor rubrici mai găsim subrubrici pentru frați, fii și fiice, slugi, meșteșugari și negustori.

În general, erau evidențiate persoanele între 18 și 60 de ani, dar cei peste 60 de ani, dacă erau capi de familie erau trecuți în rubrica respectivă după starea materială. Între iobagi erau cuprinși toți țăranii cu peste 1/8 de sesie, jelerii cu casă dacă aveau ceva bunuri imobile, precum și jeleri, slugi fără casă. La meșteșugari erau evidențiați doar acei care practicau vreun meșteșug ca ocupație de bază.

La rubrica 4 erau trecute casele, menționînd și valoarea arendei, socotind 1/10 din valoarea estimată. În general această valoare era hotărîtă de comisia de conscripție. Bisericile, locuințele parohilor, școlile, casele nobiliare, clădirile publice nu erau luate în evidență.

La rubrica 5 s-a evidențiat producția de cereale cu următoarele subrubrici:

- a) Producția proprietarului (cereale) după semănătură evidențiată în măsură de Pojon (550—600 stînjeni pătrați)
- b) cîștigul proprietarului în florini și creițari

- c) producția medie în raport cu sămînța
- d) valoarea produselor în general.

La subpunctul (a) s-a trecut cîte măsuri de Pojon s-a însămînțat într-un an. Nu erau luate în considerare defrișările și pămînturile remanente⁷. Erau cuprinse însă toate grădinile de varză, de zarzavaturi și de tutun. La fixarea prețurilor, înainte de efectuarea conscripției erau consultați oamenii de încredere din localitate, cerind răspuns la cantitatea semănăturilor de toamnă, a celor de primăvară și la întinderea ogoarelor neînsămînțate, socotind în general 1/3 la trei asolamente și 1/2 la două asolamente. La această anchetare, comisarii de conscripție au cerut informații și asupra productivității diferitelor asolamente, la valoarea arenzilor după o semănătură de o măsură de Pojon, la productivitatea în raport cu sămînța, la modul de arat și prețul muncilor la arat, la cosit, la transport etc. Acestea însă priveau în ansamblu doar comuna și nu familiile. Luînd în considerare că în majoritatea satelor încă a predominat asolamentul bienal (mai ales în zona de pădure) cifrele ce sînt evidențiate în conscripție ne arată cam 60% la pămînturile posedate de țărani (fiind evidențiată semănătura reală pe an).

La rubrica 7 au fost trecute fînețele, ele fiind clasificate în diferite categorii în raport cu calitatea lor. Ele erau evidențiate în zi de coasă (echivalentă cu 2 măsuri de Pojon, respectiv cu 1100—1200 stînjeni pătrați).

La rubrica 8 erau trecute viile, măsurate în cazul satelor din comitatul Arad în sape (circa 100 stînjeni pătrați), precum și producția generală după o sapă evidențiată în găleți (în jur de 12 litri), precum și valoarea producției globale.

La rubrica 9 erau trecute livezile de mere și de prune, măsurate în zile de coasă, venitul fiind echivalat cu cel al fînețelor.

La rubrica 10 găsim trecute animalele mari și anume: boi de jug, vaci de muls, vaci sterile, juninci peste 2 ani, cai peste 2 ani.

La rubrica 11 găsim animalele mici și anume oi, porci și capre peste un an.

La rubrica 12 se află pădurile, fiind fixat doar venitul după ghindărit și lemne, socotind la un iugăr 1200 stînjeni pătrați.

La rubrica 13 sînt evidențiate datele privitoare la circiumărit.

După cum se vede din această conscripție nu aflăm cantitatea și calitatea pășunilor, ele în general nefiind încă măsurate.

În diferite comune mai erau evidențiate și alte date ca: ce posibilități de cîștig sînt în comună în afară de agricultură, care este situația geografică a localităților (inundații și alte calamități naturale), care este raportul între semănăturile de toamnă și cele de primăvară, cum sînt efectuate arăturile, care este productivitatea medie, venitul estimativ după animale, alte venituri, ca mori, căldare de țuică, măcelării, vama la țiguri etc.⁸

Deși conscripția din 1828 n-are cheie de control, ea fiind întocmită pe bază de declarații, fără măsurători ingineresti, ea are totuși o valoare excepțională pentru statistica istorică, deoarece ne arată numărul familiilor de țărani, numărul clădirilor, numărul persoanelor între 18 și 60 de ani, numărul meșteșugarilor și negustorilor cu brevet. Întrucît ea servea pentru impunere, înglobează întreaga populație țărănească și ne asigură date prețioase și pentru starea materială a familiilor țărănești.

⁷ Pămînturi luate în evidență cu ocazia reglementării urbariale în folosința iobăgească, nefiind trecute însă în cadrul sesiilor.

⁸ Bottló Béla, *Az 1828 évi országos ősszelrás*, vol. „A történeti statisztika forrósai“, Budapest, 1957, p. 242—273.

Luind în considerare că în comitatul Arad gospodărirea alodială era în plină formare (mai ales după licitarea domeniilor erariale)⁹, datele servite de conscripția din 1828 nu ne arată starea globală a agriculturii, dar în schimb oglindește situația reală a iobăgimii în preajma anului revoluționar 1848.

În studiul de față nu ne putem angaja la prezentarea exhaustivă a conscripției, avînd în vedere complexitatea extrem de bogată și largă a ei. Ne vom rezuma doar asupra prezentării numărului de familii, a suprafeței pămînturilor cultivate și la prezentarea numărului animalelor de jug. Considerăm că aceste date sînt satisfăcătoare pentru zugrăvirea reală a situației țărănimii, a vînd posibilitate și pentru comparații față de datele reglementării urbariale din 1771¹⁰.

Localitatea	Numărul populației 18—60 ani	Iobagi familii	Jeleri	Case	arături măsuri de Pojon	ținețe zi de coasă	vii sape
0	1	2	3	4	5	6	
Adea	470	82	141	217	689 2/4	295 4/8	—
Agriș	541	207	50	248	1 380	577	492
Aldești	288	124	19	138	538 2/4	229 1/2	—
Almaș(Criș)	687	356	12	365	2 121	909	—
Almaș(Șiria)	109	13	38	51	60	22 1/2	182
Apateu	683	124	185	309	784	336	—
Arăneag	210	36	42	97	352	132	—
Baia	131	58	9	67	287	123	—
Ballele	27	10	7	17	60	30	—
Basaraga(pustă)	—	22 slugi	—	—	—	—	—
Băluța	104	40	8	48	120	40	—
Berechiu	402	182	11	203	945	405	—
Berindia	88	51	1	52	218	159	—
Bîrsa	295	184	10	212	802 3/4	370 1/2	—
Bîrzava	266	102	64	166	324	108	—
Bocsig	413	111	90	199	777	333	—
Bodrog	80	—	—	39	—	—	—
Bodești	275	116	25	140	640	240	—
Bonțesti	321	147	33	175	1 120	480	—
Brusturesc	32	10	28	12	99	33	—
Buhani	107	66	7	73	469	208	—
Buteni	1 003	452	64	515	2 824	1 059	—
Căcărău	78	51	—	51	269	115 1/2	—
Căpruța	160	59	35	94	177	59	—
Cavna	50	29	2	30	154	66	—
Cermeiu	478	105	106	211	700	300	—
Cherechiu	679	225	61	281	1 356	678	—
Chereluș	545	155	59	213	1 148	492	—
Cherteș(Prunișor)	116	59	8	67	354	177	—
Chier	410	182	20	199	1 554	579	—
Chișmeu Criș	506	167	59	215	1 342 1/4	575 1/4	—

⁹ vezi Kovách, *Ahol Dózso és Horea hádai jártak*, București, 1976, p. 84—175.

¹⁰ G. Kovách, *Țărănimia arădeană în perioada reglementării urbariale din 1771—1786*, „Ziridava”, VIII/1977, p. 125—165.

0	1	2	3	4	5	6	
Chisindia	625	285	15	296	1 921	640	—
Cicir	298	111	33	144	741	342	—
Cigărel	376	152	16	168	572	312	—
Cilul de Jos-Sirbi	320	147	26	173	840	360	—
Cilul de Sus	343	141	38	176	784	294	—
Cintei	699	213	37	250	1 729	684	—
Cladova	243	80	37	117	299	138	151
Cociuba	27	14	3	15	78	39	—
Comlăuș	891	363	107	461	3 193	3/4 1 333	—
Conop	300	80	70	150	243	81	—
Crocna de Jos și de Sus	304	163	31	192	1 111	1/2 513	—
Corbești	80	24	26	50	72	36	—
Covășinț	1 156	430	129	551	2 856	3/4 1 318	1/2 779
Cuiăș	47	15	9	24	63	27	—
Culed	485	193	82	274	1 215	486	—
Curtici	1 179	402	123	525	3 474	1 437	—
Cuvin	637	276	36	300	2 018	1/4 931	892
Dezna	292	76	137	127	456	228	—
Dieci	376	152	16	168	572	312	—
Doncenl	72	40	4	44	336	744	—
Drauți	404	134	69	200	932	408	—
Dud	292	122	26	148	976	366	—
Dulcele	47	27	1	27	154	66	—
Dumbrăvița	184	66	34	100	201	67	—
Feniș	102	63	7	70	390	195	—
Galșa	687	288	40	320	2 826	942	373
Ghloroc	514	—	288	268	—	—	493
Giarmata	147	75	9	81	487	225	—
Giulița	178	81	18	99	486	208	—
Glogovăț	821	227	113	340	2 853	1/2 1 317	—
Govoșdia	122	48	24	72	294	147	—
Groșii Noi	112	36	23	59	108	36	—
Gurba	318	145	17	161	955	441	—
Gurahonț	98	27	32	58	189	81	—
Hălăliș	86	41	8	49	168	72	—
Hodiș Holdmezes	163	55	39	94	243	1/2 97	1/2 —
Pescari	127	58	7	65	422	1/2 195	—
Honțisor	122	41	36	76	328	123	—
Iacobini	237	90	20	107	531	177	—
Iercoșeni	53	24	2	26	87	1/4 34	1/2 —
Iermata Neagră	491	100	80	176	751	325	—
Ignesti	75	40	4	44	307	1/2 123	—
Ilteu	209	88	27	115	455	195	—
Ineu	676	207	168	359	1 567	1/2 627	—
Iosaș	102	47	18	64	303	1/2 141	—
Ioșășel	95	48	14	68	336	144	—
Iratoșu	171	—	89	89	grădinari de tutun		
Lazi	152	86	—	86	768	288	—
Luguzău	69	37	2	39	129	1/4 55	1/2 —
Lupești	117	56	6	62	227	1/2 97	1/2 —

0	1	2	3	4	5	6
Macea	588	189	105	286	1 463 6/8	398 —
Măderat	625	261	33	291	1 694	726 1 648
Mădrizești	158	65	29	89	612	204 —
Micălaca	621	156	131	284	1 293 1/2	597 —
Milova	177	—	177	177	—	—
Minerău	174	68	15	83	397 1/2	159 —
Mîndruloc	473	164	55	219	1 202 1/4	555 —
Miniad	69	41	—	41	329	141 —
Miniș	538	88	189	265	292 1/2	135 1 079
Minișul de Jos	161	43	27	67	396	132 —
Minișul de Sus	204	71	29	100	840	315 —
Mișca	598	220	38	252	825 1/8	353 5/8 —
Moneasa	70	27	37	35	105	62 —
Monoroștia	71	25	10	35	81	27 —
Mocrea	242	123	14	135	792	396 435 ¹¹
Moroda	284	141	9	148	1 202 1/2	441 —
Murășel	284	—	284	24	grădinari contractuali	
Musca	341	139	18	153	1 302	558 —
Mustești-Ferice	152	49	20	67	450	150 —
Nadăș	450	191	30	215	1 800	675 —
Nădab	550	235	33	268	1 914 1/4	883 4/8 —
Nădălbăști	80	41	2	43	309	129 —
Neagra	117	50	13	63	350	150 —
Oblîrșia	52	7	26	33	21	10 2/8 —
Odvoș	315	77	71	148	234	78 —
Olari Nou	291	118	26	140	1 062 1/2	510 169
Olari Vechi	338	149	20	164	1 213 3/4	582 —
Otlaca	967	347	63	413	4 127 1/2	1 905 —
Pădureni	528	159	78	233	1 280	591 —
Panatul Nou	476	150	95	233	2 100	900 268
Păulișul Nou	92	36	12	47	468	216 —
Păulișul Vechi	591	236	85	307	1 511 2/8	697 5/8 697 5/8
Pecica Maghiară	1 863	322	556	779	5 336 1/2	2 463 498
Pecica Română	1 848	643	161	785	8 498 3/4	3 922 2/4 347—
Peregul Mic	360	77	62	134	721 1/2	383 —
Petriș	214	96	40	136	318	159 —
Pilu	465	179	23	198	1 456	672 —
Pîncota	1 019	384	196	463	2 628	1 314 1 203
Pirnești	69	26	16	42	94 1/2	40 1/2 —
Poppin(Pustă)	41	—	20	20	grădinari de tutun	
Prăjești	88	39	10	49	243	117 —
Radna	461	184	66	241	1 166 6/8	448 2/4 448 1/2
Ravna	65	23	16	23	—	— —
Răpsig	246	68	55	123	442	204 —
Revețiș	181	106	1	106	739 1/2	329 —
Roșia	159	66	47	113	246	123 —

¹¹ În 1828 în evidența viilor erau trecute doar vile aflate în efectiv în folosința directă a țăranilor, iar vile urbariale aflate în folosința străinilor (extranei) nu, deși în 1771 și acestea erau luate în evidență. De aici rezultă în multe locuri o diferență mare față de situația din 1771.

0	1	2	3	4	5	6	
Roșia Nouă	166	115	2	117	854	366	—
Selejeni	125	72	2	74	468	234	—
Săliște	86	32	12	44	159	79 1/2	—
Săvârșin	252	98	31	128	434	186	—
Saturău	118	39	27	66	351	117	—
Secaș	222	85	30	109	712	267	—
Seleuș	302	126	11	137	1 001	421 1/2	—
Semlac	1 449	458	127	559	5 882 1/2	2 715	—
Sintea Mare	631	190	27	215	1 933 6/8	892 1/2	—
Sintea Mică	334	132	22	154	682 1/8	315	—
Sionda-Pustă	—	—	2	—	—	—	—
Simbăteni	677	247	45	292	1 836 1/2	847 1/2	—
Sînmartin	337	125	122	217	1 843 1/2	879	242
Sîntana	1 227	451	216	546	5 733	2 457	1 539
Sintoma (Pustă)	44	—	23	grădinari de tutun			
Slatina	87	28	16	44	84	28	—
Socodor	1 447	440	179	581	5 245 1/4	2 421	—
Soroșag (Stejar)	84	38	10	48	164 1/2	70 1/8	—
Susani	108	68	3	71	483	207	—
Sebiș	361	136	110	209	822	411	—
Șepreuș	764	212	128	338	1 484	636	—
Șicula	596	214	97	309	1 501 1/2	692	—
Șiclău	977	303	155	449	2 509	1 158	—
Șilindia	121	70	2	70	465 1/2	199 1/2	187
Șimand	1 426	428	281	630	3 669 1/2	1 427	—
Șiria	2 023	714	268	955	6 611	2 475	2 595
Șoimoș	455	190	24	213	1 400 6/8	646 1/8	60
Șoimoș-Buccava	92	45	9	52	450	150	—
Șomoșcheș	395	63	96	159	423 1/2	181 1/2	—
Talpoș	408	153	52	205	1 085	465	—
Tauți	512	134	116	267	1 264	221	—
Temеșești	42	21	2	24	122 1/2	52 1/2	—
Tirnova	334	161	45	204	1 386	504	—
Toc	172	74	22	66	311 1/2	133 1/2	—
Troiaș	91	57	9	86	248 1/2	106 1/2	—
Variaș	158	—	80	80	grădinari de tutun		
Valea Mare	101	49	2	49	382 1/2	127 1/2	—
Vărădia	221	111	8	119	588	252	—
Vârșand	714	256	70	326	2 200	960	—
Văsoaia	147	77	3	80	778 1/2	259 1/2	—
Vinești	59	23	13	36	98	42	—
Vînători	563	124	115	239	990 1/2	424 1/2	—
Volvodenii	87	40	8	48	161	69	—
Zărand	632	311	18	329	2 522	1 164	—
Zerind	607	118	148	253	917	393	—
Zerindul Mic	141	27	35	62	248 1/2	106 1/2	—
Zimbru	116	45	28	59	382 1/2	127 1/2	—
Satu Nou (Ujfalu)	392	—	141	140	grădinari de tutun		

¹⁸ Arhiva Națională Ungară, Colecția de microfime, B/9—15.

Deși criteriile conșcripțiilor au fost diferite, deci o comparație punctuală cu situația din 1771 nu putem face, totuși din confruntarea datelor reiese un spor real al familiilor de țărani și creșterea esențială a pământurilor cultivate de ei. În acest sens cifrele sînt următoarele în satele studiate mai sus :

	1771	1828
Numărul familiilor de iobagi	11 151	22 017
Numărul familiilor de jeleri	4 765	9, 447
Cantitatea arăturilor și grădinilor	59 444 3/4 iugăre posedate	174 136 3/4 măsuri de Pojon cultivate într-un an
Cantitatea fînețelor	59 444 3/4 iugăre	73 323 1/8 iugăre
Cantitatea vîilor	14 319 sape urbariale	14 779 1/8 sape în folosința iobagilor

Un tabel centralizator din 1828, care includea atît Aradul cît și comuna Aletea, care astăzi nu mai face parte din țara noastră ne arată următoarele cifre :

— iobagi	22 323 familii
— jeleri	11 792 familii
— slugi	646
— servitoare	130
— meșteșugari	1 034
— negustori	121
— numărul caselor supuse împunerii	33 214 ¹³

Întrucît în evidența animalelor n-au fost trecute deci animalele de tracțiune, vaci și juninci de peste 2 ani iar la oi, porci și capre doar animalele de reproducție, în tabelul următor ne vom referi doar la situația animalelor mari,

Localitatea	boi	vacî	juninci	cai
Adea	139	113	94	201
Agriș	208	96	40	64
Aldești	70	40	109	2
Almaș (Criș)	146	115	155	5
Almaș (Șiria)	26	5	24	2
Apateu	130	262	138	127
Arăneag	95	54	80	4
Baia	7	13	18	—
Bătuța	4	5	3	—
Baltele	2	4	10	—
Berechiu	36	200	63	52.
Berindia	19	5	18	1
Bîrsa	76	39	111	2
Bîrzava	26	15	17	4

¹³ *Magyar Gazdaságtörténeti Szemle*, 1896, p. 110, 206.

0	1	2	3	4
Bocsig	178	64	76	—
Bodrog	—	41	—	38
Bodești	130	92	47	5
Bonfești	107	59	99	6
Brusturesc	6	3	6	—
Buhani	28	11	31	—
Buteni	565	310	155	45
Căcărau	36	15	19*	—
Cavna	10	5	11	—
Cermeiu	131	283	103	19
Cherechiu	144	153	70	435
Chereluș	140	34	47	5
Cherteș (Prunișor)	28	8	42	1
Chier	174	91	112	17
Chișineu Criș	124	56	23	178
Chisindia	260	199	144	14
Cicir	68	82	18	126
Cigărel	174	113	23	127
Cilul de Jos — Sirbi	183	74	44	6
Cilul de Sus	166	109	56	6
Cintei	174	113	33	127
Cladova	54	26	17	7
Cociuba	6	5	2	—
Comlăuș	4	68	66	495
Conop	54	27	26	19
Corbești	6	8	2	1
Covășinț	431	200	76	174
Crocna	106	23	113	2
Cuiaș	4	—	3	—
Cuied	74	41	58	4
Curtici	44	79	47	712
Cuvin	180	139	57	130
Dezna	36	14	49	26
Dieci	68	25	105	1
Donceni	18	9	12	—
Drauți	173	89	54	—
Dud	162	105	62	2
Dulcele	16	4	1	—
Dumbrăvița	18	12	15	—
Feniș	18	5	3	—
Gașa	198	176	95	166
Ghioroc	19	46	13	57
Giarmata	28	6	22	—
Giulița	28	36	21	—
Glogovăț	170	226	29	718
Govoșela	68	15	12	—
Groșii Noi	12	7	23	—
Gurba	85	37	105	13
Gurahonț	41	11	8	5

0	1	2	3	4
Halăliș	6	11	2	—
Hodiș	18	3	34	—
Holdmezeș (Pescari)	72	3	34	—
Iacobini	75	34	50	—
Iercoșeni	6	13	2	—
Iermata Neagră	300	192	204	79
Ignești	22	11	21	—
Ilteu	20	19	6	—
Ineu	193	62	94	71
Iosaș	50	2	17	6
Iosășel	56	5	16	1
Irațoșu	—	53	—	144
Lazi	31	11	29	—
Luguzău	4	4	5	—
Lupești	10	8	10	—
Macca	4	37	10	227
Măderat	204	72	57	188
Mădrizești	30	7	50	—
Micălaca	70	133	24	254
Milova	70	39	10	19
Minerău	110	55	29	2
Mindruloc	100	130	14	223
Miniad	28	7	39	—
Miniș	108	25	13	50
Minișul de Jos	42	12	16	—
Minișul de Sus	99	38	34	2
Mișca	296	288	210	186
Moncasa	6	1	17	—
Monoroștia	10	12	7	—
Mocrea	10	26	64	45
Moroda	88	25	26	2
Murășel	—	7	—	17
Musca	164	100	47	74
Mustești-Ferice	52	13	29	—
Nadăș	179	124	76	—
Nădab	132	92	52	218
Nădălbești	56	41	38	1
Neagra	30	9	20	1
Obârșia	2	3	2	3
Odvoș	106	124	75	17
Olari Vechi	12	43	27	169
Olari Nou	12	21	3	192
Otlaca	30	105	14	655
Pădureni	50	75	30	309
Panatul Nou	72	82	5	283
Păulișul Nou	14	9	—	73
Păulișul Vechi	214	65	21	65
Pecica Maghiară	160	529	15	938
Pecica Română	324	305	63	910

0	1	2	3	4
Peregul Mic	8	86	42	170
Petriș	44	30	5	5
Pilu	42	114	16	274
Pincota	247	332	62	343
Pîrnești	4	4	7	—
Poppin	—	6	8	15
Prăjești	32	19	12	—
Radna	116	38	51	53
Râpsig	118	68	49	3
Revetiș	70	13	70	—
Roșia Nouă	40	16	68	4
Roșia	14	15	1	4
Sălejeni	23	4	24	—
Săliște	18	8	—	1
Săvîrșin	6	11	3	2
Saturău	48	9	38	2
Secaș	72	33	86	—
Selenș	176	121	103	81
Semlac	257	267	65	859
Sintea Mare	262	240	187	189
Sintea Mică	96	42	75	48
Sionda	22	7	5	17
Sîmbăteni	234	106	43	111
Sînmartin	—	104	—	332
Sîntana	563	357	156	1 158
Sîntoma	—	19	17	62
Slatina	22	7	5	17
Socodor	296	146	43	719
Soroșag (Stejar)	6	5	5	—
Susani	42	25	47	2
Sebiș	110	17	85	—
Șepreuș	216	320	159	63
Șicula	200	74	169	15
Șiclău	32	65	34	591
Șilindia	8	9	30	2
Șimand	56	153	114	596
Șiria	411	247	207	711
Șoimoș	245	64	35	20
Șoimoș-Buceava	23	6	25	—
Somoșcheș	95	166	100	14
Talpoș	144	143	93	41
Tauți	273	158	77	29
Temesești	6	4	10	—
Tîrnova	98	44	33	22
Toc	14	17	1	—
Troiaș	2	2	4	—
Variaș	—	10	17	95
Valea Mare	56	6	17	1
Vărădia	34	35	44	—

0	1	2	3	4
Vârșand	90	148	40	375
Văsoaia	44	10	39	—
Vinești	8	12	3	—
Vinători	236	222	183	192
Voivodeni	16	11	64	—
Zarand	102	55	49	61
Zerind ^a	140	143	53	214
Zerindul Mic	66	60	86	4
Zimbru	69	4	18	—
Satu Nou	—	60	4	283
	15 448	11 922	7 422	17 370 ¹⁴

Din totalul de 173 de localități în 28 comune aratul se făcea aproape exclusiv cu calul ca la Comlăuș, Cherechiu, Covăsinț, Curtici, Glogovăț, Macea, Olari, Pădureni, Panatul Nou, Pilu, Sînmartin, Sîntana, Siclău, Simand, Vârșand etc. În 31 localități se utilizau mixt boi sau cai, iar în restul de 124 localități aratul se făcea cu boi. În anumite zone, în special între cele două Crișuri, ca Șepreuș, Mișca, Pădureni, Vinători, Zerind, Iermata Neagră, Cintei, precum și în câteva comune din Valea Mureșului ca la Glogovăț, Micălaca, Sîmbăteni, Pecica, Semlac etc. era bine dezvoltată creșterea taurinelor. Într-o serie de comune, mai ales în zona păduroasă, în schimb, creșterea animalelor era foarte limitată.

Analizînd situația pămînturilor cultivate, aflate în folosința țăranilor, ca pămînturi urbariale, se observă o creștere esențială față de situația din 1771. Totodată însă a crescut și numărul familiilor, drept urmare producția reală a pămînturilor arabile abia dacă satisfăcea nevoile populației. Doar în comunele mai mari de la șes putem constata o producție mai mare de cereale, care să treacă nevoile consumului intern (Comlăuș, Curtici, Cuvin, Gașa, Glogovăț, Moroda, Nădab, Olari, Otlaca, Păuliș, Pilu, Pecica, Semlac, Sîntea Mare, Sînmartin, Sîntana, Șiria, Vârșand, Zărand etc.) În majoritatea comunelor nu revenea mai mult pămînt cultivabil pe o familie de țărani decît 4—5 iugăre. Luînd în considerare că jumătatea acestora era însămințată doar cu cereale, socotind 4 chintale cereale pe un iugăr, reiese clar, că majoritatea familiilor de țărani gospodărea încă doar pentru nevoile familiei. Producția de marfă deci se limita mai cu seamă pe animale, viti- și pomicultură. În acest sens este grăitor tabelul de mai jos :

Comuna	Numărul familiilor de țărani	Suprafața pămînturilor cultivate (arături și fîcete) aflate în posesia țăranilor (iugăre)	Media pe familie iugăre
0	1	2	3
Adea	223	740 2/8	3,7
Agriș	257	1 317	5,1
Aldești	143	498 2/8	3,4
Almaș (Criș)	367	1 969	5,3

¹⁴ Arhiva Națională Ungară, Colecția de microfilme B/9—15.

0	1	2	3
Almaş (Şiria)	51	52 1/2	1
Apateu	309	728	2,3
Arăneag	78	308	3,9
Baia	67	266 4/8	3,9
Basaraga	22	—	—
Bătuta	48	100	2,0
Berechiu	203	877 4/8	4,3
Berindia	52	268	5,2
Bîrsa	204	771 7/8	3,8
Bîrzava	166	270	1,6
Bocsig	201	716 4/8	3,5
Bodrog	39	—	—
Bodeşti	131	560	4,2
Bonţeşti	180	1 040	5,7
Brusturesc	38	82 4/8	2,2
Buhanî	73	437 4/8	6
Buteni	518	2 471	4,6
Căcărau	51	250	5,0
Căpruţa	94	142 4/8	1,5
Cavna	31	143	4,6
Cermelu	211	650	3,1
Cherechlu	281	1 350	4,8
Chereuş	214	1 060	5,0
Cherteş (Prunişor)	67	354	5,0
Chier	202	1 356	6,7
Chişineu Criş	226	1 046 3/8	4,6
Chisindia	300	1 600 4/8	5,3
Cicir	134	712 4/8	5,3
Cigărel	168	388	2,3
Cîlul de Jos-Sîrbi	173	780	4,6
Cîlul de Sus	179	686	3,8
Cîntel	250	1 578 4/8	6,2
Cladova	117	287	2,4
Cocluba	17	78	4,1
Comlăuş	470	3 025 7/8	6,4
Conop	150	202 4/8	1,3
Crocna	192	1 068 6/8	5,5
Corbeşti	50	72	1,4
Covăsint	559	2 747 2/8	4,9
Culaş	24	58 4/8	2,7
Cuied	275	1 093 4/8	3,9
Curticel	525	3 273	6,2
Cuvin	312	1 940	6,2
Dezna	213	456	2,0
Dieci	168	598	3,0
Donceni	44	912	20,7
Drauţi	203	874	4,3
Dud	148	853	5,7
Dulcele	28	143	5,0

0	1	2	3
Dumbrăvița	100	167 4/8	1,6
Feniș	70	385	5,5
Galșa	328	2 365	7,2
Ghiococ	288	—	—
Giarmata	84	468 4/8	6,4
Giulița	99	651	6,4
Glogovăț	340	3 743 6/8	11,0
Govoșdia	72	294	4,0
Groșii Noi	59	90	1,6
Gurba	161	918 4/8	5,2
Gurahonț	59	165	2,8
Hălăliș	49	156	3,2
Hodiș	94	219 4/8	2,7
Holdmezeș (Pescari)	65	416 4/8	6,4
Honțișor	77	287	3,7
Jacobini	26	78 4/8	3,0
Iermata Neagră	180	700 4/8	3,8
Ignești	44	276 6/8	6,2
Ilteu	115	417 4/8	3,6
Incui	375	1 410 4/8	3,8
Iosaș	65	292 6/8	4,5
Iosășel	62	312	5,0
Irațoșu	89	—	—
Lazi	86	672	7,8
Luguzău	39	120 2/8	3,0
Lupești	62	211 2/8	3,4
Macea	294	1 129 7/8	3,8
Măderat	294	1 573	5,3
Mădrizești	94	510	5,4
Milova	177	—	—
Mînerău	83	307 6/8	3,7
Mîndruloc	219	1 156 1/8	5,2
Miniș	277	281 2/8	1,0
Minișul de Jos	74	280	3,8
Minișul de Sus	100	735	7,3
Mișca	258	765 4/8	2,9
Moneasa	64	114 4/8	1,8
Monoroștia	35	67 4/8	1,9
Mocrea	137	777	5,7
Moroda	150	1 042 2/8	6,6
Murășel	284	—	—
Musca	157	1 209	7,6
Mustești-Ferice	69	375	5,4
Nadăș	221	1 575	7,1
Nădab	268	1 840 5/8	6,9
Nădălbăști	43	283 4/8	6,5
Neagra	63	325	5,1
Oblîrșia	33	20 6/8	0,6
Odvoș	148	345	1,6

0	1	2	3
Olari Nou	144	1 042 2/8	7,2
Olari Vechi	169	1 188	6,9
Otlaca	410	4 013 6/8	10
Pădureni	237	1 231	5,2
Păulișul Nou	48	450	9,3
Păulișul Vechi	321	1 453 2/8	4,5
Pecica Maghiară	828	5 131	5,8
Pecica Română	804	8 271 7/8	10,2
Peregul Mic	139	743 6/8	5,3
Petriș	136	318	2,3
Pilu	202	1 400	7,0
Pincota	480	2 638	5,5
Pirnești	42	87 6/8	2,1
Poppin	20	—	—
Prăjești	49	278 4/8	4,9
Radna	250	1 031 7/8	4,1
Ravna	39	—	—
Răpsig	123	425	3,4
Revetiș	107	698 6/8	6,5
Roșia	113	246	2,1
Roșia Nouă	117	787	6,7
Sălejeni	74	468	6,3
Săliște	44	159	3,6
Săvârșin	129	453	3,5
Saturău	66	292 4/8	4,4
Secaș	115	623	4,4
Seleuș	137	921 6/8	6,4
Semlac	585	6 676 4/8	11,2
Sintea Mare	217	1 859 6/8	8,5
Sintea Mică	164	656 1/8	4,0
Sionda	2	—	—
Sîmbăteni	292	1 767 6 8/	6,0
Sînmartin	217	1 769 2/8	8,1
Sintana	667	5 323 4/8	7,9
Sintoma	23	—	—
Slatina	44	70	1,6
Socodor	619	5 043 5/8	6,2
Soroșag (Stejar)	48	152 2/8	3,2
Susani	71	448 4/8	6,3
Sebiș	246	822	3,3
Șepreuș	340	1 377	4,0
Șicula	311	1 443 6/8	4,4
Șilindia	72	431 6/8	6,0
Șimand	709	3 265	4,6
Șiria	982	6 080 4/8	6,2
Șoimoș	214	1 346 4/8	6,3
Șoimoș-Buceava	54	375	6,9
Șomoșches	159	393 2/8	2,6
Talpoș	205	1 407 4/8	6,8

0	1	2	3
Tauți	270	941	3,4
Temeșești	23	118 5/8	5,1
Țirnova	205	1 187	5,7
Toc	96	280 2/8	2,0
Troiaș	66	260 6/8	3,9
Variaș	80	—	—
Valea Mare	51	318 6/8	6,2
Vărădia	119	496	4,2
Vârșand	326	2 060	6,3
Văsoaia	80	648 6/8	8,1
Vinești	36	91	2,2
Vînători	239	919 6/8	3,8
Volvodeni	48	150	3,0
Zărand	329	2 425	7,3
Zerind	266	852 4/8	3,2
Zerindul Mic	62	231	3,7
Zimbru	73	318 6/8	4,3
Satul Nou	141	—	—

Este evident că o bună parte a iobăgimii nu mai putea să-și asigure traiul din pământul urbarial. În special numărul mare a jelerilor nu dispunea de pământ. Aceștia sînt nevoiți să se angajeze ca contractualiști pe pămînturi alodiale, sau să se angajeze ca zilieri pe noile domenii ce s-au format pe teritoriul comitatului după vînzarea domeniilor erariale.

Totodată, însă se formează și comune mari, populate, așa denumite ȧrguri, unde deja era în formare și pătura țărănimii mai înstărite. În aceste ȧrguri se stabilesc și niște meșteșugari, care lucrează în primul rînd pentru nevoile agriculturii. Potrivit conscripției din 1828 în următoarele comune sînt evidențiați meșteșugari cu ocupație meșteșugărească permanentă.

Comuna	Numărul meșteșugarilor breslași
0	1
Adea	1
Aldești	1
Almaș (Criș)	1
Apateu	2
Buteni	10
Cherechiu	6
Chereluș	1
Chișineu Criș	14
Chisindia	18
Cilul de Sus	1
Comlăuș	12
Covășinț	4
Curtici	16
Cuvîn	4

0	1
Galșa	6
Ghioroc	27
Gloșovăț	19
Iacobini	2
Iermata Neagră	1
Ineu	24
Macea	6
Mădrizești	3
Micălaca	4
Mindruloc	8
Miniș	2
Moneasa	3
Mocrea	24
Murășel	4
Nădab	1
Otlaca	10
Pădureni	10
Păuliș	3
Pecica Maghiară	48
Pecica Română	34
Pincota	55
Radna	17
Săvârșin	4
Săturău	2
Semlac	14
Sîntea Mare	1
Slonda (Pustă)	2
Simbăteni	8
Sînmartin	32
Sîntana	107
Socodor	4
Sebiș	7
Șiclău	8
Șilindia	2
Șimand	34
Șiria	46
Șolmoș	3
Tauți	2
Vârșand	1
Zerind	1
Total	680

15

Luind în considerare că mulți meșteșugari care practica meseria doar temporar sau ocazional, erau luați în evidență la categoria țăranilor, precum și faptul că în diferite comune mai mari deja se aflau bresle mixte, numărul real al meșteșugarilor de la sate era mai mare.

* * *

¹⁵ *Ibidem.*

Făcînd bilanțul conscripției din 1828 efectuat pentru vechiul comitat Arad, putem constata că în preajma revoluției burghezo-democratice din 1848 satele ne prezintă o stare materială foarte variată. Comunele mai mari de la șes, în urma desțelenirilor efectuate la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea erau mult mai înstărite decît cele din zona păduroasă. Totodată, în cadrul acestor sate, care de multe ori își răscumpărau prin bani și sarcinile urbariale, s-a format o pătură a țărănimii bogate, cu mai întinse terenuri cultivate și cu multe animale. În schimb aici a crescut simțitor numărul jelerilor, adică a țăranilor lipsiți de pămînt. Apare și categoria iobagilor contractuali, care pe baza contractelor gospodăreau pe terenuri alodiale. În această situație erau în primul rînd grădinarii de tutun.

În majoritatea satelor însă cantitatea pămînturilor cultivate, în raport cu numărul familiilor de țărani, era insuficientă, neasigurînd cerealele necesare pentru trai.

După vînzarea domeniilor erariale, noii proprietari au trecut la organizarea gospodăriilor alodiale, efectuînd fel și fel de remăsurări de tarlale în urma reglementărilor de hotare pentru comasarea tarlalelor alodiale. În cursul acestui proces pămînturile urbariale în multe locuri au fost diminuate, atît din punct de vedere calitativ, cît și cantitativ. Pășunile au fost despărțite în pășuni alodiale și comunale, prin care iobăgimea a fost grav lovită tocmai în existența sa principală și anume în creșterea animalelor. Acest proces a fost ușurat și prin faptul că pășunile nu erau măsurate și nu erau trecute nici în evidență. Problema pășunilor și a hotărnicirilor la rîndul lor au contribuit la ascuțirea contradicțiilor de clasă și la diferite mișcări țăărănești.

THE CONSCRIPTION OF THE VILLAGES IN THE COUNTY OF ARAD IN 1828 (SUMMARY)

The study analyzes the dates of the general conscription from 1828 regarding to the county of Arad. As the dates of the socage conscription from 1767/1774 didn't reflect the real situation of the serflands, the precise reconscription of the taxpayers was absolutely necessary of the beginning of the XIXth century.

In the conscription from 1828 there were included the nobles living in the units of land held in villeinage, the nobles practising orfats and trade citizens, the tenants of mills and workers, and jews. Besides these there were included in the conscription the fee estates cultivated by them, divided into poughlands, heyfields, vineyards and other categories of lands and there the number of their big domestic animals. In the study these dates are inlisted regarding the villages: totally 22.017 serf-families, 9.447 cotter-families, 646 servants, 130 servaint-maids, 1034 craftmen, 121 traders, and 33.124 houses. These people shared fee estates consisting of 174.136 $\frac{3}{5}$ gauges of Pojon seeded poughlands, 73.323 $\frac{1}{8}$ acres hay-fields and 14.778 $\frac{1}{8}$ vineyards hoed in a day.

In the possession of peasants there were included: 15.448 oxen, 11.922 cows, 7.422 young-cattle after a year and 17.370 horses after a year.

Compared to the dates of the conscription made in 1771, these dates show an essential increase of the fee-estates cultivated by the serfs.

ARADUL ÎN PERIOADA DE PREGĂTIRE ȘI ÎNFAPTUIRE A UNIRII DIN 24 IANUARIE 1859

EUGEN GLÜCK

Actul istoric de la 24 ianuarie 1859, a constituit un eveniment epocal în istoria poporului român. Crearea statului național, prin unirea Moldovei cu Țara Românească — a fost urmarea firească a formării națiunii. Ar fi însă greșit să se dea crezare acelor istorici străini care consideră că năzuința românilor de a trăi într-un singur stat, cuprinzând toate teritoriile situate între Marea Neagră și Cîmpia Tisei, a apărut tardiv, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, sau chiar și mult mai târziu. Alți istorici merg pînă acolo încît susțin că ideea unirii Moldovei cu Țara Românească ar fi fost implantată din exterior și realizarea ei, rezultatul jocului politic dintre marile puteri.

Istoria dovedește că în tot decursul existenței sale multiseculare poporul român și-a păstrat conștiința unității de neam, s-a mîndrit cu originea lui romanică, afirmînd contacte active și fertile pe tot parcursul existenței sale.

În aceste coordonate se încadrează și activitatea românilor așezați între Mureș, Crișul Alb și crestele Munților Apuseni.

Este suficient să pomenim despre participarea unor unități de cavalerie la companiile lui Mircea cel Bătrîn sau la reîncăunarea domnului Dan cel Viteaz (1426). Tot în secolul al XV-lea, luptele antiotomane conduse de Iancu de Hunedoara au mobilizat forțele militare ale celor trei țări române. De la bun început s-a evidențiat participarea cnejilor și voievozilor de pe aceste meleaguri, în special al voievodului din Hălmagiu, luînd parte în septembrie 1442, la marea victorie obținută pe Ialomița. Este interesant de remarcat că Iancu de Hunedoara primise domeniul Șiriei în 1444, drept recuperare parțială a celor 95 000 de galbeni cheltuiți de el din resursele proprii în cursul luptelor antiotomane, printre care și cele desfășurate în Țara Românească.¹

Apogeul relațiilor medievale dintre zona Aradului cu Țara Românească și Moldova este legată de prima unire politică a celor trei țări române, înfăptuită de Mihai Viteazul (1599—1600). În zilele ce au urmat după intrarea triumfală a lui Mihai Viteazul în Cetatea de scaun a Transilvaniei (1 noiembrie 1599), el a luat măsuri grabnice pentru ocuparea și întărirea fortărețelor ce zăvoreau accesul dușmanilor lui prin Valea Mureșului și Crișului Alb, spre inima țării române.

Un merit deosebit al domnitorului l-a constituit faptul că în cele 11 luni de stăpînire efectivă a asigurat locuitorilor acestor meleaguri, atît de încercate în anii precedenți, o perioadă de pace.²

Ar fi greșit dacă relațiile Aradului cu Țara Românească și Moldova le-am reduce la cele de ordin politic și militar. Deosebit de puternice au fost relațiile

¹ Eugen Glück, *Contribuții cu privire la legăturile Aradului cu Țara Românească și a Moldovei (pînă la 1700)*, „Ziridava“, vol. XIV (Arad), 1982, p. 141—142.

² *Ibidem*, p. 147—148.

culturale materializate, printre altele, prin circulația intensă a manuscriselor și apoi a tipăriturilor. În acest sens stau mărturie manuscrisele păstrate odinioară și unele chiar și în prezent la mănăstirea Hodoș-Bodrog.³ Limba română a pătruns relativ timpuriu în biserică, începînd chiar cu secolul al XVI-lea. Documentele identificate recent vorbesc despre activitatea mitropolitului Longhin Brancovici al Ineului și Lipovei, care a cutreierat Europa între anii 1632–1636, mergînd la Minsk, Roma și Viena, în căutarea unui sprijin pentru enoriașii săi români amenințați în păstrarea identității lor de neam și religie⁴. În final, el găsește azil și tihnă la Comana din Țara Românească, realizînd opere de artă ce fac cîinste culturii românești departe de granițe.

În secolul al XVIII-lea, dorința unității devine și mai puternică. Această idee a fost plastic formulată de eruditul Naum Rîmniceanu, om de cultură și acțiune progresistă din Țara Românească, care în 1791, poposi o vreme la Hodoș-Bodrog și apoi la Lipova. „Corabia... neamului românesc, are trebuință de un corăbier iscusit și acesta este unirea românilor” — conchidea într-o scrisoare contemporană.⁵

Răscoala condusă de Horia, Cloșca și Crișan (1784), ca și frământările maselor din mai 1790–1791, au scos în evidență revendicările naționale și sociale ale românilor. În lupta dusă pentru obținerea egalității în drepturi cu celelalte națiuni „constituționale” ale Marelui Principat al Transilvaniei, inimile arădenilor băteau la unison cu ale fraților din Ardeal. Nu trebuie uitat faptul că în mănăstirea Bezdin, de lângă Munar a fost multă vreme stareț episcopul Gherasim Adamovici, unul dintre cei doi semnatari ai memoriului „Supplex Libellus Valachorum” (1791).

Structurile politice ale Imperiului habsburgic au zădărnicit o acțiune unitară a românilor de dincoace de Carpați în vederea formulării unor postulate comune față de Viena. Cei din Crișana și Banat au fost nevoiți să prezinte revendicările lor separat prin intermediul Congresului iliric de la Timișoara (1790), fapt menționat și în „Supplex Libellus Valachorum”⁶.

Deși una din primele inițiative pentru convocarea Congresului din Timișoara a pornit din Arad, datorită faptului că doar 21 de delegați din totalul de 102 erau români, revendicările națiunii nu au putut fi exprimate în plenitudinea lor⁷.

Comunitatea din Arad și-a concretizat revendicările printr-un memoriu, dar sub presiunea maselor populare această inițiativă modestă a fost rapid depășită formulîndu-se primul program politic al românilor arădeni.

La 21 iulie 1790, s-au adunat la Arad delegații clerului și primarii din comunele mai mari pentru alegerea reprezentanților locali la Congresul de la Timișoara. Cei veniți în orașul de pe Mureș au adus cu ei plîngerile poporului. Întocmirea acestora a dezlănțuit o activitate politică febrilă, în special în zona Hălmagiului. Ziarul „Magyar Hirmondo” ce apărea la Pojon (azi, Bratislava, R. S. Cehoslovacia), credea chiar a ști că românii din părțile Aradului și din Banat vor să cheme în ajutor pe frații lor din Țara Românească.

Panica provocată de luarea de poziție a românilor arădeni a fost așa de mare încît raportul despre cele întîmplate a fost transmis personal împăratului Leopold.

³ *Ibidem*, p. 152.

⁴ *Monumenta Historica Ucrainae*, vol. 2 doc. nr. 35, 100, 133, vol. 11, doc. nr. 23, 120, 122, 126, 152.

⁵ *Din istoria filozofiei în România*. Ed. Academiei R.P.R. 1955, p. 37.

⁶ David Prodan, *Suplex Libellus Valachorum*, București, 1967, p. 51.

⁷ Slavko Gavrilović, Nikola Petrović, *Temisvarski Sabor* (Congresul de la Timișoara) 1790, Novi-Sad—Sremski—Karloveci 1972, p. 9–10, 212–215, 650.

Una din revendicările principale a constituit-o cererea de a se crea un aparat de stat, recrutat din rîndul românilor, potrivit compoziției naționale a populației.⁸

Delegații arădeni în număr de zece au desfășurat la Congresul de la Timișoara o activitate meritorie, turnînd în tipare politice exprimabile față de autorități revendicările maselor. În acest sens, șase delegați au semnat un memoriu ce l-au supus congresului pe data de 18 septembrie 1790.

Dintre revendicările politice se remarcă punctul ce prevedea că la dicterile mai înalte și cele inferioare, să fie angajați bărbați „din națiunea noastră”.

Acceptarea acestui deziderat de stăpînire ar fi însemnat ca administrația comunală, cu puține excepții, conducerea aproape a tuturor plășilor și chiar a comitatelor Arad și Zărand să fie trecută, într-o măsură, sau alta, în mîinile reprezentanților populației majoritare românești. În memoriu se mai cerea ca ordonatele „prea înalte” și celelalte dispoziții oficiale să fie publicate „în limba maternă a populației”.

Unele revendicări se refereau la libertatea cultului ortodox și la dezvoltarea școlii naționale, în care elevii să învețe în limba lor maternă.⁹

Deși principalele revendicări formulate la Timișoara nu au putut fi validate, ele au constituit și pe mai departe obiective de luptă.

În perioada 1791—1918 lupta de eliberare națională și socială a românilor arădeni îmbină obiective ce vizează obținerea unor drepturi imediate pe seama poporului cu țelul final: crearea și apoi desăvîrșirea statului național unitar.

Potrivit gîndirii epocii, această luptă se bazează ideologic pe drepturile istorice ale românilor, ei fiind cei mai vechi locuitori ai bazinului carpato-dunărean și deci ai meleagurilor arădene.

Cel care a formulat pentru prima dată pregnant această idee a fost Nicolae Horga-Popovici.

El publică în 1807 cartea lui cunoscută sub titlul prescurtat de „Oglinda ...”, în care a cuprins și cîteva capitole de istorie locală, privind Pîncota, Ineu și Aradul. Nicolae Horga-Popovici susținea latinitatea poporului român, caracterul lui băstinaș pe aceste meleaguri și unitatea celor ce locuiesc pe ambele versante ale Carpaților, încadrînd istoria locală în marele context al patriei.¹⁰

Ideile lui în esență concordă cu cele ale Școlii Ardelene ele fiind apreciate și chiar însușite de primii cercetători istorici maghiari din Arad, ca Czucz István, Fábíán Gábor, Peretsenyi Nagy László. Acesta din urmă publică în 1804, în volumul lui intitulat *Orodias*, chiar un material al lui Gheorghe Șincai, cu care se împrietenise la Oradea.

Prima jumătate a secolului al XIX-lea se caracterizează prin acțiuni tot mai puternice ale românilor arădeni de a valida revendicările lor naționale, ce s-a manifestat în mai multe direcții.

În primul rînd menționăm vasta acțiune condusă de Moise Nicoară care culminează în memoriul adresat împăratului de la Viena de a aproba un episcop român la Arad (1816).

Ar fi greșit însă să considerăm că această revendicare să fi avut doar un caracter limitat bisericesc. În realitate, în condițiile istorice contemporane

⁸ Arhivele Statului Arad. Fond Prefectura județului Arad, Acta Congregationum 18, 33/1790 D. Prodan, Op. cit., p. 276, Eugen Glück, *Contribuții cu privire la viața și activitatea lui Nicolae Horga—Popovici*, „Ziridava”, vol. 5, (Arad) 1975, p. 158.

⁹ S. Gavrilovici, N. Petrovici, Op. cit., p. 297—303, 395—396, 223—225.

¹⁰ Eugen Glück, *Contribuții cu privire la viața și activitatea lui Nicolae Horga—Popovici*, p. 163—164.

episcopul era singurul purtător de cuvânt legal recunoscut al enoriașilor lui, chiar și pe teren politic. Cît de mult apăsa acest fapt în balanță se poate deduce din preocuparea participanților la mișcare, preconizînd promovarea unei persoane militante în scaunul episcopal. Nu au lipsit nici propunerile de a promova chiar pe Moise Nicoară sau un alt laic¹¹.

În ciuda politicii perfide a habsburgilor, culminînd cu repetata întemnițare a lui Moise Nicoară, în anul 1829, românii arădeni au obținut un prim cîștig de cauză.¹²

În deceniile următoare obiectivul inițial se amplifică, românii din Crișana și Banat pretinzînd crearea unui sistem școlar, bisericesc și fundațional național. Revendicările formulate în acest sens au fost cuprinse în memorii și programe, susținute de întregul popor. Astfel amintim demersul reprezentanților comunelor Socodor, Pădureni și Chișineu-Criș etc. sprijinită și de comitatul Arad în anul 1844¹³.

După multe tergiversări și decepții, cauzate de politica habsburgilor, revendicarea respectivă s-a materializat abia în anul 1864.

Avîntul maselor populare românești din părțile Aradului a fost susținut și îndrumat în mare măsură prin munca educativă și de organizare a intelectualilor ieșiți de pe băncile Preparandiei înființată în 1812 și a Institutului clerical, inaugurat în 1822¹⁴. Ambele școli au fost obținute tot în focul unor acțiuni naționale puternice.

În al doilea păttrar al secolului al XIX-lea se intensifică lupta maselor arădene în vederea apărării identității lor naționale. Hotărîrea congregației comitatense din 11 aprilie 1831, prevedea generalizarea limbii maghiare în administrația locală și în toate domeniile publice.¹⁵ La fel necunoașterea limbii maghiare constituia un impediment insurmontabil la instalarea în funcții publice, inclusiv bisericești.¹⁶

Rezistența românilor în deceniile premergătoare revoluției pașoptiste a fost atît de puternică în această direcție, încît s-a menținut în esență integritatea națională a școlii și în general a instituțiilor românești.

Un capitol puțin cunoscut al luptei de eliberare a românilor arădeni în anii premergători revoluției constituie acțiunile de a obține unele drepturi politice și de a fi reprezentați în administrație. Cu ocazia alegerilor comitatense din 1841, sînt ocupate pentru prima dată mai multe posturi în aparatul comitatens de participanți activi la lupta de eliberare națională. Astfel, Mihai Cociuba este ales vicefiscal, Ioan Vanc, jurat în plasa Arad, Simion Vanc în plasa Agriș, iar Petru Vanc devine pretor. Printre cei promovați în funcții se găseau și vîcenotarii onorifici Ioan Pășcuț, Ioan Arcoși și Milente Șerb. În conducerea orașului Arad, cea mai importantă funcție se acordă lui Teodor Șerb.¹⁷

¹¹ Cornelia Bodea, *Moise Nicoară* (Arad 1943), p. 81.

¹² Gheorghe Ciuhandu, *Din viața lui Nestor Ioanovici, episcopul Aradului 1777—1830*, Arad 1930, passim.

¹³ Arhivele statului Arad. Fond Prefectura județului Arad. Protocol, Acta Congregationum 1949/1842.

¹⁴ V. Popeangă, Ed. Găvănescu, V. Tircovicu, *Preparandia din Arad*, București 1964, passim Teodor Botiș, *Istoria școlii normale (preparandei) și a institutului teologic ortodox român din Arad*, 1922 passim.

¹⁵ Arhivele statului Arad. Fond Prefectura județului Arad. Protocol Acta Congregationum 1206/1844.

¹⁶ *Ibidem* 1403, 1007/1844.

¹⁷ *Ibidem* 1278, 1277/1841 Aradul permanentă în istoria patriei. Arad 1978, p. 212.

O activitate deosebită s-a depus și în părțile sudice ale actualului județ Arad, sub conducerea lui Eftimie Murgu. După expulzarea lui din Țara Românească pentru activitatea sa revoluționară depusă în anii 1842—1845, el devine figura centrală a luptei de eliberare națională și socială a românilor bănățeni, desfășurând și o activitate ideologică.

Eftimie Murgu apără cu argumentele vremii teza continuității prin care susținea dreptul poporului român la această regiune¹⁸.

Ideile lui au fost formulate cu cea mai mare claritate încă din acești ani, așa cum arată cele două manuscrise de ale lui, descoperite recent într-o arhivă din Budapesta¹⁹. El condamnă cu tărie dominația habsburgică, sistemul nobiliar ungar și păturile diriguitoare sîrbești, ce dețineau încă conducerea bisericii românești, din grația Vienei.

În viziunea lui Murgu și a aderenților lui se întrezărește ideea de a crea o regiune cu administrație românească, ceea ce am sesizat și printre năzuințele românilor arădeni.

Activitatea revoluționară a lui Eftimie Murgu a determinat întemnițarea lui, fiind eliberat apoi doar în timpul revoluției de la 1848—1849, din închisoarea de la Buda.

De altfel, ideea de a crea o regiune autonomă românească nu a fost străină nici unor elemente înaintate maghiare. Martinovics Ignác, desemnat la un moment dat chiar profesor la Arad, împreună cu aderenții lui republicani plănuia organizarea unei insurecții populare antihabsburgice în zona de graniță dintre Banat și Ardeal (1794). El preconiza chiar crearea unei provincii administrată în limba populației majoritare.²⁰

Toate străduințele depuse de românii arădeni în prima jumătate a secolului a XIX-lea, în fond erau chemate să netezească drumul spre țelul final: crearea unui stat național unitar. Această idee trăia puternic în gândurile și simțămintele lor. Este semnificativ în acest sens că Moise Nicoară discuta cu Ion Ghica pînă și problema fixării capitalei viitorului stat unitar românesc²¹.

Este neîndoios că acest deziderat fundamental reclama întărirea legăturilor între românii de pretutindeni. Cît de mult se temeau autoritățile arădene de validarea politică a legăturilor existente între românii de pe ambele versante ale Carpaților, reiese din dispoziția dată de primpretorul plășii Arad, cu ocazia izbucnirii revoluției conduse de Tudor Vladimirescu (1821): „În caz că locuitorii de aici ar voi să culeagă în taină sau ar fi adunat chiar arme, ele să fie imediat sechestrare și trimise mie sub o escortă sigură...”²². Un alt raport oficial atrăgea atenția că în părțile Hălmagiului în 1821, un „instigator” vorbea de „rebeliune” și de „Horia”²³.

Întărirea legăturilor Aradului cu cei de peste munți denotă și faptul că în 1848, „Curierul de ambe sexe”, avea în părțile Aradului 16 abonați, cifră apreciabilă pentru vremea respectivă²⁴.

Un factor spiritual l-a constituit crearea „Ortăciei”, condusă de Alexandru Gavra, preocupat cu publicarea unor manuscrise recoltate dintr-o mare parte

¹⁸ E. Glück, *Contribuții cu privire la mișcările țărănești în Comitatul Caraș în 1848*. 49 Mss.

¹⁹ Hadtörténeti Levéltár (Arhiva de istorie militară), Budapesta, Cota 10/126/1851.

²⁰ Iancsó Elemér, *A felvilágosodástól a romantikáig (De la iluminism la romanticism)*, București 1966, p. 92.

²¹ *Aradul permanentă în istoria patriei*, p. 227.

²² Eugen Glück — Alexandru Roz, *Din istoria mișcării muncitorești. Documente arădene 1821—1918*, Timișoara 1981, p. 63.

²³ *Ibidem*, p. 64.

²⁴ I.D. Suciu, *Unitatea poporului român*. Timișoara 1980, p. 91.

a spațiului românesc și editarea unei gazete. Lipsit de ajutoare, realizările nu au putut fi pe măsura planurilor. Totuși în 1844, tipărește „Monumentul Șincăi-Cleinian“ și întocmește manuscrisul primului număr din gazeta „Ate-neul național“²⁵.

Revoluția de la 1848—1849, a însemnat o etapă de mare importanță în procesul formării statului național român. Primele acțiuni revoluționare desfășurate spontan în părțile Aradului în „primăvara libertății“ au pretins desființarea imediată a iobăgiei și democratizarea aparatului de stat. Într-un număr de sate, ca Macea, Curtici, Vârșand, Cuvin etc. țărani ai ales notar român și primari credincioși maselor²⁶. Concluzionând caracterul acestui proces, vicecomitele raporta că acțiunile amintite „ar da imediat puterea în mîna oam-enilor de limbă străină în comunele românești, care constituie majoritatea în comitat“²⁷.

Formularea cea mai avansată a programului național arădean a constituit rezoluția adunării de la Timișoara, din iunie 1848 ținută sub președenția lui Mihai Cociuba. Aici s-a cerut recunoașterea legală a naționalității române și reorganizarea aparatului administrativ în așa fel ca el să fie compus din elemente selectate în funcție de compoziția națională a populației. Aplicarea acestei revendicări ar fi însemnat ca românii să aibă conducerea Transilvaniei, inclusiv a forțelor armate locale.

În cursul verii, militanții arădeni au încercat să valideze aceste revendi-cări, reușind doar să mărească întrucîtva participarea lor la conducerea locală.

Ideea unei autonomii românești a fost formulată în cadrul adunării popu-lare din Lugoj (15/27 iunie 1848), prezidată de Eftimie Murgu. Ei au cerut crearea unui „căpitanat“ românesc în Banat și a unor forțe armate naționale²⁸. De altfel, din memoriile comisarului guvernamental Sava Vucovici știm de prezența multor arădeni la adunarea de la Lugoj. Evaluînd retrospectiv scopu-rile românilor bănățeni același demnitar scria în 1852, în emigrație la Londra : „între ei au existat dorințe pentru separatism, pentru înființarea provinciei române și chiar la unii pentru unirea cu românii din Țara Românească“²⁹.

Ceea ce la Timișoara și Lugoj a fost deziderat, a devenit realitate în partea de nord-est a județului nostru, care în toamna anului 1848, se încadra în pre-fectura lui Ion Buteanu. Timp de cîteva luni puterea nobilimii și administrației comitenete era inoperantă, zona fiind apărată cu eroism de lăncerii lui Avram Iancu.³⁰

Planurile formulate de românii transilvăneni nu au fost doar revendicări în sine, ci erau menite să constituie trepte spre înfăptuirea dezideratului suprem.

Din corespondența lui Eftimie Murgu reiese că gărzile preconizate de el în Banat trebuiau să sprijine frații de peste Carpați, servind interese revolu-ționare pan-românești. Al. C. Golescu, unul din conducătorii revoluției pașop-tiste din Țara Românească, spera că Eftimie Murgu să aibă zece mii de români

²⁵ Aradul, permanență în istoria patriei, p. 212—229.

²⁶ Glück lenő, *Parasztmozgalmak és a jobbágyiség megszűntetése Arad megyébe 1844 tavaszán*, (Mișcări țărănești și desființarea iobăgiei în Comitatul Arad în primăvara anului 1848), în vol. „1848 Arcok, eszmék, tettek“, (1848, Figuri, idei, fapte) București, 1974, p. 142—144.

²⁷ Documente privind revoluția de la 1848 în țările române. C. Transilvania vol. II, Bu-curești 1979, p. 215.

²⁸ Aradul, permanență ... p. 249.

²⁹ Vukovics Sebő, *Emlékiratci Magyarországon való bűjdosása és szűmüzetelésének idejéből* (Memoriile lui Sava Vucovici din timpul prîtegiei în Ungaria și al exilului său), Budapesta 1894, p. 260 și urm.

³⁰ Silviu Dragomir, *Ion Buteanu prefectul Zărandului în anii 1848—49*, București, 1928.

armați în Banat, care „stau gata a intra în Oltenia“³¹. Aceleași idealuri străbat „Proiectul de pacificațiune“, încheiat de Nicolae Bălcescu și Cezar Boliac la 14 iulie 1849, cu Kossuth Lajos, ce printre altele prevedea și crearea unei legiuni românești.³²

Interesul deosebit pentru unitatea de acțiune a tuturor românilor reiese și din scrisorile profesorului arădean Atanasie Șandor, adresate lui Gheorghe Barițiu în vara anului 1848, în care se întreabă de soarta „Moldo-României“³³.

Speranțele românilor privind înfăptuirea statului național unitar, în vara anului 1848, au fost plastic exprimate de munteanul Dimitrie Golescu, întrevăzând posibilitatea „că s-ar alcătui un frumos mic regat, rotund, cu hotare pe care parcă le-a indicat natura.“

Înăbușirea revoluției de la 1848—1849, a dovedit că dezlipirea Transilvaniei și Bucovinei de Imperiul habsburgic, încă nu este de domeniul posibilului. Prevăzând această situație, în februarie 1849, reprezentanții românilor cereau crearea unui „Kronland“, ce să reunească într-o provincie pe toți supușii români ai pajurei bicefale.

Această revendicare a fost sprijinită și de reprezentanții arădeni, care s-au raliat delegaților naționali în toamna anului 1849. Pe memoriul prezentat în ianuarie 1850, Ministerului de Interne de la Viena, distingem semnăturile lui Grigore Popovici, notar al tribunalului cambial și al lui Vicențiu Babeș, pe atunci locuitor al orașului de pe Mureș.³⁴ Protestul prezentat împotriva împărțirii politico-administrative a Transilvaniei, defavorabil românilor (1850), poartă și semnătura arădenilor Ghenadie Popescu și Vicențiu Babeș.³⁵ În concordanță cu aceste deziderate este petiția românilor din Caraș, cerind dezlipirea lor de Voivodina, înființată în 1849 și „alipirea lor la românii de peste Mureș“.³⁶

În acești ani, românii arădeni se încadrează în continuare în marea acțiune revoluționară pan-românească, ce tinde la validarea răzuițelor întregii națiuni. Legătura cu centrul Transilvaniei și în special cu Avram Iancu se ținea în primul rînd prin Ioan Raț. De aceea la 14 mai 1851, comandantul militar din Oradea oprește eliberarea pașaportului pe seama lui Ioan Raț „ca unul care este în discuții cu Iancu și cu mai multe persoane suspecte ardelen...“.

Intensificarea legăturilor cu cei de peste Carpați este inaugurată de vizita generalului Gheorghe Magheru la Cuvin (30 mai 1850), sosind acolo însoțit de Ioan Popovici, Grigore Popovici și Atanasie Șandor. Raportul comisarului cezaro-crăiesc din Arad caracterizează generalul ca „un membru uriaș“ al „partidei revoluționare din Țara Românească“³⁷.

Reflectînd asupra contactelor arădenilor, la 13 decembrie 1852, comisarul conchidea „... cine urmărește cu atenție vigilentă mișcările românilor de aici ... vede că cei de aici cu Avram Iancu și cu cei din Țara Românească și a Moldovei sint în contact pentru crearea din nou a unei țări daco-române...“ Referitor la activitatea lui Vicențiu Babeș aceeași sursă preciza că: „stă lui în contact cu partidul Magheru, al cărui țel este înființarea unui imperiu daco-roman ...“

³¹ Anul 1848 în *Principatele Române*, vol. II, p. 620.

³² *Aradul permanență în istoria patriei*, p. 268.

³³ Biblioteca Academiei R.S.R. București, secția manuscrise, mss. rom. 1002, f. 69—71.

³⁴ Mihail Popescu, *Documente inedite privitoare la istoria Transilvaniei între 1848—1859*, București 1929, p. 142—152.

³⁵ *Ibidem*, p. 154—159.

³⁶ *Ibidem*, p. 123—125.

³⁷ E. Glück, *Contribuția maselor populare arădene la lupta pentru libertate și unitate națională între 1849—1867*, „Catedra“, Arad, iunie 1977, p. 170—171.

Mișcarea de eliberare națională a mobilizat toate clasele și păturile sociale. Spre exemplu insuccesul delegației naționale la Viena a provocat frământări locale. Un raport datat din 30 aprilie 1850, relatează că populația română din părțile Radnei este încredințată că revendicările naționale vor putea fi validate numai atunci când Avram Iancu le va obține pe calea armelor.³⁸

Brutala expulzare a delegației naționale din Viena, la mijlocul lunii aprilie 1851, a generat mișcările de la Șiria, Buteni, Ioșășel, Dieci etc.³⁹

Întărirea legăturilor politice cu cei de peste Carpați a fost dedublată de consolidarea celor economice. Un memoriu întocmit la data de 18 august 1855, sublinia că proiectatele linii de cale ferată ce urmau să treacă prin Timișoara, Arad și Cluj, vor deschide un drum facil pînă la Marea Neagră.⁴⁰ Nu este deci împlător faptul că intrarea primului tren în gara Arad (1858), a fost salutat de publicul arădean.⁴¹ Trebuie menționat că o parte a mărfurilor arădene, ca produse industriale, cai etc. erau livrate pe piețele de peste Carpați.⁴²

În deceniul al șaselea al secolului trecut se resimte întărirea conștiinței naționale la românii arădeni ce se oglindește în mai multe acte de cultură. Astfel în 1858 o trupă teatrală românească ține la Lipova două reprezentații cu piesa intitulată semnificativ „Soarele răsare”⁴³. Colecția de poezie populară editată de Atanasie Marienescu a fost remarcată și de presa maghiară : „Salutăm cu bucurie și apreciem sincer acea asiduă activitate pe care frații noștri de limbă română o desfășoară pentru întărirea literaturii lor naționale și ridicarea culturii generale” — arată revista „Delejtű” din Timișoara, în numărul ei din 15 februarie 1859. Totodată, se sublinia că volumul amintit constituie „mărturie fidelă cu privire la trecutul, viața internă și capacitatea poetică a fraților români”⁴⁴.

O înaltă apreciere a fost acordată culegerii intitulată „Muguri”, editată de elevii români ai liceului teoretic din Arad (azi, liceul Ioan Slavici). În scrisoarea sa adresată lui Gheorghe Barițiu la 15 iulie 1859, Aron Pumnul constata : „Ne-am bucurat foarte mult că tineretul român de la D-voastră începe a da semne de viață națională foarte timpuriu, din anii de școală”⁴⁵.

O remarcabilă realizare, fundamentind drepturile istorice ale poporului român este publicarea primului volum din „Istoria de vest și est a românilor” (1857), elaborată de Dimitrie Constantini, profesor, apoi director al Preparatoriei din Arad. Cartea lui a avut un mare răsunet, fiind abonată de 1582 persoane, atît de intelectuali cît și de țărani⁴⁶. În istoricul an 1859, el se străduia să dea la tipar cel de al doilea volum, ceea ce reclama 1500—2000 de abonați. Autorul cerea în acest scop din nou sprijinul publicului românesc⁴⁷. Străduința lui Dimitrie Constantini a fost apreciată deja anterior și de elementele progresiste maghiare, ceea ce a făcut ca forul conducător al comitatului Arad să-i elibereze un certificat de activitate elogios⁴⁸.

³⁸ *Ibidem*, p. 172.

³⁹ *Ibidem*, p. 173.

⁴⁰ M. Popescu, *Op. cit.*, p. 303.

⁴¹ Glück Jenő, *Mikor érkezett meg az első vonat Aradra* (Cînd a sosit primul tren la Arad), „Vörös Lobogó”, anul 39, nr. 11453 din 15 octombrie 1983, p. 3.

⁴² *Aradul permanent în istoria patriei*, p. 290.

⁴³ „Delejtű”, anul I, nr. 10, din 7 septembrie 1858, p. 88.

⁴⁴ *Ibidem*, anul 2, nr. 7 din 15 februarie 1859, p. 26.

⁴⁵ Biblioteca Academiei R.S.R. București, secția manuscrise, mss. rom. 1015, f. 32.

⁴⁶ *Aradul permanent în istoria patriei*, p. 212.

⁴⁷ „Aradi Hirado”, anul 2, nr. 41, din 9 octombrie 1859, p. 4.

⁴⁸ Arhivele statului Arad. Fond Prefectura județului Arad. Protocol Acta Congregationum 1668/1841.

Evenimentele de la mijlocul deceniului al VI-lea, au pus cu deosebită acuitate la ordinea zilei problema unirii Moldovei cu Țara Românească.

Pentru toți patrioții devenise limpede că forțele națiunii trebuie să se concentreze acum, pentru înfăptuirea acestui deziderat, existând premisele istorico-politice necesare pentru formarea statului național român. Ei au înțeles că acesta va fi nucleul în jurul căruia se vor polariza și celelalte provincii românești, lupta continuând și mai departe pentru desăvârșirea statului național unitar român.

Un sprijin nemijlocit au acordat la realizarea unirii Moldovei cu Țara Românească arădenii stabiliți dincolo de munți, cei mai mulți plecați de pe urma persecuțiilor intentate de autoritățile habsburgice pentru ținuta lor națională.

Una din primele organizații politice ce a luat ființă în Moldova pentru promovarea unirii a fost societatea „Unirea”, care s-a constituit la Socola, lângă Iași, la 25 mai — 6 iunie 1856, devenind de fapt nucleul mișcării unioniste în frunte cu Mihail Kogălniceanu și Anastasie Panu.

În așteptarea sosirii comisarilor marilor puteri pentru a se informa de dorințele și nevoile țării „după rostirea tratatului de la Paris din 30 martie, jos iscăliții pătrunși de necesitatea ca moldovenii să se înțeleagă în acest moment despre adevăratele lor doritori nevoi...” preciza menirea ei actul de constituire al societății. Printre semnatarii documentului figurează și Nicolae Bălășescu, fost elev al școlilor din Arad și care își începuse activitatea în orașul de pe Mureș.

Tot prin școlile din Arad trecuse unionistul Zaharia Columb, care activase la Iași începând cu anul 1847, mai întâi ca profesor privat și „pedagog la colegiul academic”. În anul 1850, este numit profesor de germană și latină la Liceul național, unde funcționează mai târziu și ca director⁴⁹.

Năzuințele de eliberare națională și socială ale maselor au fost concretizate într-un mare număr de memorii, prezentate comisarilor marilor puteri. „Cît mai firească și neapărată este dar Unirea între frații de același singe și nume, de aceleași obiceiuri și limbă același trecut și viitor, precum sînt românii din Moldova și românii din Valachia. De veacuri întregi românii visează și doresc această unire a lor într-un singur trup și familia...”, citim în memoriul semnat printre alții și de profesorul Ghenadie Popescu⁵⁰.

Acest militant de seamă al românilor arădeni trecuse în Moldova din cauza persecuțiilor îndurate din partea autorităților habsburgice, cu cîțiva ani în urmă⁵¹.

În primele luni ale anului 1857 lupta pentru unirea principatelor a intrat într-o nouă fază⁵². Începea o lungă și puternică bătălie electorală, menită să asigure o majoritate unionistă divanurilor ad-hoc, chemate să exprime oficial dorințele populare⁵³. În toila acestei efervescențe politice, la 11 august 1857, colonelul Schema a întocmit un raport, adresat forurilor diriguitoare din Viena, privind unele aspecte ale situației politice din Țara Românească⁵⁴. Potrivit raportului, printre elementele cele mai active în slujba unirii se găsește Nicolae Bălășescu, transferat între timp din Moldova la București⁵⁵.

⁴⁹ Acte și documente relative la istoria Renascerei României, vol. 3, București 1889, p. 531—532, ID Suciu, op. cit. p. 88.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 548—550.

⁵¹ E. Arădeanul, T. Bodogae, L. Emandi, *Mănăstirea Hodoș-Bodrog*, Arad, 1980, p. 70.

⁵² Dan Berindei, *Epoca Unirii*, București 1979, p. 29—50.

⁵³ *Ibidem*, p. 51—72.

⁵⁴ M. Popescu, *Op. cit.*, p. 214—215.

⁵⁵ *Ibidem*.

În rândurile unioniștilor munteni apare Moise Nicoară, care după întemnițările sale cu peste trei decenii în urmă părăsise imperiul pajurei bicefale. Se remarcă și Ștefan Niagoie, absolvent al Preparandiei din Arad. După ce făcuse apostolat la școala română din Pesta și deveni celebru prin calendarele de la Buda, în 1836, se stabilește la București, în prealabil fiind implicat în acțiuni ale mișcării de eliberare națională. Tot în Țara Românească s-a strămutat învățătorul Dimitrie Stoica, originar din Lipova⁵⁶. Simpatii față de unioniști nutrea și Ștefan Stoica, tot originar din Lipova, secretar general al departamentului oșterii⁵⁷.

Meritul lui cel mai mare constă în faptul că în zilele decisive din ultima decadă a lunii ianuarie 1859, a influențat pe Barbu Vlădoianu, titularul departamentului, ca să oprească trupele de a trage în mulțimea adunată la București și care pretindea dubla alegere a lui Alexandru Ioan Cuza⁵⁸.

Veștile sosite de peste Carpați privind actul istoric de la 24 ianuarie 1859, au înviorat inimile românilor din Transilvania, printre care și arădenilor. Ei vedeau în cele întâmplate încheierea unei etape istorice de luptă și începutul acțiunii pentru desăvârșirea statului național român. Exprima cu claritate adevărul, un bun cunoscător al relațiilor vremii, Alexandru Papiu-Ilarian, care sublinia că „români din Transilvania numai la principate privesc” și că la alegerea lui Alexandru Ioan Cuza „entuziasmul la românii din Transilvania era poate mai mare decât în principate”⁵⁹.

Această realitate a provocat o mare îngrijorare în cadrul autorităților habsburgice. Spre a contracara influența actului de la 24 ianuarie 1859, se iau măsuri multiple. În cursul anului este întărită securitatea temniței cetății din Arad, în care erau deținuți politici și militari. Potrivit planului elaborat în cazul unei răscoale locale, deținuții vor fi evacuați din incintă și dispersați în adăposturi, create în alte localități. Unele rapoarte recunosc că numărul mare a deceselor ce intervin în temniță se datoresc condițiilor insalubre⁶⁰.

Alte dispoziții încearcă să limiteze contactele cu Principatele Unite. Cei care sosesc de acolo trebuiau urmăriți și supravegheați⁶¹.

Circulara îngrădea eliberarea pașapoartelor solicitate de a vizita România și cerea verificarea deosebit de minuțioasă a scopului călătoriei⁶².

O altă circulară emisă de autoritățile militare se referea la regimul prohibitiv aplicat gazetelor unioniste din București, ca „Românul”, „Opiniunea”, „Naționalul” etc.⁶³.

Este semnificativă și circulara contelui Coronini, guvernatorul Banatului, în care se precizează temerile lui : „Comunitatea de origine, limbă și religie determină la o parte din populația austriacă o receptivitate pentru exagerările propagandistice din Principate, în timp ce o altă parte, simpatizează indiscutabil cu membrii emigrației revoluționare, tolerată și folosită de Cuza”⁶⁴.

Desigur, întreruperea și chiar limitarea relațiilor cu Principatele Unite nu a putut fi durabilă, contravenind necesităților obiective ale vieții economice

⁵⁶ I.D. Suciu, *op. cit.*, p. 85–87, T. Botiș, *Op. cit.*, p. 423.

⁵⁷ I.D. Suciu, *op. cit.*, p. 85, 86, 87.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 85–86.

⁵⁹ Citat de E. Glück, *Contribuția . . .*, p. 174.

⁶⁰ Arhivele Statului Timișoara. Fond, Comandamentul general militar Banat dosar 1/1859.

⁶¹ *Ibidem*, dos. 57/1859.

⁶² *Ibidem*, dos. 153/1859.

⁶³ Arhivele Statului Arad, Fond Prefectura Județului Arad, nr. 152/1859.

⁶⁴ I.D. Suciu, *Op. cit.*, p. 101–102.

și sociale⁶⁵. Totuși autoritățile habsburgice bănățene contau pe faptul că domnia lui Cuza nu va ține mult, fiind informați că „boierii speră domnia lui va fi de scurtă durată”⁶⁶.

În ciuda străduințelor habsburgice, intensificarea cenzurii și măsurile polițienestre, ordonate de ministrul de interne Bach nu au putut opri complet circulația știrilor, de rezonanță unionistă, venită de peste Carpați. Desigur, ele au cauzat o însuflețire din partea cititorilor și a celor care au ajuns să le cunoască. Cel mai răspândit periodic românesc ce avea pe atunci acces în părțile Aradului era „Gazeta Transilvaniei”. Apariția unui ziar românesc arădean a fost zădărnicită de autoritățile imperiale încă în anul 1849⁶⁷. Gazeta „Aradi Híradó” care a acordat un spațiu apreciabil relatărilor privind manifestările culturale românești locale, a fost împiedicată să publice știri consistente despre evenimente petrecute în afara Imperiului habsburgic. În aceste condiții cea mai răspândită gazetă locală în părțile Aradului a fost „Arader Zeitung”, în redacția căreia activau de la începutul anului 1859, elemente mai înaintate. Ei au reușit ca să îmbine în coloanele gazetei materiale preluate din presa de limbă germană din imperiu, emanate în ultima instanță din presa oficială vieneză, cu corespondențe primite direct din București. Analizând acestea din urmă credem că ele au ieșit de sub un iscusit condei, ce a aparținut foarte probabil unionistului Moise Nicoară.

Cel mai caracteristic material de acest fel este corespondența datată din București la 25 februarie 1859. Acestea trădează incontestabil poziția unui simpatizant al domnitorului Alexandru Ioan Cuza, care se găsea de acum la București și al unui adversar al mării boierimi reacționare separatiste⁶⁸.

Luată în ansamblu materialele publicate de gazeta arădeană se situează pe poziții unioniste. Desigur, cenzura severă a făcut ca o serie de informații politice de prima mână să fie omise. Alteori esențialul este transmis doar succint. Totuși importanța știrilor și articolelor apărute în primele luni ale anului 1859, în periodicul arădean, nu constă în bogăția sau sărăcia știrilor, ci în faptul că în orașul de pe Mureș a existat o tribună — ce-i drept modestă — a ideilor unioniste, de mare rezonanță în rîndul populației locale. Pe de altă parte materialele amintite au dovedit din nou conviețuirea pașnică a locuitorilor Aradului, fără deosebire de naționalitate și religie, precum și recunoașterea importanței actului de la 24 ianuarie 1859, pentru toți care trăiesc în bazinul carpato-dunărean.

Prima relatare mai amplă poate fi citită în numărul din 13 februarie, pe baza unei corespondențe datată din București la 6 februarie (stil nou), deci a doua zi după alegerea lui Alexandru Ioan Cuza ca domn al Țării Românești.

Autorul evocă doar evenimentele petrecute în ultima zi a mării bătălii politice, în care rolul principal l-a revenit maselor populare, subliniat cu prisosință de corespondent. Se arată că pe buzele poporului răsună lozinca : „Să trăiască principele Alexandru Ioan Cuza” !!⁶⁹. Pe la ora unu s-a răspândit ves-

⁶⁵ Arhivele Statului Timișoara. Fond Comandamentul militar general Banat, dos. 52, 33/1859.

⁶⁶ *Ibidem*, dos. 159/1859.

⁶⁷ Dan Demșea, *Participări arădene la lupta pentru unitate cultural-națională între 1850—1860*, „Ziridava”, vol. 9 (Arad) 1978, p. 82.

⁶⁸ Textul a fost publicat în anexa studiului Eugen Glück, *Ecoul Unirii principatelor în presa arădeană*, „Ziridava”, vol. 9 (Arad) 1978, p. 91—94.

⁶⁹ „Arader Zeitung”, anul 1, nr. 13 din 13 februarie 1859, p. 2—3 Lozinca amintită a fost tradusă din limba germană. Este aproape sigur că în realitate mulțimea a folosit termenul de „domn” și nu de principe sau de prinț. Colecția ziarului studiat de noi se găsește la Biblioteca Națională „Szechenyi” din Budapesta, secția periodice.

tea în orașul București, că proclamarea domnului, în sensul cerut de popor, va avea loc. El a fost întrebat telegrafic dacă primește alegerea, răspunsul fiind afirmativ.

Seara, orașul a fost iluminat, iar panorama Bucureștiului era dominată de un mare transparent pe care se putea citi cunoscuta lozincă : „Să trăiască principele Alexandru Ioan Cuza“.

Mulțimea demonstra entuziast pe străzi, apoi s-a dansat hora unirii. Fanfarele au intonat cîntece naționale. Demonstrația a luat sfîrșit la palatul Ghica, participanții risipindu-se în sfîrșit în perfectă ordine.

Dincolo de informațiile faptice, mai mult sau mai puțin complete, din textul corespondenței transpiră admirația martorului ocular față de comportarea exemplară a maselor, ce au decis un eveniment crucial din istoria românilor.

Cu patru zile mai tîrziu, aflăm că adunarea electivă a trimis la Iași prin intermediul unei delegații actul alegerii, din comisie făcînd parte Nicolae Crețulescu, C. A. Rosetti, episcopul de Argeș și alții⁷⁰.

Un spațiu considerabil a fost alocat unei relatări primite de la Iași, indirect prin Viena, datată din 12 februarie 1859. Se reproduce scrisoarea domnitorului Cuza, adresată adunării Moldovei, în care anunță îndoita lui alegere, considerată ca o victorie a poporului român⁷¹.

În numărul următor al gazetei arădene a fost destinat un spațiu circulației difuzate de Nicolae Golescu, în calitate de ministru de interne, privind alegerea lui Alexandru Ioan Cuza în Țara Românească și despre realizarea unității naționale⁷².

Un material preluat din „*Temeswarer Zeitung*“ la 3 martie, descrie în culori vii sosirea domnitorului la București. Întrarea lui triumfală a avut loc în ziua de 20 februarie, venind dinspre Ploiești. În întîmpinarea domnitorului pe șoseaua Kiseleff a ieșit armata și o mare mulțime entuziastă. Oriunde apărea domnul în zilele următoare peste tot a fost însoțit de aclamații⁷³.

Cel mai semnificativ material a apărut la 6 martie 1859, bazat pe amintita corespondență din 25 februarie, în care autorul zugrăvește stilul de guvernare al domnitorului și sprijinul popular de care se bucură. „Principele Alexandru stă aici și cîștigă popularitate zi de zi în rîndurile poporului“ — sublinia corespondentul.

Sînt prezentate aspecte din primele măsuri luate în favoarea omului de rînd, în special controlarea severă a brutarilor și măcelarilor. A provocat o plăcută impresie inspecția inopinată făcută la o cazarmă, ceea ce a determinat concluzia că „principele vrea să vadă lucrurile așa cum sînt și nu așa cum i se arată“.

Din articol reiese că situația politică internă și externă încă nestabilizată, precum și unelțirile marilor puteri antiunioniste au provocat perturbații în viața economică. Autorul corespondenței dorește să vadă cît mai grabnic remediate aceste probleme⁷⁴.

Ulterior, gazeta arădeană publica și alte știri despre măsurile luate la București. Astfel, se semnalează că generalul Gheorghe Magheru a fost numit

⁷⁰ *Ibidem*, nr. 14 din 17 februarie 1859, p. 3.

⁷¹ *Ibidem*, nr. 16 din 24 februarie 1859, p. 3.

⁷² *Ibidem*, nr. 17 din 27 februarie 1859, p. 3.

⁷³ *Ibidem*, nr. 18 din 3 martie 1859, p. 3.

⁷⁴ E. Glück, *Ecoul* . . . , 1.c.

inspector al dorobanților. A fost desemnat și noul prefect al poliției capitalei. S-a votat și un credit necesar pentru începerea acțiunii de reorganizare a țării⁷⁵.

Articolul publicat la 31 martie 1859 se ocupă de situația economică și cea internațională. Corespondentul revine la cauzele stagnării economice, provocată de dușmanii noului regim. Autorul știa că Anglia, Prusia și chiar Austria au recunoscut faptele împlinite și doar turcii stau în expectivă. În realitate diplomația dirijată de pe Balhaus-Platz, a comunicat recunoașterea de factor, abia la 2/14 mai 1859.

Materialul vorbește și despre străduințele domnitorului de a depăși și pe teren militar prevederile convenției de la Paris, comunicând date despre schimbarea primelor trupe, fiind trimise în Moldova unități muntene, iar în Țara Românească unități moldovene⁷⁶.

În cursul lunii aprilie 1859, s-au publicat prezentări legate de situația internațională, expunându-se relațiile încordate cu Turcia și relatînd despre un incident armat petrecut la Călărași⁷⁷. În alte numere apar știri despre situația internă⁷⁸.

Desigur, în perioada următoare realizările economice și politice din cadrul statului național român au continuat să rămînă în atenția gazetei arădene.

În privința ecoului produs de unirea din 24 ianuarie 1859, în sud-vestul patriei noastre, mai dispunem de un valoros izvor legat de activitatea profesorului George Marchiș de la gimnaziul din Beiuș (1859–1861), care avea mulți elevi de pe teritoriul județului nostru, în special din zona Beliu, aparținătoare pe atunci comitatului Bihor.

George Marchiș a dat expresie sentimentelor lui, ce de altfel aparțineau tuturor românilor crișeni, printr-o scrisoare adresată jurnalului „Naționalul” din București, la care anexază și o poezie, compusă de dînsul. Scopul declarat de autor a fost acela de a publica poezia amintită. A cerut însă ca scrisoarea în cazul tipăririi ei să fie semnată doar cu niște inițiale ale pseudonimului său literar.

Epistola trimisă din „vatra strămoșului Menumorut” dorea să facă cunoscut „fraților îndepărtați” adevărată stare a românilor din această zonă, expusă tendințelor de deznaționalizare.

Poezia intitulată „Un glas de peste Carpați” a fost scrisă doar la cîteva zile după actul de la 24 ianuarie 1859. Autorul dedică creația lui fraților din Principate „după alegerea aceluiași domn în ambele țări”. George Marchiș apreciază că națiunea a avut vitalitatea să reziste tuturor vicisitudinilor, ce nu l-au dus la pierire, din contră, au generat credința că „românul în a furtunei valuri nu poate să apună”⁷⁹.

Poezia se încheie cu versuri ce fac aluzie clară la dorința realizării unității statale a tuturor românilor.

„Deci vă urăm din inimi o dulce fericire
În seculi durătoare, iubiților confrați
Și-n zilele plăcerii voioși de mulțumire
Pe cei cu voi de-un sînge ... ah ! nu, să nu-i uitați !!! ⁸⁰.

⁷⁵ „Arader Zeitung”, anul 1, nr. 24 din 24 martie 1859, p. 3.

⁷⁶ *Ibidem*, nr. 26 din 31 martie 1859, p. 2–3.

⁷⁷ *Ibidem*, nr. 34 din 28 aprilie 1859, p. 3.

⁷⁸ *Ibidem*, nr. 31 din 17 aprilie 1859, p. 1, nr. 32 din 21 aprilie 1859, p. 2.

⁷⁹ Iudita Călușer, *Un document inedit despre ecoul Unirii din 1859 în Bihor*. Extras din „Crisia”, vol. 11, Oradea 1981, p. 243–244.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 249.

Trimiterea lui George Marchiș a fost interceptată și el a fost constrins să dea socoteală în fața autorităților sale. Avînd și de această dată o poziție fermă, a fost nevoit să părăsească catedra lui din Beiuș⁸¹. Mai tirziu, el a activat departe de meleagurile arădene⁸².

Actul istoric de la 24 ianuarie 1859, a constituit o piatră de hotar în istoria poporului român.

În viziunea românilor arădeni el constituia doar punctul de plecare pentru depășirea totală a unei situații istorice nefirești. Caracterizînd această situație, în articolul de fond publicat de ziarul „Tribuna” din Arad, cu ocazia semicentenarului din 1909, se preciza că, „Soarta a fost nemiloasă și crudă față de neamul românesc. Nu numai că ne-a împrăștiat în trei mari imperii și-n cîteva țări mai mici, dar și pe norocoșii care au rămas în țări românești i-a împărțit în două tabere — moldoveni și munteni ...”⁸³.

Unirea Principatelor de la 24 ianuarie 1859 care a dus la formarea statului național român modern a fost un act revoluționar realizat prin voința poporului român pentru a trăi într-o singură țară independentă și suverană.

„Cinstim pe făuritorii Unirii din 1859, care au pus bazele statului național român — eveniment istoric determinant pentru poporul nostru” — aprecia tovarășul Nicolae Ceaușescu⁸⁴ secretarul general al Partidului Comunist Român.

În deceniile ce au urmat actului istoric de la 24 ianuarie 1859, poporul român a parcurs noi etape în lupta lui eroică pentru cuprinderea tuturor teritoriilor locuite de români într-un stat național unitar și independent. Actul de la 9 mai 1877, a marcat independența absolută a României, ea fiind pecetluită prin faptele de arme ale fiilor săi și care au adus și eliberarea Dobrogei.

Hotărîrea Marii Adunări Naționale plebiscitare de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918, a decretat unirea Transilvaniei cu România. În același sens a decis populația Bucovinei în același istoric an.

Istoria dovedește cu prisosință că statul național român este un produs al luptei populare realizat prin hotărîrea liberă a tuturor românilor.

ARAD IN THE PERIOD OF THE PREPARATION AND THE CARRING ONT OF THE 24TH OF JANUARY 1859

(SUMMARY)

The study presents the place and the role of Arad in the fight of the Romanian people from the both sides of the carpathians, along centuries, for freedom and state unity. As a first result of this fight, in 1859 became possible the unity of Moldavia with the Romanian Country, the formation of the Romanian national state. Many araciâns, established in these countries, contributed to this act.

The act from January the 24th was greated with joy at Arad and the paper Arader-Zeitung appreciated the act of unity as a great victory of the Romanian people.

⁸¹ *Ibidem*, p. 244—245.

⁸² *Ibidem*, p. 246.

⁸³ *Tribuna*, anul 13, nr. 18 din 24 ianuarie — 6 februarie 1909, p. 1.

⁸⁴ Nicolae Ceaușescu, *60 de ani de slujire devotată a poporului de luptă pentru dreptate socială și libertate națională pentru construirea socialismului și ridicarea bunăstării maselor pentru independența patriei, colaborare internațională și pace. Expunere la adunarea festivă din capitală consacrată aniversării a 60 de ani de la făurirea Partidului Comunist Român, 8 Mai 1981*, Editura politică, București, p. 9.

POPORUL — IZVOR ȘI FĂURITOR DE ISTORIE

DORU BOGDAN

Întreaga noastră existență, în devenirea ei istorică milenară, probează cu puterea unor argumente incontestabile teza potrivit căreia *nimănui*, noi *nu-i datorăm*, drumul nostru istoric pe spirala progresului, neatîrnării și libertății noastre decît *doar* și *numai* propriilor noștri buni și străbuni, ce ne-au precedat cu generații și generații, și care ne însoțesc mereu întru plămădirea gîndurilor — fortificarea vrierilor și întru strădaniile noastre spre înfăptuiri de bine și progres. Cu alte cuvinte, noi trebuie să ne aplecăm conștiința noastră, în semn de veșnică și cuvioasă gratitudine *poporului nostru, izvorul și făuritorul propriei sale istorii*, cel care a știut să-ndure și să rabde dar să și aștepte cu speranță peste atîtea valuri de ape vijelioase minate de puterea năpraznică a unor furtuni devastatoare ce s-au năpustit asupra-i.

Aceste realități istorice mărturisite prin vremi conștiinței noastre de faptele românești depuse pe altarele neatîrnării, apărării gliei străbune, al libertății și unității noastre naționale de strămoșii noștri în vremurile lui Burebista și Decebal și Glad, Menumurut, și Gelu și Ahtum și Basarab și-n vremea vremilor acelor eroi voievozi, domnitori de țară ai întregii noastre epopei medievale și mai apoi în vremurile revoluțiilor noastre moderne, au oferit și au fost receptate și apoi cultivate la nivelul conștiinței colective românești ca adevărate *lecții de istorie* cu puternice accente formativ-axiologice, menite să fundamenteze și să direcționeze o întreagă ideologie românească vizavi de lupta pentru emanciparea națională.

Marilor spirite românești de la începuturile noastre moderne cărora istoria le-a oferit șansa de a fi sortitori și ziditori de ideologie românească, *credința nestrămăluată în puterile nebănuite ale poporului nostru*, li s-a impus cu forța evidenței, ea dimensionînd profilul lor moral-politic.

Mai toți gînditorii noștri politici, beneficiînd și de o formație intelectuală europeană, menită să înlesnească înțelegerea forțelor motrice ale istoriei, precum și trecutul nostru istoric conexas desigur și cu al altor popoare, au fost preocupați la începutul evului nostru modern de stabilirea unor căi și metode, deci a unei strategii care să determine angajarea plenară alături de personalități a poporului în realizarea faptelor de istorie. Căci, într-adevăr, una din constantele gîndirii social-politice românești detectabilă mai cu seamă din a II-a jumătate a secolului XIX constă în preocupările personalităților noastre — militanți și luptători naționali de a fi alături și împreună cu și numai cu poporul. Am putea spune că apelul-semnal cu valoare de testament politic dat la 1848 de mintea lucidă și atît de angajată în istorie, și care a fost *Simion Bărnuțiu* : „Țineți toți cu poporul de nu vreți să rătăciți” s-a impus ca directivă, căreia de la etapă la etapă „spre drumul unității noastre naționale-statale”, „reformatorii” și „unificatorii” neamului românesc din sec. XIX, au căutat să-i dea împlinirea cuvenită.

În ceea ce-i privește pe arădeni, căci despre ei vrem să rostim cîteva date în aceste rînduri, gîndirea lor social-politică despre factorul popor în lupta

pentru emancipare națională, îi înscriu la un loc distinct în constelația marilor spirite românești, care au știut să gindească lucid și cu discernămint pe marginea nevoii imperioase de a veghea cu grijă în numele poporului la renașterea prin popor și de către popor și pentru popor a propriei noastre istorii.

Să remarcăm cu satisfacție că acești gânditori și luptători naționali *nu au gândit doar ci mai mult și-au trăit gândul* printr-o vie și tulmutoasă implicare în istorie.

Avându-l, arădenii, ca deschizător de drumuri întru realizarea „lucrului românesc” care nu era un lucru privat ci unul de obște, „un lucru public, național” cum îl definea chiar el însăși, *Moise Nicoară* (1784—1862) acest neistovit, curajos și militant național, cel care inaugurează ca reprezentant, deputat, delegat al națiunii sale lupta de emancipare națională în părțile Aradului, Bihorului și Banatului, toți vor reține din acțiunea cea mare a lui Moise Nicoară credința că „mîntuirea noastră numai prin noi înșine se poate săvîrși” (V. Goldiș) și nicidecum prin milostivirea și bunăvoința împăratului.

Mergînd pe linia învățăturilor oferite de „Momentul Moise Nicoară”, fruntașii politici arădeni urzitori de ideologie social-politică vor fi preocupați de educația poporului cu finalitate în planul dezvoltării și împlinirii conștiinței naționale, în planul realizării și consolidării unei reale solidarități naționale, a unei reale și active legături între mase și personalități.

Din această perspectivă trebuie înțelese sensurile strădaniilor românești soldate în Arad la început de secol 19 și pe tot parcursul lui procesul de *instituționalizare al culturii românești* (Preparandia 1812, Astra arădeană 1861—63) apariția la Arad a gazetelor „Speranța” (1869—1872); „Lumina”, „Minte și inimă”, „Biserica și Școala”, „Gura satului”, „Tribuna poporului” (1897—1903), „Tribuna” (1904—1912) și „Romănul” (1911—1916, 1918), fenomen care alături de alți factori va asigura ascensiunea și impunerea Aradului spre sfîrșitul veacului 19 ca un veritabil și de netăgăduit centru al luptei românilor transilvăneni pentru făurirea statului național unitar român.

Prin instituțiile culturale românești (școli și societăți), prin activa și viguroasa presă românească, Aradul a infuzat în „plămînul neamului românesc” simțăminte și valori cultural-politice străvechi, pregătind și mobilizînd conștiința românească pentru vremurile izbîndei „ce va să vină”.

Animați de înalte convingeri democratice și umanitare o pleiadă de militanți naționali arădeni : Ioan Popovici Desseanu, M. V. Stănescu, Mihai Veliciu, V. Goldiș, dr. I. Suci, dr. Ștefan Cicio Pop, Ioan Russu Șirianu ș.m.a. au conștientizat *necesitatea atragerii în luptă a maselor populare românești* nu doar prin lozinci și programe afișate, ci prin coborîrea fruntașilor în viață tumultoasă și dramatică a satului românesc. „Și cînd am văzut, spunea dr. Șt. Cicio Pop în 1911 la Șiria — că în parlamentul oligarhiei maghiare prea puțină ispravă putem face noi (adică deputații români parlamentari — n.n.D.B.)... *Ne-am coborît în popor și n-am cruțat nici jertfe, nici istoveală ... să luminăm poporul*” ...

Să subliniem faptul că la nivel de Arad relația mase personalități s-a manifestat plenar, pregătindu-se astfel ambianța istorică necesară pentru împlinirea *Marelui gând românesc*. Edificatoare în acest sens sînt amintirile dr. I. Suci din anul 1919 care relevă că „...nicăieri — ca în Arad — n-a pulsă în decursul celor 50 de ani de grele lupte o energie atît de clocotitoare și o solidaritate atît de impozantă între popor și fruntași...” Fruntașii politici arădeni nu s-au sfiit să recunoască și să mărturisească o convingere-credință cum că „Noi (adică intelectualii, fruntașii politici) sîntem numai spuma ce se naște din zbaterea valurilor puternicei vieți; *poporul este originea, este izvorul* (subl. D.B.); săcătuiți acest izvor și noi nu mai suntem nimic”. Aceste cuvinte

rostitute de V. Goldiș în 1906 la Lipova cu valoare de crez politic pentru generația sa de militanți și slujitori naționali, exprimă net o mentalitate politică la nivelul elitei noastre naționale în stare să explice fertilul și laboriosul dialog mase-personalități. Nu trebuie să ne surprindă cu nimic faptul că la strădaniile fruntașilor arădeni de revenirea la activismul politic considerat de ei ca „o adevărată școală politică a poporului nostru“ (V. Goldiș) masele populare arădene le răspunde printr-o stare de spirit menită să-i determine pe fruntași la activitate. „Pornirea spre activitate drept că a ieșit din inițiativa însăși a maselor populare îndeosebi în părțile arădene, mult dornică de luptă“ va preciza dr. Ioan Suciu pentru ca în alegerile din 1902—1904 să i se declare în față : „ne-am săturat de a mai aștepta pînă decideți lupta. Veniți cu noi ! De nu intrăm în luptă fără voi“, iar lui V. Goldiș la Hălmagiu, un țaran să i se adreseze categoric, oprindu-l din vorbirea sa și cerînd să se treacă grabnic la revoluție : „Nu domnule ! Noi revoluție vrem ! Patru feciori am — pe toți îi dau“. Acest semnal atît de imeprativ venit dinspre popor spre elită trădează conștientizarea marilor rosturi politice ce caracteriza masele populare arădene, dirzenia și hotărîrea lor nestrămutată de a-și făuri propria lor istorie.

Identificarea întru totul a fruntașilor politici arădeni cu cauza și năzuințele poporului și pentru care n-au cruțat nici jertfa și nici sacrificii materiale, i-au impus în fața maselor ca adevărate *modele umane*, care prin comportamentul lor național — poziție a conștiinței lor — au înrîurit sensibil *mentalul* colectiv românesc, modelînd astfel spiritul public, fenomen învederat de participarea entuziastă și neîngrădită a maselor arădene la toate evenimentele ce vor conduce inexorabil spre ziua de înălțare istorică a nației române, *Acolo*, în Mecca românilor, la Alba Iulia — vechiul nost Bălgrad.

De remarcant rolul pe care îl subliniază fruntașii politici arădeni jucat de țărănime în istoria noastră, lucru pentru care V. Goldiș adresa cele mai patetice și alese cuvinte de apreciere : „Țăranul a păstrat întotdeauna neschimbată limba românească și în suflet sămînța viitoarelor înnoiri. Șuba românească e bună haină, ea niciodată nu va lăsa să înghețe germenii vieții latine din preajma Carpaților, dintre Dunăre și Tisa“ sau țărănimea română este rezervor curat și fără prihană a tuturor energiilor naționale, depozitorul aptitudinilor și virtuților, care îndreptătesc „*viața românească* în lume ca *instrument de muncă și dreptate* ...“ (subl. D.B.). De asemenea, ei au sesizat și întrevăzut greutatea politică pe care o reprezenta proletariatul și mișcarea socialistă în ansamblul luptei pentru emancipare socială și națională. De aici și atitudinea acestor fruntași arădeni ca M. Veliciu, Ioan Russu Șirianu, dr. Ștefan Cicio Pop, dr. I. Suciu și V. Goldiș — de adeziune și respect față de programul social-politic al mișcării socialiste care era concordant cu programul național.

„Socialiștii, — scria V. Goldiș în 1913 — duc lupta în numele tuturor. Deocamdată ei sînt singura armată mobilizată cu adevărat împotriva regimului oligarhic străin“ ... și mai departe spunea : „socialismul ca mișcare politică menită să dezrobească milioane de muncitori e un produs fizic al firii“, „solidarizarea acestor două clase (adică a proletariatului cu țărănimea) spunea V. Goldiș — făcînd dovada unui înalt *vizionarism istoric* — este singura cheazășie a fericirii noastre viitoare“. Iată deci, cîteva din gîndurile — crez ale ultimei generații aparținînd așa-zisei generații a Unirii celei Mari, vizavi de mișcarea socialistă, gînduri ce ascund în ele puternice accente contemporane.

Să reținem de asemenea *umanitarismul* consecvent și franc mărturisit de națiunea română prin fruntașii ei pînă chiar și de la tribuna parlamentului ungar. „Nu agităm — spunea Mihai Veliciu la Chișineu Criș în 1904 — contra nici unei naționalități, cu atît mai puțin contra ungarilor iubim toate naționa-

litățile, iubim poporul unguresc, căci încît e vorba de greutatea acele le păstrăm împreună“.

Rolul maselor populare în marele act de la 1 Dec. 1918 a fost relevat de cel căruia istoria i-a rezervat șansa nepereche de a rosti hotărîrea istorică a unei întregi națiuni : Vasile Goldiș. El va fi cel care are puterea să recunoască și să afirme că „la actul unirii destinul mi-a rezervat și mie oarecare rol. Am fost propunătorul unirii ... *Nu revendic nici un merit personal pentru asta*. Fiindcă propunerea ar fi făcut-o și alții, mii. *Ea a fost în sufletul națiunii noastre* (subl. n-D.B.). Cu alte cuvinte hotărîrea istorică, deci Rezoluțiunea sau Declarația de la Alba Iulia a fost în gîndul, simțirea și fapta întregii națiuni române manifestate mai ales pe tot parcursul sfîrșitului de secol 19. Este redată în aceste cuvinte o sublimată recunoaștere a imensului rol avut de popor în lupta pentru emancipare, pentru făurirea statului național român unitar.

Dacă lupta de emancipare națională a românilor la începutul secolului al XIX-lea sta sub semnul raportului *intelectualități-popor*, spre sfîrșitul aceluiași veac al națiunilor și începutul celui următor, raportul suferă o inversare a termenilor, respectiv — *popor-intelectualitate*, ea demonstrînd inițiativa și vigoarea binerecunoscută la nivelul elitei românești — cu care masele populare intră și domină scena istoriei noastre. De fapt, amploarea și intensitatea nemaiîntîlnite sub care se manifestă lupta națională a românilor în această perioadă, este expresia realizării unor veritabile solidarități moderne atît pe verticală cît și pe orizontală, solidarități spre care s-a tîns încă de la sfîrșitul veacului 18 și care la rîndu-le explică măreția, grandoarea și *demnitătea sacră* a Măritei Adunări Naționale românești de la Alba Iulia.

Aradul, cu mîndria cuvenită își poate adjuca un merit incontestabil în marele act istoric de la 1 Dec. 1918. Meritul Aradului ca o adevărată Capitală politică a conștiinței și faptei românești din Transilvania a fost și este dat de existența în această zonă a unei *compacte mase românești care bine organizată* capabilă să imprime întregii lupte un *stil național activ* și care au fost în strînse raporturi cu frunțașii politici, adevărați doctrinari ai luptei naționale și tot ațiția ziditori de conștiință națională și „părinți ai Patriei“.

Semnificativele date restituite nouă de către frunțașii politici arădeni confirmă concepția lor, crezul lor și mai mult o unanimă recunoaștere cu privire la rolul maselor populare ca factor determinant în făurirea propriei lor istorii, în speță în realizarea epocalului act istoric, Unirea de la 1 Dec. 1918. Unire care nu ne-a oferit-o nimeni ca pe un „dar“, care nu a fost rezultatul unui „noroc orb“ ci ea a fost și este și va fi de-a pururi „opera întregului popor, a maselor populare din toate principatele locuite de români, constituind așa după cum apreciază tovarășul Nicolae Ceaușescu încununarea victorioasă a luptei seculare duse de cele mai înaintate forțe, de cărturarii și marii gînditori ai neamului, de *întregul nostru popor*“.

ROMANIAN PEOPLE CREATOR AND SOURCE OF THE HISTORY

(SUMMARY)

In this study the author emphasizes the manner in which Marxist the work and thesis concerning with the part of the people in the creating of the history, was reflected in the conscience of the political leaders, of the Romanian militants from Arad for freedom and national unity.

The presented facts emphasize that the movement for national emancipation of the Romanians was this own work, of the masses of the people fact affirmed and recognized by the political leaders, though they had an important contribution in the conception and the development of this struggle, still the main merit was of the people.

CONTRIBUȚII PRIVIND ÎNCEPUTURILE ALIANȚEI NAȚIONALITĂȚILOR ASUPRITE DIN IMPERIUL AUSTRO-UNGAR

MARGARETA VENERA KOVACS

Politica românilor din Transilvania, pînă la Memorandul din 1892, a avut drept coordonată principală loialismul față de împărat. Păturile românești acordau încredere spiritului de echitate al Curții din Viena, deoarece supunerea și încrederea față de împărat fuseseră cultivate atît prin educația publică, școlară, armată, prin administrația de stat, cît și prin proclamațiile adresate de împărat „popoarelor sale”. Memorandul, prin forța și amploarea problemelor sale, a dat o grea lovitură echilibrului politic al Curții vieneze, dar în același timp și încrederei românilor în spiritul de dreptate al acesteia. Zdruncinată profund, încrederea în împărat se spulberă în fața tratamentului neomenos de care a avut parte delegația memorandiștilor, a procesului intentat autorilor Memorandului, dar mai ales, în fața deciziei pripite și nedrepte a tribunalului din Cluj. Românii simt în mod imperios necesitatea unei reorientări a politicii lor în sensul stringerii legăturilor politice cu naționalitățile asuprite din imperiu.

Politica Curții din Viena față de „popoarele sale” crease nemulțumiri în rîndul tuturor naționalităților oprite: români, slovaci, cehi, sirbi, ruteni etc. Naționalitățile asuprite reprezentau o adevărată problemă prin număr, tradiții culturale și, nu în ultimă instanță, prin atracția pe care o exercitau asupra acestora, românii de dincolo de Carpați. Toate acestea dădeau o amploare sporită problemei naționalităților și dorința acestora de a înlătura oprimarea era tot mai stringentă.

Compromisul austro-ungar din 1867 a împins pe planul al doilea naționalitățile care locuiau teritorii relativ compacte și, împreună, depășeau numerește, cu mult, națiunile dominante. Acesta va fi motivul pentru care se vor ridica cu hotărîre și vor protesta împotriva acestui act reacționar, întrucît năzuințele de viață națională proprie și libertate, le-au fost înăbușite în mod brutal¹. Năzuințele amintite fiindu-le înăbușite, burgheziile popoarelor oprite au fost obligate să-și strîngă rîndurile, să-și constituie partide naționale drept foruri conducătoare în lupta pentru dobîndirea de drepturi social-economice, culturale, dar, mai ales, pentru obținerea pozițiilor politice la care cu dreptate aspirau. Interesele comune și scopurile stabilite, au determinat naționalitățile din monarhie să se apropie pentru a forma un bloc comun puternic.

Naționalitățile nemaghiare prin tot ce întreprindeau: adunări populare, discursuri, memorii, publicații, dar în mod expres prin aspirațiile lor de unitate și independență națională, pătrunse în conștiința maselor, reprezentau o reală problemă pentru oamenii politici ai vremii și pentru politica statului.

¹ N. Cordoș, *Memorandul naționalităților*, în „Acta Musei Napocensis”, IX, 1972, p. 1.

Elocvent în această problemă este amplul raport redactat și trimis împăratului Franz-Iosif I de către Iuliu Szapáry, premier maghiar, care condamna pe „acei agitatori care de ani de zile se ocupă cu uneltiri naționaliste întovășindu-se în vremurile din urmă și cu cehii doritori de a distruge baza dinastică a monarhiei și cu alte elemente tulburătoare pentru a reuși să seducă pe cetățenii de limbă română din Ungaria”². Din situația relatată de premierul maghiar înțelegem că o colaborare și schimburi de păreri între români și cehi nu erau pe placul autorităților. Cu toate acestea, încă în 1846, au loc un schimb de scrisori între intelectualitatea cehă, slovacă și cea română din Transilvania. Astfel, K. Havlíček, redactorul ziarului *Norodnie Noviny* din Praga, îi scria redactorului ziarului brașovean *Gazeta de Transilvania*, G. Barițiu, despre necesitatea unei cât mai strinse legături între publiciștii cehi și români, propunându-i de asemenea lărgirea corespondenței și a schimbului de publicații. El sublinia totodată și scopul urmărit : „apropierea tuturor popoarelor înrobite din Imperiul habsburgic în luptă cu reacțiunea, feudalismul și forțele perimate”³.

Accidentală la început, cooperarea naționalităților va îmbrăca o serie de forme, ajungând să devină către sfârșitul secolului tot mai organizată. Cooperarea își avea originea în luptele naționale din 1848 continuate cu memorandumul comun al românilor, slovacilor din primăvara anului 1849, adresat guvernului austriac prin care cereau învoirea de a se organiza pe temeiul egalei îndreptățiri naționale⁴. Apeluri la unire a românilor și la alianța frățască cu popoarele din imperiu, pentru răsturnarea absolutismului habsburgic, erau editate de Comitetul central democratic european de la Londra la care în iunie 1851 aderaseră și revoluționarii români emigranți⁵. În același an, la Paris, N. Bălcescu, în discursul despre *Mișcarea românilor din Ardeal* arăta care este calea de urmat pentru români : o unire strinsă între toți românii și dintr-o ridicare a tuturor împreună și în solidaritate cu toate popoarele împilate”⁶. Discursul a fost ținut la împlinirea a trei ani de la memorabila Adunare de la Blaj în fața membrilor Societății studenților români al cărei întemeietor era⁷. După zece ani, o chemare similară de stringere a legăturilor cu naționalitățile conlocuitoare lansa Conferința Națională de la Sibiu din 1/13 și 4/16 ianuarie, iar delegatul brașovean la conferință, G. Barițiu, întors acasă, în fața mulțimii care l-a întâmpinat, a pronunțat o amplă cuvîntare subliniind necesitatea unor conclucrări trainice, frățești între români și națiunile surori⁸. Era încă o modalitate de a face să pătrundă în mase ideea necesității colaborării cu celelalte naționalități, în vederea realizării scopului propus, eliberarea socială și națională. După dizolvarea seimului provincial, în baza rescriptului din august 1861, conducătorii mișcării slovace au înaintat împăratului acel Memorandum de la Viena, în care a fost inclusă o chemare la solidaritate a tuturor naționalităților nemaghiare din Ungaria, aceasta fiind după părerea lor cea mai bună armă de apărare a drepturilor constituționale⁹.

² *Unirea Transilvaniei cu România* (sub redacția lui I. Popescu Puțuri, A. Deac), București, 1972, p. 213.

³ C. Botoran, Milică Moldoveanu, Cehoslovacia, în „*Afirmarea statelor naționale independente unitare din centrul și SE Europei (1821—1823)*”, București, p. 147.

⁴ N. Popea, *Memorialul arhiepiscopului și mitropolitului Andrei baron de Șaguna sau luptele naționale politice ale românilor 1846—1873*, 1889, t. I, p. 284—286.

⁵ *Apud*, *Unirea Transilvaniei cu România*, p. 115.

⁶ N. Bălcescu, *Opere*, I, București, 1953, p. 335.

⁷ *Enciclopedia română*, Minerva, Cluj, 1929, p. 140.

⁸ T.V. Păcățianu, *Cartea de aur...*, II, Sibiu, 1902, p. 218.

⁹ Keith Hitchins, *Cultură și naționalitate în Transilvania*, Cluj, 1972, p. 74 ; *vezi* și C. Botoran, Milică Moldoveanu, *op. cit.*, p. 150.

Anul 1860 aducea înnoiri promițătoare pentru popoarele supuse din imperiu. Conducătorii acestora reînviu după „moartea politică”¹⁰ care încetase imediat după publicarea diplomei împărătești din 20 noiembrie când, se instaurează sistemul liberal de guvernare atât pentru români, cât și pentru celelalte naționalități nemaghiare care vor pași pe calea luptei parlamentare.

Acum, printre români se remarcă un om politic cu viziuni democratice, Vincențiu Babeș. Broșura „Cauza limbilor și a naționalităților în Austria pertractată de un român”, apărută la Viena, îi consacră cariera politică. Prin intermediul acesteia, aducea în fața opiniei publice și a cercurilor guvernamentale dorințele unui popor conștient de barierele ce încercau să oprească dezvoltarea sa firească. Lucrarea sublinia înșelarea speranțelor puse de naționalitățile din imperiu în guvernările anterioare, definește egalitatea de drept a naționalităților și combate răspicat orice tendință de natură dualistă. V. Babeș cerea să se acorde drepturi egale națiunilor nemaghiare recunoscute ca atare în imperiu, națiuni care să conlucreze „în centrul monarhiei, într-un organ compus amăsurat lipsei după proporțiunea numerică a celor recunoscute zece naționalități”¹¹. Apărută de timpuriu, în perioada „liberală”, singura carte de acest gen scrisă de un român care respingea „dreptul istoric” constituia revelația noului în discuția dintre reglementarea raporturilor naționale cu mult înainte de acceptarea ca normă a dreptului la autodeterminare¹². Ideile lucrării lui Babeș i-au inspirat pe Anton și Alexandru Mocioni, poate și pe alții¹³. Dovada, în 1863 când Al. Mocioni în cadrul Consiliului Imperial din Viena își va ridica glasul în apărarea poporului ceh și a programului fruntașilor acestora¹⁴. În primăvara anului 1863, în revista cehă *Politik*, se protesta împotriva încercărilor cercurilor conducătoare maghiare de a realiza, împotriva voinței românilor, unirea Transilvaniei cu Ungaria. Revista mai cerea pentru români o echitabilă reprezentare a lor în viața publică a Transilvaniei¹⁵. Considerăm că este oportună amintirea în acest context a studiilor istoricului ceh F. Palacky, apărute în 1865, intitulate *Ideea statului austriac*, studii care aveau unele idei comune cu cele semnalate în lucrarea program a lui Babeș. Să fi avut de model ideile lucrării lui Babeș sau numai condițiile politice și sociale similare impuse de autorități ambelor naționalități, să fi dat nota comună celor două programe? Ridicăm această problemă subliniind faptul că încă în 1861 Francisék L. Rieger, ziarist, rudă apropiată a istoricului ceh, publicase o serie de articole referitoare la lupta popoarelor din Imperiul habsburgic, împotriva asupririi și a politicii de deznaționalizare. Discursul aceluiași ziarist ceh pronunțat, în același an, reda condițiile grele de viață ale românilor transilvăneni în lupta pentru dreptul la autodeterminare, subliniind în același timp ideea cooperării tuturor popoarelor subjugate din Europa centrală, a românilor și cehilor mai ales¹⁶. În încheierea acestei idei vom sublinia faptul că atât fruntașii politici cehi cât și cei români cunoșteau situația popoarelor oprite din imperiu, iar dezideratele comune îi vor apropia și mai mult, determinându-i să-și unească forțele împotriva asupritorilor¹⁷.

¹⁰ G. Neamțu, *Activitatea parlamentară a lui Al. Roman, 1866—1887*, în „Anuarul Institutului de istorie” Cluj, XII, 1969, p. 83.

¹¹ G. Cipăianu, *Ideile progresiste în gândirea lui Vincențiu Babeș*, în „Acta Musei Napocensis”, II, VII, 1970, p. 356—358.

¹² G. Cipăianu, *Vincențiu Babeș*, Timișoara, 1980, p. 30—31.

¹³ *Ibidem*, p. 30.

¹⁴ *Apud* C. Botoran, *Milică Moldoveanu, op. cit.*, p. 151.

¹⁵ *Ibidem*, p. 151.

¹⁶ *Ibidem*, p. 150.

¹⁷ *Ibidem*, p. 150.

Asemenea celorlalți români, din monarhie, V. Babeș, de la începutul perioadei „liberale“, se afirma în activitatea parlamentară. Babeș revendică și de la această tribună atât pentru românii din monarhie, cât și pentru celelalte naționalități asuprite egalitate totală în drepturi și excluderea oricăror discriminări. Conștient de rolul maselor în marile acțiuni politice, încă din 1861, el propunea „să se tipărească un fel de foi de la dietă spre informarea alegătorilor și a poporului peste tot despre cele ce se țin la noi“¹⁸. Bun cunosător al mediului sîrbesc din Ungaria, atât de pe urma contactelor ocazionale în problema ierarhică, din perioada 1862—1864, dar mai ales prin raporturile ce le întreținea cu naționalii sirbi, Mihail Polit, Zvetozar Militici, Șt. Lazarovici, Babeș a înțeles de timpuriu rolul luptei comune, pentru două popoare care luptau pentru aceeași cauză¹⁹.

După deschiderea oficială a dietei, în 14 decembrie 1865²⁰, deputații români din Ungaria și Banat formează la 27 ianuarie 1866 clubul național avîndu-l ca președinte pe Anton Mocioni. Programul clubului sublinia că „eluparea drepturilor naționale pe temeiul egalei îndreptățiri“ trebuia urmărită în deplină solidaritate cu deputații sirbi²¹. Clubul deputaților români s-a pronunțat de timpuriu pentru un proiect de lege comun cu sirbii în problema națională, proiect pe care deputații intenționau să-l discute în parlament, spre a dobîndi eventual o rezolvare constituțională înainte de a se încheia o înțelegere definitivă între Viena și Pesta. Aceste intenții explică faptul că în iarna lui 1866 clubul i-a însărcinat pe Iosif Hodoș, Sigismund Popovici și Vincențiu Babeș cu elaborarea unui proiect de lege în problema națională. În martie are loc conferința comună a reprezentanților clubului deputaților sirbi cu cei trei reprezentanți ai românilor, care au redactat proiectul de lege. Conferința a stabilit principiile care să stea la baza proiectului de lege. Textul, întocmit de Babeș, urma să devină proiect de lege comun în cazul în care sirbii ar fi fost de acord să-și însușească principiile cuprinse în el²². Textul amintit nu a fost dat publicității, probabil din prudență politică, pentru că o conlucrare româno-sirbă într-o problemă delicată ca cea a naționalităților nămaghiare ar fi nemulțumit autoritățile. Avem convingerea că principiile formulate de Babeș în martie 1866 au fost acceptate de clubul deputaților parlamentari sirbi, deoarece la 9 mai Iosif Hodoș a pus în discuție textul redactat în comisia de trei al cărui membru era. Acceptarea de către sirbi a principiilor formulate de Babeș în chestiunea națională și conlucrarea deputaților, ne este confirmată și de lucrările celei de a XI-a ședințe a clubului deputaților români și mai ales de cele subliniate de Babeș, cînd declara că ideile nu îi aparțin în întregime, că ele sînt ale tuturor, inclusiv ale sirbilor²³. Cu toate că acest proiect nu a fost acceptat, contactele bilaterale au consolidat cooperarea dintre români și sirbi și pe tărîm parlamentar. O nouă conferință comună româno-sirbă, cea din iunie 1866, marca noi eforturi de ambele părți pentru realizarea textului comun al proiectului de lege pentru naționalități, care urma să fie susținut cu forțe unite după reluarea lucrărilor dietei²⁴. Pentru realizarea scopului pe care și l-au propus după redeschiderea dietei, atât din partea sirbilor cât și a românilor, au fost delegați cîte doi reprezentanți: Militici, Manoilovici, respectiv Babeș și Hodoș, în vederea redactării textului

¹⁸ G. Cipăianu, *op. cit.*, p. 29—31.

¹⁹ *Ibidem*, p. 84.

²⁰ T.V. Păcățian, *op. cit.*, IV, p. 9.

²¹ T. Botiș, *Monografia familiei Mocioni*, București, 1939, p. 89.

²² *Apud*, G. Cipăianu, *op. cit.* p. 86.

²³ *Ibidem*, p. 86—87.

²⁴ *Ibidem*, p. 87—88.

comun. Dezbaterile comisiei româno-sârbe se încheie la 24 ianuarie 1867, când textul comun era întocmit, iar Babeș recunoscut ca autor principal al acestuia²⁵. În plenara comună din 5 februarie 1867 la Pesta, care s-a întrunit la hotelul „La Tigru”, a fost discutat noul proiect comun. Textul obținând acordul general al alianței parlamentare româno-sârbe. Întrecând prin conținut „conceptele speciale” din care își trăgea seva, programul urma să asigure naționalităților oprimate din Ungaria, egalitate națională în calitatea lor de entități naționale ale statului. Țelul mărteș al proiectului de lege era acela de a pune în drepturi limbile naționale, atât în toate comitatele, cât și în contactele cu organismele superioare ale ierarhiei de stat²⁶. Semnatarii proiectului de lege națională, în număr de 24 (17 români, 6 sârbi, un rutean)²⁷, așteptau ca acesta să ajungă în fața dietei pentru a le soluționa problema drepturilor naționale.

În vara anului 1867, când deputații parlamentari ai naționalităților nemaghiare așteptau cu nerăbdare discutarea în dietă a proiectelor legii naționalităților, imperiul se afla în pragul dualismului austro-ungar. În timp ce rezolvarea legii naționalităților era târăgănată, apăreau alte legi care prin conținutul lor aveau menirea să deznaționalizeze pe nemaghiari, motiv pentru care aceștia vor lupta pentru recunoașterea legilor bazate pe egalitate națională, legi decretate de dietă în perioada 1863—1864²⁸. În lucrările istoricilor slavi de mai târziu, nu o dată, va fi subliniată atitudinea ostilă a maghiarilor față de naționalitățile asuprite. Astfel, Henryk Batowski, istoric polonez, în lucrarea *Prăbușirea Austro-Ungariei* relatează că: „Luptând împotriva germanizării ungurii au săvârșit față de vecinii lor aceeași greșală politică pe care au reproșat-o guvernului de la Viena”²⁹. O opinie similară este exprimată și în *Istoria Slovaciei*, în care se arată că, „luptând pentru stat național maghiar și limbă maghiară conducătorii unguri nu au fost dispuși să recunoască aceleași drepturi și națiunilor nemaghiare”³⁰.

Analizând lupta popoarelor din dubla monarhie pentru drepturi și emancipare națională și politică, Șt. Stanoyevic, profesor la Universitatea din Belgrad, înainte de al doilea război mondial, arată că în perioada de după 1867 șovinismul imperialist al Ungariei se traducea printr-o intensă ură față de toate popoarele nemaghiare din Ungaria și printr-o maghiarizare forțată. Aceasta a fost urmată de o luptă din ce în ce mai dură între maghiari și toate celelalte popoare care existau pe teritoriile dominate de maghiari³¹.

La sfârșitul sesiunii dietale 1865—1868 legea naționalităților a devenit subiect de dezbateri. Trei proiecte au fost înaintate dietei: al comisiei dietale, al deputaților români, sârbi și ruteni, iar cel de al treilea redactat de Deák Ferenc, Alexandru Mocioni a motivat proiectul deputaților naționali, în comparație cu cel al comisiei dietale, despre care arăta că de fapt reprezenta o reeditare a legilor nedrepte din 1836, 1848, 1849, dar în alte forme. Mocioni sublinia că naționalitățile pe care le reprezintă nu vor vota proiectul comisiei, deoarece textul acesteia urmărește asemenea proiectului lui Deák doar supremația limbii maghiare³². Prin cuvântări remarcabile, deputații români,

²⁵ *Ibidem*, p. 87—88.

²⁶ T.V. Păcățian, *op. cit.*, IV, p. 458—462.

²⁷ G. Cipărianu, *op. cit.*, p. 88.

²⁸ Keith Hitchens, *op. cit.*, p. 24; Doru Bogdan, I. Popovici Desseanu — *luptător pentru libertate și unitate națională* (1831—1892) în „Ziridava”, XIII, 1981, p. 220.

²⁹ C. Botoran, Milică Moldoveanu, *op. cit.*, p. 147.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ Viorica Moisiuc, *Jugoslavia în „Afirmarea statelor naționale independente unitare din centrul și SE Europei 1821—1923”*, Buc., 1979, p. 88.

³² T.V. Păcățian, *op. cit.*, p. 486.

sirbi și ruteni au sprijinit textul deputaților naționali aducând argumente grăitoare. În ședința din 27 noiembrie 1868, Vincențiu Babeș și I. Popovici Desseanu au rostit cuvântări în sprijinul proiectului comun româno-sirb. Babeș arăta că problema națională în Ungaria era importantă pentru întreg statul, dar, mai ales, pentru locuitorii interesați; iar I. P. Desseanu sublinia că proiectul comisiei dietale era în evidentă opoziție cu proiectul comun româno-sirb³³. Analizându-le comparativ pe cele două proiecte, I. P. Desseanu arăta că în timp ce proiectul comun româno-sirb enunța „egalitatea îndreptătită atât în respect cît și în respectul limbii“ a naționalităților nemaghiare, cel prezentat de comisiunea dietală afirma primatul națiunii politice-maghiare. În proiect se prevedea că limbile naționale se vor folosi numai în cazul în care practica guvernării reclamă în mod necesar acest lucru, grăbindu-se să adauge că din cauza unității politice limba de stat a Ungariei e limba maghiară³⁴. În încheiere, vorbitorul preciza că în dietă „mulți prezentează naționalitățile ca opuse libertății. Eu neg asta. Pentru că eu nu știu să despart separat naționalitatea de către libertate“³⁵.

În final, cînd s-a pus problema votului cei 24 deputați nemaghiari votară pentru proiectul lor. Majoritatea, toți ceilalți deputați, se declarară împotrivă, urmînd ca proiectul lui Deák să fie adoptat ca bază de discuție pentru legea naționalităților³⁶. De aceea, în semn de protest, deputații naționali părăsiră sala, nu au participat la dezbaterile proiectului Deák și nici la votarea legii naționalităților din 1 decembrie 1868.

Presa cehă a urmărit cu viu interes evoluția evenimentelor din Transilvania susținînd lupta românilor pentru eliberare națională. Justificativ în acest sens este articolul din revista *Politik* din 21 mai 1868 în care, subliniindu-se solidaritatea poporului ceh cu lupta națională a celorlalte popoare se arăta: „Românii pot fi siguri — și aceasta o declarăm aici — că însăși asemănarea dintre opoziția noastră și a lor declanșează simpatia noastră față de interesele lor naționale“. Mai tirziu în noiembrie 1868, cînd patentul cu privire la naționalități a fost promulgat, presa cehă a subliniat faptul că acesta „îngrădește pe români în propria lor țară“ și își exprima, totodată, convingerea în „justețea cererilor românilor“. La rîndul lor purtătorii de cuvînt ai românilor din Transilvania, ca G. Barițiu și Ștefan Pop, au urmărit evoluția situației din Cehia sprijinind acțiunile politice ale lui Fr. Palacky și Fr. Rieger³⁷.

Cooperarea naționalităților a luat forme politice tot mai concrete. În aceeași perioadă fruntașii români din Transilvania i-au avertizat pe cehi asupra manevrelor autorităților austro-ungare, arătîndu-se că „liberatarea nu poate fi obținută numai prin impunerea principiilor dreptății și respectului drepturilor umane“³⁸. În primăvara anului 1870, presa română din Transilvania a publicat în întregime Memorandul ceh din mai 1870, subliniind dreptul istoric al cehilor la autogovernare. *Gazeta de Transilvania* scria de pildă că: „Dacă inițiatorii dualismului nu cunosc sau nu vor să ocolească acest drept istoric atunci întreaga lor construcție se va afla pe o temelie de nisip“³⁹. Simultan s-a întărit și colaborarea dintre românii din Transilvania și slovacii din Austro-

³³ V. Netea, *Lupta românilor din Transilvania pentru libertate națională (1818–1885)*, Buc., 1975, p. 163; Doru Bogdan, *op. cit.*, p. 321.

³⁴ *Ibidem*, p. 361–362; *Ibidem*, p. 221.

³⁵ T.V. Păcățian, *op. cit.*, IV, p. 723.

³⁶ *Ibidem*, p. 771.

³⁷ C. Botoran, *Milică Moldoveanu, op. cit.*, p. 151.

³⁸ *Ibidem*, p. 151.

³⁹ „Gazeta Transilvaniei“ din 5/23 iunie 1870.

Ungaria. Astfel, în prima scurtă istorie a slovacilor, publicată în ziarul *Fede-rațiunea* din martie 1871, se sublinia importanța legăturilor dintre cele două popoare, drept argument cităm : „Națiunea slovacă ne este o adevărată soră de suferință și din acest punct de vedere solidaritatea noastră cu slovacii este cea mai naturală și ne poate scăpa de pericolul comun.“ În încheiere, pentru perioada colaborării în lupta parlamentară pentru drepturile naționalităților nemaghiare, dar mai ales pentru a sublinia că lupta comună se va continua, considerăm de o deosebită importanță rindurile lui Babeș din ziarul *Albina*, în care se sublinia că „... în Austria minoritățile domnesc și au să tot domnească peste majorități. Aici, acum trebuie să se nască de sine întrebarea : oare în secolul luminilor mai poate să fie îndreptătită existența unui imperiu pe o astfel de bază barbară ? Oare misiunea Austriei să fie și mai departe întunericul și nedreptatea ?“ Babeș încheia prin cuvintele : „Dacă unii pretind cu orice preț să domnească, naționalitățile vor continua lupta, ... măcar unde să-i ducă ea“⁴⁰. Babeș acționa neobosit, preocupat fiind în egală măsură de coeziunea internă a partidului și de colaborarea cu sîrbi. Această colaborare politică a realizat-o atât cu fruntașii naționali sîrbi, cît și cu alegătorii sîrbi. Noile contacte au loc în aprilie 1872, în Banat, unde Babeș i-a reintîlnit pe conducătorii naționali sîrbi⁴¹. Discuțiile ocazionate de perspectiva alegerilor cu fruntașii luptei de eliberare națională a sîrbilor din imperiu, Zvetozar Militici și Al. Trifunaș, au avut și rolul de a întări colaborarea politică generală dintre cele două popoare. În slujba aceluiași scop, dar în același timp și pentru a se delibera și mijloci cîntelegerea asupra problemei naționale“. A. Mocioni lansa și el în 6/18 aprilie un apel „tuturor românilor care se interesează de cauza noastră națională“, invitîndu-i la o conferință pe data de 9 mai la Arad“⁴². Vara aceluiași an ne aduce noi dovezi de conlucrare a lui Vincențiu Babeș cu sîrbi. Ales în cercul Biserica Albă, intră în parlament cu un mandat din partea românilor, a alegătorilor sîrbi și germani⁴³. Această alianță electorală a făcut impresie și dincolo de hotarele Austro-Ungariei, acolo unde cercuri politice se interesau de situația românilor din imperiu⁴⁴. Fiind vorba de un sprijin bilateral, sigur că și Babeș va face la rîndul său o intensă propagandă printre românii din Panciovo, în vederea alegerii unui candidat sîrb în persoana lui Stoiacovicici. Cînd alegerea acestuia va fi anulată îl va sprijini în continuare pe candidatul nou M. Polit.

Pe coordonatele cooperării dintre naționalitățile asuprite se înscrie și adunarea de la Timișoara din 26 ianuarie/7 februarie 1869, care a dus la înființarea Partidului național de sine stătător din Banat al cărui program național viza în cîteva puncte directa conlucrare cu cei oprimați din imperiu și sprijinirea acestora⁴⁵. În program erau incluse teze care vizează direct conlucrarea cu naționalitățile asuprite : — solidaritate cu națiunile patriei care au aceeași direcție politică ; menținerea și apărarea proiectului româno-sîrb, în ceea ce privesc naționalitățile și care a fost prezentat dietei în 1868 ; sprijinirea programului național al croaților cu privire la autonomia țării lor.

După 1875 începe o perioadă grea, frămîntată pentru naționalitățile din imperiu. Inaugurată de venirea la putere a guvernului condus de Coloman Tisza, perioada se caracterizează printr-o politică de asuprire care ia forme

⁴⁰ T.V. Păcățian, *op. cit.*, IV, p. 247.

⁴¹ „Albina“, VII, 1872, nr. 32 din 16/28 aprilie.

⁴² *Ibidem*, nr. 25 din 23 martie/4 aprilie.

⁴³ „Albina“, VIII, 1873, nr. 85 din 4/16 noiembrie.

⁴⁴ G. Cipăianu, *op. cit.*, p. 97.

⁴⁵ Doru Bogdan, *op. cit.*, p. 224.

din ce în ce mai dure. Această politică dusă de guvern va adânci procesul de deznaționalizare. Nu peste multă vreme în 1879 din inițiativa ministerului cultelor și a instrucțiunii publice, Augustin Trefort, dieta va pune în discuție și va vota o nouă lege, care venea să întărească și prin intermediul învățămîntului tendințele de maghiarizare. Situația socială și politică creată va determina naționalitățile oprimăte să găsească noi căi de luptă, să modifice programele partidelor lor și să facă totul pentru întărirea coeziunii lor.

Începînd cu anul 1881, an în care se realizează înființarea Partidului Național Român din Transilvania, se încheie faza evoluției separate a două partide în cadrul mișcării naționale. De la tribuna acestei conferințe a Partidului Național Român ca purtător de cuvînt al comitetului executiv al celor treizeci, V. Babeș venea în întîmpinarea ideii unor alianțe atît cu maghiarii cît și cu celelalte naționalități: „Noi aspirăm la frăție și solidaritate cu toate popoarele din patria noastră în special cu națiunea maghiară cu al cărei destin al nostru este așa de strîns legat”⁴⁶. Cu timpul unii conducători tineri ai partidului ca I. Slavici, Eugen Brote, director al *Tribunei*, I. Russu Șirianu, Aurel C. Popovici, vor renunța să mai spere într-o reapropiere româno-maghiară tocmai datorită politicii duse de cercurile guvernamentale între 1870—1880, dar mai ales datorită încercărilor acestora din urmă de a înăbuși opoziția politică a naționalităților și de a deznaționaliza pe cetățenii nemaghiari⁴⁷.

În 1884, cînd este intensificat procesul de deznaționalizare, se intensifică din nou mișcarea națională, mai întîi, sub forma unor reacții prompte împotriva acestei legi mai apoi prin forme tot mai organizate. Această nouă situație creată ne va duce la înțelegerea atitudinii tinerilor conducători ai partidului, care renegînd compromisul româno-maghiar vor ajunge la concluzia că în problema națională din Ungaria „nu poate fi găsită soluția într-un compromis româno-maghiar care reducea slavii la o condiție de inferioritate”⁴⁸, solidaritatea cu slavii va sta deci în centrul preocupărilor conducătorilor partidului către sfîrșitul deceniului al opt-lea, după cum reiese și din cuvîntele rostite de Babeș cu ocazia conferinței electorale din iunie 1884 de la Sibiu: „partițida națională va conlucra frățește cu toți aceia care mai virtos țin cont de interesele și bunăstarea poporului peste tot”⁴⁹.

Stringerea legăturilor reprezentanților români cu slavii se va realiza în 1886 în mari orașe europene, la Praga și Viena, unde românii, cehii, slovacii, slovenii și croații se vor întîlni pentru a analiza posibilitățile acțiunii comune în eventualitatea unei reorganizări a monarhiei⁵⁰.

Conferința națională din 27/28 octombrie 1890 jalona solidaritatea cu slavii, drept politică oficială a Partidului Național Român în vederea dobîndirii autodeterminării naționale. În acest sens, comitetul executiv al partidului îl va delega pe Babeș, ca să intre în contact cu fruntașii slovaci și sîrbi⁵¹.

Putem constata că în perioada care a urmat, între anii 1891—1893, fruntașii noștri politici vor lupta tot mai energic pentru difuzarea ideii că alianța opriștilor din imperiu reprezintă o necesitate politică. Interese similare

⁴⁶ T.V. Păcățian, *op. cit.*, VIII, p. 30—31.

⁴⁷ Keith Hitchins, *op. cit.*, p. 76.

⁴⁸ A.C. Popovici, *Cestiunea naționalităților și modurile soluționării sale în Ungaria, 1894*, p. 44—45; Keith Hitchins *op. cit.*, p. 76.

⁴⁹ T. V. Păcățian, *op. cit.*, VII, p. 196.

⁵⁰ I. Slavici, *Românii din regatul ungar și politica maghiară*, Buc., 1892, p. 38.

⁵¹ Biblioteca Universității Babeș-Bolyai, Cluj, Corespondența G. Pop de Băsești, VI, V. Babeș către G. Pop de Băsești, 3—15 mai 1891.

întîlnim și la cercurile conducătoare ale sîrbilor și slovacilor. Avocatul sîrb M. Polit îi comunica printr-o scrisoare lui Vincențiu Babeș: „mișcarea națională din România m-a interesat în cel mai înalt grad. Ziarul nostru *Branik* a informat asupra problemei. Părerea mea a fost ca în *Branik* să apară ideea ea după exemplul românesc să-și programeze și celelalte naționalități adunările (sași, slovaci și sîrbi) și să-și aleagă deputații pentru adunarea generală a naționalităților”⁵². Polit sugera o pregătire temeinică pentru reuniunea comună a naționalităților, subliniind că numai astfel i se poate asigura succesul.

În primăvara anului 1891, ideea alianței este îmbrățișată de studențimea română, de dincolo de Carpați, și cea sîrbă. Membrii societății studențești „Obilić”, din Belgrad, s-au adresat studenților români, printr-o scrisoare prin care îi anunța că vor veni pe pămîntul României pentru afirmarea solidarității naționale a celor două state amice⁵³. Moțiunea de răspuns a studenților de la Iași și București va fi prezentată adunării studențești, de studentul Simion Mehedinți în 9/12 martie 1891. Scrisoarea de răspuns adresată studenților sîrbi îi anunța de nerăbdarea cu care sînt așteptați „pentru afirmarea solidarității celor două generații tinere, pentru culoarea lor națională”⁵⁴. Întîlnirea studenților sîrbi și români a fost stabilită la Turnu Severin. Despre întrevederea de la T. Severin, ne informează ziarul „*Odjek*” din Belgrad. Cu această ocazie, în primăvara anului 1891, a fost elaborată o moțiune în care se insista asupra îndatoririi reciproce a românilor și sîrbilor de a da ajutor material și moral fraților din Austro-Ungaria, în lupta lor pentru libertate națională. Moțiunea exprima și dorința ca între popoarele slave și românii din Austro-Ungaria să se stabilească o înțelegere care să ducă la o acțiune comună⁵⁵. Se afirma dorința de alianță între naționalități, interesul și ajutorul pe care dorea să-l ofere tineretul din România fraților din monarhia austro-ungară.

Contacte directe au fost stabilite cu cehii și slovacii, mai precis, între mișcarea de emancipare națională română, cehă și slovacă, cu ocazia vizitei făcute la Praga de un grup de români, treizeci la număr, conduși de Aurel Mureșianu, directorul ziarului *Gazeta de Transilvania*. Cu acest prilej au avut loc numeroase manifestări de prietenie româno-cehă. Această vizită a dat prilejul reprezentanților ambelor părți să sublinieze în cuvîntările lor „comunitatea de interese între români și cehi a căror luptă urmărește aceleași scopuri”⁵⁶. Ziarul *Narodni Listy*, din toamna anului 1891, scria „a ne înțelege și a ne sprijini întreolaltă, aceasta să fie în timpul serios de față deviza tuturor națiunilor din monarhie a celor slave ca și a celor neslave”.

Concomitent, E. Brote, la Viena încerca să stabilească relații de prietenie cu germanii din Ungaria, de asemenea, cu slovacii, sîrbii și croații în intenția de a-i cîștiga de partea cauzei românilor din Transilvania⁵⁷.

În ianuarie 1892 s-a ținut a cincea conferință generală electorală a delegațiilor P.N.R., „conferință memorabilă prin faptul că a decretat mergerea fără amîinare la monarh cu un memorandum, în care s-a cuprindă plîngerile românilor din statul ungar față de situația politică ce li s-a creat”⁵⁸. Conferința a ales un nou președinte în persoana lui I. Rațiu, apărător de mai bine de 30

⁵² Corespondența lui V. Babeș (ediție îngrijită G. Cipăianu, M. Dan), 1976, p. 180.

⁵³ „Gazeta Transilvaniei”, 82, 1895, p. 3.

⁵⁴ *Ibidem*, nr. 85, 1891, p. 2.

⁵⁵ M. Dan, N. Cordoș, *O încercare de colaborare politică româno-sîrbă, în 1891* în „Acta Muzei Napocensis”, VII, 1970, p. 638 ; C.f. *Gazeta Transilvaniei* nr. 92, 1891.

⁵⁶ C. Botoran, *Milică Moldoveanu, op. cit.*, p. 155.

⁵⁷ Keith Hitchins, *op. cit.*, p. 78.

⁵⁸ T.V. Păcățian, *op. cit.*, VII, p. 489.

de ani a cauzei românilor⁵⁸. Scursoarele și telegramele fruntașilor slavi au salutat conferința națională din ianuarie 1892, atât pentru hotărîrea luată în vederea trimiterii memorandumului la împărat, cit și prin alegerea făcută în persoana lui I. Rațiu.

Sub influența fruntașilor români și a noului președinte, acțiunile vor fi direcționate, în vederea întăririi spiritului de cooperare, pentru găsirea unui cadru organizatoric și pentru relațiile de prietenie dintre români și slavi. În primăvara aceluiași an, I. Russu Șirianu îi comunica prietenului său G. Căntacuzino că toate naționalitățile fierb în imperiu⁵⁹. În septembrie 1892, I. Rațiu, îl trimitea pe Eugen Brote într-un turneu la Turciensky Martin, Zagreb și Novisad pentru a stabili contacte cu partidele naționale slovace, croate și sîrbești. La cîteva luni după turneul întreprins de Brote vor începe negocieri fructuoase cu partidele sîrb și slovac⁶¹. Din aceeași corespondență a lui Șirianu către prietenul său, reținem că în octombrie 1892 românii militau pentru editarea la Viena a unui ziar al naționalităților⁶².

Discuțiile purtate de E. Brote în toamna anului 1892 cu reprezentanții slovacilor și sîrbilor au dat roade, astfel că, în ianuarie 1893, ele au determinat apropierea punctelor de vedere a partidelor naționale și găsirea modalităților de manifestare într-un cadru organizatoric⁶³. Intervenția lui E. Brote a stimulat tratativele politice. Oamenii politici ai celor trei naționalități au devenit mai supli, ei și-au lărgit vederile, fiind dispuși să caute forme concrete de cooperare politică. Un prim rezultat a fost organizarea la Viena a unei consfătuiri politice, care să dezbată aceste probleme. Consfătuirea a avut loc în zilele de 10—11 ianuarie 1893. Participanți au fost I. Rațiu, E. Brote, Aurel Popovici, din partea românilor, E. Gavrilla, din partea sîrbilor, Paul Mudron, Miloș Stefanovici, Samuel Daxner, Matus Dula și Iaroslav Minik, din partea slovacilor. Cu acest prilej, au ei decis să continue discuțiile, să fie informate partidele naționale de conținutul discuțiilor⁶⁴. Ziarul *Tribuna* din Sibiu prezenta această reuniune politică din capitala imperiului odată cu cele două proiecte de acțiune ce au constituit subiectul discuțiilor. Ideea primului proiect era convocarea unui congres al naționalităților din Imperiul austro-ungar. Cel de al doilea proiect se referea la întărirea solidarității naționalităților asuprite și la apariția unui ziar de limbă germană, menirea acestuia fiind apărarea drepturilor popoarelor de asuprite și îndemnul la consolidarea alianțelor lor politice⁶⁵.

Aici, la *Tribuna*, ca redactor, își începe activitatea publicistică și politică în sensul dezvoltării legăturilor româno-slovace, G. Augustini. Ideile sale cu privire la necesitatea dezvoltării colaborării politice dintre români și slovaci le-a dezvoltat în primul său articol, sub titlul *Vocea unui slovac*. În articol G. Augustini sublinia: „... nota comună a înțelegerii noastre este asuprirea, iar interesul comun să scăpăm de această asuprire”. În concepția lui Augustini această alianță slovaco-română era „nu numai firească, dar și imperios necesară mai ales că cele două popoare au simțit că trebuia încheiată cu multă vreme înainte”⁶⁶.

⁵⁸ I. Georgescu, Dr. I. Rațiu, Sibiu, 1928, p. 101—101.

⁵⁹ Biblioteca Academiei R.S. România, msse., Fond I. Russu-Șirianu.

⁶¹ Șt. Pascu, *Marea Adunare de la Alba Iulia*, Cluj, 1968, p. 170., L. Boia, Eugen Brote (1850—1912) Litera, 1974, p. 95.

⁶² Biblioteca Academiei R.S. România, msse., Fond I. Russu-Șirianu, p. 95.

⁶³ L. Boia, *op. cit.*, p. 95.

⁶⁴ Keith Hitchins, *op. cit.*, p. 79.

⁶⁵ „Tribuna”, an X, 1893, nr. 7.

⁶⁶ *Ibidem*, nr. 20; Pavel Adamik, *Gustav Augustini — pionier al relațiilor politice româno-slovace în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea în „Ziridava”*, X, 1978, p. 651.

Acum, în vara anului 1893, P.N.R. se găsea în fața unor situații grele datorită acțiunilor ostile ale autorităților față de fruntașii partidului, după înaintarea Memorandului către împărat în 1892. Starea de lucruri este amintită în iunie 1893 de Felix Leseur, în ziarul parizian *La Republique française* în care dezvăluia încă odată asuprirea naționalităților nemaghiare ceea ce genera antagonisme foarte păgubitoare pentru întreaga societate⁶⁷. Această situație nu-i va împiedica pe români ca în cadrul instituțional al celei de a șasea conferințe naționale a P.N.R. de la Sibiu din 7/23 iulie să reia teza alianței cu naționalitățile. În raportul general al comitetului P.N.R. se afirma : „în consonanță cu vederile exprimate de conferințele noastre naționale, acest comitet a căutat să vină în atingere mai deaproape și cu popoarele nemaghiare din Ungaria, cu slovacii, sîrbii, germanii și rutenii pentru ca toate aceste, deopotrivă apăsate să pășească solidare cu noi contra politicii de maghiarizare. Negocierile în această direcție începute astă iarnă între reprezentanții altor națiuni și noi, au ajuns la o perfectă înțelegere“⁶⁸. Un fapt plin de semnificație pentru alianța celor asupriți din monarhie a fost prezența la această conferință a reprezentanților celorlalte naționalități. Remarcăm prezența delegației P.N. Slovac reprezentată de dr. Samuel Daxner și Gustav Augustini, care în alocuțiunile rostite salutau conferința în limba română. Ziarul maghiar *Egyet-értés* referindu-se la lucrările conferinței de la Sibiu și la slovaci, sublinia că „... în redacția *Tribunei* se află un domn Augustini, care aici la Sibiu, joacă un rol de ambasador la slovacimii între români“⁶⁹. Se statornicea și prin aceste prezențe alianța naționalităților nemaghiare care nu era pe placul autorităților, după cum reiese din tonul ironic al ziarului amintit. După conferința partidului, legăturile politice cu naționalitățile nemaghiare din imperiu se transformă într-o puternică manifestare demonstrativă a alianței existente. P.N.R. este din nou în fruntea inițiativelor de alianță cu slavii. Astfel, partidul își va trimite autorizații : I. Rațiu, E. Brote, A. Popovici și Iuliu Coroianu să realizeze o alianță fermă a celor trei naționalități cît mai curînd posibil⁷⁰.

Ideea consolidării alianței celor trei naționalități a pătruns în cercuri tot mai largi, fapt care a asigurat în toamna anului 1893 baza de masă a politicii partidelor naționale. La Budapesta, în noiembrie 1893, studenții români organizează o adunare la care au participat și studenții slovaci. În alocuțiunile rostite purtătorii de cuvînt au subliniat necesitatea conlucrării naționalităților române și slave pentru salvarea intereselor lor naționale⁷¹. Adunarea a fost pregătită și prezidată de Iuliu Maniu, student român, întemeietorul „Societății studenților români, sîrbi și slovaci din Budapesta“⁷².

După cum subliniază semnatarul articolului *Națiunile nemaghiare și ungurii din Gazeta Transilvaniei* noiembrie 1893, ideea cooperării forțelor politice ale românilor, sîrbilor și slovacilor a fost considerată ca acțiune dușmănoasă contra statului, de ziarul *Pester Lloyd*. Guvernul încerca să aplice cunoscutul principiu „divide et impera“ pentru a împiedica alianța naționalităților. Congresul ce se pregătea era considerat un „congres de rebeli“. Presa maghiară se străduia să spargă frontul solidarității politice a naționalităților, subapreciind valoarea legăturilor fruntașilor naționali cu masele populare.

⁶⁷ Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 174.

⁶⁸ T.V. Păcățian, *op. cit.*, VII, p. 568.

⁶⁹ „Tribuna“, an X, 1893, nr. 154.

⁷⁰ Keith Hitchins, *op. cit.*, p. 79.

⁷¹ Vezi articolul, *Înfrățirea româno-slovacă* în „Gazeta Transilvaniei“, 1893, 21 nov./3 dec.

⁷² *Enciclopedia română*, Minerva, Cluj, 1929, p. 646—647.

La sfîrșitul anului 1893, după puternica manifestare a simpatiei față de lupta transilvănenilor români, după încercări zadarnice ale guvernului maghiar de intimidare și corupere a învățătorilor și preoților români, primul ministru Wekerle și ministrul de interne Hieronymi îl invita pe I. Rațiu la Budapesta pentru o discuție hotărîtoare. Însotit de Coroianu, I. Rațiu cheamă pe reprezentanții slovacilor și sîrbilor pentru un acord între naționalitățile oprimate⁷³.

În pofida stavilelor pe care încearcă cercurile conducătoare să le opună alianței naționalităților, la Budapesta, în decembrie 1893, are loc o a doua întîlnire a studenților români, slovaci și sîrbi care dezbate problema legată de necesitatea luptei comune pînă cînd fiecare națiune își va cîștiga dreptul de a decide asupra propriului său destin⁷⁴.

Din scrisoarea adresată de M. Polit lui Babeș, reținem acum, la sfîrșitul anului 1893, opinia declarată și fermă a conducătorului politic sîrb ca toți fruntașii naționalităților să participe la viitorul congres al naționalităților în mod solidar⁷⁵.

Însuflețiți de perspectiva viitorului congres care putea să devină zorii unei ere noi în viața naționalităților din monarhie, studenții români erau alături de cei slavi în toate acțiunile. În ziua de 17 ianuarie 1894, cu ocazia eliberării redactorului ziarului *Narodne Noviny*, Svetozar Hurban Vajansky din închisoarea de la Seghedin unde îl întîlnise pe Valeriu Braniște⁷⁶, studenții slovaci au organizat o manifestație de simpatie la care au participat și colegii, lor români de la Budapesta.

Din nou puternice manifestări ale solidarității româno-sîrbe de astă dată cu prilejul adunării de protest organizat la Sremski Karlovci, împotriva proiectelor legilor bisericești ale guvernului maghiar după cum sublinia *Gazeta Transilvaniei*. Presa română și-a manifestat solidaritatea cu acțiunile organizate de oamenii politici sîrbi. *Zastava* aprecia că la această adunare au participat aproximativ 20'000 persoane, iar ideea solidarității sîrbilor cu românii și slovacii a fost subliniată de oratorii care s-au adresat mulțimii⁷⁷. Concomitent ziarul *Dreptatea* anunța că la Carlovăț în aprilie, a avut loc adunarea tineretului universitar sîrb cu scopul de a elabora un program unitar de luptă. Că verigă de aceluiași lanț al nemulțumirii, și românii din Așadar convocat o adunare de protest față de proiectul legii căsătoriei civile dezbătut în dietă. Și ei se referă la adunările populare ale sîrbilor și la mitingul de la Carlovăț, în cuvîntările rostițe. Adunarea de la Arad a fost oprită sub pretextul că au fost trimise invitații la persoane din afara comitatului. Pînă la urmă adunarea s-a ținut la 3 mai 1894. În rezoluția adunării se sublinia: „Adunarea enunță solidaritatea celorlalte naționalități care luptă pentru sfînta cauză a bisericii lor în care în urma proiectelor de legi politico-bisericești ale guvernului au ajuns într-o situație identică cu cea a poporului român“. Adunarea a fost salutăată de numeroase telegrame trimise de comunitățile sîrbești din: Irig, Semlin, Novisad, Zenta, Sombor, Kikinda, Virșeț, Bechicherecul Mare, Perlas, Ada, Panciovo și alte localități. Sentimente de solidaritate frățească au fost exprimate de luptătorii sîrbi iar prin telegramele trimise de tinerimea universitară sîrbă de la Viena, Budapesta, Zagreb, ca și de M. Polit. Ziarul

⁷³ Ștefan Pascu, *op. cit.*, p. 178, I. Georgescu, *op. cit.*, p. 46.

⁷⁴ Vezi „Gazeta Transilvaniei“, din 17 dec. 1893.

⁷⁵ Vezi corespondența lui Vincențiu Babeș, p. 182.

⁷⁶ V. Braniște, *Oameni, fapte, întîmplări*, ediție îngrijită de Vera Căliman și Serban Polve-rejan, Cluj, 1980, p. 29.

⁷⁷ „Gazeta Transilvaniei“, L VII, 1894, nr. 79.

Zastava a fost reprezentată de E. Gavrilla. A fost o manifestare elocventă a solidarității româno-sârbe⁷⁵.

Ideea întăririi spiritului de cooperare a naționalităților oprite fusese reținută de cercurile guvernamentale maghiare nu odată, dar mai ales, acum cu ocazia procesului Memorandului început în 7 mai 1894 cînd: cei 20 de „acuzăți“ aveau tot atîția apărători, avocați, publiciști, oameni de cultură, între care Aurel Mureșianu, Ștefan Cicio Pop, Valeriu Braniște, Augustin Bunea; se oferiseră ca apărători și trei slovaci (Milos Stefanovic, Matus Dula și Șt. Fainor) și un sîrb, Emil Gavrilla. Se manifesta astfel, și de această dată, solidaritatea tuturor naționalităților oprite⁷⁶.

Evenimentele din vara anului 1894 ne demonstrează că ideea alianței celor trei naționalități pătrunsese în mase și cuprindea acum cercuri tot mai largi ale studenților, intelectualilor și țărănimii. Ziarul *Kölnische Zeitung* arăta că în timpul procesului Memorandului sîrbii și slovacii priveau procesul intentat românilor ca o acțiune arbitrară, îndreptată împotriva naționalităților⁷⁷. Același ziar în numărul din 19 iulie 1894 vorbea de o comunitate a naționalităților, care s-a manifestat plenar în timpul procesului, *Zastava* i-a apărut pe români, iar rezultatul acestei apărări a fost persecutarea de către autorități⁷⁸. Tot în timpul procesului *Zastava* a militat, de asemenea pentru înjghebarea unei alianțe a femeilor sîrbe, slovace și române. Același ziar, din Novisad, constata că politica guvernului maghiar a provocat acțiunea de apărare a femeilor și a tineretului universitar, aparținînd celor trei naționalități. Redacția ziarului își exprima convingerea că „mîntuirea poporului sîrb din această țară ca și a celorlalte naționalități nemaghiare zace numai în alianța lor proprie și pe toate tărîmurile“⁷⁹.

Autoritățile guvernamentale n-au întîrziat să-și dea revanșa. Au fost pornite adevărate acțiuni represive în intenția de a slăbi capacitatea organizatorică a naționalităților nemaghiare. Se intentează *Zastavei* un proces⁸⁰ prin care publicistul Milan Popovici, redactorul responsabil al ziarului *Zastava* este acuzat pentru publicarea articolului intitulat *Golgota naționalităților* semnat cu pseudonimul „Aliance“. Conținutul articolului dovedea odată mai mult, că și sîrbii și slovacii se aflau în aceeași situație nefirească, nedreaptă de asuprire și sublinia că de fapt „cauza românilor e tot atît de bine și cauza noastră“⁸¹. Autorul nu a fost descoperit și ca atare i s-a intentat proces redactorului M. Popovici. Acest proces s-a judecat la Seghedin la sfîrșitul anului 1894, iar apărătorii redactorului *Zastavei* au fost avocatul român C. Brădiceanu și colegul său slovac Milos Stefanovic din Pojoň: se demonstra încă odată în fața autorităților că alianța sîrbilor, slovacilor și românilor e de nezdruincinat.

În aceeași perioadă și cu același scop, autoritățile vremii intentează procesul ziarului *Dreptatea*. Acuzat a fost Valer Braniște, redactorul principal al gazetei. A fost condamnat la doi ani de închisoare. Apărătorii au fost aceiași ca și în cazul publicistului M. Popovici. Concomitent cu cele două procese acțiunile de pregătire ale congresului devin tot mai febrile. În acest sens, I. Russu Șirianu, în decembrie 1894, îi comunica lui Șt. Perieteanu-Buzău că un delegat al Sibiului, orașul de reședință al redacției ziarului *Tribuna* a

⁷⁶ „Dreptatea“, I, 1894, nr. 83, nr. 86, nr. 89, nr. 90.

⁷⁹ Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 186.

⁸⁰ „Gazeta Transilvaniei“, L VII, 1894, nr. 95.

⁸¹ *Ibidem*, nr. 153.

⁸² „Dreptatea“, I, 1894, nr. 113.

⁸³ „Gazeta Transilvaniei“, L VII, 1894, nr. 268.

⁸⁴ *Ibidem*, nr. 153.

plecat la Arad avînd misiunea de a-i îndemna deopotrivă pe sîrbi și români (prin Mangra) la o activitate mai susținută. Delegatul urma să se vadă cu fruntașii sîrbi și slovaci, cu ocazia procesului *Zastavei* de la Seghedin⁸⁵. După proces, I. Russu Șirianu, la Sibiu, împreună cu V. Mangra vor elabora planul de pregătire al congresului naționalităților. Dintr-o altă scrisoare adresată de I. Russu Șirianu aceluiași prieten reținem hotărîrea românilor de a publica în presă informații tot mai dese legate de pregătirea congresului, și intenția acestora de a opera la presa străină ca prin intermediul acesteia să se sublinieze importanța politică a amintitului congres. Ziaristul tribunist dorea ca prin intermediul unui turneu să ia contact cu fruntașii politici ai naționalităților slave cărora să le arate felul cum concepea el organizarea congresului și asigurarea unui răsunset european acestei acțiuni de mare amploare. Traseul lui I. R. Șirianu urma să fie: Blaj, Lugoj, Novisad și Turcansky Martin. Toate aceste eforturi ale reprezentanților noștri ne dovedesc dorința acestora de a grăbi pregătirea congresului.

Cu toate că în 1894 prin desființarea P.N.R., cadrul instituțional al acestuia este înlăturat prin ordinul nr. 321 al ministerului de interne din același an, adunarea populară de la Sibiu din 16/28 noiembrie a marcat un moment important în consolidarea alianței naționalităților oprite. Cu acest prilej P. Trutik în numele comisiunii celor 50 de delegați aleși să elaboreze concluziile, prezintă adunării opiniile lor din care reținem că : „adunarea se pronunță pentru întrunirea congresului, spre binele și dezvoltarea culturală, națională și politică a fiecărui popor“. Se exprimau mulțumirile comisiunii tuturor „băr. baților de stat, publiciștilor și amicilor poporului român, care au apreciat jus, cauza noastră dreaptă și au sprijinit-o cu zel înaintea forului lumii civilizate. Asemenea aducem tributul nostru de recunoștință fraților noștri din regată care în aceste zile grele nu-și uită de noi“⁸⁶. Acum cînd fruntașii P.N.R. erau întemnițați, puținii conducători rămași liberi au înțeles și interpretat la reala valoare dorința adunării, a maselor populare românești de a face totul pentru lupta comună a românilor, sîrbilor și slovacylor.

Devenită idee-forță în viața politică a Ungariei, acum la finele anului 1894, teza alianței celor oprimați din imperiu ridică din nou tineretul universitar din Cluj, Viena, Budapesta care organizează adevărate adunări de afirmare a cimentării alianței politice a naționalităților. La Budapesta studenții români, sîrbi și slovaci organizează un congres dominat în dezbateri de ideea alianței naționalităților.⁸⁷

Acțiunile și mișcările sociale, politice sau culturale ale anului 1895 sînt parte componentă, osatură organică a aceleiași mișcări. Această mișcare a determinat strîngerea rîndurilor naționalităților cu interese similare adică români, sîrbi și slovaci, în vederea organizării marelui forum comun, congresul naționalităților. Motivația convocării grabnice a congresului era dublă, pe de o parte felul în care erau concepute sărbătoririle mileniului cu care practic naționalitățile nemaghiare nu aveau nimic comun, iar pe de altă parte formarea aceluși șuvoi, de simpatie atît de favorabil naționalităților în ajunul și timpul „congresului interparlamentar de pace“ din 13 august 1895 de la Bruxelles. În august 1895, I. R. Șirianu a participat la acest congres de unde a trimis reportaje „Tribunei“.

⁸⁵ Biblioteca Academiei R.S. România, msse corespondența lui I. Russu-Sirianu cu Șt. Periețeanu—Buzău.

⁸⁶ T.V. Păcățianu, *op. cit.*, VII, p. 720—721.

⁸⁷ „Dreptatea“, an. I, 1894, nr. 244.

Acum cînd fruntașii politici ai naționalităților oprite aveau atîta nevoie de liniște pentru a organiza și pregăti congresul, în ședința din 19 februarie 1895 se prezenta în dietă noul guvern prezidat de baronul Bánnfiy Dezső, om politic, dur, care timp de 17 ani, fusese comite suprem al comitatelor Solnoc-Dăbica și Bistrița-Năsăud, supranumit pentru atitudinea sa șovină față de români „Pașă de Dăbica“. În cuvîntarea program rostită în dietă cu ocazia primei ședințe a subliniat fără ezitate în problema naționalităților că: „Nu vom permite să fie strînsă între bariere îngrijirea în prima linie a caracterului maghiar, pe care trebuie să-l aibe statul unitar maghiar“. În timpul guvernării sale a înlocuit conceptul de naționalitate nemaghiară cu acela de „cetățeni de limbă nemaghiară“. În 28 martie 1895 din nou, s-a pus în discuția dietei problema naționalităților. Se cereau luarea de măsuri energetice de către guvern în vederea curmării definitive a mișcărilor și agitației naționalităților nemaghiare. Pentru a duce la bun sfîrșit aceste hotărîri au fost elaborate noi proiecte de lege în ce privește presa, s-a înăsprit codul penal, s-a restrîns comunicarea poștală cu România. A mai fost revizuită legea electorală în defavoarea naționalităților asuprite, s-a introdus un control sever asupra școlilor naționale, iar examenul de maturitate la școlile medii nemaghiare se dădea în fața unor comisii numite de guvern⁸⁸. Și totuși, cu toate condițiile vitrege oferite de politica acestui stat național, reprezentanții naționalităților își vor intensifica eforturile și-și vor sincroniza acțiunile în vederea organizării congresului. În martie 1895 P. Mudron, S. Dexner — M. Ștefanovici însoțiți de arădeanul V. Mangra și de avocatul lugojan Ștefan Petrovici vor face o vizită la București⁸⁹. Concomitent, la Novisad acționa ziaristul tribunist Gustav Augustini care se informa de felul în care doreau naționalii sîrbi să organizeze congresul⁹⁰. Fruntașii naționali E. Gavrilla și N. Ioksimovici, declarau într-o scrisoare adresată lui V. Mangra că sîrbiilor doresc să participe la congres și propun ca acesta să fie pregătit și să se desfășoare pe baza unui program elaborat anterior. Propuneau în acest sens, organizarea unei conferințe prealabile la Seghedin, Budapesta sau Timișoara care să definitiveze programul și apelul de convocare a congresului. Scrisoarea îl mai informa pe V. Mangra și de dorința sașilor de a participa la o conferință prealabilă în interesul căreia oamenii politici sîrbi duceau tratative cu ei. Spirit dinamic, care a acționat cu energie pentru pregătirea congresului, profesorul arădean, V. Mangra va mai face o vizită la Novisad, unde va duce tratative cu corifeii sîrbi M. Polit, E. Gavrilla și M. Ștefanovici în vederea organizării congresului⁹¹.

În activitatea de pregătire a congresului au putut fi remarcate mai multe trăsături caracteristice în viața celor trei naționalități. Semnalăm, în primul rînd, baza de masă a ideii de cooperare politică între români, sîrbi și slovaci. Nu este lipsită de semnificație nici încrederea acordată de comunitățile naționale reprezentanților care au înțeles să se dedice cu credința slujirii intereselor și aspirațiilor celor pe care le reprezentau. A doua trăsătură caracteristică este reprezentată de spiritul de cooperare politică realizat de consultările bilaterale și tripartite ale reprezentanților naționalităților. Spiritul de cooperare a dat glas sentimentului de solidaritate, care devenise o caracteristică a vieții publice și a activității politice a celor trei naționalități.

⁸⁸ T.V. Păcățianu, *op. cit.*, VII, p. 738, p. 759—760.

⁸⁹ Arhiva Institutului de teologie Sibiu, fond V. Mangra, dosar 58.

⁹⁰ *Ibidem*, dosar 62.

⁹¹ V. Mangra, *Partidul Național*, în „Tribuna“, an III, 1899, nr. 169.

Convocarea congresului s-a realizat pe baza apelului elaborat prin cooperarea reprezentanților celor trei naționalități și a fost semnat de V. Mangra, St. Petrovici, P. Mudron, S. Daxner, E. Gavrilla și N. Ioksimovici, personalități amintite nu odată în cadrul lucrării. Difuzarea apelului a fost realizată prin ziarele naționalităților și prin gazetele *L'Estafette* (Paris) și *L'Indépendance roumaine*, care au dus în fața opiniei publice europene mesajul de solidaritate și luptă națională al congresului.

Gazeta de Transilvania considera că deciziile ce vor fi luate trebuie să fie numai în favorul înaintării marelui scop al unirii naționalităților nemaghiare și a solidarității celor asupriți⁹². *Narodnie Noviny* din Pojoni declară că slavii vor merge la congres cu cele din urmă puteri și cu cele din urmă arme pentru a se apăra. *Branik* din Novisad afirma că solidaritatea naționalităților a devenit singurul refugiu unde se mai poate desfășura activitatea politică, motiv pentru care naționalitățile trebuie să acționeze strâns unite.

Cu toate că autoritățile guvernamentale au încercat să minimalizeze importanța congresului naționalităților numindu-l „adunare a naționalităților”, în 10 august 1895 în entuziasmul general al opiniei publice progresiste se deschidea congresul naționalităților, în care ziarul *Tribuna* vedea „începutul marilor și frumoaselor zile, de atita timp visate”, *Zaslava* socotea congresul „eveniment solemn și impresionant” iar *Narodnie Noviny* caracteriza congresul drept „adunare memorabilă”⁹³.

Organizat de românii, sîrbii și slovaci din Ungaria, congresul naționalităților a avut ca obiectiv major jalonarea fermă a strădaniilor comune în direcția înlocuirii întîlnirilor ocazionale din trecut cu o organizație permanentă a celor oprimați din imperiu.

Prin amploarea pe care a avut-o, prin „valoarea sa morală”⁹⁴ de asemenea, prin problematica politică abordată și nu în ultimul rînd prin interesul cu care a fost urmărit și comentat de opinia publică din imperiu și de dincolo de hotarele acestuia, congresul a însemnat un pas înainte pe drumul acțiunilor comune viitoare ale românilor, sîrbilor și slovacilor din imperiul habsburgic.

CONTRIBUTIONS AT THE BEGINNING OF THE ALLIANCE OF THE OPPRESSED NATIONALITIES FROM AUSTRO-HUNGARIAN EMPIRE

(SUMMARY)

This work presents the gathering of the alliance of the oppressed nationalities from Austro-Hungarian Empire, in connection with the problems of Romanians from Transylvania, in the second half of the XIX Century, with which occasion are also underlined the reasons which have caused the alliance between the Romanians, the Serbians and the Slovaks in the fight against the injustice and oppression.

The co-operation of the nationalities is treated in context with the remarkable activity of some Romanian, Serbian and Slovakian politicians as : V. Babeș, Al. Mocioni, A. Muresianu, I. Ratiu, M. Polit, Paul Mudron, Matus Dula and many others.

The contacts between the political leaders of the Romanians, Serbians and Slovaks are analysed, being pursued the results of the actions initiated in the direction of fructification of the connections between the oppressed of the Empire.

The Congress of the Nationalities from Budapest from 1895, a long time prepared and waited with hopes for future, demonstrated the results of the first stage of the common struggle of the oppressed from Austro-Hungarian Empire.

⁹² Vezi Părerii despre congres în „Gazeta Transilvaniei”, L VIII, 1895, nr. 163.

⁹³ Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 199—202.

⁹⁴ Keith Hitchens, *op. cit.*, p. 94.

GAZETA „ROMÂNIA MARE“, TRIBUNA LUPTEI PENTRU REALIZAREA UNITĂȚII NAȚIONALE

RADU PĂIUȘAN

Lupta pentru unitatea națională a poporului român s-a desfășurat în multiple forme, complexitatea ei imprimând și diferite metode de punere în aplicare, avînd în vedere situația dată. Una din aceste forme este cea a propagandei în țară, dar mai ales în străinătate, propagandă desfășurată prin gazete și ziare apărute în emigrație. Alături de presă editată în țară, cea tipărită în străinătate ducea o luptă acerbă împotriva oprîmării sociale și naționale, pentru dreptate socială și libertatea națională. Ea a dat un neînterupt impuls luptei naționale a românilor de pretutîndeni¹.

În cadrul presei românești din timpul primului război mondial, apărută în emigrație, gazeta „România Mare“, editată în anul 1917 la Kiev și în 1919 la Paris, ocupă un rol de cea mai mare importanță. Acest rol este insuficient cunoscut și această lipsă încercăm să o suplinim prin publicarea acestui studiu.

Avînd un titlu programatic și întemeiat în scopuri precise de propagandă națională, gazeta „România Mare“, se adresa prizonierilor români din Rusia, foști luptători în armata austro-ungară. Apariția ei a fost hotărîtă de către guvernul României aflat la Iași, în vara anului 1917, iar primul ei număr a fost tipărit în data de 20 iulie a aceluiași an. Redactorii ei s-au deplasat la Kiev, unde au și stabilit locul redacției, Kievul fiind punctul de concentrare a voluntarilor români din Rusia².

România, după intrarea sa în război, dar mai ales după declanșarea revoluției burghezo-democratice din Rusia, care a înțeles lupta românilor pentru unitatea națională, a început o activitate masivă de recrutare de voluntari dintre prizonierii români din Rusia. Mișcarea pentru organizarea unor corpuri de voluntari, care să lupte în armata română, dintre soldații români din armata austro-ungară, a apărut spontan în mijlocul prizonierilor români din diferite țări ale Antantei³. Ideea aceasta exista încă de la începutul războiului mondial, dar ea nu s-a putut materializa decît odată cu intrarea României în război. Ea corespunde voinței unanime a soldaților români din armata imperiului dualist. Astfel, la începutul războiului au loc treceri masive din Banat și Transilvania în România, mai ales în zonele de graniță, iar odată cu intrarea României în război încep și dezertările soldaților români din armata austro-ungară.

¹ Vasile Maciu, *Unitatea și libertatea națională, obiective majore ale poporului român în perioada 1878—1918*, în „Memoriile secției de științe istorice“, Edit. Acad. R.S.R., Seria IV, tom. II, 1977, p. 80.

² Pentru această problemă vezi, Petru Nemolahu, *Corpul voluntarilor români în Rusia, Conferință ținută la Reîntînarea de lectură din Lugoj, Lugoj, 1921*, p. 6.

³ Pompiliu Nistor, *Corpul voluntarilor români ardeleni și bucovineni*, în „Gazeta volunțarilor“ Cluj, 1923, nr. 25, p. 2.

La începutul anului 1917 existau numai în Rusia 124 000 de prizonieri români, proveniți din armata imperiului dualist, iar împreună cu cei din țările Antantei erau peste 150 000 de oameni⁴. Aceștia cereau cu insistență înrolarea lor în armata română, pentru ca în acest mod cu singele lor să pecetluiască dorința de unire a Banatului și Transilvaniei cu patria mamă. De exemplu, din aproape toate comunele bănățene au existat voluntari în armata română, Banatul fiind unul din principalele teatre ale luptei naționale în anii de început al secolului al XX-lea⁵. Românii bănățeni au luptat fie pe frontul italian, fie pe cel rusesc din Galiția. Ei cer acum înființarea unei legiuni de voluntari români care să lupte împotriva Puterilor Centrale. Mulți români au căzut prizonieri și ei se înrolează voluntari în armata română. Cu acești voluntari existau chiar liste pe comune, mai ales cei care s-au înrolat în armata română sau în cea italiană⁶.

Încercări de a forma un corp de voluntari ardeleni au existat încă din perioada anterioară războiului. Astfel, din rapoartele comandamentului austro-ungar reiese că încă din anul 1913 a fost înființată o legiune ardeleană, de către generalul pensionar Stoika, în scopul de a face propagandă pentru unirea Banatului și a Transilvaniei cu România. După izbucnirea războiului același general a intenționat să constituie o divizie de tineri transilvăneni pentru ca să pătrundă împreună cu ei la momentul oportun în Transilvania și pentru dotarea acestor voluntari au și fost cumpărate 800 de arme din donațiile benevole ale românilor. Numărul acestor voluntari ar fi fost de aproximativ 3000 și erau pregătiți pentru călăuzirea armatei române în momentul în care aceasta va intra în Transilvania⁷. În același timp generalul pensionar Ștefan Șt. Stoika, care credem că este una și aceeași persoană cu cel din rapoartele armatei austro-ungare, urmaș al unei vechi familii bănățene, solicita printr-o scrisoare adresată generalului Averescu să i se repartizeze un comandament în caz că România va intra în război. Nesatisfăcut de răspunsul primit, generalul Stoika insistă printr-un memoriu trimis generalului Iliescu. Prin acest memoriu solicita să i se „acorde dreptul de a forma un corp de voluntari, în cazul în care vom merge contra Austro-Ungariei, cu care vom face lupte de guerilă, atât în Transilvania cât și în Bucovina, teritorii ce-mi sînt cunoscute”⁸.

Ca urmare a insistențelor prizonierilor români din Rusia de a li se da posibilitate să lupte în armata română și în consecință, de a se înființa un corp de voluntari români în iunie 1917 sînt trimise de către guvernul român, la Kiev șase comisii pentru recrutarea voluntarilor dintre prizonierii români proveniți din armata imperiului dualist. Odată cu misiunea militară română în Rusia, au venit și redactorii viitoareii gazete „România Mare”⁹. Încă din primul număr al acestei gazete este anunțată și componența redacției: Sever Bocu era redactor șef, iar Ghiță Pop și Filaret Doboș, redactori¹⁰. Primii doi

⁴ Constantin Toderășcu, *Evoluția voluntariatului în anii 1916—1918*, în „Oastea cea mare”, Edit. Militară, București, 1972, p. 225.

⁵ Vezi pentru această chestiune, Radu Păiușan, *Din lupta națională și socială a românilor bănățeni în anii 1900—1918*, în „Studii de istorie a Banatului”, nr. VIII, Timișoara, 1982, p. 120—128.

⁶ Arh. St. Timiș, fond „Colecția Nicolae Ilieșu”, dosar 6, f. 174, 1585, 1731, 1767, 1595, 1673 etc.

⁷ *Unirea Transilvaniei cu România. 1 decembrie 1918*, sub redacția Ion Popescu-Puțuri și Augustin Deac, București 1972, p. 485.

⁸ Radu Păiușan, *Generalul bănățean Ștefan Șt. Stoika, luptător pentru independență și unitate națională. 1848—1928*, Timișoara 1982, p. 131.

⁹ Sever Bocu, *Les legions Roumaines des Transilvanie. L'irredentisme romaine*. Paris, Impri-merie Paul Dupont, 1918, p. 12.

¹⁰ „România Mare”, Kiev, 1917, nr. 1, 20 iulie, p. 4.

erau nume cunoscute în lupta românilor din Banat și Transilvania. Sever Bocu, originar din Lipova, județul Arad, era un cunoscut luptător pentru unitatea națională și fusese director al gazetei naționale „Tribuna” din Arad¹¹. El a trecut în România în anul 1914, după izbucnirea războiului și după intrarea României în război, se înrolează ca voluntar în armata română cu gradul de locotenent, iar în iunie 1917, avînd în vedere experiența sa de gazetar, este trimis la Kiev să fondeze o gazetă pentru prizonierii români din Rusia. Ghiță Pop, fost și el redactor la „Tribuna” din Arad, trece în România după izbucnirea războiului și editează din anul 1915, la București, un ziar al emigrației ardeleni în România, intitulat tot ca și gazeta din Arad la care fusese redactor — „Tribuna”. Acest ziar al emigrației ardeleni apare la București pînă în anul 1917, cînd Ghiță Pop este trimis la Kiev ca redactor al noii gazete, acum înființată, „România Mare”. În timpul în care s-a aflat în România, Ghiță Pop împreună cu un alt bănățean, Avram Imbroane și el un cunoscut militant național, colaborează la „Epoca” lui Nicolae Filipescu¹². Dacă Sever Bocu și Ghiță Pop reprezentau în redacția „României Mari” Banatul și Transilvania, Filaret Dobos, bucovinean de origine, reprezenta o altă veche provincie românească oprimată — Bucovina. Amintindu-și despre gazeta acestei reviste, Sever Bocu, redactorul său șef, afirmă că ideea inițierii ei a fost discutată cu fruntașul liberal Alexandru Constantinescu, cu care Sever Bocu s-a înțeles să editeze la Kiev o gazetă care să facă propagandă pentru înrolarea de voluntari în armata română, dintre românii prizonieri în Rusia¹³. Fiind sprijinită financiar de către guvernul român, primul număr al gazetei a fost tipărit în 5000 de exemplare, tiraj mare pentru ziarele din aceea epocă și mai ales pentru un ziar apărut în emigrație¹⁴.

Deși în proiectul inițial gazeta trebuia să se ocupe numai de recrutarea voluntarilor și de problemele prizonierilor români din Rusia, gazeta avea un caracter mult mai general și era scrisă în stilul gazetelor românești din Banat și Transilvania. Astfel, ea publica : articole de politică națională, apeluri către prizonieri, aducea știri din România, analiza situația fronturilor, reproducea comunicatele oficiale ale statelor majore, dări de seamă asupra mișcării voluntarilor români, cehi și iugoslavi, din Rusia, știri din Austro-Ungaria, din ziarele aduse de către prizonieri, sau din ziarele neutre, despre revoluția rusă, scrisori de la prizonieri, o interesantă poștă a redacției plină de sfaturi și îndemnuri personale, o rubrică de întrebări și adrese ale rudelor, prietenilor și cunoșcuților răspîndiți prin toată Rusia. După modelul publicațiilor românești ardeleni, publica foiletoane literare și informații culturale semnate de către Mihail Sadoveanu, Marilina Bocu, Cincinat Pavelescu, Octavian Goga, Aron Cotruș etc. „România Mare”, alături de faptul că a contribuit la restabilirea echilibrului sufleteș al prizonierilor români din Rusia, avea și un declarat sens programatic. Ea a fost „o gazetă de directivă națională, slujind marile interese ale întregii Românimi”¹⁵. Ea a făcut deosebite servicii cauzei naționale româ-

¹¹ Pentru activitatea progresistă, pentru unire a lui Sever Bocu, vezi și Vasile Popeangă, *Aradul, centru politic al luptei naționale din perioada dualismului, 1867—1918*, Edit. Facia, Timișoara, 1978, p. 171.

¹² *Presa ardelenă pribeagă (1915—1919)*, în „Almanahul presei române pe anul 1926”, Cluj, 1926, p. 67—79.

¹³ Sever Bocu, *Drumuri și răscruci. Memorii*, vol. I, Timișoara, 1939, p. 152, vezi și Elie Bufnea, *Formațiile de voluntari*, în „Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul”, vol. I, Cultura națională, București 1929, p. 124. (Alături de redactori, cei care au facilitat apariția gazetei au fost și tipografil: Vasile Macrea, Ion Zărnoteanu și Nicolae Stoica).

¹⁴ *Ibidem*, p. 155.

¹⁵ Elie Bufnea, *idem*, p. 124—125.

nești izbutind să însușească și mai mult pe prizonierii ardeleni și bucovineni pentru datoria lor față de neam în acele clipe tragice când soarta României era în cumpănă. Împreună cu întreaga presă ardeleană acțiunea ei s-a manifestat în două mari direcții: propagandă pentru înfăptuirea idealului național și consolidarea încrederii în acest ideal în sufletul celor pe care împrejurările îi făcuseră să creadă în posibilitatea realizării lui, zecilor de mii de prizonieri români din Rusia¹⁶.

Editorialul primului număr al gazetei a fost scris de către cunoscutul luptător național, poetul român Octavian Goga. El se adresa prizonierilor români din Rusia, solicitându-le cu căldură înscrierea în corpul voluntarilor români. Se amintește aici în cuvinte calde despre suferințele pe care le-au avut de suportat românii din Banat și Transilvania de la imperiul dualist. Relatează că soldații armatei române care apărau cu vitejie Moldova în timpul ofensivei germane, de la Mărășești, afirmă că de abia acum începe adevăratul război, din care lumea va putea să-i judece și aprecieze cu adevărat. „Voi ardelenii, bănățenii și bucovinenii ... ați sîngerat pentru asupritorii voștri, voi nu puteți lipsi de la judecată ... O viață întreagă pe voi v-au schingiuit jandarmii, pe voi v-au batjocorit solgăbirăii, vouă v-au necinstit școlile și bisericile, miniștrii de la Budapesta. De trei ani tot voi ați fost trimiși în cele dinții rinduri la moarte, în vreme ce nevestele v-au rămas acasă, să se usuce de sărăcie în bătaia de joc a notarilor și a finanților“. Octavian Goga în apelul său arată că singurul loc unde trebuie să fie prizonierii români din Rusia, este armata română. Ei nu mai datoresc nimic nimănui din momentul intrării României în război, ci numai națiunii lor. „Voi nu mai sînteți ostașii lui, (împăratului n.n.) din ziua când frații voștri au tras sabia ca să vă scape din robie. Voi sînteți soldații României Mari și credința trebuie să rămîie în tabăra de unde armata română va porni la voi acasă“¹⁷.

Un apel patetic face în același sens și Sever Bocu prin paginile gazetei, rugînd pe prizonierii români să se deplaseze la Kiev unde să se înroleze în grup sau în mod individual în corpul prizonierilor români. Cei care primeau primul număr din „România Mare“ trebuiau să-l considere pe acesta un ordin de mobilizare. „Tot ce nu are un suflet de sclav în el, tot ce ține la pămîntul sfînt, pe care s-a născut, pe care i-au trăit moșii și strămoșii, și pe care este de datoria noastră, acum sau niciodată, să-l dezrobim, va veni cu grăbire la Kiev, să se înscrie în armata voluntarilor“¹⁸. Românii prizonieri în Rusia trebuiau să demonstreze, prin înrolarea lor ca voluntari, că oprimarea îndelungată nu i-a făcut să gîndească ca niște sclavi și, totodată, să arate lumii că poporul român din imperiul dualist s-a maturizat și că nu se mai poate trăi ca înainte de război. În același timp înrolarea lor ca voluntari are semnificația unei declarații de război pe care i-o fac Austro-Ungariei proprii ei cetățeni.

După deplasarea în Rusia a celor șase comisii, pentru recrutarea voluntarilor, trimiterea de detașamente de voluntari în țară devine regulată. Astfel, pe data de 15 iulie 1917, este trimis de la Kiev la Iași, al doilea detașament de de voluntari. Plecarea lor spre țară a fost o adevărată sărbătoare, organizată ca atare și de către „Corpul voluntarilor români din Rusia“ care-și avea sediul la Kiev. Acest corp avea ca și comandant pe generalul Coandă, șeful misiunii militare române în Rusia și ca șef de stat major pe locotenent colo-

¹⁶ *Presa ardeleană* ..., p. 77.

¹⁷ Octavian Goga, *Către soldații României Mari*, în „România Mare“, Kiev, I, 1917, nr. 1, 20 iulie p. 1.

¹⁸ *Ibidem*, p. 1—2.

nelul C. G. Pietraru. Într-o atmosferă de entuziasm național românesc, în ziua plecării detașamentului corul corpului de voluntari condus de către Cornel Olariu, a intonat „Deșteaptă-te române“. Cu această ocazie au fost rememorate zilele plecării primului corp de voluntari români la Iași, în data de 3 iunie 1917 și primirea deosebită care i s-a făcut acestuia în data de 8 iunie la Iași. Se precizează că atunci când a plecat primul detașament, toți voluntarii români care se aflau în Kiev, doreau să plece dar acest lucru nu a fost posibil¹⁹.

Relațiile cu celălalt mare popor asuprit din Austro-Ungaria, care-și organiza o armată de voluntari în Rusia, cel cehoslovac sînt în atenția permanentă a gazetei²⁰. Din relatările „României Mari“ aflăm că în aceea perioadă se aflau în Rusia peste 300.000 de cehi și 100.000 slovaci. Aceștia și-au oferit serviciile armatei ruse iar alții, aflați în Franța, au luptat alături de România în divizia sîrbă pe frontul din Dobrogea²¹.

Voluntarii erau cu sufletul în permanență alături de România și armata română. Orice victorie a armatei române era viu comentată și prezentată în paginile gazetei voluntarilor români din Rusia. Marile bătălii de la Mărăști și Mărășești, care tocmai atunci se desfășurau erau urmărite cu însuflețire de către voluntari. Ele au fost comentate și în paginile gazetei editate pentru ei. Succesele românilor în bătăliile de pe frontul din Moldova, era un prilej de mîndrie pentru voluntari. Astfel este comentată cu entuziasm, în paginile „României Mari“ ofensiva armatei române de la Mărăști și apoi stoparea acesteia și replierea românilor în apărare. Se dau și date despre stoparea marelui ofensive a armatelor ruse din iulie 1917, în cadrul căreia au fost luați 40 000 de prizonieri germano-austro-unguri și mult material de război. Ofensiva a evidențiat faptul că soldații ruși nu mai erau dispuși să lupte și că frontul de est susținut de către ei, începe să se dezorganizeze²².

Un cald apel, de data aceasta către bucovinenii prizonieri din Rusia, adresează și Filaret Doboș, îndemnîndu-i să se înroleze voluntari. „Fraților, în cumpăna războiului acestuia s-a pus de-o parte dreptul și libertatea popoarelor, iar de alta, minciuna și robia. Pentru noi, românii, a sosit acum ceasul mîntuirii și dacă sute de ani am luptat de silă pentru minciuna austro-ungară, acum trebuie să arătăm lumii întregi, că știm să luptăm pentru dreptul și libertatea noastră“²³.

Pe lângă Corpul voluntarilor români, fusese creat și un Serviciu al prizonierilor români din Rusia. Acesta avea ca scop ajutarea acestora, crearea pentru ei de condiții mai bune de viață și li îndemna să se înroleze ca voluntari. Acest serviciu publica numeroase apeluri către prizonierii români pentru ca aceștia să ia legătură cu el. Un astfel de apel este făcut încă în paginile primului număr al gazetei voluntarilor din Rusia²⁴.

Situația populației românești rămasă acasă în Banat, Transilvania și Bucovina, preocupa în cel mai înalt grad pe românii aflați în Rusia. Persecuțiile îndurate de către populația românească de aici, erau demascate de către redactorii „României Mari“. În organul de presă al voluntarilor sînt infierate

¹⁹ *Ibidem*, p. 2.

²⁰ Pentru relațiile dintre voluntarii români și cei cehi din Rusia pe toată durata războiului mondial, vezi Rađu Păiușan, *Contribuții privind rolul voluntarilor ardeleni din armata română în luptă pentru unitatea națională*, în „Ziridava“, Arad, nr. XIII, 1981, p. 170–171.

²¹ „România Mare“, Kiev, I, 1917, nr. 1, 20 iulie, p. 2.

²² Gh. Pop, *Strălucită ofensivă română*, în *idem*, p. 3. (Ghiță Pop, unul dintre redactorii gazetei mai semna și Gh. P. sau Gh. Pădure).

²³ F. Doboș, *Către frații bucovineni*, în *idem*, p. 4.

²⁴ „România Mare“, Kiev, I, 1917, nr. 1, 20 iulie, p. 4.

aceste persecuții, manifestate mai ales după retragerea armatei române din Transilvania în toamna anului 1916. Acum sînt deportați și internați în lagăre din Ungaria zeci de mii de români bănățeni și transilvăneni²⁵. „România Mare“ arată că după retragerea armatei române din Transilvania, au fost internate peste 10.000 de persoane în lagărele de la Sopron și Zombor. În același timp, situația economică a Puterilor Centrale, mai ales a Germaniei, începea să devină complicată, lipsind alimentele. Sînt aduși acum de către armata germană, 10.000 de copii din Germania, în comitatul Sibiu, pentru a-i hrăni și îngriji sașii de aici. La fel se dăduse cuvînt de ordine de la comandamentul militar german ca ofițerii care primeau concediul de pe frontul românesc, să nu meargă să și-l petreacă în Germania, ci să rămîna în Transilvania în comitatele Sibiu și Brașov unde se găseau alimente suficiente²⁶. Deci încă din anul 1917, situația economică a Germaniei începea să fie dezastruoasă.

Statul român desfășura o intensă propagandă în vederea realizării unității sale și în alte țări din Europa, și de pe continentul american. Acum încep să fie trimise delegații ale României în statele Antantei, care să convingă pe acestea despre necesitatea dezmembrării Austro-Ungariei și realizarea unității naționale a românilor. Este trimisă acum o delegație în S.U.A. compusă din Vasile Lucaciu, Ion Moța și Vasile Stoica, care să activeze cercurile românești de acolo și să facă propagandă pentru România²⁷. Dspre această misiune română în S.U.A. gazeta voluntarilor români din Rusia scrie că a fost trimisă în mai multe scopuri. Mai întîi, ca să țină conferințe românilor de acolo, pe care să-i convingă să nu se lase ademeniți de agenții imperiului dualist care desfășurau o vie propagandă în America pentru înrolarea românilor de aici, proveniți în marea lor majoritate din Transilvania în armata austro-ungară. Apoi, aceștia trebuiau să militeze pe lîngă guvernul și opinia publică americană, pentru convingerea acestora de necesitatea dezmembrării Austro-Ungariei și a realizării idealului național a popoarelor asuprite de aceasta, deci și a românilor. „România Mare“ cere statului american, să nu aresteze pe cei trei emigranți ca foști cetățeni ai Austro-Ungariei. Aceștia mai trebuia să solicite ajutoare de la românii americani, pentru Crucea Roșie română sau americană. În același timp, ei îndemnau pe românii din S.U.A. să se înscrie voluntari în armata americană și să lupte în Franța²⁸.

Prezentarea eroismului armatei române care ducea lupte grele la Mărășești, este permanentă în paginile gazetei românești din Kiev. Astfel, aici relatează despre marele rol pe care l-a avut armata română în momentul intrării sale în război, rol asemuit cu cel al Belgiei, care a salvat civilizația și umanitatea. „Armata română a tras sabia neapărat, pentru dezrobirea fraților ei de singe . . . Ea trebuie să se jertfească nu pentru idealul său, ci să salveze o situație critică a umanității însăși. Căzu firește, în lupta inegală, fără să-și vadă idealul împlinit, dar cu o poliță morală în posesia sa, trasă asupra acestei umanități. Dar civilizația și umanitatea fu din nou salvată de astă dată de un popor tot mic, mare însă prin suflet și viteaz“. De altfel, se aprecia că înfrîngerea armatei române a fost numai tehnică nu și sufletească. Prin jertfa sa, ea a făcut să fie menținute în continuare frontul din est și cel din sud,

²⁵ Pentru această problemă vezi Radu Păiușan, *Lupta socială și națională a românilor bănățeni împotriva dualismului austro-ungar în anii primului război mondial*, în „Revista de istorie“, nr. 1, 1982, p. 35—42.

²⁶ „România Mare“, Kiev, I, 1917, nr. 1, 20 iulie, p. 4.

²⁷ * * * *România în primul război mondial*, Edit. Militară, București, 1979, p. 401.

²⁸ „România Mare“, Kiev, I, 1917, nr. 2, 27 iulie, p. 1.

respectiv armata lui Brusilov și cea a generalului Sarail de la Salonic. În momentul intrării armatei române în război, armata lui Brusilov din Galiția, fusese grav amenințată și capitularea acestei armate în fața trupelor germano-austro-ungare ar fi avut consecințe imprevizibile pentru desfășurarea războiului. Se apreciază în paginile gazetei voluntarilor români, că dacă armata lui Brusilov ar fi fost lichidată în momentul în care guvernul Rusiei condus de către Stuermer pîndea momentul pentru a face pace separată, existența frontului oriental ar fi fost îndoielnică și nu era sigur că s-ar fi putut continua războiul și pe frontul occidental. Prin intrarea României în război, au fost descongestionate nu numai frontul occidental, dar și cel oriental și cel sudic, prin deplasarea armatelor germane condusă de către Mackensen din Bulgaria și Falkenheyim din Galiția. Apreciază că dacă intervenția armatei române nu ar fi atras asupra sa diviziile germane din Galiția, armata lui Brusilov nu ar fi rezistat celei lui Falkenheyim, în consecință Rusia ar fi încheiat pace separată, România în acest caz, trebuind să se declare neutră în mod definitiv cu perspectiva de a fi dezarmată, sau, ar fi fost obligată să intre în război de partea Puterilor Centrale, ceea ce ar fi însemnat lichidarea frontului oriental. De altfel, Brusilov, care începuse marea lui ofensivă pe data de 4 iulie 1916, în septembrie era deja epuizat, iar Falkenheyim se putuse întoarce cu diviziile sale împotriva României. În același timp, se arată că intervenția armatei române în război, a dus deblocarea frontului de sud, cel de la Salonic, condus de către generalul Sarail, care ar fi putut fi distrus de către Mackenzen în condițiile în care grecii sufereau înfringeri în fața bulgarilor. De altfel, se sconta de către Antantă că intrarea României în război în august 1916, va determina înfrîngerea Austro-Ungariei și în perspectivă și a Germaniei²⁹. În momentul intrării României în război, germanii nu prea erau ocupați pe celelalte fronturi. Deși a înaintat în Transilvania și a provocat inamicului pierderi grele, armata română a fost înfrîntă și silită să se retragă în Moldova. Aici însă în șase luni, cu ajutorul misiunii militare franceză condusă de către generalul Berthelot ea este pregătită de revanșă. Ținuta militară a ei era atît de împurătoare încît Albert Thomas, ministrul francez al munițiilor, care o văzuse la o defilare a comparat-o cu armata franceză care în 8 luni a întrecut pregătirea de 40 de ani a armatei germane. Armata română reia ofensiva, în iulie 1917, dar trebuie să se oprească din cauza dezertărilor în masă de pe frontul rusesc. Oricum, afirmă autorul acestui articol, armata română trăiește, apără civilizația și este o onoare pentru ardeleni să facă parte din rîndurile ei, mai ales că aceasta își varsă singele pentru ei. „Niciodată libertatea unui popor n-a costat mai mult sînge, niciodată nu fu plătită cu un mai mare preț. Glorie ei!”³⁰.

O chestiune care se afla permanent în atenția emigrației române și deci, și a gazetei voluntarilor români, era necesitatea convingerii guvernelor Antantei despre iminența dezmembrării Austro-Ungariei. Unele din guvernele Antantei înclinau spre menținerea imperiului dualist și după terminarea războiului. Mai ales S.U.A. care nu cunoștea situația de fapt din imperiul dualist și avea o părere total eronată despre acesta, atribuindu-i un rol civilizator în această parte a Europei. Americanii cunoșteau Austria doar ca patria valsului, a opereitei vieneze, o țară unde libertatea și bunăstarea erau la ele acasă. Nu cunoșteau și nici nu puteau atunci concepe existența unei probleme naționale în Austro-Ungaria. În concepția lor imperiul dualist era nu un agresor, ci o vic-

²⁹ Mărăști, Mărășești, Otuz, Edit. Militară, București, 1977, p. IX.

³⁰ Sever Bocu, *Armata noastră*, în „România Mare”, Kiev, I, 1917, nr. 2, 27 iulie, p. 1.

timă a agresivității prusace. Ca atare, S.U.A. nu a declarat război Austro-Ungariei imediat după intrarea sa în război, ci de abia în decembrie 1917. Mai mult, circula ideea desprinderii Ungariei din imperiul bicefal, în granițele sale medievale, neînțelegând situația naționalităților oprimăte de aici³¹. Deci emigrația română trebuia să convingă guvernele țărilor Antantei despre necesitatea dispariției după război a Austro-Ungariei. Această problemă o discutau cu ardore și voluntarii români din Rusia în paginile gazetei lor. Se reproduc aici articole din presa străină mai ales cea italiană, despre necesitatea dispariției imperiului dualist. Se subliniază faptul că Antanta nu are păreri clare despre problema Austro-Ungariei și nu toate guvernele aliate își dau seamă că unul din scopurile războiului este dezmembrarea imperiului dualist. Unele cercuri din Franța și Anglia nu doreau dispariția Austro-Ungariei, socotind că după război Austria va putea fi îndreptată împotriva Germaniei și va deveni un element de rezistență împotriva poftii de anexiuni a Germaniei. Presa italiană, direct implicată, Italia având și ea provincii sub oprimarea austriacă, sesizează acea greșală de viziune și demască rolul negativ în viitor al Austro-Ungariei, ca mod de influențare a intereselor Germaniei în sud-estul Europei. Presa italiană, reluată și de către „România Mare” afirmă că dezmembrarea Austro-Ungariei nu era o problemă a Italiei ci o problemă a Europei. Trebuia distrus „podul” peste care Germania urma să treacă în marșul ei spre Europa de sud-est. În același sens, pentru menținerea influenței ei în Europa, Germania dorea prin intermediul Austro-Ungariei inițierea de tratative pentru încheierea păcii, cerind de la Antanta bunăvoința după încheierea războiului. Astfel, diplomații austrieci în scopul menținerii imperiului dualist, tratau în Elveția cu sîrbii despre posibilitatea realizării după război a unui stat trialist, deci existența în cadrul Austro-Ungariei și a unui stat serbo-croat, sub sceptrul Austriei. Aceste tratative se duceau cu acordul Germaniei, care dorea ca Austro-Ungaria să fie puternică și după război și să-i servească în continuare planurilor sale expansioniste. Austria, era, după expresia presei italiene, pentru Germania, un mijloc pentru a face pace, cum a fost un mijloc pentru a face războiul. Presa italiană avertiza asupra faptului că în spatele acestor tratative se întinde o cursă a Germaniei. Tot în același sens, al menținerii Austro-Ungariei și după război, era și o altă manevră a guvernului imperial, aceea de redeschidere a parlamentului austriac care fusese închis după izbucnirea războiului. Redeschiderea acestui parlament se făcea din două motive. Mai întâi, guvernul austriac voia să arate Antantei că naționalitățile din Austria nu doreau dezmembrarea imperiului dualist, ci doar reforme, pe care Viena era dispusă să le acorde. Celălalt scop al redeschiderii parlamentului era obținerea din partea acestuia, a unui vot pentru pace, vot care să-i asigure simpatia Antantei. Presa italiană preluată de către „România Mare” demasca aceste manevre ale Austro-Ungariei, menite să-i asigure existența și dominația sa asupra națiunilor negermane și nemaghiare, din imperiul dualist³².

Abuzurile comise de către autoritățile austro-ungare, împotriva populației românești din Banat și Transilvania, erau frecvent înfierate în paginile gazetei voluntarilor români. O citadelă a românismului care era permanent asaltată de către autoritățile austro-ungare, era școala. Acum contele Apponyi este din nou ministru al învățămîntului în guvernul Eszterházy. Obiectivul său, acum, ca și în anul 1907, cînd mai condusese acest minister, era distru-

³¹ *Desăvîrșirea unificării statului național român*, Edit. Acad. R.S.R., București, 1968, p. 168.

³² „*Delenă Austriacă*”. *O voce italiană*, în „România Mare”, Kiev, I, 1917, nr. 2, 27 iulie, p. 2.

gerea școlii românești. După 1907, când inițiasse faimoasa lege a învățămîntului, care-i purta numele, contele Apponyi închisese din cele 3 000 de școli românești, în numai doi ani, aproape 500—600, românii pierzînd în acești ani, aproape o școală pe zi. Acum, același ministru, voia să le distrugă dintr-o singură lovitură, închizîndu-le pur și simplu. „România Mare“ protestează cu vehemență împotriva acestui abuz, și demască și alte abuzuri ale autorităților austro-ungare din Banat și Transilvania. Astfel, se arată în paginile ei, tinerii români erau măcelăriți în Galiția, Polonia, Serbia și Italia, pentru un ideal care nu era al lor. Fruntașii politici români erau obligați să semneze declarații de credință către statul maghiar, iar presa românească din Transilvania era în mare parte, desființată. Populația civilă românească din Transilvania era pusă să sape șanțuri împotriva armatei române³³. Într-adevăr, în această perioadă, autoritățile austro-ungare comiteau și mai multe abuzuri ca înainte de război, cel mai mic denunț fiind suficient pentru intentarea de procese politice „românilor trădători“. În același timp tinerii români erau trimiși pe front, cu precădere pe linia întâi, promovîndu-se o politică premeditată de „rărire“, a populației majoritare românești din Banat și Transilvania³⁴.

Rolul S.U.A. în războiul mondial și atitudinea acesteia față de Austro-Ungaria se situa și ea în atenția redactorilor gazetei voluntarilor români. Aceasta subliniază faptul că, în martie 1917, cînd S.U.A. a declarat război Germaniei, Puterile Centrale nu luau în seamă pe noul inamic, considerîndu-l total nepregătît. Trei luni mai tîrziu, cînd generalul american Hugh Scott era trimis la Iași, de către guvernul american, situația era total schimbată. Generalul american declară acum în fața celor două camere a parlamentului român, că România nu trebuie să-și piardă curajul, pentru că marele lor aliat, S.U.A., le este prieten și că vor participa la războiul mondial cu o armată de 9,5 milioane de oameni, sub 32 de ani, o flotă de război, de 1 000 de vase, 20 000 de avioane și un capital de 48 de miliarde de franci și dacă va fi nevoie, această contribuție va fi suplimentată. Generalul american aflat în vizită la Iași, promite parlamentului și guvernului român, că S.U.A. va ajuta România cu echipament, armament și muniții. În același timp, gazeta voluntarilor români, anunța că marele inventator american, Edison, lucra la un aparat pentru detectarea submarinelor germane. Declarația de război a S.U.A., remisă Austro-Ungariei, în decembrie 1917, va provoca o adevărată explozie de bucurie în rîndurile armatei române. Se demonstrează astfel clar, că și S.U.A. doreau dezmembrarea Austro-Ungariei și implicit unirea Transilvaniei cu România³⁵.

Problema care a preocupat în mod deosebit presa românească din emigrație, deci și gazeta voluntarilor români din Rusia a fost aceea a dorinței încheierii de către Austro-Ungaria a păcii separate cu Antanta, românii nedorind acest lucru. Ofertele imperiului dualist adresate Antantei cerea în schimb asigurarea existenței integrității sale în perioada postbelică³⁶. Ele sînt tot mai frecvente în cursul anului 1917. Diplomația imperiului dualist bătea monedă pe lozinca păcii fără anexiuni, lozincă foarte convenabilă în acel moment Austro-Ungariei. Mai mult, diplomația maghiară vroia să scoată din Ungaria o victimă a politicii agresive a Austriei. Astfel, prin ministrul maghiar, Moritz Eszterházy declara că Ungaria este în război pentru a se apăra și că ei nu vor

³³ Ghiță Pop, *Noile planuri de maghiarizare ale contelui Apponyi*, în *idem*, p. 2.

³⁴ Vezi Gheorghe Unc, *Din lupta soldaților români ardeleni, pentru autodeterminare națională și pentru unirea Transilvaniei cu România. (În anul primului război mondial)*, în „Ziridava“, Arad, nr. XIV, p. 258, 1982.

³⁵ „România Mare“, Kiev, I, 1917, nr. 2, 27 iulie, p. 2.

³⁶ Arh. Stat. București, fond „Casa Regală“, dosar 1, 1917, I. 87. Vezi și Ioa Clopoșel, *Frământările unui an. 1918*, Sibiu, 1919, p. 84.

cucerii. Comentînd această declarație „România Mare“ sublinia faptul că este normal ca Ungaria să nu vrea cuceriri și anexiuni pentru că ea le-a făcut cu cîteva secole înainte, printre care și Transilvania pe care a exploatat-o și a oprimat-o. „Vrem și noi o pace fără anexiuni, dar tocmai de aceea cerem Transilvania care e o cucerire ungurească străveche, o nedreptate care ne arde și acum și care nu va putea să fie îndreptată decît prin întoarcerea pămîntului nostru la noi, care sîntem vecii și adevărații lui stăpîni de acum o mie de ani. Deci, pace fără anexiuni și cuceriri, nouă și vecii, fie chiar și cuceriri vechi de o mie de ani“³⁷. Totodată, este înfierat șovinismul exacerb al unor deputați în parlamentul maghiar, printre care și sasul dr. Karl Wolf. Acesta a declarat într-o ședință a parlamentului din Budapesta că „România va trebui să dispară ca stat de pe harta Europei“. În cuvîntarea sa acest deputat șovin cere ca după război să fie impuse autorități germane în România, aceasta în primul rînd pentru ca Germania să stăpînească porturile dunărene și să asigure paza Dunării care va deveni fluviu german. El mai propunea ca pentru întărirea germanismului în România, să fie aduși coliniști germani din Rusia, pentru care nu exista pămînt suficient în Germania³⁸.

La luptele duse de România împotriva Puterilor Centrale din anii 1916—1917, au participat pe lîngă voluntarii ardeleni și zeci de mii de refugiați ardeleni care trecuseră în România după începerea războiului. Intrarea României în război, a fost pentru ardelenii trecuți în Țară, semnul înrolării lor în armata română. Astfel, după declarația unui voluntar, bun cunoscător al acestei probleme, ziarele rusești relatau că simpla informație a declarației de război a României a făcut ca 40 000 de bănățeni și transilvăneni să ceară înrolarea în armata română³⁹. „România Mare“ evidențiază jertfa românilor ardeleni și bucovineni în anul în care armata română a luptat împotriva puterilor centrale. Astfel, de exemplu, românii de peste munți au luptat în cadrul regimentelor din București, Prahova și Dobrogea. Ardelenii au luptat și la Turcucaia unde au căzut peste 3 000, printre ei numărîndu-se și Mircea Rusu-Șirianu, fiul cunoscutului militant național român din ultimele decenii ale secolului XIX, Ion Rusu-Șirianu⁴⁰.

Gazeta voluntarilor români din Rusia, comentează permanent cu entuziasm succesele armatei române în bătăliile epice de la Mărășești și Mărășești. Ofensiva armatei române începută la Mărășești este comentată elogios de către toată presa aliată, inclusiv de către ziarele rusești, la care voluntarii aveau acces. Acestea relatau că numai în intervalul 10—15 iulie armata română luptînd cu succes, a luat 3207 prizonieri germani valizi, 2500 răniți⁴¹. Elogiul adus de către organul de presă al voluntarilor armatei române, care se jertfea la porțile Moldovei este total. „Pe crestele Carpaților, pe Putna și pe Siret, nu se petrece în aceste clipe numai o tragedie. Se înfăptuiește o glorie. Românii își scriu cea mai strălucită pagină a existenței lor în istoria universală. Lumea stă înfiorată în fața măreției tragice, a dramei din Carpați, înfățișînd spectacolul unei viteji și unei jertfiri de sine fără pereche. Stăm în centrul atențiunii universale. În Franța, unde durerile noastre sînt mai intime și mai adînc simțite și împărtășite, în Anglia, care nu ne cunoscuse, în Rusia, care ne

³⁷ „România Mare“, Kiev, I, 1917, nr. 2, 27 iulie, p. 2.

³⁸ *Ibidem*, p. 3.

³⁹ Petru Nemoianu, *Corpul voluntarilor* ..., p. 5.

⁴⁰ „România Mare“, Kiev, I, nr. 2, 27 iulie, p. 2. Pentru spiritul voluntarilor la luptele armatei române, vezi și Sever Eecu, *Les Legions* ..., p. 7—9. Idem, *Non d'au, Les volontaires*, în „Gazeta voluntarilor“, Cluj, 1925, nr. 4, p. 2. Fie că e vorba de *Legionarii* ..., p. 31 și Radu Păușan, *Contribuții privind rolul voluntarilor ardeleni* ..., p. 172.

⁴¹ „România Mare“, Kiev, I, 1917, nr. 2, 27 iulie, p. 4.

cunoscuse rău, în Italia, în America în restul lumii, care acum abia ne descoperă, pretutindeni epopeea noastră mișcă inimile ... conștiințele".⁴² Ziarele rusești care apăreau la Kiev, se refereau în mod elogios, la armata română. Într-un articol din „Gazeta bursei” reluat de către organul de presă a voluntarilor, este publicată relatarea unui ziarist rus, care a vizitat România și care a fost profund impresionat de comportarea armatei române pe front și de personalitatea primului ministru I. C. Brătianu, cu care discutase la Iași. Tot dintr-un ziar rusec, de data aceasta „Ruskoe Slovo”, este reluat un articol în care se discută despre eventualitatea retragerii guvernului român în Rusia, din fața puternicei ofensive germane. Se discută și atitudinea Germaniei față de România, modul cum aceasta înțelegea să procedeze cu statele mici care îi erau adversare. „Precum se știe, Germania se bate numai cu statele mari. Pe statele mici, care au îndrăznit să stea în rînd cu dușmanii ei, numai le pedepsește. Acum e rîndul României”.⁴³ Este primită cu entuziasm, de către voluntari, vestea că ofensiva germană a fost stopată și sînt reproduse în paginile „României Mari” comunicatele armatei române din zilele de 29,30 și 31 iulie 1917. Este elogiată în mod deosebit lupta vitejească a regimentului 32 Mircea în bătălia de la Mărășești.

Colaborarea voluntarilor români cu celelalte două națiuni care avea puter-nice detașamente de voluntari în Rusia, cea Cehă și cea Slovacă, este perma-nentă. Relații foarte bune se stabilesc și cu conducătorul emigrației cehoslo-vace în Rusia, marele savant de renume mondial T. G. Masaryk. Activitatea acestuia era cunoscută de către toți românii ardeleni și bucovineni.⁴⁴ Imediat după sosirea sa la Kiev, marele patriot ceh este abordat de către redactorul șef al „României Mari” care ia și un interviu axat pe o problemă comună româno-cehoslovacă — dezmembrarea Austro-Ungariei. În împrejurările de atunci, conducătorul ceh, viitorul președinte al Republicii Cehoslovace răspunde ferm că nu există nici o alternativă de salvare a imperiului dualist prin fede-ralizare și democratizare. Relativ la problema democratizării, Masaryk face o caracterizare magistrală a Austriei de atunci. „Austria nu este un popor, o naționalitate; ea este o dinastie, o ierarhie, un comandament militar superior și o aristocrație. Este exclus ca aceste elemente să se democratizeze vreodată”. La problema federalizării imperiului dualist, răspunsul lui Masaryk este negativ. El afirmă că Austro-Ungaria nu se poate federaliza nici după state și nici după naționalități, pentru că atunci dinastia de Habsburg ar fi de prisos.⁴⁵

Problemele celeilalte provincii românești oprimată de către imperiul dua-list este și ea în atenția permanentă a gazetei voluntarilor români din Rusia.⁴⁶

Pacea separată pe care o doreau Germania și Austro-Ungaria revine cu insistență în paginile gazetei voluntarilor români. Aici se demască cursa pe care Germania voia s-o întindă României, cerîndu-i acestuia să încheie pace separată în schimbul primirii Basarabiei. Se observă de către gazeta româ-nească că Germania oferea Basarabia care nu era a ei, în schimb nu oferea Transilvania care era oprimată de către aliatul ei imperiul dualist.⁴⁷ În același timp, este demascătă atitudinea unor cercuri pargermaniste din Germania și

⁴² Sever Bocu, *Glorie*, în *idem*, nr. 4, 10 august, p. 1.

⁴³ „România Mare”, Kiev, 1, 1917, nr. 4, 10 august, p. 3.

⁴⁴ *Vezi* și Dr. Horia Petra-Petrescu, „*Revoluția mondială*” a lui Masaryk, în „*Almana-hul presei române din Ardeal și Banat pe anul 1928*”, Cluj, 1928, p. 68.

⁴⁵ „România Mare”, Kiev, 1, 1917, nr. 4, 10 august, p. 4.

⁴⁶ Filaret Dobos, *Nevrednicia Ucrainei*, în *idem*, p. 2.

⁴⁷ „România Mare”, Kiev, 1, 1917, nr. 2, 27 iulie, p. 4.

Austro-Ungaria care erau împotriva unei păci fără anexiuni. Dimpotrivă, aceste cercuri doreau ca anexiunile să fie considerabile. Ei cereau în cazul României, ca Austria să anexeze Muntenia, iar Bulgaria Dobrogea, Germania să primească de la România despăgubiri de război de 200 de milioane de lei, iar Bulgaria și Turcia de 150 de milioane.⁴⁸

Situația populației românești din Transilvania, preocupă în cel mai înalt grad, pe voluntarii români din Rusia. Vești noi sosesc în tabăra voluntarilor români de la Kiev, despre abuzurile administrației austro-ungare în Banat și Transilvania. Astfel, din aproape toate comunele eliberate de armata română în toamna lui 1917, și apoi recucerite de către armatele germano-austro-ungare, erau condamnați oameni nevinovați sub acuzația că ar fi ajutat armata română. Școlile românești erau în continuare închise din lipsa de învățători. Situația românilor transilvăneni s-a complicat și mai mult datorită lipsei produselor alimentare. Foametea făcea ravagii în întreaga Austro-Ungaria. La acestea se adăugau protestele soldaților români din armata austro-ungară, cărora nu le era indiferent de ceea ce se întâmpla acasă. Guvernul imperiului dualist trebuia să țină acum cont de atitudinea lor și ca urmare, a protestelor acestora împotriva condamnării unor români de către tribunalul militar din Cluj, aceștia sint achitați. Tot acum au fost acuzate și doamnele române din Zărnești, care au colectat veșminte și bani pentru soldații români. Ca urmare a protestelor populației românești a Transilvaniei, ele au fost achitate. În Transilvania circula tot mai mult zvonul că vin românii. Acest lucru se întâmpla și la Brașov, unde populația se alarma des, tot de acolo s-au confiscat de două ori, placarde românești adresate armatei române. Întreaga populație începea să creadă că Transilvania va fi a României, mai ales după intrarea S.U.A. în război, când apărea tuturor clar că Puterile Centrale vor fi învinse. Chiar și aristocrația maghiară era deja convinsă că va pierde Ardealul, după încheierea războiului.⁴⁹

Din paginile „României Mari” aflăm tot mai frecvent știri despre organizarea voluntarilor. Astfel, în data de 6 august 1917, încă un detașament de voluntari ardeleni și bucovineni au plecat spre țară. Tot acum, în sens invers, au plecat din Iași, un grup de ardeleni pentru a organiza înrolarea voluntarilor români din Ecaterinoslav și împrejurimi. Acest grup era condus de către Leonte Moldoveanu și Maximilian Popovici, și în rândurile lui se afla și scriitorul ardelean Ion Agirbiceanu.⁵⁰

O serie de articole ale organului de presă român din Kiev este consacrată aniversării unui an de la intrarea României în război. Elogiile nu conțin la adresa vitejiei armatei române: „La Oituz, la Cașin și la Mărășești, în bătălii uriașe cum istoria războiului nu le-a mai cunoscut, s-a înmormântat fala bavarilor și prusacilor, a căror prizonieri mărturisesc cu groază că așa prăpăd n-au suferit nici la Verdun ... Cununa de lauri a mareșalului Makenzen, a căzut însingurată sub cilciul dorobanțului român.”⁵¹ Războiul mondial a adus românilor pe lângă jertfe și unificarea lor sufletească, cimentarea comuniunii de idei și sentimente ale românilor de pe ambele versante ale Carpaților. „Tăiați în două, prin linia de fier a frontului românii din Regat și cei din Austro-Ungaria formează totuși de acum o unitate, un bloc, o singură stîncă. Ea va ieși mai încheată și mai curată din valurile războiului. Suferința obștească,

⁴⁸ *Idem*, nr. 4, 10 august, p. 2.

⁴⁹ *Idem*, nr. 2, 27 iulie, p. 4.

⁵⁰ *Idem*, nr. 4, 10 august, p. 4.

⁵¹ *Idem*, nr. 5, 17 august, p. 1.

jertfele comune au desăvârșit și mai mult unitatea noastră. Singele vărsat împreună, de soldații României și de voluntarii ardeleni și bucovineni, se înfrățeste într-un simbol măreț în fața căreia trebuie să se închine și dușmanii. Acest singe este chiagul, temelia pe care se va ridica România unită, România Mare de miine”.⁵² Se reproduc articole despre bătăliile de la Mărășești, din „Gazeta Bursei” din Kiev și din ziarul francez „Echo de Paris” și se publică telegrama de felicitare trimisă de către regele Angliei, regelui României. Gazeta voluntarilor români reproduce din ziarul „România” de la Iași, impresiile marelui scriitor român Mihail Sadoveanu, despre bătălia de la Mărășești. Admirația față de victoriile armatei române și-o exprimă și generalul Pershing, șeful misiunii militare americane, din Franța, în discuția avută cu poeta română Elena Văcărescu.⁵³ Tot acum, cu ocazia împlinirii unui an de la intrarea României în război, s-a întemeiat la Londra „Liga Anglia—România” cu scopul de a strânge relațiile între cele două țări. Președinte al comitetului executiv al acestei ligi, era lordul Bessborough, ce publică un articol în presa engleză în care consemnează că poporul român s-a pus la același nivel cu democrațiile occidentale, votind legea agrară și electorală. În același sens, se exprimă și ziarul englez „Daily Chronicle” care, ocupându-se de întemeierea ligii Anglia—România, spunea că România a intrat în război cu scopul de a elibera cele 3,5 milioane de români din Austro-Ungaria, aflați sub o dominație tiranică.⁵⁴

Imperiul dualist se confruntă cu grave probleme interne. La Budapesta muncitorii au demonstrat împotriva Partidului Muncii, al contelui Tisza. Ei au organizat o mare manifestație în fața clubului Partidului Muncii și în fața redacției lui „Budapesti Hirlap”, cel mai reacționar ziar, adversar hotărât al votului universal. Austro-Ungaria încearcă tot felul de manevre pentru salvarea ei. Astfel, guvernul maghiar condus de către Eszterházy a primit de la împăratul Carol, care era și regele Ungariei, misiunea de a introduce votul universal și a democratiza viața politică. Ca urmare a acestei „democratizări”, pe lângă Ministerul Cultelor din Ungaria a început să ființeze o secție separată pentru bisericile ortodoxe, românești și sârbești. Funcționarii acestei secții erau însă toți renegați de către popoarele lor. Asaltul se dădea în special împotriva ultimului parapet de apărare a naționalității — școala. Asaltul împotriva școlii se dădea însă nu pe față, ci mascat. Astfel, împăratul Carol l-a primit în audiență la Budapesta, pe mitropolitul ortodox Vasile Mangra, un fervent susținător al regimului dualist și l-a asigurat că are intenția de a respecta toate drepturile bisericii ortodoxe românești. În același timp, cu perfidie, contele Appony, ministrul instrucțiunii publice, comunica consistoriilor metropolitane din Sibiu și Blaj, că a hotărât să prefacă școlile românești în școli de stat cu limba de predare maghiară.⁵⁵ Asaltul șovin al nemeșimii maghiare avea în vizor nu numai școala, ci și cultura românească din Transilvania. Acum, este condamnat la 10 ani închisoare Gheorghe Dima, dirijorul corului românesc din Brașov, sub acuzația că după intrarea armatei române în Brașov, în toamna lui 1916, corul condus de acesta, a intonat cintece patriotice românești.⁵⁶ În aceeași situație este și un alt mare animator al vieții culturale de peste munți, compozitorul bănățean Ioan Vidu. Acesta este pus sub cercetare de către Ministerul Regal al Cultelor și Instrucțiunii Publice și este

⁵² *Ibidem*.

⁵³ *Idem*, nr. 6, 24 august, p. 3.

⁵⁴ *Idem*, nr. 7, 31 august, p. 2.

⁵⁵ *Idem*, nr. 6, 24 august, p. 4.

⁵⁶ *Idem*, nr. 10, 21 septembrie, p. 4.

suspendat din postul de învățător. Salariul i s-a redus la o treime, treime ce reprezenta dreptul la indemnizația de alimentație. Lui Ioan Vidu i se aduceau următoarele acuze: că este membru al „Cercului Cultural Oltul” care este o societate românească necontrolată de guvernul maghiar. Mai era acuzat că la percheziția făcută la domiciliul său, au fost găsite cărți a căror circulație era interzisă pe teritoriul Austro-Ungariei. Cărți „care sînt menite să promoveze unirea tuturor românilor, precum și conștiința de unitate sub o dinastie și anume, dependența de regele României”. Ioan Vidu mai era acuzat că era membru de onoare al „Asociației de Cultură și Muzică” din Turnu-Severin și a menținut permanente legături cu conducătorul corului acestei asociații și cu dirijorul corului „Asociației de cîntări” din București. Se mai spunea în ordonanța de urmărire, că a întreținut o corespondență activă cu Alexandru Bărbulescu, care era profesor la Liceul românesc „Carol” din București.⁵⁷

La aceleași persecuții politice erau supuși și fruntașii românilor bucovineni. Acum este arestat fruntașul național român bucovinean, Nicu Flondor, iar averea i-a fost sechestrată. Pentru a anihila pe fruntașii politici ai popoarelor nemaghiare și negermane din monarhie, se prevedea de către imperiul dualist și eventualitatea lichidării lor fizice. „România Mare” preia din ziarul francez „Le Temps” destăinuirea șefului Partidului Dreptului Constituțional croat, dr. Iosef Frank. Acesta mărturisea că guvernul monarhiei dualiste hotărîse asasinarea șefilor partidelor sîrbești din dieta croată, încercînd să speculeze disensiunile dintre sîrbi și croați. Dr. Iosef Frank mărturisește că i se ceruse și lui aprobarea pentru această faptă, dar el refuzase să fie de acord cu o asemenea crimă⁵⁸. Deci, orice metodă era luată în considerare de către Austro-Ungaria în scopul menținerii integrității sale teritoriale. Proteste împotriva autorităților Austro-Ungare încep să se audă tot mai frecvent în parlamentul de la Viena. „România Mare” reproduce din ziarul italian „Corriere de la Sera”, din 28 iunie 1917, discursul deputatului social-național ceh, Stridny, care demasca ororile și prigonirile îndreptate asupra naționalităților din monarhia bicefală. Demască mai ales fenomenul internării în lagăre a așa numiților suspecți politici și condițiile îngrozitoare din lagărele de concentrare din Austro-Ungaria. Astfel — arăta deputatul ceh Stridny — era suficient un simplu denunț pentru ca cineva, de obicei naționalitățile negermane și nemaghiare să fie internat în aceste lagăre. Acolo maltratarea arestaților era la ordinea zilei și ca urmare a schingiunirilor și al tratamentului rău, numai în cimitirul din Talerhof au fost înmormîntați două mii de suspecți politici proveniți din lagărele de concentrare. În același sens, se exprimă și deputatul socialist polonez Daszynski, care arăta în depozitia sa că numărul victimelor justiției austriece era între 30 și 60 de mii de persoane.⁵⁹

Situația politică din Austro-Ungaria era în curs de destabilizare. Aveau loc dese manifestații ale muncitorilor din Ungaria și Transilvania, pentru pîine și pace. Demonstrații de mare răsunset au loc în luna septembrie 1917, în Banat și Transilvania: în 6 septembrie la Arad, în 8 septembrie la Timișoara și în 10 septembrie la Budapesta. Deși situația era gravă, nici acum în ultimele momente autoritățile imperiului dualist nu renunțau la șovinismul lor. Astfel, toți ofițerii români din armata austro-ungară trebuiau să-și maghiarizeze numele.⁶⁰ Aceștia, ofițerii români, ca de altfel și soldații dezertau din

⁵⁷ Arh. Mitropoliei Banatului, Fond Caransebeș, document 672, șc., 1916, vezi și Rațu Păiușan, *Lupta socială și națională* . . . , p. 41—42.

⁵⁸ „România Mare”, Kiev, I, 1917, nr. 11, 28 septembrie, p. 4.

⁵⁹ *Idem*, nr. 13, 12 octombrie, p. 1.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 3.

armata austro-ungară și treceau în România sau se predau armatelor ruse și italiene. Românii bănățeni erau duși cu precădere pe frontul italian, și mulți dintre ei s-au predat armatei italiene.⁶¹

Românii de pretutindeni vedeau însă în problema unirii Transilvaniei cu România problema cardinală a națiunii române. Acesta era și scopul mișcării și organizării voluntarilor și a intrării României în război. În concepția voluntarilor români din Rusia, România postbelică nu putea să ființeze fără Banat și Transilvania. Autoritățile maghiare nu doreau acest lucru, ci dimpotrivă, căutau să-l împiedice cât mai mult posibil. Împotriva acestor tendințe expansioniste al imperiului dualist se ridicau cu vehemență și voluntarii români din Rusia. „Dar în vremea ce revindecațiunea noastră (unirea Transilvaniei cu România, n. n.) se sprijină pe legi eterne, firești, implacabile, ale dreptului de existență a popoarelor, ungurii își exprimă punctul lor de vedere pe veleitățile imperialiste, pe ficțiuni istorice, pe superstiții de mărire și hegemonie.”⁶² La fel gîndeau și autoritățile românești din țară. Unirea Transilvaniei cu patria mamă era o chestiune vitală pentru națiunea română. Astfel, într-un interviu dat unui corespondent francez la Petrograd, vicepreședintele Camerei deputaților din parlamentul român, Jan Th. Florescu arăta că România nu a intrat în război ca să cucerească teritorii, ci ca să-și dezrobească frații. „Asta nu e o cucerire (unirea Transilvaniei cu România, n. n.), ci cea mai elementară din datorii ce o avem a o îndeplini orice ar costa, cît timp un singur soldat român va putea să urce Carpații, cît timp o singură inimă de frate va bate pe pămîntul udat cu atîta sînge românesc.”⁶³

Un aport deosebit l-a avut în acest sens voluntariatul și în informarea și convingerea opiniei publice internaționale asupra legitimității doleanțelor de unitate națională a românilor, asupra înlăturării efectelor propagandei adverse care susținea că românii din Transilvania nu ar fi dorit unirea cu România. În acest sens se exprima și generalul comandant al Corpului I al armatei române din care făcea parte și Corpul voluntarilor într-o alocuțiune rostită la Iași, cu prilejul primirii festive a primului batalion de voluntari români veniți din Rusia. „Fraților ardeleni și bucovineni, în momentul cînd ați pășit pe pămîntul țării mame, voi ați făcut să dispară o legendă, pe care de mult vrăjmașii voiau să o strecoare în conștiința omenirii și anume că voi nu doreați unirea. Prin însuși faptul sfărămării acestei legende, voi va-ți legat numele de epopeea unității naționale, intrînd în istorie.”⁶⁴

Dorința cu care românii cereau unirea și vitejia cu care au luptat pentru ea a impresionat opinia publică europeană și mondială. Diplomații și ziaristi străini care rezidau sau erau în trecere prin România, se arătau profund impresionați de jertfa românilor pentru realizarea idealurilor naționale. Astfel, Robert de Flers, directorul marelui și influentului ziar francez, „Le Figaro”, care a stat 13 luni în România, declara profund impresionat: „Mărășeștii sînt Verdunul românilor ... România e pe cale de a deveni o națiune de rangul întîii. Ea niciodată nu a fost atît de mare ca acum de cînd este atît de mică.”⁶⁵ Ca o recunoaștere a rolului României în luptele din războiul mondial, a avut loc la Sorbona, în prezența președintelui Franței, Raymond Poincaré, cere-

⁶¹ vezi și Arh. Mitropoliei Banatului, pachet III, dosar 356/1914, doc. 1158, doc. 849, doc. 803, 741, 805, 806, 3854 etc.

⁶² Sever Bocu, *Noi și ei*, în „România Mare”, Kiev, I, 1917, nr. 8, 7 septembrie, p. 1.

⁶³ *Idem*, nr. 11, 28 septembrie, p. 2.

⁶⁴ Pompiliu Nistor, *op. cit.*, p. 2.

⁶⁵ „România Mare”, Kiev, I, 1917, nr. 11, 28 septembrie, p. 3.

monia predării unui steag al lui Ștefan cel Mare domnul Moldovei, aflat la Paris, ministrului României în Franța. Cu această ocazie președintele Franței a trimis o telegramă de felicitare regelui României, telegramă în care elogiază armata română.⁶⁶

Problema păcii separate preocupa în continuare activitatea guvernelor Puterilor Centrale. Acestea doreau pacea, mai ales Austro-Ungaria, ea fiind consecvent înfrântă în război. Dar condițiile de pace pe care le avansează statelor occidentale diferă de cele oferite statelor din Europa orientală. În relațiile cu statele occidentale inamice, în speță cu Franța și Anglia, Austro-Ungaria insistă asupra așa-zisului principiu al păcii fără anexiuni și despăgubiri.⁶⁷ Condițiile de pace pe care guvernul Ungariei le avansa României erau total diferite. Aici nu mai acționa principiul păcii fără anexiuni, ci principiul cit mai multor anexiuni pe seama imperiului dualist. „România Mare” reproduce din ziarul maghiar „Budapesti Hirlap” condițiile de pace pe care Ungaria le oferea României. Aceasta trebuia să cedeze Ungariei, județul Prahova cu terenurile petrolifere, județele Buzău, Dîmbovița și Vilcea și orașul Turnu-Severin cu un teritoriu înconjurător de 1000 km². În total, România urma să cedeze Ungariei 15 000 km².⁶⁸ Deci și în această fază a războiului, cînd era clar că Puterile Centrale vor fi înfrînte, magnații maghiari dornici de anexiuni voiau să dezmembreze România.

Deși era într-o situație disperată, monarhia dualistă nu renunța la tendințele sale de maghiarizare a românilor și slavilor din Transilvania și Ungaria. Șovinismul maghiar a ajuns pînă acolo încît în Transilvania a fost interzisă limba română, nu numai în școli, ci chiar și pe stradă, și în localurile publice.⁶⁹ Uneori, aceste hotărîri de maghiarizare forțate al românilor din Banat și Transilvania, luate de către autoritățile imperiului dualist, erau de-a dreptul hilare. Astfel, s-a hotărît prin ordonanță ministerială ca în Ungaria și Transilvania epitafurile de pe mormintele din cimitirele militare să fie scrise în limba maghiară.⁷⁰ La fel de hilar apare ordinul regelui Carol, publicat de către ziarele elvețiene, de amnistiere a delictelor comise cu ocazia intrării armatei române în Transilvania, în toamna lui 1916, cu excepția persoanelor incriminate⁷¹, „care prin vorbe și fapte au dovedit ținuta antipatriotică.” Erau deci amnestiate nu delictele politice, ci cele de drept comun.

Faptul că românii erau majoritari în Transilvania, era recunoscut și de către autoritățile maghiare în mod indirect. Elementul majoritar românesc din Transilvania, era cauza pentru care se tergiversa acordarea votului universal aici. Aflăm din paginile gazetei voluntarilor că la o întrunire a secției Partidului Muncii din comitatul Mureș-Turda, ținută la Tîrgu-Mureș, fostul ministru de interne, în guvernul Tisza, Sándor János a declarat că în Transilvania nu se poate introduce votul universal, pentru că aceasta ar însemna lichidarea hegemoniei maghiare, românii fiind majoritari.⁷²

Inuman se comportau și germanii cu prizonierii români. Aceștia împotriva tuturor convențiilor internaționale, erau duși să sape tranșee pentru armata germană pe frontul francez. Unde era primejdia mai mare, acolo erau

⁶⁶ *Idem*, nr. 9, 14 septembrie, p. 2.

⁶⁷ *Idem*, nr. 11, 28 septembrie, p. 2.

⁶⁸ *Idem*, nr. 20, 5 decembrie, p. 3.

⁶⁹ *Idem*, nr. 15, 26 octombrie, p. 4.

⁷⁰ *Idem*, nr. 20, 5 decembrie, p. 4.

⁷¹ *Idem*, nr. 18, 16 noiembrie, p. 2.

⁷² *Idem*, nr. 19, 24 noiembrie, p. 1.

trimiși prizonierii români, astfel că, pe frontul francez au murit peste o mie de prizonieri români.⁷³ Și regimul de lagăr pentru prizonierii români din Germania era foarte dur, un regim propriu-zis de exterminare.⁷⁴

Situația Austro-Ungariei cu cât suferea mai multe înfringeri, cu atât devenea mai șubredă. Începe acum dezintegrarea armatei austro-ungare. Acum, în 1917, se revoltă flota monarhiei dualiste amplasată în portul italian Pola⁷⁵. Același lucru s-a întâmplat și cu flota germană din portul Ostende din Belgia, și cu majoritatea flotei din porturile germane. S-au revoltat echipajele a 25 de vase de război, cu peste 12 000 de marinari. Ca urmare a acestei revolte, ministrul marinei von Kapelle a trebuit să demisioneze, acuzându-i pe deputații socialiști din Reichstag, că ar fi știut de plănuita revoltă a marinarilor.⁷⁶ Demonstrațiile socialiștilor din Germania se intensifică. Același lucru se întâmplă și în Ungaria, unde, în data de 12 noiembrie 1917, s-a desfășurat la Budapesta o mare demonstrație organizată de către social-democrați, demonstrație la care au participat peste 150 000 de muncitori.⁷⁷ De altfel, mișcarea socialistă austriacă și maghiară se pronunța pentru menținerea Austro-Ungariei și după încetarea războiului. În consecință, ei convoacă un mare congres socialist la Stockholm, în data de 27 august 1917. Acest congres avea în principiu un obiectiv just, pacea fără anexiuni. Particularizind însă această pace fără anexiuni, însemna în concepția social-democrației austro-ungare, menținerea integrității teritoriale a imperiului dualist. În fața acestei atitudini s-a pus problema poziției popoarelor negermane și nemaghiare din Austro-Ungaria, a convocării, ca o contrapondere, a unui congres tot la Stockholm sau la Cristiania, vechea denumire a capitalei norvegiene, care să ceară dezmembrarea imperiului dualist⁷⁸. Acest congres socialist de la Stockholm a fost amânat pentru o dată ulterioară, mai precis pînă la înapoierea delegației rusești din Anglia. Amînarea era considerată ca o încercare a Austro-Ungariei de a obține o pace favorabilă.⁷⁹

Voluntarii români și cehi din Rusia, au încercat și ei să organizeze tot la Stockholm un congres al naționalităților din Austro-Ungaria, congres care să proclame răsturnarea acesteia. În vederea organizării acestui congres, imediat după sosirea misiunii militare în Rusia, doi dintre redactorii „României Mari”, Sever Bocu și Ghiță Pop au avut o întrevedere cu conducătorul voluntarilor cehi din Rusia T. G. Masaryk.⁸⁰ Acest congres trebuia să demonstreze opiniei publice internaționale că înșiși cetățenii monarhiei dualiste doresc dezmembrarea ei. Organizatori urmau să fie românii și cehoslovacii, și ca atare, cheltuielile de deplasare a delegaților români trebuia să le suporte guvernul român, iar pe cele legate de deplasarea cehoslovacilor și sîrbilor, Corpul voluntarilor cehi, în frunte cu Masaryk. Pentru convingerea guvernului român de oportunitatea acestui congres, Masaryk va face cunoscuta sa vizită la Iași.⁸¹

⁷³ *Idem*, nr. 22, 22 decembrie, p. 4.

⁷⁴ Pentru această problemă vezi și General maior Constantin Manolescu, *Amintiri din două campanii*, în „Ziridava”, Arad, nr. IX, 1978, p. 504—505.

⁷⁵ Valeriu Seredan, *Garda națională a românilor din Pola și descompunerea mării Austro-Ungară*, București, 1922, p. 8—24.

⁷⁶ „România Mare”, Kiev, 1917, I, nr. 13, 12 octombrie, p. 4.

⁷⁷ *Idem*, nr. 21, 25 decembrie, p. 3.

⁷⁸ *Idem*, nr. 2, 27 iulie, p. 4.

⁷⁹ *Idem*, nr. 7, 31 august, p. 1.

⁸⁰ Sever Bocu, *Drumuri și războaie* . . . , p. 157.

⁸¹ Vasile Stoica, *Președintele Masaryk, în timpul marelui război*, în „T.G. Masaryk, Omagiu”, București, 1920, p. 78.

Mișcarea națională cuprindea însă toate statele din centrul și estul Europei. Popoarele din vechea Rusie țaristă, după revoluția burgheză din februarie 1917, se trezesc și ele la viață. Astfel, ele organizează în luna septembrie 1917, la Kiev, un congres al națiunilor din Rusia. La acest congres, la care s-a pus problema federalizării Rusiei, au participat reprezentanți a 4/5 din țara vecină. Din partea voluntarilor români a fost prezent și Sever Bocu, care a și luat cuvântul salutând noua Rusie federativă și cerînd, totodată, ajutorul acesteia împotriva monarhiei dualiste. „După Declarațiunea drepturilor omului, făcută prin Revoluțiunea franceză, Declarațiunea drepturilor naționale a popoarelor asuprite, făcută de revoluția rusească, ne apare ca evenimentul cel mai mare din istoria modernă. Alături de formula, Libertate, Egalitate, Fraternitate, istoria va înregistra formula rusească, dreptul popoarelor de a dispune singure de soarta lor, acel Samoopredelenie, de acum înainte celebru și istoric ... Rusia revoluționară a învins și a răsturnat absolutismul personal al unui singur om, ea trebuie să meargă înainte, ea trebuie să doboare absolutismul național, mult mai primejdios, al popoarelor, care le asupresc și ne împiedică în libera dezvoltare a vieții noastre naționale.”⁸²

Voluntarii români și cehi din Rusia, deși nu au putut finaliza dorința organizării unui congres al naționalităților din Austro-Ungaria la Stockholm, ei nu au renunțat la ideea unui astfel de congres. Unul din scopurile vizitei conducătorului emigrației cehi în Rusia, T. G. Masaryk, a fost și convingerea guvernului român despre oportunitatea organizării unui astfel de congres.⁸³

La invitația regelui României, conducătorul emigrației Cehoslovace în Rusia, T. G. Masaryk, sosește pe data de 9 octombrie 1917, la Iași, unde este primit cu onorurile cuvenite unui șef de stat. Este dus să viziteze cîmpul de luptă de la Mărășești. Această vizită fiind o ocazie pentru strîngerea relațiilor româno-cehoslovace.⁸⁴ Vizita sa la Iași, se pare că a făcut o impresie deosebită asupra fruntașilor politici români.⁸⁵ Ei salutau pe șeful viitorului stat cehoslovac cu care doreau să aibă relații bune de prietenie și colaborare.⁸⁶ Pe lângă acestea, vizita lui Masaryk în România avea și un scop moral, de a îmbărbăta pe români în lupta dreaptă,⁸⁷ dar și scopuri imediate de a colabora în lupta împotriva inamicului comun, Austro-Ungaria. Legată de lupta împotriva oprimatorului comun, monarhia dualistă, Masaryk venea mai întîi cu propunerea ca în Rusia să fie organizați unitar voluntarii români și cehi.⁸⁸ În același sens al acțiunii comune, s-a hotărît aici și o cooperare militară, astfel că s-a decis trimiterea în România a unui număr de tineri înrolați în armata cehă din emigrație, care să fie instruiți de către ofițerii români și francezi, comanda perfecționării lor avînd-o șeful misiunii militare franceze în România, generalul Berthelot.⁸⁹ Această cooperare militară trebuia să se finalizeze prin participarea a 50 000 de voluntari cehi, la luptele de pe frontul român.⁹⁰ Acest dezi-

⁸² „România Mare“, Kiev, I, 1917, nr. 10, 21 septembrie, p. 2.

⁸³ Ioan I. Nistor, *Vizita profesorului Masaryk la Iași*, în „T.G. Masaryk — Președintele Republicii Cehoslovace“, București, 1930, p. 36.

⁸⁴ Ghiță Pop, *Statul Cehoslovac și România Mare*, în „România Mare“, I, Kiev, 1917, nr. 14, 19 octombrie, p. 2.

⁸⁵ Gr. Trancu-Iași, *Spicuri din cîteva conferințe rostite în aula Academiei Comerciale despre T.G. Masaryk*, în „Omagiu lui T.G. Masaryk, la a 81-a aniversare. Asociația universitarilor româno-cehoslovace“, Abatele Zavoral, București, 1934, p. 25.

⁸⁶ Arh. Stat. București, fond „Casa Regală“, dosar 1, 1917, f. 57.

⁸⁷ George Dragomirescu, *Independența Cehoslovaciei*, în „Omagiu“, p. 47.

⁸⁸ Ioan I. Nistor, *op. cit.*, p. 35.

⁸⁹ I.H. Rocerit, *Contribuția lui T.G. Masaryk la relațiunile de amicitie româno-cehoslovacă*, în „Omagiu ...“, p. 51.

⁹⁰ Vezi G. Mironescu, *Cuvîntări*, București, 1930, p. 380.

derat al cooperării româno-cehe, nu a mai putut fi îndeplinit, deoarece pe moment România nu avea disponibilități pentru echiparea și întreținerea voluntarilor cehi, iar puțin timp mai târziu România va trebui să încheie cu Puterile Centrale armistițiul de la Focșani și apoi pacea de la București-Buftea. Vizita conducătorului armatei de voluntari cehoslovace,⁹¹ viitor președinte al Republicii Cehoslovacia, a stabilit contacte cu conducerea României și a fost primit aici ca și șef de stat încă în luna octombrie 1917. O strînsă colaborare a existat între voluntarii români și cehi din Rusia, pe tot timpul existenței Corpului voluntarilor români din Rusia. Această colaborare era în vederea scopului comun, lupta împotriva imperiului dualist oprimator. Aveau loc dese vizite între conducătorii celor două corpuri de voluntari din Rusia, români și cehi.⁹²

Relații foarte bune au existat între toți voluntarii și prizonierii din rîndul naționalităților din Austro-Ungaria. În scopul atingerii obiectivului comun, dezmembrarea Austro-Ungariei, se organizează la Kiev, în data de 29 noiembrie 1917, Congresul naționalităților din Austro-Ungaria la care au participat peste 5000 de persoane, militari și civili, români, cehi, slovaci, sloveni, polonezi, croați și sîrbi. La acest congres al naționalităților oprimate a participat și generalul Tabuy, comandantul misiunii militare franceze din Kiev și publicistul francez Jean Pellisier. Președinte al adunării a fost proclamat profesorul ceh Maxa, iar printre participanți se numărau din partea românilor, Sever Bocu, Ghiță Pop și Filaret Doboș⁹³. În cadrul desfășurării congresului primul a vorbit Masaryk, care era și raportorul adunării. În discursul său Masaryk arăta că popoarele latine și slave din Austro-Ungaria s-au unit în vederea atingerii unui scop comun, adoptarea principiului autodeterminării popoarelor proclamat de către revoluția rusă, dezmembrarea Austro-Ungariei și obținerea deplinei lor independențe. Principiul naționalităților era temelul pe care trebuiau să se organizeze popoarele în state suverane și independente. A urmat apoi la cuvînt Sever Bocu, care a vorbit în numele provinciilor românești oprimate: Banatul, Transilvania și Bucovina⁹⁴. Sever Bocu în alocuțiunea rostită aici arăta că românii din Transilvania au cerut cu insistență intrarea României în război împotriva monarhiilor dualiste, pentru eliberarea lor de sub oprirea națională la care erau supuși. Războiul, suferințele și jertfa comună a unit și mai mult românii de pe ambele versante ale Carpaților. Și în concepția lui Sever Bocu ordinea internațională postbelică va avea la bază principiul naționalităților. „Principiul naționalităților nu este o doctrină utopistă și platonică. El este principiul fundamental al vieții popoarelor ... Nu este cu puțință progresul în afară de acest principiu, nu există viață politică, nu există dezvoltare economică și nu există avînt intelectual în afară de această condițiune fundamentală a oricărei vieți publice”⁹⁵. Congresul a votat o moțiune pentru continuarea războiului pînă la distrugerea Austro-Ungariei. La acest congres au participat reprezentanți a majorității naționalităților din monarhia dualistă, pentru că armata acesteia era formată în proporție de patru șesimi din naționalități⁹⁶.

⁹¹ Pentru rolul lui Masaryk în organizarea armatei de voluntari cehoslovaci, vezi și Emil Fourier — Fabre, *La vie et l'oeuvre politique et sociale de M. Thomas Garrigue Masaryk. President de la Republique Tchecoslovaquie*, Paris, f. a, p. 62.

⁹² Vezi și Filaret Doboș, *O vizită la Borispol*, în „România Mare”, Kiev, I, 1917, nr. 7, 31 august, p. 4.

⁹³ „România Mare”, I, Kiev, 1917, nr. 20, 5 decembrie, p. 2.

⁹⁴ Sever Bocu, *Opt luni în Kiev*, Timișoara, 1933, p. 7.

⁹⁵ „România Mare”, Kiev, I, 1917, nr. 20, 5 decembrie, p. 2.

⁹⁶ Dr. Titus Podca, *Transilvania*, București, 1936, p. 112.

Izbucnirea revoluției sovietice din octombrie 1917, dădea o nouă turnură mișcării voluntarilor români din Rusia. Prin Decretul asupra păcii dat de către Comitetul comisarilor poporului în frunte cu V. I. Lenin, Rusia sovietică ieșea din război. Existența corpurilor de voluntari români, cehi și a altor națiuni devenea improbabilă în Rusia. Conducerea voluntarilor români din Rusia, este de acord cu principiile revoluției sovietice, afirmând caracterul necesar al declanșării ei. „Pentru cine a urmărit cât de puțin politica internă rusească, din ultimii 30—40 de ani, cine a văzut marile curente de prefacere, pornirile elementare ale maselor adânci și mai ales, puterea ideilor socialiste, care le pătrunseseră cu totul, era evident că izbucnirea lor era inevitabilă. Fără această izbucnire revoluția nu era încă terminată“. La fel, voluntarii înțeleg perfect și dorința de pace a Rusiei sovietice. „Domnul Lenin vrea pacea cu orice preț, pacea fiind o dogmă fundamentală a socialismului“⁹⁷. În consecința mișcărilor din Rusia, corpul voluntarilor români de aici a trebuit să se dizolve la sfârșitul anului 1917, când Kievul a fost ocupat de către armatele germane. Acum își sistează apariția și gazeta „România Mare“⁹⁸. Corpul voluntarilor români organizat în România la Scobinți, lângă Hirleu, unde erau concentrați toți voluntarii români, veniți din Rusia, a fost și el desființat în data de 2 februarie 1918, în timpul desfășurării preliminarilor păcii cu Puterile Centrale. A mai rămas un simplu birou de informații, care s-a desființat și el în mai 1918, după pacea de la București-Buftenă⁹⁹.

Redactorii „României Mari“ au fost nevoiți să se repatrieze, iar redactorul ei șef, Sever Bocu, a fost numit șeful Biroului refugiaților români de peste hotare cu sediul la Iași¹⁰⁰. Astfel se încheia activitatea primului corp de voluntari români din Rusia și prima parte a apariției gazetei „România Mare“. Voluntariatul a avut un rol de prima importanță. Istoria existenței lui ne apare ca istoria luptei unor patrioți, gata să se jertfească și să pecetluiească cu singele lor unitatea poporului român. „Aici este istoria sfântă a unor fapte fără precedent în istoria multimilenară a poporului român. Este istoria a zece mii de eroi, care în clipa în care totul părea pierdut, venea nu numai neatinsă dar mai puternică ca oricând credința că dreptatea trebuie să biruiască și că pentru această dreptate ei trebuie să lupte sau să moară pînă la cel din urmă“¹⁰¹. Deci, voluntariatul „acest termomentru al conștiinței naționale“¹⁰² a fost unanim apreciat de către poporul român. Ca o recunoaștere a rolului lor în lupta pentru unitate națională, voluntarii au și fost improprietăriți în prioritate de către reforma agrară postbelică. Printre cei improprietăriți acum figura și Sever Bocu, fostul redactor șef al „României Mari“¹⁰³.

În a doua parte a anului 1918, mișcarea națională a românilor bănățeni și transilvăneni, se intensifică. Ea primește noi dimensiuni, maturizându-se, România ducînd acum o intensă propagandă în străinătate pentru realizarea idealului său național. Pentru sprijinirea acestei propagande românești, este trimis în septembrie 1918, la Londra și Paris, Octavian Goga, împreună cu

⁹⁷ „România Mare“, Kiev, 1917, I, nr. 16, 4 noiembrie, p. 1 (aceste considerații despre Marea Revoluție Socialistă din Octombrie, au fost publicate de către Sever Bocu, în „Le journal de Russie“, care apărea la Petrograd și reluată de către „România Mare“).

⁹⁸ Elie Buinea, *op. cit.*, p. 125.

⁹⁹ *Ibidem*, p. 123.

¹⁰⁰ Sever Bocu, *Drumuri și răscruci* . . . , p. 213.

¹⁰¹ Onisifor Ghibu, *O școală de eroism: Darnița*, în „Gazeta voluntarilor“ Cluj, nr. 6, 1932, p. 2.

¹⁰² Sever Bocu, *Opt luni în Kiev* . . . , p. 19.

¹⁰³ Arh. St. Timiș, fond „Prefectura județului Timiș-Torontal“, dosar 28/1919, f. 23—31 și dosar, 44/1919, f. 1—2.

Sever Bocu, redactorul șef al „României Mari”¹⁰⁴. În anul 1918, centrul propagandei românești în străinătate era Parisul. Aici fusese trimisă de către guvernul român, care nu abandonase lupta pentru unire, nici după pacea de la București-Bufta, o misiune universitară și una parlamentară. Aceste misiuni trebuiau să demonstreze Antantei dorința de unire a tuturor rominilor și să sublinieze faptul că România nu a ieșit niciodată din războiul împotriva Puterilor Centrale. Pacea de la București, a fost pacea unui guvern, și nu pacea țării. Țara a fost reprezentată acum în lupta împotriva Puterilor Centrale, prin detașamentele de voluntari români din Rusia, Franța și Italia. În același timp, voluntarii reprezentau „drapelul Transilvaniei pe care vrem să-l vedem fluturând alături de noi”, așa cum declara deputatul francez de Nancy, Louis Marin, într-o ședință a Comitetului național a românilor din Transilvania și Bucovina, comitet condus de către bănățeanul Traian Vuia¹⁰⁵. Tot la Paris vine, în iunie 1918, și Tache Ionescu, împreună cu Nicolae Titulescu, în scopul demonstrării aceluiași lucru că pacea separată de la București a fost pacea unui guvern și nu a unui popor. Sub conducerea lui Tache Ionescu este constituit la data de 3 octombrie 1918, un organism unic de conducere a emigrației române de peste hotare: Consiliul unității române. Din conducerea acestui consiliu, făcea parte și Sever Bocu, redactorul șef al gazetei „România Mare”¹⁰⁶. Prin activitatea emigrației române peste hotare, România și-a păstrat calitatea de aliată, iar aspirațiile naționale românești continuau să se situeze în atenția opiniei publice internaționale.

Lupta pentru unitatea națională, ideal secular al poporului român, se va concretiza la 1 decembrie 1918, prin constituirea statului național unitar român. Unitatea națională odată înfăptuită, trebuia însă și recunoscută. Acum se pregătește conferința de pace de la Paris, conferință la care România trebuia să se prezinte pe deplin pregătită pentru ca, comunitatea mondială să recunoască actul înfăptuit la Alba Iulia. Propaganda românească în străinătate, continua cu intensitate, mai ales prin personalitățile politice, științifice și culturale românești trimise din țară, în acest scop, prin emigrația română, prin gazetele „La Transylvanie”, „La Roumanie” și din ianuarie 1919 prin gazeta „România Mare”. Recunoașterea și confirmarea actului de la Alba Iulia, era un fapt de o importanță covârșitoare pentru destinul României posbelice.¹⁰⁷

În lupta pentru recunoașterea Marii Uniri, se încadrează și gazeta „România Mare” care își reia apariția, de data aceasta la Paris, începând cu ziua de 7 ianuarie 1919, deci imediat după înfăptuirea mărețului act al unirii. Problemele pentru rezolvarea cărora a militat gazeta românească din capitala Franței, au fost complexe: recunoașterea de către Conferința păcii a Marii Uniri, repatrierea voluntarilor români din armata franceză și italiană, repatrierea prizonierilor români din Franța și Germania, realizarea unității sufletești dintre voluntarii și prizonierii ardeleni și patria mamă etc. Din această cauză gazeta „România Mare” are un subtitlu semnificativ, ea adresându-se ca și la Kiev, voluntarilor și soldaților români¹⁰⁸. Deci ea continuă tradiția începută în

¹⁰⁴ Sever Bocu, *Opt luni în Kiev* ..., p. 18.

¹⁰⁵ Arh. St. București, fond „Casa Regală”, dosar 35, 1918, f. 3.

¹⁰⁶ Vasile Netea, *Un militant pour l'unité nationale roumaine: Take Ionescu*, in „Revue roumaine d'histoire”, XX, nr. 4, 1981, p. 749—750 și Romulus Seisănu, *Take Ionescu, Viața și opera sa*, București, 1930, p. 312—319.

¹⁰⁷ Vezi pentru această problemă Ioan Ardeleanu, Mircea Mușat, *Confirmarea internațională a Marii Uniri din 1918*, in „Revista de istorie”, nr. 8, 1981, p. 1034, passim.

¹⁰⁸ „România Mare”. Foia voluntarilor și soldaților români din Franța, II, Paris, 1919, nr. 26, 7 ianuarie. (apariția ei era săptăminală și își avea redacția la Paris I, Avenue Mac Mahon).

anul 1917, la Kiev, preocupându-se în primul rând de problemele voluntarilor și soldaților români din Franța.

În editorialul primului număr apărut la Paris, se saluta unirea Transilvaniei cu România și se arăta necesitatea încadrării voluntarilor români din Franța, în noul stat românesc. „Românii, din Muntenia, Moldova, Transilvania, Crișana, Banat, Basarabia și Bucovina, avem cu toții o singură patrie, sintem frați pe veci nedespărțiți. Strămoșii noștri tresar în morminte, la auzul acestor cuvinte. Nouă înșine, nu ne vine a crede încă, ca aceasta să fie adevărat. Și oricare din noi ar dori să vadă cu ochii, să pipăiască cu mâinile adevărul; România Mare s-a făcut! Răbdare, cumințenie și încredere! aceasta cere ceasul de față de la noi”¹⁰⁹. Unirea era înfăptuită și gazeta voluntarilor români din Franța, relatează despre trimiterea unei delegații de ardeleni, care să ducă actele unirii la București. Delegația ardeleană a fost primită și de către ministrul Franței din capitala României, care a declarat cu această ocazie că Franța nu uită jertfa României. „România Mare” mai publică acum și decretul regal de unire a Transilvaniei cu România¹¹⁰. Gazeta voluntarilor români anunță în același timp, și cele două principale reforme ce se vor înfăptui în statul român — cea agrară și cea electorală¹¹¹. Schimbări anunță și poetul Octavian Goga, schimbări în sensul împroprietăririi țăranilor și a acordării votului universal. Făcînd istoricul luptei pentru unitate națională, el remarcă: „Din lacrimi și sînge a ieșit Unirea noastră”¹¹².

O direcție pe care s-a axat activitatea gazetei „România Mare” a fost înrolarea prizonierilor români din Franța, în legiuni românești care să fie aduse în țară și să întărească gărzile naționale românești, formate pe tot teritoriul provinciilor noi unite. Încă înainte de 1 decembrie 1918, în Transilvania românii au alungat vechea administrație austro-ungară, abuzivă și coruptă și au instalat o nouă administrație românească. Aceasta era constituită din consilii naționale românești, comunale, orășenești și comitatense subordonate Consiliului național Român Central de la Arad și aveau ca organe de ordine gărzile naționale românești¹¹³. În aceste gărzi naționale urmau să se înroleze voluntarii români din Franța, ca să ajute și ei la instaurarea noii administrații românești. Se puteau înrola în aceste gărzi naționale și prizonierii români din Franța, care doreau să devină voluntari, declarau că au rupt orice legătură cu fostul imperiu dualist și care recunoșteau autoritățile statele românești și depuneau jurămintul de credință pe drapelul român¹¹⁴. Gărzile naționale se organizau cu mare însuflețire în comunele și orașele din Banat și Transilvania¹¹⁵. Necesitatea organizării gărzilor naționale românești era imperioasă pentru că armata română nu intrase încă în întreaga Transilvanie, iar Banatul era ocupat de către trupe străine. Opuinându-se procesului firesc și ireversibil de unire a Transilvaniei cu România, nemeșimea maghiară a format acele așa-numite „gărzi de oțel” și cete înarmate teroriste, cunoscute sub numele de „cavalerii morții” care au încercat să reprime în sînge lupta națională a românilor bănățeni și

¹⁰⁹ *Ibidem*, p. 1.

¹¹⁰ *Idem*, nr. 27, 14 ianuarie, p. 2.

¹¹¹ Cincinat Pavelescu, *Unirea sufletelor*, în „România Mare”, Paris, II, 1919, nr. 28, 24 ianuarie, p. 3.

¹¹² Octavian Goga, *Altă țară, alte drepturi*, în „România Mare”, Paris, II, 1919, nr. 33, 22 martie, p. 1.

¹¹³ *Vezi* și Vasile Arimia, *Gărzile naționale în lupta pentru înfăptuirea unității de stat a României*, în „Revista arhivelor”, nr. 2, 1968.

¹¹⁴ „România Mare”, Paris, II, nr. 26, 27 ianuarie, p. 4.

¹¹⁵ Biblioteca Academiei R.S.R., fond „Consiliul Național Român Caransebeș”, dosar 28, dorar 56 etc. și Arh. Stat. București, fond „Consiliul Național Român Caransebeș”, dosar 7 etc.

transilvăneni¹¹⁶. Astfel, în ianuarie 1919, bandele nemeșimii maghiare au ocupat Oradea, de unde au organizat expediții de pedepsire a românilor din comunele situate între Oradea și Cluj. Tot acum au fost terorizate și comunele din comitatul Arad, unde bandele maghiare s-au deplasat pe cele două principale linii ferate spre Brad pe valea Crișului și spre Zam pe valea Mureșului¹¹⁷. Și în luna februarie 1919, gărzile nemeșimii maghiare au comis atrocități în comunele românești din comitatul Aradului¹¹⁸. Despre aceste masacre făcute de către bandele maghiare, asupra populației românești nevinovate, este sesizată și armata franceză. În consecință, generalul Berthelot instituie o comisie de anchetă în frunte cu colonelul Tilly, care s-a și deplasat în comitatul Arad¹¹⁹.

Pe lângă repatrierea voluntarilor se punea problema și a repatrierii prizonierilor români din Germania, care o duceau foarte greu. Germanii folosiseră prizonierii români, contrar convențiilor internaționale, la săparea tranșelor pe frontul francez. Astfel au fost luați de către francezi peste 5000 de prizonieri români, puși de către germani să lucreze la tranșee¹²⁰. Serviciul prizonierilor români din Franța, a trimis în permanență ajutoare prizonierilor români care se mai aflau în Germania, în lagărele de la Ingolstadt, Helmstadt etc.¹²¹ Pentru repatrierea acestora se desfășura o intensă activitate diplomatică. În Germania se mai aflau la aceea dată, peste 40 000 de prizonieri români. Pe lângă aceștia se mai aflau prizonieri români și în Franța, proveniți din fosta armată austro-ungară. Acestora gazeta „România Mare“ la recomanda să ajute pe țărani francezi la muncile agricole și să se supună întru totul autorităților franceze¹²². De altfel, în toate lagărele de prizonieri români, din Franța, domnea un spirit curat românesc așa cum a fost constatat și de către Iosif Blaga, fost director al Liceului din Brașov, acum recrutor de voluntari și de către colegul său dr. C. Lacea, care au vizitat pe prizonierii români din Franța¹²³. Repatrierea prizonierilor și voluntarilor români din Franța, era dificilă și din cauza că nu se putea trece peste teritoriul Germaniei și a fostului imperiu dualist, datorită dezordinelor și frământărilor sociale de aici, iar vapoarele românești disponibile erau folosite pentru transportul în România de alimente, deoarece, armata germană jefuise tot. Acum este trimisă în România și o misiune a Crucii Roșii americane, în frunte cu colonelul Wells care fusese și în timpul războiului în România. Această misiune ducea românilor bani, medicamente și lapte condensat, pentru copii¹²⁴. La sfârșitul lunii februarie și începutul lunii martie 1919, acțiunea de repatriere a prizonierilor români din Franța se intensifică. Aceștia sînt concentrați în orașul francez Nancy. De aici pleacă deja, la sfârșitul lunii februarie, un grup de 425 prizonieri spre țară, fiind îmbarcați pe vasul „România“. Urma să sosească un alt vas românesc „Dacia“, care să ducă în țară încă un detașament de voluntari și prizonieri. Țara prietenă, Franța, a înțeles să ajute pe prizonierii români punîndu-le la dispoziție vagoane de transport, pe calea ferată, pînă la Marsilia, unde se îmbarcau pentru România. În același timp prizonierii români mai primeau de la autoritățile franceze, echipament și alimente pentru drum¹²⁵.

¹¹⁶ *Unirea Transilvaniei cu România, 1918*, (sub redacția Ion Popescu-Puțuri și Augustin Deac), Ed. a III-a, București, 1977, p. 554.

¹¹⁷ „România Mare“, Paris, II, 1919, nr. 32, 8 martie, p. 4.

¹¹⁸ *Idem*, nr. 33, 22 martie, p. 3.

¹¹⁹ *Idem*, nr. 34, 8 aprilie, p. 3.

¹²⁰ *Idem*, nr. 32, 8 martie, p. 4.

¹²¹ *Idem*, nr. 31, 15 februarie, p. 3.

¹²² *Idem*, nr. 29, 1 februarie, p. 4.

¹²³ *Idem*, nr. 27, 14 ianuarie, p. 3.

¹²⁴ *Ibidem*, p. 4.

¹²⁵ Cîncinăt Pavelescu, *Răbdare în „România Mare“*, Paris, II, 1919, nr. 32, 8 martie, p. 1.

Acești voluntari și prizonieri români repatriați, trebuiau să ajute la consolidarea unirii și să participe la mobilizarea pe care o declarase acum România. Ei trebuiau să fie un element de întărire a românismului pe tot cuprinsul țării și de apărare a României Mari nou constituită. „Noi trebuie să prefacem munții Transilvaniei în sens militar, în ceea ce ei au fost totdeauna în mersul veacurilor în sens etnic; baza însăși a apărării noastre“. Se arată că românii nu au revendicări teritoriale dar nici nu acceptă cedări de teritoriu. Încă de acum se avertizează împotriva revizionismului maghiar. România în schimb înțelege să dea egală îndreptățire tuturor naționalităților și ca dovadă primul decret dat de către Consiliul Dirigent în ianuarie 1919, a fost cel al naționalităților¹²⁶.

În același timp, cu repatrierea voluntarilor și prizonierilor români din Franța, se punea și problema repatrierii celor din Italia. Aici existau mult mai mulți voluntari români decât în Franța¹²⁷. Aici au desfășurat o activitate bogată pentru înrolarea de voluntari români Simion Mândrescu și George Mironescu și urma să fie trimis aici și redactorul șef al „României Mari“, Sever Bocu¹²⁸. În Italia românii și-au putut forma detașamente de voluntari, lucru care în Franța nu a fost posibil¹²⁹. Astfel, pe data de 5 decembrie 1918, s-a format la Marino primul regiment de voluntari români. Acest regiment a depus jurământ de credință României, în fața lui Vasile Lucaciu și a reprezentanților statului român, ministrul României în Italia, Alexandru Lahovari, colonelul Florescu, atașatul militar român, și Nicolae Titulescu¹³⁰. Pe 26 ianuarie 1919, are loc depunerea jurământului celui de-al doilea regiment al legiunii române din Italia, la solemnitate participând și ministrul de război al Italiei, generalul Cavaglia. Au mai participat Alexandru Lahovari, colonelul Florescu și Nelson Page, ambasadorul S.U.A. în Italia. Cu această ocazie au fost decorați cu medalia de argint 6 ofițeri și soldați români, cu medalia de bronz, 16 ofițeri și soldați, iar cu „Crucea pentru merite de război“ 7 ofițeri și soldați români¹³¹. Începe acum și repatrierea voluntarilor români din Italia. Astfel, în data de 3 februarie 1919, regimentul I, a legiunii române din Italia, compus din 80 de ofițeri și 2600 de soldați, se îmbarcă în portul Tarent pe vasele italiene „Regina d'Italia“ și „Merari“ cu destinația România. Regimentul complet echipat și înarmat, era sub comanda colonelului Liliprandi. Mulți dintre voluntarii din acest regiment au luat parte sub comanda sublocotenentului bănățean Demetru Radu, la luptele de pe frontul italian împotriva Austro-Ungariei¹³². Și cel de-al doilea regiment român din Italia, s-a îmbarcat în data de 16 martie 1919, tot în același port Tarent, pe vasul italian „Nippon“ cu destinația România. Acest regiment era sub comanda colonelului italian Giusti și mulți din componenții lui luptaseră pe frontul italian de la Vittorio Veneto¹³³. Deci și aceștia porniseră spre patrie ca să fie elemente de consolidare și să participe la procesul normal de unificare al Transilvaniei cu România.

¹²⁶ Sever Bocu, *La muncă cu repatriziune*, în *idem*, nr. 34, 8 aprilie, p. 1.

¹²⁷ *Desăvârșirea unității naționale* . . . , p. 190—191.

¹²⁸ *Correspondența lui George Mironescu (1891—1920)*, vol. I, Ediție îngrijită, introducerea, note și comentarii de Șerban Pulverejan, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1981, p. 275.

¹²⁹ Pentru această problemă vezi răspunsul șefului de stat major al armatei franceze, dat memoriului înaintat în acest sens de către generalul român Ion Iliescu, Arh. Stat. București, fond „Casa Regală“, dosar 92, 1918, f. 1—2.

¹³⁰ „România Mare“, Paris, II, 1919, nr. 27, 14 ianuarie, p. 4.

¹³¹ *Idem*, nr. 31, 15 februarie, p. 2.

¹³² *Idem*, nr. 32, 8 martie, p. 3.

¹³³ *Idem*, nr. 33, 22 martie, p. 2.

Un alt obiectiv important al „României Mari” era desfășurarea unei intense propagande pentru recunoașterea drepturilor națiunii române la Conferința păcii de la Paris. În acest sens, gazeta voluntarilor români din Franța, își anunța cititorii despre pregătirea conferinței păcii, despre constituirea Consiliului marilor puteri care va conduce lucrările conferinței și despre reprezentarea României la această conferință. Gazeta anunță că România va avea dreptul să fie reprezentată la Conferința de către trei delegați, la fel ca Serbia și Belgia, în timp ce țările constituite ca urmare a dezmembrării Austro-Ungariei aveau dreptul doar la doi delegați¹³⁴. O propagandă intensă desfășura această gazetă și în favoarea recunoașterii statutului României de țară aliată, ca urmare, a anulării de către aceasta, a păcii de la București. „România Mare” publica articole în care arăta motivul pentru care statul român a intrat în război — desăvîrșirea unității naționale¹³⁵. În același timp, gazeta publica articole în care se subliniau relațiile tradiționale de prietenie cu Franța și Anglia. Aceasta, în scopul cunoașterii de către opinia publică internațională, a poporului român și a relațiilor sale cu marile civilizații apusene.¹³⁶ La fel, sînt subliniate relațiile tradiționale de prietenie cu cealaltă mare aliată — Anglia. Se arată simpatia unor personalități britanice, față de problemele României ca: Steed, Seton Watson, etc. — și chiar al ministrului de externe al Angliei, Balfour care a declarat în parlamentul englez, că Anglia nu recunoaște pacea de la București dictată României de către Germania. În același timp, se evidențiază faptul că românii au fost de acord cu propunerea englezilor că în timpul retragerii spre Moldova, România să arunce în aer puțurile de petrol de pe valea Prahovei, pentru ca petrolul să nu cadă în mâinile armatei germane¹³⁷. Dar rolul principal în sprijinirea drepturilor României la Conferința păcii de la Paris, l-a avut Franța, aliatul tradițional, mai ales că reprezentantul Franței a prezidat lucrările conferinței¹³⁸.

Pentru edificarea opiniei publice internaționale, despre drepturile României, diferiți savanți români veniți în cadrul misiunii universitare române — în Franța, țineau conferințe în cadrul diverselor societăți științifice sau culturale franceze din Paris. Astfel, pentru o mai bună cunoaștere a României, pledează și Adrian Corbul, publicist român, stabilit în Franța, în conferința sa ținută la data de 30 martie 1919 în sala „Gaveau” din Paris, intitulată semnificativ „Afinități române”. Tot în scopul sensibilizării opiniei publice franceze, la problemele românești, este rostită și conferința lui C. Simionescu, în data de 7 aprilie 1919, în sala „Societății de Geografie din Paris” despre participarea României la primul război mondial¹³⁹. Concomitent „România Mare” publica relatări despre desfășurarea Conferinței păcii, reproducînd integral chiar și discursul de deschidere rostit de către președintele Franței, Raymond Poincaré, discurs în care printre altele se propunea și înființarea Ligii Națiunilor¹⁴⁰. Tot în această perioadă, pentru a susține interesele României, regina României, a vizitat Franța și Anglia. „România Mare” a publicat largi relatări despre această vizită¹⁴¹.

¹³⁴ *Idem*, nr. 27, 14 ianuarie, p. 1.

¹³⁵ Iosif Blaga, *Războiul*, în „România Mare”, Paris, II, 1919, nr. 28, 24 ianuarie, p. 3.

¹³⁶ I. Fermo, *Franța*, în *ibidem*, p. 1.

¹³⁷ *Idem*, *Anglia*, în *idem*, nr. 29, 1 februarie, p. 2.

¹³⁸ Constantin Firișescu, *Clemenceau*, București, 1933, p. 29, *România în primul război, mondial* . . . , p. 439, Mircea N. Popa, *Primul război mondial, 1914 — 1918*, Ed științifică și encicl. București, 1979, p. 443.

¹³⁹ „România Mare”, Paris, II, 1919, nr. 34, 8 aprilie, p. 3.

¹⁴⁰ *Idem*, nr. 28, 24 ianuarie, p. 1 — 2.

¹⁴¹ *Idem*, nr. 32, 8 martie, p. 1.

Pacea pe care o dorea România era o pace dreaptă, o pace care să consfințească realizarea idealului său secular — unitatea națională. România nu dorea decât reunirea în cadrul statului român a întregului popor român. În acest sens a fost publicată în gazeta voluntarilor români din Franța și harta etnografică a răspîndirii întregului popor românesc¹⁴².

Dar misiunea principală a gazetei voluntarilor români din Franța a fost îndeplinită prin repatrierea acestora și a prizonierilor români și în consecință, ea își încetează apariția. Existau alte gazete românești ca „La Roumanie” și „La Transylvanie” care susțineau cauza dreaptă a românilor la Conferința păcii de la Paris. Deși cu apariția mai restrînsă în timp ca la Kiev, gazeta voluntarilor români apărută la Paris, în 1919, a avut un rol meritoriu în lupta pentru unire, a emigrației române în Franța și a susținut interesele României la Conferința păcii de la Paris. Ea a avut și un rol deosebit în sensibilizarea opiniei publice franceze și internaționale pentru susținerea cauzei românești.

În concluzie, putem aprecia activitatea acestei gazete atât în Rusia la Kiev, cât și în Franța la Paris, ca deplin progresistă, ea fiind o adevărată tribună a luptei poporului român pentru unitatea națională. Ea a sprijinit consecvent și a militat pentru înrolarea de voluntari în armata română, subliniind în același timp marele rol politic, moral și militar pe care l-a avut voluntariatul în lupta pentru desăvîrșirea statului național român unitar.

THE „ROMANIA MARE” JOURNAL AND. ITS ROLE IN THE STRUGGLE FOR NATIONAL UNITY

SUMMARY

In conclusion, we may appreciate the activity of this gazette in Russia, Kiev and in France-Paris as entirely progressive ; it was a true tribune of the Romanian people's struggle for national unity. The gazette steadily militated for enlisting volunteers in the Romanian army, evincing the outstanding political, moral and military role played by the volunteers.

¹⁴² S. Bocu, *Pacea română*, în „România Mare”, Paris, II, 1919, nr. 29, 1 februarie, p. 1.

CONSTITUIREA ȘI ACTIVITATEA CONSILIILOR ȘI GĂRZILOR NAȚIONALE ROMÂNEȘTI DIN JUDEȚUL ARAD*

ALEXANDRU ROZ

Actul Unirii de la 1 Decembrie 1918 care a dus la formarea statului național unitar român, act de o importanță istorică deosebită, a fost rezultatul logic. consecința firească, a dezvoltării și luptei multimilenare a poporului român.

„Crearea consiliilor și gărzilor naționale în toate județele, orașele și comunele Transilvaniei, — sublinia secretarul general al partidului tovarășul Nicolae Ceaușescu — sutele de mii de semnături care au întărit mandatul încredințat delegaților la marea adunare de la Alba Iulia, participarea a peste 100 000 de oameni la această adunare dovedesc că unirea Transilvaniei cu România nu a fost actul câtorva persoane sau grupuri izolate, ci opera întregului popor, a întregii noastre națiuni.

Iată de ce nimeni, în afară de popor, nu poate pretinde că a înfăptuit unirea. Analiza desfășurării evenimentelor demonstrează elocvent că formarea statului național unitar român nu este rezultatul unor înțelegeri încheiate la masa tratativelor, ci rolul luptei întregului popor, însuflețit de năzuința seculară a unității, de hotărârea de a împlini visul pentru care au luptat și s-au jertfit atâtea generații de înaintași. Merită subliniat că pentru unire s-au pronunțat și numeroși reprezentanți ai naționalităților conlocuitoare. Cu toate că, după cum este știut, unele țări imperialiste doreau menținerea Imperiului habsburgic, viața a dat peste cap planurile acestora, silindu-le să accepte realitatea creată prin voința unanimă a poporului român, ca și a celorlalte popoare asuprite. Tratatul de pace nu a făcut decât să consfințească situația de fapt stabilită ca urmare a luptei maselor populare din România și Transilvania¹.

Aprecierile secretarului general, caracterizează magistral și situația din părțile arădene, încadrate dintotdeauna, armonios și sub toate aspectele, în gloriosul trecut al patriei, parcurgându-i mersul ascendent, treaptă cu treaptă, o dată cu toate regiunile țării.

Și aici consiliile și gărzile naționale românești, s-au format în condițiile determinate de izbucnirea la 31 octombrie 1918 în Transilvania a revoluției burghezo-democratice, care a determinat o puternică ridicare la luptă a maselor populare și în părțile Aradului.

Evenimentele sînt prezentate, elocvent și sugestiv, de către ziarul „Românul” sub titlul semnificativ „Din zilele de azi”, în care revoluția, libertatea și masele sînt noțiuni interdependente. „Mișcări de revoluție ! Libertate ! Su-

* Referitor la această temă vezi și George Manea, „Activitatea Consiliilor naționale române și a Gărzilor naționale române din județul Arad”, în Zlridava, VIII, 1977, p. 315—345.

¹ Nicolae Ceaușescu, *Expunere la ședința jubiliară a Marii Adunări Naționale consacrată sărbătoririi semicentenarului Unirii Transilvaniei cu România. 23 noiembrie 1968*. În Nicolae Ceaușescu : *România pe drumul desăvîrșirii construcției socialiste*, vol. 3, București, 1969, p. 711—716.

fletele-s agitate, zguduite ... și întreg orașul ca-ntr-un glas e'n picioare și strigă de la unul la altul cuvîntul plin de vrajă ; libertate !

Orașul fierbe în sgomotul cetelor de soldați și muncitori, femei, copii, ... stăpînesc situația și pornesc mișcarea lumii amorțite. Un fel de ușurare e zugerăvită pe fețele trudite de suferințele celor patru ani din urmă și ca-ntr-un fel de buimăceală trece vorba-n largul ei, s-a sfîrșit războiul !

Este ceva rezolut și puternic în descătușarea lanțurilor de secol ce ținea lumea noastră ferecată și toți ne-o cetim din ochi, o știm, o simțim atît de puternic încît vorbe nu mai încap, că s-au rupt lanțurile. Bîjbăie străzile de lume liberă, soldați cari fără șovăială își rup rozetele de pe chipiuri, își aruncă puștile, își rup sulitele, resturile sclaviei și-a măcelului în cari au fost purtați pentru stăpîni. Jurămîntul dat împăratului este nesocotit într-o clipă spontană și înlocuit cu cel mai sublim și puternic instinct de om : libertate !

Plebea are sărbătoare. E rîndul ei să stăpînească ... și ea plebea, este motorul care mișcă masa, inspiră îndrăzneală și nu cunoaște friu. După o oră-două abia ce-a sunat fanfara libertății, soldații scăpați de poruncă, dau goană spre gări, în străzi spre satele apropiate, spre casă, fără arme, cu desagii în spinarea încovoiată de patru ani de chinuri. Nu se mai ține ordin, ... Spre casă ! Războiul s-a sfîrșit și „nu mai e nici împărat“, ... O zi-două și avem garda națională și consiliu militar ... Apelul gardei naționale are puternic răsunet. Ofițeri și soldați de rînd, sosiți de pe fronturi îndepărtate, nehotîniți de goana nebună a zilelor întregi în cari au trecut prin jaf, foc și sînge, alcargă insuflețiți la glasul românesc ce-i chiamă ...².

Masele populare din Transilvania s-au ridicat la luptă în timpul revoluției, în frunte cu socialiștii, pentru înlăturarea asupririi din partea grofilor și baronilor unguri și din partea imperiului austro-ungar reacționar, în vederea eliberării naționale, a unirii cu România și introducerea unor rîndueli democratice³. Factorul hotărîtor care a determinat mișcarea de eliberare națională a românilor, precum și pe cea a cehilor, slovacilor și polonezilor, l-a constituit situația deosebit de grea a popoarelor asuprite de către jugul austro-ungar.⁴ Ca atare lupta de eliberare națională, în condițiile situației revoluționare create de mișcarea burghezo-democratică, a determinat mari acțiuni politice de masă, în cadrul cărora românii, precum și celelalte popoare oprite, și-au afirmat dreptul la autodeterminare, pentru exercitarea căruia românii și-au creat și un for reprezentativ, Consiliul Național Român Central⁵.

Într-un asemenea context, în 2 noiembrie 1918, Consiliul Național Român Central își stabilește sediul la Arad, în casa lui Șt. Cicio-Pop de pe actuala str. 6 Martie nr. 3, Aradul devenind astfel intîia capitală a primului organism de guvernare românesc asupra întregii Transilvanii, sub îndrumarea căruia își vor desfășura activitatea consiliile și gărzile naționale românești.

Conform indicațiilor C.N.R.C. consiliile naționale s-au constituit în toate comitatele locuite de români, apoi în toate orașele comunele și satele. Consiliile naționale românești comitatense erau subordonate C.N.R.C., iar celelalte consiliilor naționale comitatense. În multe cazuri constituirea acestor organe de conducere s-a făcut în focul revoluției din propria inițiativă a maselor

² „Românul“, an. VII, nr. 5, din 1/14 noiembrie 1918, p. 4.

³ Augustin Deac, *Contribuția clasei muncitoare la făurirea statului național unitar român*, în „Revista de istorie“, nr. 11/1978, p. 2010.

⁴ Augustin Deac, Ion Spălățelu, *Prăbușirea imperiului austro-ungar. Formarea statelor naționale unificate din centrul și sud-estul Europei*, în „Revista de istorie“, nr. 3/1979, p. 450.

⁵ Gheorghe Unc, *Consiliul Național Român Central și activitatea lui pentru unirea Transilvaniei cu România*, în „Ziridava“, nr. x/1978, p. 15—18.

populare⁶. Ele aveau sarcini multiple, în fapt avînd rolul de a rezolva, împreună cu gărzile naționale românești, toate problemele pe care realitățile timpului le impuneau. Conducerea vieții și a treburilor publice, organizarea aprovizionării, menținerea ordinii și liniștei publice etc., în scopul autrenării maselor la luptă pentru înfăptuirea unirii și pentru realizarea cerințelor acestora privind îmbunătățirea situației lor. În întreaga lor activitate ele trebuiau să țină seama de directivele Consiliului Național Român Central de la Arad și să îndeplinească sarcinile ce le reveneau în ritmul rapid pe care-l impuneau mișcările revoluționare⁷. Sarcinile și rolul celor comunale erau precizate în „Îndrumarea pentru consiliile naționale comunale”, în care se arată: „Chemarea consiliilor comunale e să fie sfetnicul și povătuitorul tuturor cetățenilor fără deosebire de limbă și lege. E dator Consiliului național local a susține buna rînduială, liniștea și ordinea publică în comună, a sta în ajutorul celor prigonîți cu sfatul și cu fapta, a se îngriji de acoperirea lipsurilor și a conlucra la înlăturarea relelor din comună”.⁸ Ca organe populare, ele erau alese în cadrul unor mari adunări, la care participau toți locuitorii, în frunte cu intelectuali locali, și exmișii (trimișii) C.N.R.C. Cele mai multe au fost create în noiembrie 1918 în timpul pregătirii Adunării Naționale de la Alba Iulia, altele s-au constituit ori s-au reînființat după 1 Decembrie 1918.⁹ De problemele Aradului la început s-a ocupat direct C.N.R.C.-unicul „guvern al celor 23 județe transilvănene, locuite de populație românească”¹⁰, care își avea sediul în Arad, pînă la 20 noiembrie, cînd era deja constituit un Consiliu Național Român pentru județul Arad.¹¹ Sub îndrumarea acestora, sau în focul acțiunilor revoluționare s-au creat consiliile naționale române locale, așa cum prevedea și circulara din 20 noiembrie 1918 a Consiliului Național Român al județului Arad privitor la generalizarea acestora. Spre exemplu la 3 noiembrie la Arad se constituie Consiliul național român local¹², la 5 noiembrie la Comlăuș, la 20 noiembrie la Cîntei¹³, la 6 noiembrie la Vărșand¹⁴, la 7 noiembrie la Socodor¹⁵, la 10 noiembrie la Mîndruloc¹⁶, la 11 noiembrie la Șeitin¹⁷, la 17 noiembrie la Cuveșdia¹⁸, la Conop în 4 decembrie¹⁹, la Chișineu Criș, are loc constituirea Consiliului național român la 8 decembrie²⁰, la 28 noiembrie la Talpoș²¹, etc.

Constituirea acestor organe s-a făcut în adunări electivă cu caracter democratic²², în care de obicei participa întreaga populație a localității, numă-

⁶ Ion Popescu-Puțuri și Augustin Deac (sub redacția), *1918 Unirea Transilvaniei cu România*, ed. III, București, 1978, p. 521—523. (în continuare *Unirea Transilvaniei cu România*).

⁷ *Ibidem*, p. 524—527.

⁸ Vasile Arimia, Nicolae Petreanu, „Consiliile naționale române și rolul lor în pregătirea și înfăptuirea unirii Transilvaniei cu România”, în „*Analele ISISP*”, anul 14, nr. 6/1968, p. 28.

⁹ *Unirea Transilvaniei cu România*, p. 528—529.

¹⁰ Ștefan Pascu, *Marea adunare națională de la Alba Iulia*, p. 311.

¹¹ Dr. Barabaș Bela, *Emlékirataim* (Memoriile mele), Arad, 1929, conf. E. Glück și G. Kovach *Mișcări revoluționare în părțile Aradului, în anii 1917—1918*, în „*Studii și articole de istorie*”, V, București, 1963, p. 324.

¹² *Desăvîrșirea unificării statului național român*, sub redacția lui Miron Constantinescu și Ștefan Pascu, București, 1968, p. 308.

¹³ Arhivele Statului București, fond C.N.R. Arad, dos. nr. 70/1919, f. 1.

¹⁴ *Ibidem*, dos. nr. 1/1918—1919, f. 67.

¹⁵ *Ibidem*, dos. nr. 2/1918, f. 1.

¹⁶ *Ibidem*, dos. 2/1918, f. 3—4.

¹⁷ „*Românul*”, anul 7, nr. 5, din 14 noiembrie 1918, p. 4.

¹⁸ *Ibidem*, nr. 16, din 28 noiembrie 1918, p. 3.

¹⁹ Arh. Stat. București, fond. C.N.R. Arad, dos. nr. 1/1918—1919, f. 46—48.

²⁰ *Ibidem*, f. 16.

²¹ *Ibidem*, dos. nr. 72/1919, f. 1.

²² Șt. Pascu, *Marea adunare națională de la Alba Iulia*, p. 338.

rul participanților cu drept de vot deliberativ în aceste condiții fiind mult superior celui pe care-l prevedeau în privința alegerilor legile cenzitare ale Ungariei burghezo-moșierești. Bunăoară la adunarea de la Socodor numărul participanților a fost de aproximativ 400 de persoane, la Mîndruloc participă toată comuna, la Mișca toți bărbații care împliniseră 20 de ani, votînd prin vot secret, la Gurahonț cu ocazia adunării sînt de față „aproape toți locuitorii comunei, fără deosebire de lege și religie ...”²³. La Talpoș „tot poporul român din localitate”²⁴. În raport de o asemenea componență a adunărilor electivă și cei care erau aleși în Consiliile naționale nu puteau fi decît reprezentanți ai tuturor claselor și a păturilor sociale, organizațiilor politice și naționalităților. La Curtici între cei care au fost aleși se găseau „... unii din clasa săracilor, soldaților de prin tranșee ...”. În timp ce „... bogații nu sînt aproape deloc reprezentați”²⁵. La Agriș, adunarea a decurs într-un mod care a „... lăsat curs liber dorinței și voinței poporului”²⁶.

Majoritatea membrilor Consiliilor naționale în județul Arad au format-o țărani, care în timpul alegerilor și-au impus reprezentanții, numărul reprezentanților acestora devenind preponderent. Alături de aceștia la sate mai intra de obicei învățătorul român, avînd de cele mai multe ori în cadrul Consiliului funcția de notar (secretar) și preotul ortodox. În raport de mărimea localității și deci de existența și a altor categorii sociale în comuna respectivă, în anumite Consilii locale găsim și avocați, medici sau alți intelectuali, în unele localități meseriași și mai rar muncitori. Peste tot însă preponderent rămîne numărul țărănilor. La Vărșand din cei 24 de membri ai Consiliului național român. 23 erau țărani, alătura de care se mai găsea învățătorul ca secretar al Consiliului²⁷. La Bîrzava din cei 17 membri ai Consiliului comunal român, pe lângă învățător și un sublocotenent de rezervă, restul de 15 erau țărani²⁸. La Cîntei Consiliul național român era format din 20 de membri, din care 19 erau țărani între care și președintele și învățătorul ca secretar²⁹. La Șepreuș Consiliul național român era format din 35 de membri, toți țărani, cu excepția secretarului care era notar (secretar) de profesie³⁰. La Gurahonț, între membri Consiliului național român, figurează și un lăcătuș³¹.

În multe cazuri președintele C.N.R. din localitate era preotul. Existau însă Consilii în care această funcție era deținută de către reprezentanți ai țărănilor. În special în părțile Hălmeagului găsim asemenea situație. Din cele 33 de consilii aparținînd acestui cerc, în 11 președintele a fost ales dintre țărani, și anume la Țohești, Sirbi, Tîrnăvița, Cristești, Leasa, Leștioara, Groși, Gura-Văii, Dumbrava, Răstoci și Budești³².

În consiliile naționale române locale din jud. Arad au fost incluși și reprezentanții socialiștilor. În consiliul național român local din Arad, au fost aleși trei reprezentanți din partea socialiștilor (Vasile Maghiar, Ioan Costa și Ludovic Feier), alături de trei reprezentanți ai P.N.R. (Ștefan Cicio Pop, Vasile Goldiș

²³ Arhivele Statului București, fond Consiliul Național Român Arad, dos. nr. 2/1918, f. 1, 3—4, dos. nr. 1/1918—1919, f. 46—48, dos. nr. 3/1918, f. 3—4.

²⁴ *Ibidem*, dos. nr. 1/1918—1919, f. 67.

²⁵ *Ibidem*, dos. nr. 21/1918, f. 1.

²⁶ *Ibidem*, dos. nr. 15/1919, f. 2.

²⁷ *Ibidem*, dos. nr. 81/1919, f. 2.

²⁸ *Ibidem*, dos. nr. 86/1919, f. 6.

²⁹ *Ibidem*, dos. nr. 70/1919, f. 1.

³⁰ *Ibidem*, dos. nr. 72/1919, f. 1.

³¹ *Ibidem*, dos. nr. 3/1918, f. 3—4.

³² Traian Mager, *Ținutul Hălmeagului*, vol. IV, Arad, 1938, p. 41—42.

și Gheorghe Crișan), deci pe bază de paritate între partidele respective. La fel s-au prezentat lucrurile și la Pecica Română, unde cele două partide aveau reprezentare egală în Consiliul național român local³³.

În vederea rezolvării diverselor probleme ridicate de mersul evenimentelor, consiliile naționale române „organe politice și administrative ce au reprezentat interesele populației românești, care constituie majoritatea locuitorilor din Transilvania“, au promovat în același timp ideea libertății și egalității depline între populația românească și naționalitățile conlocuitoare din Transilvania, abordând în acest sens diverse căi. În acest spirit în județul Arad în unele comune alături de cetățenii români în consiliile naționale române sînt aleși și locuitorii de altă naționalitate. Așa a fost cazul la Vârșand, la Grăniceri, la Pădureni și în alte părți³⁴.

Avînd o asemenea compoziție, consiliile naționale române reflectau din punct de vedere social și politic structura complexă a forțelor motrice angajate în lupta pentru desăvîrșirea procesului de făurire a statului național unitar și lupta maselor populare pentru transformări democratice. Aceasta a făcut de altfel posibil, ca în perioada în care au activat și au avut conducerea efectivă a localităților, multe consilii să ia importante măsuri democratice.

Pentru ca să-și poată exercita atribuțiile de organe politico-administrative, consiliile naționale române locale din județul Arad, și-au constituit antistii comunale, ca organe executive ale lor, prin care să acționeze concret în îndeplinirea sarcinilor administrative din raza teritorială în care își exercitau autoritatea. În cercul Hălmagiului bunăoară, pînă la 28 ianuarie 1919 în toate cele 33 comune, consiliile naționale își constituiseră antistiile comunale³⁵. În general antistiile comunale s-au constituit din membrii noi, corespunzător voinței locuitorilor. Numai în cazurile cînd nu exista posibilitatea înlocuirii sau dacă locuitorii erau împotrivă, se menținea eventual cite un membru din vechea antistie. La Vârșand ca și la Bîrzava spre exemplu, a fost reținut numai notarul, în cazul Vârșandului fiind vorba de Alexandru Grozescu³⁶. În toate comunele județului de obicei în cadrul adunării care a făcut alegerea sau după alegerea antistiilor comunale, acestea au depus jurămîntul în fața Consiliului național român local, prin care se angajau să-și îndeplinească îndatoririle corespunzător cu noile cerințe ale vremii. Așa s-au petrecut lucrurile la 2 decembrie 1918 la Păuliș, unde odată cu alegerea antistiei comunale aceasta depune și jurămîntul, la fel în 2 decembrie la Sebiș, la Dieci în 23 noiembrie, la 10 decembrie la Berindia, la 18 decembrie la Buhani, la 15 decembrie la Căpruța, la 19 decembrie la Drauț, etc.³⁷.

Paralel cu constituirea consiliilor naționale române, în localitățile județului Arad, ca și în restul Transilvaniei, s-au constituit gărziile naționale românești. Izvorite din contextul desfășurării luptei național-revoluționare, ele au avut menirea de a asigura, în cursul acestei lupte, forța executivă care să aplice hotărîrilor inițiate de consiliile naționale și forța publică care să asigure ordinea și liniștea pe întregul teritoriu. Tocmai de aceea ele „s-au născut deodată și au activat împreună cu consiliile naționale“, colaborînd și sprijinind consiliile naționale în toate problemele care se puneau, fie că era vorba de cele locale, fie că era vorba de mari probleme naționale, cum au fost organizarea

³³ *Documente din istoria mișcării muncitorești arădene 1918—1944*, Arad, 1972, p. 2.

³⁴ Arhivele Statului București, fond C.N.R. Arad, dos. nr. 1/1918—1919, f. 67—69, dos. nr. 78/1918, f. 1, dos. nr. 98/1919, f. 1—8.

³⁵ *Ibidem*, dos. nr. 76/1919, nepag.

³⁶ *Ibidem*, dos. nr. 81/1919, f. 1, dos. nr. 86/1919, f. 4.

³⁷ *Ibidem*, dos. nr. 1/1918—1919, f. 8—11, 27, 52, 58, dos. nr. 6/1918, f. 1.

Adunării de la Alba Iulia. Deși înființate cu „scopul de a susține buna rânduială și liniștea între oameni și a apăra viața și averea fiecărui locuitor din aceste părți fără deosebire de limbă și lege“, în cursul existenței lor ele au desfășurat o activitate mult mai diversă, urmînd îndeaproape acțiunile întreprinse de consiliile naționale³⁸.

Componenta lor o constituiau în special soldații întorși de pe front, țărani, muncitorii și intelectualii care se înscriau în mod voluntar. Conducătorul gărzii era preferat dintre foștii militari cu un grad cît mai mare din fosta armată austro-ungară. La Micălaca garda națională era formată din 11 gardiști în majoritate țărani și un plutonier drept comandant. La Vârșand din 8 gardiști și un sublocotenent în calitate de comandant. La Bîrzava din 10 gardiști și un sublocotenent comandant al gărzii. În ambele cazuri majoritatea gardiștilor erau țărani din localitate din care o parte soldați întorși de pe front³⁹.

Constituirea gărzilor naționale a avut loc sub îndrumarea directă a consiliilor naționale locale, de care au și depins pînă la crearea Comandamentului suprem al gărzilor naționale⁴⁰, care își exercita rolul prin Comanda gărzii naționale din Arad ce avea în frunte pe maiorul Alexandru Vlad, iar ulterior pe Ștefan Cicio-Pop. Constituirea comandai supreme a gărzilor române din Ungaria și Transilvania, a avut loc la Arad în 11 noiembrie, sub directă îndrumare a lui Ștefan Cicio-Pop ca reprezentant al C.N.R., cu această ocazie stabilindu-se și conducerea acestuia și faptul că avea sediul la Arad⁴¹. Comanda din Arad îi erau subordonate gărzile naționale județene, iar acestora gărzile cercuale și cele comunale. Ca semn distinctiv pe brațul stîng gardiștii purtau o panglică tricoloră cu inscripția „Garda națională română“. Incartiruirea, sediul gărzii era de obicei la casa comună (primărie) sau într-o altă clădire publică, ori chiar într-o locuință particulară din apropierea casei comunale⁴².

În Arad Garda națională se formează cu mare însuflețire la 1 noiembrie 1918⁴³, la 9 noiembrie organizarea gărzilor naționale din județ fiind definitivată. Prin ordinul de zi nr. 1 între altele, după ce se preciza că sediul gărzii naționale române din Arad este în clădirea școlii civile (azi Policlinica de copii), se arătau cele 14 gărzi cercuale și comandanții lor (Arad, Pecica, Nădlac, Aletea, Chișineu Criș, Șiria, Ineu, Tîrnova, Sebiș, Hălmaș, Baia de Criș, Radna, Lipova și Aradul Nou⁴⁴. Aceasta va intensifica procesul de constituire a gărzilor naționale române în localitățile județului, proces care începuse în unele comune înainte de organizarea conducerii supreme. La Virfuri, conducătorii comunei din inițiativă proprie formează garda națională la 3 noiembrie și arborează steagul tricolor pe casa comună⁴⁵. La 6 noiembrie, odată cu constituirea Consiliului național la Șiria se constituie și garda națională⁴⁶. La 5 noiembrie se constituie garda națională la Gurahonț⁴⁷, la 10 noiembrie la Șoimoș, într-o mare adunare la care a participat pe lîngă populația din localitate și tot poporul din Radna, venit cu un mare steag românesc în frunte⁴⁸.

³⁸ Unc G., Deac A., *Gărzile naționale române din Transilvania*, București, 1979, p. 24—63.

³⁹ Arhivele Statului București, fond. C.N.R. Arad, dos. nr. 93/1919.

⁴⁰ *Unirea Transilvaniei cu România*, p. 551.

⁴¹ „Românul“, anul 7, nr. 4, din 13 noiembrie 1918, p. 1—2, 4. *Unirea Transilvaniei cu România*, p. 551.

⁴² Unc G., Deac A., *op. cit.*, p. 113—117.

⁴³ „Românul“, anul 7, nr. 1, din 8 noiembrie 1918, p. 1.

⁴⁴ *Ibidem*, nr. 3, din 12 noiembrie 1918, p. 4.

⁴⁵ *Ibidem*, nr. 5 din 14 noiembrie 1918, p. 4.

⁴⁶ *Ibidem*, nr. 4 din 13 noiembrie 1918, p. 3.

⁴⁷ Arhivele Statului București, fond C.N.R. Arad, dos. nr. 3/1918, f. 3—4.

⁴⁸ „Românul“, anul 7, nr. 5, din 14 noiembrie 1918, p. 3.

Tot la 10 noiembrie era constituită garda națională la Cermei, din 30 de tineri conduși de un sergent major. La 11 noiembrie la Șeitin, odată cu alegerea consiliului național, se constituie și garda națională română, formată din 40 de gardiști aleși din toate păturile, în frunte cu sublocotenentul Gheorghe Ardelean⁴⁹. La 17 noiembrie la Curtici, iar o zi mai târziu la Comlăuș. La 14 noiembrie la Secusigiu. La 21 noiembrie la Felnac⁵⁰ etc.

După constituire, cele mai multe gărzii naționale din județ s-au îndreptat spre Arad, pentru a depune jurământul în fața C.N.R. Așa au procedat între altele garda națională din Secusigiu, de unde au venit 130 de feciori sub fil-fuirea unui mare stindard național, străbătând strada principală a orașului și îndreptându-se spre locul depunerii jurământului. La fel au procedat cei 115 feciori din cartierul Pırneava care formau garda națională de aici⁵¹. Apoi gărzile naționale din : Felnac, Șicula, Gurba, Răpsig, Bocsig, Mınerău, Miniș, Pecica și din alte localități ale județului⁵². Altele au depus jurământul în fața adunării care le-a ales. Prin jurământ membrii gărzilor se angajau cu mîna pe inimă și în fața tricolorului aplecat, să servească „cu credință și supunere . . . Consiliul Național Român . . . care este supremul for al națiunii române din Ungaria și Transilvania . . . jur că în toate manifestările vieții mele voi fi credincios națiunii unitare române și nu voi ridica mîna mea asupra fraților mei, locuiesc pe orice fel de teritoriu politic . . .”⁵³.

Constituirea consiliilor și a gărzilor naționale, a fost prilej de mare sîrbătoare, de entuziasm deosebit și de mare satisfacție, exprimate deschis în cadrul festiv al adunărilor populare în care acestea erau alese. Adunările erau ținute de obicei sub cerul liber, cu participarea tuturor locuitorilor din localitate, sub faldurile steagului tricolor care conferea adunărilor o semnificație sporită. În timpul lor se țineau cuvîntări în care peste tot se sublinia că a răsărit și pentru nația română soarele dreptății, alături de celelalte națiuni care fuseseră oprite, se citea proclamația adresată de C.N.R. națiunii române, se cîntau cîntece patriotice, mai ales imnurile „Pe-al nostru steag e scris unire”, „Deșteaptă-te române” și „Treii culori”⁵⁴. Asemenea adunări solemne și fastuoase cu participarea entuziastă a populației, au avut loc peste tot în județul Arad. La Șeitin a participat toată populația, la Gurahonț întreg poporul din localitate, la Mindruloce este de față toată populația, la Șoimoș pe lingă cei din comună participă și locuitorii din Radna. Populația din comuna Cuvın s-a deplasat în corpore, în frunte cu conducătorii ei locali, în rînduri de cîte patru, sub steagul tricolor, ca să depună jurământul față de Consiliul național român, acțiunea fiind prilej de entuziasm deosebit. În drum spre casă, poporul care se deplasa în ordine și în rînduri organizate, cînta „Deșteaptă-te române”⁵⁵. Asemenea mari și entuziaste manifestații au avut loc peste tot în județul Arad, adunările încheindu-se de cele mai multe ori cu jurământul celor prezenți de a apăra pacea, ordinea și buna înțelegere și de a sluji C.N.R. și nația română. Trebuie menționat că în cursul acestor adunări poporul român n-a manifestat atitudine șovină⁵⁶. Cunoșcînd cît suferise datorită asupririi sociale și naționale, înțelegea necesitatea conviețuirii pașnice indiferent de naționalitate.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 4.

⁵⁰ *Ibidem*, nr. 13, din 24 noiembrie 1918, p. 3.

⁵¹ *Ibidem*, nr. 6, din 15 noiembrie 1918, p. 4.

⁵² *Ibidem*, nr. 11, din 21 noiembrie 1918, p. 4 și nr. 12, din 23 noiembrie 1918, p. 3—4.

⁵³ Unc. G, Deac A., *op. cil.*, p. 109—111.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 104—106.

⁵⁵ „Românul”, an. 7, nr. 2, din 10 noiembrie 1918, p. 3.

⁵⁶ St. Pascu, *Marea adunare de la Alba Iulia*, p. 341—342.

Odată cu constituirea, consiliile naționale secondate de gărzile naționale, au trecut la preluarea puterii locale și la preluarea, dintr-o dată sau treptat, a întregii activități politico-administrative din raza de acțiune respectivă, inasele alungind vechile autorități. În plasa Sebiș, de exemplu, au fost alungați toți notarii, cu excepția a două cazuri. În total în județul Arad din cei 92 de notari au fost alungați 88. A fost preluată conducerea tuturor instituțiilor existente în raza lor de activitate (spitale, bănci, poștă, cale ferată etc.).⁵⁷ În marea majoritate a cazurilor notarii din județul Arad, ca și în alte județe din Transilvania, au fost alungați în primele zile ale lunii noiembrie 1918⁵⁸. La Hălmagiu, Bănești, Vîrfuri și în celelalte localități din părțile Hălmagiului, la 3 noiembrie au fost înlăturați toți reprezentanții locali ai vechii puteri de stat maghiare, pe lângă notari, jandarmii, finanții și ceilalți⁵⁹. În cercul Hălmagiului alungarea autorităților vechi s-a făcut de către țăranii răsculați împotriva lor, care după ce „s-au răfuit cu d-l pretor și cu notarii, au continuat-o cu primarii. În multe cazuri ei i-au dat o păruială primarului, l-au despuiat de pecete (simbolul puterii oficiale) și au ales primar nou”.⁶⁰ În prima parte a lunii noiembrie populația din Măderat a atacat și devastat postul de jandarmi din localitate, alungându-i. În 29 noiembrie notarul din Curtici este nevoit să părăsească localitatea cu toate încercările de menținere. După alungarea jandarmilor a încercat să colaboreze cu garda națională română, întrucât consiliul național român și garda preluaseră administrația.⁶¹ Subprefectul județului în raportul de la începutul anului 1919, arată că în cursul lunii noiembrie 1918 au fost alungați secretarii comunali, iar alții au fugit de la sine și în locul lor comunele au ales secretari români, care lucrează deși încă nu primiseră salarii⁶². Sînt înlăturate și organele vechi care administrau pădurile. Astfel în noiembrie 1918 a fost atacat oficiul silvic din Bîrzava și destituit. Armele acestui oficiu au fost preluate de Consiliul național, arătîndu-se că sînt necesare pentru înarmarea gărzii naționale⁶³. În 3 noiembrie 1918 soldații întorși de pe front, împreună cu locuitorii din Cîmlăuș, asediază în cancelaria sa pe notarul Zoltan Fothy, cerîndu-i, lui și casierului, socoteală pentru că nu a plătit ajutorul de război în bani și alimente și amenințîndu-l. Sub presiunea masei notarul este nevoit să fugă.⁶⁴ La Petriș țăranii dezarmează postul de jandarmi și-i alungă pe aceștia, atribuțiile acestora dîndu-le gărzii naționale locale⁶⁵. În telegrama din 20 noiembrie trimisă de către comisarul guvernamental Varjassy Ministerului de interne ungar, acesta arată că pînă la acea dată au fost alungate 34 de posturi de jandarmi și că numai cu mari forțe ar mai putea fi restaurate, mai ales că ordinea este menținută și asigurată în bune condițiuni de către consiliile și gărzile naționale românești⁶⁶. Înlăturarea vechilor autorități în întregul județ Arad, l-a făcut pe vicecomitele județului să apeleze la episcopul ortodox din Arad, la 2 noiembrie 1918, pentru a-i cere sprijinul, ca protopopii prin intermediul preoților și învățătorilor să liniștească

⁵⁷ *Unirea Transilvaniei cu România*, p. 536—537.

⁵⁸ Dr. Acațiu Egyed, Dr. Ludovic Vajda, *Miscări țărănești desfășurate în Transilvania în anul 1918 și rolul lor în destrămarea puterii locale de stat austro-ungare*, în „Analele ISISP,” anul 14, nr. 6/1968, p. 19.

⁵⁹ Tr. Mager, *Ținutul Hălmagiului*, vol. IV, p. 11.

⁶⁰ „Românul”, anul VII, nr. 17, din 16/29 noiembrie 1918, p. 3.

⁶¹ Arhiva Prefecturii județului Arad, actele vicecomitelui, nr. 26.868/1919, și nr. 28.011/1918.

⁶² *Ibidem*, actele comitelui suprem, nr. 1265/1919.

⁶³ *Ibidem*, nr. 615/1919.

⁶⁴ Arhivele Statului București, fond. „C.N.R. Arad”, dos. nr. 21/1918, f. 1.

⁶⁵ „Românul”, anul 7, nr. 8, din 17 noiembrie 1918, p. 3.

⁶⁶ Arhiva Prefecturii județului Arad, actele comitelui suprem, nr. 3434/1918.

spiritele și să sprijine administrația în acțiunea ei de menținere a aparatului și de restabilire a ordinii. Apelul n-a avut nici un efect, cu atât mai mult cu cât învățătorii erau alături de masele populare în acțiunea de înlăturare a vechilor rînduiri și de asemenea preoțimea. Biserica s-a alăturat luptei naționale întrucît politica de deznaționalizare promovată de guvernul austro-ungar lovise și în interesele clerului, care din această cauză a avut o poziție militantă în cadrul luptei naționale. Episcopul Ioan Papp de la Arad și Miron Cristea de la Caransebeș trimit chiar o adresă specială către tot clerul din Transilvania cu privire la sprijinul ce trebuie acordat C.N.R., care a fost un prilej în plus pentru cler de a se solidariza cu acțiunile întreprinse de noile organe politice ale românilor și de a se alătura cu tot elanul măsurilor menite să ducă la deplina eliberare națională și la realizarea idealului național al unității statului român⁶⁷. Preluind puterea locală și conducerea activității politico-administrative, noile organe au reușit să împiedice realizarea practică a ordinelor și circulelor guvernului din Budapesta, pe care autoritățile austro-ungare, care încercau să se mai mențină și pe teritoriul Transilvaniei, ar fi dorit să le aplice⁶⁸. Astfel raportul primpretorului din Chișineu Criș din 28 noiembrie 1918, referitor la încorporarea contingentelor 1896—1900, arată că deși s-au anunțat ordinul de chemare ea nu se poate efectua, întrucît gărzile naționale române opresc de la încorporare pe români. Raportul menționează că situația este aceeași peste tot nu numai în părțile Chișineului⁶⁹. De asemenea s-au luat măsuri ca să nu se poată afișa comunicate decît cu aprobarea noilor organe. Așa a procedat garda națională din Chișineu, care a interzis expunerea afișelor sosite de la Budapesta fără aprobarea ei⁷⁰. Însăși vicecomitele județului Arad se plînge Ministerului de interne ungar în 14 noiembrie 1918 printr-o telegramă că în mai multe comune Consiliile naționale au preluat administrația și nu-i mai ascultă ordinele, din care motiv cere măsuri⁷¹. Ulterior acestei telegrami, vicecomitele se plînge în raportul său de aceeași stare de lucruri arătînd că în locul notarilor fugiți în cea mai mare parte au fost puși alți notari, dar aceștia nu execută dispozițiile sale, ci se conduc după cele ale Consiliului Național Român⁷².

Instituirea noilor organe administrative în locul celor vechi alungate, s-a făcut de la caz la caz fie deodată cu destituirea, fie ulterior în cazurile în care condițiile nu permiteau altfel. La 4 noiembrie la Virfurile țărani atacă postul de jandarmi, îi dezarmează și îi alungă. La fel se procedează la Zărand, Sinte Mare, Mindruloc etc. La Macea la 5 noiembrie populația destituie întreaga conducere a comunei și alege un nou primar. La Comlăuș la 5 noiembrie notarul este alungat și conducerea administrației preluată de consiliul național și se alege o nouă conducere comunală. La fel se procedează la Șepreș și la Șiria. La Șiria preluîndu-se și oficiul prim-pretorului de către consiliul național român. În 20 ianuarie 1919 raportul înaintat C.N.R., referitor la noile organe administrative din cercul Sebiș, se arată că pînă la acea dată în cea mai mare parte, noii notari de exemplu, erau instituiți și au avut loc acțiunea de predare și preluare a notariatelor. Raportul subliniază însă că în unele localități situația nu e ușoară și se dă exemplu comuna Prăjești. În localitate nu exista o persoană indicată ca studii și pricepere și locuitorii nu vor să aleagă o per-

⁶⁷ *Unirea Transilvaniei cu România*, p. 519—520.

⁶⁸ *Unirea Transilvaniei cu România*, p. 537.

⁶⁹ Arhiva Prefecturii județului Arad, actele vicecomitelui, nr. 27.761/1918.

⁷⁰ *Ibidem*, nr. 29, 452/1918.

⁷¹ *Ibidem*, nr. 26.601/1918.

⁷² *Ibidem*, nr. 273/1919.

soană de altă naționalitate. S-a ajuns la o soluție temporară de compromis, ca pînă la găsirea altei rezolvări să facă și la Prăjești munca secretarul din Gurahonț⁷³. În unele situații locuitorii, constatînd că cei aleși nu corespund, fac o nouă alegere. La Sîmbăteni, în adunarea din 3 decembrie, pe lîngă numirea noului notar, învățătorul Petru Lupaș, întrucît cel vechi Gyenge Kálmán fusese alungat, aleg și o nouă antistie comunală (era formată din primar, ajutor de primar, notar, casier, doi jurați și un tutore orfanal) întrucît adunarea era nemulțumită de cea veche. După alegere noua antistie depune jurămîntul față de C.N.R. și față de comună⁷⁴.

Odată cu instaurarea noilor autorități la casa comunală se arbora steagul tricolor, în unele situații în cadrul unei ceremonii. La Nadăș steagul tricolor mai întîi a fost sfințit și apoi dus, în cîntecele „Deșteaptă-te române” și „Trei culori”, și arborat pe edificiul primăriei, condus fiind de garda națională românească a comunei care a și dat onorul⁷⁵.

Desființarea vechiului aparat de stat și a instituirii noii administrații, precum și măsurile adoptate de către noile organe — consiliile și gărzile naționale — după constituire au dat naștere, în destule cazuri, la incidente. La aceasta a contribuit, pe deoparte, atitudinea moșierimii de a-și păstra nealterate proprietățile, pe care țăranii în tendința lor de a se elibera de sub asuprirea socială le atacau, fie cu de la sine putere, fie sub patronajul noilor organe. Pe de altă parte, atitudinea guvernului maghiar, care „... în tendințele sale desperate de a menține cu orice preț „integritatea teritorială a Ungariei” prin autoritățile sale locale, dar mai ales cu ajutorul detașamentelor militare, a organizat o serie de acțiuni menite să împiedice pe românii din Transilvania de a-și exprima voința de libertate socială și națională”⁷⁶. În județul Arad exponenții vechiului regim, ca de exemplu subprefectul Schill, încurajați de dispozițiile guvernului maghiar, ordonă jandarmilor să intervină pentru a înăbuși mișcările țărănești. Ca urmare jandarmii ucid la 5 noiembrie la Sîntea 5 țărani. La Gurahonț din rîndurile țăranilor adunați din mai multe comune, salvele trase de jandarmi omoară 6 locuitori și rănesc grav alți 26 de cetățeni. La Pecica sînt executați fără judecată, de către forțele represive, 10 locuitori⁷⁷. În 5 noiembrie jandarmii plătiți de conducătorii domeniului habsburgic din Chișineu-Criș, maltratează pe țărani, cinci din Cinteii fiind împușcați iar doi răniți⁷⁸. Deosebit de active și singeroase s-au dovedit în activitatea de reprimare așa-numitele „gărzi de oțel”, mercenarii organizați și plătiți direct de către moșieri în vederea apărării proprietăților lor⁷⁹. În județul Arad, faimoasa gardă teroristă cuprindea 100 de membri, care năvălind într-o serie de sate a comis numeroase cruzimi. În 8 noiembrie la Grăniceri sînt împușcați 2 locuitori și alți trei ridicați pierzîndu-li-se urma. La Olari, în fața acestor gărzi, pentru a-și căuta scăpare, țăranii români se refugiază în cimitirul ortodox, iar cei maghiari în cel reformat, dar cu toate acestea 11 sînt omorîți. În multe locuri forțelor represive s-a reușit a li se opune rezistență și a fi respinse, la aceasta contribuînd în primul rînd existența gărzilor naționale române. La Ineu de pildă, lupta a durat mai multe ore, soldîndu-se cu 8 morți, 20 grav răniți și

⁷³ Arhivele Statului București, „fond C.N.R. Arad”, dos. nr. 60/1919, f. 1—2.

⁷⁴ *Ibidem*, dos. nr. 23/1919, p. 3.

⁷⁵ „Românul”, anul 7, nr. 9, din 12 ianuarie 1919, p. 5.

⁷⁶ *Unirea Transilvaniei cu România*, p. 554.

⁷⁷ E. Glöck și G. Kovacs, *op. cit.*, p. 327—328.

⁷⁸ Arhivele Statului București, fond C.N.R. Arad, dos. nr. 70/1919, f. 7.

⁷⁹ *Unirea Transilvaniei cu România*, p. 554—555. W. Marlin, I. Munteanu, G. Radulovici, *Unirea Banatului cu România*, Timișoara, 1968, p. 139.

200 ușor răniți, ceea ce dovedește proporțiile luptei. La Șofronea, bandele contrarevoluționare au fost respinse, după o luptă înverșunată, de către țărani români și maghiari⁸⁰.

Încercările vechilor organe și ale forțelor retrograde n-au putut însă opri, cursul firesc al evenimentelor, așa încît puterea locală și activitatea politico-administrativă din județul Arad și din comunele aparținînd acestuia, ca și în cazul celorlalte județe ale Transilvaniei, au fost preluate de către Consiliile naționale române, secundate de gărzile naționale, a căror activitate era dirijată de către C.N.R.C. care își avea sediul în Arad, oraș „care de ani de zile era un veritabil centru politic al românilor”⁸¹. C.N.R.C. de altfel, a fost considerat în tot cursul existenței sale drept singura autoritate politică a românilor transilvăneni „supremul și unicul for politic al națiunii române din Ungaria și Transilvania”⁸².

Odată cu preluarea puterii locale și a conducerii activității politice și administrative, consiliile naționale române din județul Arad, împreună cu gărzile naționale românești din aceste părți, au trecut la luarea măsurilor menite să realizeze scopul pentru care erau create. În acest sens preocupările lor au cuprins cele mai variate probleme, supuse spre dezbateră în cadrul unor ședințe ale acestor organe, sau în cadrul unor adunări la care participa toată populația din localitatea respectivă.

Între necesitățile stringente de ordin administrativ, în condițiile destrămării aparatului de stat austro-ungar, era în primul rînd cea de aprovizionare cu alimente și cu alte produse necesare. La ordinul C.N.R.C. din Arad, pentru a nu fi transportate de către autorități în Ungaria, au fost reținute toate produsele agroalimentare, militare și de altă natură, în vederea aprovizionării populației⁸³. La Pecica, prin grija Consiliului național român sînt distribuite populației 400 quintale cereale⁸⁴. Consiliul național român din Comlăuș, în 17 decembrie 1918, distribuie populației cereale din cele existente la moara Rancherbauer, ceea ce era cu atît mai necesar cu cît de la 1 octombrie 1918 populația nu mai fusese aprovizionată cu cereale⁸⁵. În 23 noiembrie 1918, consiliul național din Lipova procură un vagon de grâu, care se distribuie în primul rînd soldaților întorși acasă.⁸⁶ Consiliul național român din Cinteș se preocupă ca să procure pentru alimentarea populației un vagon de grâu sau de făină, iar pentru primăvară în vederea însămînțărilor 200 quintale orz de primăvară, 130 quintale ovăz și o cantitate apreciabilă de porumb.⁸⁷ În 8 ianuarie 1919, întrucît „întreg cercul Hălmagiului suferă din lipsă de petrol”, la cererea consiliului național din Hălmagiu, se primește din partea C.N.R. din Arad o cisternă cu petrol de 15 000 kg, pentru asigurarea securității trimitîndu-se gardiști „care să ia în pază transportul”.⁸⁸ Consiliul național din Curtici a făcut repetate percheziții comercianților pentru confiscarea petrolului ascuns, care de la primărie a fost distribuit populației⁸⁹.

O altă problemă care a stat în atenția consiliilor naționale a fost cea agrară, problemă fundamentală pentru evoluția socială a țării, care interesa în mod

⁸⁰ E. Glück și G. Kovach, *op. cit.*, p. 328.

⁸¹ *Unirea Transilvaniei cu România*, p. 515.

⁸² „Românul”, anul 7, nr. 1, din 8 noiembrie 1918, p. 3.

⁸³ *Unirea Transilvaniei cu România*, p. 539.

⁸⁴ Arhiva Prefecturii județului Arad, actele vicecomitelui, nr. 27.344/1918.

⁸⁵ *Ibidem*, nr. 30.229/1918.

⁸⁶ *Ibidem*, nr. 27.406/1918.

⁸⁷ Arhivele Statului București, fond. C.N.R., dos. nr. 70/1919, f. 4.

⁸⁸ *Ibidem*, dos. nr. 33/1919, f.1.

⁸⁹ Arhiva Prefecturii Arad, actele vicecomitelui, nr. 28.041/1918.

deosebit pe țărani. Ca atare au existat cazuri în care consiliile naționale au luat inițiativa rezolvării în practică a dorinței seculare a țăranimii române de a avea pământ pentru a-și menține existența⁹⁰. La Talpoș în 1 decembrie 1918 consiliul național comunal hotărăște îndepărtarea arendașilor de pe domeniul Kapdebo și să predea pământul țăranilor. La Cil, Almaș și la Bodești, consiliile naționale române din comunele respective îndepărtează arendașii domeniului Almay Oliver și țăranii pun stăpânire pe avutul moșieresc⁹¹. La Birzava sub patronajul consiliului național român a avut loc ocuparea pădurii de către țărani⁹². La fel s-au petrecut lucrurile în noiembrie 1918 la Cuvin și Covăsiuț, unde țăranii afirmă că pădurea de la Cladova aparține comunelor din jur⁹³. Apoi la Vinători, Satul Nou și Sinte, Brusturi, Pîncota, Arăneag, Măderat, etc., unde țăranii ocupă pădurile⁹⁴. La aceste acțiuni alături de populația românească, au participat și țăranii de alte naționalități. De exemplu țăranii maghiari participă alături de cei români la Șilindia, Satu Mic, Vinători, Adea, Sinte⁹⁵.

Odată cu preluarea puterii locale și a conducerii administrative, consiliile naționale, au trecut și la introducerea limbii române ca limbă oficială. Unele au făcut acest lucru de la sine, considerînd că noile organe de vreme ce reprezintă interesele populației românești și sînt subordonate Consiliului Național Român nici nu e cazul să discute o asemenea problemă. Altele au luat hotărîri în acest sens. Astfel la Ineu în adunarea populară din 10/23 noiembrie se hotărăște ca întreaga administrație comunală să întocmească documentele și să poarte toată corespondența în limba română⁹⁶.

O preocupare importantă a consiliilor naționale românești a constituit-o problema școlilor cu limba de predare română. În urma legilor inițiate de ministrul Appony, în multe comune românești s-au înființat cu forța școli cu limba de predare maghiară. În noile condiții acestea sînt înlocuite cu școli în care limba de predare era cea română, corespunzător cu structura populației școlare. Așa a fost cazul la Zărând, Mîndruloc, Chișineu-Criș, etc. revizoratul școlar din Arad, arătînd în raportul său că aceste școli nu mai pot funcționa, locul lor fiind luat de școlile românești⁹⁷. La Chișineu Criș hotărîrea de introducere a predării în limba română în școală a fost adoptată într-o ședință a consiliului național român local, ca urmare a indicațiilor primite de la organele superioare⁹⁸.

Pe linia măsurilor legate de școală se înscrie și preocuparea C.N.R. de înlocuire a învățătorilor, care datorită activităților de pînă aci în legătură cu problemele sociale și politice ivite, nu mai erau acceptați de către popor. Asemenea cazuri de înlocuire au avut loc la Iermata, Zîmburu, Crocna, Turnu, Cuvejdia, Hodoș, etc., numărul celor înlocuiți dintre învățătorii de stat ajungînd la 20⁹⁹.

⁹⁰ *Unirea Transilvaniei cu România*, p. 540.

⁹¹ E. Glück și G. Kovach, *op. cit.*, p. 333.

⁹² Arhiva Prefecturii Arad, actele comitetului suprem, nr. 45/1918.

⁹³ *Ibidem*, nr. 3433/1918.

⁹⁴ *Ibidem*, nr. 206/1919.

⁹⁵ Arhiva Prefecturii Jud. Arad, actele comitetului suprem, nr. 206/1919, Arhivele Statului București, fond C.N.R. Arad, dos. nr. 8/1918, f. 3.

⁹⁶ E. Glück și G. Kovach, *op. cit.*, p. 327.

⁹⁷ E. Glück și G. Kovach, *op. cit.*, p. 326.

⁹⁸ Arhivele Statului București, fond. C.N.R. Arad, dos. nr. 71/1919, f. 1—3.

⁹⁹ Arhivele Statului București, fond C.N.R. Arad, dos. nr. 113/1918, f. 1.

Activități cu totul deosebite au organizat consiliile naționale pe linia propagandei în jurul ideii unirii Transilvaniei cu România și a modalităților de realizare a acestui important act istoric¹⁰⁰. Cea mai intensă activitate s-a desfășurat în acest sens în orașul Arad unde activa pe această linie C.N.R.C. și în colaborare cu el organele locale și județene noi create. Alături de acestea o activitate susținută au desfășurat și celelalte consilii naționale. Consiliul național român din cercul Chișineu Criș, decide în acest scop înființarea unei comisii de propagandă referitor la activitatea căreia în ședința din 16/29 ianuarie 1919, deci după realizarea Unirii, se hotărăște ca activitatea să urmărească propagarea păcii, a ordinii și dorinței de muncă, „... căci poporul acum ca niciodată are lipsă de lumină, învățătură, sfaturi binevoitoare și mângiere ... rupându-se cu trecutul să se înceapă o viață nouă”¹⁰¹. În scopul desfășurării activității se întocmește și programul acțiunilor repartizate pe cele 13 comune aparținătoare cercului Chișineu Criș¹⁰². Cele mai importante acțiuni pe linia propagandei pentru unitate națională, s-au desfășurat în cadrul adunărilor populare. Așa sînt adunările organizate în cele 8 cercuri electorale în cadrul cărora s-a ales delegații pentru Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, la care numărul participanților era impresionant. La adunarea organizată în acest sens în Gurahonț la 26 noiembrie 1918, au participat peste 5 000 de țărani din cercul electoral al Iosășelului. La Ineu peste 1 500¹⁰³. La cea de la Chișineu Criș 3 000 de alegători¹⁰⁴. În cercul Nădlacului, la adunarea organizată în 26 noiembrie, participă peste 2 000 alegători¹⁰⁵.

Numeroase C.N.R. comunale din județul Arad, s-au preocupat de rezolvarea plingerilor locuitorilor, îndeosebi a celor privind neplata ajutoarelor de război. Așa a fost cazul celui din Comlăuș și a celui din Sinteia, cel din Sinteia făcînd din această problemă un capitol aparte al activității¹⁰⁶.

La fel ca și în restul Transilvaniei, consiliile naționale române din județul Arad și-au exercitat funcțiile administrativ-organizatorice și în legătură cu alte probleme. Ele s-au ocupat de stabilirea prețurilor, salarizarea membrilor gărzilor, delimitarea sectoarelor silvice în vederea exploatării pădurilor, ajutoarea văduvelor și a orfanilor, preluarea școlilor de stat, luarea de măsuri pentru combaterea bolilor care erau răspîndite la sfîrșitul războiului și imediat după aceea, în special gripa spaniolă, și care secereau multe vieți omenești, și multe alte.

Prin rezolvarea tuturor acestor probleme, C.N.R. și gărzile naționale române, s-au dovedit în practică adevăratele organe politice locale ale administrației românești, instaurate ca o expresie a voinței poporului român din toate provinciile locuite de români din fostul Imperiu austro-ungar destrămat, ca o formă nouă de conducere, corespunzătoare noilor condiții, care luau locul vechilor organe administrative retrograde pe care masele populare cărora le fuseseră întotdeauna străine nu le mai puteau accepta, se dovedea deci în fapt cele dintîi nuclee de administrație românească pe acest teritoriu.

Consiliile naționale române și gărzile naționale românești au fost organe politice și administrative, ce reprezentau interesele populației românești majoritară în Transilvania. Ele însă n-au ignorat realitatea, că în această străveche provincie românească locuiesc și alte naționalități : unguri, germani, secui, etc.

¹⁰⁰ *Unirea Transilvaniei cu România*, p. 541.

¹⁰¹ Arhivele Statului București, fond C.N.R. Arad, dos. nr. 62/1918, f. 1.

¹⁰² *Ibidem*, dos. nr. 84/1919, f. 2.

¹⁰³ E. Glück și G. Kovach, *op. cit.*, p. 336.

¹⁰⁴ „*Românul*”, anul 7, nr. 16, din 28 noiembrie 1918, p. 3.

¹⁰⁵ Arhivele Statului București, fond C.N.R. Arad, dos. nr. 3/1918, f. 1—2.

¹⁰⁶ *Ibidem*, dos. nr. 64/1918, f. 1, dos. nr. 70/1918, f. 1—2.

De aceea luptînd pentru drepturile romînilor de a dispune ei înșiși de soarta lor, aceste organe au luptat și pentru largi drepturi democratice și condiții corespunzătoare în vederea dezvoltării politice și culturale a acestor naționalități.

Prin întreaga lor activitate, prin aportul deosebit adus la victoria luptei pentru libertatea și unirea poporului român, consiliile naționale române și gărzile naționale românești și-au cîștigat un binemeritat prestigiu în rîndurile maselor populare făcîndu-se acceptate ca organe conducătoare și ascultate în marea majoritate a acțiunilor întreprinse¹⁰⁷. Această realitate a fost recunoscută și de către reprezentanții vechilor autorități, dintre care unii încercau să se mai mențină. Astfel vicecomitele Schill în telegrama trimisă ministerului de interne ungar la 14 noiembrie 1918, preciza că în majoritatea comunelor județului Arad, consiliile naționale românești preiau și conduc administrația. La fel comisarul guvernamental Ludovic Varjassy tot într-o telegramă, trimisă ministerului de interne ungar la 20 noiembrie, după ce arăta că au fost dezarmate și alungate vechile posturi de jandarmi din comunele românești aparținînd județului Arad, preciza că ordinea este menținută de către gărzile naționale românești¹⁰⁸.

Consiliile naționale române județene și comunale, gărzile naționale române, sub conducerea C.N.R.C. preiau deci administrația și menținerea ordinii în toată Transilvania, implicit și în județul Arad, introducînd astfel oficial administrația românească. „Acest lucru era și drept și necesar. Era drept deoarece administrația se cuvenea națiunii majoritare. Era necesar deoarece vechile autorități fuseseră desființate cu forța de popor sau se autodesființaseră din cauza incompatibilității între ceea ce reprezentau și ceea ce trebuiau să fie în noile vremuri“¹⁰⁹.

În aceste condiții C.N.R.C., cu sediul la Arad, reprezentînd o adevărată autoritate statală și dispunînd de sprijinul unanim al poporului, conștient de rolul său ca organ politic reprezentativ al populației românești din Transilvania și de dreptul fiecărei națiuni de a dispune singură de propria sa soartă, ținînd seama de hotărîrea din 10 noiembrie a românilor din Transilvania de preluare efectivă a teritoriilor locuite de ei, trimite guvernului maghiar o notă ultimativă, prin care se prevede trecerea și luarea sub puterea sa politică și guvernarea sa deplină a teritoriului românesc distinct cuprinzînd județele Torontal, Timiș, Caraș-Severin, Arad, Bihor, Satu-Mare, Maramureș, Bistrița-Năsăud, Sălaj, Cluj, Mureș-Turda, Turda-Arieș, Alba Inferioară, Tîrnava Mică, Tîrnava Mare, Hunedoara, Sibiu, Brașov, Făgăraș, Trei Scaune, Odorhei și Ciuc, precum și părțile românești din comitatele Bichiș, Cenad și Ugocea¹¹⁰. Nota este înmînată lui Varjassy Lajos, mandatar și om de încredere al guvernului maghiar Károly, în ziua de 9 noiembrie, în ea precizîndu-se că se așteaptă răspuns pînă în ziua de 12 noiembrie, orele 6 seara și că în cazul în care guvernul maghiar va răspunde negativ, C.N.R.C. tot va instaura puterea sa și în plus va aduce la cunoștința poporului român, a țării și a lumii întregi, că poporului român i s-au făcut imposibilă exercitarea dreptului de liberă dispozițiune asupra sorții sale, iar de urmări va răspunde guvernul maghiar. Guvernul maghiar, care se afla la tratativele de la Belgrad în vederea încheierii armis-

¹⁰⁷ *Unirea Transilvaniei cu România*, p. 547—548.

¹⁰⁸ Arhiva Prefecturii jud. Arad, actele vicecomitelui, nr. 26.801/1918, actele comitelui suprem, nr. 3434/1918.

¹⁰⁹ Șt. Pascu, *Marea Adunare Națională de la Alba Iulia*, p. 346.

¹¹⁰ *Unirea Transilvaniei cu România*, p. 557—558, Șt. Pascu, *Marea adunare națională de la Alba Iulia*, p. 351—352, *Desăvîrșirea unificării statului național român*, p. 378.

tițiului de pace cu reprezentanții militari ai Antantei, cere telegrafic C.N.R.C. o amânare de 12 ore, urmînd să sosească la Arad o delegație pentru negocieri¹¹¹.

Tratatul purtat la Arad, între 13 și 15 noiembrie, nu au dus la nici un rezultat, ridicînd doar în mod deschis problema despărțirii Transilvaniei de Ungaria, întrucît reprezentanții guvernului maghiar au căutat să salveze ce se mai putea salva din vechiul „imperiu” maghiar, să subordoneze C.N.R.C. și să păstreze Transilvania în cadrul statului maghiar; oferindu-i provizoriu o autonomie cantonală de tip elvețian, nevoind să aibă în vedere voința dreaptă a națiunii române de a fi suverană și a-și decide singură soartă¹¹². De aceea reprezentanții poporului român, prin manifestul din 18 noiembrie, în virtutea dreptului de autodeterminare, al faptului că pe bună dreptate se considerau forul suprem reprezentativ, întrucît erau reprezentanții P.S.D. și P.N.R., și în baza realităților demografice, românii constituind majoritatea absolută în Transilvania și Banat, pretind să-și alcătuiască un stat liber și independent, al lor (al românilor), investit cu prerogative suverane. Reprezentanții românilor se angajau în același timp să recunoască naționalităților conlocuitoare toate drepturile în cadrul statului român. Era clar că tratativele au scos în evidență hotărîrea dreaptă și răspicată a națiunii române de a-și avea statul său propriu și suveran, de a-și înfăptui suveranitatea națională și de stat pe toată întinderea teritoriilor locuite de români în Transilvania¹¹³. Ele au ridicat astfel în mod deschis problema despărțirii Transilvaniei de Ungaria și au permis să se întrevadă destul de clar sensul evoluției ulterioare a evenimentelor¹¹⁴. Presa vremii făcea publică o asemenea concluzie. Ziarul „Drapelul” spre exemplu, spunea răspicat, comentînd în 6/19 noiembrie rezultatele tratativelor de la Arad. „Ne despărțim deolaltă și fiecare parte vom porni pe calea noastră proprie, așa după cum ne dictează interesele proprii de viață națională ..., așa după cum reclamă aceasta interesele proprii noastre cîrmuiri independente și ale libertății noastre naționale depline”¹¹⁵.

Pentru a da glas unei asemenea voințe unanime de unire a românilor transilvăneni, pentru a vesti lumii întregi hotărîrea acestora în acest sens și mai ales pentru a permite miilor de reprezentanți ai țăranilor și muncitorilor, ai tuturor păturilor sociale și ai diverselor organizații politice și culturale, de a-și spune răspicat cuvîntul în această vitală problemă, Marea Adunare Națională plebiscitară de la Alba Iulia, din 1 Decembrie 1918, hotărăște în mod unanim unirea cu România a „... tuturor românilor din Transilvania, Banat și Țara Ungurească ... și a tuturor teritoriilor locuite de dinșii ...”¹¹⁶. Deci și a județului Arad, județ din care au participat la adunare și au subscris la hotărîrile ei pe lângă cei peste 120 de delegați oficiali¹¹⁷ mii de locuitori din cele mai multe sate și comune.

Pentru conducerea în continuare a Transilvaniei, în locul C.N.R.C., organul conducător de pînă aci, adunarea de la Alba Iulia hotărăște înstituirea Marelui Stat Național Român, care va avea toată îndreptățirea să reprezinte națiunea română oricînd și pretudindeni față de toate națiunile lumii și să

¹¹¹ *Ibidem*.

¹¹² W. Marin, I. Munteanu, G. Radulovici, *op. cit.*, p. 149.

¹¹³ Șt. Pascu, *Marea Adunare Națională de la Alba Iulia*, p. 357.

¹¹⁴ *Unirea Transilvaniei cu România*, p. 565.

¹¹⁵ „Drapelul”, an 18, nr. 119, din 6/19 noiembrie 1918.

¹¹⁶ *Marea Unire de la 1 Decembrie 1918*, București, 1943, p. 109. În legătură cu rolul și sarcinile Marelui Stat Național al Transilvaniei, vezi Gheorghe Iancu, *Marele Sfat Național al Transilvaniei (1918—1919) formare, competență, atribuții*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie” Cluj, XVI/1973, p. 259—278.

¹¹⁷ *Ibidem*, p. 53—75.

ia toate dispozițiunile pe cari le va afla necesare interesului națiunii¹¹⁸, Din acest Mare Sfat Național, au făcut parte și 23 reprezentanți ai județului Arad*.

Pentru conducerea permanentă a treburilor Transilvaniei, Marele Sfat Național alege guvernul provizoriu care se va numi Consiliu Dirigent¹¹⁹, aceste două organe conducînd treburile Transilvaniei pînă în aprilie 1920. Consiliul Dirigent era format din 15 membri, între care din Arad Vasile Goldiș, Ștefan Cicio-Pop și Ioan Suciu¹²⁰.

Susținut de toate forțele sociale ale națiunii și răspunzător față de acestea și de viitorul țării, Consiliul Dirigent înstăpînit asupra puterii, trece la organizarea administrativă a teritoriului locuit de români și unit cu România. La 15 noiembrie sînt numiți prefecții celor 23 de județe¹²¹, deci și ai județului Arad, și totodată alții trei prefecți pe lingă primarii orașelor Arad, Cluj și Sibiu¹²². Ca organe ale noii puteri pe plan local, în sate și comune, Marelui Sfat Național și Consiliului Dirigent, ambele cu sediul la Sibiu, le erau subordonate Consiliile Naționale locale și Gărzile Naționale locale constituite deja dinainte, care prelucraseră puterea de la vechile organe și introduseseră noua ordine.

În județul Arad Consiliile Naționale locale s-au străduit și au reușit în mare măsură să îndeplinească hotărârile și indicațiile Marelui Sfat Național și ale Consiliului Dirigent. Dar cu toate că Gărzile și Consiliile naționale din satele și comunele județului Arad în tot timpul activității lor au dovedit că sînt capabile să răspundă cerințelor maselor populare care le aleseseră și că sînt în stare să rezolve toate problemele ce se iveau în ciuda greutăților deosebite, ele au fost stînjinite în exercitarea rolului pe care îl aveau mai ales începînd cu 1919, ca urmare a unor situații nedrepte și nefirești, specifice unei părți a Transilvaniei, între care și județul Arad. Ele se datorau consecințelor războiului care se resimțeau din plin, prevederilor armistițiului de la Belgrad și prezenței trupelor franceze și sîrbești în aceste părți și în Banat¹²³.

Armistițiul de la Belgrad, semnat la 13 noiembrie 1918 între guvernul contelui Károlyi și mandatul Antantei, generalul Franchet d'Espèrey, prevedea că armata maghiară să evacueze Transilvania pînă la Mureș, între trupele aliaților și forțele statului maghiar stabilindu-se o linie demarcațională provizorie pe cursul Mureșului, prelungindu-se în nord pînă la Sighetul Marmăției. Armistițiul care a rămas în vigoare pînă în 26 februarie 1919, mai prevedea ca Ungaria să păstreze 6 divizii de infanterie și 2 divizii de cavalerie în scopul de a interveni împotriva mișcărilor revoluționare, administrația în vechea Ungarie, pînă la conferința de pace, urmînd să rămînă neschimbată¹²⁴.

¹¹⁸ *Ibidem*, p. 111.

* Aceștia erau : Vasile Goldiș secretar consistorial Arad, Dr. Ștefan Cicio-Pop avocat Arad, Dr. Ioan Suciu avocat Ineu, Dr. Cornel Iancu avocat Arad, Dr. Justin Marșieu avocat Arad, Dr. Gheorghe Popovici avocat Chișineu Criș, Sava Raicu director de bancă Arad, Iuliu Groșorean învățător Galsa, Dr. Vasile Avramescu avocat Radna, Dr. Remus Veliciu avocat Arad, Dr. Emil Monția avocat Șiria, Dr. Sever Miclea avocat Arad, Dr. Aurel Grăzda avocat Buteni, Dr. Gheorghe Crișan avocat Arad, Mihaile Mărcuș avocat Giula (ulterior a activat la Arad), Antoniu Mocioni proprietar Bulci, Ionel Mocioni proprietar Căpîlnaș, Uroș Pătean econom Nădlac, Dr. Aurel Crișan avocat Aradul Nou, Dr. Constantin Missiei avocat Lipova, Victor Stanciu profesor Arad, Avram Borcuța econom Șicula, Ioan I. Papp episcop Arad, Conform „Gazeta Oficială”, Sibiu, nr. 13, din 15/28 februarie 1919, p. 63—65.

¹¹⁹ Aurel Galea, *Consiliul Dirigent. Organizarea, atribuțiile și cauzele desființării sale*, în „Studii revistă de istorie”, tomul 26, nr. 2/1973, p. 299—316.

¹²⁰ *Ibidem*, nr. 1 din 1/14 decembrie 1918, p. 1.

¹²¹ Șt. Pascu, *Marea Adunare Națională de la Alba Iulia*, p. 398.

¹²² *Ibidem*.

¹²³ G. Iancu, *Din preocupările Consiliului Dirigent pentru organizarea administrației românești în Transilvania*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie Cluj”, XIV, 1971, p. 198.

¹²⁴ *Ibidem*, vezi și *Desăvîrșirea unificării statului național român*, p. 359.

Întrucît linia demarcațională fusese stabilită în mod arbitrar, fără ca reprezentanții poporului român să fi participat la tratative, națiunea română de o parte și de alta a liniei de demarcație prin mari demonstrații, în coloanele presei, în cadrul conferinței de pace de la Paris prin reprezentanții săi, a protestat împotriva acestei situații care nu permitea conducerea centralizată a Transilvaniei în condiții corespunzătoare. Consiliul Dirigent prin mai multe memorii adresate Consiliului Suprem aliat de la Paris, a protestat împotriva acestui armistițiu, între altele contestîndu-i bazele juridice, deoarece în momentul semnării lui Ungaria nu era încă independentă, iar contele Károlyi nu avea calitatea să încheie și să semneze un armistițiu în numele Austro-Ungariei, cea care purtase război cu puterile aliate și în consecință nici nu putea lua nici un fel de angajamente care priveau pe români, slovaci și croați¹²⁵. De altfel în timpul cînd se purtau tratativele de la Belgrad privind armistițiul, Clemanceau îi atrage atenția lui Franchet d'Esperey printr-o telegramă, că nu este împluternicit să trateze decît chestiuni pur militare. „Te somez ca să tratezi cu contele Karoly Mihály numai despre afaceri curat militare, cu eschiderea oricăror chestii de altă natură. Să urmezi strict acestei directive“, spunea telegrama pe care F. d'Esperaeay a comunicat-o guvernului maghiar¹²⁶. Ulterior însăși generalul Franceht d'Esperey și-a dat seama de realitate mai ales că a făcut și o vizită în Transilvania, concomitent cu generalul Philippe Petain, și a declarat locotenent-colonelului Paul Azan, comandantul regimentului de pușcași algerieni, că nu va menține hegemonia maghiarilor în teritoriile locuite de populația majoritară slavă sau românească¹²⁷.

În asemenea condiții, sub presiunea maselor populare, cu sau fără aprobarea Consiliului Antantei, linia de democrație s-a mutat mereu spre vest, cu mult înainte de sfîrșitul tratativelor de pace. Prima schimbare a avut loc în urma hotărîrii Consiliului Antantei de la Versailles din 17 decembrie 1918, care permitea armatei române să treacă Mureșul și să ocupe puncte strategice. La 18 decembrie, în consecință, armatele române intră în Teiuș și la 25 decembrie în Cluj, linia de democrație mutîndu-se pe direcția Cluj—Gherla—Dej. La începutul lui ianuarie 1919 ca urmare a încuviințării generalului Berthelot se înaintează pe direcția orașelor Sighetul Marmăției—Baia Mare—Zalău, apoi Ciucea—Zalău—Zam, rămînînd încă separate prin linia de demarcație de restul Transilvaniei teritoriile din Sătmar, Sălaj, Bihor și Arad¹²⁸. Abia la 26 februarie 1919, ca urmare a memoriilor și a rapoartelor celor doi generali francezi care vizitaseră Transilvania, Conferința de pace desființează linia demarcațională. Se înființează însă o zonă neutră între români și maghiari, ale cărei puncte mai importante urmau să fie ocupate de trupe aliate¹²⁹. Zona începea la est de calea ferată Sătmar-Careii Mari—Oradea—Arad, fără a se permite și ocuparea acestor orașe, și continuau spre vest 5 km, dincolo de linia revendicată de guvernul român. Din această zonă forțele maghiare trebuiau să se retragă în interval de 10 zile, fiind ocupată de armatele aliate. În mai 1919 s-a decis apoi, ca întreg teritoriul pînă la granița recunoscută prin tratatul din 1916 să fie în totalitate administrat de Consiliul Dirigent¹³⁰.

¹²⁵ Șt. Pascu, *Marea adunare națională de la Alba Iulia*, p. 388, vezi și G. Iancu, *op. cit.*, p. 197.

¹²⁶ „Românul“, anul 7, nr. 3, din 30 octombrie/12 noiembrie 1918, p. 4.

¹²⁷ Șt. Pascu, *Marea adunare națională de la Alba Iulia*, p. 388—389.

¹²⁸ G. Iancu, *op. cit.*, p. 197.

¹²⁹ Șt. Pascu, *Marea Adunare Națională de la Alba Iulia*, p. 389.

¹³⁰ G. Iancu, *op. cit.*, p. 197.

Datorită acestor împrejurări, județul și orașul Arad s-au găsit un timp, în cursul anului 1919 pînă în luna aprilie—mai cînd au intrat trupele române în aceste părți, într-o situație specifică cu consecințe adesea nedorite. Pe deoparte continua să activeze; să-și îndeplinească rolul pentru care fuseseră constituite, în fapt să dețină puterea reală, consiliile și gărzile naționale românești, care își desfășurau activitatea conform indicațiilor Marelui Sfat Național, Consiliului Dirigent și cerințelor ivite pe plan local și impuse de populație, fiind de fapt și de drept adevărate organe politice ale județului, puterea și rolul lor izvorînd din voința masei populare și din hotărârile unanim acceptate la 1 Decembrie 1918 la Alba Iulia. Pe de altă parte, în raport de linia de demarcație arbitrar adoptată, guvernul de la Budapesta încerca să mențină pozițiile vechilor autorități, răsturnate deja de masele populare odată cu preluarea puterii politice de către consiliile și gărzile naționale românești. În plus în aceste părți se găseau trupe de ocupație franceză, iar la sud de Mureș în special, pe lîngă cele franceze și trupe de ocupație sîrbești.

Exercitarea rolului pentru care fuseseră constituite și menținerea puterii politice de către consiliile naționale românești în județul Arad, este confirmată în primul rînd de activitatea lor practică și apoi de recunoașterea lor reală, în condițiile de atunci, ca adevărate organe politice pe plan local, de către diferiți reprezentanți și organe, inclusiv reprezentanții guvernului de la Budapesta. O serie întregă de rapoarte ale consiliilor naționale române din diferite localități ale județului confirmă acest fapt, și subliniază că în localitate există ordine și liniște menținute de consiliul și garda națională românească din comună. Cel al consiliului național din Gurba datat 3 ianuarie 1919¹³¹, Seleuș din 4 ianuarie¹³², Talpoș și Sepreș din 17 ianuarie¹³³, Șimand din 22 ianuarie¹³⁴, Giula Vârșand din 25 ianuarie¹³⁵, Erdeș din 31 ianuarie¹³⁶, Bîrzava din 2 februarie¹³⁷, Micălaca din 4 februarie, etc.¹³⁸ Rapoartele erau trimise comandantului gărzilor naționale române din comitatul Arad și jur, căpitanul Rîșcuța, numit în această funcție de către Șeful resortului armatei din Consiliul Dirigent, după cum reiese din telegrama trimisă în acest sens la 17 ianuarie 1919. Acesta prin mai multe ordine de zi se adresează gărzilor naționale locale în legătură cu activitatea lor. Bunăoară ordinul de zi nr. 15 din 20 ianuarie 1919, dînd exemplul pozitiv gărzile naționale din cercul Radna însărcinate cu ordinea pe linia ferată prevede noi măsuri în această direcție¹³⁹.

Consiliul Dirigent la rîndul lui trata problemele privitoare la județul Arad prin intermediul consiliilor și gărzilor naționale și se manifesta ca un organ care are autoritate deplină și asupra acestui județ, nerecunoscînd deci o altă oficialitate. Așa de exemplu prin Nota circulară nr. 166 din 23 februarie/8 martie 1919, referitoare la activitatea inspectoratelor industriale, se preciza că din cele 9 inspectoare, cel din Arad își exercită autoritatea asupra județelor Arad, Hunedoara, părțile din Bichiș și Cenad¹⁴⁰. Nota circulară nr. 8.087 S. din 19 martie 1919 prevedea constituirea unui serviciu special de siguranță la

¹³¹ Arhivele Statului București, fond Consiliul Național Român Arad, dos. nr. 33/1919, f. 3.

¹³² *Ibidem*, dos. nr. 3/1919, f. 1.

¹³³ *Ibidem*, dos. nr. 72/1919, f. 5—6.

¹³⁴ *Ibidem*, dos. nr. 74/1919, f. 2.

¹³⁵ *Ibidem*, dos. nr. 81/1919, f. 3—4.

¹³⁶ *Ibidem*, dos. nr. 98/1919, f. 1—8.

¹³⁷ *Ibidem*, dos. nr. 86/1919, f. 2—3.

¹³⁸ *Ibidem*, dos. nr. 93/1919, f. 10.

¹³⁹ „Românul”, an 7, nr. 2 din 3/16 ian. 1919, p. 5, nr. 6 din 9/22 ianuarie 1919, p. 6—7 și nr. 8 din 11/24 ian. 1919, p. 5—6.

¹⁴⁰ „Gazeta Oficială”, Sibiu, nr. 16, din 27 II/12 III 1919, p. 77—78.

Arad, județul Arad cu partea din Cenad formînd o circumscripție în acest sens, iar în comisia de examinare pentru magistrați și avocați, recortul justiției numea și pe Dr. Traian Șincai din Vinga și pe Ilie Precupaș din Arad, în Consiliul Superior de discipline și de afaceri administrative, din Arad fiind numit Dr. Sever Ispravnici¹⁴¹.

Că organul politic conducător pentru județul Arad, era C.N.R. comitatens din Arad, cum era numit, o dovedesc și alte situații. În 11 decembrie 1918, eînd au sosit la Arad două misiuni franco-române, una dinspre București pentru a stabili măsurile necesare punerii în funcțiune a liniei ferate București—Brașov—Arad—Budapesta—Viena—Paris, și a doua dinspre Virciorova în legătură cu linia ferată Belgrad—Arad—Budapesta, ambele au luat legătura cu C.N.R. al județului (președintele Mihai Velici, vicepreședinte Iustin Marșieu) și cu garda națională românească¹⁴².

Înșiși marii proprietari maghiari de moșii, recunosc drept autorități noile organe românești, care luaseră locul celor vechi maghiare. Astfel în 15 ianuarie 1919, contele Almásy Dènes se adresează comisarului alimentației publice Dr. Iancu Cornel, numit în această funcție de către Consiliul Dirigent¹⁴³, solicitînd să dispună ridicarea sechestrului aplicat de locuitorii din comuna Vârșand asupra cerealelor domeniului¹⁴⁴. Presa maghiară care apărea la Arad, sublinia meritele consiliilor și gărzilor naționale românești în împiedicarea dezordinelor din localități, paza pădurilor importante, siguranța circulației trenurilor și încetării jefuirii acestora¹⁴⁵.

Chiar și reprezentanții oficiali ai guvernului maghiar recunoșteau faptul că organele politice și în județul Arad erau consiliile și gărzile naționale române. Astfel într-un raport din 10 ianuarie 1919 trimis Ministrului alimentației publice, între altele comisarul guvernamental Varjassy informează că ordinea și securitatea averii sînt menținute de către gărzile naționale românești¹⁴⁶. Lui Varjassy, în 3 martie 1919, Consiliul Național Român din Arad, îi cere restituirea unei cantități de alimente și a unei sume de bani ce fuseseră pe nedrept sechestrate în Arad, pentru că suma rămăsese din cea trimisă de Consiliul Dirigent în vederea plății gărzilor naționale românești și pentru că în consecință acestea nu puteau fi plătite și astfel li se puneau piedici în satisfacerea menirii lor de a menține ordinea¹⁴⁷. Varjassy de altfel și-a dat seama de realitate și sprijinit de fostele partide opoziționiste maghiare, mai ales cînd a intervenit situația faptică creată prin revoluția din Ungaria, n-a mai încercat restaurarea autorităților maghiare în comune, administrația acestora rămî-nînd în mîinile Consiliilor și gărzilor naționale românești în cele mai multe cazuri din județul Arad și fără excepție în localitățile românești¹⁴⁸. De altfel, rolul pozitiv jucat de gărzile naționale românești în menținerea liniștei și restabilirea condițiilor normale de desfășurare a activității, a fost recunoscut de comisarul guvernamental Varjassy în memoriile sale în care între altele mențio-

¹⁴¹ *Ibidem*, nr. 27 din 3 mai 1919, p. 157—159.

¹⁴² „Românul”, anul 7, nr. 27, din 12 decembrie 1918, p. 2.

¹⁴³ „Gazeta Oficială”, Sibiu, nr. 1, din 1/14 decembrie 1918, p. 3.

¹⁴⁴ Arhivele Statului București, fond C.N.R. Arad, dos. nr. 59/1919, f. 1.

¹⁴⁵ „Aradi Közlöny”, anul 33, nr. 255 din 9 noiembrie 1918, p. 7 și nr. 257 din 12 noiembrie 1918, p. 3; „Arad és Vidéke”, an 38, nr. 293, din 28 decembrie 1918, p. 2; „Függetlenség”, anul 18, nr. 26 din 1 februarie 1919, p. 6.

¹⁴⁶ Arhiva prefecturii județului Arad, actele comitetului suprem 54/1919.

¹⁴⁷ *Ibidem*.

¹⁴⁸ E. Glück și G. Kovach, *op. cit.*, p. 330.

nează: „Trebuie să recunoaştem în mod obiectiv, că gărzile româneşti au obţinut merite excepţionale în privinţa menţinerii ordinii”¹⁴⁹.

Cu toate acestea, o anumită perioadă, mai ales în 1919 pînă prin martie, guvernul de la Budapesta cramponîndu-se de hotărîrea arbitrară privitoare la linia de demarcaţie, neglijînd faptul că aceasta se muta mereu şi ne voind să observe starea ei de provizorat, a încercat să salveze ce se mai putea salva şi să menţină așa zisa „integritate teritorială a Ungariei”¹⁵⁰.

Din ordinul guvernului Károlyi, începînd cu sfîrşitul lunii decembrie 1918 în judeţul Arad se observă o regroupare a armatei maghiare şi a gărzilor maghiare, venind în acest sens şi divizia 23 sub comanda generalului Soos, acţiunea avînd intenţia de a schimba raportul de forţe în aceste părţi¹⁵¹ şi de a subordona administrativ şi militar, organele politice şi militare româneşti, fără însă să se fi putut ajunge la anularea rolului pe care îl jucau consiliile şi gărzile naţionale româneşti, administraţia maghiară nereuşind să fie exercitată decît în mod mai mult formal şi doar în unele părţi ale judeţului între care şi în oraşul Arad. Situaţia a fost confirmată şi de reprezentanţii oficiali ai guvernului maghiar, delegatul acestui guvern, în cadrul tratativelor începute în 20 ianuarie 1919 cu garda naţională română judeţeană, declarînd că recunoaşte autonomia gărzilor naţionale româneşti şi promite a le asigura subvenţionarea¹⁵², la acelaşi rezultat ajungînd şi căpitanul Rîşcuţa în urma tratativelor cu comandantul gărzilor maghiare¹⁵³. Dar cu toate aceste tratative şi înţelegeri, gărzile şi armatele maghiare încălcă prevederile stabilite şi la sfîrşitul lunii ianuarie încep acţiunea de ocupare a gărilor importante de pe linia ferată Arad—Sebiş şi Arad—Săvîrşin, iar ceva mai tîrziu încearcă şi înlocuirea gărzilor româneşti din unele localităţi ale judeţului. Astfel în raportul pe luna februarie al vicecomitetului Schill către comisia administrativă se arată că pînă în 5 martie 1919 au fost restabilite posturi de jandarmi la Rovine, Peregul Mic, Semlac, Vinători, Pincota şi Vladimirescu, iar o mică unitate a fost readusă la Arad. Se cer însă efective noi întrucît efectivul existent e prea mic. Că în cîteva locuri, între care Şiria garda naţională română a fost dizolvată, iar unii notari s-au reîntors, dar nu se pot reinstaura înainte de a exista forţa corespunzătoare. Raportul mai menţionează că s-a încercat perceperea diferitelor impozite, dar că rezultatele şi speranţele pentru viitor sînt slabe, întrucît populaţia nu se supune şi de aceea insistă pentru a se trece la rechiziţii¹⁵⁴. Ca urmare a acestor încercări, mai ales cînd a fost vorba de dezarmarea gărzilor naţionale româneşti, au avut loc şi incidente regretabile¹⁵⁵, cu atît mai mult cu cît în vederea dezarmării, trenurile blindate venind de la Seghedin circulau pe direcţia Arad ajungînd pînă spre Hălmagiu şi spre Zam pe direcţia Deva. Din ele se trăgea asupra populaţiei, cum a fost cazul la Şiria¹⁵⁶. Acţiunea de dezarmare a gărzilor naţionale a început la Arad continuînd apoi mai întîi în sectorul Siria—Radna. Dezarmarea avea loc conform ordinului generalului Soos primit la 21 februarie 1919, care o motiva prin crearea posibilităţii de a putea transporta trupe pe linia de demarcaţie, în care sens ordinul generalului prevedea dezarmarea şi a

¹⁴⁹ Dr. Varjossy Lajos, Károlyi, Kun, Harthy, *Oktoberi forradalomról a „bűnos”, Budapesti közlöny, 1918—1919*, p. 23, conf. E. Glück şi G. Kovach, *op. cit.*, p. 331.

¹⁵⁰ Aurel Cosma, *Generalul Berthelot şi dezrobirea românilor*, Bucureşti, 1932, p. 19.

¹⁵¹ I. Clopoşel, *Revoluţia din 1918 şi Unirea Ardealului cu România*, Cluj, 1926, p. 163.

¹⁵² Traian Mager, *Ținutul Hălmagiului*, vol. IV, Arad, 1939, p. 64—65.

¹⁵³ Arhivele Statului Bucureşti, fond C.N.R. Arad, dos. nr. 101/1919 şi 103/1919.

¹⁵⁴ Arhiva Prefecturii judeţului Arad, actele vicecomitetului 5824/1919.

¹⁵⁵ I. Clopoşel, *op. cit.*, p. 163.

¹⁵⁶ *Ibidem*, p. 163, 149.

populației cu „sentimente dușmănoase”¹⁵⁷. Garda națională română județeană din Arad, a fost dezarmată la 25 februarie 1919, când căpitanul Riscuția a și fost arestat¹⁵⁸.

Acțiunea de dezarmare a gărzilor și a populației românești n-a reușit însă în măsura scontată și n-a avut efectul preconizat, deoarece populația se opunea, în legătură cu această stare de fapte în raportul trimis lui Varjassy, locotenent colonelul Kornor exprimându-și nemulțumirea și arătând că după exemplul populației românești se opune dezarmării și populația de altă naționalitate¹⁵⁹. O primă încercare de dezarmare a găzii românești din Arad, nereușită pînă la urmă, avusese loc în decembrie 1918, cu ocazia vizitei generalului Berthelot cînd au avut loc fătîș primele incidente regretabile. Generalul Berthelot a sosit la Arad în seara zilei de 28 decembrie 1918. A doua zi dimineața la orele 5 cînd generalul a părăsit vagonul a fost primit de o mare mulțime în fața gării și condus pînă la hotelul „Crucea Albă”¹⁶⁰. Pregătirile pentru primirea generalului francez au fost organizate și conduse de către consiliul și garda națională română a județului, sub supravegherea locotenent-colonelului Șerb, comandantul găzii. Era prevăzut că la primire să ia parte o companie de onoare, gărzile rurale și banderile. Banderile erau formate din cetățeni călări, care la fel ca și gărzile naționale din comune (rurale) erau îmbrăcate în costum popular, iar la căciulă aveau cocardă tricoloră¹⁶¹. La gară generalul a fost salutat cu învoirea consiliului național român județean de primarul orașului Locs, iar în numele C.N.R. de Iustin Marșieu. De la gară este condus la hotel, unde a avut loc o recepție. În timpul plecării generalului, de la hotel, garda națională maghiară, „gărzile de oțel” și trupe maghiare, profitînd de faptul că gărzile românești nu erau înarmate deoarece erau pregătite pentru defilare, provoacă o încăierare și distrug steagurile românești și cele aliate, incidentul soldîndu-se cu mai mulți morți și răniți din rîndul românilor¹⁶².

Datorită regretabilei acțiuni a gărzilor naționale maghiare, în 2 ianuarie 1919 în Arad sosesc trupe franceze, comandate de maiorul Martin, cu scopul de a restabili „ordinea urmînd să mai sosească și să rămînă” pînă cînd vor fi înlocuite cu trupe române¹⁶³.

Incidente au avut loc și în alte părți ale județului. În 19 februarie sint împușcați gardiști la Chișineu Criș¹⁶⁴. Cad morți în urma incidentelor din februarie—martie la Virfuri, Leasa (doi) Țărmure (doi), Hălmagiu, Bonțești (doi), Brusturi, Petriș, Bîrzava, Chereluș. În urma incidentelor din aprilie la Șimand (doi preoți), Otlaca (patru țărani și doi prizonieri ruși), Nădlac (6 locuitori, între care un soț cu soția și cei doi copii)¹⁶⁵ etc. În unele localități din județ au loc execuții în masă, cum au fost cele de la Chereluș, Covăsînt, Curtici. La Șiria în 20 februarie 1919 atacă un batalion de trupe regulate maghiare venind dinspre Arad cu tunuri, mitraliere și un tren blindat, comuna fiind bombardată cu tunul și luată cu asalt, acțiunea continuînd în comunele învecinate din podgorie. Cad peste 60 de morți din rîndul românilor, între care

¹⁵⁷ Arhiva Prefecturii județului Arad, actele comitelui suprem, 390/1919.

¹⁵⁸ *Ibidem*, 323/1919.

¹⁵⁹ *Ibidem*, 39/1919.

¹⁶⁰ „Gazeta poporului”, Sibiu, anul 2, nr. 2, din 12 ianuarie 1919, p.

¹⁶¹ „Românul”, anul 7, nr. 49, din 12 ianuarie 1919, p. 1.

¹⁶² *Ibidem*, anul 7, nr. 42 din 31 decembrie 1918, p. 1—2, și nr. 43, din 2 ianuarie 1919, p. 1—3; I. Clopoțel, *op. cit.*, p. 149.

¹⁶³ *Ibidem*, nr. 43 din 2 ianuarie 1919, p. 3; „Gazeta poporului” Sibiu, nr. 2, an. 2, din 12 ianuarie 1919, p. 7.

¹⁶⁴ I. Clopoțel, *op. cit.*, p. 163.

¹⁶⁵ „Ecoul”, anul 9, nr. 256 (528), din 22 aprilie 1934, p. 1.

și fam. Hotăran din Țiria. Ca urmare o parte a gardiștilor români din Țiria trec dincolo de linia de demarcație pe la Zam, și se încadrează în armata română. În județul Arad din rindurile românilor au fost uciși 300 de locuitori, datorită acelor regretabile incidente¹⁶⁶.

Incidentele, precum și alte motive, au determinat intrarea în Arad, în ianuarie 1919, a armatelor franceze venind din Banat, unde pătrunseseră deja și au contribuit apoi la sporirea efectivelor acestora, sporire determinată, o dată cu izbucnirea revoluției socialiste în Ungaria, și de evenimentele din această țară. Importanța și rolul care li se acorda acestor trupe, reiese și din faptul că spre sfârșitul lunii ianuarie sînt inspectate de generalul Gambetta, comandantul sectorului S.E. al frontului francez, împreună cu generalul Farett¹⁶⁷. În cetatea Aradului, o dată cu înaintarea trupelor sirbești la sud de Mureș, unități ale acestora pătrund în cetate și o ocupă, fără însă a intra pe teritoriul orașului. Din cetate sînt însă evacuate familiile ofițerilor activi și ale funcționarilor care își aveau domiciliul acolo¹⁶⁸.

La sud de Mureș consiliile și gărziile naționale românești au avut o viață mai scurtă decît cele din nordul Mureșului, datorită ocupării Banatului de către trupele sirbești și de către trupe franceze¹⁶⁹. După ce intră în Banat, în noiembrie 1918, comandantul sirb interzice funcționarea consiliilor și gărziilor naționale românești, precum și a celor aparținînd celorlalte naționalități¹⁷⁰. Zona franceză era divizată în patru circumscripții, între care circumscripția Lipova, care se găsea sub comanda locotenent-colonelului francez Gulsersau, circumscripția cuprinzînd districtele Lipova, Mureș și Aradul Nou. La fel ca în teritoriul aflat sub controlul armatelor sirbești, și în localitățile aflate sub controlul armatei franceze consiliile și gărziile naționale au fost desființate¹⁷¹.

Aceste stări de fapt, din județul Arad, în cadrul căreia exista un paralelism în conducerea administrativă, iar de la un moment dat sînt prezente și trupe de ocupație străină, i se va pune capăt, în mod treptat și pe măsură înaintării trupelor române.

După intrarea trupelor franceze în Arad, guvernator al Aradului, din 20 februarie pînă la 6 iunie 1919, a fost generalul Gondrecourt, înlocuit apoi cu generalul De Tournadre¹⁷². La 14/27 martie 1919, Consiliul Dirigent făcînd abstracție de existența liniei de demarcație, îl numește ca prefect al orașului și județului Arad pe Iustin Marșieu. În această calitate el se prezintă generalului Gondrecourt la 24 aprilie 1919, cu rugămîntea de a fi ajutat să-și preia atribuțiile. Guvernatorul Aradului, îl recunoaște doar ca prefect al județului, unde erau deja intrate trupele române, dar nu și al orașului Arad, unde rămîne prefectul maghiar în funcțiune comisarul Ferdinand Green. În aceste condiții Iustin Marșieu este nevoit să-și mute sediul la Radna, unde se va constitui Comisia administrativă județeană, care la 17 mai 1919 va ține prima ședință¹⁷³. Între timp, trupele române intrate deja în județ pătrund și în Arad ca urmare a apro-

¹⁶⁶ Const. Kirițescu, *Istoria războiului pentru întregirea României 1916—1919*, vol. II, București, (I. a.), p. 544—555 ; I. Clopoțel, *op. cit.*, p. 163.

¹⁶⁷ „Românul”, anul 8, nr. 14, din 8/31 ianuarie 1919, p. 1.

¹⁶⁸ „Românul” anul 8, nr. 3, din 4/17 ianuarie 1919, p. 6.

¹⁶⁹ W. Marin, I. Munteanu, G. Radulovici, *Unirea Banatului cu România*, Timișoara 1968, p. 178, 191.

¹⁷⁰ I. Clopoțel, *op. cit.*, p. 160—161.

¹⁷¹ *Unirea Banatului cu România*, p. 263, „Drapetul” nr. 32 din 5 aprilie 1919.

¹⁷² G. Iancu, *op. cit.*, p. 206.

¹⁷³ I. Clopoțel, *op. cit.*, p. 167—168.

bării primite în acest sens în urma întrevederilor dintre Franchet d'Esperey și președintele Consiliului Dirigent. În partea estică a județului Arad, trupele române pătrund spre sfârșitul lunii martie 1918. În Hălmagiu bunăoară intră în 31 martie 1919¹⁷⁴. La 17 mai 1919, intră în oraș trupele Regimentului 6 Vinători¹⁷⁵, primite cu flori și aclamate în orașul pregătit sărbătorește, de către „toată populația, indiferent de naționalitate” care-i aștepta ca pe niște eliberatori¹⁷⁶. La 19 mai Iustin Marșieu se prezintă la Ferdinand Green pentru a prelua prefectura orașului. Green inițial refuză predarea, cedind doar după ce este avertizat că în caz de împotrivire se va recurge la forță. Cu toate acestea, din cauza unor noi dificultăți, introducerea administrației românești în oraș va mai întârzia, pînă cînd va avea loc consfătuirea din 5 iulie 1919, între De Tournadres și I. Marșieu. Pe baza acordului stabilit la această consfătuire, se va trece la instaurarea administrației românești în Arad, conform ordonanței generalului, care între altele prevedea: 1. Înlocuirea succesivă a funcționarilor maghiari cu funcționarii români, în măsura în care guvernul român va crede de cuviință. 2. Funcționarii menținuți de orice naționalitate trebuiau să depună jurămint de credință față de statul român. 3. În principiu funcționarii maghiari care vor fi menținuți, nu vor fi mutați.

La 7 iulie, I. Marșieu împreună cu Romul Veliciu, E. Micloș și T. Leucuția s-au prezentat la prefectura orașului pentru a o lua oficial în primire și a instaura autoritatea românească. De față fiind Ferdinand Green și maiorul Raymond, șeful statului major din partea autorităților franceze, s-a făcut predarea și s-au întocmit procesele verbale, totul decurgînd în cea mai perfectă ordine. De la prefectură, aceeași delegație s-a deplasat la primăria orașului, unde în prezența fostului primar Fr. Sarkanyi și a locotenent-colonelului francez Defarre, are loc instalarea noilor funcționari numiți de Consiliul Dirigent, care depun jurămintul în fața prefectului. Primar Ioan Robu, primnotar și ajutor de primar Ștefan Anghel, șeful perceptorial al orașului I. Berzovan, secretarul prefectului orășenesc T. Leucuția. Se întocmește procesul-verbal de predare, iar zilele următoare are loc predarea amănunțită a fiecărui birou. În scurt timp sînt preluate toate instituțiile din oraș, la 10 iulie 1919, generalul De Tournadre, comunicînd prefectului I. Marșieu ordinul Comandantului suprem al armatei aliate din Orient, conform căruia administrația orașului Arad trece în mod definitiv în mîna autorităților românești. Pînă la 12 iulie 1919 toate trupele franceze părăsesc Aradul, iar cele franceze și sîrbești din sudul Mureșului pînă în 27 iulie, în dezvoltarea orașului începînd o nouă etapă, care în cazul județului începuse deja, etapa înscrierii lui definitive și complete în circuitul economic, politic și cultural al României unite¹⁷⁷.

Acestea au fost condițiile istorice în care s-a instaurat complet și definitiv administrația românească la Arad. Analiza retrospectivă a lor scoate în evidență că și părțile Aradului s-au unit cu România o dată cu întreaga Transilvanie prin marele act istoric de la 1 Decembrie și că, așa cum sublinia secretarul general al partidului, forțele reacționare în ciuda încercărilor lor, au fost nevoite „să accepte voința unanimă a poporului român, ca și a celorlalte popoare asuprite”¹⁷⁸.

¹⁷⁴ Tr. Mager, *Ținutul Hălmagiului*, vol. IV, Arad, 1939, p. 141 – 142., 223.

¹⁷⁵ „Știrea”, anul 6, nr. 1196, din 14 mai 1930, p. 1.

¹⁷⁶ „Gazeta poporului”, anul 2, nr. 29, din 20 iulie 1919, p. 4.

¹⁷⁷ G. Iancu, *op. cit.*, p. 198, 205–208.

¹⁷⁸ N. Ceaușescu, *loc. cit.*

THE SETTING AND THE ACTIVITY OF THE ROMANIAN COMMITTEES AND GUARDS IN THE DISTRICT OF ARAD

(SUMMARY)

This work tries to present the most important aspects referring to the Great Union of Transylvania and Romania reported to the existing area of Arad District.

First all this work presents the modalities of manifestation of the bourgeois-democratic revolution in this part of Transylvania towards the end of October and the beginning of November 1918, a fact that covered the former Austrian-Hungarian Empire. Then there follows the process of setting up of the Romanian committees and national guard and their activity : on one hand as new authorities by which the Romanian population exerted their rights the self-determination and on the other hand their intense activity regarding the achievement of the Great Union of 1918.

In the last part of the work there are evoked the main moments of the evolution of the state affairs in this district in the interval between December 1918—May 1919 that led to the complete setting up in all aspects of the Romanian administration in this very old home of Romanian life.

DIN LUPTA ROMÂNILOR DE PRETUTINDENI PENTRU FĂURIREA STATULUI NAȚIONAL UNITAR ROMÂN

GHEORGHE OANCEA

Victoria Marii Revoluții Socialiste din Octombrie 1917, Declarația dreptului popoarelor la autodeterminare pînă la separarea de stat și victoria de pe frontul de sud a armatelor antantiste au dat poporului român certitudinea posibilității anulării păcii cu Puterile Centrale din 7 mai 1918, eliberarea teritoriului ocupat vremelnice de către armatele Puterilor Centrale și înfăptuirea dezideratului de unitate național-statală deplină.

La realizarea acestui deziderat atît de scump poporului român au contribuit și românii ce se găseau pe teritoriul altor state din Europa și din Statele Unite ale Americii¹. În condițiile grele ale anului 1918 impuse țării noastre de către Puterile Centrale prin tratatul de pace din 7 mai 1918, cînd pe plan extern lupta românilor de pretutindeni pentru recunoașterea internațională a dreptului pe care poporul român îl avea la unitate național-statală deplină, întîmpina serioase greutăți, cauzate de faptul că România a fost obligată să întrerupă relațiile cu Antanta, din țară sînt trimiși în Franța, Italia, Anglia, Statele Unite ale Americii, Elveția și Belgia peste 200 de români oameni de cultură și știință, diplomați și politicieni, cu nobila misiune de a da interviuri, de a publica articole, studii, cărți și broșuri, de a ține conferințe prin care să facă cunoscut opiniei publice din Italia, Franța, Anglia, S.U.A., Suedia și Belgia că dezideratul făuririi statului național unitar român este un proces obiectiv, cerut de însăși dezvoltarea României, este un drept secular al poporului român².

Pentru o mai bună reușită a acțiunii de informare a opiniei publice asupra dreptului popoarelor asuprite de „monarhia austro-ungară, la libertate și unitate națională”, Congresul popoarelor asuprite de Imperiul austro-ungar de la Roma, din aprilie 1918, a hotărît ca toți emigranții aflați în Italia, Franța, Anglia și S.U.A. să treacă neîntîrziat la organizarea lor în Comitete cu caracter național-cultural. Propunerea a fost binevenită, ea fiind susținută nu numai de delegațiile popoarelor asuprite, ci și de personalități politice și de stat marcante, prezente la acest congres, care, în numele statelor pe care le reprezentau, au declarat că vor sprijini lupta emigranților români, cehi, sîrbi și poloni pînă la realizarea dezideratului unității lor naționale. În această direcție este demn de reținut discursul premierului italian, Orlando, prin care făcea cunoscut Congresului că : „*asigură naționalitățile subjugate de către Imperiul austro-ungar de sprijinul guvernului italian care consideră cauza lor ca pe a lui însăși*”.³

¹ Gh. Oancea, *Contribuția românilor aflați în S.U.A. la făurirea statului național unitar român*, în „Analele Universității din Craiova”, seria filozofie, sociologie, istorie, Anul III, 1978, p. 139—145.

² Arhiva Ministerului Afacerilor Externe (în continuare se va scrie prescurtat), nr. 237, dos. 5A, politic, 1918—1920, vol. III-I, Lugoșianu, f.p.

³ *Transilvania, Banat, Crișana, Maramureș*, 1918—1928, vol. III, București, 1929, p. 1456.

În urma hotărîrii Congresului și a înțelegerii necesității organizării, peste hotare, a luptei pentru recunoașterea dreptului pe care poporul român îl avea la unitate națională, un număr tot mai mare de emigranți români, în frunte cu profesorul S. Mindrescu, se stabilesc în Italia.

Un moment deosebit de critic pentru activitatea de viitor a emigranților români de peste hotare a fost semnarea, la 7 mai 1918, de către guvernul Marghi-loman, a păcii separate de la București. Înrobitoare, prin caracterul ei imperialist, pacea a constituit o grea lovitură pentru aspirațiile de unitate națională a poporului român. Deși semnată cu consimțămîntul tacit al Puterilor aliate și asociate,⁴ pacea de la București a făcut ca România să piardă mult din pozițiile internaționale deținute înainte de încheierea păcii, să dea Angliei, Franței și Italiei posibilitatea punerii sub semnul întrebării a valabilității tratatului din 4/17 august 1916.

În aceste condiții internaționale deosebit de grele pentru cauza poporului român, emigrației române din Italia, ca și din celelalte țări, îi revenea importanta misiune de a-și concentra întregul efort în jurul a două probleme : a) informarea opiniei publice italiene și a guvernului italian că pacea de la București, din mai 1918, a fost încheiată împotriva voinței poporului român, și ca atare România rămîne sufletește în frontul Antantei ; b) informarea opiniei publice și oficiale din Italia despre aspirațiile și drepturile poporului român din Transilvania, Banat și Bucovina de a se uni cu România.

În acest scop, emigranții români din Italia publică un Manifest prin care înștiințau opinia publică italiană că „*pacea pe care Puterile Centrale au impus-o României a încălcat independența politică și economică a patriei noastre, că această pace este un instrument odios, de răzbunare, accentuînd violența și disprețul față de regulile elementare ale justiției și că poporul român nu poate accepta această pace*“.⁵

La 30 mai 1918, la o săptămînă după publicarea „Declarației“, emigrația română din Italia organizează la Roma un mare miting, la care cei prezenți în frunte cu profesorul român S. Mindrescu, cereau, pe lângă recunoașterea dreptului poporului român la unitate națională, sprijinul guvernului italian pentru organizarea unei legiuni formată din soldații și ofițerii români aflați prizonieri în Italia. Scopul formării legiunii, se preciza în discursurile ținute de emigranții români, era acela de a lupta cu arma în mînă, alături de aliați pentru „*realizarea unității politice a tuturor românilor*“.⁶

Înțelegînd importanța morală a necesității creării unei legiuni române, premierul Italiei, Orlando, încunoștințează pe emigranții români că va sprijini cererea lor. El declara : „*după destrămarea Imperiului austro-ungar și eliberarea naționalităților de sub jugul german-maghiar, va urma și libertatea pentru voi, unirea voastră cu patria mamă, cu România*“⁷ care va deveni „*o țară mîndră și tare, cum se cuvine să fie țara pe care au întemeiat-o străbunii voștri*“.⁸ Atît Manifestul cît și declarația premierului italian au reușit să trezească la soldații și ofițerii români, aflați prizonieri în Italia, sentimentul de mîndrie pentru viitorul patriei lor și convingerea necesităților de a lua arma în mînă și de a lupta pentru înfăptuirea dezideratului de unitate națională a poporului român. Emigranții români erau conștienți că în condițiile internaționale din vara anului 1918, Legiunea devenise pentru Puterile Antantei și opinia publică din Europa și S.U.A. simbolul

⁴ A.M.A.E. nr. 237, dos. 5A, politic, 1918—1920, vol. III, fond I. Lugoșianu, f.p.

⁵ *Ibidem*.

⁶ S. Mindrescu, *În Franța și Italia pentru cauza noastră*, p. 153.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*.

luptei poporului român pentru făurirea statului național-unitar român. De aceea, constituirea legiunii era posibilă, mai ales că în Italia opinia publică se pronunța favorabil, iar numărul soldaților și ofițerilor români care cereau să intre în legiune era destul de mare.⁹

Întrucît se întîmpinau greutăți materiale în constituirea legiunii, emigranții români au apelat la sprijinul delegaților francezi: Franchin, Bouillon și Albert Thomas, aflați în vizită la Roma. După întrevăderea avută cu premierul italian Orlando, acesta le promite, în numele guvernului italian, să urgenteze dotarea legiunii cu echipamentul și armamentul necesar și trimiterea ei pe frontul din nordul Italiei. Pentru reușita acțiunii, conducerea emigrației române din Italia, în frunte cu S. Mindrescu și G. Mironescu, organizează vizite în lagărele de concentrare, unde ofițerii și soldații români se aflau prizonieri. Cu această ocazie s-au difuzat manifeste tipărite de „Comitetul de acțiune al emigranților români“, cu sediul la Roma, și în care se spunea: „Nu uitați jertfa făcută de România pentru eliberarea noastră (a românilor din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș, n.n.). Urmînd calea lăsată de Mihai Viteazul, România a înfruntat totul și-a jertfit pe cei mai buni fii ai ei, și e gata să mai jertfească încă, pentru îndeplinirea visului nostru, al tuturor, pentru unitatea noastră națională“.¹⁰

Manifestul a fost primit cu mult entuziasm și bucurie de către prizonierii români, care, stăpîniți puternic de dorința de a veni în ajutorul țării lor, înaintează ministrului român la Roma, Alex. Lahovary, un memoriu prin care i se adresau calde mulțumiri pentru sprijinul pe care l-a dat emigranților români în constituirea legiunii. Totodată, i se aducea la cunoștință că soldații și ofițerii români sînt gata să ia arma în mînă și, alături de aliați, să lupte pentru îndeplinirea visului de veacuri al poporului român — unitatea națională.¹¹

Între timp, premierul italian Orlando dă dispoziții ministrului de război să aducă la cunoștință Comisiei prizonierilor de război hotărîrea guvernului italian ca soldații și ofițerii români care au cerut să intre în legiune să fie duși în lagărul de la Citta Ducale, unde să fie instruiți pentru front.¹² Pentru ca soldații și ofițerii români să fie cît mai repede transportați pe front, Comandantul suprem al armatei italiene cere, la 1 iunie 1918, profesorului S. Mindrescu o listă cu numele soldaților și ofițerilor români aflați prizonieri în lagărele din Italia. Totodată, premierul italian permite lui S. Mindrescu să trimită în rîndurile soldaților și ofițerilor români un număr suficient de intelectuali români emigrați cu scopul de a-i lămuri despre necesitatea formării Legiunii române. Întocmită în cîteva zile, lista este înaintată Comandantului suprem al armatei italiene. Acesta, pe baza ei, trimite pe frontul din nordul Italiei, de pe rîul Piave, 10 ofițeri și 1100 de soldați români, unde vor rămîne și vor lupta pînă la terminarea războiului.¹³

Între timp S. Mindrescu se deplasează în lagărul de la Citta Ducale unde, de acord cu guvernul italian, pune în libertate un număr destul de mare de ofițeri de rezervă români (intelectuali), iar la 19 iunie 1918, creează „Comitetul de acțiune al românilor din Transilvania, Banat și Bucovina“, al cărui șef mărturisit era

⁹ Din documentele de arhivă studiate reiese că pe teritoriul Italiei existau, în vara anului 1918, circa 30 000 de prizonieri români. Vezi A.M.A.E., nr. 237, dos. 5A, pol. 1918—20, III, fond I. Lugoșianu, f. p.

¹⁰ A.M.A.E., nr. 237, dos. 5A, pol. 1918—20, vol. III, fond I. Lugoșianu, f. p.

¹¹ Loc. cit. Memoriul a fost înaintat de cei 84 de soldați și ofițeri români aflați prizonieri în lagărul militar de la Citta Ducale, Italia.

¹² A.M.A.E. nr. 237, dos. 5A, pol. 1918—20, vol. III, fond I. Lugoșianu, f. p.

¹³ I. Gheorghiu, C. Nuțu, *Activitatea românilor din Transilvania și din vechea Românie peste hotare*, în „Desăvîrșirea unificării statului național român“, București, 1968, p. 190.

acela „de a strînge pe toți emigranții români, de a-i organiza în legiuni și de a face propaganda necesară în vederea realizării unității naționale a poporului român”.¹⁴ Pentru realizarea acestui deziderat, S. Mindrescu cere sprijinul reprezentanților Puterilor Antantei prezenți la conferința interaliată de la Paris, din iulie 1918. Răspunsul este favorabil, pentru că la 15 octombrie 1918, premierul italian Orlando aprobă constituirea legiunii române, comandant fiind numit generalul italian Lucia Ferigo.¹⁵ Din ordinul acestuia, legiunea este transferată în tabăra de la Averzane din provincia Aquileia. Din păcate, ea n-a avut satisfacția de a lupta cu arma în mînă pentru eliberarea și unirea poporului român din Transilvania, Banat și Bucovina cu România, deoarece a fost dusă pe front în a doua jumătate a lunii octombrie cînd guvernul dualist de la Viena cerea armistițiul. Între timp, ministrul de externe al Italiei, Sidney Soninno, aduce la cunoștința Consiliului Unității Române de la Paris, că „guvernul italian este fericit de a-l recunoaște și de a intra în raporturi cu el”.¹⁶

În îndeplinirea dezideratului de făurire a statului național-unitar român, un rol deosebit de important l-au avut emigranții români din Franța. Ca prim obiectiv, stabilit în activitatea lor, a fost informarea opiniei publice din Franța și Europa că pacea de la București a fost încheiată împotriva voinței poporului și că România nu se consideră ieșită din Antantă.

Pentru ca opinia publică și guvernul francez să se convingă de acest adevăr, emigranții români tipăresc și publică, în vara și toamna anului 1918, un însemnat număr de lucrări, articole și broșuri, cu caracter de informare documentară, privind atît trecutul de luptă al poporului român din Transilvania, Banat și Bucovina pentru libertate și unitate națională, cît și importanța economică, socială și politică a făuririi statului național unitar român. În acest sens, merită a fi reținută lucrarea profesorului I. Ursu, intitulată „*Pourquoi la Roumanie fait la guerre*”, în care autorul, pe baza unei intuiții clare și logice, susține că „prin unirea Transilvaniei, Banatului, Crișanei și Maramureșului cu România s-ar ajunge la un stat cu o bază de existență naturală, care îi va permite să-și conserve independența și să fie un factor de progres și civilizație în această parte a Europei”.¹⁷

Dorind să facă cunoscut opiniei publice din Franța că prăbușirea Imperiului habsburgic este inevitabilă, I. Ursu publică în ziarul „*La Roumanie*”, un articol intitulat *Cancerul austro-ungar* în care demonstrează, în mod logic, că pe măsura înfrîngerilor, boala statului anacronic habsburgic se agrava, că orice efort care se făcea din partea unor personalități politice din America și Europa ca să-l salveze prin remediul federalizării, este sortit eșecului pentru că „cehii și slovacii vor să întemeieze un stat al lor, slavii de sud să se unească cu sîrbii, românii să se unească cu frații lor de dincolo de Carpați”.¹⁸ Articolul a fost primit cu multă simpatie de opinia publică din Franța și Europa, el contribuind la formarea, de pe poziții științifice, a ideii necesității prăbușirii Imperiului austro-ungar și eliberării naționale a popoarelor subjugate.

În această muncă de evidențiere și de apărare a dreptului pe care poporul român îl avea la unitate național-statală deplină, un rol important l-a jucat ziarul coloniei românilor din Paris, „*La Roumanie*”. Într-o serie de articole publicate, „*La Roumanie*” a reușit să informeze, de pe pozițiile adevărului istoric, opinia publică din Franța despre caracterul imperialist al păcii de la București,

¹⁴ Mindrescu, *Op. cit.*, p. 153.

¹⁵ A.M.A.E. nr. 327, politic, dos. A5, 1918—1920, vol. III, f. p.

¹⁶ R. Seîșanu, *op. cit.*, p. 315.

¹⁷ I. Ursu, *Pourquoi la Roumanie fait la guerre*, Payot, Paris, 1918, p. 262.

¹⁸ „*La Roumanie*”, anul I, nr. 34 din 5 sept. 1918, p. 1.

și despre greutățile materiale și morale prin care trecea poporul român. Intervenția cotidianului francez a fost salutară. Multe ziare franceze, ca „*Le Figaro*“, „*Le Temps*“, „*Le Petit Journal*“, „*La Victoire*“, „*L'Homme Libre*“, „*Journal des Debats*“, arătau în coloanele lor, că, în condițiile în care se găsea, România nu putea să se opună Puterilor Centrale.¹⁹

Fiind conștienți că numai printr-o atitudine protestară, luată împotriva păcii de la București, vor putea să atragă simpatia Puterilor Antantei, emigranții români din Paris publică, în a doua jumătate a lunii mai 1918, un articol cu caracter protestatar, prin care condamnavă condițiile inacceptabile ale păcii de la București. Totodată, ei întocmesc o Declarație pe care o înaintează guvernului francez și tuturor ambasadurilor Puterilor Antantei la Paris, prin care se arăta că emigrația română din Paris consideră nul și neavenit tratatul de pace de la București și își rezervă dreptul continuării luptei pînă la deplina recunoaștere a dreptului pe care poporul român din Transilvania, Banat și Bucovina îl avea de a se uni cu România.²⁰ Declarația a trezit un ecou favorabil în rîndurile opiniei publice din Franța. Premierul francez G. Clémenceau, face cunoscut, prin cotidianul guvernului, că „*Franța este și va fi alături de poporul român*“.²¹

În acțiunea de informare a opiniei publice europene și internaționale despre consecințele nedorite ale păcii de la București, cît și despre dreptul pe care poporul român îl avea la unitatea națională, dusă de emigranții români aflați în Franța, Italia, Anglia și S.U.A., se petrece, începînd cu luna iulie 1918, o puternică înviorare, determinată de sosirea lui Take Ionescu la Paris.

Bazîndu-se pe prestigiul de care Take Ionescu se bucura în occident, ziarul francez „*La Roumanie*“ sublinia, într-un articol, necesitatea prezenței lui Take Ionescu în fruntea luptei emigranților români, certitudinea convingerii că prezența sa în țările aliate va risipi neînțelegerea și va clarifica punctele obscure privind politica externă a României.²² Pronosticul dat de „*La Roumanie*“ se adeveri. Sosit la Paris, în iulie 1918, Take Ionescu este asaltat de reporteri. Interviuurile date nu numai că au fost publicate în cele mai importante ziare, dar au și fost primite cu mult interes de opinia publică mondială.²³ „*Cele mai mari ziare din occident și America vorbeau cu simpatie, în lungi coloane, de tragedia română*“.²⁴

Prezența lui Take Ionescu la Paris a dat o mai mare greutate acțiunilor emigrației române. Conștient că numai printr-o unitate de acțiune a tuturor emigranților români și printr-o bună organizare a acestora va asigura succesul luptei pentru recunoașterea internațională a dreptului pe care România îl avea la desăvîrșirea unității sale statale, Take Ionescu, în înțelegere cu ceilalți fruntași ai emigrației române la Paris, convoacă pentru ziua de 1 august 1918 adunarea extraordinară, la care sînt invitate și personalități de seamă franceze, printre care deputatul *Louis Marin*, reprezentantul departamentului Nancy.²⁵ Ales președintele reuniunii, L. Marin face cunoscut adunării că își va aduce întreaga sa contribuție pentru ca premierul francez G. Clémenceau, și președintele S.U.A., Wilson, să recunoască dreptul poporului român la unitate națio-

¹⁹ „*La Roumanie*“, în I. Paris, nr. 5/1918, din 14 februarie, p. 4. (Cf. I. Gheorghiu, C. Nuțu *Activitatea românilor din Transilvania și din vechea Românie peste hotare*, în „*Desăvîrșirea unificării statului național român*“, București, 1968, p. 176.).

²⁰ A.M.A.E. nr. 237, dos 5A, politic, 1918—1920.

²¹ C. Kirițescu, *op. cit.*, p. 153.

²² *Ibidem*, p. 185.

²³ C. Xenă, *Take Ionescu, 1858—1922*, „*Universul*“, f. a. p. 410.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Ibidem*.

nală.²⁶ Mulțumind deputatului francez pentru ajutorul promis și pentru aprecierile juste făcute la adresa situației internaționale a României, dr. Ion Cantacuzino preciza că România a intrat în război determinată de *necesitatea istorică a realizării unității ei statale*.²⁷

La propunerea președintelui Adunării, s-a stabilit ca la proxima Adunare generală a emigranților și coloniei române de la Paris să se aleagă următoarele organe de conducere²⁸ :

a. — Un Consiliu Național al Unității Române care să coordoneze activitatea Comitetelor Naționale Române din Anglia, Italia și S.U.A. și b. Comitetele executive care să constituie organe permanente de lucru ale Comitetelor Naționale.

Propunerea este primită și aprobată în unanimitate, rămânând să se lucreze la realizarea ei. De la adunare a lipsit Take Ionescu, care se găsea în Italia pentru a stabili o legătură mai strînsă cu emigranții români de aici. Reîntoarcerea lui a constituit pentru ziaristii parizieni un nou prilej de a face cunoscut opiniei publice din Europa și S.U.A. punctul de vedere al emigrației române asupra problemelor majore internaționale și poziția României față de Antantă. În acest scop, ei solicită lui Take Ionescu noi interviuri. Profitînd de situația favorabilă ce i se crease, Take Ionescu aduce la cunoștință opiniei publice din Franța că problema care frămîntă cel mai mult conștiința politică a popoarelor din centrul și sud-estul Europei este eliberarea lor de sub jugul puterilor străine, înfăptuirea unității lor politice în state naționale. El aprecia că realizarea acestui deziderat se putea face numai în condițiile destrămării Imperiului austro-ungar, de unde concluzia necesității sprijinirii luptei popoarelor subjugate de acest anacronic imperiu, pentru eliberarea lor socială și națională.

Pentru a cunoaște poziția opiniei publice și a personalităților politice din Anglia față de dreptul pe care poporul român îl avea la unitate național-statală deplină, Take Ionescu, însoțit de marele diplomat Nicolae Titulescu și de alți colaboratori, a plecat la Londra, unde au sosit în ziua de 8 august 1918. Ajuns în capitala Angliei, Take Ionescu a constatat, cu mare satisfacție, că opinia publică și mulți oameni de cultură și știință susțineau cauza națională a poporului român. Această constatare a fost întărită și de primirea călduroasă ce i s-a făcut de către populația Londrei și românii de aici.

La Londra, președintele Consiliului Național al Unității Române, Take Ionescu, va stabili legături cu mari personalități politice, printre care și șeful guvernului, Lloyd George. Întîlnirea cu premierul britanic a fost mai mult decît promițătoare, pentru că în discursul ținut în aceeași zi în Camera Comunelor, Lloyd George declara : „Am întîlnit astăzi un distins om de stat al unei țări aliate. El a adus omagiu vitejiei și loialității poporului român”.²⁹

Paralel cu sondajul făcut asupra poziției adoptată de persoanele politice marcante engleze față de dreptul poporului român la unitate național-statală deplină, Take Ionescu a reușit să stabilească legături cu emigranții cehi, sirbi,

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*. Pentru Consiliul Național se propune ca președinte de onoare dr. Jean Cantacuzino ; ca președinți : Partenie Cosma (Take Ionescu în momentul respectiv se afla la Milano), ca vicepreședinte ; O. Goga, Tr. Vuia și V. Stoica, pentru emigranții români din Paris, gen. Iliescu, prof. S. Mindrescu, pentru emigranții români din Italia, secretar N.D. Drăghicescu, ca membri au fost aleși : Bîlga, G. Tisca, G. Nicoară, D. Axente, I. Lupaș, I. Miga ș.a. 8 ofițeri din Italia și 6 din S.U.A. Arhiva Istorică Centrală, București, Fond Casa Regală, dos. 15/1918, fila 8.

²⁸ „La Roumanie”, nr. 30, din 9 august 1918, p. 3 (cf. I. Gheorghiu, C. Nușu, *art. cit.* p. 185).

²⁹ „La Roumanie”, nr. 31, din 15 august 1918, p. 3.

croați și polonezi. Scopul stabilirii acestor legături era ca lupta pentru recunoașterea dreptului acestor popoare la libertate și unitate națională să fie dusă împreună. Rezultatul stabilirii acestor legături a fost acela că s-a creat o unitate de idei, program și de acțiune.

Luind legătura cu românii din Anglia, Take Ionescu îi sfătuia să desfășoare o mai intensă muncă de propagandă pentru susținerea cauzei naționale a poporului român. În acest scop, Take Ionescu sfătuia pe emigranții români, în frunte cu George Moroianu,* să publice cât mai multe articole și broșuri pentru ca opinia publică din Anglia să-și facă o idee clară asupra dreptului pe care poporul român din Transilvania, Banat și Bucovina îl avea de a se uni cu România.

Indicațiile date de Take Ionescu s-au dovedit a fi extrem de utile emigranților români care, intensificând munca de propagandă, reușesc să determine guvernul englez să acorde o mai mare atenție luptei poporului român pentru unitate națională. Dovada este cât se poate de evidentă. La sfârșitul lunii august 1918, George Moroianu este invitat la Allan Leeper, unul din secretarii premierului englez, pentru a i se aduce la cunoștință dorința guvernului englez de a avea un material documentar privind „*sforțările României și felul cum cred românii că vor trebui tratate minoritățile naționale în cazul făuririi statului național unitar român*“.³⁰

Conștient că de valoarea unui astfel de material informativ depindea poziția pe care guvernul englez avea s-o ia față de drepturile legitime ale poporului român la unitate națională, George Moroianu se dedică cu toată pasiunea și puterea lui de muncă întocmirii acestui memoriu, reușind să scoată în evidență sacrificiile făcute de poporul român în războiul purtat alături de Antantă, importanța victoriilor armatei române de la Mărăști, Mărășești și Oituz, precum și cauzele care au obligat România să accepte pacea de la București.

Adept al principiilor burghezo-democratice, George Moroianu atrăgea atenția guvernului englez că făurirea statului național unitar român trebuie să creeze premisele pentru înfăptuirea de reforme cu caracter burghezo-democratic, cerute în mod obiectiv de procesul de ascensiune al capitalismului în România, de masele muncitoare ce își reclamau dreptul la condiții de viață și muncă mai bune, fapt de care trebuiau să se bucure și naționalitățile conlocuitoare.³¹

Mulțumit de rezultatul călătoriei făcute la Londra, Take Ionescu se reîntoarce la Paris, unde va continua, alături de ceilalți emigranți români, să dea interviuri și să publice articole în presa franceză pentru a ține la curent opinia publică din Franța cu situația extrem de grea prin care trecea România și cu necesitatea obiectivă a destrămării Imperiului austro-ungar, singura soluție care garanta popoarelor asuprite libertatea și unitatea națională. Ca rezultat al efortului politic făcut de emigranții români, ideea necesității destrămării Imperiului austro-ungar se impunea tot mai mult în conștiința personalităților politice marcante și a opiniei publice europene. Aceștia se opuneau tot mai mult tendinței manifestată de împăratul Austro-Ungariei și cei din anturajul său, de a salva Imperiul dualist austro-ungar prin ideea federalizării.

Cu aceeași hotărâre, pasiune și dăruire sufletească luptau emigranții români în S.U.A., pentru determinarea recunoașterii de către guvernul american și de

* La Londra, George Moroianu era atașatul României pe lângă Ministerul de Externe al Angliei pentru chestiunile românești și în special pentru problemele care priveau teritoriile românești din Imperiul dualist austro-ungar.

³⁰ George Moroianu, *Legăturile noastre în Anglia*, Cluj, 1923, p. 94.

³¹ *Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul*, București, 1929, vol. III, p. 1447.

către opinia publică, a dreptului istoric pe care poporul român din Transilvania, Banat, Crișana, Maramureș îl avea la libertate și unitate națională. În această acțiune nobilă, ei au primit un serios sprijin din partea coloniilor române din orașele Detroit și Chicago. Conștienți că numai printr-un efort comun vor reuși să apere cu succes drepturile popoarelor subjugate de Imperiul austro-ungar la libertate și unitate națională, emigranții români, în frunte cu V. Stoica,³² stabilesc legături și acțiuni comune cu emigranții cehi, sirbi și poloni.

Acțiunea de informare a opiniei publice americane despre lupta poporului român din Transilvania, Banat și Bucovina pentru libertate și unitate națională dusă de emigranții români aflați în S.U.A., cunoaște, începând cu prima parte a lunii august 1918, o serioasă înviorare. Aceasta se datorește, pe de o parte, sosirii în S.U.A. a dr. Lupu, iar pe de altă parte, savanților români aflați în America. Ce s-au alăturat efortului depus de emigranții români pentru informarea opiniei publice americane despre situația reală a României, și despre dorința de unitate națională a poporului român. Conștienți de necesitatea contribuției lor la elucidarea unor probleme neclare pentru opinia publică americană, savanții români scriu, tipăresc și publică lucrări în care, pe bază de argumente științifice, scot în evidență unitatea teritorială, etnică și culturală a poporului român, caracterul legitim al dreptului cerut de poporul român de unire a Transilvaniei, Banatului și Bucovinei cu România.

Publicarea unor astfel de materiale a dat posibilitatea cetățenilor americani să ajungă la concluzia justă că Transilvania, Banatul și Bucovina sînt vechi teritorii românești, că numai vitregia vremurilor a făcut ca ele să fie smulse din trupul României și trecute sub ocupație străină, și că în aceste teritorii elementul autohton românesc predomină.

Intrucît munca de informare se desfășura destul de anevoios din cauza posibilităților materiale reduse și a accesului greu la ziarele americane, dr. Lupu ia inițiativa organizării, la Washington, a unui birou de informare politică, iar V. Stoica pune, la 5 iulie 1918, bazele „*Ligii Naționale Române*“.³³

Scopul pentru care a fost creată „*Liga Națională Română*“ a fost acela, după cum însuși președintele ei mărturisește în lucrarea „*America pentru cauza noastră*“, de „a ajuta pe frații din Transilvania, Banat și Bucovina de a se uni cu Regatul României“.³⁴

Legitimitatea cauzei pentru care militau emigranții români în America a făcut ca multe ziare americane printre care: „New-York Times“, „New-York Tribune“, „New-York Evening Sun“, „Boston Transcript“,³⁵ ș.a. să publice numeroase articole care susțineau cauza poporului român. Aceasta a făcut ca un număr tot mai mare de cetățeni americani din orașele New-York, Washington, Boston, Baltimore, Chicago să asiste la conferințele ținute de V. Stoica, și să ia contact cu realitățile din România și cu caracterul obiectiv al necesității făuririi statului național unitar român.

Interesul opiniei publice americane pentru trecutul istoric al poporului român este tot mai mare. Numai din orașul Chicago au participat peste 5 000 de cetățeni la conferința ținută în august 1918 de V. Stoica.³⁶

³² Gh. Oancea : „*Un episcop al luptei pentru desăvîrșirea unității statului național român*“, în „ORIZONT“, Nr. 48/1977, 1 decembrie.

³³ A.M.A.E., nr. 237, dos. 5A, politic, 1918—1920, vol. III, ferd I. Lugeșianu, f. p.

³⁴ V. Stoica, *America pentru cauza noastră*, p. 39.

³⁵ A.M.A.E., nr. 237, dos. 5A, politic, 1918—1920, vol. III, ferd I. Lugeșianu, f. p.

³⁶ V. Stoica, *op. cit.*, p. 39.

În a doua jumătate a lunii august 1918, emigranții români din S.U.A. ajung la concluzia că pentru informarea opiniei publice americane despre caracterul obiectiv al procesului de făurire a statului național unitar român, presa și conferințele nu sînt suficiente, și că este absolut necesar să fie lărgită sfera de informare. În acest scop, emigranții români trec la tipărirea de hărți etnografice, statistici și cărți. În scurt timp, numărul lor ajunge la cifra impresionantă de 60 000 de exemplare. Aceasta ne determină să tragem concluzia că un număr din ce în ce mai mare de cetățeni și personalități politice americane începeau să prezinte un interes tot mai mare pentru materialele de informare documentară asupra aspirațiilor de unitate națională a poporului român.³⁷

Numai așa se explică poziția nefavorabilă pe care fostul președinte al S.U.A. Theodor Roosevelt, o ia față de Austro-Ungaria și Bulgaria. În discursul său din luna septembrie 1918, ținut la „City-Hall” din New-York, Roosevelt preciza că „*ceea ce Bulgaria a luat României și Serbiei trebuie să le fie redat înapoi. Imperiile Austro-Ungar și Turcia să fie desmembrate. Provinciile italiene ale Austriei trebuie să fie redat Italiei și provinciile române din Ungaria redat României*”.³⁸

Atitudinea tot mai favorabilă cauzei poporului român, luată de unii membri ai guvernului american, ca William Bulit și William Philips, a încurajat acțiunea emigranților români și i-a făcut să ajungă la concluzia justă, că ar fi bine ca toți membrii guvernului american să cunoască aspirațiile legitime ale poporului român din Transilvania, Banat și Bucovina, de unire cu România. În acest scop, V. Stoica, împreună cu reprezentanții emigrației polone, cehe și sîrbe au solicitat să fie primiți de președintele S.U.A., W. Wilson, pentru a-l informa asupra adevărului istoric privind lupta popoarelor subjugate de Imperiul Austro-Ungar pentru libertate și unitate națională. Ca urmare, la 20 septembrie 1918, V. Stoica împreună cu I. Paderewski, Th. Masaryk și Hinkovici sînt primiți la Casa Albă, cu care ocazie V. Stoica, în numele emigrației române, cehe, sîrbe și polone, înmînează președintelui S.U.A., W. Wilson, moțiunea redactată cu prilejul manifestației politice de la New-York din 15 septembrie 1918.³⁹ În moțiune, emigranții români, cehi, sîrbi și poloni cereau guvernului S.U.A. să militeze pentru eliberarea națională a popoarelor asuprite de către monarhia habsburgică. Soluția rezolvării cu succes a acestei importante probleme era, după emigranți, destrămarea Imperiului austro-ungar.

Documentată și în deplină concordanță cu cele 14 puncte wilsoniene, moțiunea i-a determinat pe președintele S.U.A. W. Wilson să declare că „*guvernul S.U.A. este de acord cu satisfacerea aspirațiilor naționale și că monarhia habsburgică nu mai poate fi ținută în picioare*”.⁴⁰

Cauza comună pentru care luptau, cît și succesele obținute în atragerea de partea cauzei popoarelor asuprite de monarhia austro-ungară a opiniei publice americane și a personalităților politice marcante, i-a determinat pe emigranții români, cehi, sîrbi și poloni să se unească tot mai mult. În acest sens, la 2 octombrie 1918, se pun bazele „*Uniunii medio-europene*”.⁴¹ Scopul creării acestei uniuni era, pe lîngă cel menționat mai sus, și acela de a procura informații cu caracter documentar necesar opiniei publice americane pentru cunoașterea exactă a situației și drepturilor popoarelor asuprite de monarhia habsburgică, la libertate și unitate națională.

³⁷ *Ibidem*, p. 42.

³⁸ „*La Roumanie*”, an. I, Paris, nr. 35, din 12 septembrie 1918, p. 3 (Cf. I. Gheorghiu, C. Nuțu, *op. cit.*, p. 189).

³⁹ V. Stoica, *op. cit.*, p. 49.

⁴⁰ V. Stoica, *op. cit.*, p. 49.

⁴¹ *Ibidem*.

Efortul făcut de emigranții români, în frunte cu V. Stoica, pentru cîștigarea opiniei publice și a personalităților politice americane de partea cauzei naționale a poporului român n-a rămas fără rezultat. La 4 noiembrie 1918, guvernul Statelor Unite ale Americii a luat în discuție atitudinea pe care trebuia s-o adopte în viitor față de România. Pentru a se edifica într-o serie de probleme strîns legate de aspirațiile naționale ale poporului român, guvernul american a cerut românilor din Statele Unite ale Americii un material cu caracter informativ. În urma acestor demersuri, a studierii materialului informativ cît și a opiniei publice americane, guvernul Statelor Unite ale Americii a adoptat o poziție favorabilă aspirațiilor naționale legitime ale poporului român, făcînd cunoscut că îl va sprijini în realizarea dezideratului de unitate națională.

THE STRUGGH OF THE ROMANIANS FROM EVERY WHERE FOR THE CREATION OF THE ROMANIAN UNITARIAN STATE |

(SUMMARY)

Our study points out one of the dimensions of the struggle for the achuvement of the Romanian Unitarian State and the activity carried on the Romanian emigrants in Italy, France, England and U.S.A. in order to make them fully aware of the sight cause of the Romanian people and thus to obtain their help in the claiming of the Romanian national rights.

The contribution of some political and cultural personalitus like. Professor Simion Mindrescu, Tache Ionescu, George Marinescu, Ion Ursu, dr. Ion Cantacuzino, Vasile Stoica is also mentioned. They wrote articles in the neuspapers of that period, in booklets ; they also wrote memoirs having a historical and political character ; there personaliters created national committwnes and a legion of Romanian roldiers (Staty). Thus they wanted to make the leadero of the great polvers support the Romanian cause.

The author succeeds in presentury the struggle for the creation of the Romanian Unitarian State as the achevement of the Romanian people from the country and from austride ; the new informations he presents in this study, are to be found in the archives of the Ministry of External Affairs (1918 — 1920).

APORTUL ARADENILOR LA OPERA DE CONSOLIDARE ȘI DEZVOLTARE A STATULUI NAȚIONAL UNITAR ROMÂN (1918—1923)

GHEORGHE UNC

Anul 1918 marchează o dată memorabilă în istoria poporului nostru : după o luptă multiseculară, plină de abnegație, în care s-au jertfit nenumărate generații de înaintași, s-a înfăptuit statul național unitar român.

După acest eveniment epocal, România întregită a pășit într-o nouă etapă a dezvoltării sale istorice. Relevând trăsăturile acestei noi etape, tovarășul Nicolae Ceaușescu, în expunerea la adunarea festivă consacrată împlinirii a 60 de ani de la făurirea Partidului Comunist Român, arăta : „Perioada ce a urmat a fost o perioadă de consolidare și dezvoltare a statului național unitar, a forțelor de producție și, totodată, o perioadă de puternic avânt revoluționar pentru dezvoltarea democratică a țării, pentru apărarea intereselor clasei muncitoare, ale maselor populare, a libertăților democratice”¹.

Deasupra luptelor de clasă specifice oricărei orinduiți bazate pe clase antagonice, la ampla activitate de consolidare și dezvoltare a României întregite au participat, în consens, toate forțele sociale și politice din societatea românească postbelică. La această operă profund patriotică și-a adus din plin aportul și populația românească de pe meleagurile arădene, cu vechi și puternice tradiții în lupta pentru desăvîrșirea statului național unitar român. Evidențiind acest fapt, deputatul arădean Iuliu Groșoreanu avea să declare în Parlamentul de la București că, odată înfăptuit idealul național, urmează „să realizăm și un al doilea ideal, care este fixat înaintea ochilor noștri, și anume să relacem acest stat românesc ca să devie mare, tare și puternic”².

În acest spirit au acționat reprezentanții populației arădene din primul moment al desăvîrșirii statului național român unitar. După cum se știe, Declarația istorică de la Alba Iulia care proclama pe vecie unirea Transilvaniei cu România, la punctele II și IX prevedea ca, pînă la întrunirea Constituintei întregii țări, conducerea provizorie a Transilvaniei să fie atribuită Marelui Sfat Național Românesc, format inițial din 250 de membri. Menirea acestui parlament provizoriu era adoptarea, în consens cu guvernul de la București, a unui complex de măsuri, menite a duce cît mai grabnic la integrarea administrativ-instituțională a Transilvaniei în corpul țării întregite. Printre aleșii acestui organism s-au numărat și 23 reprezentanți ai județului Arad, cifră ce indică recunoașterea aportului pe care orașul de pe Mureș urma să-l aducă la consolidarea Marii Uniri din 1918. În rîndul celor aleși se aflau militanți căliți în focul luptei pentru desăvîrșirea statului național unitar român, reprezentanți ai celor două partide politice — P.N.R. și P.S.D.

¹ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 22, Editura politică, București, 1982, p. 12.

² Dezbaterile Adunării Naționale a Deputaților. Sesiunea 1923, p. 1199.

A doua zi, la 2 decembrie 1918, Marele Sfat a desemnat din rîndurile sale o delegație, cu menirea de a înmîna suveranului și guvernului din București actul istoric al unirii Transilvaniei cu România. Documentul a fost prezentat de Vasile Goldiș, membru al delegației, care, cu acel prilej, a rostit și o înflăcărată cuvîntare. „Această unire — sublinia omul politic român — este o pretențiune a istoriei, fiindcă neamul românesc de la zămislirea sa și pînă astăzi, a rămas unul și etnicește, posedînd, între aceleași margini geografice, pămîntul Daciei ... Deci îmbucătățirea lui sub diferite dominațiuni străine a fost o nedreptate a istoriei. Această nedreptate se înlătură astăzi“. Potrivit concepțiilor sale democratice, Goldiș sublinia, în cuvîntul său, că procesul de consolidare a României întregite trebui: să se înfăptuiască pe baza „egalității condițiilor de viață pentru toți indivizii care o alcătuiesc, precum și pe baza principiilor largi de libertate și egală îndreptățire în fața legii a tuturor cetățenilor țării“³.

Cu acest prilej, în baza decretelor-lege din 11 decembrie 1918, regele și guvernul au ratificat actul unirii Transilvaniei cu România investindu-l cu putere de lege. Articolul unul din lege decreta: „Ținuturile cuprinse în hătărîrea Aduării Naționale din Alba Iulia ... sînt și rămîn deapurarea unite cu Regatul României“⁴. Prin aceleași decrete-legi se stabilea ca, pînă la convocarea corpurilor legislative ale țării, conducerea provizorie a „serviciilor publice“ din Transilvania să fie încredințată Consiliului Dirigent, organism politic executiv, ales de Marele Sfat Național Român, în ședința sa din 2 decembrie 1918. Crearea acestui organism era necesară într-o perioadă de tranziție pentru punerea în aplicare a unor măsuri care să ducă treptat la unificarea completă, pe aceleași baze, a tuturor provinciilor românești în ceea ce privea organizarea administrativă, legislativă și judecătorească⁵. În același timp, Consiliul Dirigent avea ca sarcină din partea guvernului român de a elabora proiectul de reformă electorală pe baza votului universal, precum și proiectul de reformă agrară în Transilvania.

În Consiliul Dirigent, alcătuit din 15 membri și care își avea sediul la Sibiu, au fost aleși și arădenii Vasile Goldiș (vicepreședinte al Consiliului), Ștefan Cicio-Pop, Ioan Suciu. Dacă mai adăugăm și persoana militantului socialist Ioan Flueraș, născut pe plaiurile arădene, constatăm că Aradul a dat numărul cel mai mare de membri în Consiliul Dirigent. O altă concluzie importantă se referă la faptul că socialiștii români, implicit cei arădeni, care și-au adus din plin contribuția la făurirea statului național unitar român, s-au situat, după anul 1918, în primele rînduri în activitatea de consolidare și de dezvoltare democratică a societății României întregite. Tocmai pornind de la aceste comandamente supr-me ale țării, organizațiile socialiste din Transilvania au mai continuat un timp conlucrarea cu Partidul Național, atît în Marele Sfat Național Român cît și în Consiliul Dirigent. Argumentînd această poziție, ziarul „Socialismul“, în articolul intitulat *Colaborarea necesară*, din 16 martie 1919, aprecia că „sprijinul trebuie continuat atîta vreme cît burheziile străine pun piedici alipirii cerute la Alba Iulia“. Un alt punct comun, preciza organul socialist, se referă „la apărarea drepturilor cucerite prin revoluție. În rezoluția de la Alba Iulia sînt cuprinse o serie de principii democratice, care să servească de bază la alcătuirea noului stat român. Pentru apărarea acestora, social-democrația transilvăneană era datoare să acorde tot sprijinul ei“.

³ *Marea Unire de la 1 Decembrie 1918*, București, 1943, p. 131—132.

⁴ *Ibid.*, p. 139—140.

⁵ Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *Viața politică în România 1918—1921*, ediția a II-a completată, București, Editura politică, 1976, p. 144—145.

În cadrul Consiliului Dirigent, lui Vasile Goldiș i s-a atribuit resortul instrucție publică și culte. De altfel, demnitarul arădean, pe lângă marile sale calități de om politic, era cunoscut și ca un promotor al școlii românești. Dispunând de o experiență bogată în acest domeniu, Vasile Goldiș a luat o serie de măsuri pentru impulsionearea învățămîntului în general, a celui în limba română în special, pentru unificarea lui cu cel din vechea Românie. În perioada cînd el a condus acest resort s-au întreprins primele acțiuni, care au stat la baza fondării universității românești de la Cluj.

În Consiliul Dirigent, celălalt arădean, Ștefan Cicio-Pop deținea resortul armatei și securității. Alegerea lui în această funcție era pe deplin justificată, ținînd seama de rolul său hotărîtor în organizarea și conducerea gărzilor naționale românești din timpul revoluției din Transilvania. În același timp, împreună cu guvernul român, el a inițiat o serie de măsuri energice pentru a determina autoritățile de la Budapesta să-și retragă trupele de ocupație din zonele de demarcație din vestul Transilvaniei, inclusiv din zona Aradului, zone stabilite în mod arbitrar, fără participarea reprezentanților românilor, prin armistițiul de la Belgrad din 13 noiembrie 1918.

Resortul condus de Ștefan Cicio-Pop a fost menținut o perioadă limitată de timp. Decretele-legi la care ne-am mai referit, prin care s-a ratificat unirea Transilvaniei cu România, au stabilit ca resorturile-cheie ale României întregite să intre în atribuțiile guvernului de la București, pentru a conferi o conducere unitară statului român. Se aveau în vedere afacerile externe, armata și siguranța statului, căile ferate, P.T.T.-ul, circulația financiară și împrumuturile publice, vămile. În virtutea acestor decrete, printr-un ordin al șefului armatei și a siguranței publice din Consiliul Dirigent, Ștefan Cicio-Pop, dat la 22 decembrie 1918, se anunța că „gărzile naționale române de pe toate teritoriile vor fi în scurt timp dislocate”, iar gardiștii și ofițerii gardiști vor intra în evidențele armatei române⁶.

Cel de al treilea arădean ales în Consiliul Dirigent a fost Ioan Suciu care deținea funcția de codificator al dreptului public și organizator al constituantei. Măsurile adoptate de acest resort aveau ca țel de a înlesni unificarea legislației din Transilvania cu cea din vechea Românie.

În sfîrșit, din Consiliul Dirigent mai făcea parte și militantul socialist Ioan Flueraș, căruia i s-a încredințat resortul de prevederi sociale și sănătate. Sarcina acestui resort consta în adoptarea unei legislații muncitorești, conform prevederilor stipulate în Rezoluția de unire de la Alba Iulia.

În timp ce Consiliul Dirigent avea atribuții limitate, subsumate dirijării afacerilor curente din Transilvania pînă la întrunirea Constituantei, destinele întregii țări erau hotărîte și conduse de la București, capitala României întregite. Pentru eficiența acestei conduceri, prin decretele din 11 decembrie 1918, s-a hotărît ca Transilvania să fie reprezentată în guvernul central de la București prin miniștri fără portofoliu. Dînd curs acestor decrete, Consiliul Dirigent a numit ca miniștri în guvernul țării pe trei reprezentanți ai săi: Ștefan Cicio-Pop, Vasile Goldiș și Alexandru Vaida Voievod. Iată cum activitatea îndelungată în slujba cauzei naționale, desfășurată de cei doi demnitari arădeni, a fost recunoscută prin onoarea ce li s-a făcut de a se număra printre primii miniștri ardeleni în guvernul României Mari. Și unul și celălalt au participat în mod activ la viața politică a țării întregite, călăuziți de ideea de a-și aduce

⁶ Gheorghe Unc, Augustin Deac, *Gărzile naționale române din Transilvania*, Editura Militară București, 1979, p. 192—193.

contribuția la consolidarea marii Uniri din 1918. Semnificative în acest sens sînt declarațiile lui Goldiș făcute unui ziar local din Arad în noiembrie 1921: „În fața mea nu a apărut imaginea fotoliului ministerial, ci numai fericirea nației mele și m-a călăuzit și acum ideea sfîntă ca ea să ajungă în condiții cît mai bune“⁷. La rîndul său, Ștefan Cicio-Pop, într-o cuvîntare ținută în Parlamentul țării releva că activitatea sa de după 1918 s-a încadrat în vasta acțiune desfășurată „în cimentarea, în întărirea Unirii“⁸.

Aflați ca miniștri ai Ardealului în guvernul liberal prezidat de I. I. C. Brătianu, cei doi fruntași politici arădeni și-au dat concursul la soluționarea problemelor de ordin intern și extern ale țării. Atunci, pe prim plan se situa problema consfințirii prin tratatele de pace de la Paris a actelor plebiscitare ale poporului român din anul 1918. La această acțiune patriotică au participat, în consens, toate forțele politice ale țării. În acest context remarcăm faptul că mișcarea socialistă l-a imputernicit pe Ioan Flueraș să se alăture delegației române prezente la Conferința de pace de la Paris, cu scopul de a susține, de pe pozițiile clasei muncitoare, cauza Marii uniri a poporului român.

După demisia guvernului Brătianu a urmat, la 27 septembrie 1919, un nou cabinet în frunte cu generalul Artur Văitoianu. Cei doi oameni politici arădeni și-au menținut în continuare posturile de miniștri ai Ardealului. Acest guvern avea ca sarcină să prezideze primele alegeri parlamentare la scara țării întregite, organizate pe baza sufragiului universal. Ele au fost fixate pentru zilele de 3 și 4 noiembrie 1919.

Evenimentul marca multiple semnificații. Pentru prima dată în istoria modernă a României se vota pe baza sufragiului universal. Apoi, alegerile urmau să dea un for legislativ unic țării întregite prin realizarea unității naționale. Relevînd acest fapt, ziarul „Socialismul“, organul central de presă al socialiștilor români, scria: „În Constituțantă, în acest parlament, menit să încheie statutul întregii țări... e o datorie să participăm mai mult decît la oricare altul“⁹. În acest spirit, partidul socialist s-a numărat printre primele partide care și-a fixat programul electoral. Este vorba de Conferința națională socialistă de la București din 23—26 mai 1919 care a adoptat programul politic și electoral al mișcării socialiste. La această importantă reuniune organizația socialistă din Arad a fost reprezentată prin persoana lui Leon Munteanu.

În vederea alegerilor și-au reformulat programele și celelalte partide politice din țară.

Cu mult înainte de data alegerilor, la 1 august 1919, Marele Sfat din Transilvania a început dezbaterile proiectului legii electorale, publicat în Capitala țării la 16 noiembrie 1918 (completat la 22 decembrie același an). Potrivit legii, „toți cetățenii români majori vor alege prin vot obștesc obligatoriu, egal, direct și secret, pe baza reprezentării proporționale, un număr de deputați proporțional cu populația“. La fel pentru senat, alegerea avea să se facă prin vot obligatoriu, egal, direct și secret. Deși Declarația de la Alba Iulia prevedea extinderea sufragiului universal și asupra femeilor, legea votată la 6 august 1919 anula dreptul de vot pentru femei. Acest fapt a determinat Comitetul executiv al Partidului social-democrat din Ardeal și Banat să-și retragă reprezentanții din Marele Sfat și din Consiliul Dirigent. Dintre militanții Partidului național singurul care a susținut punctul de vedere socialist a fost Vasile Goldiș.

⁷ Cf. Doru Bogdan, *Vasile Goldiș și unele probleme ale epocii sale*, în „Ziridava“ (Arad), nr. IX, 1978, p. 217.

⁸ Dezbaterile Adunării Naționale a Deputaților, 1922—1923, p. 1360.

⁹ „Socialismul“ din 30 mai 1919.

Hotărîrea Congresului extraordinar al Partidului socialist din 13—14 octombrie 1919 de a se abţine de la alegerile parlamentare a oferit Partidului naţional condiţia de a se prezenta singur în alegeri, neavînd în Transilvania contracandidaturi. La fel s-au întîmplat lucrurile şi la Arad, unde aproape toţi deputaţii şi senatorii aleşi în parlament şi senat au fost membri ai Partidului naţional. Astfel, în prima legislatură a României întregite au fost aleşi 14 deputaţi, printre care Vasile Goldiş, Ştefan Cicio-Pop, Ioan Suciu, Eugen Costina, Cornel Iancu, Aurel Grozda, Sever Miclea, Dimitrie Nica, Aurel Novac ş.a. La Sintana a fost ales Karl Iosif, candidatul partidului german. Printre cei şase senatori arădeni aleşi în judeţul Arad s-au numărat Cornel Ardeleanu, Iuliu Grofşoreanu, Iacob Hotăranu etc.

Poziţia înaintată a lui Vasile Goldiş, despre care Nicolae Iorga scria că este „cel mai democratic“ dintre militanţii P.N.R., rezultă şi din faptul că, într-o declaraţie făcută la Bucureşti pe marginea alegerilor din noiembrie 1919, el şi-a exprimat regretul „că printre deputaţii ardeleni nu figurează nici un socialist“. După cum se ştie, în vechiul Regat, ca urmare a faptului că, în unele judeţe, listele de candidatură s-au înregistrat înainte ca Partidul socialist să hotărască abţinerea de la alegeri, alegătorii au ales 7 deputaţi socialişti. Avînd acest exemplu, Vasile Goldiş a oferit conducerii Partidului Socialist din Ardeal şi Banat mandate în cercurile transilvănene rămase vacante. Conducerea socialiştilor ardeleni a declinat această ofertă, supunîndu-se disciplinei de partid ¹⁰.

În ziua de 20 noiembrie 1919 şi-au deschis lucrările cele două camere — parlamentul şi senatul — ale României unite. După validarea mandatelor, cele două camere şi-au ales funcţia de preşedinte. Pentru această funcţie în Parlament au fost depuse două candidaturi, aparţinînd a două personalităţi cu activităţi deosebite în lupta pentru cauza naţională. Este vorba de Nicolae Iorga şi arădeanul Ştefan Cicio-Pop. De remarcat că, numai cu 17 voturi istoricul Nicolae Iorga l-a depăşit la numărătoare pe demnitarul arădean.

Din sinul „Blocului parlamentar“ ieşit victorios la alegerile din noiembrie a fost ales, la 15 decembrie 1919, guvernul prezidat de Alexandru Vaida-Voievod. Din primul moment şi pînă la demisia guvernului, Ştefan Cicio-Pop a făcut parte din acest cabinet ca viceprim minis^tru, deţinînd portofoliile de finanţe şi justiţie. De la mijlocul lunii ianuarie 1920, cînd Vaida a condus delegaţia română la tratativele de pace de la Paris, omului politic arădean i s-a încredinţat interimatul preşedinţiei guvernului.

În paralel, în primele Camere legiuitoare ale României întregite, cei 14 deputaţi şi cei şase senatori arădeni, alături de aleşii întregului popor român, au votat cu însufleţire toate legile menite a contribui la consolidarea şi dezvoltarea statului naţional român unitar. Pe prim plan s-a situat votarea legilor prin care se ratifica unirea Basarabiei, Bucovinei şi Transilvaniei cu România, pe baza voinţei liber exprimate de populaţia din provinciile respective. Onoarea de a prezenta la 29 decembrie 1919, spre ratificare a decretului de unire a Transilvaniei cu România, i-a revenit lui Vasile Goldiş. În alocuţiunea sa în faţa parlamentului, Goldiş, primit cu urale de către deputaţi, a declarat : „... simt c-aş împieta sentimentele Dv. naţionale, dacă a-şi crede că nu sînt destule motive spre a vă determina să daţi toate sufragiile Dv. acestei legi. Țin însă, totuşi să accentuez, că prin proiectele de legi, care vi s-au citit, s-au întregit în legi toate acele revendicări la care neamul românesc are dreptul“. Prin aceste legi, remarca el, se consfinţeşte „dreptul românilor la integritatea lor

¹⁰ „Tribuna socialistă“, din 23 noiembrie 1919.

etnică”¹¹. Din stenograma acestei ședințe istorice a parlamentului rezulta că la sfârșitul expunerii lui Goldiș „Întreaga adunare aclamă în picioare Trăiască România unită”, fapt ce-l determină pe președintele parlamentului, Nicolae Iorga să declare : „Consider aceste aclamațiuni ca exprimând votul unanim al Adunării”¹².

În perioada de guvernare a cabinetului „Blocului parlamentar” (1 decembrie 1919—13 martie 1920), Ștefan Cicio-Pop, în calitate de ministru și apoi, de locuitor al șefului guvernului participa cu regularitate la ședințele parlamentului și senatului, unde făcea largi informări despre conținutul legiilor care urmau a fi dezbătute și adoptate în cele două camere, răspundea la interpelările deputaților și senatorilor cu privire la situația internă și externă a țării etc. Principiul călăuzitor al omului politic arădean era — așa cum declara el într-o ședință a parlamentului — „de a conlucra cu toții pentru a pune acestei țări temelii puternice”. În spiritul principiilor enunțate la Alba-Iulia — spunea el, în continuare — trebuie acționat „pentru dreptate socială”, pentru ca „munca să fie respectată și cinstită”¹³. În același spirit se pronunța și Vasile Goldiș care, în cuvântările sale de la tribuna parlamentară se pronunța pentru „statornicirea în acest forum a unei atmosfere de respect pentru punctele de vedere emise, care să îngăduie ca partidele de la guvern și cele din opoziție să se convingă unele pe altele pe baza unor discuțiuni absolut obiective și patriotice, pentru că numai așa cred eu putem ajunge la o prosperare și binele țării pe care-l dorim cu toții”¹⁴.

Văzînd că guvernul în care era reprezentat și arădeanul Ștefan Cicio-Pop intenționa să vină cu proiecte de legi mai radicale, în special cu cea referitoare la reforma agrară, regele și cercurile de dreapta au provocat demisia acestui cabinet. Din noul guvern prezidat de general Averescu, care a fost adus la cîrmă țării la 13 martie 1920, a făcut parte, pentru o perioadă scurtă de timp și Vasile Goldiș, ministru însărcinat cu girarea afacerilor Transilvaniei.

Guvernul a decis efectuarea de noi alegeri, care în Transilvania s-au desfășurat la 3 iunie 1920, pentru parlament, iar la 6 iunie pentru Senat. Județul Arad urma să aleagă 9 delegați pentru parlament și 4 pentru senat. Alegerile din acel an au reflectat o sensibilă schimbare în rîndul corpului electoral. O mare masă a alegătorilor aprecia că rolul Partidului Național din Transilvania s-a încheiat la 1 decembrie 1918, cerînd fuziunea acestui partid cu unul din vechiul regat pentru a se pune capăt astfel regionalismului și a se realiza sudura politică între toate provinciile României¹⁵. Acest fenomen s-a semnalat și pe meleagurile arădene, unde Partidul Național obține majoritatea în alegeri doar în circumscripția Pincota, unde a candidat fruntașul politic Ștefan Cicio-Pop. În celelalte circumscripții cele mai multe voturi au obținut Partidul Populului (Cornel Iancu, Petru Marșeu ș.a.) și Partidul țărănesc ardelean (Dimitrie Crișan, Nicolae Adam).

Organizația socialistă arădeană și-a pus candidaturi în aproape toate circumscripțiile județului, obținînd un număr apreciabil de voturi. Astfel, în Aradul Nou, reprezentantul Partidului socialist Iosif Mayer a fost ales ca deputat în parlamentul țării. În circumscripția Pecica socialistul Gheorghe Pincotan a obținut 1 211 voturi, fiind la balotaj cu un alt candidat, întrecut, apoi, cu

¹¹ *Dezbaterile Adunării naționale a deputaților. Sesiunea 1919—1920*, p. 305—306.

¹² *Ibid.*, p. 101—102.

¹³ *Ibid.*, p. 101—102.

¹⁴ *Ibid.*, p. 629.

¹⁵ Ioan Scurtu, *Viața politică din România 1918—1944*, Editura Albatros, București, 1982, p. 60.

puține voturi de către acesta. În alegerile pentru senat și-au reînnoit mandatele Cornel Ardeleanu, Iuliu Groșoreanu și Iacob Hotăran. Al patrulea mandat de senator l-a obținut A. C. Cuza cu 367 de voturi, în timp ce socialistul arădean Nicolae Draia a primit 111 voturi.

Aflați și în cea de-a doua legislatură a României întregite, deputații și senatorii arădeni și-au adus aportul la consolidarea țării unite, la votarea unor măsuri importante pe linia unificării legislației economice, administrative și culturale a statului român. Printre aceste măsuri votate de cele două camere — parlamentul și senatul — în cursul anului 1920 s-au detașat: dizolvarea Consiliului Dirigent din Transilvania, unificarea monetară, extinderea și asupra provinciilor unite cu țara a legii pentru încurajarea industriei naționale, promulgată în Vechiul regat în anul 1912. Aceste legiuri au creat condiții favorabile dezvoltării forțelor de producție, intensificării procesului de industrializare capitalistă în întreaga țară și implicit în județul Arad, care deținea un loc important în economia românească.

În vara anului 1921 a fost votată legea pentru reforma agrară în toate ținuturile României întregite. Deși n-a rezolvat problema agrară, reforma a exercitat o influență pozitivă asupra societății românești, a dat un nou impuls dezvoltării capitalismului în agricultură, a ameliorat condițiile de trai a unei mari părți a țărănimii din țara noastră. Efectele pozitive ale reformei agrare s-au repercutat și asupra țăranilor din județul Arad. Până la 1 septembrie 1924, numărul împroprietărilor în această parte a țării era de 25 625 țărani români, 4 173 maghiari, 1 616 germani, 52 sirbi și 501 alte naționalități¹⁶.

Pe plan politic, evenimentul cel mai important al acestei etape l-a reprezentat făurirea Partidului Comunist Român, printre făurarii săi numărându-se și muncitorimea arădeană prin delegații ei prezenți la istoricul congres din mai 1921. Era primul partid politic din România unificat la scara României întregite, cu ramificații în întreaga țară, cuprinzând elementele cele mai înaintate din rindurile poporului român și ale naționalităților conlocuitoare.

Deși din pricina terorii, Partidul comunist n-a reușit în această etapă să-și trimită deputații în parlamentul țării, el s-a impus puternic pe scena politică românească, prezența și activitatea sa avînd ecou în rîndul opiniei publice muncitorești, democratice și progresiste. După cum se știe, arădeanul Vasile Goldiș a acceptat să apară ca martor în procesul comuniștilor din Dealul Spirii, avînd cuvinte apreciative la adresa patriotismului lui Gheorghe Cristescu, secretarul general de atunci al Partidului Comunist Român.

În martie 1922, sub guvernarea liberală, au avut loc noi alegeri generale. De data aceasta cele mai multe voturi în județul Arad le-au obținut liberalii, pe lista cărora, în afară de localnici, figurau și oameni politici de dincolo de Carpați, ca Vintilă Brătianu și Artur Văitoianu. Popularitatea însă a lui Ștefan Cicio-Pop, membru marcant al P.N.R., l-a readus din nou în parlament. Printre deputații aleși s-au mai numărat Pavel Dirlea, Ioan Grozea, Iuliu Groșoreanu, Cristian Tomulescu ș.a.

Printre sarcinile ce-au revenit corpurilor legiuitoare după alegerile din martie 1922 l-a loc de frunte s-a situat dezbaterea și aprobarea noii Constituții a statului național unitar român. Documentul, consacînd realitatea desăvîririi unității statale, stabilea că România era un „stat național, unitar și indivizibil” și se proclama caracterul independent și suveran al statului român. El reflecta ceea ce avea să declare arădeanul Ștefan Cicio-Pop de la tribuna parlamentului din 22 martie 1923, și anume că, începînd cu data istorică de

¹⁶ *Aradul permanent în istoria patriei*, 1978, p. 456.

1 decembrie 1918, națiunea română „lucră unitar și merge unitar pe calea menirii sale”¹⁷. Constituția recunoștea o serie de drepturi și libertăți democratice, prevăzând că cetățenii români, „fără deosebire de origine etnică, de limbă sau religie”, se bucură de libertatea de organizare, a întrunirilor, a presei etc.

În ziua de 26 martie 1923, cele două corpuri legiuitoare au votat în ansamblu întregul proiect al Constituției — printre votanți numărându-se și deputați și senatori arădeni —, iar, peste trei zile, documentul a fost dat publicității. Cu toate limitele ei de clasă, aceasta a fost cea mai democratică Constituție din întreaga perioadă de existență a orînduirii capitaliste pe teritoriul României.

După anul 1923, România a cunoscut noi trepte de dezvoltare, la care și-a adus contribuția activă și locuitorii de pe meleagurile arădene.

LA CONTRIBUTION DE GENS D'ARAD À L'ŒUVRE DE CONSOLIDATION ET DE DEVELOPPMENT DE L'ÉTAT NATIONAL UNITAIRE-ROUMAIN (1918—1923)

(RÉSUMÉ)

Dans la première partie de l'article on relève le fait que, après l'année 1918, la Roumanie est entrée dans une nouvelle étape historique, caractérisée par la consolidation et le développement de l'état national unitaire, par la stimulation du progrès économique et culturel du pays.

Les données et les faits de l'article attestent que la population roumaine des parages d'Arad, à vieilles et fortes traditions dans la lutte pour l'achèvement de l'état national unitaire roumain, a contribué elle aussi pleinement à l'ample activité de consolidation et de développement de la Roumanie entière.

Dans ce contexte on présente amplement l'activité déployée par des politiciens d'élite d'Arad dans les organismes supérieurs centraux du pays, de même que leur participation active à la vie parlementaire du pays entier.

La conclusion principale qu'on dégage de l'article c'est que les députés d'Arad, à côté des élus du peuple roumain entier ont soutenu et ont voté avec enthousiasme les grandes réformes d'après l'année 1918 — la loi électorale, la loi pour la réforme agraire, la constitution de 1923 — des réformes qui ont contribué à la consolidation et au développement de l'état national unitaire roumain.

¹⁷ *Dezbaterile Adunării Naționale a Deputaților 1922—1923*, p. 1359.

ACTIVITATEA SOCIETĂȚII „ASTRA — PRIMA FABRICĂ ROMÂNĂ DE VAGOANE ȘI MOTOARE S.A.,” ARAD ÎNTRE ANII 1916—1929

L. BATHORY, GH. IANCU, M. ȘTIRBAN

Uzinele de vagoane din Arad au reprezentat o unitate foarte importantă a industriei de material rulant, atât pe planul economiei naționale, cât și al întregului sud-est european. În perioada dintre cele două războaie mondiale ele au jucat un rol de seamă în cadrul economiei naționale românești, atât prin faptul că au asigurat întreținerea și reînnoirea permanentă a parcului de material rulant al C.F.R., cât și prin faptul că au contribuit prin utilajul furnizat și la constituirea altor unități importante ale industriei naționale, cum ar fi fabrica de avioane de la Brașov.

Societatea Astra s-a folosit de rolul important pe care îl deținea în viața economică a țării, în calitate de furnizor al C.F.R., pentru a obține profituri cât mai mari. În acest scop ea a căutat să atragă în sfera ei de influență toate fabricile de vagoane din țară, pentru a forma un concern unic, care, evitând lupta de concurență, să obțină prețuri cât mai mari din partea Administrației C.F.R. Astfel s-a format concernul Astra, care, pe lângă uzinele din Arad, și-a afiliat, cu timpul, societățile pentru fabricarea de material rulant din Brașov, București și Satu Mare.

FORMAREA SOCIETĂȚII „ASTRA” (1919—1923).

Societatea Astra a luat naștere după primul război mondial prin contopirea fabricii de vagoane „Johann Weitzer” și a fabricii de automobile „Marta”, sub egida unui grup de bănci românești, pe lângă participația însemnată a capitalului străin. Fabrica de vagoane a fost înființată în anul 1891, iar cea de automobile în anul 1909. Ele au cunoscut o dezvoltare continuă la începutul secolului XX, chiar și în timpul primului război mondial. Pe lângă material rulant, fabrica de vagoane a început să producă armament, iar fabrica „Marta” a trecut la fabricarea avioanelor. Profitând de conjunctură, fabricile au adus mari profituri acționarilor în anii războiului.

Majoritatea acțiunilor fabricii de vagoane aparțineau capitalului austriac, în primul rând firmei Grazer Waggon und Maschinen- Fabriks A.G., întemeiată de Johann Weitzer. Capitalul bancar se interesează și el tot mai mult de fabrica de vagoane. Banca vieneză Allgemeine Verkehrsbank și afiliata ei din Budapesta, Erste Ungarische Gewerbebank (Első Magyar Iparbank) dețin și ele o parte din acțiuni.¹ Se remarcă și prezența membrilor influentei familii Scheller din Viena în conducerea firmei. O mare parte din acțiuni sînt deținute de Karl Neufeldt și de societatea S.T.E.G.² Capitalul local este prezent prin partici-

¹ „Compass Österreich-Ungarn”, 1913, 1918.

² *Monografia Uzinei de Vagoane din Arad*. Colectivul de elaborare: Cașavei Victor, Deme Petru, Groza Mircea, Ionescu Nicolae, Iosif Nicolae, Mureșan Ioan, Mureșan Ștefan, Pădurcan Aurel, Pleșu Cornel, Robu Eugen, Santău Teodor, Tănăsioiu Titus, Țenca Viorel, [Arad], 1972, p. 20.

pații din partea „Casei de păstrare Arad-Cenad“ (Arad- csanáder landwirtschaftliche Sparkassa A.G.) și a societății „Căilor Unite Arad-Cenad“ (Vereignite Arader und Csanáder Eisenbahn A.G.). În ce privește fabrica de automobile „Marta“, majoritatea acțiunilor ei se aflau la sfârșitul războiului în proprietatea Băncii Comerciale Ungare din Pesta (Pesti Magyar Kereskedelmi Bank) și a firmei germane Benz et Co. Rheinische Automobil-und Motorenfabrik din Mannheim. * Ea întreținea însă legături strinse și cu filialele austriece și maghiare ale firmei Daimler.

Dezorganizarea vieții administrative și economice ce a urmat războiului a înrăutățit situația economică a uzinelor de vagoane. Îndeosebi din cauza lipsei de cărbune, procesul de producție se întrerupea adesea. Fabrica de automobile a ajuns într-o situație și mai grea, deoarece nu mai avea comenzi. După anul 1918 nici acționarii nu se simțeau în siguranță, astfel că au neglijat efectuarea de noi investiții.

Deși greutățile momentane erau mari, după unirea Transilvaniei cu România, uzina de vagoane din Arad avea în față perspective deosebit de încurajatoare. Activind în cadrul economiei naționale românești, ea avea deschisă întreaga piață oferită de teritoriile românești, fără nici o concurență, deoarece era pe atunci singura fabrică de vagoane în țară, iar după război, refacerea materialului de cale ferată distrus și construirea de noi vehicule urmau să-i asigure o activitate susținută.

Atențiunile românești și-au dat seama de importanța acestor uzine pentru desfășurarea normală a activității economice. De aceea, la 29 aprilie 1919, Consiliul Dirigent, a pus fabrica sub controlul Direcției Generale C.F.R., asigurându-i combustibilul necesar continuării activității. Lucrările efectuate urmau a fie puse exclusiv la dispoziția Consiliului Dirigent.³ În acel an, fabrica avea peste 1 400 angajați, iar fabrica de automobile „Marta“ avea 330 angajați⁴.

Datorită importanței ei, fabrica de vagoane din Arad s-a aflat în centrul atenției cercurilor financiare din străinătate și din țară, care au căutat să preia majoritatea acțiunilor. În aparență se înregistrează și în acest caz o acțiune energetică din partea „capitalului aliat“, mai precis a capitalului italian, care, profitând de conjunctura postbelică, ar fi căutat să înlocuiască așa-numitul „capital inamic“. Într-adevăr, capitalul italian, după prăbușirea finanței austro-germane s-a instăpinit în mod formal peste cea mai mare parte a industriei de automobile și motoare din Europa centrală, prin intermediul lui Camillo Castiglioni, unul din conducătorii băncii „Società Italiana di Credito Commerciale“. La rindul ei, această firmă era o sucursală a puternicului grup monopolist italian „Banca Commerciale Italiana“, care în anul 1920 a înființat și în România o filială sub numele de „Banca Comercială Italiană și Română“, pe lângă cele pe care le avea în Elveția, Franța, Austria, Ungaria, Cehoslovacia, Bulgaria, Belgia, Egipt, America de Sud, S.U.A. etc.

După primul război mondial, Camillo Castiglioni a cumpărat numeroase uzine metalurgice, fabrici de vagoane, automobile și avioane. El a achiziționat o mare parte din averea familiei Skoda, uzinele Daimler, uzinele de vagoane din cointerесаția Weitzer, uzinele de avioane și automobile Bayerische Motoren-fabrik A.G., formind un puternic concern internațional care avea uzine pe teri-

* „Compass Österreich-Ungarn“, 1918, vol. I, p. 1440—1441.

³ Gheorghe Iancu, *Preocupări ale Consiliului Dirigent pentru reorganizarea activității industriale în Transilvania*, „Marisia“, 1975, V, p. 284.

⁴ Mircea Timbus, *Situația industriei județului Arad între anii 1919—1944*, „Ziridava“, 1976, VI, p. 252.

toriile Germaniei, Austriei, Cehoslovaciei, Ungariei și României. În România și-a însușit cea mai mare parte din averea fabricilor de vagoane și de automobile din Arad.

Politica economică a guvernelor românești a urmărit însă în primii ani postbelici să treacă în mîna oamenilor de afaceri autohtoni cel puțin o parte din capitalul societăților metalurgice, miniere și petrolifere. În acest fel, au început tratative și între deținătorii străini ai acțiunilor fabricilor de vagoane și automobile și capitaliștii autohtoni. Tratatul, lungi și anevoioase, au avut ca rezultat, la 20 noiembrie 1920, constituirea societății „Astra — Prima fabrică română de vagoane și motoare S.A.”, conform activului și pasivului societăților „Johann Weitzer” și „Marta” de la data de 1 iulie 1920.

Capitalul noii societăți a fost fixat la 75 milioane lei. Majoritatea lui a fost subscris de Camillo Castiglioni care a adus ca aport în natură fabricile de vagoane și motoare din Arad, precum și patentele pentru România ale firmelor Austro-Daimler, Austro-Fiat, Puch, „Marta”, Bayerische Motorenwerke, pentru care a primit acțiuni în valoare de 37,5 mil. lei, precum și 12,5 mil. lei numerar. Din partea capitalului italian a mai participat la subscriere Banca Comercială Italiană și Română cu 13 000 000 lei, iar din partea capitalului austriac societatea S.T.E.G., cu 1 000 000 lei, care și-a trecut acțiunile pe numele societății „Uzinele de Fier și domeniile Reșița”. Principalele bănci românești care au participat la constituirea societății „Astra” au fost Banca Marmorosch, Blank et Co. cu 13 000 000 lei, Banca de Credit Român cu 5 000 000 lei și Banca Agrară S.A. Privilegiată Cluj cu 5 000 000 lei⁵.

Fuzionarea practică a uzinelor de vagoane și de automobile a început doar în aprilie 1921, cînd a fost dat publicității și statutul societății „Astra”. Dar, uzina „Marta” a continuat să aibă o gestiune separată pînă în anul 1923, cînd, după îndelungate calcule și tratative, operațiunile de lichidare financiară a celor două societăți au fost terminate. Aceste operațiuni au stat la baza redistribuirii acțiunilor, mare parte din acționarii de cetățenie austriacă sau ungără fiind obligați să renunțe la acțiunile posedate anterior⁶. În acest fel, constituirea societății „Astra” a dat majoritatea acțiunilor în mîinile grupului italian, care a ajuns să dețină în primii ani de activitate 67,5% din capitalul social al societății⁷. O parte din acțiuni continuau și în noile condiții să fie în proprietatea unor cetățeni austrieci, fiind cotate la bursa din Viena⁸. De altfel, statutele societății nu prevedeau nici un fel de măsuri de îngrădire privind cota de participație a capitalului străin. Singura obligație prevăzută în favoarea capitalului autohton stabilea că președintele și vicepreședintele consiliului de administrație trebuiau să fie români⁹.

Deși în aparență pozițiile capitalului austriac, ale celui maghiar sau german au fost serios zdruncinate prin formarea noii societăți, în realitate avem de-a face, în acest caz, cu una din cele mai abile acțiuni de camuflare a „capitalului inamic”, întrucît așa-numitul capital italian și Camillo Castiglioni însuși n-au servit decît drept paravan pentru ca marile bănci austriece și germane să joace în continuare un rol hotărîtor în societatea „Astra”. De fapt, pînă în 1918 Castiglioni, originar din Triest, a fost cetățean austriac și membru de vază al

⁵ *Prospect de fondare a societății Astra*, „Monitorul Oficial”, nr. 22 din 27 aprilie 1921.

⁶ *Monografia Uzinei de Vagoane Arad*, p. 26.

⁷ *Contribuții la istoria capitalului străin în România*. Autori: Costin Murgescu, N.N. Constantinescu, Radu Paul, Constanța Bogdan, Mihai Ștefan, Eucurești, 1960, p. 151.

⁸ „Compass Rumänien”, 1932, p. 652.

⁹ „Monitorul Oficial”, nr. 22 din 27 aprilie 1921.

oligarhiei financiare austro-ungare. El aparținea celor mai influente cercuri de afaceri care aveau legături directe cu curtea imperială, fiind sfătuitorul financiar al arhiducelui și apoi împăratului Carol. După război el a adoptat însă cetățenia italiană, și prin această rocadă, întinsul său imperiu financiar a revenit în mod formal „capitalului aliat“.

La rîndul ei, Banca Comercială Italiană din Milano a fost fondată în 1894 de cele mai mari bănci austriece (Österreichische Credit-Anstalt, Wiener Bank-Verein, Anglo-Österreichische Bank) și germane (Bank für Handel und Industrie, Berliner Handelsgesellschaft, Disconto-Gesellschaft, Deutsche Bank, Dresdner Bank etc.) în colaborare cu capitalul francez și elvețian. Este evident că și filiala ei din România, Banca Comercială Italiană și Română, era exponenta aceluiași cercuri financiare. Iar faptul că Banca Marmarosch, Blank et Co. și Banca de credit român au fost inițial fondate cu capital austriac și german, servind după război ca foarte eficiente instrumente de mascare a „capitalului inamic“, este un lucru binecunoscut.

În momentul constituirii ei, societatea „Astra“ dispunea de un potențial productiv puternic, aflat la un nivel tehnic satisfăcător, deși prezenta un înalt grad de uzură, datorită exploatării neraționale din timpul războiului. Capacitatea ei de producție anuală era de 1 000 bucăți de vagoane și de 2 500 t. construcții metalice, în primul rînd poduri. De asemenea, ea putea repara anual 5 000 vagoane și circa 60—80 locomotive¹⁰. Forța motrice a secției de vagoane era de 2 160 C.P.¹¹. Secția de motoare, care s-a constituit în 1920 prin reorganizarea atelierelor fostei societăți „Marta“, avea capacitatea de producție de 500 autovehicule pe an și forța motrică de 450 C.P. Ea a reînceput să producă autocamioane (1919), automobile (1920), autocisterne (1920), autobuze (1922), motoare, mașini-unelte, piese turnate din fier și alte metale¹². Secția de motoare producea în special pentru clientela particulară, pe cînd secția de vagoane lucra mai ales pentru Direcția Generală a C.F.R. și mai puțin pentru particulari.

Economia națională românească fiind antrenată în procesul de refacere a căilor de comunicație și a utilajului distrus în război, solicitările adresate uzinelor de vagoane și motoare din Arad erau numeroase. Ele cu greu puteau fi satisfăcute, în primul rînd datorită lipsei de cărbuni, care împiedica desfășurarea normală a procesului de producție a fabricii de vagoane din Arad. Pentru a elimina acest neajuns, în anii 1920—1921 direcțiunea fabricii de vagoane s-a adresat în repetate rînduri Direcțiunii Generale a Minelor din Cluj, Direcției Combustibilului de la București și Inspectoratului General al Minelor de Cărbuni din Valea Jiului. Într-una din aceste adrese se arăta că „dorința exprimată de guvern de a folosi la maximum capacitatea de producție a fabricii noastre în special pentru repararea locomotivelor poate fi îndeplinită numai dacă punem în funcțiune forjeria. Cuptoarele forjeriei nu funcționează însă de luni de zile din cauza lipsei de cărbuni . . .“¹³. Societățile carbonifere din Valea Jiului erau de altfel direct interesate în buna funcționare a uzinelor din Arad, unde erau reparate de obicei și propriile lor automobile. De asemenea, societatea „Astra“ a importat cărbuni din Polonia, prin intermediul societății „International Investment Company S.A., cu sediul în București“.

¹⁰ Banca Marmarosch, Blank et Co. Societate Anonimă, 1848—1923, București, 1923, p. 125.

¹¹ Arh. St. București, fond Ununea Generală a Industriașilor din România (U.G.I.R), dos. nr. 5/1923, f. 1—3.

¹² V. Cațavei, *Fabrica de vagoane și motoare „Astra“ Arad promovarea construcției naționale de autovehicule*, „Ziricăva“, 1979, XI, p. 691.

¹³ Arh. St. Deva, fond. Inspectoratul General al Minelor de Cărbuni din Valea Jiului — Petroșani, fasc. nr. 2605/1920.

Producția întreprinderilor „Astra” a crescut rapid în pofida acestor greutăți¹⁴. Exprimată în lei, valoarea producției a crescut de la 4 379 422 lei în 1920 la 8 275 986 lei în 1922 la secția de motoare și de la 25 741 286 lei în 1920 la 168 323 130 lei în 1921 la secția de vagoane¹⁵. În decembrie 1921, societatea „Astra” a încheiat cu Direcțiunea Generală a C.F.R. un contract prin care s-a stabilit că va avea de reparat anual circa 120 de locomotive, 670 de vagoane de călători și 5 000 vagoane de marfă¹⁶. Pentru a stimula activitatea uzinei de vagoane, în anul 1922 societatea „Astra” a primit avantajele legii de încurajare a industriei. O expertiză efectuată în același an asupra condițiilor generale ale întreținerii materialului rulant releva că reparațiile executate la uzinele de vagoane din Arad erau cu mult mai ieftine decât lucrările similare contractate cu uzinele din străinătate. Astfel, locomotivele recondiționate la Arad reveneau cu 33% mai ieftin decât cele contractate cu firma Skoda; repararea vagoanelor de călători costa cu 20%, iar a celor de marfă cu 25% mai puțin decât cele contractate cu firma Ringhoffer-Viena¹⁷. Concluziile expertizei erau foarte favorabile pentru industria autohtonă, întrucât recomandau „a continua și a da o dezvoltare cât mai mare reparațiilor cu industria particulară din țară, menținând numai acele contracte pentru industrii care au făcut instalațiuni în acest scop și au lucrat conștiincios”. Or, fabrica de vagoane din Arad îndeplinea întocmai aceste condiții.

Uzinele și-au extins activitatea tot mai mult. În anul 1922 a fost reorganizată secția de avioane cu utilaj importat din Elveția¹⁸. În anul 1923 a fost construită o nouă hală de montaj pentru vagoane. În prima jumătate a aceluiași an, producția secției de vagoane a crescut deosebit de mult. În acel moment au apărut însă greutăți în încasarea facturilor din partea C.F.R., astfel încât programul de investiții a fost suspendat și s-a trecut la concedierea muncitorilor spre a nu intensifica și mai mult producția¹⁹. Numărul lucrătorilor care a ajuns la 342 la secția motoare și 2 326 la secția vagoane în anul 1923²⁰, a început să scadă după această dată.

Neplata la timp a sumelor datorate de către Administrația C.F.R. a fost cauza principală a greutăților financiare înregistrate de fabrica de vagoane în primii ani de activitate, deși încă începând din anii 1919—1920, ea a obținut în fiecare an profituri substanțiale. Fabrica de motoare „Marta”, deși a încheiat anul 1919 cu beneficiu, a avut însă pierderi în anul 1920. În anul 1921 societatea „Astra” a avut un profit net de 26 120 152 lei, iar în 1922, 19 723 106 lei. Dar, în același an, ea avea de încasat de la Administrația C.F.R. o sumă restantă care a crescut de la 100 770 579 lei la 262 093 952 lei. Neavînd la dispoziție sumele necesare, ea s-a îndatorat mult la bănci. Suma datoriilor ei a crescut de la 176 055 466 lei la 310 365 583 lei între 1921—1922.²¹ În ciuda acestei situații,

¹⁴ L. Báthory, *Procesul de refacere a industriei metalurgice din România după primul război mondial (1919—1925)*, „Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Historia”, 1973, XVIII, fasc. 2, p. 138.

¹⁵ Arh. St. București, fond. U.G.I.R., dos. nr. 5/1923, f. 2.

¹⁶ *Idem*, dos. nr. 2/1923, f. 6.

¹⁷ *Idem*, dos. nr. 16/1929, f. 83.

¹⁸ V. Cațavei, *Contribuția fabricii de vagoane și motoare Astra — Arad la dezvoltarea aviației naționale*, „Ziridava”, 1978, X, p. 461.

¹⁹ Arh. St. București, fond. cit., dos. nr. 2/1923, f. 6.

²⁰ *Idem*, dos. nr. 5/1923, f. 2.

²¹ „Fierul”, 1923, I, nr. 4, p. 8; „Compass. Anuar pentru comerț, industrie și finanțe”, 1922—1923, p. 303.

societatea „Astra” a distribuit de fiecare acțiune un dividend de 105 lei în 1921 și 70 lei în 1922.²²

DEZVOLTAREA SOCIETĂȚII „ASTRA” ÎNTRE ANII 1923—1929

Începînd cu anul 1923 societatea „Astra” cunoaște o perioadă de consolidare și extindere a activității, de creștere rapidă a capitalului social. Capitalul societății a sporit astfel :²³

- iulie 1925 la 100 000 000 lei
- ianuarie 1926 la 125 000 000 lei
- aprilie 1926 la 200 000 000 lei
- martie 1927 la 300 000 000 lei
- noiembrie 1927 la 350 000 000 lei
- sfîrșitul anului 1929 la 420 000 000 lei

Paralel cu aceasta, au loc schimbări importante în modul de organizare al societății, în repartitia acțiunilor, ponderea capitalului autohton înregistrînd o creștere permanentă ; societatea „Astra” se cointereesează în activitatea a tot mai multe societăți metalurgice, iar pe unele le subordonează prin achiziționarea acțiunilor lor. Toate aceste procese se petrec paralel, fiind legate între ele : odată cu preluarea acțiunilor altor societăți, cu capital precumpănitor românesc, societatea „Astra” tinde să ia tot mai mult un caracter de concern, dar în schimb, ponderea capitalului străin se diminuează progresiv.

De altfel, după anul 1924 Camillo Castiglioni, ajuns în pragul ruinei financiare, își retrace participațiile din aproape toate uzinele metalurgice europene pe care le-a achiziționat cu puțin timp înainte. Ponderea lui scade tot mai mult și în afacerile societății „Astra”. Capitalul austriac deținea în martie 1927 un număr de 34 000 acțiuni în valoare de 17 000 000 lei, la un capital total de 300 000 000 lei. Aceste acțiuni continuau să fie cotate la bursa din Viena²⁴. Banca Comercială Italiană și Română continua să aibă un rol important în gestiunea societății. Apare în acești ani printre deținătorii de acțiuni încă o firmă cu capital italian : Foresta Română.

Dintre băncile cu capital străin, Banca Maïmorosch, Blank își consolidează pozițiile, obținînd un număr și un procent tot mai mare din acțiuni. Ele erau însă considerate ca făcînd parte din proprietatea capitalului autohton. Filiala ei din Paris a acordat în martie 1927 societății „Astra” un credit de 4 000 000 lire sterline, cu o dobîndă anuală de 6% și un comision pentru punerea și ținerea creditului la dispoziție de 2% pe trimestru²⁵. În acești ani și filialele ei din România, Banca Moldova * și Banca Comerțului Craiova, achiziționează participanții la societatea „Astra”.

Crește însă în acești ani ponderea capitalului românesc, îndeosebi liberal, în portofoliul societății „Astra”. La aceasta a contribuit în mare măsură și politica guvernului liberal, care căuta să impună prin diferite mijloace acceptarea reprezentanților băncilor liberale în marile firme, deținînd o importanță economică majoră. Or, cum statul, prin intermediul C.F.R., era principialul client al produselor societății „Astra”, guvernele ieșeau să găsească modalitatea de

²² „Compass Românien”, 1932, p. 652.

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ Arh. St. Brașov, fond. *Astra*, dos. nr. 4/1927—1936, f. 5.

* După 1926 Banca Moldova iese din sfera de influență a lui Eric Maïmorosch, Blank și stabilește strînse legături de afaceri cu capitalul francez (Laque de Paris et de Fays Bas).

a-și impune punctul de vedere. Chiar „Legea pentru fabricarea în țară de locomotive și vagoane necesare pentru reînnoirea materialului rulant al C.F.R.” din martie 1927 prevedea că vor putea obține comenzi de stat numai acele societăți anonime ale căror acțiuni erau cel puțin în proporție de 60% nominative, aflate în posesia cetățenilor români.²⁶ Societățile al căror capital nu corespundea acestor prevederi aveau un răgaz de 1 an pentru a se conforma.

Societatea „Astra” avea tot interesul de-a întreține relații bune cu cercurile oficiale, de aceea s-a reorganizat treptat în așa fel, încât activitatea ei să fie privită într-o lumină cât mai favorabilă. Încă în anul 1923 și-a mutat sediul social la București, pentru a putea întreține legături cât mai strânse cu cercurile de afaceri din capitală și cu guvernul. În anul 1925 s-au luat măsuri pentru nominalizarea a 60% din acțiuni, ceea ce era un vechi deziderat al politicii economice liberale. Restul de 40% au rămas la purtător. După apariția legii din martie 1927 au fost schimbate și statutele societății, conform prevederilor legii.

Noul statut al societății „Astra”, adoptat în anul 1928, prevedea (art. 8) : „Din totalul acțiunilor, 60% vor fi acțiuni nominative și vor trebui să aparțină exclusiv cetățenilor români, iar 40% acțiuni la purtător. La orice eventuală sporire de capital se vor păstra cotele de mai sus pentru acțiunile nominative și cele la purtător. Acțiunile nominative se transmit cu autorizarea Consiliului de administrație prin declarații înscrise în registrul de transferuri ... ”²⁷.

Între anii 1925—1928, societatea „Astra” a dus o largă politică de participare la societățile metalurgice cu profil înrudit, căutînd să-și subordoneze îndeosebi celelalte firme pentru repararea și construcția de vagoane. Și în această direcție societatea a acționat pe linia apropierii cât mai strînse față de industria de stat și capitalul liberal. În anul 1925 societatea Astra a participat la constituirea societății „Industria Aeronautică Română” (I.A.R.) împreună cu statul, cu Societatea Națională de Credit Industrial, cu două societăți franceze și cu cîteva bănci românești. Capitalul social al societății I.A.R. a fost fixat la 120 milioane lei. La această sumă societatea Astra a adus, ca aport în natură, toate instalațiile, mașinile și utilajele cuprinse în secția sa de motoare de automobile și avioane, evaluate la suma de 36 milioane lei capital acționar, plus 4 milioane lei în numerar²⁸. Participarea la această societate promitea să fie rentabilă, deoarece statul garanta un dividend de 7% pentru primii ani de activitate.

Politica de participării a societății Astra la alte fabrici de vagoane a fost și ea promovată în mare măsură conform indicațiilor guvernului. Astfel, Astra a achiziționat totalitatea acțiunilor fabricii „Romloc” din Brașov și a amenajat-o „pentru fabricarea vagoanelor după cererea expresă a Administrației C.F.R., cu ocazia încheierii contractului din 1927”²⁹.

Fabrica Românească de Locomotive și Vagoane S.A. (Romloc) a fost fondată în anul 1920 cu un capital de 10 milioane lei, subscris de „Frații Schiel S.A.” și Banca Românească. Ea avea ca obiect „fabricarea și repararea locomotivelor și vagoanelor, precum și a oricăruia fel de material de cale ferată și în general tot felul de lucrări mecanice”³⁰. Fabrica avea o capacitate de producție anuală de 120 vagoane noi de marfă și de 500 vagoane și 10 locomotive reparate³¹. Ea dispunea în anul 1927 de o forță motrice instalată de 290 C.P. și avea 178

²⁶ „Monitorul Oficial”, nr. 57 din 13 martie 1927.

²⁷ Arh. St. Arad, fond. *Camera de Comerț și Industrie Arad*, dos. nr. 270, f. 53.

²⁸ „Correspondance économique roumaine”, 1929, XI, nr. 2, p. 182.

²⁹ Arh. St. Brașov, *fond. cit.*, dos. cit., f. 45—46.

³⁰ „Anuarul General al Societăților Anonime pe Acțiuni din România”, 1928—1929, p. 126.

³¹ *Ibidem*.

lucrători angajați³². „Romloc“ a asigurat beneficii și dividende satisfăcătoare acțiunilor ei, îndeosebi între anii 1923—1927³³:

Anul	Profitul	Dividend
1923	2 551 356	75
1924	41 027	—
1925	3 606 262	100
1926	3 755 510	100
1927	1 153 834	40

Ulterior, Banca Românească a cumpărat pachetul de acțiuni de la Frații Schiel S.A. cu suma de 45 milioane lei, devenind proprietară exclusivă a societății Romloc³⁴. În anul 1927 au început tratative între Astra și Banca Românească, cu scopul de a prelua fabrica Romloc în schimbul unui pachet de acțiuni. Tratatul mai urmărea și cointeresarea în mai mare măsură a Băncii Românești la capitalul societății Astra, pentru a spori ponderea capitalului românesc, conform prevederilor Legii din martie 1927 referitoare la fabricarea în țară a materialului rulant.

Drept rezultat al acestor tratative, în ședința din 14 decembrie 1927 a Consiliului de administrație a societății Astra s-a ratificat emisiunea a 36 000 acțiuni, în valoare de 18 milioane lei, care urmau a fi remise Băncii Românești în schimbul celor 12 000 acțiuni ale societății Romloc care au intrat în patrimoniul societății Astra³⁵. Tot atunci s-a hotărât îndeplinirea hotărârii cu privire la sporirea capitalului, luată de Adunarea generală a acționarilor în noiembrie 1927, prin emiterea a 64 000 acțiuni, din care 50 000, în valoare de 25 milioane lei, au fost plasate tot Băncii Românești, iar 14 000, în valoare de 7 milioane lei, Societății Anonime Române de Investițiuni și Furnituri din București³⁶. În urma tuturor acestor operațiuni, capitalul societății Astra a crescut cu 50 milioane lei, în beneficiul capitalului românesc. De altfel, în această perioadă apar printre acționarii societății Astra și alte bănci cu capital liberal: Banca Agricolă și Banca de Scont.

În anii 1927—1928 a fost preluată și marea majoritate a acțiunilor societății Vulcan, care avea la acea dată un capital de 100 milioane lei, împărțit în 200 000 acțiuni între Banca Marmorosch Blank și alți acționari din România, pe de o parte, și firmele pariziene „Schneider et Co“, „La Société de Construction des Battignolles“, „La Société de Travaux Dyle et Balcan“ pe de altă parte. În mai 1928 societatea Astra a achiziționat un prim stoc de 46 250 acțiuni Vulcan pentru suma de 65 906 250 lei, plătind pentru o acțiune 1 425 lei, deși valoarea ei nominală era de 500 lei³⁷. În iunie 1928 s-a încheiat cu „grupul franco-român al vechilor acționari ai societății Vulcan“ o înțelegere, prin care un nou stoc de 120 322 acțiuni au trecut în proprietatea Astreii, în schimbul a 138 312 acțiuni ale Astreii, ce urmau a fi remise în acest scop³⁸.

Pentru a realiza acest lucru, s-a hotărât sporirea capitalului social de la 350 milioane la 450 milioane lei, dar pînă la urmă ea s-a oprit la suma de 420 milioane lei. În acest fel, în anul 1928, societatea Astra a ajuns să dețină 166 577 acțiuni din totalul celor 200 000 ale societății Vulcan. În anul 1929 acțiunile

³² „Indicatorul industriei românești“ pe anul 1927, p. 80.

³³ „Anuarul General al Societăților Anonime pe Acțiuni din România“, 1928—1929, p. 127

³⁴ „Fierul“, 1927, V, nr. 19, p. 423.

³⁵ Arh. St. Brașov, fond. cit., dos. cit., f. 12.

³⁶ *Ibidem*, f. 13.

³⁷ *Ibidem*, f. 6.

³⁸ *Ibidem*, f. 17.

deținute de Société de Construction de Battignolles din Paris au fost cedate societății Astra, astfel că prin această tranzacție capitalul societății Vulcan a intrat complet în mâinile unor cetățeni români³⁹. În schimb, un mare număr de acțiuni ale societății Astra au intrat în posesiunea unor oameni de afaceri francezi. După anul 1928 capitalul francez va juca un rol important în cadrul societății Astra, alături de capitalul italian și austriac. Banca Marmorosch, Blank et Co, puternic legată de capitalul străin, și-a consolidat și ea foarte mult pozițiile în cadrul societății Astra. Deoarece formal ea aparținea capitalului autohton, acțiunile deținute de ea serveau în multe cazuri la mascarea capitalului străin.

Autoritățile de stat nu tolerau întotdeauna această atitudine. Astfel, în cursul anului 1927 Ministerul de Finanțe a emis pretențiuni asupra bunurilor achiziționate de Astra S.A.R. încă în anii 1920—1921 de la fabrica de automobile Marta, deoarece ea avusese în bună parte capital german (de la firmele Benz și Daimler). În cursul tratativelor purtate în anul 1927, încheiate în ianuarie 1928, statul a renunțat pînă la urmă la pretențiile sale asupra bunurilor cumpărate de la societatea Marta, în schimbul a 6 000 bucăți acțiuni I.A.R. pe care Astra le-a cedat statului⁴⁰.

Odată cu preluarea uzinelor Romloc și Vulcan s-a pus problema raționalizării procesului de fabricație și a unificării administrației uzinelor. Acest lucru a fost realizat în cursul anului 1929, prin concentrarea întregii conduceri administrative la societatea Astra⁴¹. Astfel, s-a format un puternic concern care controla cea mai mare parte a producției de vagoane, de construcții metalice și cazangerie, precum și de turnătorie de fontă din România.

Statul a privit favorabil acest proces, căci dorea să elaboreze un program unic pentru fabricarea și repararea materialului rulant necesar Căilor Ferate. Or, concentrarea și raționalizarea producției în mâinile citorva firme ușura în mare măsură, făurirea și respectarea unui asemenea program, prin încheierea unor contracte de lungă durată între administrația C.F.R. și societățile mai importante. Sporirea ponderii capitalului autohton în cadrul societății Astra ca rezultat al tranzacțiilor din anii 1927—1928 au mărit și mai mult încrederea și bunăvoința cercurilor guvernante. Acest lucru a avut repercusiuni favorabile asupra activității Astrei, căci, la urma urmei, întreaga ei evoluție depindea de comenzile de stat.

Atitudinea binevoitoare a forurilor de stat era în mare măsură determinată și de strînsele relații personale care existau între conducătorii societății Astra și cercurile politice. În Consiliul de administrație au luat loc asemenea personalități politice influente ca Barbu Știrbey, Tancred Constantinescu, Mihai Popovici, Ion V. Ștircea, Const. Xenii, precum și generalii C. Coandă, Arthur Văitoianu și Gh. Văleanu. Din conducerea societății Astra mai făceau parte și membri influenți ai oligarhiei financiare din România : N.P. Ștefănescu, Const. Orghidan, Mauriciu și Aristide Blank, Const. Bușilă, Oscar Kaufmann. Administrator delegat era N.N. Schapira, bine orientat în mersul afacerilor, avînd de asemenea legături numeroase în viața economică și politică.

Membri ai Consiliului de administrație al Astrei, ca M.N. Schapira și C. Orghidan, făceau parte și din Comisia Industrială de pe lîngă Ministerul de Industrie și Comerț, care acorda diferite înlesniri și avantaje întreprinderilor industriale, în special scutiri de vamă pentru materialele importate. Ca urmare,

³⁹ *Contribuții la istoria capitalului străin în România*, p. 202.

⁴⁰ Arh. St. Brașov, fond. cit., dos. cit., f. 20—21.

⁴¹ „Astra” S.A.R. *Darea de seamă a Consiliului de administrație pe exercițiul 1 ianuarie—31 decembrie 1929*.

Astra S.A.R. obținea scutiri de taxe vamale cu destulă ușurință : În 1924, pentru importul din Franța a unor materiale de aviație, în 1926 pentru 400 t fier laminat, în 1928 pentru circa 50 t oțeluri speciale și 112 bandaje de roți de vagoane etc.

Atenția mereu sporită de care se bucura societatea Astra în rîndul cercurilor guvernamentale s-a manifestat și sub alte forme. În 1924, de exemplu, ea a beneficiat de un credit substanțial și avantajos din partea Societății Naționale de Credit Industrial. În același an guvernul și-a anunțat intenția de a îngloba fabricile Astrei într-un superconcern care urma să mai cuprindă și uzinele statului de la Hunedoara și Cugir, uzinele Reșița etc. După cum se știe acest proiect a fost ulterior abandonat.

Legăturile personale cu cercurile și organismele guvernamentale nu se dovedeau întotdeauna a fi suficiente pentru a asigura satisfacerea intereselor societății Astra. Patronii ei doreau să obțină cu mult mai mult, deoarece evoluția întreprinderii depindea în covârșitoare măsură de furniturile către stat. Trebuia deci influențată însăși politica economică de stat pentru a obține comenzi cît mai profitabile din partea statului și a administrației C.F.R. Pentru a reuși, societatea Astra a căutat să-și realizeze cele mai puternice întreprinderi metalurgice încă de la începuturile activității ei. În decembrie 1922 ea a trimis „un proiect de statute în vederea formării unui sindicat siderurgic sau metalurgic în țară“, pentru discutarea căruia a invitat la sediul ei din București reprezentanții firmelor metalurgice mai importante din România : Șantierul Naval de la Dunăre, U.D.R., Vulcan, Lemaitre, S. Hornstein, Schramm — Hüttl — Schmidt etc.⁴²

În urma acestor străduințe, la 17 februarie 1923 au fost puse bazele unei organizații a patronilor metalurgiști, la care au aderat ulterior și cele mai mari societăți miniere, formîndu-se astfel Uniunea Industriilor Metalurgice și Miniere (U.I.M.M.R.), una din cele mai influente uniuni patronale din România. Ea s-a alăturat Uniunii Generale a Industriașilor din România (U.G.I.R.), dobîndind în acest fel un prestigiu și mai mare.

U.I.M.M.R. a reușit să influențeze politica guvernamentală exact în sensul dorit de societatea Astra, determinînd administrația C.F.R. să încheie contracte tip pe termen lung în domeniul furniturilor de material rulant. Aceste contracte dovedindu-se extrem de avantajoase, la 10 mai 1924 Astra s-a adresat prin intermediul U.I.M.M.R. conducerii C.F.R. cu scopul de a obține copii valabile din punct de vedere juridic, pentru a putea revendica sumele care i se cuveneau.

Un alt domeniu în care U.I.M.M.R. a salvagardat interesele Astrei și ale altor fabrici metalurgice a fost cel al politicii vamale. În martie 1923 U.I.M.M.R. a adresat un memoriu foarte energic și bine documentat către Ministerul de Finanțe și Ministerul de Industrie și Comerț în care înșira argumente extrem de convingătoare în favoarea introducerii unei stricte protecții vamale asupra produselor metalurgice. Grijă pentru apărarea debușeului intern a constituit de altfel o preocupare constantă pentru firma Astra. Răspunzînd unei circulare a U.I.M.M.R. privind mersul producției în anul 1924 conducerea fabricii de vagoane sublinia că : „posibilitățile de producțiune de vagoane noi nu au fost utilizate deloc în cursul acestui an. Statul român a cumpărat vagoane noi din străinătate fie pe baza unor comenzi mai vechi, fie în contul reparațiunilor și astfel uzina noastră nu a fost chemată a fabrica vagoane noi, așa cum ar cere menirea ei . . . Instalațiile noastre nu sînt actualmente utilizate, ci stau 66%

⁴² Arb. St. București, fond. U.G.I.R., dos. nr. 1/1922, f. 145—152.

neîntrebuințate . . . Singurul remediu al acestei situații este ca statul să-și plăseze comenzile sale în țară, luînd toate măsurile în acest sens, în special atunci cînd e vorba de licitații⁴³.

Problema participării firmelor străine la licitații constituie de altfel punctul sensibil al relațiilor dintre Astra și guvern. În luna mai 1924 fabrica de vagoane a protestat ea însăși și a determinat U.I.M.M.R. să protesteze și ea pe lângă ministerele de finanțe și de industrie în problema unor case furnizoare din Germania, scutite de vamă, la o licitație pentru livrarea a 115 vagoane de marfă necesare liniei ferate județene Ploiești-Vălenii de Munte.⁴⁴ Această acțiune a fost doar preludivul unei campanii sistematice desfășurată prin intermediul U.G.I.R. și U.I.M.M.R. pentru schimbarea sistemului licitațiilor, astfel ca el să devină mai convenabil firmelor autohtone. Un memoriu amplu a fost înmînat în acest sens de către societatea Astra în luna mai 1925, prin care se cerea îndeosebi respectarea termenului legal pentru publicarea anunțurilor la licitație. U.I.M.M.R. a ținut să susțină această acțiune printr-un alt memoriu, cu conținut asemănător, înmînat la 28 ianuarie 1926⁴⁵. O chestiune importantă în care a intervenit U.G.I.R. a fost cea a vagoanelor cisterne. Marile întreprinderi petrolifere care nu aveau un parc suficient de vagoane proprii aveau obiceiul să închirieze vagoane cisterne din străinătate, ceea ce a provocat nemulțumirea fabricilor de vagoane autohtone. Pentru a rezolva această problemă, a fost convocat la sediul U.G.I.R. o consfătuire a industriașilor din industria petroliferă și metalurgică⁴⁶. Nu fără rezultat, căci în anii următori comenzile adresate uzinelor Astra pentru vagoane cisterne au devenit mai numeroase.

Strînsa colaborare cu U.I.M.M.R. nu excludea posibilitatea unor fricțiuni. În aprilie 1927 conducerea Astei a protestat pe lângă președintele U.I.M.M.R. pentru că a admis clauza mutării fabricii de vagoane cu ocazia încheierii contractului de furnituri cu administrația C.F.R.⁴⁷. Conflicte puteau apărea și între Astra și alte întreprinderi metalurgice din U.I.M.M.R. În aprilie 1929 Astra anunță conducerea U.I.M.M.R. că la licitația organizată de Societatea comunală de tramvaie București, fabrica Rieger a încălcat înțelegerea privind prețurile de ofertă pentru a-și adjudeca comanda respectivă, cerînd adoptarea de sancțiuni împotriva firmei respective.

Întreținerea unor strînse relații cu uniunile patronale, cu guvernul și cu forurile economice de stat era necesară mai ales pentru a obține comenzi cît mai substanțiale de reparații și construcții de vagoane, care constituiau principalul domeniu de activitate al uzinelor Astra. În anul 1924 comenzile pentru repartițiile de material rulant au fost mai reduse decît în anul precedent, din motive bugetare, guvernul intenționînd să facă economii. Ca urmare și cota acordată uzinelor Astra a atins un nivel scăzut. În acest an s-au efectuat reparațiuni la 20 locomotive (în valoare de 40 000 000 lei), 249 vagoane de persoane (143 000 000 lei) și 640 vagoane de marfă (43 000 000 lei). Valoarea totală a comenzilor pentru căile ferate a însumat deci 226 000 000 lei⁴⁸. De notat că nici în acest an secția de vagoane nu a primit comenzi pentru fabricarea de vagoane noi. Pe lângă aceasta s-au produs 823 t piese de fontă (24 000 000 lei) și diverse piese de mașini, cazane, rezervoare etc. (4 988 000 lei). Valoarea totală a producției a repre-

⁴³ *Idem*, fond. *Uniunea Industriilor Miniere și Metalurgice din România (U.I.M.M.R.)*, dos. nr. 1/1925, f. 152.

⁴⁴ *Ibidem*, f. 151.

⁴⁵ Șt. Chicoș, *Furniturile publice*, „Buletinul industrial“, 1929, IV, nr. 3—5, p. 384.

⁴⁶ „Fierul“, 1926, IV, nr. 1—2, p. 5.

⁴⁷ Arh. St. București, fond. *U.I.M.M.R.*, dos. nr. 3/1927, f. 147.

⁴⁸ *Idem*, fond. *cit.*, dos. nr. 4/1925, f. 151.

zentat deci 254 988 000 lei în anul 1924. Conducerea societății Astra s-a arătat nemulțumită de acest rezultat care reprezenta doar o treime din capacitatea ei de producție. Trebuie menționat însă că, pe lângă aceasta, în cursul anului 1924 secția de avioane a furnizat 22 de avioane din comanda totală de 25 de aparate la care s-a lucrat în anii 1923—1924⁴⁹.

Lipsa de comenzi, paralel cu lipsa de numerar ce provenea din neplata lucrărilor efectuate anterior, a silit conducerea fabricii de vagoane din Arad să reducă munca de la 6 zile, la 5 zile pe săptămână, iar apoi a redus numărul salariiștilor de la 3 000 la circa 1 100.

Pentru ameliorarea situației, în iunie 1924 guvernul a deschis un credit extraordinar de 900 milioane lei „necesar pentru mărirea posibilității de reparații de vagoane în cursul anului financiar 1924”. Cu această ocazie, societății Astra i s-au repartizat 15,093% din totalitatea fondurilor destinate reparațiilor de vagoane pe o durată de 9 ani și 3 luni⁵⁰.

Societatea Astra s-a arătat însă nemulțumită de prețurile de achiziție plătite de către C.F.R. La 24 octombrie 1924 ea a înaintat un memoriu Direcției Generale a C.F.R. în care a cerut majorarea prețurilor de acord cu 30%, sub pretextul că și salariile muncitorilor au crescut cu 31% între aprilie 1928 și septembrie 1924⁵¹. Lipsa de comenzi afecta mai grav secția de motoare care, deși a proiectat și executat un prototip modern propriu de automobile până în 1924, nu a putut trece la fabricarea în serie, iar după anul 1925 a fost nevoită să renunțe și la producția de automobile pe bază de licență străină⁵². A continuat doar producția de autobuze, camioane și autocisterne.

Cu toate acestea, comenzile acordate societății Astra nu au fost suficiente nici în anul 1925, capacitățile ei de producție fiind folosite mult sub posibilități. Ea a reparat în acel an 111 vagoane marfă, capacitatea fiind de 6 000 bucăți; 237 vagoane de persoane, capacitatea fiind de 1 500 bucăți; 22 locomotive, capacitatea fiind de 240 bucăți. A construit în același an 396 vagoane noi de marfă, la o capacitate de 3 600 bucăți, și nici un vagon de persoane, deși avea o capacitate de 600 de bucăți⁵³.

Nefolosirea optimă a capacităților de lucru a fabricilor de vagoane indigene avea loc în timp ce milioane de lei erau plătite anual străinătății pentru a împrumuta vagoane, căci numărul lor era cu totul insuficient în țară. Criza de vagoane era un fenomen cronic în viața economică românească împiedicând desfășurarea ei normală. Din această cauză, de exemplu, cărbunii extrași din mine nu puteau fi transportați la uzinele consumatoare, care, drept urmare, erau uneori silit să-și întrerupă activitatea. Guvernele au căutat să suplinească această lipsă prin importul de vagoane din străinătate. În anul 1926 fabricile cehoslovace au furnizat C.F.R.-ului vagoane de călătorie și de mărfuri în valoare de 40 milioane lei.

Importul de material rulant, în condițiile când capacitatea de lucru a fabricilor autohtone era insuficient folosită, a provocat protestul acestora. Ele insistau pentru o politică protecționistă în domeniul aprovizionării C.F.R. cu material rulant. Cu toate acestea, nici în anul 1926 cotele repartizate uzinelor de vagoane nu au fost suficiente. La începutul anului, Astra a primit o cotă în valoare de

⁴⁹ V. Cațavei, *op. cit.*, „Ziridava”, 1978, X, p. 463.

⁵⁰ „Monitorul Oficial”, nr. 135, din 25 iunie 1924.

⁵¹ Arh. St. București, fond. U.G.I.R., dos. nr. 4/1924, f. 13.

⁵² V. Cațavei, *op. cit.*, „Ziridava”, 1979, XI, p. 692.

⁵³ *Situația diferitelor industrii la începutul anului 1926*, „Buletinul industriei”, 1926, I, nr. 4, p. 303.

180 milioane lei, din totalul cheltuielilor destinate acestui scop⁵⁴. Nu a primit însă nici o comandă pentru vagoane noi. Pe lângă aceasta, guvernul Averescu a hotărât ca, după expirarea contractelor în curs de executare, să nu mai reînnoiască nici un contract pentru reparațiuni de material rulant cu atelierele particulare din țară sau străinătate, urmînd ca ele să fie executate în totalitatea lor în atelierele de stat ale C.F.R. De asemenea, începînd cu anul 1926 activitatea secției de motoare s-a redus în mare măsură, datorită mutării secției de avioane la Brașov și a încetării producției de automobile. Ca urmare s-a trecut la operarea unor concedieri. Dacă în anul 1925 numărul mediu al muncitorilor a fost de 2 120⁵⁵, la începutul anului 1926 au mai rămas circa 1 500, din care 500 au fost concediați⁵⁶. Astfel, în cursul anului 1926 fabrica a lucrat abia cu 1/5 din efectivul pe care l-ar fi putut întreține în caz că ar fi avut comenzi suficiente⁵⁷. E drept, că în vara anului 1926 Direcțiunea C.F.R. a hotărât să repare un număr de 7 000 vagoane necesare transportării cerealelor, dintre care un număr de 1 000 urmau a fi repartizate Uzinelor Astra, deschizîndu-se în acest scop un credit special de 500 milioane lei. Dar, cum pînă la urmă această sumă nu a fost livrată, întreprinderile au fost silit să înglobeze reparațiile de vagoane pentru cereale în limita cotei anuale de reparațiuni, pentru care s-au aprobat deja creditele necesare⁵⁸.

Anul 1927 a adus cu sine creșterea volumului și valorilor comenzilor de stat către fabrica Astra, datorită accentuării tendințelor protecționiste, față de întărirea concurenței exercitate de mărfurile străine, în special a celor provenite din Germania, Austria și Polonia, care duceau o politică de dumping în domeniul furniturilor de vagoane, prezentîndu-se la licitațiile publice cu oferte extrem de ieftine. În această situație, la 11 martie 1927 a fost promulgată „Legea pentru fabricarea în țară de locomotive și vagoane necesare pentru reînnoirea materialului rulant C.F.R.” care prevedea că „șaptezeceșicinci la sută din suma bugetară prevăzută pentru reînnoirea materialului rulant va servi exclusiv pentru fabricarea de locomotive și vagoane din industria țării. Pentru restul de douăzeceșicinci la sută din această sumă se va comanda locomotive și vagoane prin licitație, între firmele constructoare de aceste materiale din țară și din străinătate”⁵⁹.

Pe baza acestei legi, în anul 1927 fabrica Astra a încheiat un contract pentru furnizarea către C.F.R. a 26 vagoane de călători și a 300 vagoane de marfă care urmau a se adăuga cotei de reparații. În același an s-a mai obținut o comandă de la Prefectura Județului Prahova pentru livrarea a 115 vagoane de marfă necesare liniei ferate Ploiești-Vălenii de Munte⁶⁰. Valoarea totală a producției realizate de uzinele Astra în anul 1927 s-a ridicat la 567 790 000 lei. Numărul mediu al lucrătorilor a oscilat în jurul cifrei de 1 500 în acel an, ajungînd uneori pînă la 1 700, coborînd adesea sub 1 200⁶¹.

Pe baza legii din martie 1927, administrația C.F.R. a căutat să încheie contracte ferme, de lungă durată, cu întreprinderile constructoare de material rulant, pentru ca atît Căile Ferate, cit și întreprinderile particulare, să-și poată elabora programe de lucru precise, de perspectivă. Un astfel de contract a fost

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ „Indicatorul industriei”, 1925, p. 38.

⁵⁶ „Buletinul industriei”, 1926, I, nr. 4, p. 303.

⁵⁷ „Buletinul Camerei de Comerț și Industrie din Arad”, 1926, IV, nr. 2, p. 22.

⁵⁸ „Fierul”, 1926, IV, nr. 14—15, p. 195 ; nr. 18, p. 251.

⁵⁹ „Monitorul Oficial”, nr. 57 din 13 martie 1927.

⁶⁰ Arh. St. Brașov, fond. cit., dos. cit., f. 9.

⁶¹ „Buletinul Camerei de Comerț și Industrie din Arad”, 1927, nr. 1, p. 56.

încheiat în luna mai 1927, prin care administrația C.F.R. s-a angajat să comande de la societatea Astra 55% din vagoanele de călători și 40% din vagoanele de marfă din cota de 75% ce trebuia rezervată industriei autohtone. Durata contractului urma să fie de 20 de ani⁶². De asemenea, pe baza contractului, societatea Astra se angaja să-și mute într-un termen de 10 ani fabricile de la Arad, într-un alt loc, mai sigur din punct de vedere strategic, care urma să fie indicat de guvern.

Pe baza acestui contract, fabrica de vagoane din Arad a livrat pentru C.F.R. în anul 1928 un număr de 10 vagoane de persoane și 200 vagoane de marfă, în valoare de 189 920 160 lei, a reparat 170 vagoane de persoane, 261 vagoane de marfă și 26 locomotive în valoare de 300 000 000 lei. În același an, a furnizat particularilor comenzi în valoare de 140 079 840 lei. Valoarea totală a producției uzinelor Astra a fost deci de circa 630 000 000 lei în 1928⁶³.

Producția globală a fabricii de vagoane din Arad a însumat între anii 1925 — 1928 un număr de 106 vagoane de persoane, 1 211 vagoane de marfă și 635 vagoane cisterne, adică un total de 1 952 vagoane de diferite tipuri⁶⁴. Fabrica „Romloc“ a produs în același răstimp 150 vagoane marfă și 25 vagoane cisterne⁶⁵.

Corespunzător intensificării producției, în anul 1928 și numărul de muncitori a fost mai mare: 1851 în medie, dar la sfârșitul anului a ajuns la circa 2 500. Fabrica Romloc avea 210 lucrători în același an⁶⁶.

Cu toate acestea, încheierea contractului din anul 1927 nu a adus cu sine stabilitatea mult dorită. Deja la sfârșitul anului 1927 și începutul lui 1928 statul a trecut la revizuirea contractelor de furnizare către C.F.R., începînd tratative și cu societatea Astra, cu scopul de a micșora preturile fixate anterior. Tratatивele înaintau încet. Nemulțumită de atitudinea intransigentă a guvernului, societatea Astra s-a adresat din nou Uniunii Industriilor Metalurgice și Miniere, propunînd coordonarea acțiunilor întreprinse de toate firmele interesate (îndeosebi „Unio“, „Rieger“, „Schiel“) în cadrul comisiei speciale ce urma să se instituie din delegații furnizorilor și ai Direcțiunii Atelierelor C.F.R.⁶⁷.

Venirea la putere a național-țărăniștilor a adus cu sine noi schimbări în politica economică de stat, multe din ele nefavorabile pentru fabricile autohtone. În curînd, guvernul a dat a înțelege că nu va mai respecta legea protecționistă din martie 1927 și va trece la efectuarea construcțiilor și reparațiilor de material rulant pe baza unor licitații publice, la care vor participa în mod liber atît firme din țară, cit și din străinătate. Administrația C.F.R. urma să acorde comenzile de furnituri acelor solicitanți care prezentau oferte mai ieftine și mai avantajoase, indiferent dacă erau străine sau autohtone.

Aceste intenții au provocat multă neliniște în rîndul industriașilor autohtoni, care, la adăpostul protecționismului, au cerut de regulă prețuri exagerate pentru furniturile executate. Barbu Știrbey, președintele Consiliului de administrație al societății Astra, s-a prezentat în audiență la primul ministru Iuliu Maniu pentru a cere ca fabricile din țară să fie avantajate în continuare la obținerea furniturilor către C.F.R. Iuliu Maniu a declarat însă foarte categoric, că guvernul nu se va abate de la intenția de a organiza licitații publice deschise tuturor pentru acoperirea necesităților C.F.R.⁶⁸. Această poziție a dat naștere unor

⁶² Arh. St. Brașov, fond. *cit.*, dos. nr. 2/1937, f. 127.

⁶³ „Buletinul Camerei de Comerț și Industrie din Arad“, 1929, nr. 2, p. 18.

⁶⁴ „Buletinul Societății Politehnice“, 1931, XLV, nr. 11, p. 1626.

⁶⁵ *Ibidem*.

⁶⁶ „Buletinul Camerei de Comerț și Industrie din Arad“, 1929, nr. 2, p. 19.

⁶⁷ Arh. St. București, fond. *U.I.M.M.R.*, dos. nr. 3/1928, f. 24.

⁶⁸ „Fierul“, 1929, nr. 7, p. 190.

temări, fondate de altfel, că firmele metalurgice străine, cu mult mai moderne, vor recurge la dumping pentru a pune mîna pe comenzile din România.

Paralel cu aceasta, noul guvern a manifestat o tendință accentuată spre a repara materialul rulant în atelierele de stat proprii ale C.F.R., trecînd la modernizarea și lărgirea lor. După 1 ianuarie 1929 locomotivele și vagoanele, în afară de contract, nu au mai fost reparate în atelierele particulare, iar după cîteva luni, chiar și contractele în vigoare au fost revizuite, reducîndu-se în valoare și termen. În acest fel suma destinată reparațiilor și construcțiilor de material de cale ferată a fost redusă cu 650 milioane lei pe anul 1929⁶⁹.

Cauza acestei politici a fost reducerea considerabilă a volumului traficului de mărfuri la începutul anului 1929, fenomen care a provocat o scădere însemnată a veniturilor căilor ferate. Această situație a durat însă numai pînă în vară, cînd recolta bogată de cereale a provocat din nou o mare lipsă de vagoane și locomotive, necesare în special efectuării exportului. Examinînd în luna iunie 1929 măsurile ce trebuiesc luate, administrația C.F.R. a adoptat soluția de a închiria locomotive din străinătate.

O asemenea hotărîre a provocat nemulțumirea capitaliștilor autohtoni. La 23 iulie 1929 societățile U.D.R., Astra, Malaxa, Vulcan, Romloc, Lemaitre etc. au făcut Direcției Generale a C.F.R. o ofertă fermă pentru repararea a 100 de locomotive, admițînd plata lucrărilor efectuate în cursul anului 1930⁷⁰. Cu toate acestea, administrația C.F.R. a continuat să recurgă la soluția închirierilor, foarte costisitoare de altfel.

Demersul societăților metalurgice românești a avut totuși efect, cu atît mai mult, cu cît guvernul național țărănesc, după ce a schimbat politica furniturilor de material rulant a guvernului anterior, trebuia să fixeze pe cale legislativă concepția sa în acest domeniu. La sfîrșitul lunii iulie 1929 a fost votată o nouă „Lege pentru construcția de locomotive și vagoane în țară“, prin care Regia Autonomă a C.F.R. contracta toate lucrările de această natură societăților U.D.R., Malaxa, Astra, Unio și Romloc, obligîndu-se să le asigure comenzi în valoare de 1 150 000 000 lei anual, din care 600 000 000 lei pentru fabricarea de vagoane⁷¹.

Noua lege oprea Administrația C.F.R. să încheie contracte de furnizare cu alte firme din țară, decît cele 5 prevăzute în contract, stabilind și obligația ca și din cota ce depășea eventual suma fixă alocată anual, să dea un procent de 33% acelorăși întreprinderi. Prin aceeași lege, dispozițiile Legii din 1927, precum și contractele încheiate în baza lor, au fost abrogate. Legea, deși acorda o situație privilegiată marilor uzine metalurgice din țară, nu fixa nici o opreliște pentru participarea la furnituri a unor firme din străinătate, dacă guvernul dorea să cheltuiască o sumă mai mare pentru mărirea parcului de material rulant.

Conform prevederilor noii legi a fost încheiat un contract între Direcția Generală a C.F.R. și societatea Astra pentru construirea de vagoane pe o durată de 6 ani, începînd cu 1 ianuarie 1923, expirînd la 31 decembrie 1934⁷². C.F.R. se obliga a comanda anual un număr de vagoane pentru o sumă de minimum 370 milioane lei. Plata cuvenită pentru furnizarea lor trebuia achitată cu punctualitate, în caz contrar societatea Astra avea dreptul de a percepe dobînzii pentru

⁶⁹ *Idem*, nr. 21, p. 587.

⁷⁰ *Ibidem*.

⁷¹ „Monitorul Oficial“, nr. 169, din 2 august 1929.

⁷² Arh. St. Brașov, fond. cit., dos. nr. 2/1937, f. 106.

suma restantă. Prețurile unitare urmau a se stabili luându-se ca bază media prețurilor cu care căile ferate din Austria, Cehoslovacia, Germania și Franța își procurau materialul similar, adăugându-se un procent de protecție de 40%, care însă pînă în ultimul an al valabilității contractului trebuia să scadă treptat pînă la 25%⁷³. În caz că C.F.R. nu ar fi respectat volumul comenzilor anuale, urma să plătească despăgubiri corespunzătoare. Societatea Astra se obliga prin contract să livreze la termen și în condiții de calitate ireproșabilă vagoanele comandate, garantînd cu toată averea ei de orice natură pentru executarea contractului.

În acest fel, societatea Astra, ca și Romloc, Unio, U.D.R., și altele din țară au obținut în cele din urmă mari avantaje de pe urma contractelor încheiate cu Regia Autonomă C.F.R. Aceste contracte au fost urmate în octombrie 1929 de hotărîrea Direcției Generale C.F.R. de a se deschide un credit de 45 milioane lei în vederea reparării a 1 000 de vagoane de marfă, de către fabricile din țară. Recondiționarea vagoanelor era urgent necesară pentru transportul porumbului⁷⁴.

Măsurile guvernamentale au asigurat astfel un grad satisfăcător de activitate Uzinei de vagoane din Arad și în anul 1929, deși nu s-a atins cifra de afaceri din anul anterior. În 1929 Uzinele din Arad au livrat pentru C.F.R. 25 de vagoane de călători și 200 de vagoane de marfă în valoare de 166 milioane lei, și au executat reparațiuni în valoare de 141 milioane lei. Comenzile pentru particulari au sporit în același an, constînd din 50 de vagoane remorci pentru „Societatea Tramvaielor București”, 149 de vagoane cisterne și alte lucrări de construcții metalice și cazangerie, în valoare totală de 223 milioane lei. Deverul total al fabricii Astra s-a ridicat deci la 530 milioane lei în anul 1929⁷⁵.

În schimb, societatea Romloc a suferit reduceri importante în programul său de lucru în anul 1929. Cota ei de participație la comenzile totale de material rulant a fost fixată în acel an la suma de 75 milioane lei. Raportul Consiliului de administrație al societății Astra pe anul 1929 a considerat drept cauză principală a restrîngerii parțiale a activității uzinelor din Arad și Brașov, modificarea contractului încheiat cu C.F.R., considerînd noul aranjament mai puțin avantajos. De asemenea, schimbarea tarifului vamal în anul 1929 a slăbit protecția asigurată pînă atunci mai multor articole fabricate de Uzinele Astra. „Lipsa de protecțiune suficientă ne pune adesea în inferioritate față de concurența străină, în cursul anului trecut în diferite rînduri am asistat neputincioși față de concurența industriilor străine care au reușit a obține comenzi importante de la diferite administrații de stat” — arăta același raport.

Corespunzător scăderii gradului de ocupație al întreprinderii, în anul 1929 și efectivul mediu al muncitorilor angajați a scăzut la 1 710, deși în luna noiembrie numărul lor a atins cifra de cca. 2 040⁷⁶. „Spre a evita concedieri în masă și dorind a păstra numărul normal al lucrătorilor, am menținut un timp îndelungat un număr însemnat de muncitori, fără suficientă ocupațiune pe statele de plată, evitînd creșterea șomerilor în orașul Arad”, raporta Consiliul de administrație, recunoscînd că totuși, în diferite perioade ale anului, au fost concediați numeroși muncitori.

Deși ritmul de activitate al uzinelor a fost mai lent, în 1929 s-a îmburătățit, în schimb, în mare măsură situația financiară a întreprinderii, în urma achitării

⁷³ *Ibidem*, f. 109.

⁷⁴ „Arbeiter Zeitung”, 1929, XXXVII, nr. 243, din 24 octombrie.

⁷⁵ „Buletinul Camerei de Comerț și Industrie din Arad”, 1930, nr. 1, p. 75.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 78.

de către C.F.R. a unei sume de 315 milioane lei, în contul vechilor lor datorii din anii 1926—1928. Această sumă a fost achitată din sumele provenite din împrumutul de stabilizare din anul respectiv. De asemenea, plățile pentru cota anului 1929 au fost făcute cu mai multă promptitudine. În acest fel și societatea Astra și-a putut achita o parte din marile sume datorate băncilor, de la care era silită să se împrumute neîncetat, în lipsa disponibilităților asupra sumelor pe care trebuia să le primească de la administrația C.F.R. Datoriile către bănci aduceau însă cu sine mari dobânzi care trebuiau plătite acestora (53 milioane lei în 1928, 65 milioane lei în 1929). Ele exploatau criza generală de numerar ce se manifesta în viața economică a țării pentru a impune dobânzi cit mai mari asupra sumelor împrumutate. Între datoriile C.F.R. către societatea Astra, și datoriile ei către bănci era astfel o strînsă legătură, împietind asupra întregii situații financiare a societății între anii 1923—1929.

Pînă în anul 1928 datoria căilor ferate către societatea Astra, a atins cifra de 650 000 000 lei. Din această sumă în anul 1929 a fost circa jumătate achitată, astfel că la sfîrșitul acestui an C.F.R. mai datora suma de 324 653 382 lei. Dar creanțele asupra Administrației Căilor Ferate provenind din anii 1919—1926 nu a fost nici pînă atunci achitate. Pentru a compensa în parte dobînzile pe care societatea Astra le avea de plătit către bănci, în anul 1929 Ministerul Finanțelor a recunoscut dreptul ca și fabrica de vagoane să încaseze dobînzi asupra creanțelor pe care le avea față de C.F.R. În ședința Consiliului de administrație din data de 15 mai 1929, M. N. Schapira a prezentat extrasul de cont al dobînzilor C.F.R. cuvenite pentru anii 1919—1926, care pe baza unei dobînzi anuale de 6%, se ridica în acel moment la suma de 72 307 704 lei⁷⁷.

În pofida realelor greutăți financiare generate de întîrzierea cu care administrația C.F.R., principalul client al societății Astra, își achita comenzile, beneficiile și dividendele obținute de către acționari au fost importante. La aceasta se adăuga creșterea neîncetată a fondului de rezervă și ale altor fonduri, care mascau o parte din profiturile reale ale societății:⁷⁸ (în lei).

Anul	Profituri	Dividende	Fond de rezervă	Alte fonduri
1923	17 225 014	70	2 292 162	13 022 242
1924	12 399 890	50	3 942 169	19 287 020
1925	20 322 192	70	10 182 158	23 685 268
1926	27 532 378	55	11 698 268	31 852 718
1927	45 071 318	55	13 574 887	51 311 524
1928	54 365 745	55	15 828 453	81 406 339
1929	45 526 940	40	18 542 783	88 344 659

Profiturile Astrei au fost deosebit de ridicate în anii 1927—1929, dublîndu-se în comparație cu anii anteriori. La aceasta se adăuga profiturile societății Romloc, al cărui capital acționarii Astrei l-au preluat în întregime. În 1928, fabrica de vagoane din Brașov a obținut un profit de 163 360 lei, iar în 1929, 180 736 lei.

⁷⁷ Arh. St. Brașov, fond. cit., dos. nr. 4/1927—1936, f. 23.

⁷⁸ „Anuarul General al Societăților Anonime“, 1928—1929, p. 111 ; „Compass Românien“, 1932, p. 652 ; *Statistica Societăților Anonime pe Acțiuni din România pe anii 1924—1930*.

Pe baza profiturilor obținute, uzinele Astra au putut finanța un larg program de investiții. Între anii 1923—1929 cifra totală a capitalului investit în imobile și instalații a crescut neconținut.⁷⁹

Anul	Imobile	Instalații
1923	30 609 486	25 338 164
1924	42 809 226	25 992 631
1925	43 589 538	26 823 648
1926	61 331 816	66 108 012
1927	138 701 960	101 617 737
1928	148 130 069	116 256 668
1929	148 654 454	123 392 776

Investițiile masive au făcut ca fabrica de vagoane din Arad să se modernizeze în permanență, să se extindă, să-și creeze noi secții productive. De asemenea, structura producției a fost adaptată necesităților pieței. Investiții mai importante s-au făcut începînd cu anul 1926, cînd, după mutarea secției de motoare la societatea I.A.R. din Brașov, pe întregul teritoriu al uzinei s-a extins fabricația de vagoane. În acest fel, capacitatea de producție a secției de material rulant a crescut cu 30%⁸⁰. Investițiile legate de extinderea și modernizarea secției de vagoane s-au ridicat la suma de 70 milioane lei în 1926⁸¹.

Cele mai masive investiții au fost efectuate însă în anul 1927, cînd structura activității productive a fabricii Astra a cunoscut transformări importante. În acest an au fost investiți peste 110 000 000 lei în vederea amenajării noilor secții de arcuri de fier pentru vehicule și de butoaie metalice sudate electric. În schimb, a încetat fabricarea motoarelor, a mașinilor-unelte, precum și a camioanelor și a autobuzelor.

Extinzîndu-se neîncetat, la sfîrșitul deceniului al treilea uzinele Astra ocupau un teren de 200 000 m², din care 70 000 m² clădiți. Această suprafață era străbătută în interior de linii ferate de 12 km lungime. Forța motrice utilizată era de 3 300 C.P. în anul 1928⁸². Numărul mașinilor unelte în funcțiune era de 632. Capacitatea de producție anuală a secțiilor sale principale consta în 600 bucăți vagoane de călători, 3 600 bucăți vagoane de marfă, 500 vagoane cisterne, 800 t cazane de aburi, 700 t piese turnate și forjate. Se mai produceau arcuri de vehicule, construcții metalice, rezervoare, butoaie de fier etc.⁸³.

În același an capacitatea de producție a fabricii Romloc consta în 200 bucăți vagoane de marfă, 50 bucăți vagoane cisterne, 40 rezervoare și 10 cazane de aburi. Forța ei motrice se ridica la 315 C.P.⁸⁴.

Alături de progresele cantitative, uzinele Astra au realizat sensibile progrese calitative în nivelul de executare al produselor lor, îndeosebi la vagoane. Referitor la noile vagoane puse în circulație de fabrica din Arad în anul 1929 presa de specialitate remarcă : „Vagoanele noi ale societății Astra se prezintă în condiții foarte avantajoase. Amenajarea interioară reprezintă ultimul cuvînt al

⁷⁹ *Statistica Societăților Anonime 1924—1930.*

⁸⁰ *Monografia Uzinelor de Vagoane Arad*, p. 41.

⁸¹ „Fierul”, 1928, VI, p. 431.

⁸² „Revista industrială”, 1928, XXX, nr. 4, p. 53.

⁸³ „Indicatorul industriei”, 1928, p. 109.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 79.

tehnicii în ce privește confortul și eleganța. Prin inovațiile aplicate, ca și prin structura lor generală, noile vagoane stau pe picior de egalitate cu cele mai bune vagoane din țară și străinătate . . . sînt construite în întregime în țară după planurile elaborate de uzinele noastre, în cadrul tipurilor curente de vagoane, care circulă pe căile ferate din țară și din occident“⁸⁵.

DIE TÄTIGKEIT DER „ASTRA — GASELLSCHAFT — DIE ERSTE RUMÄNISCHE WAGGONFABRIK“ AUS ARAD IN DER ZEITSPANNE 1919—1929

(ZUSAMMENFASSUNG)

In Arad befanden sich Anfang dieses Jahrhunderts ein (mit österreichischem Kapital gegründetes) Waggonwerk und eine (mit österreichischem, ungarischen und deutschem Kapital gegründete) Fahrzeug- und Flugzeugfabrik. Gleich nach dem Krieg gingen diese in den Besitz von Camillo Castiglioni und dem italienischen Bankkapital über.

Der Ökonomiepolitik der rumänischen Regierung gemäß wurde aber ein Teil des Kapitals rumänischen Banken abgetreten. Infolgedessen wurde zwischen 1920—1923 die ASTRA-Gesellschaft ins Leben gerufen, die sowohl die Anlagen des Waggonwerks, als auch jene der Fahrzeug- und Flugzeugfabrik übernahm. Allmählich beschränkte sich aber die neue Gesellschaft auf die Herstellung von Waggonen und erhielt immer größere Aufträge von Seiten der Staatsverwaltung der rumänischen Eisenbahnen.

Die Produktion erreichte ihren Höchststand in den Jahren 1927—1929. Gleichzeitig spielten die Banken mit einheimischem Kapital eine immer größere Rolle in der Tätigkeit der ASTRA-Gesellschaft.

Die ASTRA-Gesellschaft versuchte auch in die Tätigkeit der Firmen mit ähnlicher Produktion (Waggon-, Flugzeug- und Maschinenfabriken) einzugreifen und diese zu kontrollieren, wodurch ein richtiger Konzern gebildet wurde, der im ökonomischen Leben Rumäniens eine wichtige Rolle spielte. Die ASTRA beteiligte sich auch am politischen Leben, wobei sie zusammen mit anderen großen Hüttengesellschaften versuchte, die Politik der rumänischen Regierungen auf dem Gebiet der staatlichen Ankäufe zu beeinflussen. Sie forderte vor allem, daß man die einheimischen Waggonfabriken gegen die mächtige Konkurrenz der ausländischen Firmen schütze.

⁸⁵ „Fierul“, 1929, nr. 2, p. 44.

LUPTĂTORI PENTRU LIBERTATE ȘI UNITATE NAȚIONALĂ

VASILE STROESCU — SPRIJINITOR AL CULTURII ROMÂNEȘTI DIN TRANSILVANIA

CONSTANTIN I. STAN

Vasile Stroescu s-a născut la 11 noiembrie 1845 în Comuna Trinca din Județul Hotin. Este coborîtor dintr-o veche familie boierească, Jitnicierul Ioan Stroescu, un strămoș al său, fusese dăruit de domnitorul Moldovei Ioan Gheorghe Duca, la 2 iulie 1682 cu tirgușorul Dumitrașcu, fiind al cinsprezecelea copil al lui Vasile Stroescu. Primele studii le-a făcut la gimnaziul din Kemeņeț-Podolse, iar cele liceale la Chișinău și Odesa, frecventînd apoi cursurile universitare la Moscova, Petersburg și Berlin. În capitala Germaniei, unde studia dreptul, Vasile Stroescu l-a întîlnit în 1866 pe Alexandru Ioan Cuza. Un an mai tîrziu era judecător de Hotin aici cunoscîndu-l pe Alexandru Hașdeu. De la tatăl său i-au rămas 25 000 ha teren, vite și oi. Veniturile obținute după moșiile sale le-a împărțit în Transilvania pentru dezvoltarea culturii românești. Terenul l-a dat în arendă numai românilor, înființînd „obști țărănești” fapt care constituia o noutate în epocă și i-a adus o mare popularitate¹.

La începutul secolului al XX-lea a vizitat România, interesîndu-se de starea școlilor de aici. În 1902 a donat 200 000 lei pentru construcții de localuri școlare în fostele județe Dorohoi, Botoșani, Neamț și Suceava. Șase ani mai tîrziu, în 1908 a oferit alte 100 000 de ruble pentru continuarea de construcții școlare în Regat, iar la începutul anului 1910 trimite guvernului român încă 100 000 lei pentru ajutorarea comunelor la construirea localurilor de școală².

Vasile Stroescu și-a concentrat cu deosebire atenția asupra Transilvaniei deoarece în această veche provincie românească situația culturală a românilor era deosebit de grea: Școlile românești se aflau într-o stare foarte critică, mai ales după trecerea la aplicarea legii școlare a ministerului maghiar Appony din 1907, care impunea ca limbă de predare în școli cea maghiară. Se urmărea astfel distrugerea învățămîntului confesional românesc și implicit desnaționalizarea românilor în propria lor țară.

Mitropolitul Transilvaniei, Ioan Mețianu îl informează într-o scrisoare pe Stroescu că ortodocșii au inițiat un fond pentru înființarea și susținerea școlilor din satele românești din Transilvania și îi cere sprijinul. V. Stroescu îi răspunde că donează acestui fond 226 765 coroane, adăugînd și sume pentru cantinele școlare și pentru haine, cărți și caiete destinate celor săraci³.

¹ Vezi Ștefan T. Eșeanu, *Români în cultura rusă* (manuscris), f. 246—247. Lucrarea ne-a fost furnizată de autor, fapt pentru care îi adresăm sincere mulțumiri, Gh. Bezvicani, *Profiluri de ieri și de azi*, București, 1943, p. 286; Liviu Marian, *Vasile Stroescu. Amintiri*, în „Adevărul literar și artistic”, din 25 aprilie 1926, Antonie Plămădeală, *Pagini dintr-o arhivă inedită*, București, 1984, p. XXVI.

² „Anuarul Activitatea Casei școlilor pe anul 1910—1911”, p. 370; Ștefan T. Eșeanu, *op. cit.*, (mss.), f. 247.

³ „Lupta”, din 23 aprilie 1910; „Unirea”, (Bla), din 23 aprilie 1910; Antonie Plămădeală, *op. cit.*, p. XXVII.

În noile împrejurări comisia consistorială de la Blaj a lansat un apel către toți fiii bisericii unite să contribuie la crearea unui fond cultural al arhidiecezei greco-catolice de Alba Iulia și Făgăraș. Cunoscând acest apel, Vasile Stroescu, aflat în stațiunea balneoclimaterică Davos-Platz trimite scrisoare comisiei consistoriale din Blaj, în care arată că autorii apelului trebuie să se adreseze „la toți românii fără distincțiune de confesiunea lor” căci diferența de confesiune nu ne poate dezbină. „Unitatea asta — arată marele mecenat — provine din sentimentul național puternic al tuturor”. Totodată, el informează că subscrie la fondul cultural cu suma de 100 000 de coroane, din care trimite imediat 10 000 de coroane, iar restul pînă cel tîrziu la 1 decembrie 1910⁴. Știrea a produs o imensă satisfacție în presa și opinia publică din Transilvania. Ziarul „Unirea” din Blaj exprima în cuvinte deosebit de expresive bucuria nestăvilită produsă de acest eveniment: „Nu ne putem înmuia condeii într-o călimară de aur, ca să cinstim după cuvîntă numele din fruntea acestor rinduri! Nu avem glasul de sunet al prorocului, pentru a-l rosti lumii românești cu triumful aceluia care n-a glăsuț în pustie. Și nu avem condeii din cel mai zdravăn brad al pădurilor norvegiene, pentru a-l împlînta în craterul Etniei — vorba lui Heine — ca să scriem cu litere de pară pe bolta cerească un nume, un singur nume, pe care generațiile viitoare să-l citească cu admirație!”. Într-adevăr emoția era deosebit de puternică. Gestul acestui mare filantrop era pentru românii din Transilvania, așa cum arată în continuare ziarul „o solie luminoasă, care ne-a electrizat pe toți, dîndu-ne noi forțe de muncă, în greaua noastră luptă pentru existență”⁵. Acest dar, care a avut „un răsunset românesc extraordinar” a fost, cum nota în alt număr aceeași publicație, „un răsărit de soare într-o noapte de nesiguranță”⁶.

Donatiile lui Vasile Stroescu în Transilvania au avut un larg ecou și în Regat. N. Iorga scria în 1910 vădit impresionat următoarele: „Darul D-lui Stroescu are un înțeles, unul mîngietor și plin de făgăduieli (...). D-l Stroescu deschide larg mîna și dă o jumătate de milion culturii românești (...). Ce e mai curat și mai bun a vorbit prin graiul acestui nobil bătrîn”⁷.

Activitatea caritabilă a lui V. Stroescu nu se oprește însă aici. Reuniunea femeilor române din Arad își reîncepe activitatea în 1909 după o stagnare de cîțiva ani. Noul comitet ales sub conducerea Letiției Oncu, își propune construirea unui local nou pentru școala superioară de fete. Pînă la 27 februarie 1910 Letiția Oncu adună suma de 28 288 de coroane și 25 fileri sumă mică față de scopul propus. De aceea face din nou apel la generozitatea și solidaritatea românilor de pretutindeni. Fiind anunțat de această întreprindere Vasile Stroescu trimite la 29 aprilie/12 mai 1910 o scrisoare „Reuniunii Femeilor Române din Arad și Provincie” în care după ce aduce un fierbinte omagiu femeilor române, care din toate locurile țării aduc „obolul lor la întemeierea farului culturii naționale în edificarea școlii superioare de fete din Arad”, anunță că oferă pentru ridicarea acestui așezămînt suma de 100 000 de coroane. Totodată, marele filantrop își exprima dorința ca edificiul proiectat „să fie construit conștiincios și să devie un adevărat focar al redesteptării multor generații”⁸. În răspunsul său din 3/16 mai 1910, comitetul reuniunii femeilor române din Arad își exprima întreaga sa recunoștință față de gestul marelui mecenat

⁴ „Unirea” (Blaj), din 23 aprilie 1910; Calendarul Minerva — 1911, București, 1910, p. 66.

⁵ „Unirea” (Blaj), din 2 aprilie 1910.

⁶ *Idem*, din 23 aprilie.

⁷ „Neamul Românesc”, din 13 aprilie 1910.

⁸ Rodica Herlo, *Reuniunea femeilor române din Arad și provincie*, în „Ziridava”, X/1978, p. 342—343) anexa I; „Telegraful român” (Siblu) din 4/17 mai 1910.

considerat pe bună dreptate „o măreață dovadă a iubirii de neam“, prin care „se întemeiază un templu de cultură așa de mult dorit“⁹. În același timp comitetul solicită favoarea ca viitorul edificiu școlar să poartă denumirea „Școala superioară de fete Vasile Stroescu“, ca în felul acesta numele lui Stroescu să fie săpat pentru totdeauna în inimile noastre, să poată rămâne de-a pururi simbolul ocrotitor al templului acesta de lumină“. Astfel prin gestul caritabil al lui V. Stroescu fiicele Aradului „vor fi de acum înainte salvate cu grijă de primejdia culturii străine, care ne îndepărta de căminul adevăratelor soții și mame române“. Această propunere nu a fost acceptată de marele filantrop, căci într-o nouă scrisoare adresată comitetului Reuniunii femeilor din Arad la 11/24 mai 1910 arată : „Nu mă unesc să răpesc dreapta numire, care se cuvine școalei și anume Școala superioară de fete a Reuniunii femeilor române din Arad și provincie“¹⁰. Atitudinea lui Vasile Stroescu este o dovadă grăitoare a modestiei sale, a dorinței de a nu fi cunoscut. Din aceste motive nu ținea ca toate donațiile sale să fie tipărite. Așa se face că ziarul „Unirea“ din Blaj se întreba la începutul lunii aprilie 1910 „Cine e acel Vasile Stroescu, care ne-a scos din făgașul obișnuit al articolelor noastre pesimiste. Nu avem nici noi fericirea de a-l cunoaște mai aproape...“¹¹. La rîndul său Onisifor Ghibu seria în „Viața Românească“, din iunie 1910 despre un om al cărui nume nu-l auzise pînă acum nimeni în Ardeal, și al cărui nume astăzi nu este ardelean care să nu-l cunoască“, Vasile Stroescu, care „printr-un gest de o măreție antică a făcut să ajungă în mîna autorităților noastre bisericești și culturale frumoasa sumă de aproape o jumătate de milion de coroane în scopul de a ajuta cu ele școlile rurale sărace (...). Prin această faptă continua marele pedagog V. Stroescu a intrat în Panteonul Românilor nemuritori“. Evidențiind modestia cucreditoare a marelui mecenat, Ghibu consemna în final : „Nu a făcut nici un zgomot în jurul darurilor sale, care i s-au părut datorii de la sine înțeles“¹². Doi ani mai târziu, același Onisifor Ghibu arăta că sumele furnizate de Stroescu au pe lîngă importanța lor materială și o mare semnificație onorată că ele nu vin „din punga unui gălăgios, care ar vrea să-și facă reclamă, ci din a unei firi cu totul superioare, care ține la sfințenia principiului : ce face dreapta să nu știe stînga“¹³.

De fapt Ghibu a dedicat lucrarea *Cercetări privitoare la situația învățămîntului nostru primar și la educația populară*, apărută la Sibiu, în 1911 lui Vasile Stroescu scriind : „Închin această carte omului providențial care ne-a înțeles mai adînc durerile și ne-a iubit mai mult. Domniei sale Domnului Vasile Stroescu, în semn de profundă venerație“.

Trăsăturile morale deosebite ale lui Vasile Stroescu l-au făcut popular nu numai în Transilvania, ci și în România. În ședința solemnă a Academiei României din 24 mai 1910, sub președinția lui Iacob C. Negruzzi se aduce un fierbinte omagiu marelui mecenat. Grigore Ștefănescu, locțiitorul secretarului general al Academiei citește un raport în care arată că a fost hotărîtă în unanimitate alegerea lui Vasile Stroescu ca membru de onoare. Era în fond un gest de recunoștință pe care Academia îl aducea celui care „prin extraordinare acte de generozitate făcute în lunile din urmă, pentru instituțiile de cultură ale românilor de peste Carpați a contribuit în mod puternic la prăpășirea cul-

⁹ Rodica Herlo, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. p. 343—344, anexa II.

¹⁰ *Idem*, p. 344, anexa III.

¹¹ „Unirea“ — (Blaj), din 2 aprilie 1910.

¹² O. Sima (Onisifor Ghibu), *Scrisori din Ardeal. Mare sprijinitor al culturii românești Vasile Stroescu*, în „Viața Românească“, V, nr. 6, din iunie 1910, p. 391.

¹³ *Idem*, Vasile Stroescu, în „Anuarul pedagogic“ (1913), Sibiu, 1912, p. 55.

turii noastre naționale”¹⁴. Două zile mai târziu, la 26 mai 1910, Congresul Ligii Culturale ținut la Ploiești a ales în unanimitate pe Vasile Stroescu ca membru de onoare. În scrisoarea trimisă marelui filantrop cu această ocazie se aduce un omagiu „celui mai generos dintre români”, mulțumindu-i, totodată, pentru „jertfele fără exemplu”¹⁵.

Modestia, dorința de a rămâne necunoscut, lupta împotriva publicității, trăsături definitive ale personalității lui V. Stroescu, făceau ca mulți, după cum remarcă peste ani istoricul Ioan Lupaș, să se îndoiască chiar de existența sa fizică „și erau aplecați a crede că acest nume ilustru ar fi fost inventat de către organele de conducere ale României libere, spre a-și putea strecura sub vâlul lui ajutoarele și subvențiile necesare pentru salvarea instituțiilor culturale și religioase ale fraților subjugăți”¹⁶.

În aprilie 1910, Elie Miron Cristea a mers în Elveția, la Davos, unde se afla Vasile Stroescu, cu scopul de a-i mulțumi pentru darul de peste 200 000 de coroane și de a-i expune renumitului filantrop toate greutățile prin care trec românii din imperiul austro-ungar, luptele ce le poartă „pentru comorile sufletești”, invitându-l cu acest prilej să viziteze Transilvania¹⁷.

În toamna anului 1911, Vasile Stroescu a venit incognito în Transilvania, sub numele de Vasile Vasilevici, sosind la Caransebeș, în seara zilei de 2 octombrie 1911. Aici marele mecenat a stat trei zile. În acest timp, Miron Cristea i-a făcut o expunere referitoare la luptele și greutățile ce le-au îndurat românii, înfățișându-i totodată, situația celor 75 de școli românești, pe care le are în subordine. În urma discuțiilor purtate s-a ajuns la următoarea înțelegere verbală între Vasile Stroescu și episcopul Caransebeșului. 1) Vasile Stroescu va continua să sprijine „școlile populare”, numai să fie informat „unde va fi lipsă”, angajându-se să sprijine și pe românii din Bihor; 2) Rugărilor, care s-ar face eventual pentru ajutoare vor trebui trimise mai întâi lui Miron Cristea, care să-și dea acordul arătând că școli trebuie să fie sprijinite, deoarece „nu e bine să dea ajutoare așa pe dibuite”; 3) Să se facă colecte și dacă colectele nu vor ajunge să se apeleze la Vasile Stroescu. „Să contați pe mine” îl asigură Stroescu pe Miron Cristea; 4) Marcele filantrop a promis, de asemenea, ajutoare pentru școala de fete care trebuia să ia ființă la Lugoj; 5) Miron Cristea i-a vorbit de greutățile Băncii „Albina” din Sibiu, iar V. Stroescu a promis că o va ajuta¹⁸. Prin această barcă, din aprilie 1910 și pînă în noiembrie 1914 el a furnizat aproape un milion de coroane. Au fost trimise fonduri pentru ridicarea a 216 școli și 96 de biserici și a ajutorat școlile din Arad și Brad, dînd o jumătate de milion de coroane mitropoliilor ortodoxe din Sibiu și Blaj, episcopiilor ortodoxe din Caransebeș și Arad. Consistoriul din Sibiu a primit 22 000 de coroane, 10 000 cel din Caransebeș, 100 000 seminarul din Sibiu, construindu-se inter-natul Diecezan¹⁹.

Vasile Stroescu a colaborat, de asemenea, cu A.S.T.R.A. foarte activ. El a pus la dispoziție un fond cultural. Din acest fond au fost tipărite cărțile „Tușa Oana” de Ion Agîrbiceanu, „Amintiri din copilărie” de Ion Creangă,

¹⁴ „Analele Academiei Române”, seria a II-a, tom. XXXII, 1909—1910, partea administrativă și dezbaterile, ședința din 24 mai 1910, p. p. 246—247.

¹⁵ O. Ghibu, *Vasile Stroescu*, în loc. cit., p. 56.

¹⁶ „Transilvania” — aprilie 1926; *Vezi* și I. Lupaș, *Fașadele istorice*, București, 1937, p. 36.

¹⁷ „Anuarul Academiei Teologice ortodoxe Române din Caransebeș 1939—1940, *Însemnările imediate ale fostului patriarh Miron Cristea*, p. 82.

¹⁸ *Ibidem*, p. p. 83—84.

¹⁹ O. Ghibu, *Vasile Stroescu*, în loc. cit., p. 56; „Viața Românească”, VII, vol. XXV, 1912, p. 217; „Viața Basarabiei”; I, nr. 1, 1940, p. 7.

„Poezii populare ale românilor“ de Vasile Alecsandri, „Războiul nostru pentru neahtare“ de George Coșbuc, „Popa Tanda“ de Ioan Slavici, „Mitropolitul Andrei Șaguna“ de Ioan Lupaș, „Povestea vorbi“ de Anton Pann, în total 45 000 de exemplare. Din alte 96 000 exemplare s-au întocmit 300 de biblioteci populare destinate comunelor românești²⁰.

Studentii români transilvăneni din Budapesta organizați în Societatea Academică Română „Petru Maior“, înființată în 1862 se zbăteau în cele mai grele privațiuni materiale. Vasile Stroescu participă ca invitat la festivitățile prilejuite de aniversarea a 50 de ani de la fondarea societății. Într-o scrisoare adresată comitetului la 10/23 aprilie 1912, marele sprijinitor al culturii românești din Transilvania își exprima bucuria nestăvilită că a participat la aceste sărbătoriri: „Am avut mare mulțămire a mă afla între românii adunați din toate colțurile țării; a vedea tipuri românești, costume, dansuri naționale, care nu le-am văzut niciodată. Cântarea d-șoarei Voileanu și doinele doamnei Herbay, mi-au făcut o impresie adincă și vor rămâne în sufletul meu, ca un fermecător suvenir, pe toată viața“. Autorul mesajului arată în continuare că din ziare a aflat că la Budapesta sînt 150 studenți români. Starea materială a multor este foarte deplorabilă, iar în anii din urmă „cca 20 de inși, cei mai talentați din cauza sărăciei și-au consumat puterile și sănătatea și au plătit cu viața“. Vasile Stroescu salută intenția lui Emanoil Ungureanu de a se aduna bani pentru înființarea unui internat destinat studenților universitari. Autorul scrisorii amintește studenților de „Alexandru Ioan Cuza, Domnul României, care sprijinea pe toți românii ori unde ar fi fost“, elogiind personalitatea ilustrului prinț „Domn pămîntean de care nu mai rodește pămîntul României, care își iubea și națiunea care se aseamăna cu domnii legendari ce i-au avut românimă Alexandru cel Bun, Ștefan, Mihai“. Vasile Stroescu combate ideea lui Vasile Goldiș potrivit căreia națiunea română cuprinde 14 milioane de suflete și că în scurt timp (5—6 ani) se vor aduna cele 2 milioane ca fond pentru înființarea internatului. Marele filantrop aduce numeroase argumente arătînd că acea vreme „a rămas ca o poveste frumoasă și a trecut ca un vis“, iar regele Carol I nu a continuat politica ilustrului său predecesor. Vasile Stroescu îl acuză de uciderea celor 11 000 de țărani, de acapararea a 12 dintre cele mai mari și frumoase moșii. „Țara a intrat în datorii și poporul românesc a rămas mai sărac de cum a fost, fără școli, fără învățători. România încă-i tabula rasa, că la dinșii acasă este prea mult de făcut. Au făcut și ei o mîngiere, se bucură că familia lor regală îi una din cele mai bogate din lume. De acolo, unde sînt asemenea oameni. D-voastră n-aveți ce aștepta“. Lipsa unui ajutor constant, substanțial din partea guvernanților de la București nu se explică numai prin politica regelui Carol I, ci și prin apartenența României la coaliția Puterilor Centrale, fapt care nu-i permite o sprijinire pe față a românilor din Transilvania. Nu putem să uităm faptul că însăși România era confruntată cu numeroase greutăți determinate de îndelungata dominație străină, de exploatarea principalelor bogății de trusturile industriale ale marilor puteri imperialiste. În aceste împrejurări Vasile Stroescu recomandă tinerilor universitari bizuirea pe forțele proprii: „Române să lăsați frazele goale la o parte și să vă gîndiți numai la aceea ce puteți singuri să faceți“. El propune în scrisoarea menționată ca toți studenții să formeze o societate și să înființeze casa lor unde „Toți cu dare de mină să se înscrie cu cote anuale: să atragă ca membri onorari și fețe particulare“. Banii necesari să se adune prin colecte, baluri, reprezentații teatrale. Din aceste fonduri să se asigure stipendii și mai întii

²⁰ *Ibidem*: „Transilvania“, aprilie 1926.

celor mai talentați, morali, sirguitori și săraci studenți, studiindu-se în prealabil starea lor materială. În acest sens Stroescu oferă pentru casa studenților din Budapesta 12.000 de coroane, din care cere ca începînd cu anul academic august 1912 să se cheltuiască în fiecare an cîte 1 000 de coroane. Marele mecenat sugerează, totodată, ca fondul să poarte numele „*Fondul lui Ion Slavici pentru casa studenților români din Budapesta*“. În final V. Stroescu, pe lîngă urările de bine și sănătate pe care le transmite întregului comitet, indică studenților „să nu uite mediul, din sudoarea căruia au răsărit și că în tinerețe au fost ajutați și, prin ajutor au plutit la suprafață“²¹. Această scrisoare demonstrează pe lîngă generozitatea lui Stroescu și concepțiile sale înaintate despre lume și viață, principiile democratice de care era cîlăuzit în tot ceea ce făcea pentru binele neamului românesc. Comentînd această scrisoare revista „*Facla*“, care apărea în Regat arată într-un număr de la sfîrșitul lunii iulie 1912 că un necunoscător poate crede că rîndurile trimise de Stroescu, calificate drept „extraordinare, de adevăr și revoltă“, au apărut în „*România muncitoare*“ sau „*Facla*“, că au fost scrise de un socialist revoluționar, cu sufletul clocotînd de ură și de revoltă, sau de vre-un anarhist care cu condeiul într-o mină și cu toporul în alta, vrea să dărîme admirabilul nostru organism social“. „Totuși, scria în continuare „*Facla*“, ele nu sînt decît un fragment dîn scrisoarea pe care mecenatele românilor din Ardeal d. V. Stroescu a trimis-o societății studențești Petru Maior împreună cu un dar de douăsprezece mii de lei. D-l Vasile Stroescu e un filantrop“²².

Sumele trimise școlilor românești din Transilvania sînt impresionante, greu de stabilit cu exactitate. Subliniînd acest lucru Onisifor Ghibu arăta în 1926, la moartea marelui mecenat : „Nu cred să fi rămas multe sate ardelence, care între anii 1909—1914 să nu fi primit ajutoare pentru școli și pentru biserici de la nobilul binefăcător care a cheltuit astfel milioane de coroane“²³. Însuși Stroescu solicita să i se indice cînd școlile aveau nevoie de ajutor. Dealtfel într-o scrisoare trimisă la 20 decembrie 1911, din Davos episcopului Miron Cristea îi cerea acestuia „să nu mă uitați și să-mi dați prilejuri de a fi folositor pentru mult încercatul neamul nostru, mai ales în sprijinirea școalelor“²⁴. De multe ori Vasile Stroescu își însoțea donațiile cu indicații foarte prețioase. Astfel într-o depeșă adresată tot lui Miron Cristea dîn 21 ianuarie/3 februarie 1912 el indica ca „ajutorul să fie eficace, după putințe, să se facă treabă nu numai să contribuiesc la formarea fondurilor“²⁵. Peste două luni la 23 martie/5 aprilie 1912 în altă scrisoare expediată din Lausanne episcopului de Caransebeș, arată că bisericile în starea actuală mai pot servi încă mulți ani, trebuie ridicate însă școli, căci românii sînt nevoiți să-și dea copiii la școli străine. În felul acesta ei pot să-și salveze limba și naționalitatea“²⁶. Într-o altă scrisoare din 18 iunie/1 iulie 1912, marele filantrop și patriot sugera formarea de seminarii exclusiv pentru fii de țărani. El atrage atenția că românii din Transilvania sînt săraci și nu pot plăti lefi mari nici preoților nici învățătorilor, astfel încît din copilărie trebuiesc deprinși la viață cît de modestă. De aceea este de părere să se predea „mai multe științe și mai puțină teologie“. Pe lîngă seminarii

²¹ Antonie Plămădeală, *op. cit.*, p. 213—216 ; „*Românul*“, (Arad), din 4 mai 1912 ; „*Facla*“, din 28 mai 1912.

²² „*Facla*“, din 28 mai 1912.

²³ O. Ghibu, *Cine a fost Vasile Stroescu ?*, în „*Răsunetul*“ (Lugoj), din 25 aprilie 1926 ; reprodus și în „*Biruința*“ (Cluj) din 17 aprilie 1926.

²⁴ Antonie Plămădeală, *op. cit.*, p. 207.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Ibidem*, p. 209.

indică să fie o fermă model pentru ca viitorii preoți și învățători să deprindă toate ramurile agriculturii, din care „ar trage mai mari foloase pentru dinșii și semenii lor, decît din toată teologia“. Această preocupare este subliniată și de Andrei Bărseanu într-o scrisoare din 2/15 decembrie 1910 adresată lui George Moroianu. Președintele Astrei arată că Stroescu propune înființarea „de școli practice de agricultură și de meserii în care să se instrueze copii de țărani“ asigurându-i de tot sprijinul său²⁷. Scrisoarea în care marele mecenat face această propunere este în opinia lui Andrei Bărseanu „o nouă dovadă de grija ce o poartă pentru viitorul neamului nostru românesc și de priceperea deosebită cu care judecă împrejurările noastre ale celor din Ardeal și Țara Ungurească (...) În adevăr o inimă de aur în toată puterea cuvîntului“²⁸. Într-o altă scrisoare adresată aceluiași George Moroianu, la 1/14 decembrie 1911, conducătorul Astrei îi cere părerea în legătură cu locul unde să trimită două fete „să învețe cu temei confecționarea dantelelor și a altor lucruri de mină femeiești, care s-ar putea generaliza la femeile noastre“, precum și doi tineri să învețe lemnăria artistică. Tot în acest mesaj îl anunță că are pentru aceste scopuri cîte două burse la V. Stroescu²⁹. Aceste informații dovedesc spiritul practic al marelui mecenat tendința lui de a da o direcție nouă, modernă învățămîntului îndreptarea lui spre practicarea meseriilor extrem de folositoare pentru poporul român. V. Stroescu ținea deci ca sumele oferite de el să fie folosite cît mai eficient.

Avînd în vedere înaltul său umanism, mulți tineri îi cereau sprijinul. Eugen Goga, de pildă, îl ruga pe Miron Cristea printr-o scrisoare trimisă din Zürich în 19 decembrie 1912 să intervină „la d. Stroescu să-mi acorde o bursă potrivită pentru trei ani de studii.“ Autorul scrisorii motivează această cerere prin dorința de a-și perfecționa pregătirea pentru a fi astfel util muncii sale de ziarist, convins fiind că numai „după studii temeinice din domeniul științelor economice și sociale pot să mă încumet, îndrăznind să nădăjduiesc și un real folos pe urma activității mele, să mă continui cu ea“³⁰.

Vasile Stroescu a inițiat și sprijinit, de asemenea, acțiunea de înființare în lumea satelor „a băncilor și altor cooperative“. Cu banii trimiși de marele filantrop (50.000 de coroane) s-au tipărit 30 000 exemplare statuate de bănci populare, librete de depuneri, de plată, cărți de contabilitate, îndrumări pentru înființarea de cooperative. Tinerii Osvodă și Răducanu au fost trimiși să studieze această problemă în România, Bucovina, Bosnia, Croația. Într-o scrisoare trimisă din Băle la 7/20 aprilie 1913, Vasile Stroescu îi informează pe Miron Cristea că deja Astra a găsit un conferențiar care să propage ideea băncilor populare. Episcopul de Gherla, Vasile Hossu a găsit un altul. *Marele mecenat* îi sugerează episcopului de Caransebeș să procedeze la fel. El motivează această atitudine prin aceea că băncile sătosești obișnuiesc oamenii să facă economii, contribuind astfel „la mărirea avutului personal și la îmbogățirea comunei“. Dacă propaganda va da roade atunci se poate trece la înființarea băncilor pe la toate comunele și să fim martori la ameliorarea stării și a culturii țărânului român“. În acest caz mărturisește V. Stroescu „mai mare mîngiere și mulțumire sufletească n-am putea să ne dorim ; am avea conștiință că tot, măcar de ceva buni am fost pe lumea asta“³¹.

²⁷ *Ibidem*, p. 212.

²⁸ Șerban Polverejan, *Coroșdența lui George Moroianu (1891—1920)*, vol. I, Cluj-Napoca, 1981, p. p. 19—20, doc. IV.

²⁹ *Ibidem*, p. p. 20—22, doc. V.

³⁰ Antonie Plămădeală, *op. cit.*, p. 100.

³¹ *Ibidem*, p. 217.

Vasile Stroescu s-a preocupat, totodată, de ajutorarea locuitorilor care au avut de suferit de pe urma calamităților naturale. Astfel, ca urmare a inundațiilor provocate de revărsarea Nerei s-a creat „un dezastru cumplit și enorm”. *Marele filantrop* arată că pe bună dreptate că datoria tuturor oamenilor este de a veni într-ajutor „care cît va putea spre a alina suferințele nenorociților” de aceea subscie cu suma de zece mii de coroane³².

Declanșarea primului război mondial, în vara anului 1914 întrerupe legăturile lui Vasile Stroescu cu Transilvania. Dintr-o scrisoare a lui Partenie Cosma către Miron Cristea, din 11 octombrie 1914 aflăm că renumitul sprijinitor al culturii românești din Transilvania oferise deja la 27 mai 1914 — 29 000 de coroane mitropoliei de la Sibiu pentru edificiile mai multor școli din arhiepiscopie³³. În primăvara anului 1917 el a oferit găzduire lui Onisior Ghibu și care plănuia să se retragă aici împreună cu Octavian Goga și familiile lor. După cinci zile, potrivit informațiilor lui O. Ghibu, „în lungi convorbiri minunate, care s-a soldat, la sfârșit cu constatarea că proiectul lui Goga, de a ne lăsa familiile în cutare sat basarabean antideluvian este în împrejurările date cu totul în dezavantajul nostru și ar putea fi chiar catastrofal pentru noi. În consecință am și luat cît mă privește pe mine, hotărîrea de a renunța definitiv la el urmînd ca după întoarcerea la Iași, să-i comunic această hotărîre și lui Goga”³⁴.

La 3/16 aprilie 1917 se crează la Chișinău, Partidul Național Moldovenesc³⁵. Se pune acum problema alegerii președintelui acestui organism politic. Pan Halippa propune pe arhimandritul Gurie. Ghibu a emis părerea că în fruntea partidului ar trebui să fie Vasile Stroescu care „s-a ilustrat o viață întreagă prin mari inițiative în folosul întregului popor român (...), deși n-are calități de luptător politic propriu-zis este un om de inimă, un mare democrat, un om de bine și de o onestitate fără pereche al cărui sfat și sprijin poate să valoreze mai mult de cît orice însușiri politice.” Propunerea marelui pedagog a fost primită cu rezerve, dar în cele din urmă, ea a fost primită în principiu³⁶. Legăturile între Vasile Stroescu și O. Ghibu s-au menținut în vara anului 1917, căci la 26 iulie 1917 *marele mecenat* îi informa pe Ghibu de sosirea în Rusia a trenului cu tezaurul Băncii Naționale a României, exprimîndu-și bucuria față de acest eveniment³⁷.

În 1918 îl aflăm pe Vasile Stroescu membru al Consiliului Național pentru unitatea românilor creat în Paris la 3 octombrie 1918³⁸.

După realizarea Marii Uniri prin grandioasa adunare de la Alba Iulia, din 1 Decembrie 1918, Vasile Stroescu a fost ales în 1919 în primul parlament al României întregite. În cadrul ședinței Adunării Deputaților a fost ales ca președinte provizoriu cel mai vîrstnic dintre deputați, Vasile Stroescu. Acesta a elogiat în cuvîntul său semnificația unirii depline arătînd : „Acea ce nici în vis n-am putut vedea s-a înlăptuit în realitate, adică unirea tuturor provin-

³² *Ibidem*, p. 204.

³³ *Ibidem*, p. 61.

³⁴ O. Ghibu, *Pe baricadele vieții*, vol. IV. În *Basarabia revoluționară 1917—1918. Amintiri* (manuscris aflat în posesia familiei), f. 30—31.

³⁵ Cf. Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *De la statul geto-dac la statul român unitar*, București, 1983, p. 556.

³⁶ O. Ghibu, *Pe baricadele vieții*, vol. IV (mss), f. 63.

³⁷ Scrisoarea se află în Arhiva personală Onisior Ghibu. Ea ne-a fost pusă la dispoziție cu o deosebită amabilitate de Octavian O. Ghibu, fiul marelui cărturar, fapt pentru care îi adresăm sincere mulțumiri.

³⁸ „La Roumanie” din 10 octombrie 1918, *1918 la români. Desăvîrșirea unității național-statale a poporului român. Documente externe, 1916—1918*, vol. II, București, 1983, p. 1164 ; M. Mușat, I. Ardeleanu, *op. cit.*, p. 600.

ciilor românești într-un singur stat“. În același timp, președintele provizoriu vorbind despre factorii care au dus la unirea din 1 Decembrie 1918 a subliniat că poporul nostru este creatorul acestui măreț act istoric : „cel dintîi factor care a lucrat la unirea românilor a reliefat vorbitorul a fost însăși poporul românesc (...). În lupta lui pentru neam și țară a arătat cea mai mare bravură, a suferit cele mai mari chiar supraumane suferințe“. În final Vasile Stroescu a chemat întregul nostru popor la unitate, care în concepția sa constituie chezașia progresului patriei și neamului. „În România unită — sublinia președintele provizoriu — să dăm toate patimile uitării, să intrăm cu gîndul numai la binele și prosperitatea neamului și țării noastre“³⁹. Acest discurs a impresionat opinia publică din România. Nicolae Iorga scria în „Neamul Românesc“ de la sfîrșitul lunii noiembrie 1919 : „Cine nu-i cunoaște trecutul ? Viața îi e de o puritate antică (...). Democrat sincer, de convingere adîncă, mai presus de prejudecățile clasei sale, dar și peste toate iluziile demagogiei primejdioase, el (...) a știut trăind mai mult prin străinătăți, să fie un fiu credincios al neamului său (...). Nu se putea spune și mai simplu și mai energic de cum a făcut-o D-sa, tot ce se găsea neexprimat în sufletele majorității deputaților. A fost și nemăsurată bucurie pentru opera în chip minunat îndeplinită a întregirii naționale și mai departe (...) un bun început pentru cameră : mai multă tinerețe nu putea vorbi prin graiul președintelui de vîrstă“⁴⁰.

În iunie 1903 V. Stroescu ia parte la crearea Ligii Drepturilor omului alături de C. Gh. Costa Foru, N. D. Cocea, Dem. Dobresc, dr. Nicolae Lupu, pictorul Camil Resu, sculptorul Corneliu Medrea, scriitorul Victor Eftimiu, ziaristul Constantin Mille, avocatul Grigore Junian, economistul Virgil Mandgearu, filozoful Constantin Rădulescu-Motru, Paul Bujor, Vasile Anagnoste, Zamfir Arbore, Radu Rosetti. Președinte al „ligii“ este ales Vasile Stroescu, iar secretar C. Gh. Costa-Foru⁴¹. Activitatea acestei organizații a fost finanțată de marele mecenat al neamului românesc.

Începînd din anul 1919, Vasile Stroescu este ales mereu deputat și senator în Transilvania. Prin legea din 1924 se creează o senatorie de drept, dar marele filantrop s-a retras din vîltoarea luptelor politice, pe care nu le-a agreat niciodată, decedînd în ziua de 15 aprilie 1926. I s-au făcut funeralii naționale, care au avut loc la 18 aprilie.

Profesorul Ioan Lupaș, în cuvîntarea rostită la Biserica Albă din București, unde s-a desfășurat ceremonia de doliu arată : „Nu cred să fi fost vre-o școală sau biserică românească strîmtorată ai căror slujitori făcînd apel la dărnicia lui V. Stroescu, glasul lor să fi răsunat în deșert. Dimpotrivă, darurile și ajutoarele lui se revărsau în toate satele ca o rouă cerească, menită să învieze așița sufletelor ajunse în pragul deznădejdiei“⁴². La rîndul său dr. Nicolae Lupu a glorificat personalitatea marelui dispărut subliniînd că „Poporul român pierde pe cel mai nestemat și prețios diamant al sufletului lor (...). Oameni de talia lui apar rar în cursul veacurilor și în viața lumii. Vasile Stroescu n-a dat fast persoanei și cuvîntului, ci puterii uriașe, a faptelor“⁴³. Într-adevăr faptele au vorbit mai mult decît cuvintele.

³⁹ „Dezbaterile Adunării Deputaților“, sesiunea 1919—1920, nr. 1, ședința din 20 noiembrie 1919, p. p.1—2 : Constantin I. Stan, *Consacrarea Unirii Transilvaniei cu România în primul parlament al României întregite*, în „Apulum“, XX/1982, p. p. 310—311.

⁴⁰ „Neamul Românesc“, din 26 noiembrie 1919.

⁴¹ Cf. Mihăilescu, C. Gh. Costa-Foru, *evocări*, în „Analele Institutului de studii istorice și social politice de pe lîngă C.C. al P.C.R.“, an XIII, nr. 1/1967, p. 137.

⁴² „Transilvania“ aprilie 1926 ; „Aurora“, din 18 aprilie 1926.

⁴³ Vezi Nicolae Iorga, *Oameni care au fost* vol. III, București, 1936, p. 215.

Personalitatea lui Vasile Stroescu a fost evidențiată în acele momente ale tristei despărțiri. Nicolae Iorga scria că cel dispărut a avut un rol important „în dăinuirea neamului pe toate țărmurile lui și în menirea lui de a fi unit”, deci a adus contribuții esențiale la menținerea culturii românești, când norii negrii îi amenințau existența și, totodată, la unirea tuturor românilor. La rîndul său profesorul universitar Sextil Pușcariu nota în memoriile sale că „A murit stimat de toți, după ce și-a trăit anii din urmă ai vieții aproape singur și aproape uitat”⁴⁴.

La scurt timp după moartea *marelui mecenat*, în ședința Academiei Române din 25 mai 1926, Vasile Pîrvan vorbind de Vasile Stroescu a spus: „S-a stins din viață la 15 aprilie trecut, lăsînd ca amintirea sa neuitată actele sale de mare generozitate, prin care a ajutat puternic înaintarea culturii naționale a neamului românesc și a sprijinit cu deosebire în momente de grele încercări existența nu odată amenințată a multor instituții, școli și biblioteci din Ardeal (...). S-a făcut vrednic de recunoștința întregului neam românesc”⁴⁵. Pe bună dreptate Stroescu a sprijinit românii din Transilvania în momente deosebit de grele. Relevînd meritele deosebite ale *marelui mecenat*, dr. N. Lupu scria în aprilie 1926: „Cu Vasile Stroescu dispăre nu numai un român ci un titan al caracterului și al voinței (...). Despre el se va scrie, vor trebui să fie scrise pagini ilustre spre a servi de pildă generațiilor următoare. Biograful său (...) va trebui să cerceteze (...) dosarul bogat al faptelor și al sufletului său”⁴⁶. Desigur în paginile de față am prezentat numai cîteva aspecte din uriașa activitate în sprijinul culturii românești, desfășurată de Vasile Stroescu, activitate care îl dimensionează la proporțiile unui autentic și generos militant național, luptător pentru emanciparea culturală și politică a românilor.

VASILE STROESCU — PROTECTOR OF THE ROMANIAN CULTURE IN TRANSILVANIA

(SUMMARY)

This study presents Vasile Stroescu's philanthropical activity for the protection of schools and other cultural institutions from Transilvania.

The author points out the patriotic character of this activity.

He also emphasizes the particular modesty of the great protector of the Roumanian people.

At the same time he stresses the cultural relations between the Romanians from all the Romanian provinces.

In the end the author presents Vasile Stroescu's last years of activity after the Union from 1918 till 1926 when he died.

He also describes Vasile Stroescu's great personality and its echos among the Romanian intellectuals of that period.

⁴⁴ Sextil Pușcariu, *Memorii*, București, 1978, p. 760.

⁴⁵ „Analele Academiei Române”, tom. XVI, 1925—1926, partea administrativă și decizionale, p. 67.

⁴⁶ „Aurora”, din 18 aprilie 1926.

ACTIVITATEA DESFĂȘURATĂ DE ONISIFOR GHIBU ÎN ANII 1910—1914 PENTRU ÎNDRUMAREA ȘCOLILOR ROMÂNEȘTI DIN TRANSILVANIA

VASILE POPEANGĂ

Școala românească din Transilvania a funcționat la începutul secolului al XX-lea în condiții aspre datorită legislației dure care-i fixa contextul ei instituțional și relațiile cu statul. O lege de o deosebită duritate, elaborată în 1907, a contribuit prin prevederile ei la diminuarea simțitoare a capacității culturale-educative a școlii românești. Aplicarea legii a determinat un întreg cortegiu de urmări dezastruoase pentru școala românească : școli închise, învățători anhețați și penalizați, efective școlare diminuate, scrierea în documentele școlare a numelor românești cu ortografie maghiară, micșorarea zdrobitoare a numărului de ore acordat pentru studiul limbii române, transformarea unor școli confesionale în școli de stat sau comunale în care predarea se făcea în limba maghiară, manuale bilingve sau traduse și, nu în ultimul rînd, accentuarea predării în limba maghiară a aritmeticii, geografiei, istoriei și constituției. Acesta era contextul pedagogic în care a funcționat școala românească în anii premergători izbucnirii primului război mondial.

Pentru înlăturarea unei asemenea situații educative au activat cele mai alese spirite ale românilor din Transilvania, urmărind să întărească funcția educativă a școlii și să-i apere caracterul ei național, grav primejduit de lege. Onisifor Ghibu s-a integrat în această luptă, imprimîndu-i, datorită puternicei sale personalități, nota de dinamism și abnegație pe care a avut-o. Obiectivul prioritar al luptei românilor pentru școală era păstrarea caracterului național al instituțiilor educative. O. Ghibu a acționat pe două planuri pentru păstrarea specificului național al școlii românești. Pe plan teoretic, el a supus unei analize riguroase funcțiile instituțiilor educative în cadrul comunității naționale, conchizînd că ea trebuie să fie „o pepinieră de cultură națională”¹. Școala își poate îndeplini această funcție dacă principiile ei călăuzitoare rezultă „din firea noastră etnică, din starea noastră de azi ca și din dezvoltarea noastră istorică și din idealul către care năzuim”. În numeroase articole publicate în *Lupta*, *Tribuna*, *Românul*, *Luceafărul*, *Transilvania*, *Telegraful român*, *Biserica și școala*, O. Ghibu a purtat o adevărată campanie de presă pentru afirmarea drepturilor naționale. El a imprimat acestor articole o notă militantă evidentă, afirmată ca atare cu scopul de a mobiliza conștiința publică românească în lupta pentru apărarea școlii.

Dar O. Ghibu a fost pe planul activității școlare și al publicisticii un spirit constructiv, care a acționat cu consecvență pentru întărirea capacității educative a școlii și a funcției sale culturale în cadrul comunității naționale. Constructivismul său pedagogic a îmbrăcat forme bine conturate în anii 1910—1914,

¹ Vezi articolul *Păreri cu privire la o nouă fundamentare a învățămîntului nostru primar*, în „Prolegomena la o nouă educație românească”, 1941, p. 53.

find a îndeplinit atribuțiile de referent școlar al Consistoriului mitropolitan din Sibiu. Activitatea sa în acești ani în care școala românească era confruntată cu situațiile grele determinate de aplicarea prevederilor legii învățămîntului din 1907 a avut un caracter operațional concretizat în acțiuni inițiate pentru întărirea funcției național-culturale a școlii. Ne vom referi în continuare la direcțiile în care a acționat ca inspector al școlilor românești aparținînd confesiunii ortodoxe cu scopul de a întări capacitatea lor educativă și a le apăra caracterul național. Aceste direcții sînt următoarele : 1) fundamentarea pedagogică a actului inspecției școlare, 2) apărarea statutului pedagogic al limbii române ca limbă maternă a elevilor, 3) perfecționarea pedagogică a învățătorilor, 4) înființarea în cadrul școlii a unor organisme menite să-i întărească funcțiile : bibliotecă, muzeu, tovărășii școlare, cantină școlară și 5) elaborarea unor manuale originale, care să prezinte evidente resurse formative pentru educarea în spirit național a tinerei generații. Sînt direcții în care el a acționat cu energie și a adus soluții originale, care întăresc nota constructivă a activității sale pedagogice.

1. Inspecția școlară a fost efectuată în Transilvania de protopopii care îndeplineau atribuțiile de inspectori școlari. Nota dominantă a actului inspecției școlare era cea administrativ-legislativă. După 1870, în cercurile învățătoresci s-au auzit tot mai numeroase propuneri care vizau efectuarea inspecției școlare de către oameni ai școlii, pedagogi care să dispună de larg orizont cultural și să posede o bogată experiență în activitatea didactică. O asemenea atribuție i s-a încredințat în august 1910 lui Onisifor Ghibu. În fața sa se deschidea un cîmp larg de acțiune, care oferea posibilități multiple unei personalități dinamice, decisă să intervină activ în viața școlii românești. În 13/26 august 1910, el a citit în ședința senatului școlar al Mitropoliei Ardealului un document care conținea principiile și ideile călăuzitoare ale activității pe care urma s-o desfășoare odată cu începutul noului an școlar. În contextul politic și pedagogic creat de legea învățămîntului din 1907, el constată că pentru noi, românii, „conducerea spirituală, din punctul nostru de vedere, a școlilor e de fapt cea mai însemnată problemă a vieții culturale românești din Ardeal”². El considera că îndrumarea pedagogică a școlii este una din condițiile esențiale menite să sporească funcționalitatea ei cultural-educativă.

Constatînd că problemele cu care școala este confruntată sînt variate și complicate, O. Ghibu consideră că rezolvarea lor reclamă „conlucrarea conștientă și stăruitoare a tuturor factorilor vieții noastre publice, fără de care un singur om nu va fi în stare să facă, nici pe lîngă cea mai mare bunăvoință, mai nimic”. Pentru el era evident că inspecția școlară este una din problemele dificile pe care le are de rezolvat. Inspectarea tuturor școlilor nu va intra în programul său fiindcă nu poate realiza acest obiectiv. Va urmări însă să constate dacă organele însărcinate să efectueze inspecția școlară procedează ca atare și pe baza căror principii pedagogice acționează. O. Ghibu își propunea ca obiectiv imediat să împărtășească organelor de inspecție și învățătorilor principiile pedagogice care s’au la baza inspecției școlare, străduindu-se să lărgască orizontul cultural-pedagogic al factorilor însărcinați cu îndrumarea și controlul activității școlare. În locul unei inspecții anuale, efectuate, în special, la sfîrșitul anului școlar cu prilejul examenelor finale, O. Ghibu a militat pentru un control sistematic, efectuat de un inspector de specialitate, care să fie „organizatorul, motorul și îndrumătorul întregii vieți și preocupări a învățătorilor”³.

² Arhiva Mitropoliei Ardealului (A.M.A. în continuare), doc. IV, 1005—1910.

³ *Inspecția școlilor noastre primare*, în „Tribuna”, nr. 202, anul XV, 1911.

Încă din prima lună a anului școlar 1910—1911, O. Ghibu a început o pil-duitoare activitate de cunoaștere a realităților școlare din Transilvania și de îndrumare a învățătorilor. Cele mai expuse rigorilor administrative ale legii învățământului erau școlile din comitatul Făgăraș, unde un inspector de stat condus de obiective politice în acțiunea de inspectare a școlilor instaurase în cadrul lor o atmosferă de neîncredere, suspiciune și încălcare sistematică a prevederilor planului de învățămînt. O. Ghibu a vizitat 42 de școli din acest comitat. Obiectivul activității sale a fost accentuarea caracterului educativ al procesului de învățămînt. În raportul său către senatul școlar, el sublinia că a cerut învățătorilor din școlile inspectate și inspectorilor cercuali să accentueze caracterul educativ al învățămîntului și să se cultive independența în gîndire a elevilor⁴. Pentru perfecționarea activității de predare a cunoștințelor despre natură a recomandat învățătorilor să utilizeze lucrarea lui Apostol D. Culea, *Învățămîntul despre natură*, Vălenii de Munte, 1910. În ședința de lucru organizată cu învățătorii de la Școala primară din Sîmbăta de Sus el a insistat asupra valorificării educative a conținutului lecțiilor. Reerindu-se la constatarea sa privind modul de predare a gramaticii, el a propus învățătorilor ca în cadrul lecțiilor să nu insiste asupra multor forme morfologice, ci să se cunoască firea limbii și legile care o guvernează⁵. În locul unor forme gramaticale seci, învățate mecanic, el cerea ca învățătorii să cultive exprimarea elevilor și să elimine din ea formele greoaie determinate de diferite interferențe lingvistice posibile în Transilvania.

O. Ghibu s-a referit în rapoartele sale la atmosfera psihică din cadrul școlii și la „duhul național” în care erau formați elevii. În unele școli el constatare o atmosferă de destindere, muncă imbinată cu voieșie, cîntec, joc și seninătate. După vizitarea unui număr de 34 de școli în cercul Mediaș, el remarcă valoarea formativă a ambianței psihice și culturale din școala din Mediaș, unde, notează el, copiii „se simt bine în școală și urmăresc cu interes ce li se propune. E mult soare în această școală, mai mult ca aiurea”⁶. În 1912, O. Ghibu a intervenit pe lingă direcția Institutului pedagogic din Sibiu, cerînd conducerii acestei instituții ca viitorii învățători să cunoască metodică predării științelor naturii și a fizicii. El cerea ca studiul științelor naturii să fie intensificat, iar natura să nu rămînă inertă pentru copii în timpul școlarizării lor. Oficiul protopopesic Dej îi cerea să introducă în școlile din cerc *Cartea de cîntece*, tipărită de T. Popovici la Sibiu în 1911. Sub raport pedagogic, le cerea învățătorilor din acest cerc să urmărească în lecții simularea interesului elevilor pentru materia predată, înlăturarea memorizării mecanice și accentuarea caracterului intuitiv al predării cunoștințelor⁷.

În decursul anilor 1913—1914, O. Ghibu a vizitat un mare număr de școli din cercurile Făgăraș, Agnita, Mediaș, Sighișoara, Brașov, Cluj, Unguraș, Dej, Sălaj, Cojocna, Sebeș, Sibiu, Agnita, Cetatea de Piatră. E o activitate impresionantă de cunoaștere directă a realităților școlare. La sfîrșitul inspecțiilor convoca o conferință de lucru în care fixa reperele pedagogice ale activității didactice. Enumerăm cîteva obiective educative constante în îndrumările pedagogice pe care le-a dat: valorificarea educativă a conținutului lecțiilor, accentuarea studiului unor obiecte neglijate datorită imixtiunii organelor administrative în treburile școlare, dezvoltarea gîndirii elevilor și crearea unei atmosfere psihice antrenante în școală. Cunoșcător al problematicei pedagogice a epocii,

⁴ A.M.A., doc. IV, 1351 — 1910.

⁵ *Ibidem*, doc. IV—1351 — 1910.

⁶ *Ibidem*, doc. IV—1741 — 1910.

⁷ *Ibidem*, doc. IV—1519 — 1912.

O. Ghibu a vorbit despre importanța educativă a cunoașterii locului natal și despre principiile școlii active. În luna martie 1914, în conferința învățătorilor din cercul Agnita a expus principiile școlii active și modalitățile de activizare a elevilor⁸. În decursul câtorva ani de activitate desfășurată cu fervoare pentru progresul școlii românești a așezat actul inspecției școlare pe baze pedagogice moderne și a făcut din acest act o modalitate de perfecționare a activității școlare în complexitatea ei. În 1913 a tipărit un volum care cuprinde *Cîteva circulări și instrucțiuni date de Consistoriul arhiepiscopiei ortodoxe române din Transilvania în anii 1910—1912*, care conține un întreg program pedagogic de perfecționare a învățămîntului. Spirit întreprinzător el nu și-a limitat activitatea la simple constatări redată în rapoarte oficiale, ci a inițiat acțiuni de asanare a deficiențelor constatate în viața școlară.

2. Sub incidența legii învățămîntului din 1907 statutul pedagogic al limbii române ca limbă în care se desfășura procesul de învățămînt a suferit deteriorări drastice și rapide. Datorită acțiunii abuzive a unor inspectori școlari regești — cum au fost cei din județele Făgăraș și Hunedoara —, limba română a devenit obiect de studiu, nu limbă de predare a tuturor obiectelor de învățămînt. Un asemenea statut deschidea în mod firesc porțile pierderii caracterului național al școlii. După 1907, românii din Transilvania au protestat cu energie împotriva acestei situații primejdioase pe plan cultural și național. În programul schițat în 1910 cu prilejul preluării atribuțiilor de inspector școlar, O. Ghibu preciza fără echivoc că programul său de acțiune are ca bază de plecare teza creșterii rolului educativ al limbii române, care, așa după cum remarcase Eminescu este studiul principal al unei școli rurale.

Pornind de la teza că „învățămîntul limbii române trebuie să devină centrul întregului învățămînt”⁹, O. Ghibu a fixat în *Planul de învățămînt și îndreptar metodic* din 1911 obiectivele generale ale predării limbii române în școală. Formarea deprinderii de comunicare clară, corectă și expresivă a ideilor proprii și cunoașterea de către elevi a elementelor de bază ale gramaticii, a legilor limbii, a literaturii populare și culte încît ei „să simtă și să guste frumusețea limbii și produsele literare cele mai alese ale neamului” erau obiective care nu se puteau realiza numai printr-un mod elevat de predare a limbii române¹⁰. Cu prilejul inspecțiilor școlare făcute în diferite localități transilvănene, el a constatat că sub presiunea politică și administrativă a organelor școlare ale statului limba română devenise un studiu neglijat, un obiect de învățămînt cu un număr mic de ore, nu limba în care trebuia să se desfășoare procesul de învățămînt. Inspectorul școlar al comitatului Solnoc-Dobica dispusese prin circulara 4202/1910 ca toți învățătorii din comitat să predea exclusiv în limba maghiară aritmetica, geografia, istoria și constituția¹¹. Aflînd despre această situație anormală din punct de vedere legislativ și pedagogic, O. Ghibu a cerut inspectorului școlar regesc din Dej să revoace ordinul care era contrar dispozițiilor „Planului de învățămînt” din 1911. El a informat și Consistoriul mitropolitan din Sibiu că datorită insistenței unor factori străini de interesele școlii românești, mulți învățători predau cele patru obiecte precizate mai sus exclusiv în limba maghiară. Făcînd obișnuitul raport final după inspecția efectuată în com.aul Făgăraș, O. Ghibu subliniază că inspectorul regesc a încălcat în multe privințe legile

⁸ *Ibidem*, doc. IV—352 — 1914.

⁹ *Păreri cu privire la o nouă fundamenteare a învățămîntului nostru primar*, op. cit., p. 67.

¹⁰ *Plan de învățămînt și îndreptar metodic*, Sibiu, 1911, în „Pentru o pedagogie românească”, antologie îngrijită de O. Ghibu, prefață I. Gh. Stanciu, E.D.P., 1977, p. 176.

¹¹ A.M.A., doc. IV—1343 — 1910.

școlare, obligînd pe învățători să utilizeze manuale elaborate pentru școlile cu predarea în limba maghiară, fapt pe care el îl consideră „ilegal și total nepedagogic”. Acțiunea inspectorului a fost sprijinită de comisia administrativă a comitatului Făgăraș, fapt care ilustra dorința reprezentanților statului de a introduce în școală un spirit străin de firea românilor și de aspirațiile lor naționale. O. Ghibu a cerut învățătorilor din acest comitat să elimine din școală manualele neaprobate de Consistoriul din Sibiu și să respecte prevederile ordinului 862/1903 al aceluiași for prin care se cerea ca numele de familie românești să fie scrise în documentele școlare cu ortografie românească. De asemenea, a solicitat învățătorilor să redacteze documentele școlare — orare, planuri, rapoarte — în limba română. Vizitînd școlile din comitatul Sălaj, el constata în 14 iunie 1912 că în această regiune învățămîntul „s-a maghiarizat într-o măsură cu mult mai mare decum o cere legea și de cum prevede „Planul de învățămînt”. Normalitatea „Planului de învățămînt” e în măsură mare tulburată, iar dispozițiile noastre desconsiderate”¹². Făcînd aceste constatări, a solicitat Consistoriul din Sibiu să-i permită să viziteze școlile din regiunile nordice ale Transilvaniei, unde se constata că învățămîntul se afla după 1907 pe un poviîrniș periculos.

3. O. Ghibu a fost promotorul unor acțiuni viguroase de perfecționare a corpului de învățători la a căror îndrumare se angajase. În 1910, el a propus ca pentru conferințele învățătoarești să fie studiate teme corelate cu „trebuințele reale ale școlii noastre”. Referindu-se la modul de desfășurare a conferințelor învățătoarești, el sublinia că va urmări „ca în locul vorbăriei goale, care de multe ori zădărnicește în aceste întruniri orice muncă pozitivă să se desfășoare o muncă reală, bazată nu numai pe judecata naturală a unuia sau altuia, ci, mai cu seamă, pe literatura pedagogică universală atît de bogată, de care și noi ne putem înfrupta actualmente într-o măsură aproape mulțumitoare”¹³. Dar el era preocupat și de cunoașterea temeinică de către învățători a literaturii pedagogice românești. Comentînd programul conferințelor din 1910, cînd un învățător din cerc trebuia să prezinte cartea românească cea mai valoroasă pe care a întîlnit-o în ultimul an, O. Ghibu considera că atunci cînd învățătorii vor cunoaște literatura pedagogică românească și „cultura poporului va lua un avînt considerabil”¹⁴. Conferințele învățătoarești din 1910 s-au desfășurat după următorul program :

1. Dare de seamă despre cea mai bună carte pedagogică românească citită în ultimul an.

2. Dare de seamă despre starea învățămîntului în fiecare tract.

3. Discuții relative la întemeierea de biblioteci tractuale pedagogice, a unei biblioteci centrale și a unei reviste pedagogice pentru întreaga mitropolie.

4. Dare de seamă despre activitatea extrașcolară a fiecărui învățător.

În 1911, conferințele învățătorilor au avut în programul lor de activitate următoarele teme :

1. Dare de seamă despre mișcarea pedagogică literară la români în anul școlar 1910—1911.

2. Dare de seamă despre învățămîntul din tract în 1910—1911 .

3. Dare de seamă despre activitatea extrașcolară. Rolul conferințelor din 1912 era, după O. Ghibu, de a face „să străbată în toate mințile și inimile învățătorilor conștiința rostului și rolului limbii materne în școlile noastre”¹⁵. Probleme-

¹² *Ibidem*, doc. IV—712 — 1912.

¹³ *Ibidem*, doc. IV—1005 — 1910.

¹⁴ *Conferințele învățătoarești din Arhidieceză*, în „Tribuna”, nr. 214, anul XIV, 1910.

¹⁵ *În pragul conferințelor învățătoarești*, în „Telegraful român”, nr. 101, anul LX, 1912.

mele metodice ale predării gramaticii, citirii, compunerii, literaturii și scris-cititului au fost supuse unei dezbateri ample în conferințele învățătoresți din 1912. Discuțiile din aceste reuniuni pedagogice nu erau limitate la probleme speciale de metodică, ci urmăreau să clarifice pentru învățători „împrejurările externe care condiționează, ajută sau împiedecă” predarea cu succes a limbii române, ceea ce înseamnă că ele vizau și analiza configurației politice și legislative a epocii. O. Ghibu a condus direct conferințele învățătoresți din Brașov, Cluj, Unguraș, Dej, Bistrița și Cetatea de Piatră, contribuind la aprofundarea analizei modalităților de predare a limbii române în școală.

Pentru perfecționarea învățătorilor, O. Ghibu a propus și organizarea unor cursuri de vară, atribuind acestor forme de informare pedagogică „menirea de a complecta cultura celor mai importanți factori ai vieții noastre culturale”. Prin aceste cursuri „se cimentează și solidaritatea noastră națională și se promovează și cultura profesională a învățătorimii și, prin ea, cultura generală a neamului”, afirma el în programul activității sale, pe care l-a prezentat senatului școlar în 1910. La aceste cursuri urmau să se dezbată nu numai probleme de pedagogie, ci și de istorie a pedagogiei, punându-se accent pe comunicarea de informații despre trecutul școlilor noastre pentru faptul că „fără a cunoaște viața de până aci a unei instituții, e cu neputință a o servi cu folos”. În 1910, el s-a angajat să predea la Institutul pedagogic din Sibiu un curs de istorie a pedagogiei. Într-un articol publicat în *Transilvania* el a prezentat modalitățile de culegere sistematică de informații istorice și a îndemnat pe învățători să elaboreze monografii ale școlilor¹⁶. A și publicat în *Transilvania* monografiile școlilor din Apahida (autor S. Todoran), Călian (Ioan Manica), Mociu (Ioan Magiar), Rogojel (Ion Frîncu), Boian (Emil Sămărghișan), Friua (Al. Chețan) și Hașag (Aurel Olteanu).

Realizarea cu caracter de pionierat a lui O. Ghibu o reprezintă înființarea bibliotecilor pedagogice tractuale. În 1910 a prefat *Catalogul cărților pedagogice românești al Librăriei Arhiecezane din Sibiu*. Catalogul conține cărți aparținând unui număr de 190 de autori, dintre care unii aveau mai multe lucrări incluse în catalog. O. Ghibu remarcă valoarea lucrărilor de pedagogie publicate de gânditori români. În 1911, el a intervenit pentru organizarea bibliotecilor pedagogice cercuale, solicitând opiniile învățătorilor prezenți la conferințele din acest an. Din cele 31 de conferințe care au dezbătut problema înființării bibliotecilor pedagogice, 29 au decis să le înființeze imediat¹⁷. La conferințele învățătoresți din 1912 au fost prezentate dări de seamă despre activitatea bibliotecilor pedagogice, care fuseseră înființate cu scopul „de a lărgi și a adânci cultura specială a învățătorilor de la școlile noastre confesionale”. Fondul de cărți era completat din veniturile realizate prin contribuția învățătorilor. Cărțile aflate în bibliotecă aveau o problematică pedagogică. „Regulamentul pentru bibliotecile pedagogice tractuale din Arhieceza ortodoxă română a Transilvaniei”, compus de O. Ghibu, a fost aprobat în 1911. Remarcabilul pedagog transilvănean a urmărit și înzestrarea bibliotecilor cu cărți de pedagogie. În septembrie 1911 a trimis bibliotecilor 1233 de cărți, multe dintre ele fiind donate de autori. Acțiunea a continuat, întrucât el vedea în biblioteca pedagogică o modalitate de perfecționare a învățătorilor. Dar, O. Ghibu s-a îngrijit și de înființarea bibliotecilor școlare pentru elevi, solicitând conducătorilor școlilor ca până la 1 decembrie 1912 să fie înființată câte o bibliotecă pentru elevi în fiecare școală. El a elaborat și îndrumări pedagogice în acest sens, publicate în volumul *Cîteva circulări și instrucții* la care ne-am referit. O. Ghibu considera că „școala, așa cum e ea orga-

¹⁶ *Contribuții la istoria școlilor r.c.aste*, în „*Transilvania*”, nr. 1, anul XLII, 1911.

¹⁷ A.M.A., doc. IV—240—1911.

nizată, nu dă tot de ce va avea elevul "rebuință în viață. Școala pune numai o parte a temeliei culturii de mai târziu și dorința noastră e să venim în toate chipurile posibile în ajutorul școlii și al celorlalți factori pentru ca în copii să se trezească interesul pentru o sumă cât mai frumoasă de cunoștințe" (p. 50).

Urmărind tot perfecționarea învățătorilor, el a propus în 1910 să se redacteze o revistă școlară, iar începând cu 1 ianuarie 1911, gazeta sibiană *Telegraful român* să aibă un supliment școlar în numărul de simbătă. Acest supliment, nota O. Ghibu, ar trebui să aibă „un caracter militant, tratind chestiunile școlare la ordinea zilei și ca știință pedagogică el să se afle la nivelul științific al zilelor noastre”¹⁸. Prin aceste particularități, el s-ar deosebi de revistele școlare existente. Prin acest supliment s-ar comunica învățătorilor informații pedagogice și li s-ar insufla „și curaj și viață”, iar publicului cititor i s-ar da posibilitate să se informeze asupra problemelor pedagogice. În „Foișoara” săptămînală a *Telegrafului român* au apărut în 1911 articole scrise de învățători¹⁹, dări de seamă asupra unor cărți pedagogice de E. Martig, W. Foerster, J. Payot. Dar O. Ghibu aprecia valoarea presei pedagogice în actul perfecționării profesionale a slujitorilor școlii. „Fără o presă bună, sublinia el în programul elaborat în 1910, care să se adreseze întregii învățătorime din patrie, nici nu putem gândi ca să avem vreodată o învățătorime la culmea chemării sale”. În același an propunea elaborarea unui anuar al școlii. Prin anuar s-ar face propagandă pedagogică și culturală și s-ar contribui la realizarea unității de acțiune a învățătorilor. În 1913 a publicat *Anuar pedagogic*, care s-a bucurat de o bună primire din partea cercurilor pedagogice. Publicarea *Anuarului pedagogic* a avut ca urmare efectuarea unei anchete și interzicerea publicării anuarului proiectat pentru 1914. Și aceasta a fost o măsură abuzivă a organelor guvernamentale²⁰. În decursul unei scurte perioade de activitate ca inspector școlar, O. Ghibu a inițiat modalități multiple de perfecționare a învățătorilor, atribuind acestei activități un rol important în realizarea unității învățămîntului românesc și în întărirea capacității educative a școlii.

4. Găsim în publicistica pedagogică și activitatea școlară a lui O. Ghibu o concepție modernă despre profilul instituțional al școlii și rosturile ei cultural-educative în cadrul comunității naționale. El a acționat pentru înființarea în cadrul școlii a unor structuri auxiliare procesului de învățămînt, care să îndeplinească însă și o funcție educativă și culturală pe plan social. În conferințele învățătorilor a arătat rolul bibliotecilor școlare și al muzeului pedagogic. În 1912 a propus să se înființeze pe lângă fiecare instituție educativă o „Școală de citire”, care să aibă ca menire luminarea țaranului „despre trebuința și folosul real al cărții”. Cursurile de alfabetizare pe care le înființase și șezătorile de citire alcătuiau în viziunea sa o acțiune unitară de educație a adulților și de ridicare a gradului lor de cultură.

Reluînd o idee fructuoasă a regretatului profesor Aurel Bratu, O. Ghibu a propus înființarea unor tovărășii școlare, care să contribuie la înzestrarea copiilor săraci cu manuale. Deși „Regulamentul pentru organizarea învățămîntului” prevedea ca elevilor săraci să li se distribuie în mod gratuit manuale școlare, acest deziderat nu putuse fi realizat. De aceea, el a cerut senatului școlar al Consistoriului mitropolitan din Sibiu să aprobe ca începînd cu anul școlar 1914—1915, în „toate școlile noastre, unde pînă acum promovarea căr-

¹⁸ *Ibidem*, doc. IV—1720—1910.

¹⁹ Vezi articolele semnate de învățătorii I. Trifa (nr. 44), Ion Pascu (69—71), N. Bembea (73—74), Iuliu Crișan (75—78), P. Rusu (80—81) și alții.

²⁰ Vezi *Din peripeziile primului Anuar pedagogic românesc*, în „Prolegomena la o educație românească”, p. 96.

șilor și rechizitelor a întâmpinat greutăți în paguba instrucției și a educației să se înființeze cite o tovărășie școlară”²¹. Bazat pe această idee, O. Ghibu a formulat și obiectivele tovrărășilor școlare. Ele au menirea „de a da o educație cit se poate de practică” viitorilor cetățeni, ajutându-i să-și procure mai ușor manualele și rechizitele de care aveau nevoie. Inspectorul școlar sibian se adresa învățătorilor aflați în raza sa de activitate, cerându-le să pună în fiecare școală bazele unei tovrărășii din care să facă parte toți elevii. Cărțile școlare se puteau procura de la librăria arhidiecezană, care urma să acorde 10% rabat, din care jumătate va reveni elevilor, iar restul tovrărășiei. Din sumele care se vor acumula pe parcurs vor putea fi ajutați elevii nevoiași. Conducerea tovrărășiei era asigurată de un comitet compus din elevi. În 7 iulie 1914, O. Ghibu a propus ca proiectul de statut al tovrărășilor, elaborat de N. Iancu, conferențiar al *Astrei*, să fie publicat în *Telegraful român*. Subliniem rolul tovrărășiei pentru educația socială a elevilor și pentru formarea capacității de autoconducere democratică. Era o idee care n-a putut fi aplicată plenar din cauza condițiilor vitrege create de război. Școala populară românească din Transilvania, care dispunea de bibliotecă pentru școlari, grădină de pomi, muzee și în unele localități de fonduri materiale pentru cantine și ajutorarea elevilor, devenise o instituție puternică, înconjurată de popor cu dragoste și spirit de jertfă. Ea avea capacitatea de rezistență și acțiune în furtuna care a izbucnit în vara anului 1914.

5. Elaborarea unor manuale originale, care să oglindească unitatea axiologică a culturii române și să prezinte resurse educative, a constituit o problemă majoră a școlii românești din Transilvania la începutul secolului al XX-lea. O. Ghibu considera că în domeniul literaturii domnește o adevărată anarhie, devenită primejdioasă pentru învățămîntul românesc²². Pe el îl neliniștea, în special, cartea de citire, a cărei funcție primordială e de a sădi în conștiința elevului dragostea și sensibilitatea față de farmecul limbii materne. Pedagogul transilvănean considera că ea e temelia culturii generale a tînărului elev și de calitatea ei depinde gradul de cultură pe care el îl va atinge. De aceea, elaborarea manualelor de citire nu trebuie determinată de exigența planurilor de învățămînt oficiale, ci de „trebințele sufletești ale copilului, ținînd neconținut socoteala de psihologia infantilă”²³. Numai ținînd cont de fiecare vibrație sufletească a copilului i se poate da hrană bună prin manualele de citire. Temelia pedagogică a elaborării manualului este viața sufletească a copilului și a națiunii din care face parte.

Fixînd aceste premise pentru actul elaborării manualelor școlare, O. Ghibu și-a pus întrebarea: cum stăm noi, românii din Transilvania, în acest domeniu de importanță majoră pentru formarea profilului spiritual al tinerei generații? El a constatat că în acest domeniu există un regretabil separatism datorită divizării confesionale, cărți diferite pentru același obiect, traduceri necorespunzătoare firii limbii române și manuale învechite. În raza sa de activitate existau șapte cărți de citire, care produceau confuzie și accentuau lipsa de unitate pedagogică a școlii românești.

În fața acestei situații derutante, O. Ghibu a prezentat o soluție constructivă: să fie elaborate manuale originale, unice, care să fie rodul colaborării celor mai pregătite forțe pedagogice și literare românești. El se referă la parti-

²¹ *Ibidem*, doc. IV—1015 — 1911.

²² *Cercetări privitoare la situația învățămîntului nostru primar și la educația populară*, Sibiu, 1911, p. 77.

²³ *Spre o literatură didactică bună*, în „Tribuna”, nr. 81, anul XV, 1911.

ciparea lui Coșbuc și Vlahuță la elaborarea unor manuale și consideră că „marii noștri scriitori nu mai pot fi trecuți cu vederea când e vorba de alcătuirea cărților de școală. Ei, care pătrund pînă în cele mai ascunse cute ale sufletului și care sînt stăpîni pe o limbă din cele mai frumoase, ei sînt chemați ca în legătură cu didacticienii să îmbogățească cu adevărate perle literatura noastră didactică atît de seacă și de prozaică astăzi în partea ei cea mai mare”²⁴. O. Ghibu milita pentru cercetarea atentă a conținutului manualelor școlare și pentru utilizarea de către elevi a unor cărți unice care întăresc unitatea școlii.

După o analiză socio-culturală a manualelor utilizate în școlile din Transilvania, făcută în cadrul *Astreii*, O. Ghibu a considerat că înlăturarea din sările de clasă a manualelor traduse fără gust și într-o limbă forțată, a manuscriselor învechite și a cărților redactate în altă limbă nu e posibilă fără cooperarea profesorilor români, indiferent de apartenența confesională a școlii. Acest obiectiv putea fi realizat de secția școlară a *Astreii*, care era, în concepția lui O. Ghibu, un cadru binevenit pentru a asigura unitatea de acțiune a profesorilor români din Transilvania²⁵. În 1914, el considera că și în școlile primare românești să se întrebuințeze aceleași cărți și să se întărească legăturile între învățătorii și profesorii români în acțiunea de îmbunătățire a manualelor.

Cunoscînd situația grea creată în școlile românești ca urmare a aplicării prevederilor legii din 1907, O. Ghibu a urmărit să diminueze influența negativă a acestui act legislativ asupra funcțiilor național-culturale ale școlii transilvănene. El n-a privit existența legii ca o fatalitate a istoriei, ci a căutat să afirme caracterul național al școlii românești și să mobilizeze opinia publică românească pentru apărarea instituțiilor noastre educative și schimbarea legii. În 9 decembrie 1912 a propus să fie înființată o comisie care să studieze situația școlii românești din Transilvania și să pregătească un memoriu prin care să ceară ministerului schimbarea legii din 1907. O. Ghibu a propus ca din această comisie să facă parte L. Triteanu și I. Mateiu, care, în colaborare cu el, să adune informațiile necesare referitoare la situația școlii românești. Comisia urma să fie prezidată de Ilarion Pușcariu. O. Ghibu a înaintat în 10/23 februarie 1914 Consistoriului din Sibiu un raport în care a prezentat argumentele pe care trebuie să se bazeze memoriul ce urma să fie înaintat ministerului²⁶. În raport se preciza că în conferințele învățătorilor din 1913 s-a discutat amplu tema „Limba maghiară în școlile noastre primare” și din discuții s-a desprins concluzia că studiul limbii maghiare, așa cum este organizat pe baza legii din 1907, nu are bază pedagogică și caracter educativ. Inspectorul școlar român nota că însuși contele Tisza a promis într-o cuvîntare rostită în 7 februarie 1914 că, dacă se vor arăta defecte ale planului de învățămînt, va căuta să le înlăture.

În primăvara anului 1914, O. Ghibu și-a continuat lupta împotriva legii aspre din 1907. În 8 mai 1914 informa senatul școlar din Sibiu că în conferințele lor învățătorii au cerut în mod categoric schimbarea legii învățămîntului. Aceasta era convingerea fermă a învățătorilor. Ei considerau că unele paragrafe ale ei „constituie pentru cultura poporului nostru o primejdie permanentă”. Considerînd îndreptățite cererile învățătorilor, O. Ghibu apreciază că a sosit momentul pentru schimbarea planului de învățămînt.

Acțiunea energetică a lui O. Ghibu pentru apărarea caracterului național al școlii românești a trezit suspiciuni și reacții în cercurile guvernamentale. În 30 ianuarie 1913, contele Zichy, ministrul de instrucție publică și culte, a

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Chestiunea manualelor în școlile noastre secundare*, Sibiu, 1913, p. 44.

²⁶ A.M.A., doc. IV—1539 — 1912.

informat cercurile bisericești din Sibiu că după opinia conducerii ministerului, în toate ocaziile pe care le are, O. Ghibu acționează în contra statului. Se deschidea astfel o dispută între el și statul atotputernic. Dar O. Ghibu n-a fost omul care să renunțe la idealurile sale de viață, să ajungă la compromisuri sau să fie ingenuncheat. Și-a continuat acțiunea cu perseverență și cu un inegalabil curaj moral. La 1 septembrie 1914 a cerut Consistoriului din Sibiu să intervină la guvern pentru a obține demobilizarea unui număr de 200—300 de învățători chemați sub arme²⁷. Era unul din ultimele sale acte ca inspector școlar. Războiul puna în alți termeni problema raporturilor sale cu detentorii puterii în stat. Peste puțin timp a trecut Carpații, participînd în România liberă la o campanie eroică pentru realizarea unității noastre naționale.

ONISIFOR GHIBU'S ACTIVITY BETWEEN 1910—1914, FOR THE GUIDANCE OF THE ROMANIAN SCHOOLS IN TRANSYLVANIA

(SUMMARY)

The article is a survey on the activity carried on by Onisifor Ghibu in the period 1910—1914 for supporting the national character of the Romanian school in Transylvania. During those years the remarkable pedagogue worked in his capacity of inspector for orthodox denominational schools in Transylvania. Onisifor Ghibu carried on his fruitful activity at various levels : a pedagogical basis of school inspections, the improvement of schoolmasters' and teachers', supporting the pedagogical status of the Romanian language in teaching, strengthening the teaching capacity of the school, and drawing up original textbooks. The article marks the anniversary of a hundred years which have passed since Onisifor Ghibu's birth (1883—1972), commemoration organized by the Romanian National Commission for UNESCO.

²⁷ *Ibidem*, doc. IV—705 — 1914.

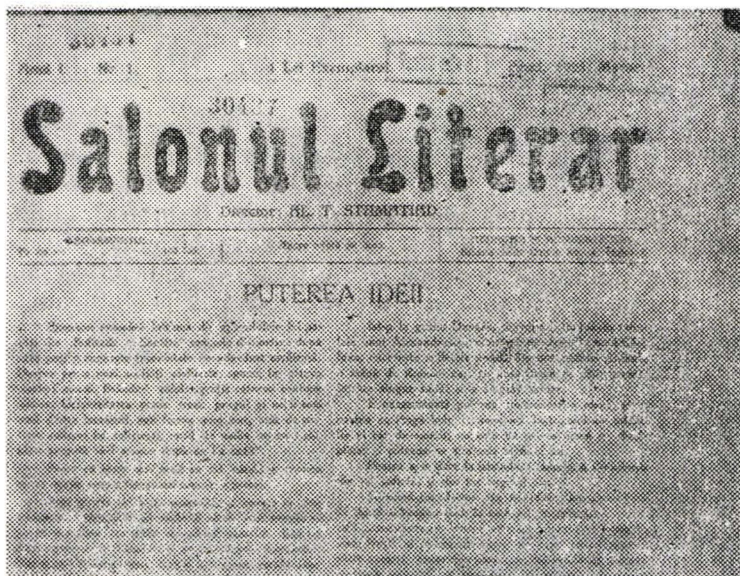
AL. T. STAMATIAD

IULIAN NEGRILĂ

La 24 mai 1985 se împlinește un veac de la nașterea, la București, a scriitorului Al. T. Stamatiad, a cărei contribuție la viața culturală a Aradului a fost remarcabilă și s-a impus ireversibil în istoria literaturii noastre. S-a stabilit în orașul de pe Mureș, în calitate de profesor la Liceul „Moise Nicoară”, în 1919, fapt plin de semnificație dacă se are în vedere, că, după Marea Unire, în Transilvania asistăm la o adevărată efervescență culturală.

Scriitorul este descendent prin tată din familia Pallade. După aproape șase ani de la stabilirea sa în Arad, impusă și de căsătoria cu Letiția Antonescu, originară din Țiria, eleva care în 1911, la șezătoarea scriitorilor de aici, i-a înmănat buchetul de flori poetului care pînă la acea dată era autorul unui singur volum de versuri, *Trîmbițe de aur*, a scos, pe spese proprii, cea mai elegantă revistă ardăeană de pînă atunci, *Salonul literar*, al cărei prim număr a apărut la 15 martie 1925. Redacția și administrația își aveau sediul în strada Ioan Calvin, nr. 10, et. I. Revista era tipărită în tipografia Réthy Succesor, fiind o publicație lunară, în opt, șaisprezece sau treizeci și două de pagini și costa patru lei exemplarul, în timp ce abonamentul pe un an era de 100 lei.

Revista lui A. T. Stamatiad s-a bucurat de strălucite colaborări, înscriindu-se ca una dintre frumoasele pagini ale publicisticii românești transilvănene. Articolul-program, *Puterea ideii* e semnat de Dimitrie Nanu și constituie o pledoarie pentru „ideea de dreptate și înfrățire“, pe care publicistul le seamănă, el fiind „inima și avântul publicului, voința unitară, conștiință a energiilor latente, nu e oismul unei clase împotriva tuturor“. Autorul susține că ideea, ca o făclie trecută din generație în generație, se poate transforma într-o forță, care poate schimba lanțurile robiei, poate transforma bastiliile și „întronează în locul bunului plac sfetniciei îngrădiți cu răspunderea faptelor“ (Dimitrie Nanu, *Puterea ideii*, în *Salonul literar*, nr. 1/15 martie 1925, p. 1).

Scriitorul vedea ideea la gurile Dunării, „încolțind timidă în fabulele lui Alexandrescu sau vibrând în versurile lui Cârlova; ea a adunat pe românii răspîndiți de atîta vreme într-un singur suflet și o singură iubire“. Se fac și recomandări, cu destulă convingere, în numele unor principii estetice, pe care trebuie să le respecte publicistul, în sensul că cel ce nu se simte capabil de abnegație, ar face mai bine „să nu îmbrățișeze niciodată o cauză sfîntă, căci ar lua numele adevărului în deșert și adevărul se răzbună“. Este citat, ca exemplu de îndrumător al generațiilor de cultură, Titu Maiorescu. Acesta a găsit secretul prestigiului pe care trebuie să-l aibă un publicist, și care constă din „statornicia în convingeri și sinceritate“. Cuvintele nu pot fi risipite la întîmplare, deoarece talentul, dacă nu e însoțit de principii etice sănătoase care izvorăsc din conștiința poporului și să servească propășirii sale, nu poate avea mare influență și nici importanță. În spiritul acestei afirmații, autorul citează cuvintele junimistului Petre Carp, care spunea: „... talentul nu scuză toate încarnațiile, cum frumusețea nu scuză toate prostituțiile!“

Din articolul-program se mai detașează funcția socială a presei, de care atît colaboratorii, cît mai ales directorul revistei, au ținut seamă de-a lungul celor peste douăsprezece numere apărute din această publicație, receptată în mod favorabil de presa vremii. S-a subliniat, mai ales, rolul deosebit pe care l-a avut poetul Al. T. Stamatiad, nu numai în ceea ce privește apariția ei, ci și a îndrumării unor scriitori mai tineri și a orientării întregii mișcări literare din jurul publicației, care, deși nu de mare amploare și nici de durată prea lungă, a marcat momentul pătrunderii, în rîndul scriitorilor arădeni, a elementelor simboliste, manifestate în literatura română parcă mai pregnant decît în perioada antebelică. Semnificativă, în acest sens, este mențiunea din *Țara noastră* (nr. 6/7 februarie 1926):

„Al. T. Stamatiad face să apară de mai multe luni la Arad, unde l-au așezat îndatoririle profesionale, o revistă pe care a intitulat-o, cu o simpatică nuanță de cochetărie, *Salonul literar*. Gazda e plină de atenții pentru fiecare. Interiorul e de gust, s-ar putea spune chiar elegant. Oaspeții sînt dintre cei mai aleși. O dată pe lună se face aici literatură de cea mai bună calitate. Revista într-adevăr apare în excelente condiții de tipar, cu note interesante asupra evenimentelor culturale din țară și din străinătate, avînd totdeauna cel puțin o colaborare de preț din partea unui scriitor de seamă. *Salonul literar* corespunde astfel la granița de apus a României, unei alese necesități sufletești, și, deși nu are caracterul unei publicații de popularizare, căci nu se adresează marelui public, credem că va izbuti să dăinuiască multă vreme, strîngînd în jurul său tot mai mulți cititori. Al. T. Stamatiad cu mari sacrificii și cu o nobilă stăruință a înțeles rostul prezenței sale la frontieră“.

Nici *Viața literară* din București, de sub conducerea lui George Murnu, nu trece sub tăcere evenimentul, adăugînd:

„Dl. Al. T. Stamatiad, cu binecunoscuta sa vocație literară, susține *Salonul* ... într-un spirit în care e ușor ce recunoscut tradiția sa poetică. Traduceri din franțuzește, articole bine gândite și frumos scrise, colaborări prețioase și totdeauna așteptate, întrețin fiecare număr al revistei acesteia, care pe lângă funcția sa literară, aparține în Arad, mai îndeplinește și pe cea națională. Numai eleganța sufletească a directorului ei a putut concepe o publicație tipărită cu atita îngrijire, scrisă cu atita seriozitate și atit de divers alimentată“.

Într-adevăr, apariția revistei lui Al. T. Stamatiad a avut loc într-un moment cînd presa arădeană se afla pe poziții avansate, avînd un trecut bogat în tradiții culturale și publicistice. Revista a fost precedată de marile cotidiene. *Tribuna și Românul*, în paginile cărora au publicat scriitori de orientări simboliste ca D. Anghel, Emil Isac, Elena Farago, M. Săulescu, Ion Minulescu și mai apoi tinerii Aron Cotruș, Ion Al. George, Mihai Cruceanu. Însuși Lucian Blaga a debutat la *Tribuna* arădeană, pentru ca apoi să editeze volumele *Fefețe unui veac* și *Ferestre colorate*, în colecția Bibliotecii „Semănătorul“ din Arad.

Deși nu-și fixase o revoluționare declarată a literaturii, *Salonul literar* a acordat atenție modernismului, ceea ce reiese mai ales din faptul că a găzduit în paginile sale pe majoritatea scriitorilor simbolști trecuți mai înainte prin experiența publicistică de la *Viața nouă* a lui Ov. Densusianu. Revista arădeană a adus în peisajul literar al Transilvaniei un aer înnoitor, oferind posibilități de afirmare unor creații destul de diferite de cele cunoscute pînă atunci. Această înnoire se putea observa nu numai în ceea ce privește tematica operelor literare care vedeau lumina tiparului în coloanele revistei, ci și în organizarea lor structurală. Reprezentativă este poezia, care ocupă primul loc în revistă. Îi aflăm aici, alături de directorul publicației, pe V. Demetrius, E. Speranția, Aron Cotruș, Perpessicius, Al. Popescu-Negură etc., precum și o serie de traduceri din Baudelaire, Maeterlinck, V. Hugo, H. de Regnier etc. Mai sînt publicate poezii în limba franceză și traduceri din operele cunoscute ale poezilor români. În raport cu poezia, proza este mai deficitară.

Articolele cu tematică ideologică și lingvistică își găsesc și ele locul cuvenit în paginile publicației; amintim dintre ele: *Între patrie și umanitate*, *Două aspecte și o singură concluzie* de Dimitrie Nanu, *Autoritate și evidență și Două profesii de credință*, semnate de T. Vianu, *Presa și limba literară* de E. Lovinescu. Cronicile literare erau susținute de C. Șăineanu, Al. Constantinescu, Perpessicius etc.

În publicistica transilvăneană de după Marea Unire, *Salonul literar* reprezintă un important moment cultural, producînd un adevărat reviriment în viața spirituală de dincoace de munți. Perioada în care directorul revistei era preocupat de susținerea și îmbogățirea mișcării literare, la care a participat cu multă angajare, marchează o etapă deosebită în evoluția sa ca poet. La înființarea revistei era condus de sentimentul datoriei pentru sprijinirea acțiunii de culturalizare a românilor din Transilvania.

Spirit impulsiv, vorbind tare și gesticulînd, arătîndu-și mîhnirea față de cei ce nu-l apreciau obiectiv, cum era cazul lui E. Lovinescu, Al. T. Stamatiad se simțea bine îndeosebi la cofetăria „Dacia“ (azi cofetăria „Tineretului“), unde se considera ca la „Capșa“, la care va reveni în 1930 prin sprijinul lui Gh. Bogdan-Duică (Cf. Ed. Găvăneșcu, *În cancelaria profesorală de altă dată* în *Evocări din trecutul Liceului „Ioan Slavici“*, fost „Moise Nicoară“, Arad, 1971, p. 89).

Poeziile lui Al. T. Stamatiad tipărite în revistă sînt, fie originale, fie traduceri din Baudelaire și Maeterlinck. Despre volumul său de *Poezii* (apărut în 1925, la „Casa Școalelor“, în colecția „Scriitori români contemporani —

— Pagini alese — , fiind o antologie, cuprinzând cele mai expresive și reprezentative poezii ale sale dintr-o activitate de douăzeci de ani închinată unui vis, jertfiți unei munci de superioară dezinteresare, consacrați unui ideal de artă), D. Karnabat spunea că : „... are rara distincțiune a unui credincios în abolita religie a poeziei, căci pentru el poezia nu e un simplu joc al fanteziei, nici fantoma de purpură a gloriei, nici trenul de aur al înaltelor situații de oficialitate și funcționarism literar“. Într-adevăr, poezia pentru Al. T. Stamatiad a fost un cult „în a cărui cinstire și în al cărui misticism și-a răspândit mănunchiurile de flori roz-albe ale tinereții și a înălțat miresmele pure celor mai intime și fundamentale iluzii de visător incorigibil“ (*Salonul literar*, an. I, nr. 7/1925, p. 6).

Poeziile lui Al. T. Stamatiad apărute în revista arădeană „Înt fie de natură erotică, fie reflecții ale autorului privind viața și idealul său de artist. Primăvara e anotimpul predilect al său, când își lasă libere gândurile și sentimentele pentru iubita întâlnită, dar și pierdută tot în primăvară, pe care o simte mereu „în flori și-n orice rază, în caldele-adieri“ și-l cuprinde apoi visarea și regretul (*În primăvară*). Cuprins de dragoste, i se pare că întreaga natură cîntă iubirea sa, iar în sufletu-i plin de doruri, „A răsărit o mică floare, / A răsărit, ... și-acum așteaptă/Privirea ta mîngietoare“ (*Timiditate*). Primăvara nu este pentru poet numai cadrul potrivit pentru iubire, ci și motiv de reflecții. Exclamațiile sale cu profunde înțelesuri, nu sînt ale unui visător, ci expresia unei gândiri pentru rosturile vieții. Se întreabă, cu regrete durabile, unde este „fiorul care transformă cuvîntul în fagure de miere, care da brațului puterea să spargă porți de aramă“ (*Poema primăverii*). O dată cu trecerea anilor, în inima poetului își fac loc regretele, iar amintirile devin o hrană amară a sufletului său ce se deschide și își revelează trecutul cînd a fost cu adevărat fericit ; acum i se pare totul un vis și o poveste (*Poveste*).

Ait anotimp prezent în versurile lui, e toamna care aduce „frunze de aramă“ „lacrimi“, „suspine“, „drumuri prăfuite“, „zări pustii“, „nopti fără stele“, dar și „vise sfărîmate“, „picături de sînge“, „singurătate“ (*Toamna*). Uneori, cuprins de regrete, dezgustat de viața întunecoasă, după atîtea speranțe, poetul e dezamăgit și are viziuni sumbre : „Tăceri de doliu mă-nfășoară /Și corbi într-una năvălesc, / E întuneric, mucelesc, / Și-n suflet, iată-i — se coboară!“ (*Întuneric*). Primirea unei scrisori îi creează, pentru puțin timp, o vagă fericire care se dizolvă după ce citește scrisoarea, făcîndu-și loc îndoiala.

Poezia *Urmează-ți zborul, te avîntă*, dedicată lui M. Dragomirescu, cuprinde un îndemn fierbinte la desăvîrșire. Pasărea cu aripa ruptă care cutează să zboare peste mare, e simbolul artistului cu conștiința rănită care se înrolează în lupta cu ignoranța și nonvalorile. Glasul îngerului care o încurajează, nu ajută prea mult la salvarea situației, pentru că pasărea cade în valuri : „Și-o duc departe peste ape / Și țărml iată-l, e aproape / Și corul îngerilor cîntă : / Urmează-ți zborul, te avîntă!“

Ultimele numere ale revistei publică poeziile sale *Singur, Ultima clipă, Poema morții* (ultima dedicată lui Dragoș Protopopescu), care cuprind decepțiile ce l-au inundat și iluziile sale sfărîmate : „Spre care țărml din lume / Va trebui atuncia să-mi port din nou destinul, / Ca liniștea uitării s-o cuceresc odată ? ! / ... / Spre-un țărml tăcut de piatră / Ce-mprejmuește-o mare de-a pururi înghețată!“ (*Poema morții*).

Înființată într-o vreme cînd literatura română era dominată de semănătorism și apoi de poporanism, revista *Salonul literar* s-a încadrat cu toate forțele sale scriitoricești la acțiunea specifică momentului de emancipare a artei cuvîntului, atît în conținutul ei tematic, dar mai cu seamă în forma artistică,

care devenise nepotrivită pentru a exprima cu vigoare și nestînjenită, sensibilitățile spiritului noului veac ce deschidea perspective luminoase literaturii noastre. Scriitorii tineri sau mai vîrstnici, în frunte cu Al. T. Stamatiad, au încercat să se detașeze de canoanele tradiției, încercînd, și reușind de multe ori, să se alăture noului suflu ce cuprinsese literatura noastră, și mai ales poezia, prin părăsirea structurilor sale lingvistice de pînă atunci, dînd versurilor un ritm interior specific. Iată, deci, că prin *Salonul literar* al lui Al. T. Stamatiad pătrunde vizibil modernismul literar în această parte a Transilvaniei, făcînd să crească prestigiul său cultural și în perioada de după Marea Unire, oferind noi posibilități de dezvoltare publicisticii literare pe aceste meleaguri, contribuind la dezvoltarea unei literaturi care s-a integrat organic în mișcarea culturală românească a timpului ce-l trăim.

AL. T. STAMATIAD

(SUMMARY)

On the 24th of May a century passed since the birth of the writer Al. T. Stamatiad.

He settled down in Arad as a teacher at „Moise Nicoară” highschool (today, I. Slavici high-school), in 1919. The writer had a remarkable contribution to the cultural life in Arad. He was bound to this region by his marriage to Letiția Antonescu who was from Sîrlia.

While staying in Arad, his literary contribution consisted morthy in the fact that he founded the magazine „Salonul literar” in 1925, which gave place to remarkable collaborations.

The manifesto of the magazine, signed by the writer Dimitrie Nanu, establishes the directions the magazine had to follow, and the purposes the editorial staff wanted to achieve. Titu Maiorescu is quoted because he was the one who stated that the secret of a publicit's prestige consists in „his constancy in convictions and honesty”. He also stresses the social function of the press.

The publishing of the magazine „Salonul literar” meant the development of a literary movement in Arad. Although this movement didn't last for a long time, it made possible the penetration of the symbolistic elements among the writers from Arad.

The founding of the magazine was highly appreciated by other periodicals of the time, such as „Țara noastră” and „Viața literară”, which mentioned the tradition of the press in Arad, quoting „Tribuna” and „Românul”, the two dally papers, which published articles signed by great Romanian writers.

The magazine „Salonul literar” meant an important event not only for journalism in Transylvania, but also for the whole spiritual life in Romania, after the Union of the Union of the year 1918.

ISTORIA CULTURII

PRIMELE SOCIETĂȚI CU CARACTER LITERAR ȘI CULTURAL DIN TRANSILVANIA

MIRCEA POPA

Instituționalizarea vieții culturale prin asociații și societăți este un fenomen caracteristic unei epoci de efervescență intelectuală și de liberalizare a legilor juridice, de toleranță, și chiar de încurajare a asociaționismului militant. Acest fenomen se constată prima oară în Transilvania în timpul politicii despotismului luminat din timpul Mariei Tereza și al lui Iosif al II-lea, cind elemente noi de viață burgheză, infiltrate deja în organismul feudal, așteptau o nouă organizare și recunoaștere oficială. Politica Curții a fost în acest sens generoasă cu celelalte burghezii naționale din imperiu, vroid prin aceasta a slăbi forța de șoc a nobilimii tradiționale, și, în același timp, de a crea o supapă, prin care să se poată evacua preaplina nemulțumirilor de ordin național. Profitind de aceste împrejurări, factorii de cultură cei mai competenți ai poporului român au știut să folosească împrejurările istorice spre a da limbii, literaturii și culturii naționale un cadru instituțional potrivit, prin care să circule nestingherită seva unei culturi moderne. Chiar dacă nu întotdeauna la timp, și fără să folosească mijloacele cele mai potrivite, tendința a existat și ea a dus, cu timpul, la unele forme și manifestații palpabile și care, chiar dacă au avut uneori o durată modestă și o rază de acțiune redusă, au întreținut cultul pentru idee și pentru întreruperea sa practică¹.

Abordind chestiunea cronologic trebuie să arătăm că prima societate cu caracter literaro-cultural pe teren românesc este înregistrată la 1795 în Transilvania. Ea poartă numele de *Societatea filosofoască a Neamului românesc din mare Prințipatul Ardealului* și îi înregistrăm existența dintr-o *Înștiințare* publicată în 1795 la Sibiu în tipografia lui Ioan Barth². Scopul ei ar fi fost acela de a edita un periodic numit *Vestiri filosofocești și moralecești*, pentru „poliirea stilului și deprinderea în învățături“, și de a contribui la dezvoltarea și promovarea științelor în sinul poporului român. Ea s-ar fi născut „din rîvna unor patrioți ai neamului românesc, crescuți în deprinderea teoriei fizicești și filosofoești“, a geografiei, economiei și a altor discipline, care „ne-am deșteptat spre acest vrednic scopos să culegem rodirile acestor desfătătoare științe și, adunîndu-le ca într-o legătură de finice în limba prea vestitului neam românesc, să le închinăm inimilor celor iubitoare de muse filosofoești“. După disciplinele numeroase pe care vor să le dea la iveală, precum : „theologia bisericii răsăritului“, geografia, „fizica, matematica și cuprinsul învățaturii filosofoești spre luminarea celor ce voiesc a ști întemeierea ceriului cu toate planetele“, biografia prințipilor ungro-

¹ A se vedea pentru aceasta considerațiile generale schițate de Stanley B. Kimball la : *The austro-slav revival a study of nineteenth-century literary foundations*, în „Transactions of the American Philosophical society Held at Philadelphia for promoting useful knowlege“, new-series, v. 63, 1973.

² Vezi, *Înștiințarea* la Emil Pop, *Societatea filosofoască a neamului românesc în mare Prințipatul Ardealului din 1795*, în „Transilvania“, LXXVII, 1946, nr. 1—4, p. 1—20.

vlachii și ai Moldovii, „Istoria rumânilor pre larg culeasă din cele vechi adevărate istorii“, regule dieteticești, întâmplări politicești și alte „mijlociri“ spre folosul economiei (cum sînt manufacturile neguțătorești etc.), „Societatea“ trebuie să fi cuprins în sinu-i un mare număr de învățați de toate categoriile și profesiunile cum se și spune în document : „Încă să se știe că în soțietatea aceasta se află preoți învățați, toți supuși bisericii răsăritului, dohtori, filosofi, istorici și alți mai mulți învățați la număr, cît de ar lipsi unul, tot sunt alții procopsiți în loc, carii această grea și cu mare cheltuială începută sistemă vor ajuta ca să o ducem la săvîrșit cu laudă“. Sufletul „Societății“ a fost după cîte sîntem informați, medicul oculist Ioan Molnar Piuaru, care avea deja o bogată experiență în acest domeniu, fiind mai întîi membru al „Societății francmasonice“ cu sediul la Sibiu, „Loja sfîntului Anton“ (1776—1790), care și-a propus printre altele și editarea unui periodic românesc *Foaia română pentru econom* (*Wallachische Zeitung für den Landmann*), și mai apoi al „Societății pentru cultivarea limbii maghiare“ de la Tg. Mureș (*Erdély Magyar Nyelvművelő Társaság*), inițiată în 1793 de poetul Aranka György, în cadrul căreia primise sarcina de a redacta o gramatică pe seama românilor³. Alături de el, mai figurau ca membri ai „Societății filosofice“, episcopul Gherasim Adamovici, secretarul acestuia Aron Budai, Radu Tempea și Vasile Aaron, Sava Popovici din Rășinari, Naum Râmnicăeanu și Ienache Văcărescu din Principate și, fără-ndoială, Micu, Șincai și Maior, ale căror opere Molnar urma să le tipărească. Societatea ar fi avut după unii cercetători legături strînse cu „Societatea amicilor“ de la București, înființată de revoluționarul grec Rhigas, ca reflex al revoluției franceze.

Din păcate, în afară de *Înștiințarea* din 1795, societatea n-a dat la iveală nici gazeta promisă și nici vre-un alt op dintre cele anunțate, deși unele dintre aceste opere, la care se făcuse evident aluzie în prospect, precum cele de teologie ale lui Micu, de geografie a lui Naum Râmnicăeanu, de istorie a lui Șincai și Maior, au apărut ulterior sub teacurile tipografiei de la Buda.

Cît a dăinuit această societate, nu putem ști exact. Toate datele deținute pînă acum indicau să se creadă că ar fi dispărut imediat ce intențiile i-au fost spulberate, adică în unii următori, fără să fi reușit a-și duce la bun sfîrșit nobilele intenții. Iată însă că un nou document, recent descoperit de noi în arhiva Bibliotecii Academiei Ungare⁴, ne dă dreptul să afirmăm că „Societatea învățaților“ sau a „savanților“, cum se mai numea ea, a continuat să existe cel puțin pînă la 1815, la moartea inițiatorului și întemeietorului ei, Ioan Molnar Piuaru de Müllersheim. Actul la care ne referim este o scrisoare a „Societății erudite“ (sau a erudiților) de la Sibiu, prin care aceasta intervine la tipografia budană, cerînd înlesniri în legătură cu tipărirea operelor ei și discutînd posibilitatea ca un alt bărbat învățat să ia asupra-i sarcina continuării *Dicționarului* lui Coloși. Scrisoarea este datată Sibiu la 22 aprilie 1815 și ea vine în continuarea altora, expediate de aceeași „Societate a învățaților“ la începutul anului, către sus-numita tipografie. Credem că în răstimpul anilor 1814—1815, cînd la Buda și în Transilvania se purtau discuții întinse cu privire la reeditarea unei „novele“ (gazete) pentru poporul românesc, acțiune la care participă Alexe Lazaru, Uroș Nestorovici, Dimitrie Țichindeal, Paul Iorgovici și C-tin Diaconovici-Loga, Molnar să fi reînviat activitatea Societății sale, căutînd ca prin ea, să ajungă la îndeplinirea obligațiilor asumate în 1795, dar încă neonorate.

³ Jancsó Elemer, *Irodalomtörténetél és időszerűség*, București, Kriterion, 1972, p. 420 ; G. Ionescu-Gion, *Bucureștii în timpul revoluțiunii franceze*, în „Revista nouă“, IV, 1890, p. 343.

⁴ Biblioteca Academiei maghiare de științe, manuscris 446, f. 496 (Andrei Veress, *A budai nyomda román kiadványai*, manuscris dactilografiat). Vezi anexa.

Știm bine că el a murit la 16 martie 1815. Scrisoarea din 22 aprilie 1815 nu poate deci — în mod neîndoios — să-i aparțină. Alți membri ai „Societății” din anturajul său, probabil că tot din Sibiu, au reluat corespondența întreruptă cu Tipografia, pentru a elucida chestiunile care erau în litigiu. Cine puteau fi aceștia? Noi ne gândim în primul rând la secretarul gubernial Aron Budai, fratele lui Ion Budai-Deleanu, nu pentru că ar fi fost versat în rezolvarea corespondențelor și actelor oficiale, dar și pentru că în răspunsul scrisorii se află un pasaj care ne dă de gândit. Și anume, „Societatea erudiților” de la Sibiu recomandă Tipografiei din Pesta două lucruri: 1) să ridice la un preț convenabil remunerația pentru cel care va lua asupra-și sarcina continuării dicționarului (suma de 6 florini și 40 de creițari cu cât se învoise Coloși i se pare prea mică) și 2) să nu se cramponeze să caute acest învățat neapărat în cadrul imperiului („non suos intra limites quaerendum”), ci, mai degrabă în afară, ceea ce ne face să ne gândim că aici se făcea o aluzie indirectă la Budai Deleanu, aflat în acel timp la Lwow. Și cine mai bine putea s-o facă aceasta decît fratele său, Aron Budai?

Că nu s-a ales nimic nici de această acțiune, e altă chestiune. Important pentru noi și pentru cultura noastră, este că această „Erudita Societas Valachica” continuă să funcționeze la 1814—1815. E o dovadă că marii bărbați ai Școlii ardelenne n-au abandonat ideea organizării și purtării unei lupte organizate prin ea, nici la începutul secolului al XIX-lea.

Că este așa, ne-o spune o altă acțiune de epocă, rămasă din păcate puțin cunoscută și cu slab ecou în spațiul românesc al timpului. E vorba de așa-numita „Societate pentru cultivarea limbii române”, inițiată în 1808 de către cărturarul bănățean Constantin Diaconovici-Loga, al cărei manifest de constituire este lansat în aprilie 1808⁵. Este un manifest tipic iluminist conținînd idei dintre cele mai scumpe națiunii române, redactat într-o limbă evoluată și de mare acuratețe. El vorbește de originea noastră romană, de continuitatea și de proporția covârșitoare a românilor în Transilvania, de nemaipomenita vitalitate a rasei. Se îndeamnă la înmulțirea populației românești, la rezistență și la păstrarea „caracterului național liniștit”, la ridicarea prin cultură în funcții importante în stat. Se face aluzie și la „ținerea în robie și întuneric”, la speranța eliberării de sub jugul păgînilor a românilor din Principate și apoi a celor din Transilvania „care gemem de atîta timp într-o robie și mai grea”, punîndu-și speranțele într-o revoluție: „dacă o revoluție nenorocită ne-a umilit, alta mai norocoasă ne poate înălța”, semn că ideile revoluției franceze erau încă puternice aici.

Un alt remediu îl vede în cultivarea limbii: „Al doilea lucru, pe care trebuie să-l avem în vedere cînd vorbim de înălțarea nației noastre este cultivarea limbii materne și prin aceasta răspîndirea mai intensivă a științii.

Este adevărat că de cîțiva ani în privința aceasta neamul nostru a făcut progrese frumoase, pentru că din mila lui Dumnezeu avem cîțiva bărbați pricepuți în toate științele, cunoscători ai limbilor străine și avem cîteva școli bune, însă este ceva ce împiedică tendințele noastre spre progres, și anume: deși, limba noastră este capabilă de cea mai mare cultivare, fiind înrudită cu limba greacă și latină, cu italiana și franceza modernă, și astfel e potrivită pentru exprimarea îndrăzneată și naturală a gîndurilor poetice, totuși exprim cu durere că limba aceasta frumoasă a noastră a rămas în barbaria ei primitivă necultivată, și de aceea se răspîndesc așa de anevoie științele în mijlocul nostru (. . .). Noi să facem ce ne stă în putință, să ne silim să cîștigăm neamului nostru merite și vază cît mai mare, cultivîndu-ne limba și răspîndind științele.

⁵ Toate datele despre această societate la Zenovie Păclișanu, *O veche societate pentru cultivarea limbii române*, în „Revista istorică”, VII, 1921, nr. 4—5, p. 128—134.

Scopul acesta nobil și măreț ne-a îndemnat pe noi să înființăm societatea aceasta cu numele *Societate pentru cultivarea limbii române*.

Care trebuie să fie preocupările membrilor acestei societăți? Societatea noastră, care e la începutul activității ei, nu le-a fixat încă amănunțit, dar după natura lucrului pot fi următoarele...". Și în continuare se înșiră scopurile principale ale „Societății”, care ar consta din : 1) promovarea în funcții a românilor ; 2) pregătirea unui „dicționar românesc în care ar căuta și dovedi originea cuvintelor românești de la limbile italiană și franceză ; ar culege din limbile greacă și latină sentințele scurte și expresive, maximele și idiatisme folosite pînă acum ; ar încerca să ne familiarizeze cu termenii tehnici, care ne lipsesc nouă, luîndu-i din limbile înrudite” ; 3) adunarea „cîntărilor frumoase, proverbele, sentințele, parabolele frumoase, care sînt atît de specific românești și de care avem mai multe decît alte nații” ; 4) aprofundarea și imitarea limbii vorbite de conaționali noștri din Principate, deoarece „e mai cultivată” ; 5) din dezvoltarea poeziei originale și „în diferitele genuri de poezie, dovedind cu pilde frumoase că limba românească e, dintre limbile europene, și azi cea mai potrivită pentru versificație” ; și în fine, 6) scrierea unei „istorii adevărate, autentică și pragmatică a timpului nostru”.

După cum se poate vedea, obiective majore, de prim rang pentru o cultură aflată la începuturile sale. Ele sînt reunite cu o siguranță și o cunoaștere profundă a realităților, încît autorul proiectului trebuie să fi fost unul dintre oamenii cei mai instruiți ai vremii. Dat fiind faptul că se vorbește cu multă erudiție despre limba română, ca una ce derivă din greacă și latină, și înrudită cu „cultele limbii italiană și franceză”, că se face aluzie la momentul de progres din Europa luminață a timpului, noi înclinăm să credem că autorul acestui proiect este tenacele și combativul Paul Iorgovici, cel mai iacobin ca structură dintre toți iluminiștii timpului. Dacă de amintim, el este cel dintîi care scoate un calendar pe seama românilor la Viena, se asociază cu Molnar pentru editarea unui ziar, strică „liniștea publică” cu o serie de observații incendiare. Tot el este cel mai prigunit dintre intelectualii români : dat afară din slujbă, închis, întreținîndu-se ca preceptor particular. Toemai cînd e numit profesor la gimnaziul din Virșeț, moare subit la 21 martie 1808, bănuindu-se că ar fi fost otrăvit. De unde această bănuială pe care o comunică mai toți apropiații lui ? Ce i-ar fi putut determina pe inamicii lui să recurgă la această disperată și ultimă stratagemă spre a-l împiedeca ? Iată întrebări care nu și-au primit încă răspuns, căci niciuna din acuzațiile care i s-au adus pînă acum n-a fost atît de mare ca să merite pedeapsa capitală. Acest lucru ar fi fost motivat doar în condiții de instigare la luptă politică, la afirmarea unui program revoluționar radical care ar fi putut să-i irite pe adversari.

Programul „Societății” de față ar putea conține toate elementele pentru o asemenea cauză capitală. Tendința accentuată de ridicare și de organizare a românilor își asociază pe parcurs cîteva elemente ce ar fi putut deveni în ochii stăpînirii subversive : cum că ei sînt cei mai numeroși și că ar trebui să beneficieze de dreptul legitim de stăpînire al țării ; cum ar trebui să-și dea copiii la învățătură ; cum ar trebui să se poarte, cu modestie și supușenie aparentă, după proverbul „tace și face”. Pe deasupra, se atenționează că înalții funcționari, care vor ajuta la aceste schimbări, își vor cîștiga dreptul de a fi aleși membri de onoare ai Societății.

Iată dar că pe lîngă un program cultural de mare forță, „Societatea” vine în subsidiar și cu un program politic implicat, de mare anvergură și îndrăzneală. De la șirurile din *Supplex* nu se mai auziseră în Transilvania asemenea cuvinte cutezătoare într-un document destinat să circule în pîcior. Acest lucru se și

întimplase, deoarece el fusese răspândit deja printre intelectualii români de la orașe și sate, dar mai ales printre preoți, pe care se punea mare bază în proiect, vorbindu-se în mod distinct de rolul acestora în acțiune : „e necesar ca membrii „Societății“ să găsească mijloacele cele mai potrivite, observînd regulile de prudență amintite mai sus ale publicului românesc, pentru răspîndirea limbii noastre, ceea ce se și întîmplă în deplină liniște cu ajutorul preoțimii“. Or, știm, că Paul Iorgovici era în această vreme chiar profesor la seminarul teologic de la Virșeț și deci se afla în strînsă legătură cu preoții din părțile Aradului și Timișorii. De altfel, chiar manifestul de față a ajuns la noi pe această cale, fiind substras de către un tînăr elev al unui preot român dintr-o localitate de lîngă Arad și copiat. Evenimentul s-a întîmplat la 21 aprilie 1808, deci nu la multă vreme după ce manifestul a fost răspândit, dar cu puțin timp după moartea lui Paul Iorgovici, căci, probabil alți binevoitori de teapa lui Magyari István, intraseră deja în posesia altor manifeste și alertaseră deja autoritățile.

Un singur viciu de formă pare să aibă demonstrația noastră în legătură cu paternitatea lui Paul Iorgovici asupra manifestului, dar după părerea noastră, neesențial. Manifestul „Societății“ este semnat C.D. cu specificațiunea „Secretariul Societății pentru cultivarea limbii române“. Inițialele acestea corespund cu numele de Constantin Diaconovici-(Loga), cu care de altfel, Zenovie Pîclișeanu, cel care comunică documentul, l-a identificat. Pe bună dreptate, căci nici noi n-am fi făcut altfel. Doar că acest lucru nu exclude posibilitatea ca autorul *de jure et de facto* al proiectului și inițiatorul lui să fi fost Paul Iorgovici, iar Diaconovici-Loga, care pe vremea aceea se afla la Pesta, să-l fi ajutat doar să-și materializeze intenția, fiind mai puțin amenințat. Luînd însă la cercetări cazul, oamenii autorităților care întotdeauna mergeau pînă la capăt în chestiuni de acestea, l-au descoperit desigur pe adevăratul lui promotor și „Societatea“ a fost compromisă. Intențiile ei, atît de nobile și generoase pentru limba și literatura română, au continuat să rămîră, precum se vede, doar la stadiul de proiect.

Constantin Diaconovici-Loga a îndeplinit în această vreme postul de profesor al coloniei românești din Pesta (1808—1821). Poate nu tocmai străin de el și de ideea lui (recte și a lui Iorgovici) este faptul că o „Societate de limbă română a damelor din Pesta“ se semnalează ca funcționînd aici la 1815 cu scopul de a ajuta școala și a promova cultura. Este o „Societate“ care și funcționează practic în casele vestitului negustor macedonean Atanasie Gabrovski, unchiul lui Șaguna, unde studenții budapeșteni „citeau și apreciau cărțile proaspete, discuteau, făureau planuri culturale și politice, puneau lumea la cale“⁶. Anima-toarea „Societății“ și patroana damelor române este chiar soția lui At. Gabrovski.

Faptul denotă că ideea asocierii într-o „Societate literară“ românească persista încă în epocă, pînă-ntr-atît, încît și boierii munteni refugiați la Brașov în 1821, se constituie într-o „Societate literară“⁷, cu membrii numeroși și importanți ca : Nicolae și Iancu Văcărescu, Iordache și Dinicu Golescu, C. Cîmpeanu, Scarlat Rosetti, I. Eliade Rădulescu, aflați aici ca pîbegi, și localnicii Vasile Popp și Ioan Barac. Ideea va fi reluată în 1836 la București de Heliade, cu mult mai mari șanse de supraviețuire. Deocamdată reținem, că atît la Brașov (prin compania grecească care va da în 1835 *Casina română*⁸), cît și la Arad (se semnalează în anii 1833—34 încercarea lui Alexandru Gavra de a înființa o

⁶ Mitropolitul Andreiu baron de Șaguna. *Scriere comemorativă la serbarea centenară a nașterii lui*, Sibiu, 1909, p. 25.

⁷ Vasile Curticăpeanu, *Mișcarea culturală românească pentru unirea din 1918*, București, Ed. șt., 1968, p. 11.

⁸ Ioan Colan, *Casina română din Brașov, 1835—1935*, Brașov, 1935.

*Ortăcie literară și un Cabinet al muzelor române în vederea tipăririi de cărți și a redactării unui jurnal, Ateneul românesc*⁹), sau la Pesta, încercări s-au făcut mereu și ideea a continuat să trăiască. Simptomatic este faptul că la 1844 studenții români din capitala ungară trec în mod practic la organizarea într-o societate literară, lucru care prilejuiește studentului „fizic” (filosof) Ioan Thomici¹⁰ - o explozivă scrisoare către G. Bariț, în care arată că „alcătuirea unei soțietăți pentru mișcarea literaturii române întră tinerii Academiei de aicea [...] m-au silit a astringe toate puterile sufletești spre întocmirea acestor versuri sub titula „*Răpirea din Parnas și taina cu muza română*”¹¹, în care ce'ebra evenimentul în chipul următor :

“Nepoții romanilor
De sfaturi cerești mînați,
Acum, pîn'un vînt ușor
Sînt la Peșta adunați.
Ce altar au rădicat ,
Pentru neamul românesc !
Și ce lucru minunat
Pentru viitor zidesc”.

Membrii Societății ar fi fost în număr de 20, relatează corespondentul mai departe, arătînd că ar fi bine „ca făcîndu-să publicare prin rînduiala și învoirea Domniei Tale despre aceasta, noi tinerii de aicea, a căror număr la 20 să sue — să putem căpăta o mîna de ajutor pentru cîștigarea mijloacilor spre săvîrșirea scopului nostru de lipsă”. El sugerează chiar că ar fi de lipsă publicarea unui apel-înștiințare „rugînd publicumul românesc pentru primirea grijii aceștia : ca aflîndu-să cineva cu rîvnă către nația sa să ne sprijinească puterile și, luîndu-ne subt aripile sale să ne manuducă la scopul cel dorit”. Aceasta, cu at'ța mai mult, cu cît o astfel de societate a luat naștere și în rîndul studenților români de la gimnaziul catolic din Oradea, „care așijderea întocmind o soțietate să învredniciră de patronimia preastrăluciților domni Lemenyi și Moga”¹².

Documentul atestă neîndoios existența la Budapesta și la Oradea a unor societăți studențești românești de cultivare a limbii și literaturii române. Faptul că au obținut sau nu aprobarea statutelor imediat nu interesează atît de mult după opinia noastră, căci ședințele lor se puteau desfășura și fără o aprobare înaltă, de la guvern. Lucrul ne este confirmat de existența în această perioadă la Blaj a unei alte societăți studențești care a funcționat în anii după 1832, probabil 1836—1840, scoțînd între 1838 și 1840 și foaia manuscrisă „Aurora”¹³, membrii ei jucînd și cîteva piese de teatru, cum ar fi *Sumeția pedepsită*, *Regele*

⁹ T. Botiș, *Istoria școlii normale (Preparandiei) și a Institutului teologic ortodox-unit din Arad*, 1922, p. 57 și V. Popeangă, E. Gîvănescu, V. Țircovnicu, *Preparandia din Arad*, București, 1964, p. 25.

¹⁰ Acest Ioan Thomici, student, nu trebuie confundat cu scriitorul iluminist bănățean Ioan Thomici (1772—1839) care a tipărit la Buda mai multe cărți, printre care *Scurte învățături pentru creșterea și buna purtare a tinerimei române* (1827) și care nu este autorul poemei de mai sus, cum greșit indică I.D. Suciu, în *Literatura bănățeană de la început pînă la Unire*, Gîlmișoara, 1940.

¹¹ Biblioteca Academiei R.S.R., ms. 987, f. 279—280.

¹² *Ibidem*.

¹³ Mircea Popa, *Cele mai vechi reviste școlare românești*, în „Acta Musel Porolisenis”, I, 1977, p. 289—303.

*Sadachia*¹⁴, *Bătrînul*, *Domnișorul Păcălici*, precum și *Ecloga pastorală* a lui T. Cipariu. Foaia a publicat un material deosebit de bogat și a lansat câțiva poeți importanți, printre care Iacob Mureșan, Nicolae Pauletti și Iosif Many. Răsunetul muncii lor entuziaste a străbătut și la Cluj și atunci cînd numărul studenților români a ajuns la o cifră destul de importantă, în 1845 la liceul piarist de aici va lua naștere o altă societate literară, care se revendică de la „Aurora” blăjeană. Ea va scoate și o revistă manuscrisă, ce va primi numele de *Zorile sau aurora pentru mințe și inimă* a cărei apariție se înregistrează pînă la sfîrșitul anului 1845. Printre membrii ei figurau Alexandru Pop (Papiu Ilarian), Nicolae Popea, Avram Iancu, Iosif Hodoș, Amos și Al. Tordășianu, Ioan Oros (Rusu), Eliseu Armatu, Constantin Secăreanu, Oprea Moroianu, Axente Sever, Constantin Romanu Vivu, Alexandru Bătrîneanu și alții, toți viitori participanți la revoluția de la 1848 din Transilvania. Președintele Societății a fost avocatul Alexandru Bohățel, iar redactorii foi manuscrise Al. Papiu Ilarian și Nicolae Popea¹⁵.

Efortul de asociere, de strîngere într-o organizație cu caracter cultural și politic este prezent și la 1848 cînd ziarul „Amicul poporului” editat de Sigismund Pop la Pesta publica în numărul 14, *Statutele Societății Naționale din Pesta*, în 26 de puncte. „Membru ordinariu poate fi oricare român care se va învoi cu scopul Societății și plătește o cotizație de 5 florini, iar pentru calitatea de „patron”¹⁶, al Societății, 50. Societatea are un președinte, un vicepreședinte, doi notari, un perceptor și un econom. Scopul ei ar fi „binele de obște al Patriei și înaintarea interesurilor române”. Pentru aceasta „Societatea va ține toate foile politice, literare, economice, comerciale ș.a., iar din cele de alte limbi cîte-i vor fi prin putință” (p. 24), apoi „se va nevoi, după putință a înființa și o bibliotecă, pe cît se poate mai românească, cu căutare mai ales la literatura nouă”.

În intenția organizatorilor, Societatea e un fel de *Casină*, cum este cea a negustorilor români de la Brașov care funcționează din 1835. Oricum, existența statutelor ei, încheie în mod simbolic o epocă, în care dorința de asociere și organizare culturală a fost mereu prezentă deschizînd zorii unei noi etape de luptă și afirmare națională, care se instituie în viața noastră socială în anii imediat următori revoluției din 1848.

ANEXA

f. 496, nr. 416
Nagyszeben, 1915, aprilis 22

A ROMÁN TUDÓS TÁRSASÁG AZ EGYETEMI NYOMDÁNAK

Üjabb aianjánlatot kér a nyomtatandó művekre, melyek terjedelme 150 ivet is kitesz. Gondálkoznak azon, hogy néhai Kalosy négy-nyelva szótak befejezésére nincsen megfelelő emberünk. A Társaság keszeséggel szolgálnak ilyennel de kérnék tiszteletdíjának megállapítását.

¹⁴ Manuscrisul nr. 72 de la Arhivele statului din Cluj-Napoca, fond. Dăianu, conține două fragmente din plesa cu acest nume. Unul este *Cîntarea lui Ieremia asupra lui Sedecia* și celălalt *Plîngerea împăratului Sedecia învins fiind de Nabugodonosor împăratul*. Întrucît subiectul piesei este complet necunoscut, reproducem versurile ultimului cîntec: „Oh- amară soarte, unde mă voi duce/ Masthera fortuna! căci nu ești mai bună / Iată caz-îndată, cu ai mei deodată / Stră-lucite stele! ce să fac eu cu ele / Fortună! fortună! căci nu ești mai bună / Caldeul cuprins-a cetatea Domnului / Și casa ce-i sfință a Sionului / Gonește, rănește, oaste risipește / Împăratu bate drumur'neumblate / Noapte-înfricoșată! mai scapă-m'odată.”

¹⁵ Eugenia Glodariu, *Prima societate românească de lectură din Cluj*, în „Apulum”, VII, 1969, p. 177–184.

¹⁶ „Amicul poporului”, I, 1848, nr. 14, *Vezi* și Vasile Netea, *George Barițiu*, București, Ed. științifică, 1966, p. 282.

Inclyta Regia Typographia!

E perscriptis Ejusdem recentioribus litteres licuit Eruditae huic Societati congressere illud praepriis, quod impressionem operum suorum attinebat, seu pretium pro una impressa phylera obveniens in charta impressoria, quin tamen votis, illud in charta, in qua Historia Admodum Reverendi Domini Censoris Petri Major Impressa est, determinandi responderetur, in illa entem longe minus pretium defigendum censeretur. Quare nunc ad huc Eandem honorifice requirit Praefata Societas, ut illud in modo iteratim citata charta defigere velit, horsumque pro directione ocus significare.

Interim quo Eadem in determinatione ejus convenienter semet dirigere possit, juxta paterfactum suum catenus desiderium non deest Societas Eandem edocere, imprimendorum operum vastitatem in 150 phylis consistere posse. Cognoscendo denique Eadem Societas et illud, quod Eidem recommendatum pro continuando fati Kolosyi Admodum Reverendi Dimini interrupto quadrilinguae Dictionario eruditissimum virum hujas quasi pro impossibili, imo et portento cum interrogatione de sede et nomine ejus ibidem habeatur, quod hic maximam impressit admirationem omnibus iis, qui notitiam exactam de moderna Nationis Vallachicae cultura et copia excellentium egremio ejus omni tempore emergentium litteratorum juvenum, relate igitur ad hoc veponit Societas, tale individuum et venerandum, dum opera talismodi insignis viri scopus suus unice obtineri potest et eo nomine indigene appellatum non nisi suos intra limites quaerendum, ceterum quo tam dice necessarius tam momentuosi operis labor minime haereat; illud quoque Regiae Typographiae sciendum, ut siquidem individuum suas haud ducat esse partes, pro amplianda remuneratione ad Excelsum Regium Consilium recurrendi, cignetur illam sola abinde exoperare condiciones quoque, prout appromisit, individuo notas facere, unaque ad inchoandum tandem opus, si necesse est, illud tempore suo paratum habere, etiam anticipationem quacumque via sub nomine Eruditae Societatis, aut eam ad quemvis alium hic lococius dispo- nere. Quois dum ingravatam responsum ocus expectatur, distincto cum cultu persistitur.

Inclytae Regiae Typographiae

humillimus servius

Erudita Societas

Praesentatae 19 Maii 1815

Curatori pro responso communicari

Superatum ad No. 270 de dato 17ae Maii 1815

[Traducere liberă]

f. 496. Sibiu, 22 apr. 1815

SOCIETATEA SAVANȚILOR ROMÂNI CĂTRE TIPOGRAFIA UNIVERSITĂȚII

Rezumat. Cere o nouă ofertă cu privire la tipărirea unor opere elaborate (gata de tipar) care depășesc în extindere 150 de coli. Se miră cum de nu dispune Tipografia de un om potrivit pentru terminarea dicționarului Koloși. Societatea cu plăcere le pune la dispoziție un asemenea om, cu condiția ca să i se stabilească drepturile de autor.

Sibiu, 22 apr. 1815

ONORATĂ TIPOGRAFIE CRĂIASCĂ,

Din recenta ei scrisoare pe care a trimis-o, Societatea erudită a putut cunoaște, în primul rînd, ceea ce se referă la tipărirea operelor sale, adică prețul unei coli tipărite pe hîrtie de tipar — de preferință (?) — acea hîrtie pe care *Istoria* prea reverendului cenzor Maior este tipărită; cu toate acestea, Societatea este de părere că s-ar cuveni să i se fixeze un preț mult mai moderat. Supranumita Societate Vă roagă acum cu stimă ca să i se calculeze din nou prețul pe hîrtia specificată și ca să binevoiți a comunica prețul cu titlu informativ aici cit mai repede. Societatea nu pregetă să informeze Tipografia spre a-i ușura orientarea la stabilirea prețului că vastitatea operelor care urmează să fie tipărite se poate ridica și la 150 de coli. Pe de altă parte, Societatea

aflind că acolo se consideră cvasi imposibil găsirea unui bărbat pe cît se poate de erudit care ar merita să fie recomandat Tipografiei pentru continuarea Dicționarului în patru limbi, întrerupt de soartă, al prea reverendului Coloș, și că dăinuie o imensă nedumerire în privința domiciliului și numelui acestuia, (știrea) stîrnise o deosebit de mare surpriză în rîndurile tuturor acelor care au noțiune exactă (adică cunosc bine) despre cultura actuală a națiunii valahe și despre mulțimea de tineri excelenți care neconținut se ridică din sinul ei ; referitor la această chestiune în consecință, Societatea răspunde că un asemenea atît respectabil cît și demn individ — deoarece numai prin strădania unui atare distins bărbat își poate atinge scopul, — nu trebuie căutat doar între hotarele ei (pe semne, numai la Buda), de altfel aceasta (lipsa omului corespunzător) să întîrzie cît de puțin elaborarea acestei atît de mult necesare și atît de importante opere ; de altminteri, și Tipografia Crăiască trebuie să-și dea seamă ca să binevoiască a recurge la Înaltul Consiliu Regesc spre mărirea renumerației ca să-l convingă pe individ că își găsește rosturile, și — precum promisese — să comunice ea însăși persoanei respective condițiile exoperate (obținute), pregătind-o astfel pentru începerea muncii la timpul său, chiar și să-i ordonanteze vreun avans pe cale oarecare, pe numele Societății erudite sau la altceineva de aici (?). În timp ce așteptăm grăbnic răspuns la acestea, rămînem

Cu deosebită stimă a Onoratei Tipografii sluga cea mai supusă

Societatea erudită

Prezentat (sosit) 1 mai 1915

A se comunica curatorilor în vederea răspunsului Anexat (pus la dosar) la No. 270 din 17 mai 1815.

THE FIRST LITERARY AND CULTURAL ASSOCIATIONS IN TRANSYLVANIA

(SUMMARY)

The first literary and cultural association of the Romanians in Transylvania is recorded in the year 1795. It was named „The Philosophical Association of the Romanians from the Great Principality of Ardeal“. Its aim was to promote science among the Romanian people. Besides theology of the orthodox church, the association suggested the study of the history of the Romanian people, geography, physics, mathematics, philosophy and political economy. The founder of the association was the doctor Ioan Molnar Piuariu. Other members of the association were : the bishop Gherasim Adamovici, his secretary Aron Budai, Radu Tempea, Vasile Aaron, Sava Popovici from Rășinari, Nanu Rîmniceanu, Ienache Văcărescu from Valachia, Samuil Micu, Gheorghe Șincai and Petru Malor.

A document dated the 22nd of April 1815, found in the archives of the Library of the Hungarian Academy, proved the fact that the association still existed at that datum.

The author of the article also mentions the manifesto of the „Association of the Developing of the Romanian Language“ which was founded by the scholar from Banat Constantin Diaconovici-Loga. The manifesto of this association had a deeply enlightening character.

In the end, the author presents the rules of the „National Association“ from Pesta. There rules were published in the paper „Amicul poporului“ run by Sigismund Pop, in the year 1848.

REȚEAUA ȘCOLILOR CONFESIONALE ORTODOXE DIN BANAT ȘI CRIȘANA ÎN ANUL 1834—1835

VASILE POPEANGĂ

1. Informațiile pe care le prezentăm în paginile următoare se referă la rețeaua școlară din Banat și Crișana integrată în sistemul de învățământ îndrumat de *Deputăția fondurilor școlare din Pestă*. Acestui organism îi erau subordonate școlile românești și sîrbești de pe lângă bisericile ortodoxe din Ungaria. Școlile confesionale gr. catolice din Crișana erau îndrumate de senatul școlar al Episcopiei din Oradea. Datele pe care le comunicăm conturează dimensiunile rețelei școlilor confesionale ortodoxe din Banatul camera! (Provincia civilă) și din Crișana. Școlile din localitățile din Granița militară sau Confiniul militar constituiau o rețea subordonată Ministerului de război din Viena. După 1830, en în care s-a procedat la o reorganizare a conducerii școlilor grănicerești, atribuțiile de director școlar al instituțiilor educative din Granița militară au fost îndeplinite, pînă în 1849, de C. Diaconovici-Loga¹. Succesorul său a fost Petru Lupulov. Observăm că învățămîntului românesc din Banat și Crișana îi lipsea unitatea organizatorică. Divizarea lui în sisteme organizatorice diferite servea interesele politice imperiale.

La începutul secolului al XIX-lea, școlile din Provincia civilă a Banatului constituiau un district separat. Între 1807—1810, atribuțiile de director al școlilor din Banat au fost îndeplinite de Grigore Obradovici. În 1810, cancelarul Erdödi a propus împăratului Francisc I (1791—1835) să inițieze acțiuni de îmbunătățire a situației școlilor aparținînd populației ortodoxe. O primă decizie a Curții din Viena a fost numirea lui Uroș Nestorovici ca inspector suprem al școlilor neunite din Ungaria. După ce a constatat situația existentă în rețeaua a cărei conducere i se încredinșase, noul inspector a făcut propuneri de reorganizare a districtelor școlare. Întrucît în Banat se afla o rețea densă de școli, a cărei conducere era greoaie din cauza vastității teritoriului, Uroș Nestorovici a propus în 1811 ca școlile existente să fie reîmpărțite în două districte școlare. Cele două districte școlare au fost al Caransebeșului, al cărui sediu era la Lugoj, și al Timișului. Primul director al districtului Caransebeș a fost Moise Arsiei, care în anii premergători numirii sale ca director școlar îndeplinea atribuții administrative în cadrul Consistoriului din Arad. Între 1816—1835, districtul școlar Caransebeș a fost condus de Ion Mihuț. Succesorul său a fost un suplinitor, notarul Uroș Volici din Virșeț. El a asigurat îndrumarea școlilor din acest district pînă în 1845, cînd a fost numit Maxim Pascu ca director titular.

Directoratul școlar Timiș a fost condus de Luca Kenghelaț pînă în 1846. Directoratul școlar Oradea a fost condus între 1813—1837 de Ioan Püspöki, care s-a dovedit a fi la înălțimea exigențelor epocii față de școală.

¹ A. Cosma, *Prin Timișoara de altădată*, Facla, 1977, p. 28.

Școlile ortodoxe din Ungaria erau subordonate *Deputăției fondurilor școlare*, care a funcționat ca organ suprem de conducere și administrare a lor pînă în anul 1872. Conducerea *Deputăției* a fost asigurată pînă în 1825 de către Uroș Nestorovici, iar între 1825—1841 de Nicolae Temesváry². Sediul ei a fost în Buda pînă în 1823, iar după aceasta dată în Pesta. Directorii școlari districtuali informau *Deputăția* despre situația rețelei școlare. Rapoartele anuale ale directorilor școlari ne oferă informații despre specificul și gradul de dezvoltare al învățămîntului românesc din Banat și Crișana, precum și despre profilul instituțional al școlilor din diferite localități. Prezentăm rețeaua școlară existentă în cele trei districte așa cum este ea conturată de rapoartele celor trei directori districtuali: Uroș Volici al Caransebeșului, Luca Kenghelaș al Timișului și Ion Püspöki al Oradiei. Rapoartele se păstrează în arhiva din Karlowitz a Academiei de științe a Serbiei.

2. Districtul Caransebeș³.

Nr. crt.	Localitatea	Învățătorul	Numărul anilor de învățămînt	Numărul copiilor :			
				Recenzați		Care frecventau	
				M	F	M	F
0	1	2	3	4	5	6	7
1.	Agadici	Basillus Goț	15	45	15	60	15
2.	Apagdia	Mihai Dragoș	25	23	19	17	13
3.	Babșa	Moise Jivchovici	1	28	12	16	—
4.	Bacău de Mijloc	Iosif Poptian	15	32	30	29	23
5.	Balinț	Damaschin Cebzan	1	23	13	19	11
6.	Bărbosu	Ioan Marcovici	5	27	9	25	7
7.	Bara	George Miloș	9	35	12	27	5
8.	Begheiu Mic	Isaia Stănescu	9	17	14	13	11
9.	Bata	Ioan Mihailovici	1	90	83	54	27
10.	Bătești	Petre Radulovici	9	22	12	14	10
11.	Belinț	Nicolae Grozescu	2	193	100	21	39
12.	Belotinț	Iosif Belenescu	4	64	68	39	19
13.	Berliște	Maran Străin	7	20	10	15	3
14.	Biniș	Ioachim Luchici	4	71	50	30	11
15.	Bichiș	Pahomie Abramescu	6	30	14	20	8
16.	Birchiș	George Gîna	6	57	49	6	1
17.	Birna	Vincentiu Dăneșcu	1	11	6	6	4
18.	Bocșa	Dionisie Petrovici	32	106	111	70	50
19.	Bogodint	Ioan Bercean	3 ^{1/2}	29	9	18	8
20.	Boldur	Ioan Pavlovici	—	50	27	22	—
21.	Moldova Nouă	Mihai Maran	36	104	82	53	22

² Theodor Botiș, *Istoria Școlii Normale (Preparandiei) și a Institutului teologic ortodox-român din Arad*, Arad, 1922, p. 61.

³ Am utilizat denumirile actuale ale localităților. Vezi I. Iordan, P. Găstescu, D.I. Oancea, *Indicatorul localităților din România*, Editura Academiei, 1974 și C. Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, Editura Academiei. Transcrierea unor denumiri se referă la următoarele localități din Banat, a căror denumire întâlnită în documente e trecută în paranteză. Am păstrat denumirile satelor deslințate sau înglobate în alte localități. Am utilizat deci Bacău de Mijloc pentru Bacamezău, Begheiu Mic (Băsești), Berzovia (Jidovin), Bobda (Pobda), Brădișoru de Ios (Maldan), Cărbunari (Kofldorf), Constantin Dalcoviciu (Căvâran), Cornești (Jadani), Coșarii (Chizela), Grădinari (Cacova), Gelu (Ketfel), Greoni (Greovăț), Iertof (Haerdorf), Izvin (Iezven), Jidoara (Jidovar), Livezile (Tolvădia), Lunga (Constantia), Moldova Nouă (Bosniak), Nerău (Dugoszelo), Parța (Paratz), Pădureni (Lighed), Păltiniș (Valca Boulul), Remetea Lungă (Remetea Lungă), Remetea Pogănici (Remetea Pogănești), Rovinița Mare (Omor), Satchinez (Kenez), Secășeni (Secas ad Oravitza), Traian Vuia (Bojur), Urseni (Medves), Văllug (Franzendorf), Victor Vlad Delamarina (Satu Mic), Vinga (Theresopolis).

0	1	2	3	4	5	6	7
22.	Botinești	Maxim Popovici	1	25	15	20	10
23.	Traian Vuia	Marcu Borlovan	1	22	20	14	6
24.	Budinț	Paul Burca	1	42	28	23	1
25.	Bucovăț	Nicolae Răchițan	2	40	28	28	—
26.	Bulza	Teodor Arelan	8	22	10	15	4
27.	Bunea	Teodor Dubeștean	7	19	16	10	6
28.	Buziaș	Nicolae Groza	8	21	18	14	—
29.	Brănești	Petru Lupu	3	30	11	15	1
30.	Brebu	Nicolae Pecurariu	1	55	25	40	10
31.	Brestovăț	Nicolae Anghelovici	24	10	10	8	6
32.	Brezova	Ciril Curlecu	1	22	26	12	—
33.	Broșteni	Ioan Grema	17	91	38	47	20
34.	Bruznic	Basiliu Răchilțan	13	50	45	25	15
35.	Cerestemeș	Ioan Brancovan	14	25	15	19	3
36.	Țela	Pant. Teodorovici	21	97	103	46	26
37.	Țerova	Dem. Franț	1	33	32	30	20
38.	Ciclova	Toma Servian	17	113	97	40	10
39.	Ciclova Montană	George Nedici	25	50	15	31	15
40.	Clortea	Teodor Popovici	12	22	12	13	3
41.	Ciudanovița	Simion Marina	1	42	18	18	12
42.	Cluchici	Răicu Opria	7	30	20	20	11
43.	Delinești	Paul Liuba	7	20	11	20	8
44.	Dezești	George Curuț	14	28	12	20	5
45.	Dobrești	Const. Mihailovici	20	26	18	26	13
46.	Doman	George Gerga	6	40	35	35	21
47.	Dognecea	Toma Velcean	24	73	49	58	34
48.	Doclin	Blidariu Dionisiu	17	52	36	30	10
49.	Dorgoș	George Mirescu	8	36	27	26	8
50.	Dubești	David Popovici	16	32	20	15	3
51.	Duleu	Petru Ligezian	2	24	8	24	8
52.	Drăgoiești	Maximilian Mișcovici	5	34	20	20	—
53.	Dragomirești	Damaschin Șebu	1	19	16	13	8
54.	Drinova	Nicolau Petrovici	21	10	9	8	4
55.	Ezeriș	Ioan Ațegan	8	77	32	30	6
56.	Fădimac	Pant. Iorgovan	36	52	37	17	8
57.	Făget	Petru Museț	11	46	39	35	6
58.	Ficătar	Gabriel Cozac	15	35	15	25	—
59.	Fărășești	Ioan Lucareț	7	16	14	7	5
60.	Forotic	George Popovici	20	24	12	10	6
61.	Fîrdea	Spiridon Ignaton	7	45	20	13	2
62.	Firliug	Basiliu Catona	8	83	68	31	19
63.	Flizeș	Petru Mioc	15	116	54	50	23
64.	Văliug	Rusalin Frenț	1	34	40	20	10
65.	Gavojdia	Vincentiu Popovici	4	33	19	28	12
66.	Gîrlîște	Basiliu Bojinca	21	63	41	30	15
67.	Goruia	Spiridon Ivașcu	17	60	23	35	15
68.	Guveșdia	Partenie Iorgovici	8	40	20	16	5
69.	Gladna	Simion Bașa	8	38	45	17	14
70.	Greoni	Iacob Gaitovici	19	87	38	49	16
71.	Groși	Partenie Ungur	4	12	14	10	12

0	1	2	3	4	5	6	7
72.	Gruipi	Vincentiu Neagoe	12	37	18	34	14
73.	Iertof	Iosif Miclea	25	18	18	14	3
74.	Armădia	Vincentiu Avramescu	8	20	12	13	4
75.	Herendești	George Budulan	12	35	15	20	10
76.	Hezeriș	Iosif Jioco	9	18	7	16	5
77.	Hișiaș	Nicolae Blagoe ⁴	9	—	—	—	—
78.	Hitiăș	Zamfir Mircovici	11	40	20	28	—
79.	Hodoș	Constantin Rosetu	14	29	17	25	7
80.	Homojdia ⁵	—	—	—	—	—	—
81.	Honorici	Trăilă Mercevena	21	20	15	16	—
82.	Ususău	Izrail Zorlențan	21	95	53	85	27
83.	Iam	George Popescu	7	50	20	40	4
84.	Iersnic	Gavril Nestor	5	12	10	10	10
85.	Ersig	Ioan Iercin	14	24	14	20	9
86.	Ictar	Teodor Neșca	11	30	20	28	10
87.	Ilidia	Iacob Murgu	16	100	20	60	10
88.	Izgar	Achim Ogrlaci	1	49	50	21	11
89.	Grădinari	George Ciulin	11	80	59	58	13
90.	Calina	Ioan Sim	13	20	16	12	8
91.	Căpâlnaș	Ioan Marcovici	3	120	60	45	15
92.	Căprioara	Teodor Trifor	20	30	22	28	10
93.	Constantin Daicoviciu	Florian Jusca	20	30	16	25	—
94.	Checebeș	George Costescu	6	26	20	26	20
95.	Chelmac	Meletie Ștefănescu	3	45	20	35	15
96.	Chepet	Ioan Micaescu	1	34	10	22	—
97.	Coșarii	Partenie Miculescu	2	24	14	5	—
98.	Chizătău	Trăilă Chedariu	12	71	50	45	10
99.	Cărbunari	George Matievici	9	46	26	42	18
100.	Comoriște	Matei Cherciu	38	86	44	53	14
101.	Coșava	Damaschin Popovici	27	18	10	10	5
102.	Coșevița ⁶	—	—	—	—	—	—
103.	Coșteiu Mare	Trăilă Prohab	14	68	21	43	—
104.	Coșteiu Mic	Partenie Sava	8	34	12	12	—
105.	Cilnic	Ioan Popovici	33	98	56	76	44
106.	Cuptoare	Ioan Pasculevici	9	25	9	22	9
107.	Curtea	Ioan Titel	9	51	55	25	—
108.	Cuțina	Moise Dimitrie	7	32	18	29	9
109.	Cladova	Lazăr Mihuț	9	46	29	16	9
110.	Cliciova	Martin Sfaer	27	48	24	30	6
111.	Criciova	Petru Popescu	7	30	20	25	5
112.	Crivina	Nicolae Fogaraș	6	32	22	29	17
113.	Crivina	Dam. Popovici	5	10	6	8	5
114.	Crivobara ⁷	—	—	—	—	—	—
115.	Lăbașinț	Ioan Popescu	1	42	19	26	6
116.	Lalașinț	Eutimiu Blagoe	14	69	48	42	16
117.	Lăpușnic	Iosif Mihuț	¹ / ₂	20	11	17	9

⁴ Învățătorul n-a trimis raportul oficial solicitat.

⁵ Din cauza dotației sărace, școala a rămas fără învățător.

⁶ N-a fost învățător în sat din cauza dotației reduse.

⁷ În acest an n-a fost învățător.

0	1	2	3	4	5	6	7
118.	Leucuşeşti	Petru Martinovici	8	28	18	18	12
119.	Lipova	Ioan Haţeg		281	150	189	61
		Dionisie Petrovici					
120.	Lugoj	George Vintilă		346	295	54	18
		Nicolae Marcu				94	31
		Ilie Miscu				69	10
121.	Lugojel	Dem. Adamovici	19	43	27	38	8
122.	Lucareţ	Avram Tomescu	6	12	8	8	6
123.	Luncani	Petru Popovici	16	17	9	6	2
124.	Brădişoru de Jos	Paul Liuba	21	52	41	24	14
125.	Măguri	George Dragoe	15	16	12	16	10
126.	Sacoşu	Al. Popovici	21	55	35	23	3
127.	Macovişte	Anton Cotirlă	1	20	26	19	10
128.	Margina şi Zorani	Petru Porcu	17	33	30	13	5
129.	Maciova	Daniel Miloş	5	28	20	20	12
130.	Mercina	Nestor Brunca	16	80	23	46	6
131.	Mircovăţ	Iosif Popovici	1	35	5	20	5
132.	Moniom	Matei Mutiu	21	19	14	15	9
133.	Mănăstiu	Lazăr Vlad	8	26	18	13	9
134.	Moraviţa	Ioan Muntean	20	39	17	26	11
135.	Mitnic	Lăpădat Adam	2	40	15	24	12
136.	Mitnic şi Drăgsineşti	Filip Botia	2	18	20	11	8
137.	Nemeşeşti ⁸	—	—	—	—	—	—
138.	Nevrincea	Nicolae Coate	8	10	5	9	4
139.	Nicolinţ	Paul Laer	16	24	13	19	7
140.	Ohabiţa	Adam Geja	25	14	6	10	4
141.	Ohaba Forgaci	Nicolae Serbu	12	56	18	32	—
142.	Ohaba Mitnic	Avram Surucescu	1	30	9	17	3
143.	Ohaba Sirbească	Nic. Martinovici	6	35	25	25	15
144.	Ohaba Română	George Mihăiescu	2	35	25	25	15
145.	Oloşag	Simion Blidariu	7	20	10	15	—
146.	Oraviţa	Avram Nedici	27	91	37	66	16
147.	Oraviţa Montană	Alexie Nedici	25	90	30	60	20
148.	Ostrov	Nestor Păiuşan	18		15	20	6
149.	Padina Matei	Ioan Cebzan	18	32	25	21	10
150.	Pădurani	Nic. Pecurariu	18	35	30	22	10
151.	Paniova	Ilie Popovici	1	14	8	8	6
152.	Păru	Trăilă Muntean	4	19	12	17	10
153.	Peştere	Gruia Damian	1	26	10	16	—
154.	Păliş	Al. Zaharievici	25	38	17	28	8
155.	Petrilova	Const. Nemolan	20	24	15	10	—
156.	Petroasa	Solomon Angbel	7	18	7	12	4
157.	Poieni	Partenie Faur	10	20	14	7	2
158.	Pogăneşti	Nic. Muntean	10	24	24	12	—
159.	Pojega	Iosif Drăgomir	7	48	18	48	18
160.	Poloc	Toma Mădinca	20	64	20	30	5
161.	Povirgina	Stan Gondoci	2	25	9	15	6
162.	Prisaca	Şerafim Olarescu	—	44	40	11	—

⁸ Comunitatea participa la susţinerea şcolii din Coşteiu Mic.

0	1	2	3	4	5	6	7
163.	Rădmănești	Nic. Popovici	16	26	25	14	—
164.	Răcășdia	Vuia Davidovici	27	93	47	40	5
165.	Răchita	B. Ștefanovici	7	35	10	32	8
166.	Răchitova	Iosif Miclea	9	37	25	29	16
167.	Racovița	Petru Jivoln	13	84	58	52	—
168.	Ramna	Filip Popovici	15	60	38	45	7
169.	Remetea Luncă	Iosif Vinchici	5	33	21	22	10
170.	Remetea Pogănici	G. Trofan	7	29	6	20	4
171.	Reșița	Ioan Nicolaevici	30	50	37	30	33
172.	Reșița Montană	Iosif Popescu	8	45	25	40	20
173.	Românești și Goizești	Iosif Răchițan	5	39	31	27	10
174.	Rusova Nouă	Demetriu Doga	25	16	4	10	4
175.	Rusova Veche	Petru Serbu	6	18	4	15	4
176.	Rugi	George Mihalescu	2	32	14	18	7
177.	Ruginosu	Basiliu Zgriban	1 ^{1/2}	18	11	9	6
178.	Sacu	Elias Groza	2	33	32	26	6
179.	Sărăzani	Elias Ioanescu	4	33	32	20	10
180.	Sasca Camerală	B. Mihailovici	20	53	29	23	12
181.	Sasca Cărbunari	George Mateevici	19	46	26	42	18
182.	Victor Vlad Delamarina	Petru Ștefanovici	13	31	27	20	10
183.	Secășeni	Const. Popovici	6	60	35	45	15
184.	Secaș	Iosif Ștefanovici	8	34	41	20	10
185.	Sălciva	Ioan Popescu	5	41	15	25	7
186.	Seceani *	—	—	—	—	—	—
187.	Silaghiu	Ioan Iacob	7	70	30	30	13
188.	Silha	Nicolae Dumitru	10	93	57	60	—
189.	Sloashely	Lazăr Borlovan	1	35	25	25	5
190.	Sinersig	Iordan Boto	1	22	15	18	5
191.	Sintești	Ambrosie Jurca	9	75	60	27	8
192.	Socolari	Dionisie Lința	32	79	46	50	10
193.	Soceni	Ioan Franț	20	42	28	40	20
194.	Suboțița	Arsenie Stoian	6	16	8	12	—
195.	Sudriaș și Jupani	Petru Ienchici	16	40	20	17	—
196.	Surducu Mare	Petru Țura	4	21	23	17	7
197.	Surducu Mic	Pavel Secălăjan	2	20	18	16	8
198.	Susani	Vincentiu Miloș	2	20	15	16	12
199.	Sușanovăț	Sofronie Anghel	12	51	37	21	8
200.	Șiștarovăț	Florian Ștefanovici	10	64	57	22	—
201.	Suștra	Teodor Lațcovici	32	36	23	15	5
202.	Slatina	Andrei Balanescu	5	77	81	43	20
203.	Scăiuși	Iosif Bădescu	5	30	19	20	10
204.	Spata	Petru Singuroni	9	20	11	16	9
205.	Tapia	Elias Paulescu	9	23	20	14	—
206.	Temerești	Iosif Crăciunescu	12	53	38	35	5
207.	Țirgoviște	Jivco Seliac	35	16	8	11	3
208.	Teș	Avram Mili	20	19	10	17	—
209.	Ticvanii Mic	Const. Popa	37	48	45	32	14

* N-a fost învățător în localitate.

0	1	2	3	4	5	6	7
210.	Ticvaniu Mare	George Vella	30	120	40	50	9
211.	Tincova	Nicolae Paulovici	7	32	7	17	—
212.	Tirnova	George Cimponeriu	3	144	87	67	35
213.	Tomești	Iosif Diaconu	31	9	7	3	4
214.	Topla ¹⁰	—	—	—	—	—	—
215.	Topolovăț	Ioan Grădină	30	61	29	29	—
216.	Valea Mare (Lugoj)	I. Imbre	11	23	10	23	10
217.	Valea Mare (Făget)	I. Adam	11	30	30	16	20
218.	Păltiniș	Vincențiu Turguț	2	31	17	21	17
219.	Valeadeni	Iosif Franț	19	30	21	25	13
220.	Valea Lungă	Nicolae Popescu	1	21	13	14	11
221.	Valeapai	George Uroșu	1	31	23	22	13
222.	Vasiova Camerală	P. Popovici	2	49	11	49	11
223.	Vasiova Montană	Nicolae Ieremia	13	69	29	34	2
224.	Virișmort	Ioan Bălan	2	20	11	11	2
225.	Verineș	Ioan Albu	14	82	58	25	14
226.	Visag	Trăilă Svercoci	7	38	19	12	—
227.	Vizma	Const. Iosi	7	29	15	22	5
228.	Vrani	Elias Pervulovici	15	97	23	38	5
229.	Vrăniuț	Martin Ieremia	39	54	40	30	10
230.	Zăbălț	Paul Răchilțan	35	26	30	13	9
231.	Zăgujeni	Martin Ionesecu	33	25	16	16	2
332.	Zolt	Drăgoi Micu	1	30	8	12	8
233.	Zorlențu Mare	Anton Țapu	17	45	35	43	17
234.	Zorlențu Mic	Mihai Stolchescu	1	15	1	15	1
235.	Zgribești	Lazăr Ciucu	11	45	30	19	—
236.	Jabăr	Nicolae Lipovan	11	52	20	10	—
237.	Jena	Atanasie Adamovici	3	15	10	10	5
238.	Jdioara	Martin Marcu	19	72	52	42	15
239.	Berzovia	Iosif Nicolici	21	74	35	43	16
240.	Jitin	Avram Novac	25	43	17	28	12
241.	Jupa	Petru Alaș	14	18	12	14	11
242.	Jupânești	Petru Ienchi	2	40	20	17	—
243.	Jurești și Botești	Paul Martinovici	4	27	8	15	4
244.	Giurgiova	Ioan Greguia	21	25	20	16	12

Din datele statistice prezentate în raportul anual înaintat de Uroș Volici în 25 noiembrie 1835 reținem că districtul școlar Caransebeș poseda o densă rețea de învățământ. Din cei 17082 copii de vîrstă școlară recenzați în district, 8601, deci 50,35%, frecventau școala, iar 8481 (49,65%) rămîneau neșcolarizați. Procente mai ridicate de frecventare a școlii se întîlneau în rîndurile băieților. Din cei 10616 băieți de vîrstă școlară recenzați în district, 6344, adică 59,75%, frecventau cursurile școlare. Procentul fetelor care frecventau era mai redus: 34,90% din întregul lot recenzat, adică 2257 fete frecventau cursurile din cele 6466 fete de vîrstă școlară existente în district. Este îmbucurător însă faptul că în structura loturilor școlare dintr-un mare număr de localități se aflau fete. Se forma astfel o tradiție locală a frecventării școlii și de către fete.

Obiectele de învățământ predate au fost următoarele: catehismul, rugăciunile, istoria biblică, cîntul bisericesc, cunoașterea literelor, silabisirea, citirea din abecedar, scrierea, aritmetica și limbile română și maghiară în clasa I și catehismul, istoria biblică, datoriile supușilor, gramatica, citirea din ceaslov și psaltire, geografia, cîntul ritual și limba maghiară în clasa a II-a, care cuprindea pe elevii avansați în asimilarea cunoștințelor. Cu prilejul vizitării școlilor din diferite localități, directorul districtual solicitase învățătorilor și directorilor locali să

¹⁰ Din cauza slăbirii puterilor sale trupesti, învățătorul n-a putut continua activitatea.

depună eforturi pentru a asigura frecventarea școlii de către un număr mai mare de copii. De asemenea, li se recomanda învățătorilor să pună un accent mai pronunțat pe explicarea cunoștințelor predate pentru a se preveni asimilarea lor mecanică. Studiul limbii maghiare a fost ignorat de mulți învățători în ciuda faptului că autoritatea școlară a epocii insista pentru intensificarea studiului limbii maghiare ca „limbă a patriei”. Activitatea de învățare a limbii maghiare ca limbă oficială a devenit o componentă a politicii școlare a guvernelor care s-au succedat la cîrma Ungariei.

Loturile școlare erau alcătuite, în marea lor majoritate, de copii de țărani. Se înregistrează fluctuații în frecventarea cursurilor școlare datorită faptului că unii elevi se retrăgeau și se angajau în economia agricolă. Fenomenul prezenta un caracter de generalitate. Un alt fenomen social care determina fluctuații în frecventarea școlilor de către elevii mai mari era angajarea lor în exploatarea miniere ce se dezvoltă tot mai intens în Banat. Din situația statistică din 1835 reținem că acest fenomen s-a petrecut în localitățile Oravița, Reșița, Vasiova, Văliug, Doznecea, Moldova Nouă. Un alt fenomen, specific acestui district, a constat în transferarea unor elevi de la școlile românești la cele în care predarea se făcea în limba germană. Fenomenul se întâlnește la Dognecea, Iam, Iladia, Oravița, Reșița, Sacul, Tapia și alte localități.

2. Districtul Timiș.

Nr. crt.	Localitatea	Învățătorul	Numărul anilor de învățămînt	Frecvența școala		Limba de predare
				Dilijent	Neglijent	
0	1	2	3	4	5	6
1.	Aradul Vechi ¹¹	Dem. Avram George Radak Nicolae Zaslo	— — —	— — —	— — —	română și sîrbă
2.	Alioș	Petru Codrean	13	32	13	română
3.	Banloc	George Muja	21	22	8	română
4.	Beba	Ioan Marinca	12	40	16	română
5.	Bărdăceaz	George Cioca	1	17	4	română
6.	Hazoș	Ioan Bodrinco	17	17	3	română
7.	Bencecul Homân	Paul Gogoja	31 ¹²	16	10	română
8.	Bucovăț	Petru Ioanovici	23	40	16	română
9.	Beregsău	Emanuel Popovici	21	27	16	română
10.	Berini	Traian Balan	6	21	6	română
11.	Birda	Petru Dragomir	16	22	7	română
12.	Blajova	Ioachim Vermeșan	6	11	5	română
13.	Buzad ¹²⁾	—	—	—	—	
14.	Clobeni	Moise Belintan	5	19	9	română
15.	Cerna	Ioan Iacobescu	6	13	4	română
16.	Lunga	Dem. Schipeșan	3	20	12	română
17.	Cernetceaz	Dem. Oprian	19	39	17	română și sîrbă
18.	Cebza	Const. Constantinovici	12	37	7	română
19.	Nerău	Ioan Stoianovici	19	22	5	română
20.	Đenta	George Panici	14	39	11	română și sîrbă
21.	Dragyina	Elias Amandi	7	13	11	română
22.	Nadăș	Nicolae Marcovici	19	12	3	română și sîrbă

¹¹ Învățătorii n-au trimis raport de activitate.

¹² În ultimii doi ani nu s-a primit raport de activitate.

0	1	2	3	4	5	6
23.	Duboz	Petru Unguraș	25	16	4	română
24.	Igrîș	Simion Giorgevici	3	43	9	română
25.	Ecica	Trifon Buze	6	24	6	română și sîrbă
26.	Foeni	Nicolae Giorgevici	43	27	8	română și sîrbă
27.	Fenlac ¹³	—	—	—	—	
28.	Flîrteaz	Zaharia Stoianovici	21	33	23	română și sîrbă
29.	Fiscut	Marcu Pantinov	27	29	11	română
30.	Fibiș	Teodor Radin	31 ^{1/2}	36	8	română
31.	Ferendia	Petru Popovici	29	22	7	română
32.	Fabrica	Filip Putnic	8	82	31	română și sîrbă
		Eutimiu Ioanovici	14	87	11	română și sîrbă
		Iosif Draculici	13	53	7	română și sîrbă
33.	Folea	Const. Ioanescu	15	20	14	română
34.	Glulvâz ¹⁴	—	—	—	—	
35.	Gătaia	Ignatie Unguraș	22	22	7	română
36.	Gherman	Petru Martinovici	26	17	10	română
37.	Ghilad	Trăilă Țăran	15	23	7	română
38.	Ghiroda	Simion Grigorovici	13	17	5	română
39.	Giroc	Moise Bota	21	31	5	română
40.	Ghertenîș	Ioan Almăjan	3	31	11	română
41.	Herneacova	Iefta Trailovici	12	29	6	română și sîrbă
42.	Hodoni	Iacob Zala	20	22	8	română
43.	Hodoș ¹⁵	—	—	—	—	
44.	Iancahid	Ștefan Petcu	13	17	9	română
45.	Ianova	Demetriu Regcp	5	31	4	română și sîrbă
46.	Icloda	Trăilă Martinovici	12	16	14	română
47.	Izvin	Maxim Dimitrievici	13	27	12	română
48.	Iabuca	Ioan Cionca	3	43	12	română și sîrbă
49.	Chceca ¹⁶	—	—	—	—	
50.	Comloșu Mare	Ioan Mateovici	71 ²	69	16	română
51.	Găta Mic	Petru Boghici	2	37	7	română și sîrbă
52.	Toracu Mic	Paul Istvan	13	37	12	română
53.	Sredîștea Mică	Ioan Miuca	10	32	8	română
54.	Jamul Mic	Lazăr Chiu	13	20	11	română
55.	Călacea	Samuil Simeon	5	36	9	română
56.	Satchinez	Nicolae Vuici	15	56	20	română și sîrbă
57.	Gelu	Timoteu Cumanovici	24	47	11	română și sîrbă

¹³ Învățătorul n-a trimis raport de activitate.

¹⁴ Învățătorul n-a trimis raport de activitate.

¹⁵ Directorul districtului nu primise informațiile solicitate.

¹⁶ Învățătorul n-a trimis raport de activitate.

0	1	2	3	4	5	6
58.	Chișoda	Toma Iancovici	17	32	14	română
59.	Becicherecul Mic	George Radici	17	29	12	română și sîrbă
60.	Cadar	Iosif Covaci	5	17	2	română
61.	Coștei	Paul Popovici	10	79	12	română
62.	Chesinț	George Mihuț	5	19	10	română
63.	Chevereșu Mare	Moise Babescu	7	17	13	română
64.	Cîrncea	Adam Martinovici	3	18	14	română
65.	Clopodia	George Andrici	3	13	4	română
66.	Cralovăț	Elias Dimitrievici	3	21	11	română și sîrbă
67.	Pădureni	Iosif Căpitan	11	29	5	română
68.	Lățunaș	Martin Davidovici	34	30	29	română
69.	Macedonia	Moise Mișcovici	29	17	3	română
70.	Marghita	Zaharia Petrovici	41	21	7	română și sîrbă
71.	Mehala	Nicolae Nicolici	1	97	11	română și sîrbă
72.	Maere	Ioan Susurean	1	36	8	română
73.	Urseni	Simeon Gruici	3	14	6	română
74.	Mănăstur	Vincentiu Putici	25	32	8	română și sîrbă
75.	Moșnița	Const. Balaș	20	12	3	română
76.	Munar	Ștefan Palonici	6	21	3	română
77.	Murani	Isaia Iovescu	1	39	6	română
78.	Sînnicolau Mare	George Nicolescu	5	46	15	română
79.	Marcovăț	Nicolae Nicolaevici	27	42	14	română
80.	Mesici	Ioan Merzici	19	23	8	română și sîrbă
81.	Toracu Mare	Eutimiu Roșca	9	41	11	română
82.	Semlacu Mare	Const. Lungu	7	26	5	română
83.	Obad	Petru Cioban	17	19	13	română
84.	Rovinița Mare	Moise Popovici	12	13	7	română și sîrbă
85.	Opațița	Paul Bujin	5	21	8	română
86.	Pustiniș	Grigore Moldovan	4	31	9	română
87.	Partoș	Simeon Radosav	4	15	6	română
88.	Pesac	Basiliu Popescu	8	23	9	română
89.	Pobda	Adam Muntean	5	12	11	română
90.	Parța	Zaharia Chirici	5	35	13	română și sîrbă
91.	Percosova	Martin Zimbran	32	14	3	română
92.	Petroman	Ioachim Dan	21	36	12	română
93.	Ritișor	George Trandafir	26	22	13	română
94.	Remetea Mare	Toma Moise	5	17	3	română
95.	Saravale	George Savici	3	63	14	română și sîrbă
96.	Sînmihaiul Român	Petru Dragomir	4	50	15	română
97.	Sînanđrei	Atanasie Farcaș	3	19	8	română și sîrbă
98.	Șag	Simion Istvan	21	33	8	română
99.	Șipet	Ioachim Radovici	9	32	8	română
100.	Șoșdea	Nicolae Radulov	6	29	5	română

0	1		3	4	5	6
101.	Sculia	Nicolae Popovici	1	16	4	română
102.	Seceani	Petru Grădinar	21	32	14	română
103.	Stamora Română	Nicolae Petcovici	7	26	5	română
104.	Secusigiu	Petru Gerbon	9	27	5	română
105.	Minăstre	Sinesie Radulovici	4	19	16	română și sîrbă
106.	Stanciova	George Iancovici	26	29	29	română și sîrbă
107.	Sîrbova	Nicolae Lazarevici	35	9	4	română
108.	Sălcița ¹⁷	—	—	—	—	
109.	Sacoșu Turcesc ¹⁸	—	—	—	—	
110.	Vinga	George Rotaru	12	9	2	română
111.	Toager	Moise Prișcean	18	11	3	română
112.	Livezile	Ellas Giurici	38	30	5	română și sîrbă
113.	Unip	Iosif Broștean	13	10	2	română
114.	Uilac ¹⁹	—	—	—	—	
115.	Utvîn	Toma Mindruț	13	26	4	română
116.	Vălcani	Nicolae Popovici	16	43	18	română
117.	Vărădia	Ioan Vucicov	19	69	3	română
118.	Voiteg	Ioan Musteț	38	41	18	română
119.	Voivodinț	Petru Niva	6	43	9	română
120.	Vlaicovăț	Jivan Popovici	43	18	4	română și sîrbă
121.	Vucova	Ioan Adamovici	38	13	5	română
122.	Cornești	Ioan Ioviță	21	21	12	română
123.	Jebel	Ioan Dumitru	8	19	8	română
124.	Sarcia	Teodor Luchici	12	16	3	română

Reteaua școlară din districtul Timiș prezenta particularități determinate de limba de predare. Din cele 187 de școli înregistrate în localitățile din district în anul școlar la care ne referim, în 88 predarea se făcea în limba română, în 28 predarea avea un caracter mixt întrucît se făcea în ambele limbi vorbite în comunitățile respective — română și sîrbă — și în 61 de localități funcționau școli în care predarea se făcea în limba sîrbă. Un număr de 10 învățători nu trimiseseră informații despre situația școlilor în care predau. Cursurile școlare erau frecventate de 8855 de copii de vîrstă școlară. Dintre aceștia, 7016, deci 79,24%, au frecventat școala cu punctualitate, iar 1839, adică 20,76%, au frecventat cu întrerupere cursurile școlare. Din constatările făcute de L. Kengelaț reținem că în multe localități cursurile școlare erau frecventate de un număr mic de copii. Cei mai mulți elevi erau fii de plugari : 8176 din întregul lot de 8855 de elevi. Un număr de 668 de școlari erau fii de orășeni. Datele atestă frecventarea școlii de un număr tot mai mare de fii de țărani, ceea ce înseamnă că tot mai mulți plugari își însușeau instrumentele fundamentale ale culturii — citit, scris și socotit — în mod organizat.

¹⁷ Învățătorul n-a trimis raport de activitate.

¹⁸ Directorul districtului nu primise raport de activitate.

¹⁹ Învățătorul n-a trimis raport de activitate.

Obiectele de învățămînt predate în cele 25 de ore afectate săptămînal pentru studiu erau următoarele : 1) doctrina creștină : 4 ore ; 2) istoria sacră : 2 ore ; 3) silabisirea : 3 ore ; 4) citirea : 4 ; 5) silabisirea în limba maghiară : 2 ; 6) citirea în limba maghiară : 2 ; 7) aritmetica : 4 ; 8) cîntul ritual : 2 ore și 9) exerciții de ortografie. Din această repartiție de ore reținem că studiul limbii maghiare dobîndise un statut didactic mai stabil și mai important decît în școlile din districtul Caransebeș.

3. Districtul Oradea²⁰.

Nr. crt.	Localitatea	Învățătorul	Numărul anilor de serviciu	Numărul elevilor în clasă			Frecvența	
				I	II	III	Dilijent	Neglijent
0	1	2	3	4	5	6	7	8
1.	Agrîș	Grigore Popovici	5	8	5	7	20	—
2.	Aldești	Iov Vișgan	35	8	3	1	8	4
3.	Cilul de Jos	Nicolae Barbura	3	10	5	5	18	2
4.	Almaș	George Cociuba	7	18	7	2	21	6
5.	Lugașul de Jos	Lazăr Butuce ²¹	—	—	—	—	—	—
6.	Apateu ²²	Teodor Clobriș	3	13	8	6	22	5
7.	Arăneag	George Pop	6	4	6	3	8	5
8.	Archîș	Paul Popovici	10	13	9	8	13	17
9.	Ateaș	Ellas Rus	1	8	15	8	14	17
10.	Baia	Nicolae Abrudan	8	4	6	4	6	8
11.	Berechiu	Mihai Roșca	10	17	4	3	22	2
12.	Bățania ²³	Lazăr Mircovici	1	12	7	21	31	9
13.	Bellu	Teodor Rubenovici	4	10	10	5	20	5
14.	Beiuș ²⁴	—	—	—	—	—	—	—
15.	Beluș ²⁵	Ignatie Nestor	37	10	11	14	30	5
16.	Birsa	Nicolae Popovici	2	10	8	5	15	8
17.	Birzava	George Fizeșan	8	15	8	6	13	16
18.	Bocla	Teodor Calina	1	10	8	5	19	4
19.	Bontăști	Nicolae Paulescu	27	13	8	4	12	13
20.	Ineu	Simeon Vlăduț	9	6	10	15	12	19
21.	Sebiș	Marcu Vesa	25	8	6	10	14	10
22.	Buntești	David Țica	1 ² / ₂	8	9	6	14	9

²⁰ Am utilizat denumirile actuale ale localităților. Transcrierea se referă la următoarele localități, a căror denumire întâlnită în document e trecută în paranteză : Avramiancu (Acluva) Brazil (Saturău), Camna (Cavna), Caporal Alexa (Cherechi), Chier (Curtachier), Grăniceri (Ofiaca), Groșeni (Groși), Iacobini (Zelciș), Celșoara (Cesora), Lupoala (Farkas Pataka), Nicolae Bălcescu (Govoșdla), Livada (Govosdla), Hidișelul de Sus (Marangmező), Căușad (Kavasd), Clumeghiu (Hlye), Olari (Fazecas-Varsand), Ucuriș (Okröss), Băița (Rézbanya), Sîmbăteni (Szobodhely), Secaciu (Szakacs), Sîmbăta (Szombcsag), Vinători (Vadasz), Șiria (Vilagos), Toboliu (Vizesgyan)

²¹ Învățătorul părăsise postul pe la jumătatea anului școlar.

²² Directoratul școlar era condus de Ioan Puspóki.

²³ Predarea se făcea în limba sîrbă.

²⁴ Școala avea un caracter mixt sub raport confesional. Învățătorul n-a trimis raport de activitate.

²⁵ Școala aparținea confesiunii ortodoxe.

0	1	2	3	4	5	6	7	8
23.	Buteni	Iov Iovici	37	25	6	8	18	21
24.	Ciaba	Vincențiu Hotăran	5	7	6	5	8	10
25.	Cenad	Samuel Delejanț	4	30	4	7	20	21
26.	Cefa	George Ionaș	6	12	5	6	16	7
27.	Ciheiu	Iosif Jureuț	36	6	4	5	8	7
28.	Cermei	Ioan Otieș	8	10	9	5	15	9
29.	Ceșoara	Ioan Damșa	3	5	4	3	8	4
30.	Cieir	Matei Chitu	13	14	3	5	9	13
31.	Cintei	Iosif Ungurean	33	18	12	8	22	16
32.	Ciunțești	Moise Popovici	6	8	6	4	12	6
33.	Dezna ²⁶	—	—	—	—	—	—	—
34.	Dleci	Teodor Micula	2	5	3	6	8	6
35.	Drauț	Dem. Ioanovici	18	6	8	5	12	7
36.	Dumbrăvița	Moise Mrejea	9	11	8	5	16	8
37.	Dud	Eliș Georgevici	14	1	7	5	15	7
38.	Pădureni	Ioan Oieș	9	20	12	9	18	23
39.	Lupoaia	Basilui Damșa	1	5	4	4	10	3
40.	Ołari	Ioan Micoroi	14	5	7	5	11	6
41.	Batăr ²⁷	Petru Popovici	—	—	—	—	—	—
42.	Tăut ²⁸	—	—	—	—	—	—	—
43.	Cilul de Sus	Ioan Tomuța	7	13	12	2	12	15
44.	Finis	Simion Răchițan	4	4	6	12	12	10
45.	Finațe	Mihai Haica	2	16	8	6	12	18
46.	Gurbediu	Teodor Vidican	8	10	13	15	35	3
47.	Nicolae Bălcescu	Anton Olar	4	4	5	3	9	3
48.	Livada	Basilu Damșa	9	6	8	4	12	6
49.	Groșii Noi	Grigore Popovici	4	9	7	4	15	5
50.	Groșeni	Ioan Pop	3	8	5	4	10	7
51.	Gurahonț	Dem. Popovici	3	13	4	3	6	14
52.	Gepiu ²⁹	—	—	—	—	—	—	—
53.	Giriș ³⁰	—	—	—	—	—	—	—
54.	Ghloroc	Ioan Bardici	14	7	5	8	12	8
55.	Giula Germană	Teodor Berce	3	26	13	12	43	8
56.	Giula Maghiară	Paul Vintilă	10	40	30	22	57	35
57.	Vârșand	Eliș Lopoșan	28	10	9	6	15	10
58.	Hășmaș	George Hălmăgean	8	10	5	3	15	3
59.	Hlidișelul de Sus ³¹	—	—	—	—	—	—	—
60.	Hodmezovasarhely	Const. Muzuloevici	1	10	5	5	8	12
61.	Husasău	Dem. Popovici	18	13	7	3	5	18
62.	Ianoșda	Ioan Pantea	3 ^{1/2}	11	5	2	16	2
63.	Ciumeghiu	George Bejan	3	7	9	7	18	5
64.	Ilteu	George Clonca	7	10	8	7	14	11

²⁶ Învățătorul n-a trimis raport de activitate.

²⁷ Învățătorul n-a trimis raport de activitate.

²⁸ N-a putut fi numit învățător din cauza dotației slabe.

²⁹ Copii au fost instruiți de cantor.

³⁰ Sub raport confesional școala era mixtă. Învățătorul aparținea confesiunii gr. cat. și n-a trimis raport de activitate.

³¹ N-a fost numit învățător din cauza dotației mici.

0	1	2	3	4	5	6	7	8
65.	Iosaș	Mihai Iva	8	6	5	5	10	6
66.	Călăcea	Teodor Drăghici	2	12	7	6	19	6
67.	Căpruța	Bojin Străin	10	12	5	4	12	9
68.	Căuașd	Teodor Coci	5	8	5	5	13	5
69.	Căbești	Iosif Roxin	1	10	8	6	18	6
70.	Caporal Alexa	Mihai Gurban	12	7	8	7	19	3
71.	Cheresig	Nicolae Blajovici	16	6	8	12	14	12
72.	Chitighaz	Teodor Morar	3	6	4	4	9	5
73.	Chișineu	Ciril Dehelean	8	30	14	10	25	29
74.	Chișlaca ³²	—	—	—	—	—	—	—
75.	Chisindia	Ivantie Serb	2	9	4	7	18	2
76.	Cladova	Teodor Popovici	7	9	7	5	12	9
77.	Comlăuș	Ioan Popovici	7	10	8	12	15	15
78.	Conop	Ioan Costea	10	12	4	2	5	13
79.	Cociuba ³³	—	—	—	—	—	—	—
80.	Covăsinț	George Filimon	6	35	28	7	30	40
81.	Craiva	Petru Popovici	6	8	7	9	18	6
82.	Crocna	Spiridon Bodea	6	14	9	6	19	10
83.	Cuied	Ioan Galea	10	4	4	4	8	4
84.	Curățele	Toma Pui	26	30	10	10	26	24
85.	Curtici	Petru Ispravnic	21	20	18	11	26	23
86.	Cuvin	Iosif Popovici	10 ^{1/2}	24	10	8	27	15
87.	Lupești	B. Dimitrescu	1	8	6	4	12	6
88.	Macca	Ioan Pop	1	20	7	7	26	8
89.	Mădăras	Ioan Hașăș	7	4	6	6	10	6
90.	Mădrigești	Paul Coman	5	10	7	3	3	17
91.	Oradea ³⁴	—	—	—	—	—	—	—
92.	Oradea	Ioan Pop	3	10	18	8	30	6
93.	Măderat	George Gabor	5	12	8	5	22	3
94.	Apateu ³⁵	—	—	—	—	—	—	—
95.	Mîndruloc	Elias Bota	12	9	5	4	15	3
96.	Micălaca	Sava Mihailovici	9	29	22	6	39	18
97.	Micherec ³⁶	Dem. Popovici	—	—	—	—	—	—
98.	Milova	Mihai Seran	14	3	4	2	4	5
99.	Miniș	Ștefan Mihailovici	6	12	13	10	15	20
100.	Mișca	Emanuel Avram	27	30	14	12	25	31
101.	Mînerău	Teodor Berce	3	20	12	8	15	25
102.	Moroda	Trifon Babuța	10	6	4	4	4	10
103.	Misca	Basiuliu Pilca	5	12	13	10	15	20
104.	Nădab	Ioan Silaghi	6	9	10	9	20	8
105.	Nădălbești	Grigore Barbura	3	6	5	8	6	13
106.	Nadăș	Dem. Iova	1	8	6	3	10	7
107.	Nădlac	Ștefan Dima	15	74	16	8	44	54
108.	Mărăuș	Teodor Naghi	1 ^{1/2}	6	9	7	15	7

³² Cantorul n-a trimis raport de activitate.

³³ Atribuțiile de învățător au fost îndeplinite de cantorul local.

³⁴ Școală cu limba de predare greacă. Învățătorul n-a predat.

³⁵ Cantorul n-a instruit copiii.

³⁶ Învățătorul n-a trimis raport de activitate.

0	1	2	3	4	5	6	7	8
109.	Pilu	Paul Popovici	34	20	6	9	31	4
110.	Odvoș	Teodor Spătan	10	17	8	7	15	17
111.	Homorog	Iosif Marcovici	5	12	6	8	11	15
112.	Sînnicolau Român	Iosif Balta	18	16	8	6	18	12
113.	Olcea ³⁷	—	—	—	—	—	—	—
114.	Grăniceri	Moise Popovici	3	10	9	14	29	4
115.	Ucuriș	Atanasie Sereș	25	16	9	7	19	13
116.	Pomezou	Dem. Boanchiș	3	14	3	13	15	15
117.	Pincota	Dem. Brădean	20	17	10	12	25	14
118.	Păuliș	Nicolae Popovici	11	18	8	7	19	14
119.	Petriș	George Sereș	3	17	7	6	18	12
120.	Pecica	Ștefan Ioanovici	10	20	18	14	41	11
121.	Prăjești ³⁸	—	—	—	—	—	—	—
122.	Radna	Nicolae Silaghi	2	10	8	5	19	4
123.	Răpsig	Moise Crișan	3	19	6	5	10	20
124.	Băița ³⁹	Nicolae Cojocnean	—	—	—	—	—	—
125.	Rieni	Mihai Mihalovici	18	12	8	10	18	12
126.	Roit	Florian Ciupan	2	14	5	4	18	5
127.	Roșia	Nicolae Popovici	8	10	11	15	24	12
128.	Șeitin	Andrei Stoianovici	8	26	23	21	42	28
129.	Sarkad Keresztur	Teodor Pinte	3	6	4	4	12	2
130.	Șepreș	Ioan Suci	6	14	8	8	10	20
131.	Șiclău	Ioan Merce	1	19	10	27	40	16
132.	Șicula	Nicolae Tripon	1	16	11	9	16	20
133.	Șilindia ⁴⁰	—	—	—	—	—	—	—
134.	Șimand	Florian Horja	7	10	12	7	19	10
135.	Săvirșin	Laurențiu Medrea	6	12	5	3	8	12
136.	Șolmoș	Dem. Nicolici	22	12	6	4	16	6
137.	Șomoșcheș	Const. Bozian	26	12	7	5	12	12
138.	Simbăteni	George Serianț	11	33	19	10	48	14
139.	Secaciu	Teodor Popovici	6	12	5	5	10	12
140.	Săcădat ⁴¹	—	—	—	—	—	—	—
141.	Saca ⁴²	—	—	—	—	—	—	—
142.	Socodor	Nicolae Șimăndan	6	30	25	13	22	46
143.	Șemlac	Matei Cozma	17	33	15	23	23	48
144.	Senteș ⁴³	—	—	—	—	—	—	—
145.	Sinitea	Ioan Popovici	14	16	3	3	15	7
146.	Sintea	Iosif Moț	7	8	9	4	13	8
147.	Slatina	Paul Ungurean	1	7	4	3	7	7
148.	Simbăta ⁴⁴	—	—	—	—	—	—	—
149.	Seleuș ⁴⁵	—	—	—	—	—	—	—

³⁷ Școala n-a avut învățător.

³⁸ Școala n-a funcționat.

³⁹ Învățătorul n-a trimis raportul anual.

⁴⁰ Învățătorul n-a predat.

⁴¹ Școala n-a funcționat.

⁴² Cantorul n-a instruit copiii recenzați.

⁴³ Învățătorul a renunțat la post.

⁴⁴ Sub raport confesional, școala era mixtă. Învățătorul aparținea confesiunii gr. cat. și n-a trimis raport de activitate.

⁴⁵ Învățătorul a decedat.

0	1	2	3	4	5	6	7	8
150.	Susani	Simeon Cofan	1	8	8	7	13	10
151.	Talpoș	Petru Selejan	4	17	9	6	23	9
152.	Târnașda	Paul Hosu	10	5	7	6	13	5
153.	Tărian ⁴⁶	—	—	—	—	—	—	—
154.	Tauț	Dionisie Motorca	1	12	8	6	6	20
155.	Tinăud	George Pap	1 ^{1/2}	9	7	5	16	5
156.	Toc	George Gruescu	10	14	7	7	15	13
157.	Turnu	Vladimir Ghedeovici	2	18	15	6	20	19
158.	Vărădia de Mureș	Lazăr Ispravnic	2	22	14	8	20	24
159.	Tulca	Dem. Porumb	3	13	10	9	23	9
160.	Vinători	Teodor Popovici	38	7	5	5	8	9
161.	Oradea Velențe	Paul Popovici	5	10	10	9	24	5
163.	Vaşcău	Ioan Creț	10	10	20	15	40	5
163.	Văsoaia	Ivantie Brait	12	5	5	5	12	3
164.	Șiria	Nicolae Bota	10	28	12	4	32	12
165.	Toboliu	Ioan Drimba	5	8	7	6	12	9
166.	Zărand	Basiliu Curta	25	7	8	10	15	10
167.	Zimbru ⁴⁷	—	—	—	—	—	—	—
168.	Iacobini	Simion Stețovici	33	13	5	3	14	7
169.	Jaca ⁴⁸	—	—	—	—	—	—	—

Rețeaua școlară din districtul Oradea prezintă particularități datorită extinderii ei în raza administrativă a cinci comitate : Arad, Bihor, Cenad, Cioara-grad și Bekes. În acest întins district, cursurile celor 153 de școli care au funcționat în anul la care ne referim au fost urmate de 4178 elevi. Loturile școlare înregistrau fluctuații în timpul anului datorită angajării unor elevi în activități agricole. Așa se explică, în bună parte, micșorarea numărului elevilor care frecventau clasa a III-a. Un număr de 25 de școli erau conduse de directori locali, care ajutau pe învățători în activitatea lor, în special în eforturile lor de îmbunătățire a frecvenței școlare.

Asigurarea bazei materiale a școlilor constituia problema cea mai spinoasă în viața școlii românești din districtul Oradea. Comunitățile locale făceau eforturi pentru întreținerea clădirilor școlilor. Domnii de pământ nu-și îndeplineau obligațiile prevăzute în contracte pentru repararea localurilor școlilor și ridicarea unor noi. Unele școli funcționau în case închiriate (Archiș, Caporal Alexa, Pomez), iar altele în locuința învățătorului (Craiva, Groși, Măderat, Măraș, Slatina, Văsoaia, Cilul de Jos, Ciurtești, Olari). La Tauț se ridicase un nou local de școală prin eforturile materiale ale locuitorilor satului.

Procesul de învățămînt se desfășura în 25 de ore pe săptămână. Ziua de joi era destinată recreației. Obiectele predate celelalte cinci zile ale săptămînii erau : 1) cunoașterea literelor și silabisirea română și maghiară : 3 ore ; 2) citirea bilingvă : 5 1/2 ore ; 3) regulile silabisirii și citirii : 1 ; 4) exerciții de scriere : 2 ; 5) aritmetică : 4 ; 6) rugăciunile : 2 ; 7) catehismul : 3 ; 8) evanghelia : 1 ; 9) istoria biblică : 1/2 oră ; 10) controlul comportării : 1/2 oră ; 11) cîntul ritual : 1 1/2 și 12) regulile școlare : 1 oră. Remarcăm două aspecte ale procesului de învățămînt : acordarea unui număr de 8 ore pentru educația religioasă a tinerilor și pătrunderea tot mai accentuată a limbii maghiare în procesul de învățămînt din școlile naționale.

⁴⁶ Cantorul ru s-a ocupat de instruirea copiilor din sat.

⁴⁷ Învățătorul n-a trimis raportul de activitate.

⁴⁸ Copiii din sat au fost instruiți de cantor, care n-a trimis raport de activitate.

3. *Considerații generale.* Școlile din Banat și Crișana alcătuiau o rețea densă de instituții de învățământ: 535 de școli românești, dintre care majoritatea erau încadrate cu învățători formați în institute de pregătire pedagogică. Această situație binefăcătoare pentru educarea tineretului era rezultatul activității Preparatoriei din Arad, care, din 1812, reușise să asigure pregătirea temeinică a seriilor de învățători ce absolviseră cursurile ei. Printre învățătorii care au activat în acești ani în școlile din Banat și Crișana s-au aflat numeroși luptători pentru drepturile naționale ale românilor și progresul lor cultural. Amintim pe George Velia (Țievaniu Mare), Moise Bota (Giroc), Avram Nedici (Oravița), Ion Hațeg (Lipova), George Vintilă și Nicolae Marcu (Lugoș), Ion Micoroi (Olari), Ion Pop (Oradea) și alții, care au continuat lupta începută de Moise Nicoară și D. Țichindeal pentru emanciparea națională a românilor. O formă de manifestare viguroasă a acestei lupte a fost recursul⁴⁹ înaintat *Deputăției fondurilor școlare* în 19 aprilie 1835 de către învățătorii din districtul școlar Caransebeș. Ei solicitau forurilor școlare ca după decesul directorului Ion Mihuț să nu se închidă calea spre acest post „bărbaților celor învățați și harnici de legea românească”. Învățătorii din Banat au continuat această acțiune, care se integrează prin finalități — lupta pentru drepturi naționale — și mod de desfășurare în atmosfera 1.848-revoluționară.

În deceniul al patrulea al secolului trecut se înregistrează sporirea eforturilor făcute de aristocrația maghiară pentru intensificarea studiului limbii maghiare. Consecințele se observă și în școlile naționale. Aristocrația maghiară și oficialitatea epocii au sprijinit traducerea de cărți din limba maghiară sau editarea unor manuale menite să faciliteze predarea ei. S-a produs și un proces de întrepătrunderi culturale în domeniul pedagogiei. Petru Maller, diurnist al *Deputăției fondurilor școlare*, a tradus în 1831 *Modul învățării spre folosul învățătorilor cetățeneci și sătenesci scris de Paul Kis, preot lumesc, crescătoriu și a mai multor învățate societăți mădulariu*. În cartea aceasta, tipărită de tipografia Universității din Buda, întâlnim aserțiunea lui Villame că „omul prin creștere se face om”. E o judecată întâlnită și în *Pedagogia și melodică* tradusă de Naum Petrovici. Tot lui P. Maller îi datorăm traducerea cărții *Gramatica ungurească* de Emerik Salai, tipărită în 1832 tot în vestita tipografie din Buda. Datorăm însă învățătorului din Giroc, Moise Bota, elaborarea unei cărți care are o distincție semnificativă în prefață. E vorba de *Graiul român în limba domnitoare sau modul mai ușor d'a învăța românii limba ungurească. În Buda cu tiparul crâescii tipografii, 1836*. Elaborată în anii care cunosc intensificarea studiului limbii maghiare, M. Bota face distincție între „limba domnitoare” și limba „mămească” a copiilor, pe care o vorbim „noi român'imea ca cea mai veche gintă mosceană”. M. Bota afirma vechimea și dreptul istoric ce revine limbii române ca limbă vorbită de aproape două mii de ani. *Graiul român* este un abecedar bilingv. român-maghiar. Manualul a fost difuzat, în special, de oficialitatea epocii. Printre numerotanții erau puțini români.

Conducerea școlilor naționale se asigura de directorii școlari locali, recrutați dintre preoți, comercianți și intelectuali atașați școlii. Printre atribuțiile directorului local notăm îmbunătățirea frecvenței școlare, înzestrarea școlii cu rechizite și cărți, aprovizionarea cu lemne, asigurarea achitării drepturilor materiale ale învățătorilor așa după cum erau ele stipulate în contactele școlare. Școlile din districtul Caransebeș erau conduse de 238 de directori școlari locali, fapt care oglindește buna organizare și îndrumare a învățământului național pe care o realizase fostul director Ion Mihuț. Un număr de 25 de școli

⁴⁹ Arhivele statului Arad, Colecția microfilme Jugoslaviei, rola 135, cadrul 437.

din districtul Oradea aveau directori școlari locali. Un număr mult mai mare de școli din acest district erau conduse numai de învățători.

În cele trei rapoarte anuale⁵⁰ la care ne-am referit se fac aprecieri asupra comportamentului moral și pedagogic al învățătorilor. Activitatea lor și a elevilor pe care îi instruiău era evaluată cu prilejul examenelor finale și al vizitării școlilor de către directorii școlari districtuali. Erau utilizate calificativele : optimus (foarte bun), bonus (bun), mediocris (de mijloc, potrivit), nullus (nul, fără valoare), exiguus (puțin, slab, sărac). În anul școlar 1834—1835, directorul școlar Uroș Volici a apreciat astfel comportamentul pedagogic al învățătorilor : calificativul foarte bine a fost acordat unui număr de 20 de învățători, bine : 174 de învățători, mediocru : 32 și slab : 24 de învățători. Progresul intelectual al elevilor fusese astfel apreciat : calificativul foarte bine a fost acordat elevilor din 23 de școli, bine la 171 de școli, mediocru : 32 și slab : 14 școli. Sînt cifre apropiate de numărul calificativelor acordate învățătorilor. Luca Kengelat a utiliza calificativele : lăudabil, bun, mediocru și submediocru. Cu aceste calificative el a apreciat progresul realizat de elevi în asimilarea cunoștințelor. În ceea ce privește pe învățători, directorul districtului Timiș aprecia moralitatea vieții și calitatea activității pedagogice. El a utilizat calificativele lăudabil, bun, mediocru, neglijent, indulgent, debil pentru a caracteriza comportamentul didactic al învățătorilor. I. Puspöki a apreciat activitatea elevilor cu calificativele foarte bine (36 de școli), bine (77 de școli), mediocru (28) și slab : 8 școli. Activitatea învățătorilor era apreciată cu calificativele : foarte bine (27 de învățători), bine (110 învățători) și mediocru (8 învățători).

Utilizarea acestor calificative oglindește progresul înregistrat în îndrumarea pedagogică a rețelei școlare. Activitatea de conducere a rețelei școlare fusese extinsă de la sfera activității organizatorice — angajarea învățătorilor, încheierea contractelor școlare, repararea localurilor, îmbunătățirea frecvenței școlare și armonizarea relațiilor sociale ale învățătorilor — spre cea pedagogică. În aria activității de conducere a rețelei școlare intrau activități pedagogice : alcătuirea orarului, îmbunătățirea predării, utilizarea judicioasă a manualelor și a metodelor de învățămînt. În ședința sa din 9 octombrie 1835, *Deputația fondurilor școlare* a decis ca directorii școlari districtuali să viziteze anual fiecare școală în parte⁵¹. Li se cerea directorilor districtuali ca în fiecare comunitate să constate modul cum s-a încasat contribuția pentru tasul al III-lea și adaosul de 10 procente, să se informeze dacă protopopul a venit în ajutorul comunității în ultimul an și să depună un raport asupra vizitei efectuate, arătînd cum au fost încasate contribuțiile școlare și care sînt veniturile existente. Se observă deosebita preocupare a *Deputăției* pentru încasarea obligațiilor bănești ale comunităților satești.

Cu aproximativ un deceniu înaintea izbucnirii revoluției de la 1848, românii din Banat și Crișana asigurau formarea tinerei generații în instituții școlare judiciios organizate, care formau o întinsă rețea de instituții educative naționale. Sub raport organizatoric acestea erau divizate întrucît fiecare confesiune

⁵⁰ Notăm titlurile celor trei rapoarte : *Relatio generalis regii in litterario Districtu Magno Varadinensi g.n.u.r. directoris de urbanis oppidanis aliisque trivialibus institutis non uniti ritus scholis nationalibus pro anno 1834—1835 elaborata*. Vezi Arhivele statului Arad, Colecția microfilme Jugoslavia, rola 136, cadrele 4—35. *Relatio annualis super statu scholarum g.n.u.r. in litterario Districtu Caransebiensi reperibilium pro anno 1835 elaborata*, ibidem, rola 136, cadrele 36—62. *Generalis relatio de scholis vernaculis g.n.u.r. Districtus Temesensis pro anno 1834—35 scholastica suo mano elaborata*. Rola 136, cadrele 64—113.

⁵¹ Arhiv Srpske akademije nauka i umetnosti u Sremskim Karlovcima, Skolske deputacije, Protocolum sessionum deputationalium pro anno 1835, proces verbal 206.

— gr. or. și gr. cat. — aveau sistemul ei de învățămînt. Pe lângă cele aparținînd confesiunii ortodoxe — la care ne-am referit — , românii dispuneau, în special în Bihor, de școli confesionale gr. cat., care au fost îndrumate între 1817—1847 de Ion Corneli. Perfecționarea învățămîntului românesc se izbea de piedici greu de învins : situația economică precară a satelor românești, dezinteresul cultural al domnilor de pămînt, tendințele de hegemonie ale aristocrației maghiare, numărul mic de învățători și frecvența școlară scăzută. Școala națională era însă o prezență activă în viața satelor. În săli modeste de clasă, învățători entuziaști au cultivat în conștiința tinerilor lor elevi dragostea față de limba maternă, admirația față de trecut și încrederea în viitorul luminos al românilor. Sînt virtuți educative care au constituit patrimoniul pedagogic al instituțiilor școlare din Banat și Crișana în deceniile premergătoare anului 1848.

L'ENSEMBLE DES L'ÉCOLES CONFESSIONNELLE ORTHODOXES DE BANAT ET DE CRIȘANA, ENTRE 1834—1835

(RÉSUMÉ)

Les informations présentées dans notre étude se rapportent à l'ensemble des écoles de Banat et de Crișana, ensemble intégré au système d'enseignement dirigé par la *Députation des fonds scolaires de Pest*, à laquelle étaient subordonnées les écoles roumaines et serbes, appartenant aux églises orthodoxes d'Hongrie.

Les écoles de la Province civile de Banat constituaient initialement un district séparé, mais, à la proposition de Uros Nestorovici, inspecteur en chef des Écoles d'Hongrie, elles seront départagées en deux districts celui de Caransebeș, ayant le siège à Lugoj et celui de Timiș.

L'auteur présente l'ensemble scolaire et le profil institutionnel des écoles des trois districts ayant comme fondement les informations qu'on garde dans les archives de Karlowitz-l'Académie des Sciences-Serbie.

Les écoles de Banat et de Crișana constituaient un ensemble compact d'institutions d'enseignement : 535 écoles roumaines, dont la plupart avaient à leur disposition d-Arad, écoles fondées en 1812.

La conclusion de l'auteur, ayant comme fondement les informations trouvées dans les archives, relève le fait que les Roumains de Banat et de Crișana, une décennie environ avant la révolution de 1848, ont assuré la formation de la nouvelle génération dans des institutions scolaires judicieusement organisées. C'est une preuve que l'école nationale était une présence active dans la vie des villages.

CULTURĂ ȘI SOCIETATE ÎN TRANSILVANIA ÎN A DOUA JUMĂTATE A SEC. AL XIX-LEA : EXEMPLUL „ASOCIAȚIEI NAȚIONALE ARĂDENE PENTRU CULTURA POPORULUI ROMÂN“

IOAN BOLOVAN

Mișcările de emancipare națională din sec. al XIX-lea din spațiul geopolitic al Europei Centrale și de Sud-Est au încorporat în sfera ideologiei lor cultura, ca un element decisiv al procesului de solidarizare națională atât pe orizontală, cât și pe verticală¹ un factor activ și dinamic de unitate națională pe deasupra barierelor politice artificiale, înscriindu-se ca o eficientă armă în arsenalul militantismului politic.

Tendențele de modernizare culturală evidentă în spațiul românesc din a doua jumătate a sec. al XIX-lea cu anumite decalaje cronologice în Transilvania comparativ cu România au reactualizat dialogul cultură-societate, conferindu-i valențe și dimensiuni noi, concordante evoluției spre modern a întregii societăți românești și progresului general cultural afirmat în „Europa națiunilor”. Procesul de instituționalizare a culturii românești ardelenе pe baza naționale, reflexul difuzării romantismului în spiritul public local, a pus în evidență câteva aspecte esențiale ale fenomenului modernizării culturale, și nu în ultimă instanță, a evoluției strategiei și tacticii mișcării naționale românești.

În primul rînd, crearea asociațiilor regionale (ASTRA, Asociația din Maramureș și Asociația din Arad) a fost în măsură să dinamizeze mișcarea cultural-națională pe o arie geografică mai largă ce încorporează întreg teritoriul locuit de românii din monarhia habsburgică. Elementul inedit ce se manifestă în fenomenul general de modernizare culturală este accesul categoriilor sociale de jos, inclusiv a comunității sătești (chiar dacă o face prin elita locală) la actul de cultură, fenomen ce suprapune angajarea comunității țărănești în sfera militantismului național, depășind faza iluministă a culturalizării, caracterizată unilateral numai printr-o funcție de beneficiară pasivă a creațiilor culturale.

În al doilea rînd, redimensionarea dialogului cultură-societate a făcut posibilă (și necesară în același timp) creșterea numerică a instituțiilor culturale și, implicit, dilatarea suprafeței lor de contact cu publicul românesc, procesul de instituționalizare coborînd adînc pe verticală în structura societății ardelenе, angajînd în acest mod în sfera militantismului mișcării naționale noi categorii și pături sociale.

Istoriografia românească din ultimele decenii a consacrat pagini ample și valoroase fenomenului cultural transilvănean din această perioadă, însă aproape în exclusivitate toate studiile s-au limitat la un bilanț al realizărilor acestor instituții culturale angajate în procesul afirmării națiunii române. Or, pentru

¹ Jozef Chlebowski, *On Small and Young Nations in Europe Nation-Forming Processes in Ethnic Borderlands in East-Central Europe*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, Zakład Narodowy, Imienia Ossolińskich Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1980, p. 150.

stadiul actual al cercetărilor, se impune a fi dezvăluită, așa cum sugerează ultimele studii ale lui Alexandru Duțu², legătura intrinsecă dintre național și social, în acest proces, capabilă să ofere puncte de sprijin pentru reconstituirea unui mental colectiv românesc avînd ca laitmotiv ideea unității naționale. Din acest dialog național-social, sau în alți termeni cultură (național)-societate, putem descifra opțiunile și atitudinile diferitelor categorii și pături sociale implicate în „renașterea culturală” din această perioadă, vis-a-vis de problemele națiunii și imperativele luptei de emancipare națională. Demersul de față, pe baza materialului documentar inedit de la Arhivele Statului Arad, își propune să dezvăluie cîteva aspecte semnificative ale dialogului cultură-societate, avînd ca model Asociația națională arădană pentru cultura poporului român. Investigația noastră și-a fixat o perioadă bine-determinată (atît sub aspect cronologic cit și al realităților politice) — perioada liberală și primii ani după instaurarea dualismului (1863—1871), depășind limitele cronologice ale perioadei liberale deoarece efectele ei se prelungeșc și în primii ani după dualism.

Un prim aspect ce trebuie relevat este creșterea progresivă a numărului membrilor Asociației arădane, în măsură să reflecte largă adeziune pe care a avut-o această instituție în societatea transilvăneană din perioada liberală (vezi tabelul nr. 1). Astfel, de la 810 membri cîți avea în anul înființării (1863), numărul membrilor crește în anul 1866 la 1690, pentru ca în anul 1871 să atingă apogeul, 2100 membri³. Această creștere progresivă a numărului membrilor se datorează, credem noi, condițiilor favorabile ale perioadei liberale care a generat o efervescentă națională fără precedent în toate straturile societății românești la nivele și în moduri de manifestare diferite. Compoziția numerică mai mare decît a Asociațiunii transilvane în toată perioada analizată (cu excepția anului 1862 cînd ASTRA avea 745 de membri, în ceilalți ani numărul membrilor ei variaza între 240—549), se explică prin baza socială mai largă pe care a avut-o asociația arădană ai cărei 1017 membri în 1864 proveneau dintr-un număr de peste 220 de localități⁴. O altă explicație ar fi ponderea mai mică a componenței politice în ansamblul mișcării naționale din părțile vestice, comparativ cu Transilvania, unde în perioada liberală acțiunea politică românească a înregistrat proporții nemaiîntîlnite din 1848⁵. În atari condiții, componența cultural-națională se amplifică în raport cu cea politică, în Banat-Crișana întemeiată și pe o elită intelectuală în plină ascensiune și afirmare, care aderă masiv la noua instituție culturală creată⁶. Numărul maxim de membri (2100) pe care i-a înregistrat Asociația arădană în anii 1870—1871, exprimă în același timp un protest camuflat, o reacție hotărîtă la adresa Ausgleich-ului din 1867, o

² Al. Duțu, *Miscarea pentru unitatea culturală a românilor în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea*, în volum. „Națiunea română. Geneză, afirmare, orizont contemporan”, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1984, p. 427.

³ Arhivele Statului Arad, Fond. ASTRA — *Despărțămîntul cultural al județului Arad*, (în continuare ASA), dosar 6/1863, 61/1866.

⁴ Catalogul membrilor și statutele Asociațiunii naționale în Arad pentru cultura și conversarea poporului român, Arad, 1864, p. 3—33.

⁵ Liviu Maior, *Miscarea națională a românilor din Transilvania. De la autonomie spre unitate statală. Sfîrșitul secolului al XIX-lea — începutul secolului al XX-lea*, în vol. „Națiunea română”, p. 405 s.q.

⁶ Conștiința necesității unei atari instituții culturale naționale pentru românii din părțile vestice o exprimă foarte clar un grup de intelectuali lugojeni: „Deoarece situațiunea geografică-topografică a acestei cetăți (Arad — B.I.) e aceea a unui punct central între românii din Ungaria și Banat, noi (bănățenii — B.I.) Asociația din Arad o primim din punct de vedere național pentru toți românii...” Apud I.D. Suciu, *Societăți de lectură și școli superioare la românii bănățeni în sec. XIX*, în „Mitropolia Banatului”, XXX, nr. 10—12, 1980, p. 866.

Tabel nr. 1 (nr. membrilor)

Instituția	1862	1863	1864	1865	1866	1867	1868	1869	1871	1874	1879	1883	1884	1888	1890	1891	1894	1896	1897
Asoc. națion. arădeană		810	1 017		1 690			1 800	2 100			156			68	71	135	82	330
ASTRA	745	468	407	285	193	257	286		350	295	390	501		508		754	647	1 023	1 119
Matica sîrbă		200	360				460				600								
Matica slovenă			712		1 200		1 482			2 291		2 500							
Matica slovacă		294				1 112													
Matica croată									600										

Tabel nr. 2 (compoziția profesională a membrilor Asociației arădene)

Anul	Laici							Clerici		Fără indicații profesi- onale
	Învățători, profesori, intelect.	Avocați, ju- riști, funcț.	Comercianți, meseriași, liber prof.	economi	Prop. de pămînt	Ofițeri, medici	clievi, stud.	Parohi, preoți, adm. și secr. consist.	Mitropoliți episcopi vi- cari proto- presbiteri	
1863	Număr	93	157	232	67	2	2	91	13	153
	Pondere	11,4 %	19,4 %	28,6 %	8,2 %	0,2 %	0,2 %	11,2 %	1,6 %	18,8 %
1864	Număr	130	182	88 367	279	20	19	26	234	23 16
	Pondere	12,7 %	17,8 %	8,6 % 35,9 %	27,3 %	1,9 %	1,8 %	2,5 %	23 %	2,2 % 1,5 %
1866	Număr	183	355	597	63	20	25	321	28	97
	Pondere	10,8 %	21 %	35,3 %	3,7 %	1,1 %	1,4 %	18,7 %	1,9 %	5,7 %
1894	Număr	31	48	2	4	7	—	24	17	2
	Pondere	22,9 %	35,9 %	1,4 %	2,9 %	5,6 %	—	17,7 %	12,6 %	1,4 %

atitudine non-elitară a societății românești din această zonă, care a dat o altă expresie protestului național față de dualism.

Raportată la instituțiile similare ale națiunilor slave din monarhie — maticele (cu care prezintă similitudini în modul de funcționare, program, statute și strategie culturală) — compoziția Asociației arădene le întrece pe toate din punct de vedere cantitativ în întreaga perioadă analizată (vezi tabelul nr. 1). Explicația poate fi pusă pe seama taxei anuale de membru, mai mică (2 fl.) decât la matice (40 fl., 5 fl.) cu excepția maticei slovene (2 fl.), care de altfel a și înregistrat cel mai mare număr de membri între societățile slave. Colaborează la această situație și realități socio-economice, politice, confesionale și tradiții istorice diferite, care explică baza socială mai largă a instituției arădene.

Așa cum arăta S. B. Kimball, un cunoscător autorizat al problemei, maticele nu au avut niciodată un caracter „popular”⁷, ele menținându-se de-a lungul existenței lor pe poziții elitare atât prin compoziție⁸ cât și prin activitatea propriu-zisă (aserțiunile sînt valabile în mare parte și pentru ASTRA). Avînd în vedere faptul că instituțiile naționale savante (Academia croată, Academia cehă de științe și arte etc. iar pentru români Societatea Academică Română) au luat ființă într-o perioadă ulterioară, este firesc ca ASTRA și maticele să lanseze acțiuni, inițiative ce vizau sprijinirea creațiilor culturale majore, să preia sarcinile ce intrau în sfera de competență a acestor academii savante.

Înființată după apariția ASTREI căreia i-au revenit, așa cum am arătat, sarcini multiple și complexe privind progresul cultural al națiunii române, Asociația arădeană (fără a părăsi nici ea în exclusivitate caracterul elitar) a sesizat necesitatea desfășurării unor activități în forme organizaționale simple și eficiente în același timp, care să permită accesul și participarea la acțiunile Asociației într-o măsură mai mare a tuturor categoriilor sociale și mai ales a maselor largi, sau în alți termeni nevoia apropierii celor două nivele elitare și cel de jos. În acest sens, numărul mare al membrilor Asociației arădene comparativ cu ASTRA și maticele slave pledează pentru existența unei baze sociale mult mai largi și a unui caracter mai puțin elitar⁹ decât al celorlalte instituții amintite, fenomen la care a concurat și participarea masivă a țărănimii înstărite (acea categorie îndeobște cunoscută sub termenul de „economi”) și a elementelor burgeziei mici și mijlocii din Banat și Crișana.

Pe un alt plan, analiza compoziției sociale și profesionale a membrilor societății arădene (vezi tabelul nr. 2) evidențiază diversitatea categoriilor și păturilor sociale implicate în mișcarea cultural-națională, efervescența produsă de perioada liberală la toate nivelele societății românești. O primă constatare ce se impune este că, în pofida unei participări numeroase comparativ cu alte categorii profesionale (fenomen manifest și în cadrul maticelor), elementele ecleziastice (preoți, parohi, protopopi, vicari etc.) au deținut o poziție inferioară în raport cu elementele laice, aspect ce se circumscrie unui fenomen de mai mari proporții aflat în plin proces de desfășurare la nivelul întregii Transilvanii :

⁷ Stanley B. Kimball, *The Austro-Slav Revival: A Study of Nineteenth-Century Literary Foundations*, „The American Philosophical Society”, Philadelphia, 1973, p. 71.

⁸ De exemplu, din cei 1 112 membri cîți avea maticea slovacă în anul 1867, 32% erau clerici, 24,3% intelectuali, 21% comercianți și meseriași, 7% avocați și funcționari și doar 1,8% țărani. *Ibidem*, p. 58.

⁹ Simptomatic pentru modul în care au interpretat și receptat comunitățile satești această activitate mai „democratică”, de masă, a societății arădene, este cererea comunei Cuvin (din Podgoria Aradului) către direcțiunea Asociației arădene de a i se acorda un împrumut de 500 fl cf. A.S.A., Fond. cit., dosar 7/1863, f. 13.

înlocuirea treptată a clerului de la conducerea mișcării politice și culturale¹⁰. Laicizarea mișcării naționale nu a atras după sine respingerea în bloc, înlăturarea elementelor clericale din mișcarea cultural-națională, ci dimpotrivă, biserica, ca instituție națională cu o organizare ierarhică și funcțională bine precizată a continuat să reprezinte o componentă importantă în mișcarea de emancipare națională. Nu întâmplător, dintre reprezentanții unei colectivități sâtești ce erau membri și Asociației arădene, unul cel puțin (alături de învățător sau notar dacă acesta era român) sau în multe cazuri singurul era preotul satului; preoțimea, pe deasupra deosebirilor confesionale, a conștientizat misiunea ei națională, desfășurând o activitate statornică în acest sens, dovadă și activitatea ei în lumea satului (este semnificativ că dintre abonații „Gazetei Transilvaniei” în anii 1862 și 1865 de exemplu, majoritatea covârșitoare sînt clerici)¹¹.

O structurare și ierarhizare se impune a fi operată și în cadrul elementelor laice, cu atît mai mult cu cît angajarea diverselor categorii și pături sociale în mișcarea culturală a fost condiționată de posibilitățile reale, efective, de a susține materialicește instituțiile naționale¹²; nu trebuie neglijată nici existența unei mentalități individualiste burgheze care a împietat uneori asupra implicării totale și dezinteresate a unor indivizi în mișcarea națională, care deși nu sînt totdeauna reprezentativi pentru categoria socială din care provin, oglindesc anumite atitudini și orientări¹³.

Tabel nr. 3 (proveniența geografică a membrilor în anul 1864).

Regiunea	Nr. localităților	Nr. membrilor
Crișana	97	480
Banat	78	376
Transilvania + Maramureș	24	54
Restul monarhiei	9	58
România	1	1
Localitățile neidentificate	13	440

Pe tot parcursul perioadei analizate, ponderea cea mai mare au avut-o reprezentanții micii burghezii din orașe și țiguri alături de „burghezia sătască” formată din țărani înstăriți (economii). Astfel, în anul 1864, aceste categorii dețineau 35,9% din total; din acest procent însă 27,3% îl reprezentau țăranii

¹⁰ Keith Hitchins, *Laic și ecleziastic în mișcarea națională românească din Transilvania. (1830—1869)*, în vol. „Cultură și naționalitate în Transilvania”, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1972, p. 68.

¹¹ George Em. Marica, *Studii de istoria și sociologia culturii române ardeleni din secolul al XIX-lea*, vol. I, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1927, p. 33.

¹² Astfel, preotul Moise Boeșlanu din Curtici, într-o scrisoare către direcțiunea Asociației arădene arată că „țărani noștri români cu greu solvesc (plătesc — B.L.) spre scopuri a căror folos ei nu-l văd cu ochii...” Cf. A.S.A., *fond cit.*, dosar 89/1869 f. 7.

¹³ În acest sens este revelatoare scrisoarea unui notar din Sgrebești (Banat) către direcțiunea Asociației: „...cu durere trebuie să mărturisesc adevărul că românii noștri sînt materialişti în gradul superlativ și despre ce e a spiritului nu au simț, nu se pot însufleți...” Cf. A.S.A., *Fond cit.*, dosar 90/1869, f. 266. De asemenea, scrisoarea protopopului Nicolae Velea din Virșeș nemulțumit că nu și-a văzut numele în ziare ca făcînd parte din membrii Asociației, deși achitase taxa: „Împrejurarea aceasta aduce îndoială și îndoiala înstrăinează inima omului dacă nu are adevărîntă în mîna, sau nu citește încă în ziare că oferta sa a ajuns la locul destinat...” *Ibidem*, dosar 57/1866, f. 84.

înstăriti și numai 8,6% comercianții, meseriașii și liber profesioniștii. Astfel, această situație este un argument irecuzabil pentru abandonarea vechilor reprezentări despre o țărănimă amorfă, incapabilă de a fi încadrată în noile solidarități moderne care sînt prin excelență naționale, învederînd profundele mutații pe care revoluția de la 1848 le-a produs la nivelul unor structuri mentale din comunitatea sătească transilvăneană¹⁴. Atitudinea țărănimii față de Asociația arădeană ca formă de manifestare a vieții naționale românești și focar de iradiere a culturii pentru aceste zone vestice s-a concretizat, în funcție de stratificarea socială din lumea satului, pe două planuri, care nu sînt în fond decît două forme de expresie ale conștiinței și solidarității naționale în comunitatea sătească : pe de o parte, țărănimă înstărită (economii) ce a susținut efectiv Asociațiunea înscriindu-se ca membri și plătind taxe anuale, iar pe de altă parte participarea în număr mare a celorlalte straturi ale țărănimii din regiunile învecinate Aradului la adunările generale ale societății arădene¹⁵ (care în această perioadă au fost adevărate „sărbători naționale”) și la diversele activități : conferințe publice, acțiuni organizate la cabinetul de lectură etc. O poziție asemănătoare avea și țărănimă română din Ardeal atunci cînd, răspunzînd apelurilor ASTREI, țărani din numeroase comune se obligau să livreze porumb și grîu „pentru înaintarea culturii române”¹⁶, demonstrînd remarcabila unitate de „conștiință și acțiune națională țărănească” din întreg spațiul românesc.

Proporția redusă a comercianților și meseriașilor se explică atît prin nivelul redus de dezvoltare al acestor activități la români comparativ cu celelalte naționalități, cît și prin faptul că uneori meseriașii au activat și în asociațiile muncitorești (de exemplu în anul 1868 în cadrul unei asociații de ajutorare a muncitorilor arădeni, din anul 1870 la Asociația generală a muncitorilor din Arad¹⁷). Integrarea acestora în diverse organizații și societăți muncitorești nu s-a realizat pe baza principiului de naționalitate ci de pe o platformă social-economică și politică comună, meseriașii căutînd compensație în instituțiile culturale românești atunci cînd interesele lor cultural-naționale diferă de ale muncitorilor de alte naționalități.

Un alt contingent relativ numeros îl dau avocații, juriștii și funcționarii de stat al căror număr crește de la 157 în anul 1863 la 355 în anul 1866. Acest fenomen pune în lumină două tendințe majore în epocă : creșterea numerică a funcționarilor români în contextul favorabil creat de perioada liberală și înmulțirea populației școlare românești ce frecventa școlile superioare și facultățile de drept. Beneficiînd de o situație materială relativ bună, această categorie socială va constitui principala susținătoare materială a Asociației arădene prin foarte multe donații de bani, cărți pentru bibliotecă, diverse obiecte istorice¹⁸ etc ; în același timp a asigurat reglementarea raporturilor cu autoritățile centrale sau a lansat majoritatea inițiativelor menite să fertilizeze activi-

¹⁴ Pentru starea de spirit și mișcările comunităților sătești din Ardeal prilejuite de evenimentele politice ale perioadei liberale, vezi excelența carte a lui Simion Retegan, *Conștiință și acțiune națională în satul românesc din Transilvania (1860—1867)*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1983, passim.

¹⁵ Vasile Netea, *Lupta românilor din Transilvania pentru libertate națională (1848—1881)*, Editura științifică, București, 1974, p. 282.

¹⁶ Vasile Curticăpeanu, *Mișcarea culturală românească pentru unirea din 1918* ; Editura Științifică, 1968, p. 68.

¹⁷ Eugen Glück, *Unele aspecte ale muncii cultural-educative desfășurate în cadrul mișcării muncitorești arădene (1865—1944)*, în vol. *Comunicări și referate*, Arad 1973, p. 41.

¹⁸ Avocatul D. Hațieganu din Oravița a lăsat testamentar Asociației din Arad 100 fl., Iosif Hodoș vicecomitele Zarandului a donat 50 fl. Sigismund Borlea, protenotar la același conținat 50 fl. ; Teodor Șerb, fost comite suprem al Aradului a donat 10 cărți etc. Cf. A.S.A., *fond .cit.*, dosarele 108/1871, f. 16, 64/1867, f. 20, 57, 36/1864, f. 57—59.

tatea de culturalizare a maselor, de sprijinire a creațiilor spirituale majore, fenomen detectabil și în cadrul maticelor unde această categorie deținea o pondere similară.

Învățătorii, profesorii, gazetarii și alte categorii intelectuale au reprezentat în această perioadă aproximativ 11—12% din totalul membrilor, număr explicabil prin caracterul confesional al școlii românești ce a făcut ca majoritatea dintre aceștia să îndeplinească mari greutăți materiale și financiare, cenzurându-i-se astfel angajarea plenară în mișcarea cultural-națională. Această elită intelectuală însă a conștientizat poate cel mai bine dintre categoriile sociale implicate în revigorarea mișcării naționale, importanța și finalitatea Asociației arădene, care a reprezentat neconținut pentru ea un punct de referință în acțiunile și inițiativele culturale, profesionale pe care le-a lansat¹⁹. Dintr-o comunitate sătească, dascălii (de cele mai multe ori împreună cu preoții) au fost în majoritatea cazurilor singurii membri ai Asociațiunii, fapt ce confirmă constatările anterioare. Intelectualii au contribuit constant și activ la reușita unor numeroase acțiuni lansate de Asociația arădenă, au avansat inițiative ce urmăreau revigorarea vieții culturale românești din zonă.

Simpțomatic pentru largul ecou pe care l-au avut în epocă acțiunile Asociației din Arad este poziția studențimii și a elevilor gimnaziali care, deși lipsiți de posibilități efective de susținere a acestei instituții și-au exprimat adeziunea, într-o formă sau alta, au privit-o ca un factor de cultivare, de afirmare a individualității naționale. Numărul mic de membri din această categorie (26 în anul 1864), având în vedere și existența societăților de cultură ale studenților și elevilor, a fost compensat prin alte forme de solidaritate națională; Asociațiunea a sprijinit editarea, vânzarea sau popularizarea unor creații studențești, a acordat sprijin financiar în valoare de 2500 fl. unui număr de aproximativ 50 studenți lipsiți de posibilități materiale, beneficiind de o serie de donații din partea societăților de elevi și studenți (reviste, statute, almanahuri)²⁰, de prezența acestora la adunările generale și activitățile desfășurate.

Analiza compoziției profesionale pe regiuni a membrilor Asociației arădene (vezi tabelul nr. 4) oferă imaginea concretă a implicării diverselor categorii și păături sociale în mișcarea culturală; astfel, Banatul și Crișana (totalizând majoritatea covârșitoare a numărului de membri) se prezintă implicate cu toate categoriile și păăturile sociale și profesionale, pe când membrii din Ardeal și Maramureș provin din rîndul elitei intelectuale (învățători, preoți și avocați) și mai puțin dintre economi, meseriași și comercianți; din celelalte regiuni ale monarhiei s-au angajat în mișcarea culturală funcționarii, ofițerii și mai ales studenții și elevii.

Pe un alt plan, Asociația arădenă a reprezentat un element foarte important în cadrul sistemului instituțional-cultural ce a ființat în această perioadă pe teritoriul românesc, eforturile ei înspre realizarea unei solidarități culturale naționale în cadrul și prin instituțiile existente fiind cu totul remarcabile. În acest sens, în afara contactelor pe care le-a stabilit cu instituțiile culturale naționale din zonă (Preparandiș din Arad, consistoriul episcopiei ortodoxe din Arad, Societatea diletanților din Timișoara etc.) cu scopul de a revigora fenomenul cultural românesc local, societatea arădenă a întreținut legături perma-

¹⁹ De exemplu, învățătorul V. Olariu din Zarand întocmind un manual de istorie naturală și fizică a trimis manuscrisul lucrării direcțiunii Asociației arădene pentru eventuale corectări, solicitîndu-se sprijinul în vederea publicării ei. O. Barișu, profesor gimnazial la Năsăud donează Asociației cartea sa „Gramatica limbii maghiare”, etc. Cf. A.S.A., *fond. cit.*, dosarele 102/1870, f. 1, 57/1866, f. 145.

²⁰ A.S.A., *Fond. cit.*, dosar 64/1867, f. 21 v.

Tabel nr. 4 (compoziția profesională pe regiuni la 1864)

Regiunea	Profesori învățăt. intelect.	Avocați juriști funcț.	Meseriași comerc. liber prof.	Economi	Propr. de pământ	Ofițeri medici	elevi studenți	Parohi, preoți ases. consist.	Episcopi vicari protopres- biteri	Fără indi- cații profe- sionale
Crișana	61	65	30	203	6	1	—	125	4	5
Banat	50	81	45	63	6	7	—	82	12	7
Transilvania + Maramureș	14	9	5	1	3	3	—	11	5	2
Restul monarhiei	1	15	4	—	2	7	26	1	—	2
România	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Localit. neidentif.	3	12	1	12	3	1	—	12	—	—

Tab. 1—4 au fost realizate pe baza materialului documentar existent la Arh. Stat. Arad, fond. citat. și a statisticilor din : — „Transilvania”, 1911, nr. 3—4, p. 405—406 ; — S.B. Kimball *op. cit.*, p. 58, 71.

Tabel nr. 5 (Distribuția profesională și teritorială a abonaților „Gazetei de Transilvania”). Din George Em. Marica, *Studii de istoria și sociologia culturii române ardelenice din secolul al XIX-lea*, vol. I, Ed. Dacia, Cluj-Napoca 1977.

Regiunea	Anii	Învățăt. profes. intelect.	Avocați funcțion.	Meseriași comercianți liber prof.	Economi	Propr. de pământ	Ofițeri medici	Stud. elevi	Colect. și autorit.	Fără indic. prof.	Clerici
Transilvania	1862	21	189	35	2	35	8	9	123	42	264
	1865	5	66	8	—	9	3	1	53	9	98
Banat Crișana	1862	45	57	20	2	1	5	3	42	22	123
	1865	8	11	4	—	2	—	1	4	—	25
Restul monarhiei	1862	4	14	7	2	4	22	9	2	10	10
	1865	—	3	1	—	1	9	1	2	—	1

nente cu alte instituții culturale din monarhie fiind, totodată, și un factor activ în permanentizarea relațiilor dintre aceste părți vestice și România. Intervenția pe lângă Ministerul cultelor și întruțiuții din Budapesta în vederea îmbunătățirii situației materiale a Preparandiei și a profesorilor ei²¹, implicarea ei în frământările din anii 1869—1871 prilejuite de înființarea unei catedre de limba și literatura română la Universitatea din Viena, precum și de proiectul înființării unei Academii de drept pentru românii din Transilvania, denotă interesul larg manifestat de către Asociația națională arădeană în direcția sprijinirii învățământului mediu și superior românesc, aspect ce a impus conlucrarea cu alte societăți și instituții românești: ASTRA²², societatea studențească „România” din Viena²³, societatea „Transilvania” din București²⁴.

Solidarizarea instituțiilor culturale românești s-a realizat și în jurul inițierii unor probleme de interes general cum a fost propunerea lansată la adunarea generală din anul 1865 a societății arădene privind unificarea ortografiei, acțiune ce urma să fie materializată prin colaborarea Asociației din Arad a ASTREI, a Societății pentru cultura și literatura română din Bucovina și a „bărbaților calți” din România²⁵. Înscriindu-se într-un demers mai amplu ce viza infuzarea în structurile societății ardelenice a unui nou model cultural-național, diferitele societăți și instituții din România (Asociația literară — viitoare Societate Academică Română²⁶, Societatea pentru învățătura poporului român din București²⁷, ministerul cultelor și instrucțiunii publice²⁸, redacția ziarului „Românul”²⁹ etc.), precum și o seamă de personalități proeminente ale vieții politice și culturale (Al. Kogălniceanu, Al. Papiu-Ilarian, V. Maniu, C. A. Rosetti, T. Maiorescu³⁰ ș.a.) au făcut din donarea de cărți și expedierea revistelor și a ziarelor o preocupare permanentă contribuind la cimentarea legăturilor dintotdeauna ce au existat între Arad și România, la fortificarea elementelor românești din zonă și orientarea lor înspre modelul cultural-național și sociologic global de organizare a societății românești difuzat și amplificat în structurile societății ardelenice de către statul român.

În finalul tuturor acestor considerații, o primă concluzie ce se desprinde a fi relevantă este că Asociația națională arădeană, oferind cadrul propice de manifestare a populației românești pe plan spiritual, a întrunit sufragiile tuturor categoriilor și straturilor sociale din societatea românească transilvăneană (cu precădere din Banat și Crișana, dată fiind poziția geografică a Aradului) care s-au implicat nasiv uneori, sau în proporții restrânse alteori, în funcție de conjunctura politică din monarhie, de posibilități efective etc., în resurecția națională din această perioadă. Contactele și relațiile statornice cu instituțiile culturale din monarhie și România au fost în măsură să influențeze orientarea generală, programul și strategia culturală a Asociației arădene, învederind un remarcabil sincronism pe acest plan în mișcarea culturală românească.

²¹ Teodor Pavel, *Activitatea asociației naționale arădene pentru sprijinirea învățământului românesc din Crișana și Banat*, în „Banatica”, 1971, nr. 1, p. 388.

²² *Ibidem*, p. 389.

²³ A.S.A., *fond. cit.*, dosar 84/1869, f. 46.

²⁴ *Idem*, dosar 74/1868, f. 14.

²⁵ V. Curticăpeanu, *op. cit.*, p. 201.

²⁶ A.S.A. *Fond. cit.*, dosar 56/1866, f. 121.

²⁷ P. Dan, *Asociații, cluburi, ligi, societăți. Dicționar cronologic*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1984, p. 54.

²⁸ A.S.A. *Fond. cit.*, dosar 97/1870, f. 39.

²⁹ *Idem*, dosar 64/1867, f. 47 v.

³⁰ *Idem*, dosar 56/1866, f. 97.

THE FIRST SOCIETIES WITH LITERARY AND CULTURAL CHARACTER FROM TRANSYLVANIA

(SUMMARY)

The author presents some Romanian cultural societies from Transylvania, at the end of the 18th century and the first half of the 19th.

The first is „The Philosophical Society of the Romanian People from the Great Principality of Ardeal“ that came into existence in 1795. Its aim was the spreading of the sciences among the Romanians (physics, mathematics, philosophy, the Romanians' history, economics, etc.).

Among the members of this society we can mention Ion Molnar Piuariu, the bishop Gherasim Adamovici, Aron Budai, Radu Tempea, Vasile Aron, Sava Popovici from Râșnari, Nanu Rîmniceanu and Ienache Văcărescu from the Principalities. On the basis of a document from the Library of the Hungarian Academy, the author considers that this society existed up to 1815.

In 1808 there came into existence „The Society for Cultivating the Romanian Language“ initiated by the man of culture from Banat, Constantin Diaconovici Loga, with an enlightened program. Among other things this society had as an aim to issue an etymological dictionary of the Romanian language, folk collections, and to introduce the spoken Romanian language to the Romanians from Transylvania.

In 1815 in Budapest in the house of the Macedonian merchant Atanasie Gabrovski (Saguna's uncle) there was „The Ladies' Society of the Romanian Language from Pesta“ in which the Romanian students from the Hungarian capital used to read Romanian books.

In 1835 in Brașov there came into existence „Casina romana“ (The Romanian Casino).

There are some other attempts of organizing some societies such as in Arad, between 1833 — 1834, due to professor Alexandru Gavra and in 1844 in Pesta. In some other towns there were societies without official statute. All these societies contributed to the creation of a Romanian cultural climate in Transylvania and to the intensifying of the Romanian cultural-national movement for fulfilling the ideal of the national unity.

ÎNCEPUTURILE „ASOCIAȚIUNII NAȚIONALE ARĂDENE PENTRU CULTURA POPORULUI ROMÂN“

DAN DEMȘEA

Întemeierea „Asociațiunii“ culturale românești arădene constituie una din cele „mai importante realizări pe tărâm cultural“¹ din cîmpia vestică. Răsunetul înființării sale s-a propagat de o parte și de alta a Carpaților. Lunga ei durată de existență (1861—1924), în pofida greutăților de tot felul prin care a trecut, cît și bogata informație arhivistică moștenită, justifică reluarea cercetării, semnalînd unele aspecte inedite, în special economico-organizatorice, menită să aprofundeze cunoașterea claselor sociale care au susținut-o.

Viața acestei asociații „se încadrează organic în istoria Transilvaniei . . .“. Ea „continuă o tradiție culturală și politică“ locală, fermentînd „viața spirituală din acest colț de țară la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, cu atîtea rosturi în istoria poporului român“².

În noul climat politic creat de înfrîngerea Austriei în războiul franco-italo-austriac, cît și sub influența deosebită pe care a exercitat-o noul stat român de sub conducerea lui Alexandru Ioan Cuza, frămîntările cultural-politice ale românilor din monarhia habsburgică cunosc o perioadă de avînt. Ideea înființării unor asociații culturale care să depășească cadrele locale prinde contur în primăvara anului 1860. Inițiativele sibiene în acest sens nu au deocădată sorți de cîștig. În același an românii din Sighetul Marmației pun bazele „Asociațiunii pentru cultura poporului român din Maramureș“³.

Conferința națională de la Sibiu (1/13 ianuarie 1861) consemna necesitatea înființării unei societăți literare și a unui fond pentru cultura limbii și înaintarea literaturii naționale.⁴ Adresa „inteligenței“ arădene din 19/31 martie 1861 către Comitetul permanent din Sibiu ținea să facă următoarea precizare: „rezemați de dorința Românilor din împrejurimi“ doresc convocarea unui congres al tuturor românilor din monarhia austriacă.⁵ În acest moment preocupările politice erau încă strîns împletite cu cele culturale.

Eșecurile „deputățiilor“ românești la Viena în vara anului 1861 au avut drept consecință schimbări de ordin tactic în cadrul mișcării naționale.⁶ Frun-

¹ Aradul — *permanență în istoria patriei*. Arad, 1978, p. 301.

² N. Roșuț, *Societăți culturale arădene pînă la Unire*, în „Ziridava“, V, 1975, p. 210.

³ *Analele Asociațiunii pentru cultura poporului român din Maramureș, 1860—1906 . . .*, de Tit Bud. Gherla, 1906.

⁴ V. Curticăpeanu, *Mișcarea culturală românească pentru unirea din 1918*. București, 1968, p. 66.

⁵ T.V. Păcățian, *Cartea de Aur*, volumul II, Sibiu, p. 522.

⁶ Accentul pus pe obținerea unor revendicări locale este vizibil începînd din toamna anului 1861 cînd populația satelor județului Arad reușește în cadrul unor adunări populare oficializarea limbii române în administrația locală. *Aradul — permanență în istoria patriei*. Arad, 1978, p. 297, passim.

tașii arădeni, împreună cu cei bănățeni și crișeni s-au regrupat în mod separat, concomitent cu cei din principatul Transilvaniei, înființând asociații culturale fără a mai aștepta aprobarea statutelor de funcționare. „Primele liste de subscripție în folosul viitoarei asociații au fost semnate încă din august 1861, îndată după înființarea la Sibiu a Asociațiunii transilvane pentru literatura română și cultura poporului român („Astra”) ⁷. Nu știm exact unde au avut loc în vara și toamna anului 1861 întâlnirile pregătitoare ale fruntașilor locali.⁸

Întrunirea din 5/17 septembrie 1861 organizată în Arad în prezenta a 14 intelectuali⁹ hotărâ înjghebarea unei societăți de lectură. Profesorul At. Șandor, ca unul ce se făcuse de multă vreme cunoscut pentru contribuția adusă la răspândirea abonamentelor la foile românești prin cîmpia vestică, consemnează pe o foaie titlurile ziarelor la care urmau să se aboneze benevol: „Ost und West“ (Viena), „Gazeta Transilvaniei“ (Brașov), „Telegraful român“ (Sibiu), „Concordia“ (Pesta), „Amicul școalei“ (Sibiu), „Hirnök“, „Pesti naplo“, „Kolosvári Közlöny“ sau „Korunk“, „Arader Zeitung“ și „Alföld“ (Arad). Dedesubt erau scrise cheltuielile: „Cuartirulu în Strata E/pisco/pului, pe 4 luni, 35 f./florini/; Servitoriulu ... 20 f.; Lemnele, Luminarea ... 20 f.; Neprevedute, 15 F. Suma: 120 f.“ Pe verso: venitul obținut din taxa de 8 florini de la cei 14 membri, plus alți doi Petru Rațiu și Jiga/Sigismund/Popovici. La sfîrșitul paginii era scris: „Mobilele se vor aduce și dintru unu loca. Și din altulu provisoriu”¹⁰.

Sedința următoare — din 7/19 septembrie 1861 — a grupului de intelectuali arădeni și „dimprejur“, hotărîti să înființeze o „societate salutară pentru românimea din comitatul Aradului“ ¹¹, discută problema recrutării membrilor viitoarei societăți. Considerăm acest moment ca fiind data de naștere a asociației.

Din cîrorna apelului pentru înscriere, redactat, pare-se, în timpul ședinței din 7/19 septembrie 1861, reieșea că denumirea viitoarei societăți oscila între casină, societate lectura, societate literară și reuniune. Pentru a releva starea de spirit și climatul cultural politic efervescent reproducem următoarele pasaje: „Domnule! Contăm pe înțelepciunea D-tale și la anima-ți română ... convinși cum că D-ta vei simți asemenea cu noi, că a sosit timpul în care și românul a început a se trezi.

Românii din cmt./comitatul — n.n./ Aradului nicicînd n-au fost parte nensemnată în românime; a fost timp cînd arădenii arăta și luceferi din sinul său pre ceriul românimei, precum a fost un Țichindeal, Iorgovici etc.

Deci, Domnule! să ne reculegem puterile și să nu rămânem nici acuma înderept nici într-o privință, cînd cu atîta istețime au început a înainta frații noștri români, pretutindeni, într-asemenea pe cariera/profesională — n.n./ ca pre cea politică.

⁷ Mircea Timbus, *Mărturii documentare despre rolul Asociației naționale din Arad pentru cultura poporului român în lupta pentru emanciparea națională și spirituală a românilor din Transilvania (sec. XIX)*, în „Ziridava“, VI, 1976, p. 165.

⁸ Un document din fondul „Asociațiunii“ arădene relevă existența a două locuri, provizorii, pentru întrunirile culturale și literare, fără a le preciza. Arhivele statului Arad, fondul „Astra“ — despărțămîntul cultural Arad, dosarul nr. 2/1861, f. 4.

⁹ Ioan Arcoși, George Popa din Teiuș, Mihai Beșanu, Ioan Rațiu, Miron Romanul, Atanasie Șandor, Grigore Popovici, Nicolae Filimon, David Nicoară, George Haica, Emanuel Mișici, Lazăr Ionescu, Iacob Brîndușan și George Vasilievici. (9 juriști, 4 clerici și un profesor).

¹⁰ A.S.A., *ibidem*.

¹¹ Arh. Episc. Arad, I, 229/1861 act 888, 7/19 septembrie 1861.

Salutar mijloc spre a pot  produce progresuri at t în economie, în negu-
 t torie, în măiestrie, c t  i în artele frumoase în sci n e  i în eluptarea on rei
publico-politice“.¹² A adar, avem de a face cu un program demn de anvergura
unei asocia ii largi.

Textul definitiv al apelului pentru înscriere, lansat la 12/24 septembrie
1861, semnat de N. Filimon, M. Romanul, At.  andor  i D. Nicoară, stăruia
asupra necesit ii  nfiin arii asociației : „Trezindu-ne, vedem, că spre scăparea
numelui  i a na ionalit ii noastre de pieire,  ntia  i neincongiurabila dato-
rin a ne este : a păstra  i cultiva limba literară“.¹³

Cele 60 de exemplare¹⁴ ale apelului pentru înscriere au fost expediate prin
grija lui Miron Romanul către 24 de persoane de  credere¹⁵. Aceștia din urmă
au început întocmirea listelor de subscrip ie în acela i an. Paralel se c ut u
căi care să netezească obținerea unui statut legal pentru tinăra asociație. La
10/22 octombrie 1861 fruntașii arădeni cer sprijinul Conzistoriului arădean
pentru înaintarea proiectului de statut al „Asociațiunii Na ionale  n Arad“
spre aprobare.¹⁶ După două zile, la 12/24 octombrie 1861, Episcopia arădeană
 n numele a 20 de persoane în frunte cu Procopie Ivacicovici cerea Consiliului
locotenen ial regal ungar „legalizarea unei asocia ii române de conversare în
Arad pentru a impulsiona culturalizarea poporului român, mai bine zis, pentru
dezvoltarea literaturii române“ ; asociația nu va avea caracter politic sau reli-
gios ; o astfel de asociație e necesară pentru că popula ia comitatului este
românească în cea mai mare parte, de altfel — conchideau peti ionarii — la
Sibiu  i Cluj au fost legalizate recent asemenea asocia ii.¹⁷

Răspunsul favorabil al autorităţilor a  nt rziat 16 luni, iar pentru „Astra“
sibiană durase 8 luni. Guvernul de la Buda intermediat de comisarul regal
din Arad, Hofbauer, pretindea pe lingă traducerea statutelor în limba maghiară.
o serie de lămuriri  i modificări ale acestora. Contele Palfy nu accepta ca
statutele înaintate spre aprobare să prevadă o taxă anuală de 1 florin. De
asemenea, nu era de acord cu faptul că adunările generale urmau să se  in 
din trei în trei luni.¹⁸

Statutele asociației arădene vor fi aprobate prin rezoluția împărătească
din 17 septembrie 1862. Peste o lună, la 6/18 octombrie 1862, decretul aulic
cu nr. 15.554, aproba statutele asociației, iar Consiliul loc iitor regal ungar
emitea actul de aprobare sub numărul 10.280/11 februarie 1863.¹⁹

Noile statute prevedeau o taxă anuală de 2 florini.  n cadrul paragrafului
prin citire  i conversare excludea problemele politice.²⁰

Sortii se arătau a fi de bun augur pentru destinul viitoareii societăți. La
conducerea comitatului  i orașului au ajuns o serie de români în frunte cu comi-
teles suprem, Teodor Serb.  n 1863 autoritățile aprobaser  introducerea cursului
facultativ al limbii române la gimnaziul regal de stat din Arad.

¹² Arh. Episc. Arad, *Ibidem*.

¹³ *Idem*. At t ciorna cit  i textul definitiv al apelului sînt inedite.

¹⁴ A.S.A., *Ibidem*, dos. 2/1861, f. 31.

¹⁵ *Ibidem*, dos. 1/1861, f. 1.

¹⁶ A.E.A., Protocolul de esibite din anul 1861, 11 oct. 1861, st. v., act. 888.

¹⁷ A.E.A., I. 1861, 229, act. 888, 13/25 oct. 1861.

¹⁸ *Ibidem*, act. 1171/31 dec. 1861 st. v. Adunările generale se vor ține anual.

¹⁹ A.S.A., fond „Astra — Arad“, dos. 5/1863, f. 1 : „Statutele Asociațiunii naționale ar -
dene pentru cultura  i conversarea poporului rom n, cu un program pentru prima adunare gene-
rală a Asociațiunii, pusă pe 30 Aprilie vechiu 1863  i pe zilele următoare“, editate prin Comitetul
interimar al Asociațiunii, Arad, 1863, p. 1.

²⁰ *Ibidem*, p. 2.

În urma sosirii statutelor și a deciziei de funcționare a asociației, următorii membri fondatori se reunesc în adunarea preliminară din 18/30 martie 1863 : Antoniu Mocioni, G. Popa de Teiuș, asesor la Tabla regală a Ungariei — aceștia doi vor lipsi de la celelalte 7 ședințe ale comitetului pregătitor —, protopopul I. Rațiu, avocatul I. Arcoși, profesorul At. Sandor, Melentie Serb, „adj. de judecător în disponibilitate“, protodiaconul și profesorul conzistorial Alexandru Andrei Papp, profesorul de teologie și capelanul greco-catolic Dim. Teaha, avocatul Alexiu Popoviciu, avocatul și notarul consunal din Vârșand, Florian Varga și Ion Popovici-Desseanu care atunci își termina studiile juridice toți aceștia discutând amploarea pe care să o dea adunării generale de deschidere.

Organizatorii țineau să precizeze în textul „invitațiunii“ că, listele de subscripție din 1861 sînt la fel de valabile ca și noile liste ce însoțeau invitațiile.

Miron Romanul s-a ocupat de tipărirea celor 270 de invitații, a celor 484 de liste de subscripție²¹ și a celor 500 de exemplare de statute.

Invitațiile au fost expediate către 238 persoane. O consemnare făcută pe o hirtie de către I. P. Desseanu, referitoare la cei invitați pentru *adunarea generală* din 30 aprilie/12 mai 1863 și zilele următoare, cuprindea 111 localități, începînd din Sălaj pînă în Caraș, din Brașov pînă la Viena și Berlin.²²

În ziua, memorabilă pentru românii arădeni, a adunării generale inaugurale a primei lor asociații culturale, sosesc peste 800 de participanți. Procopie Ivacicovici deschide adunarea propunînd ca președinte al adunării pe asesorul de la Tabla regală din Buda, G. Popa de Teiuș ; I. P. Desseanu este propus notar al adunării generale. Sînt aleși 810 membri, provenind din 153 de localități răspîndite în toate părțile monarhiei.²³ Protocolul adunării consemnează printre membri pe Andrei, Antoniu, Georgiu, Alexandru, Zeno, Victoriu și Eugeniu Mocioni, Vicențiu Babeș, Teodor Șerb, C. Pomuțiu, Teodor Mutovschi, Ladislau Bogdan, Traian Doda, Iosif Barac, Emeric B. Stănescu, Sigismund Borlea, Alexandru Gavra și Simeon Popovici. Mai sînt menționați 8 vienezi, 8 pestani, 16 brașoveni, 31 lugojeni, 61 șirieni ș.a.m.d. Printre membri se găsea și tatăl lui Vasile Goldiș, dascăl și paroh în Seleuș-Cighirel.

A doua zi se citi scrisoarea fruntașilor comitatului Zărand, Iosif Hodoșiu, prim-vice comite, Amos Frâncu, al doilea vice-comite, Sigismund Borlea, Ioan Moțiu, Iacob Brândusanu — cel care fusese în 1861, la Arad, membru al societății de lectură — A. Cuteanu, I. Frâncu și Ioan Popoviciu. Aceștia își exprimau regretul că n-au putut fi prezenți la deschidere și, totodată, elogiau această a „doua școală națională“ care „contribuie la regenerarea individului și renașterea națiunei“.²⁴

După citirea scrisorii, G. Popa propune alegerea pe trei ani a președintelui asociației în persoana episcopului Ivacicovici, a prim-vicepreședintelui în persoana canonicului Mihai Nagy din Lugoj, a vicepreședintelui în persoana lui G. Popa însuși, direcțiunea, aleasă pe timp de un an era următoarea : director primar, Antoniu Mocioni ; director secundar, Sigismund Popovici ; exactor /executor n.n./I. Arcoși ; perceptor, At. Șandor, econom Dim. Teaha ; fiscal /avocat, juristconsult-n.n./L. Ionescu ; bibliotecar, preotul I. Berceanu ; notar, avocatul G. Deheleanu.

Membrii asistenți erau următorii : protopopii I. Rațiu și I. Țieranu, consilierul școlar C. Ioanovici, asesorul de tribunal cambial L. Bogdan, vicecomi-

²¹ A.S.A., *ibidem*, dos. 20/1863, f. 1.

²² *Ibidem*, dos. 6/1863, f. 34 și următ.

²³ *Ibidem*, f. 44 și următ.

²⁴ A.S.A., *ibidem*, dos. 6/1863, f. 29.

tele Bihorului Ioane Șiorban, protofiscalul Carașului Filip Pascu, asesorul primar al Tribunalului comitatens al Carașului, Aloisiu Vlad, profesorul de teologie Miron Romanul, avocatul N. Filimon, candidatul de avocat I. P. Desseanu, avocatul Alexiu Popovici și notarul comunal Ioan Moldovan din Siria.

În continuare, Constantin Ioanovici propune ca emblemă a sigiliului asociației efigia zeiței Minerva „ca fiind idealul științelor“.

„Din partea notariatului se aduce la cunoștință adunării că listele celor subscrși de viitori membri ai asociațiunii, au intrat cu oferte însemnate și numele unora Dame, anume : „a strălucitei Doamne Catarina Mocioni, a Doamnelor Elena Țieranu/soția protopopului lipovean-n.n./, Marta de Fogarașiu și Maria Nadra-Ursuțiu/Sepreuș-n.n./. Adunarea primește și le înseamnă de binefăcătoare ale asociațiunii“²⁵.

„Se votează în principiu un buget („preliminar de spese“)“. O parte din venituri urma să acopere cheltuielile închirierii localului adunării generale și a sediului asociației. Suma rămasă, împărțită în 12 părți egale se va întrebuința — precizează protocoalele — după cum urmează : 3 părți, stipendii pentru elevi și studenți ; o parte pentru înaintarea industriei, comerțului și economiei ; 2 părți pentru autorii de cărți și învățători ; 2 părți pentru școlile primare ; 2 părți pentru bibliotecă ; o parte pentru ajutorarea /elaborării-n.n./ operelor artistice și o ultimă parte, fond de rezervă.²⁶

Ecoul în presă al constituirii asociației a fost urmat de o serie de cereri pentru înscriere: militari din Munkacs, juriști bihoreni și bănațeni ; între aceștia din urmă, Simeon Mangiuca, jude cercual din Jam ; Nicolae Tincu Velia, paroh în Secaș ; din Făgăraș, Ion Codru Drăguteanu /Drăgușanu-n.n./ și Spiridon Fetti ; din Maramureș, opt persoane cu 17 florini — scria Petru Mihali din Sarasău ; din Blaj, Ion F. Negruțiu ; din Timișoara, Petru Cermena și Paul Seiman ; Dimitrie Bozgan, capelan militar la Praga ; ofițerul George Popu din Ceneda, de lângă Veneția.²⁷ La sfârșitul anului 1863 cifra membrilor ajunge la 1122 proveniți dintr-un total de 172 de localități.²⁸

În 1864, numărul membrilor asociației ajunge la 1249. În 1865, se înregistrează un salt la 1582 membri.²⁹

Sîntem departe de a nesocoti în felul acesta sfera de influență a asociației arădene în raport cu cea a „Astrei“. Erau îndreptățite cuvintele lui Vicențiu Babeș : „A fost să fie o reuniune a fraților noștri din oraș și comitatul Arad, un fel de casin sau societate de lectură, ca multe altele asemenea, dar împregiurările au redicat-o la însemnătate generală, cu un destin măreț, și înalt, făcînd-o de faptore al înaintării culturai naționale române preste tot.“³⁰

Cu toate că „Asociațiunea“ a avut de întâmpinat greutăți numeroase, ea s-a străduit să corespundă menirii sale. De la bun început se punea problema unui local adecvat. În ședința direcțiunii, din data de 9/24 iunie 1863, au fost studiate cele patru oferte pentru închirierea unui sediu.³¹ Se avea în vedere

²⁵ A.S.A., *ibidem*, f. 59 și următ.

²⁶ T. Botiș, *Asociația Națională Arădană pentru Cultura Poporului Român*, în „Înnoirea“ Arad, 1939, 13—14, p. 5.

²⁷ *Ibidem*, f. 3—22.

²⁸ *Ibidem*, dos. 24/1863 : Registru alfabetic al membrilor între 1863—1866.

²⁹ *Idem*. Vezi și anexa nr. 2, O numărare efectivă a membrilor înscrși lăsînd la o parte pe cei scrși de două ori sau tăiați de către registrator, ne dă cifra maximă de 1952 de membri cotizanți în anul 1866. *Ibidem*, dos. 25/1863.

³⁰ Propunerea Familiei de Mocioni făcută în II Adunarea generală a Asociațiunii rom. naționali din Aradu. Pesta, 1864, p. 3—4.

³¹ A.S.A., *ibidem*, dos. 7/1863, f. 11—14.

asigurarea încăperii pentru bibliotecă, ale cărei volume și periodice erau în permanentă creștere și amenajarea unei „chilii de conversare“. Pe urmă trebuiau adunate la un loc tablourile și litografiile de la diverși donatori. Până la urmă a fost preferată casa Szabo, azi str. Bălcescu 2, în colțul pieții Avram Iancu, plătinindu-se în primul an 480 florini, iar în anii următori câte 400 florini. În ședința următoare s-a decis angajarea unui om de serviciu cu 20 florini pe lună³². Problema lemnului pentru încălzit a fost rezolvată în acel an de către Antoniu Mocioni, care donă 6 stinjeni de lemne.

S-au făcut eforturi pentru crearea unui fond bănesc nu numai pe calea recrutării de noi membri dar și pe calea donațiilor. Ion Popovici-Desseanu atrăgea atenția, în ședința din 12/24 octombrie 1863, asupra faptului că o parte din cei înscrși pe listele „colectanților“ nu-și achitaseră încă întreaga taxă de membru.³³

Ca și în cazul „Astreii“, lipsind ajutorul statului, dificultățile de început ale asociației culturale arădene au fost mari.³⁴ Se cerea abnegatie și punerea intereselor personale pe planul doi. Exemplul lui At. Șandor, cu ocazia primei instruiți în vederea înființării în 1861 a societății, era demn de urmat.^{34a} Datorită cunoștinței cu profesorul Șandor, profesorul bucureștean Nicolae Florescu a întreprins o călătorie prin Arad în vara anului 1863, cu care ocazie oferă pe seama asociației arădene 10 florini, exprimându-și dorința de a fi primit membru al asociației.³⁵ Cererea sa a fost discutată încă în același an și, se pare că după insistențe pe lângă autorități, a fost rezolvată favorabil. „Protocolul alfabetic de după Locuința Membrilor Asociațiunei Romane de Aradu pentru cultura Poporului“, întocmit începând din anul 1865 până în anul 1867 și cuprinzând, retroactiv, pe toți cei înscrși din 1863, consemna „membri din București și Iași : Nicolau Florescu, director pensionat, 10 florini și Dr. Petru Câmpianu, director pensionat, 10 florini 30 kr., 11 iulie 1863“³⁶. Acesta din urmă era originar din satul Grăniceri de lângă Arad.³⁷

Alături de Nicolae Florescu, mai există în calitate de binefăcători : „Domnișoara Constanția de Dunca 6 fl., 1 mai 1863“³⁸ și „Vasile Maniu avocat“ stabilit la București care „au deobligatu în folosul aceștia/ al asociației n.n./ un Donu anualu de 3 galbeni“³⁹. Vasile Maniu, originar din Banat, făcând parte din gruparea politică liberală, era cunoscut de către autoritățile chezarocrăiești pentru legăturile sale cu românii transilvăneni. Aradul îi era familiar de pe timpul cît își făcuse studiile acolo.⁴⁰ Constanța Dunca, tinăra redactoare a „Amicului familiei“⁴¹, era una din primele publiciste române⁴², autoare, printre altele, a „Memorandului prezentat principelui Domnitor Alexandru Ioan Cuza

³² *Ibidem*, f. 16, v., pct. 41.

³³ *Ibidem*, pct. 100.

³⁴ G. Cîpăianu, *Din activitatea „Astreii“ în 1861 și 1862*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai“, series Historia, fasciculus 2, 1971, p. 65.

^{34a} Vezi supra notele 9 și 10.

³⁵ A.S.A., *ibidem*, dos. 55/1866, f. 2.

³⁶ *Ibidem*, dos. 25/1863, f. 11.

³⁷ *Ibidem*, dos. 24/1863. Registrul alfabetic al membrilor îl consemnează „Câmpianu M. Petru, capelan în Otlaca — Iași“.

³⁸ A.S.A. *ibid.*, dos. 25/1863, f. 133 (protocolul alfabetic al membrilor)

³⁹ *Ibidem*, dos. 36/1864, f. 25.

⁴⁰ Dr. C. Diaconovici, *Enciclopedia Română* . . ., III, Sibiu, 1904, p. 192.

⁴¹ A.S.A., *ibid.*, dos. 7/1863, f. 35 v.

⁴² Titus Avramescu, *Un cavaler rădăcitor pe drumurile libertății*, Titus Dunka, în „Magazin istoric“, II, 7—8, 1968, p. 142.

și Adunării naționali asupra educațiunii populare a fetelor în România ... retipărită din foisoara Concordiei, Pesta, 1863"⁴³.

Printre cei 45 binefăcători consemnați în protocolul alfabetic din 1865 se numără 7 blăjeni (Timotei Cipariu, Constantin Alutanu, Ioan Negruțiu, Bazilii Rațiu, Ioan Chirilă, Gregoriu Mihali și Elia Vlăsa), 3 vienezi (d-șoara Lucretia Nicolici, d-na Sofia Rațiu și un oarecare Bonaventura) iar ceilalți, bănașeni de lângă Mureș și bihoreni.⁴⁴

Problemele bănești erau departe de a fi rezolvate. Necesarul de bani pentru abonamente la ziare pentru cea de-a doua jumătate a anului 1864 lipsea.⁴⁵ Pentru remedierea lipsurilor bănești s-a recurs, printre altele, la publicarea în „Concordia” a rugămintii adresate membrilor restanțieri la achitarea taxelor.⁴⁶

Conducătorul comitatului Arad, Teodor Șerb, a facilitat pregătirea celei de-a doua adunări generale a asociației în sala de ședințe a comitatului, prevăzută pentru 13/25 și 14/26 octombrie 1864.⁴⁷ Cu această ocazie s-a făcut un pas înainte în privința organizării „teritoriului” asociației prin hotărârea luată de a se instrui „colectanții denumînzi” (colectorii denumiți n.n.)⁴⁸. Organizarea rețelei de colectori pe cercuri (unități administrative similare plășilor n.n.) a durat pînă în primăvara anului următor. În ședința extraordinară a direcțiunii, din 27 martie/8 aprilie 1865 au fost desemnați 82 de colecători în 45 de cercuri, după cum urmează: Arad, Sebiș, Ineu, Agriș, Buteni, Cermei, Aletea, Sîntana, Șiria, Șimand, Zarand, Totvărădia, Radna, Iosășel, Pecica, Pesta, Viena, Timișoara, Lugoj și „în părți”, Oravița și „părți”, Virșet și Secaș, Bocșa și „jur”, Birchis și „împrejur”, Făget și „împrejur”, Lipova și „împrejur”, Voivodinț și „în pregiuru”, Sînicolaul Mare și „în părți”, (Sarafoa) Saravale și „în giuru”, Beiuș și „ținutu”, Oradea și „giuru”, Beiuș (?), Vașcău, Deva și „ținutu”, Nagy Leta, Careii Mari (Nagy Károly) și „ținutu”, Comitatul Maramureșului, Munkács (Muncaci), Chioar, districtul Făgărașului, Brașov („Brașieu”), Italia (provincia Veneția), Praga⁴⁹. În 1870 existau 88 de cercuri cu cîte un colecător⁵⁰.

Cu ocazia adunării generale din anul 1864, a fost simplificată denumirea dată asociației omîndu-se cuvîntul „conversarea” și devenind „Asociația națională arădeană pentru cultura poporului român”.

Într-o strînsă legătură cu nevoia asigurării fondurilor bănești, notarul Șiriei, Ioan Moldovan, prezintă în cea de-a doua zi a adunării generale din același an, propunerea privitoare la folosirea veniturilor de pe urma taxelor punitive de la nivelul comitatului pentru realizarea scopurilor asociației. A obține sprijinul statului era destul de îndoielnic. „Comisia de referate”, compusă din L. Ionescu și At. Șandor, credem, și-a dat seama de faptul că propu-

⁴³ Cartea respectivă, de 78 de pagini, se află inventariată în fondul despărțimintului „Astra — Arad” al Bibliotecii municipale Arad.

⁴⁴ *Ibidem*, f. 133—134.

⁴⁵ A.S.A., *ibid.*, dos. 36/1864, f. 17.

⁴⁶ *Ibidem*, f. 50.

⁴⁷ În cadrul noii direcții: i au fost aleși vechii ei membri cu excepția următorilor: exactor, Florian Varga, vîcenotar comitatens; economistul Emanuil Mișci, jude la Tribunal; Vincențiu Babeș; Gheorghe Fogaraș, proprietar în Lipova; Iosif Hodoș, vicecomitele Zărandului, Aurel Maniu, avocat în Lugoj; Iosif Roman, jude primar cercual în Arad și Partenie Cosma, avocat în Beiuș. T. Botiș, *Asociația Națională Arădeană pentru cultura poporului român*, în „Înnoirea”, Arad, 1939, 19—20, p. 5.

⁴⁸ A.S.A., *ibid.*, dos. 36/1864, f. 49, pct. 5.

⁴⁹ *Ibidem*, dos. 47/1865, f. 62—67.

⁵⁰ V. Curticăpeanu, *Ibidem*, p. 57. Cf. „Albina”, 1870, nr. 54.

nera lui Moldovan ridică o serie de probleme de principiu. C atare, a considerat-o de competența proximalului congres al românilor⁵¹.

Era greu de presupus că guvernul va ajuta societățile culturale, în timp ce pregătesc sacrificarea intereselor tuturor popoarelor de pe întinsul imperiului în favoarea burghezo-moșierimii maghiare și germane.

În fața turnurii ce o luau evenimentele politice, întărirea pe baricadele instituțiilor culturale românești cîștigate în cursul acestui deceniu, se impunea o dată mai mult. Scopul asociațiilor culturale — educarea generațiilor pentru promovarea intereselor naționale — a preocupat în aceeași măsură și pe cei ce răspundeau de destinele învățămîntului românesc. „Asociațiunea națională arădeană” avea, asemenea „Astrei”, greutatea inerente oricărui început. Procopie Ivacicovici, în calitatea sa de președinte al Asociației naționale arădene, sublinia în cadrul celei de-a treia adunări generale a asociației din 10/22 mai 1865 că „natiunea noastră, pe lîngă toate loviturile sorții de care a avut parte, e norocoasă totuși a fi avut în părțile acestea bărbați și matroane cari cuprinzînd bine importanța creșterii scolastice, și-au făcut nume nemuritor prin înființarea unor fundațiuni spre scopul creșterii tinerimei noastre.”⁵²

Activitatea de binefacere îndreptată spre consolidarea asociației culturale arădene constituia o contribuție importantă alături de taxa de membru. Referindu-ne deocamdată la contribuțiile bănești, vom completa datele furnizate de registru cu altele noi. Ion Popovici-Desseanu făcea cunoscută dorința domnișoarei Eliza Circa din Brașov, care dăduse un recital de violină la Arad, de a se vinde cele 60 de portrete ale ei în folosul asociației. Ceea ce s-a și întîmplat⁵³.

La începutul anului 1866 se cerea achitată plata cuvenită notarului direcțiunii, suma bănească necesară abonamentelor pentru periodice pînă la mijlocul anului și plata chiriei localului „Asociațiunii”. Pe lîngă împrumutul de 150 de florini contractat la Banca orașului Arad⁵⁴ asociația s-a bucurat de sprijinul Rozei Popescu, din Șiria, care a donat venitul balului ținut la Șiria, în favoarea asociației.⁵⁵ În pofida ajutorului primit, sediul a trebuit să fie mutat în mod provizoriu în locuința lui Miron Romanul.⁵⁶ De aici, sediul asociației a fost mutat spre sfîrșitul anului 1866 în casa lui Ilie Bota, în grădina „tekeliană” de lîngă seminar.

Un ajutor nesperat s-a dovedit a fi testamentul collectorului din Șiria Iova Crestici. „Asociațiunea națională arădeană” fiind moștenitorul universa al averii mișcătoare și nemiscătoare a lui I. Crestici, evaluată la aproximativ 5 000 de florini, a avut de luptat cu o serie de rude ale decedatului, care atacau testamentul⁵⁷. Asociația avînd nevoie de bani, a căutat să vîndă casa și terenurile moștenite. Sigismund Borlea, unul dintre membri marcanți ai asociației culturale arădene și deputat „național” în parlamentul din Pesta, a cumpărat via decedatului I. Crestici de la asociație⁵⁸. La propunerea lui George Popa din Teiuș, portretul donatorului Iova Crestici urma să fie așezat în sala asociației⁵⁹. Îmbolnăvindu-se subit după întoarcerea sa de la Pesta, comitele suprem

⁵¹ A.S.A., *ibid.*, dos. 47/1865, f. 111.

⁵² I. Botiș, *op. cit.*, p. 6

⁵³ A.S.A., *ibid.*, dos. 47/1865, f. 37 v. (Ședința din 13/25 noiembrie 1865).

⁵⁴ *Ibidem*, dos. 56/1866, f. 15 v.

⁵⁵ *Ibidem*, dos. 51/1865 : „Registru — protocol de eschibite”.

⁵⁶ *Ibidem*, dos. 56/1866, f. 54 v.

⁵⁷ A.S.A., *ibid.*, dos. 56/1866, f. 78 v.

⁵⁸ *Ibidem*, dos. 74/1868, f. 41.

⁵⁹ *Ibidem*, dos. 55/1866, f. 42.

G. Popa de Teiuș, înainte de a muri, a prevăzut în testamentul său suma de 540 florini pentru Asociație.⁶⁰

Interesul cu care a fost privită activitatea asociației arădene de către femei a determinat adunarea generală din 9/21 octombrie 1867 să proclame drept membre ale asociației pe următoarele 17 persoane cu titlul de „membre ajutătoare”: Ecaterina Mocioni, cu 50 de florini, Iozefina Mocioni, născută baroneasă de Brudern, 5 florini, Sofia Babeș, 3 florini, Ana Hodoșiu, 5 fl., Elena Vasilievici, născută Nicoară, 10 florini, Olga Mișici, 5 fl., Mătilda Ebesfalvai, 5 fl. Hermina P. Desseanu, 10 florini, Eliza Stănescu, 3 fl., Maria Roman, 5 fl., Paulina Rădulescu, 2 fl., Clementina Comloșan, 3 fl., Eufrosina Babescu, 3 fl. și Maria Văduvi, 2 fl.⁶¹

Sporirea fondurilor continua să rămână preocuparea majoră a conducerii asociației. În cadrul adunării generale din 14/22 octombrie 1867, s-a luat hotărârea de a se recurge la mijloace judiciare pentru încasarea taxelor restante.⁶² Rezultatele n-au fost însă cele scontate.

Existența taxelor restante ne explică de ce, în pofida creșterii numărului membrilor înscrși în intervalul dintre anii 1863—1868, bugetul a fost și el fluctuant.⁶³

Unul dintre ultimele mijloace destinate sporirii fondului bănesc al asociației s-a numărat sistemul loteriei. În cadrul adunării generale din 2/14 septembrie 1868, I. Popovici-Desseanu a propus organizarea unei loterii („sortitură filantropică”) în favoarea asociației⁶⁴. S-au tipărit 12 400 de lozuri a 50 de creițari bucata. Cele peste 6 000 de lozuri vândute nu numai în cuprinsul monarhiei habsburgice ci și în România,⁶⁵ au adus un venit de 2 500 de florini, depuși de către I. P. Desseanu la 8 mai 1870 în „casa de păstrare” a asociației.⁶⁶ Se cuvine menționată contribuția benevolă a celor 131 de femei care au asigurat procurarea, aproape în întregime, a obiectelor corespunzătoare lozurilor cîștigătoare.⁶⁷

Cu ocazia adunărilor generale din 1869 și 1870, balurile, loteriile și, în plus, în 1870, reprezentarea teatrală au reușit, într-o oarecare măsură, să contrabalanseze proporția îngrijorătoare ce o căpătaseră restanțele bănești.

În viața asociației intervine, însă un moment de grea încercare prin demisia notarului Petru Petrovici în luna octombrie 1870, în împrejurări nu tocmai lămurite.⁶⁸ E singurul caz în care unul din membrii direcțiunii se retrage fără a pretexta angajarea sa într-un alt serviciu.

După o stagnare de 10 luni, direcțiunea se întrunește într-o ședință, la 18 februarie 1873, stil nou, în care notarul Iosif Codreanu analizează situația îngrijorătoare a existenței asociației, arătând că cifra taxelor restante s-a ridicat la 14 896 de florini.⁶⁹ Ca măsură, s-a preconizat modificarea sistemului de încasare a restanțelor, prevederile statute urmînd să fie adaptate în mod corespunzător.⁷⁰ Propunerea rămîne în fașă pînă la ședința extraordinară din 13 iunie 1874. Exceptînd ședința extraordinară din 26 aprilie 1874, se pare

⁶⁰ *Ibidem*, dos. 65/1867, f. 11.

⁶¹ T. Botiș: *op. cit.*, nr. 24, p. 5.

⁶² T. Botiș., *ibidem*.

⁶³ *Vezi anexa I.*

⁶⁴ A.S.A., *ibid.*, dos. 72/1868, f. 6.

⁶⁵ *Ibidem*, dos. 108/1871, f. 2: scrisoarea lui Alexandru Roman.

⁶⁶ *Ibidem*, dos. 97/1870, f. 161.

⁶⁷ T. Botiș: *ibidem*, p. 6.

⁶⁸ A.S.A., *ibid.*, dos. 104/1870, f. 38—43.

⁶⁹ *Vezi, anexa I.*

⁷⁰ A.S.A., *ibid.*, dos. 118/1873, f. 3.

că nu s-a mai ținut vreo altă ședință, din februarie 1873 pînă acum.⁷¹ Lazăr Ionescu reia problema taxelor restante în cadrul ședinței din 13 iunie 1874, cerînd ca protocolul încasării restanțelor să fie încredințat unui expert în materie, remunerat cu 300 de florini pe timp de trei luni. Iar I. P. Desseanu propunea obligativitatea membrilor de a plăti taxa anticipativ pe trei ani. Pînă la urmă au fost acceptate propuneri care temperau proiectul lui Desseanu, specificîndu-se că acei membri care nu vor plăti anual taxa de 2 florini, să fie șterși de pe lista membrilor.⁷²

În anul 1873 numerarul de care dispunea asociația culturală arădeană, ajunsese să fie extrem de redus. Membrii direcțiunii fuseseră surprinși cînd li s-a adus la cunoștință în februarie 1873, că librarul arădean Ștefan Gyulai cerea 69,30 florini, resprezentînd datoria pentru rechizitele de cancelarie cumpărate în 1870 și amenința cu darea în judecată a asociației.⁷³ Abia la 18 septembrie 1873, asociația a reușit să plătească datoria restantă către librarul Gyulai.⁷⁴

Pentru ajutorarea gimnaziului românesc din Brad, se arăta, în cadrul aceleiași ședințe, că direcțiunea va cere adunării generale 200 de florini din cei 1 500 de florini prevăzuți pentru „cultu“ deși mijloacele asociației „sînt foarte modeste“⁷⁵. Promisiunea a rămas în stadiul initial. Gimnaziul din Brad a trebuit să desființeze clasa a cincea în anul școlar 1873/1874 datorită insuficienței mijloacelor materiale.⁷⁶

Sediul asociației se afla în casa membrului George Dogariu, care a avut grijă de mobilierul transferat acolo. Ne-a rămas o „Deciziune din partea ședinței ordinare a XV-a“ a Societății clericilor români, prin care G. Dogariu, în calitate de membru onorar al societății de mai sus, era ajutat cu 25 de florini „pentru repararea mobilelor asociațiunii arădene“, la data de 22 februarie 1874.⁷⁷

Cînd s-a văzut că registrul de încasări fusese falsificat de către Teodor Șerb pe seama restanțelor și că averea bănească a sociației se cifra la 5 florini, conform cercetărilor întreprinse de tribunal, nu mai era nimic de făcut⁷⁸. Totuși, pentru ca asociația să poată renaște, banca de credit și economii „Albina“ din Sibiu a hotărît, într-a doua adunare generală ordinară a sa din 30 martie 1875, să-î creeze un cont de depunere de 100 de florini, sub rezerva că banii pot fi ridicați de către asociația arădeană numai atunci „cînd consiliul de administrațiune al numitului institut își — va fi procurat deplina convicțiune că asociațiunea din Aradu pentru cultura poporului s-a reîntăritu pe baze durabile pentru corespundere scopurilor ei. Sibiu, 21 mai 1875, V. Roman“⁷⁹.

Adunării generale din 16/23 decembrie 1866 i-a fost dat să dea curs cererii membrului David Nicoară către episcopul Aradului, referitoare la „desdăunarea“ (despăgubirea — n.n.) tatălui său de răspunderea cheltuielilor făcute pentru delegarea lui Moise Nicoară, fratele mai mare a lui David Nicoară, în problema numirii unui episcop român în eparhia Aradului. Episcopul Procopie Ivacicovici,

⁷¹ *Ibidem*, dos. 121/1874, f. 5, pct. 9. Desseanu preciza că rapoartele referitoare la cele 10 luni de inactivitate, sus-amintite, nu-s gata.

⁷² *Ibidem*, dos. 121/1874, f. 5 v—6.

⁷³ A.S.A., *ibid.*, dos., 118/1873, f. 4.

⁷⁴ *Ibidem*, dos. 119/1873, f. 1—3.

⁷⁵ *Ibidem*, dos. 118/1873, f. 4.

⁷⁶ Dr. C. Diaconovici: *op. cit.*, I, vezi „Brad“.

⁷⁷ A.S.A., *ibid.*, dos. 122/1874, f. 559.

⁷⁸ *Ibidem*, dos. 127/1880, f. 3.

⁷⁹ A.S.A., *ibid.*, dos. 125/1875, f. 5.

în calitate de președinte al „Asociațiunii naționale arădane pentru cultura poporului român“ dă cererea spre rezolvare unei comisii alcătuită din Vincențiu Babeș, G. Vasilievici și G. Cojocariu, care la rîndul lor o recomandă competenței sinodului diecezan. Adunarea generală a găsit cu cale să-l roage pe Procopie Ivacicovici, care prezida adunarea generală, să convoce, „în timp de două luni mai mulți bărbați de frunte ai națiunii române la o conferință în care să se stabilească modul cel mai practic pentru „desdăunarea familiei Nicoară“⁸⁰.

Asociația națională arădeană a știut să facă din „desdăunarea“ familiei Nicoară un eveniment comemorativ, recunoscînd public contribuția lui Moise Nicoară la numirea primului episcop român al Aradului. Dar „desdăunarea“ nu era terminată nici în 1878⁸¹.

Cea de-a patra adunare generală a asociației culturale românești, ținută în luna decembrie 1866, s-a străduit să atingă toate problemele vitale pentru ea. Între acestea, un loc nu lipsit de importanță îl ocupă preocupările pentru modificarea statutelor asociației, începute din vremea adunării generale din 1864. Cea mai importantă modificare se referea la posibilitatea „ținerii adunărilor generale“ ale asociației în diferite părți, după cum dorea colectorul din Satu Mare, în scrisoarea sa de la începutul anului 1866. În răspunsul asociației către acesta din urmă, se amintește faptul că ea nutrește aceeași dorință dar că nu a putut întreprinde nimic în acest sens⁸².

În cadrul adunării generale de la sfîrșitul anului 1866, episcopul arădean recunoștea că demersurile erau frîmate deoarece autoritățile invocau, înainte de toate, același lucru ca în 1862: propunerile să fie înaintate în limba maghiară⁸³.

Conformîndu-se acestor pretenții, conducerea asociației avea prilejul să aducă la cunoștință adunării generale din 9/21 octombrie 1867, că guvernul ungar făcuse modificări neesențiale în statute cu excepția articolului al 10-lea care nu încuviința ținerea adunărilor generale decît în orașul de reședință al asociației⁸⁴.

Adunările generale ale „Astrei“, tocmai pentru că s-au ținut rînd pe rînd, prin orașele Transilvaniei și Ungariei, au avut un mare rol mobilizator, dinamizînd și afirmînd conștiința națională.

Încercările Asociației naționale arădene de a obține această posibilitate au rămas fără succes. Statutele au rămas neschimbate pînă în 1924, deși s-au ivit propuneri de modificare a acestora.

Mircea V. Stănescu propunea într-una din cele două ședințe ale lunii august 1869 „Reforme privitoare la viața Asociațiunii“ pentru a fi prezentată viitoarei adunări generale. Propunerea n-a fost acceptată⁸⁵.

Se pare că tot cu puțin timp înaintea adunării generale de la începutul lunii septembrie 1869, Desseanu propunea ca din nou să se facă pașii necesari pentru ținerea adunărilor generale „ambulante“ (în mod itinerant — n.n). Comisia însărcinată cu studierea propunerilor prezidată de Miron Romanul a acceptat propunerea discutării acestui deziderat în siul adunării generale⁸⁶.

Lipsindu-ne protocolul adunării generale din septembrie 1869, nu știm ce hotărîre s-a luat în această privință. Știm doar că la începutul lunii martie

⁸⁰ *Ibidem*, f. 16—17, 39.

⁸¹ Vezi C. Bodea ; *Moise Nicoară*, 1784—1861, Arad, 1943, p. 127.

⁸² A.S.A., *ibid.*, dos. 56/1866, f. 38.

⁸³ *Ibidem*, dos. 55/1866, f. 26—29.

⁸⁴ T. Botiș, *ibidem*.

⁸⁵ A.S.A., *ibid.*, dos. 84/1869, f. 49.

⁸⁶ *Ibidem*, dos. 82/1869, f. 5.

1870, direcțiunea asociației a expediat adresa către 20 de deputați dietali pestani, membri ai asociației arădene, pentru a „pertracta“ (a face demersuri — n.n.) modificarea statutelor în sensul aprobării unor adunări generale „ambulante“ ale asociației⁸⁷. Guvernul ungar a găsit cu cale să retrimită cererea de mai sus spre completare⁸⁸. În cadrul adunării generale, ținută la scurtă vreme de la primirea răspunsului de la Pesta, se exprima pesimismul în privința atitudinii pe care ar lua-o guvernul față de hotărîrea proiectării viitoarei adunări generale la Lugoj, în cursul anului 1871⁸⁹. În septembrie 1870 se preconiza ca deputații dietali să înștiințeze din timp asociația arădeană asupra eventualului refuz în privința proiectatei adunări generale de la Lugoj⁹⁰. În primăvara anului 1871. Antoniu Mocioni scria de la Pesta că ministrul de interne nu e potrivnic ținării adunării generale la Lugoj și nici modificării statutelor în acest sens⁹¹. În 4 august 1871 direcțiunea hotărî, pe data de 18 septembrie, începerea lucrărilor adunării generale de la Lugoj. A fost trimisă o scrisoare avocatului Constantin Rădulescu pentru a face pregătirile necesare⁹². Acesta a răspuns că este extrem de ocupat cu treburi politice și bisericești. Atunci Desseanu a propus amînarea adunării generale⁹³. Cînd toate problemele păreau să se limpezească, s-a decis în cadrul ședinței din 12 noiembrie 1871 să se comunice la Lugoj că adunarea generală este fixată pentru data de 22 noiembrie 1871⁹⁴. Însă de la Lugoj a venit a doua zi răspunsul negativ. Direcțiunea s-a întrunit imediat într-o ședință extraordinară la 14 noiembrie, luîndu-se la cunoștință de către cei prezenți că, comitele Caraș-Severinului a anunțat că nu poate pune la dispoziția asociației culturale arădene sala de ședințe a conducerii comitatului și restaurantul deoarece își pregătește instalarea sa oficială.⁹⁵ Lovitura primită de către asociație a fost puternică.

Odată cu începutul anului 1872 s-au derulat o serie de evenimente care au pus pe planul doi preocupările fruntașilor români din Banat și Crișana pentru asociație. Adunarea generală, propusă pentru începutul lunii mai 1872, a trebuit să fie amînată „sine die“ deoarece în aceste zile urma să se întrunească comisia electorală comitatensă, adunarea învățătorilor, sinodul eparhial și adunarea generală politică a Partidului național al românilor din Banat și Ungaria⁹⁶. Și pe urmă s-a mai întîmplat că într-o singură persoană erau întruniți deputatul dietal, juristul de profesie, membrul sinodal, membrul „Asociațiunii naționale arădane“ și membrul Reuniunii învățătorilor.

În timp ce adunarea de la Alba-Iulia, a Partidului național al românilor din Transilvania, a reafirmat pasivitatea parlamentară, bănățenii și crișenii, convocați prin Antoniu Mocioni la 9 mai 1872 la hotelul „Crucea albă“ hotărău, în mod curajos, solidaritatea națională împotriva dualismului, folosind toate căile de luptă legale, deoarece dualismul stă în calea aplicării diferențiate a drepturilor naționalităților de către guvernul maghiar și în consecință, în calea generalizării dreptului de vot în special în Ardeal. În cadrul programului satornicit pentru cei convocați la „Crucea albă“ din Arad, la punctul al șaselea se lua angajamentul sprijinirii dezvoltării învățămîntului și a instituțiilor cul-

⁸⁷ *Ibidem*, dos. 104/1870, f. 5—6.

⁸⁸ *Ibidem*, dos. 97/1870, pct. 80

⁸⁹ *Ibidem*, dos. 83/1869, f. 1.

⁹⁰ A.S.A., dos. 101/1870, f.1, pct. 4.

⁹¹ *Ibidem*, dos. 111/1871, f.13. Ministru de interne era Toth Vilmos.

⁹² *Ibidem*, dos. 98/1870, f. 14.

⁹³ *Ibidem*, dos. 108/1871, f. 28, pct. 88.

⁹⁴ *Ibidem*, f. 33, pct. 94.

⁹⁵ *Ibidem*, f. 35, pct. 99.

⁹⁶ *Ibidem*, dos. 113/1872, f. 7, pct. 116.

turale⁹⁷. În direcția dezvoltării învățămîntului sprijinul era asigurat de către biserică. Dezvoltarea culturii naționale va avea de întâmpinat dificultăți mari în cale.

Timp de 10 luni activitatea asociației din Arad a stagnat. Cauzele acestei stagnări au fost scoase în evidență la reluarea activității, cu ocazia ședinței direcțiunii din 18 „fauur“ (februarie — n.n.) 1873 st. nou. Ședința avea următoarea componență: Antoniu Mocioni, președinte al ședinței în calitate de director primar, I. Popovici-Desseanu, director secundar, Vicențiu Babeș, At. Șandor, L. Ionescu, Ștefan Șiorban, G. Dogariu, G. Crăciunescu și I. Codreanu, notar. I. P. Desseanu, în darea de seamă, arăta că: datorită „calamităților publice și private ale celor doi ani din urmă“, adunările generale, convocate de mai multe ori, nu s-au putut ține; numeroasele piedici întâmpinate la încercările de a încasa forțat restanța mare a taxelor de membru, au născut confuzie; iar „schimbarea deasă a membrilor direcțiunii, care, chemați la diferite posturi de stat și municipale, au devenit neposibili de a se mai putea ocupa cu agendele asociației“. Drept măsuri s-au preconizat: necesitatea convocării adunării generale într-o zi potrivită, după sărbătorile paștelui din acest an; întocmirea unui raport detaliat asupra celor 10 luni de inactivitate; modificarea sistemului de încasare a restanțelor și noi măsuri de susținere pe viitor ale acestui „institut filantropic“, important prin singularitatea lui în Ungaria și Banat.

Drept concluzie, „considerînd că acest unic institut servea spre onoarea românei întregi; considerînd, cum că susținerea ei (sic!) în timpurile fatalităților, în anii de calamitate (seceta din 1863, holera din 1866 — n. n.) — deși cu mari greutate — dară totuși, pentru salvarea onoarei românești, s-au susținut pre lingă tot indiferentismul a multor contribuabili, se decide a se susține și pe mai departe, impunîndu-se în dorința și interesul fieștecărui cu simț bun și adevărat românesc (și) a conlucra cu tot zelul la înaintarea acestei asociațiuni și scopurile ei“⁹⁸.

Dar mai trec 14 luni de inactivitate, pînă cînd direcțiunea reușește să se întrunească din nou în ședința extraordinară din 26 aprilie 1874, consemnînd faptul că „adunarea generală, din împiedicări intervenite mai de mult timp, nu s-a putut ține“.⁹⁹ Totodată a fost fixată data adunării generale pe 15 iunie 1874.

În cele două ședințe pregătitoare ale adunării, ținute în 13 și 14 iunie 1874, se face simțită necesitatea căutării unor cauze concrete ale impasului în care ajunsese asociația, cerîndu-se colaborarea unui expert contabil. Tot acum sînt aleși noi membri Nicolae Oncu, Ion Mețianu și Fr. Hossu-Longin, care vor deveni figuri marcante în contextul vieții cultural-politice românești.

În dimineața zilei de 15 iunie 1874, membrii asociației „se adună în număr considerabil în localitățile (încăperile — n.n.) D-lui G. Dogariu, unde a fost aleasă noua conducere. Episcopul Miron Romanul a fost ales președinte ordinar iar vicarul episcopesc Ion Mețianu și canonicul Mihai Nagy, vicepreședinți. Notari erau Paul Pop și Francisc H. Longin. Comisia pentru cenzurarea activității vechii direcțiuni era compusă din George Popa, Mircea B. Stănescu și Iosif Vulcan. Cum raportul acestei comisii nu era terminat, la propunerea lui Alexandru Mocioni se suspendă adunarea pînă ce comisia își va fi terminat raportul. După 12 ore se reiau lucrările adunării și raportorul M. B. Stănescu arată că este nevoie de o anchetă asupra activității asociației de la înființare pînă în prezent,

⁹⁷ Sebestyen Ede, *A romáp nemzetiségi politika*, Budapesta, 1905, p. 21; T. Botiș, *Monografia familiei Mocioni*, București, 1939, p. 236, 238.

⁹⁸ A.S.A., *ibid.*, dos. 118/1873, f. 1—4.

⁹⁹ *Ibidem*, dos. 121/1874, f. 2.

efectuată de către o comisie compusă dintr-un număr de 5 bărbați care să nu fi ocupat vreo funcțiune în cadrul direcțiunii, avînd dreptul de a chestiona „funcționarii” asociației și de a cerceta arhiva acesteia. Rezultatul anchetei, terminat peste trei luni, să fie prezentat unei adunări generale extraordinare, convocată în Arad. Tot aici, Stănescu arăta că propunerea direcțiunii pentru modificarea statutelor nu o găsea întemeiată.

Vincentiu Babeș propune un amendament la raport, referitor la folosirea unui expert contabil pe lîngă activitatea comisiei de anchetă, pentru a fi remunerat cu un maximum 200 de florini.

Adunarea generală primi amendamentul și raportul cu satisfacție și propuse următoarea compoziție a comisiei de anchetă: Moise Bocșianu, George Popa, M. B. Stănescu, Fr. H. Longin și Paul Pop¹⁰⁰.

Abia peste 9 săptămîni direcțiunea a predat inventarul arhivei asociației către notarul comisiei de anchetă, Paul Pop¹⁰¹.

În împrejurări destul de neclare, comisia de anchetă s-a destrămat deoarece doi membri au renunțat și alți doi „s-au depărtat din Arad”¹⁰². M. B. Stănescu, care mai rămăsese în componența comisiei de anchetă face următoarea expunere de motive pe marginea inactivității comisiei¹⁰³, cu ocazia adunării generale din 3/15 februarie 1875: „Mai înainte de toate observăm că termenul adunării este încă prematur ... pentru ... un raport detaliat și meritorial despre starea actuală cea deplorabilă a Asociațiunii și despre reformele necesare întru a o pune în lucrare ... , ... n-am fost întrebați oare comisia este sau nu gata cu lucrările sale, ca astfel să se poată conchiama onorata adunare generală pe temeiul raportului nostru, conform hotărîrii ultimei adunări generale. Deci vă mărturisim, suntem surprinși. Aceste ca observări generali. Eară în cele speciali ...”: direcțiunea a întîrziat șase săptămîni să predea arhiva; „au intervenit congrese, sinoade, dieta, la care unii membri comisionali au trebuit să participe, eară vicepreședintele (I. Meșianu — n.n.) a fost încurcat într-un proces de presă și astă dată-și împlinește pedeapsa”. A fost timp de iarnă cînd zilele fiind scurte, eară seara nefiind loc acomodat și nefiind ... prevăzuți cu spese (bani — n.n.) pentru încălzit, lumine și altele, lucrările noastre nu s-au putut ține în continuitate; eară preste ziuă mebri comisiunei, fiecare la rîndul său au fost ocupați de agendele chiamarei lor. În localitatea (localul — n.n.) Asociației, oferită interimalmente de bună voie în orele de seară, s-au ținut, de regulă, preste toată iarna diferite conferințe, societăți a tinerimei, coterii de joc, baluri chiar, cari toate împedecau întrunirile și lucrările noastre regulate. În acte nu sînt dezordini ci defecte.”

La sfîrșitul expunerii, Stănescu cerea extinderea termenului de predare a raportului pînă la 1 septembrie anul curent.¹⁰⁴

Adunarea generală din februarie 1875 a hotărît desemnarea unei noi comisii „cenzuratorie” (de anchetă — n.n.) în frunte cu Ion Meșianu, președinte și Paul Rotariu, Iosif Botta, M. B. Stănescu și G. Purcariu, membri¹⁰⁵. G. Purcariu era contabil.

¹⁰⁰ A.S.A., *ibid.*, dos. 120/1874, f. 1—3.

¹⁰¹ *Ibidem*, dos. 122/1874, f. 2—5.

¹⁰² A.S.A., *ibid.*, dos. 123/1875, f. 1 v., pct. 3.

¹⁰³ De menționat că unul dintre conducătorii asociației, în frunte cu I.P. Desseanu, ajunseseră la convingerea că Teodor Șerb, în calitate de perceptor al direcțiunii trebuia să lămurească situația intrărilor și ieșirilor registrului casei de bani a asociației. Vezi A.S.A., *ibid.*, dos. 124/1875, f. 3, „Invitare la ședința extraordinară direcțională pentru pregătirea adunării generale...”

¹⁰⁴ A.S.A., *ibid.*, dos. 123/1875, f. 6—7.

¹⁰⁵ *Ibidem*, f. 2, pct. 4.

Peste trei săptămîni avea să se afle adevărul. Comisia „cenzuratorie“, întru-nită la 8 martie 1875, negăsind raportul de activitate din 1874 al direcțiunii, a hotărît să ceară registrul de casă aflat la Teodor Șerb. Stănescu s-a dus la T. Șerb acasă după registru. Acesta, fiind bolnav a cerut să se amîne predarea registrului cu 12 ore¹⁰⁶.

Ajunsă în posesia registrului, comisia a putut continua cercetările și în scurtă vreme a aflat, cu colaborarea instanțelor de judecată, că registrul casei de bani a asociației avea valoarea fictivă de 3888 de florini și 97 de creițari, deoarece suma a crescut prin induceri false și subscrieri false. Comisia a căutat să nu stîrnească vîlvă. Casierul T. Șerb a fost găsit vinovat¹⁰⁷.

La toate acestea s-a adăugat „Ordinațiunea Ministerului de interne nr. 1508/1875 „privind interzicerea atributului de „național“ reuniunilor și societăților...“¹⁰⁸, ordinațiune care, se pare că a obligat asociația arădeană să accepte anonimatul pînă în anul 1880. Cazul nu e singular. Aproximativ la un deceniu de la încheierea pactului dualist societatea culturală „Matica slovenska“ a trebuit să-și sisteze aproape în întregime activitatea datorită guvernului Kálmán Tisza¹⁰⁹.

Un ultim aspect care se cere analizat este compoziția socio-profesională a susținătorilor asociației. Primul ei deceniu de activitate — cel mai reprezentativ — oferă date lămuritoare. Cercetarea registrului alfabetic¹¹⁰, indicînd numele, profesia, localitatea și contribuția bănească a membrilor, evidențiază largă compoziție socială a susținătorilor „Asociațiunii“ arădene. Cifra sătenilor e impresionantă (597 „economi“, reprezentînd 33%), dovedind faptul că țărănimea a fost strîns legată de interesele emancipării sociale și naționale. Un rol catalizator l-a avut fără îndoială, mica burghezie sătească (40%), formată din clerici (380 membri cotizanți), funcționari (peste 300 membri) și învățători (aproximativ 150 membri). Ceilalți membri sînt 37 înalți funcționari, 30 profesori, 25 studenți, 3 elevi, 44 fără menționarea profesiei, 30 proprietari, 55 negustori, 3 arendași, 2 comercianți, 1 „capitalist“, 52 liber profesioniști (avocați, medici, ziariști etc.), 13 ofițeri, 1 inginer, 56 meșteșugari, 3 pădurari, 2 ospătari etc. Nucleul vital al asociației, de-alungul deceniilor l-au constituit cei cîțiva înalți funcționari, profesori, avocați, cler superior, mari proprietari, negustori și meșteșugari. Numărul susținătorilor de altă naționalitate decît română nu este de neglijat. Aceștia sînt prezenți în primul deceniu de activitate al asociației într-o proporție de 1% (peste 20 de persoane). Analiza statutului socio-profesional al celor care purtau titlul de membru ilustrează o compoziție democratică. Cu toate că ne lipsește vreo mărturie despre prezența tuturor celor care frecventau sala de lectură și cabinetul de conversație, numărul acestora trebuie să fi fost mai mare decît al membrilor cotizanți surprinși ca atare în registre. Ne gîndim la membrii de familie ai celor înscrîși, la elevii din Arad cit și la persoanele în trecere prin Arad (studenți, avocați, comercianți, etc.).

¹⁰⁶ *Ibidem*, dos. 125/1875, f. 3—4. Peste un an, în vara anului 1876, bătrînul jurist Ioan Arcoși, în cadrul unor „Reflecțiuni“ destinate presei — după cum ne lasă să bănuim — care urmăreau căutarea cauzelor impasului în care intrase mișcarea națională, scria următoarele: „cine vîoiește probe, caute asasinatul Asociațiunei L/ocale/ R/omâne/ Arădane și evapoaerea fondului ei; caute cauza pentru care — pe lîngă toate că există comisiune ad hoc denumită — în răstimp de cîțiva ani fondul nu se limpezește?“. Arhivele Statului Cluj, fondul personal Vîncențiu Babeș, dosarul nr. 100, f. 1.

¹⁰⁷ Teodor Șerb junior, era „espeditos“ în Arad. A.S.A. *ibid.*, dos. 24/1863.

¹⁰⁸ A.S.A., *ibidem*, dos. 166/1889, f. 1.

¹⁰⁹ Teodor Pavel, *Activitatea „asociației naționale arădene“ în sprijinul învățămintului românesc din Banat și Crișana (1862—1918)*, în „Banatica“, I, 1971, p. 386.

¹¹⁰ A.S.A., *ibid.*, dos. 24/1863.

Mergînd pe linia reconstituirii activității acestei asociații culturale, am considerat necesară elucidarea aspectelor economico-organizatorice din prima parte a existenței sale, cuprinsă între anii 1861—1875, cit și scoaterea în evidență a efortului conducătorilor acesteia pentru a-i asigura viabilitatea în condițiile oprîmării naționale tot mai accentuate în monarhia habsburgică.

ANEXA I

Situația statistică comparativă a Asociației naționale arădene pentru cultura poporului român între anii 1861—1910

Anii	Membri		de altă națion.	Buget		Stipendii		Sursa de informație în ord. rîndului
	totali	fundatori		venit.	restanțe	sume a-	nr. bur-	
1861	24 ?	24		128 fl.				A.S.A., fond „Astra — Arad” d.1/1861, f. 1.
1863/4	1 122			2 610		546 fl.	16	Ibid. d. 24/1863, „Innoirea”, 19—20, p. 5.
1864/5	1 209			5 713		1 000	26	A.S.A., ibid., d. 24/863. „Innoirea”, ibid.
1865/6	1 582/1 952		19			1 200	40	A.S.A., ibid. și d. 25/863.
1866/1867				1 800		890	30	„Innoirea”, 24, p. 5.
1867/8	1 948/(499 f. restanțe)			2 028	2 853	600	7	d. 73/1868, f. 11 A.S.A., d. 27/863
1868/9	1691			1 330	7 250	900 ?	?	Ibid., d.61/866, f. 28—97; d.82/869, f. 16—17.
1869/70	? (483 fără restanțe)			3 000		600	7	Ibid. d. 101/870, f. 1; d.97/870 f. 153; d. 94/1869, f. 112 v—169 v.
1873	?				14 896			Ibidem, d. 118, f. 1—2.
1880	37							A.S.A. ibid. dos 128

1881	99							A.S.A. ibid. d.127
1882	117	13	4	520	.	.	.	A.S.A. ibid. d.127
1887	184	21		1 958	.	.	.	A.S.A. ibid. d.152
1888	204	24	.	2 216	.	.	.	A.S.A. ibid. d.156
1889	87	19	A.S.A. ibid. d.164
1890	68	18	.	.		80	6	A.S.A. ibid. d.164
1891	235/164 (restanțieri)					80	5	A.S.A. ibid. d.167
1892	100	5	A.S.A. ibid. d.178
1893	100	8	A.S.A. ibid. d.182
1894	147	12						A.S.A. ibid. d.186
1896	.	.	.	5 985				A.S.A. ibid. d.190
1897/8	330	17				150	4	A.S.A. ibid. d.199
1899	368	14		7 310		50?	1?	A.S.A. ibid. d.199
1900/1					cor. 500=250 fl.	?		A.S.A. ibid. d.207
1906			18 609 cor.=9 304		cor. 700=350 fl.			Veritas : op. cit. p. 12
1910	251	90	A.S.A. ibid. d.211

cor.=coroane

LES DÉBUTS DE LA SOCIÉTÉ NATIONALE ARADOISE POUR LA CULTURE ET CONVERSATION DU PEUPLE ROUMAIN — DE PRÉCISER

(RESUMÉ)

À la suite de précieux données des archives l'auteur fournit toute une série de nouvelles contributions liées de commencements de la société culturelle roumaine d'Arad ; ainsi stabilise-t-il le 19 septembre 1861 comme date de sa création. Ensuite sont présentées et approfondies les difficultés de nature économique, d'organisations et de nature administrative entre 1861—1875 (fluctuation du nombre des membres inscrits, les cotisations, les donations, les sièges, les interruptions de l'activité, les modifications des statuts etc.).

On entreprend aussi une analyse succincte du statut socio-professionnel des membres par la mise en évidence de la composition démocratique de cette société. Une liste annexée fournit entre autres, les données annuelles sur le nombre et le montant des bourses offertes à la jeunesse entre les années 1863—1910.

CÎTEVA ASPECTE DIN PRIMELE MANIFESTĂRI CINEMATOGRAFICE ÎN ARAD

GHEORGHE LANEVSCHI și IOSIF SÎRBUȚ

Viața artistică europeană la finele sec. al XIX-lea este marcată de două mari evenimente : apariția stilului secession și invenția fraților Lumière.

Ambele evenimente au fost primate și primite cu entuziasm de populația Aradului. Adoptarea lor de către arădeni este rapidă, dovadă, înfățișarea stilistică a orașului la finele secolului și elogiile articole apărute în presa locală referitoare la începuturile cinematografului.

De fapt cea de-a șaptea artă găsește în rîndul populației orașului nostru un public al cărui gust pentru proiecții era format.

Activitatea în acest domeniu începe cu cîteva decenii în urmă. Astfel un afiș din 1858¹ anunță cea mai nouă descoperire de prim rang „alettoscopul“ cu ajutorul căruia a avut loc în Arad proiectarea a 30 de imagini fotografice. (Foto 1).

Alături de acest afiș, numeroase relatări în presă atrag atenția asupra diverselor spectacole susținute în cafenele sau chiar în clădirea vechiului teatru de către proiectanți ambulanți.

Sînt demne de semnalat așa-numitele spectacole optice și fizice cu teme din domeniul științelor naturii date în 1865 de Paul Hoffman² și în 1869 de Luca Lucanovici³.

În anii următori au loc numeroase alte reprezentații ce-i drept sporadic, dar cu mare succes la public. Și cum să nu aibă succes cînd la un preț destul de accesibil se lua contact cu peisaje, monumente, grupuri statuare din diferite țări europene sau cu expediții științifice, imagini din războiul ruso-turc și chiar comedii într-un act⁴. (Foto 2 și 3).

O cotitură însemnată în spectacolul proiecțiilor din Arad are loc în anul 1877 an în care farmacistul Rozsnyai Matei a cumpărat un aparat de proiecție. De la această dată, farmacistul Rozsnyai cunoscut pentru ideile sale progresiste, organizează reprezentații pentru public într-un pavilion din actuala pădure. (Foto 4).

Programul acestor reprezentații cuprinde 40 de tablouri pictate pe sticlă avînd fiecare un text explicativ. Bucurîndu-se de succes, reprezentațiile sale se permanentizează devenind un mijloc de popularizare a științei și culturii.

În paralel cu spectacolele permanente organizate în 1877 de Rozsnyai în Arad se desfășoară și spectacolele unor trupe ambulante. Dintre acestea, demne de remarcat sînt spectacolele teatrului Mecanic a lui Berger din Hanovra în al

¹ Afiș aflat în colecția Iosif Sirbuț.

² Alföld 17—18 VI 1865

³ Alföld 24 mai 1869

⁴ După afișe din 13 decembrie 1877 ; 16 XII 1877, aflate în fondul Muzeului jud. Arad, „colecția Iosif Sirbuț“

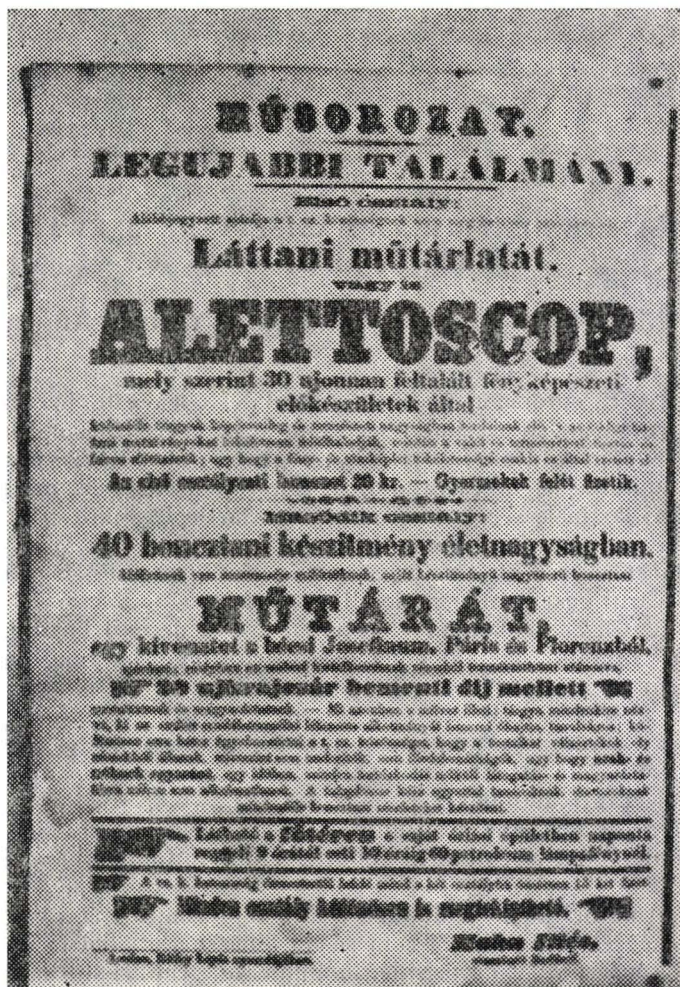

Foto. 1. Afişul celei mai noi descoperiri „allettoscop”.

căru program desfășurat între 10 și 16 VI 1883 figura și un episod din timpul războiului independenței intitulat „Bombardarea Brăilei”, incendierea și prăbușirea caselor. Episoade din timpul războiului independenței au fost prezentate și de alte teatre mecanice ce au vizitat Aradul pînă în anul 1895, an ce marchează, prin premiera din 28 XII la Paris a invenției fraților Lumière, nașterea cinematografului.

La scurt timp de la premiera mondială are loc la 13 I 1897 premiera arădeană a marii realizări a secolului.

Reprezentăția dată în sala mare a hotelului „Crucea albă” avea un program alcătuit din 8 puncte.

1. Sosirea acceleratului în gara din Paris
2. Domnișoara Tiller, celebra dansatoare de serpentină americană
3. Cearta pasagerului cu birjarul
4. Scenă în parc cu copii și o capră
5. Dans scoțian

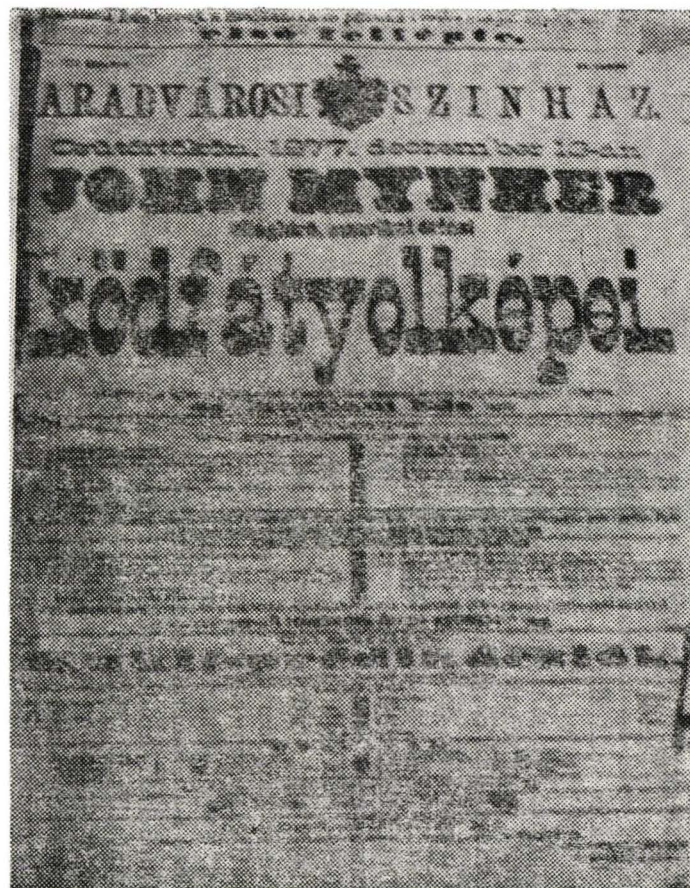

Foto. 2. Afişul reprezentaţiei din 13.XII.1877.

Foto. 3. Afişul reprezentaţiei din 16.XIII.1877.

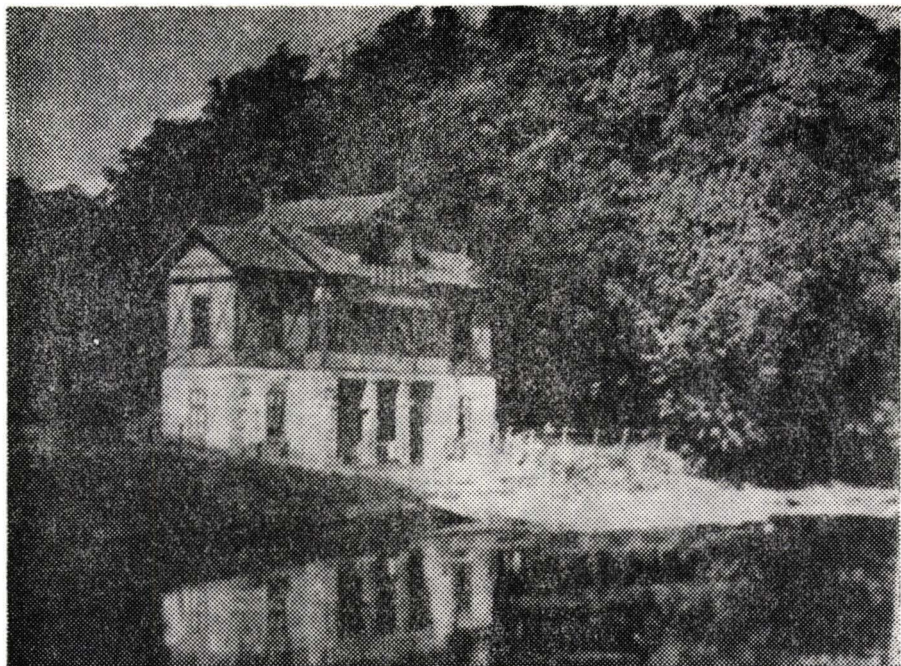

Foto. 4. Pavilionul unde farmacistul Rozsnyai organiza proiecții pentru public.

6. Dentistul extrage o măsea
7. Luptătorii
8. Înotători într-un bazin.

Spectacolul s-a bucurat de un deosebit succes, elogiile în ziare ținându-se lanț. Iată ce scria ziarul „Arad és vidéke” din 4 I 1897 : „Începînd de ieri se prezintă publicului ultima realizare în domeniul fotografiei. Această invenție te surprinde. Te miri cum a reușit știința să transpună pe pînză albă viața adevărată cu mișcările și schimbările ei. Scenele sînt foarte interesante. Spectatorul adesea uită că privește doar figuri pe o pînză și nu viața adevărată...”

Un nou ciclu de reprezentații date de antreprenorul Zlinski în cursul lunii VI 1897 în clădirea teatrului, vine să contureze imaginea noii realizări.

Deși așteptat cu viu interes primul spectacol nu a întrunit un public numeros din cauza unei coincidențe. Este vorba de punerea în funcțiune a primelor lămpi electrice de stradă din oraș. Evenimentul a ținut pe stradă pînă seara tîziu populația Aradului ce era surpînsă de această nouă minune a tehnicii.

Nu aceeași soartă a avut spectacolul în seara următoare cînd scenete ca : „Pregătirea pompierilor”, „Soldați pe bicicletă”, „Dansatori ruși”, „Ieșirea din fabrică” sau scurtul film „Grădinarul păcălit” prezentat și în cadrul premierei pariziene s-au bucurat de un deosebit succes.

După 1897 Aradul este vizitat de numeroși antreprenori ce-și organizează reprezentațiile în cafenele, restaurante, ca începînd din 1903 astfel de reprezentații să se dea chiar în corturi special amenajate.

Creșterea numărului spectatorilor în mod vertiginos, mai ales că filmele ajung la o durată de 30 de minute iar interpreții sînt actori profesioniști, con-

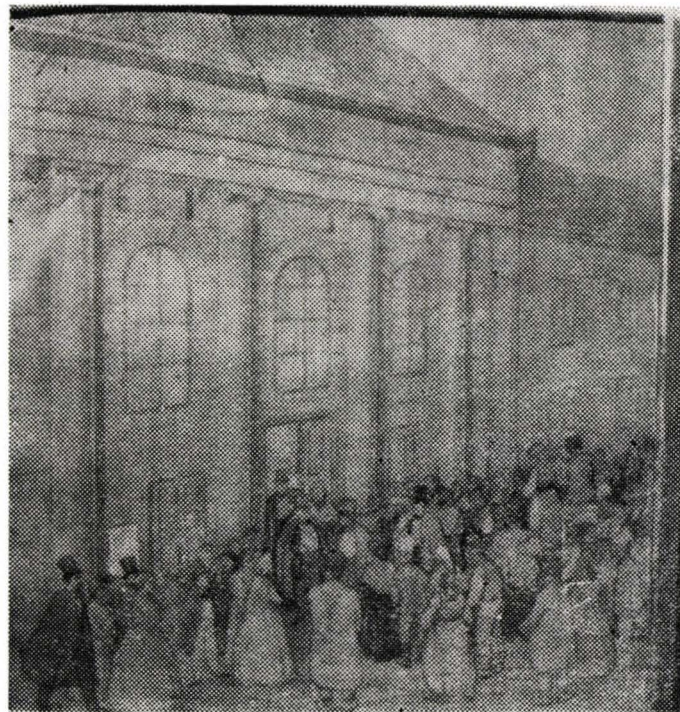

Foto. 5. Clădirea primului cinematograf din Arad
inaugurat la 30.XI.1907.

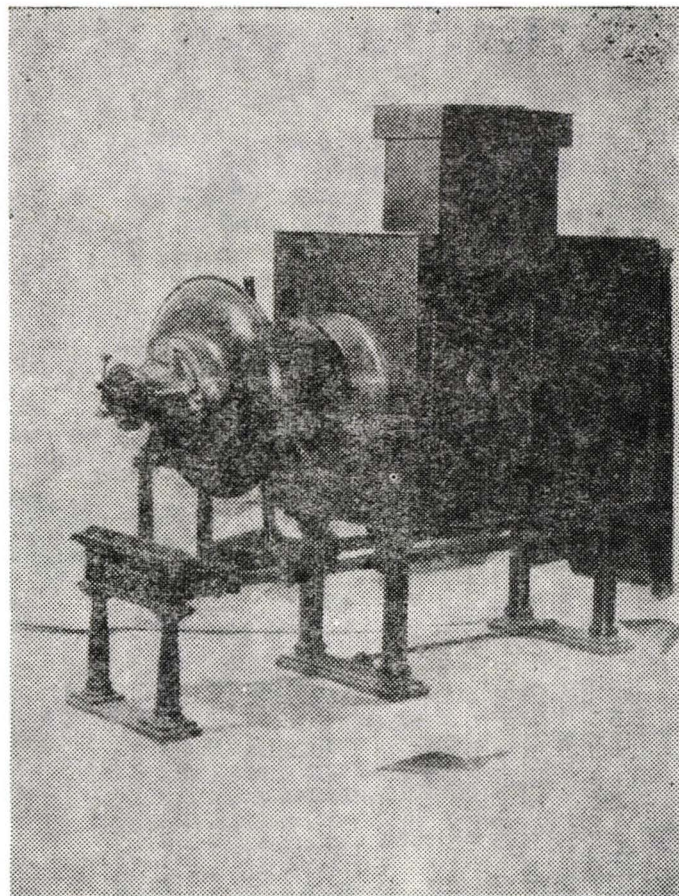

Foto. 6. Aparat de proiecție folosit de cinematograful
„Unirea“.

duce la permanentizarea spectacolului de film prin asigurarea unui local de cinematograf.

Deși la început nu a existat o încredere prea mare în permanentizarea spectacolelor de film, edilii orașului s-au gândit să transforme sala fostului teatru vechi în sală de cinematograf (Foto 5).

Lucrările au început în toamna anului 1907 limitându-se doar la înlăturarea cadrului de lemn al sălii, iar la 30 noiembrie 1907 a avut loc într-un cadru festiv inaugurarea clădirii primului cinematograf permanent din Arad, festivitate în cadrul căreia programul primului spectacol a cuprins 13 filme de scurt metraj (Foto 6). Evenimentul a marcat o epocă nouă în evoluția și rolul pe care îl va juca filmul în viitorul cultural al orașului Arad.

SOME ASPECTS FROM THE FIRST MANIFESTATIONS OF CINEMATOGRAPHY IN ARAD

(SUMMARY)

The work presents some aspects from the manifestations unfolded in Arad in the precursory period of giving rise to the 7th Art.

At the same time it also refers to the opening of the first picture palace in Arad, event that took place in the 30th of November 1907.

VASILE GOLDIȘ – PRIMUL EXEGENT AL OPEREI LUI MIHAI EMINESCU ÎN TRANSILVANIA ȘI BANAT

GHEORGHE ȘORA

Vasile Goldiș a venit pe lume într-un sat românesc din județul Arad la 12 noiembrie 1862. A cunoscut bine satul și țăranul român, asuprit și umilit, de către nobilimea maghiară a vremii sale. I-a cunoscut datinile, obiceiurile și credința în forța unității sale. A respirat din copilărie aerul cinstei, al purității morale, al dreptății în toate. L-au fascinat baladele și cîntecele populare, a fost însuflețit de respectul neabătut față de limba și istoria națională.

Dintre poeții preferați, Eminescu i-a servit lui Goldiș drept pildă vie de patriotism, o laudă a limbii și a istoriei străbune, o icoană a felului cum se privesc românii pe ei înșiși și a felului cum privesc întreaga lume. Regîndînd dimensiunile Luceafărului, Goldiș avea mereu în vedere perfecțiunea poeziei sale, laborioasa lui aplicare spre acele activități ce țintesc înstăpînirea unor rînduiri mai drepte, luptînd împotriva strîmbătăților de tot felul, apărînd, cu toată vigoarea, imaginea unui trecut istoric neîntinat și trudind pentru ca și viitorul să ne fie altul. Avea sentimentul certitudinii că poetul a parcurs în conștiința noastră milioane de leghe, purtînd adînc marcate în poezia sa fiorul social, dar și ora de iubire, sentimentul istoriei, dar și mireasma răscoli-toare a teiului, foșnetul mării și singurătatea răsăritului de lună, satira acidă și fierul roșu al sarcasmului, dar și reveria la masa de brad, aspirațiile și decepțiile unei epoci pe care a sensibilizat-o profund, abia o dată cu scufundarea sa în întunericul ireversibil al neînțînței.

Venind pe pămîntul Bucureștilor, din dulci cerdacuri ieșene, Eminescu a devenit pentru totdeauna un simbol care definește spiritualitatea românească, parcurgînd miracolul culturii naționale și transmițînd cîte ceva din ființa Poe-ziei sale celor ce l-au urmat.

Cu aceste gînduri s-a aplecat marele patriot ardelean Vasile Goldiș asupra operei eminesciene, dedicîndu-i memorabile pagini în decursul vieții sale, lăsîndu-și sufletul cîntăcit de muzica genială a cîntecului său, considerînd opera sa drept un monument nepieritor înălțat limbii și istoriei tuturor românilor, umanității, amintindu-ne mereu că a fi eminescian înseamnă a fi național. Prin aceste strădănituri ale sale, Vasile Goldiș poate fi considerat pe drept cuvînt primul exegent al operei lui Mihai Eminescu în Transilvania și Banat.

*
* *

Preocupat de problemele culturii și literaturii, atras de personalitatea unor figuri reprezentative de la noi sau de aiurea, Vasile Goldiș, ca profesor și publicist se pasionează de cercetarea vieții și operei acestora. În articole

¹ Satul Mocirla, azi Lunca Teuzului.

„Arta română“ și „Arta“², elogiind virtuțile poporului român, din mijlocul căruia s-au ridicat „luceferii poeziei“, Alecsandri, Eminescu, Coșbuc, autorul își exprimă convingerea că prin ei literatura română va ajunge să strălucească deopotrivă cu celelalte literaturi europene. Interesul nedesmințit al lui Vasile Goldiș pentru marii noștri clasici îl atestă și unele discursuri ale sale, în care printre frazele răspicte conținând aluzii semnificative programatice, răzbate dragostea și admirația pentru Eminescu, Alecsandri, Coșbuc, Caragiale. Prin ziarul „Tribuna“ și „Românul“, pe care l-a înființat și condus, Vasile Goldiș a contribuit cu zel remarcabil la popularizarea operei lui Eminescu în rîndurile cititorilor, la lămurirea semnificațiilor ei adînci pentru cultura noastră. În concepția conducătorului mișcării naționale din Transilvania și Banat, marele artist al cuvîntului reprezintă pe poetul cetățean, „apostol“ al națiunii precursor eminent al unității politice a poporului nostru. În opera lui Eminescu, Goldiș a găsit nu numai forța de convingere izvorîtă dintr-o deplină și pură sinceritate ci și acele considerații cu caracter istoric în legătură cu cele mai diverse procese, evenimente sau fapte din trecutul istoric românesc, dezbătarea problemei naționale la români din timpuri vechi și pînă în vremea lui.

Deși cunoașterea operei lui Mihai Eminescu în Transilvania și Banat a început prin colaborarea la revista „Familia“ în anii 1866—1869 iar popularizarea poeziei acestuia abia după 1883, an care marchează începutul adevăratei glorii literare a poetului în toată România, primul exeget al operei eminesciene în Transilvania și Banat a fost Vasile Goldiș³. Așa după cum arată Elena Stan în volumul ei referitor la poezia lui Eminescu în Transilvania, Goldiș este cel care a dat „primul studiu relativ amplu“ asupra poetului aici, dincoace de Carpați⁴. E vorba de cel intitulat „Pesimismul în poeziile lui Mihai Eminescu“ — inițial o conferință — apărută în Tribuna sibiană chiar în anul morții creatorului Luceafărului (1889)⁵, la numai cîteva luni de la săvîrșirea tristului eveniment. De fapt — după cum arată aceeași cercetătoare — profesorul brașovean obișnuia, totodată, în cadrul orelor de stilistică ținută la clasa a V-a, să analizeze și comenteze adesea, între operele altor autori români (Odobescu de pildă), poezii eminesciene⁶. Un asemenea interes a fost fără îndoială stimulat de faptul că Brașovul școlar românesc și intelectual reprezenta în ansamblu,

² Tribuna poporului, VI, 1902, nr. 6 (8/22 ianuarie), p. 1 ; nr. 214 (19 noiembrie/2 decembrie), p. 1.

³ Interesul lui Vasile Goldiș pentru opera lui Eminescu datează din perioada studiilor liceale la Arad, unde prin intermediul unchiului său Ioan Iosif Goldiș, profesor la același liceu și viitor episcop al Aradului între anii 1830—1902, va pătrunde în tainele poeziei eminesciene. Acest interes va fi amplificat apoi în timpul studiilor universitare de la Budapesta și Viena și ulterior în anii profesoratului de la Caransebeș și Brașov. La Caransebeș va studia cu multă pasiune opera poetului și va conferența la „Casina română“ despre poezia acestuia. În perioada profesoratului brașovean va ține cursuri de stilistică eminesciană iar în anul morții poetului va scrie în „Tribuna“ de la Sibiu un necrolog semnat cu inițiala „g“ atribuit greșit de Ion Breazu lui Gheorghe Bogdan Duică și va tipări un studiu amplu despre Eminescu. În anul 1910 (în ziarul Tribuna din Arad) și în 1911 (în ziarul Românul, al cărui director era) Goldiș subliniază din nou că opera lui Eminescu a primit o nouă dimensiune în privința semnificației naționale și universale și a acțiunii asupra cititorului de rînd. În timpul cit a fost președintele Astrei, Goldiș a salutat, în 1925, inaugurarea la Sînicolaul Mare, a unui bust ridicat în memoria poetului. Evenimentul este consemnat într-o scrisoare înedită pe care Goldiș o trimite din Arad la 29 septembrie 1925, profesorului universitar de la Cluj, Gheorghe Bogdan Duică.

⁴ Elena Stan, „Poezia lui Eminescu în Transilvania“, Editura pentru literatură, București, 1969, p. 116.

⁵ Vasile Goldiș, *Pesimismul în poeziile lui Mihail Eminescu*, în, „Tribuna“, VI, 1889, nr. 257 (9/21 noiembrie), p. 1 028 ; nr. 258 (10/22 noiembrie), p. 1 029 ; nr. 259, (11/23 noiembrie), p. 1 033 ; nr. 260, (12/24 noiembrie), p. 1 029.

⁶ Elena Stan, *op. cit.*, p. 61.

în acea vreme, un important centru de difuzare în Transilvania a creației marelui nostru poet⁷.

Ulterior, în perioada sa arădeană, intelectualul ardelean va contribui, de asemenea, cu zel, prin intermediul ziarului „Românul”, pe care l-a înființat și condus, la popularizarea operei eminesciene, la lămurirea semnificațiilor ei adinci pentru cultura noastră⁸. În sfârșit, el a ținut pe aceeași temă, o serie de cuvântări ocazionale, în cadrul „Astrei” de pildă, în care se elogiau figurile cele mai strălucite ale culturii și științei românești.

Studiul lui Goldiș, apărut în Tribuna, scris sub impresia nemijlocită a morții lui Eminescu, conține accente pioase și aduce acel ton ușor retoric (opera marelui nostru poet e „tezaur național al românilor”)⁹ caracteristic general scrisului intelectualului ardelean. Dar acestea nu stinjenesc de fapt fluiditatea și limpezimea exprimării și nici nu afectează profunzimea analizei poetului în interpretarea operei, în explicarea genezei și formelor acesteia. Pornind de la concepția — conținând suprinzătoare accente moderne — că „Poezia, ca orice ram al literaturii are două elemente constitutive: forma și fondul”, că „În literatură limba este cel mai puternic mijloc întru ajungerea scppului” și în special în poezie „frumusețile limbii” și află aplicarea lor „n toată extinderea, în ea aceste frumuseți se îmbogățesc prin combinațiile noi ale genurilor poetice”¹⁰, Goldiș apreciază pe drept lirica eminesciană mai întâi din punct de vedere al caracterului ei „visterie a frumuseților limbii noastre naționale”, (și am văzut câtă importanță acordă Goldiș graiului unui popor), în care se regăsesc farmecul melodic, plasticitatea și savoarea pe care i le dăduseră odinioară „smeritul diacon Coresi” ori locvacele hatman și cronicar Neculce, și se declară de acord cu remarca lui Titu Maiorescu (din prefața volumului de poezii ale lui Eminescu pe care acesta l-a editat) precum că în cazul versurilor genialului poet „sub al lor farmec limba română pare a primi o nouă viață”¹¹. Dar autorul studiului nu se oprește în stabilirea cauzelor marelui efect al operei intraripatului bard în vremea lui doar la acest aspect. Căci el consideră că „la orice lucrare literară” și fonul este „de cel mai mare interes”, valoarea acestuia fiind determinată „prin ideile ce-l constituiesc”¹². Ca atare, Goldiș afirmă că „Toți oameni procepători, cea mai mare parte a inteligenței și mai virtos întreaga tinerime română e adinc mișcată de efectul poeziilor lui Eminescu”¹³ și datorită profunzimii de cugetare existentă în adîncurile acestei creații (cugetare care însă a îmbrăcat „trup și ființă”) în paralel cu „puterea poetului de a exprima ideea (îmbrăcată în acele „frumoase veșminte ale vorbirii”) atît de clar de parcă o vedem întrupată înaintea ochilor noștri „și cu harul de a fi știut — ca nici unul dintre români — să găsească „cuvîntul ce exprimă adevărul”. Totodată — arată autorul studiului — trebuie subliniată consonanța sensibilității și gîndirii eminesciene cu „spiritul timpului”¹⁴. Pentru Goldiș — și ideea aceasta revine la el repetat — prin Eminescu literatura română a atins culmi mărețe, clasicitatea¹⁵.

⁷ Ibidem.

⁸ Arhiva Episcopiei ortodoxe române din Arad, dosar nr. 35/1914, act. nr. 6 233 (adresa primului ministru din 10 octombrie).

⁹ Ibidem.

¹⁰ Vasile Goldiș, *Scrieri social-politice și literare*, Ediție îngrijită de Mircea Popa și Gheorghe Șora. Cuvînt înainte de acad. Ștefan Pascu, Editura Facla, Timișoara, 1976, p. 271.

¹¹ Ibidem.

¹² Ibidem, p. 272.

¹³ Ibidem.

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Ibidem, p. 271.

Este de presupus, arată el, de asemenea (în 1889) că activitatea poetului, de foarte mulți ignorată cit el s-a aflat printre cei vii, „va direcționa încă multă vreme viața spirituală românească”¹⁶. De asemenea se arată în același articol — previziune larg confirmată — că „memoria poetului va fi mereu împropătată prin scoaterea la suprafață a altor comori, ce zac ascunse în dulcea armonie a versurilor sale”¹⁷.

Asemenea cuvinte se voiau, desigur, și un îndemn la cercetarea intensă a operei eminesciene, în scopul evidențierii frumuseților artistice și virtuților ei expresive, precum și al revelării bogăției sale ideatice. Importanța creației eminesciene nu este încă pe departe bănuită de contemporani, arată Vasile Goldiș („Suntem departe de înțelegerea perfectă a însemnătății poetului Eminescu”), iar pătrunderea ei prezintă încă și va prezenta și pe viitor numeroase dificultăți („mult timp vor dura cercetările literaților, până cînd acest gen va fi pe deplin înțeles”)¹⁸. Totodată autorul studiului avertizează împotriva pericolului ca această operă să fie abordată și interpretată superficial. Cercetarea trebuie efectuată în adîncime, cu aceeași migală și răbdare cu care însuși poetul demiurg și-a șlefuit și sculptat nemuritorul monument. În orice caz, afirmă Goldiș, cu îndreptățire, exegeza creației lui Eminescu va trebui să fie opera unor întregi generații de cercetători și ca rezultat al ei „efectul poeziilor sale se va preface într-o comoară conștientă (n.n.) a vieții noastre naționale”¹⁹.

Peste ani, în 1911, Goldiș are satisfacția să constate că previziunea lui despre sporirea semnificației și acțiunii asupra cititorilor a creației eminesciene o dată cu trecerea timpului, despre permanenta ei actualitate s-a împlinit. Ca atare, el va scrie acum : „Eminescu răsare în mîntă vremurilor noastre mai mareț și mai puternic decît l-au putut vedea contemporanii săi. Precum un Goethe stăpînește și astăzi sufletul german, Eminescu își întinde împărăția sufletului său asupra românimii întregi”²⁰.

Declarîndu-se opozant al opiniei lui Alexandru Vlahuță, care în articolul *Amintiri despre Eminescu* din „Revista nouă” (anul II, nr. 7) susținea că marele poet a depășit cadrele istorice și sociale ale perioadei în care a trăit și reîntînd doar la suprafață conținutul acestei afirmații (absolut valabilă, de fapt, în sens filozofic și estetic căci prin înzestrarea sa nativă, ca și prin gîndirea și cultura sa filosofică creatorul Luceafărului a fost o apariție unică în epocă), Goldiș scria : „Eminescu nu s-a ridicat deasupra timpului și a societății în care a fost născut. Din contră el s-a adîncit în acel timp și (în această) societate și a văzut poate mai multe decît multele milioane ale contemporanilor săi, dar toate cîte le-a văzut în prăpăstiile timpului nostru le-a văzut și din sînul societății noastre le-a scos”²¹. Ceea ce într-un anumit sens este tot atît de adevărat. Astfel Vasile Goldiș subliniază, de fapt, puternica legătură cu semenii săi, ancorarea profundă în social ce caracterizează opera lui Eminescu. Privit prin prisma determinismului istoric obiectiv, marele poet a fost deci produsul epocii sale, el nu poate fi desprins de societatea timpului în care a trăit și a creat și nici nu poate fi înțeles în afara acesteia. Ba mai mult : cel mai însemnat motiv pentru care poeziile lui Eminescu au avut un ecou imediat în epocă pare să fie, crede Vasile Goldiș, tocmai acela că „ele au fost oglinda timpului

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Românul*, I, 1911, nr. 227, (16/29 octombrie), p. 1.

²¹ Vasile Goldiș, *Scrieri social-politice și literare* . . . , p. 273.

în care trăim²². În același timp Goldiș considera că evoluția uimitoare în plan artistic pe care o reprezintă opera eminesciană e explicabilă, ea însăși, nu numai prin individualitatea proprie, ci și „prin acel păienjenis fin al gândurilor comune, care într-o epocă oată se numește spiritul timpului.”²³ (Blaga va vorbi mai târziu, pe urmele lui Tacit, de un „saeculum”). Acești doi factori — arată Goldiș — determină de fapt ideile oricărui om. Ba mai mult. „Individualitatea însăși răsare din întâmplătoare și mult tainica compunere a momentelor naturale la înăși nașterea”, dar apoi și „din împrejurările personale ale individului”²⁴, deci suferă acțiunea factorilor de mediu. „Suntem sclavii convențiilor sociale — scrie Goldiș — și felul de a gândi al timpului în care trăim ni se pare zi de zi, oră de oră, astfel încît un alt chip al existenței omenеști în gîndirea de toate zilele ne pare imposibilă”. Acestei idei fundamentale a concepției sale asupra omului în general și a creatorului artist în particular, idee proprie și materialismului istoric și esteticii noastre științifice de azi, i se asociază și unele precizări tot atît de binevenite. De pildă Goldiș scrie că „acest fel deosebit de a privi lumea trăiește în noi, am putea zice inconștii în acel întecis, că nu ne putem da seama la tot momentul, pentru ce credem că așa este ceva și nu altfel”²⁵.

Goldiș simplifică însă nedorit lucrurile și intră de fapt în contradicție cu chiar păreri ale sale, atunci cînd afirmă că „unii dintre noi, înzestrați de la natură cu o impresionabilitate mai ageră și cu talentul de a vedea mai adînc /.../ devin conștii/conștienți — n.n./ de acele idei care dominează asupra timpului nostru, le reflectează în oglinda geniului lor și noi cu bucurie sau cu tristețe ne recunoaștem”²⁶. Problema caracterului conștient al reflectării în artă a spiritului timpului nu poate fi împinsă atît de departe, pînă la exclusivism, ci trebuie privită cu multă atenție și reținere.

Distingînd apoi de fapt în mod arbitrar și intuind în contradicție din nou cu sine însuși, trei tipuri de poeți (cei ce reflectă contemporaneitatea lor, cei care „trăiesc viața timpurilor trecute” și în sfîrșit cei ce „văd simburii vieții viitoare”) Goldiș consideră — și aici trebuie să îi dăm dreptate pe deasupra clasificării pe care ne-o propune — că acei creatori care se consacră prezentului²⁷ au totdeauna efectul cel mai mare, căci gîndurile lor sînt ale noastre, în ei ne recunoaștem pe noi înșine, îi înțelegem pe deplin²⁸ („profetii viitorului”, în schimb, „de regulă sunt de neînțeles și pentru aceea nu pot avea efectul cuvenit „decît mult mai tîrziu”²⁸.

Astfel, plecînd de la Eminescu sau vrînd să ajungă la marele poet și opera sa, Goldiș face și o serie de considerații cu caracter teoretic general, dintre care unele își păstrează pînă astăzi actualitatea și caracterul veridic.

Abordînd pe baza acestor puncte de vedere opera lui Eminescu, autorul studiului afirmă că, pe de o parte ea este rod al acelui datum al ființei umane, talentul, deci al acelui „prim moment al dispozițiunii înăscute”, cum se exprimă autorul studiului²⁹, dar și al condiționării social-istorice a personalității creatorului. De aici, după părerea lui Goldiș, necesitatea studierii acestei opere

²² *Ibidem*.

²³ *Ibidem*, p. 272.

²⁴ *Ibidem*, C.f. Gheorghe Șora, *Vasile Goldiș militant pentru desăvîrșirea idealului național*, Editura Facla, Timișoara, 1980, p. 62—67.

²⁵ *Ibidem*, p. 273.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Ibidem*.

a fi pe deplin înțeleasă, sub ambele aspecte și cu mijloacele atât interne, cât și externe ale istoriei literare. Goldiș crede apoi că strînsele și întimbele legături ale lui Eminescu cu contemporaneitatea lui s-ar fi realizat în bună măsură, în planul atitudinii de viață pesimistă. Autorul studiului atribuie acest pesimism atât vieții nefericite a genialului creator („împrejurările sale personale“) cât și atmosferei spirituale a epocii („timpul în care trăim“). Căci după părerea sa, „optimismului fără margini“, exagerat, ce caracterizează raționalistul secol al XVIII-lea, i-a format pesimismul veacului următor, în care credința în fața rațiunii — după cum ne arată filosofia lui Kant ori Schopenhauer — s-a spulberat și se produce o reformare în ce privesc „convingerile despre adevărata bază a lumii“³⁰ intrînd într-o criză psihică și într-un scepticism continuu ce au la bază și cauze sociale directe : spulberarea iluziilor cu privire la posibilitatea înlăturării inegalității, a excluderii războaielor din viața umanității, a luminării poporului. „Interesele economice — comentează Goldiș cu vădită amărăciune — apasă celelalte interese și numai armele sînt materia de preocupare a puternicilor lumii“³¹. (A se observa faptul că și într-un asemenea context intelectualul ardelean ăsește cu cale a-și manifesta democratismul și spiritul critic).

Sînt acestea idei de mai largă circulație, care, ulterior vor fi vehiculate și de Lucian Blaga, de pildă. Fără îndoială că în anume cercuri intelectuale (destul de largi) o asemenea stare sufletească exista. Ea era dată de nerealizarea unor idealuri democratice, revoluționare (vehiculate de Revoluția franceză și de mișcările de la 1848), de tot mai accentuata compromitere a orînduirii burgheze, precum și — pe planul științei — de prăbușirea unor vechi teorii elisice și lipsa de suficientă consolidare și verificare a altora noi, ceea ce, în condițiile unei exemplificări fără precedentă tentativelor investigatoare, a putut duce la anumite îndoieli cu privire la eficiența și valențele de obiectivitate ale înseși cercetării și cunoșterii științifice în general.

O asemenea generalizare pripită — care, după cum am văzut, îl caracterizează, chiar dacă numai pe anumite coordonate, și pe Goldiș — dădea însă o imagine sumbră unui ecol care, pe lângă faptul că, după cum arătam și mai sus, a cunoscut în realitate apreciable victorii ale minții umane în știință și tehnică, a avut de consemnat și stenica și tot mai amplă afirmare revoluționară a noii clase proletare (cu consecința extrem de importantă și tot atât de optimistă în plan ideologic a acestei afirmări).

Nu am fi însă într-un totuși dacă n-am remarca și o idee a lui Goldiș care, în acest context, aduce totuși — fie și dincolo de interpretarea aplicativă contrară, forțată pe care cel în cauză vrea să i-o dea — mai multă lumină, mai mult optimism. Dar despre ce este vorba ? Chiar în studiul respectiv, Goldiș face la un moment dat o serie de considerații privitoare la raporturile dintre „idei“ și experiență. „Eperiența produce ideile, acestea influențează asupra experienței de apoi“ — scrie el. Și continuă : „Viața omenească este o pînză țesută din aceste două elemente și firele sînt adesea atât de tare bătute laolaltă încît nici nu le poți deosebi. Dacă influențarea ideilor asupra experienței produce o forțare și împiedicare în mersul firesc al istoriei omenirii, atunci se naște conflict între formele pozitive de viață izvorîte din experiența trecută și între necesitatea reală a prezentului“³².

³⁰ *Ibidem*, p. 279.

³¹ *Ibidem*, p. 280.

³² *Ibidem*, p. 278.

Goldiș își încheie: apoi această sumară demonstrație teoretică afirmînd : „Timpul cînd acest conflict devine conștiu (conștient — n.n.) în gîndirea oamenilor se numește timp de tranziție și el se sfîrșește întotdeauna cu reformarea vieții omenеști în înțelesul experienței mai noi, fie prin conțelegere pașnică fie prin revoluțiune“ (subl. n.)³³. Ori, arată autorul studiului în mod explicit, „A devenit deja o expresie banală, dar este foarte adevărat, că trăim într-un timp de tranziție“³⁴. Rîndurile acestea, scrise, după cum știim, la 1889, se referă deci tocmai la epoca în care a trăit și a activat și Eminescu.

Asemenea opinii, de mare interes și în considerarea concepției istorice a lui Goldiș vădesc, de data aceasta, o importantă apropiere (credem că nu întimplătoare) de pozițiile materialismului istoric. Firește într-un mod destul de rudimentar, nu lipsit de anume naivități și neclarități, profesorul brașovean atinge în fond probleme cum ar fi : raporturile între bază și suprastructură, între forțele și relațiile de producție și a necesității aducerii lor în concordanță etc. Și în general lucrul trebuie remarcat, poziția sa în aceste probleme se arată a fi înaintată.

Dar ceea ce ne interesează acum mai cu seamă este faptul că, în fond, accep-tînd ideea unor perioade de tranziție în viața societății, perioade căroră, după cum s-a putut constata, el însuși le dă totodată un sens constructiv, orientat spre viitoare transformări novatoare, Goldiș de fapt își minează — chiar dacă vrea contrariul — după cum se poate constata la lectură propria teorie asupra pesimismului iremediabil, fără ieșire, care ar greva obiectiv asupra omenirii veacului al XIX-lea, (etapă într-adevăr de treceri și transformări). El nu și-a dat seama că între cele două serii de idei pe care le vehiculează există o opozi-ție totală și că — în realitate — încercările de a le concilia și așeza sub un numi-tor comun nu fac altceva (din fericire, spunem noi) decît să evidențieze cu atît mai mult caracterul neîntemeiat științific al pesimismului istoric.

O anumită unilateralitate și rigiditate dovedește apoi autorul studiului de care ne ocupăm în citirea influențelor kantiene și schopenhauriene în anumite tipare lirice din opera lui Eminescu. Asemenea influențe incontestabile există, și pe unele dintre ele Goldiș le distinge cu finețe și pătrundere. Astfel, el găsește ecouri directe și nemijlocite din teoria lui Kant din „Critica rațiunii pure“ asupra caracterului subiectiv al noțiunilor de spațiu și timp în „Sărmanul Dionis“ („Nu există nici timp, nici spațiu, — ele sînt numai în sufletul nostru“). În aceeași scriere vede cu temei prezentă și teza lui Schopenhauer (din *Die Welt als Wille und Vorstellung*) potrivit căreia numai legătura logică deosebește viața de vis („În faptă lumea e visul sufletului nostru“ etc.). Goldiș mai sur-prinde și alte reflexe ale concepțiilor filosofului respectiv în opera poetului nostru. Esența lumii este voința : „Al lumii-ntregul sîmbur dorința-i și mări-rea, / În inima oricărui i-ascuns și trăitor“ („Împărat și proletar“). Aceasta e aceeași în milioane de indivizi : „În veci aceleași doruri mascate cu-altă haină/ Și-n toată omenirea mereu același om — / În multe forme — apare a vieții crudă taină, / Pe toți ea îi înșală, la nime se distaină, / Dorinți nemărginite plantînd într-un atom“ (același poem ; ideea unității în diversitatea și identi-tatea omenirii cu individul — arată Goldiș — apare și în „Scrisoarea I“ : „Unul e în toți tot astfel precum una e în toate“ și în alt sens în „Glossă“, unde se spune : „Vremea trece, vremea vine,/Toate-s vechi și nouă-s toate ...“). Sen-timentele înseși sînt expresii acestei voințe oarbe și nu corespondențele unei realități materiale : „Nu trăiți voi, ci un altul vă inspiră, — el trăiește,/El cu

³³ *Ibidem*.

³⁴ *Ibidem*.

gura voastră ride, el se-ncintă, el șoptește“ („Scrisoarea IV“). Dragostea nu reprezintă expresia elevată a sufletului omenesc, ci o mască a instinctului orb, prin care voința își croiește drum: „Nu simțiți c-amorul vostru e-un amor străin? Nebuni? / Nu simțiți că-n proaste lucruri voi vedeți numai minuni? / Nu vedeți c-acea iubire serv-o caută din natură? / Că e leagăn unor viețe ce semințe sunt de ură?“ Remediul suferinței îl poate oferi filosofia budistă: renunțarea totală, refuzul oricărei plăceri, împăcarea cu sine, liniștea absolută în Nirvana; vezi în acest sens, spune Goldiș, starea de a nu mai dori nimic din „Melancolie“ sau cea dilematică din „Mortua est“: „Ș-apoi cine știe de este mai bine / A fi sau a nu fi ... dar știe oricine / Că aceea ce-nu e, nu simte dureri / Și multe dureri-s puține plăceri“. Idealul suprimării voinței e prezent la Eminescu — se arată de asemenea în studiu — în următorul vers din Scrisoarea I: „Căci în sine împăcată reincepe - eterna pace“. Și în „Scrisoarea IV“ el aspiră spre „setea liniștei eterne, care-mi sună la urechi“.

E evident excesul de care se face vinovat de la un moment dat autorul studiului respectiv în surprinderea acestor paralelisme și influențe. Goldiș citește apoi în opera lui Eminescu, exagerând însă și în aceste filiații pe care le stabilește, reminiscențe din lectura unor autori cu preocupare pentru palin-geneză și metempsihoză. În acest sens el se referă, din nou, la „sărmanul Dionis“, cu reflecțiile acestuia privitoare la lume și viață ca reprezentare și vis sau la „Avatarii faraonului Tlă“, scriere în care pot fi regăsite idei eminesciene — afirmă Goldiș, reproducând și un pasaj dintr-o epistolă a respectivului scriitor — ale lui Théophile Gautier, care colorează oarecum ideea aceasta³⁵.

Dar, în primul rând, marea originalitate a lui Eminescu n-ar fi putut exista fără suportul unei profunde individualități în gândire și simțire, care modifică în bună măsură pină și ideile preluate. Pe aceasta Goldiș, în mod practic, o vede mult mai puțin. La poetul român, adesea, nu e vorba, de exemplu, de o abdicare intenționată, teoretic și aprioric construită, de la exercitarea voinței, așa cum o cerea Schopenhauer și cum crede a o surprinde autorul studiului la care ne referim pentru toată creația eminesciană. Poezia „Melancolie“, astfel, exprimă oboseala la capătul unor crude lupte cu viața, nu indiferența indianului budhist autoexilat în liniștea absolută a contemplației. „Mortua est“ aduce frământata îndoială hamletiană între „a fi“ și „a nu fi“ („... cine știe, de este mai bine/A fi sau a nu fi“?). Iar finalul din „Luceafărul“ aduce o retragere doar aparentă și iluzorie într-o lume dincolo de pasiuni.

Din asemenea frământări sufletești și spirituale, dintr-o continuă dragoste de viață (firește, complet și multiform exprimată) se împlinește în mare măsură individualitatea literară puternică a lui Eminescu ...

De fapt, Goldiș însuși se contrazice într-o anumită măsură sesizând, de pildă, un caracter polemic în acest pesimism eminescian. Poetul român — scrie autorul studiului — a văzut „vanitatea și goliciunea de suflet a celor mari“ (cu alte cuvinte: contradicția fundamentală a orînduirii burgheze), sau, mai departe: „Lupta politică fără principii pe Eminescu îl dezgustă, ca și calculul meschin, promovarea intereselor mărunte mascate de aparenta glorificare a idealurilor celor mai sfinte“. El suferă pentru jertfele date de omenire în scopul unei „aranjări mai drepte a vieții, pentru șiroaiele de sînge vărsat“.

³⁵ „Nu totdeauna sîntem în țara ce ne-a văzut născînd și de aceea căutăm adevărata noastră patrie. Acel care sînt născuți în felul acesta se simt ca exilați în orașul lor, străin lîngă căminul lor (...) Ar fi ușor a însemna nu numai țara, dar chiar și secolul în care ar fi trebuit să se petreacă existența lor cea adevărată (...) Îmi place pare că am trăit odată în Orient (...) Am fost totdeauna surprins că nu pricep curenții limba arabă. Trebuie să o fi uitat“. (Vasile Goldiș, op. cit., p. 282).

„din convingerea că eroarea este în formă“, pentru că „formele se schimbă dar răul a rămas“³⁶.

Mergînd pe linia sesizării acestor aspecte, Goldiș ajunge la un moment dat să neghe implicit, — element de asemenea în contradicție cu sensurile în care era orientat studiul său, — însuși pesimismul ca dat organic, fundamental, constant la Eminescu. Căci profesorul brașovean afirmă că marele poet s-a avîntat în lupta contra celor ce „pe buze au virtute, iar îi ei monedă calpă“³⁷.

Lectura operei eminesciene, așa cum o realizează Goldiș, dovedește însă dincolo de deficiențe și scăderi, ca cele arătate mai sus, capacitatea de surprindere și comentare nuanțată a unor aspecte, pe baza unei temeinice culturi filozofice, a unor apreciable deschideri estetice și a unei evidente originalități de gîndire.

Să reținem și considerațiile făcute de autorul studiului cu privire la întoarcerea spre trecut a poetului. Cum nimic din cele prezentate nu-l satisfac — arată Goldiș —, acesta cultivă vremile revolute, dar nu din pasiune paseistă, ci — lucru foarte important — ca pe un ideal de viață și de luptă oferit contemporanilor.

Interesante sînt apoi și remarcile ce se fac cu privire la modernitatea acestei poezii. „Eminescu — scrie profesorul brașovean —, care „trăia viața evului nostru întreg“, văzînd cu ochii minții“ în viziunile existenței lumii moderne“, cristalizează, sub influența timpului, această experiență“³⁸. În mod firesc, după cum se poate vedea și din textul de mai sus, Goldiș explică și această caracteristică a operei eminesciene prin faptul că ea e o visterie hrănită „din istoria timpului“, o oglindă tristă și meșteră „a înseși vieții noastre“³⁹, deci, cu alte cuvinte, adînc ancorată în realitățile vremii.

Ceea ce este apoi foarte important de remarcat e că patriotul ardelean privea creația lui Eminescu (ca de altfel și pe cea a celorlalți clasici români) în primul rînd prin prisma valorii și importanței sale sociale și naționale. (Este de altfel un fapt știut că la vremea aceea popularitatea crescîndă a lui Eminescu în Transilvania contribuia la propulsarea conștiinței naționale, opera sa, cunoscută prin școală, presă, conferințe, serbări populare etc., dobîndind ca urmare o mare importanță istorică și politică). Astfel, pentru el geniul poetic eminescian a însemnat, înainte de toate, un catalizator al energiilor spirituale românești, de oriunde, imbold și punct de plecare spre noi cuceriri artistice, în perspectiva dezvoltării limbii și culturii noastre. De asemenea se insistă asupra creației poetului în funcție de modul în care acesta a știut să filtreze în ea gîndirea și simțirea unui întreg popor. Și, după părerea lui Goldiș, ceea ce conferă acestei creații perenitatea și îi asigură autorului ei permanență în conștiința generațiilor este nu atît valoarea artistică în sine, cît mai ales „puterea de a fi cuprins în graiul său, în scrisul său, în versurile sale sufletul românesc deplin închegat din cunoașterea vieții românești de pretutindenea“⁴⁰. În concepția lui Goldiș, Eminescu îl reprezenta deci — și în plan fundamental lucrurile așa și stăteau — pe poetul cetățean (acesta e tipul de creator pe care, după cum am văzut privitor și la Goga, patriotul român îl cerea și omagia), „Apostol“ al națiunii, militant pentru ideea unității culturale și politice a poporului nostru, „tezaur național al românilor“. La împlinirea unui sfert de veac de la moartea poetului, în 1914, într-un articol apărut în ziarul „Românul“, dedicat

³⁶ *Ibidem*, p. 276, *Apud* Gheorghe Șora, *op. cit.*, p. 66.

³⁷ *Ibidem*, p. 274 și 276.

³⁸ *Ibidem*, p. 280.

³⁹ *Ibidem*, p. 287.

⁴⁰ Vasile Goldiș, *Mihail Eminescu*, în „*Românul*“, I, 1911, nr. 227, (16/29 octombrie), p. 1.

memoriei lui, se spune : „mai cu seamă ca români supuși unei stăpîniri străine, noi aducem omagii memoriei lui Eminescu ca unuia dintre cei dintîi și mai însemnat propovăduitor al ideii de unitate culturală a românilor de pretutindeni”⁴¹.

După părerea autorului studiului, la Eminescu sentimentul patriotic chiar a covîrșit celelalte sentimente, totodată absorbindu-i, de cele mai multe ori, și grijile cotidiene⁴². „Avem conștiința pozitivă — scrie Goldiș — că poetul nostru a fost adînc pătruns de acest sentiment”. Și adaugă, stabilind în mod just raporturile prezent-trecut în opera poetului „sugerîndu-și simbul acestui sentiment din spiritul timpului”, l-a potențat prin trecutul glorios⁴³.

Pentru Vasile Goldiș, Eminescu, de fapt, nu este numai poetul genial „unul din cugetătorii și scriitorii zilelor celor mai bogate în viața noastră culturală”, ci și o personalitate politică de marcă, ce stă „mîndră și dreaptă printre oamenii mari ai veacului apus”⁴⁴. Legat de aceasta, Goldiș arată și faptul că poetul român „trebuie pomenit ca unul dintre eroii presei românești”⁴⁵. Și „acum după zeci de ani — scrie el —, articolele sale se strîng și se citește, cu o sporită admirație și înțelegere, pentru că ele cuprind gînduri românești eterne, prinse în nestematele celui mai frumos grai românesc”⁴⁶. Comentînd activitatea de ziarist a poetului, profesorul brașovean are grijă în mod firesc, să reliefeze și colaborarea lui la ziarele și revistele românești din Transilvania și Ungaria („Familia”, „Federațiunea”, „Albina”), care deopotrivă au fost onorate de scrisul neîntrecut al maestrului.

Astfel de afirmații caracterizează cu deosebită pregnanță și orientările spirituale ale autorului lor. În acest sens Goldiș mai face și alte considerații, unele dintre ele cu caracter general teoretizant. Astfel, de pildă, el își stabilește ca premisă de lucru opinia potrivit căreia „poeziile lui Eminescu oglindesc adevăratele lui impresii, întregul său suflet”, căci — afirmă autorul studiului — „genii adevărați nu pot afecta” (subl. n.)⁴⁷. De asemenea, în veritabil spirit gherist, se poate spune, Goldiș cere ca studierea „împrejurărilor personale” în care s-a format personalitatea unui creator de artă să cuprindă „discutarea tuturor (subl., n.) elementelor ce au avut influență directă asupra ei”⁴⁸.

Despre Eminescu a vorbit Goldiș și într-un alt articol apărut în „Românul” la 1911 (articol din care am citat de altfel și anterior). În acesta se apreciază, cu judiciozitate și în spiritul unor afirmații făcute anterior, ca și după aceea că pentru literatura română marele poet îl reprezenta pe maestrul neegalat, de numele căruia se leagă inaugurarea propriu-zisă a epocii ei clasice. Eminescu, scrie autorul, „a dat limbii noastre acel farmec desăvîrșit din care ne hrănim ca dintr-un fagure de miere”⁴⁹. Totodată în articolul respectiv se mai afirmă. „El a prins în diamantele versului etern simțirea și gîndirea neamului său deopotrivă cu simțirea și gîndirea universală. El este poetul și cugetătorul care a deschis literaturii românești porțile largi ale literaturii

⁴¹ *Românul*, IV, 1914, nr. 132, (15/28 iunie), p. 2.

⁴² Vasile Goldiș, *Pesimismul în poeziile lui Mihai Eminescu*, în, „*Tribuna*”, VI, 1889, nr. 258 (10/22 noiembrie), p. 1 029.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ Vasile Goldiș, *Mihail Eminescu*, în „*Românul*”, I, 1911, nr. 227, (16/29 octombrie), p. 1.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ Vasile Goldiș, *Pesimismul în poeziile lui Mihai Eminescu*, în „*loc cit.*”

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ Vasile Goldiș, *Mihail Eminescu*, în, „*Românul*”, I, 1911, nr. 227 (16/29 octombrie), p. 1.

tuturor timpurilor și tuturor neamurilor creatoare în arta literară⁵⁰. Ca atare, Vasile Goldiș îl situează pe Eminescu „printre oamenii mari ai veacului apus“, care au contribuit la progresul general al omenirii⁵¹.

Ideea aceasta, neexistentă în celelalte comentarii ale lui Goldiș pe marginea operei eminesciene, și anume că prin marele poet literatura română se integrează în circuitul european și universal al valorilor, s-a dovedit rezistentă, fiind asimilată ca unul din fundamentele eminescologiei contemporane.

În același sens și tot în articolul respectiv, Goldiș mai scria că Eminescu „a prins diamantele versului etern, simțirea și gândirea neamului său deopotrivă cu simțirea și gândirea universală“⁵². Ulterior, prin 1926, el se va referi din nou, într-o cuvîntare, la valoarea universală a creației eminesciene⁵³. Evident că astfel intelectul ardelean privea de fapt opera marelui poet și cu îndreptățită mîndrie patriotică, ca pe un moment foarte important al afirmării poporului nostru în centrul națiunilor lumii.

După cum a reeșit în parte și din citatele anterioare, pentru Goldiș — pe bună dreptate — geniul eminescian a însemnat și un catalizator al energiilor spirituale românești, imbold și punct de plecare spre noi cuceriri artistice, în perspectiva dezvoltării limbii și culturii noastre naționale. „Graiul românesc — se arată în același articol — poezia și proza românească, pe care Eminescu le-a rodit cu operele geniului său, vor păstra scrisul său ca pe un izvor de apă vie, din care pornesc rîurile născătoare de mări“⁵⁴. (E foarte interesant de reținut faptul că Vasile Goldiș, după cum s-a putut vedea, considera ca un punct de răscruce și proza eminesciană, idee care va dobîndi circulația largă abia cu mult mai târziu). În aceste condiții, Goldiș a urmărit, prin familiarizarea elevilor cu poezia lui Eminescu, pe lângă un scop instructiv și unul educativ-politic. El a căutat, fără îndoială, să sublinieze în și pe marginea operei genialului creator acele elemente capabile a fertiliza gândirea patriotică, a regenera și dinamiza conștiința națională, a mobiliza la luptă pentru dobîndirea de drepturi și libertăți în favoarea românilor din imperiul austro-ungar.

Alături de alți mari bărbați ai neamului de fruntașii revoluției de la 1848, Eminescu i-a putut servi deci lui Goldiș, în activitatea pedagogică, drept pildă vie, drept model exemplar de înaltă conștiință politică-națională, de dragoste înflăcărată pentru poporul lui. Și nu numai în clasă. E indubitabil faptul că în participarea intelectualului ardelean în mod direct sau cu scrisul la o serie de acțiuni consacrate operei și memoriei marelui nostru poet, trebuie citită și conștiința realității că în asemenea momente și cu asemenea prilejuri se putea desfășura o rodnică activitate pe linia dezvoltării conștiinței naționale.

Este ceea ce în bună măsură îl face pe Goldiș să rostească, de pildă, cuvîntul de deschidere la o „serată eminesciană“ organizată în 5/18 februarie 1903 la „Casa națională“ din Arad⁵⁵ sau să reflecte, în paginile „Românului“ din 1911⁵⁶ în mod amănunțit desfășurarea festivităților de la Galați, ocazionate de dezvelirea unei statui a poetului, consacînd totodată, cu aceeași ocazie, un întreg număr al ziarului personalității celui ce e considerat — în mod sem-

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² *Ibidem*.

⁵³ *Adevărul*, 39, 1926, nr. 13 046 (29 iunie) p. 3.

⁵⁴ „*Românul*“, I, 1911, nr. 227 (16/29 octombrie), p. 1.

⁵⁵ „*Drapelul*“, III, 1903, nr. 14 (4/17 februarie), p. 2.

⁵⁶ „*Românul*“, I, 1911, nr. 231 (20 octombrie/2 noiembrie), p. 2–3.

nificativ — că „a întruchipat ideea mare a unității noastre culturale“, și „a știut să unească într-un gând și o simțire neamul nostru întreg“⁵⁷.

Sensul național, patriotic al operei și figurii lui Eminescu îl va determina pe Goldiș și după 1918 să întreprindă sau să se atașeze unor acțiuni consacrate memoriei poetului. Astfel, în calitate de ministru al artelor și cultelor și de președinte al „Astrei“, va saluta cu emoție dezvelirea bustului lui Eminescu la Sinnicolaul Mare în, 1925, el aflându-se în 1926, în fruntea inițiativei, urmărind ridicarea unui monument consacrat lui Eminescu la Arad (s-a înființat un fond în acest scop, a avut loc o colectă publică) și de asemenea va organiza pelerinaj la mormântul acestuia (cu participarea unor personalități ca Ioan Lupaș, Cezar Petrescu, Aristide Demetriad, etc.), ocazie în care va evoca în cuvinte pline de căldură semnificația națională și universală a operei eminesciene⁵⁸. În lucrarea citată mai sus, Elena Stan consideră (referindu-se în speță la studiul despre „Pesimismul în poeziile lui Mihai Eminescu“) că ideile lui Goldiș cu privire la poet par azi depășite, ele prezentând numai o valoare istorică⁵⁹. În parte, dar numai în parte, cercetătoarea Elena Stan are dreptate. Și fenomenul e normal. Dar după cum am și arătat deja, pe parcurs, o serie dintre aceste idei nu sînt totuși perimate. Trebuie de asemenea apreciate ca pozitive construcția sistematică a studiului, limbajul elevat folosit, încercarea de a crea fundamentări teoretice-filosofice.

Desigur, multe dintre adevărurile rostite de el, cu mai bine de nouă decenii în urmă, privitor la opera și personalitatea marelui creator apar azi ca axiome, de care nimeni nu se mai îndoieste, adevărate „locuri comune“. La timpul respectiv însă, noi fiind, ele trebuiau susținute și argumentate intens, detaliat, cu atît mai mult cu cît Eminescu, ca orice creator de geniu, și-a avut, pe lîngă admiratori, și detractori.

Dacă am zăbovi aici asupra lor e însă și pentru că, după cum s-a putut vedea, paginile consacrate de Goldiș lui Eminescu, în diferite momente, reflectă plenar și complex — într-un mare grad de inedit — concepțiile sale cultural-literare (ba uneori, în mod direct, chiar și unele de ordin social-politic), cu ceea ce au acestea propriu, atît în sens pozitiv, cît și negativ.

Din această perspectivă trebuie privit interesul lui Vasile Goldiș față de opera lui Eminescu, neînfriecat și neîntînat făuritor de limbă și de gîndire poetică, filozof redutabil cu preocupări copleșitoare, supraomenești ambiții, magică fîntînă în care ne regăsim chipurile și în cleștarul căreia palpită nisipul de grîu de aur al geniului românesc. Plenitudine — nu doar aspirație neîmplinită, zestre fundamentală a lacrelor noastre de sensibilitate, cheazășie a perenității poporului pe care l-a slujit și căruia i s-a jertfit.

⁵⁷ Vasile Goldiș, *Mihail Eminescu*, în „Românul“, I, 1911, nr. 227/16/29 octombrie), p. 1: Pe lîngă articolul lui Goldiș în rîndurile consacrate serbărilor de la Galați (cu prilejul ridicării unei statui în memoria lui Eminescu) în acest număr au mai apărut „Un imn francez lui Eminescu“ de Lucian Bazin, în traducerea lui Ștefan Octavian Iosif, articolul „În satul copilăriei lui Eminescu — Ipotești“ de Horia Petra-Petrescu, 11 poezii și citeva cugetări aparținînd creatorului Luceafărului. Popularizarea acțiunii de la Galați ce a avut loc la 16/29 octombrie 1911, s-a făcut încă dinainte, în numerele din 24 septembrie/7 octombrie și 11/24 octombrie ale ziarului; românii ardeleni fiind îndemnați să ia parte în număr cit mai mare la acest eveniment. Numai un concurs nefavorabil de împrejurări l-a împiedicat pe Goldiș să fie prezent el însuși, în persoană, la serbările respective care — după cum scria însuși Goldiș, cu satisfacție — au devenit prilejul „unei manifestațiuni culturale care a trecut departe de zidurile cetății frumoase de pe malurile Dunării străbătînd țări și hotare spre a cuprinde sufletele românești de pretutindenea“ (*Românii*, I, 1911, nr. 227, (16/29 octombrie), p. 1.).

⁵⁸ Arhivele Statului Arad, fond Astra, despărțămîntul Arad, dosar nr. 236/1926, fila 14; „Adevărul“, 39, 1926, nr. 13 046, (29 iunie), p. 3.

⁵⁹ Elena Stan, *Poezia lui Eminescu în Transilvania*, Editura pentru literatură, București, 1969, p. 116.

ANEXĂ :

I. Vasile Goldiș către Gheorghe Bogdan Duică, profesor la Universitatea din Cluj⁶⁰

Arad, 29 Sept(embrie) 1926

Dragă Ghiță.

În 11 octombrie a.c. se va desvâli la Sân-Nicolaul-Mare (jud. Timiș Torontal) bustul lui Mihai Eminescu ridicat aproape exclusiv din banii adunați prin școlarii români de acolo. Este primul bust al lui Eminescu în Ardeal resp(ectiv) în Banat. Suntem datori să-i dăm toată considerația. Asociațiunea încă a fost invitată. Eu nu pot să merg, fiind promis de mai înainte pentru 11 oct(ombrie) la o altă adunare la Ineu. Te rog ca să convoci urgent la ședință secți-a noastră literară d- la Cluj și să trimiteți voi pe cineva din acea secție să reprezinte acolo Astra și să vorbească în numele ei și al meu. Aș fi fericit dacă ai putea să primești Tu sarcina asta. La tot cazul însă să meargă cineva, ca să (nu) rămânem de rușine.

Al tău iubitor amic

V. Goldiș

II. Vasile Goldiș către Teodor Bucurescu, directorul Liceului din Sinnicolaul Mare⁶¹.

Arad, 8 octombrie 1925

Mult stimat Domnule Bucurescu !

Cu mare regret grăbesc a Te aviza, că îmi este absolut imposibi să vin pe ziua de 11 oct(ombrie) la Sinnicolaul Mare. Cătreer acum județele pentru organizarea despărțămîntului Asociațiunii în fiecare capitală de județ, iară în ziua de 11 oct(ombrie) trebuie neapărat să fiu la Ineu, ca să iau parte la o mare adunare politică de acolo, care fără participarea mea nici n'ar putea să se țină.

Astfel trecînd alaltăieri prin Cluj, m-am înțeles cu D. profesor universitar Gheorghe Bogdan Duică, președintele secțiunei literare a Astei ca să meargă dînsul la Sănnicolaul-Mare în reprezentarea mea și a Asociațiunii. Dînsul și de altfel este cel mai autorizat să vorbească despre marele nostru Eminescu.

Vă doresc succes și Vă rog să primiți asigurarea celor mai dinstinse considerațiuni.

Devotat stimător

V. Goldiș

⁶⁰ Scrisoare inedită aflată în posesia Bibliotecii Academici R.S.R. Corespondența, cota S.104 (1), C.C. XVIII, nr. de inventar 106 464.

⁶¹ Scrisoarea reproduși după Teodor Bucurescu, *Eminescu în Banat. La Sinnicolaul Mare*, Periam, 1928, p. 103. În cartea acestuia data scrisorii este omisă iar epistola fiind pierdută, ne-am permis s-o reconstituim aproximativ, orientîndu-se după data scrisorii adresată de Goldiș lui Gheorghe Bogdan Duică. Vezi și Ion Iliescu, *Eminescu în Banat*, Bibliografia F. Moldovan, Timișoara, 1964, p. 103—104.

VASILE GOLDIȘ – DER ERSTE DEUTER DES WERKES VON MIHAI EMINESCU IN SIEBENBÜRGEN UND IM BANAT

(ZUSAMMENFASSUNG)

Der Verfasser veranschaulicht aufgrund neuer Dokumente, dass Vasile Goldiș ein grosser Bewunderer Mihai Eminescu, des grössten rumänischen Dichters, bereits in seiner Jugend war. Goldiș begann die Werke Eminescu bereits in den Jahren 1886–1889 zu studieren, als er noch in Karansebesch unterrichtete. Später, 1890–1901, 1910 und 1911 wird Goldiș in der Zeitung „Tribuna“ von Hermanstadt und in der Zeitung „Românul“ von Arad denkwürdige Seiten über den genialen Dichter veröffentlicht. Bei anderen Gelegenheiten verbreitet Goldiș das Werk des Dichters in breiten Kreisen des rumänischen Volkes und wird somit zum ersten Exegeten des Werkes von Eminescu in Siebenbürgen und dem Banat.

Wir unterstreichen diesen Aspekt besonders, da er bisher in sämtlichen Werken über Eminescu oder Vasile Goldiș verschwiegen worden ist.

ARTĂ ȘI ETNOGRAFIE

PICTORUL ȘTEFAN TENEȚCHI

Viața și opera

HORIA MEDELEANU

În istoriografia românească nu există un studiu temeinic consacrat acestui pictor reprezentativ pentru arta din Banat din secolul al XVIII-lea. Numele lui a fost descoperit de Nicolae Iorga¹ pe iconostasul bisericii ortodoxe române din Lipova, dar printr-un renghiu al literelor chirilice, marele istoric l-a citit „Ponerchiu“. Această lectură eronată a fost adoptată de aproape toți cercetătorii români care l-au numit cînd Ștefan Ponerchiu², cînd Ștefan Tenețchi Ponerchiu³. Același Nicolae Iorga l-a citit greșit, „Torețchi“, pe iconostasul fostei catedrale unite din Blaj⁴.

O caracterizare succintă și exactă a stilului lui Tenețchi o datorăm lui Ion Frunzetti, în capitolul introductiv al cărții sale *Pictorii bănățeni din secolul XIX-lea*, apărută în 1957. Observațiile criticului bucureștean se bazează pe un număr extrem de redus din lucrările lui Tenețchi cunoscute la acea dată.

Tratatul de *Istoria artelor plastice în România* din 1970, abia îl menționează, atribuindu-i doar iconostasul catedralei din Blaj, icoane „din bisericile sîrbești din Arad și Timișoara, precum și lucrări executate în Banatul sîrbesc“⁵.

Cercetările istoricilor de artă din Iugoslavia, începînd cu Veliko Petrović, în 1927, au cuprins opera pictorului arădean în patrimoniul cultural al țării lor⁶. Considerat sîrb și atribuindu-i-se calitatea de „pictor de curte“⁷ al ierarhilor sîrbi ai Aradului, s-a ignorat faptul că Ștefan Tenețchi a realizat opera sa, în cea mai mare parte, în spațiul geografic și spiritual românesc, împrejurare care a avut urmări asupra soluțiilor sale stilistice.

A trăit o jumătate de veac în Arad. O reconsiderare a vieții și activității sale în lumina documentelor necunoscute pînă în prezent, aflate în arhivele din acest oraș, a devenit necesară.

¹ Nicolae Iorga a vizitat Lipova cu ocazia adunării generale a Ligii culturale, în 1928. Vezi Ion S. Udrea, *Biserica gr. ort. română din Lipova*, Timișoara, 1930, p. 35.

² Ion S. Udrea, *op. cit.*, p. 54.

³ Ion Frunzetti, *Pictorii bănățeni din secolul al XIX-lea*, București, 1957, p. 16.

⁴ Nicolae Iorga, *Serisori și inscripții ardelen și maramureșene*, II, Buc., 1906, p. 58.

⁵ (Colectiv), *Istoria artelor plastice în România*, Edit. Meridiane, 1970, vol. II, p. 193.

⁶ Veliko Petrović, Milan Kasanin, *Srpska umetnost u Voivodini*, Novi Sad, 1927, p. 73 și 76.

— Olga Dimitrevic-Mikić, *Štefan Tenecki-banatski slikar is XVIII veka*, în „Rad Voivogianskih muzeja“, Novi Sad, nr. 6, 1957, p. 139—154.

— V. Ristić, *Štefan Tenecki u Rumuniji*, în „Zbornik radova Nar. muzeja“, II, Beograd, 1959, p. 226—234.

— Miodrag Iovanović, *Ikone Štefana Teneckog u Širiji*, extras din „Culegere de lucrări a Facultății de filosofie“, tom. XI—1, Beograd, 1970, p. 515—523.

— Dinko Davidov, Olga Mikić, Milivoj Nicolaevic, *Galerija Matice Srpsko Slikarstvo XVIII i XIX veka*, Novi Sad, 1972, p. 33—34.

⁷ Olga Dimitrevic-Mikić, *op. cit.*, p. 141.

Începutul secolului al XVIII-lea aduce transformări considerabile în viața orașului Arad. Alături de vechea populație românească, se instalează aici emigranți sirbi, colonizați de către imperiali din nevoile de apărare a liniei Mureșului. Militia grănicerească cuprindea deopotrivă români și sirbi, uniți confesional și designați în documente cu termenul generic de „ilirici”. Concomitent orașul se extinde spre nord prin colonizarea unor meșteșugari germani care construiesc un nou centru pe artera sud-nord. (Piața Avram Iancu și actualul bulevard)⁸.

De la această arteră spre Mureș se dezvoltă un cartier distinct care apare în documente sub numele de Tykovetz sau Tyukovetz. Situat în colțul dintre Mureș și un braț al său (Mureșul Mic, Kissmaros)⁹ cartierul cuprindea vreo 4—5 străzi, începînd cu actuala stradă Bălcescu.

În acest cartier îl găsim „locuitor” (Inwohner) pe Ștefan Tenețchi¹⁰. În anii 1748—1750 era simplu chiriaș (inquilin) la văduva lui Anton Kovacsovics¹¹.

În anul 1750 cumpără de la Gertrud Pisk o casă în Tykovetz cu suma de 220 florini¹². Casa era situată în actuala stradă N. Bălcescu la numărul 10 (numită în secolul al XVIII-lea, strada Episcopului)¹³.

În partea intravilanului dinspre actuala stradă Gh. Lazăr, urmașii pictorului au ridicat un corp separat de clădire. Ultimul descendent al familiei Tenețchi, dr. Aurel Popovici junior din Knejevaț (Iugoslavia) a vîndut întregul ansamblu, în 1924, lui Izidor Feinkuchen, comerciant din Arad, cu prețul de 550 000 lei¹⁴. Noul proprietar a adus modificări mari casei din strada Bălcescu, încît din vechea înfățișare nu se mai păstrează aproape nimic. În noua structură, casa a primit un etaj, iar parterul — vechea locuință a lui Tenețchi — a fost transformat în prăvălii, cu uși spre stradă. Ușile au fost zidite în timpul din urmă, pentru a se obține două ferestre duble, iar în spațiul interior a fost instalat un dispensar. Doar pivnița, cu sistemul ei de bolți, a rămas intactă. Menționăm în treacăt, asemănarea izbitoare a pivnițelor de la casele din jur cu

⁸ O descifrare a dezvoltării urbane a Aradului în secolul al XVIII-lea la Eugenia Greceanu, *Rolul studiului istoric în procesul de renovare urbană*, în „Arhitectura”, nr. 2, 1980, p. 57—61 și Horia Medeleanu, *Aradul în secolul al XVIII-lea pe baza descripției străzilor din anul 1783* în „Ziridava”, nr. XIV, 1982, p. 157—178.

⁹ Interesante considerații asupra semnificației termenului Tykovetz la Gheoghe Haiduc, *File din istoria orașului de pe Mureș*, în „Flacăra Roșie”, Arad, 4 VIII.1957. Pe harta de la 1765, („Situations-Plan der alten und neuen Festung Arad”), reproducă de Gh. Ciuhandu, *Românii din Cîmpia Aradului de acum două seacuri*, Arad, 1940, p. 222, precum și pe harta întocmită de Emerik Ruttkay în 1755 (Ciuhandu *op. cit.*, p. 220), Tykovetz apare ca un triunghi cuprins de brațele de apă ale Mureșului avînd în vîrf biserica ortodoxă română.

¹⁰ A.S.A., fond P.M.A., Acte administrative, dosar 1/1748, (Portions Anlaags Tabella) fila 16, poziția 12

¹¹ A.S.A., fond P.M.A., Acte ad-tive, dosar 3/1749—1750, fila 15.

¹² A.S.A. fond P.M.A., Acte ad-tive, dosar 4/1750, fila 43 „Stephan Teneczky: Khauff von der Gertrud Piskin ein in 3 Tikovecz gelegend Hauss pr(eis) 220 f. und zallet dafür den Khauff schilling pr. 3, 40 “

Gertrud Pisk (sau Pesk, Pesch, Reschl, Peschel) apare în conscripția din 1719 ca văduvă în Tikovetz

Familia Pesch avea casă și în cetate. Casa este demolată în 1773, o dată cu cetatea. (Horia Medeleanu, *op. cit.*, p. 165, nota 29)

¹³ Arhiva Notariatului de Stat Arad, foaia de carte funduară nr. 782, nr. topografic 950, Arad, Bischofagasse 14 (azi Bălcescu. 10) und nr 3 in der Theater-Gasse (azi Gh. Lazăr 7). Cele două imobile constituiau proprietatea lui Lazăr Tenețchi, strănepotul pictorului. Cartea funduară a fost întocmită la Arad în 1856—57.

¹⁴ Date menționate în cartea funduară.

cea a lui Tenețchi, semn că aparțin unor clădiri din secolul al XVIII-lea, care au suferit modificări în cel următor.

Dacă încercăm să facem abstracție de modificările survenite în timp, casa lui Tenețchi se înfățișă sub forma a două corpuri de clădiri, unul mai mic, în stînga, celălalt mai mare, în dreapta, despărțite de o poartă care se deschidea sub un arc baroc, în formă de „miner de coș“, specific secolului al XVIII-lea la Arad, așa cum îl vedem și azi la casa alăturată.

Strada pe care locuia Tenețchi era o arteră principală a orașului vechi. Ea făcea legătura între o altă arteră străveche a vieții acestui oraș, riul Mureș, („drumul sării“ și al lemnului) și noua zonă meșteșugărească și comercială care se înfiripa în secolul al XVIII-lea. Pe această stradă, românii ridicaseră biserica lor cu hramul „Sf. Ioan Botezătorul“, situată pe locul actualului liceu „Ioan Slavici“¹⁵.

Indiferent de importanța politică, economică și militară a celorlalte populații, baza demografică a vechiului Arad o constituiau românii. Așa se explică faptul că episcopii sirbi ai Aradului își stabilesc reședința aici, în mijlocul românilor, peste drum de biserica lor care păstrează rangul și funcția de catedrală („terkva catedrala“) pînă la dărîmarea ei în 1861, deși în „cartierul Racz“ se ridica falnica biserică Sf. Petru și Pavel a lui Tekelia.

Prin însuși profesiunea sa, Tenețchi era legat de instituția ecleziastică, de ierarhii și slujitorii săi. Nu a fost însă un „pictor de curte“, cum îl numește Olga Dimitrievic Mikič. Cu un nobil orgoliu profesional, Tenețchi și-a creat un veritabil statut de artist independent. Cum ne-am explicat altfel faptul că, în timpul păstoririi lui Sinesie Jivanovici, cunoscut ca înverșunat adversar al uniției, Ștefan Tenețchi pictează iconostasul catedralei unite din Blaj, la cerearea episcopului Petru Pavel Aron, iar apoi, în 1767, pictează iconostasul bisericii de la reședința de vară a episcopului ortodox arădean?

Activitatea de pictor, în care el a înregistrat suprema împlinire, nu l-a rupt de viața publică. În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, conducerea orașului („magistratul“), alcătuită, în principal, din primar („consul“), jude („judec“) și un „consiliu intern“ ajutat de un „consiliu extern“, se afla în mâinile patriciatului, în special german, maghiar și sirb¹⁶. Lipsiți de privilegii, românii constituiau marea masă a contribuabililor¹⁷. Abia spre sfîrșitul secolului se desprind și din rîndurile lor oameni îndeajuns de bogați pentru a putea lua parte la conducerea orașului, în numele populației „ilirice“ (adică ortodoxe). Printre acești fruntași ai „ilirilor“ îl găsim pe Ștefan Tenețchi. În 2 ianuarie 1769, el este ales membru („senator“) în consiliul extern al orașului cameral Arad¹⁸. În 16 martie 1770 este reales în același orgăn¹⁹. În acel an, consiliul

¹⁵ În 1706, cînd episcopul Isaia Diacovici se instalează la Arad, el găsește aici biserica românilor, care devine catedrală. (Lakatos Otto; *Arad Története*), Arad, 1881, I, p. 59). Generalul Karoly Sándor, comandantul Curuților, incendiază orașul în 17 iulie 1707, dar în schița de plan al Aradului, el desenează biserica românilor în colțul dintre Mureș și Mureșul Mic, în „Tyukocz“, semn că ea exista înainte de această dată. (Lakatos Otto, *op. cit.*, p. 51–55).

¹⁶ Magdalena Kovacs, *Organizarea administrației orașenești în Arad și Caransebeș în perioada 1699–1918 și arhivele create*, în „Culegere de referate“, sesiunea 1939, editată de Direcția Generală a Arhivelor Statului, București, 1971, p. 31.

¹⁷ Așa cum dovedesc conscripțiile, unde li găsim pe români în dreptul unor cifre mici de impozit, semn că ei constituiau pătura săracă a orașului, dar numeroară.

¹⁸ A.S.A., fond P.M.A., dosar 2/1769 (Proces-verbal cu ocazia alegerii funcționarilor orașului cameral Arad).

¹⁹ A.S.A., fond P.M.A., dosar 2/1770 (Proces-verbal cu alegerile pentru conducerea orașului Arad), fila 3. Interesant de observat însă că Ștefan Tenețchi ajunge tirziu „cetățean“ (civis) : 14 iunie 1779 (A.S.A., fond P.M.A., dosar 5/1783, fila 10).

extern număra 30 de membri : 15 catolici (germani și maghiari) și 15 iliri (români, macedoromâni și sîrbi). Ștefan Tenețchi era al unsprezecelea dintre iliri.

Importanța sa socială va crește odată cu veniturile realizate din exercitarea meșteșugului picturii. La capătul unei perioade rodnice, în care a executat un număr impresionant de lucrări, Ștefan Tenețchi atinge apogeul prosperității. Momentul coincide cu alegerea sa în consiliul intern al orașului, la 12 mai 1787²⁰. În acel an, în alcătuirea consiliului au intrat 12 catolici și 12 iliri, în rîndul cărora pictorul era al cincilea.

Aflat în pragul senectuții, Ștefan Tenețchi putea să privească cu mîndrie drumul străbătut. Într-o viață de muncă încordată, pictura îi adusese bunăstare materială, onoruri publice și prestigiu moral printre semenii. Nu este exclus că această stare de spirit l-a determinat să picteze acel autoportret aflat în prezent în galeriile de artă de la Matica Srpska din Novi-Sad²¹, dus acolo de urmașii săi. Tabloul înfățișează un om bătrîn, marcat de decrepitudinea vîrstei, dar încă viguros, cu privire ageră, îmbrăcat cu o mantie somptuoasă, tivită cu blană și purtînd în mîini însemnele artei sale, paleta de culori și pensula cu care a răzbătut în viață.

II. ȘTEFAN TENEȚCHI ÎN CONSCRIPTII

Ștefan Tenețchi apare în conscripții începînd cu anul 1748. Numele sub care figurează este Stephan Mahler, Stephan Maller sau Sztefan Moler, adică Ștefan Pictorul. În momentul apariției lui în documentele vremii el este, deci, pictor format. Scrierea sub o formă sau alta a numelui a depins de limba vorbită de funcționarul care a întocmit documentul. O singură dată apare cu numele de Stephan Teneczky, în conscripția din 1788/89, când este înscris alături de fiul său „Athanasius Teneczky“. În conștiința funcționarilor publici și a semenilor săi el a fost „Ștefan Pictorul“, denumirea ocupației ținîndu-i loc de nume.

După profesiune, conscripțiile menționează starea sa socială de „hospes“ adică iobag. Desigur este vorba de un iobag din secolul al XVIII-lea din Imperiul austriac, avînd drept de liberă mutare, dar fiind supus jurisdicției erariului în baza dreptului de proprietar de pămînt (földesuri jog) al acestuia²². Situația exclude însă originea nobilă a pictorului, susținută de unii cercetători din Iugoslavia. De altfel la acea dată existau foarte puțini nobili în comitatul Arad.

Înscrierea lui în lista contribuabililor din 1748 (Portions Anlaags Tabella) conduce la concluzia că Ștefan Tenețchi se instalase la Arad cu un an înainte, cînd s-a căsătorit. Concluzia este întărită de faptul că Tabelele contribuabililor din anii 1740, 1742, 1743, 1745, 1746, precum și Conscripțiile locuitorilor orașului cameral Arad din anii 1746 și 1747, păstrate în Arhivele statului Arad, nu-l menționează.

Părerea cercetătorilor din Iugoslavia că, înainte de a veni la Arad, Ștefan Tenețchi ar fi trăit retras pe „moșiile“ sale din Miniș este neîntemeiată, deoarece el nu figurează nici în conscripțiile acestei localități. (De altfel, posesiunile sale de la Miniș, după cum vom vedea, sînt departe de ceea ce constituia în acea vreme, o moșie).

Meșteșugul mai întii, iar apoi casa, la care trebuie să adăugăm parcela de vie de la Miniș, primită ca zestre de soția sa, constituie primele sale bunuri impozabile.

²⁰ A.S.A., fond P.M.A., registrul 2/1787 (Prothocolum Politicum), fila 8 verso.

²¹ Dinko Davidov, *op. cit.*, fig. 53.

²² Magdalena Kovacs, *op. cit.*, p. 34.

De-a lungul anilor, Ștefan Tenețchi va spori suprafața viei din Miniș și va adăuga averii sale terenuri arabile și finețe în perimetrul Aradului. Deși de la un moment dat averea sa imobilă se va menține constantă, impozitul va crește mereu, atingând o cifră impresionantă pentru acea vreme, semn că veniturile din meșteșug deveniseră considerabile în a doua parte a vieții sale.

Evoluția situației sale materiale, pe baza tabelelor de contribuabili și a conscripțiilor, poate fi surprinsă în această sinopsă, în care prima rubrică indică impozitul.

Anul 1748²³ : 6 fl. 30 X.

1749²⁴ : 9 fl.

1753²⁵ : 10 fl. 30 K, 1 vacă de muls, 1 vacă de jug, 1 cal, 2 vini urnae.

1754²⁶ : 10 fl.

1756²⁷ : 12 fl., 1 cal.

1765²⁸ : 20 fl., 1 cal, 1 vacă de muls, 60 sape de vie.

1767²⁹ : 20 fl., 1 vacă de muls, 1 cal, 60 sape de vie.

1768³⁰ : 24 fl., 2 boi, 2 vaci de muls, 2 cai, 5 foeni camuli, 60 sape de vie.

1769³¹ : 20 fl., 2 boi, 15 sape de vie.

1770³² : 20 fl., 61 K. (12 fl. 20 K portionalis, 8 fl. 41 K dominalis et casa domestica), 2 boi, 1 vacă de muls, 17 tritici (crucis), 30 sape de vie, 15 1/2 jugere terestre, categ. Rasciani cu 1/2 sesie.

1771³³ : 40 fl., 2 boi, 1 vacă de muls, semănătură în întindere de 8 măsuri de Pojon, 2 zile de coasă de finețe, 50 sape de vie.

1788³⁴ : 43 fl. 40 K (25 fl. 12 k. contributions Anlaag și 18 fl. 28 k. Dominal Anlaag und stadtukoster)

1793³⁵ : 30 sape de vie (Ștefan Tenețchi = 21 Athanasie Tenețchi = 9)

²³ A.S.A., fond P.M.A., dosar 1/1748 (Portions Anlaags Tabella), fila 16, poziția 12.

²⁴ Vezi nota f11.

²⁵ A.S.A., fond P.M.A., dosar 1/1755 (Conscriptio Regio-Camerale Civitatis Vetro-Aradiensis . . . 1753/54, fila 27 verso.

²⁶ A.S.A., fond P.M.A., dosar 3/1754 (Portional Lista pro anno '754) fila 8 verso.

²⁷ A.S.A., fond P.M.A., dosar 4/1755 (Conscriptio Incolarum et Facultatum pro anno militari 1756/57), fila 30 verso.

²⁸ E.S.A., fond P.J.A., dosar 9/1765—66, fila 36, poziția 1050.

²⁹ A.S.A., fond P.J.A., dosar 9/1767, fila 36, poziția 1050.

³⁰ A.S.A., fond P.M.A., dosar 5/1767, fila 32 verso, poziția 1067.

³¹ A.S.A., fond P.M.A., Conscriptio pro anno 1769/70, fila 27 verso, poziția 1037.

³² A.S.A., fond P.M.A., dosar 14 1770, fila 27 verso, poziția 1067.

³³ A.S.A., fond P.J.A., dosar 14/1771, fila 24 verso.

³⁴ A.S.A., fond P.M.A., Repartitio pro anno 1788/89, fila 8, poziția 145.

³⁵ A.S.A., fond P.M.A., Acte politice și economice, dosar 1—245/1793, fila 1—2.

Oprindu-ne asupra datelor esențiale ale acestui tablou constatăm că Ștefan Tenețchi făcea parte din categoria „rasciani”³⁶ cu 1/2 sesie³⁷, avînd în posesie 15 1/2 jugăre de pămînt arabil și finată³⁸. Cu această suprafață el ocupa o poziție de mijloc în rîndul concetățenilor săi. Mulți dintre aceștia făceau parte din categoria cu 3/4 de sesie sau chiar din cea cu o sesie întreagă.

Situația apare cu totul diferită dacă luăm în considerare suprafața viei posedate de Tenețchi. Folosind ca punct de referință anul 1793 (în care a avut loc conscripția³⁹ cea mai apropiată de data morții pictorului), observăm că dintre cei 158 de arădeni care posedau vie în Promontoriu, numai 19 depășeau 30 de sape. Această suprafață (la care trebuie să adăugăm și o pîrloagă fertilizată de fiul Athanasie)⁴⁰ a trecut, se pare, neștirbită urmașilor săi, pînă la strănepotul Lazăr Tenețchi. Din cartea funduară din 1856—1857, reiese că via era alcătuită din trei parcele. Fragmentarea ar putea să indice o intrare succesivă în posesie și în cazul acesta, parcela întii în mărime de 1 jug. 821 stj.² ar constitui zestrea soției lui Tenețchi. Pe această parcelă se afla o colnă (preshaus). Via se întindea sub forma unei fișii înguste, de-a lungul Văii Contri din Miniș. Colna era situată jos, aproape de vale⁴¹. Înfățișarea ei era modestă. O tindă la mijloc și o cameră la stînga, zidite din cărămidă, constituiau spațiul de locuit, iar în dreapta, o încăpere construită din birne de lemn cuprindea instalațiile și uneltele viticole. Colna fusese acoperită cu trestie. După 1927, noul proprietar, Gheorghe Bodea, a acoperit-o cu țiglă. Ea a dispărut în anii noștri, după ce via lui Tenețchi a intrat în perimetrul Școlii viticole din Miniș.

În ultimii ani ai vieții, Ștefan Tenețchi nu a dat viei îngrijirea cuvenită. Fusese mult timp plecat pentru executarea comenzilor de pictură. Via a suferit și din cauza unor calamități⁴². Athanasie, fiul lui Ștefan Tenețchi o va redresa și o va transmite urmașului său⁴³.

³⁶ Conserierea se făcea la Arad în două categorii: catolici și rasciani sau illiri, ceea ce înseamnă că ambii acești termeni aveau aceeași semnificație confesională (ortodoxii). Aceeași semnificație strict confesională avea și expresia „din partea germană”, adică cea a catolicilor, deoarece ea designa deopotrivă germani și maghiari. Deci, termenul de illiri, în aceste documente este sinonim cu rascian și ortodox.

³⁷ Suprafața corespunde aproximativ cu cea înscrisă de Lazăr Tenețchi în cartea funduară, în următoarele poziții:

2. 4275 — arător în Bitto: 1 jug. 860 stj².
3. 5125 — arător în Pesti: 3 jug. 140 stj².
4. 5557 — arător în Pesti: 1 jug. 880 stj².
5. 4867 — arător în Nyomásköz: 3 jug. 460 stj².
6. 6144 — arător și pășune în Crivobara: 3 jug. 1040 stj².
7. 6680 — pășune în Ménesvölgy: 2 jug. 80 stj².

Începînd cu anul 1874 și pînă în 1883, Lazăr Tenețchi a vîndut aceste terenuri. (Arhivele Notariatului de Stat, foala de cartefunduară nr. 782, nr. topografie 950, Arad, str. Episcopului 14 și str. Teatrului 3).

³⁸ Vezi nota 35. (și Horia Medeleanu, *Un document din secolul al XVIII-lea referitor la viticultorii din Arad*, în „Ziridava” XIV, p. 521—525.)

³⁹ După cum reiese din testamentul lui Athanasie Tenețchi, A.S.A., fond P.M.A., dosar 15/1801 (Testamente).

⁴⁰ Informații de la Ion Bodea-Șiolu din Miniș, nr. 236, fiul lui Gheorghe Bodea, cumpărătorul viei lui Tenețchi.

⁴¹ După cum reiese din memoriul către Comitat din 28 februarie 1793 al posesorilor de vie arădeni în Podgorie. Memoriul se află ca preambul la conscripția din 1793. (Vezi nota 35 și nota 38).

⁴² Via a trecut de la Athanasie Tenețchi, la Dimitrie Tenețchi și de la acesta la Lazăr Tenețchi care o înscris în cartea funduară în următoarele poziții:

1. (1381—1383) vie și colnă (preshaus) în Valea Contri 1 jug. 821 stj².
2. (1383/b) vie în Valea Contri — 825 stj².
3. (1401/b) vie în Valea Contri — 2 jug. 925 stj².

În anul 1870 Lazăr Tenețchi a mai cumpărat o parcelă de 1 jua. 1287 de la Szereny Pető și Bărbuş Maria. (Arhiva Notariatului de stat Arad, cartea funduară nr. 315, Miniș).

III. FAMILIA LUI ȘTEFAN TENEȚCHI

Ștefan Tenețchi s-a căsătorit cu Maria, fiica lui Stoica Mihailovici, în anul 1747⁴³. Nu știm de unde provenea soția sa și nici cine era socrul său. Conscripțiile din Arad nu-l pomenesc.

Deși acordă zestre fiicei sale în hotarul Minișului, pe el nu-l găsim în această localitate. Singurul nume care îl evocă îl descoperim la Covășinț, unde apare un oarecare Stoica Mihai⁴⁴, dar suprafața de vie pe care o posedă acesta este infimă.

Ștefan Tenețchi a avut o familie numeroasă, dăruită cu zece copii. Încă din primul an de căsătorie, la 12 noiembrie 1747, Tenețchi are un fiu căruia îi dă numele său : Ștefan⁴⁵. Nu știm ce s-a întâmplat cu acest fiu, deoarece el nu mai apare în documente și nici în registrul de morți al bisericii „Sf. Ioan Botezătorul”. Peste doi ani, la 28 mai 1749, se naște o fată, Elena⁴⁶. Despre aceasta știm că a fost căsătorită cu Emanuel Mihailovici cu care a avut un fiu, Lazăr Mihailovici⁴⁷. Al treilea copil a lui Ștefan Tenețchi, Simeon, născut în 26 aprilie 1752, moare după două luni, în 23 iunie⁴⁸.

O viață destul de scurtă, numărând abia 50 de ani, a avut și al patrulea copil, Athanasie, născut în 1 mai 1754⁴⁹, mort în 12 februarie 1804⁵⁰. În registrele bisericii „Sf. Ioan Botezătorul” el apare când sub numele de Athanasie Moler, ca și tatăl său, când Athanasie Tenețchi, când Athanasie sin Stefana Tenețchi și o singură dată sub forma genitivală, foarte uzitată în epocă, Athanasie Stefanovici, deci Athanasie al lui Ștefan.

După cum indică denotațiunea „Moler” Athanasie a fost și el pictor, deprinzând meșteșugul după cum putem bănui, de la tatăl său. Ca artist independent îl găsim semnat pe o icoană de la biserica ortodoxă română din Ghioroc. Din această lucrare o variantă a tipului Maica Domnului de Vladimir, supranumită „Bezđinska”, datată 1780, nu ne putem da seama cât și ce datorează Athanasie tatălui său. O observație se impune : modelul accentuat al chipurilor, bazat pe o trecere largă de la brun deschis la brun închis, precum și tipologia sînt altele decît cele oferite de arta lui Ștefan Tenețchi. Pe de altă parte, nu putem stabili nici eventuala colaborare la opera tatălui său, deoarece deosebirile de manieră din lucrările acestuia (deosebiri care derutează pe unii cercetători), au apărut înainte ca Athanasie să fi împlinit vîrsta necesară unei manifestări artistice. Mai degrabă sîntem înclinați să credem că fiul a fost folosit în muncile auxiliare ale meșteșugului fără să împietzeze asupra stilului părintelui.

Trăsăturile indubitabile ale artei lui Athanasie sînt oferite de o lucrare executată la sfîrșitul scurtei sale vieți. Lucrarea constituie un fragment dintr-un iconostas descoperit la biserica ortodoxă română din Șepreuș (jud. Arad).

⁴³ Olga Dimitrievic Mikić, *op. cit.*, p. 142.

⁴⁴ Vezi descripția de la Covășinț din 1743, publicată de Gh. Ciuhandru, *Românii din Cîmpia Aradului* . . . , la „Anexe”, pag. 22, poziția 55.

⁴⁵ A.S.A., colecția registre de stare civilă, parohia ort. rom. Arad, registrul 25, fila 5 f. verso.

⁴⁶ *Ibidem*, fila 60.

⁴⁷ A.S.A., fond P.M.A., Acte judiciare, fasc. 23/1972, nr. 1532. Un act în care Elena, născută Tenețchi, văduva lui Emanuel Mihailovici, depune garanție pentru fiul său Lazăr, ca acesta să poată administra averea lui Toli Thoma, negustorul din Bekes. Garanția constă din casa ei în valoare de 4 000 florini.

⁴⁸ A.S.A., Colecția registre de stare civilă, parohia ort. rom. Arad, registrul 25, filele 73 verso și 74 verso.

⁴⁹ *Ibidem*, fila 79 verso.

⁵⁰ A.S.A., Colecția registre de stare civilă, parohia ort. rom. Arad, registrul 65, poziția 138.

Poartă data 1803 și semnătura cu inițialele A. T. Din iconostas⁵¹ se mai păstrează doar trei scene, pictate pe un singur panou mare din lemn de tei: mucenicii Teodor și Gheorghe, Sfinta Treime (sub forma de „Încoronarea Mariei“), Botezul lui Isus. În aceste lucrări, „școala“ lui Ștefan Tenețchi este evidentă. Încadrarea scenelor într-un peisaj cu cer albastru și roș-roz, precum și vegetația pictată prin suprapuneri de tușe mărunte, tipologia personajelor, modeleul chipurilor în roz pentru lumină și brun pentru umbră constituie elemente din arta lui Ștefan Tenețchi. În privința tipologiei, Athanasie manifestă o lipsă de variație. Chipul lui Isus este identic cu cel al Sf. Teodor și cu cel al lui Ioan Botezătorul. Chipul Mariei din scena „Încoronării“ este același cu cel al îngerului din „Botezul lui Isus“. Formele sînt mult aplatizate față de cele create de Ștefan Tenețchi. Învolverarea barocă din arta acestuia a avut un slab ecou sub penelul fiului ale cărui resurse se dovedesc mult mai reduse. Deoarece tatăl a pictat pînă în ultima clipă a vietii, lăsîndu-se absorbit total de meșteșugul său este posibil că Athanasie, conștient de limitele sale artistice, să se fi preocupat mai mult de treburile gospodăriei familiei. Din testamentul⁵² său deducem că a fost un om harnic și întreprinzător. Din anul 1787⁵³ el apare în descripțiile contribuabililor din Arad în poziția alăturată celei a tatălui său, indicîndu-se că Athanasie ridica deja a doua casă a familiei Tenețchi, în fundul curții celei vechi, în actuala stradă Gh. Lazăr la numărul 7⁵⁴. Tot el s-a îngrijit de via de la Miniș a tatălui său, lăsînd-o întreagă și roditoare urmașilor. Cheltuielile mari efectuate pentru adăugirile și mărirea patrimoniului familial l-au determinat să facă un important împrumut de bani din fondul Forray care se afla deșus la mănăstirea Hodoș-Bodrog⁵⁵.

În altă ordine de idei, menționăm că Athanasie este fiul care a asigurat continuitatea numelui Tenețchi, pînă în pragul veacului nostru. Căsătorit cu o oarecare Dumitra sau Mitra Ioanovici, Athanasie a avut șapte copii: Eudochia (1776—1782), Sara (1777—1778), Dimitrie (născut în 1779), Petru, Agrina, Constantin și Ana⁵⁶. Dintre aceștia, doar Dimitrie și Agrina au avut o viață mai lungă.

Prin testamentul⁵⁷ întocmit cu trei luni înainte de moarte, Athanasie lasă întreaga avere soției sale, cu strașnice porunci pentru fiul său Dimitrie, dar și cu aspre restricții pentru mama acestuia. Fiul era obligat să-i dea mamei întreaga cînstire, în caz contrar nu ar fi primit nimic din moștenire. La rîndul ei, Mitra păstra toată averea pînă la moartea sa, cu condiția de a nu se căsători și a nu-și schimba numele. O linie morală dură se desprinde din acest document, linie urmată de Ștefan Tenețchi însuși. În amintirea sa și a părinților săi, Athanasie lasă două candelă de argint bisericii „Sf. Ioan Botezătorul“, lîngă zidurile căreia dorește să fie îngropat „într-un mormînt demn de cînstire“.

⁵¹ Se află azi în colecția măn. Sf. Simion Stilpnicul din Arad-Gai.

⁵² Vezi nota 39.

⁵³ A.S.A., fond P.M.A., dosar 14/1787, fila 2 verso.

⁵⁴ Casa a fost transformată de Lazăr Tenețchi la sfîrșitul sec. al XIX-lea.

⁵⁵ Arhiva Episcopiei Arad, Fasc. 1/1804, fila 6.

⁵⁶ Eudochia, n. 14 august 1776 (Registrul 26, fila 116), nr. 21 martie 1782 (Registrul 59, fila 31 verso).

— Sara, n. 3 nov. 1777 (Reg. 25, fila 128 verso) m. 20 iulie 1778 (Reg. 26, fila 109)

— Dimitrie, n. 1 sept. 1779 (Reg. 27, fila 12 verso)

— Petru, n. 6 martie 1782 (Reg. 27, fila 79 verso)

— Constantin, n. 4 mai 1785 (Reg. 28, fila 78), m. 23 aprilie 1786 (Reg. 60, fila 52)

— Ana, n. 6 ian. 1788 (Reg. 28, fila 160 verso), n. 1 martie 1788 (Reg. 61, fila 48 verso)

— Agrina, n. 24 apr. 1790 (Reg. 28, fila 222)

⁵⁷ Vezi nota 39.

La moartea mamei sale, Dimitrie Tenețchi a intrat în posesia întregii averi imobile a familiei, după ce a achitat surorii sale Agrina, conform dispozițiilor testamentare ale tatălui său, suma de 800 de florini. Terenul agricol și fineața din perimetrul Aradului, întreaga vie de la Miniș, precum și casele familiei au intrat în posesia lui Dimitrie.

La începutul secolului al XIX-lea, Dimitrie, nepotul lui Ștefan Tenețchi, era un om cu stare în oraș. Puterea economică și dărnicia îl face să contribuie cu o sumă apreciabilă la ridicarea bisericii ortodoxe române de la Băile Herculane, ctitoria protopopului Nicolae Stoica de Hațeg, care-i înseamnă numele printre donatori, alături de prințul Grigorie Brincoveanu, generalul Papilla Constantin Diaconovici-Loga și de negustorul român macedonean din Pesta, Grabovschi, unchiul lui Șaguna⁵⁶.

Dintr-un memoriu⁵⁷ al unor meseriași din Arad, din anul 1799, către consiliul orășenesc, aflăm îndeletnicirea lui Dimitrie Tenețchi : săpunar-luminărar (sîmîmator). Alături de el semnează Lazăr Mirailovici, probabil verișorul său, fiul Elenei Tenețchi⁵⁸.

Din căsătoria lui Dimitrie Tenețchi cu Fevronia Dorean s-au născut cinci copii : Ana, Athanasie, Mihail, Gheorghe și Lazăr⁵⁹. Acesta din urmă va încheia șirul urmașilor pictorului Ștefan în linie bărbătească. Prin Lazăr, familia Tenețchi a atins punctul cel mai înalt al ascensiunii sale sociale. Prin grija tatălui său, el a primit o instrucție aleasă, făcînd studii juridice superioare. În timpul înfocării cărții funduare la Arad (1856—57) îl găsim „Stuhlrichter“ adjunct în Tinca (Bihor)⁶⁰ iar în 1861 este consilier al orașului Arad și avocat.

Din căsătoria sa cu Luiza Dimici s-au născut două fete : Ghizela⁶¹, căsătorită la rîndul ei, cu Aurel Popovici, român transferat apoi la Knejevaț („Török Kanissai“, Iugoslavia) și Ilca⁶², căsătorită în Arad cu un oarecare Friederic Engel. Fiul Ghizelei, dr. Aurel Popovici junior, va moșteni întreaga avere a familiei Tenețchi, obținînd și partea mătușei sale Ilca, după moartea acesteia în 1917⁶³.

După cum am mai relatat, în 1924, dr. Aurel Popovici a vîndut casele din Arad, iar în 19 noiembrie 1927 a lichidat și via de la Miniș⁶⁴, luînd cu sine în Iugoslavia paleta, pensulele și borcanele cu culori, aflate la colnă, împreună cu niște obloane la ferestre, pictate de Ștefan Tenețchi⁶⁵.

⁵⁶ I.B. Mureșianu, *O afirmare românească : Biserica de la Băile Herculane din 1803 ctitorită de protopopul Nicolae Stoica de Hațeg*, în „Mîtropolia Banatului“, nr. 7—9, 1977, p. 495.

⁵⁹ A.S.A., fond P.M.A., dosar 4/1799 (Acte administrative), fila 196.

⁶⁰ Vezi nota 47.

⁶¹ Datele extrase din „Indexul alfabetic“ al la parohia ort. rom. Arad, aflat la Arhivele statului Arad.

1. Ana o găsim amintită ca nașă la familia Frussa în 1821.

2. Athanasie (n. 20 ian. 1804 m. 30 apr. 1804)

3. Mihail (n. 20 apr. 1805)

4. Gheorghe (n. 29 i. 1812)

5. Lazăr (n. 8 aug. 1818 — m. 2 ian. 1901)

Data morții lui Lazăr Tenețchi din Registrul de răposați Arhiva Stării civile, Primăria municipiului Arad, vol. XI, 1901, p. 443. A murit în casa din str. Gh. Lazăr 7 (Simony 3). A fost înmormîntat în cîmîtîrul „Eternitatea“, parcela G, V, IV, loc 6.

⁶² Arhiva Notariatului de stat Arad, foaia de carte funduară nr. 782, nr. topografic 90, Arad, str. Episcopului 14 și str. Teatrului 3.

⁶³ Lakatos Otto, *Arad Története*, Arad, 1881, III, p. 239.

⁶⁴ ⁶⁵ Din cartea funduară. Vezi nota 62.

⁶⁶ Olga Dimitrievic — Mikić, *op. cit.*, p. 151—152.

Reluînd firul rela  rii, men  ion  m al cincilea copil al lui   tefan Tene  chi : Sofiana. A avut viață scurtă, abia o lună de zile (16 ianuarie—20 februarie 1757)⁶⁶, după care a fost   nmormintat   l  ng   altarul bisericii „Sf. Ioan Botezătorul”.

A urmat al   aselea copil, Ana, născută în 27 ianuarie 1758⁷⁰. A trăit c  inci-
zeci de ani, ca   i fratele său Athanasie. A murit în 1808⁷¹. A fost, se pare, al  -
turi de Athanasie, copilul cel mai apropiat de   tefan Tene  chi. Căsătorită cu
Costa Constantin   sau Costa Dimitrie⁷², după ce r  m  ne văduvă, tr  ie  te în
timp în casa tatălui său, ocup  ndu-se cu cusutul   i lucrul de mină. A avut
doi fii : Dimitrie   i Gheorghe. Avea casă în Arad l  ng   un oarecare Petru Iovan.
La moartea sa, casa este mo  tenit   de nepo  ii Eftimie,   tefan   i Vasile (fiii lui
Dimitrie)   i de către flul său Gheorghe. Din documentele în care o găsim reiese
că avea un caracter ferm, asemănător cu cel al tatălui Rigoarea morală, intra-
sigen  a, buna c  viin  , atitudinea ascultătoare fa   de p  rin  tele său sînt c  teva
  nsu  iri din care ghicim tipul de educație impus copiilor săi de către   tefan
Tene  chi. Copiii care s-au abătut de la normele familiei au avut de suferit con-
secin  e. Este cazul celui de al optulea copil, Mihail. (Al   aptelea co  l a fost
Elisaveta, născută în 20 februarie 1760)⁷³. Născut în 12 noiembrie 1761⁷⁴,
Mihail a   mbr    at meseria tatălui său, se pare, însă, nu cu prea mult talent.
Din lucrările pe care le execută singur, în 1791, la mănăstirea Hodo  -Bodrog⁷⁵,
deducem că el se specializase în auritur  , decoruri, lucrări m  runte⁷⁶. A avut o
viață scurtă. Moare în 20 august 1797⁷⁷   i este   nmormintat de către fratele său
Athanasie⁷⁸, în „cimitirul ob  tesc” de la crucea Sf. Andrei, departe de ceilalți
membri ai familiei,   ngropa  i la biserica Sf. Ioan Botezătorul. Se pare să Mihail
se căsătorise împotriva voin  ei tatălui său. Acesta avusese   i o   nf  li  are cu
fiul său, la sedria judiciară din pricina unor bani pe care   i reclama⁷⁹. La moar-
tea fiului,   tefan Tene  chi se afla în Munții Apuseni, unde picta la o biserică
din preajma Abrudului⁸⁰. Nu vine la înmormintarea fiului   i deși consiliul or  -
  nesc din Arad îl roagă să-  i schimbe dispozițiile testamentare, foarte zg  rcite
cu Mihail, Tene  chi nu acordă nimic în plus norei sale, văduvă cu o fete  .

Disgra  ia în care intrase fiul, datorită neascultării, s-a extins asupra familiei
acestuia, lăsată „  n cea mai ad  nc   mizerie”⁸². Nimic nu l-a clintit pe   tefan

⁶⁶ A.S.A., Colecția registre de stare civilă, parohia ort. rom. Arad, registrul 25, fila 94   i
fila 94 coloana II.

⁷⁰ *Ibidem*, fila 96 verso

⁷¹ Vezi testamentul Anei Tene  chi (A.S.A., fond P.M.A., dosar 15/1801, Testamente.

⁷² Pe testament : „Ana, văduva lui Costa Constantin  ”. Datele despre copii din acela  i
testament. Costa Constantin   sau Costa Dimitrie⁷² sau Dimitriele⁷² îl găsim într-un proces în
care apare cu numele său adevărat : Dimitrie. Deci un grec sau un macedoromân.

⁷³ A.S.A., Colecția registre de stare civilă, parohia ort. rom. Arad, reg. 25, fila 104.

⁷⁴ A.S.A., Colecția registre de stare civilă, parohia ort. rom. Arad, registrul 25, fila 109.

⁷⁵ Miodrag Iovanovi  , *op. cit.*, p. 519.

⁷⁶ Adăugăm că Mihail Tene  chi apare în 1795, în legătură cu executarea unei picturi deco-
rative pe marmură, în altar   i în legătură cu restaurarea str  nelor la biserica „Sf. Petru   i Pavel”,
iar în 1797 execută   i alte lucrări pentru care a primit 10 fl. 50 k (Parohia ort. sîrbă Arad, registrul
epitropesc pe anii 1784—1800, p. 105, 129).

⁷⁷ A.S.A., Colecția registre de stare civilă, parohia ort. rom. Arad, registrul 64, fila 4.

⁷⁸ Reiese din testamentul lui Athanasie Tene  chi.

⁷⁹ A.S.A., fond P.M.A., Index alfabetic al actelor judiciare (Registrum actorum juridicum),
registrul 2, litera T, an 1796.

⁸⁰ A.S.A., fond P.M.A., dosar 9/1798 (Acte administrative), filele 66, 67   i 67 verso. (Adresa
Consiliului orăşenesc Arad către Consiliul orăşenesc Abrud).

⁸¹ A.S.A., fond P.M.A., dosar 8/1798 (Acte administrative), fila 51. (Adresa Consiliului
orăşenesc Abrud către Consiliul orăşenesc Arad).

⁸² Vezi nota 80. (Adresa Consiliului orăşenesc Arad către consiliul orăşenesc Abrud).

Tenețchi din hotărîrea sa, nici „iubirea părintească“, nici „compătimirea“, sentimente la care făcuseră apel consilierii orașului său.

Despre al nouălea copil, Gavril, avem știri foarte puține. S-a născut în 11 martie 1764⁸³. În documente îl găsim amintit în legătură cu un împrumut de 98 florini, în anul 1796, semn că la acea dată încă trăia.

În schimb despre al zecelea și ultimul copil al lui Ștefan Tenețchi, Sofia, documentele oferă informații bogate care cuprind adevărate revelații.

IV. CAZUL SOFIA TENETCHI ȘI ORIGINEA LUI ȘTEFAN TENETCHI

Sofia a fost „copilul rău“ al familiei. Conduita morală în dezacord cu preceptele tatălui său și viața aventuroasă au provocat o mare supărare lui Ștefan Tenețchi. Cu o înverșunare demnă de patriarhii Vechiului Testament, bătrînul tată își repudiază fiica, încercînd-o de ocară. Din desfășurarea acestui conflict se desprinde pregnant portretul moral al pictorului, dar ceea ce este mai important, aflăm care a fost originea sa și ce limbă a vorbit.

Sofia Tenețchi s-a născut în 20 august 1765⁸⁴. A fost căsătorită în Gyula (R. P. Ungară) cu un oarecare Toli Toma (sau Thomas), negustor grec venit din imperiul turcesc („graecus quaeſtor ex Turcia oriundū“) ⁸⁵, dar al cărui nume ascunde mai degrabă un român macedonean⁸⁶. Din această căsătorie s-a născut o fetiță, Caterina. Se pare că Sofia nu a dat dovezi de atașament față de familie și chiar dacă invinuirile pe care i le va aduce mai târziu tatăl său ar putea fi exagerate, comportamentul său nu a fost ireproșabil, deoarece Toli Toma încredințează prin testament atît administrarea averii cît și ocrotirea copilei unor tutori⁸⁷. După nici o lună de la moartea soțului, Sofia dispare din Gyula împreună cu Franz Kaminsky, vagmistru (wachtmestier) din regimentul de artilerie Vallis. Avînd consimțămîntul tutorilor, Ștefan Tenețchi aduce nepoata la Arad, în toamna anului 1792 și o dă în grija fiicei sale Ana. În 24 septembrie 1792 Sofia se căsătorește oficial cu Franz Kaminsky⁸⁸ și trece la catolicism, gest care va amplifica minia tatălui. Ea se adresează apoi Consiliului locotenențial din Buda cu rugămintea ca acesta să dispună să i se înapoieze fetița⁸⁹.

Cazul este transferat Comitatului Arad, care însărcinează pe primpretorul Török György și pe juratul Kristyori Károly să conducă ancheta. Fiînd înștiin-

⁸³ A.S.A., Colecția registre de stare civilă, parohia ort. rom. Arad, registrul 25, fila 131.

⁸⁴ A.S.A., Colecția registre de stare civilă, parohia ort. rom. Arad, registrul 26, fila 7 verso.

⁸⁵ A.S.A., fond P.J.A., seria Acta Congregationum 130/1794 și 28/1794 : Adresa Episcopului Pavel Avacumovici către viccomitele Aradului, din 24 sept. 1793 și Adresa aceuiași către Congregație din 25 apr. 1794. (În aceasta din urmă, Pavel Avacumovici îl numește pe Toli Thomas „negustor grec“. Este clar că face apel la calitatea lui etnică, nu confesională, deoarece la aceasta se referă cu o propozițiune mai sus).

⁸⁶ Theodor Capidan, *Macedoromânii*, București, 1942, p. 64. Toli este un nume caracteristic și frecvent la macedoromânii din Pind. El constituie o prescurtare de la Apostoli.

⁸⁷ Ioan Radovici, Costa Stolanovici, Cristof Hariton. Se pare că și ei erau negustori macedoromâni, deoarece Franz Kaminsky se referă și la ei, în memoriul său către episcopul catolic considerîndu-i „greci“. La cei de mai sus se adaugă preotul român Mihai Pop, paroh în Bekes. Din testamentul lui Toli reiese că Ioan Radovici din Gyula și Cristof Hariton din Bekes îi erau cumnați. Toli locuia în Gyula dar negustor era în Bekes. Mama sa, căreia îi lăsa toată averea, dacă ar fi murit fiica lui Catarina, locuia în Grecia. Testamentul la Arhiva Episcopului Arad, dosar 3/1793, pachet 66.

⁸⁸ Vezi memoriul lui Kaminsky către episcopul catolic, A.S.A., fond P.J.A., seria Acta Congregationum, nr. 34/1794, fasc. 3, filele 5, 6.

⁸⁹ Ordinul Consiliului Locotenențial, A.S.A., fond P.J.A., seria Acta Congregationum, registrul 36 (Protocollum Congregationum), 1793, fila 383 verso.

tat de Arsenie Seceanski, primarul oraşului, Ştefan Teneţchi cere sprijinul episcopului Pavel Avacumovici, printr-un memoriu: „Rugămintea mea de bunice este ca potrivit dispoziţiei testamentare a tatălui ei legitim şi natural Toma, (fetiţa) să fie scoasă de sub îngrijirea mamei şi să fie trecută sub îngrijirea mea şi a celeilalte fiice, Ana“, iar cheltuielile să fie suportate din moştenirea administrată de tutorii testamentari“⁹⁰.

Între timp cei însărcinaţi de către comitatul Arad cu anchetarea cazului au luat interogatoriul Anei Teneţchi, în grija căreia se afla Caterina. A doua zi după interogatoriu, Ştefan Teneţchi, fiica sa Ana şi nepoata Caterina au fost aduşi în faţa Adunării generale a Congregaţiei. Primpretorul Török raportează că situaţia este simplă, mătuşa este dispusă să înapoieze fetiţa, deoarece posibilităţile ei de întreţinere sînt insuficiente, cere doar să i se restituie suma de 35 florini cheltuiţi pentru nişte medicamente. În faţa Adunării generale, Ana protestează că ar fi spus cele raportate de primpretor şi jurat. Totul se datorează unei neînţelegeri: „Poate că amintitul solgăbirău şi juratul nu m-au înţeles pe mine sau că, dimpotrivă, nu i-am înţeles noi care vorbim româneşte“⁹¹.

Explicaţia este simplă şi clară. Aşadar pictorul Ştefan Teneţchi şi fiica sa Ana erau vorbitori de limbă românească. În faţa instanţei din oraşul Arad din acea vreme, ei puteau să se adreseze în germană, maghiară, sîrbă şi desigur, în latină, considerate limbi oficiale. Limba pe care o vorbeau cei doi între ei şi în familie nu era una dintre cele oficiale, fapt care a constituit un impediment în transmiterea şi receptarea exactă a ideilor, cu prilejul înfăţişării la Congregaţie.

Ne punem însă întrebarea, ce fel de limbă românească vorbea Ştefan Teneţchi cu fiica lui?

Într-un memoriu din 7 februarie 1794, înaintat episcopului catolic pentru a-i cere sprijinul, Franz Kaminsky consideră „greci“ (die Griechen) pe cei din naţiunea (Vorigen Nation) din care provenea soţia sa, Sofia Teneţchi⁹². Aceşti „greci“ care vorbesc însă limba română nu sînt altceva decît ramura sud-dunăreană a poporului român, iar limba vorbită de ei este aromăna sau macedo-romăna. Ştefan Teneţchi este deci unul din acei români macedoneni cărora în părţile Aradului şi în general, în Imperiul austriac, li se spunea „greci“.

⁹⁰ Primul memoriu al lui Ştefan Teneţchi către episcopul Pavel Avacumovici din 20 februarie 1793. (Arhiva Episcopiei Arad, dosar 3/1793, pachet 66).

⁹¹ Contrariaţi de atitudinea organelor locale, vădit favorabile Sofiei Teneţchi, trecute la catolicism, Ştefan Teneţchi şi Ana înaintează al doilea memoriu către episcopul Pavel Avacumovici, în 11 decembrie 1793, sperînd să obţină sprijinul său. Memoriul relatează întreaga anchetă, precum şi înfăţişarea la Congregaţie unde Ana a declarat că ea şi tatăl său sînt vorbitori de limbă română. Memoriul este redactat de un cancelist în slavono-sîrbă (limba cancelariei episcopoeşti) şi în latină (limba administraţiei de stat). Documentele se află la Arhiva Episcopiei Aradului, dosar 3/1793, pachet 63, filele 1, 2, 2 verso, şi în copii şi la Arhivele Statului Arad. Redăm declaraţia Anei Teneţchi:

g) „... da moje biti pomianuti solgabirov i jurassor mene razumiali nisu, ili ia ih na protiv riaci razumiala nisam, *vlaški nam besiaduiuşcim*.

b) „... sed fors me toties dicti Dni. Iudlium et Iurassor non intellexerunt, vel ego illorum verba non intellexi ex eo quod *Valachice loquuti simus*, exposui“.

* * * La rîndul său, episcopul Pavel Avacumovici cere sprijinul mitropolitului Ştefan Stratimirovici de la Karlovitz. Într-un memoriu din 24 dec. 1793 episcopul îi relatează cazul pe larg, atrăgînd totodată atenţia că solgăbirăul şi asesorul nu au înţeles spusele Anei din cauză că ea a vorbit româneşte iar ei nu cunoşteau bine această limbă: „... et siquidem lingua valachica sibi non satis bene nota locuti fuissent, ...“. (Arhiva Episcopiei Arad, dosar 3/1793, pachet 06, filele 1, 2, 3).

⁹² Vezi nota 88.

În Arad, pe strada Episcopului locuiau și alți macedoromâni. Prima casă pe stînga era a bogatului comerciant Ioan Manuel⁹³. În apropiere de pictorul Tenețchi locuia negustorul Vrețas Frussa și fiul său, Nicolae Frussa⁹⁴, iar cîteva case mai departe îl găsim pe Georg sau Georgie Atanațco, fratele renumitului negustor și posesor de vie de la Miniș, Trandafir Tanațco sau Trandafir „Grecul” cum apare în unele conscripții⁹⁵. Un amănunt interesant de remarcă: Ștefan Tenețchi, om cu mulți copii, nevoit să recurgă des la serviciul unor nași, la rîndul său el nu apare în această calitate, în registrele de botezați⁹⁶, decît numai la familia Frussa. Pe de altă parte, nașii familiei Tenețchi au fost protopopul Hristofor Grecici („Grecul”) și fiii săi, Petru și Pavel⁹⁷.

Trăind printre ai săi și în atingere cu elementul românesc atît de puternic în părțile Aradului, Ștefan Tenețchi și-a păstrat obiceiurile, limba pe care a transmis-o copiilor, strășnicia morală și tăria de caracter. În severitatea aplicată în familie trebuie să vedem fidelitatea față de normele nescrise ale comunității de origine, fidelitate care a însemnat de fapt, pentru această populație, o garanție de conservare.

De-a lungul unui secol și jumătate, cît a existat familia Tenețchi în Arad, ea s-a alimentat mereu din sursele originare, macedonene și românești: Mitra⁹⁸, soția lui Athanasie, Costa Constantini sau Costa Dimitriev, soțul Anei, Toli Toma, primul soț al Sofiei, Fevronia Dorean, soția lui Dimitrie (româncă sau și ca fiică de macedoneni). Chiar Luiza Dimici⁹⁹, soția lui Lazăr, a putut să provină dintr-o familie macedoneană.

În ceea ce privește ultimele vlăstare ale familiei Tenețchi, străstrănepoatele pictorului, Ghizela și Ilca, prima se căsătorește cu un român care s-a mutat în Jugoslavia, a doua, cu un german din Arad.

Indiferent de tribulațiile la care au fost supuși din nevoia de adaptare la mediul oficial, membrii familiei Tenețchi și-au păstrat limba și credința strămoșilor.

V. MOARTEA LUI ȘTEFAN TENETCHI

În 17 mai 1796¹⁰⁰, Ștefan Tenețchi își întocmește testamentul pe care îl predă spre păstrare primăriei orașului. Deși îl putem considera în vîrstă la acea dată, pictorul își menținea vigoarea fizică și creatoare deoarece nu mult după întocmirea testamentului el pleacă în Munții Apuseni unde contractează lucrări.

⁹³ Pe casa lui se afla tăblița cu numele străzii. Vezi „*Consignatio Plathearum Civitatis Arad*” din anul 1783 publicată de Horia Medeleauu, *Aradul în secolul al XVIII-lea pe baza conscripției străzilor din anul 1783*”, în „Ziridava”, XIV, 1982, p. 172, poziția 9.

⁹⁴ Un urmaș al acestuia cu același nume, este implicat în luptele naționale românești de la Arad din secolul al XIX-lea. În secolul al XX-lea acest nume a devenit Fruja.

⁹⁵ Mormîntul lui Trandafir Tanațco s-a aflat lîngă biserica ort. rom. din Miniș. În timpul luptelor din septembrie 1944 biserica a fost bombardată și distrusă. Locuitorul George Neamț din Miniș nr. 66 a luat piatra cu numele lui Trandafir Tanațco și a încastrat-o în gardul de zid al curții sale. Pe piatră este scris: „1780 fevroarie 20 X.A.G. + Trandafilos Athanasi”.

⁹⁶ A.S.A., Registrele de stare civilă, parohia ort. rom. Arad.

⁹⁷ *Ibidem*.

⁹⁸ Pericle Papahagi, *Numiri etnice la aromâni*, Cultura Națională, București, 1925, p. 6 și Theodor Capidan, *op. cit.*, p. 64, despre numele macedoromân Mitra. Numele adevărat al lui Dimitrie Ioanovici era Dimitrie Bărbuș alias (zis) Ioanovici (vezi Testamentul său, A.S.A., Ion P.M.A., dosar 7/1778, fila 37).

⁹⁹ Gheorghe Constantin Roja pomenește printre prenumerații macedoromâni din Ungaria familia Dimici.

¹⁰⁰ A.S.A., fond P.M.A., seria Acte administrative, dosar 7/1778, fila 77, 78.

Moartea fiului său Mihail, întâmplată în 20 august 1797, îl găsește în plină activitate. Nu participă la înmormântare, despre care, de altfel află târziu. Relațiile între tată și fiu nu fuseseră prea bune. Soția lui Mihail și fiica acestuia, rămân în mizerie. Din această pricină, consiliul orașului Arad se adresează consiliului minier liber și privilegiat Abrud cu rugămintea ca acesta să-l determine pe pictorul Ștefan Tenețchi, aflat la lucru în acea zonă, să revină la sentimentele părintești și să-și modifice testamentul, adăugând unele dispoziții în favoarea norei și nepoatei sale. Adresa poartă data de 14 mai 1798¹⁰¹. Pictorul este găsit în localitatea Certege (Cserkecz) azi integrată orașului Cîmpeni. În fața consiliului din Abrud, Ștefan Tenețchi se dovedește implacabil, declară că insistă să i se respecte întocmai voința, după care se întoarce la lucrul său. Adresa cu răspunsul Consiliului din Abrud poartă data de 30 mai 1798¹⁰². Se pare că pictorul a continuat să lucreze toată vara în Munții Apuseni. Sezonul era desigur prielnic. Spre sfârșitul anului 1798, primăria orașului Arad convoacă rudele lui Ștefan Tenețchi pentru a lua cunoștință de conținutul testamentului acestuia¹⁰³. Pictorul murise. Din documente nu putem afla cu precizie când și unde s-a petrecut evenimentul. Faptul că nu-l găsim în registrul de morți al bisericii „Sf. Ioan Botezătorul” alături de toți ceilalți ai săi (dintre care lipsește doar Mihail, din motivele amintite) ne face să admitem că el a murit în Munții Apuseni, în timpul lucrului, cîndva în toamna anului 1798. Vitalitatea sa excepțională l-a ținut în picioare pînă în ultima clipă. Distanța mare, dificultățile de informare și de transport din acea vreme au împiedicat aducerea lui la Arad pentru a fi înmormîntat cu cinstea cuvenită la catedrala orașului, căreia chiar el îi pictase nu cu mulți ani în urmă un nou iconostas și unde fusese epitrop¹⁰⁴.

În cimitirul „Eternitatea” din Arad se putea citi pe o cruce de marmură roșie, următoarele cuvinte în limba sîrbă¹⁰⁵: „Aici zac strămutate rămășițele pămîntești ale familiei Tenețchi”.

Crucea era identică cu cea a lui Lazăr Tenețchi, îngropat în apropiere. Pictorul nu se află printre cei reînținși. După cum reiese din registrul de înmormîntări al cimitirului, în 23 decembrie 1901 au fost depuși într-o singură groapă, Dimitrie Tenețchi și soția sa, Fevronia, exumați din vechiul „cimitir obștesc” al orașului.

Inițiativa a putut să aparțină urmașilor lui Lazăr, probabil ginereului, dr. Aurel Popovici care a așezat același model de cruce la mormîntul socrului

¹⁰¹ Copia adresei Consiliului orașenesc Arad la A.S.A., fond P.M.A. (Acte administrative) dosar 9/1798, fila 66 — și 66 verso.

¹⁰² Adresa Consiliului orașenesc Abrud, la A.S.A., fond P.M.A. (Acte administrative), dosar 8/1798, fila 54.

¹⁰³ A.S.A., fond P.M.A., Index alfabetic al actelor judiciare (Registrum actorum juridicum), anii 1796—99, Registrul 2, litera T: „Tenecky Stephani olim gremialis Civis et Pictoris Testamentum presentibus cointeressatis lectum et publicatum est”.

¹⁰⁴ Episcopul Pavel Avacumovici reconstruiește și mărește biserica catedrală „Sf. Ioan Botezătorul” cu care ocazie a fost necesar, desigur, un nou iconostas pe măsura noului edificiu. Iconostasul lui Tenețchi și prăznicarele (datate 1790) au fost vîndute în 1865, bisericii din Com-lăuș de către episcopul Procopie Ivașcovi, pentru suma de 100 fl. v. (Informația din cronică parohiei a preotului Constantin Popovici, publicată de pr. Gh. Lițiu, *Începuturile catedralei din Arad*, în „Mitropolia Banatului”, nr. 1—3, 1968, p. 84). Ștefan Tenețchi a fost epitrop în anii 1758—1760, împreună cu Ioan Manuel (sau Manoilovici) și Marcu Dragoilovici (în Protocolul bis. Sf. Ioan Botezătorul (1729—1775), fila 23, din arhiva parohiei ort. rom. Arad-centru).

¹⁰⁵ Informațiile transmise de părințele protopop Dragutin Ostoiici din Arad, căruia îi mulțumim și pe această cale pentru ajutorul acordat cercetărilor noastre. Textul în limba sîrbă: „Avde poćivaju preneseni zemui ostaci porodice Tenecki”. În registrul administrației cimitirului „Eternitatea”, mormîntul familiei Tenețchi este înscris în parcela I, litera G, rînd XV, nr. 7.

și la cel al părinților acestuia. Prin această lucrare se încheie ciclul vieții unei familii glorioase.

Pornit din sud, întemeietorul acestei familii a străbătut un drum lung și rodnic, la capătul căruia s-a pierdut în pământul fraților săi de la nord de Dunăre. A rămas opera sa. Ea constituie un capitol important și înnoitor al artei românești din veacul al XVIII-lea, în părțile de vest ale țării. Fapta lui artistică s-a răsfrânt însă într-un spațiu mai vast care cuprinde deopotrivă pe români și sirbi într-o comunitate spirituală cu rădăcini adânci și trainice.

VI. ACTIVITATEA ARTISTICĂ A LUI ȘTEFAN TENEȚCHI

Ștefan Tenețchi a desfășurat o bogată activitate creatoare timp de o jumătate de veac, pe o arie foarte largă. Pe teritoriul României ea se înscrie într-un triunghi cu vîrfurile marcate de orașele Arad, Caransebeș și Blaj. Cu o regularitate exemplară, aproape din doi în doi ani, Ștefan Tenețchi s-a angajat în executarea unor lucrări mari, în special iconostase. De obicei, în primul an picta icoanele pentru iconostas, iar în anul al doilea, prăznicarele mici. Pe teritoriul României nu s-a găsit nici o lucrare cu caracter laic datorată lui Tenețchi. Căntărea lui în pictura bisericească a fost determinată, poate și de existența alături de el a unor pictori de formație academică, specializați în portret. În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, au activat în Arad pictorii Ioseph Östermayer¹⁰⁶ și Francisc Östermayer¹⁰⁷ (probabil fiul celui dintîi), iar în Aradul-Nou îl aflăm pe Francisc Anton de Corth¹⁰⁸. S-au păstrat puține lucrări de pictură laică din secolul al XVIII-lea, în Arad și cele care există, mai ales portrete ale protipendadei orășenești și eclesiastice¹⁰⁹ sînt nesemnate. Aspectul stilistic al acestor lucrări evocă pictura oficială austriacă a epocii. Nu știm ce raporturi au existat între Tenețchi și ceilalți confrați. Un fapt este sigur: el a fost receptat de populația ortodoxă, și în special de români, din partea cărora a primit principalele comenzi. O sinopsă asupra celor mai importante lucrări ale sale este convingătoare:

- 1) 1749 — Iconostasul bis. ort. rom. Gașca (jud. Arad), datat pe spatele ușii diaconești din stînga.
- 2) 1753 — Iconostasul mănăstirii Bezdin (jud. Arad)¹¹⁰.
- 3) 1756/57 — Icoanele din jurul prestolului bisericii Sf. Ioan Botezătorul din Arad¹¹¹.

¹⁰⁶ În conscripții apare în poziția 2 din „orașul germău”. Locuia pe strada Principală (actualul bulevard), lingă circiuma lui Egidiu Ienovain (actualul restaurant „Mureșul”). În anul 1749 plătea impozit 13 fl. 18 k., indicînd că la acea dată avea o situație mai bună decît Tenețchi. (A.S.A., fond P.M.A., seria Acte active, dosar 3/1749, poz. 2).

¹⁰⁷ Francisc Östermayer apare în conscripții de prin 1765 și mcare în jurul anului 1790.

¹⁰⁸ A.S.A., Registre de stare civilă, Parohia rom.-cat. Aradul-Nou, registrul 152, p. 124 (anul 1748).

¹⁰⁹ La Muzeul județean Arad se află portretul unui arhitect care a lucrat la noua cetate, iar în colecția Episcopului ort. rom. Arad, citeva portrete de ierarhi.

¹¹⁰ Olga Dimitrievic-Mikić, *op. cit.*, p. 144.

¹¹¹ Arhiva parohiei ort. rom. Arad-centru, Protocolul de venituri și cheltuieli (1729—1775) al bis. Sf. Ioan Botezătorul, an 1756, fila 20: „Moaleru dadese kapare za evangeliste okolo trapezi = 20 fl.” și an 1757, fila 22 verso: „Moaleru Stefanu za evangeliste okolo trapezi = 13 fl.”

Din aceste icoane se mai păstrează în colecția de la măn. Sf. Simion Stilpnicul din Arad-Gai, cea care înfățișează pe evanghelistul Ioan.

- 4) 1765 ? — Iconostasul catedralei „Sf. Treime“ din Blaj¹¹².
- 5) 1767 — Iconostasul mănăstirii „Sf. Simion Stilpnicul“ din Arad-Gai¹¹³.
- 6) 1769 — Prăznicarele bisericii ortodoxe române Galșa (jud. Arad)¹¹⁴.
- 7) 1771/72 — Iconostasul bisericii ortodoxe sirbe „Sf. Petru și Pavel“ din Arad¹¹⁵.
- 8) 1777 — Prăznicarele și probabil iconostasul bisericii ortodoxe române Pecica (jud. Arad)¹¹⁶.
- 9) 1779 — Patru icoane împărătești (Isus Cristos Învățător, Maica Domnului cu crinul, Sf. Ioan Botezătorul, Sf. Nicolae) pentru biserica unită Arad¹¹⁷.
- 10) 1785 — Icoane împărătești pentru o biserică românească din Timișoara¹¹⁸.
- 11) 1785/86 — Iconostasul bisericii ortodoxe române Lipova (jud. Arad)¹¹⁹.
- 12) 1788/89 — Iconostasul și prăznicarele de la biserica ortodoxă română Șiria (jud. Arad)¹²⁰.
- 13) 1789 — Două icoane mari împărătești (Isus Cristos tronând deasupra norilor și Maica Domnului cu pruncul tronând deasupra norilor)

¹¹² Iconostasul este semnat „Ștefan Tenețchi, zograf aradskii“ pe icoanele din registrul I. Nedatat. Am propus anul 1765 pentru executarea iconostasului deoarece atunci a fost sfințită catedrala (14 septembrie 1765) (vezi Pr. Adrian Teodorescu, *Catedrala „Sfinta Treime“ din Blaj*, în „Îndrumător pastoral“, I, Alba Iulia, 1977, p. 214).

Aminarea sfințirii s-a datat tocmai întârzierii montării iconostasului. De altfel, după 1765, după cum se vede din sinopsa noastră, Tenețchi a avut un program de lucru încărcat și i-ar fi fost imposibil să execute mai tirziu această lucrare mare. Un alt fapt care trebuie semnalat. Cunoșcând originea lui Ștefan Tenețchi, prezența lui la Blaj pare a se explica dacă avem în vedere că aici exista o comunitate macedoromână puternică. Aproape pretutindeni unde a pictat Tenețchi se aflau și macedoromâni!

¹¹³ Iconostasul este datat pe icoana de hram, în dreapta, jos. Nesemnat.

În anul 1773, Ștefan Tenețchi mai avea de primit 200 florini, pentru executarea picturii acestui iconostas. Suma constituia una din datoriile lui Sinesie Jivanovici achitate după moartea sa: „Stephanus Tenecky civis et pictor pro praestito labore ad Sacculum Sti. Simeonis ab Anno 1767 die 15 Apr. praeter legale Interusurium habet in capitali solum praedendos — 200 fl.“ (Arhivele Statului București, Microfilme Jugoslavia, rola 107, cadrul 411. Sremski Karlovci, Arhiv Vojvodine, fond Mitropoljsko-Patrijarski A, act nr. 386/1773).

¹¹⁴ Semnătura, cu inițiale chirilice „C.T.“ (S.T.) și anii 1769 și 1770, se află pe prăznicare (18 bucăți).

¹¹⁵ Iconostasul nesemnat, nedatat. Executarea lucrării și plata (1.700 florini) consemnate în „Tutorski dnevnik“ (1728—1787), p. 280, Arhiva bisericii ort. sirbe „Sf. Petru și Pavel“, Arad. În anul 1865 iconostasul a fost vândut bisericii ort. rom. din Fiscut (jud. Arad). (Data este marcată pe o grindă de lemn, împreună cu un text, în dreptul tronului Maicii Domnului din biserica din Fiscut).

Prăznicarele mici nu au fost viadute. Dintre ele se mai păstrează doar 9 bucăți în colecția bis. ort. sirbe din Arad: Botezul Domnului (nr. inventar 326), Adormirea Maicii Domnului (nr. 327), Nașterea Maicii Domnului (nr. 328), Intrarea în biserică (nr. 329), Înălțarea crucii (nr. 330), Nașterea Domnului (nr. 331), Nașterea lui Ioan Botezătorul (nr. 332), Schimbarea la față (nr. 333), Tăierea împrejur (337).

¹¹⁶ Iconostasul bisericii ort. rom. Pecica a ars fără urmă într-un incendiu din secolul al XIX-lea. Au fost salvate prăznicarele dintre care „Pogorirea Duhului Sfânt“ poartă data . . . 77 (1777) scrisă de mîna lui Tenețchi. Apreciem că și iconostasul a fost pictat de același pictor. După obiceiul său, într-un an picta iconostasul, iar în cel următor, prăznicarele.

¹¹⁷ Nesemnate. Data, pe spatele icoanelor, scrisă de mîna lui Tenețchi. Icoanele se află în colecția de artă bisericească de la mănăstirea „Sf. Simion Stilpnicul“ Arad-Gai.

¹¹⁸ Colecția Muzeului Banatului, Timișoara.

¹¹⁹ Semnat, „Ștefan Tenețchi“, datat 1785 pe icoana „Sf. Ioan Botezătorul“ din registrul I. Data 1786 pe un analoghion și pe icoana „Răstignirea“ de pe prestol.

¹²⁰ Iconostasul nesemnat, datat 1788 pe icoana „Cina de la Mamvri“. Prăznicarele semnate cu inițialele chirilice „C.T.“ și datate 1789.

pentru biserica „Sf. Gheorghe“ catedrala din Caransebeș (jud. Caraș-Severin)¹²¹.

- 14) 1790 — Iconostasul și prăznicarele noii biserici „Sf. Ioan Botezătorul“, catedrala Aradului¹²¹.
- 15) 1792 — Iconostasul bisericii ortodoxe române din Nădab (jud. Arad)¹²³.
- 16) 1797/98 — Iconostasul bisericii române unite din Certege¹²⁴ (azi comună aparținătoare de orașul Cîmpeni — jud. Alba).
Probabil și alte lucrări în Munții Apuseni.

Considerațiile stilistice asupra acestei opere vaste trebuie să pornească de la realitățile bănățene ale secolului al XVIII-lea. Incorporarea Banatului în Imperiul austriac, după pacea de la Passarovitz (1718) a provocat o deschidere mai largă spre arta apuseană, în special cea a barocului central european. În pictură, această deschidere se opera pe fondul unei arte de tradiție bizantină, alimentată și înviorată, în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, de zugravi din Țara Românească, stabiliți în Banat¹²⁵. Elementele tradiționale puternice, conținute în însăși sensibilitatea comanditarilor, au impus artei lui Ștefan Tenețchi anumite restricții. În această perspectivă, opera lui se dovedește rezultatul efortului de acomodare al unui pictor de formație și viziunea tridimensională la imperativele tradiției locale. Manierele adoptate (care au derutat pe unii cercetători) sînt în funcție de importanța zonei în care erau plasate icoanele sale. El a lucrat mult mai îngrădit în icoanele împăratești din registrul I al iconostasului, unde comanditarii erau mai pretențioși în privința respectării unor canoane, este mai liber în icoanele din celelalte registre (în special în tratarea spațiului), chiar expeditiv în icoanele aflate sub soclul iconostasului (mai ascunse privirii) și manifestă o libertate aproape „modernă“ în prăznicare („icoanele de sărutat“), unele dintre ele adevărate „scene de gen“. Tehnica folosită la acestea din urmă, execuția în plină pastă, franchețea tușei, modeleul, rezolvarea spațiului pictural constituie dovezi ale unei arte de tip apusean

¹²¹ Semnate cu inițialele chirilice „C.T.“ și datate 1789, dreapta jos. Icoanele sînt donație a unei familii de negustori macedoromâni din Caransebeș, George Băleșu. În prezent, icoana Maica Domnului se află în colecția protopopiatului ort. rom. Caransebeș, iar icoana Isus Cristos, în colecția Mitropoliei Banatului (Vezi I.B. Mureșianu, Colecția de artă religioasă veche a arhiepiscopiei Timișoara și Caransebeșului, Timișoara, 1973, fig. 16. Autorul este însă indicat greșit Sava Teodorovici).

¹²² Episcopul Aradului Pavel Avacumovici a reconstruit și mărit vechea biserică cu rang de catedrală, cu care ocazie Tenețchi a pictat un nou iconostas și icoanele prăznicare. Iconostasul nu este semnat, nu este datat. Prăznicarele sînt datate cu mina lui Tenețchi, 1790. Catedrala a fost sfințită în 1791. (Vezi pisanția la Márki Sándor, *Arad varmegye és Arad szabad király város története* (Istoria județului și a orașului liber regal Arad), Arad, 1895, vol. II, p. 743 și Horia Medeleanu, „Catedrala Aradului în veacul al XVIII-lea“, în „Mitropolia Banatului“, nr. 7—8/1983, p. 455.

Iconostasul și prăznicarele au fost vindute în anul 1865 bisericii ort. rom. din Comlăuș (jud. Arad) de către episcopul Procopie Ivașcovici pentru suma de 100 florini vechi („Cronica parohiei Comlăuș“ de preotul Constantin Popovici, publicată de Gh. Lițiu, *Începuturile catedralei din Arad*, în „Mitropolia Banatului“, nr. 1—3, 1968, p. 84.).

¹²³ Nesemnăt. Datat pe spatele icoanei Maica Domnului din registrul I, cu mina lui Tenețchi, 1792.

¹²⁴ Iconostasul din Certege a fost ridicat prin 1930 de episcopul Iuliu Hossu, dus la Cluj-Napoca și montat în capela reședinței episcopale. După 1948 iconostasul a fost demontat, iar icoanele au fost duse la biserica ort. rom. din Mănăstur (cartier al Clujului).

¹²⁵ Horia Medeleanu, *Noi precizări în legătură cu Nedelcu Popovici și pictura murală de la Lipova*, în „Mitropolia Banatului“, nr. 4—6, 1980, p. 359—364 ;

Horia Medeleanu, *Perspectivă nouă asupra picturii din biserica română Lipova (jud. Arad)*, în „Monumente istorice și de artă“, nr. 1, 1981, p. 83—88.

practicată cu știință și vădită plăcere. Într-un alt mediu spiritual, dezvoltarea acestor calități ar fi asigurat un alt profil artistic acestui pictor.

Interesant de observat că cea mai „răsăriteană” dintre lucrările lui Tenețchi ca tratare a formei și ca factură (în parte și ca iconografie) este iconostasul fostei catedrale unite de la Blaj. Este clar că aici demersul pictorului arădean („Zograf Aradskii” cum semnează el pe icoanele împăratești) a fost dirijat de cerințele unui comanditar puternic legat de pictura românească tradițională¹²⁶. În această vastă desfășurare de scene și chipuri, elanul baroc al pictorului Tenețchi este reprimat. Mai ales în icoanele din registrul I folosirea unor fonduri de aur cu motive ornamentale de vrejuri și frunze de acant incizate și trasate apoi cu un ton brun, așternerea culorii în aplă pentru zugrăvirea veșmintelor care ocupă o suprafață mare (maforionul Mariei, sacosul lui Isus, mantia Sf. Ioan Botezătorul, sacosul Sf. Nicolae și cel al Sf. Vasile cel Mare) tronurile Maicii Domnului și cel al lui Isus Mare Arhiereu, obținute din fondul de aur peste care a desenat cu culoare, trădează efortul lui Ștefan Tenețchi de a se păstra în limitele unei picturi bidimensionale și conferă un caracter accentuat decorativ acestei lucrări¹²⁷. Adevărate mici bijuterii picturale sînt medalioanele de mucenici și cuvioși plasate sub icoanele mari din registrul I și pe soclul iconostasului.

Figurile sînt desenate cu pensulă subțire peste fondul de aur. Tipologia este specific tenețchiană: chipuri feciorelnice, cu ochi mari, păr cu cărare la mijloc, buze pline, umanizate, cald modelate. Modeleul fin al feței, realizat cu puțin roșu și umbre ușoare, revelează un maestru din sud care a captat în arta sa influența binefăcătoare a Veneției apropiate.

Cea mai „apuseană” dintre lucrările sale, atît în privința iconografiei, cît și în cea a concepției asupra formei este însă iconostasul bisericii de la mănăstirea Sf. Simion Stilpnicul din Arad-Gai, reședința de vară a episcopului Aradului, Sinesie Jivanovici. În această lucrare Ștefan Tenețchi exprimă neîngrădit formația sa artistică. Maniera italianizantă se vedește în primul rînd în alegerea tipurilor. Sub penelul său, Maica Domnului din registrul I evocă „Madona cu gîtul lung” a lui Parmigianino sau mai degrabă tipul de madonă înfățișat de unii pictori din Arhipieleagul Ionic din secolul al XVIII-lea, ca de pildă Panayotis și Nikolaos Doxaras¹²⁸. (Să ne amintim că Arhipieleagul Ionic nu a fost cucerit de către turci, ci a aparținut Veneției).

Aceste similitudini nu ni se par surprinzătoare pentru acest aromân venit din sud. Nu este surprinzătoare nici îngăduința largă acordată pictorului de către comanditar. Pe lângă mănăstirea Sf. Simion Stilpnicul din Arad-Gai, ridicată în stil baroc, Sinesie Jivanovici a adus transformări în același stil mănăstirii Hodoș-Bodrog. Legați prin privilegii de Casa de Austria, ierarhii sîrbi ai Banatului au fost mai receptivi față de stilul oficial al imperiului.

Față de cele două atitudini extreme, manifestate în operele de la Blaj și de la Sf. Simion Stilpnicul, în lucrările care au urmat, mai ales în cele de la Galșa, Lipova, Șiria, Nădab (localități românești puternice), Ștefan Tenețchi

¹²⁶ În contractul încheiat în 23 mai 1737, episcopul Inochentie Micu Clain cerea lui Ștefan Zugravul de la Oenele Mari să-i picteze o tîmplă „precum în Țara Românească la Cozia sau Hurezi se află”. Gest semnificativ pentru tendința ierarhilor de la Blaj de a păstra tradițiile iconografice ortodoxe — românești. (Vezi Ioana Cristache Panait, *Un zugrav din Țara Românească în Transilvania în prima jumătate a secolului al XVIII-lea*, în SCIA, nr. 2, 1971, p. 325—327, și Marius Porumb, *Ștefan Zugravul, autorul tîmplei comandate de Inochentie Micu Clain*, în „Omagiu acad. prof. Ștefan Pascu”, Cluj, 1974, p. 486—491).

¹²⁷ Efectul decorativ este datorat deopotrivă sculpturii iconostasului, executată de meșterului, Aldea.

¹²⁸ Dimitrios Deliyannis, *Pictura neolenă*, Edit. Meridiane, București, 1982, p. 20—23 fig. 7 și 8.

a adoptat o formulă stilistică intermediară. Voluptatea pentru exprimarea volumelor, tratarea barochizantă a vestimentației personajelor, modelul rafinat al chipurilor care încorporează un lirism discret datorită valențelor afective ale rozului său caracteristic, se păstrează.

Placarea personajelor (mai ales a părții lor superioare) pe fundaluri decorative, plate, care diminuează impresia de desfășurare în spațiu a formelor, a devenit o ingenioasă modalitate de împăcare cu amintirea viziunii tradiționale.

VII. INFLUENȚA LUI TENEȚCHI ÎN PICTURA BĂNĂȚEANĂ DIN SECOLUL AL XVIII-LEA

Realizându-și opera în mediul spiritual românesc din Banat, Ștefan Tenețchi a receptat cerințele acestuia, dar la rîndul său a exercitat asupra lui o înfrîurire înnoitoare. Nu a creat o „școală” propriu-zisă. Nu a avut elevi, în mod sigur, în afară de fiii săi, Athanasie și Mihail. Acesta din urmă, lipsit, se pare, de talent, s-a dedicat unor lucrări mărunte de auritură și decorație.

Mai înzestrat decît fratele său mai mic, dar fără să atingă nivelul unei personalități artistice, Athanasie ne-a lăsat doar cîteva lucrări, indiciu că activitatea sa creatoare a fost foarte redusă. Fire autoritară, calculat și preocupat de agoniseala necesară unei familii numeroase, Ștefan Tenețchi și-a distribuit copiii în cadrul unei gospodării mari (case, vite, terenuri agricole și mai ales vie) rezervîndu-și sie domeniul artistic în care s-a comportat ca un meșteșugar neobosit, dedicîndu-se în exclusivitate muncii lui¹²⁹.

Pictînd în centrele importante ale Banatului (Arad, Timișoara, Lipova, Caransebeș) lucrările sale au avut o largă iradiere. Unii din „moalerii” de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui următor au împrumutat mijloacele sale de expresie și procedeele, pe care le-au aplicat adesea cu stîngăcia unei mîini obișnuite cu arta de tip răsăritean.

Ceea ce i-a influențat însă în mod deosebit a fost tipologia elaborată de Tenețchi. În primul rînd ei au reținut tipul de înger cu înfățișare feciorelnică, ușor androgină, pe care l-au folosit pentru a reprezenta sfinții. Unul din acești pictori care s-au inspirat din tipologia lui Tenețchi este Mihail Bucur, semnat pe o icoană „Sf. Gheorghe” de la biserica ortodoxă sîrbă din Timișoara-Fabric. Icoana este datată 1797. Cercetătorul din Jugoslavia, Miodrag Iovanović, îl consideră „singurul ucenic cunoscut al lui Tenețchi”¹³⁰, dar îl citește greșit „Mihailo Bocorovici” și îi atribuie fără temei iconostasul bisericii române din Pecica (jud. Arad). Distrus de un incendiu în secolul al XIX-lea, acest iconostas a putut fi pictat mai degrabă de Ștefan Tenețchi, deoarece unul din prăznicarele mici, care au fost salvate, poartă cunoscuta sa semnătură cu inițialele S.T. și data 1777. În ceea ce privește pe Mihail Bucur semnalăm a doua icoană, datorată lui și aflată la aceeași biserică sîrbă din Timișoara-Fabric. Această icoană nesemnată, înfățișează pe Sfîntul Mihail încadrat de scene din viața sa. Chipul Sfîntului reprezintă același tip de înger tenețchian. Modelul chipului, bazat pe mult brun, ca și în cazul icoanei „Sf. Gheorghe”, nu este cel practicat de Tenețchi care folosește un foarte caracteristic roz, valorat cu alb și negru pentru a marca trecerile de la lumină la umbră.

O tipologie mai variată, de influență tenețchiană, descoperim în lucrările orăvițeanului Ștefan Popovici, pictor cu resurse modeste, dar cu o intensă activitate în sudul Banatului în ultimele două decenii ale secolului al XVIII-lea și la începutul celui următor. Reprezentarea în picioare a lui Isus Pantocrator

¹²⁹ Este clocventă ritmicitatea muncii sale susținută pînă la capătul vieții.

¹³⁰ Miodrag Iovanovic *op. cit.*, p. 519.

și a Maicii Domnului cu Pruncul, deasupra unor nori involburați, dar cu trupu-
rile placate pe un fond plat, ca în icoana Maica Domnului cu Pruncul, datată
1786 și provenind de la biserica din Gîrbova¹³¹, sau ca în icoana Isus Panto-
crator, datată 1798 și provenind de la biserica din Iablași¹³², trădează influența
clară a lui Tenețchi. Ciudata îmbinare de tratare în volum (norii) cu cea plată
(fondul din jumătatea superioară a icoanei) este practică de Ștefan Tenețchi
în unele din icoanele sale împărătești executate în a doua parte a vieții sale.
Pe lângă acest procedeu, Ștefan Popovici preia o seamă de amănunte: forma
apuseană a cămășii lui Isus prunc, (cămașă care a înlocuit tradiționalul chiton
bizantin) și drapajul veșmintelor care nu depășește însă, în cazul picturii
orăvișean, simulacrul unei tratări baroce, precum și detaliile chipului lui Isus,
cu despicătura bărbii, arcurile sprincenelor, cărarea părului etc.

Un alt element preluat din recuzita picturii lui Tenechi este peisajul. Element
important deoarece oricît de stereotip și sumar, el constituie germele unui
gen nou, modern, care se va instala în secolul următor cu statut independent
în pictura românească. Deocamdată, la Ștefan Popovici, ca de altfel și la Ște-
fan Tenețchi avem de a face cu un peisaj-cadru folosit pentru plasarea unui
personaj, în special în cazul reprezentării Sfîntului Ioan Botezătorul. Desigu-,
măiestria lui Tenețchi conferă peisajului, uneori, un farmec prerenascentist
ca de pildă în icoana Sfîntul Ioan Botezătorul de la mănăstirea Sfîntul Simion
Stîlnicul din Arad-Gai. Ștefan Popovici preia mai degrabă motivele peisajului
tenețchian: riul, arborele cu frunziș bogat, dealul, motive pe care le dispune
în cadru într-un mod asemănător maestrului, dar pe care le tratează într-o
stilizare excesivă și săracă. Îi împrumută și unele procedee tehnice fără a le
putea însă aplica altfel decît simplist. Frunzișul arborelui de pildă, din icoana
Ioan Botezătorul de la biserica din Petric¹³³, datată 1802, este obținut prin
suprapuneri de nuanțe de verde, ca la Tenețchi, dar efectul este de tentă plată,
fără sugestia volumului. Dealurile sînt realizate printr-o pensulație largă,
moale, iar culoarea este arătată într-un dezechilibru naiv care surprinde lumina
dar nu redă volumul și desigur nici materia.

În general, încercarea de a prelua mijloacele de exprimare ale lui Tenețchi,
pe lângă tipologia sa, a condus la realizarea unei arte pe care o putem denumi
„de tranziție“, deoarece ea exprimă efortul artiștilor din Banat, din ultima
parte a secolului al XVIII-lea de a părăsi formele tradiționale și de a se îndrepta
spre forme noi care conțin ecouri ale artei apusene de tip tridimensional.

Viziunea bidimensională apasă încă asupra sensibilității lor, marcîndu-le
demersul.

O minuire suplă a mijloacelor de expresie și a elementelor tehnice ale lui
Ștefan Tenețchi descoperim în lucrările unui alt Popovici, Nicolae, care a acti-
vat în nordul Banatului și în părțile Aradului¹³⁴.

Din repertoriul tenețchian, Nicolae Popovici a împrumutat tipul de sfînt
cu înfățișare feciorelnică, avînd părul lins și cărare la mijloc, mantia largă cu
un drapaj bogat și cu o învolburare puternică barocă, încadrarea personajelor
într-un peisaj avînd un rîu, în care înaintea promontoriilor cu vegetație deasă
sau plasarea personajelor pe fundaluri alcătuite din fragmente de arhitectură

¹³¹ În colecția protopopiatului ort. rom. Reșița.

¹³² În colecția Mitropoliei Banatului Timișoara.

¹³³ *Ibidem*.

¹³⁴ Nicolae Popovici a fost semnalat de părintele Dragutin Osteici, în *prošlosti srpske pravoslavne crkve u Aradu* (Din trecutul bis. ort. sîrbie din Arad), în „Bilten srpskog pravoslavnog Vicariata u Temišvaru“, nr. 4, 1974, p. 5—19, în care prezintă icoana Maica Domnului cu pruncul (din 23×15 cm), semnată cu numele întreg „Nicolae Popovici“ și datată 1773. Icoana s-a aflat în posesia familiei Donat din Arad.

și peisaj etc. Din punct de vedere tehnic, Nicolae Popovici a preluat modelul cu treceri foarte fine pentru a obține relieful chipurilor precum și suprapunerile de tușe mărunte pentru a realiza vegetația.

Cînd pictează personajele centrale ale iconografiei, Nicolae Popovici creează imagini fastuoase, foarte apropiate de arta lui Tenețchi. Așa de pildă într-o icoană Maica Domnului cu pruncul, o veritabilă împărăteasă a cerurilor de tip apusean, de la biserica ortodoxă română Ghioroc¹⁵⁵ (jud. Arad), maiestatea chipului și a ținutei, știința redării volumelor, finețea modeleului nu sînt cu nimic mai prejos decît cele realizate de Tenețchi într-o icoană similară, aflată în colecția protopopiatului ortodox român din Caransebeș.

Interesant de remarcat : ambele icoane au aceeași dată : anul 1789. În anul 1798, Nicolae Popovici pictează un șir de 12 prăznicare¹⁵⁶ pentru biserica ortodoxă sîrbă din Arad, icoane care reproduc aproape pînă la confundare modelul tenețhian.

În protocolul de venituri și cheltuieli al bisericii în cauză, Nicolae Popovici este menționat, în anul 1797¹⁵⁷, cu o căpară de 13 florini, alături de „tișlerul“ care urma să-i execute blaturile pentru icoane. În anul următor, 1798, epitropia achită „moalerului“ Nicolae Popovici suma de 18 florini, dovadă că lucrarea fusese executată¹⁵⁸.

În colecția aceleiași biserici se mai află o lucrare remarcabilă, datorată lui Nicolae Popovici. Este un epitaf, datat 1797 și semnat cu inițialele chirilice „N. P.“. Trupul lui Isus este pictat cu deosebit simț al volumului. În colțurile compoziției, heruvimii au înfățișarea unor „Putți“ renaștentiști. Incontestabil, Nicolae Popovici a fost pictorul cel mai evoluat pe linia unei arte de tip apusean, așa cum a fost ea elaborată, în Banat, de Ștefan Tenețchi.

VIII. CONCLUZII

Luînd în considerare anul morții (1798), putem aprecia că Ștefan Tenețchi s-a stabilit în Arad foarte tînr. La acea dată era însă un pictor format, plătind impozit după meșteșugul său. Artă sa trădează contactul cu pictura italiană, în special cu cea venețiană. Contactul a putut avea loc fie direct (sînt cunoscute relațiile comerciale ale aromânilor cu Veneția)¹⁵⁹, fie indirect, prin intermediul pictorilor greci care au suferit influența artei italiene în secolul al XVIII-lea, îndepărtîndu-se de spiritul tradiției bizantine.

În Arad a trăit în sinul unei comunități de macedo-români grupați în jurul bisericii Sf. Ioan Botezătorul, catedrala orașului. Datorită acestei împrejurări și-a putut păstra obiceiurile și limba pe care a transmis-o urmașilor.

A dobîndit bunăstare și prestigiu, bucurîndu-se de stima concetățenilor săi. Totuși, participarea lui la viața publică a fost redusă, deși obștea orașului -a încredințat funcții înalte. Viața lui s-a confundat cu opera. Mediul spiritual

¹⁵⁵ Icoana (ulei pe pinză) se află la tronul Maicii Domnului din bis. ort. rom. Ghioroc.

¹⁵⁶ În colecția bis. ort. sîrbe din Arad se află 13 icoane executate de Nicolae Popovici. Una singură este semnată (cu inițialele chirilice N.P.), datată 1797 : Sf. Paraschiva (nr. inv. 352). Zece sînt doar date 1798 : Sf. Dimitrie (nr. 335), Înălțarea Domnului (nr. 336), Constantin și Elena (nr. 339), Sf. Mihail (341), Pogorirea Sf. Duh (nr. 342), Bunavestire (nr. 343), Intrarea în Ierusalim (nr. 344), Sf. Gheorghe (nr. 345), Sf. Nicolae (nr. 346), Sf. Ilie (nr. 359) iar icoana Sf. Ștefan (datată 1800, cu nr. inv. 340) este dăruită de un oarecare Mihail Popovici. Ultima icoană de Nicolae Popovici din această colecție : Trei Ierarhi (datată 1804, nr. inv. 338).

¹⁵⁷ Arhiva parohiei ort. sîrbă Arad, Registrul de venituri și cheltuieli (1784—1800), an 1797 p. 129, poziția 13.

¹⁵⁸ *Ibidem*, an 1798, p. 141, poziția 13 (La poziția 12, Nicolae Popovici este menționat cu 20 fl. pentru vopsirea porții și pictarea încă unei icoane).

¹⁵⁹ Th. Cipidan, *Macedoromânii*, Buc., 1942, p. 115.

românesc al Banatului cu care avea afinități prin originea sa i-a modelat stilul în raport cu cerințele comanditarilor. Acest stil face din Ștefan Tenețchi primul și cel mai reprezentativ pictor de tip occidental din secolul al XVIII-lea din Banat.

Prestația lui pe teritoriul Iugoslaviei adaugă un spor la relațiile culturale cu rădăcini adânci dintre cele două popoare.

STEPHAN TENETCHI — LA VIE ET L'OEUVRE

(RÉSUMÉ)

En prenant en considération l'année de sa mort (1798), on pourrait apprécier que Stephan Tenechi s'était établi à Arad étant très jeune². Mais, à ce moment-là, il était un peintre déjà formé en payant des impôts pour son métier. Son art trahit le contact avec la peinture italienne, en particulier avec celle vénitienne. Ce contact a pu avoir lieu soit directement (on a bien connu les relations commerciales des Roumains de Macédoine avec Venise), soit indirectement par l'intermédiaire des peintres grecs qui ont subi l'influence de L'art italien du XVIII-e siècle en s'éloignant de l'aspirat de la tradition byzantine.

Il a vécu à Arad au sein d'une communauté des Roumains de Macédoine groupés autour de l'église Saint Jean-Baptiste, la cathédrale de la ville. C'est dans une telle occurrence qu'il a pu conserver les coutumes et la langue qu'il a transmis à sa lignée.

Il a acquis du bien-être et du prestige, en bénéficiant de l'estime de ses concitoyens. Pourtant, sa participation à la vie publique a été réduite, bien que l'assemblée de la ville lui eût confié de hautes fonctions publiques. Sa vie s'est confondue avec son oeuvre. Son style s'est modelé en contact avec le milieu spirituel roumain en tenant compte des exigences de ses commanditaires. De style fait de Stephan Tenechi le premier et le plus représentatif peintre de type occidental du XVIII-e siècle de Banat.

Sa prestation sur le territoire de la Yougoslavie a ajouté un surplus qualitatif aux relations culturelles profondément enracinées des deux peuples.

NOTĂ

Față de studiile noastre anterioare

1. *The life an 18th century painter, Stephan Tenechi*, in „*Revue des études sud-est européennes*“ nr. 2, 1983, p. 127—145 ;

2. *Documente referitoare la pictorul bănățean Ștefan Tenechi*, in „*Studii și cercetări de istoria artei*“, tom 30, 1983, p. 72—81, studiul de față prezintă câteva îndreptări.

În anii 1769—1770, Ștefan Tenechi a pictat numai prăznicarelor mici de la Galșa. După data elaborării celor două studii, de sub stratul de vopsea din epoca noastră pe spatele iconostasului, a ieșit la iveală anul 1749 scris de mîna lui Tenechi. Astfel, iconostasul de la Galșa se dovedește a fi prima lucrare efectuată de pictorul aromân după stabilirea sa la Arad. Probabil remunerația primită pentru această lucrare i-a permis să cumpere casa din strada Episcopului (azi Bălcescu) de la văduva Gertrud Pisk. De fapt, primul impozit de 6 fl. 30 K, achitat de Tenechi în Arad, dovedește că, la acea dată, singurul său „bun“ impozabil, era meșteșugul. Această sumă reprezenta atunci exact „impozitul pe cap“ al unui meșteșugar de categoria II din Banat (Vezi I. I. Ehrler, *Banatul de la origini pînă acum (1774)*, trad. C. Feneșan, Timișoara, 1982, p. 112).

Alte amănunte : la Caransebeș a pictat pentru biserica Sf. Gheorghe nu pentru biserica Sf. Ioan Botezătorul. A avut zece copii, nu nouă. Despre Elisabeta, al șaptelea copil al său, am aflat din testamentul lui Tenechi, document descoperit, între timp, la Arhivele Statului Arad. Testamentul pictorului nu a adus însă alte date în plus față de cele oferite de documentele parcurse pentru întocmirea celor două studii. Cu toate acestea, considerăm că cercetarea operei lui Tenechi va aduce, în viitor, lumini noi.

ASPECTE ALE ORGANIZĂRII VITICULTORILOR DIN PODGORIA ARADULUI LA SFÎRȘITUL SECOLULUI AL XIX-LEA

GEORGE MANEA

La sfîrșitul secolului al XIX-lea, viticultorii din podgoria Aradului erau organizați în *scaune promontoriale*, numite și *comune promontoriale*. Structura scaunelor promontoriale reiese din statutele acestor organizații.

Conform prevederilor lor, la lucrările scaunului promontorial participau toți proprietarii de vie, fie că locuiau în localitatea respectivă, fie că aveau domiciliul în altă parte. Ei se întruneau în două *adunări generale ordinare*, una primăvara, alta toamna. În cazuri deosebite proprietarii de vie se mai puteau întâlni în *adunări generale extraordinare*, convocate de *căpitanul promontorial*, la cererea unui anumit număr de membri ai comitetului promontorial sau la dorința unui anumit număr de proprietari care dețineau o suprafață însemnată din totalul viilor existente în localitatea respectivă.¹

Toate afacerile comunității de viticultori erau conduse de *adunarea generală*, *comitetul promontorial*, eventual de președintele comitetului numit și *căpitan promontorial*, iar în cazuri de forță majoră de locțiitorul acestuia. În aspectele de mai mică importanță aveau drept de decizie judele promontorial împreună cu notarul.²

Adunările generale extraordinare puteau fi convocate în toate localitățile din podgoria Aradului la hotărîrea căpitanului promontorial, apoi la propunerea scrisă a șapte membri ai comitetului pentru Măderat³, Gașa⁴, Covășinț⁵, Ghioroc⁶, Pîncota⁷, Radna⁸, a cinci membri ai comitetului la Mocrea⁹, a 10 membri ai comitetului pentru Covășinț (statutul din anul 1875)¹⁰, a majorității membrilor comitetului la Miniș¹¹, precum și la cererea a cinci proprietari de vie care să dețină un total de 40 jugăre la Măderat¹², Ghioroc¹³, Mocrea¹⁴,

¹ Arhivele Statului, filiala Arad, Hegykösségek rendtartásainak, 1907, p. 159 (în continuare H.r.).

² *Ibidem*.

³ Muzeul județean Arad, nr. 2284, p. 3.

⁴ Arhivele Statului, filiala Arad, H.r., p. 52.

⁵ *Ibidem*, p. 80.

⁶ *Ibidem*, p. 91.

⁷ *Ibidem*, p. 108.

⁸ *Ibidem*, p. 147.

⁹ *Ibidem*, p. 170.

¹⁰ Arhivele Statului, filiala Arad, fond Prefectura jud. Arad, Acte administrative, dos. 6066 1881, filele 1—10.

¹¹ *Ibidem*, H.r., p. 160.

¹² Muzeul județean Arad, nr. 2284, p. 3.

¹³ Arhivele Statului, filiala Arad, H.r., p. 91.

¹⁴ *Ibidem*, p. 170.

20 de jugăre la Radna¹⁵ și Gașa¹⁶, la cererea a 12 proprietari de vie cu un total de 50 jugăre la Miniș¹⁷.

Adunările generale ordinare trebuiau anunțate cu cel puțin opt zile înainte de întrunirea lor, iar cele extraordinare cu minimum trei zile înainte de data fixată. La aceste adunări generale ale scaunelor promontoriale puteau participa toți proprietarii de vie care aveau vârsta împlinită de 20 de ani, dar numărul voturilor era în funcție de mărimea proprietății. Suprafața de 800 stinjeni pătrați era echivalentă cu un vot, iar multiplii acestei arii corespundeau cu tot atâtea voturi. Frațiunile suprafeței constituia, deci, un barem minimal, dar, în același timp, statutele promontoriale precizau că un proprietar nu putea să beneficieze de un număr mai mare de un sfert din totalul voturilor proprietarilor din localitatea respectivă. Pentru minori votau tutorii, pentru femei bărbații, pentru văduve, corporații, institute și societăți votau împuterniciții, iar pentru indivizi aflați sub curatelă aveau drept de vot curatorii desemnați.¹⁸

În majoritatea localităților din podgoria Aradului, comitetul promontorial era format din 12 membri, cu excepția Covăsintului unde numărul membrilor comitetului se ridica la 20. Comitetul promontorial reprezenta de fapt conducerea scaunului sau comunei promontoriale. El era compus de obicei din președintele comitetului, numit și căpitan promontorial, unul sau doi juzi, notar și membri. Uneori în componența comitetului intra și un avocat promontorial. Pe de altă parte, de cele mai multe ori, notarul îndeplinea și funcția de casier.¹⁹

Comitetul se întrunea lunar din martie-aprilie până în septembrie, iar după culesul strugurilor până la adunarea generală de primăvară ședințele comitetului aveau loc trimestrial. Atât ședințele lunare cât și cele trimestriale se țineau în prima duminică a luni respective și erau convocate de căpitanul promontorial. Deciziile luate de comitetul promontorial erau statutare doar în cazurile în care în favoarea lor se pronunțau majoritatea membrilor. La vot nu participa căpitanul promontorial, dar el putea să decidă în situația în care părerile erau la paritate.²⁰ La Covăsint hotărârile legale erau doar cele la care subscriau șase membri ai comitetului promontorial. Însă pentru stabilirea datei culesului strugurilor erau necesare un total de opt voturi împreună cu cel al căpitanului promontorial.²¹

În atribuțiile comitetului intrau controlul executării deciziilor luate de adunarea generală, întocmirea bilanțului cheltuielilor și veniturilor, propunerile în vederea dezvoltării viticulturii, urmărirea respectării statutului promontorial, iar când era necesar dispunea ca plățile către scaunul promontorial să fie executate cu forța.²² În statutul viticultorilor din Covăsint, din anul 1875, mai erau incluse și alte atribuții, cum ar fi stabilirea datei culesului strugurilor și a retribuției pentru muncile din vie.²³ Pe de altă parte în sfera de activitate a comitetului din Măderat era inclusă alegerea judeului promontorial.²⁴

¹⁵ *Ibidem*, p. 147.

¹⁶ *Ibidem*, p. 52.

¹⁷ *Ibidem*, p. 160.

¹⁸ *Ibidem*, p. 52—170.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Ibidem*, p. 82.

²² *Ibidem*, p. 173.

²³ Arhivele Statului, filiala Arad, fond Prefectura jud. Arad, acte administrative, dos 6066/1881, fila 4.

²⁴ Muzeul județean Arad, nr. 2284, p. 5.

În toate celelalte statute această ultimă prevedere era de competența adunării generale, care mai urmărea fixarea bugetului anual, controlul cheltuielilor, alegerea comitetului, a căpitanului și notarului, fixarea indemnizației pentru judele promontorial, notar și paznici, precum și a termenului de plată, primirea sau eliberarea membrilor promontoriului, hotărîrea de dizolvare a promontoriului.²⁵

Căpitanul promontorial se ocupa de convocarea și conducerea adunărilor generale, ale comitetului, se îngrijea de aducerea la îndeplinire a hotărîrilor luate. În cazul voturilor egale, exprimate în ședința comitetului, putea să hotărască prin votul său luarea unei decizii. De asemenea, căpitanul promontorial ținea legătura cu oficialitățile, semna corespondența, actele, invitațiile, numea membri pentru autentificarea procesului verbal întocmit în adunările generale ordinare sau extraordinare, iar în cazuri de urgență avea dreptul de a aproba plățile pînă la suma de 40 de florini.²⁶

În capitolul cheltuielilor obișnuite ale promontoriului intrau salariile judeului promontorial, notarului și ale paznicilor, întreținerea drumurilor, canalelor, digurilor, podurilor, gardurilor, semnelor de hotar, armamentului și procurarea munițiilor necesare. Toate cele de mai sus erau suportate de către proprietarii de vie proporțional cu suprafața de vie deținută.²⁷

Judele promontorial era direct interesat în angajarea unor paznici corespunzători, deoarece îi avea în subordine. În acest scop, el făcea propuneri pentru alegerea paznicilor, pe care îi controla după angajarea lor de către căpitanul promontorial sau de locțiitorul acestuia. O îndatorire importantă a judeului era cea de evaluare a pagubelor pricinuite în vii, precum și recuperarea lor. Despre cele constatate judele trebuia să-l informeze pe proprietarul respectiv. În vederea înregistrării realităților din suprafața viticolă controlată, dar și pentru posibilitatea menționării plîngerilor, judele trebuia să aibă asupra lui așa-numita „carte a promontoriului” (de fapt un caiet). În fiecare ședință a comitetului judele era obligat să înfățișeze plîngerile consemnate și planul de repartizare al paznicilor. Pentru asigurarea bunului mers al activității de pază, judele promontorial era echipat cu fluier, emblemă (cu inscripția „jude promontorial”) și armă, pe care o putea folosi numai în apărarea personală și în vederea distrugerii animalelor dăunătoare.²⁸

În cazul Covăsințului, deoarece terenul plantat cu viță de vie era în două părți distincte, dealul Gol și dealul Turnului, comitetul promontorial din această localitate avea în componența sa doi juzi.²⁹

Un rol important în comunele promontoriale din podgoria Aradului îl aveau *paznicii*, retribuiți de obicei la sfîrșitul anului. De exemplu la Covăsinț fiecare paznic era plătit cu opt coroane pe trimestru. Paznicii trebuiau să posedे oarecare avere, care reprezenta o cauciune pe timpul cît erau în slujba comunității. În perioada coacerii strugurilor, cît și a culesului, paznicilor le era interzis să aibă asupra lor, în vii, traiste personale sau coșuri. Fiecare paznic cu ocazia angajării primea de la judele promontorial o „cărțică” cu numele proprietarilor de vie din raza lui de activitate, care servea pentru consemnarea nemulțumirilor respectivilor posesori de vie. În perioada efectuării serviciului, paznicilor le erau încredințate armă, fluier și emblemă.³⁰

²⁵ Arhivele Statului, filiala Arad, H.r., p. 52—170.

²⁶ *Ibidem.*

²⁷ *Ibidem.*

²⁸ *Ibidem.*

²⁹ Arhivele Statului, filiala Arad, fond Prefectura jud. Arad, Acte administrative, dos. 6066/1881, fila 5.

³⁰ Arhivele Statului, filiala Arad, H.r., p. 52—170.

În perioada coacerii strugurilor paznicii nu puteau să părăsească teritoriul pe care îl aveau în primire, cu excepția unor cazuri deosebite, cînd cu încuviințarea judeului promontorial aveau dreptul să lipsească cel mult 12 ore, în care timp tovarășul său de pază îi prelua obligațiile.³¹

În anul 1895, la Miniș, erau angajați opt paznici, amplasați cîte doi pe fiecare vale. Unul trebuia ca pînă la schimb să fie postat la intrarea în vale, iar celălalt să controleze teritoriul din partea opusă, situat pe deal.³² În același an, la Măderat erau angajați 14 paznici, repartizați după același procedeu.³³

Statutele promontoriale conțineau referiri și asupra duratei muncii și odihnei în cuprinsul unei zile de lucru. Munca în vie începea în zorii zilei și era încheiată doar la lăsatul serii. În intervalul 1 mai—1 august pauzele admise erau de o jumătate de oră dimineața, de două ore la amiază. În cazul din urmă, întreruperile erau incluse ora de mîncare și ora de odihnă. Întreruperea și reluarea lucrului se anunțau prin sunetul clopotelor.³⁴

Membrii scaunului promontorial erau obligați să plătească contribuțiile stabilite prin statut, să țină seama de instrucțiunile judeului și a comitetului, să respecte toate reglementările prevăzute de statut. Pe de altă parte membrii comunității viticole trebuiau să îngrijească drumurile, canalele, gardurile, podurile și digurile comune, precum și cele de pe proprietățile lor. Între drepturile membrilor era menționată aceea de a împușca ciinii străini, păsările sau animalele dăunătoare care se aflau pe proprietatea lor.³⁵

Un capitol aparte al statutelor promontoriale era cel destinat *vințelerilor*, adică angajaților specializați în muncile viticole (activitatea lor era apropiată de cea a unui administrator). Obligațiile acestora erau legate în primul rînd de buna desfășurare a muncilor din vie. Vințelerii erau datori să respecte indicațiile proprietarilor, să urmărească calitatea muncilor efectuate de lucrători, să participe alături de ei la lucrările specifice viticole, să urmărească folosirea timpului de muncă, să păstreze banii și obiectele încredințate de stăpînul viei, să folosească sumele de bani în scopurile alocate.

Vințelerii nu aveau voie să scoată de pe teritoriul încredințat lor vie, fructe, pari sau alte obiecte fără avizul proprietarului. În cazurile în care vințelerul nu respecta cele ordonate de stăpîn, iar munca și-o făcea cu neglijență, el putea să fie imediat concediat. Ba mai mult, pentru concedierile cauzate de furturi, fraude sau alte nereguli importante respectivul putea să fie exclus definitiv din rîndul vințelerilor.³⁷

Numeroase reglementări ale statutelor promontoriale se referă la îngrijirea terenurilor viticole. Astfel pomii fructiferi și gardurile naturale din cuprinsul suprafețelor cultivate cu viță de vie trebuiau curățate de omizi pînă la jumătatea lunii martie. De asemenea, în vii erau interzise pășunatul vitelor și adăpostirea animalelor domestice, în special a ciinilor.³⁸

Fiecare localitate din podgoria Aradului avea terenul cu vii mărginit cu șanțuri sau garduri. Delimitări asemănătoare existau și între proprietățile din interiorul promontoriului localității. De-a lungul șanțurilor comune pomii fructiferi sau arborii puteau să fie plantați la o distanță minimă de un metru.

³¹ *Ibidem*, p. 83.

³² *Ibidem*, p. 163.

³³ Muzeul județean Arad, nr. 2284, p. 6.

³⁴ Arhivele Statului, filiala Arad, II.r., p. 52—170.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ *Ibidem*.

În eventualitatea că ramurile acestor pomi se întindeau deasupra proprietății vecine, la dispoziția judeului crengile în cauză trebuiau să fie tăiate.³⁹

Proprietarii de vii cu familiile lor, la fel împuterniciții acestora, aveau dreptul să locuiască pe teritoriul promontorial. În eventualitatea închirierii colnelor pentru terțe persoane, stăpînii erau datori să anunțe pe jude schimbările survenite. Cei care domiciliau în colne închiriate erau datori să respecte toate prevederile statutului promontorial.⁴⁰

Referitor la culesul strugurilor se statua în general obligativitatea ca nici un proprietar să nu înceapă această lucrare mai devreme de termenul fixat de către adunarea generală sau a comitetului. Culesul strugurilor pentru vinificare sau pentru vînzare, precum și transportul lor era permis doar prin adeverința scrisă a căpitanului promontorial. Permisul eliberat înainte de cules și transport trebuia să fie predat judeului promontorial.⁴¹

În eventualitatea că recolta de struguri era periclitată de înrăutățirea vremii sau din alte pricini, la recomandarea judeului, căpitanul promontorial putea să permită începerea mai timpurie a culesului.⁴²

Persoanele care duceau struguri pentru vînzare, în afară de permisul de transport, mai erau obligate ca pe fiecare coș să aplice un număr de ordine. În caz contrar strugurii erau considerați ca furați și atunci puteau fi confiscăți.⁴³

După culesul strugurilor se interzicea adunatul și transportul frunzelor de viță de vie, la fel și depozitarea gunoaielor pe drumurile de acces. Reglementările statutelor precizau în numeroase cazuri drumurile pe care se putea circula. De exemplu, la Cuvin pe suprafața cu viță de vie era acceptat mersul pe jos, transportul cu căruțe și animale doar pe patru drumuri : Vălența, Goleș, Valea Danciului și Valea Mare.⁴⁴

Scaunul promontorial din Mocrea, spre deosebire de celelalte localități din podgoria Aradului, beneficia de o comisie de revizie alcătuită din trei membri, aleși în adunarea generală ordinară. Atribuția principală a comisiei de revizie era aceea de a urmări modul de cheltuire a fondurilor promontoriale, adunate din contribuția viticultorilor localității. Constatările comisiei erau incluse într-un raport scris, care era înaintat adunării generale.⁴⁵

În scopul protejării culturii viței de vie, statutele promontoriale prevedeau amenzi pentru deteriorările comise de persoane din interiorul sau afara comunității. Un exemplu edificator era oferit de statutul comunei promontoriale Radna, care fixa o amendă de la două la 100 de coroane pentru persoanele dovedite că nu întrețin drumurile și gardurile sau că au contribuit la degradarea lor. De asemenea, pentru neglijențe în munca judeului și a paznicilor erau stabilite amenzi de la 1 pînă la 10 coroane.⁴⁶

Statutul promontorial al localității Măderat prevedea reglementări deosebite față de celelalte așezări viticole din podgoria Aradului. Astfel, în adunarea generală de dinaintea culesului prin vot se desemna comitetul diriginte (comitetul promontorial n.n.), avocatul și notarul, aleși pe trei ani, iar căpitanul promontorial ales pe un an. De asemenea, se stabileau cheltuielile pe un an, precum și plata celor angajați. În toate deciziile luate se cerea majoritatea

³⁹ *Ibidem.*

⁴⁰ *Ibidem.*

⁴⁴ *Ibidem.*

⁴² *Ibidem.*

⁴³ *Ibidem.*

⁴⁴ *Ibidem*, p. 102.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 173.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 148.

voturilor celor prezenți. Alte deosebiri evidente erau cele referitoare la atribuțiile comitetului, care putea să aleagă pe jude, iar hotărârile legale erau suficiente dacă întruneau unanimitatea părerilor exprimate de către căpitanul promontorial împreună cu patru membri. La fel ca în celelalte localități din podgoria Aradului, plingerile proprietarilor de vie din Măderat erau consemnate într-un jurnal, dar care de această dată se găsea la jude sau chiar la căpitanul promontorial.⁴⁷

La Măderat statutul menționa că în schimbul stricăciunilor produse de animale domestice „ciosul“ (paznicul) avea drept să oprească ca zălog atâtea animale cîte ar fi fost necesare pentru echivalarea daunei pricinuite. Animalele respective erau predate conducerii comunei, iar aprecierea valorică a pagubelor era adusă la cunoștința judeului, care la rîndul lui o comunică proprietarului. În situația nedescoperirii vinovaților pentru lipsurile constatate paznicii erau obligați să suporte cheltuielile respective, iar dacă dauna pricinuită nu putea fi acoperită de către ei, judele promontorial trebuia să contribuie bănește pînă la completarea sumei stabilite.⁴⁸

Datorită numărului mare de proprietari, la Covăsinț se înregistrează alte deosebiri în ce privește normele statutare.⁴⁹ În primul rînd numărul membrilor era mult mai mare (douăzeci), apoi adunările generale extraordinare erau convocate la hotărîrea căpitanului promontorial sau la cererea a 10 membri ai comitetului și a căpitanului promontorial, însă la stabilirea termenului culesului trebuiau să fie de față 15 membri împreună cu căpitanul promontorial.

Pentru încasarea contribuției de la fiecare proprietar covăsințean la cele două termene scadente, 23 aprilie și începutul culesului, statutul prevedea, în cazul neachitării sumelor statornicite, ca respectivilor proprietari să nu li se permită culesul strugurilor. Articolul 21 al aceluiași statut specifica că deoarece în Covăsinț existau vie care s-au format din intravilane și alte terenuri ce erau situate la poalele promontoriului, toate acestea se considerau ca parte integrantă a teritoriului promontorial. De asemenea, în statut mai era inclusă precizarea pentru proprietarii de intravilane, care se aflau în vecinătatea imediată a viilor din podgoria Covăsințului, de a-și împrejmuia terenul. În caz contrar, „poliția promontorială“, adică „ciosii“ sub conducerea judeului, confecționau sau reparau, după situație, gardurile, a căror cost intra în calcul proprietarilor neglijenți.

Alte aspecte revelatoare ale comunităților viticole din podgoria Aradului reies din numeroasele acte eminate de comitetele promontoriale. Din șirul documentelor de acest gen evidențiem cîteva care completează tabloul organizării viticulturilor din podgoria Aradului de la sfîrșitul secolului al XIX-lea.

În adunarea generală a viticulturilor de la Șiria din 12 octombrie 1884 se aducea la cunoștință ordinul vicecomitetului, care recomandă propunerea *Reuniunii economice arădene* de a se înființa o „școală de viță“ în vederea combaterii filoxerei. În acest scop se cerea ca viticultorii șirieni să contribuie cu cîte un florin pentru fiecare jugăr cu viță de vie. Procesul verbal întocmit cu acest prilej⁵⁰ menționează că nu s-a decis nimic concret în sprijinul recomandării pomenite, deoarece proprietarii prezenți erau un număr neîndesulător. Ba mai mult era exprimată neîncrederea proprietarilor în existența

⁴⁷ Muzeul județean Arad, nr. 2281, p. 8.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 7.

⁴⁹ Arhivele Statului, filiala Arad, fond Prefectura jud. Arad, Acte administrative, dos. 6036/1881, filele 1—10.

⁵⁰ *Ibidem*, dos. 17.812/1884, fila 1.

viilor atacate de filoxeră. În fixarea acelei supoziții era adus exemplul viei lui Savu Herețiu care, bănuită a fi contaminată, a fost tratată cu gunoi de grajd și rezultatul a fost că via a renăscut.

În aceeași adunare generală, constatându-se că furturile de struguri se pedepseau prea moderat, ceea ce a dus la creșterea numărului infractorilor, se hotărâ ca cei surprinși asupra faptului să fie aspru sancționați, respectiv pentru fiecare strugure să se plătească cite un florin.⁵¹

În adunarea generală a comunei promontoriale Cuvin din 21 octombrie 1883 se stabilea bugetul pe anul 1884 care se ridica la suma de 1597 florini. Cu aceeași ocazie este analizată și plângerea proprietarului Isai Brîndușe, care arăta că de pe viile vecinilor din amonte se scurge apa pe terenul său și-i produce mari pagube.⁵² Din cuprinsul procesului verbal al adunării reiese că și la Cuvin au fost desemnați doi juzi promontoriali, unul în partea dinspre Ghioroc și altul în partea dinspre Covăsinț.⁵³

La 9 octombrie 1881, în adunarea generală a viticultorilor din Țiria, cu prilejul alegerii de căpitan promontorial, se stabileau și sumele bănești cu care să fie retribuiți lucrătorii de vie. Astfel, pentru culegătorii copii erau destinați 20 creițari, pentru culegătorii adulți 25 creițari, pentru cei care transportă cu ciubărul 40 creițari, celui care calcă strugurii tot 40 creițari, iar pentru cel care taie cercurile 30 creițari. Se fixa și plata anuală a notarului la 200 florini față de 150 florini cit primea pînă atunci. Din contribuția proprietarilor de vie, adunarea generală decidea ca 150 de florini să fie alocați pentru repararea porților și a podurilor din terenurile comune ale promontoriului. În vederea protejării viilor în perioada de coacere a strugurilor, adunarea generală din Țiria a hotărît o pedeapsă de cinci florini pentru fiecare proprietar care își lăsa vitele libere în interiorul suprafețelor viticole ale localității.⁵⁴

De multe ori la adunările generale ale scaunelor promontoriale nu participa o serie de proprietari, în special cei care nu domiciliau în localitățile podgoriei Aradului. Din acest motiv la adunarea generală a viticultorilor din Cuvin se adoptă hotărîrea de a fi „cumpărate 100 bilete de poștă” (poștalion n.n.) pentru proprietarii din alte localități.⁵⁵

Alegerea căpitanilor promontoriali oferea dispute care se întrevăd din actele întocmite cu aceste ocazii. Un astfel de exemplu este cel oferit de adunarea generală a comunei promontoriale Radna din anul 1879. La această adunare au decis cele 19 persoane, reprezentînd un total de suprafață viticolă de 273 sape*, în favoarea lui Iosif Ternajgó față de cele 14 persoane însumînd 201 sape, care au votat pentru Maximilian Miklosy.⁵⁶

După același procedeu, la Țiria în anul 1884 este ales căpitan promontorial Ioan Moldovan,⁵⁷ la Cuvin în anul 1883 votul majorității proprietarilor de vie este acordat lui Georgiu Purcariu,⁵⁸ iar în anul 1881 la Țiria este investit Mihai Scherer.⁵⁹

⁵¹ *Ibidem*, f. 2.

⁵² *Ibidem*, dos. 14.918/1883, filele 2—5.

⁵³ *Ibidem*, filele 2—3.

⁵⁴ *Ibidem*, dos. 12.879/1881, filele 1—4.

⁵⁵ *Ibidem*, dos. 7451/1882, filele 5—6.

* O „sapă” corespundea unui teritoriu prășit de un om într-o zi, ceea ce în condițiile podgoriei Aradului era egal cu o suprafață de 96—101 stinjeni pătrați. De aici reiese că 10 sape erau aproximativ egal cu un jugăr, după Geza Kovach, *Sisteme medievale pentru măsurarea suprafețelor*, în „Ziridava”, IX, Arad, 1978. p. 63—64.

⁵⁶ *Ibidem*, dos. 4449/1880, f. 1.

⁵⁷ *Ibidem*, dos. 17.812/1881, f. 1.

⁵⁸ *Ibidem*, dos. 14.918/1883, filele 1—5.

⁵⁹ *Ibidem*, dos. 12.879/1881, filele 1—4.

În şedinţa comitetului promontorial din Cuvin, desfăşurată în 8 aprilie 1882, s-a verificat modul de cheltuire a bugetului pe anul expirat. Printre spesele menţionate se evidenţiau cele pentru garduri 27 de florini, pentru porţi 4 florini, pentru întreţinerea drumurilor 80 florini, iar pentru poduri 56 florini. Numai pentru retribuirea paznicilor se prevăzuse suma de 1060 florini. De remarcat că pentru anul 1882 era preconizată colectarea de la proprietari a unui total de 1278 florini, la care mai rămânea de adăugat 147 florini, suma restantă, care trebuia adunată de la proprietarii care nu-şi onoraseră obligaţiile pe anul 1881.⁶⁰

După parcurgerea selectivă a celor mai caracteristice elemente ale statutelor promontoriale se impun câteva concluzii. Scaunele promontoriale sau comunele promontoriale, analizate în rindurile de mai sus, erau asociaţii ale viticultorilor din podgoria Aradului cu drepturi şi îndatoriri precise, funcţionând ca organisme bine încheiate.

De remarcat că în prevederile statutelor nu se făceau referiri cu privire la desfacerea vinurilor. Deci, asociaţiile promontoriale nu căutau să impună măsuri care să determine modul de valorificare a produselor obţinute de pe proprietăţile ocrotite şi aflate sub jurisdicţia lor. Este o dovadă a principiilor care guvernau activitatea acestor asociaţii, ce nu căutau să impună membrilor clauze care nu erau conforme cu dorinţa celor mai mulţi viticultori. De altfel, toate hotărârile care se adoptau trebuiau să poarte acordul majorităţii, fie a proprietarilor în adunarea generală, fie a membrilor comitetului promontorial.

Din statutele promontoriale reiese tendinţa de a elimina încercările de creştere a retribuiţiilor pentru lucrările specifice viticole. Cu deosebire această latură este evidenţiată în adunările generale ale viticultorilor, care urmăresc uniformizarea plăţilor în toate localităţile din podgoria Aradului. Preocuparea constantă în această direcţie a organelor promontoriale era conformă cu principiul major al apărării intereselor membrilor comunelor promontoriale.

Deşi diferenţele de proprietate generau anumite inegalităţi între membrii comunităţii (mai ales în exprimarea votului), se poate afirma că aceste asociaţii au avut un rol pozitiv în dezvoltarea viticulturii din podgoria Aradului.

ASPECTS OF THE ORGANISATION OF THE WINE GROWERS FROM THE ARAD'S VINEYARD AT THE END OF THE XIX TH CENTURY

(SUMMARY)

The work presents rules and documents of several associations of viticulturists from the following places : Şiria, Gaşa, Misca, Măderat, Covăsinţ, Cuvin, Ghioroc, Miniş, Păuliş, Radna, Pincota and Mocrea. The author make a meticulous analysis of the organization of these associations which endeavour to enlarge their wine production.

⁶⁰ *Ibidem*, dos. 7451/1882, filele 1—5.

CĂMĂȘI FEMEIEȘTI DIN COLECȚIA MUZEULUI JUDEȚEAN ARAD

RODICA HERLO

Cămașa este o piesă de bază a costumului popular femeiesc care păstrează pînă în zilele noastre elemente de veche tradiție, concentrează cele mai multe elemente artistice de împodobire marcînd pregnant diferența de vîrstă, ocazie, stare socială. În funcție de cămașă se stabilesc motivele ornamentale ale celorlalte piese ce alcătuiesc portul femeiesc, împreună formînd un ansamblu compozițional armonios și elegant. Referindu-ne la diferențierile de vîrstă, prin cercetările efectuate s-a remarcat că femeile vîrșnice au cămașa ornamentată simplu, în culori sobre, de cele mai multe ori în negru sau în alb, pe cînd femeile tinere folosesc culori vii cu predominarea roșului. Cămășile de lucru sînt în general simple, fără ornament, iar cele de sărbătoare sînt bogat ornamentate, de multe ori folosindu-se firul metalic care le dă strălucire (Ineu, Mocrea, Secusigiu, Birchiș).

Ca toate piesele de port popular, cămașa femeiască a fost supusă în decursul timpului, unor multiple transformări, adaptîndu-se necesităților mereu schimbate ale vieții oamenilor. Ea ne oferă exemple numeroase de mutații funcționale. A servit inițial unor necesități practice, ca apoi, pe parcurs să devină un prilej de creație artistică și împreună cu celelalte piese componente ale portului popular au devenit cel mai complex domeniu al artei populare românești. Cămașa constituie piesa cea mai importantă a îmbrăcămînții femeiești. Se poartă cu poale atașate și cojoc, laibăr sau „cot după cap“ (Ineu, Șicula).

Tipologizarea cămășilor femeiești se face după croiul lor, ca mijloc de exprimare a formei, variantele locale fiind determinate de materia primă, tehnica de ornamentare folosită, lății de pînză și modul lor de imbinare, elementele ornamentale și compoziția lor figurativă și cromatică¹. În județul Arad întîlnim cămașa dreaptă, cu spatele și fața dintr-o singură bucată de pînză, cu clini laterali sau pavă sub braț și mireci prinse de umeri. Mînecele sînt foarte largi din 1 1/2—2 lați de pînză încheiați prin minunate „cheițe“ adunate într-o manșetă lată denumită „pumnar“, sau terminîndu-se cu o bențită simplă sau asociate cu volănaș. Tipul acesta de cămăși are cea mai mare răspîndire în județul Arad, le găsim în toate zonele, atît pe valea Crișului Alb cît și pe valea Mureșului.

O altă variantă este cămașa încrețită, cu mîneca fără altiță în croi, care, adună la baza gîtului toată lățimea stanului și a mînecelor. Mînecele sînt largi lăsate liber (Țara Zărandului), încrețite sub cot și terminate cu volan sau manșetă asociată cu volan (Nadăș, Minișul de Sus, Săvișir), La subțiori cămașa este lărgită prin introducerea unui clin dreptunghiular terminat într-un colț ce se intercalează între fața și spatele cămășii sau prin introducerea unei pave

¹ Formagiu, Hedvig Maria — Portul popular din România, București, 1974.

pătrate în despicătura clinului. La unele cămăși doar pava patrată dă mișcare liberă mîinii. Stanii sînt încrețiți la gît, se termină printr-o bentiță îngustă sau asociată cu volănaș. Gura cămășii este în față sau în spate.

Punctul de greutate în dispoziția cîmpilor ornamentali este dirijat spre mineci și piepți. Îmbinarea laților de pînză se face prin frumoase „cheițe“ albe sau colorate, lucrate cu acul. Ornamentația minecilor apare compactă (Săvirșin, Birchis, Țela, Bata, Nadăș, Tauț), în riuri în unele sate din Zărand, în benzi orizontale și verticale. Pieptul este ornamentat în benzi verticale de o parte și de alta a deschiderii de la piept sau creînd impresia unei deschideri în cazul cămășilor de pe valea Mureșului sau din unele sate hălmăgene, care au gura în spate.

Motivele ornamentale sînt brodate în tehnica „trăsurește“, „crucițe“ sau alese în război ca în cazul cămășilor cu „tablă“ de pe valea Mureșului.

Cămașa dreaptă are cea mai mare răspîndire, o întîlaim în tot cuprinsul județului. După croi se disting mai multe subvariante: cămăși croite din 2 lați de pînză cu spatele și fața netăiate la umeri (Beliu, Hășmaș, Sebiș, Gurahonț etc.), cămăși cusute la umăr care pot avea corpul cămășii din pînză luată în lungime și cămăși care au corpul din pînză luată în lățime cu clin sub braț sau dintr-o singură bucată de pînză. Între spatele și fața cămășii, pe umeri, se introduce o bentiță de 3—4 cm, numită „băgătură“, cu scopul obținerii rotunjimii de la gît. Cusăturile de la umeri sînt camuflate cu o bucată de pînză dreptunghiulară numită „umeriță“ (Chereluș, Ineu), „umăr“ (Bocsig), „beletuiială“ (Șicula), „cuptușcală“ (Ilteu), „blăniță“ (Beliu, Hășmaș), „speteze“ (Prunișor, Cărand, Minead). Umerița este bogat ornamentată pe toată suprafața și încadrată cu fodrițe din danteluțe sau panglici brodate.²

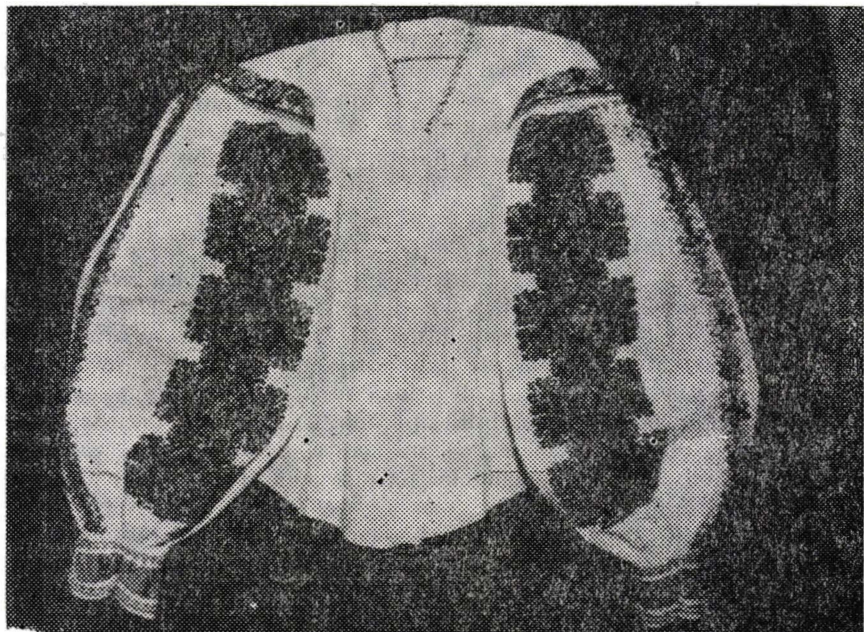

Fig. 1. Cămașă femeiască din Ineu cu bentiță în jurul gîtului.

² Mozeș Tereza : Portul popular din bazinul Crișului Alb, Muzeul Țării Crișurilor, Oradea, 1975.

Fig. 2. Cămașă femeiască din Șicula cu deschidere în față și volan la gît.

Fig. 3. Cămașă femeiască din Gurba ornamentată prin broderie spartă.

Fig. 4. Cămășă femeiască din Țela cu mîneca din gît.

Cămășa cu pinza lăută în lungime este confecționată din 2 lați de pînză, încheiați în față și spate, încereșiți la gît și strînși cu o bentiță. Gura cămășii este de obicei în față, încadrată de mai multe rînduri de tighele. Mînecele largi, se termină cu „pumnari“ lați, bogat ornamentați.

Materia primă din care sînt confecționate cămășile femeiești din părțile Aradului este pinza de cîneapă, cîneapă amestecată cu bumbac, misir și bumbac, cele mai vechi și din pînză albă de bumbac sau de mătase, de proveniență industrială, cele mai noi.

Un sortiment des întîlnit este pinza cu „tinar“ sau „chinar“ obținută prin folosirea în urzeală a unor fire mai groase sau răsucite de bumbac ce apar din loc în loc pe suprafața pinzei. Din această pînză se confecționau mai ales mînecele cămășilor, deci partea expusă vederii.

Ornamentarea cămășii femeiești din părțile Aradului folosea ca tehnică alesătura și broderia propriu-zisă. Alesătura se folosea numai pe valea Mureșului, dînd un motiv compact „pui cu tablă“. În zilele noastre acest procedeu de ornatetare nu se mai folosește.

Ornamentarea prin broderie este cea mai răspîndită și cunoaște o mare varietate de forme: „trăsurește“ și „jurește“, identice cu tehnica „urzit pe

fir“ o întâlnim la Beliu, Hășmaș, Urviș, Vîrfurile, Gurahonț, Hălmașiu. A fost utilizată mai cu seamă în perioada interbelică.

Foarte frecvent este folosită broderia în „crucițe“ întâlnită în toate părțile județului sub diferite forme, în unele părți compactă, în altele mai aerată. Deosebit de interesantă este varianta acesteia, broderia „brînească“ folosită mai cu seamă în ornamentica costumului popular de Ineu și în satele din jurul Ineului.

Acestor tipuri de broderii li se adaugă o seamă de cusături pe fire trase, tăieturi și împunsături, cusături simple, cu puncte înnodate etc.

Motivele ornamentale sînt și ele deosebit de variate : unele sînt moștenite, altele create recent. Cele mai vechi sînt motive geometrice, pătrate, unghiuri, hexagoane, romburi în diverse poziții ornamentale și în asociere cu motive florale stilizate, cu motive simbolice sau social-economice. În ornamentica cămășilor mai noi predomină motivele florale liber desenate. Unele motive ornamentale sau poziții ornamentale sînt abstracte, altele concrete, inspirate din mediul înconjurător.

Cromatică cămășilor este mai vie, mai strălucitoare la costumul de Ineu, dată de folosirea unei mase compacte de roșu, care generează efect cromatic deosebit. Roșul este asociat cu negrul cu fir metalic și paiete, iar mai recent și cu alte culori : galben, albastru, verde, roz etc.

În alte părți ale județului cromatică este mai estompată, se folosește negrul (Valea Mureșului, Hălmașiu), albastrul (defileul Crișului Alb) sau broderie în alb.

Prin tipul morfologic, ornamentală și cromatică, cămașa femeiască din părțile Aradului se înscrie în unitatea costumului popular românesc.

Cămașa femeiască din Arad a cunoscut înnoiri și transformări o dată cu schimbările ce au avut loc în viața social-economică a locuitorilor. Ornamentația s-a îmbogățit mult, o dată cu răspîndirea bumbacului și a coloranților chimici, mai ales la începutul secolului nostru. Costumul în general, deci și cămașa, a răspuns întotdeauna nevoilor timpului și funcției date de om : de muncă, de sărbătoare, de nuntă, de înmormîntare.

De la un om la altul, costumul popular se vede tot mai rar prin satele noastre, de aceea păstrarea și conservarea lui în muzee, au o importanță deosebită, cămășile și celelalte piese de port vor deveni astfel veritabile documente istorice.

GLOSAR

băgătură = buclă de pînză de formă dreptunghiulară, care se introduce pe umerii cămășii pentru a da rotunjire decolteului

beletuială = pînză dreptunghiulară dispusă pe umerii cămășii pentru a camufla cusătura

Blăniță = idem

Brînel = ornament liniar cusut înaintea acului dispus pe umerii cămășii sau de o parte și alta a deschiderii de la piept.

Cheie, cheiță = cusătură cu rol de încheierea laților de pînză la minci, dar și cu rol decorativ.

coț după cap = cîrpă mare ce se încinge peste cămașă

cuptușeală = căptușeală, dublură

cusut brinelește = tehnică de ornamentare în cruci

cusut jurește = tehnică de ornamentare

laibăr = vestă fără mîneci

lați = stani

pavă = pînză patrată introdusă sub braț

pînză cu chinari sau tinar = pînză obținută prin introducerea în urzeală a
unor fire mai groase sau răsucite

pumnar = manșetă

spetează = vezi beletuială

trăsurește = tehnică de ornamentare

CHEEMISES IN THE COLLECTION OF THE MUSEUM OF ARAD DISTRICT

(SUMMARY)

This work presents the principal types of chemises from the collection of our museum.

Through the morphological type, ornamentation, and chromatics, the chemises from Arad's surroundings joins in the identity of the Romanian folk costume.

This study presents the renovations known by the chemise together with the changings which took place in the social and economical life of the inhabitants.

DOCUMENTE

DOCUMENTE INEDITE DIN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIV-LEA

ADRIAN ANDREI RUSU

Repertoriul general al surselor transilvane de secol XIV vizează pe de-o parte continuarea ediției inaugurată prin vol. X al colecției *Documenta Romaniae Historica. C. Transilvania*, dar, într-o perspectivă viitoare, și reluarea, pe baze noi, a seriei *Documente privind istoria României. C. Transilvania*.

De la publicarea celor patru volume ale *DIR.C.*, până la 1350, au ieșit treptat la iveală alte piese inedite¹. Parte din ele le-am publicat sau semnalat și noi². Descoperirile nu sînt însă încheiate și vor continua în ritm moderat încă multă vreme.

Cele două acte de epocă, conținînd trei documente, pe care le prezentăm în paginile „Ziridavei”, reprezintă o grupare voită. Informația lor se orientează către spațiul de sud-vest al teritoriului românesc.

Primul document, datat la începutul lui octombrie 1325, l-am rezumat pe larg, fără să-l dăm *in extenso*, deoarece conținutul său este tangențial pentru noi. Capitlul din Székesfehérvár (Alba Regală) împlinește sarcina de a adeveri un stadiu în acordarea unor despăgubiri datorate de un oarecare magistru Dionisie, fiul lui Peturke, fiilor lui Heym. Ne interesează în mod deosebit Ladislau, Paul (Pavel) și Ioan, fiii lui Heym, deoarece ei vor deveni principalii întemeietori ai familiei Himffy, familie cu mari implicații în istoria Banatului. Nu știm în ce măsură magistrul Ioan, fiul lui Heym, de la 1296 este identic cu ultimul frate de la 1325. Important pare a fi faptul că în anul menționat el cumpăra, împreună cu alții, moșia Gîmbuț (jud. Mureș)³. Același personaj avea interese și în comitatul Bekes (R. P. Ungară).⁴ Ipostaza de la 1325 a fraților Heym nu are nimic comun cu Transilvania. Abia în anul 1333 va începe înregistrarea în documente a pătrunderii lor în comitatele Timiș și Caraș. La 30 august 1333, regina Elisabeta îl numea pe Paul (Pavel), fiul lui Heym, „aprod al curții regale”⁵. El a inaugurat procesul cu cnezii și românii din Remetea. Peste zece ani, fiii lui Paul, Benedict, Nicolae și Ioan, vor amplifica din ce în ce mai mult conflictele de stăpînire cu românii localnici.

Actul de la 1325 trebuie înregistrat în mod necesar ca o prezență întîmplătoare în colecții românești. Cel care l-a achiziționat și mai apoi donat biblio-

¹ Asupra lipsurilor se atrăgea atenția deja în anul 1956 cu prilejul apariției primului volum al *DIR. Introducere*, vol. I, p. 61—63.

² Vezi edițiile din *ActaMP*, 4, 1980, p. 413—417 și *ActaMP*, 5, 1981, p. 319—346 (în care la nr. 29 este rezumat și un act al capitlului din Arad, din anul 1274) și semnalarea din *Studia UBB. Historia*, 25, fasc. 1, 1980.

³ *DIR.C.* XIII, p. 420—421.

⁴ *Idem*, p. 418.

⁵ *DIR.C.* XIV, vol. III, p. 303, nr. 150.

tecii universitare clujene a fost Iulian Marțian. Militar de carieră, istoric autodidact, burghez și excelent stringător de relicve culturale, el l-a adăugat colecțiilor sale prin cine știe ce împrejurare și loc.

Următoarele două documente, din martie-aprilie 1335, au fost scrise și transcrise în capitlul din Arad. După cum se cunoaște, asemenea înscrisuri reprezintă adevărate rarități diplomatice, urmare directă a distrugerilor succesive suferite de arhiva capitlului din Arad în 1241, 1514 și după 1551⁶. În intervalul 1250—1350⁷, colecția *DIR.C.* a publicat doar 15 acte emaneate de la capitlul din Arad, ceea ce reprezintă 0,50% din totalul de aproape 3 000, cit conțin cele cinci volume. Din ansamblul cunoscut al actelor capitlului, cel prezentat de noi aparține categoriei celei mai comune și mai numeroase, de introduceri în stăpînire (*statulio*). Nici forma exterioară, nici teritoriul de competență nu prezintă abateri de la cunoștințele de pînă acum.

Documentul i-a fost făcut cunoscut lui Márki Sándor (1892) prin intermediul lui Csánki Dezső, directorul de atunci al arhivelor de stat maghiare⁸. Csánki nu a folosit referința în cunoscutul său repertoriu al surselor privind geografia istorică a Ungariei medievale, fie pentru că l-a descoperit după publicarea primului volum (1890), în care au intrat comitatele Zărand și Arad, fie pentru că a neglijat-o cu bună știință.

De atunci documentul din 1335 a scăpat consecvent din repertoriile publicate, interesate în primul rînd de soarta cetăților și a administrației lor⁹. Adușerea în țară a unei însemnate cantități de acte provenite de la Arhiva națională slovacă din Bratislava, ne-a prilejuit redescoperirea sa. El se găsește în colecția de microfilme a Arhivelor Statului din București, rătăcit în abundența documentelor cu referire la nord-vestul României.

Magistrul Petru, decanul capitlului, trebuie considerat ca primul canonic din secolul al XIV-lea cu funcția respectivă. Un alt decan arădean apare menționat numai în 1269¹⁰. Nu este exclus să fie vorba despre fostul magistrul Petru, desemnat fără vreun titlu anume, în anul 1329, alături de cantorul Blasiu și custodele Valentin¹¹, promovat între timp la rangul de decan.

Foarte interesantă este dezvăluirea identității personajului care face obiectul principal al mandatului regal și al introducerii în stăpînire. Numele magistrului Șinca îl regăsim și în alte documente ale veacului. Identificarea lui cu un Șinca, tatăl lui Petru zis Churba¹², este nesigură datorită intervalului cronologic relativ mare în care am fi siliți să-l considerăm activ. Castelatura la cetatea Șoimoș a fost un pas important în succesiunea colaborărilor sale cu Toma de Szécsény, voievodul Transilvaniei (1322—1342).

La începutul secolului al XIV-lea, cetatea de la Șoimoș deținuse un rol de marcă în administrația comitatului Arad. În șirul castelanilor ei primii

⁶ Márki Sándor, *Aradvármegye és Arad szabad királyi város története*, partea I, Arad, 1892 p. 170.

⁷ Cel mai vechi act emis cunoscut, datează din 1247 (Cf. Márki S., *op. cit.*, p. 169).

⁸ Márki S., *op. cit.*, p. 120, nota 5 și p. 239, nota 3.

⁹ Vezi Fügedi Erik, *Vár és társadalom a 13—14. századi Magyarországon*, Budapest, 1977 ; Engel Pál, *Királyi hatalom és arisztokrácia viszonya a Zsigmond-korban (1387—1437)*, Budapest, 1977.

¹⁰ *DIR.C.* XIII, p. 116, nr. 105. Trebuie să menționăm că listele de capitulari publicate de Lakatos Otto (*Arad története*, I, Arad, 1881, p. 36—38) și reluate de Zeiner Alfred (*Arad multja* Arad, 1950, p. 21—22) sînt incomplete.

¹¹ *DIR.C.* XIV, vol. II, p. 267.

¹² 1321 *DIR.C.* XIV, vol. II, p. 4 ; 1322, idem, p. 28 ; 1323, idem, p. 76.

trei cunoscuți nominal au fost și comiți de Arad¹³. Toma, fiul lui Farkas, de Szécsény, care apare castelan de Șoimoș, comite de Arad și cu alte atribuții importante la 1319¹⁴, nu era altul decât viitorul voievod. El și-a păstrat atribuția de comite și după 1322. Rămâne deci foarte probabil că Șinca, omul său, l-a înlocuit pe plan local, inaugurând practica asocierii castelaturii de Șoimoș cu titlul de vicecomite.

Cîțiva ani după 1335, — în orice caz înainte de 1341 — Șinca a fost mutat la cetatea Piatra Craivii, tot în calitate de castelan. Aici a fost implicat în conflictele voievodului cu Andrei, episcopul de Alba Iulia. Pe seama sa au fost puse prinderea preotului Ștefan de Suatu, stringătorul dijmelor episcopale, jefuirea lui de 200 de mărci, rănirea sa și multe alte răutăți care au determinat pe papa Benedict al XII-lea să arunce asupra sa pedeapsa afuriseniei¹⁵. După depunerea voievodului, nici magistrul Șinca nu mai apare în slujbe în Transilvania.

Majoritatea oamenilor voievodului Toma au fost străini de meleagurile Transilvaniei. Din ei, mulți au sosit din comitatele Slovaciei, din zona în care își afla originile voievodul¹⁶. Nu este de loc exclus ca și acest Șinca să fie de aceeași proveniență. Numele îl dezvăluie pe un slav¹⁷. Documentul nostru ne arată că Șinca a contractat o căsătorie în teritoriul de vest a României de astăzi. Familia soției este imposibil de identificat. Moșiile de zestre sînt situate destul de departe una de alta.

Toate localitățile atestate în cuprinsul actelor sînt astăzi, din păcate, dispărute. Remarcabilă rămîne consecvența antemenționare față de izvoarele deja publicate. *Moltunusteleke* este singura cunoscută documentar înainte de anul 1335, sub nume oscilînd în jurul lui *Mortunus*. Deja în <1291—1294> dijma episcopală orădeană trădează un sat de mărime mijlocie¹⁸. La 1320 se afirmă despre el că se găsea în comitatul Bihor, lingă Crișul Negru, și era înzestrat cu o moară. Tot atunci apăreau noi stăpîni¹⁹. În 15 ani satul a fost trecut în hotarele comitatului Zarand. La 1347, o succesiune de trei acte, prilejuiește o descriere parțială a hotarelor²⁰.

Despre *Bacha* posedăm doar o consemnare din 1341, prin intermediul magistrului Petru de *Baach*²¹. *Chura* apărea abia din 1365 în competiție cu numele neaș de Tîrnova (*Tornova*, Ternova)²². Sîncraii timișan (*Scentkeral*) nu figurează decît ca loc de origine al unor dijme papale percepute între 1333 și 1334²³.

Dispariția posesiunilor *Mortunus*, *Bacha* și *Scentkiral* are cauzalități comune, care, credem noi, se explică prin bariera demografică produsă de ciuma neagră din anii 1347—1349, pe care nu au reușit să o treacă.

¹³ Adrian Andrei Rusu, *Castelani din Transilvania în secolele XIII—XIV*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie Cluj-Napoca”, 22, 1979, p. 91.

¹⁴ *Anjoukori okmánytár*, Vol. I, Budapest, 1878, 528—531, nr. 476.

¹⁵ *DIR.C.* XIV, vol. IV, p. 65.

¹⁶ Adrian Andrei Rusu, *Castelani*, p. 72, 76.

¹⁷ N.A. Constantinescu, *Dicționar onomastic românesc*, București, 1963, p. 147—148.

¹⁸ *DIR.C.* XIII, p. 338.

¹⁹ *DIR.C.* XIV, vol. I, p. 346—347.

²⁰ *DIR.C.* XIV, vol. IV, p. 357—358, 363—364, 391—392.

²¹ *Idem*, p. 24.

²² Csánki D., *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, vol. I, Budapest, 1890, p. 769.

²³ *DIR.C.* XIV, vol. III, p. 228, 233, 239.

1

1325 octombrie 3 (*quarto die secundo die festivitatis beati Michaelis archangeli*), <Alba Regală >

Capitulul din Alba Regală adevărește că potrivit scrisorii de învoială a comitelui Alexandru, judele curții regale, magistrul Dionisie, fiul lui *Petrurke*, trebuia să plătească 30 de mărci, parte în denari, parte în arme, lui Ladislau și Paul, fiii lui *Heym*, ca despăgubire de judecată. Dar, la 30 septembrie, Dionisie nu a plătit nimic. Vistiernicul Beke, fără procură din partea fiilor lui *Heym*, a pretins suma respectivă. În a patra zi s-a prezentat Ioan, fratele celor doi fii ai lui *Heym*, și a arătat o procură de la comitele Alexandru, pentru plata celor 30 de mărci.

B.C.U. Cluj-Napoca, col. doc. Iulian Marțian, nr. 15.

Orig. hîrtie (194×44 mm), stare bună, cu urme de pecete de închidere pe verso.

2

1335 martie 28, Vișegrad

Carol Robert, regele Ungariei, poruncește capitolului din Arad să hotărîască posesiunile *Moltunusteleke* și *Bacha*, din comitatele Zarand și Arad, aparținînd prin căsătorie magistrului Sinca, castelanul de Șoimoș.

Karolus, dei gratia, rex Hungarie, fidelibus suis capitulo Orodienſi; salutem et gratiam!

Dicit nobis magister Synka, castellanus de Solmus, quod quedam possessiones suos Moltunusteleke et Bacha vocate, in comitatibus de Zarand et Orod existentes, ad [...] iure nuptiali pertinentes metarum reambulationibus et ab aliorum possessionibus separationibus et distinctionibus plurimum indigerent. Super quo fidelitati vestre precipientes mandamus quatenus vestrum mittatis hominem pro testimonio fidedignum, quo presente Deseu de Chura alis Ugrinus de Scentkeral alter absente, homo noster, ad facies dictarum possessionum accedendo, vicinorum et commetaneorum eorundem legitime convocatione facta et presentibus easdem reambulent ipsas per veras et antiquas metas, novas iuxta veteres ubi necesse fuerit erigendo, reambulatasque et ab aliorum possessionibus separatas et distinctas relinquat eas predicto magistro Synka eo iure, quo ad ipsum dinoscuntur pertinere sine preiudicio iure alieni perpetuo possidendas, si non fuerit per quampiam contradictum. Contradictores siqui fuerit contra eundem magistrum Synka ad nostram citet presentiam ad terminum competentem. Et post hec diem et locum citationis nomina citatorum et terminum assignatum ac totius facti seriem cum cursibus metarum nobis fideliter rescribatis.

Datum in Vyssegrad, feria tertia proxima post dominicam Letare, anno domini M^oCCC^oXXX^{mo} quinto.

Transumpt în actul capitolului din Arad, din 27 aprilie 1335, nr. 3.

¹ Cuvînt nedescifrat.

Capitulul din Arad scrie lui Carol Robert, regele Ungariei, că potrivit poruncii sale, omul regelui și al capitulului s-au deplasat în 23 aprilie la numitele posesiuni și în prezența vecinilor le-au hotărnicit pentru magistrul Sinca, fără împotrivitori.

Excellentissimo domino, suo, Karolo, dei gratia, illustri regi Hungarie, capitulum ecclesie Orodienensis, orationes in domino devotas!

Celsitudinis vestre literas honore quo decuit noveritis nos recepisse in hec verba: <Urmează actul lui Carol Robert, regele Ungariei, din 28 martie 1335, Vișegrad, nr. 2>.

Nos itaque vestris perceptis et mandatis ex debita fidelitate parentes unacum dicto Deseu de Chura, homine vestro, magistrum Petrum, ecclesie nostre decanum, pro testimonio ad exequendam premissa duximus destinandum qui demum ad nos reversi nobis concorditer retulerunt quod in octavis festi Pascatis, proxima preteriti¹, accessissent pariter ad facies possessionum memoratarum, vicinis et commetaneis eorundem legitime convocatis et presentibus reambulassent ipsas per veras et antiquas metas reambulatasque et ab aliorum possessionibus separatas et distinctas reliquissent eas et statuissent dicto magistro Synka eo iure quo ad ipsum dinossuntur pertinere sine preiudicio iuri alieni perpetuo possidendas nullo penitus existente contradictore.

Datum quinto die octavarum festi Pascatis predictarum, anno prenotato.

< Pe verso, de o altă mină mai tirzie: > Domino rex pro magistro Synka, vicecastellano de Solymus, statut [oria]².

< Alle însemnări tirzii >

Arh. Naț. Slovacă, Bratislava, arh. conventului din Iasov, Proth. 2, nr. 797, metales diversorum comittatum, Zarand et Arad, 1. Copie microfoto Arh. Stat. București, col. microfilme, rola 103/R. S. Cehoslovacă, cadrele 444—406.

Orig. stare bună, cu urme de pecete pe verso.

UNVERÖFFENTLICHTE URKUNDEN AUS DER ERSTEN HÄLFTE DES 14. JAHRHUNDERTS

(ZUSAMMENFASSUNG)

Die erste Urkunde, aufbewahrt in den Beständen der Zentralen Universitätsbibliothek aus Cluj-Napoca betrifft nur nebenbei das Gebiet Rumäniens, durch die Menschen die miteinander begriffen sind durch ihre Eigenteimer in den Komitaten Caraș und Timiș. Die Urkunden 2 und 3 sind bedeutender. Die eine wurde vom Kapitel aus Arad erlassen. Auf Grund dieser Urkunden sind Erwägungen über die Tätigkeit des Kapitels, seiner Angehörigen, seiner Benutzer und über die erwähnten Ortschaften gezogen.

¹ 23 aprilie 1335.

² Cuvînt acoperit de o pată, întregit după sens.

ECOURI EUROPENE ALE RĂSCOALEI LUI HOREA, CLOȘCA ȘI CRIȘAN

DAN LĂZĂRESCU

O amplă culegere de „Lettres historiques, politiques et critiques sur les evenements qui se sont passés depuis 1778 jusqu'a present. Recueillies et publiées par un homme de lettre qui n'est d'aucun academie, ni pensionné par aucun roi, republique, visir ou ministre quelconques. A Londres, de l'imprimerie d'un ministre disgracié“ (Scrisori istorice, politice și critice asupra evenimentelor care s-au petrecut din 1778 pînă în prezent. Alese și publicate de un om de litere care nu aparține nici unei academii, nici pensionatul vreunui rege, republică, vizir sau ministru oarecare. La Londra, din imprimeria unui ministru disgrațiat), culegere a cărei imprimare a început în anul 1787 pentru ca în anul 1794 să ajungă la volumul al XVIII-lea, a atras atenția marelui bibliograf francez A.-Al. Barbier care a precizat că „omul de litere“ este tînărul cavaler Metternich de Cologne¹, viitorul om politic al casei de Habsburg, salvator în cel puțin două epoci istorice amenințătoare pentru tronul de la Viena.

În vol. al XV-lea al culegerii acesta a introdus un număr de scrisori schimbate între reprezentatii diplomatici ai Berlinului și Parisului, cu referiri interesante la răscoala lui Horea, Cloșca și Crișan. Cele din Berlin, scrise la 12, 30 ianuarie 1785 și 12 martie 1785, iar din Paris la 31 ianuarie 1785, nu alcătuiesc un ciclu complet, selecționerul eliminînd anumite piese. Absența completă a corespondenței din Viena poate avea cauze multiple dar se cuvine totuși subliniată. Chiar fragmentară, această corespondență reflectă din plin amploarea ecurilor europene ale mișcării românilor, efectele surprinzătoare avute pe plan politic.

Correspondenții, membri ai aparatului de stat din cele două țări, aparțin cercurilor în care cele mai intime opinii politice ale capetelor încoronate, miniștrilor, au circulație aproape liberă. De exemplu, corespondentul din Paris citează spusele contelui de Vergennes, ministru de externe al lui Ludovic al XVI-lea, într-un cadru privat. Susținînd linia politică a curții franceze, el adoptă o atitudine reținută, neutră, în problemele austriece.

Correspondentul din Berlin citează și lă părerile intime ale monarhului prusac, are acces liber la corespondența diplomatică secretă, retransmite ample pasaje din scrisorile — absente din culegere — trimisului de pe lîngă curtea de la Viena, deținînd un adevărat monopol asupra știrilor din această direcție. Înregistrează, cu o oarecare întîrziere, nu numai comunicatele oficiale, dar și diferitele zvonuri, caracterizînd pătrunzător atmosfera politică vieneză.

¹ Barbier, E. — Al., — *Dictionnaire des ouvrages anonymes et pseudonymes, composés, traduits ou publiés en français, avec les noms des auteurs, traducteurs et éditeurs*. Paris, Imprimerie Bibliographique, f 1806, poz. 3800.

Scrisorile, mijloc de informare quasioficial, erau expediate de aproximativ două ori pe lună. Expeditorul face de obicei puține mențiuni la scrisorile primite, fiind ocupat cu noutățile din capitala proprie. Modul acesta de adresare apropie scrisoarea mai mult de monolog. Structura scrisorilor este de asemenea semnificativă: o anumită problemă nu-i tratată unitar și complet, ci treptat, cu reluări, pe măsura acumulării faptelor. Mulțumită acestei particularități se poate urmări în timp evoluția relațiilor dintre răscoală și chiar dacă, am arătat-o, selecția a eliminat piese interesante.

Fără îndoială, între scrisoarea din 30 ianuarie și cea din 12 martie a existat cel puțin o scrisoare, conținând date extrem de interesante.

Ecourile răscoalei sînt viu surprinse chiar dacă date noi nu apar cu privire la desfășurarea evenimentelor.² Corespondentul din Berlin recepționează știrile despre răscoală, în scrisoarea din 15 ianuarie 1785, considerînd-o o acțiune antihabsburgică extrem de utilă dinastiei prusace. Semnalîndu-se starea de vie nemulțumire din diferite provincii austriece, sînt exprimate limitele disensiunilor prusaco-austriece; motivația social-națională este total străină corespondentului. În ultima scrisoare, din 12 martie 1785, atitudinea corespondentului suferă o sensibilă modificare: afectat de evoluția evenimentelor din Franța, speriat de caracterul viguros al mișcării românilor, redevine partizanul clasei sale sociale, de unde sincera compasiune pentru nobilimea ardelenă în suferință, incriminările aduse violent, pe măsura propriei spaimi, românilor, ca și grija pentru „progres”, „civilizație”.

În scopul surprinderii pe viu a situației politice europene am inclus în textul scrisorii redat și sumare pasaje despre anumite acțiuni agresive ale habsburgilor, în afara relațiilor directe la răscoală. Semnalînd existența unor nemulțumiri latente în aproape toate provinciile austriece, scrisorile arată cum răscoala a provocat imobilizarea unor efective importante, împiedicînd o proiectată concentrare de trupe în Țările de Jos, după cum în conflictul bavarez habsburgii au fost obligați la o atitudine mult mai moderată.

În corespondența din Berlin, relațiile și comentariile despre răscoală ating:

- în scrisoarea din 15 ianuarie 1785, din 2310 cuvinte, 900.
- în cea din 30 ianuarie 1785 din 1884 cuvinte, 624 se referă la răscoală;
- în cea din 12 martie 1785 din 1920 cuvinte, 720 se referă la răscoală;

Proporțiile oscilează, deci, între 2/5 prima și ultima, și 1/3 în a doua. Limba de redactare este doar franceza. Numerotarea scrisorilor este cea din volum.

Scrisoarea a 2-a

Din Berlin, 15 ianuarie 1785, de contele de domnului

/...../

Încă de mult noi am aflat de proiectele împăratului asupra navigației pe Escaut. Olandezii nu se mai tem de nimic, suveranitatea asupra fluviului lor le va reveni. Este bine că M.S.I. întîmpină rezistență și nu-i lăsat să-și facă

² Bibliografia românească a temei cuprinde:

— Prodan, David, — *Răscoala lui Horea*. Vol. 1—2. București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1979, 2 vol.

— Bartos, Gheorghe, — *Răscoala lui Horea. Bibliografie analitică*. București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1976.

cheful. Prin aceste mici renunțări va învăța să guverneze și nu se va mai opune mereu miniștrilor săi.

Trimisul nostru de la Viena ne-a scris că prințul Kaunitz este foarte bucuros de faptul că Josif al II-lea este ocupat, chiar și puțin, de probleme externe și că, în vreme ce afacerile din Țările de Jos îi atrag întreaga atenție, împăratul nostru este obligat să lase Austria, Boemia și Ungaria liniștite.

/...../

Ni s-a scris de la Viena că M.S.I. a făcut să se avanseze noi propuneri olandezilor și că această afacere se va încheia încă în această iarnă, dar, în orice caz, o armată va fi trimisă în Țările de Jos, fiind necesară pentru a efectua schimbările planificate, de neefectuat altfel decât cu forța armată. În acea scrisoare ministrul nostru a scris regelui că : „revolta valahilor din câteva districte ale Ungariei a început să neliniștească curtea dela Viena. Au fost împrăștiați cu forța rebelii în câteva părți, dar cei scăpați au găsit alți tovarăși și numărul lor crește pînă la a putea forma o mică armată. Pentru că sint necunosători ai disciplinei militare sint instruiți de cîțiva ofițeri inferiori dezertori, care-i obișnuiesc cu mînuirea armelor. Ei au un șef cu numele Horea. Acesta a luat conducerea și hotărăște toate acțiunile. Iată stratagema de care s-a servit acest răscolat : spre sfîrșitul lunii octombrie a venit la Brad /Brod, i.t./, la tirgul săptămînal. El a cerut valahilor, destul de numeroși, care se găseau acolo, să se întîlnească într-un sat numit Mesteacăn /Nustaken, i.t./ cu cît mai mulți dintre compatrioți deoarece are să le comunice lucruri de mare importanță din partea împăratului. Valahii s-au îndreptat la locul stabilit în mare număr, fiecare sat avînd în frunte un preot. Horea le-a vorbit și le-a arătat o pretinsă scrisoare de la împărat prin care li se ordona să extermine toți nobilii din Valahia, să-și împartă bunurile și pămînturile lor, în sfîrșit, să se elibereze de orice servitute, știind că M.S.I. nu vrea să conducă decît oameni liberi și nu sclavi. Această scrisoare sau ordin era scrisă în litere de aur pentru a se impune și mai mult în fața mulțimii. După discursul său, Horea i-a pus pe toți preoții să jure pe crucile de la gîtul lor că ei și enoriașii lor vor lupta pînă la ultima picătură de sînge pentru a îndeplini voința imperială.

Viceprefectul sau intendentul secund al comitatului Zarand nu a fost informat de amplasarea acestei înțelegeri contra nobililor căci a trimis doar doi ajutoari de judecător cu cinci soldați pentru a-i prinde, dar el a atras cu strigătele sale o mare mulțime de oameni de la care a cerut ajutor pentru a se elibera. Cei doi vicejudecători, ca și soldații, au fost masacrați. Această mișcare a avut loc la 31 octombrie. A doua zi răscoluții au devastat deja trei sate în care se aflau niște nobili care au fost masacrați, iar casele lor arse. Nimic nu a fost respectat, nici chiar copilul în pîntecele mamei. Preoții de alt rit au fost uciși la picioarele altarelor, fetele nobililor au fost lovite peste picioare, peste mîini, peste piept. Mobilele, titlurile sau ori ce alte hirtii au fost date pradă focului. Nici chiar animalele nu au fost cruțate : în loc de a îngriji vitele, le-au masacrat. Înfuriați aceștia au declarat război tuturor cărților și manuscriselor, n-au iertat nimic. Hîrtia albă chiar le-a părut suspectă din cauza mărcii de fabrică aflată pe fiecare foaie. Ei au spus că aceste hieroglife nu trebuie lăsate să existe mai departe. (Nota antologatorului, trecută în subsolul paginii : „Francezii, această nație atît de rafinată, și-au permis în revoluția de acum aceleași excese ca și valahii. Pentru a semăna perfect acestui popor nu le-a lipsit nici arderea cărților. Au început deja cu arderea cărților și hîrtilor. Se zvonește că un iacobin a urcat la tribună și a propus să se organizeze un auto-

da-lé cu toate cărțile care nu sînt constituționale ; o națiune se va discredit astfel. Trebuie să ne așteptăm la orice de la noii noștri legislatori.“) Toate aceste orori au fost comise în comitatele Zarand, Hunedoara și o parte din Alba. După aceste prime excese, care nu au putut fi reprimare, răul a crescut cu fiecare zi, noi cete au pornit în alte locuri și s-au dedat la aceleași excese. S-au trimis în urmărirea lor niște oameni la fel de feroci, husarii secui, neam de tătari, foarte curajoși și care nu sînt deloc adepții jumătăților de măsură.

Horea s-a apropiat cu forțe de Cluj. Alte mulțimi din trupele sale se retrag în munți de unde fac incursiuni pentru a jefui cîmpiile de la poale și casieriile împărătești.

Se dau asigurări că acest Horea nu este decît un interpus, inițiatorul acestei revolte fiind un oarecare conte de Salins care, după ce a luat o parte din prada făcută în luna octombrie, s-a retras în statele otomane. Acest conte de Salins, loren de origine, a servit cu oarecare onoare în timpul războiului de șapte ani. Ca recompensă a serviciilor sale a fost numit căpitan într-unul din cele patru regimente de grăniceri de la frontieră. Ridicat, în sfîrșit, la gradul de maior, a primit de la casieria militară patru mii de florini pe care i-a irosit. A fost scos din armată pentru această incorectitudine. Cum nu i-au mai rămas alte venituri, a luat hotărîrea de a-și încerca norocul ca rebel în această țară. Cu mult spirit și curaj — le are pe amîndouă — a ajuns cu ușurință să se facă șef de partid. Contele de Salins, știind soarta aceluia care ia armele contra suveranului său, după ce i-a ridicat pe valahi, i-a abandonat, însușindu-și cea mai mare parte din ceea ce au jefuit. Cînd va cheltui aceste bogății se va face musulman. Se dă ca sigur că a scris unui ofițer : „Ca recompensă pentru serviciile mele, pentru rănile pe care le-am primit, împăratul m-a dezonorat. Sper să mă răzbun pentru această nedreptate ; voi purta turbanul. Nu sînt decît un simplu individ, dar îl voi face pe Iosif să regrete într-o zi că nu mi-a iertat o mică greșală.“

Chiar dacă Viena lasă impresia că nu se ocupă de această revoltă știu sigur că îl liniștește pe împărat. M.S. a pus să se tipărească o declarație pentru ca preoții să lumineze poporul. Se promite o recompensă celor care dau informații despre capii acestei revolte. Pedeapsa cu moartea este pronunțată contra tuturor celor care sînt prinși cu armele în mîini. Suprema pedeapsă va fi decapitarea.

Ministerul nostru a făcut apoi cîteva reflecții asupra împăratului. Dă asigurări că acest prinț are mari calități pentru a domni, dar ceea ce vrea este prea repede, iar această precipitare îl va împiedica să reușească în toate direcțiile. Afacerea Țărilor de Jos îi va aduce neplăceri. Ungaria este nemulțumită de inovațiile pe care vrea să le aducă. Boemia și Austria nu ar fi nici ele liniștite dacă nu ar fi calmate de prezența trupelor. În mijlocul tuturor reformelor acestora care cer o pace profundă, M.S.I. plănuiește două războaie : unul contra olandezilor, altul contra turcilor. Bătrînul nostru monarh (al Prusiei. n.n.) vede cu plăcere ceea ce se împlină, este doar interesul său ca o casă rivală celei a lui să slăbească.

(.....)

Știrile pe care regele le-a primit de la Paris îi oferă siguranța că Franța nu va face deloc cauză comună cu M.S.I. ; că, în caz contrar, se va înainta la nevoie pentru a-i susține pe olandezi. Cu toate acestea ministrul nostru de la Viena ne vestește că plecarea trupelor spre Olanda nu a fost anulată și că va fi prezentă în aceste ținuturi, în primăvară, o armată de 50—60 000 oameni.

În acest moment domnul Herzberg primește niște scrisori de la Viena prin care este anunțat că tulburările din Valahia au început să se liniștească. Mulți dintre răsculați au aruncat armele și șeful lor, Horea, a fugit. Este urmărit și nu va întârzia să pice în miinile urmăritorilor săi.

Pe cînd tulburările se liniștesc într-o parte reîncep în altă parte (a acelei provincii, n.n.) Proiectul începerii unui recensămint militar în Ungaria a produs multe nemulțumiri, atît în starea țăranilor, cît și în cea a nobilimii. Lucrurile ar putea lua o întorsătură și mai serioasă aici decît în Valahia.

(.....)

Sintem informați că M.S.I. vrea să reînvie pretențiile sale asupra Bavariei. Cum cel ce ne dă această știre este destul de bine informat de ceea ce se întîmplă la Viena, M.S. (regele Prusiei, n.n.) trimite ministrului său (de la Viena, n.n.) ordinul de a observa atent demersurile cabinetului austriac. Au plecat concomitent circularele spre frontierele Sileziei prin care s-a ordonat comandanților de trupe să fie atenți la orice mișcare pe care o fac austriecii, să fie gata de marș la primul ordin. Un curier a fost expediat la ducele de Deux Ponts (din Bavaria, n.n.). Acest prinț este decis să facă cauză comună cu noi și nu vrea deloc să lase să i se sfișie din avutul său.

Eu sint, etc.

Scrisoarea a 3-a

De la Versailles, 31 ianuarie 1785. De la domnul contelui de

(.....)

Am citit cu interes detaliile despre revolta valahilor. Aceste revolte parțiale anunță mereu o administrație vicioasă în cîteva puncte.

(.....)

Noi nu avem aici decît niște știri destul de nesigure în legătură cu ceea ce se întîmplă în aceste ținuturi îndepărtate. Evenimentele, pentru care ele sint teatru, nu ne interesează destul pentru a ne atrage atenția. Se pretinde aici că regatul vostru ar putea fi amestecat foarte bine în tulburările din Valahia, din dorința de a-l preocupa cu altceva pe împărat.

(.....)

Scrisoarea a 6-a

Din Berlin, 30 ianuarie 1785, de contele de domnului

(.....)

„Legăturile care s-au stabilit între curtea de la Viena și cea a Rusiei ar putea avea urmări funeste pentru Germania. Ultima vrea să uzurpe imperiul oriental și Iosif al II-lea vrea să supună imperiul occidentului. Dacă aș avea cu două zeci ani mai puțin aș forma o confederație cu toate stătuțele germane, cu Suedia, Danemarca, Polonia, Anglia și Turcia, pentru a fixa niște limite Rusiei și Austriei. Primul stat care ar vedea că depășesc limitele fixate ar putea declanșa contra lor toate forțele confederate. Am calculat că peste cîțiva ani circumstanțele vor fi favorabile și nu trebuie scăpată această ocazie. Franța va fi (pentru Austria, n.n.) un aliat pasiv care nu va putea să-i

fie de nici o utilitate ; situația nenorocită a finanțelor acestei țări nu va întârzia să o împingă spre o catastrofă care o va anula în balanța Europei și, după părerea mea, un aliat fără bani și fără credit nu poate nimic.“

Vedeți, domnule, că bătrînul nostru Frederic încă nu trîncănește și că se pricepe foarte bine la politică.

Revolta care a avut loc în Valahia este aproape stinsă, după cele aflate la curtea regelui. După diferite lupte, destul de sîngeroase, duse contra răsculaților, s-a ajuns la a-i supune. Cea mai mare parte dintre ei a aruncat armele, nu au mai rămas decît unii dintre cei mai vinovați care umblă prin păduri și nu vor întârzia să piară în mizerie sau de aceeași soartă ca tovarășii lor ; șefii lor, Horea și Cloșca, au fost arestați prin trădarea a doi dintre ai lor. Iată cum :

— locotenent-colonelul Kray din cel de al doilea regiment de husari secui, fiind informat de trădători că (șefii, n.n.) ar fi ascunși în pădurea de la Radeck (??), a înaintat cu un detașament puternic din trupa sa în acea parte. Ajuns la o anumite distanță, a trimis înainte cele două călăuze care au mers de parcă ar fi vinat, spre locul unde Horea și Cloșca se găseau ascunși. Mirindu-se de întîlnirea lor întîmplătoare, ei au început să vîneze, apoi să stea de vorbă cu ei. La un semu dinainte hotărît, s-au aruncat asupra celor doi șefi, care s-au apărut cu vigoare ; dar husarii secui care i-au ajuns au făcut inutile eforturile lor de a scăpa. În timp ce Horea era prins, a avut prezența de spirit de a trage din buzunar o hîrtie pe care a aruncat-o în foc.

Împăratul a ordonat să se dea 640 ducați detașamentului care a făcut captura, cu promisiunea că-i va recompensa pe acei care vor divulga și alți șefi ai răscoalei. M.S.I. ar vrea, se spune, să-i vadă pe cei doi conducători ai răscoalei, se dă ca sigur că va face să ajungă la Viena. Din toate astea eu nu cred nimic, mai sigur vor fi întrebați asupra legăturilor lor înainte de a-i executa.

Această insurecție l-a costat mulți oameni pe împărat. Dacă valahii ar fi avut niște șefi mai abili ei ar fi putut ajunge independenți. S-a crezut, după aceea, că ei ar fi fost susținuți de turci. Dar nu se poate lăuda îndeajuns conduita avută de Poarta Otomană în aceste împrejurări. Se dau asigurări că marele vizir ar fi zis : „Dacă una din provinciile noastre s-ar fi revoltat, Austria și Rusia n-ar putea fi așa de generoase cum sîntem noi cu ele. Valahii ne-au făcut în repetate rînduri niște propuneri pe care le-am respins.“

Generalul Fabris, care a fost însărcinat să supună Valahia, a primit mîna liberă de a-i ierta sau nu. Acesta a anunțat în public că, șefii revoltatilor fiind reținuți, se acordă iertare tuturor celor care revin la datoriile lor.

Împăratul este foarte mulțumit de prinderea lui Horea și Cloșca. Se presupune că cei doi șefi n-au acționat din proprie inițiativă, ci că au fost împinși înainte de cineva. A supărat arderea hîrtiei pe care unul din șefi a aruncat-o în foc înainte de a putea fi oprit ; poate s-ar fi putut descoperi originea acestei insurecții și cauzele care au provocat-o. Răul făcut de această răscoală este incalculabil în total. După rapoartele din această provincie. cea mai mare parte a familiilor importante sînt eliminate sau distruse ; au fost masacrați fără milă tații, fiii, femeile chiar n-au fost cruțate. Acestea ultimele au fost victimele brutalității oamenilor în ale căror mîini au căzut. Castelele, casele, au fost jefuite sau distruse. Comitatele Zarand și Hunedoara au suferit cel mai mult, au fost distruse în această parte 80—100% locuințe nobiliare. Iată tristul efect pe care-l au peste tot răscoalele, chiar și la națiunile cele mai civilizate.

(.....)

Cred că v-am vorbit într-una din ultimele scrisori de pretenția curții de la Viena de a readuce în discuție schimbările în Bavaria și despre ordinul dat de regele prusac, n.n.) de a se observa mișcările austrieșilor la frontierele Boemiei și Sileziei. La 21 ianuarie a ajuns aici un trimis al ducelui Des Deux Ponts, care ne-a transmis că se negociază un nou tratat între curțile de la Viena și München.

(.....)

Scrisoarea a 9-a

Din Berlin la 12 martie 1785 de la același către același

V-am trimis în penultima scrisoare niște amănunte ale prinderii șefilor răsculașilor valahi; nu sînt deloc exacte toate. Iată aici pe cele oficiale :

— s-a știut că Horea și Cloșca se aflau ascunși într-un refugiu în spatele munților înalți din Katna (??), unde ar fi fost dificil să fie atacați cu forțe deschise din cauza riscului de a pierde mulți oameni, ori cît de puțini ar fi cei ce ar acționa. S-a preferat violența, așadar, pentru a pune mîna pe acești răsculași. S-a aflat un ofițer care a fost însărcinat cu executarea acestui proiect, un anume Teill, primul locotenent al regimentului de husari de Toscana. Din două escadroane acesta a ales patruzeci de valahi de origine, pe care s-a putut conta. Acești valahi au mers să-l găsească pe Horea, sub motiv că au dezertat din serviciul împăratului pentru a se alipi răsculașilor. S-au comportat cu atîta pricepere încît au știut să-i cîştige total încrederea, Horea privindu-i ca pe oameni pe de-a întregul devotați lui. Locotenentul (Teill, n.n.) a dat fiecăruia cîte zece ducați de argint la plecare și le-a promis împărțirea tuturor prăzilor pe care le-ar face ; ei l-au servit pe Horea timp de patrusprezece zile cu cel mai mare zel, dar, în acest interval de timp, locotenentul Teill, informat prin trimiși de tot ceea ce făcea Horea, a înștiințat pe locotenent-colonelul Gray din al doilea regiment de infanterie secuiască, comandantul trupelor din acele părți. Cum a fost sigur de succesul capitulării răsculașilor, locotenent-colonelul Gray a angajat patru țărani din Granitie (??) să meargă la ascunzătoarea lui Horea, sub pretextul de a veni să-l prevină, în calitate de vechi prieteni, despre cercetările care se fac în legătură cu persoanele lor. Stratagema a reușit foarte bine : în vreme ce acești țărani stăteau familiar de vorbă cu el și cu tovarășul lui, Cloșca, lingă foc, detașamentul s-a apropiat. La semnalul convenit, falșii oaspeți ai celor doi șefi s-au aruncat asupra lor reținîndu-i pînă cînd ofițerul austriac a sosit cu trupa sa. Au fost astfel capturați răsculașii fără pierderea unui singur om. Era timpul să se facă această captură pentru că revolta amenința să cuprindă, fără încoială, toată Valahia. Optusprezece preoți au ținut un sinod în numele căruia i-au scris lui Horea că ar putea continua acțiunile sale și că spiritele i-ar fi favorabile. Autorul acestei scrisori este un oarecare Petre, preot de rit unit, și care, datorită acestei situații, nu-i mai puțin vinovat. S-ar părea, în rest, după toate deslușirile, că această revoltă a valahilor s-a produs la instigarea preoților, de foarte multă vreme nemulțumiți de administrație și de nobili. Nobilii au fost victimele pe care au crezut că-i de datoria lor că-i distrugă primii. Dacă ar fi avut în fruntea lor un șef de prestigiu ar fi reușit ; preoții au participat prea mult la desfășurarea răscoalei. Autorul principal este, se zice, un ofițer austriac ; după părerea lui, se aștepta să survină o ruptură între Austria și Poartă nu peste mult timp. Atunci toată Valahia, adică țărani, luînd armele, nemulțumiții din Ungaria alipindu-se lor, iar Turcia fiind interesată în a-i susține, insurecția ar fi avut urmări funeste pentru

Casa de Austria. Dar, în afara acestor precipitări, șefii aparenți, Horea și Cloșca, nu s-au bucurat de nici o considerație și au săvârșit prea multe orori pentru a putea realiza un partid puternic. Acești rebeli au meritat cu prisosință soarta pe care au avut-o și aceeași soartă o vor avea toți cei care se vor ridica contra autorității legitime, acei care ar crede că vor putea schimba forma de guvernământ jefuind, arzând și ucigând. Atât timp cât acești oameni sînt cei mai puternici, ei pot săvîrși orice ; dar această primă superioritate nu poate fi de lungă durată și vine clipa cînd își primesc pedeapsa pentru răzvrătirea lor.

Ni se scrie de la Viena că, în scurtul timp cît a durat această răscoală, s-a vărsat mult sînge deoarece nobilii au declanșat un adevărat măcel. Acest măcel nu i-a înfricoșat pe răsculați care nici azi nu pot fi considerați complet supuși. Cu toate că șefii lor sînt în lanțuri, spiritul revoltei rezistă mereu în multe districte. S-au interceptat niște scrisori cu înțelegeri între țăranii valahi și cei din Moldova. Aceștia din urmă s-au angajat să se unească cu primii ; cele două provincii, ale Moldovei și Valahiei, reunite, ar fi putut pune pe picioare o armată de mai mult de o sută de mii de oameni, pe cît de feroci pe atît de curajoși, armată care nu ar fi ușor de învins oricît de puțin ar fie ea sprijinită. Împăratul datorează mult ofițerului care a găsit calea de a împinge spre decapitare pe cei doi șefi ai răscoalei.

(.....)

DES ÉCHOS EUROPÉENS DU MOUVEMENT DE HOREA,
CLOȘCA ET CRIȘAN (1784—1785) DANS LA CORRESPONDANCE
DIPLOMATIQUE DE L'ÉPOQUE

(RESUMÉ)

Parmi les anthologies des correspondances contenant amples indications sur le mouvement de Horea, Cloșca et Crișan, se trouve celle réalisée par le comte de Metternich, éditées à Londres entre les années 1787—1794 sous le titre : „Lettres historiques, politiques et critiques sur les evenements qui se sont passés depuis 1778 jusqu'à présent. Recueillis et publiés par un homme de lettre qui n'est d'aucun académie, ni pensionné par aucun roi, république, visir ou ministre quelconques. À Londres, de l'imprimerie d'un ministre disgracié“.

DOUĂ DOCUMENTE PRIVIND ROLUL SOCIETĂȚII LITERARE DIN ARAD ÎN ADOPTAREA UNEI SCRIERI LITERARE UNITARE

IOANA BOTEZAN

Procesul formării limbii literare românești a început odată cu traducерile tipărite de diaconul Coresi din a doua jumătate a secolului al XVI-lea și a continuat în veacurile următoare, dezvoltându-se pe baza alfabetului chirilic, care permitea o scriere fonetică. Spre sfârșitul veacului al XVIII-lea și în primele decenii ale celui următor, Samuil Micu, Gheorghe Șincai și Petru Maior, principalii reprezentanți ai Școlii ardelenе, au pus însă problema înlocuirii alfabetului chirilic cu cel latin, în condițiile profilării fenomenului istoric al transformării conștiinței de neam în conștiință națională. Dar cu scopul de a combate aserțiunile adversarilor continuității românilor pe teritoriul Daciei, corifeii Școlii ardelenе au optat pentru o scriere etimologică, prin care se putea demonstra mai convingător caracterul latin al limbii române. Opțiunea lor pentru scrierea etimologică a fost preluată și dezvoltată spre mijlocul veacului al XIX-lea de continuatorii Școlii ardelenе din a doua generație în frunte cu Timotei Cipariu, August Treboniu Laurian și Aron Pumnul. Militând și acționând pentru înlocuirea alfabetului chirilic cu cel latin, primii doi au îmbrățișat teza predecesorilor lor privind necesitatea adoptării unei scrieri etimologice. Spre deosebire de ei, A. Pumnul, stabilit după revoluție în Bucovina, a susținut că trebuia păstrată scrierea fonetică și după adoptarea alfabetului latin. Dar atât A. Pumnul, cât și T. Cipariu și A. Tr. Laurian au comis exagerări în acțiunea de „purificare“ a limbii de elementele „străine“, care nu erau de origine latină.

În Țara Românească și Moldova, unde nu se studia latina pînă la mijlocul veacului al XIX-lea, scrierea etimologică n-a fost acceptată mai ales de scriitori care nu erau lingviști. Aici Alecu Russo, V. Alecsandri, I. Ghica, C. Negruzzi și alți adepți ai curentului istoric popular din jurul „Daciei literare“ și al „Propășirii“ au preferat scrierea fonetică. Ei au evitat însă exagerările „puriste“ ale „pumniștilor“, pronunțându-se pentru o limbă literară care să aibă la bază limba vie, vorbită de popor.

Așadar, în preajma unirii Moldovei cu Țara Românească de pe teritoriul locuit de români se foloseau în mare trei feluri de scrieri. În 1860, la un an după realizarea unirii celor două principate, în noul stat România s-a înlocuit oficial alfabetul chirilic cu cel latin. Tot în 1860 guvernul habsburgic a convocat o comisie filologică la Sibiu și alta la Cernăuți pentru a propune un sistem unitar de scriere cu caractere latine, în vederea utilizării lui la redactarea actelor oficiale și a manualelor școlare în limba română. Membrii comisiei transilvănene, în frunte cu T. Cipariu, au propus scrierea etimologică, iar bucovinenii alta, fonetică.

Existența celor trei feluri de scriere a împiedicat adoptarea unei limbi literare unitare de către toți românii. Mai mult, divergențele dintre adepții lor au continuat să se adîncească. Cu intenția de a pune capăt disensiunilor, s-a adresat, în 1864, Societatea literară din Arad celei din Bucovina. Răspunsul

acesteia, din 1865, va fi trimis de către arădeni comitetului Astra de la Sibiu care, la rîndul său, l-a expediat lui Ciparin la Blaj, întrucît prin studiile lui devenise cel mai de seamă filolog transilvănean. Așa se explică existența celor două documente, existente azi la Arhivele Statului din Cluj-Napoca, pe care le publicăm mai jos și care poartă cotele de 1118, respectiv 1119, fond Blaj, arhiva personală a lui T. Cipariu.

Cele două documente merită să vadă lumina tiparului deoarece reflectă nu numai necesitatea ajungerii la o înțelegere a tuturor românilor în chestiunea adoptării unei scrieri literare unitare, ci și *inițiativa filologilor arădeni în această direcție*. Fără îndoială că și inițiativa arădenilor a grăbit convocarea, în 1866, de către guvernul român a celor mai de seamă filologi și literați din toate provinciile românești. Datorită holerei care a bîntuit în vara anului 1866 la București, cei convocați se vor întruni numai în august 1867 în capitala României și vor pune bazele Societății Academice, care se va transforma ulterior în Academia Română. După dezbateri îndelungate, membrii Societății Academice vor adopta, în 1869, sistemul de scriere etimologică, dar peste un deceniu îl vor înlocui cu cel fonetic, care este în vigoare, în linii generale, pînă astăzi.

COMITETUL ASTRA CĂTRE TIMOTEI CIPARIU

[Sibiu, 2 ianuarie 1866]

Reverendisime domnule !

Comitetul Asoc[iațiunii] Tr[ansilva]ne Române în ședința sa ținută în 2 ianuariu c[alendar] n[ou] a[nul] c[urent], după ce mai întînu s-a citit răspunsul Societății Literare dein Bucovina, dat în urma scrisorii Asoc[iațiunii] Literare dein Arad dein 29 mai/10 iunie în obiectul statoririi unei unități ortografice, — care răspuns s-a împărțășit în copîă autenticată și acestui comitet dein partea directoratului Asoc[iațiunii] Literare dein Arad — , se află îndemnat prein un concluz al său expres protocolarmente, cu privire la cestiunea așa importantă, a atrage cea mai încordată atențiune a tuturor bărbaților de specialitate filologică, sprimîndu-și acest comitet totdeodată cea mai viă a sa dorință, ca aceli bărbați, români de specialitate să nu-și pregete osteneala a veni în ajutoriul favoritoarei deslegări a cestiunii ortografice prein darea în publicitate a productelor ingenialor, studiilor și experiențelor sale relative la obiectul de sub cestiune pre calea jurnalelor națiionali. Și anume, subscrisul Comitet al Asoc[iațiunii] [i]și luă volia a-și îndrepta dorința sa în astă privință cătră r[everendis]ma domnia voastră nu numai ca președinte al secțiunii filologice, decretate în adunarea generală ținută la Hațeg în 1—2 august 1864, ci totdeodată ca cătră un bărbat, carele în cel mai îndelungat timp și anume dein anii tineretelor, cu distinctă predilecțiune v-ați ocupat cu astă specialitate de mare importanță pentru viitoriul durabil și dezvoltarea progresivă a limbii și literaturii noastre națiionali. Pre cînd dară subscrisul Comitet al Asociațiunii tr[ansilvane] române are onoare a aduce prein aceasta la cunoștința r[everendis]mei dvoastre această dorință a sa, totdeodată are onoare a alătura aici în copîă și răspunsul ce l-a dat Comitetul Societății Literare dein Bucovina la scrisoaria recercătoare a Asociațiunii Literare dein Arad în obiectul statoririi unității ortografice.

Dein ședința Comitetului Asoc[iațiunii] Tr[ansilva]ne Române ținută la Sibiu în 2 ianuarie c.n. 1866

Petru Manu, preșie[dinte] inter[imar]

Ioane V. Rusu, secretar II

Mărite prezidiu !

Mai nainte fie-mi iertat a cere scuzare pentru întârzierea răspunsului Comitetului Societății Literare Române din Bucovina la prea onorata scrisoare din 29 mai/10 iunie 1865 a măritului prezidiu al Asociațiunii Naționale din Arad pentru Cultura Poporului Român. Subscrisul dein partea sa nu a lipsit a arăta îndată pre calea publicității prin organul Societății primirea scrisorii, exprimându-și în numărul 7 al foii Societății din luna lui iuliu toată bucuria sa și a amicilor săi din Bucovina asupra propunerii importante și cea mai via dorință pentru a ei fericit rezultat, publicându-vă în același număr totodată și însăși scrisoarea amintită. Însemnătatea cea nemărginită a coprinsului scrisorii l-a îndatorit însă a o comunica Comitetului plinarii al Societății noastre spre dezbateri spre rostirea opiniunii sale și spre stabilirea răspunsului corespunzătoriu. Dară Comitetul — din cauza absenței majorității membrilor săi împrăștiați preste vară —, s-a potut aduna tocmai în luna trecută. Comitetul a luat în cea dintiiu a sa ședință propunerea momentoasă a Asociațiunii arădane în cea mai deaproape băgare de samă și discutare. Comitetul așîșderea este profund convins de sințul adevăr, cum că unitatea poporului român în limbă și literatură este legea supremă carea în împărăția spiritului trebuie să conducă toate lucrările și stăruințele fiilor săi luminați. Unitatea genetică a seminției poporului român, faptul necontestabil al voinței atotputernicului Dumnezeu nu cunoaște, spre mindria și fericirea noastră, în sinul său dialecte. Ea respinge toate încercările, spre a răsturna fără neveritate *unitatea limbii — odorul cel mai prețios al naționalității sale*, (subl. n. — I. B.) secretul existenței seculare și talismanul viitoriului său —, fie ele cît de binevoitoare, cît de lăudabile sau de ingenioase, cari însă prin diferitele moduri de scriere și de vorbire nu vor lipsi în fine a produce cele mai triste urmări pentru poporul român, a-l despărți prein dialecte artificioase, ca prin miscemuri chinezești în fracțiuni, în bucăți, ale căror număr n-ar atirna numai de la numărul limbiștilor săi, cari sporesc neconținut ; pre cînd nefavorul timpurilor ar trebui să îndemne pre toți bărbații națiunii — în loc de a despărți și prin urmare a slăbi poporul nostru în modul acesta — a contribui în tot chipul și cu toate puterile spre a cultiva și a înălța cunoștința omogenității și unității sale, spre a-l însufleți, a-l apropia și-nfrăți tot mai mult cu sine însuși. Comitetul deploră separatismul limbistic intrat pre nesimțite între noi prin diferitele ortografii ca o adevărată nefericire, cu atîta mai mult cu cît simte că greutatea dezrădăcinării crește pe zi ce merge, crește cu cît se încuibă mai mult, cu cît învechește. Ba, lucrul a ajuns pîn[ă] acolo, că multe cărți și ziare interesante folositoare, adeseori eminente, nu servesc în cutare țară sau parte a unei țări locuite de români, din cauză că ortografia le-ar fi eras cu totul alta decît cea primită pe acolo, că nu și-ar mai cunoaște nime limba sa în ele, că individualitatea și dulceața limbii române ar lipsi cu totul din ele și că limbagiul lor, cu ortografia lor străină, cu sau fără „de pînteni“, „de coif“ sau „cu pușcă în spate“ ar semăna ades cu alte dialecte mai mult decît cu limba românească. Aceste se pot auzi nu cumva de o singură ortografie, ci la rîndul său de toate ortografiile române existente pînă acum. Deși nu rămîne îndoială că unificarea ortografiilor este o necesitate urgentă, este condițiunea vitală a dezvoltării și înaintării naționale, iar că amănarea ei ad greacas calendas este eternizarea separatismului cu toate urmările lui cele mai nefericite. Limba română, scumpă moștenire de la străbunii noștri, a ajuns prin întunericul seco-

lilor, prin vijeliile trecutului după atâtea lupte cu huni și cu avari, cu turci și cu tătari omogenă, una și nedespărțită până la noi în secolul al XIX[-lea] cu carele se mîndrește a fi înaintat mai mult cultura românilor decît toți premergătorii săi. Și tocmai noi să fim acei cari am voi să izbim în unitatea limbii, carii am voi să sugrumăm mîndria și mîngăerea noastră, simbolul mărețiu al unității poporului român. Nu ne-a mai rămas alta de făcut pentru luminarea și fericirea lui ? Credem că nu se va afla român bun și fiu sincer al națiunii carele să nu chame blăstămul ei asupra bărbaților cari vor pote[a] și nu vor voi a contribui spre a se delătura dezbinarea amenințătoare în sensul limbii materne. Din motivele expuse a primit comitetul scrisoarea măritului prezidiu al Asociațiunii arădane cu cea mai vie bucurie și cu un simțiu de profundă stimă și dragoste pentru acei bărbați demni cari au luat în neobosita lor stăruință pentu dezvoltarea culturii naționale inițiativa prin propunerea făcută țintitoare la mijlocirea delăturării anarhiei crescînde în modul scrierii și al vorbirii limbii noastre și la stabilirea unei ortografii generali pentru toți frații noștri, prin o bună, grabnică și amicală consfătuire și cîntelegere. Comitetul se declară din partea sa de tot înțelesu[!] cu modalitatea propunerii. El speră că adoptîndu-se aceste modalități și procedîndu-se la punerea ei în lucrare cu cumpănire înțeleaptă, se va ajunge cu ajutoriul ceriului și rezultatul mult dorit, prin conlucrarea bărbaților noștri compatrioți și mai ales prin stăruințele societăților române dein Austria, la cari dorim cu deosebire să se alătore și împărtășirea bărbaților luminați și literați din România. Aceste toate — după cum se înțelege de sine — fără însă de a prejudeca viitorul, fără de a împedeca dezvoltarea ulterioară a științei limbistice, zborul liber al filologiei națiunali. Conform cu îndatoririle și cu cercul competenței sale, comitetul nu va pregeta a subșterne și a recomanda propunerea Asociațiunii arădane celei mai deaproape adunări generale a societății noastre, care se va ține în luna ianuaru 1866 și a duce apoi deciziunea ei la cunoștință măritului prezidiu, ca după aplanarea cestiunilor preliminari și să poată păși în unire și deplină înțelegere cu prea oniratele asociațiuni din *Arad* și din *Transilvania* la luarea măsurilor necesare, asigurîndu-se întru acest mod măsurile a tustrele societăți literare, aprobarea formală a membrilor lor, iar lucrării națiunale votul momentos a comisiei, compuse de obligații săi cei mai demni luminați și competenți reprezentanți ai societăților menționate : autoritatea recerută, consimțămîntul generale și călduroasa îmbrățișare a tuturor românilor. Comitetul nu va lipsi totodată a aduna din partea sa până atunci material propriu spre a contribui la delucidarea întrebării ce ne ocupă.

Georgiu Hurmuzaki m. p.,
președinte[le] Re[u]n[iu]nei m. p. mădulariu al
Comitetului

Pentru autenticitate
Dionisie Pășcușiu m. p. notar direct.

TWO DOCUMENTS WHICH SHOW THE CONTRIBUTION OF THE LITERARY ASSOCIATION IN ARAD, TO THE ADOPTING OF A UNITARIAN SPELLING

(SUMMARY)

The article presents two documents which are to be found at the States Archives in Cluj-Napoca.

The first document belongs to the ASTRA — Committee and is addresed to Timotei Cipariu. The second one belongs to the Romanian Literary Association from Cernăuți, and is addresed to the Romanian Literary Association from Arad. The documents reflect the necessity of adopting a unitarian spelling and the initiative of the philologists from Arad.

FILE INEDITE DIN TRECUTUL MELEAGURILOR ARĂDENE

MIRCEA TIMBUS

Activitatea de cercetare tematică desfășurată în mod sistematic asupra documentelor din patrimoniul Arhivelor Statului — Filiala județeană Arad — prilejuiește, nu de puține ori, dezvăluirea unor informații despre locuri, evenimente, raporturi sociale sau personalități pe care perspectiva istoriei, eliberându-le de interpretări subiective, le înfățișează în adevărata lor lumină.

Înscrisul la care ne referim în cele ce urmează, recent descoperit între actele comitelui suprem al comitatului Arad¹ din anul 1859 aduce în prim plan orașul nostru cu împrejurimile sale, oprindu-se îndeosebi asupra potențialului lor economic. Este vorba despre un raport cuprinzător, bogat în date, întocmit de virful administrației locale, comitele, la cererea autorității administrative superioare, servind acesteia din urmă drept temei în politica sa față de supuși, caracterizată printr-o fiscalitate excesivă. Tocmai de aceea documentul nu omite nici un domeniu al activității economice aducător de venituri stăpînirii străine, oferindu-ne azi o imagine completă a resurselor naturale știute atunci în zona Aradului și a îndeletnicirii locuitorilor.

Pe prim plan se situa, cum era și firesc, agricultura, dată fiind întinderea terenurilor arabile, urmată de viticultură, exploatarea pădurilor, creșterea viteilor, acestea toate furnizînd o îndestulătoare materie primă pentru celelalte ramuri ale economiei comitatului: industria, meșteșugurile și comerțul.

Cu privire la fabricile menționate în document, deși ne lipsesc elementele de apreciere (număr de muncitori, forța mașinilor întrebuințate), observăm că nu pot fi considerate, decît în parte, drept unități industriale. Fără îndoială, morile hidraulice, fabricile (presele) de ulei, tipografiile, litografia, ca să ne referim numai la cele mai evidente, nu aveau nimic comun cu industria în accepția actuală a cuvîntului. Se impune așadar să le privim cu rezervă necesară. Dă asemenea, cuptoarele din Sebiș, Zimbru, Moneasa, Dezna, Reștirata, care topeau minereurile de fier extrase din apropiere, erau mici unități manufacturiere care nu au evoluat niciodată spre o industrie siderurgică.

De o frumoasă dezvoltare se bucura comerțul arădean practicat îndeosebi la reședința comitatului, orașul Arad, dar și în cele 23 țirgușoare și 152 sate, entreierate de numeroși negustori ambulanți și împînzite de unități comerciale multiple.

Asupra configurației orașului Arad documentul insistă mai mult, furnizînd date interesante despre întinderea sa, numărul de locuitori, instituțiile mai importante etc., asigurîndu-ne de perspectivele dezvoltării sale. Plutăritul pe Mureș, cu lemne și sare, drumurile comerciale ce se încrucișau aici, legînd Aradul de centrul Transilvaniei și de apusul Europei și îndeosebi începuturile transporturilor pe calea ferată, permiteau realizarea unei ridicate cifre de afaceri pentru acea vreme, îndreptățind speranțele în evoluția ascendentă a orașului.

¹ Arh. St. Arad, „fond Prefectura jud. Arad“ — Actele comitelui — d. 1714/1859, f. 2—6.

Nu lipsesc nici informațiile cu caracter demografic dar, așa cum se va vedea, fiind insuficient conturate, lasă loc unor justificate semne de întrebare. Despre populația comitatului se arată că, potrivit cu ultimul recensământ din 1857, însuma 258 493 locuitori, fără să se precizeze însă dacă în cifra amintită se includeau și cei 28 094 locuitori ai orașului Arad. Consultând recensământul în cauză², observăm că indica un total de 255 157 locuitori în comitatul Arad (împreună cu orașul), inferior deci cu 3336 față de cifra din documentul la care ne referim. Diferența poate fi explicată prin sporul natural al populației din zona Aradului în intervalul 1857—1859.

Cu privire la însemnările rezervate repartiiiei populației pe naționalități, acestea sînt redade într-un mod voit echivoc, cu scopul atenuării adevărului, dealtfel bine cunoscut, potrivit căruia românii le revenea preponderența numerică absolută. Documentul atribuia și el românilor majoritatea, dar raportul de 5/12 cu care ei sînt înregistrați se situa mult sub realitate. Ne-o confirmă proximalul recensământ pe naționalități, din anul 1862³, care surprindea în comitatul Arad (fără oraș) un număr de 181 762 români, față de totalul populației de 230 371 locuitori. Este vorba deci de un raport de peste 9/12, care ilustrează convingător superioritatea numerică a românilor. Preponderența se menține, cu o ușoară diminuare, exprimîndu-se printr-un raport de cca 8/12, chiar dacă am considera — prin absurd — populația orașului aparținînd în întregime altor naționalități. Evident, o atare posibilitate se exclude ea fiind infirmată, în lipsa unei statistici oficiale — pe naționalități — privind populația orașului, de alte izvoare contemporane. Este suficient să amintim matricolele botezaților, cununaților și decedaților, întocmite pe religii, care atestă existența masivă a românilor în oraș.

Nu ne-am propus însă un studiu pe această temă, ci, pornind de la afirmația din documentul pe care-l publicăm, potrivit căreia românii ar fi reprezentat doar 5/12 din populația totală a comitatului Arad, am încercat să dovedim netemeinicia ei și să restabilim adevărul, recensămîntele oficiale ale autorităților vremii fiind, ele însele, deosebit de edificatoare în acest sens.

Pentru celelalte numeroase amănunte despre așezarea geografică, întindere, repartiiia teritoriului comitatului, schimburile comerciale etc., nemai fiind susceptibile de interpretări eronate, lăsăm documentul să-și reverse atît de bogatele sale informații.

1859 octombrie, Arad. Informare, aparținînd autorității comitatului Arad, cu privire la situația industriei, agriculturii și comerțului orașului și comitatului Arad; conține și date statistice, cit și unele considerații de ordin geografic și istoric, referitoare la zona Aradului.

Date statistice cu privire la situația agriculturii, comerțului și industriei comitatului Arad și, cu deosebire, a orașului liber regesc Arad, Ungaria, ținutul administrativ al Oradiei.

Comitatul Arad este așezat în extremitatea sud-estică a regatului Ungariei, mîrginîndu-se spre nord cu comitatul Bihariei de Nord și spre vest cu comi-

² Vezi tabelul cu evoluția demografică în comitatul Arad, publicat de A. Caciora — E. Glück, *Situația etno-demografică a părților ardene între 1849—1918*, în „Zlridava“ XII, Arad, 1980, p. 222. Recensămîntul anului 1857 este redat conform *Tafeln sur Statistik der Österreichischen Monarchie*, „Neue Folge“, III Band (1855, 1856, 1857), Wien, 1861.

³ Arh. St. Arad, „fond Prefectura județului Arad“ — Recensămînte — d. 60/1847, 1862, f. 2—6.

tatul Bekes Cenad ; este despărțit spre sud de Voivodina sirbească și de Banatul timișan prin riul Mureș iar spre est, de marele principat al Transilvaniei, printr-un masiv lanț muntos.

Suprafața comitatului însumează 109¹ mile pătrate, iar numărul locuitorilor, după ultimul recensământ din anul 1857, 258 493 suflete, din care, în conformitate cu conscripția din anul 1850/51 (în anul 1857 nu s-a înregistrat populația pe naționalități), aproximativ 3/12 unguri, 5/12 români (valachi), 2/12 nemți, 1/12 ruteni și 1/12 slavi, la care se adaugă 4 694 izraeliți².

Zona estică, muntoasă, adăpostește în latura ei sud-vestică renumitele podgorii Mocrea, Almaș, Pîncota, Gașa, Șiria, Cuvin, Ghioroc, Miniș, Păuliș și Radna.

Pădurile întinse, de obicei doar parțial cultivate, furnizează o bogată producție de lemn, gogoși de ristic³ și ghindă.

Nu lipsesc nici mineralele, utilizate de cuptoarele de fier din Sebeș, Zimbru, Moneasa, Dezna și Reștirata, care produc anual aproximativ 20 000 chintale⁴ fier brut și fier de întins. Dealtfel potențialul lor productiv, din lipsă de capital și antreprize, nu este nici pe departe folosit.

Lignitul, care se găsește din abundență, nu a fost pînă în prezent nici măcar luat în considerare, din cauza ieftinității lemnului.

În afara riului Mureș, purtător de pietriș, regularizat în ultimii ani prin mai multe dragări mari, comitatul Arad este udat și de Crișul Negru și Alb, din care pornește un canal de scurgere (așa-zis al morilor), canal ce pune în mișcare un număr de mori hidraulice, printre care se remarcă cea cu adevărat importantă, a prințului Sulkovszky, stăpînitor în Buteni, care macină anual aproximativ 80—90 000 măsuri⁵ producția fiind comercializată, în cea mai mare parte, în Transilvania; celelalte mori aflate pe acest canal, la Aldești, Moneasa, Bocsig, Ineu, Apateu, Seleuș, Vârșand, Nădab și Socodor, macină fiecare în medie 40 pînă la 50 000 măsuri anual.

Suprafața comitatului, de 109 mile pătrate sau 1 090 000 pogoane, se împarte în :

Pămînt arabil ...	286 353	pogoane a 1600 stînjeni pătrați ;
vii	10 064	pogoane a 1600 stînjeni pătrați ;
pășuni	184 341	pogoane a 1600 stînjeni pătrați ;
livezi	110 758	pogoane a 1600 stînjeni pătrați ;
păduri	278 794	pogoane a 1600 stînjeni pătrați
sector de pădure cu copaci doborîți de vînt	6 779	pogoane a 1600 stînjeni pătrați
teren neproductiv	212 911	pogoane a 1600 stînjeni pătrați.

Total : 1 090 000 pogoane, dar trebuie făcută observația că o nouă măsurătoare va evidenția, fără îndoială, suprafețe mai mari.

¹ 1 milă = 7500 m.

² Conscripția din 1850/51 la care se referă documentul nu se întemeiază pe realitate. Ea este fundamental contrazisă de recensământul populației comitatului Arad, din anul 1862, întocmit pe naționalități. (A se vedea fondul Prefectura județului Arad — Recensăminte —, d. 60/1847, 1862, f. 2—6).

³ Gogoasă de ristic = excrescență pe frunzele de stejar, bogată în tanin.

⁴ Unitate de măsură egală cu 50 kg.

⁵ Unitate de măsură egală cu 30 litri.

În suprafața amintită sînt cuprinse, pe lângă orașul Arad, 23 țirgușoare, 152 sate și un număr considerabil de proprietăți.

În partea de cîmpie a comitatului se află corporația comercială a Aradului cu 146 comercianți încorporați și 374 mici negustori neîncorporați.

Reședința comitatului este orașul Arad, în care se concentrează conducerea tuturor domeniilor de activitate. Așezat pe malul drept al Mureșului, a fost ridicat, în anul 1834, la rangul de oraș liber regesc. Avînd o suprafață de 1 ³/₄ mile și 5 cartiere, este reședința autorității comitatului, a tribunalului comitatului, a direcției financiare cercuale și a unei episcopii greco neunită. Are un gimnaziu superior, o școală secundară superioară și una inferioară, mai multe școli normale și ordinare (elementare). Numără 3728 case și 28 094 suflete.

Accesul ușor la lemn, piatră de construcție, var și cărămidă, facilitează progresul zilnic al dezvoltării orașului.

Pe Mureș plutesc, în aval și amonte, un număr mare de vase (plute), care, la o adîncime medie a apei, au o capacitate de transport de 1000 pînă la 1500 chintale, fără a socoti plutele încărcate cu lemn și sare care, potrivit situației din ultimii ani, au transportat în aval pînă la 250 000 chintale sare. În ultimii doi ani s-a făcut și încercarea [navigării] de pe Tisa în amonte [pe Mureș] cu vase cu aburi, dar, din cauza nivelului apei, cel mai adesea insuficient, nu a înregistrat rezultatele scontate.

Drumurile comerciale între Pesta—Seghedin—Sibiu—Timișoara și Oradea, care se încrucișează aici și, îndeosebi, linia Pesta—Szolnok—Arad a Societății de cale ferată „Tisa“, care se termină aici cu o gară impozantă, fac din Arad o piață de tranzit și comerț nu lipsită de importanță, de o considerabilă însemnătate pentru transporturi și comision.

În orașul Arad și împrejurimi se găsesc :

Stabilimente comerciale și industriale.

a) Firme încorporate.

Unități comerciale angro	18
Băcăni	15
Prăvălii de mărunțișuri și articole de modă	10
Prăvălii pentru articole de fierărie și scule	6
Prăvălii pentru dantele și articole de mercurie	4
Prăvălii pentru articole de galanterie	3
Prăvălii pentru unelte	2
Papetării	3
Magazine de pălării	6
Case de transport și comision	9

b) Neîncorporate.

Negustori de grîne	80
Negustori de vinuri	40
Negustori de lemne	45
Negustori de făină	47
Negustori de porțelanuri și veselă	6
Negustori de sticlărie	8
Librării	2

Negustori de mărunțișuri	63
Băcani	70
Negustori de vechituri	13

c) *Incorporate comitatului Arad*

Negustori de țară	146
-------------------------	-----

d) *Negustori de țară neincorporați.*

Negustori de mărunțișuri în comitat	374
---	-----

e) *Fabrici.*

De spirt, în Arad	11
De spirt în imediata vecinătate, în comitat	42
Joagăr (ferăstrău mecanic cu aburi)	1
Fabrică de piele	1
Fabrici de mașini	3
Moară cu aburi	1
Mori hidraulice	12
Fabrici de ulei	2
Fabrică de chibrituri	1
Tipografii	2

f) *Meșteșugari.*

Corporații de diverse meserii	666
Meserii autorizate	275
Personal ajutător	2500

Schimburi comerciale.

a) *Export.*

Denumirea	Unitatea de măsură	Cantitatea	Prețul unitar	Valoarea	
				florini	creițari

Cereale.

Grâu	Măsuri*	350 000	5 florini	1 750 000	
Secară și cereale amestecate	Măsuri	150 000	3 ¹ / ₂ fl.	525 000	—
Orz	Măsuri	250 000	2 fl.	500 000	—
Porumb	Măsuri	300 000	2 ¹ / ₂ fl.	750 000	—
Ovăz	Măsuri	150 500	1 ¹ / ₂ fl.	225 750	—
Mei	Măsuri	80 000	2 ¹ / ₄ fl.	180 000	—
Rapiță	Măsuri	80 000	5 fl.	400 000	—
Măzărache	Măsuri	5 000	2 ¹ / ₂ fl.	12 500	—
Sămînță de in	Măsuri	7 900	4 ¹ / ₂ fl.	35 550	—
Sămînță de cînepă	Măsuri	260	3,2 fl.	832	—
Sămînță de trifoi	Chintale	870	2,2 fl.	1 914	—
Legume (păstăi)	Măsuri	10 000	4,8 fl.	48 000	—

* 1 Măsură = 30 l.

Denumirea	Unitatea de măsură	Cantitatea	Prețul unitar	Valoarea	
				fl.	cr.
Produse naturale.					
Vin de masă	Găleata	70 000	6 fl.	420 000	—
Vin vechi	Găleata	20 000	10 fl.	200 000	—
Vin roșu de Miniș	Găleata	5 000	15 fl.	75 000	—
Vin vechi roz	Găleata	3 980	18 fl.	71 640	—
Vin desert de primă calitate și Vermut	Găleata	1 000	50 fl.	50 000	—
Lemn de foc, de prelucrat și de construcții				400 000	—
Hamei	Chintale	455	20 fl.	9 100	—
Nuci	Măsurî	3 200	4 fl.	12 800	—
Boi îngrășați	Capete	8 000	130 fl.	1 040 000	—
Vaci îngrășate	Capete	4 000	60 fl.	240 000	—
Oi și batali îngrășați	Perechi	7 500	23 fl.	172 500	—
Porci îngrășați	Bucăți	15 000	30 fl.	450 000	—
Porci slabi	Bucăți	25 280	16 f.	404 480	—
Produse fabricate.					
Spirit	Grade	1 940 000	34 cr.	1 099 333	20
Șliboviță	Găleata	4 136	24 fl.	99 264	—
Hachiu de tescovină	Găleata	7 250	2 fl.	145 000	—
Scrobeală	Chintale	400	20 fl.	8 000	—
Clei (clei de timplărie)	Chintale	1 500	25 fl.	37 500	—
Ulei	Chintale	1 210	36 fl.	43 560	—
Făină	Chintale	12 500	15 fl.	187 500	—
Produse brute.					
Gogoși de ristic	Chintale	59 800	6 fl.	358 800	—
Potasă (Potasiu)	Chintale	500	18 fl.	9 000	—
Piei (crude de vită)	Bucăți	5 080	20 fl.	50 800	—
Piei de vițel, crude	Bucăți	5 620	legătura a 10 fl.	5 620	—
Piei de iepure	Bucăți	14 860	100 buc. a 20 fl.	2 972	—
Grăsime (untură)	Chintale	990	40 fl.	39 600	—
Pene	Chintale	210	85 fl.	17 850	—
Zărențe	Chintale	4 000	6 fl.	24 000	—
Coarne	Bucăți	32 680	100 buc. a 40 fl.	13 072	—
Ghiare	Bucăți	40 500	chintalul a 5 ¹ / ₂ fl.	222	45
Slănină	Chintale	1 500	26 fl.	39 000	—
Seu	Chintale	4 100	35 fl.	143 500	—
Tartru	Chintale	1 100	12 fl.	13 200	—
Lină toarsă, fină	Chintale	2 500	100 fl.	250 000	—
Lină ordinară	Chintale	1 550	35 fl.	54 250	—
Lină tăbăcită (argăsită)	Chintale	300	25 fl.	7 500	—
Lină pentru pălării	Chintale	480	17 fl.	8 160	—
Miere	Chintale	4 000	24 fl.	96 000	—
Ceară	Chintale	200	100 fl.	20 000	—
Mătase brută	Funt *	386	10 fl.	3 860	—
				10 769 856	5

* 1 Funt = $\frac{1}{2}$ kg.

b) Import.

Coloniale	1 240 000 [fl.]
Articole de fierărie și scule	700 000 [fl.]
Articole de galanterie și dantele	790 000
Articole de sticlărie și porțelanuri	150 000
Articole de aur și argint	390 000
Pălării	56 500
Articole din postav și pînă, transilvănene	284 100
Hîrtie	39 680
Articole de manufactură	2 895 700
Mașini pentru agricultură	25 000
Lemn de foc, de construcție și de prelucrat	1 695 400
Articole de blănărie	300 510
Cîneșă crudă și tocată (melișată), 600 chintale	10 800
Hamei din Boemia, 300 chintale a 90 florini	27 000
Piele, 15 mii [bucăți], piele de oaie	15 000
Piele, 10 mii, piele de capră	30 000
Piele, astrahan și blănuri, 3 mii a 20 fl.	60 000
Piele, piele de talpă, 5 mii a 30 fl.	150 000
Piele de lac & C	10 000
Piele de vițel, 12000 a 3 fl.	36 000
Piele de vită (de boi și vaci), 10 mii a 18 fl.	90 000
Pește uscat, 80 000 chintale a 8 fl.	640 000
Trafic cu vite cornute, buc. 7500 a 110 fl. [perechea]	412 500
Porci, buc. 20 000 a 16 fl.	320 000

10 368 190

OBSERVAȚII.

A) Agricultură, practică foarte rațional de către cea mai mare parte a stăpînitorilor de pămînt, de către majoritatea arendașilor proprietăților domnești alodiale, ar cunoaște o și mai mare dezvoltare dacă s-ar putea găsi un remediu împotriva lipsei de forță de muncă.

B) În domeniul viticulturii se activează cu o deosebită râvnă. Vinurile, uneori delicioase și de renume mondial, ca cel roșu de Miniș, vinul superior, vermul, [vinul] de Măderat ș.a.m.d., de calitate excelentă, se bucură cu adevărat de căutare, chiar și în străinătate, avînd loc și un oarecare export, a cărui pondere ar putea crește doar prin asigurarea unei comunicații rapide. De precizat este și faptul că viile aparțin, în cea mai mare parte, orășenilor din Arad.

C) Pădurile : O parte însemnată a bogățiilor acestei regiuni o constituie foarte întinsele și dese păduri cu lemn de construcții, de prelucrat și de foc, din toate speciile, cu care încă de pe acum se exercită un foarte însemnat comerț deși doar cele din sud, situate în apropiere de cursul Mureșului, asigură un cîștig mai mare, în timp ce pădurile nordice, din lipsă de drumuri de acces, trebuie să rămînă aproape neexploatate.

D) Creșterea vitelor cornute și a porcilor înregistrează un frumos progres, îndeosebi aceasta din urmă a cărei dezvoltare sub raport cantitativ și calitativ este favorizată de pădurile bogate [în ghindă].

E) Fierăriile sînt dotate pentru moment doar cu 4 cuptoare de topit, deși zăcămintele metalifere ar putea oferi posibilitatea unui ciștig mai mult decît înzecit, dacă capitalurile de exploatare necesare proprietarilor și antreprenorilor ar fi oferite de autorități cu dobînzii convenabile.

F) Plutăritul pe Mureș este neînsemnat în raport cu bogăția produselor, cu bazinul hidraulic și cu nevoile de trafic, totuși printr-o regularizare aflată tocmai în curs, navigația actuală, stînjinită cel mult de existența morilor [plutitoare], se află în fața unui viitor însemnat.

G) Fabricile, pentru care această regiune, cu bogăția sa în lemn și apă, este deosebit de favorabilă, sînt frîinate de la o dezvoltare mai însemnată, doar de lipsa capitalului ieftin de exploatare.

Meseriile. Proporția meseriașilor față de numărul orășenilor vorbește despre hărnicia acestora din urmă. Numărul meseriașilor a căror produse sînt aduse aici la piață, însumează o cifră de 4—5 ori mai mare.

H) Comerțul orașului Arad apare ca foarte însemnat din cifrele tabelului. Cele trei tîrguri anuale, care sînt vizitate de negustori din Pesta, Viena și din alte țări ale coroanei ocupă, după cele din Pesta și Debrețin, primul loc din întreaga Ungarie, de vreme ce fiecare dintre ele mijlocește o vînzare de 1 $\frac{1}{2}$ milioane guldeni. Tîrgurile anual și săptămînale din cele 23 trîgușoare sînt de cea mai mare însemnatate pentru comerțul de vite și produse brute.

Din cifrele și observațiile precedente rezultă așadar că cifra anuală de afaceri a orașului Arad este de aproximativ 25 000 000 sau 26 250 000 florini monedă imperială.

Arad, octombrie 1859.

PAGES INEDITES DU PASSÉ DES CONTRÉES D'ARAD

(RESUMÉ)

Le titre ci-dessus, s'est inspiré d'un document concernant une série d'informations portant sur la configuration économique et sociale de la ville d'Arad et de ses environs, document original, récemment découvert aux Archives d'Etat, a l'occasion de l'activité habituelle de recherches et d'investigations. Il s'agit d'un rapport statistique détaillé, daté de 1859, rédigé par la chancellerie du Comité suprême du Comitat d'Arad et qui nous révèle les multiples facettes de la vie et des mœurs des habitants de ces parages.

Étant donné que par leur riche contenu, ces informations intéressent la recherche historique, le document, précédé par une ruccinte présentation, est publié en entier, en original savoir en allemand et ensuite, traduit en roumain.

CÎTEVA CONSIDERAȚII PRIVIND LUPTA MASELOR POPULARE ROMÂNEȘTI ARĂDENE PENTRU MENȚINEREA LIMBII ROMÂNE CA LIMBĂ OFICIALĂ ÎN ADMINISTRAȚIA COMUNALĂ

ANDREI CACIORA, IOAN POPOVICI

Revoluția de la 1848 a rămas adînc întipărită în conștiința poporului nostru, mesajul luminos al ideilor revoluționare arătînd mai limpede maselor, populare românești, calea de urmat pentru înlăptuirea aspirațiilor naționale și sociale. Mărturiile documentare dovedesc că, revoluția a fost urmată nu numai de o creștere a conștiinței unității naționale a românilor de pe teritoriul vechii Dacii, dar și de o intensificare a luptei pentru recunoașterea drepturilor legitime ale națiunii române, luptă care s-a afirmat, cu vigoare, atît în anii întunecoși ai absolutismului, instaurat în toamna anului 1849, cît și în perioadele „liberală” și dualistă, prin numeroase acțiuni purtate pe plan politic, social, cultural și economic.

O componentă a acestei largi desfășurări axată, de altfel, pe o veche și continuă realitate istorică — compoziția etnică a populației din Transilvania în cadrul căreia marea majoritate o formau românii — au constituit-o acțiunile maselor populare românești pentru folosirea limbii române ca limbă oficială în administrația comunală¹.

Este de relevant faptul că, cu toate interdicțiile autorităților, o bună parte a comunităților din localitățile arădene românești, foloseau limba română în „afacerile comunale” încă înainte de revoluția de la 1848 și chiar în perioada absolutismului, realitate atestată prin documentele și sigiliile comunale emise și utilizate în aceste perioade². După 1861, folosirea limbii române în administrație s-a generalizat în aproape toate comunele românești din fostul comitat Arad, ceea ce desigur n-a convenit claselor stăpînitoare, ale vremii. Acționînd pe diferite căi, dar mai ales prin intermediul autorităților comitatense, ele au căutat să stăvilească „tendința românizării administrației comunale”, cum se exprimau unii membri ai Comitetului administrativ al comitatului, la început prin respingerea documentelor — mai ales a rapoartelor scrise în limba română, iar apoi chiar prin decizii și ordine scrise cum au fost cele emise de către vicecomitele Tabajdy C., prin care se dispunea obligativitatea redactării actelor oficiale comunale și în limba maghiară³. Înțelegînd că aceste dispoziții vizau înlocuirea, treptată, a limbii române, cu cea maghiară, în administrația comunală, masele populare românești din comitat au protestat prin numeroase „adunări populare” și memorii, ultimele înaintate atît conducerii comitatense, cît și guvernului Ungariei.

¹ Referitor la această temă amintim și volumul profesorului dr. Vasile Popeangă : *Aradul centru politic al luptei naționale din perioada dualismului (1867—1918)*, Ed. Facla, Timișoara 1978, precum și studiul George Manea : *Aspecte din lupta comunelor din părțile Aradului, din anul 1873, pentru folosirea limbii române*, în „Ziridava” III—IV, 1974, pag. 113—116.

² Arhivele Statului Arad, Colecția de sigili, *passim*.

³ *Idem*, Acte administrative nr. 387 și 1081/1873.

Ceea ce am dori să relevăm în intervenția noastră este faptul că acțiunea de protest n-a fost un fenomen singular, ea cuprinzând toate comunele românești din comitat, nu s-a desfășurat treptat, la mari intervale de timp ci pe parcurs a citorva luni ale anului 1873 și că n-a avut nici caracter de acțiune individuală, ci, dimpotrivă, o participare de masă⁴. Pe de altă parte memoriile de protest înaintate autorităților au un conținut evasiident, mai ales în ceea ce privește argumentația juridică a dreptului de folosire a limbii române ca limbă oficială în administrația comunală.

Toate acestea ne conduc la concluzia că mișcarea de protest din anul 1873 a românilor arădeni a fost o acțiune organizată și, totodată, că ea a constituit un moment semnificativ și important în cadrul luptei de eliberare socială și națională a românilor transilvăneni, moment pe care cercetătorii nu l-au studiat și evidențiat încă, îndeajuns. Considerăm că un rol important în organizarea și coordonarea mișcării l-a avut forul politic al românilor din comitat, „Reuniunea politică a românilor din comitatul Arad”, grupare politică care a continuat activitatea „Partidei politice române”, înființată la Arad în ianuarie 1868⁵. Reuniunea politică sus-amintită, înregistrând nemulțumirea maselor populare românești provocată de ordinele discriminatorii ale vicecomitelui Tabajdy, a emis la data de 16 februarie 1873 o circulară prin care îndruma antistiile comunale și implicit masele populare românești de a cere anularea acestor ordine, subliniind că „*într-un comitat în care numărul românilor constituie 4/5 din populație . . . dreptul de a folosi limba maternă în administrație e singura modalitate de a asigura conducerea treburilor obștești într-un spirit de legalitate și ordine*”⁶.

Documentele inedite care le publicăm în continuare, precum și cele publicate pînă acum de către alți cercetători, confirmă în bună măsură atât participarea și rolul „Reuniunii politice”, cit și amploarea acțiunii desfășurate, în anul 1873, de către românii arădeni.

1873, februarie 20, Prăjești. Proces-verbal al adunării corpurilor reprezentative ale comunelor Prăjești (Prezești), Sălăjeni (Sălăgeni), Donceni, Ignești, Minead, Nădălbești și Susani, în care se decide să se solicite la pretura cerculară, Oficiul vicecomitelui și, eventual, la ministerul regal maghiar de interne, ca în administrația comunelor românești sus-denumite, limba română să fie folosită, exclusiv, ca limbă oficială.

ad. 79/873

Protocolul

luat în ședința extraordinară ținută la stația notarială din Prezești în 20 Februarie 1873, — din partea corpurilor reprezentative comunale a comunelor aparținătoare de acest notariat — relativ la ordinațiunea Spectatului Domnului Vice comitele comitatens de dato 4 Februarie a.c. Nro.1081/873.

Fiind de față :

Petru Toma, jude, Lazaru Ivanti, Petru Jurco, Iacob Lazar, Alexandru Jurco, Teodor Marcu, Flore Marcu, Augustin Mihulin — membrii corpului reprezen-

⁴ G. Mănea, *op. cit.* pag. 114.

⁵ A. Căciara — N. Roșuț : *Aradul în lupta pentru eliberare socială și națională*, vol. I, pag. 121—123, Arad 1978,.

⁶ V. Popeangă, *op. cit.*, pag. 23.

tativ al comunei *Prezești* ; — Ioan Galea, jude, Ioan Mariș, Bumbu Lulușă, Gruia Tomuța, Marcu Rusu, Precup Morariu, Vasilie Moț, Marcu Marin, Vasile Gaiță, Ioan Dronca — membrii corpului reprezentativ al comunei *Săldăgeni* ; Petru Onaga, jude, Ivanti To(a)der, Nicolae Begian, Iovan Lazar, Petru Begian junior, Petru Begian sen., Cozma Bogdan, Petru Costea — membrii corpului reprezentativ al comunei *Donceni* ; Vasile Duma, jude, Savu To(a)der, Costan Sima, Moisie Crișan, Iosza Floruț, Cozma Micle, Gligor Sima, Simeon Julani — membrii corpului reprezentativ al comunei *Ignești*, Flore Crișanu, jude, Vanti To(a)der, Filip To(a)der, Ianos To(a)der, Iovu To(a)der, Simeon To(a)der, Ioan Ciunta, Ioan Endreica, Pavel Endreica — membrii corpului reprezentativ al comunei *Minead* ; Teodor Aneuța, jude, Savel Carpen, Petru Voica, Simeon Voian, Savu Voian, Georgiu Voian, Iosa Fareu, Moisa Micle — membrii corpului reprezentativ al comunei *Nădălbăști* ; Lăpădatu Cica, Ioan Poda, Vasilie Bocicașu, Simeon Bun, Iovan Cica, Ioan Bun a lui Cirion, Ioan Bun a Miculi, Pavel Cica — Ștefan Damaschin — membrii corpului reprezentativ al comunei *Susani*. Petrul Toma, jude, — și președintele corpului reprezentativ a(l) comunei Prezești — fiind recunoscut, respective proclamat de președinte „ad hoc” și pentru corpurile reprezentative a(le) celorlalte comune aparținătoare de acest notariat de cerc — comunică cu corpurile reprezentative ordinațiunea emanată din partea spectatului Domn vicecomite comitatens de dato 4 Februarie a. c. Nro. 1081/1873 — îndreptată către comune cu îndrumarea „că de aci dincolo protoco(a)lele ședințelor corpurilor reprezentative comunale, în obiectul preliminarilor¹ și socoșilor comunale să se ducă și să se facă nu numai în limba română, ci deodată — fracto margine și în limba mag(h)iară” — totodată propune ca aceea ordinațiune vicispinală — deloc să se ia sub dezbatere în comun cu to(a)te corpurile reprezentative comunale aparținătoare de acest notariat de cerc.

Subscrisele corpurile reprezentative comunale de după dreptul legal — autonom ce ni (se) compete conform legii comunale — luind sub dezbatere ordinațiunea vicispinală din c(h)estiune exmisă² către to(a)te comunele române din comitatul Aradului — și considerind cum că ordinațiunea din cestiune pe strece peste sfera jurisdicțiunei administrative comitatensă și taie afund în autonomia comunală și în legea despre egalitatea națională ; și considerind mai departe cum că comunele din acest notariat de cerc fiind locuite numai de români — conform §. 20 art. de lege XLIV din 1865/8 își are decretată de officio(a)să — eschisiv numai limba română — baza ace(le)iași legi referito(a)re la legalitatea de naționalitate ; iară §. 22 al aceleași legi necondiționat îndreptățește comunele spre a(-)și da esibitele și protoco(a)lele corpurilor reprezentative comunale — ale sale, nu numai spectatei jurisdicțiunei comitatense, ci chiar și la Înaltul Guvern a(l) țării în limba sa de manipulațiune — de care drept asigurat, și garantat comunelor române prin memorata³ lege despre egala îndreptățire a tuturor naționalităților din țară, comunele noastre române ce avem ono(a)re a le reprezenta ca corpurile reprezentative a(le) acelora — nu numai că nu sînt închinat a se lăpăda de acest drept legal ma⁴ sunt rezolute⁵ a și-l eserci(t)a și apăra și susține neștirbit și pentru venitoriu⁶ — și deci

¹ bugetelor

² trimisă

³ amintită

⁴ ba chiar

⁵ hotărâte

⁶ viitor

Se decide :

cu unanimitate ca ace(a)stă rezoluțiune autonomă a subscriselor, corpuri reprezentative comunale să se subsearnă⁷ în tip de Apellată pe calea Spectatei Preturi tractuale Spectatului Oficiu de Vice Comite Comitatus, și eventual-minte — la Înaltul Minister reg. ung. de interne, pe lângă acea umilită rugare a no(a)stră ca să binevoiască a ne scuti dreptul legal ce ni(-)l prescrie și garantează § § 19^{7*} 20 și 22. Artic(o)lul XLIV din legea din 1865 referitoare la egala îndreptățire națională a tuturor naționalităților și popo(a)relor din țară. Petru Toma, judele stational — ca președinte „ad hoc“ propune ca protocolul ședinței prezente să se autenti(fi)ce numaidect prin toți membrii corpurilor reprezentative care se află de față

Propunerea președintelui „ad hoc“ se primește cu unanimitate

După aceste protocolul prezent precetindu-se fără de nici una observațiune s-au aprobat și autenti(fi)cat — înclulat⁸ și subscris

Signat ca mai susu

Sigiiliul localității	* Petru Toma jude și președinte „ad hoc“
Prezești imprimat în tuș	* Ivanti Lazaru
(Prăjești)	* Petru Jurco
	* Iacob Lazar
	* Alexandru Jurco
	* Marcu Teodor
	* Flore Marcu
	Augustin Mihulin preot gr. or. membrii Corpului
	reprezentativ al comunei <i>Prezești</i>

Sigiiliul localității	* Ioan Galea jude
Sălăgeni imprimat în tuș	* Ioane Mariș
(Sălăjeni)	* Bumbu Lulușa
	* Gruia Tomuța
	* Petruț Rusu
	* Precup Morariu
	* Vasilie Moț
	* Vasilie Gaiță
	Marcu Moțiu
	Ioanu Dronca paroch gr. or.
	membrii Corpului reprezentativ al comunei <i>Sălăgeni</i>

Sigiiliu imprimat, ilizibil,	* Petru Onaga jude
în tuș	* Ivanti To(a)der
	* Nicolae Begian
	* Iovan Lazar
	* Petru Begian junior
	* Petru Begian senior
	* Cozma Bogdan
	Petru Costea

⁷ Înainteze

^{7*} trecut cu creion roșu peste cifra 19.

⁸ inclusiv

Învețători gr. or. confesi(onal), membrii corpului
reprezentativ al comunei *Donceni*.

Sigiliu ilizibil, imprimat
în tuș

* Vasilie Duma, jude
* Savu To(a)der
* Costan Sima
* Moisă Crișan
* Iozsa Floruțiu
* Cozma Micle
* Gligor Sima
* Simeon Jiulani pr(e)ot gr. or. membrii corpului
reprezentativ al comunei *Ignești*

Sigiliu ilizibil, imprimat
în tuș

* Flore Crișan jude
* Vanti To(a)der
* Ianos To(a)der
* Iovu Toa(a)der
* Simeon To(a)der
* Ioan Ciunta
* Ioan Endreica
* Pavel Endreica
Ioane Olariu învățătoriu
membrii corpului reprezentativ al comunei *Minead*

Sigiliu indescifrabil,
imprimat în tuș

* Teodoru Aneuța. jude
* Savel Carpen
* Petru Voica
* Simeon Voian
* Savu Voian
* Iosa Jarcu
* Moisă Micle
membrii corpului reprezentativ al comunei
Nădălbești
Ioane Costea Docinte.

Nicolau Poliosiu notar
de cerc ca referintele
corpurilor reprezentative
comunele

* Lăpădatu Cica jude substit(ut)
* Ioan Posa
* Vasilie Bocicaui
* Simeon Bun
* Iovan Cica
* Ioan Bun a lui Cirion
* Ioan Bun a Miculi
* Pavel Cica
* Damaschin Ștefan preot
* Nicolau Bucatos Docinte

membrii corpului reprezentativ al comunei *Susani*
1873, februarie, 2 , Cuvin. Adresa membrilor reprezen-
tației comunale din Cuvin către primarul local (jude)
în care îi cer să convoace o adunare generală extra-
ordinară a reprezentanței comunale, care să protesteze
împotriva vicecomitelui ca în administrația comunală
să fie folosită și altă limbă decât limba română.

Subscrişi(i) membri ai reprezentanţei comune din comunitatea no(a)stră Cuvin — pe calea prezidiului reuniunii politice a tuturor românilor din comitatul nostru Arad, înţelegînd cum să Spt : D : vicecomite comitatens sub datul 4 faur a. c. Nr. 1081 873 a emis una ordinaţiune prin calea preturilor cercuale către to(a)te comunele române, unde limba în trebile oficiolatului comunal este limba română : „ca de aici încolo protoco(a)lele şedinţelor corpuriloru reprezen-tative comunale în obiectul preliminarului şi socoşilor comunale să se ducă şi să se facă nu numai în limba română, ci deodată, fracto margine şi în limba maghiară“ — provocindu-se la § 5 al art. (icolului) XLIV (al legii) din 1865/8 ce sună despre legalitatea de naţionalitate.

Fiindcă aceste ordinaţiuni stau în contrarietate evidentă cu legea despre egalitatea de naţionalitate şi cu uzul legal de pînă acum şi astfel se pot privi de încercări forţate spre ştirbirea dreptului de naţionalitate şi limbă a comunelor române : — cu aceasta grăbim a te provoca ca să binevoieşti spre pertractarea şi deciderea cauzei de mai su(s) şi a conchiama reprezentanţa comunei no(a)stre la o adunare generală estraordinară, pe carea¹ ocaziune facem propunerea urmă-to(a)re : cum că reprezentanţa comunale a decis „remonstraţiunea eventualminte apellată“ în contra suscitategi ordinaţiuni astfel ca Spt. D. Vicecomite să bine-voiască a-şi revoca aceeaşi ordinaţiune, la dîn contră adecă n(-)ar voi a revoca, pentru decidere definitivă să binevoiască a o înainta la Înaltul Minister reg. ung. al trebilor interne — din următoarele motive :

1. Fiindcă aceste ordinaţiuni au de scop răsturnarea uzului legal de pînă aci în privinţa limbei officio(a)se în afacerile comunale şi au tendinţa de a servi pe viitor de regulament : D. Vicecomite n-a fost şi nu este competent de a emite astfel de ordinaţiuni ce nu se țin strins de administraţiunea jurisdicţiunei şi taie în autonomia comunală şi în legea despre egalitatea naţională.

2. § — 15 art. de lege XLIV din 1865/8 nu se po(a)te aplica nicidecît asupra uzului limbei oficiale a comunelor, căci acela apriat² şi exchisivu³ se refereste⁴ numai la oficialii jurisdicţionali şi nicidecît la comune.

3. Art. de lege XLIV din 1865/8 în § — l 20 dreptul de a se alege şi decreta limba oficială a protoco(a)lelor şi manipulării la comune l-a dat eschisiv şi necon- condiţionat adunărilor comunale, aşa dară nici jurisdicţiunea nici vicecomitele n-au amestec legal în această c(h)estiune autonomă a comunei mai ales după ce

4. § lu 22 al aceleaşi legi iarăşi curat şi necon condiţionat îndreptăţeşte comuna spre a-şi da essibitele⁵ sale nu numai la jurisdicţiune, ci chiar şi la Guvernul ţării în limba sa proprie de manipulaţiune. Drept aceea

5. Fiindcă limba oficială a comunei este eschisiv limba română : ordina- ţiunile Dlni Vicecomite sînt neîndreptăţite şi nelegale şi comuna cu cea mai mare întristare a luat ştire despre acelea ; — mai virtos cînd

¹ evăcare

² în mod deschis

³ exclusiv

⁴ referă

⁵ actele ieşite de la comună.

6. Uzul limbei române ca oficială sustă deja de 12 ani pe la comunitățile din comitatul Aradului, fără ca pînă aci să se fi arătat p(i)edicile și necesitatea motivată în ordinațiunile Dlui vicecomite, care motivațiune însă pre cît e de neconvenentă⁶ față de legile sus(s)tătăto(a)re cu atita e de neîntemeiată, cînd pentru voia și comoditatea unor indivizi din comisiunea permanentă jurisdicțională, voiește nimicirea dreptului celui mai S(f)înt de naționalitate și limbă a întregii poporațiuni române din acest comitat, care poporațiune în număr de vreo 190 000 face aproape 4/5 părți a poporațiunii întregi.

Dacă Domnii din comisiunea permanentă vo(i)esc să fie distinși cu ace(a)stă pusețiune⁷ onorifică, poftim învețe limba poporului ; — dacă nu, apoi deie loc altora !

Pe temeiul acestora, cu cea mai profundă umilintă se roagă antistia și corpul reprezentativ comunal, ca înaltul Ministeriu reg. ung: de interne să binevoiască a nulifica⁸ ordinațiunea Dlui Vicecomite d(e) d(a)tul, etc. îndrumîndu-l la respectarea § lor 19 și 22 a(le) legii XLIV din 186 5/8. Adecă ca reprezentanța comunei no(a)stre Cuvin și de aici înainte ca și pînă acum să facă și să edee⁹ deciziunile sale numai în limba română ca unica limbă oficio(a)să a trebilor comunale neputînd fi silită la edarea¹⁰ deciziunilor și în altă limbă anume în cea mag(h)iară.

Semnat în Cuvin 26^e faur 1873

(urmează semnăturile)

Pușcasi Acasim,

* Bradin Georgiu I(ui) Gavrilă
Petru Singeorgean ca subscritoriul numelui
Simeoane Popescu
Nica Șiclovani¹¹ adecă Nica Șiclovani
Vasile Sirb
Iozsa Ioța
Georgiu Breteanu

* Oana Georgiu
Petru Sangeorgean ca subscritoru de nume
Vincențiu Ioanovici m.p. preot
Nica Suciu
Vasile Bradin

1873, februarie, 28, Cuvin. Proces-verbal al adunării extraordinare a reprezentanței comunei Cuvin, în care se pretinde ca antistia comunală să ceară de la vicecomitele comitatului Arad anularea ordinului privind folosirea altei limbi, pe lângă limba română, în administrația comunală.

⁶ necuvenită

⁷ funcție

⁸ să dea

⁹ anula

¹⁰ darea

¹¹ scris cu litere chirilice.

Arh. St. Arad, Fond Pref. jud. Arad, dosar nr. 3139/1873, f. 1, 2.

No 3 Luat în Cuvin la Casa comunală în şedinţa straordinară a corpului reprezentativ comunal ținută în 27 faur* 1873

De faţă au fost

Nica Ostoia, jude primariu comunal, ca preşedinte, Mitru Bradin, jude de lege, Petru Sangeorgean, perceptor comunal, Nicolae Brătean şi Ştefan Brătean jurat comunal, Mitru Ilisiu, tutor orfanel, Simeon Popescu, Vincenţiu Ioanovici, Ioan Grefftner, Nica Cicirean, Vasiliu Serbu, Nica Suci, Vasiliu Bradin, Georgiu Oana, Mitru Sirbu, Nica Siclovan şi Ioţa Ioja, membrii reprezentativi şi Isaia Monţia, notar comunal.

Cetindu-se ordinaţiunea spectatului Domn Vicecomite comitatense al comitatului nostru Arad d(e)d(ato) 4 faur an. c. N. 1081/1873 prin care se demandă¹ ca protocoalele şedinţelor ordinare generale a(le) corpului reprezentativ comunal cu ocaziunea pertractării preliminarului² şi soco(a)tei comunale să se facă şi să se ducă totodată pe lângă limba oficioasă a comunei care este cea română — şi în limba oficioasă a statului adică şi în cea mag(h)iară — în şedinţa de azi conchiemată pe baza d(e) d(ato) Cuvin 26 faur an. c. a. 1/4 parte a reprezentanţilor comunali — dată în formă de pro(i)ect de decis în contra suslăudatei ordinaţiuni — luându-se sub petractare S (-)a

Determinat :

Pro(i)ectul de decis cuprins în rugarea d(e) d(ato) 26 faur an c. a mai multor membri ai corpului reprezentativ aci sub % alăturată din cauzele aduse se primeşte cu unani(mi)tate determinându-se ca acela ca determinaţiunea reprezentantei comunei no(a)stre Cuvin pe lângă protocolul de faţă pe calea preturei tratuale în chip de reimonstraţiune şi eventualminte apellată în contra suslăudatei ordinaţiunei a spectatului Domn vice-comite comitatense d(e) d(ato) 4* faur an. c. N 1081/1873 — să se susce(a)rnă din partea antistiei comunale la sp(ectatul) D(om)n vicecomite comitatense — cu acea rugare ca spectatul D(om)n vicecomite comitatense să binevoiască a(-)şi retrage sus lăutata ordinaţiune sau din contră să binevoiască a înainta cauza pentru decidere la Înaltul Ministeriu R. U de interne — decizînd ace(a)stă reprezentanţă comunală cum că afacerile comunităţii no(a)stre Cuvin şi în lăuntru şi în afară ca şi pînă aci să se facă şi să se ducă numai în limba română ca limbă oficio(a)să a comunei şi reze-mată pe §-ii 19 şi 22 a(i) legii XLIV din anul 1865/8, nu se simte îndatorată a duce şi protoco(a)lele şedinţelor corpului reprezentativ în limba oficio(a)să a statului, cea mag(h)iară, ci eschisiviminte³ numai în limba română.

Care protocol după precetire s-a autenti(fi)cat şi încheiat fără de nici o observare în şedinţa de azi prin toţi membrii prezenţi.

Dat ca mai sus :

(urmează semnăturile)

Isaia Monţia
notar comunal

Sigiliul Comunei
Cuvin (impimat
în tuş)

Nica Ostoia jude primariu ca
preşedinte, Bradin Mitru⁴, jude
de lege,
Stefan Bretian

* februarie

¹ ordonă

² bugetului

³ exclusiv

⁴ scris cu litere chirilice

* Nicolau Bretean, jurat comunal
Petru Sangeorgean preceptor
comunal și ca subscritori de
nume ; Simcone Popescu, Vin-
cențiu Ioanovici, preot în Cuvin,
Nica Suciu, Ioța Iosa, Nica
Șiclovan⁴, Vasile Bradin, Vasi-
lie Serbu, Nica Cicirean,

* Georgiu Oană,

* Mitru Sirbu,
Petru Sangeorgean ca subscrie-
tori de nume, Ilis Mitru tutor
orfanal, Grefftner Ianos, mem-
bri reprezentativi

1873, martie, 26 Cuvin. Proces-verbal al adunării extra-
ordinare a reprezentanței cumunei Cuvin, care a decis
să solicite de la ministerul regal maghiar de interne, ca
în administrația comunei să fie folosită numai limba
română.

nr. 4/1873

Protocol

Luat în comunitatea Cuvin în 26 ° Martie 1873, din partea corpului repre-
zentativ comunal despre ședința extraordinară ținută astăzi și convocată pe
baza ordinațiunei spectatei preturi tractuale¹ d(e) d(atul) Radna 15^a Martie
an. c. Nrul 639/1873, pentru împărțășirea ordinațiunei spectatului Domn
vicecomite comitatense d(e) d(atul) Arad 11^a Martie an c. N^{ru} 1991/1873 prin
care se respinge apellata comunei d(e) d(atul) 28^a Faur an. c. nr. 3/1873 relativă
la ordinațiunea spectatului Domnu vicecomite comitatense d(e) d(atul) 4° Faur
1873, N-rul 1081/1873 în obiectul uzului limbei oficio(a)se române a comunei

Prezenți subscrișii

Se cetește ordinațiunea Spectatului Domn Vicecomite comitatense Carol
Tabajdy — d(e) d(atul) 11° Martie an c. N.rul 1991/1873 pe lângă care din
motiv că § lu 32 al legii XVIII din anul 1871 n-ar ierta ca corpurile reprezen-
tative comunale să ia sub dezbatere ordinațiunile jurisdicționale comitatense
și (ale) organelor ei relative la administrațiunea trebilor de stat și jurisdicționale
se respinge protocolul apelațional din 28° Faur 1873 al comunei, și se ordi-
nează: ivestigațiune contra judeului și notarului comunal, pentru că au conces-
disușiunea asupra ordinațiunei sale de sub N-rul 1081/1873 îndrumind în fine
comuna ca să recurgă la înaltul Minister în înțelerul §-lui 26-lea din articolul
de lege XVIII^{ex} 1871, după executare. Decis : Deoarece §-l 32 art. de lege
XVIII din auul 1871 se referesce apriat numai la acele ordinațiuni, care se țin
de administrațiunea trebilor statului și ale jurisdicțiunei. iar nu despre altfel
de ordinațiuni, care se referesc la trebile interne a(le) administrațiunei comuuale.

⁴ scris cu litere chirilice

Arh. Stat. Arad, Fond Prefectura jud. Arad, Seria Acte ad-tive nr. 3139/1873, f. 4—6.

¹ cercuale

² ordonă

³ provocat

Fiindcă dreptul de a decreta și regula uzul limbei oficiale al manipulațiunei trebilor comunale, în sensul §-loru 20 și 22 art. de lege XLIV 1865/8 este dreptul eschisiv și neviolabil al comunei;

Fiindcă astfel dispunerea asupra uzului limbei oficiale comunale cade apriat în sfera administrațiunei interne comunale, — și nici decit în sfera administrațiunei așa numite de stat și jurisdicțiune.

Fiindcă dară §-l 32 al art. XVIII de lege din 1871 se explică necorect prin ordinațiunea Dnului vice-comite de sub Nrul 1991/1873 deoarece comuna a fost îndreptățită la dezbatere și apelată⁴ contra ordinațiunei de sub Nrul 1081/1873 care se amestecă fără competență în treaba limbei oficiale ca treaba administrațiunei interne a comunei.

Fiindcă, chiar din contra, §lu 28 al art. de lege XVIII din anul 1871 apriat oprește orice amestec a(l) jurisdicțiunei în trebile interne ale comunei afară de cazul cînd ingerarea jurisdicțiunei este poftită chiar din partea corporațiunei reprezentative comunale; de unde urme(a)ză că pe cînd comuna conform § 22 lit. „a“ și „h“ a proces⁵ cu decisul său din 28 Faur an. c. în consonanță perfectă cu legile, — vetămarea acestora s-a făcut din partea Dnului vice-comite atît cu ordinațiunea sa de sub Nrul 1081/1873 cît și cu cea prezentă de sub 1991/1873; — în fine

Fiindcă ședința extraordinară a corpului reprezentativ comunal din 28 faur an c. s-a ținut în urma recercării⁶ numărului recerut⁷ de membri comunali, — și fiindcă judele și notarul sunt subordonați în trebile administrative interne ale comunei întru to(a)te reprezentanței comunale, din partea căreia în înțelesul §-lui 92 pot să se și suspendeze de la oficiu dacă se opun, de unde urmează că pentru decisul din 28° faur⁸ an. c. judele și notarul comunal nu pot fi trași la răspundere pentru faptul⁹ corpului reprezentativ.

Drept aceea în considerarea acelor motive corpul reprezentativ al comunității Cuvin dechiară¹⁰ cu to(a)tă ono(a)rea că e pătruns de întristare și părere de rău cînd primește despre altcum mult onorata ordinațiune a Dnului vice-comite comitatense de sub Nrul 1991/1873 și decide a face plânso(a)re directe la Înalțul Minister pe lingă suscernerea¹¹ protocolului de apelată din 28^a faur an. c. precum și a protocolului prezent și ambele ordinațiuni de sub Nrul 1081/1873 și 1991/1873 primite prin calea preturei tractuale de Radna, — cu acela umilit petit¹² ca Înalțul Minister reg. să binevoiască a casa ambele aceste ordinațiuni ale Dnului Vice-comite — care țintesc a răsturna cu forța dreptul autonomiei comunale relativ la limba manipulațiunii oficiale comunale, bazată pre legea din anul 1865 8, art. XLIV §§20. 22., — îndrumînd pe Dnul vice comite la respectarea legilor și a autonomiei noastre comunale.

Deodată¹³ judele și notarul comunal se îndrumă ca ordinațiunilor de mai sus în privința limbei oficioase nici de cît să nu se acomodeze, pînă cînd nu va fi cunoscut rezultatul plînsătoriu adresande¹⁴ de trebilor interne loc prin calea poștei la Înalțul Minister Reg. al trebilor interne.

⁴ apel

⁵ procedat

⁶ cererii

⁷ cerut, cuvenit,

⁸ februarie

⁹ fapta

¹⁰ declară

¹¹ anexarea

¹² cerere

¹³ Totodată

¹⁴ Care va fi adresată

Dat ca supra

Sigiliul imprimat în tuș, al localității Cuvin

(urmează semnăturile)

Nica Ostoia, jude

Bradin Mitru, jude de lege¹⁵

Petru Sângeorgean, perceptor

Lazaru Popoviciu, jurat comunal

Ștefan Bretean jurat comunal

* Nicolae Bretean, jurat comunal

Petru Sangeorgeanu ca scrietori de nume

Ilis Mitru, tutor orfanal

Isaia Monția, notar comunal

Simeonne Popescu, paroh din Cuvin

Vincențiu Ioanoviciu

Teodosiu Moțiu, preot

Georgiu Breteanu

Vasile Sirb

Vasile Bradin

Cicirean Nica

Gavril Iozsa

Pușcaș Acasim

* Mitru Sirbu

* Ioța Tatulea

* Georgiu Oană

Nica Suciu

George Bradin lui Gavrița

Nica Șicolvan¹⁵

Petru Sangeorgeanu ca subscritoriul numelor ce loru ce nu știu scria

1873, aprilie 6, Mindruloc și Cicia. Memoriul comuni-tăților din Mindruloc și Cicir către ministerul regal maghiar de interne, în care se cere ca în administrația comunală să fie folosită doar limba română.

Înalt Minister reg : (al) al trebilor interne în Ungaria !

Domnul vicecomite al comitatului nostru Arad sub d(a)tul 4/2 a. c.n.rul 1081 a esmis una ordinațiune, către noi și către altele comune din comitat, a căror limbă oficioasă în manipulațiunea trebilor lor e limba română, prin care ne impune ca de (a)ici încolo protoco(a)lele ședințelor referito(a)re la facerea preliminarilor și socoșilor comunale, să le purtăm fracto margine și în limba mag(h)iară.

Noi această administrațiune alăturată sub % cu vătămarea autonomiei noastre comunale și vătămarea dreptului nostru de naționalitate garantat prin art. de lege XLIV din 1865/8 §§20. 22 nu am putut (s)ă o primim în înțele-sul ședinței și hotărârei noastre din 3 Martie a.c. alăturat sub 2/0 din motivele legale cuprinse întrinsul ei am remonstrat contra ei la Dnul vicecomite, cerind ca ordinațiunea să o revoce de bună voie, sau la din contră să privească remon-strarea noastră de apellată și să o suscearnă la Înaltul Minister de interne.

¹⁵ cu litere chirilice

Arh. St. Arad, Fond Pref. jud. Arad, Seria Acte ad-tive, dosar 3139/1873, f. 9—10.

Dnul vicecomite însă, în loc de a accepta remonstrarea noastră, sau de a suscerne în tip de apellată la Înălți(me)a Vo(a)stră, — a respins-o prin ordinațiunea sa d(a)tl 15 Martie a. c. Nrul 2395 alăturată sub 3/0 și primită de noi 26/3 873 prin care enunța că noi în înțelesul § 32 al art. de lege XVIII din an : 1871 nu am fi fost îndreptățiți a lua sub dezbatere și decidere ordinațiunea publică de stat și iurisdicțiune, din ce cauză a ordonat deodată investigațiune contra judeului și notarului comunal ca pentru aceștia concesară¹ dezbatere în ședința noastră din 3 Martie a.c. peste pomenita ordinațiune.

Deci fiindcă Dnul vice-comite c(omi)t(a)tens apellata noastră de sub 2/0 nu voiește a o suscerne la Înaltul Minister, precum se vede din ordinațiunea sa, de sub 3/0, nici nu e aplecat a primi recurs din partea noastră, — așa noi pe temeiul protocolului ședinței noastre extraordinare d(e)d(a)tl 6 Aprilie a.c. alăturat sub 4/0 cu aceasta suntem siliți să îndrăznim a recurge drept la Înălți(me) a Voastră, cu umilita noastră rugare, ca luind în considerațiune motivele noastre din protoco(a)lele de sub 2/0 și 4/0 și anume ca : tre(a)ba limbei oficiale de manipulațiune în înțelesul §§ lor 20 și 22 art. de lege XLIV din 1865/8 se ține apriat și eschisiv de trebile administrațiunei interne ale comunei, ca iurisdicțiunea comitatensă și organele ei în înțelesul §lui 28 art. XVIII din anul 1841 n-au amestec în această treabă internă comunală, că § 32 al legii amintite nu se po(a)te aplica la ordinațiunea de sub % care nu se refereste la administrațiunea de stat și la trebile interne ale comunei, în fine ca uzul limbei oficiale de manipulațiune la comune nu se regule(a)ză prin § 5 art.XLIV al legii din 1868 care § apriat și eschisiv numai la oficiali și oficiolate iurisdicționale se refereste, — prin §§ 20.22 al aceleași legi sunăto(a)re despre egalitatea de naționalitate, în înțeledul cărora comuna-și alege limba sa oficială în care este îndreptătită nu numai a-și purta protoco(a)lele în tre(a)ba manipulațiunei trebilor sale, ci deodată a-și face și toate corespondențele și esibitele sale atât la iurisdicțiune, cit și la Înaltul Guvern.

Din toate aceste motive, dezvoltate și mai pe larg în protocoalele noastre de sub 2/0 și 4/0 ne rugăm cu umilință să vă îndurați a nimici ordinațiunile contrarii legilor și autonomiei comunale ale D-lui vice-comite c(omi)t(a)tens de sub nrui 1081 și 2395/873 și a ordina respectarea legilor și autonomiei comunale, după înțelesul curat, așa precum acele sunt decretate și sancționate de Maiestatea Sa. —

Rămănim cu profundă stimă și umilință, Mindruloc — Cicir 6 Aprilie 1873

Comunitățile Mindruloc și Cicir

La

Înaltul Minister reg. ung. a trebile interne !

în Buda-Pesta

umilita plînsoare și recurs

a comunelor Mindruloc și Cicir (: în comitatul Arad :) ,
contra ordinațiunilor contrarii legilor și autonomiei comunale ale vicecomitelui c(omi)t(a)tens Arad de sub nrui 1081 și 2395/873 în obiectul usului limbei oficiale în manipulațiunea trebilor comunale.

¹ inițiară.

Arh. St.f.Arad, Fond Pref. jud. Arad, Seria Acte administrative nr. 3339/1873, f. 36—37.

SOME CONSIDERATIONS REGARDING THE STRUGGLE OF THE ROMANIAN POPULAR MASSES FROM ARAD FOR THE MAINTAINING OF THE ROMANIAN LANGUAGE AS AN OFFICIAL LANGUAGE IN THE VILLAGE ADMINISTRATION

(SUMMARY)

Through the inedited documents published now, the two researchers from Arad show that, in the year 1873, the action of protest of the Romanian villages from the Arad county towards the decision of the administrative authorities of this county of replacing the Romanian with the Hungarian language, as an official language in the village administration, had a mass participation, an organized character and constituted an important and significant moment in the struggle for social and national liberation of the Romanians from Transylvania, a moment which has not been sufficiently studied and rendered evident yet.

DIN CORESPONDENȚA LUI NICOLAE ȘTEFU CU IRACLIE PORUMBESCU

RADU HOMESCU

Materialul bibliografic existent referitor la viața și opera marelui nostru compozitor Ciprian Porumbescu atestă o paletă largă de mărturii ale relațiilor acestuia cu mișcarea muzicală din Transilvania. După o sută de ani de la apariția sa prematură și o sută treizeci de ani de la naștere, cercetările recente de arhivă oferă noi și elocvente mărturii despre aceste legături, despre răspîndirea compozițiilor sale muzicale, însemnătatea și influența muzicii sale naționale în rîndul populației românești care urma calea pregătirii conștiinței de neam, în vederea înfăptuirii mărețului act istoric, legitim, al Unirii de la 1 Decembrie 1918.

Prodigioasa activitate de la Brașov, legăturile sale cu Banatul, precum și întinsa arie de circulație a compozițiilor sale în Transilvania sînt fapte cunoscute, formînd obiectul unor ample studii de certă valoare în istoriografia noastră muzicală. În ceea ce privește, însă, legăturile sale cu mișcarea muzicală din extrema vestică a țării, în special cu ținutul Aradului, datorită lipsei de documente sau neidentificării unor texte tipărite în presa vremii, la ora actuală nu există decît două studii consacrate acestor legături^{1,2}. Cu prilejul cercetărilor efectuate în vederea atestării documentare a centenarului „Corului plugarilor” din Șiria, înființat în 1876 de către învățătorul Nicolae Ștefu, a fost identificat un relevant articol în 1890 în ziarul „Românul” din București și intitulat „Ciprian Porumbescu și Nicu Ștefu”. Articolul aparținînd marelui gazetar Ioan Russu-Șirianu³, aduce la lumină o elocventă mărturie asupra personalităților celor doi mari prieteni, asupra covîrșitorului rol pe care l-a jucat creația porumbesciană în Transilvania, asupra rolului învățătorului Nicolae Ștefu în răspîndirea creației muzicale a compozitorului bucovinean.

Aradul, în lupta pentru emancipare socială și națională a avut o contribuție esențială și de durată, inclusiv pe planul culturii. Mișcarea iluministă, emanată cu precădere din cea mai veche școală de învățători români — Preparandia — a contribuit la înființarea, în 1862 a Asociației naționale arădene pentru cultura și conservarea poporului român, al cărei scop, printre altele, era și întemeierea societăților de lectură și a societăților muzicale românești. Printre numeroasele asociații culturale înființate se numără și „Societatea de lectură a studenților din Arad” care cuprindea elevii de la Preparandia, studenții teologi și elevii gimnaziului din Arad și care a editat de-a lungul existenței

¹ Homescu, R., *Învățătorul, compozitorul și publicistul arădean Nicolae Ștefu (1865—1914)*, „Ziridava”, nr. 3—4, 1974, p. 267—287.

² Homescu, G., Homescu, R., *Legăturile lui Ciprian Porumbescu cu mișcarea muzicală transilvană*, „Muzica”, nr. 7, 1983, p. 29—32.

³ Russu-Șirianu, I., *Ciprian Porumbescu și Nicu Ștefu*, „Românul”, (București), 24 septembrie/6 octombrie 1890, p. 1024.

ei revistele „Speranța” și „Lumina”, publicații răspândite în toate părțile locuite de români. Nicolae Ștefu în perioada studiilor la Preparandie (1873—1876) făcea parte din corul acestei societăți, fiind unul dintre cei mai înzestrați elevi la muzică și în egală măsură un recunoscut propovăduitor al creațiilor muzicale românești. Societatea arădeană purta legături cu aproape toate asociațiile culturale transilvane, bănățene și bucovinene.

În 1875, când societatea „Arboroasa” ia ființă, aceste legături se stabilesc și cu bucovinenii prin intermediul președintelui ei, Ciprian Porumbescu, despre care se știe că luase inițiativa stabilirii relațiilor directe sau mijlocite cu asociațiile culturale ale studenților români „din Țară”, din Transilvania și din străinătate. În calitate de președinte al „Arboroasei”, Porumbescu stabilește legături și cu Nicolae Ștefu la Arad, acesta din urmă fiind cel mai activ animator al corului preparanților. Din această perioadă între Porumbescu și Ștefu se cimentează o sinceră și profundă prietenie care are să se concretizeze nu numai printr-o bogată corespondență — consemnată de Ioan Russu-Șirianu în articolul menționat — ci mai cu seamă prin sprijinirea tipăririi partiturilor muzicale ale lui Ciprian Porumbescu și prin propovăduirea creației sale corale, de către Nicolae Ștefu.

Stăruințele învățătorului patriot de a răspîndi pretutindeni creația porumbesciană, mai întii la Șiria unde înființase celebrul cor țărănesc, continuă și după moartea în 1883 a marelui său prieten. În 1883 Ștefu devine învățător în Cuvin unde întemeiază primul cor de plugari, iar în 1890 se mută la Arad unde continuă cu asiduitate munca culturală, înființînd și aici, recunoscute coruri țărănești, muncitorești și ale intelectualilor, în a căror repertoriu figurau la loc de frunte creațiile muzicale ale lui Porumbescu.

Prin funcțiile pe care le deține în cadrul Asociației arădene pentru cultura și conservarea poporului român — membru ordinar, membru al direcțiunii (1894) și membru al comitetului (1896), precum și în calitate de publicist (la „Tribuna poporului”, „Tribuna”, „Românul” etc.) — Nicolae Ștefu activează corurile din întreaga zonă a Aradului, și dincolo de acestea, promovînd cu fervoare creația muzicală-patriotică românească în frunte cu aceea a lui Ciprian Porumbescu. Minat de marea lui vocație și pasiune pentru culturalizarea țărănilor și muncitorilor, Ștefu îndeplinește un rol important privind afilierea la Asociația națională arădeană, a societății „Progresul” a meseriașilor români a cărei influent conducător este din 1894. Reputatul cor al meseriașilor români de la „Progresul” dirijat de Ștefu, la a căror reprezentații participase însuși Iosif Vulcan, avea în repertoriul său lucrări muzicale compuse de Porumbescu: „Cunoaște-ți țara cea română”, „Imnul Unirii”, „Cîntecul tricolorului”, „Dumbrava Roșie”, „Luna lui Mai”, „Cisla”, „Serenadă”, „Salutare”, „Pas în pas”, „Cadrii” ș.a..

Consecvent în promovarea muzicii „bardului bucovinean”, Nicolae Ștefu solicită lui Iraelie Porumbescu — tatăl compozitorului patriot — partitura operetei „Crai Nou” pentru a monta în scenă cu meseriașii români arădeni. Dataată în Arad la 11 decembrie 1894, scrisoarea este o mărturie clară a acestor preocupări, ea aflîndu-se în arhiva familiei lui Porumbescu⁴. Opereta „Crai Nou” se reprezintă la Arad în iarna lui 1895⁵, iar în repetate rînduri, atît m seriașii

⁴ Corespondența Nicolae Ștefu către Iraelie Porumbescu (1894) în arhiva profesoarei Nina Cionca — nepoată Mărioarei (Porumbescu) Rațiu, sora compozitorului. Aducem și pe această cale deosebite mulțumiri pentru punerea la dispoziție a acestei corespondențe.

⁵ Informații primite de la Iosif Sirbuț, pe baza unei invitații de participare la spectacol, invitație care se află la Muzeul județean Arad. Adresăm deosebite mulțumiri lui I. Sirbuț pentru informațiile comunicate.

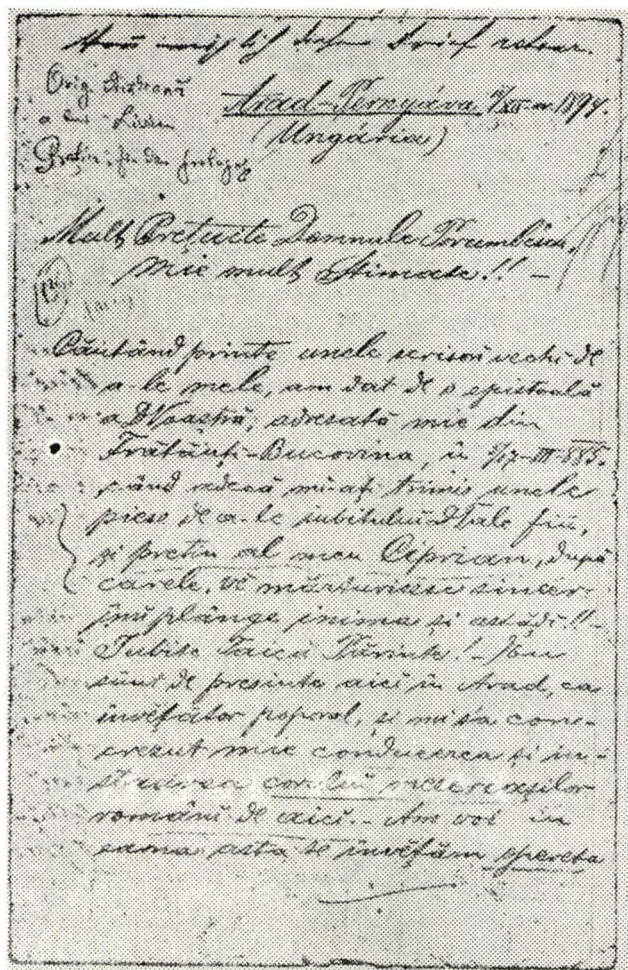

Fig. 1.

români arădeni, cît și celelalte formații corale românești din Arad, concertează cu potpuriuri din opera lui Ciprian Porumbescu.

În cele ce urmează, reproducem integral scrisoarea lui Nicolae Ștefu adresată lui Iralie Porumbescu :

Arad-Pernyava 11/XII 1894

Mult prețuite Domnule Porumbescu,
mie mult stimată !

Căutînd printre unele scrisori vechi de a-le mele, am dat de o epistolă a D-Voastră, adresată mie din Frătăuți-Bucovina, în 5/17 III-885, cînd adevă mi-ați trimis unele piese de a-le iubitului DTale fiu, și prețin al meu Ciprian, după carele, vă mărturisesc sincer îmi plînge inima și astăzi !!

Iubite Taică Părinte ! — Eu sunt de presinte aici în Arad ca învățător poporal, și mi s'a concretizat mie conducerea și instruirea corului meseriașilor români de aici. Am voi în earna asta se învățăm operata „Craiu Nou“, și nu am

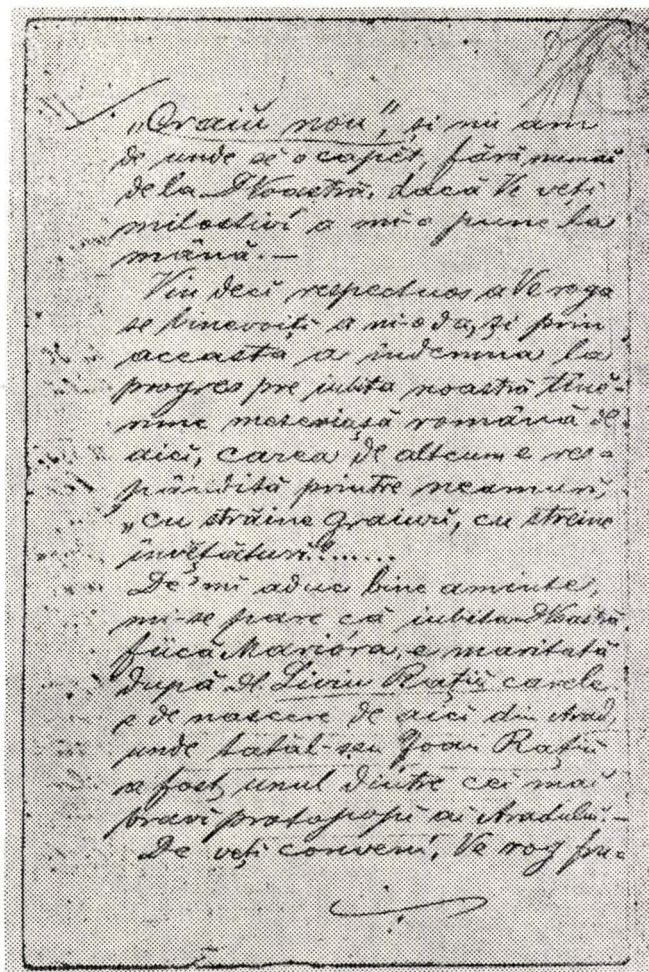

Fig. 2.

de unde să o capăt, fără numai de la DVoastră, dacă vă veți milostivi a mi-o pune la mână.

Vin deci respectuos a te roga se binevoști a mi-o da, și prin aceasta a îndemna la progres pre iubita noastră tină rime meseriașă română de aici, carea de altcum e respândită printre neamuri „cu străine graiuri”, cu streine învățături ..“

De mi aduc bine aminte, mi-se pare că iubita DVoastră fiică Marióra e maritată după dl Liviu Rațiu carele e de nascere de aici din Arad, unde tatăl-șeu Ioan Rațiu a fost unul dintre cei mai bravi protopopi ai Aradului.

De vei conveni, Ve rog frumos a-i spune că-i trimit salutări frățesci, de aici din orașul seu natal, unde a crescut pe timpul când eram și eu studinte !

Al DVoastră

devotat serv,
 Nicolae Ștefu
 învățător gr. ort.

mas ai priene, că-i trimis
 salutări frătești, și ai dă
 craiul seu natal, unde a
 cunoscut pe timpurile când eram
 și eu studinte! —
 Al. I. Ivașcu
 devotat serv.
 Nicolae Ștefă
 învefător gr. ot.

Fig. 3.

N. ȘTEFU'S CORRESPONDENCE WITH IRACLIE PORUMBESCU

(SUMMARY)

The author of the article publishes a letter written by Nicolae Ștefu, a teacher from Arad. The letter was sent to Iraclie Porumbescu, the father of the Romanian composer Ciprian Porumbescu. In this letter, Nicolae Ștefu requested the score of the opera „Crai Nou”, which he wanted to stage, in Arad, thus showing Ciprian Porumbescu's relationship to the intellectuals from this part of the country.

ŞASE SCRISORI INEDITE ALE LUI VASILE GOLDIŞ CĂTRE VASILE MANGRA ŞI NICOLAE BĂLAN

GHEORGHE ŞORA

La 125 de ani de la naşterea lui Vasile Goldiş (12 noiembrie 1862), opera şi activitatea sa rămân mereu actuale în primul rînd prin valoarea perenă a erudiţiei vaste, a doctrinei şi metodei de investigaţie în problemele cele mai importante care priveau direct naţiunea română. Cine vorbeşte azi despre Vasile Goldiş, se referă mai întîi la monumentală sa activitate pusă în slujba Marii Uniri din 1819. Profesor la Arad, Caransebeş şi Braşov, secretar al Societăţii pentru crearea unui fond de teatru român, preşedintele „Astrei” şi membru de onoare al Academiei Române, strălucit gazetar, gînditor şi filozof, el a fost obiect de reflecţii permanente din partea multor intelectuali români şi străini.

În marile bătălii care au culminat cu aceea pentru unire, se vădese marile calităţi de tactician şi strateg al luptei naţionale, de organizator şi finalizator al acţiunilor concret practice. Orator de mare incandescenţă, stilist desăvîrşit şi polemist acerb, capabil să discearnă în situaţii din cele mai confuze şi dificile, se repliază mereu, ghicind loviturile adversarului. Toate aceste calităţi îl permit să aprecieze corect raportul de forţe şi să tragă concluzii juste în problemele vitale pentru naţiunea sa. Gîngirea lui exprimată în Cuvîntarea solemnă ţinută la 1 Decembrie 1819, la Alba Iulia, se ridică la dimensiuni europene. În cadrul pregătirii şi desfăşurării Marii Adunări Naţionale, Goldiş capătă proporţii eroice, de personaj epopeic, investit cu valenţe simbolice. Este în definitiv, cea mai măreaţă şi semnificativă apariţie a lui pe scena vieţii politice româneşti¹.

Cele şase scrisori inedite ale lui Vasile Goldiş către Vasile Mangra şi Nicolae Bălan, ne dezvăluie o altă faţetă a vieţii şi activităţii sale din tinereţe. Ne referim la un aspect neelucidat pînă acum cu privire la pensionarea lui Vasile Goldiş din cauză de boală, în 1901, la Braşov. Din scrisorile adresate lui Vasile Mangra rezultă că se plănuia în taină aducerea lui Vasile Goldiş la Arad în vederea impulsiei mişcării naţionale. S-a recurs astfel la serviciile doctorului Gheorghe Baiulescu, bun patriot, care certifică agravarea sănătăţii profesorului braşovean.

Tonul scrisorilor este sincer, cald şi prietenesc, gata oricînd să sfătuiască şi să fie sfătuit în probleme care priveau atît viaţa lui privată cît şi cea obştească. Remarcăm şi scrisoarea în care ni se dezvăluie calităţile lui de pedagog la Liceul de fete din Arad, precum şi scrisorile adresate lui Nicolae Bălan, în care tonul dojenitor este mai pregnant, mai incisiv.

Gata oricînd să servească cauza obştească, Goldiş intervine în certurile dintre conaţionali săi, considerînd că este mai utilă colaborarea frăţească

¹ — Despre viaţa şi activitatea lui Vasile Goldiş vezi mai pe larg, Vasile Goldiş, *Scrieri social-politice şi literare*, Editura Facla, Timişoara, 1976, şi Gheorghe Şora, *Vasile Goldiş, militant pentru desăvîrşirea idealului naţional*, Editura Facla, Timişoara, 1980.

decît gilceava care foloseşte numai adversarilor naţiunii noastre. „Suntem aşa de puşini, cei ce muncim, de ce să ne mai certăm şi noi?” Îşi încheie scrisoarea din 4 decembrie 1915 către viitorul mitropolit al Ardealului.

Documente inedite cu caracter autobiografic şi politic, cele şase scrisori inedite ale lui Vasile Goldiş către Vasile Mangra şi Nicolae Bălan se află în Arhiva Bibliotecii Mitropoliei în Sibiu, fond Vasile Mangra nr. 1244, 1246, 1247, şi fond Mitropolitul Bălan nr. 321, 322.

ANEXA :

I. Vasile Goldiş către Vasile Mangra²

1.

Braşov, 3 noiembrie n. 1940

Iubite amice !

M-a prins dorul de Tine, dar nu pot zbura să Te văd şi pentru aceea eată-Ţi scriu rîndurile acestea în dulcea speranţă, că şi Tu apoi Te vei îndura să-mi răspunzi măcar în două şire.

Te încunoscîtez înainte de toate, că iubirea pentru voi în sfîrşit m-a înduplecat să-mi părăsesc ocupaţiunea mea frumoasă şi liniştită, să-mi las dascălia din Braşov³ şi să mă amgajez ca alături cu voi să-mi pun toate puterile pentru înaintarea poporului românesc din diecesa binecuvîntată de Dumnezeu a Aradului⁴. Bunul nostru Episcop⁵ în cestiunea aceasta e în present (la curent — n.n.) şi ar dori să poată face alegerea de secretar cît mai curînd. De altfel, încă pe timpul congresului Prea Sfinţia Sa a mijlocit la Mitropolit şi la părintele Voina în cestiunea pensionării mele⁶ şi a primit de la dînsii asigurarea că mă vor sta în ajutor, pentruca în anul acesta şcolar încă să fiu pensionat. Veoina a pus însă condiţiunea, ca să rămîn la Braşov pînă la sfîrşitul anului şcolar, ca să nu se producă greutăţi în instrucţiune. Iubitul nostru Episcop a promis aceasta. Dar şi eu vreau aşa, fiindcă deosebirea în suma

² — Vasile Mangra a fost Vicar la Oradea şi ulterior, în perioada luptei pentru unirea din 1918. Mitropolit al Ardealului. În tinereţe şi în vîrstă bărbăţiei a fost folositor naţiunii sale. Ajuns Mitropolit al Ardealului, a urmat o politică străină faţă de interesele poporului român. Chinuit de păcatul trădării de sine însuşi viaţa sa de atunci încoaie n-a fost decît zbuciumul unui om care-şi destrăma propria sa fiinţă. (Vezi „Gazeta poporului”. [Sibiu], I, 1918, nr. 42 [20 octombrie], p. 5, nr. 43 [27 octombrie], p. 2—3).

³ — Din această scrisoare inedită către Vasile Mangra rezultă că Vasile Goldiş nu era bolnav în anul 1900—1901 aşa cum se afirmă în toate documentele care se referă la biografia lui. Certificatul medical eliberat la 15 ianuarie 1901 de către dr. Gheorghe Băulescu din Braşov era fals întrucît urmărea să camufleze realitatea şi era destinat să-i servească lui Vasile Goldiş, la nevoie, ca act justificativ, că nu a părăsit catedra de la Braşov în scopul organizării la Arad a unor acţiuni de subminare a vieţii statale austro-ungare, ci pentru caz de boală. Pensionarea lui Goldiş a fost o strategie politică, întrucît se ştie că el a venit la Arad nu bolnav ci perfect sănătos, pentru a reorganiza şi conduce lupta naţională.

⁴ — Goldiş vine la Arad de la Braşov în vara anului 1901 după ce îşi încheiasă cu succes cariera didactică începută în 1889 — secondat de un certificat fals în care i se recomanda să se pensioneze şi „să abandoneze cu desăvîrşire şi pentru totdeauna” cariera didactică.

⁵ — Mitropolit în această perioadă era unchiul lui Vasile Goldiş, Ioan Iosif Goldiş (1836—1902), om de cultură, profesor de limba şi literatura română de la liceul de stat din Arad, şi membru al Academiei Române. În perioada 1877—1878 el a popularizat prin viu grai şi prin scris actele de vitejie ale soldaţilor români în lupta pentru cucerirea independenţei României. De remarcat şi aci faptul că Vasile Goldiş nu implică cu nimic pe unchiul său, ajuns episcop în cestiunea venirii sale la episcopia Aradului ca secretar consistorial.

⁶ — Din nou se poate constata că pensionarea lui Vasile Goldiş la Braşov a fost mijlocită între episcopul Aradului şi mitropolitul Ardealului şi nu pentru caz de boală.

pensiunii (pensionării — n.n.) e de 100 fl(orini) pe an, dacă mi se numără și anul acesta.

Hotărît deci să merg la voi mă îngrijesc și de aceea să pot intra în toate corporațiunile noastre, unde să pot fi de folos⁷. De aceea m-am gândit să candidez pentru deputat la congres în cercul Beliului, care a devenit vacant în urma abdicării d-lui Zigre.

Cercul fiind în diecesa Ta, mă adresez în prima linie la Tine și Te întreb, dacă ești ori ba învoit cu intențiunea aceasta a mea? Te asigur, că dacă Voi în cestiunea aceasta ați fi luat cumva angajamentul în altă direcțiune, apoi eu absolut nu mă supăr, căci știu din capul locului, că Voi numai binele obștească îl voiți și așa de sigur și în cazul de față veți face cum va fi mai bine. Te rog însă asă ai bunătatea a mă încunoșcința despre intențiunile Tale în cestiunea aceasta, ca să știu potrivi pașii mei dorințelor Tale. Și de altfel m-ar bucura foarte tare, dacă m-ai informa despre toate ale noastre mai amănunțit⁸.

Tu sărută al Tău iubitor amic

Vasile Goldiș

2.

Arad, 19 Mai n. 1901

Iubite amice,

Am primit de la Arad înștiințarea, ca să fiu acolo pe 30 mai nou, pentru jurămint. Le-am scris că voi merge, de nu voi fi împedat de vre-o treabă mai mare. Rezerva aceasta am făcut-o fiindcă mergerea mea la Arad atîrnă de răspunsul Tău la această epistolă. La chemarea Ta m-am hotărît să merg la Arad, dar din capul locului eu V-am declarat, că cer să mi se sitemizeze salariul de secretar cu 1600 fl(orini). La Sinod voi mi-ați spus, că se va face mai târziu. Eu însă nu pot pune jurămintul înainte de a se aranja această cestiune. Mi-am făcut socoteala. Din 1200 fl(orini) mi se va detrage 120 fl(orini) anual pentru fondul de pensiune, cvartirul mă va costa cel puțin 300 fl(orini). Așa mi-ar rămînea pentru trai, haine și celelalte pe an 780 fl(orini) în orașul scump afară din cale al Aradului. Vei înțelege, că din suma aceasta e absolut imposibil să trăiesc cu familia în Arad. Așa sunt necesitat a-ți declara, că nu pot primi postul de secretar la Arad cu leafă de 1200 fl(orini), ci dacă nu mi se poate da 1600 fl(orini), îmi voi trimite abdicerea, cu toate că îmi pare foarte rău de lucrul acesta, dar nu vreau să mă bag în datorii pentru binele diecesei. Mă voi retrage pe un an la Lipova, unde cu crutare voi putea trăi un an și din pensiune⁹. După aceea îmi voi reocupa catedra din Brașov. Aici am deja la anul viitor 1500 fl(orini) leafă și 200 fl(orini) bani de cvartir, apoi ca secretar al fondului de teatru am 200 fl(orini), deci în total 1900 fl(orini). Am 17 oare pe săptămînă și pot să dau oare private, să țin școlari în cvartir, astfel pot să-mi agonisesc încă vreo 8—9 sute florini pe an, ca să trăiesc cum se cuvine. La

⁷ — Goldiș își mărturisește deci pe față intențiile sale, să fie de folos neamului său, să candideze pentru deputăție și în toate acțiunile sale să fie ferm.

⁸ — Se impune cercetarea vieții și activității lui Vasile Mangra pentru a se delimita activitatea lui pozitivă de ultimii ani întunecați ai vieții sale.

⁹ — Goldiș pune condiții în noua sa calitate de secretar al episcopiei, o retribuție corespunzătoare unui trai decent. Afirmarea că în caz contrar va rămîne un an la Lipova, la părinții soției sale, nu anulează afirmația noastră anterioară, întrucît pensionarea lui era deja „rezolvată” încă din ianuarie 1901.

Arad însă toate acestea sînt imposibile și astfel mi-am făcut socoteala, că nu pot trăi în Arad între împrejurările ce mi se ofer. Să mă crezi, dragă amice, că-mi vine greu a-ți scrie epistola aceasta, dar vreau să fim în curat unii cu alții ca să nu existe între noi neînțelegeri pe viitor. Așa dară Te rog, să-mi răspunzi imediat, dacă poți tu ori ba să garantezi împlinirea cererii mele. Dacă nu, apoi eu îmi voi trimite imediat abdicarea de la Arad. Vezi, la Sibiu funcționarii au fost plătiți și mai înainte cu mult mai bine, ca la Arad, cu toate că Sibiul e cu mult mai ieftin, decît Aradul. Acolo referenții au 1200 fl(orini) salariu fundamental, 10% din acest salariu quingvenale (la cinci luni un spor de salar — n.n.) și acuma s-a făcut și 400 fl(orini) bani de cvartir pe an. E și ridicul a pretinde, ca un secretar consistorial în Arad cu familie să trăiască din 1200 fl(orini) pe an.

Te rog să ai bunătatea a-mi răspunde numai decît, ca să știu, cum să-mi aranjez afacerile.

Te sărută al Tău sincer amic

Vas(ile) Goldiș

prof(esor) gimn(azial)

3.

Arad, 29 ian(uarie) n. 1902

Iubite amice,

P.S. Sa mi-a demandat să-Ți scriu privat, ca să numești orișicum pe Bragea administrator și în Chertiș, căci s-a plîns aici că din Sîc absolut nu poate trăi și umblă numai haimana pe ulițele Aradului scandalisînd lumea cu amenințări și vorbe proaste.

Eată am satisfăcut prin aceasta ordinul mai înalt și te sărut

Vasile Goldiș

4.

Arad, 5 August n. 1902

Dragă Vasilie !

Am primit azi scrisoarea Ta de ieri și grăbesc a-Ți răspunde, că toate se vor face așa, precum îmi scrii. Am dispus înainte de toate pentru calendar și am predat manuscrisul Teu la Brîndaș, care îngrijesce în anul acesta de redigiarea calendarului, sub supravegherea mea. Disposițiuni definitive în privința școalelor, mai ales cît privește cestiunile personale. în deplină conformitate cu dorința Ta nu vom lua pînă către sfîrșitul lui August, dar și atunci, ori ce ar fi nu vom face nimic mai esențial fără a asculta părerea Ta și avizul tău. Consimțesc pe deplin cu Tine în apreprierea valorii cîrpiturilor¹⁰. La școala de fete am socotit să nu mai aducem înderăt pe Doamna Papp, fiindcă într-adevăr nervositatea ei o face absolut imposibilă, pentru o funcțiune așa delicată. Eu cred, că mai bine ar fi, dacă disciplina internatului și peste tot conducerea morală a internatului să o concredem Domnișoarei Mușiu, care

¹⁰ — Se referă la profesorii de la liceul de fete din Arad, cu o slabă pregătire profesională și neagreați de elevi, pe care intenționa să-i înlocuiască. În acest timp, Goldiș mai ocupa și funcția de director al liceului de fete din Arad.

să locuiască în odaia directorului de pînă aci, să angajăm apoi o guvernantă mai în vîrstă care se știe perfect nemțește, ori numai nemțește, eară pentru partea economică să angajăm o simplă econoamă, care să nu aibă absolut nici un amestec în afacerile de disciplină și de învățămînt, ci să îngrijească numai chiar de afacerile economice ale internatului, toate acestea — bine înțeles — sub supravegherea directorului. În cît privește directoratul, eu foarte mult m-aș bucura, dacă aș putea să fiu dispensat pe anul viitor din funcțiunea aceasta și între impregiurările date aș recomanda să fie rugat profesorul dr. Pipos¹¹ a primi directoratul școalei de fete. Pe lîngă discrețiunea prietenească Îți comunic de altfel și aceea, că doamna Russu la școala de fete e de o neglijență fenomenală, din studiile predate de dînsa fetele nu au făcut absolut nici un progres, ear situațiunea — cum bine știi — pentru mine era așa, că în urma legăturilor noastre cu Russu îmi era imposibil să-i fac observări mai serioase. Ar fi însă foarte de dorit, dacă s-ar putea aranja oarecum astfel lucrurile, ca Doamna Russu să abstea de bună voie a mai funcționa la școala de fete. În cazul acesta ni s-ar oferi și posibilitatea de a angaja ca învățătoare pe sora lui Alexici, care — așa se vede — insistă pentru lucrul acesta, ear nouă, în urma celor întîmplate, ne-ar veni greu a-l tracta cu refus.

La tot cazul aștept părerea Ta în afacerile acestea și Te rog să mi-o comunicai cu toată franchețea, căci e absolut imposibil să mă supere ceva, ce vine de la Tine, căci totdeauna vorbele Tale le iau ca vorbele unui bun și binevoitor.

Noutăți pe aici nu prea sunt. Cestiunea Kossuth — Iancu s-a liniștit. Ignatie me sîcîie cu cestiunea pensionării lui Hamsea, să o subșternem la consistoriul metropolitan; eu însă susțin că această afacere nu iese aprobabilă și astfel a rămas să supunem cestiunea aceasta deliberării consistoriului plenar, pe care la dorința lui Ignatie îl vom convoca pe Vineri în 9/22 August. Obiectele de pertractat, Ți le voi comunica de cu timp așa, ca să-mi poți aduce cunoștință părerile și dorințele tale referitoare la cestiunile, ce se vor pune la ordinea zilei.

Te sărută al Teu sincer amic

Vasile Goldiș

II. Vasile Goldiș către Nicolae Bălan¹²

1.

Arad, 26 Noiembrie 1915

Mult onorate Domnule Doctor,

Regret foarte mult neînțelegerea între P.O. Dta și d. Matei. Cred că ar fi bine să înceteze discuția asta fără nici un rost și distrugătoare. Trebuia să se termine lucrul cu declarația „Telegrafului“ și P.O. Dta nu trebuia să mai revii și în „R(evista) Teol(ogică)“, după ce d. Mateiu nu mai zisese nimic la cele publicate în „Telegraf“. P.O. Dta însă l-ai atins pe d. Mateiu în „Rev(ista) Teol(ogică)“, iar dînsul a răspuns destul de calm, în „Românul“. Cred că acum

¹¹ — Nicolae Bălan, fost profesor la Sibiu, emisar al P.N.R. către guvernul român refugiat la Iași în perioada decisivă a realizării unirii; noiembrie 1918. După unire, Nicolae Bălan devine mitropolit al Ardealului.

¹² — Observăm tonul scrisorii lui Goldiș către profesorul de teologie, calm, sfătos, hotărît și totdeauna binevoitor.

ar fi bine să se termine cu asta și să mă scuzi, dar eu absolut nu pot admite să se publice în „Românul“ articolul Dtale. Ar fi bine să nu se publice nicăieri. Dacă însă ai crede că publicarea e indispensabilă, atunci să-l publici tot în „Revista Teologică“ unde a apărut și atacul împotriva d-lui Mateiu.

Răspunsul îl retrimite aci. În speranța că vei aproba părerea mea Te rog să primești asigurarea distinselor considerațiuni ce-ți păstrează al P.O. Dtale

Stimător

V. Goldiș

2.

Arad, 4 Dec(embrie) n. 1915

Mult stimată Domnule Bălan,

Ca răspuns la scrisoarea Dtale din 28 XI a.c. Te rog să citești articolașul „O mică chestiunea de competență“ în numărul „Românului“, ce va ieși marți dimineața. Cu articolașul acesta pentru „Românul“ chestia s-a terminat. În interesul binelui public, Te rog și pe Dta să nu mai zgîndări afacerea asta atît de inutilă. Chiar chemarea Dtale ca teolog este să ierți și ofenzele eventuale. Arată pilda blindeții, cum Te-am cunoscut toți pînă acum. Ar fi un gest prea frumos dacă Dta ai iniția împăcarea cu d. Mateiu, care, să mă crezi, este, este o valoare reală pentru progresul nostru cultural. Suntem așa de puțini, cei ce muncim, de ce să ne mai certăm și noi? Ascultă-mă, fiindcă statul meu izvorăște din iubirea binelui obștesc, al cărui servitor (slujitor — n.n.) absolut dezinteresat trebuie să fii și Dta¹³.

Te salută cu deosebită stimă al Dtale

V. Goldiș

SECHS UNBEKANNTE BRIEFE VASILE GOLDIȘ AN VASILE MANGRA UND NICOLAE BĂLAN

(ZUSAMMENFASSUNG)

Der Verfasser veröffentlicht sechs bisher unbekannte Briefe Vasile Goldiș' (1862—1934) an Vasile Mangra und Nicolae Bălan, ehemalige Metropolit (Erzbischöfe) Siebenbürgens: die Schreiben wurden vor bzw. nach der Vereinigung Transilvaniens mit Rumänien — besiegelt am 1. Dezember 1918 — verfasst.

Die sechs unbekannten Briefe bringen neue Angaben über das Leben und Wirken Vasile Goldiș' in dessen Jugendzeit, die Bedingungen, unter denen er aus Braşov (Kronstadt) nach Arad gelangt ist, sowie seine Bemühungen für die Beschwichtigung der zanksüchtigen Geister. Die Dokumente werden im Archiv des Erzbistums Sibiu (Hermannstadt) aufbewahrt, Fonds Vasile Mangra und Erzbischof Bălan.

¹³ — Pentru alte amănunte vezi Arhiva Bibliotecii Mitropoliei Sibiu, fond Ioan Lupăş, nr. 853—862, fond Mangra (1903), nr. 1589—1662, fond Iosif Goldiș — Mangra, nr. 1145—1146, fond Mihai Veliciu, nr. 495—505.

MUZEOGRAFIE

.

COLECȚIA DE CARTE STRĂINĂ VECHĂ A LICEULUI „IOAN SLAVICI” DIN ARAD

ELENA RODICA COLTA

Etapele succesive din istoria cărții și tiparului, începînd cu perioada incunabulară a primelor căutări de format și literă, pînă la concurența dintre diferitele officine tipografice în realizarea unor ediții de lux, stimulează prezența, în paralel cu producătorii de cărți, a unei categorii de cititori pasionați atît de conținut, cît și de aspectul exterior al tipăriturilor, bibliofilii.

Istoria culturii fiecărei țări consemnează de-a lungul vremii numeroase colecții particulare de cărți „rara, pretiosa et curiosa”¹, majoritatea din ele înglobate în cele din urmă bibliotecilor naționale, intrînd în patrimoniul cultural al țărilor respective.

Prelucrarea acestor fonduri în vederea punerii lor în circuit științific, însoțită de un studiu al circulației tipăriturilor, de la ieșirea din tipografie pînă la ultima destinație, cu menționarea lor temporară la diferiți librari, cu posesorii succesivi, cu apartenența exemplarelor la cîte o bibliotecă „publică” și înstrăinarea de la aceasta datorită cititorilor pasionați, care refuză să le restituie, cu donațiile și vânzările ce se fac, ne dezvăluie orientările culturale ale diferitelor generații, curente de idei, atmosfera spirituală, gustul și mentalitatea veacurilor trecute.

Aria de răspîndire și frecvența unor ediții, raportate la tirajul în care au apărut, indică, la rîndul lor, aria de răspîndire a unor informații și receptivitatea cititorilor vremii, capacitatea acestor cărți de a influența gîndirea unei colectivități contribuind la formarea unui climat spiritual european unitar.

Înscriindu-se în această direcție de cercetare și valorificare, lucrarea de față prezintă colecția de carte străină din secolul XVI—XVII a liceului „Ioan Slavici” din Arad, fostul gimnaziu al orașului².

Biblioteca, înființată în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, odată cu mutarea gimnaziului în actualul sediu, cuprindea în anul 1920/21 un număr

¹ Alături de colecțiile particulare remarcabile, cum sînt bibliotecile princiare ale Cantacuzinilor de la Mărgineni, ale Mavrocordașilor de la Văcărești, biblioteca Bethlen de la Aiud, pe teritoriul țării noastre sînt atestate numeroase colecții bibliofile aparținînd unor înalți demnitari, unor familii nobiliare sau unor cărturari: biblioteca consilierului cancelariei aulice Cserei Farkas, biblioteca consilierului gubernial Batthyány Ignác, biblioteca cancelarului Teleki Samuel, a guvernatorului Samuel Brukenthal, biblioteca Cipariu, Barițiu, Paplu Ilarian, V.A. Urechia, toate aparținînd astăzi patrimoniului cultural național. Pentru colecțiile din Transilvania vezi Jakó Zsigmond, *Philobiblon transilvan*, Buc., 1977, p. 381—390.

² Înființat în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea prin transformarea vechii școli latine, gimnaziul funcționează inițial cu 5 clase, iar din 1850 pînă în 1919 cu 8 clase. Din 1919 în locul acestuia ia ființă un liceu românesc denumit „Moise Nicoară”. Din 1957 primește numele scriitorului Ioan Slavici.

de 48 725 de volume, organizate în trei fonduri distincte³. Principalul fond, cu caracter bibliofil, prezentînd ştampilă proprie, format dintr-un număr de 25 209 volume a fost obţinut de către gimnaziu, în anii 1870—1873, în urma donaţiei celor două mari colecţii particulare de carte din Arad: Orczy şi Vászárhely János⁴.

După reforma învăţămîntului cea mai mare parte a exemplarelor rare au fost transferate altor instituţii⁵, actualul liceu menţinînd o cantitate de carte bibliofilă extrem de modestă, selectată absolut arbitrar.

Reconstituirea acestor colecţii particulare sau a fondului gimnazial documentar, importante pentru aportul lor la cultura arădeană, după această dispersare a cărţilor, a devenit o operaţie extrem de dificilă.

Aducerea în circuitul de specialitate a cărţilor păstrate de liceu din biblioteca de odinioară, remarcabile prin valoarea lor bibliofilă, constituie primul demers în această încercare de „restituire“ a unor colecţii arădene cu largi ecouri socio-culturale în vestul Transilvaniei.

Constituind potrivit criteriului cronologic un ansamblu unitar, la o analiză minuţioasă, fiecare exemplar se dovedeşte o prezenţă singulară.

Unele dintre ele, cum este *Biblia de la Leipzig* din 1544, ilustrată cu gravuri de Cranach cel Bătrîn, dobîndesc, prin prestaţia unor artişti de renume, caracterul de valori excepţionale.

Sub aspectul conţinutului, exemplarele acoperă o sferă extrem de largă a interesului uman, de la lucrări de teologie sau opere ale autorilor antici, comentate de umanişti de prestigiu, pînă la manuale de farmacie, medicină, mineralogie, echitaţie.

Interesul de care s-au bucurat în aceste veacuri anumite subiecte explică numeroasele reeditări sau ediţii paralele pe care şi le îngăduie tipografii.

Semnalăm în acest sens în fondul liceului cele două ediţii, pariziană şi veneţiană, din Vieţile paralele ale lui Plutarch, apărute la interval de un an, identice ca text, şi ediţia mai tîrzie a aceleiaşi cărţi, scoasă la Paris, în format de buzunar, de Henri Estienne II sau cele două ediţii succesive din Basel ale lucrării lui Agricola, *De re metalica* libri XII.

Reunirea lor în cadrul aceleiaşi colecţii, în ciuda conţinutului identic se datoreşte interesului bibliofil pe care l-au prezentat ediţiile respective, pentru posesor, prin valoare conferită cărţilor de *officinele* care le-au produs.

Dintre casele editoare de prestigiu din care provin exemplarele arădene menţionăm *officina* lui Manutius din Veneţia, cele ale lui Iodocus Badius şi Estienne din Paris, a lui Frobenius din Basel sau Wechelus din Frankfurt.

Altele, dimpotrivă, sînt tipărite de ateliere cu o activitate scurtă şi relativ obscură, constituind, tocmai prin această lipsă de reputaţie, rarităţi. Aşa sînt cele 6 libellus tratînd subiecte de interes local, tipărite unele la Viena în 1560 şi 1595, altele la Olmütz în 1598, reunite ulterior într-un singur volum, omise din marile cataloage internaţionale.

³ Biblioteca gimnaziului cuprindea un fond bibliofil format din donaţii, o bibliotecă a profesorilor înfiinţată în anul 1873, dotată cu lucrări şi reviste de specialitate şi o bibliotecă destinată elevilor, pentru îmbogăţirea căreia fiecare elev din clasa I avea obligaţia să achite o taxă de 1,7 fl. vezi Himphner Bela, *Az Aradi Kyraly Jögymsium története*, Arad, 1896, p. 106—110.

⁴ Fondul bibliofil conţinea un număr de 9125 vol. şi 131 hărţi.

⁵ Au fost identificate exemplare cu ştampila gimnaziului sau a Fondului Orczy-Vasarhely la Biblioteca judeţeană Arad, Muzeul judeţean Arad, Filiala Arhivelor Statului Arad şi Biblioteca Centrală de Stat Bucureşti.

În fine, un ultim aspect care conferă cărților valoare de unicat îl reprezintă apartenența acestora, pentru o vreme, la bibliotecile unor persoane sau instituții de prestigiu.

Urmărind însemnele succesive de proprietate, constatăm circulația lor într-o arie mai largă, central și est europeană, în granițele fostului imperiu austriac.

Dintre posesorii *Comentariilor lui Caesar* (Frankfurt, 1584) îl semnalăm pe Quintus Rufus, proconsulul din Posson (Bratislava).

Lucrarea baronului Herberstein, *Moscowiter Wunderbare Historien* (Basel, 1563) aparține în anul 1631 chirurgului Paul Herman. *Fabulele* lui Aesop, tipărite în 1546 la Tübingen, le găsim în 1681 la un oarecare Wolfgang Petrus Dielierus. *Lexiconul juridic din 1607* se afla în 1668 în posesia eruditului Paul Leebriar.

Alături de acești posesori, consemnăm două colecții particulare de carte, amândouă prezentînd cîte un însemn gravat și cuvîntul „bibliotheca“ introdus în ex librisul aplicat pe coperta 1 interior.

Prima este colecția lui Conrad Ab Albrecht, căruia i-a aparținut lucrarea lui Isthyvanffius, *Regni Hungarici Historia* (Köln, 1685) iar a doua a lui Tobias Winckler, posesorul *Epistolelor* lui Photius (Londra, 1651).

Dintre instituțiile posesoare consemnăm biblioteca orașului Bartfeld căruia i-a aparținut în secolul al XVII-lea opera lui Iosephus Flavius, *Antichități iudaice* (Basel, 1524)⁶.

Ex libris-ul, realizat sub formă de timbru gravură în lemn, înfățișează însemnele orașului însoțite de versuri la stemă și textul propriu-zis de proprietate.

Lucrarea lui Rhodiginus, *Lectionum antiquarum* (Basel, 1517) este consemnată în anul 1656 în inventarul Bibliotecii Cancelarie Regale din Klosterneuburg, localitate situată în Austria. Exemplarul posedă și un ex libris gravură, reprezentînd un blazon fără text, neidentificat.

Opera moralia (Basel, 1541) a lui Plutarch prezintă super libros-ul Cancelariei Latine Sf. Augustin din Sternberg (Moravia), localitate în care se găsește castelul prințului de Lichtenstein.

În secolul al XVIII-lea cărțile ajung în vestul Transilvaniei, împletindu-și, în continuare, destinul cu cel al oamenilor de aici.

Pînă la întreaga reconstituire a fondului de carte rară Orczy-Vásárhely a fostului gimnaziu, în vederea întocmirii unei lucrări de sinteză, o concluzie se impune.

Variatatea cărților, larga arie de circulație, multitudinea *officinelor* în care au fost produse, diversitatea limbilor în care sînt scrise, sugerează exigența unor legături stabile ale zonei cu marile centre de cultură europeană, alît prin intermediul călătorilor care frecventează târgurile de cărți, cît și datorită unor librari și anticari care se străduiesc să mențină comerțul de carte la zi, aducînd, pe diferite filiere, incunabule, ediții de lux sau ultimele noutăți editoriale în această parte de lume.

Descrierea bibliografică a cărților este făcută conform normelor prevăzute de *International Standard Bibliographical Description (Ancient)*, elaborate de Oficiul internațional pentru Controlul Bibliographic Universal cu sediul în Anglia, adoptate recent de țara noastră pentru fondurile de patrimoniu din dorința de pătrundere a informației în circuitul internațional al valorilor.

⁶ Vezi Flavii Iosephi, *Patria Hierosoly mitani* ... Basel, 1524.

CATALOAGE DE REFERINȚĂ

1. Brunet, Jacques — Charles, Manuel du libraire et de l'amateur de livres 6 vol. Berlin, 1921.
2. Graesse, Johann Georg Theodor, Trésor de livres rares et précieux . . . 8 vol., Milano — New York, 1950.
3. Mayer Anton, Wiens Buchdrucker Geschichte (1482—1882), Wien, 1883.
4. Veress, Andrei: Bibliografie româno-ungară, 3 vol., Buc., 1931—1935.

AESOPUS

AESOPHI PHRYGIS FABULAE GRAECE ET LATINE. — CUM ALIIS OPUSCULIS: QUORUM INDEX PROXIMA REFERTUR PAGELA — TUBINGAE: PER ULRICHUM MORHARDUM, AN MDXLVI (1546). — 451 p. (2); 8° (16 cm).

— Graesse, I, p. 32.

— Conține și lucrări de Gabria Graecul, Aphthonius, Philostratus, Batrahomiomahia de Homer, Galeomiomahia, jurământul lui Hipocrate și lucrarea „De officio regis ad Justinianum caesarem“ de Agapetus Diaconus.

— Textul extras din ediția milaneză din 1470—80. Ediții anterioare la Basel în 1518, 1524, 1530, 1534, 1538, 1541.

— Pagina de titlu decorată cu chenar xilogravit. Text bilingv latin și grec dispus pe cîte o filă fiecare. Inițiale încadrate cu elemente antropomorfe, hieratice și vegetale. Signatura a^a—z^a; A^a—F^a.

— Conține viața lui Aesop de Maximus Planude; o prefață către cititor luată dintr-o ediție anterioară de la Basel.

— Un index al autorilor și un altul al fabulelor.

— Legătură din carton și piele .

— Ex libris manuscris: „Wolfgangi Petri Dieleri Anno 1681 Die 26 Novemb.“, pe pagina de titlu.

Nr. inv. 4941

AGRICOLA, GEORGIUS

GEORGII AGRICOLAE KEMPNICENSIS, MEDICI AC PHILOSOPHI CLARISS. DE RE METALLICA LIBRI XII: QUIBUS OFFICIA, INSTRUMENTA, MACHINAE, AC OMNIA, DENIQUE AD METALLICAM SPEC-TANTIA, NON MODO LOCULENTISSIME DESCRIBUNTUR SED ET PER EFFIGIES SUIS LOCIS INSERTAS ADJUNCTIS LATINIS GERMANICISQ(UE) APPLIGATIONIBUS(. . .); EIUDEM DE ANIMANTIBUS SUBTERRANEIS LIBER / AB AUTORE RECOGNITUS. — CUM INDICIBUS DIVERSIS QUICQUID IN OPERE TRACTATUM EST, PULCHRE DEMONSTRANTIBUS. — BASILEAE HELVET(UM): SUMPTIBUS ITEMQUE TYPIS CHALCOGRAPHICIS LUDOVICI REGIS, ANNO MDCXXI (1621). —(5), 538 p (29); 2° (32 cm).

Graesse, I, p. 43

— Testul urmează ediția din 1561 de la Basel

— Pagină de titlu tipografică cu o gravură reprezentînd un personaj în veșminte de epocă în fața unui cuptor de topit metale. Textul tipărit cu negru cu 45 de rînduri pe filă. Frontispicii și inițiale ornamentate cu elemente zoomorfe și fantastice. Peste 266 de xilogravuri nesemnate.

— Reia epistola lui Agricola către ducele Saxoniei Mauricius și fratele său Augustus datată 1550 și versurile lui Georgius Fabricius la opera lui Agricola din ediția de la 1561.

— Indici diferiți cu terminologie latină, greacă și germană.

— Legătură din carton și piele. Pe cotor inițialele posesorului „D.I.B.“

Nr. inv. 4948.

AGRICOLA, GEORGIUS

GEORGII AGRICOLAE KEMPNICENSIS MEDICI AC PHILOSOPHI OLARISS(IMI)/DE RE METALICA LIBRI XII: QUIBUS OFFICIA INSTRUMENTA MACHINAE AC OMNIA DENIQUE AD METALICAM SPECTANTIA NON MODO LUCULENTISSIME DESCRIBUNTUR DES ET PER EFFIGIES SUIS LOCIS INSERTIS ADJUNCTIS LATINIS GERMANICISQUE APPELLATIONIBUS(...); DE ANIMANTIBUS SUBTERRANEIS LIBER I; DE ORTU ET CAUSIS SUBTERRANEORUM LIBER V; DE NATURA FOSSILIIUM LIBER X; VETERIBUS ET NOVIS METALLIS LIBER II; BERMANNUS SIVE DE RE METALLICA DIALOGUS LIB(ER)I. — HAC ULTIMA EDITIONE. — BASILEAE: SUMPTIBUS ET TYPIS EMANU(ELIS) (KÖNIG), (1637). — (7), 708 p. (45); 2 (38 cm).

Graesse, I, p. 43.

— Textul urmează ediția din 1561 de la Basel. Prima reeditare în 1621 în tipografia regală la Basel. Ediția din 1657 față de cea din 1621 este mai puțin frumoasă însă mai completă. Până la un punct prezintă numeroase asemănări.

— Pagină de titlu tipografică cu informații abundente. Textul tipărit cu negru, cu un număr variabil de rînduri. Inițiale și frontispicii cu elemente zoomorfe și hieratice. Numeroase xilogravuri incluse în text.

— Conține o epistolă dedicatorie adresată de Cornelius Martinus, medicului Ioann Sigfrid, datată 1612 la Helmaestad. Din ediția de la 1561 este reluată scrisoarea lui Agricola către Mauricius duce de Saxonia și fratele său Augustus, datată 1550 și versurile lui Georgius Fabricius la opera lui Agricola, datată 1554.

— Indici diferiți, pentru fiecare lucrare, cu terminologia latină, greacă și germană.

— Legătură din carton și piele.

— Pagina de titlu ruptă în zona datelor tipografice.

— Ex libris manuscris „Ex libris Stephani Orczy“, pe pagina de titlu.

Nr. inv. 4948.

ALEXANDER, AB ALEXANDRO

ALEXANDRI AB ALEXANDRO JURISPERITI NEAPOLITANI GENIALIUM DIERUM LIBRI SEX: VARIA AC RECONDITA ERUDITIONE REFERTI. — ACCURATIUS ET MAIORE FIDE QUAM ANTEHAC USQUAM IMPRESI, CUM DUPLICI INDICE. — PARISIIS: APUD IOANNEM ROIGNY VIA IACOBEOA (...), 1549. — (38), 370 p; 2° (33 cm).

— Graesse, I, p. 68.

— In Colophon: „Excudendum curabat Ioannes Roigny Bibliopolo Parisiensis Anno Christi nati MDXLIX“.

— O reimprimare a ediției din 1522 de la Roma ; Ediția anterioară parisiană din 1532.

— Pagină de titlu tipografică. Textul cu negru prezintă 53 de rinduri pe filă. Inițiale încadrate cu motive vegetale și hieratice.

— Epistola lui Ioannes Ferrarius Pedemontanus către senatorul parizian Petrus Lysetus. Prefața autorului adresată ducelui de Adria, Andrea Aquaevia.

— Legătură din carton și piele.

— Sigla tipografică a lui Ascensius

— La pagina 370 : „Eodem Tempore Parisiis egj in aedibus dicti Bibliopolae“.

— Ex libris manuscris : „Sum Conradi Acontij“ pe pagina de titlu.

Nr. inv. 4964

ALUNNO, FRANCESCO

LA RICCHEZZE DELLA LINGVA VOLGARI DI FRANCESCO ALUNNO DA FERARA SOPRA IL BOCCACCIO. — NOVAMENTE RISTAMPATE ET CON DILIGENZA RICORRETTE ET MOLTO AMPLIATE DALLO ISTESSO AUTORE CO LE DECHIARATIONI REGOLE ET OFFERVATIONI DELLE VOCI ET DELL ALTRE PARTICELLE ET CON LE ANNOTATIONI DELLA VARIETA DETESTI ANCHI ET MODERNI E F IL TUTTO COLLOCATO A I LUOGHI LORO SECODO L'ORDINE DELL'ALPHABETO(...). — IN VINEGIA : IN CASA DE 'FIGLIOLI DI ALDO, NELL'ANNO MDLI (1551). — 220 f ; 2° (31 cm).

— Graesse, I, p. 88.

— Ediția anterioară apărută în tipografia lui Manutius în 1543

— Numele tipografului din Colophon.

— Textul cu negru, cu 60 de rinduri pe filă. Fără ornamente. Pagină de titlu tipografică.

— Epistolă dedicatorie adresată cardinalului Alessandro Farnese, datată 1551. La fila 220 Registrum-ul și Erata.

— Legătura din carton și piele galbenă crudă. Ca forțaș au fost utilizate file dintr-un manuscris cu caractere fractur.

— Portrerul lui Francesco Alunno gravat în metal pe fila de titlu.

— Pe ultima filă sigla familiei Manutius.

Nr. inv. 4954.

ARISTOTELES

TRATTATO DEI GOVERNI/DI ARISTOTELE. — TRADOTTO DI GRECO IN LINGUA VOLTARE FIRENTINO DA BERNARDO SEGNI GENTIL 'HUOMO ET ACCADEMICO FIORENTINO. — VINEGIA : PER BARTHOLOMEO DETTO L'IMPERADOR ET FRANCESCO SUO GENERO, NEL MDLI (1551). — 230 f, (17) ; 8° (16 cm).

Brunet, I, p. 181. Graesse, I, p. 218

— Ediția anterioară apărută la Florența în 1549.

— Numele tipografului luat din Colophon.

— Pagină de titlu decorată cu chenar xilografat. Textul tipărit cu negru. Antiqua și cursive. Inițiale încadrate, cu scene de gen în interior.

— Traducerea din greacă în dialectul florentin de Bernardo Segni.

— Epistolă dedicatorie adresată de Bernardno Segni ducelui Florenței Cosimo de Medici, datată „VII d'ottobre MDXL VIII“; pe ultima filă Registrum-ul.

— Legătură din carton și piele galbenă. Șnit verde.

Nr. inv. 4940.

ARISTOTELES

ARISTOTELIS (OPERA PHYSICA). — FRANCOFURTI: APUD ANDREAE WECHELI HEREDES CLAUDIUM ET IO. AUBRIUM, MDXCIII (1593). — 3 VOL; 8° (17 cm).

IV TOMUS PHYSICUS IN QUO OPUSCULO VARIA: DE XENOPHANE DE ZENONE DE GORGIA; DE LINEIS INSECABILIBUS; DE HUNC EUNDEM COMMENTARIUS; MECANICAE QUESTIONES; DE MIRABILIBUS AUDITIS; VENTORUM SITU ET APPELATIONES, PHYSIOGNOMINICA; DE COLORIBUS; DE PLANTIS (...). — 166 p. (26).

V TOMUS PHYSICUS IN QUO PROBLEMATUM SECTIONES XXXVIII(...). — 224, p. (28).

VI TOMUS PHYSICUS IN QUO METHAPHYSICORUM LIB. XIII; DE CAUSIS ELEMENTORUM LIB I; DE CAUSIS LIB. I; THEOLOGIAE SEU MYSTICAE PHILOSOPHIAE LIB. XIII (...). — 412 p. (12).

Fiecare volum prezintă pagină de titlu tipografică. Textul tipărit cu negru, cu 40 de rânduri pe filă. Inițiale ornamentate cu bogate elemente vegetale.

— Comentatorii: Ioannes Bernardus Felicianus, Iulius Martianus Rota, Iacobus Scheckius, Franciscus Patricianus, Nicolaus Leonicensus, Caelius Calcagninus, Theodorus Gaza etc.

— Volumele sînt colligate

— Legătură din piele

— Siglă tipografică pe fiecare pagină de titlu și la sfîrșitul fiecărui volum.

— Ex libris manuscris: „Jos. Bosnyak 1771“, pe pagina de titlu a vol. 5.

Nr. inv. 4955.

AUGUSTINUS S.

CONFESSIO AUGUSTINIANA IN LIBROS QUATUOR DISTRIBUTA ET CERTIS CAPITIBUS LOCORUM THEOLOGICORUM QUI SUNT HODIE SCITU DIGNISSIMI COMPREHENSUS. : EX OMNIBUS B. AURELII AUGUSTINI LIBRIS IN UNUM OPUS BONA FIDE AC STUDIO SINGULARI REDACTA / PER D. HIEPONYMUM TORRENSEM SOCIETATIS JESU THEOLOGUM ET ACADEMIAE DILINGAE PROFESSOREM. — SECUNDA EDITIO NON SOLUM EMMENDATIO SED ETIAM TERTIA PARTE IAM AUCTIONIOR ET LOCUPLETIOR. HABES HIC CHRISTIANE LECTOR EIUS FIDEI DOCTRINAE AC RELIGIONIS CONFESIONEM, QUAM CATHOLICI SUPRA MILLE ET DUCENTOS ANNOS ID EST, INDE AB AETATE D. AUGUSTINI UBIQ GENTIUM SEQUUNTUR UNUM IDEMQ. CUM AUGUSTINO SENTENTES ET PROFITENTES. INDEX TRIPLEX EST(...). — DILINGAE: APUD SEBALDUM MAYER, MDLXIX (1569). — (17), 284f.(33); 2° (31 cm).

— Ediția a II-a. Editorul științific Hieronymus Torrens profesor la Academia din Dilingen.

— Pagină de titlu tipografică. Textul tipărit pe 2 coloane cu 54 de rinduri pe filă. Inițiale cu scene biblice în interior și vignete de sfârșit cu heruvini și fructe.

— Epistola dedicatorie semnată de editor este adresată episcopului Otho Truchs de Waldburg; două prefețe către cititor; versuri de Prosperus Aquitanicus.

— Legătură din carton cu aspect marmorat. Colțuri și cotor din piele.

Nr. inv. 4965.

BIBLIA LATINA

(SACRAE SCRIPTURAE ET DIVINARUM LITERARUM BYBLIA UNIVERSA). — LIPSIAE: APUD NICOLAUM WOLRAB, ANNO MDXLIV (1544). — 867 p, 416 p. (37); 2° 31 cm).

Graesse, I, p. 394

— Urmează traducerea lui Ioannes Brentius

— Noul Testament text paralel: varianta lui Erasmus și Vulgata.

— Locul tipăririi, numele tipografului și anul tipăririi din Colophon-ul primei părți.

— Ediția reimprimată după cea din 1540 a lui Estienne.

— Textul tipărit cu negru, cu 54 de rinduri pe filă pe 1 sau 2 coloane. Prezintă pentru fiecare parte pagină de titlu suplimentară, decorată cu chenar gravat în metal. Inițiale cu scene biblice în interior.

— Prefața ultimei părți este semnată „R(obertus) Stephanus Typographus Parisiensis“; Prolegomenele lui Hieronymus Presbyterus.

— Ultima parte cuprinde indici: „Hebraea, Chaldaea, Graeca et Latina Nomina Virorum, mulierum, populorum, idolorum, urbium, fluviorum, montium, caeterorumque locorum quae in Biblijs leguntur, restituta cum latina interpretationem“ și „Index Praeterea rerum et sententiarum quae in iisdem Biblijs continentur.“

— Exemplar fără pagină de titlu; paginile 1—28 lipsă.

— Legătură din carton și piele. Pe cotor menționat titlul cărții, anul 1786, și numele posesorului: Michael Baranyai.

— Bogat ilustrată cu gravuri intercalate în text, executate de Legel, H. Borsamer și Cranach tatăl (cf. Graesse).

— Numeroase însemnări marginale în lb. germană și maghiară.

Nr. inv. 4945.

BONFINIUS, ANTONIUS

ANTONII BONFINII RERUM UNGARICARUM DECADES QUATUOR CUM DIMIDIA: HIS ACCESSERE IOAN SAMBUCI ALIQUOT APPENDICES ET ALIA UNA CUM PRISCORUM REGUM UNGARIE DECRETIS SEU CONSTITUTIONIBUS QUARUM NARRATIONES BONFINII OBITER MEMINERE ET QUAE PAGINA 16 INDICABIT. — TERTIUM OMNIA RECOGNITA EMENDATA ET AUCTA PER IOAN SAMBUCUM (...) CUM INDICE COPIOSIS. — HANGVIAE: TYPIS WECHELIANUS APUD CLAUDIUM MAJNUM ET HAEREDES IOANNIS AUBRII, MDCVI (1606). — 243 p (18), 114 p. (1); 2° (33 cm).

— Graesse, I, p 486; Veress, I, p 63.

— Conține și „Chronologia Panoniae“ de Jo. Herold, „Hungariae Historiae Coronis“ de Michael Ritijs Napolitanus, Bonfinius Rhapsodus. P. Callimachus, Nicolaus Olahus, Alexandrus Cortesius și „Chronologia de Regibus Hungaricis“ de Abraham Bakschay.

— Prima ediție tipărită la Basel de M. Brenner în 1543 conține doar 3 decade. Prima ediție completă este cea tipărită în 1568 la Basel, în tipografia lui Oporin. Ediția din 1606 este o reimprimare a celei din 1568. Conține în plus Decretele, care prezintă pe pagina de titlu suplimentară mențiunea unei noi tipăriri și anul 1605.

— Pagină de titlu tipografică. Textul propriu-zis scris pe o coloană cu negru, cu 55 de rânduri pe filă. Prezintă pentru Decrete o pagină de titlu suplimentar.

— Reluarea epistolei dedicative adresată de Sambucus regelui Maximilian al II-lea, datată „Viennae in festo Ioann. Baptistae, natalis mei quo XXXVI annum aetatis agebam“ din ediția de la 1568; Epistola adresată lui Martinus Brennerus, autorul ediției din 1543, datată „Viennae, Calendis Septembribus Anno Domini millesimo quingentesimo quadragesimo tertio“.

— Indici bogați și un Appendix al lui Sambucus la lucrare.

— Sigla tipografică a familiei Wechelus.

— Ex libris manuscris „Vasarhelyi János“, pe pagina de titlu.

— Nr. inv. 4855

Colligat cu Rerum Hungaricarum Scriptoras Varii, Francofurti, 1600

CARSAR, CAJUS, JULIUS

(C. JULII CAESARIS COMMENTARIORUM ...). — FRANCOFURTI AD MOENUM: APUD IOANNEM WECHELUM, MDLXXXIV (1584). — (14), 823 p, (20): 2 hărți; 8 (19 cm).

— Graesse, II, p. 7

— Conține: Commentariorum De bello Gallico; Commentariorum De bello Alexandrino; Commentariorum De bello Africano; Epistolarum fragmenta. Ex Libro epistolarum ad M.T.C.

— Datele tipografice din Colophon

— Ediția a III-a cu titlul: „Commentariorum non primum exquis în margine lect. illustr. tum vero doctiss. annott. aliquot exactiss. emendatt locupletati, cf. Graesse.

— Textul tipărit cu negru, pe o coloană, cu două mărimi de litere. Frontispicii și inițiale bogat ornamentate.

— Epistola „De Historiae Laudibus“ adresată de Paul Manutius lui Paul Rhamnusius.

— Comentator: Franciscus Hotomanus; note de Fulrius Ursinus

— Un index al localităților, munților, apelor și neamurilor din vechea Galie după Caesar și Tacit întocmit de Raymond Marlianus, un index al lucrurilor și cuvintelor celebre cuprinse în Comentarii.

— Exemplar fără pagină de titlu.

— Legătură originală din piele galbenă. Întreaga suprafață a scoarțelor prezintă chenare bogat ornamentate cu vrejuri. Pe fața întâia, în centru inițialele posesorului M.R.B. și anul 1599. Pe cealaltă față un blazon.

— Prezintă 8 gravuri în metal nesemnate și nedatate

— Siglă tipografică după Colophon

— Ex libris manuscris : „Liber quisti Rufi Procunsulis Possoniensis Ano Domini ...“, pe ultima filă verso.

Nr. inv. 4936.

CAVTO, IOANNES, WISCOVIENS

STRENAE NATALITATAE SACRO POETICAE : ILLUSTRISSIMO PRINCIPI (...) STANISLAO PAWLOVSKY (...) EPISCOPO OLOMUCENS, REGALIS CAPELLAE BOHEMIAE COMITI (...) SUMMA OBSERVANTIA COLENDO IPSIS CALENDIS IANUARI PRO FELICISSIMO NOVI ANII 1598 AUSPICIO HUMILLIME DEDICATAE ET OBLATAE/A IOANNE CAVTO WISCOVIENSI MORAVO (...) C. SACRI SACELLI CUSTODE.

— OLOMUTII: EXCUDEBAT GEORGIUS HANDELIUS, ANNO MDXCVIII (1598). — (20) : f 4 (16 cm)

— Ediția I

— Pagină de titlu tipografică, în chenar din elemente vegetale stilizate. Pe verso paginii de titlu, într-un frontispiciu, o gravură reprezentând Nașterea Domnului. Textul propriu-zis dispus pe o coloană, cu 20 de rînduri pe filă, ornamentat cu inițiale și vignete baroce.

— Legătură din carton

Nr. inv. 4938.

Colligat cu Czyrner, Agalmata lyrica mysticarum gerumarum, Olomutii, 1598.

CICERO, MARCUS TULLIUS

TULLIUS DE OFFICIIS ; DE AMICITIA ; DE SENECTUTE ; PARADOXIS. — NEC OMNIA BENEDICTUS BRUGNOLUS DILLIGENTISIME CASTIGAVIT. INSUPER GRECA VERBA QUE MULTA DEERANT ACCURATISSIME ADDIDIT NEC ALIQUID RELIQUIT DESIDERANDUM (...). — VENETIIS : IN AEDIBUS MAGISTRI IACOBI PENCII LEUCO, MDII (1502). — (1), 157 f ; 2 (31 cm).

— Graesse, II, p. 175

— Utilizează textul operelor lui Cicero după Benedictus Brugnolus.

— Comentatori : Petrus Marsius și Leonicensus Vicentius.

— In Explicit : „Anno ab incarnati verbi humae salutis M. D. II pridie nonas Iulii Venetiis in aedibus Magistri Iacobi Pencii Leuco oriunde ...“

— Locul de tipărire, numele tipografului și anul din Explicit.

— Ediția închinată de tipograf principelui Leonardus Lauredanus și consulului Ludovicus Venerius.

— Ediție de tip umanist, cu textul propriu-zis în centru paginii și comentariile cu altă mărime de literă, dispuse înprejur. Pagină de titlu primară fără emblema tipografului, Caractere antiqua. Signatura A^a—V^a.

— O epistolă dedicatoare adresată de Petrus Marsius cardinalului Raphael Rarius ; pe fila 157 verso un Registrum.

— Fără legătură

— Ex libris stampilă „AZ ARADI KIR FÖ GYMNASIUM KÖNYVTARA“, pe fila (1) verso.

Nr. inv. 4962.

CORPUS JURIS CANONICI. — EMENDATUM ET NOTIS ILLUSTRATUM GREGORII XIII PONT. MAX JUSSU EDITUM. INDICIBUS VARIIS NOVISQ(UE) ET APPENDICE PAULI LANCELLOTTI PERUSINI (...) ITEMQUE LIBER XII DECRETALIU HAC PRIMUM EDITIONE NOVIS ALIQUOT CONSTITUTIONIBUS AUCTUS. — COLONIAE MUNATIANAE : S.n., M.D.C.L. XI (1661). — (34), 1271 coloane. (8), 752 coloane, (5), 406 coloane, (4) 158 coloane, (21) ; 8 (26 cm).

— Graesse, II, p. 274

— Conține : Decretale S. Gregorii Papae IX ; Liber Sextus Decretalium D. Bonifacii Papae VIII ; Institutiones Iuris Canonici Quibus ius pontificium singulari methodo libris IV comprehenditur de Ioan Paulus Lancelottus Perusinus.

— O ediție similară, in folio, la Roma în 1582 ; reeditată la Paris în 1585.

— Textul tipărit cu negru, pe două coloane, cu 70 de rînduri pe filă. Fiecare parte prezintă pagină de titlu suplimentară în care este trecut anul, și locul tipăririi după ediția utilizată pentru aceste părți : Lugduni, 1591. Sigla tipografică identică cu cea de pe pagina de titlu generală.

— O prefață către cititor a Papei Gregorius XIII datată, „Roma, 1580.”

— Comentator Gregorius Holoandrus.

— Legătură din carton cu aspect marmorat. Snit roșu.

— Ex libris manuscris „Stephan Orczy“ pe pagina de titlu.

Nr. inv. 4857.

CZYRNER, TOBIA, SILESIO

AGALMATA LYRICA MISTICARUM GERUMARUM (...) D. GEORGIO SCULTERO SS. THEOLOGIAE DOCTORI UTRIUSQUE WRATISLAVIEN ECCLESIAE ATQ COLLEGIATAE (...) AZOGRAPHICE DIVERSIS SCRIPTO ET DEDICATO AUTHORE TOBIA CZYRTNER SILESIO PHIAE IN ACAD. OLOM. STUDIOSO. — OLOMUTII : EXCUDEBAT GEORGIUS HANDELIUS, ANNO MDXCVIII (1598). — (12) f ; 4 (16 cm).

— Ediția I

— Textul tipărit cu negru, pe o coloană, cu 24 sau 16 rînduri pe filă. Pină la fila 8 încadrat în chenar tipografic din elemente vegetale stilizate.

Nr. inv. 4938.

Colligat cu Cavto, Strenae natalitatae sacro poeticae, Olomutii, 1598.

DIO CASSIUS COCCEIANUS

DIONIS CASSII COCCEIANI HISTORIAE ROMANAE LIBRI XLVI : PARTIM INTEGRI PARTIM MULTI EXCERPTI/IO. LEUNCLAVII STUDIO TAM AUCTI QUAM EXPOLITI (...). — FRANCOFURTI : APUD ANDREAE WECHELI HEREDES CLAUDIUM MARNIUM ET IOAN AUBRIUM, 1592. — (8), 1101 p, (52), 1 planșă ; 8 (17 cm).

— Graesse, II, p. 393.

— Reeditată, în format 2, de aceeași tipografi în 1606 la Hanau.

— Editorul științific Ioannes Leunclavius ; textul după versiunea lui Guilelmus Xylandrus.

— Textul tipărit cu negru, cu caractere grecești și latine, pe o coloană. Frontispicii și inițiale cu elemente florale și antropomorfe.

— Epistolă adresată lui Leunclavius de Paulus Melissius Francus la 1592 și o prefață a editorului către Philippus Ludovicus comite de Hanau.

— Index bogat ; planșă cu Genealogia împăraților de la Iulius pînă la Nero.

— Legătură din carton. Cotor și colțuri din piele.

— Sigla tipografică pe ultima filă verso.

Nr. inv. 4935.

(ECCLESIASTICUS)

KNIHA BEZUSA SYRACHA QINAK ECCLESIASTICUS V KRESTIANSKYM A BZITECNYM WYKLADEM WNIJZTO ZAWRIJNA GSAU BRESSENA NAPOMENUTIJ A PREDKLADAGIJ SE SSECKNEM LIDEM PROSPËSSNA NAUCENIJ YAKBY SE GEDENKAZDIJ KRESTIAN WSWEM POWOLANIJ CHOWATI MEL. (...). — GESTPAK W IAZIK CZESKH Z NEMECLEHO PRELOZENA A NINIJ ZNOWU PREHLEDNUTA ANO Y POTREBNYMI CONCORDANCYMI S VZITECNYM REGISTRUM ZPRAWENA Y ROZHOGNENA A TAK KPROSPECHU Y K WZDELANIJ WSSECHNEM WUBEC WYDANA. — (AWENTYN) : A OB GIRIJHO MELANTRYCHA Z AWENTINU IMPRYMOWANA, LETHA MDLXXV (1575). — (23), CCCXIII f ; 2° (31 cm).

— Traducere din limba germană în limba cehă.

— Pagină de titlu tipografică cu informații abundente. Caractere gotice. Textul scris pe o coloană prezintă două mărimi de litere. Inițiale cu scene biblice în interior.

— Prefața semnată de Ian Straněnsky ; Index bogat.

— Legătură din lemn și piele. Snit verde.

— Numeroase gravuri în metal. Pe versoul paginii de titlu portretul lui Wilhelm al II-lea, datat 1557 și semnat „F.M.“ ; Adam și Eva de Paulus Fürst ; o scenă alegorică de Iacob Picini ; Răstignirea de L. M. Kürner.

— Pe fila 313 verso sigla tipografică a lui Georgius Melantrichus.

— Ex libris ștampilă : „AZ ARAD KIR FÖGYMNAZIUM KÖNYVTARA“ pe pagina de titlu.

Nr. inv. 4953.

ERASMUS, DESIDERIUS, ROTTERODAMUS

DESIDERII ERASMI ROTTERODAMI ADAGIORUM EPITOME. — RECOGNITA ACCESSIT EX IPSO CHILIADUM ERASMI VOLUME PLURIBUS IN LOCIS SUPPLIMENTUM NON MINUS UTILE QUAM NECESSARIUM QUOD PRAEPATIO DIGITO QUASI MONSTRABIT. JUNCTUS EST TRIPLEX INDEX AUTHORUM LOCORUM ET PROVERBIORUM ACCURATUS. — LIPSIAE : SUMTIBUS JOH. PHILIPPI THIOLIS BIBLIOPOLAE ISENNACENSIS, ANNO (1) DCLXXIIX (1678). — (13), 969 p, (47) ; 12 (13,5 cm).

— Graesse, II, p 494.

— Ediție similară în 1650 la Amsterdam în tipografia Elzevir.

— Prezintă două pagini de titlu. Prima, cu un titlu rezumativ, încadrat într-o compoziție tipografică gravată în metal, reprezentînd un personaj cu o carte așezat la masă. Pagina de titlu tipografică abundă în amănunte. Textul propriu-zis, dispus pe o coloană, cu rînduri inegale.

— Epistola dedicatorie adresată de librarul Ioh. Philipp Thilo principilor germani Fredericus Augustus, Iohannes Georgius și Iohannes Wilhelm, datată 1677 și o prefață de Henricus Börstelman rectorul școlii, datată „Isenaci 1677“.

— Legătură din carton cu aspect marmorat. Colțuri și cotor din piele. Șnit roșu.

Nr. inv. 4944.

FERRARO, ANTONIO, NAPOLITANO

CAVALLO FRENATO/DIPIRRO ANTONIO FERRARO NAPOLITANO
CAVALLERIZZO DELLA MAESTA CATTOLICA DI FLILIPPO// (...):
NELLA REAL CAVALLERIZZA DI NAPOLI DIVISO IN QUATTRO LIBRI
CON DISCORSI NOTABILI SOPRA BRIGLIE ANICHE ET MODERNE
NEL PRIMO: NEL SECONDO MOLTE ALTRE DA LUI INVENTATE:
NEL TERZO UN DIALOGO TRA L'AUTORE ET L'ILLUSTRIS SIG.
DON DIEGO DI CORDOVA (...) ET NEL QUATUOR UN ALTRO DIALO-
LOGO TRA L'AUTORE EL (...) SIG. MARCHESE DI SANT ERAMO
ET ALCUNI DI SEGNI DI BRIGLIE POLACCHE ET TURCHESCHE (...).
— NAPOLI: APPRESSO ANTONIO PACE, MDCII (1602). — (4), 168
p, (3), 320 p, (1); 2 (36 cm).

— Graesse, II, p. 572.

— Conține și lucrarea în patru părți a lui Giovanni Battista Ferraro despre echitație redactată de Antonio Ferraro fiul și menționată pe pagina de titlu, cu termenul general de „Opera“.

— Ediția I; Reedită la Veneția în 1620 și 1653.

— Fiecare parte a cărții prezintă pagină de titlu suplimentară.

Textul tipărit cu negru, pe o coloană, cu 47 de rînduri pe filă.

Inițiale și frontispicii baroce.

— Registrum și Colophon.

— Legătură din piele galbenă. Șnit roșu.

— Prezintă numeroase gravuri și planșe; Pe prima filă Stema regelui Spaniei Filip al II-lea.

Nr. inv. 4967.

GRADELEHNUS, IOANNES

HUNGARISCHE SIBENBÜRGISCHE MOLDAU WALLACH TURCK
TATAR PERSIAN UND VENETIANISCHE CHRONICA: ODER AUSS-
FÜRTLICH WARHAFTIGE BESCHREIBUNG DES KÖNIG REICHS
HUNGARN SIEBENBÜRGEN MOLDAU WALLACHEN BULGARIEN
UND ANDERER ANGRDNKEN DEN LANDSCHAFFTEN SAMPT DEN
VORNEBSTEN STÄTTEN BESTUNGEN UND WUNDERBAREN WAS-
SERN WIE AUCH EINE HISTORISCHE BESCHREIBUNG VON DER
HUNGARN HERKOMMEN ALLER HEIDNISCHEN UND CHRISTLICHEN
KÖNIGEN (...); DES GLEICHEN AUCH EINE EIGENDLICHE BESCH-
REIBUNG VON DESTURCKISCHEN REICHS AUFFNEHMEN MAHOMET
UND ERSTEN TÜRCK UND TARTARISCHEN KÖNIGEN VON DER
TÜNIGEN VON DER TÜRCKEN RELIGION UND SUCCESSION ALLER
TÜRCKISCHEN KAISER (...). — AUS VIELEN BEWEHRTEN SCRIB-
BENTEN ZUSAMMEN GEBRAGEN UND HER VORGEGEBEN DURCH/
JOHANNEM GRADELEHNUM. — FRANCKFURT AM MAYN: IN VER-
LEGUNG WILHELM SERLINS, IM JAHR 1665. — (3), 746 p, (8), 15 p, (11),
357 p, (12); 4 (20 cm).

— Pagină de titlu tipografică, tipărită cu negru și roșu. Caractere gotice. Textul propriu-zis pe două coloane cu 46 de rînduri pe filă. Pentru partea a doua o pagină de titlu suplimentară.

— O prefață de Wilhelm Serlins, scrisă la Franckurt și un cuvînt către cititor, datate 1664.

— Legătură din carton și piele.

— Numeroase gravuri în metal, intercalate în text sau pe file separate. Gravura reprezentînd portretul împăratului Leopold este semnată cu inițialele „A.F.“; O scenă de luptă datată 1664.

Nr. inv. 4953.

GREGORIADA, VITUS

EUHARISTICON: PRAECIPUIS CUM STUDIORUM SUORUM FAUTORIBUS TUM HAETENUS BENEFACTORUM VICE CULTIS, VIRIS DOCTISSIMIS ET CLARSSIMIS, DEBITAE OBSERVANTAE SUMMAEQ. AC REVERENDO (...) ANDREAE MONOSZLAY PRAEPOSITO POSONIENSI AC FELHEONIZIENSI SEDIS JUDICIARIAE (...) CONSCRATUM/A VITO GREGORIADA MUNCIFAGENSI BOEMO. — VIENNAE AUSTRIAE: TYPIS FRANCISCI KOLBII IN BURSA LILIORUM, (1) DXCV (1595). — (8); 4 (16 cm).

— Cuprinde: Ode tricolos tetrastrophos; Ad Mecoenatem; Hexastichon singulorum protogrammate anagramate et chronologico; Elegia ad Patronos; Ode discoros tetrastrophos; Ad lectorem.

— Textul tipărit cu negru cu 25 rînduri pe coloană.

— Nr. inv. 4938.

Colligat cu Cavto Strenae natalitatae sacro poeticae, Olomutii, 1598.

GREGORIUS. PETRUS THOLOSANUS

SYNTAGMA IURIS UNIVERSI ATQUE PENE OMNIUM GENTIUM ET RERUM PUBLICARUM PRAECIPUARUM IN TRES PARTES DIGESTUM: IN QUO DIVINI ET HUMANI IURIS TOTIUS NATURALI AC NOVA METHODO PER GRADUS ORDINEQUE MATERIA UNIVERSALIUM ET SINGULARIUM SIMULQUE INDICIA EXPLICANTUR/AUCTORE PETRO GREGORIO THOLOSANO I. V. DOCTORE ET OLIM IN ACADEMIA CADURCENSI ET THOLOSANA PROFESSORE (...). — HAEC EDITIO POST AUCTORIS IPSIUS RECOGNITIONEM AUCTIONEM ET EMENDATIONEM NUNC DENUO AB INNUMERIS MENDIS TAM IN TEXTU QUAM ALLEGATIONIBUS, EXACTISIME REPUGNATA, EMACULATA, NOVIS SUBINDE NOTIS, ARGUMENTIS AUCTA ET ALIIS INSUPER ORNAMENTIS ILLUSTRATA QUARTUM NUNC IN LUCEM PRODIT (...). — FRANCOFURTI AD MOENUM: EX OFFICINA PALTHENIANA SUMTIBUS HEREDUM PETRI FISCHERI, MDXCIX (1599). — (14), 1103 p, (61) 2 (35 cm).

— Textul tipărit cu negru, pe două coloane, cu 75 de rînduri. Inițiale ornamentate cu motive baroce. Pe pagina de titlu sigla tipografică.

— Epistola dedicatorie a librarului Petrus Fischer din Frankfurt către arhiepiscopul de Mainz datată: „Francofurti ad Moenum“, 1599 și o prefață către cititor.

— Legătură din carton cu aspect marmorat. Cotor de piele. Șnit roșu.

— Ex libris manuscris „Varodi Török Gabor 1824“, pe pagina de titlu.

HERBERSTAIN. D. M. SIGISMUNDUS

GRATIAE POSTERITATI SIGISMUNDUS LIBER BARO IN HERBERSTAIN NEYPERG ET GULTTENHAG (...): IMMUNITATE MERITARUM ERGO DONATUS, ACTIONES SUAS A PUERO AD ANNUM USQ(UE) AETATIS SUAE SEPTUAGESIMUM QUARTUM, BREVI COMMENTARIOLO NOTATAS RELIQVIT. — VIENAE AUSTRIAE: EXCUDEBAT RAPHAEL HOFHALTER, ANNO MDLX (1560). — (60) f; 2 (32 cm).

— Brunet, II, p. 544; Mayer, Anton, Wiens Buchdrucker Geschichte (1482—1882), Wien, 1883, poz. 447.

— Textul tipărit cu negru. Inițiale bogat ornamentate. 42 de rînduri pe filă.

— O epistolă dedicatorie către Sigismund de Herberstein și Sigismund, regele Poloniei, mare duce al Moscovei, semnată de Ioann Dantiscus datată „Cracoviae IV Februarii Anno MDXVIII“ (1518); 30 de hexametri latini de Johann Rosinus Serapheum.

— Legătură din lemn și piele. Scoarțele ornamentate cu bogate chenare din elemente vegetale. Cheutori din piele și metal.

— Prezintă 15 gravuri datate 1558 și 1559, semnate „D. L.“ Pe pagina de titlu și la fila 60 blazonul baronului Herberstain.

— Ex libris manuscris „Paulus Hermann Chirurgus dis Moschovitisch Historien.. Anno 1631“, pe forzaț; „J. Zockhamer“, pe pagina de titlu.

Nr. inv. 4966.

Colligat cu Moscovter Wunderbare Historien, Basel, 1563.

HERBERSTAIN, D. M. SIGISMUNDUS

MOSCOUTER WUNDERBARE HISTORIEN: IN WELCHER DESS TREFFENLICHEN GROSSEN LAND REÜSSEN SAMPT DER HAUPT-STATT MOSCAUW UND ANDERER NAUMHAFFTIGEN UMLIGENDEN FÜRSTENTHÜMB UND STETTEN GELEGENHEIT RELIGION UND SELTSSAME GEBRÜSCH: AUCH DESS ERSCHROCKENLICHEN GROSZ FÜRSTEN ZÜ MOSCAUW HÄRKOMMEN MANNLICHE TATHEM GEWALT VII LANDS ORDNUNG AUFF DAS FLEYSZIGEST ORDENLICHEN BEGRIFFEN: SO ALLES BISS HÄR BEY UNS IN TEUTSCHZN NATION UNBEKANT GEWESEN ERSTLICH DURCH/DEN WOLGE — BORNEN HERREN SIGMUNDEN EREYHERREN ZÜ HERBERSTEIN NEYPERG UND GÜTENHAG (...) — IETZ ZÜ MALEN ABER ZÜ EHTEN UND WOLGE FALLEN DEM WOLGEBORNEN HERREN JOHANS GRADEN NAS SAW RC. DURCH HEINRICH PANTALEON DER ZOEÜWLICHEST VERTEÜTSCHET UND IN TRUCK VERFERTIGET: TRALLES GANTZ WUNDERBAR NUTZLICH UND KURTZWEYLIG ZÜ LESEN (...). — BEY NICLAUS BRILLINGEN UNND WARR RUSSINGER ANNO 1563. — (18) f, CCXV p, (3) cu planșe; 2° (32 cm)

— Brunet, II, p. 544.

— Conține și o descriere a ținutului moscovit de Paul Ionius și descrierea apelor din Ungaria de Georg Wernhern, menționate pe pagina de titlu.

— Tipograful luat din Colophon.

— Prima ediție, apărută în limba latină, este tipărită la Vienna în jurul anului 1549; va fi reeditată la Basel în 1556 de Oporin. Aceasta reprezintă prima ediție în limba germană, dedicată de traducător lui Johan Graden DE NASSAW.

— Traducătorul lucrării din limba latină Heinrich Pantaleon.

— Pagină de titlu tipografică. Textul propriu-zis tipărit cu negru, cu 51 de rânduri pe filă. Caractere fractur.

— Legătură din lemn și piele, ornamentată cu bogate chenare din elemente florale. Închizători din piele și metal.

— Prezintă 3 hărți intercalate, una datată 1549 și numeroase gravuri

Nr. inv. 4966.

Colligat cu Gratiae Posteritati Sigismundus Liber Baro in Herberstain (...), Vieniae, 1560.

JOSEPHUS, FLAVIUS

FLAVII JOSEPHI PATRIA HIEROSOLY MITANI: RELIGIONE JUDEI GRAECOS HISTORIOGRAPHOS CUM PRIMIS FACUNDI OPERA QUADAM RUFFINIO PRESBYTERIO INTERPRETE. — IN QUIBUS POST ALIORUM AEDITIONUM, LOCA NEC PAUCA NEC OMNINO LEVIS MOMENTI EX VETUSTISSIMORUM CODICUM COLLATIONE RESTITUTA COMPERIES LECTOR (...). — BASILEAE: APUD IO. FROBENIUM, ANNO MDXXIIII (1524) MENSE SEPTEMBRI. — (28), 907 p; 2° (94 cm).

— Conține: In Ex libros antiquitatum indicarum; De bello iudaico libri septem; De antiquitate iudaeorum; Contra Appionem grammaticu(m) Alexandrinu(m); Ad Epaphodium; PERIANTOIRATOFOS LOGHIOMU id est de imperio rationis libellus.

— Traducerea din greacă în latină de Ruffinius Aquileiens.

— In Colophon: „Basileae. Apud Io. Frob. Mense Septembri An. MDXXIIII“.

— Descrierea martirului Machabeilor după Erasmus.

— Pagină de titlu tipografică. Textul tipărit cu negru, pe o coloană, cu 43 de rânduri pe pagină. Inițiale cu scene de gen în interior.

— Prefața lui Frobenius către cititor, datată 1524; Registrum la p. 907

— Legătură din lemn și piele.

— La p. 907 Sigla tipografică a lui Frobenius.

— Ex libris gravură în metal: „Ex libris. Liber Bibliothecae Barphanac“ pe verso-ul paginii de titlu.

Nr. inv. 4958.

ISTHVANFFIUS, NICOLAUS

REGNI HUNGARICI HISTORIA: POST OBITUM GLORIOSISSIMI MATTHIAE CORVINI REGIS XXXIV QUO APOSTOLICUM HOC REGNUM TURCARUM POTISSIMUM ARMIS BARBARE INVASIUM LIBRIS XXXIV. RERUM IN PANNONIA DALMATIA TRANSILVANIA MOLDAVIA BOSNIA ILLYRICO CETERISQUE CONFINIS INTEGRUM ULTRA SECVLUM AB ANNO 1490 GESTARUM LOCUPLETISSIMIS EXACTE DESCRIPTA/A NICOLAO ISTHVANFFIO PANNONIO (...). — ACCEDIT HAC POSTREMA EDITIONE IN COMMODIORES DISTINCTA PARAGRAPHOS ET ANNOS VIENNAE AUSTRIAE ARCTISSIMA ANNO 1683

A TURCIS OPPUGNATIO EIUSDEMQUE GLORIOSA A CHRISTIANIS DEFENSIO AC VICTORIOSA LIBERATIO. — COLONIAE AGRIPPINAE : APUD IOHANNEM WILHELMUM FRIESSEM BIBLIOPOLAM, MDCLXXXV (1685). — (3), 552 p, (1), 44 p, (18) ; 2 (32 cm)

— Veress, I, p. 127—128

— Ediția I, postumă, la Köln în 1622 ; Ediția din 1685 identică, excep-tînd ultima parte, care este o completare contemporană cu tipărirea cărții

— Prezintă o pagină de titlu gravată în metal cu text rezumativ și o pagină de titlu tipografică ; Textul prezintă 70 de rînduri pe filă. Bogat ornamentat cu inițiale și frontispicii.

— Prefață către cititor și cuprinsul cărții. Ultima parte, de un alt autor, se referă la asediul Vienei de către turci, în anul 1683, și eliberarea orașului.

— Indice bogat.

— Legătură din lemn și piele. Cotorul împărțit în 6 cîmpuri.

— Ex libris gravură în metal reprezentînd un blazon și text : AD BIBLIOTHECAM CONRADI AB ALBRECHT“, pe forța.

Nr. inv. 4868.

JUNIUS, MELCHIOR

SCHOLAE RHETORICAE DE CONTEXENDARUM EPISTOLARUM RATIONE/MELCHIORIS IUNII WITEBERGENSIS ELOQUENTIAE IN ARGENTINENSI ACADEMIA PROFESSORIS. — TYPIS NUNC DENUO MANDATAE ET AB AUCTORE RECOGNITAE EXEMPLISQUE AUCTORAE EPISTOLARUM DEMOSTHENIS AESCHINIS ISOCRATIS ET QUAE AD ATTICUM A CICERONE SCRIPTAE. — ARGENTINAE : SUMTIBUS LAZARI ZATZNERI, ANNO MDXCVII (1597). — (6), 339 p ; 8 (16 cm)

— Ediția a II-a

— Textul tipărit cu negru, pe o coloană, cu 29 de rînduri pe filă. Inițiale, frontispicii și vignete ornamentate cu motive vegetale.

— Epistolă dedicatorie adresată de autor ducilor Iulius Ernestus și Franciscus, datată 1587.

— Un index al scrisorilor cuprinse în lucrare.

— Legătură din carton și piele verde. Șnit roșu.

Nr. inv. 4937.

Colligat cu Manutius, Epistolarum libris XII, Köln, 1591.

JUSTINIANUS

INSTITUTIONUM D. IUSTINIANI (..) LIBRI IIII/A MATTHAEO WESENBECIO I. C. AEDITI ARGUMENTIS ATQUAE SCHOLIIS EXPLICATI (...). — BASILEAE : PER EUSEBIUM EPISCOPIUM ET NICOLAI FR. HAEREDES, (1) DXXCIV (1585). — 41 p, 287 p, (12) ; 2 (34 cm)

— Brunet, II, p. 749.

— În același an, o ediție similară, la Paris, în tipografia lui Nivellius.

— Pagină de titlu tipografică cu sigla atelierului tipografic inclusă în text ; Textul propriu-zis tipărit cu negru, pe o coloană.

— Epistolă dedicatorie adresată de Matheus Wesenbecius, editorul științific, comitelui palatin de Rhen, Fredericus.

— Legătură din carton și piele galbenă.

— Ex libris manuscris : „Frater Sigismundus Zienary Anno 1708“, pe fila de gardă.

Nr. inv. 4950.

Colligat cu Mysinger, Apotelesma, Basel, 1584.

KORAN

ALCORANI TEXTUS UNIVERSUS : EX CORRECTORIBUS ARABUM EXEMPLARIBUS SUMMA FIDE (...) EADEMQUE FIDE AC PARI DILIGENTIA EX ARABICO IDIOMATE IN LATINUM TRANSLATUS (...) ATQUE REFUTATIONE (...) / AUCTORE LUDOVICO MARACCIO (...). — PATAVII : EX TYPOGRAPHIA SEMINARII, MDCXCVIII (1698). — (2), 45 p (2), 46 p, (1), 81 p (1), 94 p (5), 127 p, (9), 17 p, (1), 838 p (6) ; 2 (35 cm).

— O ediție similară apare în 1521 la Leipzig în format 8°.

— Traducătorul în lb. latină Ludovicus Maraccius Lucensus.

— Fiecare parte prezintă pagini de titlu suplimentare ; Textul propriu-zis pe două coloane, cu un număr variabil de rînduri. Frontispicii și inițiale cu elemente baroce (șerpi, sirene, păsări, flori).

— Prefață către cititor și Viața lui Mahumet ; Ultima parte, cuprinzînd Refutatio Alcorani, este dedicată de autor, Ludovicus Maraccius, împăratului Leopold. Această parte prezintă aprobarea Cenzurii clericale.

— Index bogat pentru fiecare parte.

— Legătură din carton și piele. Șnit roșu.

Nr. inv. 5016.

LA FRANCE TOUJOURS AMBIENTEUSE

LA FRANCE TOUJOURS AMBIENTEUSE ET TOUJOURS PER^o FIDE. — A RATISBONNAE : S. N., MDCLXXXIX (1689). — 259 p. ; 12 (13 cm).

— Autorul necunoscut, considerat de traducător german.

— Traducere din limba latină ; Titlul original Feclialis Gallus.

— Textul tipărit cu negru, cu 25 de rînduri pe pagină.

— Un „Avis du Traducteur“ ; un „Avis du Lecteur“ ; pe ultima pagină, „Catalogue Des Livres nouveaux qui se vendent à Bruxelles chez Jean Leonard“.

— Legătură din carton cu aspect marmorat ; Cotor și colțuri de piele ; Șnit roșu.

Nr. inv. 5732.

Colligat cu Le salut de la France, Köln, 1690.

LE SALUT DE LA FRANCE

LE SALUT DE LA FRANCE A MONSEIGNEUR LE DAUPHIN. — A COLOGNE : CHEZ PIERRE MARTEAU, MDCLXXX (1690). — 120 f ; 12 (13 cm.).

Conține 4 discursuri.

Signatură A₁₂—K₁₂ ; 26 de rînduri pe filă.

Nr. inv. 5732.

Colligat cu La France toujours ambienteuse, Ratisbonna, 1689.

LEXICON IURIDICORUM

LEXICON IURIDICORUM: HOC EST IURIS CIVILIS ET CANONICI IN SCHOLO ATQUE FORO USITATARUM VOCUM PENUS. — EX ANTIQUIS ET RECENTIORIBUS IURISCONSULTIS AC LEXICOGRAPHIS PRAECIPUE EX BRISSONII HOTOMANI ET PRATEII LEXICIS ITEM EX CUIACII OBSERVATIONIBUS ET COMMENTARIIS ITA CONSTRUCTUM: UT EI NIHIL DEMI, NIHIL ADDI QUOD SIT NECESSARIUM POSSE VIDEATUR ACCESSIT LEGUM POPULI ROMANI COPIOSUS INDEX. — S. L.: EXCLUDEBAT IACOBUS STOER, MDCVII (1607). — (8), 1121 p.; 4 (19 cm).

— Iacobus Stoer tipograf și editor din Geneva, locul unde probabil a fost tipărită lucrarea.

— O prefață a tipografului către juriștii studioși și o epistolă dedicatorie adresată cititorilor.

— Legătură din lemn și piele crudă. Pe fața întâi prezintă un super libros reprezentând inițialele posesorului: „P. L. F.“ și anul 1609. La colțuri elemente florale.

— Ex libris manuscris „Sum ex libris Pauli Lecoriari I.V. Studiosi 1668“, pe pagina de titlu; „Orczy-Vasarhely“, pe pagina de titlu.

Nr. inv. 4894.

LUCIEN

LUCIEN DE LA TRADUCTION/DE N. PERROT SR. D'ABLANCOURT: DIVISÉ EN DEUX PARTIES. — CINQUIÈME EDITION NOUVELEMENT REVÛE ET CORRIGÉE. — A AMSTERDAM: CHEZ ABRAHAM WOLFGANG, (I) DCLXXXIII (1683). — (8), 418 p, (7); 8 (15 cm).

— Urmează ediția din 1654 de la Paris; reeditări în 1659, la Haye, în 1660 la Paris, în 1664, 1683, 1688 la Amsterdam.

— Două pagini de titlu; prima, bastard, prezintă datele ediției din 1664 și este înscrisă într-o gravură în metal; Textul propriu-zis tipărit cu negru, cu 39 de rinduri pe filă; inițiale ornamentate.

— Epistola dedicatorie adresată de Perrot D'Ablancourt consilierului și secretarului regelui.

— Legătură din piele cu aspect marmorat; șnit roșu.

— Sigla tipografică.

— Ex libris, Stampilă „AZ ARADI KIR FOGYMNASIUM KÖNYVTÁRA“, pe fila de titlu.

Nr. inv. 6627.

MANUTIUS, PAULUS

EPISTOLARUM PAULII MANUTII LIBRII XII: DUOBUS NUPER ADDITIS EIUSDEM QUAE PRAEPATIONES APPELANTUR. ADIUNCTI SUNT DUO INDICES QUORUM ALTERO NOMINA EORUM QUIBUS EPISTOLAE SUNT MISSAE ALTERO EORUM QUIBUS PRAEFATIONES SUNT INSCRIPTAE EXHIBENTUR. — COLONIAE AGRIPPINAE: APUD PETRUM HORST, ANNO SALUTIS MDLXXXI (1591). — (1), 648 p, (3); 8° (16 cm).

— Graesse, IV, p. 37 .

— Ediția I la Veneția, 1558 ; Numeroase reeditări în tipografia Manutius : 1650, 1651, 1569, 1571, 1573, 1580.

— Textul tipărit cu negru, pe o coloană, prezintă 29 de rinduri pe filă. Inițiale ornamentate cu motive vegetale și antropomorfe.

— La pagina 524 prefețele lui Paul Manutius, cu comentarii la operă ; lucrarea dedicată principelui Iacobus Boncampagnus cunoscut mecenat al literelor.

— Un index al celor cărora le sînt adresate epistolele și al celor cărora le sînt adresate prefețele.

— Legătură din carton și piele verde. Șnit roșu.

— Nr. inv. 4937.

Colligat cu Iunius, Scholae rhetorica. de contexendarum epistolarum ratione, Argentina, 1597.

MORUS, THOMAS

THOMAE MORI ANGLIAE QUONDAM CANCELLARII OPERA OMNIA. — QUOTQUOT REPERIRI POTUERUNT EX BASILEENSI ANNI MDLXIII ET LOVANIENSI ANNI MDLXVI EDITIONIBUS DE-PROMTA : DIVERSA AB ISTIS SERIE DISPOSITA EMENDATIONAQUE EDITA PRAEFIXAE DE VITA ET MORTE THOMAE MORI ERASMI ET NUCERINI EPISTOLAE UT ET DOCTORUM VIRORUM DE EO ELOGIA. — FRANCOFURTI AD MOENUM ET LIPSIAE : SUMTIBUS CRISTIANI GENSCHII, ANNO MDCLXXXIX (1689). — (4), 80 p., (1), 351 p ; 2 (32 cm).

— Graesse, IV, p. 603.

— Conține : Viața și moartea lui Thomas Morus de Thoma Stapleton ; Răspunsul lui Morus la acuzațiile aduse de Martin Luther regelui Henric al VIII-lea ; Expunerea patimilor lui Christ, scrise în 1535 în închisoarea din Turnul Londrei ; Utopia ; Poeme ; Dialoguri cu Lucian, traduse din greacă în latină ; Epistolele către Erasmus și răspunsurile acestuia către Morus.

— Urmează edițiile de la Basel din 1563 și de la Louvain 1566 ; față de acestea conține în plus Utopia.

— Pagină de titlu suplimentară pentru fiecare operă cuprinsă în această lucrare ; Textul pe două coloane. Frontispicii și inițiale ornamentate bogat.

— Epigrame de Thomas Stapleton. În partea a doua o prefață către cititor.

— Index al operelor lui Morus.

— Legătura din carton cu aspect marmorat.

— Pe prima filă liminară portretul lui Thomas Morus, gravură în metal.

Nr. inv. 4978.

MYNSINGER, IOACHIM A FRUNDECK

IOACHIMI MYNSINGERI A FRUNDECK APOTELESMA : HOC EST SCHOLIORUM AD INSTITUTIONES IUSTINIANEAS PERTINENTIUM CORPUS. — NUNC DEMUM EX POSTREMA EAQUE ACCURATISS. AUCTORIS RECOGNITIONE PERFECTUM (...). — BASILLEAE : PER EUSEBIUM EPISCOPIUM ET NICOLAI FRATRIS HAEREDES, (1) DXXCIV (1584). — (10), 432 p, (24) ; 2 (34 cm).

— Titlul în chenar baroc cu elemente zoomorfe, avimorfe și vegetale ; Textul propriu-zis tipărit cu negru, pe o coloană, cu două mărimi de litere.

— Epistolă dedicatorie adresată de Mynsinger regelui Ferdinand I, datată „Spire Nemetum Kalend. Decemb. anno Christiano 1554“ ; Explicit-ul pe ultima filă verso.

— Index al autorilor citați întocmit de Ioannes Cellarius.

— Siglă tipografică.

— Ex libris manuscris „Ex libris Michaelis Huktep 1755 Episcopus“ pe pagina de titlu.

Nr. inv. 4950.

Colligat cu Iustinianus, Institutionum Iustiniani libri IV, Basel, 1585.

NIZOLIUS MARIUS

MARII NIZOLII BRIELLENSIS OBSERVATIONES OMNIA M. T. CICERONIS VERBA UNIVERSAMQUE DITIONEM COMPLECTENS: QUIBUS OMNIS LINGVAE LATINAE USUS LAUTISSIME ET SPLENDIDISSIME DEMONSTRANTUR LIBER QUI OMNIUM GRAMMATICORUM ET COMMENTARIORUM IN HOC GENERE VICE UNUS ESSE OMNIBUS POSIT; EIUSDEM M. NIZOLLI LIBELLUS IN QUO VULGARIA QUAEDAM VERBA ET PARUM LATINA AD PURISIMAM CICERONIS CONSUETUDINEM EMENDATUR/AB EODEM CAELIO S. C. LIMATUS ET AUCTUS. — NUNC TANDEM CAELII SECUNDI CURIONIS LABORE ET INDUSTRIA, DUOBUS MILLIBUS ET QUINGENTIS EX EODEM FONTE VERBIS AUCTUS: DEINDE ITA EXPLICATUS, DISTINCTUS ET COREECTUS UT TOTUS PLANE ALTER, CUM RELIQUIS OMNIBUS QUI ADHOC EDITI SUNT COLLATUS ESSE VIDEATUR. OMNIA RURSUM AB EODEM CURIONE PERPONITA ALIQUOT LOCI AUCTA ET DILIGENTER EMENDATA (...). — BASILEAE: PER IOANNEM HERVAGIUM, ANNO MDLI (1551) MENSE AUGUSTO .— (6), 8 p., 1904 col., (6) ; 2° (34 cm).

— Graesse, IV. p. 680

— Numele tipografului și anul luate din Colophon.

— Edițiile ulterioare vor purta titlul: „Thesaurus Ciceronianus omnia ciceronis verba omnemque loquendi atque eloquendi varietatem complexus“.

— Pagină de titlu tipografică, curpinzînd informații bogate. Sînt utilizate toate tipurile de caractere pe care le posedă tipografia. Textul propriu-zis tipărit cu negru cu 63 de rînduri pe filă, dispune pe două coloane, inițiale ornate.

— Epistola dedicatorie a editorului, Caelius Secundus Curiones, către Bonifacius Amberbachus profesor la Academia din Basel, datată 1548 ; o epistolă a autorului către Ioannes Franciscus Gambara ; Registrum.

— La sfîrșit „Vocabula quaedam barbaro vel Latino quidem, sed non Ciceronem, quo pacto ciceronis more, id est latinissime et elegantissime dici posint“.

— Legătură din piele galbenă. Originală. Suprafața scoarțelor împărțite în chenare cu vrejuri și medalioane. Cheutori din piele și metal

— Ex libris stampilă : „Az ARADI KIR FÖGYMNAZIUM KÖNYVTÁRA“, pe pagina de titlu.

Nr. inv. 4970.

NOTITIA DIGNITATUM

NOTITIA DIGNITATUM: UTRIUSQUE IMPERII ORIENTIS SCILICET ET OCCIDENTIS ULTRA ARCADII HONORIIQUE TEMPORA ET IN EAM G. PANCIROLI (...) COMENTARIUM EIUSDEMQUE DE MAGISTRATIBUS MUNICIPALIBUS REBUSQUE BELICIS ET TAM NOVAE QUAM VETERIS ROMAE LIBELIUS OMNIA ORDINE CONCINNATA ET LOCIS COLLOCATA QUAE ANTEA CONFUSA (...). — EDITIO POSTREMA AUCTIONIOR ET EMENDATIO. — GENEVAE: EXCUDEBAT STEPHANUS GAMONETUS, MDCXXIII (1623), — (8), 271 p. (6), 196 p., 39 p. (2); 2(34 cm).

— Graesse, IV, p. 691

— Ediții anterioare la Veneția în 1593, 1602 și la Lyon în 1608; urmează textul și reia gravurile acestei ultime ediții.

— Fiecare parte prezintă pagină de titlu suplimentară; Textul tipărit cu negru cu 67 rânduri pe filă; prezintă greșeli de numerotare; Hărți și numeroase gravuri.

— Epistolă dedicatorie semnată de Guidus Pancirolus, comentatorul lucrării, către principele Carol Emanuel.

— Legătură din lemn și piele galbenă. Prezintă super libros un blazon cu legenda „Mediocria firma” și text: „Insignae Eggerianae Domus”.

Nr. inv. 4963.

NYMPHAE HARMONICAE

NYMPHAE HARMONICAE SACERDOTATIS PARTHENIAE B: MARIAE VISITANTIS IN COLLEGIO CONUICTORUM SOCIETATIS IESU OLOMUCENSI. REVERENDO AC ERUDITO D. IOANNI SIXTI BOEMO PRAGENSI SAC. CAES. MAIEST. CHORI MUSICI OLIM PUERO SYMPHONICO NUNC ARTIUM LIBERALIUM ET PHILOSOPHIAE MAGISTRO ATQUE PROTONOTARIO APOSTOLICO (...) AB EIUSDEM CONGREGATIONIS SODALIBUS ACADENICIS MUSICO POETICAE CANTATAE ET CONSECRATAE. — OLOMUTII: APUD HAEREDES FRIDIRICI MICHTALERI, ANNO MDXCVIII (1598). — (5) p., 4 (16 cm)

— Textul tipărit cu negru, pe o coloană, încadrat în chenar tipografic.

Nr. inv. 4938.

Colligat cu Cavto, Strenae natalitate sacro-poeticao, Olomutti, 1598.

PHOTIUS

PHOTIU PATRIARHU KONSTANTINU-POLEOS EPISTOLAI = PHOTII SANCTI SIMI PATRIARCHAE CONSTANTINOPOLITANI EPISTOLAE/PER REVERENDUM VIRUM RICHARDUM MONTACUTIUM (...) LATINE REDDITAE ET NOTIS SUBINDE ILLUSTRATAE. — LONDINI: EX OFFICINA ROGERI DANIELIS AD AEDEM HEDERACEAM IN AULA LOVELLIANA PROPE COEMITERIUM D. PAULI, MDCLI (1651). — (4), 393 p. (5); 2 (34 cm).

— Graesse, V, p. 276.

— Cuprinde 248 epistole ale lui Photius și 5 din vechi codice orientale.

— Traducător Richard Montacutius

— Text paralel, pe două coloane, grec și latin. Prezintă 55 de rînduri pe filă. Inițiale, frontispicii și vignete cu elemente vegetale, zoomorfe și antropomorfe.

— Prefața semnată de tipograful Roger Danjel ; Aprecieri referitoare la opera lui Photius de Zonaras, Chedrenos.

— Comentarii, adnotări și note de Richard Montacutius.

— Legătură din carton și piele.

— Ex libris gravură în metal reprezentînd un blazon și text „Ex Bibliotheca Tobiae Winckleri quodam hic ce fuit liber“, pe forțaț.

Nr. inv. 4946.

PLATINA, BAPTISTA, SACCHI

HISTORIA B. PLATINAE DE VITIS PONTIFICUM ROMANORUM AD N. IESU CHRISTO USQUE AD PAULUM II VENETUM PAPAM. — LONGE QUAM ANTEA EMENDATIO DOCTISSIMARUMQUE ANNOTATIONUM ONUPHRII PANUINII ACCESSIONE NUNC ILLUSTRIOR REDDITA (...). — COLONIAE : APUD MATERNUM CHOLINUM. MDLXXIII (1574). — (12), 429 p, 104 p, 76 p, (14) ; 2 (32 cm).

— Graesse, V, p

— Conține și lucrările : Pontificorum romanorum chronicon ; De ritu sepeliendi mortuos apud veteres christianos et eorundem coemeterii liber ; Interpretatio vocum ecclesiasticarum quae obscurae vel barbarae videntur ; Officia sive magistratus ; De stationibus urbis Romae libellus toate de Onuphrius Panuinius și Panegyricus in laudem amplissimi Patris Bessarionis Episcopi Sabini și De pace Italiae componendo atque de bello Turcis indicendo oratio de Platina.

— Reeditări la Köln în 1593, 1600, 1611, 1626.

— Textul tipărit cu negru, cu 56 de rînduri pe pagină (24×14 cm).

— Viața lui Platina din cartea lui Ioannes Trittemius : Descriptoribus Ecclesiasticis ; Panegyricale diversilor academicieni la moartea lui Platina ; Eratā și Registrum.

— Fără scoarțe. Forțaț dintr-un manuscris latin, pe pergament, cu inițiale desenate cu roșu și albastru ultramarin.

— Ex libris ștampilă : „AZ ARADI KIR FÖGIMNAZIUM ORCZY-VÁSÁRHELYI KÖNYVTÁRA, pe pagina de titlu.

Nr. inv. 4959

PLUTARCH, CHAERONEUS

PLUTARCHI CHAERONEI PHILOSOPHI ET HISTORICI CLARISS (IMI) OPERA MORALIA. — QUAE IN HUNCUSQUE DIEM LATINE EXTANT UNIVERSA (...). — BASILAE : APUD MICH(AELUM) ISIGRINUM, ANNO MDXLI (1541). — (20), 260 f ; 2° (32 cm).

— Graesse, V, p. 361.

— Pagină de titlu tipografică. Textul tipărit cu negru, pe o coloană, cu 52 de rînduri pe filă. Inițiale ornamentate cu elemente vegetale și antropomorfe.

— Epistolă dedicatorie adresată de Hieronymus Gemusaeus episcopului de Basel, Philipp de Gundelsheim, datată 1541.

— Comentatorii lucrării : Nicolaus Sagundinus, Carolus Valgulinus Brixianus, Alamanus Ranutinus Florentinus, Guarinus Veronensis, Raphaelus Regius, Ioannes Regius, Petrus Lucensus, Stephanus Nigrus, Angelus Barbatus, Gulielmus Budaëus Parisiens, Angelus Politianus, Erasmus Rotterodamus, Philippus Melanchthonus, Ottomanus Luscinus, Simones Grynaeus.

— Indice bogat. Erată.

— Legătură din lemn și piele galbenă. Pe ambele fețe chenare cu elemente vegetale. Prezintă în centru un super libros. Legătură originală.

— Super libros : „Can. Reg. Lat. S. Augustini Sternbergzæ“.

— Nr. inv. 4960.

PLUTARCH, CHAERONEUS

VITE PLUTARCHI CHERONEI POST PYLADEN BRIXIANUM LO(N)GE DILIGENTIUS REPOSITE. — CUM MAIORE VERIOREQUE INDICE NEC NON CUM AEMILII PROBI VITIS (...) . — PARIS : AB IODOCO BADIO ET IOANNE PARUO, MDXIII (1514) . — (22), 392 f ; 2° (32 cm).

— Versiunea lui Brixianus a textului lui Plutarch este asigurată de Gerardus Versellanus.

— La fila 359 verso încep viețile ilustre din alți autori, nemenționați cu numele.

— La fila 377 verso începe lucrarea lui Aemilius Probus. De vita excellentium imperatorum“.

— În Colophon : „Finis in chalcographia Alcesiana idibus none M.DXIII“.

— Pagină de titlu decorată cu chenar xilografat cu siglă tipografică. Textul, pe o coloană, cu 54 de rinduri (25×15 cm). Note marginale. Filele 383 și 388 numerotate de două ori.

— Traducerea din greacă în latină aparține mai multor autori : Lapus Florentinus, Donatus Acciaiolus, Gyarinus Veronense, Antonius Becaria, Antonius Tudertinus, Franciscus Barbatus, Leonardus Aretinus, Leonardus Justinianus, Iacobus Angelus, Achille Philerote, Granciscus Philelphus.

— Epistola dedicatorie adresată de Badius cunoscutului filolog Hieronymus Alesandrus Mottentus, datată, „Kalen. Decemb. MDXIII“ ; privilegiu de a tipări acordat de regele Franței, Ludovic al XII-lea, lui Iodocus Badius.

— Pe filele liminare „Alphabetica Tabula“.

— Legătură din piele galbenă. Scoarțele bogat ornamentate cu chenare din elemente florale. Șnit roșu.

— Ex libris persoană : „Ex libris Joannis Ferdinandi Waleni (?)“, pe pagina de titlu.

Ex libris ștampilă : „Az Aradi kir Fő Gymnazium : Orczy-Vásárhely Könyvtára“, pe pagina de titlu.

Nr. inv. 4961.

PLUTARCH, CHAERONEUS

(VITE PLUTARCHI CHAERONEI) . — VENETIIS : CURA MELCHIORE JESSAM ET PETRU DE PAVANIS, MCCCCXVI (1516). — (22), 360 F ; 2° (31 cm).

— De la fila 357 verso începe lucrarea lui Aemilius Probus „De vita excellentium imperatorum“.

— In Colophon : „Impressasque Venetiis exactissima cura Melchior Jessam et Petru de Pauanis socios. Anno Domini MCCCCCXVI Die XXVI Novembris“.

— Textul urmează ediția din 1514, tipărită la Paris de Iodocus Badius.

— Este reluată și epistola dedicatorie adresată de Badius lui Hieronymus Alesandrus Mottentus.

— Textul pe o coloană, cu 50 rînduri (25×15 cm). Signatura : aaa⁴—ccc³ ; A⁴—Z⁴ ; AA⁴—YY⁴.

— De la fila (2) verso „Tabula alphabetica“ ; la fila 360 Registrum.

— Exemplar fără pagină de titlu.

— Legătură din carton

— Prezintă numeroase xilografuri nesemnate și nedatate.

Nr. inv. 4947

PLUTARCH, CHAERONUS

PLUTARCH CHAERONENSIS PARALLELA SEU VITAE PARALLELLAE : ID EST VITAE ILLUSTRUM VIRORUM QUOS BINOS QUASI PARIA COMPOSIUNT SEU VITAE COMPARATAE/INTERPRETE HERMANO CRUSERIO. — (PARIS : EXCEDEBAT HENRICUS STEPHANUS, 1572).. — 4 VOL ; 8 (17 cm).

(PLUTARCHI VITARUM COMPARATARUM) TOMUS I : INDICI LOCUPLETISIMO ADIECTAE SUNT GUILIELMI XYLANDRI ANNOTATIONES ET QUAEDAM IPSIUS CRUSERII QUIBUS ACCEDUNT, QUAE HENR. STEPHANUS IN GRAECUM CONTEXTUM ANNOTAVIT (...). — 16 p, (66), 506 p.

PLUTARCHI VITARUM COMPARATARUM TOMUS SECUNDUS — 552 p.

PLUTARCHI VITARUM COMPARATARUM TOMUS TERTIUS — 621 p.

PLUTARCHI VITARUM COMPARATARUM APPENDIX: COMPLECTENS ET IPSA VITAS EXCELENTIUM QUORUNDAM IMPERATORUM, SED DUAS TANTUS COMPARATAS ET HAS QUIDE A DONATO ACCIAIOLO CAETERAS VERO, AB AEMYLIO PROBO CONSCRIPTAS . — 467 p.

— Opera lui Plutarch a fost editată la Paris în 1572 în 13 volume, unele în limba greacă celelalte în latină în tipografia lui Henricus Stephanus.

— Fiecare volum prezintă pagină de titlu rezumativă, fără specificarea locului de tipărire, a tipografului și anului ; Textul propriu-zis pe o coloană, caractere romane.

— Primul tom reia prefața lui Hermanus Cruserius către cititori din ediția de la Campis din 1561 ; numeroase epistole adresate de Cruserius diferiților guvernatori, principii electori ai epocii : Fredericus, duce al Bavariei, Fredericus al II-lea rege al Norvegiei, Filip regele Spaniei etc. ; Adnotările lui Guilelmus Xylandrus și ale lui Henricus Stephanus la această ediție.

— Carton cu aspect marmorat. Șnit roșu.

Nr. inv. 4943.

RHODIGINUS, LUDOVICUS CAELIUS

LUDOVICI CAELII RHODIGINI LECTIONUM ANTIQUARUM LIBRI XVI. — BASILEAE : FROBENIANIS EXCUS, MDXVII (1517). — (40), 862 p (1) ; 2° (31 cm).

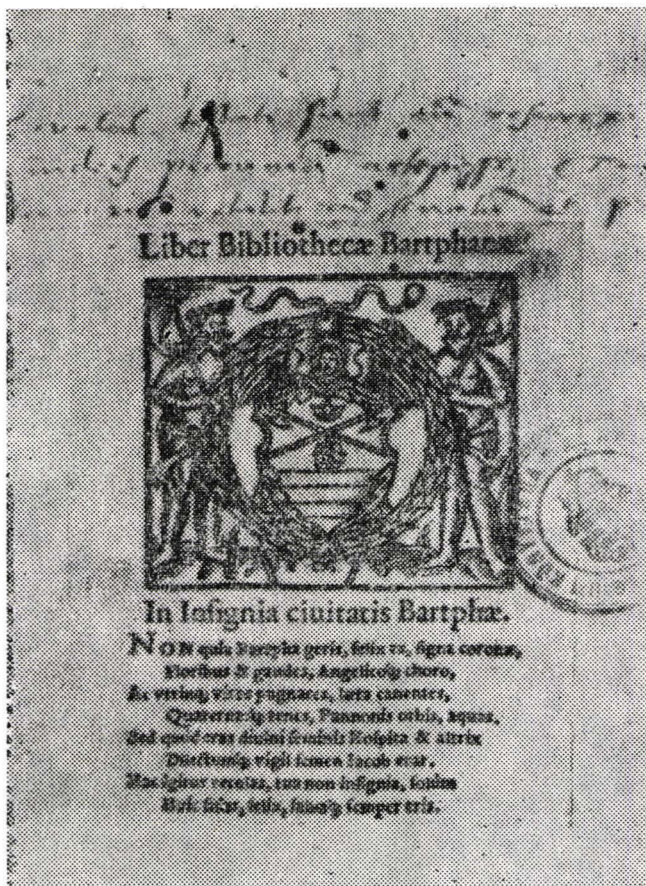
- Brunet, IV, p. 79 ; Graesse, VI, p. 105.
- In Colophon : „Basileae. Apud Joannem Frobenium m. martii DXVIII anno a Christi nato MDXVII“.
- Urmează textul ediției din anul 1516 tipărită de Aldus Manutius la Veneția.
- Această ediție a fost reimprimată la Basel de Officina Frobeniană în 1516, 1517, 1518, 1550, 1566 și la Paris, în tipografia lui Badius, în 1517.
- Pagină de titlu decorată cu chenar xilogravat. Textul propriu-zis tipărit cu negru, pe o coloană, cu 54 de rînduri. Inițiale bogat ornamentate cu puti și animale.
- Epistola lui Rhodiginus către I. Grolier, celebrul bibliofil, este luată din ediția aldină; prefață către cititor ; Registrum.
- Capitolele însoțite de prefețele unor cărturari italieni ; episcopul Joannes Maria Mattarellus, Nicolaus Leonicens, Hieronymus Florentiola, Hieronymus Rubrus Patavianus, Bartholomaeus Paielus Vincentinus, Baptista ignatius Venetus etc.
- Legătură din piele galbenă. Pe scoarțe patru chenare din elemente florale. Șnit verde.
- Siglă tipografică pe ultima filă.
- Pe forțat un ex libris, gravură în metal, reprezentînd un blazon cu heruvim flancat de două scuturi și însemnate de cardinal ; ex libris manuscris „Can. Reg. : Claustroneoberg Bibliothecae inscript(un) 12 iunii 1656“, pe fila de titlu

RICAUT PAUL

DIE NEU — EROFFNETE OTTOMANISCHE PFORTE BESTEHEND : ERSTLICHEN IN EINER GRUNDRICHTIGEN UND AUS ETGENER ERFAHRUNG GEZOGENEN BESCHREIBUNG DESS GANTZEN TÜRCKISCHEN STAATS UND GOTTESDIENSTS (..) / ÜBERSETZ AUS DESS HOCHBERÜHMTEH HERRN RICAUT, IN ENGLISCHER SPRACH VERFASSTEN UND ZU UNTERSCHIEDLICHEN MAHLEN INS FRANTZOSISCHE GEBRACHTEN BUCH. ZWEYTENS EINER WOLGEPASSTEN AUSZFÜHRLICHEN HISTORI DER VORNEHMSTEN GESCHICHTEN ALLER OTTOMANNISCHEN MONARCHEN VON IHREN ERSTEN URSPRUNG AN BISZ AUS GEGENWÄRTIGE ZEIT AUS DESS VORTREFFLICHEN VENETIANISCHEN CAVALLIERS UND SENATOREN GIOVANNI SAGREDO ITALIANISCHER BESCHREIBUNG UND GEMELTEM RICAUT EBENMÄSSIG ÜBERSSETZT (...). — AUGSPURG : LORENTZ KRONIGERS UND GOTTLIEB GÖBELS SEELERBEN BUCHHÄNDL GEDRUCKT BEY JOHANN JACOB SCHÖNIG, 1694. — (8), 150 p, 569 p, (36) ; IN 2 (34 cm).

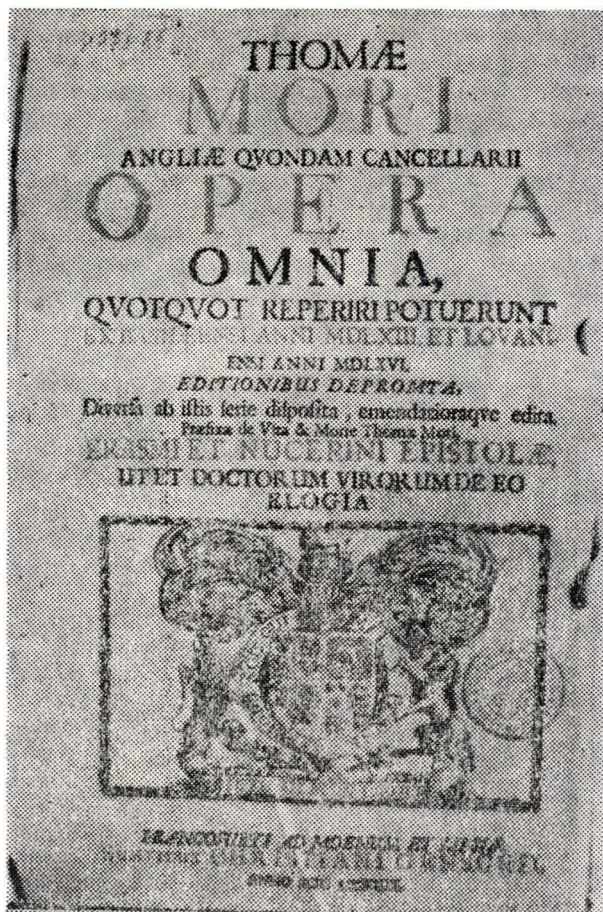
- 'Prina parte cuprinde lucrarea lui Paul Ricaut, tradusă din limba engleză iar partea a doua lucrarea lui Giovanni Sagredo tradusă din limba italiană.
- Textul tipărit pe două coloane, cu 69 de rînduri pe filă, prezintă numeroase frontispicii și inițiale gravură în metal.
- Legătură din carton și piele cu cotorul împărțit în 7 cîmpuri ornamentate cu flori aurite.
- Pe f (1) v o gravură în metal reprezentînd o alegorie de T. A. Thelet și sculptată de Leon Heckenauer. Celelalte gravuri semnate G. Ehinger, A. M. Wollgang, Jo. W. Kraus.

Nr. inv. 4934

RYFF, GUALTHERUS

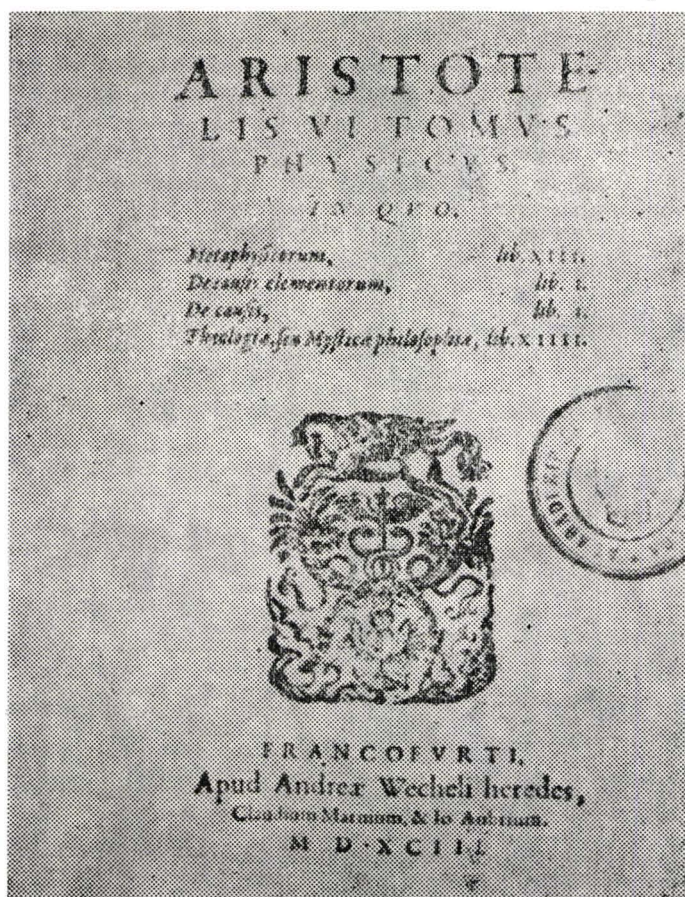
REFORMIERTE DEUTSCHE APOTECK : SARINNEN EIGENTICHE CONTRAFACTUR DER FÜRNEMBSTEN UND GEBREÜCHLICHSTEN KAEÜTTER SAMPT IHRER UNTERSCHIEDUNG. ART NATUR KRAFFT VERMÖGEN UNND WÜRCKUNG. AUCH WAS VON DEN SELBIGEN VON APOTECKISCHEN STÜCKEN UNND DER GLEICHEN VILFALTIGEN VERMISCHUNGEN DER SPEIS UND ARTZNEI DIENSTLICH BEREIDT WER DEN MÖGEN ALS SYRUP LATTWERGEN CONFECT EIN BEITZUNG ODER EINLEGUNG UND CONSERVEN. SAFFT AUS GEBRANTE WASSER GEKRACUTTERT WEIN ESSIG ÖLY SALSSEN UND CONDIMENTEN ZÜ DER SPEIS PFLASTER SALTZEN UNND DERGLEICHEN OIL ANDERE MEHR VAST GEBRUCHLICHE STÜCK SO DEM MENSCHEN MIT ALLEIN IN MANCHERLEI KRANCKHEIT SONDER AUCH DEN SELBEN IN LEIBLICHER GESUNDTHEIT ZÜ FRISTEN (...) / ALLES DURCH DEN WOLGELCHITEN N. GUALTHERUM H. RYFT ARGENT. MEDICUM BESCHRIEBEN UND ZÜVOR IMTRUCKNIE AUSGANGEN (...). — STRASBURG : DURCH JOSIAM RICHEL, (1573). — (10), 262 f, (16), 128 f, (5) 2° (36 cm).

- Graesse, VI, p. 198
- Gualtherus Ryff este una și aceeași persoană cu Gualtherus Herminius Rivius (cf. Graesse).
- Anul tipăririi este luat din prefață.
- Pagină de titlu tipografică cu informații abundente. Textul propriu-zis tipărit cu negru, pe o coloană. Inițiale ornamentate cu elemente vegetale.
- Prefața tipografului Josias Rihel adresată landgrafului Johann Erwöhl, datată „Strasburg, 21 aug. 1573“.
- Pagină de titlu deteriorată în zona datelor tipografice, încât anul tipăririi nu mai poate fi citit.
- Legătură din lemn și piele
- Prezintă numeroase xilografuri nesemnate
- Ex libris manuscris „Johannes Ludovicus Augustinus Chirurgus 1747 februaris“, pe fila 59 verso.

(SAMBUCUS, IOANNES)

(IANI PANNONI EPISCOPI QUINQUE ECCLES: ILLIUS ANTI-
QUIS VATIBUS COMMPARANDI RECENTIORIBUS CERTE ANTEPO-

NENDI QUAE USPIAM REPERIRI AD HUC POTUERUNT OMNIA OPERA IOANNES SAMBUCI (...) . — VIENNAE AUSTRIAE: EX OFFICINA CASPARI STAINHOFER, MDLXIX) 1569. — XC III f, 132 f; 4 (16 cm).

— Anton Mayer, Wiens Buchdrucker Geschichte (1482—1882), Wien, 1883, p. 572; Veress, I, p. 30.

— Textul tipărit cu negru, cu litere mari cursive. Fără ornamente.

— Explicit și Registrum

— Exemplar fără filă de titlu; Primele 12 file lipsă.

— Legătură din carton și piele. Prezintă super libros. Pe fața întâia un medalion din frunze de laur cu doi lei văzuți din profil ce țin o pălărie. Inițiale P. H. — A. D.; pe cealaltă față, reluat medalionul. În interior Adam și Eva la judecata de apoi. În cele patru colțuri ale medalionului odată 1—5—9—8.

— Ex libris manuscris „Ex libris P. P. Antonii Rellemp“, pe fila de gardă; „Joannis Rochel 2^{ai} Anni Hummanitatae Pesthini Anni 1818“, pe fila de gardă verso; „Joannis Bapt Rochel Aradini 1870“, pe fila de gardă verso; „Mathias Hainal“, pe fila 132 verso.

— Nr. inv. 4938.

Colligat cu Cavto, Strenae natalitatae sacro poeticae. Olomutii, 1598.

SCRIPTORES RERUM HUNGARICARUM

RERUM HUNGARICARUM SCRIPTORES VARII : HISTORICI GEOGRAPHICI. — EX VETERIBUS PLERIQUE, SED IAM FUGIENTIBUS EDITIONIBUS REVOCATI : QUIDAM NUNC PRIMUM EDITI. AUCTORES EXIHET PAGINA A PRAEFATIONAE PROXIMA. INDICES ADDITI AUCTORUM QUOS ILLI CITANT VOCUM MINUS FREVENTIUM ET RERUM MEMORABILIM. — FRANCOFURTI : APUD HEREDES ANDREAE WECHELI CLAUDIUM MARNIUM ET IOAN. AUBRIUM, MDC (1600). — (8), 631 p, (17) ; 2 (33 cm).

— Graesse, VI, p. 334 ; Veress, I, p. 64.

— Conține și Chronica Hungarorum de Ioannes de Turocz ; Chronica Ludovici Regis de Ioannes de Kukullew ; Epitome rerum Hungaricarum de Petrus Ranzanus ; De S. Stephano Hungarorum rege Vita ; Vita S. Emerici B. Stephani Hungarorum regis filii, redactat după un codice de Faur Surius ;

Colligat cu Bonfinius, *Rerum Ungaricarum decades quatuor cum dimidia*, Hanovia, 1606.

SCRIPTORES RERUM SICULARUM

RERUM SICULARUM SCRIPTORES EX RECENTIORIBUS PRAECIPUI IN UNUM CORPUS NUNC PRIMUM CONGESTI DILIGENTIQ. RECOGNITIONE PLURIMIS IN LOCIS EMENDATI (...). — FRANCOFURTI AD MOENUM: APUD AND. WECHELUM, MDLXXIX (1579). — (4), 705 p., (18); 2 (33 cm).

— Conține: Marii Aretii „De situ insulae Siciliae litellus“; „Siciliae insulae descriptio ex Dominici Marii Nigri Geographiae commentario octavo“ Michaelis Ritii „De regibus siciliae eorumque origine et successionem.“

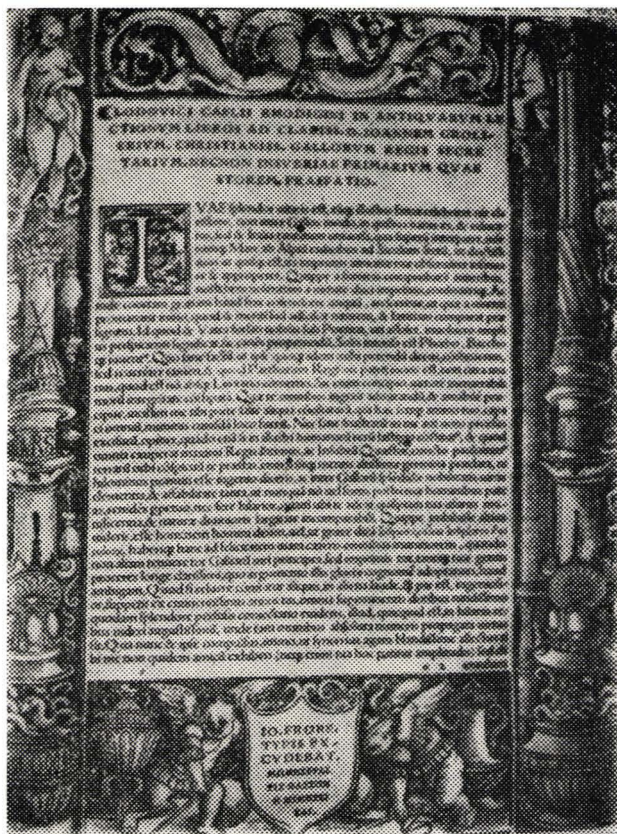
— Textul tipărit cu negru, cu 55 de rânduri pe pagină.

— Epistolă dedicatorie adresată regelui Filip al Spaniei de Thomas Fazellus Siculus, călugăr din ordinul predicatorilor.

— Index și erată.

— Legătură din piele galbenă. Șnit verde.

Nr. inv. 4969.

STRADA, FAMIANUS

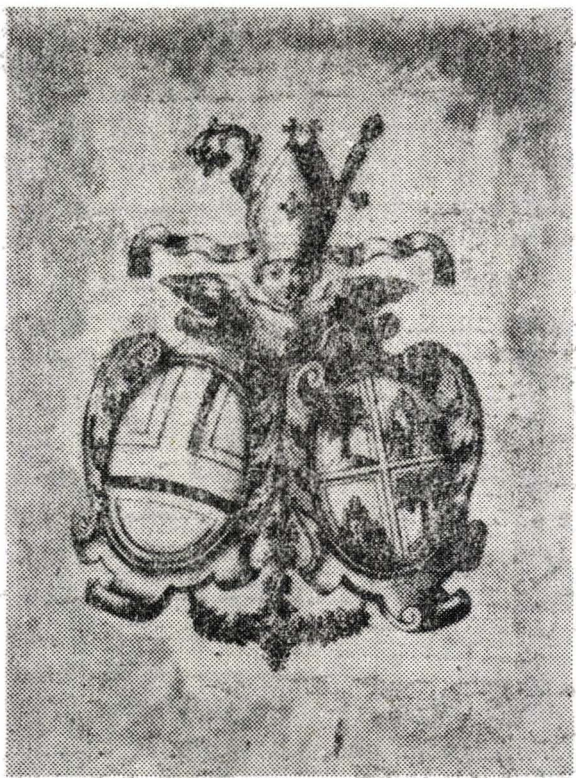
FAMIANI STRADAE ROMANI (...) DE BELLO BELGICO DECAS
SECUNDA: AB INITIO PREFECTURAE ALECSANDRI FARNESII
PARMA PLACENTIAEQUE DUCIS III AN MDLXXVIII USQUE AD
AN MDXC. — (S.L.: S.N. S.A.). — (17), 760 p, (52); 8 (12 cm).

- Graesse, VI, p. 507.
- Volumul 2.
- Urmează ediția din 1640—1647 de la Roma.
- Textul tipărit cu negru, pe o coloană, cu 37 de rînduri pe filă.
- Reia epistola dedicatorie către Ranutius // Farnesius din editia 1647 :

O epistolă către cititori ; La fila 13 verso : „Hanc secundum Decadem de Bello Belgico Antverpiae imprimandi quacumque lingua scriptam, et per Galliam Germaniamque venalem distrahendi intra quinquennium ego Famianus Strada Soc. Jesu facultatem tribuo D. Viduae Conobbari Romae 14 Decembris 1647. Famianus Strada manu propria“.

- Legătură din carton.
- 20 de gravuri în metal pe file intercalate ; Pe fila 16 verso portretul lui Alexander Farnesius.
- Ex libris manuscris : „M. Vasarhely 1835“, pe fila de gardă.

№ инв. 4938.

TARCO, GREGORIUS

DE SOLARIS LUMINIS LUNAEQUE OBSCURATIONIBUS : QUAE
HOC ANNO 1598 ACCIDENT PRIMA IN LUNA DIE 21 FEBRUARII
ALTERA IN SOLE DIE 7 MARTII TERTIA IN LUNA DIE 16 AUGUSTI.
AD (...) VIRUM D. MELCHIOREM PYRNESIUM A PYRN, PROTHO-
NOTARIUM APOSTOLICUM CATEDRALIS ECCLESIAE OLOMUCEN
DECANUM ET WRATISLA. CANONIUM (...) / GREGORII TARCONIS
LUTHOVIENSIS MARCOMAHNI ELEGIDION : CERNITE FUNERO LU-
GENTIA SIDERA VULTU OFFENSIQ (...). — OLOMUTII: TYPIS GEOGR-
GII HANDELII, ANNO MDXCVIII (1598). — (4); 4 (16 cm).

— Textul tipărit cu negru, cu 30 de rânduri pe o coloană.

— Epistolă dedicatorie de Gregorius Tarco.

Nr. inv. 4938.

Colligat cu Cavto. Strenae natalitatae Sacro poeticae. Olamutii, 1598.

VALERIUS, MAXIMUS

VALERII MAXIMI MORALIUM EXEMPLORUM LIBRI NOVEN. —
SUMMA DILIGENTIA CASTIGATI AC FIDELISSIMIS ERUDITISSIMO-
RUM VIRORUM OLIVERII S. ARZIGANENSIS IODOCIA BADI ASCEN-
SII COMMENTARIIS ENARRATI QUIBUS ADDITA SUNT QUATUOR
ET VIGINTI EXEMPLA NUPER ALDI MANUTII INDUSTRIA INVENTA

EIUSDEM ASCENSII COMMENTARIIS EXORNATA (...). — VENETIIS: APUD FRANCISCUM BINDONUM ET MAPHEUM PASINUM MDXLVI (1546). — (12), 246 p ; 2° (32 cm).

- Graesse, VII, p. 301.
- Conține și meditațiile lui Theophilus Arcadius
- Ediția anterioară din 1513, apărută la Milano.
- Ediția de tip umanist cu textul propriu-zis în centrul paginii și comentariile dispuse împrejur. Inițiale cu scene de gen. Pagină de titlu tipografică.
- Epistolă dedicatorie adresată de Oliverus Arziganensis episcopului Petrus de Brutis (Catharensem); Viața lui Valerius Maximus, Registrum-ul.
- Comentariile lui Jodocus Badius și Oliverus Arziganensis
- Legătură din carton și piele. Șnit verde.

Nr. inv. 4957.

VESALIUS, ANDREAS

ANDREAE VESALII BRUXELLENSIS (...) MEDICI DE HUMANI CORPORIS FABRICA LIBRI SEPTEM: CUM INDICE RERUM ET VERBORUM MEMORABILIMUM LOCUPLETISIMO. — VENETIIS: APUD FRANCISCUM SENENSEM ET IOANNEM CRIEGHER GERMANUM, MDLXVIII (1568). — (6), 510 p, (23) ; 2 (33 cm).

- Graesse, VII, p. 289.
- Ediția a III-a.
- Pagină de titlu tipografică. Textul tipărit cu negru cu 63 de rânduri pe filă. Inițiale și frontispicii bogat ornamentate.
- Reluată prefața lui Vesalius către regele Carol al V-lea, datată 1542, din ediția I și epistola scrisă de Vesalius către Oporinus, tipograful acestei prime ediții; Epistola tipografului Franciscus Senens către Antonio Monticattino, profesor în gimnaziul din Ferrara, datată la Veneția în 1568; Registrum-ul.
- Indice bogat
- Legătură din carton
- Cu excepția portretului lui Vesalius, Xilografurile sînt executate de Johann Criegher.

Nr. inv. 4968.

VICTORIUS, PETRIUS

PETRII VICTORII COMMENTARII IN VIII LIBROS ARISTOTELIS DE OPTIMO STATU CIVITATIS: POSITIS ANTE SINGULAS DECLARATIONES GRAECIS VERBIS AUCTORIS IISDEMQUE AD VERBUM LATINE EXPRESIS ACCESSIT RERUM ET VERBORUM MEMORABILIMUM INDEX PLENISSIMUS (...). — FLORENTIAE: APUD IUNTAS, (I) DLXXVI (1576). — (8), 698 p, (16) ; 2 (33 cm).

- Graesse, VII, p. 301.
- Opera lui Aristotel în limba greacă și latină.
- Textul bogat ornamentat cu inițiale prezentînd în interior scene de gen.
- Epistolă dedicatorie adresată de autor auctelui Francisco de Medici și o prefață către cititori.
- Legătură din carton și piele galbenă.

Nr. inv. 4956.

LE COLLECTION DES ANCIENS LIVRES ÉTRANGERS DU COLLEGE „IOAN SLAVICI“ d'Arad.

(RÉSUMÉ)

L'étude de la circulation des anciennes impressions, commencée par la sortie de la typographie jusqu'à la dernière destination, avec la mention des possesseurs successifs, nous découvre les orientations culturelles des diverses générations, des courantes d'idées, l'atmosphère spirituelle, le goût esthétique et la mentalité des siècles passés.

Dans ce sens, l'analyse de la collection des anciens livres étrangers du collège „Ioan Slavici“, provenant de la bibliothèque de l'ancien Lycée Supérieur d'État (le fond Orczy-Vasarhely), comprenant des livres remarquables grâce à leur valeur bibliophile, représente la première épreuve de reconstitution d'une collection locale avec de vastes échos culturels dans l'ouest de la Transilvanie.

La description bibliographique respecte les normes d'International Standard Bibliographical Description (Ancient) élaborées par L'Office international pour le contrôle bibliographique Universel.

DOUĂ MONUMENTE ÎN STIL 1900 – PERIOADA GEOMETRICĂ – MARTORE A EVENIMENTELOR DIN ANUL 1918

GHEORGHE LANEVSCHI

Aradul, oraș al cărui personalitate urbanistică se conturează în a doua jumătate a secolului al XIX-lea include, spre finele secolului, în peisajul său arhitectural construcții în stil secession.

Debutînd cu perioada florală, mult gustată de public, dovadă fiind numeroase construcții în acest gen, stilul secession va continua cu perioada geometrică. În această perioadă stilistică sînt incluse, alături de o mare gamă de clădiri și clădirile de pe strada M. Eminescu nr. 37 și 6 Martie nr. 3.

Reprezentînd o părticică din întregul perioadei geometrice, aceste clădiri au fost martore sau chiar au adăpostit frămîntările, idealurile și organizarea românilor arădeni în vederea recunoașterii lor ca națiune în cadrul imperiului, mai mult chiar, lupta și organizarea lor în vederea împlinirii dezeratului de veacuri — desăvîrșirea unității naționale.

Mergînd cronologic din punct de vedere stilistic și nu al vechimii clădirii vom prezenta edificiul de pe strada Eminescu nr. 37.

Ridicată din piatră și cărămidă, pe loc viran, după cum rezultă din cererea de construcție adresată în anul 1909 Primăriei municipiului Arad de către Dr. Nicolae Oncu¹, clădirea a îmbogățit zestrea constructivă a orașului în acest început de secol.

Conform aceleiași cereri aflăm că, proiectarea și construcția clădirii a fost încredințată arhitectului arădean Emil Tabacovici. Cererea fiind aprobată, lucrarea a demarat și-n scurt timp edificiul a fost gata figurînd în cartea funduară nr. 7287.

Prezentînd subsol, parter, etaj și mansardă în zona centrală, edificiul impune prin fațada sa echilibrată, simetrică, cu deschideri dreptunghiulare și decoruri geometrice ușor conturate.

Subsolului cu deschiderile sale pătrate de mici dimensiuni de la fațada principală îi urmează parterul cu trei ferestre mari dreptunghiulare în trei canate. Aceste ferestre intercalate de rustica se învecinează în stînga cu poarta. Doar pentru pietoni, poarta are două canate fiind trapezoidală în partea superioară. Fiecare canat al porții se termină în partea de sus cu o deschidere în semicerc ce este prevăzut cu un decor geometric din fier forjat.

Decorul de cărămidă aparentă ce flanchează poarta, precum și deschiderea rotundă de deasupra ei, completează aspectul fațadei portalului creînd, totodată, o punte de legătură spre fațada etajului.

Mult mai luminos, datorită deschiderilor și decorului, etajul impune prin cele două ferestre mari în trei canaturi ce sînt pe margine, cuprinzînd în mij-

¹ Arhivele Statului Arad, Primăria municipiului 23/1909 pachet 5071

loc trei ferestre dreptunghiulare în două canaturi. Acestea la rîndul lor sînt intercalate pe pilaștri adesați prevăzuți în partea superioară, ca dealtfel fiecare fereastră în parte, cu un decor geometric ușor conturat.

Deasupra celor trei ferestre, fațada etajului se continuă cu fațada mansardei ce prezintă trei deschideri dreptunghiulare.

Acoperișului din țiglă, în două ape, îi dă o notă aparte partea centrală ce-i mansarda și intercalată de cîte o lucarnă.

Pătrunzînd în interior, dăm peste galeria pictată a porții ce se continuă cu casa scărilor, foarte spațioasă, puternic luminată prin imensele deschideri ce dau spre curte. Padimentul mozaicat al galeriei porții și-a casei scărilor, se continuă cu o impunătoare scară din marmoră roșie, scară a cărei balustradă din fier forjat prezintă decor geometric și floral.

Edificiul imediat ce a fost terminat a adăpostit pînă în anul 1912 redacția și tipografia ziarului „Tribuna” și tot în acest imobil a funcționat și editura „Tribuna”, editură cu un mare rol în publicarea operelor literare și a lucrărilor științifice în limba română.²

O clădire mai modestă ca înfățișare dar cu o vechime ce coboară în timp este clădirea de pe strada 6 Martie nr. 3.

Istoricul ei pe scurt ar fi următorul: în anul 1858 apare în acte ca o clădire asupra căreia plana o ipotecă de 6300 de florini, fapt ce-i poate conferi o vechime mai mare. Această ipotecă este radiată în anul 1867 de către Banca Națională liberă austriacă din Viena, ca în 1869 să fie ipotecată pentru 54 florini și 54 de creițari în favoarea înaltei visterii regești. Dar soarta ei efemeră nu se oprește aici. În anul 1870 proprietarii acestei case sînt Balogh Imre și Balogh Ilma care în 1876 o vind contra sumei de 6500 forinți lui Tarjanyi Vilmos. În anul 1896 clădirea intră în proprietatea lui Tarnyai Akos care o vinde contra sumei de 11 000 forinți lui Ștefan C. Pop și soției acestuia, Eugenia, născută Macoveiu. La data cumpărării, 23.XI.1897 achitau fostului proprietar doar suma de 2000 de forinți rămîinîndu-i dator cu 9000 de forinți. În anul următor mai achită lui Tarnyai 5000 de forinți, dar în același an o ipotechiază visteriei regale contra sumei de 473 forinți. Abia în anul 1901 își achită datoria față de visteria regală, iar în 1905 Ștefan C. Pop achită și cei 4000 de forinți ce-i mai datora fostului proprietar.³

De la această dată istoricul casei urmează un alt curs. Un prim pas ce o pune în rîndul caselor stil secession este făcut în anul 1911. În acel an Dr. Ștefan Cicio Pop înaintează primăriei municipiului Arad o cerere prin care solicită modificarea fațadei clădirii. Totodată, în aceeași cerere se specifică că, lucrările de modificare a fațadei sînt încredințate aceluiași arhitect ce-a proiectat clădirea mai sus amintită, și anume lui Tabacovici Emil.⁴

Cererea fiind aprobată lucrările demarează și-n același an clădirea are o fațadă nouă.

Prezentînd un plan în forma literei „u” edificiul are un subsol și parter, iar deasupra porții un simulacru de mansardă.

Fațada, simplu tratată la nivelul subsolului ce este demarcat doar de un soclu și cinci ferestre mici patrute, excelează în decor în partea superioară a fațadei parterului în zona mansardată de deasupra porții.

² Nicolae Kiss, Eugen Glück, „Monumente și locuri istorice din județul Arad legate de mișcarea națională pentru desăvîrșirea unității statale românești (sec. XVIII—XX) în „Ziridava”, XIII, Arad, 1981, p. 444.

³ Cartea funduară nr. 855

⁴ A.S.A. Primăria municipiului 18/a/1911 pachet 6705

Poarta plasată puțin în stînga clădirii împărțind-o în două este din lemn sculptat cu motive geometrice constituind legătura pietonală și carosabilă a curții cu strada.

Poarta, de formă dreptunghiulară încadrată de pilaștri cu caneluri este în două canaturi, avînd pe fiecare canat cîte o deschidere ce se termină în unghi în partea superioară.

Fațada parterului este tot simplu tratată avînd cinci deschideri dreptunghiulare din care una, în stînga porții și patru în dreapta.

Acestea tot în două canaturi prevăzute cu obloane la interior sînt flancate pe margini de cîte două caneluri în timp ce în partea superioară au ca element decorativ denticuli în tencuială. În zona de trecere spre acoperiș, elementele decorative ale fațadei sînt reprezentate deasupra ultimelor trei ferestre de acincituri ovale în tencuială și un briu de faianță bleumarin chiar sub cornișa acoperișului.

Spre deosebire de aceste modeste elemente decorative, deasupra ferestrelor ce încadrează poarta, elementul decorativ este mai bogat. În această zonă atrage privirea un briu în curburi puternic profilat, pe care se sprijină pilaștri ce se termină în partea superioară cu decor floral în alto relief.

Tot în alto relief este decorul din frontonul de deasupra porții ce reprezintă în mijlocul unor cercuri concentrice o bufniță. Deasupra acestui decor se reliefează în partea superioară a frontonului cele trei ferestre dreptunghiulare înguste de la simulacru de mansardă. Ferestrele acesteia sînt încadrate de un chenar puternic reliefat din lemn decorat cu tăieturi geometrice.

Pătrunzînd în interior, constatăm prezența în galeria porții ce e padimentată, a unei lămpi stil 1900 și a unei uși din lemn sculptat cu motive geometrice ce dă spre un coridor cu geamlîc.

Edificiul are acoperiș din țiglă în două ape în zona centrală care e prevăzută cu cîte o lucarnă de o parte și alta a mansardei, în timp ce părțile din curtea clădirii au învelitoare într-o singură apă.

Modestă dar sobră ca înfățișare, edificiul impune stilistic — aparține perioadei geometrice a stilului 1900 — dar mai ales istoric, fiind un important monument din rîndul edificiilor legate de mișcarea națională pentru desăvîrșirea unității statale românești.

În afară de faptul că a aparținut marelui luptător pentru desăvîrșirea unității naționale, Dr. Ștefan C. Pop, începînd din octombrie 1918, cînd izbucnește revoluția burghezo-democratică în monarhia austro-ungară și Aradul devine centrul politic al românilor din Transilvania, această clădire a devenit sediul C.N.R.C.⁵ Drept urmare în încăperile sale începînd din luna octombrie a anului 1918 s-au desfășurat sub conducerea Dr. Ștefan C. Pop, Vasile Goldiș și dr. Ioan Suciu întruniri importante în perioada premergătoare adunării de la Alba Iulia.

Prin rolul ce l-au jucat în activitatea de pregătire a desăvîrșirii unității naționale, edificiile prezentate constituie mărturii grăitoare pentru generațiile

⁵ Nicolae Kiss, Eugen Glück, *art. cit.*, p. 445.

prezente și viitoare, a luptei înaintașilor noștri pentru dreptate socială și unitate națională, și trebuie să se bucure de toate drepturile ce le conferă statutul de monumente istorice și de arhitectură.

TWO MONUMENTS IN 1900 STYLE, GEOMETRICAL PERIOD, WITNESSES OF THE EVENTS FROM 1918

(SUMMARY)

The study refers to the buildings from M. Eminescu street, the residence of „Tribuna“ and St. Cicio Pop's house from „6 Martie“ street, both built in Secession style, Geometrical Period.

An intense political activity had carried on in both edifices, which presaged the Union Act from the 1st of December 1918.

STEAGUL SOCIETĂȚII DE AJUTOR RECIPROC „EXPRESUL” A FUNCȚIONARILOR C.F.R. — FILIALA ARAD

AUGUSTIN MUREȘAN

Printre piesele de mare preț însumate în patrimoniul cultural-național se numără prin puterea de sugestie și varietatea simbolurilor reprezentate, izvoarele vexilologice¹.

Cercetarea mărturiilor documentare reflectând procesele sociale din trecut dovedesc fără putință de tăgadă prețuirea deosebită pe care societatea românească a acordat-o de-a lungul vremii steagului. Este semnificativă în acest sens frumoasa definiție dată steagului la începutul veacului al XVI-lea de Neagoe Basarab, domnul Țării Românești: „Astfel mintea se află în trupul omului asemenea steagului când stă în mijlocul luptei, iar în luptă toată oastea privește la steag. Și pînă stă steagul în luptă acea luptă nu se chiamă biruită, chiar dacă are năvală grea <spre sine>, iar ei toți privesc spre steag și toți se strîng în jurul lui. Iar dacă cade steagul toată oastea se risipește și nu se știe unul cu altul, cum și încotro merg. Așfîderea este și domnul: pînă sta mintea lui întrînsul întreagă, toți oștenii se strîng împrejurul său ca și oștile împrejurul steagului”².

Deși în istoriografia românească se cuprind unele studii³ și contribuții⁴ valoroase privind istoria steagurilor utilizate de-a lungul anilor în țările române, numeroase izvoare vexilologice au rămas încă necunoscute publicului larg. Din dorința de-a răspunde necesității stringente resimțite, de-a se lărgi informațiile din acest domeniu și integrării lor în circuitul științific în paginile ce urmează ne propunem să prezentăm un izvor special aflat în colecția de steaguri a Muzeului Județean Arad — Steagul Societății de ajutor reciproc a funcționarilor C.F.R. „EXPRESUL”⁵ fondată la 1 Mai 1912 — filiala Arad⁶.

¹ Vexilologia este știința specială a istoriei care se ocupă de studiul steagurilor.

² *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său, Theodosie*, Editura Minerva, București, 1970, p. 296.

³ Remarcăm printre acestea studiul datorat cercetătorului Constantin Rezachevici, *Steagurile militare ale Țării Românești și Moldovei în veacul al XVII-lea*, în „Revista de istorie”, tom. 29, 1976, nr. 8, p. 1199—1213; vezi și contribuția lui Anton Velcu *Steagurile României*, în „Enciclopedia României”, vol. I, București, 1938, p. 73—84.

⁴ O listă bibliografică pe teme de vexilologie (heraldică) se află inserată în lucrarea D. Cernovodeanu, *Bibliografia heraldicii românești*; Muzeul de istorie al Republicii Socialiste România, București, 1977, p. 43—46.

⁵ Muzeul Județean Arad, proces-verbal, nr. 341/1964, a primit nr. de intrare 877 în colecția Muzeu Oraș.

⁶ Drapelul a fost reproduș grafic și în albumul „ZIRIDAVA 2000 Arad 950” editat de Secția de propagandă a Comitetului Județean Arad al P.C.R. și de Comitetul Județean de Cultură și Educație Socialistă Arad, București, 1978, ca și în *pliantul editat de secția de istorie a Muzeului județean Arad*, p. 19 (în ambele cazuri doar reprezentarea specifică a societății respective).

Credem că ne aflăm în fața unei reproduceri a vechii embleme a societății, reproducere realizată cu prilejul aniversării a 10 (1922) sau 15 (1927) ani de la constituire⁷.

Considerăm acest steag important din două puncte de vedere :

1) pe de o parte prin simbolurile cuprinse individualizează în limbaj plastic caracterul societății, transmite știri asupra aspirațiilor membrilor săi.

2) reliefează pe de altă parte adevărul conform căruia tricolorul național s-a însumat în vremurile de restriște pentru toți românii, ca un îndemn în ansamblul mijloacelor de luptă în dorința și strădania împlinirii dezideratului major al existenței și progresului țărilor românești, unitatea națională.

Steagul la care ne referim — piesă expusă în sala expozițională a cărei temă este — Dezvoltarea social-economică a Aradului în primele decenii ale secolului XX, are pinza confecționată din două fețe detașabile din mătase fiecare față fiind formată din trei benzi roșu, galben și albastru cusute între ele, cu dimensiunile 35 × 105 cm, avind forma un pătrat cu latura de 105 cm. De jur împrejurul flamurei, pe ambele fețe, s-a brodat cu fir de metal de culoare aurie o bordură lată de 4 cm la care se adaugă franjuri din același metal. Franjurii celor două părți laterale inferioare ale pinzei sînt mai lungi (24 cm) față de cei din părțile laterale superioare care au 9 cm.

Steagul a fost dotat inițial cu cîte un ciucure la fiecare colț, astăzi însă se mai păstrează doar trei și unul dintre aceștia este deteriorat parțial. Ciucurii sînt din lemn strunjit de formă cilindrică cu o lungime de 30 cm pe care s-a înfășurat fir textil și metalic auriu.

Înfățișarea cromatică și artistică, dincolo de faptul că sînt o dovadă a interesului ce s-a dat acestui steag, evidențiază concepția originală a realizatorilor, ne informează asupra modului, în care membrii societății posesoare au înțeles să-și exprime sentimentele naționale.

În acest context are o importanță deosebită faptul că simbolurile amintind specificul și atribuțiile societății au fost plasate pe un fond cromatic constituind drapelul național românesc, tricolorul dispus pe verticală în succesiune albastru, galben și roșu⁸. La o distanță de circa 7 cm de la marginile exterioare ale flamurei, pe ambele fețe, s-a brodat cu fir aurit un fin ornament floral sub formă de ghir-

⁷ Perioada în care a fost realizată reproducerea am determinat-o pe baza reprezentării de pe una din fețe ținînd cont de două elemente: a) faptul că este reprezentată stema României alcătuită conform legii din 23 iunie 1921 și b) steagul s-a confecționat în perioada guvernării liberale din deceniul trei al veacului nostru perioada în care guvernul a urmărit prin politica economică traducerea în practică a doctrinei „Prin noi înșine”, politică protecționistă de încurajare a industriei autohtone, conform devisei înscrise pe această față a pinzei.

⁸ În legătură cu drapelul tricolor vezi : Elena Popescu, Constantin Căzănișteanu, *Piese din colecția de drapele a Muzeului Militar Central, „Revista muzeelor”,* III, 1966, nr. 2, p. 136—141 ; Constantin Căzănișteanu, *În legătură cu drapelele instituite în timpul revoluției muntene de la 1848*, în „Materiale de istorie și muzeografie”, 1966, p. 265—272 ; Idem, *Trei culori cunosc pe lume*, în „Magazin istoric”, I (1967), nr. 8, p. 35—36 ; Marcel Sturdza-Săucești-Alexandru Goța, *Tricolorul românesc simbol al unității naționale sub Mihai Viteazul*, în „Revista Arhivelor”, an XI, nr. 2, 1968, p. 68—78 ; A. Bunea, *Steagul românilor din Transilvania în revoluția din 1848—1849*, în „Anuarul Institutului de istorie”, Cluj, nr. 12, 1969, p. 37—52' ; E. Popescu, C. Căzănișteanu, *Cu privire la cele mai vechi drapele tricolore ale oștirii din Țara Românească*, în „Revista Muzeelor”, VI, nr. 2, 1969, p. 173—175 ; Marius Bizerea, *Tricolorul românesc peste veacuri* în „Magazin istoric” IV (1970), nr. 9, p. 50—51 ; Elena Pălăncăanu, *Steaguri din colecția Muzeului de istorie al Republicii Socialiste România*, în „Muzeul național”, 1974, p. 135—155 ; Maria Dogaru, *Tricolorul și cocardele în contextul luptei revoluționare pașoptiste*, în „Revista de istorie”, toni. 31, mai 1978, nr. 5, p. 861—869 ; Ioan Ion Diaconu, *Tricolorul românesc*, în „Almanah turistic” pentru Tineret”, 1983, p. 7 ; M. Dogaru-Ioana Burlacu, *Tricolorul românesc, simbol național în contextul luptei pentru desăvîrșirea statului național unitar român*, lucrare în manuscris.

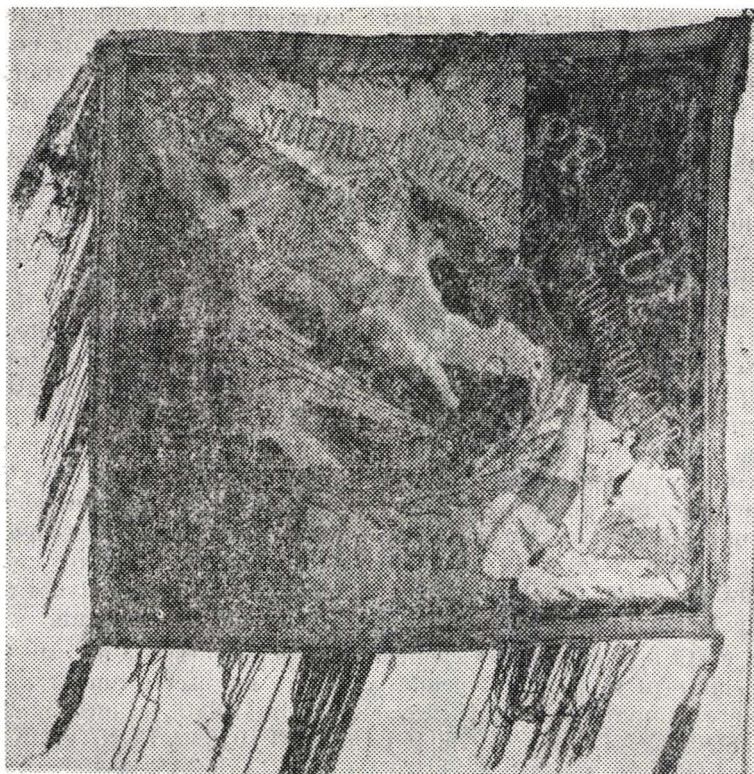

Fig. 1.

bandă constituită din vrejuri cu frunze și flori de măslin, ornament completat în fiecare colț cu câte o ramură de același fel⁹.

Pe acest fundal s-au plasat simbolurile și textul menite a evoca specificul activității membrilor societății, idealurilor nutrite de aceștia. Flamura este brodată, cu mătase colorată și cu fir aurit și de argint.

Pe o față a flamurei compoziția (Fig. 1), dispusă în diagonală pe fond tri-color roșu, galben și albastru, se înfățișează astfel: în centru într-o ghirlandă aurită formată dintr-o ramură de stejar și una de măslin, ale cărei ramuri se reunesc în partea inferioară printr-o fundă (care redă culorile roșu, alb și albastru) distingem un adevărat tablou; în mijloc într-un cadru natural variat, compus din cîmpie, dealuri și munți împăduriți, dincolo de care răsare soarele ale cărui raze se profilează pe cerul senin, surprindem o garnitură de tren însumind o locomotivă (cu inițialele C.F.R.) acționată cu aburi reprezentată cromatic verde cu cinci vagoane înfățișate în culoare maronie; garnitura menționată a ieșit dintr-un tunel și trece prin fața unei gări alături de care se văd două linii de circulație feroviară, una dintre acestea bifurcîndu-se spre stînga.

Edificul gării — o clădire cu un singur nivel — este plasat lângă o curte (împrejmuată cu un gard de culoare maro) cu plante verzi, iar în interiorul acestuia zărim o pereche de tineri care se țin de mîna, purtînd costume populare.

⁹ În patrimoniul Muzeului Județean Arad se păstrează (în momentul de față în faza de restaurare) și un alt steag muncitoresc interesant, aparținînd probabil asociației meșteșugarilor din Siria. Acest izvor a fost prezentat de Maria Dogaru și Ileana Florea; Articolul intitulat, *Un steag muncitoresc inedit*, este în curs de publicare în „Studiul și cercetări de numismatică”.

Deasupra întregii imagini s-a plasat însemnul specific căilor ferate române roata pe fond roșu avînd 8 spițe flancată în dreapta și stînga de cîte o aripă simbolizînd conform realităților de atunci rapiditatea cu care zbura trenul ; toate acestea fiind suprapuse peste o terasă albastră pe care distingem un segment de șină neagră. Compoziția menită a ilustra activitatea membrilor societății se continuă și în afara cununii ; în stînga acestuia s-a reprezentat o altă garnitură de tren trecînd peste un pod metalic, (Podul de la Cernavodă pe care scrie Podul Carol I) susținut de 5 piloni din piatră și beton mai înalți în locul unde traversează apa cu malurile în verde ; la capătul podului dorobanțul stă în uniformă specifică, cu arma ; deasupra acestora nori naturali ; în dreapta cununii, plasat pe o suprafață formată din nori albi, un personaj feminin în picioare, cu părul lung și pălărie, purtînd o vestimentație ce amintește portul roman așezat pe roata de cale ferată minată de aripi ținînd cu amîndouă mîinile hampa, oblic a unui steag desfășurat reunind pe vertical albastru (lîngă hampă), galben și roșu¹⁰, fluturînd liber, pe care s-a scris cuvîntul „EXPRESUL” denumirea societății feroviare și a tipului de tren care merge cu viteză mare oprindu-se numai în centrele mai importante și îndepărtate ; în planul doi dealuri și munți împăduriți. Tricolorul simbolizează triumful ideii de unitate a poporului român, iar personajul feminin care poartă steagul tricolor (tripartit în pal) este o aluzie la libertatea națională, libertate cîștigată pe deplin numai odată cu înfăptuirea României Mari ; în planul doi se zăresc cîmpii, dealuri împădurite și munți avînd deasupra nori naturali.

Pe această față a steagului elementele alegorice descrise mai sus sînt însoțite de următorul text scris (legenda) cu litere majuscule din fir aurit informînd despre denumirea societății, caracterul său și data înființării : „EXPRESUL — SOCIETATE DE AJUT.[OR] RECIPROC A FUNCȚIONARILOR C.F.R. — FONDATĂ LA 1 MAI 1912 — FILIALA ARAD”.¹¹

Din legenda scrisă deducem și comanditarul steagului care a fost Filiala Regională a Societății de ajutor reciproc a funcționarilor C.F.R. — Arad. Este de presupus că pînza a fost confecționată într-un atelier arădean deocamdată necunoscut.

Reprezentarea specifică activității s-a zugrăvit pe o suprafață textilă (pînza pictată) prinsă pe flamură cu un ajur din fir de aur cuprinzînd în unele porțiuni paiete metalice aurii și din mică și celuloid sidefate de diferite mărimi. Compoziția reprezentată pe steag atestă faptul că membrii societății desfășurau în cadrul instituției din care făceau parte activități variate mergînd de la construirea de tuneluri, amenajarea și înzestrarea țării cu o rețea de drumuri feroviare, ctitorirea de poduri și clădiri pînă la construirea și dirijarea garniturilor de tren asigurînd legătura permanentă și rapidă dintre toate zonele țării, factor de bază al progresului economic. Descifrăm, totodată, în imaginea reprodusă pe drapelul feroviarilor tumultul epocii în care a fost alcătuită emblema. Din compoziție desprindem faptul că alcătuirea și realizarea simbolurilor specifice societății (neîndoielnic aceasta s-a reprezentat prin însemne proprii încă de la constituire, însă datorită vicisitudinilor vremurilor s-au pierdut s-au nu sînt încă cunoscute) au fost influențate de puternicile evenimente politice ce au avut loc în perioada respectivă. În anul 1858 Aradul a fost favorizat de racor-

¹⁰ În legătură cu semnificația fiecărei culori în lumina normelor heraldice vezi Marcel Sturdza-Săucești ; *Heraldica*, Editura Științifică, București, 1974, p. 40—44.

¹¹ Alte steaguri muncitorești au fost prezentate de Maria Dogaru în albumul heraldic, *Aspirația poporului român spre unitate și independență oglindită în simbol heraldic*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1981, p. 170—174.

darea timpurie la sistemul căilor ferate¹², cînd aici în gară a intrat primul tren¹³. În anul 1891 aici s-au înființat două importante întreprinderi Fabrica de vagoane și motoare și Atelierele Căii Ferate Arad—Cenad¹⁴. Cum se știe către sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX numărul muncitorilor feroviar era în creștere, aceștia afirmîndu-se ca un puternic detașament revoluționar. La începutul secolului nostru la Arad s-au desfășurat puternice acțiuni muncitorești¹⁵. În 1909 au sosit aici pentru a participa la congresul interzis în cele din urmă de autorități, reprezentanții organizațiilor socialiste din județele Transilvaniei¹⁶.

Faptul că prima formă de organizare a societății a fost constituită în ziua de 1 Mai (1912) — ziua solidarității internaționale a oamenilor muncii denotă influența manifestată de mișcarea muncitorească asupra diferitelor categorii sociale¹⁷. O gazetă din 1912 arată că „la sărbătoarea zilei de 1 Mai — așa ni se comunică din Arad — că în convoiul de 10 000 de demonstrați, tovarășii români se aflau în primele rînduri”¹⁸.

În anul 1912 la Arad s-a desfășurat greva generală a muncitorilor împotriva căroră autoritățile au intervenit cu forțe armate¹⁹. Departe de a se intimidă muncitorii arădeni au continuat să-și susțină revendicările.

La sfîrșitul anului următor a izbucnit după cum se știe greva la fabrica de automobile și avioane. În condițiile intensificării acțiunilor represive ale guvernului austro-ungar solidaritatea național-românească se afirma în forme tot mai variate și cuprinde mase largi. Anul în care a fost constituită societatea (feroviarilor) corespunde cu perioada în care stabilirea colaborării dintre redactorii de la „Tribuna” și „Românul” se fac noi pași în vederea asigurării în întăririi unității mișcării naționale românești²⁰.

Pe cealaltă față (fig. 2), în mijlocul pînzei acoperind culoarea galbenă și părți din culorile roșu și albastru s-a țesut tot pe diagonală cu același fir și paiete folosindu-se și postav fin, compoziția heraldică reprezentînd stema României (stema mare) înconjurată de o ghirlandă formată din ramurile aurite de stejar și măsline care se reunesc în partea inferioară printr-o fundă (formată din culorile roșu, alb și albastru).

Armele țării alcătuite în 1921 au²¹ următoarea înfățișare : în scut albastru o acvilă cruciată de aur și încoronată cu aripile în jos, cu ciocul și ghearele roșii

¹² Eugen Glück, *Începuturile mișcării muncitorești arădene*, în E. Glück — Al. Roz, „Aradul muncitoresc”, Editura politică, București, 1982, p. 9.

¹³ Iosif Sirbuț, *File din trecutul căilor ferate pe meleagurile arădene*, în „Flacăra Roșie”, (Arad), an 34, nr. 9634 din 14 mai 1977, p. 3.

¹⁴ *Monografia Uzinei de Vagoane Arad (1892—1972)*, Colectivul de elaborare : Całavei Victor, Deme Petru, Groza Mircea, Ionescu Nicolae, Iosif Nicolae, Mureșan Ioan, Mureșan Ștefan, Pădurean Aurel, Pleșu Cornel, Robu Eugen, Santău Teodor, Tănăsioiu Titus, Țenea Vioarel, M.I.C.M.—G.U.C.V.A., (Arad), 1972, p. 13.

¹⁵ Vezi Marțian Fuciu, *Municipiul Arad pe trepte de istorie*, în „Ziridava”, XI, 1979, p. 39—43.

¹⁶ Vasile Popeangă, *Aradul în perioada dualismului*, în volumul „Aradul permanent în istoria patriei”, (Arad), 1978, p. 304—340.

¹⁷ Vezi Olimpiu Matichescu, Elena Georgescu, *1 Mai în România*, I.S.I.S.P., București, 1970, p. 38—98.

¹⁸ *Din istoria mișcării muncitorești. Documente arădene, 1821—1918*, Editura Facla, Timișoara, 1981, p. 235.

¹⁹ Vezi și Gh. Unc, *Proletariatul arădean pe coordonatele tradițiilor de luptă ale mișcării muncitorești din România*, în „Ziridava”, V, 1975, p. 117—120.

²⁰ Vasile Popeangă, *Aradul centru al luptei pentru pregătirea și realizarea actului Unirii din 1918*, în volumul „Aradul permanent în istoria patriei”, (Arad), 1978, p. 399.

²¹ C. Moisil, *Stema României. Originea și evoluția ei istorică și heraldică*, în „Boabe de grâu”, vol. II, 1931, nr. 2, p. 20—21 și extras ; idem, *Stema României*, în „Enciclopedia României”, vol. I, 1938, p. 70—71.

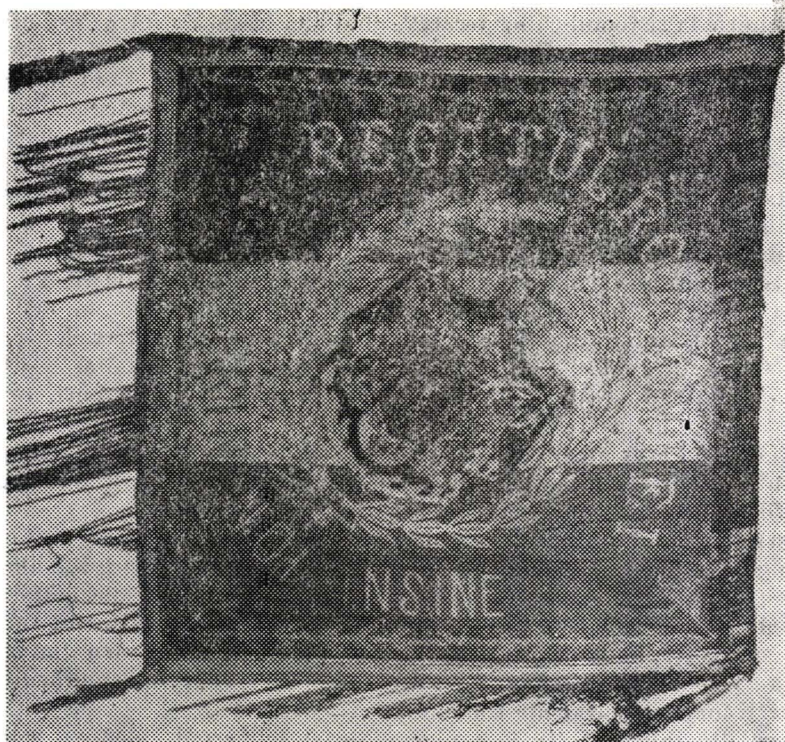

Fig. 2.

ținând în gheara din dreapta o spadă de argint, în cea din stînga un sceptru cu mînerul din același metal, iar corpul purpuriu. Pe pieptul acvilei s-a plasat un scut dreptunghiular scartelat cu insițiune, avînd în primul cartier, pe albastru, acvila Țării Românești de aur cu ciocul și ghearele roșii; în cartierul doi pe roșu capul de bour negru (Moldova); în cartierul trei, tot pe roșu un leu de aur trecînd spre dreapta pe un pod de același metal (Oltenia și Banatul); cartierul patru, tăiat cuprinde în cîmpul superior, pe fond albastru, acvila neagră ieșind dintr-un briu roșu; în cîmpul inferior, de aur, s-au reprezentat șapte cetăți (turnuri) negre (sic) dispune 4—3 (Transilvania). Jos în insițiune pe albastru doi delfini de aur cu capetele în jos afronțați (Dobrogea). Peste tot armele casei domnitoare, scut sfertuit cuprinzînd în 1 și 4 argint și 2—3 negru. Scutul timbrat de o coroană închisă (coroana de oțel a României) susținut de doi lei de aur, limbați roșu, afronțați, este plasat sub un pavilion de purpură, căptușit cu hermină, dotată cu franjuri și ciucuri și prins într-o coroană închisă de aur terminată cu glob crucifer. Dedesupt o eșarfă albastră cu deviza casei Hohenzollern „NIHIL sine DE O“ (cu litere de aur).

Deasupra stemei s-au scris cuvintele „REGATUL ROMÂNIEI“, iar sub aceasta deviza „PRIN NOI ÎNȘINE“. În colțul superior pînza steagului are un inel metallic și un galon-panglică de 10 cm, iar în cel inferior numai un galon-panglică de circa 21 cm necesare fixării și în acest fel pe hampă sau agățării la nevoie pe perete (după cum este desfășurată și legenda). Compoziția probează deci, totodată, faptul că obiectivele societății „Expresul“ depășeau pe cele enunțate prin textul scris pe drapel (ajutorul reciproc), acestea fiind mult mai cuprinzătoare și abordînd toate sferele vieții sociale, o prim importanță avînd-o

viața politică. Analizat în acest context steagul aflat în patrimoniul Muzeului Județean Arad se înscrie ca un valoros izvor istorico-documentar ce ne amintește idealurile și lupta înfătuitorilor marelui act de la 1 Decembrie 1918, a activității și luptei clasei muncitoare.

THE FLAG OF THE FUNCTIONARIES' SOCIETY OF MUTUAL HELP

(SUMMARY)

In this work the author presents a special source from the vexilology field.

This flag is made up of silk ; its pennon is our Romanian national tricolour. On the first side, in the middle of the banner there is a composition that presents the specific activities of the railway workers. On the other side it is reproduced Romania's arms adopted according to the law from 1921 that reflects the process of the creation of the Romanian national unitarian state.

This rarity is a precious historic and documentary source and it is kept in the flag collection of the Museum of Arad District.

SECȚIA DIN ARAD A TOURING CLUBULUI ROMÂNIEI

(1935—1949)

NATALIA DASCĂL

Pornind de la una din cerințele ce decurg din sarcinile muzeelor și anume aceea de depistare și achiziționare de noi materiale care să completeze și să îmbogățească fondurile sale, Muzeul Județean Arad s-a preocupat și de reconstituirea documentară a perioadei interbelice, capitol la care încă mai avem multe goluri de acoperit. În cadrul acestei acțiuni au fost depistate și achiziționate sub formă de donație arhiva Touring Clubului României, secția Arad, organizație turistică care și-a adus o importantă contribuție în planul educației turistice la noi în țară, precum și la transformarea turismului într-o ramură rentabilă a economiei naționale.

Prin tot ce a întreprins Touring Clubul României, s-a impulsionat viața turistică și s-a permis intrarea României în cadrul alianței internaționale de turism, lucru care a avut repercursiuni favorabile asupra economiei țării. Urmărind cunoașterea patriei sub toate aspectele ei, prin turism, activitatea acestei organizații și-a adus o deosebită contribuție la dezvoltarea conștiinței naționale, a sentimentelor patriotice, dar și la afirmarea unei generații viguroase fizicește, care să ducă mai departe tradițiile înaintașilor.

Într-o perioadă cînd Europa și lumea erau amenințate de noul război, Touring Clubul României milita pentru înțelegerea și apropierea dintre oameni, indiferent de țară, naționalitate, rasă, străpungînd barierele și canoanele impuse de desfășurarea evenimentelor istorice. Aceste înalte idei ce au stat la baza întregii activități a Touring Clubului, vor fi preluate de noile generații, astăzi asistînd cu toții la o explozie a industriei turistice spre binele întregii omeniri.

Însumînd 416 documente (fotografii, acte, planșe, scrisori, imprimate, etc.), amintitul fond donat de fostul președinte al Touring Clubului României, secția Arad, Caius Lepa, a fost sortat, selecționat, inventariat, devenind astfel posibilă reconstituirea activității secției în perioada 1935—1949. Deși o parte din material a fost distrus (ca urmare a evenimentelor din timpul războiului), totuși atît prezentul fond, cît și materialele adunate ulterior de la alți membri arădeni, permit întocmirea prezentei lucrări, care încearcă să prezinte istoricul secției Touring Club Arad, valorificînd astfel fondul documentar nou achiziționat.

TOURING CLUBUL ROMÂNIEI — ISTORIC

Întemeierea secției din Arad a Touring Clubului României, a coincis cu un fapt de mare însemnătate în dezvoltarea turismului de la noi din țară, cu prima legiferare în materie de turism și organizarea lui oficială, prin înființarea Oficiului Național de Turism și anexele sale : oficiile județene și locale, în anul 1935.¹

¹ Fondul Muzeului Județean Arad, colecția Muzeu Oraș, *Anuarul Touring Clubului României* — secția Arad, pe anul 1936, Arad, 1936, p. 27, nr. 5732.

Reușind după multe tatonări și dispute să rupă vechile canoane ale vremii, care-l considerau doar ca o desfătare de lux în viața individuală, turismul devine o știință. Prin latura sa sportivă el este chemat mai mult decât celelalte sporturi de a forma din tineri și adulți, oameni sănătoși, bine dezvoltati fizicește, dar totodată, prin el se creează un puternic mijloc de educație patriotică și umanistă, ducând la întărirea legăturilor de camaraderie pe care o duce viața în comun și cu ea la dezvoltarea iubirii pentru pământul țării. Toate formele turismului : mersul pe jos, alpinismul, campingul itinerant etc. dau maximum de posibilități educative. Efortul fizic îmbinat permanent cu contactul naturii mărește orizontul de gândire și simțire al participanților.

Pe lângă aceasta, turismul poate deveni și a devenit (istoria turismului a dovedit-o) un factor însemnat în economia națională. În darea de seamă pe anul 1936 a secției din Arad a Touring Clubului se menționa de către președintele secției că „Turismul nu este un simplu sport, el este în țările care s-au sesizat de folosul lui, factor educativ și economic de prim rang.”²

Plecând de la exemplul țărilor cu o bogată tradiție în „industria turismului”, cum au fost Elveția, Franța, Germania, România dorea să facă primii pași în acest domeniu. Devenită destul de târziu o preocupare de stat, noile măsuri luate prin înființarea Oficiului Național de Turism, aveau menirea de a stimula industria turistică autohtonă și de a lua toate măsurile ce se impuneau (amenajări de drumuri, cabane, trasee turistice, dotări tehnice în campinguri, educație turistică etc.) ca în scurt timp turismul să poată deveni o parte însemnată din avuția țării. Referindu-se la aceasta, darea de seamă menționată amintea : „Prin înființarea Oficiului Național de Turism, oficialitățile noastre și-au impus dezvoltarea turismului, descoperirea și cucerirea frumosului din natură, cunoașterea prin turism a țării sub toate aspectele ei . . .”³

Intensificând propaganda turistică pentru a face cunoscut frumusețile țării atât turiștilor interni, cât și celor străini, noua organizare a turismului din România își propunea în final, așa cum declara și directorul Oficiului Național de Turism, D. Valeriu Pușcariu : „să facă prezența vizitatorului atât de plăcută încât să plece totdeauna cu dorința de a se reîntoarce, devenind el însuși la el acasă cel mai prețios element de propagandă”.⁴

Se pot împărți în trei categorii organismele care au avut menirea de a contribui la dezvoltarea turismului în România :

— turismul oficial prin care guvernul exercita acțiunea sa în materie de turism, reprezentat prin Oficiul Național de Turism

— turismul activ : o serie de societăți ai căror membri practicau turismul sub diferite forme ca : Touring Clubul României, Automobil Club Regal Român, Clubul Alpin Român, etc. ; de notat că ele au funcționat înainte de înființarea O.N.T.

— instituții de stat sau particulare care favorizau circulația turistică : Căile Ferate Române, Navigația fluvială, Serviciul balneo-climateric, Direcția vânătorii și pescuitului, Comisia monumentelor naturii, etc.

Oficiul Național de Turism va coordona activitatea acestor organizații și instituții, va supraveghea și va iniția măsuri de amenajare a patrimoniului turistic, precum și de perfecționare a utilajului turistic (urbanizare accentuată, căi de acces modernizate, dotări balneare).

² *Idem*, p. 1.

³ *Idem*.

⁴ „Directive noi în organizarea turismului” în „Cuvîntul”, București, 13 ianuarie 1941, F ondul Muzeului Județean Arad, colecția Muzeu Oraș, nr. 5744.

Pornind de la aceste principii ce se voiau respectate și aplicate, turismul în România a cunoscut o dezvoltare în cadrul Touring Clubului Român. Numindu-se asociație de turism și pentru protecția naturii, fondat prin „Hianul Drumetilor” la 15 martie 1921, este recunoscut ca persoană juridică în anul 1926, prin sentința tribunalului Ilfov, publicată în „Monitorul Oficial” din 12 aprilie 1926.⁵ Sediul organizației se afla la București. În anul 1929 aderă la Alianța Internațională de Turism, cu sediul la Bruxelles, beneficiind conform normelor în uz de o serie de avantaje pentru membrii săi în cadrul relațiilor internaționale de turism. În provincie, societatea dispunea de secții afiliate centrului. În momentul constituirii secției Arad, în țară funcționau 9 secții afiliate. Președintele Touring Clubului Român, în persoana lui Mihai Haret, deținea și funcția de reprezentant al țării în Alianța Internațională de Turism⁶. După legiferarea turismului în țară, activitatea sa va fi îndrumată de către Oficiul Național de Turism prin organizațiile locale și județene. Touring Clubul României era singura organizație legală pe linie de turism activ, așa cum pentru automobiliști exista Automobil Club Român, Motoclubul pentru motocicliști. În anul 1935, Touring Clubul număra 3500 membri.⁷

Odată cu înființarea Oficiului Național de Turism, s-a trecut și la organizarea oficiilor locale și județene. Documentele păstrate în amintitul fond, cuprind și asemenea date, care prezintă interes pentru noi cu atât mai mult cu cât unul din membrii activi ai oficiului va și viitorul președinte al secției Arad a T.C.R.⁸

O notă a Prefecturii Județului Arad, din 19 iulie 1935, anunța pe profesorul Caius Lepa, directorul școlii normale de învățători din localitate (eminent profesor și devotat iubitor și susținător al turismului) de înființarea Oficiului Județean de turism, organism din care făcea parte și susamintitul, convocat la ședința inaugurală.⁹ Anexa însoțitoare menționa și postul ocupat, cel din cadrul secției „Informațiilor și propagandei”.¹⁰

O lectură a extrasului deciziei nr. 8770 publicată în „Monitorul Oficial” din 16 iulie 1935, a Ministerului de interne, ne furnizează date legate de activitatea oficiului. El avea atribuții grupate în patru secții după cum urmează :

- comunicații : se urmărea starea drumurilor și mijloacelor auto, C.F.R.
- hoteluri și restaurante : preocupare pentru buna stare a lor, precum și a caselor particulare amenajate cu spații de cazare.
- amenajări : se urmărea amenajarea spațiilor turistice și dotarea lor corespunzătoare.
- informații și propagandă : se urmărea alcătuirea unor pliante, ghiduri, note, etc., legate de cunoașterea locurilor turistice, a monumentelor istorice, alte date de specialitate, etc.¹¹

De-a lungul întregii sale activități, atât în cadrul Oficiului Județean de turism, cât și în cadrul T.C.R. Arad, Caius Lepa va încerca să-și aducă aportul la realizarea dezideratelor impuse de noua mișcare care a impulsionat turismul în România.

⁵ Fondul Muzeului Județean Arad, colecția Muzeu Oraș, nr. 5453.

⁶ *Idem*, nr. 5401.

⁷ *Idem*, nr. 5391.

⁸ Menționăm că vom utiliza prescurtarea T.C.R. Arad, așa cum am aflat-o în corespondența cu centrul, precum și alte acte.

⁹ *Idem*, nr. 5388.

¹⁰ *Idem*, nr. 5387.

¹¹ *Idem*, nr. 5388.

Pornind de la faptul că turismul a devenit o necesitate în viața modernă că prin el se urmăresc scopuri multiple : de ordin etic, cultural, precum și cel de factor de propășire economică, Touring Clubul României și-a asumat răspunderea de a sădi ideea de turism în mase, cultivând gustul pentru excursie și drumeție deoarece : „numai așa devenind noi înșine turiști, cunoscînd noi întîi și iubind frumusețile patriei putem deveni o țară turistică, care să atragă turiștii străini, deci profit pentru economie.”¹² Aceste deziderate se vor materializa în excursiile organizate în diferite zone ale țării, plecînd întotdeauna de la orizontul local la cunoașterea generală, a întregii țări. Touring Clubul României a devenit în ultima instanță o asociație de solidaritate internațională. Îmbinînd forme diverse de activitate : acțiuni pur sportive (alpinism, sky, canotaj, etc.) cu acțiuni social-culturale (conferințe, publicații, serbări, etc.) și cu cele pur turistice (excursiile), Touring Clubul va milita pentru contactul permanent și nemijlocit cu realitatea sub toate aspectele sale, biologic, etnografic, economic al poporului român contribuind și pe această cale la dezvoltarea sentimentelor patriotice, a dragostei față de țară. Prin activitatea sa, el va înscrie România în rîndul țărilor care tot prin intermediul touring cluburilor au pus bazele industriei turismului, transformîndu-l într-o sursă deloc de neglijat a venitului național.

Însușindu-și aceste principii, iubitorii turismului din Arad, vor milita pentru transpunerea lor în practică, lucru ce se dorea materializat, în primul rînd, printr-o secție a T.C.R. în orașul Arad.

TOURING CLUBUL ROMÂNIEI, SECȚIA ARAD — ÎNFIINȚARE

În urma propagandei desfășurate de Touring Clubul României din București, în întreaga țară, precum și a faptului că o serie de doritori ai turismului activau la organizații în județele apropiate, un grup de 40 intelectuali arădeni au înaintat la 21 noiembrie 1935 o cerere conducerii T.C.R. București, cu rugămintea de a se aproba înființarea și la Arad a unei secții.¹³

În nota de răspuns, semnată de însăși președintele Mihai Haret, din 29 decembrie 1935, se consemnează că în urma analizei cererii susamintite, comitetul de Direcție, în ședința ordinară din 27 decembrie, a hotărît o derogare de la condițiile de înființare ale secțiilor și decide să aprobe înființarea secției Arad. De reținut că, normele în vigoare prevedeau un minim de 200 membri la înființarea unei secții.

Aceiași notă cerea organizarea unei adunări generale de constituire care să aleagă Comitetul local compus din 9 membri, și Comisia alcătuită din 3 cenzori și 3 supleanți.¹⁴

Sîntem în posesia manuscrisului procesului verbal de constituire a secției. În ziua de 15 ianuarie 1936, orele 19, în sala de lectură a Palatului Cultural din localitate în prezența a 30 de membri entuziaști, are loc ședința inaugurală. În cadrul ei a fost ales comitetul de conducere alcătuit din personalități ale vieții culturale și economice ale județului. Ca președinte a fost desemnat Caius Lepa, directorul Școlii Normale de învățători, Ștefan Iosașiu, directorul băncii din localitate în funcția de vicepreședinte, secretar a fost ales avocatul Gheorghe Crișan, iar casier Gheorghe Irimie, contabil la Banca din Arad. Lista menționează și restul membrilor din comitet. Sediul secției T.C.R. a fost stabilit în

¹² *Idem*, nr. 5391.

¹³ *Idem*, 5389.

¹⁴ *Idem*, 5390.

localul școlii normale, din bulevardul Dragalina nr. 7, unde funcționa ca director Caius Lepa.¹⁶

Imediat după constituire, la 20 ianuarie 1936, Comitetul de conducere se întrunește în prima sa ședință de lucru. În cadrul ei s-a solicitat centralei din București instrucțiunile de funcționare pentru secție, precum și trecerea la acțiuni concrete în județ prin amenajarea caselor de adăpost din zona virfului Găina, Biharia și Cucurbeta.¹⁶

Din studierea notei de răspuns venită de la centru, cu data de 8 februarie 1936, ne putem da seama de modul de organizare a secțiilor, precum și de situația mișcării turistice din țară.¹⁷

Așa de pildă aflăm că începînd cu data de 1 februarie 1936, T.C.R. Arad devenea persoană juridică și morală cu toate drepturile ca orice secție T.C.R. Jurisdicția secției se stabilea astfel: activitatea se întindea pe teritoriul județului în regiunea de la nord de Mureș (cu podgoria Aradului și Munții Zărandului) avînd drept limită versantul sudic al Munților Codru Moma, iar spre est drumurile de acces la Muntele Găina.

În ceea ce privește situația financiară a secției se menționau următoarele: fiecare membru plătea la înscriere 280 lei, din care 160 cotizația anuală, 100 lei înscrierea, 20 lei costul carnetului de membru. Ele se procurau de la centru cu 15 lei, venitul de 5 lei drept diferență intra în bugetul secției respective. Din suma totală a cotizațiilor 50% revenea centrului. Tot prin comandă se puteau obține de la București timbrele pentru carnete, alte imprimare folosite în administrația curentă.

Secția din Arad, poartă numărul IX, fiind deci a noua secție din țară, inițiala de recunoaștere fiind S.IX. (S — secția, nr — IX). Fiecare membru va purta în carnet și inițiala de organizație, urmat de numărul de ordine și literele c (cotizant) v (cotizant pe viață) sau p (cotizant permanent), după calitatea pe care o deținea fiecare membru: S.IX. 1.c.; S.IX.2.p.; etc. Pentru secția din Arad carnetele vor fi numerotate de la 13501 la 14 500 cu o rezervă de 1000 numere disponibile în viitor. Pentru membrii care călătoreau în străinătate se emiteau carnete tip. În încheiere nota cerea a se lansa comanda pentru stampila secției, precum și pentru toate celelalte tipuri de imprimare în uz.

Același document menționează și secțiile existente în țară la acea dată și anume: secția alpină a Bucegilor, Brașov, Banat, Frăția Montană Cluj, Retezat, Bucovina, Maramureș, Munții Făgăraș, Arad, Dîmbovița. Rezultă deci că secțiile erau situate în zone turistice foarte cunoscute, cu o tradiție în ceea ce privește practicarea turismului de masă. De aceea înființarea unei secții într-o zonă mai puțin cunoscută, a fost primită cu entuziasm. De aici și activitatea depusă de conducerea T.C.R. Arad a fost mai grea, avînd în vedere că în zona noastră trebuia făcut încă mult pentru dezvoltarea unei educații turistice.

Situat într-o zonă de cîmpie, dar avînd marele avantaj al apropierii în partea vestică de ultimele ramificații ale Munților Apuseni, precum și a colinelor domoale din cunoscuta podgorie arădeană, practicarea turismului diferențiat, precum și a unor sporturi de iarnă au creat posibilitatea dezvoltării turismului local. Propunîndu-și drept scop dezvoltarea gustului pentru excursii în natură, cunoașterea pămîntului românesc, T.C.R. Arad, a întărit sentimentul de solidaritate națională între toți aceia care se asociau împreună pentru a vedea și cunoaște frumusețile și comorile țării.

¹⁶ *Idem*, nr. 5396.

¹⁶ *Idem*, nr. 5397.

¹⁷ *Idem*, nr. 5392.

Urmînd pilda și sfaturile celorlalte secții din țară, dar bucurîndu-se și de sprijinul centrului din București, secția din Arad a desfășurat o activitate prodigioasă promovînd prin turism atît dragostea față de natură și educația fizică, cît și dragostea față de pămîntul natal și față de monumentele sale.

T.C.R. ARAD — ACTIVITATE ORGANIZATORICĂ

Odată cu recunoașterea secției și primirea instrucțiunilor, s-a trecut la organizarea activității secției.

Înscrierile în T.C.R. se făceau prin completarea unei cereri tip avînd înscrisă pe ea recomandarea a doi membri activi ai organizației. Fondul amintit păstrează 149 bucăți de asemenea imprimare, precum și 50 bucăți de tipizate în rezervă. Fiecare membru dispunea de un carnet cu o fotografie și datele personale ale titularului trecute în el. Actul devenea valabil odată cu aplicarea ștampilei de recunoaștere a secției, precum și a semnăturilor.¹⁸ Pe carnet se aplicau timbre, fiecare cu o culoare aparte, procurate de la București cu comandă specială.¹⁹ S-au păstrat mai multe tipuri de cereri și carnete de membru conform normelor în uz de atunci.

La cererea personală a membrilor, prin completarea unei cereri tip și aprobarea ei de către conducere, se făcea scoaterea din rîndul membrilor activi. Arhiva păstrează doar 4 cazuri pentru anul 1939.²⁰

În rîndul secției s-au înscris personalități cunoscute ale vieții locale, elevi, persoane particulare. Dispunem de liste ale membrilor cu date referitoare la funcțiile deținute de aceștia în momentul înscrierii în T.C.R. Arad.²¹

În urma propagandei desfășurate de grupul fondator, numărul simpatizanților a sporit de la an la an. Putem prezenta o situație a numărului acestora eșalonat pe ani, după cum urmează :

— anul 1936 (anul înființării)	76 membri
— anul 1937	114 membri
— anul 1938	137 membri
— anul 1939/40	150 membri ²²

Pentru anii următori 1941—1946 nu mai dispunem de date statistice, dar după cum cunoaștem din alte documente, ca urmare a izbucnirii războiului și a evenimentelor ce au urmat, în perioada menționată, activitatea secției s-a redus simțitor, în ultimii ani menținîndu-se doar o legătură simbolică cu centrul. Așa se explică și faptul că în anul 1947, într-o notă a T.C.R. Arad către București sînt menționați 28 de cotizanți, iar fondurile secției se ridicau la acea dată la suma de 345 000 lei.²³

La înscriere se percepea o taxă, urmînd ca în continuare să se achite doar cotizația (160 lei anual). Regulamentul dădea dreptul ca ceferiștii să poată fi înscrisi și la alte secții din țară, cu plata cotizației prin poștă la respectiva organizație. La secția alpină a Bucegilor activau în perioada 1936—1937 8 membri activi din Arad, așa cum și în cadrul secției Arad erau înscrisi cetățeni din orașul Timișoara.²⁴

¹⁸ *Idem*, nr. 5645.

¹⁹ *Idem*, nr. 5119—5650.

²⁰ *Idem*, nr. 5483—5484.

²¹ *Idem*, nr. 5488.

²² *Idem*, nr. 5432, 5434, 5487, 5489.

²³ *Idem*, nr. 5760.

²⁴ *Idem*, nr. 5488.

Pentru recunoașterea însemnelor secției Arad, s-a stabilit o ștampilă rotundă avînd în centru legenda „Secția Arad“, iar pe margini în chenar „T.C. România“.²⁵ Toate imprimatele aveau înscrise pe ele datele de constituire a Touring Clubului București, adresa secției locale, etc.²⁶, precum și cunoscuta deviză „Prin turism la cunoașterea și iubirea României“.

Un loc aparte în arhiva fostei secții îl ocupă materialele referitoare la cotizația membrilor, diferite cheltuieli de birou. Sînt păstrate borderouri, chitanțiere pentru cotizații, imprimate tip de corespondență cu Bucureștiul, note contabile, bilanțuri încasări-cheltuieli, etc.

Secția dispunea de fonduri bănești rezultate din cotizația membrilor, publicații sub formă de abonament, încasări de la diversele acțiuni organizate. Sumele încasate se utilizau pentru cheltuieli curente și pentru dotările turistice din zonă.²⁷

T.C.R. ARAD — ACTIVITATE DE POPULARIZARE

Una din preocupările principale ale T.C.R. Arad a fost cîștigarea de noi membri. Sarcina va fi mult ușurată datorită receptivității presei locale și centrale. Primul articol dedicat turismului și intitulat: „Despre necesitatea și utilitatea turismului“ apărea în ziarul „Ecou“ din 22 martie 1930. Coloanele cunoscutului cotidian „Știrea“ reproduceau anunțuri legate de organizarea excursiilor, buletine ale T.C.R. Ziarele din capitală „Curentul“ și „Universul“ publicau în paginile lor știri legate de conferințe, întruniri și alte acțiuni organizate de secție, insistîndu-se și asupra eforturilor pe tărîm cultural.

Organizația dispunea de o vitrină de afișaj, care etala publicațiile apărute sub egida T.C.R. Arad, ea aflîndu-se la librăria diecezană Arad.

Cîștigînd prestigiu în rîndul organizațiilor similare din țară, membrii arădeni au fost solicitați în elaborarea unor materiale de popularizare fie a propriei activități, sau a frumuseților de interes național din zonă. Din lungul șir al materialelor solicitate putem aminti cîteva: în anul 1937 se publică articolul lui Caius Lepa „Debelagora“, amplă prezentare a zonei în care se află cunoscuta cabană, precum și a zonei de sky din împrejurimi.²⁸ La 8 februarie 1940 printr-o scrisoare, Mihai Haret, solicita un articol legat de orașul Arad, ce urma să apară în cunoscuta publicație „Enciclopedia Turistică Românească“.²⁹ Tot pentru aceeași revistă Caius Lepa expedia lucrarea „Muntele Țarcu“, însoțită de fotografii, schițe, planuri.³⁰ Activitatea secției alături de alte materiale de popularizare a constituit conținutul volumului XIV din „Enciclopedia Turistică“.

Alt mijloc de popularizare l-au constituit anuarele T.C.R. Arad din anii 1936, 1938, precum și ghidul turistic,³¹ ultimul fiind solicitat în mod special lui Caius Lepa ca membru în Comitetul Oficiului local de turism. Anuarele, însumînd 34 de pagini fiecare cuprindeau pe lîngă articolele referitoare la diverse monumente și obiective turistice din zonă, date practice legate de trasee, mijloace de locomoție, etc. Calitatea informațiilor, cît și execuția tipografică, au determinat solicitarea lor și de către alte secții vecine: Cluj, Banat, București, etc.³²

²⁵ *Idem*, nr. 5488/a.

²⁶ *Idem*, nr. 5655.

²⁷ *Idem*, nr. 5778, 5751.

²⁸ *Idem* nr. 5419.

²⁹ *Idem*, nr. 5782.

³⁰ *Idem*, nr. 5776.

³¹ *Idem*, nr. 5732, 5451.

³² *Idem*, nr. 5425.

Pentru a veni în sprijinul turiștilor direct interesați în practicarea turismului individual sau în grup, secția și-a organizat o bibliotecă proprie. Devenită un adevărat punct de informare, ea cuprindea :

— publicații apărute prin editura „Cartea Românească“. Vom enumera câteva. „Calendarul săptămînal turistic“, primul număr apărut în 1934. Conceput funcțional, agendă de birou pentru notițe și ghid turistic, el va fi răspîndit în rîndul membrilor, devenind o adevărată enciclopedie turistică românească, incluzînd în paginile sale, atît date de strictă specialitate, cît și descrieri, fotografii, hărți ale celor mai cunoscute zone de agrement.³³

Un document păstrat în fond, din anul 1936, redă o listă a publicațiilor apărute. Din lectura ei aflăm că se publicau cărți cu caracter literar („Vraja Bucegilor“), științific („Turismul și pregătirea turistică în apărarea națională“), turistice propriu-zise („Castelul Peleş“, „Branul“, „Peștera Ialomicioarei“), anuare („Primul anuar al Bucegilor“, anuarele secțiilor din țară), hărți („Masivul Bucegi“, „Brașov“, „Predeal“) etc.³⁴

Bilunar apărea „Buletinul T.C.R.“, cu referiri la activitatea turistică din întreaga țară, precum și noutăți de ultimă oră, amenajări de cabane, marcase, etc.

— fondul de popularizare al secțiilor T.C.R. din țară, cuprinzînd pliante, afișe, publicații, de la Deva, Cluj, Timișoara, București, Bucegi, etc.³⁵

— fondul de ziare locale și din capitală cu articole legate de probleme turistice.

— pliante, ilustrate de popularizare ale O.N.T. Amintim : ilustrate din Munții Carpați, pliantul „Muntele Mic“, sau cele referitoare la Munții Alpi din Franța.³⁶

De mare popularitate se bucurau expozițiile fotografice, filmele și conferințele. Între 28 noiembrie—8 decembrie 1936, secția din Arad a organizat în colaborare cu societatea turistică „Vulturii“ din Oradea, o expoziție fotografică pe teme de turism, acțiune repetată și la Cluj.³⁷

Publicul arădean a beneficiat de colaborarea dintre Touring Clubul României și al Franței. În anul 1937, sînt prezentate seturi de proiecții cuprinzînd cele mai cunoscute monumente franceze, precum și o serie de conferințe prin care publicul a putut lua contact cu preocupările și realizările Franței în materie de turism.³⁸

În colaborare cu O.N.T., la 25 martie 1941, la Palatul cultural se va deschide o expoziție fotografică documentară cu monumente din nordul și nord-estul Transilvaniei, acțiunea fiind precedată de o conferință și filmul „Țara Moșilor“.

Pentru o mai bună cunoaștere a membrilor săi, în fiecare joi a fost fixată ziua de întîlnire a secției, cu care ocazie se discutau probleme legate de activitatea curentă, planurile viitoarelor acțiuni. Tot atunci aveau loc și mici spectacole susținute de diferite societăți culturale, urmărindu-se și dezvoltarea gustului pentru artă și cultură. Cea mai fructuoasă colaborare s-a dovedit cea cu societățile culturale „Hora“ și „Prevederea“. Periodic se organizau serate, reuniuni, fondurile obținute fiind folosite pentru finanțarea dotărilor turistice.

Accentul cel mai mare s-a pus pe organizarea excursiilor. Prin ele se urmărea, atît dezvoltarea aptitudinilor fizice, necesare unui adevărat turist, cît și

³³ *Idem*, nr. 5678.

³⁴ *Idem*, nr. 5775.

³⁵ *Idem*, nr. 5731, 5730, 5727.

³⁶ *Idem*, nr. 5725—5726, 5724, 5749.

³⁷ *Idem*, nr. 5723.

³⁸ *Idem*, 5732.

cunoașterea nemijlocită a istoriei zonei prin contactul direct cu natura, realitatea. Excursiile se organizau pentru două categorii de turiști:³⁹

— pentru începători, urmărindu-se ca pe trasee scurte să se formeze primele elemente ale educației turistice

— pentru avansați, „Turiștii adevărați“ în denumirea T.C.R.

Din studierea materialului de arhivă am reușit să reconstituim traseele excursiilor organizate de secție, în perioada 1936—1939. Ele vor fi organizate în zonele cele mai cunoscute de agrement (Valea Mureșului, Șiria, Muntele Găina, etc.), dar și în cele mai dificile și puțin umblate, unde s-a trecut și la executarea de marcaje turistice (ramificațiile Apusenilor în județul nostru).⁴⁰

Traseele alese se discutau în prealabil, procurându-se sau alcătuiindu-se hărți topografice ale zonei. Ni s-a păstrat în fond o hartă pentru traseul Ghioroc—Izvorul de Piatră—Radna.⁴¹ De un interes deosebit se bucurau excursiile organizate la cunoscutul târg de pe Muntele Găina.⁴² Membrii secției beneficiau de reduceri cu 50% pe transportul C.F.R., precum și la prețurile în cabane, campinguri, etc.⁴³ Urmărind și cunoașterea zonelor învecinate, se vor organiza drumeții în Munții Apuseni, precum și în masivele Retezat, Bucegi, Paring etc.⁴⁴ Toate datele legate de desfășurarea acțiunii respective se notau începând cu anul 1938 în „Cartea Excursiilor“.

Turismul propriu-zis presupune și o dotare în echipament, atât de uz gospodăresc, cât și personal. T.C.R. Arad se va preocupa de procurarea de la firmele specializate din țară a materialului necesar membrilor săi. O notă din 27 martie 1936 a firmei Josef Schuster din Sibiu, trimite cataloage ale unor obiecte executate din aluminiu ca : termosuri, mașini de gătit, scaune pliante, corturi, etc., precum și mostre în original de materiale textile utilizate la confecționarea bluzelor de vînt, într-o gamă variată de modele și culori.⁴⁵ Același lucru poate fi menționat și în cazul echipamentului de încălțăminte, cînd oferta va fi preluată de firma „Helvetion“ tot din Sibiu.⁴⁶

Afiliat la Alianța Internațională de Turism, T.C.R., dispunea de înlesniri la excursiile organizate în străinătate. Celor ce plecau li se elibera un carnet „Carte de présentation“, cu toate ștampilele de recunoaștere ale T.C.R., beneficiind prin respectivul act de o serie de înlesniri în toate țările cu Touring Cluburi (reducere pe căile ferate, cazare, alimente, echipament turistic, publicații etc.). Din datele pe care le deținem menționăm centrele sau țările vizitate : Paris, Coasta Dalmației, Italia, Elveția, Germania.⁴⁷

Sportul practicat în natură se îmbina cu cel de performanță. Sub egida T.C.R. Arad s-au înființat subsecții sportive, prin care s-a urmărit atragerea tineretului la sport. Anul 1943 consemnează înființarea secțiilor de sport școlar, alpinism, sky.

T.C.R. ARAD — AMENAJĂRI TURISTICE (DRUMURI, MARCAJE, CABANE)

Pentru ca turismul să se poată dezvolta erau necesare și dotări tehnice corespunzătoare. Ca primă sarcină ce a stat în atenția T.C.R. Arad, a fost aceea

³⁹ *Idem*, 5414, 5434.

⁴⁰ *Idem*, 5692.

⁴¹ *Idem*, 5692.

⁴² *Idem*, 5741.

⁴³ *Idem*, 5694.

⁴⁴ *Idem*, 5434.

⁴⁵ *Idem*, 5720—5721, 5719 .

⁴⁶ *Idem*, 5717.

⁴⁷ *Idem*, 5686—5688.

de asigurare a drumurilor de acces la obiectivele turistice din zonă. În acest sens, în baza legii pentru crearea și administrarea fondului pentru modernizarea de drumuri naționale, s-au inițiat o serie de acțiuni în urma cărora, fondurile obținute se foloseau în acest scop. Documentele păstrate menționează astfel de contribuții în anii 1936—1937.⁴⁸

Marcajele, menite a permite orientarea în natură în orice timp și loc, au impus multă disciplină și promptitudine în executarea lor. Stînd și în atenția municipalității orașului, la 15 iunie 1938 va fi alocată din buget o sumă pentru amenajări turistice, în masivul Biharia. În anul 1938 vor fi marcate drumurile: Gura Văii Dedeșului—Gruiul Dumii (9 km) și zona poalele Bihariei—pietrele Aradului (7 km) din masivul Muntele Găina, ambele terminînd astfel zona muntoasă a masivului Biharia din zona secției arădene.⁴⁹ Nota informativă trimisă din teren de echipă, președintelui T.C.R., avea anexate schițele marcajelor efectuate, precum și un centralizator de orientare avînd incluse pe el date tehnice ca : amplasare marcaj, tăbliță, culoare, drumul în ore, etc. În vederea cunoașterii exacte a terenului vor fi procurate hărți de la Institutul Geografic Militar din București.⁵⁰

În fine nu a fost omisă nici marcarea zonelor turistice folosite curent de localnici (este vorba de cunoscutele zone de agrement din zilele noastre) în vederea asigurării unor condiții optime de desfășurare a turismului organizat, dar și a celui individual. Totodată, s-a avut în vedere dotarea cabanelor și caseilor de adăpost din zonă. În cadrul acestei vaste acțiuni vor fi amenajate casele de adăpost de pe Muntele Găina (anul 1937) cea de pe vîrfurile Drocea (anul 1936) și s-a reamenajat casa de la Gruiul Dumii (1946). Cabana de la Debelagora va fi inaugurată în anul 1937, an în care se vor face și noi amenajări la cabana Căsoaia. Pentru o mai bună cazare, dar și în vederea detașării pe un timp mai îndelungat la cabane a taberelor de sky, vor fi amenajate cămine turistice la cele două cabane menționate mai sus.⁵¹

Preocupată de educarea turistică a vizitatorilor din cabane, secția va tipări imprimate, care însumau norme de conduită și conviețuire în cabane și adăposturi.

Prin ampla acțiune de amenajări turistice, dar și prin cea de popularizare, T.C.R. Arad și-a atras noi simpatizanți, statisticile dovedind creșterea numărului acestora.

T.C.R. ARAD — PERIOADA 1941—1949

După anul 1941, ca urmare a situației internaționale, a războiului, activitatea s-a rezumat doar la menținerea legăturii simbolice cu centrul, acțiunile concrete fiind rezumate la cele sportive în cercurile înființate. În ianuarie 1946, centrul trimite o notă ultimativă secției prin care se anunța că în cazul cînd nu se va trece la impulsionarea activității, secția va fi desființată și transformată în centru turistic, condus de un delegat din București.⁵²

Ca răspuns la amintita notă, Caius Lepa, informa centrul că practic activitatea a încetat în secție imediat după 1941, arhiva și alte materiale evacuate din fostul sediu, transformat în comandament (cu ocazia desfășurării evenimentelor legate de al doilea război mondial), o parte s-au pierdut, altele au fost

⁴⁸ *Idem*, nr. 5434.

⁴⁹ *Idem*, nr. 5406, 5703.

⁵⁰ *Idem*, nr. 5704.

⁵¹ *Idem*, nr. 5715.

⁵² *Idem*, nr. 5455.

mutate în noul sediu. Nu a mai fost aleasă altă conducere, funcția fiind girată în continuare de fostul președinte.⁵³

Urmărind refacerea mișcării turistice din țară, Touring Clubul României, trimite noile instrucțiuni de funcționare tuturor secțiilor. Respectiva notă a fost găsită și în arhiva secției Arad. Sînt cuprinse instrucțiuni legate de administrarea secțiilor, precum și de scutirile de care beneficiază noii membri, ținîndu-se cont de situația generală a țării. Se insistă asupra necesității continuării tradițiilor turistice locale și atragerea de noi simpatizanți.⁵⁴ Tot în cazul acestei acțiuni s-a decis ca în perioada februarie—martie 1947 să aibe loc adunările generale ale secțiilor în întreaga țară.⁵⁵

După multe insistențe, centrul trimite la 15 noiembrie 1947 o notă ultimativă, prin care se cere reorganizarea turismului la Arad în caz contrar secția urma a fi desființată.⁵⁶

Adunarea de reconstituire a secției fixată pe data de 14 decembrie 1947, alege noua conducere alcătuită din inginer Poruțiu, președinte Zeno Brăteanu, vicepreședinte, membri Caius Lepa, Gheorghe Crișan, Moșoiu etc.⁵⁷

Înainte de reorganizare, Oficiul local de turism, cheamă la sediul său vechea conducere, pentru a se interesa de arhiva Touring-Clubului Arad. De menționat că și pe plan național s-a trecut la reorganizarea O.N.T. Ca răspuns, la 20 ianuarie 1948, printr-o notă oficială a secției se preciza că arhiva a fost în mare parte distrusă în urma războiului. Ceea ce a mai rămas a fost salvat de fostul președinte Lepa.

Cu această dată nu mai posedăm acte ale T.C.R. Arad. Noua conducere nu a manifestat receptivitatea necesară, secția se va autodizolva, membrii urmînd să activeze în cadrul turismului oficial din Arad, reprezentat prin Oficiul local și județean de turism.

Făcînd primii pași de pionierat în zona noastră în materie de turism organizat, T.C.R. Arad, și-a adus o contribuție importantă la procesul de educație patriotică și umanistă traducînd în practică cunoscuta deviză „Prin turism la cunoașterea și iubirea României.” Prin toate acțiunile întreprinse s-au popularizat frumusețile zonei locale și a celor din țară, s-a dezvoltat gustul pentru frumos. Prin tot ce s-a realizat atunci, turismul arădean a prins contur.

ARAD'S SECTION OF „TOURING CLUB OF ROMANIA“

(SUMMARY)

Starting from one of the principal task of the museums, namely that of discovering and obtaining new materiale for the completion of the existing fund, the Museum of Arad district obtains as a donation the archives of the Romanian Touring Club, Arad's section.

This donation comprises 416 documents (photos, acts, meps, sketches, letters, etc), and it was donated by the former president of the society Caius Lepa. This fund reconstitutes the activity of Arad's section by keen 1935—1949.

The first part of the work presents a short historic of the Setting up of the National Tourism Agency. In this way there are surprised moments about the Club's setting up, the organizing activity, the popularization activity and the tourist's arrangements in our district effected by the members of T.C.R. Arad's section.

Doing the first steps in matters of organized tourism T.C.R. Arad's section brings an important contribution in the development of the tourist's education, in the cultivation of the patriotic feelings.

⁵³ *Idem*, nr. 5456.

⁵⁴ *Idem*, nr. 5459.

⁵⁵ *Idem*, nr. 5458.

⁵⁶ *Idem*, nr. 5459.

⁵⁷ *Idem*, nr. 5772.

MAMIFERE MARI DIN CUATERNAR DE PE RAZA JUDEȚULUI ARAD

GEORGE IUGA

Studiul de față, dedicat unor mamifere mari ce au trăit pe raza județului Arad în timpuri preistorice, interesează atât pe specialiști, cât și pe cititorul neavizat. Dată fiind circulația largă a publicației noastre nu vom abunda printr-un conținut științific exagerat de elemente descriptive, ci vom căuta să oferim cititorilor acestor pagini o lectură plăcută, accesibilă publicului larg, îndeosebi tineretului pasionat de cunoașterea științifică.

Lucrarea de față se va rezuma numai la speciile de mamifere mari descoperite pînă în prezent pe raza județului Arad.

IMPORTANȚA ȘTIINȚIFICĂ A STUDIERII MAMIFERELOR FOSILE

Studiul mamiferelor fosile prezintă o importanță deosebită pentru paleontologie deoarece acest grup de animale oferă cele mai concludente dovezi de evoluție, filogenie și paleobiologie. Studiul mamiferelor fosile prezintă și importanță stratigrafică, datorită timpului relativ scurt în care au evoluat și în care s-au răspândit pe arii geografice mari, astfel încît, multe dintre mamiferele fosile avînd rolul unor fosile conducătoare.

CONDIȚIILE PALEOGEOGRAFICE ȘI DE PALEOMEDIU DIN CUATERNAR

Perioada cuaternară aparține erei neoroice cînd flora și fauna devin asemănătoare celei de azi. Caracterele de asemănare scad cu cît ne îndepărtăm de timpurile actuale și invers.

Caracterul esențial al faunei neozoice îl constituie mamiferele, care au atins o înflorire fără precedent, reprezentînd elementul dominant al faunei continentale din neozoic.

Cuaternarul, ultima perioadă a erei neozoice, cuprinde ultimul milion de ani și se împarte, ținînd cont de apariția fenomenelor glaciare în două epoci: pleistocen și holocen.

Pleistocenul cuprinde intervalul de timp de-a lungul căruia s-au desfășurat complexe fenomene glaciare, iar holocenului îi revine timpul ce a urmat ultimei faze glaciare și pînă astăzi.

Din punct de vedere paleogeografic privind configurația uscatului în cuaternar, acesta oferă în linii mari aspectul actual.

Din punct de vedere climateric, fenomenele glaciare rămîn elementul esențial pentru cuaternar, de ele depinzînd în bună măsură, paleogeografia, flora, fauna și sedimentele formate în decursul acestei perioade. Tendința de

răcire a climei în a doua parte a pliocenului se intensifică odată cu perioada cuaternară, determinînd formarea unor importante calote glaciare.

În țara noastră glaciația a cuprins regiunile carpatice înalte, de peste 2000 de metri, desfășurîndu-se în două etape ce au corespuns fazele glaciare Riss și Würm. În timpul fazelor glaciare, verile erau răcoroase, zăpezile topindu-se parțial.

Datorită fenomenelor glaciare, în cuaternar, vegetația poartă amprenta răcirii climei, caracteristică fiind pentru zona noastră vegetația de silvo-stepă, unde trăiau o mare parte din mamiferele mari, integrate în așa zisa faună rece a cuaternarului.

La marginea regiunilor glaciare s-au format așa numitele depozite periglaciare constituite din loessuri și diferite tipuri de aluviuni.

Depozitele pleistocen-holocen au o mare răspindire, fiind cu precădere dezvoltate în regiunile joase. Zona Cîmpiei Aradului este foarte bine reprezentată în depozite cuaternare prin variate tipuri de nisipuri, pietrișuri, argile, depozite deltaice, löess, aluviuni. În aceste depozite au fost, de altfel, descoperit cel mai mare număr de piese fosile aparținînd unor mamifere mari.

URSUL DE PEȘTERĂ — URSUS SPELAEUS

A trăit în cuaternar în epocile interglaciare. Din sutele de peșteri cunoscute la noi în țară, foarte puține sînt lipsite de scheletele acestui mamifer puternic. În colecțiile noastre se păstrează fragmente dispartate de oase ale membrilor, fragmente de maxilare și dinți din diferite peșteri ale Munților Codru Moma.

Cu toate că face parte din ordinul carnivorelor, ursul de peșteră ducea un regim alimentar omnivor, hrănindu-se și cu vegetale. Avînd un asemenea regim alimentar dinții săi amintesc pe cei ai porcului.

Ursul de peșteră avea o înfățișare robustă, atîngînd 2,3 m lungime. Capul, care întrecea adesea o jumătate de metru, purta două urechi mai lungi decît ale ursului actual. În afară de talia lui mare, ursul de peșteră se deosebea de ursul actual prin profilul frontal care făcea un unghi, în timp ce la urșii actuali profilul frontal este drept.

Stingerea acestei specii pare a se fi datorat unor boli cauzate de frigul și umezeala din peșteri, schimbărilor climaterice, precum și vîntătorii excesive făcute de omul primitiv ce-l vîna și pentru birlogul său. Urme ale armelor de piatră au fost adesea recunoscute pe craniile urșilor răpuși.

RINOCERUL BLĂNOS — RHINOCEROS (CAELODONTA) ANTIQUITATIS

Rinocerul blănos a fost contemporan cu omul primitiv, reprezentînd unul din elementele de seamă ale faunei de climă rece din cuaternarul superior. Reconstituirea fidelă a acestui mamifer s-a putut face pe baza unor importante descoperiri de rinoceri perfect conservați în pămîntul înghețat al nordului. Pe raza județului Arad s-a putut remarca prezența acestui mamifer doar printr-un humerus descoperit în albia rîului Mureș. Resturi din scheletul acestui mamifer au fost identificate și în depozitele cuaternare ale Cîmpiei Dunării, terasele unor rîuri din Transilvania și Moldova.

Rinocerul blănos era un animal masiv și greoi, avînd o lungime de 3,5 m și înălțimea de 1,5 m. Musculatura gîtului era foarte bine dezvoltată, iar capul purta două coarne ascuțite, dintre care, cel de pe vîrfu botului era cel mai mare și îi servea ca armă de apărare.

Un păr lung, de culoare brună, îi acoperea pielea, formînd o blană călduroasă care-l apărea de firgul glaciaţiunilor cuaternare.

Rinocerul blănos era erbivor, mulţumindu-se cu o hrană sărăcăcioasă.

Omul din paleoliticul superior ne-a lăsat numeroase desene care-l reprezintă pe pereţii peşterilor. Cornul din fruntea rinocerului blănos era pentru omul primitiv un trofeu mult rîvnit.

CERBUL LOPĂTAR GIGANTIC — CERVUS (MEGACEROS) EURYCEROS

Foarte răspîdit în decursul cuaternarului în Cîmpia Română, Moldova, Transilvania, Cîmpia Tisei. Noi am descoperit urme de Megaceros la cariera de nisip din Ghioroc reprezentate printr-un craniu, vertebre dispartate şi un fragment de femur.

Cerbul lopătar gigant avea o înălţime de 2,5 m, cu coarnele lăţite, bogat ramificate, a căror anvergură depăşea 3 m. Femela era lipsită de coarne ca şi femela cerbului din zilele noastre.

Corpul îi era acoperit cu păr lung şi des. Trăia în turme mari la cîmpie, în marginea pădurilor şi de-a lungul arboretului de pe văi, făcînd parte din fauna de climă rece a cuaternarului. Omul primitiv îl vîna pentru blană şi carne. Odată cu începutul timpurilor calde, actuale, a dispărut.

BOURUL — BOS PRIMIGENIUS

Resturile fosile de bour se întîlesc adesea în pietrişurile şi nisipurile cuaternare din Cîmpia Română, în terasele riurilor din Transilvania şi Moldova. Pe raza judeţului Arad au fost descoperite fragmente de cranii şi coarne de bour în lunca Mureşului, la Lipova, Mîndruloc, Arad şi Pecica.

Bourul era un bovin de talie mare, cu corpul acoperit de păr lung, de culoare neagră, cu o dungă cenuşie de-a lungul spinării.

Craniul avea fruntea alungită, iar coarnele zvelte se curbau uşor în sus. Această specie a trăit în stare sălbatică pînă în secolul XVII prin regiunile deluroase şi muntoase. Numeroase nume de sate (Boureni) şi de dealuri amintesc despre perenitatea sa pînă în timpurile noastre. Spre deosebire de bizon, care este un animal pe cale de dispariţie, bourul n-a dispărut, întrucît în cea mai mare parte el a fost domesticit încă din primele epoci ale istoriei, dînd naştere cornutelor noastre mari.

ZIMBRUL SAU BIZONUL PRIMITIV CUATERNAR — BISON PRISCUS

Este întîlnit în sedimentele cuaternare din Cîmpia Română, Moldova şi Transilvania. Un craniu, perfect conservat, de dimensiuni impresionante, se află expus la muzeul mănăstirii Hodoş-Bodrog, localitate unde a şi fost descoperit în albia riului Mureş.

Era un bovid uriaş, avînd înălţimea la greabăn de 2,5 m iar lungimea de 4,5 m. Popula stepele reci şi platourile întinse, avînd o mare rezistenţă la frig, datorită părului dezvoltat în partea anterioară a corpului.

La greabăn prezenta un gheb proeminent, caracteristic.

Craniul masiv avea fruntea foarte lată, puţin arcuită în partea occipitală. Pe cap purta coarne groase, scurte şi aproape drepte.

Prezența zimbrului a fost constatată în Munții Rodnei până în secolul al XVIII-lea. Numele acestui animal dat de sate (Zimbru-Gurahonț) sau la dealuri, dovedește supraviețuirea sa până în timpurile noastre.

Dispărut de la noi, a persistat în Lituania, unde a fost distrus în timpul celui de-al doilea război mondial.

Exemplele de *Bison europaeus* pe care le vedem azi în rezervația de la Hațeg sînt urmași ai bizonului cuaternar.

MAMUTUL — ELEPHAS (MAMMUTHUS) PRIMIGENIUS

Este fără îndoială specia cea mai bine cunoscută și cel mai bine reprezentată în depozitele cuaternare. Mamutul a trăit în turme, într-un foarte mare număr de exemplare, în a doua jumătate a pleistocenului, fiind contemporan cu omul primitiv. La noi în țară s-au găsit foarte multe urme de mamut în aproape toate pietrișurile și nisipurile riurilor și pe terasele din regiunile de deal ale acestora.

În colecțiile noastre se păstrează un mare număr de molari, majoritatea rezultați din exploatarea de pietriș de la Ghioroc.

În lunca și malul Crișului Alb au fost descoperite fragmente de schelet, aparținând unor indivizi diferiți. Astfel, la Șicula a fost descoperit maxilarul inferior al unui mamut juvenil, cu dinții înfipti în alveole, un cap femural și molari dispași. De asemenea, la Zărand, în lunca Crișului Alb a fost descoperit un fragment dintr-o centură pelviană, aparținând unui schelet de mamut.

Pe cursul mijlociu și inferior al riului Mureș au fost descoperite numeroase fragmente de oase în apropierea localităților: Zăbalț, Lipova, Simbăteni, Mîndrîloc, Arad, Pecica etc.

De altfel, aproape în fiecare colecție școlară se păstrează fragmente de oase sau molari de mamut. Un colț de mamut de aproape 2 m se află în colecția Liceului I. Slavici și tot aici se poate admira, spre exemplu, o vertebră de mamut cu diametrul de 25 cm.

Cel mai impresionant schelet de mamut, recuperat aproape în întregime și expus la muzeul din Oradea, a fost găsit cu ani în urmă tot la Șicula, în apropierea malului Crișului Alb.

Desenele omului primitiv, numeroasele resturi de oase (molari, defense și schelete întregi), cît și mai ales unele exemplare perfect congelate în ghețurile nordului, au făcut posibilă reconstituirea fidelă a acestui animal străvechi.

Mamutul era un neam de elefant înalt de pînă la 4 m și care se caracteriza prin blana sa deasă și lungă de peste 30 cm. Părul era mai lung în partea ventrală a corpului și pe picioare, astfel că el se așeza pe zăpadă ca pe o saltea.

Mamutul se caracteriza prin cocoșa mare pe care o purta imediat îndărătul gîtului, unde își aduna rezervele alimentare sub formă de grăsime, pentru a rezista la lungile ierni ale perioadei glaciare.

Molarii săi sînt formați din numeroase lame de smalț, dese și înguste, care alternează cu dentina.

O mare varietate de forme prezintă cei doi incisivi ai maxilarului superior, care erau lungi de peste 2 m, uneori numai ușor arcuiți, alteori răsuciți puternic, astfel încît virful ajungea pînă în dreptul rădăcinii; desigur că această configurație făcea colții mamutului inutilizabili, atît pentru a se apăra de eventualii dușmani, dintre care omul devenise cel mai periculos, cît și pentru a răscoli zăpada în căutarea unor ramuri tinere.

În cuaternarul tîrziu, innumărate cirezi de mii de exemplare, străbăteau întinsele teritorii ale Europei și Asiei. Cu toate că omul primitiv a fost un aprig

vânător al circzilor de mamuți, dispariția lor nu poate fi pusă exclusiv pe seama factorului uman.

Se pare că un rol hotărâtor pentru dispariția mamuților l-a avut clima, care a determinat împuținarea vegetației, devenită insuficientă pentru populațiile atât de dense de mamuți. Un singur individ consuma într-o zi 400 kg de hrană.

În timpul glaciațiunilor, aceste animale, în general termofile, au decăzut rapid, astăzi aflându-se pe cale de dispariție, fiind reprezentate numai prin cite o specie în Africa Centrală și Asia Meridională.

Din păcate, omul, acest nou element de pe scena naturii cuaternare a jucat un rol important în pierderea multor viețuitoare datorită vînatului excesiv. Trebuie să recunoaștem cu amărăciune că și în epocile istorice care au urmat omul a continuat să contribuie la dispariția iremediabilă a multor viețuitoare, care mîine vor figura doar în tratatele de zoologie, ca animale care au existat odată.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

- Grigorescu I. *Dan Înaintea apariției omului*, Editura Albatros, București, 1980 ;
Macaroviei I., Turculeț I. *Paleontologia stratigrafică a României*, Editura Tehnică, București, 1977 ,
Macaroviei N., *Natalia Paghida Trelea* Condițiile de mediu ale viețuitoarelor din trecutul geologic, Editura tehnică, București, 1977 ;
Messaros N., Petrescu I. *Coloși printre viețuitoarele străvechi*, Editura Științifică și enciclopedică București, 1976,
Pauca Mircea *Viețuitoarele din trecutul pămîntului românesc*, Editura Științifică, București 1959 ,
Pauca Mircea *Din viața speciilor dispărute*, Editura Științifică, București, 1959 ,
Petrescu I. *Pămîntul, o biografie geologică*, Editura Albatros, București, 1978 ,
Suraru M. *Paleontologie Stomochordata și Vertebrata*, Uz intern, Cluj-Napoca, 1975.

CONSIDERATIONS ON SOME GREAT MAMMALS FROM QUATERNAR ON ARAD DISTRICT

(SUMMARY)

This study is the first natural history work which appears in our publication. The author refers to the great fossil mammals which have lived on Arad's regions with hundreds of thousands ago.

Emphasizing the scientific importance of the fossil mammals' study and continuing with the geographical and medium conditions from Quaternar, the author does a review of the principal fossil mammals which have lived on Arad's regions, exemplifying their localization through the discovered specimens along the years.

RECENZII

*** IZVOARELE RĂSCOALEI LUI HOREA*

Marea răscoală a țăranilor sau revoluția populară de la 1784, de sub conducerea lui Horea, Cloșca și Crișan a fost unul din evenimentele cele mai importante ale istoriei poporului nostru care a bulversat substanțial structurile, bazele orînduirii feudale, dînd semnalul începutului destrămării ei. Importanța ei își găsește expresie și în interesul pe care l-a stîrnit nu doar la contemporani, ci și la generațiile următoare. Ecoul său larg european s-a întins de la Munții Urali pînă la țărmul Atlanticului, din Peninsula Scandinavă pînă la cea Iberică, pe țărmul însoțit al Mării Mediterane, unde numele căpeteniilor răscoalei au fost cunoscute în acel timp fiind răspîndite de rapoartele diplomatice, administrative și militare, ziare, reviste, broșuri, calendare, corespondență oficială și particulară, foi volante, lucrări istorice contemporane, gravuri și stampe, desene și picturi sau chiar pe cale orală. Există o vastă cantitate de informație și bibliografia revoluției lui Horea, de la monografia lui Alexandru Sterca Șuluțiu, *Istoria Horii*, pînă la numeroasele studii și articole din ultimii ani.

De mai mulți ani un harnic colectiv de cercetători clujeni printr-o inițiativă de amploare și-au propus ca o îndatorire științifică, dar și înalt patriotică, adunarea și publicarea izvoarelor privind răscoala lui Horea într-o imensă colecție. În urma acestei munci uriașe a început publicarea unui Corpus de „Izvoarele răscoalei lui Horea”, de un cert interes științific prin intermediul căruia se asigură accesul rapid al cercetătorilor și tuturor celor interesați la importante surse informative. Corpusul este structurat pe două mari serii: A. *Diplomataria* (Izvoare diplomatice) și B. *Fontes narrativae* (Izvoare narative). Seria A. *Diplomataria* va cuprinde izvoare diplomatice propriu-zise, păstrate în arhivele din țară și străinătate, mai ales din Viena și Budapesta. Această primă serie va apare în 9 volume:

I. Documente premergătoare răscoalei;

II—III. Documente din fondurile Tezaurariatului și a Oficiului minier superior;

IV—V. Documente din fondurile comitatelor transilvănene;

VI. Documente din arhiva Guberniului Transilvaniei;

VII. Documente din Arhiva de război austriacă;

VIII—IX. Documente din arhiva comisiei Iankovich.

Seria A. *Diplomataria* va înregistra un număr de mai multe mii de piese. Anul trecut a văzut lumina tiparului primul volum din seria A. *Diplomataria*, „Premisele răscoalei” (1773—1784) care cuprinde mărturii ale stării de spirit revoluționare ale maselor populare între perioada ianuarie 1773—septembrie 1784.

* Editura Academiei R.S.R., București, Seria A. *Diplomataria* vol. I, „Premisele răscoalei” (1773—1784), 1982, LXXIII + 550 p; Seria B. „Izvoare narative” vol. I (1773—1785), 1983, XXVIII + 491 p.

Citind textele documentelor putem constata nedreptățile îndurate mai ales de locuitorii Munților Apuseni și observa deosebiri în cadrul acțiunilor premergătoare răscoalei, „cînd mocrnite, cînd incendiare“, care erau alimentate de numeroasele nedreptăți și grele obligații ale țăranilor iobagi. Plingerile și revendicările formulate de satele de pe domeniul Zlatnei și adresate oficialităților erau respinse sau chiar avea loc pedepsirea „exemplară“ a locuitorilor lor. În urma tumultului sau revoltei de la Cîmpeni din 24 mai 1782, ca urmare a creșterii atitudinii revoluționare, apar noi agitații mai hotărîte în părțile Zlatnei, Abrudului și Hunedoarei, acțiuni relevate de către documente. Unele documente ilustrează trecerea la organizarea unor acțiuni locale în care spiritele se agitau, dar pe loc, în așteptare, demonstrînd că în curînd va avea loc o ridicare generală. Primul volum din seria izvoarelor documentare ale marii răscoale cuprinde 329 documente publicate numai în original, în limbile latină și germană, deoarece prima este cunoscută de medievisti, iar a doua este o limbă de o circulație mai largă. Textele documentare din primul volum au și ample rezumate, iar traducerea registrelor s-a făcut în limba franceză, sporindu-i utilitatea.

Documentele în limba maghiară, cuprind și transpunerea lor în limba română. Izvoarele cuprinse în seria B. „Izvoare narative“ ale acestui Corpus vor însuma patru-cinci volume :

- I. Izvoare narative (1773—1785) ;
- II. Izvoare narative (1786—1860) ;
- III. Presă și broșuri ;
- IV. Folclor despre răscoală ;
- V. Iconografia răscoalei.

Recent a apărut primul volum al seriei B. „Izvoare narative“ (1773—1785). Acest prim volum al seriei cuprinde 18 piese, „cronici“, memorii, însemnări, descrieri și amintiri, care vorbesc despre situația grea a țăranilor iobagi față de numeroasele obligații, abuzuri și nedreptăți comise de împilatorii nemiloși, reliefind cauzele celei mai mari mișcări revoluționare de pînă la sfîrșitul secolului al XVIII-lea din Transilvania și care precede cu 5 ani marea revoluție burgheză din Franța. Cele 18 izvoare narative descriu pe larg aspecte ale societății transilvănene din punct de vedere politic, social, economic, cultural și național existente în deceniul premergător răscoalei. Cele mai multe documente sînt inedite, 9 provenite din fonduri interne : 1 din Arhiva Parohiei romano-catolice Săcărîmb, 1 din Arhivele Statului Deva, 2 din Arhivele Statului Sibiu și 5 din Arhiva documentară a Bisericii Negre Brașov ; 2 din fonduri externe : 1 din Biblioteca Széchenyi Budapesta și 1 din Arhivele Ministerului de Război din Viena, din : N. Edroiu, I. Bozac, L. Gyémánt, V. Wollmann, Al. Neamțu și C. Feneșan pentru volumul I. „Izvoare narative“ (1773—1785) — sub redacția acad. prof. Ștefan Pascu căruia îi revine importantul și incontestabilul merit în direcția alcătuirii acestui corpus. Despre această realizare „Monument național“ și operă indispensabilă istoriografiei noastre marxiste acad. prof. Ștefan Pascu spunea : „de multă vreme istoricii români erau datori cu o asemenea lucrare. O datorie științifică și patriotică în același timp. Științifică în sensul înfățișării, pe baza cercetării arhivelor țării și a celor străine, precum și a publicării a tot ce s-a păstrat de seamă cu privire la acest mare eveniment din istoria poporului român, a tot ce se referă la aspectele esențiale.

Datorie patriotică în înțelesul cinstirii după cuviință a faptelor și sacrificiilor multîmilor pentru libertate și dreptate și cinstindu-le, de a nu uita nicio-

dată marile jertfe ce au fost necesare pentru înlăturarea nedreptăților și asupririlor, pentru instaurarea dreptății sociale și naționale.“

Prin „Izvoarele răscoalei lui Horea“ istoricii aduc un omagiu pe care îl închină luptei și jertfelor celor asupriți care au ridicat Țara Românilor pentru a apăra dreptatea în fața celor care nu mai țineau seama de ea, pentru ca nicio-dată „nobili să nu mai fie“. Prin acest monumental instrument istoriografic istoricii cinstesc și sărbătoresc două secole de la izbucnirea revoluției populare din 1784—1785.

Sub toate aspectele ambele volume sînt o autentică realizare științifică și așteptăm finalizarea corpusului prin apariția următoarelor volume, racordîndu-le astfel circuitului istoriografiei contemporane.

Augustin Mureșan

„NU DIN PARTEA ACEEA“ *

Este un fapt îndeobște cunoscut că perioada ultimelor două decenii a prilejuit și o curajoasă și constantă valorificare a moștenirii noastre cultural-istorice.

Profesorul dr. emerit Vasile Popeangă ne-a obișnuit de mai bine de trei decenii să introducă în circuitul științific momente și valori de maximă semnificație pentru devenirea istorică a națiunii române în drumul ei inexorabil spre libertate, unitate și neatințare.

Distins om de școală, cu o bogată experiență, asiduu cercetător al luptei românilor pentru unitate națională văzută prin prisma investigației rolului școlii românești din Transilvania în acest proces, dr. Vasile Popeangă ni se prezintă ca unul din cei mai avizați și chemați cercetători să se apropie de una din cele mai impresionante personalități ale școlii și culturii românești din Transilvania — Onisifor Ghibu — spre a-l face receptat așa cum se cuvine de contemporaneitate și viitorime.

Articolele selectate cu grija și simțul spiritului avizat și publicate de Onisifor Ghibu în principalele gazete românești între care două arădene: „Tribuna“ și „Românul“ ne relevă dimensiunea sa de neobosit militant întru apărarea și afirmarea școlii românești într-o vreme în care asupra ei plana o politică șovină, de deznaționalizare și dezrădăcinare din solul mănios al ființei noastre naționale.

Rămânând în aria aceleiași problematici, lectura acestor articole relevă preocupări statornice, de zi cu zi la Onisifor Ghibu de a așeza școala românească din Transilvania pe temeiuri naționale în calitățile sale de inspector al școlilor române ortodoxe din Transilvania, de secretar al secției școlare a Astrei, funcții pe care le-a onorat cu un spirit organizatoric și profesionalism dintre cele mai alese — expresie ale unui fierbinte patriotism.

Publicistica școlară a lui Onisifor Ghibu reflectată în paginile acestui volum denotă puterea nebănuită a ilustrului savant pedagog de a radiografia cu perspicacitatea și profunzimea-i caracteristică comunitatea școlară românească transilvăneană de la începutul secolului nostru în acord cu dezideratele majore ale culturii naționale și pe această bază forța de convingere și de a solidariza energiile și conștiința românească, dincolo de barierele confesionale, ca premiză fundamentală a însăși afirmării școlii în planul mai larg al luptei de emancipare națională a românilor transilvăneni.

Felurile informații cuprinse în paginile acestor articole sînt edificatoare pentru reconstituirea preocupărilor axate pe problematica organizării și revigorării învățămîntului școlar românesc din Transilvania, a factorilor propulsori ai acestuia, a conexiunii lui și deci ai școlii cu problematica mai larg națională în așa fel încît viitorul monograf al lui Onisifor Ghibu trebuie să facă apel cu trimiterile de viitoare la acest volum.

* Onisifor Ghibu, „Nu din partea aceea“, Editura Eminescu, Bnc. 1985, (Ingrijire de ediție, studiu introductiv și note de Vasile Popeangă, cu o postfață de Nadia Nicolescu).

Cele peste patru sute de pagini cît însumează cele 69 articole selectate din publicistica școlară a lui Onisifor Ghibu (date cronologic între 1904—1914), sînt evocatoare spre deslușirea eforturilor și strădaniilor pe care le-a depus întru prinenirea situației școlilor românești și transformarea acestora în factor al luptei pentru unitate național-statală. Un teoretician și om de acțiune al școlii desăvîrșit, Onisifor Ghibu prin suplețea gîndului și adîncimea analizei, dublat de un remarcabil simț politic și istoric, a formulat cu rar discernămint obiectivele și căile reclamate cu necesitate de evoluția învățămîntului românesc de la începutul secolului nostru, ceea ce-l dimensionează ca pe un adevărat *om de direcție* în cultura românească.

Și tot acest volum demonstrează cît de mult Onisifor Ghibu a înrîurit mentalitatea factorilor investiți cu rosturi în educație, fiind zămisitorul unei politici școlare solid ancorate în național. Paginile publicisticii școlare conțin un puternic suflu optimist, dătător de nădejdi și încredere în viitorul școlii românești, dezvăluindu-ni-l pe Onisifor Ghibu ca pe un autentic luptător împotriva „răului și întunericului” și deopotrivă ca pe un spirit receptiv și atașat valorilor culturii europene care au fertilizat spiritualitatea românească.

Neîndurător și vehement de critic cu tot și cu toți cei care promovau întunericul și răul, un vrajnic apărător al binelui și adevărului, Onisifor Ghibu OMUL care niciodată n-a confundat datoria cu meritul ci din contră pe ultimul termen l-a subsunat, integrîndu-l primului, s-a impus încă din vremea sa, rămî-nînd pentru viitorime ca o personalitate de o frapantă verticalitate morală deținător și promotor al unui cod etic ce comportă în sine dimensiunea perenității și actualității: „Cu convingerile și principiile nu mă pot tirgui”, spunea Onisifor Ghibu atenționînd că „nu contează greutățile cu care are să lupte adevărul pînă să biruiască dar contează ca el să biruiască.”

Iată cîteva din ideile dominante pe care le dezvăluie cartea al cărui semnificativ titlu preluat dintr-un articol dimpreună cu prefața și postfața scrise de remarcabilii cercetători dr. Vasile Popeangă și Nadia Nicolescu și care ne face să o înscriem între inițiativele laudabile și atît de necesare privind scrierea, rescrierea și deci restituirea vieții și activității uneia dintre ilustrele conștiințe românești cu valoare de *model uman* conștiință ce s-a impus ca o făclie a cărei lumină și căldură iradiată cu o energie fără de seamăn a fortificat, fortifică și va fortifica pe slujitorii școlii românești.

Paginile publicisticii școlare adunate în parte în acest volum îl prefigurează în linii esențiale pe militantul activ pentru Unirea cea Mare, pentru viitorul dascăl universitar, organizatorul învățămîntului universitar la Cluj în anul imediat Unirii.

Sînt toate acestea credem, suficiente motive spre a exprima felicitările cuvenite Editurii Eminescu și îngrijitorului ediției de față pentru acest autentic act de cultură pe care-l încorporează ca atare, între realizările dale, spiritua-litatea românească de azi.

Doru Bogdan

ILIE CEAUȘESCU, FLORIN CONSTANTINIU, MIHAI IONESCU

200 DE ZILE MAI DEVREME*

Dintre aparițiile editoriale cu tematică istorică și în speță de istorie militaro-politică un loc aparte îl ocupă cartea „200 de zile mai devreme” scrisă de un colectiv de autori format din Dr. Ilie Ceaușescu, Dr. Florin Constantinescu și Dr. Mihai Ionescu. Dintre cei trei autori Dr. Ilie Ceaușescu s-a afirmat constant prin studii și cercetări valoroase privind istoria militară a poporului român. Cartea de față scrisă pe baza unui material documentar provenit din fondurile documentar arhivistice din țară și străinătate aduce elemente noi asupra rolului României în scurtarea celui de-al doilea război mondial.

În acest sens autorii își propun și reușesc să ofere o imagine veridică asupra consecințelor strategice și politico-militare ale actului istoric de la 23 August 1944 și o evaluare a scurtării în timp a războiului acțiune prin care s-a pus capăt, mai devreme masacrelor și devastărilor de pe continentul european, salvându-se astfel de la nimicire atâtea vieți și bunuri.

Grație efortului celor trei autori, valorificând fondurile documentare din arhivele române și străine (îndeosebi cele germane), cartea reușește nu numai măsurarea exactă a consecințelor pe care le-a avut evenimentele din România asupra desfășurării celui de-al doilea război mondial, dar a permis și individualizarea factorului românesc în ansamblul desfășurărilor militare din spațiul carpato-dunărean. Această remarcabilă lucrare este structurată pe 7 capitole. În prima parte sint remarcate rădăcinile istorice ale revoluției din August 1944, care nu au constituit nimic altceva decât o succesiune de eforturi politice și militare, avînd drept obiectiv apărarea integrității și independenței teritoriului național.

În continuare referindu-se la desfășurarea victorioasă a revoluției din August 1944 autorii concluzionează o realitate indubitabilă și anume că actul de la 23 August 1944, nu a fost o simplă schimbare de regim politic, rezultată dintr-o lovitură de stat determinată de o criză militară de pe front sau un fenomen de conjunctură, ci apogeul unei lupte îndelungate pentru restabilirea independenței naționale și pentru înnoirea democratică a țării, la care aspira întregul popor român. Este remarcat de asemenea rolul deosebit al P.C.R. în pregătirea și conducerea victorioasă a Revoluției de eliberare socială și națională antifascistă și antiimperialistă de la 23 August 1944.

În capitolul III autorii cărții aduc lămuriri noi cu privire la reacția hiteristă față de revoluția română de la 23 August 1944 și, de asemenea, despre eșuarea planurilor hitleriste de a restabili controlul asupra României.

Consecințele militaro-strategice ale revoluției române asupra celui de-al doilea război mondial fac obiectul celui de-al IV-lea capitol al cărții. Consecințele militare ale insurecției române și impactul lor remarcabil asupra desfășu-

* Editura științifică și enciclopedică, București, 1985.

rării celui de-al doilea război mondial în Europa converg spre o unică concluzie și anume că, prin insurecție durată conflictului mondial a fost considerabil scurtată cu circa 200 zile, ceea ce firește a însemnat enorm în ceea ce privește salvarea culturii și civilizației europene și universale de la distrugeri ireparabile și odată cu ele incommensurabile pierderi de vieți omenești.

Consecințele imediate economice și politice ale revoluției române din august 1944, au dus la dezagregarea sistemului militar german în Europa de sud-est, insurecția română fiind comparabilă după însuși mărturia lui Hitler, cu debarcarea anglo-americană în Franța și cu prăbușirea grupului de armate „Centru” în Bielorussia.

Ultimul capitol se ocupă cu mutațiile profunde pe care societatea românească le-a cunoscut în urma victoriei revoluției de eliberare socială și națională antifascistă și antiimperialistă de la 23 August 1944.

De asemenea, este remarcat efortul deosebit economic și financiar care a reclamat participarea României la războiul antihitlerist, este subliniat prin câteva cifre concludente revelatorii: Astfel, echivalentul în dolari al acestor cheltuieli și al efortului economic de război atinge fabuloasa sumă de 1 120 000 000 dolari (valută 1938) ceea ce înseamnă de 4 ori bugetul României pe exercițiul financiar 1937—1938. Zilnic contribuția României în războiul antihitlerist a fost de 630 de militari și aproape 5 milioane dolari. Sînt mărturii grăitoare care atestă fără putință de tăgadă aportul deosebit la înfrîngerea Germaniei hitleriste.

Prin impresionanta informație documentară, prin adîncimea analizei și exegezei istorice ca și prin fluiditatea discursului istoric, această carte reprezintă un veritabil eveniment editorial de referință, în bibliografia de specialitate menită să fixeze locul și rolul deciziei național-istorice românești de la 23 August 1944 în ansamblul evenimentelor politice și militare, care au condus la încheierea celui de-al doilea cataclism mondial și deci la înfrîngerea Germaniei hitleriste.

Virgil Șerban

MARIA DOGARU

COLECȚIILE DE MATRICE SIGILARE ALE ARHIVELOR STATULUI *

Recent a apărut cu un asemenea titlu lucrarea autoarei dr. Maria Dogaru, cunoscut cercetător al arhivelor și semnatară a unor valoroase studii și comunicări de sigilografie și heraldică.

Volumul este structurat pe două părți. Prima parte — un studiu introductiv — cuprinde și analizează următoarele capitole: condițiile constituirii colecțiilor de matrice sigilare ale Arhivelor Statului, legislația în domeniul adoptării, folosirii și păstrării izvoarelor sigilare, tehnica gravării matricelor sigilare, legendele și devizele gravate în tiparele sigilare și reprezentările heraldice gravate în cîmpul sigilar. A doua parte este consacrată colecțiilor de matrice sigilare ale Arhivelor Statului: Arhivele Centrale, Filiala municipiului București și a altor filiale ale Arhivelor Statului aranjate în ordine alfabetică.

Bogatul material din lucrare așa cum arată autoarea „își propune să informeze asupra componenței tezaurului sfragistic național păstrat în formă de tipare sigilare, să evidențieze valorile păstrate într-o colecție sau alta, ea urmărește să semnaleze, totodată, faptul că un număr impresionant de mare de tipare sigilare n-au ajuns a fi conservate în depozitele publice.”

Piese prezentate și existente în colecțiile Arhivelor Statului sînt o oglindă a epocii în care au fost confecționate contribuind la dezvoltarea disciplinelor speciale, auxiliare ale istoriei.

În capitolul condițiile constituirii colecțiilor se prezintă evoluția alcătuirii colecțiilor Arhivelor Statului, iar capitolul legislație în domeniul sigilar se referă la acordarea dreptului de sigiliu, condițiile confecționării matricelor sigilare, regimul folosirii și păstrării lor și pedepsele aplicate în cazul abuzurilor și falsurilor sigilare.

Capitolul consacrat gravării tiparelor tratează materialele din care sînt confecționate, bronz, alamă, alpaca, fier, aliaj (fier și bronz), oțel și uneori chiar din argint.

În capitolul legendele și devizele gravate în tiparele sigilare este dedicat rolului important al textelor înscrise pe tipare iar în capitolul privind reprezentările heraldice gravate se face o clasificare pe categorii: matrice avînd în cîmp armele țării, tipare sigilare reflectînd evoluția stemelor, izvoare sigilare metalice cu compoziții mixte și matrice sigilare avînd în cîmp însemne proprii.

Cartea apărută în condiții grafice excelente ne pune la îndemînă imaginea unor tipare sigilare întrebuițate în țara noastră în răstimpul dintre secolele XIV—XX. Ele provin de la instituții care au desfășurat o activitate specifică și care reflectă în limbaj plastic diversitatea proceselor sociale proprii istoriei poporului nostru. Un material ilustrativ sugestiv bine selecționat din Arhivele Statului, tipate sigilare, sigilii și diferite steme întregesc ținuta grafică.

* Direcția Generală a Arhivelor Statului din R.S.R., București, 1984, 304 p.

Trebuie menționat ca aparat de lucru „Glosarul“ care contribuie la lămurirea diferitelor noțiuni de heraldică și sigilografie și „Bibliografia selectivă“. Prezența „Indicelui general“ înlesnește considerabil consultarea volumului. Depistarea, culegerea și ordonarea materialului a însemnat din partea autoarei un mare volum de muncă reprezentînd un pas curajos și îndemn de urmat în publicarea unor lucrări de sigilografie menită a integra circuitului științific importante exemplare ale sfragisticii românești.

Prin apariția cărții „Colecțiile de matrice sigilare ale Arhivelor Statului“, specialiștii din arhivele și muzeele din țara noastră deținătoare a unor valoroase tipare sigilare și chiar pentru marele public au la îndemînă un mijloc de informare și un valoros îndreptar de cunoaștere a izvoarelor sigilare.

Augustin Mureșan

**STUDII DIN DOMENIUL DISCIPLINELOR PEDAGOGICE,
CASA CORPULUI DIDACTIC A JUDEȚULUI ARAD, ARAD 1983**

Continuînd o binevenită și utilă activitate editorială, inițiată cu ani în urmă, Casa corpului didactic din Arad a editat în cadrul colecției „Catedra” un volum de studii pedagogice aparținînd profesorului Vasile Popeangă.

Lucrarea are în structura sa două părți distincte. Prima parte e intitulată „Profilul pedagogic al școlii” și cuprinde 20 de studii, unele dintre ele publicate în „Revista de pedagogie”, altele inedite. Cea de-a doua parte cuprinde studii de istorie a literaturii didactice.

Problemele de pedagogie sînt abordate prin prisma unui obiectiv de actualitate: întărirea funcției educative a școlii. Pornind de la teza că școala are un rol integrator, unificator al influențelor educative exercitate de societate în ansamblul său, autorul privește școala în configurația socio-culturală a zonei în care funcționează. Această zonă din care grupul de elevi primește mesaje educative trebuie cunoscută de către educatorii care acționează în cadrul școlii. Studiul „Școala și investigarea patrimoniului spiritual local” prezintă valoarea unui adevărat ghid metodic pentru educatorii preocupați de elaborarea monografiei școlii sau a localității în care funcționează.

Preocupat de valorificarea resurselor educative ale lecției, pe care o privește ca pe o activitate deschisă, autorul analizează dimensiunile ei, precum și modalitățile prin care activitatea de predare-învățare devine eficientă pe planul dezvoltării multilaterale a personalității elevilor. Autorul face un portret al educatorului de vocație, care se distinge printr-un ansamblu de factori de personalitate care îl impun în fața colectivului școlar și a mediului social în care trăiește.

În lucrare se subliniază, pe bună dreptate, că randamentul pedagogic al unei școli depinde de comportamentul întregului grup de educatori de care ea dispune. Perfecționarea metodică a acestora este o exigență a contemporaneității. În studiul „Perfecționarea activității metodice în școală” se analizează în mod judicios factorii care asigură funcționalitatea sporită a activității metodice. Acești factori sînt de natură pedagogică, psihologică și culturală. În mod judicios e relevat rolul comunicării de idei între educatori pentru perfecționarea întregii activități educative din școală. Conservatorismul și rutina metodică apar, în mod obișnuit, în instituțiile în care comunicarea de idei e blocată sau precară. Referirile pe care autorul le face la practica pedagogică sînt judicios integrate în structura lucrării. Aceste referiri vădesc și interesul cu care cercetătorul în domeniul pedagogiei a urmărit sporirea randamentului intelectual al elevilor cu care a activat într-o cooperare specifică determinată de obiectivele activității de învățare.

În partea a doua a lucrării, autorul, bun cunoscător al învățămîntului românesc din Transilvania, urmărește evoluția literaturii didactice din domeniul

pedagogiei și al disciplinelor filozofice predate în școlile epocii: psihologia și logica. Deși în lucrare se subliniază că demersul științific la care s-a procedat e condiționat de particularitățile pe care le prezenta școala românească datorită împărțirii politice a românilor pînă în 1918, sînt relevați însă în permanență factorii de unitate existenți în procesul de învățămînt și în structura manualelor. Acești factori au fost constituiți de unitatea de limbă, circulația valorilor culturale în ambele sensuri peste Carpați și afirmarea legăturilor indisolubile dintre românii de pretutindeni.

Respectînd criteriul cronologic, autorul prezintă manualele utilizate în preparandiile românești din Transilvania pentru predarea pedagogiei, disciplinelor filozofice și a metodicii limbii române. Prezentarea fiecărui manual în parte e făcută prin prisma unor judecăți de valoare în care sînt relevate virtuțile educative ale cărții cu ajutorul căreia elevii își lărgeau orizontul lor de cunoaștere. Aceste virtuți educative se bazează pe teza că însușirea temeinică de către elevi a limbii literare era obiectivul fundamental al școlilor românești din Transilvania. Era judicioasă remarca făcută de V. Petri că „fără limbă nu e cultură”. De aceea, cărțile de citire li s-a acordat o atenție specială, fiind considerate ca centrul întregului proces de învățămînt. Pedagogia a venit în sprijinul unei asemenea aserțiuni, relevînd calitățile pe care trebuie să le îndeplinească manualele pentru a fi pentru elevi izvor de înțelepciune și tezaur al frumuseților limbii române.

Cartea ne oferă o bogăție de informații despre trecutul școlii românești din Transilvania. Ea ne reactualizează însă și momente din viața Liceului pedagogic din Arad, la a cărui caldă atmosferă culturală și susținută activitate pedagogică se fac atîtea referiri.

Rodica Tat

HERMANN FABINI, „SIBIUL GOTIC“

Autorul cărții de față, dr. arh. Hermann Fabini este o personalitate bine cunoscută printre specialiștii în domeniul istoriei arhitecturii din țara noastră.

Specialist cu o vastă experiență în domeniul restaurării monumentelor (printre altele a condus lucrările de restaurare a celebrei Biserici Negre din Brașov), Hermann Fabini este și autorul a numeroase studii teoretice, cu precădere în cel al restaurării pietrei.

Totuși, marele merit al autorului îl constituie faptul că el este în primul rând un practician și abia apoi un teoretician în domeniul restaurării monumentelor, caz destul de rar din păcate, literatura de specialitate abundând în lucrări teoretice ale unor autori mai mult sau mai puțin apropiați de arhitectură, lucrări în care monumentul este privit superficial, din afară și nu ca un tot unitar, structură organică complexă din cărămidă, piatră sau lemn, la realizarea căreia au fost rezolvate și prozaicele probleme constructive nu numai cele de factură estetică.

Cartea de față este tocmai rezultanta acestor preocupări practice și nemijlocite în domeniul restaurării monumentelor de arhitectură. Germenele ei a fost restaurarea unui monument, mai precis a unui ansamblu monumental: Primăria veche din Sibiu. Inițiate în 1967, lucrările de restaurare au fost preluate de autor în 1971, fapt care i-a solicitat o documentare aprofundată, conștient fiind de principiul că documentarea științifică exhaustivă este o condiție de bază a oricărei restaurări.

Autorul face parte din rândul arhitecților — tot mai numeroși în ultimii ani — care consideră că restaurarea sau sistematizarea urbană se poate face numai pe baza unei aprofundate documentări prealabile, conform articolului 9 din Carta internațională a restaurărilor, adoptată la Veneția în 1964, care prevede că: „stabilirea pe baza cercetării științifice a substanței originare, precum și a valorii istorice a unui ansamblu sau a unui monument constituie o componentă indispensabilă a oricărei restaurări corecte“.

Din păcate au existat și mai există cazuri când arhitecții, în activitatea lor, nu au ținut cont de aceste prevederi, fapt care a dus la consecințe nefaste pentru cadrul urban constituit.

Datorită acestei aprofundate documentări „autorul a făcut cunoștință cu o lume care l-a pasionat din ce în ce mai mult“, cercetarea în domeniul goticului sibian cristalizându-se în teza de doctorat a autorului, teză ce constituie baza acestei cărți.

Preocupându-se mai puțin de arhitectura sacrală — program în care goticul s-a manifestat în toată plenitudinea sa, cartea de față constituie un amplu studiu al locuinței gotice, subiect destul de puțin prezent în literatura noastră de specialitate. Cadrul arhitectural în care s-au desfășurat procesele social-istorice, arhitectura civilă a Sibiului gotic este studiată la nivel triplu: casă, ansam-

blu urban și oraș. Schimbările multiple la care au fost supuse construcțiile de locuit, datorate atât modificărilor în modul de trai cât și modei timpului, au dus la necesitatea elaborării unei metode complexe de studiu pentru cuprinderea informațiilor care se pot obține prin analiza fondului arhitectural existent.

Un alt merit al cărții este faptul că arhitectura civilă gotică sibiană nu este tratată ca un tot singular, rupt de exterior și de influențele ce le-ar fi putut exercita aceasta, din contră, Sibiul gotic este încadrat (în capitole separate ale cărții) în contextul general al arhitecturii medievale transilvănene și mai apoi, în gama valorică mai largă a arhitecturii gotice europene.

Clădirile nu sînt studiate numai din punct de vedere istorico-stilistic ci și constructiv. Cartea abundînd în detalii de diferite elemente constructive : deschideri, travei de fațadă, șarpante, turnuri, console, profile etc., desenate precis cu o mare acuratețe de către autor, dovedește o dată în plus faptul că istoria arhitecturii e mai bine să fie scrisă de arhitecți decît de alți specialiști.

Eveniment editorial în literatura de specialitate, cartea de față constituie o lucrare de referință, atât pentru specialiști, cât și pentru publicul larg, iubitor de frumos.

P. Dorin Crainic

ROMULUS VULCĂNESCU

MITOLOGIE ROMÂNĂ *

Datorăm reputatului cercetător Romulus Vulcănescu o lucrare deosebit de valoroasă care demonstrează capacitatea de creație a românilor în planul mitologiei și reprezintă o importantă contribuție la cunoașterea aprofundată a istoriei culturii și civilizației românești.

Structurat în trei mari părți, volumul analizează la început categoriile cugetării mitice, mitul, sistemul de mituri, mitologia și istoriografia ei. În partea a doua sînt dezbătute în profunzime mitologiile ancestrale, de la mitologia predacă pînă la mitologia română. Partea a treia înfățișează pe larg structura mitologiei române. Sînt tratate mitologia sorții, a morții, a strămoșilor, iar în categoria mitogoniilor sînt tratate miturile incluse în grupările: cosmogonie, antropogonie, etnogonie, teogonie, nomogonie și erotogonie. De asemenea, spații distincte sînt acordate în explicarea miturilor legate de numele de dac, precum și a răspînditelor legende despre Dochia, Transilvania, Moldova și Țara Românească.

Romulus Vulcănescu include în „panteonul român” patru categorii de activități mitice: daimonologia, semideologia, deologia și eroologia. Din rîndul acestora semnalăm cîteva fapte daimonice sau duhuri necurate: muma pădurii, năluca, strigoiul, zburătorul, zmeul, ursita. Urmează comentarii asupra mitologiei solare, lunare, a stelelor, precum și aspecte ale meteorologiei mitice. Între acestea din urmă sînt incluse carnavalul și carul votiv, fiind amintit și carul de lut de la Vârșand din județul Arad.

Un capitol distinct în economia volumului îl ocupă mitologia ocupațiilor, cu referiri asupra culesului din natură, vîntătorii, pescuitului, păstoritului, agriculturii, viticulturii și apiculturii. Nu sînt uitați nici eroii — Vlad Țepeș, Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul, Tudor Vladimirescu, Horia, Cloșca și Crișan, Avram Iancu — haiducii viteji și eroiarzii mitici (Pepelea, Păcală și Tîndală).

În lucrarea sa autorul a urmărit extinderea orizontului cunoașterii spiritualității istorice a poporului român prin înțelegerea științifică a miturilor lui, relevarea mitologiei populare române în viziunea specificului național. De asemenea, el a căutat să demonstreze că mitologia română poate fi înțeleasă și ca un rezultat al cercetărilor interdisciplinare actuale.

Volumul constituie în același timp un răspuns în combaterea detractorilor dreptului la existența unitară teritorială și etnoculturală a poporului român.

În ultimă analiză, după cum susține Romulus Vulcănescu mitologia română este o sinteză integratoare a celor două straturi mitologice — dacic și romanic — remodelată în perioada medievală. Ea este prin însăși remanența

* Ed. Acad. R.S.R., București, 1985.

ei în timp un certificat autentic de continuitate și originalitate, emanat din mediul și viața poporului român, un atestat istoric de creativitate culturală.

Meritul incontestabil al autorului este că a interpretat un bogat material, rod al cercetărilor de teren, inițiate de școala gustiană, de a cărei influență se resimte prin formația sa intelectuală.

Bazat pe o vastă bibliografie, dar în special pe cercetări proprii, extinse în timp și spațiu, „Mitologia română” reprezintă o lucrare de referință și de largă respirație în acest domeniu atât de puțin abordat în globalitatea lui.

George Manea

I.P.B.T. 1790/1988

